

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NY

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL., PRÆST.

FJERDE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1867—68.

I n d h o l d .

	Side.
Kirkehistoriske Bidrag fra Reformationens Tidsalder. Ved <i>Udgiveren</i>.	1.
I. En theologisk Brevveksling mellem Hertug Christian i Haderslev og Biskop Iver Munk i Ribe	1.
II. Den sidste Dominikanerprovincial i Danmark, Dr. Hans Nielsen	20.
III. Om Beskatningen af Kirkerne og Plyndringen af deres Klenodier i Kong Frederik I's Tid	26.
IV. D. Nicolaus Krage, Kong Christian III's Hofprædikant ..	45.
V. Hans Tavsens som Lærer ved Universitetet i Rostok	66.
VI. Om de Danskes Studeringer i Vittenberg	70.
Om de danske Landsbykirker og deres Istandsættelse. Af Lieutenant, Architect <i>F. Uldall</i>	99.
Utrykte Pavebreve angaaende danske Kirkeforhold. Ved Dr. <i>L. N. Helveg</i>	194. 556.
Kirkelige Forhold og Personligheder i Kong Frederik II's Tid. Ved <i>Udgiveren</i>	225.
VIII. Om en Omarbejdelse fra 1561 af Kirkeordinansen	225.
IX. Fremmedartiklerne 1569	231.
X. Hans Oldendorphs Rejse til Kjøbenhavn 1562 og Sammenstød med Hemmingsen	243.
XI. Bidrag til de filippistiske Bevægelses og D. Niels Hemmingsens Historie	252.
XII. Efterretninger om M. Tyge Asmundsen, Biskop i Lund.	326.
Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1570—90. Ved <i>Udgiveren</i> .	359.
Et Blad af Horne-Asdal Præstekalds Historie. Ved Pastor <i>J. J. F. Friis</i> .	407.
Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16de Aarhundrede. Ved <i>Udgiveren</i>	477.
I. Slesvig Stifts fælles øverste Kirkestyrelse efter Reformationen	479. 626.
De hamborgske Ærkebispers Forsøg paa at gjenerhverve Primatet over den nordiske Kirke. Af <i>A. D. Jørgensen</i>	593.
Smaastykker.	
I. Levninger af danske Haandskrifter fra Middelalderen. Ved Cand. mag. <i>O. Nielsen</i>	147.

	Side.
II. Om Tvende danske Psalmedigtere. Ved <i>Udgiveren</i>	156.
III. Om de af Mester Jens Grand stiftede sex Præbender ved Roskilde Domkirke. Ved <i>Samme</i>	165.
IV. Et Brev fra Johan Nordal Brun til P. F. Suhm. Ved Docent <i>Ludvig Daae</i>	174.
V. Et Bidrag til Islands Kirkehistorie. Ved <i>Udgiveren</i>	176.
VI. Mestermanen i Viborg som Profet. Ved <i>Samme</i>	181.
VII. En Trolddomssag fra Rødby 1634. Ved <i>Samme</i>	190.
VIII. Et gammelt Vægmaleri i Sækkjøbing Kirke. Ved <i>J. Kornerup</i>	422.
IX. Et Bidrag til den danske Psalmehistorie. Ved <i>Udgiveren</i> .	428.
X. Vor Frue Lysning og Fattigforsørgelsen i Snøde og Stoense 1576. Ved <i>Samme</i>	435.
XI. Om Godsejernes Udøvelse af Patronatsretten 1670—81. Ved <i>Samme</i>	441.
XII. Om Gejstlighedens Deltagelse i Rigsdagen i Odense 1638. Ved <i>Samme</i>	450.
XIII. Forholdsregler mod Søvn i Kirkerne. Ved <i>Samme</i>	456.
XIV. Et Par Klokkeindskrifter fra Aalborg Stift. Ved Biskop <i>P. C. Kierkegaard</i>	459.
XV. Om de danske Kloostere i Middelalderen. Ved <i>Udgiveren</i> .	460.
XVI. Et Par Smaabemærkninger om de sidste Bisper og Provster i Børglum før Reformationen. Af Adjunkt <i>A. Heise</i> .	733.
XVII. Flere Klokkeindskrifter fra Aalborg Stift. Medd. 1. af Biskop <i>Kierkegaard</i> , 2. af Adjunkt <i>D. H. Wulff</i>	739.
XVIII. Et lidet Bidrag til D. Niels Hemmingsens Historie. Ved Capitain, Archivfuldmægtig <i>Joh. Grundtvig</i>	742.
XIX. Om Mag. Johannes Martini Petrafontanus Udbynerus. Ved <i>Udgiveren</i>	753.
XX. Joh. Henr. Schows •Sandfærdige Beretning om sine Vocationer til Præste-Embede•. Medd. af Cand. philol. <i>P. Sejdelin</i>	763.
XXI. Lidt til Karakteristik af Griffenfeld. Ved <i>Udgiveren</i>	769.
XXII. Tvende Gravskrifter	774.
Rettelser og Tillæg	777.
Navne- og Sagregister	778.

Kirkehistoriske Bidrag fra Reformationens Tidsalder.

Ved
Holger Fr. Rørdam.

I.

En theologisk Brevvexle mellem Hertug Christian i Haderslev og Biskop Iver Munk i Ribe.

Det er bekjendt, at Hertug Christian i sin Faders, Kong Frederik I's, Dage regjerede med næsten uindskrænket Magt i Haderslev- og Tørninglen og at han her fuldstændig gjennemførte Reformationen, omtrent otte Aar førend det skete i nogen anden Del af Landet¹⁾. Ved et underligt Tilfælde have imidlertid nogle af de mærkeligste Bidrag til Belysning af Hertugens tidligste reformatoriske Virksomhed, som det synes, undgaaet vore Historiegranskeres Opmærksomhed, ialfald ere de hidtil hverken offentliggjorte eller benyttede i noget trykt Værk. Det er en Række Breve

¹⁾ Se mine Bidrag til Slesvigs Kirkehist. i Kirkekalender for Slesvig Stift 1. Aarg. Der har jeg imidlertid begaaet en Fejl ved at drage i Tvivl, at Hertug Christian nogensinde har været Statholder i Slesvig og Holsten; en senere Undersøgelse i Gehejmearkivet har bragt det Dokument frem, hvorved Hertugen d. 27de Maj 1526 beskikkedes af sin Fader til »Statholder og Regent i Fyrstendømmerne» under Kongens Fraværelse. Denne Function maa imidlertid antages for atter at være ophørt ved Kongens Tilbagekomst til Hertugdømmerne.

vexlede i Foraaret 1526 mellem Hertugen og Biskop Iver Munk i Ribe, og det Breve hovedsagelig af theologisk Indhold, som allerede vise os den samme Iver for den rene evangeliske Lære hos den unge 23aarige Hertug, som siden udmærkede ham som Konge. Disse Breve fortjene derfor sikkert at drages frem af det Skjul i det kgl. Bibliothek, hvor jeg har været saa heldig at finde dem. Da imidlertid det gamle Tydsk, hvorpaa de fleste af dem ere skrevne, rimeligvis ikke falder i mange af vore Læseres Smag, skal jeg, for at lette Benyttelsen, her meddele en kort Udsigt over Indholdet.

1. Hertugen besværer sig for Bispen over, at en haderslevsk Borgers Tjener, der var kommen til Ribe, var bleven overfaldet der af nogle af Bispens, Kannikernes eller Præsternes Tjenere, fordi man antog, at han havde Kjødspiser hos sig i Fastetiden. Man havde rigtignok intet fundet hos ham, men han var ligefuldt bleven forhaanet og udskjældt. I den Anledning søger Hertugen at vise Bispen, at Spiseforbud ingen Hjemmel have i det ny Testamente.

2. Bispen svarer (paa Tydsk) den 16de Marts 1526, at den paaklagede Voldshandling var ham ganske ubekjendt, imidlertid vilde han lade anstille Undersøgelser. Hvad Hertugens theologiske Grunde mod Fasten angik, søgte han at imødegaa dem, især ved at henvise til, at Jesus havde fastet i 40 Dage. Endelig advarer han Hertugen mod den ny Skik, han, forledt af ukristelige og onde Raadgivere, var kommen ind paa.

3. Saasnart Hertugen havde faaet dette Brev, gav han et udførligt theologisk Gjensvar, hvori han med Kraft Punkt for Punkt gjendrev Bispen og hævdede, at Faste er en fri Sag, hvoraf man ikke maa gjøre nogen Lov. Den Forargelse, som maaske i Begyndelsen kunde afstedkommes, naar Fasten afskaffedes, burde Bispen forekomme ved flittig Prædiken og ved at forkynde Guds Ord for det stakkels forførte Folk. Kunde han ikke selv prædike, skulde han besætte Præstembederne i sit Stift med retsindige Prædikanter, som vare

ustraffelige, een Kvindes Mand osv., efter Pauli Regel. Forresten indeholdt Hertugens Brev adskillige alvorlige Formaninger til Bispen, og han lod ham høre, at hvis han kun vilde gjøre sit Embeds fyldest som en ret kristelig Biskop, da fik han nok ganske andet at tage vare paa, end at holde over uhjemlede Spiseforbud. Brevet er kjendelig affattet af en evangelisk Theolog, maaske M. Johan Vandal, om han ellers allerede saa tidlig paa Aaret har været i Haderslev hos Hertug Christian.

4. Bispen svarede (paa Dansk) den 23de Marts s. A., og forsvarede sin Embedsførelse. Med Hensyn til Hertugens Opfordring til ham om at reformere Stiftet, svarede han, at naar den hellige Kirke over al Kristenheden antog en anden Skikkelse, da vilde han ogsaa gjøre det, ellers ikke. Derpaa besvarede han sig over, at Hertugen havde indkaldt de under Ribe Stift hørende Præster i Haderslev- og Tørninglen til sig i Haderslev, og han bad, at Hertugen ikke vilde gjøre nogen ny »Skikkelse« med dem eller tage deres Tiende og Rente fra dem, som han havde begyndt paa. Bispen sluttede med at henvise til den Ed, Hertugens Fader, Kong Frederik, havde svoret Danmarks Riges Raad, og han trøstede sig til, at Kongen ikke vilde tilstede, at han saaledes blev overfaldet af Hertugen. »Og veed Ed. Naade vel, at I ikke maa kaste eders Segel i anden Mands Korn.«

5. Samme Dag Bispen skrev dette Brev, altsaa inden Hertugen havde faaet det, skrev denne til ham og underrettede ham officielt om, at han havde indkaldt Præsterne i Haderslev- og Tørninglen for at reformere dem overensstemmende med nogle medfølgende Artikler (som nu ikke findes vedlagte). Fandt Bispen noget i disse Artikler, der ikke stemmede med den hellige Skrift og Evangeliet, modtog Hertugen gjerne Undervisning derom.

6. Det sidste Brev i Samlingen er Bispens Svar (paa Dansk) af 4de April s. A., hvori han melder Hertugen, at han efter kgl. Befaling tilligemed de øvrige nærrejdske Prælater og Adelsmænd skulde møde for Kongen i Viborg

til »Harnisksskue« den 15de April, hvorfor han beder Hertugen at udsætte Reformationssagen, til han kom tilbage, forat at han selv kunde faa Lejlighed til at tale med ham om Sagen. Fandtes der nogen Uskikkelighed hos Præsterne i hans Stift, vilde han nok selv undervise dem om, at de skulde forlade den.

Da Hertug Christian først fik Nordslesvig reformeret i Aaret 1528, synes det, at det denne Gang virkelig er lykkedes Bispnen ved umiddelbar Henvendelse til Kongen, under det ovenomtalte Møde i Viborg, og støttet af de øvrige Prælater og Adelen, at bevirke en Standsning i Hertugens Reformationsforsøg, ligesom det 1525 var lykkedes Kapitlet i Ribe med Henvendelse til Kongen med Klage over, at nogle af de tørninglenske Sogne ikke vilde yde Tiende, at udvirke, at Kongen havde skrevet til sin Søn og paalagt ham at sørge for, at Bønderne ydede hvad de fra gammel Tid vare pligtige til, forat der ikke skulde opstaa lignende Bondeoprør som i Tydskland¹). Men Biskop Iver kunde dog ikke ret længe standse Hertugen paa hans Reformatorbane; 1528 maatte han se paa, at Kirkerne i Nordslesvig løsreves fra Ribe Stift og henlagdes under Hertugens evangeliske Superintendent eller Provst i Haderslev; Præsterne spurgte Bispnen ad, om de skulde lyde, og han maatte svare dertil, at da Hertugens Fader, K. Frederik, vilde saa have det, vidste han ikke at sige imod²). I Aaret 1530 maatte han endvidere taale, at Cathedraticum, eller den Bispnen tilkommende Afgift af disse Kirker, henlagdes til Underholdning for den evangeliske Læsemester i Haderslev. Han undlod vel ikke at protestere og minde Frederik I om, at Kongen for en stor Del skyldte ham og hans Slægt den Krone, han bar — thi Biskop Iver og hans Broder Landsdommer Mogens Munk havde som bekjendt været Hovedmænd ved K. Christierns Fordrivelse og Frederiks Indkaldelse — men det

¹) Kongens Brev af 2den Avgust 1525 er trykt Kirkekal. for Slesvig St. 1. Aarg. S. 174—5.

²) M. Thomas Knudsens Beretning, trykt sammesteds S. 177.

hjalp neppe noget¹⁾. Maaske Misfornøjelse med disse Forhold og med Reformationens Fremgang idethele har bidraget til, at Iver Munk nogle Aar efter antog en Koadjutor og selv trak sig tilbage fra de fleste Forretninger. Imidlertid slap han dog ikke for de katholske Bispers fælles Lod, idet han blev fængslet i Avgust 1536 og som det synes ført til Vordingborg Slot. Efter nogle Maaneders Forløb kom han dog atter paa fri Fod, efterat have udstedt en Forpligtelse om at være Kong Christian huld og tro, samt ikke »arge, anke eller tale paa«, at han havde været fængslet. Da man hidtil har antaget, at denne Biskop ikke har været holdt i Fangenskab ligesom de øvrige²⁾, idet man gik ud fra den urigtige Formening, at Iver Munk tidligere ganske havde afstaaet Bispeembedet, medens han dog kun havde antaget en Koadjutor³⁾, saa hidsættes Forpligtelsen, der oplyser Sagens rette Sammenhæng, og altsaa er et vigtigt Bidrag til denne Biskops Historie. Forøvrigt kan det bemærkes, hvad hidtil synes at have været overset, at allerede Hvitfeldt, nøjere beset, omtaler at Iver Munk har været holdt fængslet nogen Tid ligesom de andre katholske Bisper⁴⁾.

Att efftherthi Iffuer Munck haffuer nu forseet sig emod K. M. wor allernaadigste Herre, och K. M. nu aff synderlig Gunst och Naade, saa och for Gudz skyld wil naadeligen tilgiffue hannom alle Sager, som Hans Naade til thenne dag til hannom hafft haffuer, thersom hand kand stille hannom borgen aff nogle Riddermendezmend, som wille vere gode for hannom, och effterthi samme Iffuer Munck haffuer nu vdi dag, som er alle Helghen affthen, standet her for these efterskreffne erlige och welbiur-dige Mend, Johan Friis Cantzler, Henrich Holck och Axel Vrne, och med opracte Fingre suoret och bedet sig saa Gud til hielp och hans hellige ord, att hand hereffther wil were for^{ae} K. M.

¹⁾ Hvitfeldt, S. 1336—7. Kirkekal. for Slesv. St. 2. Aarg. S. 122—3.

²⁾ Se Begtrups Efterretn. om Iver Munk i Geneal. og biogr. Archiv, S. 29.

³⁾ Paa denne Fejltagelse har Kinch gjort opmærksom i Ny kirkehist. Saml. I, 388.

⁴⁾ Hvitfeldt, S. 1493.

Konning Christian, Konnings Frederichs Søn, huld og tro, och i alle Maade affvende hans skade och forderffue effther hans yderste macht och formue, och aldrig hand wil eller skal arge, ancke eller tale ther paa, enten med ord eller gierninger, hiemmelig eller obenbar, skriftlig eller mundtlig, giennem sig sielff eller andre, [at] K. M. nu haffuer ladet gribe oc anholde hannom fengslig for saadan sin brost eller forsømmelse skyld, och skal alletid icke lade sig høre eller formercke emod forskreffne K. M. och Danmarckis Rige, end som en tro oprigtig Mand bør at giøre imod sin rette Herre och Konning och egen fæderne Rige, och haffuer therfor begieret aff samme Riddermendz Mend, att the wille for hannom loffue och godsige til forskreffne Kongl. M. wor naadige Herre, huilcke nu och saa giort haffue, och ther som forskreffne Iffuer Munck vdi nogen maade heremod forseendis worder och bliffuer funden thermed, tha skal samme gode i Mend troligen tilhielpe at lade hannom paagribe, och lade hannom indskiecke igien vdi Kongens hegte och giemme, och da wære under Kongens egen dom och ret¹).

Efter disse Bemærkninger om Biskop Iver Munk hid-sættes den ovenomtalte Brevvexling fra Aaret 1526. Hertugens Breve ere meddelte efter Originaludkastene, Bispens efter selve Originalerne. Af Bispens danske Breve findes en samtidig plattysk Oversættelse vedlagt, som naturligvis dog ikke her er medtagen.

1.

Vnnsrer freuntschaft zuorenn. Hochwyrdiger in Gott, besonnder freundt, vnns ist glawblich furkumen vnnd ann-gezaigt, wie vnser burgers zw Hadersleuen einen seinen diener, so er nach Ripen inn seinen geschefften vber geschickt hat, die durch Euer L., der Thumhernn diner, oder der geistlicheit daselbst vberfallenn, sein auffgehalten vnnd bey innen geschucht, als hettenn sie fleisliche speis

¹) Efter Molbechs Afskrift (i Kongl. Bibl.) «efter en gl. Afskrift eller Concept». Ved Iver Munks Navn stod i Randen: «hand henger for Vordingborg», og over Brevet var skrevet Aarstallet MDXXXIII, som dog aabenbart er en Fejlæsning for MDXXXVI.

bey innen, die sie doch nicht bey densuselbenn befunden habenn, vnd mit andernn possen worttenn, so innen vonn den Ewern zw gefuegt ist, darann wir kain gefallen dragen, nachdem E. L. als einem hochuerstenndigenn woll bewust, das keinem fleisliche speise also verbottenn ist oder sonst eine fur die ander zw halttenn, als Matt. 15, das inn den mundt gett verunreiniget denn Menschenn nit. Collo. 2: lasset euch nicht gewissen machen inn speis noch dranckh. 1 Thimo. 4: der geist sagt deutlich, das in denn letzen zeitten werden etlich vonn dem geloben abtreten, anhanggen denn irrigen geisten vnnnd lerern der teuffell durch die, so in geleichsnerey lügenreder sint vnd pranntmall in iren gewissen habenn, vnnnd verbieden elich zw werden vnnnd zuwermeiden die speis, die Gott geschaffenn hat, vnnnd an ander mer ordenn, so vns die schriefft klerlichen anzaigt. Darumb seien wir an E. L. gantz gutliches fleis (sic), sie wollen mit denn irenn verschaffenn, das die vnnsern vonn innen furder vnuerweldigt bleibenn, als eucr L. vonn vnus gethann wolt nemen, wue solches furder nicht verbleibt, werden wir verurschacht dar zw gedennckhen, dann E. L. freuntschaft zuerzaigen thun wir willig. Dattumb etc.

2.

Vnnse freuntliche gantz gudwillighe dennste vnnnd was wyr szust mer liebes vnnnd gutts formugenn zuuornn. Durchleuchtiger, hochgebarnner, freuntlicher, lieber herr. Szo E. F. G. vnns durch brieue vorstendiget, wie das itliche vonn eynes I. G. burger haluen hyr zw Ripen gescickhett, durch vnse beuelhen (wiewell dasselb vnns doch gantz vnwitlich) ader der Tumbhern ader der Geistlichen diener vnd vnder-sassen, geweltichlichen aufgehalten, vnnnd by inen gesucht, auch mit mherũ andern bosen Worten der fleschlichenn speyse halbn scholden angefallen seynn. Vögen E. F. G. derhalben freuntlich zuerkennen, das wyr van dissem selbigen handtell ghaar nichts wissen ader vernhamen habenn. Auch so E. G. furder beruret, das inn der heylligenn schrift

keyne speysverbottenn, besondern alle speys zugelassen ist, vnd darselbst Matheum ock ander mher stede aus der schrift beygefüget hatt, beduncket vns auf dasselb alszust billich zuantwardtende, das die heilige schrift nicht alleyné inn eyner stede, sonder auch inn allen zuhalten ist, dar dieselbige hillighe schrift widderumb gegenn disse artickell vnd punct sprickt, rett vns vnd sagtt, das wyr billich mughen vnd scollen vasten, wente der heylige Paulus sagtt zw den Römeren ahm 14. Capittell: Es ist gudtt, das men keynn fleysch esse, ader weyn drincke, ader auch itwas anders, durch welcker deynn bruder verschemet ader vertzörnet wert. Item alligert 1. G. vurder den suluenn Paulum zw denn Colossen ahm 2. Capit. Ist war, her sagtt alsus, das der eyne den andern nicht scal iudiceren zu speyse ader gedranck. Darmit ist die faste, die Cristus vnd darnach ander Cristen lude geuastet hebben, nicht abgescheyden. Furder vinde wyr geschriben, das all de gescheffe vnd wercke Cristi sint alleyn vns zw eynem exempell gescheen, wor aus sich klerligh ertzeygt, das wyr, nachtem Cristus disselbigen vertzigh taghe vns zum exempell geuastet hatt, ehnen billich hyr in scollen nachuolghen. Beduncket vns ock hyrumb die fleyschlichen spise zu diser vasten scollen nalassen, das sich dar keyn gudt, sonder eyne grosse erringhe manck dem vngelarten folcke aus verhebt. Cristus aber haet dem gelauet de ewigen vordömnissze, durch wene disse lasteringe in synen bruder also gescheen. Darauf sprickt der hilge Paulus 1 Chorinth. 8 vnd sagtt, das eer er synen bruder mit essen des fleysches wolde ergern, woldt er lieber nummer fleysch essen etc. vnd das inn mher andern steden. Furder berurt E. G. vnd schrift, das dar in den letzen tzeytten etliche von dem glauben werden abtreden, anhangen den irrigen geysten vnd lerern der tewffell. Beduncket vnns disselbigen stücke keynem mer eben zukomen dan alls den, die sich mit iren eeden in Clöstere ader sonst ander Gotts dienst geswaren, aber dar aus gelopen vnd nicht gehalten habenn, welcke itzt wyder

nher als zuuell in dier welt geworden sint. Bidden I. G. derhaluen gantz freuntlich, E. G. den nygen anwart vnd böse gewanheit, de I. G. vann vnchristlichen bösen raetgeuern wert angebracht, wil zurugge stellen vnnnd nalassenn, nachtem id den rechten wech zw der salicheyt nicht leret. Was wyr aber I. G. in gudem rade ader auch sonst zw dienste ader wolgefallen doen konen vnnnd mughen, willen dasselbighe allzeytt mit gantzem fleysse thoen vnd nach furmuge fullenbringen. Auch so wyr vornemen konen, das itwes inn der warheyt dar ahn, so E. G. schrift, gescheen ist, willent also verschicken dieseluighen, so sie gebraken haben, vngestrafet nicht scollen bleiben, sunder I. G. diener vnd vndersaten alzeyt mitt gutem frede scollen leuen vnd wesen lassen. Datum Ripen Freytags nach Letare Anno etc. xxvj^o.

Iver Munck von Gotts gnaden
Bisschup zw Rippenn.

Udskrift: Dem Durchleuchtigen Hoichgeborenn Fursten vnnnd Heren, Hern Cristian Erbgenamen zw Norwegen, Hertzogen zw Slesewygh, Holstain, Stormarnn vnnnd der Ditmarscen, Grauen zw Oldenburgh vnnnd Delmenhorst.

3.

Vnser freuntschafft zuuorn. Hochwirdiger in Gott, besonder freundt. E. L. widerschrift auff die vnser, so jungst gescheen, haben wir empfangen vnnnd verlesen, darinnen wir vermarckhten E. L. wolmeinlichen getrewen Ratt, den wir von E. L. freuntlich gern annemen, vnd des dangkhbar sein. Aber was das heyllig Euangelion vnd Gottes wort vnd ere betreffen ist, wen vnser personen belangen, so werden wir verursacht aus cristlicher bruederlicher lieb, mit antwort nicht zw vnterlassen, vnd versehen vns zw E. L. das selb von vns vnuerkerlich vnd freuntlich anzwnemen, dieweyll wir all aus cristlicher libe das beste einem dem anderen zw lernen vnd ratten verpflichtet sein, besonderlich so wir ein ausserwelth geschlecht vnd koniglich priester sein, als

sandt Petter sagt j Pe. ij. das Cristus vnser weg, warheit vnd leben, Johans 14. zw khunig vnd priester gemacht hat vor Gott, Apoca. j. das wir verkundigen sollen vnd nit schweigen dy tugent vnd gnad des, der vns gefordert hat von der finsternus zw seinem wunderbaren liecht, j Petri 2, des wir zuuorn khein gemeinschaft hatten mit dem liecht der warheit.

Erstlich so E. L. vns vorhelt, das die heyllige schrift nit allein in einer stet, sonder auch in allen zw halten ist, khonen wir nicht gnug verwundern, das ir geistlichen, dy ir die heylligen schrift den anderen sollen lernen, selbst so grausam weyt von der gotlichen warheit, beyde in ewern leben vnd leren, abgetreten sindt, das gar khein gleichformigkheit gebliben ist. Wy vill bischoff vint man nach anzeygunge der heylligen schrift, Titu. j. (O wenig). Cristus gebewt E. L. sein heyllige Euangelion allen creatures zw predigen, Marcj xvj, vnd das arme verfurte volkh weyden mit rechter erkhentnus vnd lere, Esay. 3. Höret das wort des Herren aus seinem munde, vnd dasselbe verkunden, Ezechiel. 3. vnd 33. on einige zwsetzung menschlicher leer in gotlicher schrift vngegründet, Deutero. 4. xij. Eccle. ij. Jud. 30. Besonder gutter freunt, wo wirt doch hir dy heyllig schrift von ewch gehalten, ist sy darmit volbracht, das man fisch vor fleisch, oll fur butter ist, dar hort was mer zw. Ist derhalben vnser freuntliche ermanung an E. L., sy wolte dasselb auch vnter den iren verschaffen, wen sein wir zw der heylligen schrift verbunden, anzweyfell ist E. L. mit den iren sy zw halten ingleicher weis verpflichtet, dieweill wir ein tauff, geloben, herrn vnd Gott haben, Ephes. 4. vns auch alle Cristen nach Cristo nenen lassen. Aber man khan nit halten das man nit hat. Derhalben verschaff E. L. mit den iren ernstlich den verstandt der heylligen schrift erlangen, vnd darnach bitte E. L. vnns die gnaden dieselben wercklich zuuolbringen, so vill des Gott gebotten hat. Hir diennen woll rechtsinnige prediger, dye E. L. armen verfurten volkh die gotliche schrift lern

vnd ermanen zwhalten, nit in allen stetten, als E. L. anzeigt, sonder so weit allein, als Gott gebotten; wan in der heylligen schrift ist vill anzeigt, das Gott von vns nicht vorderen wirdt, als vill gotliche wunderthat, auch missethat, dottslag, ebrecherey, in Daudid etc. Gott spricht: was ich dir gebiet, das solstu allein thun deinen Herren zw lob, nichts darzw noch daruon thun, Deutero. 12. Da sagt Gott nit: alls was in der heylligen schrift stet, sonst musten wir den bosen als woll volgen als den frumen.

Des anderen Articles, so vns E. L. ferner anzeigt, dis wir vnuerantwort nicht wusten zw vnterlassen, als nemlich, das die heyllige schrift redt wider die heyllige schrift, daruon wir anders sagen, wen wo man das wolt zwlassen, so must man auch sagen, das die warheit gegen der warheit wer, vnd Gott gegen Gott, dieweill er der heylligen schrift allein ein meister vnd hawptmann ist. Derhalben woll (sic) gegen der heylligen gotlichen schrift reden, der spricht wider Gott, wor bleybt den die fasten, bestendigkeit, daruon Lucas rett 21: Himel vnd erden werden vergan, das ist nicht bleyben in solicher gestalt, als sy nun sein, aber mein wort werden nit vergan, das ist, man soll sy lassen bleyben, als Cristus vnd der Heyllige Geist durch seine Propheten, Apostolen vnd Euangelisten gesprochen hat. Will Gott sein vnstrefflich wort ewiglich vnuerwandelt haben, als Isayas bezeugt ca. 40, wo solt er dann selbest seine eigen warheit straffen, welichs vns anderen verbotten. Darumb ist diser Artichel nicht anders, dann ein zeugkhnus E. L. vnuerstants in der vorgemelten heylligen schrift vnd vngeloben der gotlichen warheit, vnd hat die vrsach dises irthums aus dem 14. Capittel zw den Romern, da er so spricht: Das ist gutt, dw issest khein fleisch vnd tringkst khein wein oder anders was, da sich dein brueder anstose, ergert oder schwach wirt. Er sagt dar nit: verschempt oder verzurnet, als E. L. meint. In disen worten rett die heyllige schrift nit wider sich selbst, auch ist Pawlus nit wider Cristum seinen meister, wen er verbewt die ergernus,

vnd nit dy speise. Darumb sagt er in denselben capittel: Ich weis vnd bin gewiss in dem Herrn Jesu, das nichts gemein, Hebraice vnrein, ist in sich selbest, an die, es rechen fur gemein, das ist suntlich, dem ist es vnrein, daruber aus vnwissenheit ergernus entsthund bey den schwachen, soll man in ir gegenwartigkheit dy ergernus meyden durch ein zeitliche enthaltung, nit darumb verboten achten. Also ist nit hir die speise sonder die ergernus entsagt, wen dises soll ein frum Cristen in allen dingen meiden, Matt. 17. j Corin. 8. ij Corin. 6. Wo aber dise vrsach nit, ist frey vnd zimlich einem gelobigen alle tag zw gutter messiger weise allerley speis mit dangkhsagung der gotlichen gabe zw brauchen an vntersched. Das sich aus disem gehor vnd ruchte in (sic) E. L. vntersassen ergeren, get vns nit an. Dy pfariseyer stossten sich auch, do vnser einiger meister Cristus dise freyheit ausschreite, den er nam sich das nit grosz an, sonder sagte, als Matheus in dem 15 anzeigt: Alle pflanzen, dy mein hymlicher vatter nicht gepflanzt hat, dy werden ausgeworffen. Lasset sy bleyben, sy sein blinden leitter der blinden; wen ein blinder den anderen leittet, so fallen sy beyde in dy gruben. E. L. vnterthanen [ergernus] vmb vnsers essen willen ist nit vnsser, sonder E. L. eigen schuldt, das ir inen Gottes wort vnd die cristliche freyheit verschwigen habt. Alle bischoffe sollen wachter vnd auffsehers des armen vnwissenden volkhs sein, Ezechiel. 33., vnd weyden dy schaff Cristi, nicht mit seiner menschlicher lere, sonder reinen seyge¹⁾ gotliches wortes, Johanis vltimo. Wen da stett vnser trost, frid vnd seligkheit inne, Luce xj. Wo geschicht das? O heylliger Gott, erbarm dich vnser geystlichen, dy ganz vberall fleisch sind geworden, vnd doch nicht ein bisly in den mund steckhen durffen, da doch vill vnzucht vnd Gottes lesterung mit grossen lugen oft aus geet, welicher vngeleich mer den menschen beschmitzt, Matt. 15. Sy achten grosz kleine muken vnd ver-

¹⁾ I Randen er sat: treber.

schlugkhen Camellen, Matt. 23, das ist, sy machen von geringen dingen grosse sundt, vnd dy rechtgeschaffen schweren buberey, dy sy vill mer wen fleisch essen beschmitzen, achten sy gar nichts. Wollen vns mit den vnsern also entschuldigt haben. Aber E. L. vnterthannen, weliche dy dem wort Gottes kheinen globen geben, vnd seiner gnaden nit souil als iren vermeinten verdinsten trawen, doch in kheinen weg geratten oder zw gleicher freyheit gereicht, wen soliche sein vngelobig vnd furder auch vnrein, derhalben inen nicht allein erdische, als fleisch vnd speckh, sonder auch wassercost, als fischspeise, verboten; wen inen ist nichts rein, als sand Paull zw Titto spricht im ersten. Diweil soliche brauchung ausserhalb dem geloben geschee, must es suntlich vnd bos sein, Rom. xiiij. Darumb faste E. L. nach irer inycheit, vnd last vns mit den vnsern essen nach cristlicher freyheit, so sein wir in beiden barten zwfriden. Es ist billich, das, als sant Paul sagt, durch krefftige lügen betrogen werden alle, die der warheit kheinen geloben wollen geben, 2 ad Thessalo. 2; das mus wir gedulden, so lang sich Gott derselben erbarmt vnd durch sein gotlich wort erleucht.

Auff den dritten Artichel, so vns E. L. anzeigen, ist das alle gescheffte vnd wergkh Cristj vns allein sint zum einem exempel gescheen, dungkht vns weit von der warheit vnd gegen die heyllige schrift sein, diweill daraus volget, das wir sambtlich dy toden verwegkhen vnd Cristo in allen anderen miracellen vnd tatten volgen musten, ia auch falsche lersers vnd andere wegselers, dy von dem altar, darauff das hochwirdige Testament allein gehandelt sold werden, ein gelt taffel machen, mit geislen aus der khirchen iagen; wen das ist auch Cristi werckh. Vnd E. L. schrift: alle werckhe, kheins ausgenomen. Vorder dis wortlein allein in disem artickel beweget vns noch mer, nach dem es will, das alle werckh Cristi darumb allein vnd anders nirgens vmb gethan sey, das wir im in gleichen thatten volgen. Exempel heist auff teutsch ein wertliche (sic) vorbildung des,

welchs man nach thun sold. Wer khan Cristo alle seine wergkh nachthun. Derhalben bedungkht vns hir so woll als in anderen stetten, Gott vnd seiner heylligen schriffit mer zw geloben wen den menschen, welicher vns offenbar bezeugt, das sy nit allein vmb vnsers nachthuns gewurckhet sein, sonder auff das wir Gott mit sodanen trostlichen thatten gelobet, Isay. 6. vnd 36., erkennen in dem menschen Cristo, vnd derhalben khein entschuldigung haben vnsers vngeloben. Dermassen sagt er, Johannis am 15: Hett ich nicht dy wergkh vnter euch gethan, dy khein ander gethan hat, so hetten sy kheine sunde, aber nw khonen sy nichts furwenden ire sund zuentschuldigen. Aus disen Worten erscheint, das sein werckh nicht ein werckliche vorbildung oder exempell sy nachzwhun, weliche vnser vnuermugenheit woll verbewt, sonder ein zeugkhnus seiner gotheit sind. Also sprach er zw den Juden, Johanis 10: Dy werckh, dy ich do in meines vatters namen, zeugen von mir; also wist er auch dy junger Johannis, welicher nach seiner erkhentnus stunde: Gett hin vnd sagt Johanj, was ir gesehen habt vnd gehoret; dy blinden sehen, dy lamen geen vnd dy aussetzigen werden rein etc. Matt. xj. Derhalben sold E. L. diser artickel also geschriben haben: Vill werckh Christj sindt vns zw einem exempell, als sachtmudt, diemuet, Matt. 11., geduldt, liebe, fried, welch den woll erscheinet in allen seinen leiden von disen vnd nicht von allen seinen werckhen. Hat Jhesus selbst gesagt nach seiner grossen diemuet vor dy fusse seiner iunger, Johannis 13: Ich hab euch ein exempell geben, das ir thut, als ich euch gethan hab. In welchem dise werckh nicht erscheinen, ist khein Cristen, vill weniger ein herde vnd selsorger der schaff Cristj, ia man mag sy one sund halten, als sy Cristus, dy warheit Gottes, Johanis x, selbst nenet, wolff vnd morder.

So vns E. L. furder in dem 4 punct anzeigen thut, ist das wir, nachdem Cristus dise selben 40 tage vns zw einem exempell gefast hat, im hirinn billich solden nachuolgen. Diser artickel ist dem anderen vorbemelten nicht

vast vngeleich. Erstlich darumb, das niemant, auch E. L. selbst nit, kan Christo in disem exempel volgen, welcher vyzigkh tag vnd sonil nacht on ienige speis gefast hat. Darumb ist es man vm lautter affenspill mit vnser gewonlichen fasten, da vns kein wort daruon beuolhen ist. Er hat vill mer than, das er von vns nicht vorderen will; darumb last vns thun, was er vns heist, Deutero. 12, vnd lasset was er euch verbewt, da haben wir alle genug zw thun mit demselben. Darumb thue E. L. in disen Articulen (Exempel vnd Ewenbillich) mon wider aus, wan hette ir an disem exempel eben zw folgen, er wurt daruber verschmachten, vnd den noch nicht khonnen nachthun. Darumb erkhenne sy aus disem werckh, das er Gott ist, vnd ir ein mensch, vnd lernet in ewern alten tagen, das vasten heist nicht fisch vor fleisch, olle fur butter essen, sonder messiglich allerley speis alle tag, so einer will, dy Gott geschaffen hat, zw nemen mit dangksagung, Thimo. 4. So sollen wir alle tag fasten, das ist cristlich, dy ander mit vnterscheid der speys, papistis, vnd kein gut werckh. Dy ergenus, dy hir aus erstan mocht, soll E. L. mit vleissigem predige furkhumen, vnd Gottes wort mit aller cristlicher freyheit dem armen verfurtem volkh verkundigen. Khonens E. L. selbst nicht in eigener person, so soll E. L. dy khirchen in E. L. stift besetzen mit rechtsinigen predigern, dy vnstrafflich sein, der eins weibs man, gelobige khinder hat, nit be- ruchtet mit schwelgerey oder vngehorsam, wen warum ein itzlicher bischoff soll vnstrafflich sein als ein haushalter Gottes, nicht der herren, nicht hochs von im selbst halten, nicht zornig, nicht weinsuchtig, nicht neydisch, nicht schent- lichts gewins girig, sonder freygutig, zuchtig, gerecht, heyllig, keusch, vnd halten auff dy gewisse worte seiner ler, auff das er mechtig sey zw ermanen durch die heylsam ler vnd zw straffen dy widersprecher, zw Titto am ersten. Also stett vnser seligkheit nicht in fleisch oder fisch, essen oder auch nicht, in wein oder wasser trinken, besonder in der gerechtigkeit, fride, lieb vnd freyde in den Heylligen Geist;

woll dar inne Cristo Jhesu dienet, der ist Gott gefellig, vnd dem menschen beweret, Roma. 14.

Als vns E. L. auch in dem funfften articulen der verkhernus der wort Pawly j. zw Thimo. 4, da er spricht: In den letzten zeitten werden etzliche von dem geloben abtretten vnd anhangen den irrigen geisten vnd lerern der der Tewfel, durch die so inn gleichsnerey lügenreder sind vnd prantmall in iren gewissen haben vnd verbietten eelich zw werden vnd zw meyden dye speis, die Gott geschaffen hat. Dise wort meint E. L. geret von den ausgangen munichen. Nein lieber Brueder in Cristo, sy sindt geret von allen Papisten, die mer vertrauen durch ire verdinst wenn durch Cristum selig zw werden, das heist von globen zw tretten vnd Cristum Jhesum versagen, dy werckh vor ein abgott in dy stat gesetzt, Galatas. 2. Zum andern mall, dy mer menschen lere, wen Gottes wort annemen, volgen vnd predigen, das heist in gleichsnerey lügen reden, welcher halben solliche stet im herzen vnzofriden bleyben, vnd alle zeit furchten, lügen, trosten nicht sonder betrowen, alle menschen sindt lügenhaftig, Roma. 3., was mugen dan irre lere sein. Zum dritten, alle dy den pfaffen, monichen, nunen verbieten eelich zw werden, oder ein ieder, der nicht durch gebrechlichkeit, von Cristo Matt. 19 angezeigt, entschuldigt, zw freyen vncristlich achten, in dem sy Paulus nicht abgesundert hat vor dy leyen. Zum letzten dy da lernen speis zuuermeiden, das ist in der fasten oder fasteltage fleisch [nicht] essen, dise hangen alle dem teufel vnd nicht Cristo an. Darumb sagt Paulus: sy anhangen den irrigen geisten vnd lerernn der teufel, solliche haben alle zeit ein prantmall in iren gewissen vnd sint nimer zw friden, sy bleyben bey alter gewonheit, vnd verfolger der warheit, darumb wirt es den von Sodoma vnd Gomorra gnediger vnd treglicher gen am iungsten tag, wen sollichen gotlosen widder cristen, Luce 10. Derhalben soll E. L. dise wort nicht verstan von ausgegangen munichen, es were den, sy in disen vier stugkhen schuldig weren, sonder von allen, dy nicht munich gewesen,

mensch lere vor Gottes wort, mer auff ire werckh wen auff dy werckh Cristj sich trosten, den eelicher stat vnd fleisch essen verbietten, dise erheben sich vort nach dem tod der Apostelen, als Paulus bezeugt in den geschopfen der Apostel am xx capitel, darumb rett Paulus hir nit allein von vnser gegenwartiger, sonder auch irer zeit, wen das ganze new Testament wirdt zw lezter zeit genomt, j Johanis 2, vnd j Corin. 10, auch sagt Paulus: sy werden von globen tretten. Er sagt nicht: aus dem closter tretten; derhalben mocht man das billicher verstan van den, dy dar inen bleyben, wen dy da ausgeen, nachdem sy gemeinlichen Gottes wort predigen, menschen ler verachten, zum elichen standt ratten, hurrerey verbietten vnd cristlich freyheit des fleisch, kleder, stette predigen, vnd nw vor iren geistlichen vatter Cristum haben erwelt zw einem exemplar ires lebens in muglichen dingen. Cristus ist khein munich gewesen, hat nit in closter gelebt, hat auch khein khutten tragen, darumb richt E. L. niemant, wir werden alle vor den richtstull Cristj khumen, da wirt ein itzlicher fur sich selbst rechenschafft geben, Roma. 14. So last vns nw stan sambtlich in bruederlicher lieb vnd vns beweysen als getrewe dienner Cristi mit disen allen hierob benenten artickhel. Wusten wir E. L. auff dy irn der notturfft nach freuntlichen vnanzweigen nicht zw vnterlassen, vnd dise vnser schrifft nicht verkerlich annemen, das woll wir widerumb E. L. mit freuntschafft beschulden. Datum Hadersleuen den . . .

4.

Vor tienest tillforne mett wor Herre. Kiere nadige Herre, ethers nades breff oss sist sendt mett ethers nades bodt haffue wij well forstanden. Then last, ethers nade tilligger biscoper i same breff, vidt wij icke andet att sware ethers nade ther paa, endt hwo som wden søndt er, han kaste then fyrste steen. Then helige lest oc sancti Pouels episteler, som helige doctores haffue thenom vdlagdt, vidt wij icke retther, end sidhen wij bleff biscop i Rybe wuer-
Ny kirkehist. Saml. IV.

digh, tha haffue wij ladet thenom predicke i alle stedher. Nar then helige kircke offuer alt Cristendom anamer andre skickelsse, end werett haffuer, tha ville wij thet oc giøre, ellers icke. Item kiere nadige herre, ethers nade haffuer ladet bebodet wore presther i Hadherssleff oc Dorningh leen met sogen deghne ibidem att kome till ethers nade i Hadherssleue, beder wij ethers nade ydmigeligen, atj icke ville giøre nogen nyy skickelsse paa wore presther oc kircker tesligest, som oss till hør, oc icke swo tage theres tyndt oc renthe fra thenom, som ethers nade begynder. Ethers nade vidt well selff, hwadt eedt oc recess ethers nades kiere herre fadher Danmarckes Riges raad giordt haffuer. Hobes oss till Gud, att hans nade icke swo lader oss offuer falle, som begyndes. Oc vidt ethers nade well, atj icke mwe kaste ethers siggell i andre mends korn. Kiere nadige herre, hwar wij kan were ether till vilge oc tienest, giøre wij altidt gerne. Her mett ethers nade the helige trefoldighedt befalendes till ewig tidt. Ex Ripis 5ta feria post dominicam passionis, anno dominj mdxxvj.

Iwer Mwneck mett Guds
nade biscope i Ripe.

Udskrift: Hogborne ffurste her Cristiern mett Guds nade rett arffing till Norge, hertug i Slesswig, Holsten, Stormaren oc Ditmersken, greffue i Oldenborg och Delmenhorst.

5.

Christian etc.

Vnsern freuntschaft zuoren. Hochwerdiger inn Gott, besunder freundt. Wir gebenn ewer L. freuntlichen zuerkennen, wie das wir alle die geistlicheit aus vnsern gbieden ambtten vnnd lenen Hadersleuen vnnd Durinn hewtt dato dits brieffs vor vnns zuerscheinen erfordert habenn, denselbenn auch etzlicher masenn die meinung vnnsers gemuts eroffnen lassenn vnnd ernstlich beuolhen demselbenn nachzukumen, dieselbig meinung vnnd form, wie das beschehenn ist, schickhen wir E. L. inn schrifften

hirmit newer zeittung weis vber gautz gutlich. Hirumb (?) E. L. wolle solche vnnser Reformation klerlichen ansehen, vnnnd wo die was darinen befindt, das der heilligen schriefft oder dem Euangelio nicht gemess ist, wollen vns das zuuerstendigen, dieselbig vnterweisung wir vonn E. L. dannckhlich vnnnd gernn annemen wollen, dasselb wir E. L. aus freuntschafft nicht wusten zwbergen derselbenn E. L. auch freuntschafft zuerzaigen thun wir geneigt. Datumb Hadersleuen denn 23 tag des monats Martj Anno etc. xxvj^o.

6.

Vor ydmegh tienest ethers nade tillforne sendt mett wor herre. Kiereste nadige herre, then ethers nades Reformation, i haffue ladett giøre paa presther i ethers nades leen her i stiftet oc sendt oss mett ethers nades breff, haffue wij well forstandett. Tha werdes ethers nade att widhe, att wij nw mett alle prelater, riddere oc godemend her i Nøriutlandt er tillscreffuet och bodett aff koninglige Maiestat hogborne sfurste koning Ffrederick, ethers nades kiere her fader, wor kiereste nadige herre, att møde i Viborigh søndagen Misericordia Dominj till harnskoffuen att lade oss oc thenom mwstre och hesee mett heste, harnske oc verge, paa thet hans nade kan vidhe, hwadt help oc bistandt han her aff landett fonge kan, ther som noget paa komer etc. Thii bethe wij ethers nade kierligen oc gerne, att ethers nade for then leylighedt, nw paa ferde er, wille lade beteme mett then reformation, oc ther mett icke ythermere besware wore presther her i stiftet, førre end wij aff Ko. Ma. ethers nades kiere her faders reysse fran Viborig till bage komendes wordher, oc kan kome ethers nade selff personligen till ordz. Wij wille gerne wnderwisze thenom oc thet swo skicke, att hwes wskickelighedt hwoss thenom er, thet sculle the forlade och offuer-giffue. Kiereste nadige herre, bethe wij ethers nade ganske kierligen oc rader som ethers nades trowff och fattiigh gode wen, att ethers nade icke ville lade ether wnderwisze aff nogen anderledes end i thet beste mett alle stycker; i hwes

made wij kan were ether till vilie, tjenest och gode, scall i altidt haffue oss redboden. Heer mett ethers nade the helige trefoldiighedt befalendes. Ex curia nostra episcopali Ripensi die Ambrosij episcopi mdxxvj.

Iuarus Mwncck Dei
gratia Episcopus Ripensis.

Indlagt Seddel:

Item kiereste nadige herre screff ethers nade oss till om Niels Lodwigsen i Hwidingh, att wor tiener sculle haffue giordt hanom saar oc skade i fellige dage etc. Ther paa werdes ethers nade att vidhe, att same Niels Lodwigsen till forne gjorde wor tiener større saar oc skade oc aldrig ville giøre hanom ther nogen skeell for eller lade sig forlighe mett hanom, till swo lenge at wor tieners søn er komett till oc giordt hanom ther skade for. Oc haffue wij tiit och offthe lagdt oss ther iblant och brwckt ther till borgmester oc raedt heer i Rybe oc andre godemend, att wij ville forlige thenom. Oc icke same Niels Lodwigsen ville till nogen endhe eller forligels mett hanom. Nar han selff ville, tha scall wor tiener swo well nw som till forne were altidt redbodhen till att giøre hanom skeell. Ethers nade Gud befalindes.

Udskrift: Hogborne ffurste her Cristiern mett Guds nade arffing till Norge, hertwgh i Sleswigh, Holsten, Stormarn och Ditmersken, greffue i Oldenborg och Delmenhorst.

II.

Den sidste Dominikanerprovincial i Danmark, Dr. Hans Nielsen.

Det gik i Reformationstiden, som det almindelig gaar i stærkt bevægede Tider: til en Tid er et Navn paa alles Læber, alle kappes om at velsigne eller forbande det; men snart taber det sig, og længe inden Navnets Besidder er

gaaet til Hvile, er hans Navn glemt over nye Navne, der have trængt sig frem i Forgrunden. Naar nu dertil endvidere kommer, at samtidig »Retten vender sig«, at det, som var anset for ret og sandt, paa engang faar Dom over sig, at det er urigtigt og falsk, saa ville alle de, der enten ikke bar den ny Tingenes Orden frem, eller ikke itide sluttede sig til den, snart blive skudte tilside og synke hen i Glemsel. Først naar Historien begynder at revidere de gamle Akter, da komme de forglemte Navne atter frem, og Granskeren søger at finde det tabte Spor, og at følge den Mand, som til en vis Tid i sit Liv stod i Historiens klare Belysning, frem over, indtil det Punkt, da hans Livslys sluktes. Ofte mislykkes det imidlertid at skaffe Lys i det Mørke, som Samtidens Glemsomhed har frembragt. Var ikke Lektor Povl Eliesens Navn i sin Tid paa alles Læber, hvad enten man ærede det som Navnet paa en udholdende Forsvarer af den gamle Tingenes Orden, eller man hadede og spottede det som Navnet paa en foragtelig Vendekaabe, der havde begyndt godt, men endt ilde; men hvem kan nu pege paa den Mands Grav, eller sige hvor eller naar han døde, eller under hvilke Forhold han tilbragte sine sidste Aar? Først i den nyeste Tid er det med Møje lykkedes at faa nogen Klarhed over det sidste Afsnit af den højtfortjente M. Christiern Pedersens Liv, en Mand, som en utaknemmelig Samtid skjød tilside, skjønt ingen af det 16de Aarhundredes Forfattere, maaske Vedel alene undtagen, har haft større Betydning for den danske Literatur end han.

Blandt de Mænd, som spillede i Rolle under Reformationens Kampen, var ogsaa den i Overskriften nævnte Provincial for Sortebrødreordenen i »Provindsen Dacia« (d. e. Danmark, Norge og Sverig) Dr. Hans Nielsen; ogsaa han var af dem, som tilsyneladende spørløst forsvandt, da Kampen var tilende, og den Sag, han havde kjæmpet for, var overvunden. Ved et heldigt Fund i et skaansk Arkiv, er det imidlertid nu blevet muligt, nærmere at oplyse hans senere

Skjæbne, og jeg skal derfor her meddele nogle samlede Efterretninger om Manden, uden forøvrigt at ville paastaa, at fortsatte Undersøgelser ikke muligvis endnu kunne bringe noget mere for Dagen.

Vi træffe ham da saavidt vides første Gang omtalt i et Brev udstedt i Rom d. 12 April 1520, hvorved Garcias de Loaysa, Prof. theol. og Prædikeordenens Magister generalis, fritager Ordensbroderen Lector theol. Joannes Nicolai fra Prioratet i Lunds Kloster og udnævner ham til Prior provincialis i Provindsen Dacia, hvortil han efter Licent. theol. Laurentii Petri Død var udvalgt ved Ordensforsamlingen i Næstved Kloster¹⁾. Det var imidlertid en vanskelig Tid, hvori Ledelsen af Ordenens Anliggender i de nordiske Lande var bleven ham overdragen. Thi mod Tiggermunkenene vendte Folkets Uvilje sig allerførst, og disse Folkets tidligere Yndlinge kom i en meget betrængt Stilling, da det endelig gik op for Menigmand, at man ikke ved Almissegaver udenvidere kunde købe sig ind i Himmerig. Under disse Forhold, da flere af Ordenens Klostere alt vare begyndte stærkt af anfægtes, og Munkenes Stilling idethele var mislig, erhvervede Hans Nielsen, der imidlertid var bleven Doctor i Theologien (uvist om ved Københavns Universitet) et kongeligt Beskyttelsesbrev (af 28 Avg. 1527) for sin Orden, som vi her meddele i den Form, hvori det findes indtaget i en noget nær samtidig Transsumpt.

Wy Aaghe Jepsøn, mett Guds nade tiil Erchebiscop i Lund electus, giorre alle witterligt mett thette wortt obne breff, att aar efflber Guds byurdt M. D. XX octauo, sancti Johannis baptiste affthen, vor skicket for oss hederligh oc reenliiffligh mandt Doctor Hans Nielssen, Prouintial aff Predickebrødre ordhen, [som] presenteret oc lodt læsse for oss eth wor keriste nadiste Herris obne beskermselssse breff mett syn fulde besegeling, wskraffvet, vstunget oc wforfalsket i alle mode, lydendis ourdt fraa ourdt som heer efflber fylgher.

¹⁾ Handl. rör. Skandin. Hist. XXXV, 479—80.

Vi Frederick mett Gudz nade Danmarckis, Wendis oc Gottis konningh, wdwooldt Koning tiil Norghe, Hertugh i Sleswigh, Holstenn, Stormarenn oc Dittmerskenn, Greffue i Oldenborgh oc Delmenhorst, Gjør alle witherligt, at wy aff wor synderligh gunst oc nade haffue taget, annammet oc entfanngt oss elskelige reennliiffuit mandt Doctor Hanss, Prouinciall offwer Sortebrødre Clostere i wortt Riige Danmarck, oc alle forscriffne Clostere oc brødre oc alle samne Sortebrødre Clostere, theris goetz, rørendis oc vrørendis, inthet vndhertaghen, vndher wor konninglige hegenn, werenn, fredt oc beskermelse, besynderlighen att forsware oc fordachtinge tiil alle rette. Och ther som nogher haffuer nogher tiiltale tiil forscriffne Prouinciall eller forscriffne brødre eller nogett thet goetz, som the haffue i forswar, tha skulle the staa thennom tiil rette for [oss] oc vor elskelige Danmarckis Riigis Radt. Thi forbiude wy alle, ehwo the helst ære eller were kunde, serdelis wore fogether, embetzmend oc alle andre, forscriffne Doctor Hanss eller nogher samme ordens brødre heer emod paa personer eller godz eller noghet, som thennum tiilherer, hinder eller forfangh att giøre i noger mode, wnder wor koninglige heffn oc wrede. Giffuit paa wortt Slodt Trannekier, Otthensdagen nest effther Sancti Bartholomei dagh, Aar etc. M. D. xx. vii. Vnder wortt Signete.

Tiil ytthermere bewisning, at saa er oc findis vdi sandhet, som forescreffuit standher, lade wij henghe wortt Indzegle nedhen fore thette wortt obne breff, som giffuet er vti Lwndt, anno, die vt supra¹).

Et saadant Beskyttelsesbrev betydede dog ikke ret meget paa en Tid, da Tiggerklostrene næsten betragtedes som Prigsods, og Frederik I var ikke den Mand, der tog sønderligt Hensyn til givne Løfter, naar det var forbundet med Fordel for ham at bryde dem. Imidlertid kastede Dr. Hans Nielsen sig ind i Kampen mod de evangeliske og udgav i Aaret 1530 et Skrift, stilet til den udvalgte Biskop M. Knud

¹) Langebeks Afskrift i Diplomatariet efter «Orig. membr. Christianstad. a Dn. Brocman communic. 1764». Bag paa Brevet var skrevet: «It konghe Frederics breff paa all wor goss.»

Gyldenstjerne i Odense, hvori han som det synes indtrængende har advaret denne for at indlade sig med Lutheranerne, idet han navnlig udkastede en mørk Skildring af den Reformation, der alt var foregaaet i Malmø. Dr. Hanses Skrift er uheldigvis tabt, saa at vi kun kjende det af den malmøske Reformators, Peder Lavrentsens, skarpe og haanlige Ytringer derom, hvoraf vi forøvrigt ogsaa lære, at Hans Nielsen var en Fynbo af Fødsel, en Omstændighed, der formodentlig har været Anledning til, at han i sit Skrift henvendte sig til Bispen i Fyn. P. Lavrentsen spotter bittert med hans Dokortitel og taler om »den lille og arme Forstand, denne paviske og købte romerske Doktor haver inde i sin hellige Kappe,« lige som han taler om denne »falske Munk og ulærde Doktor, Broder Hans Nielsen, Prævaricatorum [Fordrejelse af Prædicatorum] Provincialis, hvilken i stor Vanvittighed, Gjækkeri og Blindhed haver skrevet til forskrevne ærlige Mand Bispen en arm, gjækkelig Skrift og falsk Undervisning og ynkelig (skulde være Modsvær) indrørendes noget paa den kristelige Skik og Reformats, som er gjort udi Malmø¹⁾«. Ogsaa i et andet Skrift fra Reformationstiden finde vi Dr. Hans gjort til Skive for Satirens Pile. Det er i Historien om Peder Smed og Adser Bonde, hvor »Provincial af Sortebrødre« maa holde for tilligemed Lector Povl (Eliesen) i Helsingør og Hr. Søren Jacobsen²⁾.

Imidlertid maatte Provincialen se, hvorledes den Orden, han forestod, lidt efter lidt opløstes, idet Klostrene for-

¹⁾ The articke, Scrifft oc handell, Som vore mellom verdige fædre Danmarcks Prelater oc Ewangeliske predickere heer aff riiget nu siste herredag i Køpenhaffn, Malmø 1530. Bl. C. Jfr. Engelstoft, Reformantes et Catholici, p. 23. C. Bruun, Viser fra Reformations-tiden, S. 8 (hvor dog Dr. Stagefyr er forvexlet med Dr. Hans Nielsen).

²⁾ Kirkehist. Saml II, 332. I Bruuns anf. Skr. S. 70—72 er der søgt at give en Tidsbestemmelse for dette satiriske Digt. Omtalen af Provincialen af Sortebrødre er dog ikke tagen i Betragtning; har denne først ved sit ovennævnte Skrift udsat sig for de evangeliskes Forbitrelse, ville vi deri have et Tidspunkt givet, ældre end hvilket Digtet ikke kan være. Thi D. Hanses Skrift er sikkert udkommet

armedes og maatte sælge deres faste Ejendomme, medens Folket ikke blot ikke længere var villigt til at give de terminerende Munke nogen Almisse, men disse endogsaa saa sig udsatte for Spot og Forfølgelse. Man har et Brev udstedt i Aahus Kloster i Skaane d. 10 Februar 1531, hvorved »Broder Hans Nielsen, ydmyg Prior Provincialis over Prædikebrødre Ordens Kloster i Danmark, Sverig og Norge, og menige Konventsbrødre udi samme Ordens Kloster i Aahus«, »for Trang, Nøds og stor Armods Skyld« sælge noget af Klosterets Jordegods til Hr. Axel Brade til Kraagholm¹). Et lignende Brev, hvorved Dr. Hans Nielsen som Provincialprior, paa Konventsbrødrenes Vegne, »for Nøds Skyld« bortsolgte en samme Kloster tilhørende Jord uden for Aahus, haves fra 7 Maj 1534²). Da der i November 1536 indkaldtes endel evangeliske Prædikantere tilligemed Repræsentater for Domkapitlerne til i et Møde i Odense for at raadslaa om Udarbejdelsen af en Kirkeordinans, blev »Doctor Hans, Provincialis over alle Dominicaner«, ogsaa indkaldt, uagtet Klostrene og Munkeordenerne ellers ikke vare repræsenterede ved denne Lejlighed. Skjønt det maa anses for tvivlsomt, om Dr. Hans virkelig er mødt, da hans Navn ikke findes blandt Underskrivsrne af Kirkeordinansen, saa tør man dog vistnok i hans Indkaldelse se et Vidnesbyrd om, at han paa den Tid maa have ophørt med sin tidligere Modstand mod Reformationen. Dette stadfæstes

1530, ældre end Aaret 1529 kan det ialfald ikke være, da Knud Gyldenstjerne først blev Biskop i dette Aar.

¹) Trykt hos Falkman, Upplysninger om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Bleking. II, 8—9. Daugaard, De danske Kloster, S. 153. I Stephens's Meddelelser om Dominikanerordenen i Kirkehist. Saml. I er det ikke bemærket, at der var et Kloster af denne Orden i Aahus, skjønt det rimeligvis er dette Kloster, der menes, naar der (S. 553) omtales, at »frater Johannes Parvus de Arus« 1252 forflyttedes til Lund.

²) Handl. rör. Skandin. Hist. XXXV, 488.

³) Kirkehist. Saml. II, 588.

ved følgende Omstændigheder. I September 1537 fik han Kongens Kvittering for Aflevering af endel Kirkeinventarium (Kalke, Diske, Hageler, Korkaar, Subtiler osv.) fra Sortebrødreklostrene i Lund, Helsingborg og Roskilde. Ikke længe efter (Fredagen efter Michaelis s. A.) fik han »Følgrebrev til Hospitalet i Aarhus, at han maatte oppebære den Rente, som der tilhører indenbys og udenbys, og den forvende til de fattige syge Menneskers Nytte og Gavn¹⁾«. Aarhus Hospital, som Dr. Hans Nielsen altsaa var bleven Forstander for med kgl. Udnævnelse, er noget andet end det ovennævnte Sortebrødrekloster i Aarhus; Hospitalet var stiftet 1525 S. Anna til Ære, paa den Plads, hvor et ældre Helliggejsthus havde staaet, af den fortjente Hospitalsmester Klavs Denne, der ogsaa stiftede S. Anne Hospital ved Kjøbenhavn²⁾; men rimeligvis har Hospitalet i Aarhus arvet Klosteret. I et Dokument af 22 Juni 1539 nævnes Dr. Hans Nielsen som »Forstander for Helliggejsthus i Aoss og Sognepræst Rynckeby³⁾«. Altsaa var den lutherske Læres fordums Modstander nu selv bleven evangelisk Præst. Endnu 1540 og 1544 forekommer han som »Forstander i Helligaands Hospitalet i Ouss«, men 1550 var han ikke længere paa denne Plads, saa at han altsaa rimeligvis i Mellemtiden er død⁴⁾.

III.

Om Beskatningen af Kirkerne og Plyndringen af deres Klenodier i Kong Frederik I's Tid.

Hvem der kjender nærmere til Forholdene i Frederik I's Tid, vil neppe kunne nægte, at det ikke saa ganske var

¹⁾ Regist. over alle Lande. Nr. 4. Fol. 210. 211.

²⁾ Se mit Skrift, Kbhvns Kirker og Klostere. S. 352.

³⁾ Handl. rör. Skandin. Hist. XXXV, 489.

⁴⁾ Handl. rör. Skandin. Hist. XXXV, 489—91.

uden Grund, at Povl Eliesen i den skibyske Krønike gjen- tagne Gange kalder denne Konge »Kirkerøveren«¹⁾; thi en saa storartet Plyndring af Kirkernes og Klostrenes Klenodier, Klokker og øvrige værdifulde Prydelser gik for sig i denne Konges Tid og efter hans Befaling, at der forholdsvis kun bleve lidet levnet, der kunde friste hans Efterfølger til i den Henseende at træde i Faderens Fodspor, især da Hertug Christoffer af Oldenborg under Grevefejden havde søgt at tilegne sig, hvad der endnu fandtes. Men det skal dog indrømmes, at det var den danske Herrestand, der først gav Frederik Anvisning paa, hvorledes han skulde gaa frem i denne Henseende, idet den, forat bevæge ham til at hjælpe til at støde Kong Christiern II fra Thronen, blandt andet lovede at forskaffe ham de Ornamentter af Sølv og Guld, som Kirkerne og Klostrene ejede²⁾. Intet Under da, at Frederik, som af Naturen var en god Finansmand, med Fornøjelse modtog dette Tilbud, og i sit aabne Brev af 29 Januar 1523 til de jyske Rigsraader, hvorved han meddelte de Betingelser, under hvilke han vilde modtage den tilbudte Kongeværdighed, paa sin Maade tydede og udvidede Tilbudet, saa at Kirkernes, Klostrenes og andre »tillukte Steders« »Guld, Sølv, Kalke, Monstranser, Kors, Billeder og andre Klenodier, tilligemed Korn og anden Nødtørft samt Victualier«, uden al Vægning skulde forstrækkes ham³⁾. Snart tog da »den lange Række af Udpresninger af Kirkens Ejendomme sin Begyndelse«. »Kongens Anskuelse stemmede med Adelen og Borgernes; og i dette Punkt var Reformationens Idee snart almindelig erkjendt i de verdslige Stænder, selv naar man til samme Tid lovede al Bistand mod den kjætterske Lære« (Engelstoft). Allerede i Aaret 1523 finde vi, at en Skat blev udskreven af det Jordegods, »Kirkens Personer« besad, til Lønning af Tropperne, der belejrede Kjøbenhavn; og hvor Kongen mødte Vanskeligheder, der truede han

¹⁾ Se Engelstoft, Paulus Eliæ, Nyt hist. Tidsskr. II, 78.

²⁾ Hvitfeldt, S. 1246.

³⁾ Hvitfeldt, S. 1200.

med, at hvis Krigsfolket ikke fik sin Sold, var det at befrygte, »at de skulde selv udfare her i Riget og lønne dem selv, med hver Mands Skade¹⁾«.

Til Gjengæld for, at Kongen i sin Haandfæstning forpligtede sig til at modstaa »Luthers Kjætter«, bekvemmede Bisperne sig til store Offere, thi ikke alene bevilligede de 1524, at enhver Kirke gjennemsnitlig skulde yde 15 Mark danske, men de lovede ogsaa selv at udrede Fjerdeparten af deres Bispesæders visse Rente til en almindelig Landehjælp for Kongen²⁾. Medens denne imidlertid, som bekendt, ikke viste nogen sønderlig Iver i Overholdelsen af sit Løfte, maatte Bisperne staa ved deres, og der er bevaret en lang Fortegnelse over den Afgift enhver Kirke 1524 maatte yde i Forhold til dens større eller ringere Formuenhed³⁾. Aaret efter paatog Bisperne sig, ligesom Adelen, den i hin Tid usædvanlige Byrde af en treaarig Rustning⁴⁾. Det var Frygten for Christiern II's truende Tilbagekomst, der aftvang dem denne betydelige Indrømmelse. Og det var den samme Frygt, der atter 1526 paa Herredagen i Odense gav Kongens Fordring Vægt, naar han, forat have »en liggende Skat til Rigens Bestandelse«, gjorde endnu større Fordringer til den gejstlige Stand. Der indrømmedes ham nemlig et Aars Skat af alle Prælater, Kanniker, Vikarier, samt af alle Kirker, Sognepræster og Sognedegne og af Kirkens og Prælaternes Tjenere. Iligemaade samtykte Bisperne, at Kongen maatte faa »de fleste Klokker, Kirkerne i deres Stifter kunde undvære, og de kunde fange af Almuen med Lempe«. Klokkemalmen skulde anvendes til at støbe Skyts af⁵⁾. Endelig gave Bisperne i følgende Forestilling saavel en Udsigt over, hvad de og Kirkerne hidtil

¹⁾ Kgbrev af 19 Sept. 1523 til Maribo Kloster, trykt i A. Kall-Rasmussens Efterretn. om Musse Herred. I, 121—2.

²⁾ Nye D. Mag. I, 212 ff.

³⁾ Danske Mag. 4 R. II, 34 ff.

⁴⁾ Nye D. Mag. V, 93—4.

⁵⁾ Nye D. Mag. V, 104—5.

havde ydet Kongen, som ogsaa hvad de fremdeles vare villige til at udrede, i Haab om at Kongen til Gjengjæld vilde opretholde deres Privilegier¹⁾:

»Danmarks Riges Prælater give Kgl. Majstæt ydmygelig tilkjende, at som Hs. Naade vel vitterligt er, at de alle have tvende Gange paa fjerde Aar, siden Hs. N. kom hid ind til Riget, gjort Hs. N. stor og mærkelig Hjælp af alle deres Biskopsæders Rente, Korn osv. og anden visse Rente, den ene Gang den tredie Part af al forskrevne deres Rente og den anden Gang den fjerde Part²⁾, hvilke deres Forfædre, Biskopper her udi Riget, aldrig nogen Herre og Konning tilforn gjort have. Dertil har deres Domkirke, Kapitel, Kloostere, Sognekirker og Præster kommet Hs. N. til Hjælp af deres yderste Formue med en mærkelig Sum Guld, Sølv og Penninge, saa at Kirkerne der, hvor de tilforn havde 3 eller 4 Kalke eller flere, nu paa ganske faa Kirker nær ikke have uden 1 Kalk; hvilken Hjælp baade af Biskopper, Prælater, Kloostere, Kirker og Præster skal løbe over 100000 Mark, som vi visselig formode. Dertil have Biskopper og Prælater samtykket og rustet dem med Heste og Harniske, og holde Svende og Folk Hs. Naade og Riget til Tjeneste efter deres Rente og yderste Formue. Herudover bekære Rigens Prælater og andre den hellige Kirkes Personer dem, at de ikke holdes ved deres Friheder og Privilegier, men i mange Maader forkortes og besværes mod kongelig Ed og Hs. Naades aabne beseglede Brev. Da paa det at Kgl. Maj. endnu som tilforn skal befinde Rigens Prælater villige mod sig, og paa det at de og deres Præster maa herefter nyde deres Rente, Rettighed og Frihed, da ville de samtykke Hs. N. paa denne Tid at faa en Hjælp af

¹⁾ Lidt forkortet efter Nye D. Mag. V, 111—3 (jfr. smst. S. 117. 208—210).

²⁾ Da Prælaterne 1524 havde bevilliget Fjerdeparten af deres Indkomster, er det rimeligt, at de 1523 havde maattet yde Tredieparten — om Beskatningen i dette Aar har man nemlig ellers, saavidt vides, ikke saa nøjagtige Efterretninger som fra de følgende Aar.

Kirkerne og Præsterne over alt Riget udi saa Maade, at hver Sognekirke og Sognepræst tilsammen, fattige og rige, som Korntiende aarlig oppebære (den rige hjælpe den fattige), skulle baade hjælpe Hs. N. med 15 Mark danske.«

Borttagelsen af Kirkeklokkerne maatte fremfor de fleste andre Indrømmelser til Kongen gjøre et uhyggeligt Indtryk, og Bisperne havde derfor anbefalet at fare frem med Lempe i denne Sag og udbedt sig, at der maatte udgaa udtrykkelig kongelig Befaling derom. Som Følge deraf udstedte Kongen da ogsaa aabne Breve til Almuen, om at deres Kirkeklokker paa een nær skulde indsamles og sendes til Bøssesløberen Mester Fadder i Kjøbenhavn. Saavidt vides er der ingen af disse Breve opbevaret. Derimod har jeg fundet et andet Kongebrev om samme Anliggende til Lensmanden i Vordingborg Hr. Henrik Gøye, og da det ret levende sætter os ind i Situationen, meddeles det fuldstændigt her, uagtet det ogsaa handler om andre Ting:

Vii Ffrederik met Gudz nadhe Danmarckes, Vendes oc Gottes konning, vdwoldt konning till Norghe, bertug vdj Sleswig, Holsten, Stormarn oc Ditmersk, greffue vdj Oldenborg oc Delmenhorst, helse thig oss elsk^e Her Henrik Gøye ridder, vor man oc tiener oc embetzman po wortt slott Vordhenborg, kerligen met Gudt oc vor nadhe. Viidt, at vort elsk^e Danmarckes riiges raadt her nw fforsamlet hoss oss vdj Otthensse haffuer beloffuet oc sambtyckt oss at motte ffanghe aff alle købstedher, kircker, closther oc landzkircker ower alt righet the mesthe klocker, the kwnne aff ladhe, till atstøbe bøsser aff till vor oc menighe righens behoff oc nytthe. Thij bede vij thig kerligen oc byde, atw strax met thet alderførste tagher till thiig oss elsk^e verdighe ffadhers met Gudt, her Laghe Vrnes, biscop vdj Roskild, official oc andhre omkring ther vdj thidt leen, oc handeler met almoghen, at the same klocker ladhe thig følge paa vore vegne, effther thet wort obne breffs lydelse, vij them ther om tilscreffuet haffuer, oc hwess klocker tw fangendes vordher them forsender till oss elsk^e mesther Ffader, bøsse støber wdj Københaffn, oc lader antworde hannom them effther wecht oc lader taghe ther vppa quittantz

ighen. Sameledis bedhe wij thiig, at hwor tw nogle kandt vdsøre i fforscreffne thiitt leen, andelig eller verdslig, [som er] konning Cristhern, Seuerin Norby oc theris parthy tilgiffuen lønlig eller obenbarlig, atw strax hendher loffuen oc wissen aff them at stande till retthe ffor theres tilbørlige dommere, naar paa eskes; oc at tw met fforscreffne biscop Lage Vrne haffuer godt tilsyn vdj samme thidt leen till alle hospitaler, at ther indtages the syghe mennesker, som ffyndes [vdj] the herritt, som ther till giffue theres plogkorn, oc skicker thet saa vdj kiøbstedherne, at hwer kiøbstedt besørgher self theris syghe vdj theris by, oc icke ladher them saa løbe om oc trygle; [oc] atw kaller for thiigh herritzfogdherne vdj fforscreffne leen oc tilsyer them, at the [pleye] hwerman log oc rett vdhen all vildt, oc dømme paa alle sagher oc dømme, som ffor them kommer, vdhen all skodzmaal, dog paa the sager them bøer at dømme paa, oc at the giffue bescreffuen ffra them hwes the affsighe ffor retthe. Sameledes haffuer oc vort elskelige Danmarckes riges raadt giordt sodan skickelsse her vdj riiget, at alle lensmendt hwer vdj sitt leen skall legghe tolf bøndher vdj leegh till sammell oc saa vdwelle aff samme tolf en . . . dwe ffør sterk karl, som stedsse skall vere till rede at draghe i marcken modt vore oc riighens fyndher, inaar behoff gjøres, oc skulle the andre øluff besørge hannom met g[odt] harnisk oc verghe, helebardt, spydt, armbrøst eller bøsse, hwilket han helst haffue vill oc best brugge kandt, hwilke fforscreffne harnsk oc verghe vore leensmandt skall anname indt paa wor oc kronens slott atforware, till solenghe behoff gjøres. Bethe vij thiig oc ville, attw met thet alderførste gier sodan skickelsse oc ordinantie vdi ffor^{ne} thiitt leen, som fforscreffuet standher, thessligest attw inghen peberswennæ eller løse karle stedher [i le]net, vdhen the som tiene bundhen, oc hwor the fyndes, effther the ffanghe atwarsel, skaltw taghe them till slotthet oc ladhe them arbeide saalenghe [til the] setthe loffuen oc wissen, [at] the ville tiene bwndhen. Her viidt atretthe thiig effther. Beffalendes theg G .tduGiffuet i vor stad Othens sancte Barbare virginis dag aar etc. mdxxvj. Vnder vort signet¹).

¹) Efter den af Tidens Tand stærkt medtagne Original i Danske Saml. i Geh.-Ark.

Almuen skulde altsaa give sine Kirkeklokker, forat der deraf kunde støbes Bøsser til at holde Kong Christiern, Severin Norby og det menige Folks tro Venner ude af Landet! Neppe har den Befaling vundet Adelskongen mange Hjærter blandt det danske Folk. Man har endnu udførlige Fortegnelser over de i Aaret 1528 afleverede Klokker¹). Der var kun faa Sogne i Landet, som ikke maatte yde Bidrag. Hvor der fandtes tre Klokker, blev den største og den mindste borttagen. Hvor vilde en Gransker af Klokkeindskrifter, som vor afdøde uforglemmelige F. Fenger, ikke have fundet et rigt Materiale til Studium i Mester Fadders Værksted! Saa mange Klokker indbragte Plyndringen, at man ikke engang kunde finde Anvendelse for dem, hvorfor K. Frederik 1531 lod udgaa aabent Brev til alle Kirkeværger for Sognekirkerne i Sjælland, at Hr. Anders Bilde og Hr. Oluf Rosenkrands skulde for skjelligt Værd sælge Kirkeklokkerne til dem, som vilde købe dem tilbage til deres Kirker²). Intet Under, at dette Klokkerov (som jo forøvrigt senere efterlignedes af Kong Christian IV³) vakte stor Opsigt, saa at Christiern II's Korrespondenter fik travlt med at underrette ham derom, samt at det sent glemtes⁴).

Det Exempel, Kongen i Forbindelse med Rigsraadet havde givet med Hensyn til Borttagelse af Kirkernes Klenodier osv., dog endnu tildels i Form af regelbunden Beskatning, maatte let opvække den Tanke hos Almuen, at Kirkens Ejendom var Prisgods. Saaledes begyndte Menigmand ikke alene paa mange Steder i Jylland og Fyn at nægte at give Tiende, men da Kongen paa Herredagen i Odense 1527 havde udstedt aabne Breve om, at de Jorder, som vare givne eller solgte fra Kronens jordegne Bønder-

¹) I Geh.-Ark. Danske Saml. Nr. 76,21. Jfr. mit Skrift, Kbhvns Kirker og Kloistere, S. 238.

²) Orig. dat. Flensborg, Fredagen næst efter Søndag Invocavit 1531, i Geh.-Ark., Danske Kongers Hist. Fasc. 12.

³) Se Bruuns Danske Saml. I, 99—101.

⁴) Ekdahl, Christiern II's Arkiv, S. 1206, 1250. Jak. Madsens Visitatsbog udg. af Crone, S. 3 f.

gaarde til Kirker og Klostere, skulde komme tilbage til Bøndergaardene, dog saaledes, at disse skulde svare den sædvanlige aarlige Skyld af Jorderne til vedkommende Kirker eller Klostere, saa var Bekjendtgjørelsen af disse Breve mangesteds i Jylland og Fyn et Signal for Bønderne til at tilegne sig de Jorder, der laa til Kirker, Præstegaarde og andre gejstlige Beneficiarier, uden Hensyn til, hvorledes disse vare komne i Besiddelse af dem. Da Prælaterne klagede til Kongen herover paa en Forsamling i Nyborg i Juli 1528, udstedtes der kongeligt Forbud imod at frarive Kirker og Klostere de dem lovlig tilhørende Jorder, Agre og Enge, ligesom det ogsaa paalagdes Lensmændene at tilholde Almuen at yde den sædvanlige Tiende¹⁾; men samtidig eller noget senere tilegnede Kongen sig Halvparten af Kirkens Tiende til Rigets Fornødenheder²⁾.

Blandt Prælaternes Klageposter ved Herredagen i Kjøbenhavn 1530 findes følgende: »Kirker og Klostere, som funderet og opbygde ere Gud til Lov og Ære og Kristendommen til Opholdelse, borttages, ødelægges, nedbrydes og tilintetgjøres uden Dom og Rettergang. Sammeledes Kirkers og Klosters Klenodier, Kalke, Diske, Monstranser og andre den hellige Kirkes Ornamente, som Prælaterne, Adelen her i Riget og deres kristne Forældre (Forfædre) og andre gode Mennesker have did givet, Gud alsommægtigste til Lov og Ære, borttages, forsendes og forkommes»³⁾. Det var dog i urette Tid man klagede, thi hvad Sognekirkerne i Almindelighed havde mistet, var endnu kun lidet imod, hvad der forestod. Det var henimod Slutningen af Aaret 1531, at Kong Christiern II's Landgang i Norge bragte tildels de samme

¹⁾ Nye D. Mag. V, 310—2. Ny kirkeh. Saml. II, 696, Not. 2.

²⁾ Nye D. Mag. II, 250 f. I Geh.-Ark. findes et aabent Brev fra K. Frederik I til Kirkeværgerne ved alle Landsbykirker i Sjælland om at føre Kirkens Korn og aarlige Tiende til Kjøbstederne og sælge den der. Dat. Gottorp Søndag Judica MDxx . . . (Slutningen af Aartallet er uheldigvis afreven).

³⁾ Nye D. Mag. V, 318.

Prælater, som nys havde klaget over Plyndringen af Kirker og Kloster, til at give deres Minde til, at en endnu langt grundigere Plyndring fandt Sted. Paa en Forsamling i Kjøbenhavn vedtog Rigsraadet — og deriblandt følgende Prælater: Ove Bilde, Biskop i Aarhus, Aage Sparre, udvalgt Biskop i Lund, Joachim Rønnow, udvalgt Biskop i Roskilde, Henrik Christensen, Abbed i Sorø, og Eskild Thomesen, Prior i Antvorskov — d. 18 December 1531, at Kongens Fogeder og Embedsmænd skulde annamme »det allermeste Sølv, som stander til fangendes af alle Sognekirker«, dog skulde hver Kirke beholde en Kalk, en Disk og en liden Sølvbuddik, hvori Sakramentet kunde bæres til de syge. Bispens Official eller Provst skulde tilligemed vedkommende Kirkes Sognepræst og Kirkeværge være tilstede, naar den kgl. Embedsmand indfandt sig ved Kirken for at borttage Kirkekarrerne, og annamme Bevis af ham for Modtagelsen. Det indsamlede Sølv skulde indsendes til Mynten og »bruges her i Riget til Rigens Nytte og Behov, og ingensteds forsendes ud af Riget.« Samtidig aflagde de tilstedeværende Rigsraader Ed paa, at naar Riget kom i Fred og Rolighed igjen, da vilde de trolig hjælpe til, at Kirkerne fik Erstatning — et Løfte, som Prælaterne formodentlig have aftvunget de verdslige Raader, men som aldrig blev indfriet. Da, paa Ove Bilde nær, ingen Bisper vare mødte fra Nørrejylland og Fyn, »kunde saadan Skikkelse om Sølv at oppebære ikke have Fremgang der i Landet paa denne Tid«, men det blev bestemt, at de jyske Bisper med to af deres Kapitel skulde samles tilligemed Lensmændene og fire Riddersmænd af hvert Stift paa Søndagen Lætare i det næste Aar og forhandle om en lignende Beslutning, som nu var vedtagen for Sjælland og Skaane¹⁾. Samtidig med at denne

¹⁾ Nye D. Mag. VI. 133—5. Inden denne Beslutning var tagen af Rigsraadet finde vi, at der samme Aar var indleveret til Kongen større Beløb af Kirkeguld og Sølv, som følgende Kvittering kan tjene til Exempel paa: »Mester Christen Huid fick quitants paa je rinsk gulden vdi westug guld och iij lødig marck forgyllt siølf

Beslutning toges, udstedte de forsamlede Rigsraader et aabent Brev til Almuen i Sjælland (og Skaane), hvori de paa en højt karakteristisk Maade søgte at fremstille Christiern II som Almuens værste Fjende — »der skrev den ny Lov, som ikke andet (inde)holder end Tynge og Besværing paa fattige Almue« — alt forat forsøde den bitre Pille, at Kirkernes Klenodier skulde slaaes i Mynt til Lønning af Landsknægte, der kunde forhindre, at »Kong Christiern skal komme herind i Riget igjen og tvinge eder og menige Rigens Indbyggere fra Frihed og Privilegier, Arv og Eje, gamle danske Sæder og Sædvaner«¹⁾. — Til nærmere Oplysning om Fremgangsmaaden ved Indsamlingen af Kirkesølvet hidsættes et Kongebrev herom til Hr. Anders Bilde, Lensmand paa Stegehus, efter Udkastet i Gehejmearkivet.

Vor synderlige gunsth tiilførn. Kiere Her Anders, som etther vell vithterligt er, at vor elskelige D. R. R. haffue for thenne tiidtz leylighed, som seg nu begiuer, beuilgeth och sambtygt, at allt thet sølff, som findis hoss alle sognekircker offuer alt vort rige Danmarek, skall ther aff vdtagis, vppeberis och antuordis oss elskelige a. b. c. d., vore tro mend och raad, och for^{ne} a. b. c. d. skulle thet siiden lade færrer paa mynten och lade thet mynte tiil thenne krigs vppehøllelse: Tbj bethe vij etther kierligen, atbi vdi etthers leen ville lade etthers foghet riide til alle sogne kirker, och ther anamme thet meste sølff, som ther tiilstede er; och oss elskelige verdige herre met Gud Her Jochim Rønno, biscop til Roskilde, haffuer och tilsagt, at hans prouest vdi huert herret skall met etthers foghet fylges til alle sogne kirker oc tiilhelpe, at same sølff vdihen all forsømelse vdtagis vdi sogneprestens oc kirkeuergers neruerelisse, och skulle kirkeuergers siiden anamme samme sølff och met thet fyrste, nar thenom aff for^{ne} a. b. c. d. tiilsigis, føre thet til vor stad Køpne-

vdi ith monstrants, loddit regnendis for sex och tiuge skilling danske. Datum paa Nesbyhoffuitt Fredagen nest effther sanctorum Petri et Pauli apostolorum dag, aar etc. mdxxxj^o. (Kong Frederik I's Registrant i Geh.-Ark).

¹⁾ Nye D. Mag. I, 227- 9.

hagen och antuordhe thet for^{ne} a. b. c. d., och ther skulle the anamme beuisning aff for^{ne} a. b. c. d. paa hues selff som the fra thenom antuordendis vorde; thij vij ville vdhen all forsømmelse, thet allerfyrste then almegtigste Gud thet saa føge vill, at vij oc vore vndersaatte kunde komme till fred oc rolighed, samme selff betalte huer kirke, saa at kirken skal bliffue altingest vdhen skade. Thij beuiszer etther her vdinden, som vij etther fulkomeiligen tiltro och ingthet paa tuiffle, thet ville vij met synderlig gunst oc naade kierligen met etther forskyllte oc bekende. Beffallendis etther Gud. Screffuit . . .

Man har ogsaa et lignende Brev, der udgik 1532 til alle Lensmændene i Fyn om at indsamle Kirkesølv og føre det til Ridder Peder Lykke, som atter skulde gjøre Regnskab derfor¹⁾. Heraf ser man da, at Bispen i Fyn, Knud Gyldenstjerne, som var fraværende ved Mødet i Kjøbenhavn, hvor Beslutningen toges, ikke har modsat sig Kirkernes Udplyndring i hans Stift, hvad heller ikke var at vente. Udbyttet af Indsamlingen i Fyn, Taasing og Langeland (altsaa kun en Del af Odense Stift) angives i en Kvittring, given Hr. Peder Lykke Søndagen Invocavit 1532 til 14050 Lod Sølv, dels hvidt, dels forgyldt, og 30 Mark Penge²⁾. Maaske der senere er indkommet endnu mere fra samme Øer. Hvorledes det er gaaet i Nørrejylland, ser jeg mig ikke istand til at oplyse. Muligvis have enkelte af Bisperne gjort Modstand. Vi høre idetmindste Kongen klage til Rigsraadet over, at der af de tidligere Udskrivninger af Kirkerne lidet eller intet var indkommet fra Viborg Stift, paa Grund af Bispens, Jørgen Frises, Forsømmelighed eller Vrangvillighed.

For Sjælands Stifts vedkommende have vi flere Efterretninger. Foruden det ovenfor omtalte almindelig aabne Brev (af 18 Dcbr. 1531) til Almuen i Sjælland, have vi nemlig

¹⁾ Kong Frederik I's Registrant, Fol. 25 (i Geh.-Ark. Danske Kongers Hist. Fasc. 14).

²⁾ Nyt hist. Tidsskr. II, 495, Not. 36.

ogsaa fundet Spor af særskilte Skrivelser fra de sjælandske Rigsraader til enkelte Herreder, saasom følgende til Beboerne i Holbo og Tryherred¹⁾:

Vii Joachim Rønnow, wdualt biscop tiil Roschilde domkircke, Hanss Bilde, Mattis Byllie, Anders Bilde, Johann Wrne, Johan Biørn, Oluff Rosenkrands, Knudt Rudt, riddere, oc Niels Lunge, Danmarckis riiges raadt her tiill forsamlede, helse eder alle sogneprester oc kirkewerge i Holboherret oc Tryherret euindeligen mett wor Herre. Kiere wenner moo e wiide, at wij i sandhedt forfaaret haffue, at koning Christiern acther wiisseligen at giiffue seg her i landett mett eth stortt taall folck, hand hooss seeg haffuer. Saa for then frycth oc faare skyldt, ther hoss henger, haffue wij nw besluttett oc sambtycht, at alle for^{ne} sognekirkers monstrantz, calcke oc clenodia schulle skiickes oc indføres hiidt i Kiøpenhaffn, oc haffue ther fore beffallet oc tiilthroedt Her Jeip Heye, canick ther sammestedt, samme monstrandzer, calcke, sølff oc clenodia at annamme oc hiidt fremdeles indt at føere, vndertagen en kalck, som huer kircke schall igen beholle, oc pixis. Thij bede wij oc poe kon. M^{ttz} vor kier^{ste} naad^e herris wegne byude oc beffalle eder alle oc huer serlestes, atj antworde for^{ne} Her Jeip Heye samme monstrandzer, kalcke oc clenodia, eller føere thenom hiidt selfue indt, efter szom hand eder ydermere vnderuise kandt. Saa frempt atj icke wele stande wor kier^{ste} naad^e herre, Danmarckes riiges raadt oc kircken ther fore tiil rette, ther szom samme clenodia komme riigens fiender, thet Gudt forbyude, tiill hande i noger moode. Ther forlade wij oss tiill wiisseligen. Beffallendes eder Gudt. Giiffuett i Kiøpenhaffnn Sancte Catharine dag Aar etc. Mdxxxj. Nostris sub signetis.

Brevet har følgende Paategning med Hr. Jep Heyes Haand: »Thette breff [bleff] meg antuoret, thij ieg var procurator decanatus Haffnensis, at skulle vdi the iiii herret bestille thet.²⁾ Dog annammede ieg ikke en sølff naffle oc ey

¹⁾ Efter Originalen paa Papir med paatrykte Segl i Konsist. Arkiv. Et Udtog findes hos Knudsen, Joachim Rønnow S. 51, Not. 3.

²⁾ Dekanen i Kjøbenhavns Kapitel var Regnskabsprovst i disse Herreder.

førdes noget frem etc«. Om disse Herreder denne Gang virkelig ere slupne saa let, som denne Paategning giver Anledning til at formode, maa vi af Mangel paa nærmere Efterretninger lade uoplyst. Ialfald var det en Undtagelse fra den almindelige Regel.

Ønske vi Oplysning om, hvormeget Indsamlingen over hele Riget har indbragt, da er der i Konsistoriets Arkiv bevaret en Optegnelse, der idetmindste tilsyneladende giver fuld Oplysning og derfor passende kan hidsættes her.

Reghenskaff paa hwess guld oc selff som Her Joachym Rønnow electus till Roskyld domkircke, Her Henrick abbeth vthi Sore, Her Andhers Bilde till Siøholm oc Her Oluff Rosenkrandtz haffuer anammedt oc opborith aff kircke selff po righens raadtz veghne oc guld, som ther er skraffuit oc skedet aff, offuer alt riget Danmarck, som hiidt till Køffnehaffn oc po capitils hwasset vthi vor frwe kircke er komenn, oc hwor the thet paa righens veghne ladet oc vdgiffuit haffue paa mynthen oc andhre stedtz, oc hwess peninge the haffue oppeborith ighen aff mynthen, oc hwor the haffue ladet oc vdgiffuit samme peninge, tha beløber seg thet alle oppebering ther oppo . . . v^m iij^c xx løde m[℥] viij lodt oc j qwintin selff.

Regneth for^{ne} selff vthi lodde tall, tha gjør thet firesinde-tywgetusinde oc femtwsinde eth hwn dreth tywge halffottinde lodt en halff qwintin.

Item aff thette for^{ne} selff haffuer Her Andhers Bilde ladet anthworde Jørghen Kock mynthemesther vthi Malmø till at mynthe peninge aff till righens behoff . . . iij^m lvij løde m[℥] j loth selff.

Item haffuer Her Andhers Bilde foranthwordeth Jørghen Drøws mynthe mesther aff Hwssom at mynthe peninge aff y Køffnehaffn . . . iij^m xxxvij løde m[℥] ij lodt selff.

Item so haffuer Her Andhers Bilde foranthwordeth Jørghen mynthemesther y Malmø lxxxxv løde m[℥] v lodt guld oc selff, som er affskraffning aff monstrantze, kalcke oc diske, till at lade skede.

Item haffuer Her Joachym Rønnow electus till Roskyld anammedt till seg xix løde m[℥] xvj lodt j qwintin skede gwldt oc ther till xxxij løde m[℥] viij lodt skede selff, som er aff then

skraffning, som er aff monstrantzter oc kalcke, som han mo selff giøre rede oc reghenskaff fore.

Item so er sppillingh po hwer løde m \mathcal{L} y brendinghen y skede vatndt oc po testen iij lodt j qwintin j orth, thet er till hobe l løde m \mathcal{L} oc vij lodt.

Item er aff regneth y skraffninghen boss guldsmedherne j lodt selff po hwerie viij løde m \mathcal{L} aff iij^m j^c xiiij løde m \mathcal{L} x lodt forgylt selff, som er skrabet, tha løber seg then spilling xx løde m \mathcal{L} vij lodt oc ij orth.

Item so er her nw ighen kober, bly oc andhet, som er her till stede po reghenskaff viij løde m \mathcal{L} .

Summa paa for^{ne} selff, som vdt er giffuit:

v^m iij^c xxiiij løde m \mathcal{L} iij lodt j qwintin ij orth.

Item liget oc lagt thenne vdgiffit emod intagt paa forscreffne selff, tha beløber seg vdgiffithen . . . iij løde m \mathcal{L} x lot ij orth mere end oppebering, oc thet kom paa vegthen.

Pendinge aff thet selff, som Jørghen mynthemesther i Malmø oc Jørghen Drews haffue mynthet.

Tisse effther^{ne} pendinge haffuer Jørghen mynthemesther aff Hwsswm mynthet aff thet selff, som han haffuer fanget, effther som forscreffuit staar . . . lxxxxvij^m xvij m \mathcal{L} xvj β , them haffuer hand vdgiffuit effther hans quittantzses oc reghenskabs lydelsse.

Item haffuer Jørghen Kock mynthemesther y Malmø mynthet aff thet selff, som hand haffuer anammet oc vndfanget . . . c^m xxxj^m lxxviiij m \mathcal{L} ij β ix Δ , men hand haffuer oppeborit noget selff ther till vthi Skone, oc haffuer hand giort riget reghenskaff for forscreffne pendinge.

Pendinge, som Her Andhers Bilde haffuer anammedt oc oppeborith aff mynthen y Køffnehaffn oc Malmø.

Item først haffuer Her Andhers Bilde oppeborit aff Jørghen Drews, som mynthet vthi Køffnehaffn, xxxj^m x^c xliij m \mathcal{L} v β .

Item haffuer Her Andhers Bilde anammedt aff Jørghen mynthemesther vdhi Malmø lxij^m ij^c x m \mathcal{L} .

Summarum po forscreffne pendinge, som Her Andhers Bilde haffuer oppeborith aff bode mynthemestherne, beløber seg till hobe . . . lxxxxiiij^m ij^c ij m \mathcal{L} v β .

Item Her Andhers Bildis vdgiffth till knectis besolling oc andhre vdgiffth effther hans regnskaffs oc qvittantzssers lydelse, tha beleber seg thet till hobe lxxxxiij^m j^c xxxx m \mathbb{L} x \mathcal{L} .

Item liget oc lagt Her Andhers Bildis vdgiffth emod hans intagt, tha bliffuer han skyldiig v^c xiiij m \mathbb{L} iiij β ij \mathcal{L} .

Reghenskaff paa thet guld, som er komenn aff skraffning aff the monstrantzter oc kalcke.

Item først haffuer Her Joachym Rønnow electus till Roskyldde anammett xix løde m \mathbb{L} xvj lodt j qwintin skede guldt.

Item haffuer Her Andhers Bilde anammedt xiiij løde m \mathbb{L} iij lodt j orth, thet er ij^c xj lodt j orth.

Reghenskaff paa thet guld, Her Andhers Bilde haffuer anamedt oc vdgiffuit.

Item først fick en køffmandt aff ham xliij lodt, hwert lodt for xvj m \mathbb{L} . Summarum paa pendinge vij^c xxij m \mathbb{L} .

Item lod Her Andhers Bilde myntbe xxj nobell, som veigde lx lodt mynne j qwintin, oc ther till lod hand myntbe en tyck nobell aff iij lod j qwintin, som tha hand fick aff Laus guldsmedt, ther aff fick Ko: May^t xix af samme nobell, oc fick Oluff scriffuer iij aff samme nobell, som han skall giøre rede for.

Summarum paa samme guld lxiiij lodt.

Item haffuer Her Andhers Bilde foranthuoreth Her Johan Vrne xxvj lodt guld y hans betaling for korn, fetallie oc andhen vdlegge for kongelig maiestat.

Item er her nw till stede po reghenskaff y fem tene lxxx lot j orth gwldt.

Summarum po forscreffne guldt ij^cxj lodt j orth.

Item liget oc lagt all Her Andhers Bildis vdgiffth emod hans intagt, tha bliffuer hand skyldiig xij^c xxxvj m \mathbb{L} iiij β ij \mathcal{L} .

Her aff skall Lauris guldsmedt haffue xl m \mathbb{L} , for hand veigde selff ing oc vdh ighen selff andhen.

Item skall Niels Friis haffue xviiij m \mathbb{L} till vj alne engelst, for han var scriffuer från sancti Kanuti ducis dag Mdxxxij oc till visitationis Marie Mdxxxij.

Paaskrift med Kanniken Hr. Jep Heyes Haand: Forclaring paa alle monstrantzter, calke, dische, selff, guld oc clenodier, som

i Køfnehaffn optaget var aff alle kircker til at mønthe penninge aff till riigens feyde etc.

Vi have altsaa her et Regnskab for 85127½ Lod Sølv — en ganske smuk Sum paa en Tid, da en Tønde Rug gjaldt 12 danske Skilling¹⁾ — og dog ses det ikke klart, om ogsaa det afskrabede Guld er regnet med. Man kunde ogsaa nære grundet Tvivl, om man virkelig her har hele Summen eller kun den Del af samme, som de fire Kommissærer have haft under Hænder. Jeg har idetmindste fundet følgende Kvittering paa en Del af Oppebørselen fra de fynske Kirker, som synes at være udgiven udenfor det ovenanførte Regnskab, og det samme kan have været Tilfældet med mange flere og større Summer:

Mester Christiern Huid skall haffue quitantze paa et hundred xxv lodig marck vij lod och en quyntyn forgylt sølff aff thet sølff, som band effther wor befalning anammede aff her Peder Lycke, som her Peder haffuer vporit aff kirckerne i Fyvn och Laffuendt, och haffuer K. Mt. sielff antuordit hanom igen for huert lod aff samme sølff xxiiij ß danske, som hans K. Mt. haffuer befallit hannom at giffue hans nadis krigsfolck, høuitz-mend, skipper och bodz-mend, som vdtløbe met Salomon och wor then Hollender Holck, och till anden vdgift paa K. Mt. och riigens wegne. (1532).

Hvorledes dette nu end forholder sig, og selv om vi holde os til den ovenanførte Hovedsum, saa vil man ikke kunne nægte, at Kirkeplyndringen har givet et godt Udbytte, især naar man erindrer, at Domkirkerne, hvor uden Sammenligning de største Rigdomme af kostbare Klenodier vare ophobede, endnu bleve skaanede. Det var kun Sognekirkerne, Rigsraadsbeslutningen af 18 Dcbr. 1531 gjaldt —

¹⁾ Saameget regnedes en Tønde ialfald for i Aaret 1524 (Nye D. Mag. I, 213). Et Lod Sølv gjaldt 1532 24 Sk. danske. Altsaa svarer ovennævnte Sum til 170,257 Tdr. Rug eller mindst en Million Rdl. i vore Penge.

altsaa Klosterkirkerne vare ikke med indbefattede, og maaske heller ikke Kjøbstedkirkerne i Almindelighed. Desuden er sikkert ikke lidet af Kirkesølvvet forkommet; thi naar Folk mærkede, at det alligevel skulde gives til Pris, benyttede de Lejligheden til at stikke til sig, hvad de kunde. En Optegnelse fra Stege, der dog rimeligvis er fra en lidt senere Tid, kan tjene til nærmere at oplyse, hvorledes det vel mangan Gang er gaaet¹).

Om thed kircke sølff oc kalente sølff wdj Stege.

Item Rasmus Lauersenn, som kalles Winngge, skall ennu haffue nogett aff thed smelthe kircke sølff inde hoss syg, oc hann hagde enn hell seck full aff ydell smelthe sølfftene²), oc somtt lanthe de aff hannom att løse thed skøtt hiem mett frann Rostock, som Rasmus haffuer theris breff paa, Borgemester, Raad oc menigheidtt.

Item ther wor enn Borger wdj Stege, som bød Jomfrue Else enn sølff kalck wdj pantt.

Item thed store forgulthe Monstrantze wdaff Østerborig, som bleff tagett ther aff, thed fick Rasmus Schriuer.

Item de, som lode skrabe de forgulthe monstranse oc kalcke, the beholle syelff affskrabningen.

Item om thed Kalenthe sølff. Bleff oc buthed oc parthed, menn inthed fick ieg, som oc wor broder mett etc.

Item Willem Reynsenn scall oc haffue enn kalck aff same kyrcke sølff.

Item ther wore iiij borgere wdi Stege, som hadde same kircke sølff att giemme, oc huor møgett kirckesølff thed wor, thed wiide the syelff best att giøre rede fore, oc Hanns Persenn aff Møllestrede wor en aff the iiij mendt.

Naar Forfatteren af den skibyske Krønike, Lektor Povl Eliesen, ser tilbage paa Frederik I's Regjering, da er det et mørkt Billede, der træder frem for hans Øje: »Under denne Konges Regjering plyndredes Kirkernes Klokker, Bil-

¹) Efter Orig. i Geh.-Ark. Topograf. Saml., Stege.

²) D. e. Sølvstænger.

leder, kostbare Kar, de til det højværdige Sakrament viede Buddiker, de hellige Klæder og alt hvad der hørte til den kristelige Religions Smykke, desuden Tiender og Offere; og ikke blot dette blev borttrøvet, men ogsaa adskillige Klostersere og Kirker, viede til Guds Tjeneste, bleve fuldkommen ødelagte¹⁾. Men det maa ikke glemmes, at Kongen i Regelen dog kun tog, hvad selve Romerkirkens Repræsentanter først havde bevilliget ham. Vel er det vistnok rigtigt, hvad den skibyske Krønike ogsaa beretter, at Frederik I besad en egen Gave til at anvende et moralsk Tryk paa Prælaterne, saa de ikke kunde nægte ham, hvad han begjærede, han forstod i en overordentlig Grad at benytte Adelens og Prælaternes Frygt for Christiern II — thi den, der har en ond Samvittighed, han frygter —; men netop den Omstændighed, at Romerkirken, den forud saa mægtige og bydende, lod sig saaledes behandle, er et Vidnesbyrd om, at dens Tid nu var omme.

De Kirker, som i Kong Frederik I's Dage vare blevne skaanede, maatte holde for i Grevefejden. Den Del af det danske Rigsraad, som villig eller uvillig sluttede sig til Grev Christoffer af Oldenborg, bevilligede ham 1534 »alt det Guld, Sølv og Klenodier, som er udi alle Domkirker og Klostersere udi Skaane, Sjælland, Fyn og Smaalandene«. Som Følge heraf skrev Greven til Lensmændene om at samle ind, hvad der fandtes, og sende det til Kjøbenhavn. Man har hans Befaling til Anders Bilde om at borttage af Dalby Kloster alt det Guld, Sølv og Klenodier, som var der, »være sig Monstrans, Sølvbillede, Sølvkar, Kalke, Diske, og med hvad Navn det nævnes kan, saa der intet fordølges, undtagen fem Kalke, som Tjenesten kan opholdes med²⁾«. Roskilde Kapitel sendte paa Domkirkens Vegne Greven 16 Kalke og nogle andre Sølvsaager, og undskyldte, at man ikke kunde sende mere, dels fordi meget allerede var bort-

¹⁾ Scr. Rer. Dan. II, 591.

²⁾ Nye D. Mag. V, 140.

taget efter Befaling af Christiern II og Frederik I, dels fordi de private Alteres Patroner havde tilegnet sig vedkommende Alteres Messerede. Endel var af Kapitlet givet ud forat betale Greven for hans Stadfæstelse af Kirkens Privilegier, som man haabede han nu ogsaa vilde opretholde. Kun Kirkens Patrons, Martyren S. Lucii, med forgyldte Sølvplader belagte Relikvieskrin fandtes, men man haabede, at selv den ugudeligste Fjende vilde skaane denne dyrebare Helligdom¹). At Kapitlet dog havde dulgt en stor Del af de mange kostbare Klenodier, som det i Tidernes Løb havde samlet, kom for Dagen henved 30 Aar efter. Den 30 Maj 1563 indfandt nogle høje Embedsmænd sig nemlig i Roskilde, sammenkaldte Kannikerne og sagde, at Kongen havde erfaret, at der i Domkirken skulde være gjemt saameget Liggendefæ, at det kunde beløbe sig ved en Landskat, hvilket Kannikerne skulde udlevere. Rentemester Joachim Beck taledes især skarpe Ord og sagde, at kgl. Majestæt lod sige Kannikerne, at hvis noget dulgtes, skulde han lade hver i Kapitlet gjøre en Fod længere, end de nu vare (lægge dem paa Pinebænken). Da undskyldte de fleste af Kapitelsherrerne sig, at de ikke vidste noget om en saadan Skat, indtil endelig Sakristanen Jens Nielsen sagde, at det var ham bekjendt, at der i Grev Christoffers Fejde var indmuret en Del Klenodier i en gammel Skorstenspipe. Ved nøjere Eftersyn fandtes der her og andensteds en betydelig Samling af kostbare Klenodier, som Kongen uden Omstændigheder lagde Beslag paa, og som kom ham godt tilpas, netop som han stod i Begreb med at begynde Krigen med Sverig²).

Vi skulle ikke gaa videre eller nærmere omtale, hvorledes de sidste tilfældigvis bevarede Kirkeklenodier — paa de allernødvendigste Kirkekar nær — gik i Løbet i Kong Christian III's Tid. For endnu at faa noget Udbytte afpillede

¹) Nye D. Mag. V, 142—3. I Brevets Overskrift siges Povl Eliesen at være dets Forfatter, men det er kun en senere Tids urigtige Gising (jfr. Nyt hist. Tidsskr. II, 509—10.)

²) Nye D. Mag. VI, 42—47

man Beslag af Bøger og Skrin, afskrabede Forgyldningen af Billeder, Altertavler osv. Mangelstedes gik det, som da man i Kong Frederik I's Dage plyndrede Klokkerne: man lod sig ikke nøje med Malmet, men tog Jernfanget med. — Atter opfyldtes Herrens Ord: Hvor Aadselet er, der forsamles Ørnene. Igjennem Aarhundreder havde Romerkirken mere søgt at ophobe Guld og Sølv end at samle Sjæle til Guds Rige, saa kom da Straffen ogsaa til at svare til Synden.

IV.

D. Nicolaus Krage, Kong Christian III's Hofprædikant.

Der vilde vel ikke være Grund til at forny Mindet om denne tyske Stortaler, hvis der ikke i en Mængde kirkehistoriske Skrifter fra ældre Tid var tillagt ham en Virksomhed i vort Fædreland i Reformationstiden, som nødvendig maa henlede Opmærksomheden paa ham. Det er derfor Hensigten med denne Levnetsbeskrivelse baade at paaavise Fejltagelsen i de ældre Angivelser og efter forskjellige hidtil ubenyttede Kilder at oplyse Mandens virkelige Livsforhold.

Nicolaus (Claus) Krage eller Craghe, der indtil den nyeste Tid jevnlig forvexles med den danske Historieskriver Niels Krag¹⁾, træffes, saavidt vides, første Gang i Aaret 1526, da han, som der siges efter Luthers anbefaling, blev ansat som evangelisk Hofprædikant hos Grev Erik af Hoya paa Slottet Stoltzenau i det Hannoveranske. Han hjalp her til at reformere Kirkerne i Grevskabet Hoya, og da han besad store Talegaver, vandt han ikke ringe An-

¹⁾ Saaledes f. Ex. i H. C. Langes Skrift: Die innere Stellung Christian des III. zur Reformation und sein persönliches Verhältniss zu den Reformatoren. Altona 1857. S. 7.

seelse. Han blev derfor, med sin Herres Samtykke, 1530 kaldt til Minden af Borgerne i denne Stad, for at reformere Kirkevæsenet der. Her optraadte han strax med stor Myndighed, prædikede rundt omkring i Byens Kirker, og udrettede, som Zwergius siger, »ved sin Dristighed, Buldren og forfærdelige Tordenrøst saa meget, at de stakkels Papister bleve saaledes kysede, at baade Munke og Kanniker forløb Staden, og de faa, som bleve tilbage i deres Paulinerkollegium, ogsaa bleve nødte til at retirere sig; og blev Pavedømmet, saa at sige, i et Øjeblik afskaffet«. Dette havde imidlertid til Følge, at Staden blev erklæret i Rigets Acht, og da Nic. Krage førte et temmelig frit Levnet, og han beskyldtes for at sætte Splid imellem Raadet og Borger-skabet i Staden, blev han 1535 forvist fra Byen. Han tog da sit Ophold i en Forstad udenfor Byen, hvorfra han bestormede Raadet med Breve, som han almindelig underskrev: »givet i Bethanien nær ved Jerusalem«. Til sidst blev man saa kjed af hans Overhæng, at Stadens Øvrighed med Magt lod ham transportere tilbage til Greven af Hoya, og siden havde man nok at gjøre med at bringe i Orden, hvad han havde forvirret¹⁾. Nu berettes der, at han, efter paa den Maade at have faaet Rejsepas fra Minden, 1536 blev beskikket af Kong Christian III til evangelisk Biskop i Slesvig Stift, eller til evangelisk Koadjutor for den gamle katholske Biskop Godske Ahlefeld i Slesvig²⁾. Saamange ældre Skrifter vi end havde denne Beretning i, saa beror

¹⁾ Zwergius, Sjæl. Cleresi, S. 446—7, efter Hamelmann, Hist. Evangelii renati. II, 1312 sq. og andre tyske Kilder. Se forøvrigt Cimbr. litt. II, 433—4, hvor vidtløftigere Beretning findes om Krages tidligere Liv.

²⁾ Heimreich, Nordfres. Chron. herausg. v. Falck. I, 390. 393. Heimreich Walther, Schleswig. Kirchenhist. S. 186. Abhandl. a. d. schlesw.-holst. Anzeigen. II, 239. 276. Dankwerth, Landesbeschreibung, S. 25. Münster, Reform. Hist. II, 496. Det maa dog bemærkes, at enkelte nyere, navnlig H. N. A. Jensen, have udtalt stærke Tvivl om Rigtigheden af de ældre Angivelser.

den dog paa en fuldstændig Fejltagelse eller rettere paa en Forvexling med det Provsteembede, som en halv Snes Aar senere var betroet Krage i den gottorpske Landsdel. I de virkelige Kilder til Slesvigs Kirkehistorie i Aarene nærmest efter 1536 vil man intetsomhelst Spor finde af Nic. Krages Navn eller Virksomhed, men derimod Vidnesbyrd nok om, at han ikke kan have staaet paa den fremragende Plads, som man har tillagt ham. Derimod lader det sig godtgjøre, at han, efterat være fordreven fra Minden, ved Aaret 1536 blev Præst i Emden i Frisland, hvor han imidlertid tog saaledes paa Veje — »tanquam sus in hortum immissus» — at man skammede sig ved at have ansat ham¹⁾. Han blev da ogsaa snart færdig her. Senere træffe vi ham som Præst og Besidder af et Præbende i Holsten. Han fortæller selv, at han for at blive Hofpræst, som han senere blev, maatte opgive sit Præstembede og Dekanat i Münsterdorf samt det Vikariat, han havde i Itzeho²⁾; og man har et Dokument udstedt 1539 af Medlemmerne af det münsterdorfske Kalent eller Kapitel, blandt hvis Underskrivere findes »Nicolaus Krage, Pastor³⁾«. Dette Dokument giver formentlig ogsaa en Antydning af, hvorledes Krage er kommen i nærmere Forhold til Kong Christian III; det indeholder nemlig en Beretning om, at Kalentet efter Anmodning af Kgl. Maj's Hofmester Hr. Johan Rantzov havde overdraget et Kapel i Münsterdorf til Rantzovs Præst paa Breitenburg. Sandsynligvis er Rantzov da bleven bekendt med Nic. Krages store Talegaver, og da Kongen var i Forlegenhed for en tydsk Hofprædikant, har han henledet Opmærksomheden paa ham. Da, mærkeligt nok, ogsaa Bugenhagen anbefalede Krage, tog Kongen ikke i Betænkning under et Ophold i Kiel at kalde ham til sig og, efter formodentlig at have hørt hans Prædikegaver, den

1) Ubbo Emmius, Rer. Frison. Hist. p. 891.

2) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe III, 80.

3) Michelsen, Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogthümer. III, 301—2.

19 Januar 1543 at beskikke ham til sin Hofprædikant, saaledes som følgende Bestalling viser¹⁾:

Wy Christian (etc.) Thun kundt hiemit vor jdermenniglich bekennende, dat wy den werdigen vnsern leuen getreuen Nicolaus Krage ahn heut dato vor vnser Hofprediger bestellet vnd angenamen hebben, nhemen ehnen ahn in krafft vnd macht dieses vnser breues, also vnd den dergestalt, dat he vns vnd vnsern dat hillich gotlich wort vnd Evangelium nah sinem besten ver-moge vnd verstande lutter rein vnd klar leren vnd predigen scholle, vnser bestes weten, argstes wenden. Dargegen vnd wedderumme vor solche sine getruwe denste willen vnd scholen wi ehme alle jahr vnd jedes besondern, so lange he vns denen wert, twe hundert thaler vth vnser Koniglichen Cammern²⁾ zu besoldung, vnd zu seiner jehrlichen hausshaltung enen fetten Ochsen, twe fette Schwin, eine halue tonne Botter, twe Pundt Roggen vnd twe Pundt Moltes geuen vnd entrichten laten. Des tho Orkundt hebben wy vnse Secret herunder wetenlich drucken vnd geuen laten. Vp vnserm Slote Gottorp freitages nach Anthoni Anno Domini xv hundred vnd im xliij.

Christian.

Ved Hoffet synes Nic. Krage i Begyndelsen at have været vel anset, saa at han efter Kongens Begjæring³⁾ den 15 September 1544 blev kreeret til Bakkalaur i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. Den 24 November s. A. blev den theologiske Doktorgrad ham overdragen af D. Peder Palladius, efterat han som det synes havde været tilstede ved og maaske ogsaa deltaget i de Religionsforhandlinger, som kort før havde været førte med de katholsksindede

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 229 (Kongens Brev til Bugenhagen af 30 Jan. 1543). Schumacher a. Skr. III, 82. Bestallingen meddeles efter Langebeks Afskrift i Diplomatariet i Geh.-Ark.

²⁾ I Hertugdømmernes Finansregnskab 1543 findes følgende Post: »Herr Nicolaus Kraghen königl. Maj. predicante geueuen vp sine besoldunge 20 Dlr.« (N. Staatsbürg. Mag. VI, 277). Rimeligvis har han da faaet Resten af Kongerigernes Kasse.

³⁾ Acta Consist. »Ipsa die Nativitatis Mariæ 1544 prælectæ fuerunt litteræ Regiæ de promotione sui concionatoris M. Nicolai in Bacca-laureum Theologiæ«.

Kanniker i Lunds Kapitel¹⁾. 1546 omtales det, at han opholdt sig hos Kongen og var i hans Følge, og han fortæller selv etsteds, at han fire Aar maatte ledsage Kongen paa alle hans Rejser²⁾. Ved sit anstødelige Levnet synes han imidlertid selv at have forspildt den Yndest, han en Tid havde nydt. Gram siger, at han maatte pakke sig fra Hoffet³⁾; og sønderlig langt fra Sandheden er det neppe, skjønt det dog lader til, at Kongen med Lempe har søgt at faa ham fjernet. Nok er det imidlertid, at han ved Paasketid 1547 fik sin Afsked fra Hoffet. Men samtidig forlenedes han dog med et Kanonikat i Slesvigs Domkapitel. Denne Stilling var han imidlertid ikke sønderlig tilfreds med, men skrev til Kongen og klagede over den Uret, han formentlig led af de andre Kanniker, og over sine ringe Vilkaar. Herpaa modtog han dog kun den mundtlige Besked gennem Kongens Skrædder, Markus, at Hs. Majestæt ikke vilde have mere med ham at gjøre, og at han var godt nok forsørgt i Slesvig. I et Brev, dateret fra Kgl. Maj.s Gaard i Slesvig d. 28 Oktober 1547, klagede Krage da atter til Kongen, og foreholdt ham, at det havde været meget bedre, om han havde faaet Lov til at blive i Münsterdorf, og at Kongen i sin Tid, da han antog ham til Hofpræst, ved sin Kansler, Johan Friis, havde ladet ham tilsige, at han skulde blive noksom forsørgt i sin Livstid. Beroliget ved dette Løfte havde han ladet sig nøje med en ringere Løn, end han i al Magelighed havde haft i Holsten, medens han som Hofpræst med stor Besvær havde maattet flakke om med Kongen baade i Riget og i Fyrstendømmerne og havde sat meget til ved med sin Hustru stadig at maatte tage Herberge i Vertshusene, hvor han kom frem. Om sin nuværende Virksomhed fortæller han: »Ed. Kgl. Maj.s kjære Broder. (Adolf) har om Søndagen, naar Hs. Fyrstel. Naade opholdt sig paa

¹⁾ C. Bartholin, De ortu, progressu et incrementis Acad. Hafn. Bl. B 4. Krag, Christian III's Hist. Overs. I, 279.

²⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 71. Schumacher a. Skr. III, 80.

³⁾ Fortale til Krag's Chr. III's Hist. Overs. S. 33.

Gottorp, ladet mig, som Ed. Maj.s Prædikant, kalde op paa Slottet og prædike for ham, og han har med Flid hørt Guds Ord, og, Gud ske Lov, ogsaa forbedret sig en stor Del der ved i sit Levnet, og han har, saa sandt Gud hjælpe mig, altid omtalt Ed. Maj. med al Underdanighed og broderlig Kjærlighed, som det sømmede sig. Forøvrigt har jeg ikke forpligtet mig til Hs. Fyrstel. Naade. Jeg prædiker ogsaa hver Søndag, naar Klokken slaar 9, i S. Michels Kirke paa Bjerget og Kl. 1 om Eftermiddagen i Domkirken. Om Tirsdagen og Torsdagen prædiker jeg paa Kannikernes Vegne for de fattige, ved hvilken Lejlighed hele Staden samler sig for at høre mig«. Om sin økonomiske Stilling beretter han: »Siden Paaske har jeg været her og har som en ny Husvert fortæret alt, hvad jeg havde, og har ikke faaet en Skilling ind. Der er ingen, der tager sig af mig. De andre have delt Penge, Smør, Malt, Mel, Brænde, Gjæs, Høns og hvad der var for Hænde, mellem sig; mig have de intet givet, og omendskjønt de have indrømmet mig M. Andreas's Plads i Kapitel og Kor, skal Oppebørselen dog ikke følge med. Jeg skal være Junior og lade Skolemestrene ascendere og optere foran mig; men det kommer altsammen deraf, at de have mærket, at Ed. K. Mj. har slaaet Haanden af mig. Ed. Maj. har forlenet mig med et frit Dompræbende og givet mig Forskrift derpaa, men jeg har her strax maattet give 22 Gylden for Præbendet, Bispens Tjener en Daler og Kannikerne et ærligt Gjæstebud«. Paa Grund af alt dette bad han Kongen om Hjælp og om Udbetaling af en Del af Lønnen som Hofpræst, som han mente, han endnu havde tilgode¹⁾.

I dette Brev bevidnede Krage, at han ikke var traadt i noget Afhængighedsforhold til Hertug Adolf (»sunst hebbe yck my syner f. Gnaden nycht vorflychtet«). Denne Bemærkning er neppe tilfældig flydt ham i Pennen, men be-

¹⁾ Schumacher, Gel. Män. Briefe. III, 79—84. Aftrykket her er dog paa flere Steder meningsløst; ved Uddraget har jeg derfor ogsaa benyttet Orig. i Kgl. Bibliothek.

regnet paa at stemme Kongen gunstig. Thi Forholdet mellem Christian III og hans »kjære Broder« Adolf var ikke altid det bedste, paa Grund af den sidstes anmassende Karakter. Det varede imidlertid ikke længe, inden Krage traadte i Hertugens Tjeneste. 1548 beskikkedes han nemlig til Visitator eller Provst i en stor Del af de gottorpske Lande, nemlig i Gottorp og Husum Provstier (med Undtagelse af Byen Husum) samt udentvilt ogsaa i Eiderstedt¹). Men omtrent samtidig trak der et slemt Uvejr op over hans Hoved. Kong Christian III's bekendte Sekretær, M. Jesper Brochmand, havde en Stifdatter, Marine Tøniesdatter, som fik et uægte Barn og udlagde D. Nic. Krage som Barnefader. Selv om Beskyldningen var usand, var Skandalen stor nok endda, især da det verdslige Liv, Krage havde ført, trods hans Tordentaler, ikke gav Folk Anledning til at have de bedste Tanker om ham. Brochmand sagsøgte ham paa Stifdatterens Vegne, og Krage søgte Beskyttelse hos Kongen, men fik til Svar, at han skulde rense sig ved Biskoppens og Kapitlets Dom. Han vilde nødig dertil, da han ansaa disse Dommere for partiske. De forlangte, at han skulde rense sig med 7 Præsters Ed eller med Vidner, der kunde godtgjøre hans Alibi til den Tid, da Besvangrelsen skulde være sket. Han fremstillede 12 Præster og førte som det synes ogsaa Vidner, men Dommerne lod sig ikke nøje dermed, men forlangte, at han skulde skaffe andre Vidner fra Kjøbenhavn, inden den endelige Dom kunde afsiges. Under disse Forhold henvendte Krage sig d. 21 Juni 1548 paany til Kongen og bevidnede for Guds Ansigt sin Uskyldighed og bad, ikke saa meget for sin Persons som for sit Embedes Skyld, om Beskyttelse mod den store Uret, som M. Jesper, Bispen (Tileman v. Hussen) og Kapitlet gjorde imod ham. Han anførte ogsaa flere Omstændigheder, der syntes at tale for hans Uskyldighed. »Havde jeg handlet saaledes«, skrev

¹) Muhlius, De reformatione relig. in Cimbria, p. 151. Staatsbürg. Mag. VII, 384.

han, »som M. Jesper foregiver, hvorfor anklagede han mig da ikke før; jeg var jo hos E. K. Mj. endnu ti Dage efter Paaske (1547), og i Fasten var jeg jo i Kjøbenhavn, hvor hans Hustru selv bad mig til Gjæst og kom til mig i mit Herberge paa Apotheket, paa en Tid, da enhver jo godt vidste, at E. K. Mj. havde belenet mig her. Hvorfor forklagede han mig ikke i Kjøbenhavn? Hvorfor klagede han ikke den følgende Dag, da jeg var til Gjæst hos hendes (Marine Tøniesdatters) Moder tilligemed min Hustru, hvor der blev anvist hende Plads ved Siden af mig, og hendes Stiffader overantvordede hende til mig, at jeg skulde dandse med hende? Hvorfor laa hun ikke i Barselseng i Kjøbenhavn eller i Aarhus eller paa Gundsøgaard eller og andensheds aabenbarlig¹⁾? Hvorfor beskyldte hun mig ikke for E. K. Mj. før Fødselen? Hvorfor laa hun hemmelig i en Landsby borte fra sin Slægt? Hvad hun dermed har haft i Sinde, giver jeg E. Mj. som en højforstandig Konge naadig at betænke. Er hun virkelig tagen med Vold, hvorfor beviste hun da ikke denne Vold, da hun (som M. Jesper siger) kom grædende ind med forstyrret Haar og ilde handlet, paa det at Gjerningsmanden kunde være bleven straffet efter Lov og Ret for Voldshandlingen. Nu skal Klagen bevises med to gamle Koner, som efter hendes Mund skulle vidne imod mig, hvad hun skal have sagt under og efter Fødselen. Er det den hellige Paulus's Lære til Timotheus, naar han siger, at man imod en Prædikant ingen Anklage skal modtage, uden det sker ved to eller tre Vidner!» Til Slutning bad Krage Kongen, at hvad Udfald Sagen end fik — efter sit Forhold til Bispen og Kapitlet havde han ikke det bedste at vente af deres Dom — han dog maatte beholde sit Kanonikat²⁾. Inden dette Brev havde naaet Kongen, havde denne imidlertid (28 Juni) skrevet til Bispen og Kapitlet i Slesvig og paalagt dem at dømme i Sagen, og samtidig

¹⁾ Brochmand havde et Præbende i Aarhus Kapitel og var af Kongen forlenet med Gundsøgaard ved Roskilde (Danske Mag. VI, 41).

²⁾ Schumacher, Gel. Män. Br. III, 84—91.

havde han bedet Hertug Adolf at paase, at alt gik retfærdig til saavel med Dommen som med sammes Execution. Imidlertid undlod Kongen dog ikke, endnu samme Dag han havde faaet Krages Brev (1 Juli), at svare ham, at Retten maatte have sin Gjænge, Brochmand var ogsaa hans Under- saar, hvem Kongen ikke kunde nægte Oprejsning ad Rettens Vej, naar han forlangte sligt; stod forøvrigt Krages Sag saaledes, som han havde skrevet, vilde Bispen og Kapitlet uden tvivl ikke besvære ham imod Retten¹). Da der imidlertid nu ogsaa indløb Klage til Kongen fra Jesper Brochmands Side over, at den Dom, som Kapitlet tidligere havde afsagt i Sagen (hvilken Dom vi ikke kjende nærmere til) ikke endnu var kommen til Udførelse, rimeligvis fordi Hertug Adolf, der sædvanlig stod paa et spændt Fod med Kapitlet, har holdt Haanden over Krage, der jo var hans Provst, saa skrev Kongen og Hertug Hans d. 6 August 1548 til deres Broder Hertug Adolf, at de havde besluttet, at begge Parter tilligemed Bispen og Kapitlet fra Slesvig skulde møde næstkommende Torsdag i Haderslev, forat Bispen og Kapitlet som Stiftskonsistorium kunde fælde en endelig Dom i Sagen. De udtalte tillige det Haab, at Hertugen vilde give sit Bifald til denne Fremgangsmaade, og opfordrede ham til at paalægge saavel Krage som Bispen og Kapitlet at møde til den fastsatte Tid. — Da dette Brev ikke er uden Betydning for Slesvig Stifts Kirkehistorie, idet det giver Indblik i den kollegiale Styrelse af Stiftets Anliggender, der var indtraadt efter Landsdelingen 1544, saa hidsettes det her²).

An Hertzogk Adolffenn Magister Jasper Brochman vnd Doctor Cragen [belangend], das sie zu Haderschleben ankommen vnd rechtens gewarten sollen. Actum Coldingen den vj tagk Augusti Anno etc. 48.

Christiann etc.

Es hadt vnser lieber getrewer vnd besonder Jasper Brochman sich an vns vnderthenigst beclagt, das ehr nun ein guete zeit

¹) Disse Breve findes i den officielle •Inländisch Registrant• i Thottske Saml. 827. Fol.

²) Efter samme Registrant.

mit schweren kosten vnd reiszen jegen vnsern auch lieben getrewen Doctor Claves Cragenn in rechtfertigung gestanden, auch vrteill erlanget, vnd das nun solichs vnangesehenn ihm vom Bischoff vnd Capittel vnser Stiffts Schleswig vbergegeben rechtlichen vorbescheidt, rechtliche hulff nicht widerfahren mugen, Auch sunst allerley beschwer zuorhinderung vnd abschew seins geburenden rechten begegnet. Vnd hat auch kurtz beuor gedachter Doctor Claws Crage an vns Christian konnig etc. clagende gelangt, das ihm der Bischoff vnd Capittel vordechtig vnd beschwerlich, auch jegen recht widder ihn vorfarenn sollten, darumb ihme dieselben zu rechten nicht leidlich. Als wir dan nicht pillig zuerachten, das jmandts jegen recht beschwert, oder auch das rechtliche mittel geschlossen oder geburendt hulff geweygert werden solt, derhalben auch in sonderheit, souiel die geistlichen personen vnd geistlich sachen betreffenn das Consistorium vorordnet worden: So haben wir, damit gedachter Doctor Claus Crage vnd geleichs vhalts Magister Jasper clagloes gemacht vnd an rechtlicher hulff nicht zuerwinden, den sachen erschiezlich geacht, das vnser Bischoff vnd Consistorium zu Schlesswig, auch gedachter Doctor Claws Crage vor vns allerseitz zu sampt dem klegler Magister Jasparru zu Hadersleben vff nechstenn dings-tag an (:) ohne) aussenbleiben vordescheiden werden mochten, bescheits zugewarten; habenn auch demnach furbescheidt thun lassen, vff das derwegen nymandts zur gepuhr ferner ausflucht zuhabenn. Achten, E. L. werden Ir solchs, als die gelegenheit der sachen solchs dermassen erfurdert, auch mit gefallen lassen. Vnd wollen E. L. zu furderung der sachen Bischoff vnd Consistorium auch gedachtenn Doctor Claws Cragen irent wegen solchen vorbescheidt auch antzeigen zu lassen vnbeschweret sein, damit den sachen ohn ferner clage vnd nachlauffen geburlich mass gegeben werden muge, wie dan an im selbs pillig. Vnd wolten dis E. L. bruderlich vnangezeigt nicht lassen. Datum vt supra.

Johans von Gotts gnaden Erbe zu
Norwegen, Hertzog zu Schleswig etc.

Til den fastsatte Tid mødte da Parterne og Dommerne
i Haderslev. Sagen forhandlede i Kongens og Hertug

Hanses Nærværelse¹). Den afsagte Dom er endnu bevaret, men da jeg kun har fundet den i en maadelig Afskrift, skal jeg indskrænke mig til at gjengive Hovedindholdet²). Tileman v. Hussen, Biskop i Slesvig, Cæso Emynga, Bartram Schriwer, Reinhold Westerholt og Conrad Hoggreve paa hele Kapittelts Vegne, gjøre d. 15 August 1548 vitterligt, at de efter Befaling af Kong Christian III og Hertugerne Hans og Adolf af Holsten vare samlede i Haderslev forat dømme i en Sag mellem Mester Jesper Brochmand som Klager og Doctor Nicolaus Krage som anklaget. Sagen havde staaet længe paa, og der var givet begge Parter fornøden Tid, den ene til Bevis, den anden til Defension. Men man havde ikke kunnet tilstede den anklagede at rense sig ved Ed, eftersom han iforvejen havde et daarligt Rygte i sædelig Henseende («unde dat he etwa hie bevorn sodanne sake halven untuchtig beruchtiget gewesen is, hebbe vy ehme tho syner Ede unde Purgation nicht steden können»). Efter at Sagen nu var forhørt paa begge Sider, kjendtes for Ret, at bemeldte D. Nicolaus Krage paa Grund af den Forargelse og onde Gjerning («böse Dont»), han havde anstiftet i den kristelige Menighed, skulde i fem Aar være suspenderet og afsat fra gejstligt Embede, Ære og Virksomhed, og imidlertid bede Gud den almægtige om Naade og gjøre Bod, samt beflitte sig paa at forsone sig og komme til Forlig med bemeldte Mester Jesper paa Marine Tøniesdatters Vegne. Vilde han derimod, som forhen, ikke efterkomme Dommen, skulde han som contumax for bestandig være forvist fra alle gejstlige Len og Embeder.

Skjønt denne Dom, idetmindste efter Ordlyden, ogsaa var afsagt efter Hertug Adolfs Befaling, synes han dog intet Hensyn at have taget til den, da han ligefuldt lod Krage fungere som Visitator i de gottorpske Kirker. I gamle

¹) Dette fremgaar af et nedenañført Brev fra Kong Christian til D. Nic. Krage af 20 Maj 1553.

²) Afskriften findes blandt en stor Samling slesvigske Sager i Thottske Saml. 500 Fol.

Kirkeregnskabsbøger har man ikke blot 1548, men 1549 og følgende Aar indtil 1552 fundet hans Underskrift under Regnskaberne, og han har selv skrevet sig: »Nicolaus Crage, Fürstl. Gn. Prawst tho Sleswig, gesettede Prawst, Hoffprediger Regis¹⁾«. Snart forsøgte Krage ogsaa, om han ikke ved at overhænge Kong Christian kunde slippe for Suspensionen for den kongelige Landsdels vedkommende. Den 21 Sept. 1548 skrev han saaledes til Kongen: »Naadigste Konge og Herre, Lignelsen hos Lucas i det 18de lærer mig flittig at bede til Gud og Ed. K. Maj., at jeg dog engang maatte finde Naade og Barmhertighed hos begge. Derfor beder jeg atter for Guds Skyld, at Ed. K. Mj. ikke vil besvære sig ved at læse mine mangfoldige Breve, nu da jeg paa Grund af min Modparts høje Trusel ikke selv kan komme igjennem til Ed. K. Mj. for Fare paa Vejen, og det er mig et utaaleligt Kors, at jeg saaledes maa være E. K. Mj.s Aasyn berøvet . . . Jeg vil sige med David: *bonum est mihi Domine, quod humiliasti me*, og med Guds Hjælp gjerne forbedre mig, det skal E. Mj. aldrig befinde eller høre anderledes af dem, som ville sige Sandheden. Naadigste Konge, i Süderstapel paa Stapelholm er der omtrent ved Jacobi død en Sognepræst af Pestilense, og eftersom min Prædiken ikke behager vore lærde her, har jeg paa taget mig fra tilkommende Michelsdag af at forsyne Sognet her fra Slesvig af, eftersom man vanskelig kan faa Folk, som ville til dette Sogn for Pestilensens Skyld. Saa er da endnu engang min underdanige Bøn, at E. K. Mj. vilde dog forunde mig dette. Thi, naadigste Konge, hvad skal jeg gjøre, grave kan jeg ikke, og jeg skammer mig ved at gaa fra Hus til Hus og betle; alt mit er oppe, og jeg har i halvandet Aar ingen Oppebørsel haft; 18 Mark har jeg modtaget, 22 Gylden har jeg maattet give dem igjen; de andre delte ifjor alt uden Hensyn til mig, og saaledes have de ogsaa gjort iaar; jeg har af dem hverken modtaget

¹⁾ Muhlius, Diss. de Reform. relig. in Cimbria, p. 151.

Brænde eller Smør eller nogetsomhelst, og trænger nu til allehaande mod den kolde Vinter; alt mit Forraad er oppe. Jeg skulde vel nu købe Øxne, Faar, Svin, Brænde, Kul, Smør, Malt, Mel, Salt og hvad der ellers behøves til Hus-holdningen, men jeg veed ikke, hvorfra det skal komme, har og nu desværre ingensteds nogen Indkomst; det er alt fortæret. Derfor beder jeg atter E. K. Mj. for Guds Skyld, at E. Mj. vilde unde mig det fattige Sogn, at jeg dog ikke for Kammers Skyld skal med mine geraade i altfor stor Utaalmodighed¹⁾«. Man kan ikke nægte, at Manden besad en vis Veltalenhed i at skildre sin Nød; men det hjalp ham dog ikke noget. Kongen gav følgende Svar, der kun under Betingelse af, at Krage forholdt sig ganske rolig og underkastede sig Dommen, gav Udsigt til, at Suspensionen med Tiden kunde blive forkortet.

*Antwort Doctor Nicolaus Kragen geben vff sein bitt vnd suchung.
Actum Flensburg den xxiiij Septembris Anno etc. 48.*

Christian etc.

Wir habenn ewer schreybenn empfangen, vnd welcher gestalt Ir euch vber die vrteill, als von Bischoff vnd Capittell vber euch rechtmessig abgesprochen, zum predigampt vnordenntlich vnnd zu annzaig mutwilliger widderung gegen die ordentlich Obrigkeit einzudrenge[n], furnehmens, sampt ewr gelegenheit vnnd suchung vornomen, haben auch anfangs her ewr gelegenheit, vnnd das den sachen nicht richtiger von euch beiegent worden, vngernn vernhomen, vnd hetten wie dem allem vns, weil nun die vrteil ergangen, zu euch, als dem der Gottes wortt gelert vnnd andern furgetragen, pillig versehen sollen, Ir solttet euch, wie einem Christen gezimpt, nach der sententz vorhalten vnnd parirtt haben, inn bedencken, das die Obrigkeit vnnd das Recht von Gott vnnd Gottes ordenung, vnnd das sollich vnngepurlich widderung gegen die ergangen vrteil andern vnd sonderlich dem gemeinen mahn ergerlich. Es ist auch daraus nichts anderst denn vorgesetzter mudtwill vnnd halstarrigkeit zuuer-

¹⁾ Schumacher a. Skr. III, 91—93 (paa flere Steder rettet efter Originalen).

nhemen, wir habenn auch kein zweiffel, so Ir euch in disen sachen anfangs der gepur vñnd der massen nicht widdersetzlig vorhaltenn, wie gescheen, es wurde zu disen wegen dahin ewr widdertail die hennell mitt rechte befurdertt nicht gelangt sein. Was mittleyden auch mitt euch zuhaben, weyll ir dermassen Rebel vñnd allerley widderung vñnd vervurhung zu stifften furhabens vñnd was furderung euch inn dem fuglich zuthun, das habt Ir zuermessen, vñnd solt billig bewogen werden, das der almechtig zu grosser straff, durch ewr vngeburlicher zeygung sollich furnhemen nicht erregt werde. Wir lassen auch euch zuorantworten, vñd in den wegen, welcher gestalt ir sunst mitt ewrn hennelnn vermerckt, vñnd wie die getrieben werden, vñnd haben demnach mitt nichte zu pilligen, 'das ir euch dermassen gegen Gott, die Obrigkeit vñnd das recht vergreiff, vñnd in das predigamt, dem ergangen vrtail zu jegen mitt geferbtem schein einzudringen sucht. Ir soltett euch aus Gottes wortt zuberichten haben, das solichs sich mitt nichten gezimpt, vñnd werden Bischoff, Probst vñnd andere, so an predigeren mangel einsehens haben, das zur pilligkeit nicht zuerwinden; soltett euch der gelegenheit nach damit auch nicht beladen, sondern inen sollichs beuolhen sein lassen, weil in(en) auch darfur zu antwortten geburt, vñnd euch also erzaigen vñnd vorhalten, das gepurender gehorsam vñnd besserung zuerspueren. Wir haben euch auch aus christlichem vñnd gnedigstem bewegen erinnern wollen, wiewol ir euch des auch sonst soltett zuberichten vñd zuhalten haben, das ir euch in die sachen also schicken, wie sich geburt, vñd ergangen vrtail erfurdern, vñd hinfuro nicht dermassen Rebell erzaigen. Wenn sollichs bey euch erspurtt, so wollen wir auch nach befindung der gelegenheit in dem was euch zu gutem eracht nicht erwinden lassen, es sey dann bey ewrm jegentail gutdlich hinlegung zuerschepfen, odder auch das die zeit der suspension gekurtzt werden mocht, das dermassen vf solch erzeigung fuglich geschen kan, vñnd haben euch sollichs hinwider zu antwortt nicht wollen verhalten. Datum etc.

Da Krage trods dette Afslag strax efter atter belejrede Kongen med sine Bønner, fik han d. 30 Oktober s. A. et ligesaa omstændeligt men tillige ligesaa bestemt afslaende

Svar¹⁾, og dette gjentog sig som det synes flere Gange — med utrættet Taalmodighed svarede Kongen hver Gang, at Krage skulde omvende sig og give Tegn paa Forbedring, før han kunde tage sig af ham. I et Brev til Kongen af 5 Dcbr. 1549 finde vi da, at Krage endelig havde mærket sig Raadet, og at han — om paa Skrømt eller for Alvor, er ikke godt at sige — tegnede et Billede af sig selv, som vistnok er ret lignende.

»Naadigste Konge«, skriver han, »E. K. Mj. har tre Gange tilskrevet mig eders naadigste Raad med kristelig Begjæring, at jeg ret skulde ydmyge mig og bekjende min Synd, hvilket Raad jeg ydmygst har mødtaget med Taksigelse til Gud, og siden den Tid har jeg (eftersom jeg har slaaet mig fra alle Mennesker) sluttet mig til Gud, og jeg maa bekjende: *Justus est Dominus in omnibus viis suis et sanctus in omnibus operibus*. Men jeg har syndet og desværre gjort ondt for Gud og Verden, derfor gjør Gud mig ingen Uret; thi jeg har ikke erkjendt hans høje, store Velgjerning, som han har bevist mig fra Ungdommen af, og ikke takket hans guddommelige Almægtighed, men mere tragtet efter Djævelen og Verden end efter Gud. Derfor har Gud saa jammerlig forladt mig, at jeg er bleven Alverdens Spot, Haan og Ordsprog; jeg sidder immer hjemme, tør aldrig gaa i Kirke, hvor Kristne komme sammen, kommer ingen Selskab i, thi enhver ser paa mig, nogle begræde mig, men de andre udle og spotte mig, saa at jeg daglig læser den 38te Psalme med David. Hvor han bekymrer mig og i hvilke Tanker han fører mig, det veed Gud. Ja Gud gjør Ret imod mig; i 26 Aar har han betroet mig sit guddommelige, rene Ord; men Gud tilgive mig for sin kjære Søns Skyld, hvorledes jeg har lært det og levet derefter. Jeg har desværre mere givet Verden Rum og mere søgt dens end Guds Lov og Pris, har desværre altid fra Ung-

¹⁾ Dette ligesom det ovenfor meddelte Svar findes i Registranten, Thottske Saml. 827 Fol.

dommen af tragtet efter høje Ting, skjønt de overgaa min ringe Forstand; jeg vilde være Mester og var neppe værdig til at være en Discipel. Saaledes har mit hoffærdige Hjærte stedse bedraget mig, saa jeg altid tyktes mig dueligere og bedre end de, der vare langt dygtigere end jeg. Jeg har foragtet mine Mestere, thi i mine Tanker var jeg alene Mesteren. Jeg lærte andre Folk efter Guds Ord: skikker eder ikke lige med Verden; og naar Prædiken var forbi, saa stred mine Gjerninger desværre strax mod Læren. Jeg spiste godt, drak i al Fuldskab med Verden; at man berømmede mig derfor, behagede mig vel, jeg sprang og dandsede som et galt og fuldt Asen med Verden, ikke at tale om, hvad mere ondt deraf desværre er fulgt. Jeg holdt mig i Gang, Stand, Klædning og alle Gebærder ikke efter mit Embede, men ganske efter denne Verden. Nu har Gud straffet mig saaledes, at jeg ikke har et Par Benklæder eller en Kjole, hvori jeg kan vise mig for Folk, saaledes ere de tilredte, og nyt kan jeg ikke skaffe mig. Til nu kommende Paaske har jeg siddet her i tre Aar og intet modtaget; hvad mit var, har jeg fortæret, er dertil i over 100 Dalers Gjæld. Vil Gud og E. K. Mj. ikke forbarme sig over mig, saa er jeg timelig og evig fortabt. Jeg kan ikke mere vente, saa svarlig trykkes jeg af Nød og Armod. Jeg overgiver min Sag ganske i E. K. Mj.s Hænder, og beder for Guds Skyld, at E. K. Mj. vil handle med min Modpart, at jeg snart maa faa en naadig Ende derpaa. Hvad Doct. Cornelius (Hamsfort) og M. Paulus (Noviomagus) have skadet mig, siden M. Paulus kom fra Vittenberg, og handlet til det værste for mig hos E. K. Mj. og min naadigste Frue Dronningen, vil jeg af Hjærtet gjerne tilgive dem; de ville, frygter jeg, i deres sidste Stund have en ond Samvittighed deraf. E. K. Mj. tage mig dog for Guds Skyld igjen til Naade, saa vil jeg i alle mine Levedage takke E. Mj. derfor¹⁾«.

¹⁾ Schumacher a. Skr. III, 94—8 (Oversættelse og Udtog).

Selv denne Syndsbekjendelse, ikke at tale om mange flere Ord, hvori Krage paa det bevægeligste skildrede sin Elendighed og bad om Naade, hjælp som det synes ikke noget, og i Marts 1550 skrev Sollicitanten atter fra Slesvig til Kongen og bad om, at Hs. Maj. vilde lade ham vide en Dag, da han kunde komme til ham forat tale sin Sag; tillige bad han om »et fast, kristeligt, naadigst Lejde«, som om hans tidligere Modstander endnu efterstræbte ham¹).

Efter dette høre vi intet om Nic. Krage før i Sommeren 1552, da Øvrigheden i Byen Soltwedel i Brandenburg skrev til Kong Christian III saavel som til hans tyske Kansler Andreas Barby, at Kurfyrsten i Brandenburg, for hvem D. Nic. Krage var bleven meget rost, agtede at beskikke ham til deres Sognepræst og Superintendent; men de havde hørt saa slemme Rygter om ham fra Danmark, at de vare meget bekymrede ved at skulle have ham til deres Præst, og bad derfor Kongen om et Vidnesbyrd om, hvorledes Krage havde forholdt sig i hans Tjeneste²). Kongen svarede dem d. 9 Sept. s. A.: »D. Nic. Krage er med vort Vidende skiltes fra os, har ogsaa hvad hans Lære angaar været retskaffen og ustraffelig, men angaaende hans førte Vandel er der tildels gaaet retslig Dom af Bispen og Kapitlet i vort Stift Slesvig, ifølge forebragt Klage, og Præsteembedet er blevet bemeldte Doctor forbudt; der kunne I nærmere erkjendige eder om Lejligheden. Ellers vide vi for vor Person intet at beskyldte ham for³)«. Det er tydeligt af dette Vidnesbyrd, at Kong Christian III ikke ønskede at modarbejde Krages Ansættelse — saa slap han da ogsaa selv for hans videre Overhæng. Har det sidste været Hensigten med Kongens moderate Erklæring, saa lykkedes den ikke ganske. Krage, der 1552 virkelig blev ansat som Præst og Superintendent i Soltwedel, foregav nemlig, at han havde bragt i Erfaring, at han for Kongen af Danmark og Hertugen af

¹) Schumacher a. Skr. III, 99—100.

²) Orig. i Geh.-Ark., Saml. •Tyske Stæder•.

³) Ausländ. Registrant i Geh.-Ark.

Holsten var bleven beskyldt for i sin ny Stilling »at have lært imod Guds rene Evangelium, holdt papistisk Messe, prist Interim, og altsaa at være affalden fra den rene Lære«, Beskyldninger, som han ikke mente, han kunde lade sidde paa sig, saameget mindre som han — efter hvad han 12 Maj 1553 skrev til Øvrigheden i Soltwedel — nu i over 28 Aar havde været det rene Evangelies Tjener, og, dengang han var bleven kreeret til Doktor i Kjøbenhavn, »paa Kgl. Maj.s Scepter« havde lovet at blive Guds Ord tro¹). Han fik derfor Raadet i Soltwedel til at skrive til den danske Konge, at Krage førte ren og rigtig evangelisk Lære, og at de vare veltilfredse med hans Embedsførelse²). Selv benyttede ham Lejligheden til at skrive til Kongen og bevidne: »Jeg har forkyndt E. K. Mj. Guds Ord rent og klart, og tjent tro og villig, det veed Gud, er heller ikke Fader til det Barn, Marine Tøniesdatter fik³), har ikke bragt hende til Fald, derpaa vil jeg leve og dø, og Imorgen (om Gud vil) modtage det hellige Sakrament. Hvor falskelig min Lære er omtalt for E. K. Mj., vil E. Mj. kunne erfare af Brevet fra det ærbare Raad i Soltwedel. Saa snart dette Bud kommer tilbage, vil jeg (dog med E. Mj.s Samtykke) rejse til min naadigste kjære Herre Kurfyrsten, og derfra ogsaa skriftlig tilsende E. K. Mj.s Oplysning om, hvad jeg lærer, paa det at E. Mj. maa se, hvor æreløst mange handle imod mig«. Det, der dog rimeligvis var Humlen i Brevet,

¹) »Hebbe Gades wordt (Gade loff) auer de xxvij gepredyget reyne, lutter vnd klar, vnd neyne andere Ceremonymen, den de dem worde gelycke, gehalten, vnd vp K. M^{ts} Cepter yn myner promotion dar by to blyuende gelauet: scholde yek nu vmme I. E. G. karcken denst afucllych werden, were beter, yek were ny gebaren, ia wolde leuer dath broth von huse tho huse hydden« (Orig. i Geh.-Ark., Saml. »Tydske Stæder«).

²) Orig. i Geh.-Ark., Saml. »Tydske Stæder«.

³) Denne Kvinde var forøvrigt dengang allerede gift med en vis Jørgen Skriver, der, som det synes, 1551 blev Tolder i Falsterbo netop i Anledning af hans Ægteskab med M. Jesper Brochmands Stifdatter (Danske Mag. VI, 48).

kom tilsidst: Krage begjærede 100 Daler og en Klædning, som han mente Kongen endnu skyldte ham fra den Tid han var Hofpræst, saa vilde han sende sin Bestalling som saadan tilbage. Tillige begjærede han, at Kongen vilde tilholde Præsterne (»de Papen«) i Slesvig at betale ham 22 Gylden tilbage, som han havde maattet give ved sin Indtrædelse i Slesvigs Kapitel, »jeg skal ellers (om Gud vil) paa den tilkommende Rigsdag i Frankfurt vel komme til Rette med dem¹⁾«. — Dagen efter at Kong Christian havde faaet disse Breve gav han allerede udførligt Gjensvar til dem begge. Til Raadet i Soltwedel skrev han, at han med Glæde hørte, at Guds Ord prædikedes rent hos dem: »der Allmechtig geb, das es ohne menschlichen Zusatz und der Augspurgischen Confession gemess allerweg bei euch und andern rein und unverdunckelt gelert und bekhannt werde. Durch Gottes gnad und segen wirtt es in unsern Reichen und Londen Gott lob und danck auch noch der heiligen gottlichen prophetischen und apostolischen schriften und der Augspurgischen Confession gemes gehalten«. Undskyldningen eller Forsvaret for D. Nic. Krage var forresten overflødig, da ingen havde talt til Kongen om ham. Imidlertid ønskede Hs. Mj., at Raadet vilde minde ham om at afholde sig fra al »besværlig Tale« mod Kongen²⁾. — Svaret til Krage er saa karakteristisk, at jeg maa meddele det helt. Det viser, at Kong Christian med al sin Sagtmodighed dog ogsaa kunde give et hvast Svar, naar hans Taalmodighed blev sat alt for meget paa Prøve. Hans Bemærkning om, at Slesvigs Kapitel ikke var »tingpligtig« til nogen tysk Rigsdag, er ogsaa værd at mærke.

An Doctor Cragen seine entschuldigungse belangenn. Actum Flensburg dem 20ten Majj Anno etc. liij.

Christian etc.

Hochgelartter, lieber, besunder. Wir haben euer schreiben betreffenn entschuldigung des kindes, als Marin Tonies tochter

¹⁾ Schumacher, Gel. Män. Br. III, 100—2

²⁾ Svaret dat. 20 Maj 1553 i Ausländ. Registr.

zu Copenhagen gehappt, vnd euer lehr halbenn empfangen, vnd daraus ferner die suechung euers beneficij vnnnd der angegeben nachsthenden pension des letztenn jars, so euch samptt der kleidunge noch restenn soll, auch was Ir bey dem Capittel vnser Stifftkirch Schlesewig der xxij guldenn halbenn zubeschaffenn bittett, allenthalben vermerckt. Was nhun das kindt betreffenn, lassenn wir euer nein in seinen weg gestellt, vnnnd wirtt euch euer gewissenn wol sagenn, was Ir in dem vorschuldet oder nicht. Wie die hendel sonst befunden, des habenn wir gueth bericht. vnd ist daruber vrtheil ergangen, das mit rechtlichen grunde geschehenn, da wir vnd vnser gelieppter Brueder bey gewesen. Wan nhun die geburende demut vnd bekhandtnus erspurt worden, vnd das mit solcher hardtnechtigkeitt nicht vorfarnn, were mit dem beneficien vnnnd sonst gnad vnd mittel zutreffen gewesen. vnnnd hatt seinen weg. Es ist auch euer widerwerdigkeit niemandt dan Ir selbst ein vrsach, vnd so Ir nhun hiruber vns oder die vnsernn vnd das Capittel mit beschwerlichenn redenn vff dem predigstul oder sonst soltett ausschreien, oder vff dem reichstage zu Franckfurtt ichtwes gegenn vnser Capittel zu Schlesewig anstellen, so soltt Ir erstlich wissenn, das Ir des kein fuege haptt, vnd ist gedacht vnser Capittel dahin nicht dingpflichtig, mussen derhalben geschehenn lassenn, ob Irs dem Reiche oder dem Bapst klaggt, wir wollen euch aber darauff dermassen begegnen, das man wissen solle, wher Ir seitt, haben aus gnaden vnnnd langmuthigkeitt euch bisdaher dem gottlichenn predigamptt zu ehrenn damit stillgehaltenn. Weil es aber je verursacht werden will, mussen wirs geschehenn lassenn. vnnnd wirtt euch am schwerstenn fallenn. Wir wissenn uns auch kheins rests oder nachstands euer besoldunge zuerinnern, vnnnd wollenn nicht achten, das Ir also vergessen seitt, das Ir euch nicht zuerinnern, welchgestaltt wir euch zu Coldingen, do Ir gegenn Schlesewig zu residiren gezogen, mit gnaden vnnnd ablegunge begegnet. Vnd werdet vns vnser bestallunge widder zu handen schickenn, oder wir werdenn dieselbe durch gepurendt wege fordenn lassenn. Was Ir auch euer lehr halbenn gemeltt, in dem wissen wir niemandt, der euch vns angeben, wie Ir meldett, vnnnd wird euch selbst zum bestenn sein, so Ir Gottes wortt rein prediget. Ir seit auch so ein alter prediger, das Ir wissett

rein vnd vnrein lehr zu vnderscheidenn, vnd hatt das seinen lohn, vnd das ander sein straff, die auch den bossen woll khommen wirtt. Das wir euch hinwider nicht wollen vnangezeigt lassen. Datum etc.

Noget videre ere os ikke bekjendt om D. Nic. Krages Skjæbne. Naar vi saa udførlig have dvælet ved denne Mand, som fra Karakterens Side neppe var meget værd, saa er det sket, dels for at godtgjøre Urigtigheden af de tidligere Antagelser om hans Stilling som Vicebiskop i Slesvig, dels fordi hans Levnet er et slaaende Exempel paa, hvorlidet store ydre Gaver hos en Præst kunne erstatte Mangel paa et Liv der svarer til Læren. Som en af de allerførste Doktorer i Theologien, der ere kreerede ved Kjøbenhavns Universitet, og som Hofpræst hos Danmarks Konge paa en Tid, da dette Embede betydede meget med Hensyn til Afgjørelsen af mange kirkelige Sager, fortjente ogsaa denne Mands Livsforhold en nærmere Oplysning, end der hidtil er blevet dem tildel. — I vore Litteraturlexica (Cimbr. litt. II, 433—4 og Worms Lex. I, 556—7) anføres han som Forfatter af en Kirkeordning for Minden, trykt i Lybeck 1530. Efterretningen stammer fra Muhlius (De reform. relig. in Cimbr. p. 77) og er rigtig. Skriftets Titel lyder nemlig: »Christlike Ordeninge der Erlyken Stadt Mynden tho denste dem hilgen Euangelio, Ock denn Christliken frede vnd enicheit belangende, mit sampt ytliker vormaninge vor der gemeine, dorch Nicolaum Kragen erwelten vnd geescheden predicanten tho Minden. MDXXX«. Skriftet bestaar af 28 Blade i Duodes, og et Udtog af samme er trykt hos Richter, Die evangelischen Kirchenordnungen des 16ten Jahrhunderts. I, 138—40. Bestemmelsen heri om, at Menigheden skulde lønne de evangeliske Prædikanter, er udtrykt paa følgende smagfulde Maade, der tager sig endnu bedre ud paa Plattdysk end paa Dansk og passer ret godt til det Billede, vi iøvrigt have af Nic. Krage: »Eftersom vi have forskaffet de store Bugbæster saa mange hundredetusinde Gylden, er det

ikke mere end rimeligt, at vi ogsaa skaffe Føden til de rette Prædikanter, der dog ikke som hine Bugæsler søge deres egen Nytte, men Sjælenes Salighed«. — Efter Kirkeordningen følger 19 Theses, hvilke Krage, som en anden Luther, opslog paa Kirkedøren i Minden Mandag Oculi 1530.

V.

Hans Tavsens som Lærer ved Universitetet i Rostok.

I forrige Bind af dette Tidsskrift meddelte jeg saamange »Bidrag« til Tavsens Levnet, at mangen en Læser maaske vilde antage, at Emnet dermed noget nær maatte være udtømt. Ikke desto mindre maa jeg paany udbede mig Opmærksomhed for en, saavidt vides, hidtil ganske ubekjendt Efterretning fra Tavsens Ungdomsliv, som forekommer mig saa vigtig, at jeg ikke tager i Betænkning at fortsætte mine Tauseniana. Den danske evangeliske Menighed skylder denne Mand saa meget, at intet væsentligt Bidrag til Oplysning af hans Levnet bør henligge ubemærket.

I Dr. Otto Krabbes for ikke længe siden udkomne grundige Værk »Die Universität Rostock im 15ten und 16ten Jahrhundert«, der indeholder adskillige Efterretninger, der ere af Betydning for os, paa Grund af at Rostoks Universitet i sin Tid var den af alle fremmede Højskoler, der besøgte mest af danske Studenter, ligesom vort Universitet i 16de Aarh. har faaet ikke saa ganske faa Lærere derfra — i dette Værk findes aftrykt en rostoksk Forelæsningskatalog fra Aaret 1520, og her læses (S. 347) under Overskriften: *Ordinatio lectionum pro cursu quadruplici Magistrandorum in Artibus — in primo ordinario estivo* (efterat først tre andre Lærere ere opførte): »D. Joannes Tauszen artium magister leget hora secunda textum *Economice secundum traductionem Leonardi Aretini*«.

Til Forklaring tilføjer Krabbe kun hvad der fremgaar af selve denne Notits, nemlig at Johannes Taussen i Sommerhalvaaret 1520 læste over Aristoteles's Økonomik (*Οἰκονομικῶν Α Β*) efter den Oversættelse, Leonardus Aretinus, der egentlig hed Leonardo Bruni og havde faaet Tilnavnet Aretinus efter sin Fødeby Arezzo, havde forfattet.

Da jeg læste dette, slog det mig strax, at det maatte være vor Hans Tavsen, der her forekommer som Lærer ved Rostoks Universitetet, skjønt Resultatet af de nyeste Undersøgelser af hans Ungdomshistorie (Knudsens i Annal. for nord. Oldkynd. og Hist. 1847) er, at han i det tidligste først i Efteraaret 1522 har forladt Danmark forat begive sig til fremmede Højskoler. For imidlertid at faa Sikkerhed i min Sag skrev jeg til Dr. Krabbe i Rostok og bad ham ved Undersøgelse af Universitetsmatriklen at skaffe Lys i dette Spørgsmaal. Med megen Beredvillighed efterkom han min Opfordring, og meddelte mig følgende Oplysninger, der formentlig sætte det udenfor al Tvivl, at det virkelig er den senere danske Reformator, der stod som offentlig Lærer i Rostok paa en Tid da man hidtil antog, at han var Munk i Antvorskov Kloster. — I den rostokske Universitetsmatrikel læses da: »Anno Domini millesimo quingentesimo decimo sexto, die Jovis nona mensis Octobris, Magnificus Venerabilis et egregius vir Dns et magister Bartoldus Moller, sacre theologie Doctor et ejusdem facultatis et ecclesie collegiate sancti Jacobi Rostockcensis Decanus, in Rectorem electus intitulavit infra scriptos«; her efter findes da under Overskriften »Mense Nouembris« som den fjerde immatrikulerede: »Joannes Tassen de Selandia«. Endvidere læses i det ældste Album for det filosofiske Fakultet: »Anno eodem (1517) Dionysii electus est in Decanum Evarhardus Digman«; efter Navnene paa endel af denne Dekan kreerede Magistre staar der: »sub eodem promoti sunt bacc. sequentes«, og som den femtende blandt Bakkalaurne: »Joannes Tauszen«. To Aar senere findes i samme Album følgende: »Anno eodem (1519) Dionysii electus est in Decanum Mgr. Egge-

bertus Harlem, sub cuius Decanatu promoti sunt magistri subscripti«, og som den femte og sidste af denne Promotion findes: »Joannes Tauszen«.

Det staar da altsaa fast, at Hans Tavsens i November 1516 blev indskreven ved Universitetet i Rostok, at han i Efteraaret 1517 tog Bakkalaugraden og i Efteraaret 1519 Magistergraden sammesteds; men saa kan det da heller ikke være tvivlsomt, at det er den samme Joh. Taussen, som i Sommersemesteret 1520 læste over Aristoteles ved dette Universitet. Om han har læst i flere Semestre, kan derimod ikke oplyses, da det er en Undtagelse, at denne ene Forelæsningskatalog er bevaret. Nu vinder det Sandsynlighed, at naar H. P. Resen i sin Lutherus triumphans, rimeligvis efter den tabte kjøbenhavnske Universitetsmatrikel, beretter om Tavsens under Aaret 1521: »Mense Octobri inscriptus est in matriculam academiæ ad theologicæ facultatis professionem«, eller naar Hvitfeldt (der skrev før Resen) siger (S. 1305) om ham: »Aar 1521, Mense Octob. profiterit hand publice til Kiøbenhaffn Theologiam«, at saa Meningens er, at Tavsens blev Læsemester i Theologien ved Københavns Universitet og ikke blot blev indskreven som theologisk Student, som man hidtil har antaget. Længe har han dog ikke været her, rimeligvis kun et Semester; thi skjønt selv Lærer længtes han efter at sidde som Discipel ved Luthers og Melanchtons Fødder. Under sit Ophold i Rostok havde han nemlig haft Lejlighed nok til at spørge nyt fra Vittenberg. Med Understøttelse af den Orden, han tilhørte, og som udentvivel i ham ventede at faa en Mand af fremragende Lærdom, der kunde fremme Ordenens Anseelse, drog han atter ud. Men her kunne vi lade hans Gravskrift (som i sin Korthed aldeles ikke berører hans Ophold i Rostok og København) tale: »In Germaniam missus, ut Papisticam imbutus matæologia rediret ejusdem fidus propugnator, immutatis divinitus studiorum rationibus, Lovanii et Coloniae pertæsus, Vitebergam se contulit«, og i Vittenberg blev han som bekendt immatrikuleret d. 23 Maj 1523.

Jeg skal ikke gaa videre, da det ikke er min Hensigt at skrive Tavsens Levnet paa dette Sted. Men jeg skal dog gjøre opmærksom paa, at vi faa tildels et andet Billede af ham, end vi hidtil have haft, naar vi ikke betragte ham ved hans første reformatoriske Optræden som en ung temmelig uforsøgt Klosterbroder, men som en moden Mand, der alt havde godtgjort sine fremragende Evner som Lærer ved tvende Højskoler.

Endelig benytter jeg Lejlighed til at lade et hidtil ubenyttet Brev til Tavsen løbe med; det er fra en meget senere Tid af hans Liv, da han som Biskop i Ribe havde nok at gjøre med Hertug Hanses tydske Lensmænd i Tørninglen, der stadig gjorde Indgreb i de Rettigheder, der tilkom Bispestolen i Ribe. Det findes i Original i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 2336. 4, blandt endel andre haandskrevne Sager, der have tilhørt M. Anders Vedel.

Mein frunthlickenn gruth meth erbedunge alles godenn thouorn. Wirdiger vnd hochgelerter, besunder goder frunth. Ick kan Jw guder meynunge nicht bergenn, wo mynes gnedigenn fursten vnd herrenn vnderdanen des Caspels Risbj by my albie tho Haderschleuen gewesenn vnd sick jegen my beclaget, wo gy enen, diewile ere vorige kergkherre inn Got verstorbenn, eynenn andern kergkhern, denn sy nicht ordentlicher wyse, wo sick solkes eygenth vnd geburth, geesket, meth eigner gewalt vpdrennenn vnd insettenn wolden, meth bede an Jw erenthabnen tho schriuenn, dath solkes von Jw vnder wegenn gelatenn, vnd also keynenn kerckhern ane ordentliche eskunge enen vpdrennenn vnd insetten muchten, dath ick enen danne also mynes gnedigen fursten vnd herren arme vnderdanen nicht hebbe konnen oder wollen weygern oder affschlagen etc. So sich nun solkes erem clagen vnd antogenn nach erholden dede, kunde ick dathsulue von wegen mines gnedigen fursten vnd hern nicht billigen. Wo auer dem allem, so is birmede an Jw in namen vnd vonn wegen mines gnedigen fursten vnd hern bogern, vor mine persone gantz frunthlich biddende, gy willen daran wesenn, dath gedachten mynes gnedigen fursten vnd hern vnderdanen, also

dem Caspell tho Risbu. keynen, so sy nicht ordenthlicher wyse geesket, wedder eren willen moge ingedrungen, sonder dath sy mogen claglos gemaket werden. Jw in deme, wo myne tho-uorsicht, dermathen, wo gy eth jegen Got, mynen gnedigen fursten vnd herren vnd menniglichen thouorandeworden hebben, mogen guthwilligen ertogen, solkes will ick henwedder vmme Jw mynes vormogens frunthlicken thouorschulden. Datum Haderschleuen am fridage nach Reminiscere A^o etc. lvjj.

SiuertH Rantzou.

Udskrift: Dem wirdigenn vnd hochgelertenn hern Magister Johans Tayssen Bischoffenn tho Ripenn, mynem besundern guden freunde.

Udenpaa med Tavsens Haand: Om Reisby.

VI.

Om de Danskes Studeringer i Vittenberg.

I Ny kirkehist. Saml. I, 455 ff. findes meddelt et Udtog af Förstemanns Album Academiae Vittebergensis tilligemed Oplysninger om de danske Studenter, der i Reformationstiden og de nærmest følgende Aar besøgte den lutherske Oplysnings Hovedsæde. Da jeg senere har haft Anledning til paany at gjenne-gaa Förstemanns Bog, og der og andensteds har fundet enkelte Notitser, der fuldstændiggjøre det tidligere meddelte, saa giver jeg hermed et Tillæg, der indeholder dels nogle forhen oversete Navne, dels nærmere Oplysninger om flere af de paa den tidligere Liste anførte Personer. De Navne, der ere mærkede med *, findes allerede i den forrige Fortegnelse, men anføres paany paa Grund af de Oplysninger, der ere fundne om deres senere Skjæbne. Tillige er her tilføjet endel Breve, der tjene til at oplyse de Danskes Studeringer udenlands i Reformationsaarhundredet.

1511. 1. Juni Christianus Sartoris de Hussen dioc. Schleswicen.

— 24. Avg. Paulus Johannis de Olsacia dioc. Sleswi.

1511. 24. Avg. Martinus Hermanni de Olsacia dioc. Schleswicen.
1519. 28. Apr. Nicolaus de Kalande dioc. Rosgilden.
1520. 27. Feb. Meynhardus Leues ciuit. et dioc. Schleswigten.
- — Laurentius Detleff ciuit. et dioc. Schleswigten.
1521. 3. Apr. Titleuius Nicolai Holsacius dioc. Alsacie.
1525. 13. Juni *Petrus Johannes de Wyburg¹⁾.
1529. 23. Jan. Conradus Gogreue Holsacien.
1532. S. Sem. Coruinus Wyldaw Selandinus.
- — *Jacobus Schmid Hadersleuen. ex Holsa.²⁾.
1533. 24. Sept. *Johannes Æschylus Danus³⁾.
- 23. Jul. *Michael Otten ex Schleswig Holsaciensis⁴⁾.
- 24. Sept. Johannes Andreas de Weyda.
- 19. Nov. *Johannes Septimius Danus⁵⁾.
1540. 17. — Cæsa Emingius ex Frisia⁶⁾.
1542. 30. Mart. *Georgius Stur Sleswicensis⁷⁾.
- Jun. *Johannes Canuti Ripensis⁸⁾.
- 8. Okt. Georgius Planck ex Flensburg Holsatiæ.
1544. Maj Trugillus Matthiæ Lundensis⁹⁾.
- Avg. Petrus Haringius Hatstedius, Valentini filius, ex Frisia minori, Rectoris (Acad. Vitteb., Saxonis Hatstedii) ex sorore nepos¹⁰⁾.
- Okt. Henricus Bilde a Schuanholm.

¹⁾ Se Allen, Breve og Aktst. til Chr. II's og Fred. I's Hist. I, 421—2.

²⁾ Jac. Schmid eller Fabritius blev Prof. ved Kbhvns Univ.

³⁾ Se Ny kirkehist. Saml. II, 233.

⁴⁾ Se Suhms Nye Saml. IV, 192.

⁵⁾ Se Ny kirkehist. Saml. II, 231.

⁶⁾ Siden Kannik i Slesvigs Domkapitel (se foran S. 55).

⁷⁾ Siden Præst i Hammelev (Rhode, Haderslev Amt, S. 414).

⁸⁾ Jens (ikke Hans) Knudsen, Lektor i Ribe, † 17 Marts 1567 (Mag. til Adel. Hist. S. 153).

⁹⁾ Var Kannik i Lund, havde tidligere været Præst i Løderup i Skaane (Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne. IV, 77).

¹⁰⁾ Sonnenstein Wendts Formodning om denne, Ny kirkeh. Saml. II, 230, bortfalder altsaa.

1544. Okt. *Christigernus Mathiæ Vibergensis¹⁾.
 1546. Apr. Marcus Jordanus Holsatius²⁾.
 1549. 26. Sept. *David Cellus Danus³⁾.
 — 16. Dcbr. Absalon Petreius Bergensis ex Noruegia⁴⁾.
 1550. 16. Apr. Johannes Hamer Husensis⁵⁾.
 — 6. Jul. Andreas Johannis Sergensis ex Noruegia.
 — 27. Nov. Georgius Petri Husensis.
 1551. 12. Maj Mattheus Fliege Fimbriensis.
 — 12. Jun. *Georgius Selmerus Husemensis Holsatus⁶⁾.
 — — — *Lucas Andreæ Chogianus Danus⁷⁾.
 — 13. — *Christophorus Giffthius Nestvidanus⁸⁾.
 — 11. Nov. *Johannes Pistorius Husensis Holsacius⁹⁾.
 1553. 12. Jul. Ouenus Gunterus Hussensis¹⁰⁾.
 — 7. Avg. Nicolaus Severini Julius Danus.
 — 1. Dcbr. Petrus Suueland Flansburgensis ex Holsatia.
 — 23. — Jacobus Theschce Sleswicensis.
 1555. 28. Maj Johannes Schaffnicht Altendorffensis Hes: ¹¹⁾.
 — 13. Jul. Johannes Benzius Holsatius¹²⁾.
 1556. 16. Maj *Christophorus Bang Danus¹³⁾.
 1557. 16. Jan. Christophorus Knopfius Regiomontanus¹⁴⁾.

¹⁾ Melanchtons Testim. af 1546 for ham findes i Corpus Reform. VI, 199.

²⁾ Siden Prof. ved Kbhvns Universitet.

³⁾ Siden Kannik i Lund (Er. Lætus, Res Dan. p. 493).

⁴⁾ Siden Lektor i Bergen, bekjendt som Forfatter.

⁵⁾ Se Gjessing, Jubellærere. III, 25—6. D. 10 Juli 1552 skrev Georgius Selmer (se ndf.) fra Vittenberg til Joh. Pistorius (se ndf.), der da studerede i Frankfurt a. d. Oder: *Johannes Hamer hinc discessit et profectus est cum Henrico Gagge et Johanne Tast Rostochium* (Joh. Pistorii Brevbog i Gl. kgl. Saml. 3078. 4).

⁶⁾ Siden Præst i Ostenfeld (Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 119).

⁷⁾ Blev 27 Dcbr. 1557 beskikket til Præst i Herfølge. † 1584.

⁸⁾ Siden Lektor i Sorø Kloster.

⁹⁾ Siden Præst i Tetenbüll i Eidersted (se Ny kirkehist. Saml. III, 317).

¹⁰⁾ Siden Prof. Phys. ved Univ. i Rostok.

¹¹⁾ Sikkert den senere Provst i Gottorp Provsti af dette Navn.

¹²⁾ Blev Kong Frederik II's Livlæge (jfr. Schumacher, Gel. Mån. Br. III, 315—6).

¹³⁾ Blev Stiftsskriver i Fyn (Ny kirkehist. Saml. II, 608).

¹⁴⁾ Blev siden Kong Frederik II's Hofpræst.

1557. 23. Maj Erasmus Heinsenius Holsatus¹⁾.
 1559. 24. Jul. Chilianus Goss Danus ex Feonia.
 — 17. Okt. *Laurentius Vilhadus Holsatus Haders-
 lebiensis²⁾.
 1560. 12. Jan. Olaus Andreae Stegensis Norwegus.
 1563. 30. Okt. *Canutus Petri Rippensis Danus³⁾.
 1564. 13. Jun. *Johannes Petri Bocerus Cimper⁴⁾.

Af et andet Værk, »Academia Wittebergensis editore Gottfrido Suevo. Witteb. 1655«, lære vi at kjende Navnene paa endel danske Studenter i Vittenberg fra Tiden efter 1565 (hvortil Førstemanns Udtog rækker); men Suevus har af Matriklen kun uddraget Navne paa Adelsmænd (dog vistnok langt fra paa alle dem, der findes) med enkelte andre, som han urigtig antog for adelige. Et Udtog af dette Værk, som nu er sjældent hertillands, vil passende kunne tilføjes her. Kun Semestret, hvori vedkommende er indskreven, findes angivet Suevus's Værk, ikke Dagen. Sommerhalvaaret regnedes fra 1 Maj, og Vinterhalvaaret fra S. Lucæ Dag (18 Okt.).

1566. S. H. Canutus Schram ex Scandia Nobilis.
 — — Mauritius Stygge Danus Nobilis.
 1569. — Gerardus Rantzov Holsatus Nobilis.
 1569—70. V. H. Andreas Holck Holsatus Nobilis.
 1570. S. H. Nicolaus Ulfeld Nobil. Danus.
 — — Johannes Brockenhus Nobil. Danus.
 1573. — Gabriel Guldenstern Danus } nati ex equest.
 — — Paulus Laxman Danus } familia.

¹⁾ Havde været i Kong Christian III's Kantori, og studerede med Understøttelse af Kongen (Schumacher, Gel. Mån. Br. III, 220—6).

²⁾ Blev 1566 Lektor i Bordsholm Kloster, siden Rektor ved Kjøbenhavns Skole, † 24 Sept. 1576.

³⁾ Døde 30 Aar gl. 8 Sept. 1569 som Lektor og Præst i Sorø (Wendelboe, Mindesmærker i Sorø Kirke, S. 46. Norske Mag. I. 273. Ny kirkehist. Saml. III, 500. Hos Mort. Pedersen, Absalons og Esb. Snares Herkomst S. 64, anføres et Epitaphium over »Mag. Chanutus Petri Boelij Ripensis, Lector et Pastor incliti Cænobij Sorensis«, af Chr. Machabæus).

⁴⁾ Siden Rektor ved Viborg Skole.

1574. S. H. Nicolaus Arnfeld } Nobiles Dani.
 — — Lago Orn }
 — — Nicolaus Schaufue Nobilis.
1580. — Ivo Julius Absolonis Nobilis Danus.
- 1580—1. V. H. Sigphardus Groppius Nob. in Lustrop Danus
 Selandus.
- — Fridericus Ulefeldt Nobilis Danus ex Phionia.
 — — Hebbo Andreæ Nobilis Danus Cimber.
- 1586—7. — Fridericus Rosenkrantzius.
1591. S. H. Petrus Arnoldi de Fine Danus Hafniens.
1592. — Holgerus Rosencrantzius dominus de Rosen-
 holm.
1593. — Gundæus et Tycho Lange nobiles Dani,
 fratres.
- 1598—9. V. H. Tycho Brahe Nobilis Danus.
 — — Tycho et Georgius Brahe, Tychonis filii.
1600. S. H. Hartwicus Wittfeldius Danus Nobilis.
 — — Georgius Gundæus Rostrup Nobilis Danus.
- 1601—2. V. H. Magnus Galth in Tyristrup, Danus.
 — — Gundij Huas Danus.
1602. S. H. Magnus Ebro (sic) Galth, Nobilis Danus.
- 1602—3. V. H. Franciscus Thubbe (sic) Danus Nobil.
 — — Manderopius Abbilgaardt Danus Nobil.
1603. S. H. Johannes Jacobi filius Crogius }
 — — Ivarus Lycke } Dani.
 — — Justus Brockenhusius }
 — — Christianus Thomæ } Nobiles Dani.
 — — Petrus Lange }
- 1603—4. V. H. Abrahamus de Cardes Danus¹⁾.
1604. S. H. Lucas Krabbe Danus²⁾.
- 1604—5. V. H. Olaus et Palæmon Rosæcrantzius Dani.
- 1605—6. — Andreas Canuti Alburgensis Danus.

¹⁾ Siden Lector theol. i Oslo.

²⁾ Ved en Georgius a Letwitz Borussus findes følgende Vedtegning:
 »transfossus proh dolor in foro hoc oppidano a Luca Krabbe, Nob.
 Dano, 13 Martij 1606«. Lucas Krabbe faldt siden i Kalmars Belejring.

1606. S. H. Justinus Høgius Danus Nobilis.
 — — Tycho Sandberg } Nobiles Dani.
 — — Magnus Lycke }
 1606—7. V. H. Theodorus ab Oesede, Flensburgensis.
 1611. S. H. Georgius Ernestus Worm a War, Danus.
 1613. — Magnus Claudij Nobilis Danus.
 — — Georgius Seefeldt de Cimbria Danus.
 1618—9. V. H. Bernhardt ab Eitzen Schlewicensis.
 — — Jacobus, Olaus et Georgius Seefeld Nobiles
 Dani.
 1619. S. H. Nicolaus et Ericus Urne Nobiles Dani e
 Fionia.
 1620. — Andreas et Hans Lindenaw Nobiles Dani.
 1622. — Nicolaus Krabbe Tagonis Nobilis Danus.
 1632—3. V. H. Tycho a Gessen Flensburgo-Holsatus.
 1633. S. H. Ovidius Jull Eques Danus.
 1654. — Gerhardus Milzovius a Woss Norwegus.

Tillæg.

1.

1536. 3 Oktober. Jon Tursen, som studerede i Leipzig, underretter Hr. Eske Bilde om, hvorledes det gik med hans Sønner, som studerede sammesteds.

Mynydmygh tjenisthe eder nu oc altid till redhe. Kiaristh Herr strængh Riddher Her Escke von Billenn: oc kierligh hylssenn.

Gwd wedtt, hwor gierne jag wille scriffwe till eders strenghedtt, om myn fattigdom forsagde meg thet icke. Meen thaa gjør thet meg saare gott oc befaller meg weell, att eders strenghedtt haffwer forskiickeett hiidtt eders tjenere att forhørre oc fanghe wiisseliighen att wiidhe, hwor leedes thet haffwer segh medtt eders sønner, att the ære hildredhe oc liidhe well, ssom iche giørss meg behoff ythermere att schriffwe, thy att eders tjenere kand eders strenghedtt allt sammens thet weither forkyndhe. Thet maa eders strenghedtt frilighen liidhe paa (endogh att iag haffwer ther ingen befalling om) att hwes iag kand ware

eders born till willie, tjänisthe oc till godhe wtij alle maade, thaa will iagh altid ware ther redebonn till. Kand iag thennom icke mehr bielpe, thaa will iag wndher tiidenn (saa lenghe iag bliiffwer her wtij Liptts) forhøre, hwor leedes thet gangher till for thennom, oc trösthe thenom oc hwsvalle wtij hwes madhe iag kand: the skulle iche fanghe andre raedtt wttaff meg ænd godhe, ssom iag will wære bekiendtt, när Gud will, att iag kommer till mitt federnelandh igenn. Ythermere kand eders tjänere sibe eders strengthedt her om. Item beder iag eders strengthedt kierliighen for hwes iag kand nogiitt sindhe ware eder eller eders till willie oc tjänisthe, ssoo lenghe iag leffwer, att eders strengthedt wille well giøre att ladhe eders tjänere taghe breff medtt seg optill meg wttaff hederlig mand her Joenn Moghenssen Canick y Lund, när ssom Gwd will, att y wille paa en andhen reysse sendhe eders bwdtt her op till Leipziick. Thenne er myn ydmigheligh bøn till eder, oc will iag thet nw oc altid forskiille wtt aff myn fattiigh tjänisthe effther eders egenn willie och begeringh. Andhet att scriffwe eders strengthedt till, torff iag iche paa thenne tiidth. Her medtt eder Gwd befallendes, scriffwiit korteliighen wttij Leipziick iii dagh Octobris Anno domini mdxxxvi.

Benedictus Deus in secula. Jonas Turzon

Scanus de Dania, artium baccalaureus.

Udskrift: Weelbiirdiigh Mand Her Eske Bille strenghe Riddher, hœffwiittzmand paa Berenhwss, ssyn kiere heare k:

Original i Gehejmarkivet, »Danske Kongers Hist.» Fasc. 17 b.

2.

1546. 16 Okt. og 31 Debr. Tvende Breve angaaende de Understøttelser, Kong Christian III ydede dels til forskjellige Professorer i Vittenberg, dels til nogle danske studerende sammesteds.

a.

Jeg Christoffer Anderson aff Suerig bekenner meth denne min handschrift, ath ieg til fyllist haffwer vpborit halfftannet hundred daler aff kungelige Mt^s renthemester erlig och welbyrdig mand Jochim Beck, ath forschaffe samme daler Doctori Pomerano, D. Philippo Melanthoni och saliges Doctoris Lutheri busfru, saa fierre Gudh spahr mich lifh och sundtheyt. Noch vpboereth

til fyllest aff for^{de} her renthemester eth hundred daler, derfore ieg paa min persons wegne mich meth vnderdanigster reuerentz haffuer ath betacke etc., och vm mich mueligt worder met min tro willige dienst fortiene. Till wisse vnder mit signete. Datum Lund den 16 Octobris Anno etc. 1546.

Paategnet: Her Christoffer Anderssis ¹⁾ quittansse paa iij^c Daler, hand forde till Witthenberg.

b.

Lieber Her Renthmeister. Aus Kon. Matt. beuehl wollet Ir mir nachuolgende Summa geldes vberschicken:

Erstlich zwey hundertt thaler.

Daruon soll Doctor Pommer funftzigk, Philippus funftzigk, Doctor Jonas funftzigk, vnd Doctor Martinj Luthers widwe funftzig habenn.

xx thaler soll Magister Nicolaus Palladius, Doctor Peters bruder, haben zu zerunge.

x thaler soll haben Magister George Stur.

x gulden muntz sol des Both tranckgelt haben, das er Kon. Mt. etzlich bucher bracht, vnd das geltt den obgemelten leuthen zuhenden bringe. — Summa ij^c thaler vnd xxxviij thaler.

Actum Koldingenn den letzten Decembris Anno etc. xlvij.

E. Williger

Antonius Hanisch.

Paategnet: Diesse vorgeschribene Summa alss ij^c xxxviij taler hab ich Johan Josell empfangen. Actum Koldingen am Newes Jars tage Anno etc. 47²⁾.

Udenpaa findes en samtidig dansk Angivelse af Indholdet med Bemærkning, at Brevet er dat. »Kolding Nyaars aftenn 46».

Originalerne i Kongl. Bibliothek.

3.

1549. 3 Juni. Studenten Johannes Matthiæ (Hoinus) Ripensis beder Bugenhagen om en Anbefaling, for at han kunde faa nogen Understøttelse af den danske Konge under sine Studeringer i Vittenberg.

Gratiam, pacem et æternam a Deo patre per Christum precatur salutem. — Cogor nunc denuo, clarissime domine doctor

¹⁾ Om denne svenske Ridder se Lyschander, De scriptor. Dan. ap. Westphalen. III, 457.

²⁾ Senere (udentvivl fejlagtig) rettet til 46.

ac pater in Christo venerande, magnificentiam tuam, multis serijs negocijs occupatam, meo etiam negotio onerare, quo et ante pregrauata est valde. Illud enim ipsum telum, quo antea vrgebar, adhuc me grauius multo pungit, dura scilicet egestas. Nuncius enim iste, qui adferendæ pecuniæ gratia in patriam missus est, cum quo missæ sunt et literæ meo nomine a tua præstantia, tum ad inclytum et candidissimum nostrum principem, tum ad ecclesiastici quoque ordinis dominos patriæ meæ dulcissimæ Ripis, si qua mihi ratione aut ex munificentia et liberalitate inclyti principis nostri, aut prædictorum dominorum prouideri posset, vt studia inchoata ad gloriam nominis Dei, Ecclesiæ ædificationem, et patriæ vtilitatem continuare et absoluere possem. Iste inquam nuncius redijt vacuus et pecunijs et literis, qui etsi fuit in mea patria, tamen ne gri quidem (ut dicitur) meo nomine executus est. Quapropter in maiore iam sum angustia constitutus quam antea. Adurget hanc mihi angustiam infirmum et inualidum corpus multis variisque morbis obnoxium, nec potero in mea infirmitate medicos consulere, cum nihil quod dem habeam. Itaque grauius multo me iam prædictum vrget necessitatis telum. Cum ergo iam per Dei gratiam certus ad magnificum et inclytum nostrum regem datur nuncius cum exercitu generosissimæ eius filiæ, vellem tuam magnificentiam, clarrissime domine doctor ac pater in Christo semper colende, oratam summopere, vt pro tuo fauore erga bonarum literarum veræque pietatis studiosis, causam meam, cum hoc nuncio, excellentissimo nostro regi, pietate et virtute præstanti, literis exponere non grauetur. Hoc sane nomine et rem Deo gratam et mihi adnodum auxiliarem prestiteris. Certum enim est, vel vnica commendacione tua id, quod peto, me consecuturum ex liberalissimi principis liberalitate et munificentia. Semper enim ipse pro suo candore studia literarum fouere, amare et propagare studet. Hoc igitur laboris meo nomine suscipere tua magnificentia non grauetur, vehementer oro. Valeat tua præstantia in Christo foeliciter cum coniuge honestissima et tota domo. Amen. Perpetuum vicissim offero obsequium. 3 die Junij 1549.

Johannes Mathiæ Ripensis Danus
indigniss. t. M. famulus.

Udskrift: Clarissimo viro virtute et eruditione præstanti,
Domino doctore Jobanni Bugenhagio Pomerano, Ecclesiæ Witte-

bergensis pastori, domino, patrono et patri suo in Christo cum summa obseruantia semper colendo.

Orig. i Kongl. Bibl. Jfr. Schumacher, Gel. Männer Br. I, 121.

4.

1556. 17 Marts. Kong Christian III's Pas for Jørgen Simonsen fra Fyn, der agtede at rejse udenlands for at studere.

Christianus tertius Dei gratia Danorum, Noruagorum, Vandalorum et Gothorum rex, Slesuici, Holsatiæ, Stormariæ et Dytmarciæ dux, comes in Oldenborg et Delmenhorst, Omnibus et singulis pro cuiusque facultate, gradu, ordine et professione pacem et amicitiam nostram annunciamus, simulque testificamur, quod qui literas has nostras exhibet, Georgius Simonius Danus diocesi Othoniensi in Fionia oriundus, studiorum gratia in exteriores nationes contendit, quem saluo hoc nostro conducto munire volumus libentius, omnia quod nunc belli temporibus exquiri videmus diligentius et exactius. Hunc igitur, quem diximus, Georgium Simonium vt hominem studiosum regis regnique pacis amantissimi subditum et incolam, non vt erronem, vagum et dissolutum excipite, tractate, et iuuate, vicini siue remoti sitis, Doctores, Professores, Magistri, Collegiorumque Primarii, vt in Academiis vestris, quas sibi cunque eligit, libere ille degere et scholastica libertate gaudere liceat, ne in studiis turbatum et iure scholastico per vestram incuriam et negligentiam se priuatum apud nos possit conqueri, quos illos inuenietis, qui beneficia agnoscere, et externos omnes studiorum gratia in regiones nostras venientes deffendere, iuare et omni humanitate et hospitalitate illos amplecti volumus. Datum in arce nostra Hafniensi 17 Martij Anno Domini 1556. Sub sigillo nostro.

Udkast i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 1076. Fol.

5.

1557—58. Trende Breve fra M. Hans Frandsen fra Ribe til Johan Pistorius fra Husum om hans Studeringer i Vittenberg.

a.

Johannes Francisci Ripensis D. Johanni Pistorio, pietate et eruditione præstanti, S. D.

Me saluum et incolumem Vuitebergam venisse et adhuc pristina valetudine frui, scias D. Johannes amice charissime.

Cæterum quam diu mihi hic commorandum est, ipse adhuc ignoro. Habeo hic apud me Nobilem adolescentem Albertum Beckium Danum, quem nosti, cum quo in Galliam iturus sum, sed cum omnia adhuc ibi tumultuarie agi hic audimus, constitui hic vsque ad festum Paschatos manere et hic hyemare, vbi etiam de multis, quæ in Gallijs aguntur, me certiore fore spero. Tu si quid interea de statu eius cognoueris, vt mihi notifies, etiam atque etiam te oro. Simul in literis diligenter addas, quicquid per me Parisiis curatum et effectum volueris. Meum officium, diligentiam et fidem in omnibus, vbi tibi vel tuis gratificari potero (ita viuam) ex animo offero. Me confidenter loco germani fratris vttere. Insuper hæc de schola Vuitebergensi accipe: Mediocris eius adhuc est status: sed pauci sunt, qui in absentia Domini Præceptoris et aliorum præceptorum assiduitatem et diligentiam præstant in legendo. Scis illos esse cum D. Præceptore in Colloquio Wormatiensi, et de reditu illorum nobis adhuc nihil certi constat. Fama fert, Imperatorem Ferdinandum, vt in Colloquio pergant, velle et vrgere: id si fiet, ante festum Paschatos eos non redituros mihi certo persuadeo: nihilominus reditum eorum hic expectabo. Sed quidquid fit, te prius non salutato Vuiteberga non discedam. Bene et feliciter vale, et imprimis mihi rescribe. Ego data occasione tibi quin scribam nunquam intermittam. Iterum atque iterum vale, et hæc fusa verius quam scripta boni consule. Mitto tibi responsionem D. Justi Menij ad impurum scriptum Flacij Illyrici. Raptim Vuitebergæ postridie Luciaë (c: 14 Debr.), anno 1557.

b.

Johannes Francisci Ripensis D. Johanni Pistorio, amico et fratri suo perpetua fide colendo, S. D.

Ad 5 Idus Martij nuncius quidam literas a te, mi Johannes, scriptas ad me cum alijs quibusdam meis adiunctis obtulit. Has sine mora amico nostro communi Samueli Selfisch cum diligenti admonitione et obtestatione, vt in calce tuarum literarum voluisti et petuisti, exhibui. Et futurum spero, vt negotium illud pro voto et expectatione tua sedulo expediat. Jam iam enim Francofurtum abiturus erat. Ex literis autem tuis animum tuum in me beneuolum meique amantissimum perspicio: quo profecto nihil

mihi gratius contingere potuit. Ego vicissim omne meum studium, officium et obseruantiam, denique quicquid in me est et possum, tuæ Humanitati offero, vt vnâ animam siue mentem in duobus corporibus habitare non dubites. Deinde in literis tuis, ne intentis bellicis tumultibus iter in Galliam instituam, mihi consulis: ex quo etiam summum tuum candorem agnosco. Et quia rumores isti bellorum et tumultuum iam dudum huc ad nos peruenerunt, ideo hactenus omnino incertus fui, quid tentarem. Audimus hic, Ducem Braunswicensem a principe filio Imp. Caroli V. ad Gallum defecisse, et magnas copias, quas in Galliam ducat, colligere. Cum igitur iter meum propositum in Galliam propter bella suscipere minus tutum sit, tuo consilio acquiescam, et in Germania futurum hoc semestre in meo Græco Galeno et in indagatione ac cognitione simplicium consumam. Interim non negligam D. Fuchsii compendium et etiam D. Fernelij Medicinam, quæ iudicio omnium doctorum Medicorum præfertur et admodum commendatur. Cæterum quamdiu mihi hic commorandum sit, certo scire et tibi indicare non possum. Albertus meus, quem nosti, vt domi est consuetus, cum omnibus fere nobilibus hic agentibus familiaritatem inijt. Ne autem, si aliquid incommodi vel damni ex illorum consuetudine sibi accersat, parentes id meæ negligentiae ascribere postea possint, illis hoc significauit, et vt ipsum in aliam Academiam, vbi cum notis conuersandi et conuiuandi occasionem non habeat, proficisci permittant, consilium dedi. Me conditionem hanc suscepisse poenitet. A primis enim annis male est iustitutus. Sed de his alias plura. Vbi responsum a parentibus accepero, de his quid velint certior ero. Si mihi vna cum ipso alio abeundum erit, quo nos conferemus, tibi significabo: quamuis malim me posse ab ipso liberari, et vitam et studia mea pro libitu et arbitrio meo instituere. Mitto h. t., vt petijsti, imagines, quas hoc tempore hic habere potui: elegantiores hic iam non venduntur. Accepi a nuncio $\frac{1}{2}$ talerum, pro quo imagines emi. Adiunxi et alia noua, quæ nunc hic apud nos inueniuntur. Vt tam exigua ab amico missa boni consulas, oro. D. Præceptor in enarratione Symboli Niceni et in Chronicis pergit. Primus Chronicorum tomus iam dudum prælo subiectus est, quem cum eius copiam habere poterimus ad te mittam. Tres horas singulis septimanis in Chronicis consumit, ita breui temporis spacio nos totum opus

habituos spero. Plura hac vice propter occupationes tibi scribere non licuit: iam iam enim nuncius abitum parat. Si quid porro est, quod hic per me expedire vis, id libere indica et manda: omni diligentia id exequar. Bene et feliciter vale, et amicum et cognatum meum charissimum Petrum Coppersmidt cum vxore et liberis pluribus verbis meo nomine saluta, cui propter subitum nuncij abitum scribere non potui, alias, data occasione, officij mei memor ero. Saluta quoque meo nomine D. Doctorem Cornelium ab Hammesfort, vbi ipsi scripseris, vxorem et liberos cum tota familia, et imprimis meam Magdalenam. Tu me illis, quantum poteris commenda. Iterum atque iterum vale. Raptim, vt satis apparet. [Vuitebergæ] 12 Martij Anno 1558.

c.

Johannes Franciscus Ripensis D. Johanni Pistorio, pietate et virtute præstanti amico et fratri suo perpetua fide colendo, S. D.

Literas has in Gallijs ad te scriptas Samuel noster ex mercatu Lipsico huc secum attulit, d. Johannes, frater charissime. Et cum tabellarium certum, cui illas ad te perferendas daret, statim in promptu non haberet, mihi eas tradidit, vt cum primo nuncio illas ad te mitti curarem. Hanc curam eo libentius in me accepi, quod illas tibi gratas et exoptatissimas fore confidam. Nam ab optimo et singulari amico profectas esse auguror. Si autem illi rescribere volueris, literas tuas huc mitto. Ego illas per certum nuntium bona fide in Gallias perferri curabo. Velim me hac in re, et etiam in alijs maximis negotijs, T. Humanitati obsequium et officium meum posse quocunque modo præstare. In Aprili Dux Franconiæ Episcopus Herbipolensis in sua ciuitate et intra muros vna cum quinque ministris interfectus est: qui tanti sceleris autores fuerint, adhuc nescitur. Nam antequam cædem patrarunt personati equis insederunt, vt facta cæde tanto facilius fuga elabi possent. Hisce etiam diebus 15 currus mercibus pleni circa Norimbergam ab equilibus aliquot spoliati sunt. Cogita non paucos fuisse, qui tantum ausi sunt. Tota præterea Germania in armis est. Verum quid inceptare velint, nobis adhuc incognitum est. Aprilis die 20 diem suum obiit reuerendus vir D. Pastor Pomeranus. Dn. Præceptor est tenuj valetudine. Sed

Deus ipsum diutissime superstitem esse velit. Vale. Raptim
Vuitebergæ 7 Maij anno 1558.

Afskrifter i Joh. Pistorius's Brevbog. Gl. kgl. Saml. 3078. 4.

6.

1558. 20 Februar. Brev fra en dansk Student, Johannes Nicolai Bang, der opholdt sig i Paris, til Johan Pistorius, især om de Forfølgelser, Protestanterne led i Frankrig.

Johannes Nicolai Bange, Danus Fionensis, D. Johanni Pistorio
amico suo S. D.

Quod literæ meæ, optime Johannes, antea tibi non sunt traditæ, id ne socordia et negligentia meæ imputes, etiam atque etiam te rogatum volo. Nam factum est, cum nuncii penuria, tum vel maxime quod vbi locorum hoc tempore vitam ageres, me latuerit. Cum autem a M. Antonio¹⁾, viro docto et probo, intellexerim, te adhuc in Dania commorari, amicitiam nostram requirere, vt cum D. Antonio tibi scriberem et de statu Reipublicæ huius aliquid tibi significarem, iudicaui. 4 Calend. Septembris capti sunt 147 pij homines, viri et mulieres, reformatæ religioni addicti, qui tempore nocturno conuenerant ad celebrandam Coenam Domini; sed proditi sunt, et omnes in carcerem abducti: septem illorum crudelissime sunt combusti, et ita cum omnibus reliquis actum fuisset, nisi Elector Palatinus missis legatis non intercessisset. Itaque paulatim vnus et alter dimittitur: et multi adhuc in captiuitate detinentur, quos Deus etiam pro misericordia liberet, et in fidei et confessionis constantia per Spiritum sanctum robet et conseruet, Amen. Post illorum, de quibus scripsi, captiuitatem paucis interiectis diebus mandatum Regium publicatum est et mandatum, vt omnes Lutheri doctrinæ adhærentes caperentur, cuiuscunque essent nationis, ac absque vlla dilatione comburerentur. Porro nuper, videlicet 7 Idus Januarij, Regis Galliaë exercitus, duce Francisco Guisio, expugnauit et obtinuit Caletum, ciuitatem munitissimam, quam Angli in suam habuere potestatem per annos, vt fertur, 210. Breuiter de bello et apparatus bellicis multus

¹⁾ Antonius Maillet, en fransk Bogbinder, der 1549 og senere havde opholdt sig i Danmark, beskæftiget med Indbinding af Christian III's Bibel (Kirkehist. Saml. II, 409 Not.). Et latinsk Brev fra ham til Joh. Pistorius (dat. Nyborg 29 Novbr. 1549) findes i dennes Brevbog.

hic est rumor: quod nobis, qui in literarum studiis hic versamur, non est iucundum auditu. Hæc hoc tempore, data occasione, cum D. Antonio ad te, charissime D. Johannes, scribere volui, etiam te orans et obsecrans, vt quam primum poteris mihi rescribas de statu Daniæ, dulcissimæ patriæ, atque vt eo amore, quo me hactenus, et in posterum prosequaris. Ac si quid hic in Gallia et Parisijs curatum cupias, id mihi indica, imo impera: tuo nomine quiduis, quod possum, libentissime faciam. Saluta D. Ericum Hardenberg. Vale. Lutetiæ Parisiorum 20 Febr. anno 1558.

Afskrift i Joh. Pistorius's Brevbog. Gl. kgl. Saml. 3078. 4.

7.

1558. 31 Marts. Dr. Peder Palladius anbefaler tvende Studenter, Mogens Henriksen (Rosenvinge) fra Helsingør, der i tre Aar havde været hans Husfælle, og Anders Rasmussen fra Roskilde, der agtede sig til Vittenberg for at studere videre, til Professorerne sammesteds, navnlig til Melanchthon.

Æquum est, ut probi et honesti suis ornentur virtutibus, quemadmodum mali et flagitiosi suis pinguntur coloribus. Quare cum honestus hic adolescens Magnus Henrici Helsingorensis, piissimi viri D. Doctoris Petri Palladii, Sælandiæ diœcesis Episcopi, viri laudatissimi, domesticus per triennium hospes, Vitebergam ingenii excolendi gratia profecturus, peteret ab eodem vitæ suæ et studiorum testimonium, quod ei non est denegatum.

Quantum igitur ad mores attinet, ego cum tota domo mea testamur, eum honeste et sine omni querela nobiscum vixisse, adeo ut ob singularem modestiam morumque suavitatem, quæ semper in eo non sine admiratione comprehendimus, omnium nostrorum animos sibi firmissime devinxerit, cui modestiæ vitæque integritati conjunxit quoque diligens primarum artium studium, in quo tanta hactenus dexteritate versatus est, ut bonam nobis spem fecerit, fore, ut ad summa etiam eruditionis-fastigia aliquando perveniat. Quare cum hoc virtutis et eruditionis testimonio munitus a nobis Vitebergam discedat, rogamus omnes doctos et pios viros, ad quoscunque eum cum suo comite, viro docto et proba Andrea Erasmi Roskildensi¹⁾, venire contigerit, ut utrumque, cum propter

¹⁾ Denne døde i Vittenberg i Jan. 1559 (se Suhms Saml. I, 3, S. 137).

ipsorum virtutem atque raras ingenii dotes, tum propter nostram hanc qualemcumque commendationem, modis omnibus fovere, tueri, ac defendere velint. Seorsim vero doctissimum virum Præceptorem D. Philippum, optime de nobis ut de tota republica scholastica meritum, rogatum habemus, ut ad hos duos juvenes respectum quoque habere dignetur, cui non displicebit illorum ingenium, ut speramus. Dominus Jesus Christus, omnium studiosorum tutor et defensor, ut omnibus præceptoribus nostris atque his studiosis duobus, ita toti cœtui Vitebergensi sua gratia et misericordia adsit. Amen. Hafniæ ultimo die Martii anno 1558. Sub meo sigillo.

Petrus Palladius

in tertium annum decumbens sub potenti manu Dei, sit Christo gratia in æternum, propria manu subscripsit.

Efter Grams Afskrift i Kong. Bibl., Gl. kgl. Saml. 1076. Fol. »Ex orig., quod habui ab hujus Magni Henrici abnepote Dn. Jo. Rosenvinge«.

8.

1559—60. Breve angaaende Frands Gyldenstjernes Ophold og Studeringer i Vittenberg.

a.

Sønlig kierlig hellsend eder nu och altidtt tilforn sennt medtt Gudtt wor herre Jesu Christo. Kiere Fader betacker iegh eder for alt gott, som y migh nu och altidtt giort och beuist haffuer, huilcked denn euige Gud eder vell belønner y sitt euige rige. Maa y vide, att Doctor Maior vor hos migh och bad, att iegh skulle schriffue eder till, for handtt viste bud att der ville drage nedtt y Danmarch, och kallede mind mestere ned aff kammeredtt och badtt hannum, att hand skulle bede migh, om iegh ville schriffue nedtt till eder, huorlunde att hand handler sigh medtt migh, och kand ieg icke schriffue andet endt som sandtt er, att handtt er migh her lige som endtt Fader och ser migh till gode for eders skyld, och ville att y schulle verre hands venn och hielpe hannum tilgode der neder, huad y kunde, hos Herzug Frederich, for hand haffde hans kiere her Fader till sindtt gode venn och ville och gierne haffue Hersug Frederich till sindtt venn, och haffuer giort end bogh till hannum, mendtt ieg vedtt icke, huadtt dett monne verre for endtt bogh, før endtt hundtt bliffuer prend-

tidtt, och begerede, att y skulle hielpe hannum till gode, huadtt y kunde. Jegh haffuer och indted andit nydtt att schriffue eder till anditt, endtt! Philippus Melancton sagde y sind lise, adtt kongenn aff Franckerige ville haffued tornered y sindtt søsters brøllep, och handtt tornerede med endtt greffue, och hand stack kongenn ind att sidtt ye och vdt aff sind nacke. Mendtt medtt Guds hielp da skulle y icke spørredtt, att iegh skal løffue om byenn efflther tiender, mend huad iegh hører y hans lise eller her y husedtt dett vill ieg schriffue eder till. Mendtt her er endtt nu Hans Skogaars broder, end smuck karl, hand haffuer her indted gott røcte vde, och haffuer verridtt y kollegi fengsel for hans skalkhed, och var ner att hand haffde mott forsoredtt byenn dtt och aldrigh kommedtt her sidenn mere. Jeg skall medtt Guds hielp fly dett saa, att y skulle indtid ondt høre till migh. Jegh beder eder mind kiere fader, att y ville schriffue migh till, nar y kunde faa breff her vdt; iegh men, att y erre megit fortørdned, mend ieg kand ingenn breffue faa fra eder igienn. Her medtt eder Gud al-sommegtigste befallendes. Schriffuid till Vittenbergh denn ij dag Martii Aar 1559.

Franciscus Gyllenstiernn.

Udskrift: Erlig och vellbyrdig mandtt Her Mongs Gyllenstiernn, Stadtholder paa Kiøbnehaffns Sloth, synd kiere Fader sønligenns sendes dette Breff.

b.

Gottes Gnade durch Jesum Christum vnsern Heiland sampt meinen willigen dinsten zuuor. Ernvester, gestrenger, grossgunstiger Herr und forderer! Nach dem Jost Sturtzkopff Bnchfurer widerumb in das lobliche kunnigreich Dennemarck vorreiset, hab ich nicht unterlassen sollen E. G. von wegen Francisci eures sons gelegenheit zuuorstendigen. Nemlich nachdem der Erwürdige vnd Hochgelarte Herr Philippus Melanthon in seinem haus vnd am tisch nicht raum gehabt Franciscum E. E. V. son anzunemen, hatt er mich gebeten denselbigen mit tisch vnd woung vnd einem præceptore zuuorsehen, welches ich dann E. E. V. zugefallen willig gethan, vnd denselbigen einem gelerten, zuchtigen vnd erlichen Magistro, wie E. E. V. auss seinen schriften biebeyligend zuersehen, beuolen, vnter welches disciplin vnd institution gedachter Herr Philippus zwen Polnische vnd

Schlesischen alle drey freyherrn auch gethan, welche mit wonung vnd tisch auch in meinem hauss von mir vorsehen werden, vnd dieweil sie in erlicher vnd gottfurchtiger zucht vnd disciplin erhalten werden, verhoffe ich, das Franciscus neben ihoen sonderlichen nutz vnd frucht durch Gottes hulff schaffen werde, vnd das solches diesser fuglicher geschehe, hab ich diese vorsehung gethan, das Franciscus allein bey dem Magistro seine stuben und kammer vnuorhindert von den andern haben solle, will auch neben dem Magistro allen muglichen vleis furwenden, das Franciscus zu Gottes forcht, tugend und aller erbarkeit vnd zunemen in den studijs solle gehalten werden, welches alles ich E. E. V. vnd G. dinstlicher vnd guter meinung, damit E. E. V. wie Franciscus versorget wissenschaftt haben mocht, habe wollen vormelden. Weiss auch E. E. V. nicht zuobergen, das ich von Jost Sturtzkopff dem Buchfurer neunzig taler empfangen, welche zu des Francisci notturfft sollen gereicht vnd dauon E. E. V. geburliche rechnung zu seiner zeit vberschickt werden, wie E. E. V. solches auch auss meiner quittantz, welche ich dem Sturtzkopff vberantwort, vornemen werden, vnd E. E. V. zudinen bin ich zu ider zeit willig. Geben zu Wittenberg 29 Maij, an welchem tag vor 106 Jaren Mahomet der sibende Turkische Keiser die weitberumpte stat Constantinopel eingenomen vnd erobert, Anno domini 1559.

E. E. V. williger

Georgius Maior, Doctor.

Udskrift: Gestrengen vnd E[rvn]esten herren [Magno] Gyldenstern R.königlichMaicstat zu Dannemargk S.

c.

Sønlig kierlig hellsend Kiere fader, maa y vide, att doctor Bordingius, som er y Kiøbennhaffn, hafde scriffuet hidtt till en mestere, som heder mester Esechias, att hand skulle tage mig till sigh och lære mig, och screff, att y hafde befallidt det. Denne mestere sende bud hid till migh, att ieg skulle gaa hend och tale medtt hannum, och hafde nogle bress, hand ville vise mig. Der ieg kom til hannum, saa sagde hand mig dette, saa var ieg meget tuiffiradet och viste icke, huad ieg skulle giøre, saa sagde ieg, ieg kand inted giøre her till, for y haffue icke mind faders scriffuelse, mend ieg [vill] følle eder hend till Phi-

lippum, och huad hand gjør her vdj, dett vil iegh och !ade verre. Och hand sagde, att ieg skulle verre hos denne mestere, for hand viste vell, att docter Bordingius haffde inted schriffuit hidt, vdennt dett haffde verrit sant. Anditt nytt er her inted, att ieg kand schriffue eder till paa denne tidt, anditt end haffue eder nu och altid denn euige barmhiertige Gud befallitt baade till [liff] och siel. Amen. Schriffuit till Vittenberg den xvij dag Junij Anno 1559. Frantz Gyllenstiernn.

Udskrift: Till synd kiere Fader Her Mognns Gyllenstiernn ydmyseligen sendis dette breff.

I et Brev af samme Datum fra Fr. Gyldenstjerne til hans Moder skriver han blandt andet: •Schriffuer med denn færremand, ieg kom offuer med, hand kand førred hid till Rostock, och her gaar altid bud y mellom Rostoch och dette.• Han spørger, om det er sandt, hvad der fortaltes, at Ditmarskerne havde slaet 6000 Mand ihjel for Kongen af Danmark og hugget Hovedet af en af de mest ansete Ranzover.

d.

Gottes gnad durch Jesum Christum seinen einigengeborenen Son vnsern warhaffligen Helffer. Gestrenger vnd ehrnvester grossgunstiger herr vnd furderer, E. G. schreiben euren Son Franciscum belangend habe ich von Jost Sturtzkopff entpfangen, auch daselbige dem ehrnwirdigen vnd hochgelarten herrn Philippo Melanthoni zum lesen vberantwortet, vnd ist darauff vnser beider bedencken, nach deme der Magister Johannes Bokelius etlich viel Jar alhie studiret, vnd sich seer erlich vnd zuchtig gehalten, das vns seine studia vnd mores wol bekand, das Francz E. G. son also in seiner disciplin bleiben solt, den nach deme ich nu alt vnd offit schwach werde, wil meine gelegenheith vnd vormögen ferner nicht sein viel leut in meinem hause zuhaben. So hat auch Franciscus sambt seinem Magistro sein tisch vnd wonung bei Magistro Paulo Krell, welcher alhie Schlosprediger ist, vnd meine tochter zur Ehe hat, welcher neben dem Magistro Johanne ein vleissiges vffsehen vff Franciscum hat, wie ich ime den beuohlen, dazu dieweil er nahent bei mir wonet, bin ich fast teglich bei inen. So wonet auch Franciscus in einer stuben bei seinem Magistro, vnd wird ime nicht gestattet, das er one wissen seines præceptoris aus dem hause gehe. Solche disciplin ist ime von nöten, wie wol er sie nicht gerne, wie alle iugent, duldet,

vnd ist meine bitte, wie wol er gehorsam zu sein mir zugesagt, E. G. wollen mir oder seinem Magistro Franciscum mit harten worten beuehlen, da mit er E. G. ernst sehe, vnd wir denselben, so oft es von nöten sein wird, ime furhalten können, auff das er diesen willigen gehorsam leiste.

Ich vbersende auch hieneben E. G. ein Register vber seine ausgab, daraus E. G. vernemen werden, das von den neunzig talern, welche ich von Jost Sturtzkopff empfangen, wenig vberig, ist was viel vff die kleidung, bücher, betgewand vnd anders gegangen. Da E. G. an solcher rechnung mangel haben, werden E. G. vns vormelden, da mit wir vns darnach ferner wissen zu richten, sunderlichen in wasser mas er sollte geleidet werden.

In summa E. G. sollen sich alles muglichen vleisses zu vns vorsehen, so lang wir inen vnter vnsern gehorsam erhalten können, vnd da er vns nicht lenger gehorsamen wolte, solle solches E. G. von vns vnuorhalten bleiben, dan E. G. zudienen ich zu ieder zeith willig. Geben zu Wittembergk 10 Septembris Anno 1559. E. G. williger Georgius Maior, Doctor.

Indlagt Blad:

Ich weis auch E. G. dienstlicher meinung nicht zubergeren, das von dem durchleuchtigsten grosmechtigsten fürsten vnd herrn, herrn Christian etwan kunig zu Dennemargk, hochlöblicher vnd seliger gedechtnis, ich nu in das vierzehende jar jerlich eine gnade vorehrung zu vierzig oder funffzig talern gehabt, dieweil ich ie K. Mt. das Psalterium, die Auslegung der Epistel an die Ephesier latinisch, auch die Auslegung der Epistel an die Galater deutsch vnd andere bücher zugeschrieben, auch aus I. K. M. beuehl alle Theil vnd Tomos Lutheri, auch andere bücher gebunden jerlichen zugeschickt, vnd anders so von I. K. Mt. mir beuolen in vnterthenikeith ausgericht, hab auch ieziger zeith K. Mt. das dritte Theil meiner Homiliarum Latinisch vber die Epistolas Dominicales zugeschriben, vnd Antonio Hanisch, dem Secretario, I. K. M. von meinet wegen in vnterthenikeith zu vberantworten vor einem halben jare vberschickt, bin awer nicht vorstendiget worden, ob sie vberantwort, ist vielleicht durch den krieg vnd die königliche krönung verhindert worden, vnd nach deme ich zuoran Kö. Mt. seliger gedechtnis alle Tomos vnd Theil der bücher Lutheri geschickt, vbersende ich hiemit auch diesen letzten

Theil, welcher ietziger K. Mt. von dem Ernwardigen heren Philippo Melantheone ist zugeschriben, welchen Jost Sturtzkopff E. G. vberantworten wird, dienstlich vnd freuntlich bittent, E. G. wollen vnbeschwert sein denselben sambt den andern beiden büchlein dem auch Gestrengen vnd Ehrnwesten heren Johan Frysio de Hesselagger, Kö. Mt. Cantzler, neben meinen brieffen zu zustellen lassen, vnd neben solchem herrn Cantzler vnd andern herrn, welche E. G. wol werden hiezu wissen zugebrauchen, bei Kö. Mt. meine gunstige furderer sein, do mit ich solche jerliche gnaden vorehrung, auch bei itziger Kö. Mt. wie hochlöblicher vnd seliger gedechtnis bei der vorigen königlichen Mt. durch euch meiner herrn förderung vnd vorbit möchte erhalten. Solches erkenne ich mich vmb das alte hochlöblich Königreich zu Denne-margk, auch vmb Kö. Mt. vnd euch alle meine herrn semplich vnd sunderlich zuuordienen vnd gegen Gott vmb eur aller vnd des gantzen Reichs selige wolfart zuuorbitten schuldig, vnd bin des auch willig. Geben vt in literis. E. G. williger

Georgius Maior, Doctor.

Udskrift: Dem Gestrengen vnd Ehrnvesten herrn Magno Guldenstern Königlicher Mt. Stathalter zu Coppenhagen vnd Rit-tern etc. Meinem grosgunstigem herrn vnd furderer.

e.

Kiere Fader, vide maa y, att Philippus ville icke andit, end vy skulle verre y kammer sammen och haffue itt bord sammen, och handt flyde mig till Doctor Maiors suoger mett denn mester Bochellius, och Lisebet Per Schriffuers sønn er der och vdj dett samme kammer.

f.

Sønligh kierlig hellsend . . . Vide maa y mind kiere Fader, att dette er denn Vnger, som iegh schreff eder til om, huilckend iegh haffuer nu haffdt her til Wittenbergh megid gott aff baade y en maade och y en andenn. Saa ville hand nu drage nedt y Danmarck, for hand kunde see der Fortunam och Kiøbenhaffnns slott, for Philippus raade hannum der megedt till. Kere Fader, saa beder iegh eder gandscke gerne, att y ville well gere och verre hannom behielpeligh der til, att hand kunde io faa dett att

see. Bad Philippus hannom, att hand skulle gaa til migh och bede mig, att iegh skulle schriffue eder der till om, och att [handt] kandt faa dett att see. Bort om itt maanedt haffuer handt sagt till Philippum, att handt ville verre her igenn, och sidenn drage hendt y Italiam. Hand haffuer och bød̄t migh til, att hand ville tage migh med sigh och ville giffue migh en hest, och skulle verre hos hannom, iegh skulle tcke tere [mere] end smaa pendinge. Och haffuer handt beuist sigh megid god villigh y modt migh, och denn tid att mesterendt ville skødt migh wdt fra sigh y windters, da ville handt tagedt mig y huse med sigh, och skulle bodt hos hannom. Saa beder iegh eder, att y ville och verre hannom villigh der y genn, effther dy att handt er fremmed och haffuer ingen wenner och kand inted aff sprocked . . . Sige dy, att dette vniuersitet skall bliffue ført hend til Torgo, och Herzugh Hans Fridericks sønner ville belegge Wittenbergh; men der vedt ieg indted wist om, att ieg kand schriffue forwist. Her medt eder dend alsommegtigste Gud befalendes. Schriffuedt til Wittenbergh denn 16 dagh Februarij.

Eders kere Sonn

Franciscus Gyllenstiernn.

g.

Gottes gnad sambt aller seligen wolfart durch Jesum Christum vnsern heiland. Gestrenger, ehrnvester, vnd grosgunstiger [herr] vnd furderer, was ich E. G. neulichen von Francisco E. G. Son bei Scherffen dem boten geschriben, werden sunder zweifel E. G. entpfangen vnd vernomen haben, nemlich das der Ehrwirdige herr Philippus Melanthon vnd ich willens gewesen Franciscum von wegen seines vngehorsams E. G. widerum zuschicken. Diweil er awer vns sich gehorsamlich zuhalten zugesagt, haben wir solches vnterwegen gelassen, vnd inen sieder der zeith ernstlichen zu billichem gehorsam vermanet, befinden awer an der that, das alle vermanung vnd disciplin bei ime vorgeblich vnd voracht wird, dan er gantz frei vnd vngebunden vnd allein bei der gesellschaft sein wil, welche sich mehr des mussig gangs vnd sauffens den der studien bevleissiget, wil nicht bei seinem præceptore im haus bleiben; wen er in darum straffet, gibt schløhm vnd anders fur, das niemand gern bei ime wonen wil, lauffet

zu nacht auff der gassen, vnd möcht der mal eins hart bescheidigt werden, denn er etlich mal bei lermen gewesen, borget auch gelt auff, wu er kan vnd mag. Dieses schreibe ich E. G. seer vngern, vnd wolt Gott. das ich E. G. was frölichers schreiben vnd in andern sachen zu wolgefallen in vnterthenikeith dienen kunte, wie ich awer Francisco vnter augen gesagt, das ich seinet wegen kein lugner wolle werden, also schreibe ich E. G. die warheit. Derwegen des herrn Philippi vnd meine vleissige bitte ist, E. G. wollen Franciscum von hinnen abfordern vff das furderlichst, ehe er mehr gelt vnnuzlich vorzere vnd auffborge, auch irgent zuschaden kome, dan ich vor inen sorge trage. Was ich in allem andern E. G. kan dienen, das wil ich mit höchstem vleis thun, das solle E. G. in der that befinden, dan bei Francisco ist alle mein dienst vnd vleis vorgeblich. Er ist nu mehr mit ruten oder schlegen nicht zu zihen von andern leuten, E. G. autoritet, vnd die veterliche gewalt, die mus inen lencken vnd biegen. Es thut mir wehe, das ich hierin E. G. nicht zugefallen nach meinem willen dienen kan, dieweil E. G. meine sache so trewlich vnd vleissig bei königlicher Maiestat, gefurdert hat, dauor ich mich gegen E. G. in vnterthenikeith bedancke, vnd dinstlichen bitte, E. G. wollen ferner mein grosgunstiger herr vnd furderer sein vnd bleiben. Der almechtige vater vnsers herrn Jesu Christi beware gnediglichen E. G. sambt allen den iren vnd dem gantzen hochlöblichen Königreich Dennemargk, welches ich teglich in meinem gebet gedencke. Geben zu Wittembergk den ersten Martii Anno 1560.

E. G. williger Diener

Georgius Maior, Doctor.

Bitte solches meines schreibens kein.vngefallen zu tragen. Ich bekenne auch hiemit, das ich von Jost Sturzkopff die 50 taler empfangen, welche kön. Mt. durch E. G. förderung mir zur vor-ehrung vberschickt, dauor ich bei Scherffen kö. Mt. in vnterthenikeith schriftlichen, daneben auch dem ernvesten herrn Kuruz¹⁾ danksagung gethan.

Udskrift: Dem Gestrengen vnd Ehrnvesten Herrn Magno Guldenstern Rittern königlicher Maiestat zu Dennemargk Stadthaler zu Coppenhagen &c. Meinem grosgunstigen herrn vnd furderer.

¹⁾ D. e. Korfits Ulfeld, kgl. øverste Sekretær.

h.

Gottes gnade sambt aller seliger wolfart in diesem newen iare durch Jesum Christum, vnsern Heiland. Gestrenger, Ehrnvester Herr, Ich bedancke mich erstlichen von wegen der gunstigen furderung bei königlichen Mt. zu Dennemargk, mit erbieten solches zuuordienen. Franciscum E. G. Son haben wir ernstlichen seinem præceptoru beuolen, ist eine zeit gehorsam gewesen, aber hernachmals sich so vngehorsam erzeigt, das willens gewesen inen widerum zu E. G. zuverschicken. Hat sich awer vff mein ernstlich vermanung bekert, vns alles abgebenen vnd gehorsam zugesagt, vorhoffen, er werde seiner zusagung nachkomen, dazu er dan mit allem vleis sol angehalten werden. Denn E. G. zudienen bin ich willig. Geben zu Wittemberg in die Inuocauit Anno 1560.

E. G. williger

Georgius Maior, Doctor.

Indlagt Seddel:

Ich weis E. G. auch nicht zuberghen, das von den 90 talern, welche mir Sturtzkopff vberantwort, nicht mehr den 3 taler vnd etzlich groschen noch vorhanden. Es kennen auch E. G. Scherffen vnsern boten, welcher diese brieff an königlichen hoff getragen, vnd etlich tage daran wird vorbarren.

Udskrift til Hr. Mogens Gyldenstjerne.

i.

Sønligh kerlig helsend . . . Mind kiere moder, maa y vide, att iegh haffuer foet eders breff med Hans von Tyscke, aff huilcket ieg forstaar, att Hertug Monss skulle verre draged til Lifflandt att anamme itt biskop sticht, och att mind broder skulle och verre dragenn medt, huilcked ieg hør gerne, kundet ellers bliffue gott mett hannom. Jeg skulle nu schriffue eder meged mere til, menn Jost haster, och saa saare nar her stedes budt, da skall iegh schriffue eder ydermere om alle honde sager. Vide maa y alligeuel kiere moder, att mind Mestere och iegh kunde icke komme offuer ens med hindandre, och baguasker migh dagh fra dagh hoss Herre Philippum och hos Doctor Maior, och er iegh meged redt, att hand klager saa lenge, att handt kommer dennom til att schriffue mind fader till om migh alt ont, och vedt vell, att om dett seker, da schal mind fader være migh

meget vredt, men Gud skal hielpen mig til, at jeg saa flyede (sic), at der skal ingenn komme til med att sige itt ondt ord paa mig, nar Gudtt och y ville, att jegh skall drage herfra. Derfor beder jeg eder, att y ville tale med mind fader, att jeg molte komme fra hannom for vden hands vrede, och til en andenn, fordi jegh [tuiffler] mig att kunde lere hos denne mig en grosse til gaffns, mend time itt krømpen kort (sic). Nar hand haffuer lest for dy andre Vngere, dy hand haffuer att lese for, da leger Per og Erick med hindandre, taber mesteren, da lader hand icke aff denn gandscke dagh, før handt haffuer endten tabt alt dett, hand haffuer, eller vundet igenn. Dette er dy leiser, hand leser for mig; och beder jegh eder och, at y vilde schriffue mig til med dett snarest, huorlunde y erre til sindtz her om, och om jegh skal giffue hannom mere end 10 daler, som jegh bleff forligt med hannom om, dett første jegh kom till hannom. Jeg haffuer schreffued mind fader och eder sex gange til om dette samme, mend haffuer indted suar fanged igenn, och ved icke, huorlunde jegh staar der y medt hannom. Her med eder Gud alsommegetigste befallendis. Schreffued til Wittenbergh denn 16 dagh Martij Aar 1560.

Eders kere sønn

Franciscus Gyllenstiernn.

Udskrift: Till sind kiere Moder, er Fru Anne Her Mongs Gyllenstiernns, sønligen sendis dette Breff.

j.

Plurimæ foelicitatis obsequiique mej commendationem.

Strenuis ac nobilissime domine. Cum ex suscepta peregrinatione, opinione mea multo longiore, Idibus Aprilis redijssem, tuaque mandata & commendationem de optime spei adolescente, filio tuo suavissimo, Viris clarissimis orbis terrarum, Magistro Dn. Philippo Melanthoni & Georgio Maiori, rettulissem, ipsi autem Francisco Guldenstener missam pecuniam ad præsidia studiorum integre reddidisssem, vestræque gentis ac Daniæ Nobilitatis splendorem, singularem in peregrinos humanitatem, Dominationis autem tuæ erga me eximiam munificentiam & multa hospitalitatis officia summo loco natis hominibus, dominis et amicis meis plurimis, Comitibus, Barronibus ac Nobilibus, huiusque Academiae proceribus, copiose recensuissem, nihil magis optabam, quam offerri

mihi aliquam occasionem declarandæ meæ uicissim gratitudinis, & accepti beneficij memoriam. Quæ cum auferatur, volui nunc per literas immensas ac pene diuinas agere gratias, & etiam promittere, ubicunque opera, studio, diligentia & auxilio meo in omnibus honestis actionibus, ingeniosus adolescens, filius tuus Franciscus, indiguerit, me illi affuturum, et nullum ex gente uestra, qui ad me in patriam peruenerit, inhonoratum dimissurum. Plura scribere dubia salus & pene deplorata iam uoletudo domini Præceptoris obseruandi Philippi Mel. prohibent. Hoc tantum Nobilissimam Dom. T. oro, siquid est, quod ex mea patria habere uelit, mihi rescribat, Dominus Deus, propter merita filij sui unigeniti, multum diuque conseruet D. T. una cum familia sua, et D. Christophorum Amaral ex me diligenter saluere iubeat. Vitebergæ XV April. 1560.

D. T. deditissimus

Georgius Albany a Chyrke[y]

Sereniss. Maximiliani Bohemiæ

Regis aulicus.

Udskrift: Nobilitate generis, prudentia ac virtute bellica præstanti Domino Magno Gyllenstiern, Sereniss. Regis Daniarum Locumentenenti & Consiliario, Equiti aurato fortissimo, Domino ac parenti obseruando.

Der findes ogsaa en anden Skrivelse fra Georg Albany von Chyrgey, Kejserens Hoftjener, til Hr. Mogens Gyldenstjerne, hvori han takker for alt det gode, denne har beuist ham i Danmark, lover paa sine egne og sine Landsmænds Vegne Gjengjæld og beder Gyldenstjerne raade over ham som over sin egen Søn. Brevets egentlige Ærende er at anbefale hans Ven Bolonitsch, der i Kejserens Hverv er rejst til Danmark, samt at bede Mog. Gyldenstjerne forskaffe tre danske Hingste. Han beder at hilse Sønnen Frants, der i Vittenberg har været hans fortrolige Ven. Dat. Wien 16 Marts 1564.

k.

Broderlig kierlig helsend. Kiere Søster . . . Maattu och vide, att iegh haffuer fanget dinn schriffuelse, huilcken var migh megit tacknømmeligh, och vdaff huilckenn iegh forstod, att mind Søster Sybilla och Esckel Gøie haffuer en god forligelse til sammen, och att mind søster reer flux til barsel; der for vdennt att mind broder Mogns er y Rosckylt hos Mester Anders att verre, och hos Dorette Heraalds til kost. Dett er migh megid platt, ad hand er icke hos mester Frandtz, som iegh vor hos att verre etc.

Kiere søster giffuer iegh digh och venligenn tilkende, att mind broder Hanibal er satt til tieniste her vde til Ercekebispenn aff Hald, och er hand vel der, och er hand 8 mile her fra migh, saa att iegh kand altid høre, huorlunde att dett gaar hannem, och om dett vorre saa, dett Gud forbiude, att hand bleffue siugh, da ville iegh strax reise hend til hannom och hielpe hannom aff mind ringe formue, huad iegh kunde, och med dy penninge, mind fader sender migh. Jegh vil och medt Guds hielp fly dett saa, att mind fader och moder skullè haffue mere glede aff y fremtidenn end denn lille glede, dy haffue, nar dy høre, att iegh lerer vel och lyer dennom ad her, som mig bør att lye ad. Her med digh Gud alsommegtigste befallendis. Schreffuet til Vittenbergh aar 1560.

Din kiere broder

Franciscus Gyllenstiernn.

Beder iegh digh och, att du ville schriffue migh til, hvor mind broder Henrich er och huor dett gaar hannom, iegh hører mange onde tiender om Liffland, att Muschovitterne haffuer dett gandscke land ynd taged vdenn Ry och Reffuel etc.

Udskrift: Erligh och velbyrdigh Jomffru, Jomffru Sophia Gyllenstiernn, synd kiere Søster, broderligens sendis dette breff.

I.

Sønlig kierligh helsen . . . Vide maa y kiere moder, att Doctor Maior haffuer nu satt migh till en andenn Mester, hos huilckenn iegh bor y stue med och haffuer mind kost hos hannom, och er hand och en professor her til Wittebergh . . . Beder iegh eder och mind kiere Moder, att y ville vel giøre och sende migh itt par sckincker her ud, nar Gud vil, Jost kommer igienn, fordi kiere moder vy haffue her saa mange kalle hoffued och kalffue tarmer, att en maatte skött dø der offuer, worred icke, att iegh haffde nogle gode venner her y blant disse Saxer, dy giffue migh wnder weilenn knap wurtz och ferst smør . . . Siger mind søster Hillerbor mange M. gode netter, och nar iegh fanger att vide, att hun kand lese, da sckal iegh sende hinne en smuck forgylt bønne bogh. Her med vil iegh haffue eder denn alsommegtigste Gud befallet baade til liff och siel. Amen. Scriffued til Wittenberg denn 22 Junij aar 1560.

Eders kiere søn

Franciscus Gyllenstiernn.

Kiere moder, y vide vel, att y købte mig en fransocks bog for fem marcck danske, denn tid ieg var hos denn fransoser. Ville y och sende migh denn, da glemte iegh icke al mind fransocks, skulle dy tiuffue daler komme saa unøttelig henn, dy mind fader gaff hannom, det vorre och icke gott.

Udskrift: Erlig och welbyrdig frue, fru Anne Her Mogns Gyllensterns, mind kiere Moder sønligen sendis dette breff etc.

m.

Sønligh kierligh helsend eder nu och altid tilfornn sent med Gud wor Herre Jesu Cristo. Mind kiere moder, betacker iegh eder for alt gott, som y migh fra min første barndoms tid giort och beuist haffuer, huilcked den euige Gud eder gierne belønne vil y sitt euige rige. Vide maa y och, att migh lider wel, Gud vnde migh dett samme til eder och min kiere fader och mine søsckene att spørre. Kiere moder, vide maa y, att iegh haffuer vndfanget dett breff, y schreffue migh til med Mester Hans Goses søn, vdaff huilcked iegh forstod, att der haffde nogle schreffued eder til, att iegh skulle hafft solt dett fettalle, y sende migh med Jost Stortzkopff, saa maa y vide, kiere moder, att iegh haffuer end nu baade sild. smør och oste, mend mind Mestere ward wred, for iegh ville icke giffue hannom dett, iegh fick. Jegh sagde, att y matte bliffue fortørned, saa att iegh skenkede dett hen. Da ville hand, att iegh skulle satt dett y hans keller, da sagde iegh, att iegh haffde saalt dett, nu sagde hand, dett skal iegh schriffue dine foreldre til, att dy skulle indted senne digh mere. Dertil med varrid, lige som att y haffde worred hannom dett sckylligh, y sende hannom. Dend tid Jost antuorred hannom sind dell, da sagde hand aldre saa meged: Gud werre med dy gode folch; mend hand sagde: nu sett dett der ner. Dy penninge, hand haffuer, dy y sende hannom, dy kand iegh indted faa aff endten til hoser eller scko eller skiorter, eller andet, huad iegh haffuer behoff, men hand drar tidt aff by, da maa iegh altid dra med hannom och maa betale baade for hannom och migh, och hand wil och, att iegh [skal] dra med hannom y hans faderland nu om pindtzdag y Schleisigen, saa ville iegh schriffue eder til, om dett verrer med eders ville eller ey, och beder eder, att y ville schriffue migh

til med dett snariste, y kunne haffue bud her vdt. Jegh ved, hand gjør dett inted for andet, end att hand kunne haffue en, der ville holle hannom fri paa reisen, och schriffuer migh 2 grosse an, der som iegh forterer en. Doctor Maior ville och haffue taget migh fra hannom y sist, for hand er saa vunderligh, och hand haffde kalt migh en hore vnge. Dett fick Doctor Maior att vide, saa bleff hand saare vred; men iegh ville icke fra hannom. paa dett att y skulle icke bliffue fortørnet der offuer. Cristoffer Valchendrop dro och her y gennem y syst och var suorligh vred paa migh, att iegh gick y saadan maade, och lente migh 6 rosen nobel, att iegh skulle haffue att købe migh for huad iegh haffde behoff. Kiere moder, maa y vide, att her haffuer vorredt seet y (sic) stort himmel teinn, huilked iegh sender eder. Beder iegh eder och, att y ville vell gjøre och sende migh klede her vdt til end kappe, nor Jost kommer y gien. Her med eder Gud alsommeiligste befallendes. Schriffued til Vittenbergh denn 9) dagh Februarij aar 1561. Franciscus Gyllensternn.

Udskrift: Till mind kiere moder, Fru Anne Her Mogns Gyllenstierns, sønligen sendis dette breff.

Efter Originalerne i Kongl. Bibliothek, »Lærde Mænds Breve til danske Konger» Fasc. 4, og »Saml. til Adelen Hist.» Fasc. 27. Sammeds findes en stor Mængde Breve fra Frands Gyldenstjernes Broder Henrik, skrevne under hans Studeringer i Leipzig 1554 o. fl. Aar. Af et til Forældrene af 28 Novbr. 1554 kan hidsættes følgende: »Jeg er her y Lipsigh oc haffuer Melker (Schelhammer) oc hans broder flyt mig en godt vert der som mange herremendt gaa til kost, disligeste oc en mestere, som læser fire leiser for migh om thagen. oc haffuer Melkers broder kiøfft migh bøger oc sieng oc alt, huad ieg skal holde paa, disligest haffuer Melker regnet, at ieg kan icke haffue mindre det første aardt en 160 thaler, som Melker oc sielf haffuer giffuet eder til kende, fordi sa der vill meget medt thet første aardt, før en iegh haffuer pyntet mitt tingest til, som en studenter pleger oc bør at haffue.»

Om de danske Landsbykirker og deres Istandsættelse.

Ved

Lieutenant, Architect **F. Uldall.**

Det er en ofte udtalt Sandhed, at vore danske Landsbykirker ved saakaldte »Istandsættelser» for en stor Deel ere blevne ødelagte. Mangel paa Sands for at holde de af vore Mindesmærker af den Art, som Tiden har levnet os, vedlige, har sædvanlig været Aarsagen hertil, og først i den nyeste Tid, da forholdsviis kun en mindre Deel staaer tilbage fra Aarhundreders Ødelæggelser, er udkommen en Lov af 19de Febr. 1861 sigtende til at bevare, hvad endnu kan og bør bevares af Danmarks gamle Kirker.

Som man maa haabe, vil Loven ikke alene behøve at tvinge, men hos mangt et Medlem af Menigheden aabne Øiet for Betydningen af at have et smukt og andagtvek-kende Guds Huus. Dog selv efterat den omtalte Lov er udkommen, har man kunnet være Vidne til, at saadanne Forandringer ere foretagne ved Kirker, som maatte siges at stride fuldkommen mod Lovens Aand, Forandringer, der kun skadede istedetfor at gavne. I slige Tilfælde maa det altsaa være Mangel paa Kjendskab til vedkommende Bygnings Stiil, der har foranlediget det uheldige Udfald. Meddeleren besluttede da, henholdende sig til Bestemmelserne i den oftnævnte Lov, at give nogle Oplysninger om den

Vei, man bør følge ved Landsbykirkernes Istandsættelse; men først vil det være nødvendigt at forudskikke endeel Bemærkninger om Kirkernes Alder, Materiale, Bygningsform og lignende Ting, som dermed staae i Forbindelse, og have en stor Indvirkning paa den Fremgangsmaade, man i hvert enkelt foreliggende Tilfælde rettest bør vælge.

Maatte disse Blade medvirke til at fremkalde Sandsen for vore kirkelige Mindesmærkers bedst mulige Bevarelse, vilde Hensigten være opnaaet!

De ældste danske Landsbykirker vare byggede af Træ, ja undertiden endogsaa kun af Rør og Leer; men da Christendommen fandt flere og flere Tilhængere, kunde de smaa Kirker ei længer rumme Menighederne, og man tog derfor i det 12te og 13de Aarh. ret for Alvor fat paa at bygge Steenkirker, der med den større Rummelighed tillige forbandt større Styrke. Kun i den store opvaagnende religiøse Iver kunne vi finde en rimelig Forklaring for, at saa mange og undertiden storartede Kirkebygninger kunde reise sig rundt om i en forholdsviis kort Tid. Det var en Troessag, der gjorde det til Pligt at give Gaver til Kirken for desto sikkrere at erhverve Saligheden. Man tænke sig blot, hvilket Arbeide der selv nu vilde udfordres, for at samle og tildanne Stenene til en eneste af Jyllands mange Granitkirker, og man kan da gjøre sig en Forestilling om den Udholdenhed, der maa have besjælet vore Forfædre allerede for saa mange Aarhundreder siden, da de endnu savnede den Erfaring, som Nutidens Bygmestre have vundet.

Fra det 12te og 13de Aarh. kunne vi altsaa regne et meget betydeligt Antal af vore Kirker, medens kun faa antages opførte af Steen i en endnu ældre Tid. Som oftest benyttede man det Materiale, der var nærmest for Haanden, eller som lettest lod sig forarbeide; derfor ville vi sædvanlig finde blødere Steenarter fortrinsviis anvendte til Taglister (Gesimser), Baand eller lignende smykkende Dele. Efter

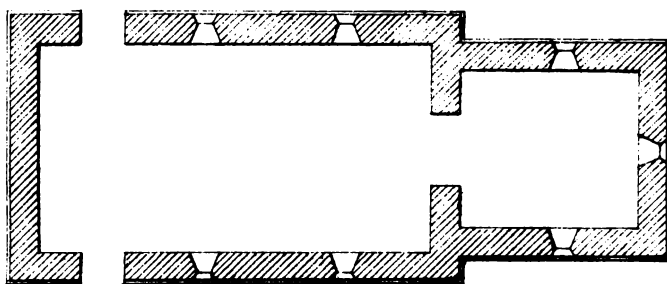
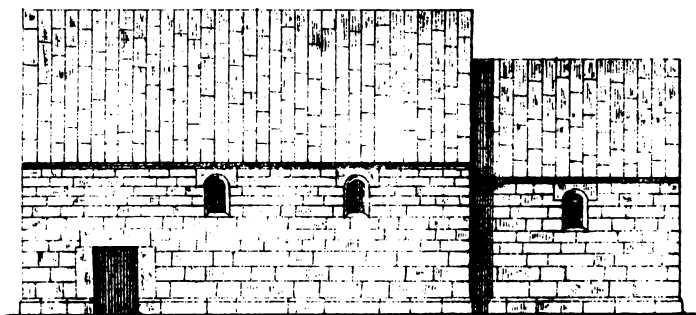
Kirkernes forskellige Beliggenhed, Størrelse og Betydning vexlede Materialet mellem raa, kløvet eller tilhuggen Granit, Muursteen, Kridtsteen, Kalktuf eller vulkansk Tuf (Trass¹). Af de her nævnte Materialier fandtes Granit i større eller mindre Grad spredt over hele Landet, saa den kunde der kun ganske undtagelsesviis være Mangel paa. Kridtsteen og Kalktuf fandtes kun hist og her, og skjøndt vi navnlig i de Egne, hvor disse Steenarter ere brudte, finde dem anvendte i Kirkebygningerne, har den Lethed, hvormed de lode sig forarbeide, ofte foranlediget, at man bragte dem videre omkring i Landet. Saaledes finde vi f. Ex. Kalktuf benyttet i det nævnte Øiemed paa meget forskellige Steder i Sjælland, ligesom et Belte af Kirker, hvori dette Materiale danner Hovedbestanddelen, strækker sig op langs en meget betydelig Deel af Jyllands Østkyst, som det synes vilkaarlig spredte rundt imellem Granitkirkerne. Sædvanlig vide Folk slet ikke, hvad Kalktuf egentlig er, og gjenneblader man Trap's «Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark», støder man paa Udtryk som: «Kirken er bygget af en egen porøs Steenart». Denne porøse Steenart er i de fleste Tilfælde slet ikke Andet end den her nævnte Kalktuf. Materialet er i fordums Tid dannet i kalkholdige Kilder, som have afsat deres Kalkdele paa forskellige Legemer, henhørende til Dyr- Plante- eller Mineralriget. Deraf kommer den store Porøsitetog det sædvanlig rørformige Udseende, som er denne Steenart egen. Hvad Farven angaaer, da vexler den noget efter de forskellige Brud, hvorfra Stenen skriver sig; men den er i alle Tilfælde af gulagtig Farve, som gaaer noget

¹) Ribegnegns Tufsteenskirker, om hvilke Adjunkt J. Helms har leveret Meddelelser i «Ny kirkehist. Saml.», 1ste Bind, afgive Exempel paa, at man hentede den vulkanske Tuf langsveis fra, nemlig fra Rhinlandene, og danne saaledes idetmindste een betydelig Undtagelse fra den oven anførte Regel. Den nævnte Forfatter gjør opmærksom paa den hyppige Forvexling mellem den saakaldte indførte Tras og vor indenlandske Kalktuf, der har funden en videre Anvendelse i Kirkebygningerne, end almindelig bekjendt

over i det Hvide, Røde eller Brune. Uden synderlig Vanskelighed kan man med en Kniv bore i Kalktufen, hvor den er noget forvittret, og vil da alene for Farvens Skyld aldrig kunne forvekle den med Kridtsteen. Af det sidstnævnte Materiale ere paa Sjælland navnlig mange Kirker byggede i Omegnen af Stevns Klint. Denne Gruppe Kridtsteenskirker fortsætter sig, om end noget mere spredt, langs Kysten lige til Kjøbenhavn. Endeel Kirker ere byggede deels af Kridtsteen, deels af Muursteen. I Jylland forekomme Kridtsteenskirkerne navnlig omkring Grenaa, men strække sig ogsaa længere mod Nordvest, og findes i Omegnen af Randers Fjord og Gudenaen. Foruden de allerede nævnte Arter Materiale finde vi sort Marmor i en lille Gruppe af de bornholmske Kirker, samt Ahl hist og her i Kirker paa eller ved den jydsk Hede, ligesom Flint ogsaa siges at være anvendt her i enkelte Tilfælde. Vil man imidlertid af Materialet slutte Noget om Bygningens Alder, maa dette først skee efter en omhyggelig Undersøgelse; thi en saadan vil ofte vise, at ganske andre Arter Materialier ved senere Istandsættelser ere benyttede, og tildeels have fortrængt den Steenart, hvoraf Kirken oprindeligt er bygget.

Hvad Bygningsstilen angaaer, vil det kun tildeels kunne lade sig gjøre at drage en Grændse mellem forskellige Grupper af danske Landsbykirker. Indtil Midten af det 13de Aarh. finde vi dem opførte i Rundbuestil (den romanske Stil) og efter dette Tidspunkt i Spidsbuestil (den gothiske Stil); men Overgangen er langt fra skeet pludselig, og mange Kirker fra Spidsbuestilens Begyndelsestid minde endnu ved deres Enkeitheder om, at Bygmesteren ei ganske kunde glemme de gamle, fra Fædrene nedarvede, Former. Disse Kirker maae derfor henregnes til en Art Overgangsstil.

Betragte vi nu den danske Landsbykirke fra det 12te og 13de Aarh. i sin Grundform, da bestaaer den af et Langhuus og et særskilt Chor, hvortil undertiden kommer en Chorrunding (Absis), den halvrunde Udbygning, der mod Øst slutter sig til Choret. Grundformen af de danske Kirker er en Overlevering fra Sydens Kirker, der atter ere dan-

Grundform for de jyske Granitkirker.

nede efter det romerske Riges Basilicaer¹⁾. Chorrundingen findes navnlig paa de større Kirker; i den havde Høialteret sin Plads, og den hører derfor ofte til de Partier af Kirkebygningen, som fortrinsviis ere udsmykkede. Foruden Høialteret havde Kirkerne jævnlig flere mindre Altere, der da havde deres Plads i halvrunde Fordybninger (Nischer) paa hver Side af Chorbuen ind imod Langhuset. Disse sidstnævnte Altere vare indviede til en eller anden Helgen.

Fordybningerne i Muren findes ofte endnu, og ville vistnok efter en nøiagtig Undersøgelse kunne lade sig paa-vise for et betydeligt Antal Kirkers Vedkommende. Langhusets Grundrids er en aflang Fiirkant, hvis længste Sider omtrent udgjøre det Dobbelte af de korteste. Choret er sædvanlig tilnærmelsesviis kvadratisk. Denne Form er ikke uden Betydning, hvor der kan være Tale om at undersøge en mulig senere Forlængelse af Kirkens oprindelige Langhuus. Henimod Langhusets vestlige Endegavl ere de 2 Indgange ligeoverfor hinanden, Mændenes paa Sydsiden og Qvindernes paa Nordsiden. Om Betydningen af disse 2 Indgange gaae forskellige Sagn i Folkemunde. Den Sydlige var den eneste Hovedindgang for Menigheden, fortælles der, og den Nordlige var kun de Bodfærdiges Indgang, naar de atter maatte komme tilbage til Kirken, efter at Banlysningen var hævet. Ifølge et andet Sagn maatte Alterkalken aldrig bæres tværs gjennem en Kirke. Dragen holdt da Vagt ved den nordlige Indgang, der fik Navnet Drageporten. Disse forskellige Gisninger maa man lade staae ved deres Værd; men hvad der derimod er udenfor al Tvivl er, at den sydlige Indgang virkelig i de allerfleste Tilfælde er langt rigere udstyret, end den Nordlige, og saaledes dog altid maa være bleven betragtet som Hovedindgang. Paa et senere Punkt skal iøvrigt meddeles mere herom. Langhuset har paa hver Side fra 1 til 3 rundbuede Vinduer, der ere smaa, og sidde høit oppe paa Muren, Choret har kun 1 eller sjelden

¹⁾ Herom see Trap's »Statistisk-topographisk Beskrivelse af Danmark.« almindelige Deel, om Bygningsformerne i Danmark, S. 6—7.

2, ofte endnu mindre, Vinduer paa hver Side samt undertiden 1 i Chorgavlen eller i Chorrundingen. Hvor denne sidstnævnte Deel af Kirkerne er særdeles prydet, og deelt ved Søiler, Halv-søiler eller fremspringende Piller (Lisener) med mellemliggende Buer, ere Vinduerne anbragte symmetrisk i Midtlinien af hvert af de fremkomne Felter. Man vil endnu i Kirker kunne finde enkelte Vinduer bevarede ganske i deres oprindelige Form, og som kun maale 7 eller 8 Tom. i Lysaabningen. Naar man da tilmed tør antage, at det anvendte Glas sædvanlig kun var yderst slet, samt erindrer, at Vinduerne ei sjelden vare prydede med Glasmalerier, sammensatte af mange Smaastykker i Blyindfatninger og fremstillende forskjellige Helgene, vil man let forstaae, at det kun var et meget dæmret Lys, der i hine Dage kunde trænge ind i vorø Kirker. Dog her maa man ikke glemme, hvilken betydelig Rolle Voxlys og Kjerter spillede i den catholske Gudsdyrkelse. Langhuus og Chor vare dækkede med et Bjælkeloft af Egetømmer. Hvor Chorrunding findes, dækkes denne foroven af en Halkuppel. Kirkens indre Vægge vare overtrukne med en flin, glat Kalkpuds. Paa den vaade Kalk maledes de saakaldte Kalkmalerier (Frescomalerier), af hvilke vi den Dag i Dag endnu jævnlig finde Spor. Det var navnlig Chorrundingens Halkuppel og Chorbuens samt Langhusets østlige Slutningsmuur, hvori Chorbuens er anbragt, der prydedes paa den ovennævnte Maade. De ældste Malerier bestaae sædvanlig kun af meget raat udførte Omrids, malede paa den vaade Kalk med rødlig, gule eller brune Linier, og ere selvfølgelig, fra et kunstnerisk Synspunkt betragtede, kun af liden Betydning, men maae derfor ikke frakjendes det Værd, som mange af dem have fra Indholdets Side. Hvor alle historiske Efterretninger mangle, ville saaledes Kalkmalerierne paa de gamle Mure ofte kunne lede til en eller anden mærkelig Opdagelse. Fremfor Alt blev Chorrundingens Kuppelhvelving rigt prydet. Her var Frelseren, der udstrakte sine Hænder til Velsignelse, en yndet Fremstilling, som ved sin rige Afvexling af Farver og Forgyltning paa himmelblaa Bund strax straaede Menig-

heden imøde ved Indtrædelsen i Kirken. Som Exempel paa en saadan Udsmykning af Chorrundingens Halvkuppel kan anføres Hagedsted Kirke ved Holbæk¹⁾. Af mere underordnede Fremstillinger finde vi jævnlig Helgene med deres Vartegn. Disse Sidste have ofte Hentydning til Maaden, hvorpaa Vedkommende led Martyrdøden, saaledes finde vi f. Ex. St. Laurentius afbildet staaende paa Risten eller holdende den i Haanden, St. Catharina med Hjulet, besat med skarpe Pigge, og holdende Sværdet i Haanden osv. Enhver Kirke var indviet til sin særegne Skytshelgen, hvis Navn den bar, og disse Navne have ofte vedligeholdt sig til vore Dage, skjøndt Størstedelen af Almuen vist kun har meget lidet, eller aldeles intet, Begreb om Betydningen deraf²⁾.

Inden disse faa Bemærkninger om den indre Udsmykning af vore Landsbykirker ved Kalkmalerier sluttet, maae endnu nævnes de paamalede Linier, af hvilke vi ofte endnu ville kunne finde Spor ovenover de senere indbyggede Hvælvinger. Disse Linier, som ere trukne vandret hen ad Ydermurenes Sider, have dannet en Art Muurkrands for Oven, umiddelbart under det gamle flade Bjælkeloft, og kunne saaledes endnu ganske nøiagtig angive os dettes oprindelige Høide, skjøndt det for Aarhundreder tilbage er forsvundet. At man paa en Tid, hvor saa megen Flid anvendtes paa Udsmykning af Kirkens Vægge, ogsaa undertiden har prydet Bjælkeloftet med Farver, tør vel endelig antages.

Simpelhed i Formerne er iøvrigt det gjennemgaaende Hovedtræk i disse gamle Kirkebygningers Stil. Dog lidt efter lidt udvikledes Smagen, der anvendtes efterhaanden mere paa Udstyrelsen; de plumpe og simple Former bleve rigere, Bygmesteren betjente sig af de antikke Forbilleder,

¹⁾ Det skyldes Etatsraad Worsaae's Omsorg for Bevaringen af vore nationale Mindesmærker, at de mærkelige Malerier i denne Kirke ere blevne fremdragne og senere istandsatte af Maleren J. Kornerup.

²⁾ Om Helgendyrkelsen her i Danmark see: Fenger's »Helgensager«, i »Kirkehist. Saml.« 2det Bind og »Ny kirkehist. Saml.« 1ste Bind, samt J. Kornerup, om Kalkmalerierne, i Folkekalender for Danmark, 1864.

og allerede fra Slutningen af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarh. finde vi Kirkebygninger, hvori Rundbuestilen er reent og smukt gennemført i alle Enkeltheder. Den Udstrækning, i hvilken smykkende Dele ere anvendte, afhænger navnlig af Materialet, samt af den Betydning, Kirken havde.

Døbefont i Nieblum Kirke paa Føhr.

I Almindelighed vil man saaledes finde, at Klosterkirkerne eller saadanne Kirker, der skyldte en eller anden mægtig og berømmelig Slægt deres Tilværelse, fortrinsviis ere prydede

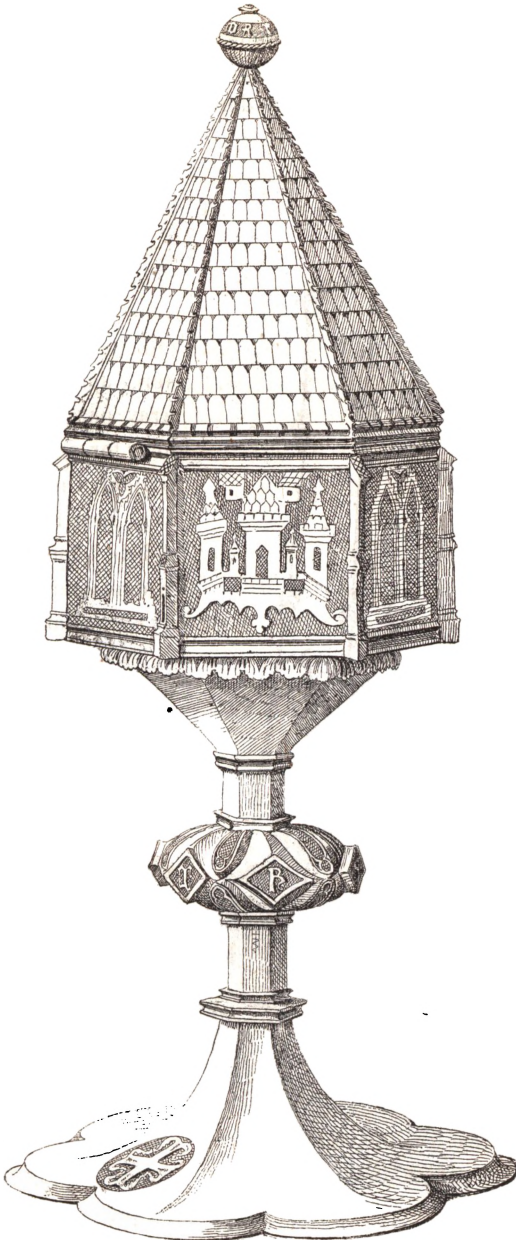
— idetmindste i Forhold til det store Antal Kirker, der rundtom i Landet reistes under tarveligere Forhold. Det er da navnlig ved Udførelsen af Portaler, Sokler, Chorbuens Gesimser eller Døbefonter, at Steenhuggeren har viist sin Kunstfærdighed. Døbefonternes ofte fabelagtige Dyreskikkelser, blandt hvilke Løver eller Drager høre til de meest yndede Fremstillinger, ere Efterligninger af Oldtidens og Hedenskabets Billeder. Meget ofte, navnlig i de jyske Granitkirker, har hver Font 2 Dobbeltløver, saaledes at kun 2 Hoveder høre til 4 Kroppe. Andre Steder vil man finde Fonterne prydede med menneskelige Skikkelser i Kamp med Drager eller lignende Uhyrer, med djævelignende Ansigter eller mærkelige Planteformer, undtagelsesviis ogsaa bibelske Fremstillinger og Indskrifter med Datidens Munkebogstaver¹).

¹) Meddeleren, der har havt Leilighed til at undersøge og afbilde endeel Døbefonter af forskjellig Art her i Danmark, maa tillade sig eksempelvis noiere at beskrive nogle Enkelte. Døbefonten i Ølst Kirke ved Randers er huggen af en rødlig Granit, som er sleben, saa Stenen har opnaaet en betydelig større Glathed og Politur, end man sædvanlig forefinder. Selve Kummen er udvendig ottekantet. Hvert fremspringende Hjørne er forsynet med et djævelignende Ansigt med store Øine, vidt opspilet Gab, og omgivet af en Art Manke, der i lange Lokker falder ned rundt om Ansigtet. Mellem hver to af disse Ansigter er afbildet et Dyr med en lang smal Krop, en lang Hals, korte Been og et temmelig stort Hoved med spidse Øren. Steenhuggeren har givet sin Indbildningskraft frit Spillerum, og Nutidens Naturforskere skulle vist have ondt ved at udfinde, hvilket Dyr han her har tænkt at fremstille. Den øverste Kant af Kummen smykkes med et udtunget Baand, imellem hvis Spidser smaa Halvkugler findes anbragte. Alt det her Beskrevne er kun i meget lidet fremhævet Arbejde over Fontens Overflade. Fodstykket til denne mærkelige ældgamle Font er ganske simpelt, og synes at være af senere Oprindelse. Som Exempel paa Døbefonter med bibelske Fremstillinger og Indskrifter kan anføres den i Eising Kirke ved Skive. Fonten bestaaer af den egentlige Kumme, et cylinderformet Forbindelsesled og Fodstykket, der næsten er af Form, som en Tærning. Lidt nedenunder Fontens øverste Rand ligger en Rundstav, og under denne findes en latinsk Indskrift (see »Ny kirkehist. Saml.« 2det Bind S. 576). Underneden Indskriften deles Kummen ved en Art Søiler, hvis Hovedstykker danne et Kors med Skafterne, og som bære fladtrykte Buer, i 9 Felter, af hvilke ethvert indeholder en for-

Døbefadene ere af en langt senere Oprindelse; i Middelalderen hældtes Vandet i selve Steenkummen, og efter Afbenyttelsen tappedes det ud gennem et lille Hul i Fontens Bund. Ved Kirkens Indgang stod Vievandskarret. Meddelelsen har kun fundet enkelte Kirker, der endnu havde bevaret dette gamle Vidnesbyrd om Catholicismen. Det mærkeligste af disse Vievandskar¹⁾ var formet som en Søile, omtrent 1 Alen høj, i hvis Hovedstykke (Capitæl) var en flad Fordybning, fra hvilken en Gjennemboring ledede Vandet bort ved en Rille i den flade, mod Muren vendende, Deel af Søilen. Til den catholske Gudstjeneste hørte foruden de allerede nævnte Ting: Altertavlerne, Alterkalken, Monstransen, Monstranshusene samt Røgelsekarrene, Reliquiegjæmmerne og Lavatorierne (Vandkar), af hvilke man endnu undtagelsesviis vil kunne finde Exemplarer bevarede i vore Kirker. De helligste Reliquier havde sædvanlig deres Plads i et lille Rum i det murede Alterbord, og saadanne Gjemmesteder ere ikke sjelden fundne i den nyere Tid, hvilke dog tilligemed de

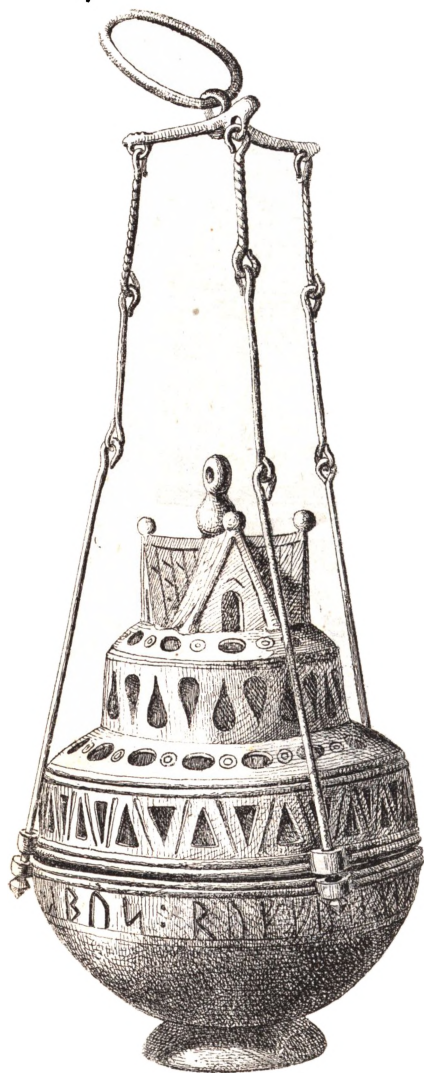
skjellig Fremstilling. Af disse ere Syndefaldet og Paaskelammet de Vigtigste. I de andre Felter sees Dyr eller Planter, ligesom ogsaa Fodstykket er forsynet med udhugne Prydelser, om hvis Betydning man let bringes i Forlegenhed. Men Døbefonten er i ethvert Tilfælde et mærkeligt Stykke og afgiver et godt Exempel paa den Tids forunderlig barnlige Fremstilling. Med Undtagelse af Indskriften er ogsaa Alt paa denne Font udført i svagt ophøiet Arbeide. Anderledes forholder det sig derimod med den gamle Døbefont i Kirken i Nieblum paa Føhr. Fonten, som er udhuggen af en eneste mægtig Granitblok, er her forsynet med stærkt fremhævede Figurer. Et Par Dobbeltløver med Manker, skarpe Kløer og Haler, der ende hjerteformigt, bide efter et Menneskehoved, og paa den modsatte Side fremstilles en Mand med Sværd i Kamp med en Drage, som slynger sin snoede Hale om hans Fod. Imellem de nævnte Figurer sees Planterformer, der synes at fremstille en Art Tang eller lignende. Den underste Kant er prydet med en Række korte og plumpe Søiler med mellemliggende runde Buer; men hvad der navnlig tiltrækker sig Opmærksomhed ved Fonten i Nieblum er dens fuldkommen ovale Form, som den vel neppe har tilfælles med mange Døbefonter i Danmark.

¹⁾ Todbjerg Kirke ved Aarhus

Lukket Monstrans.

ovenfor nævnte Sager sædvanlig ere af yngre Oprindelse, end selve Kirken, og som oftest bære Gothikens Præg, saa de altsaa maae henregnes til den senere Middelalder.

Røgelsekar af Bronze.

Efterat have betragtet den danske Landsbykirke fra det 12te og 13de Aarh. i sin Almindelighed, skulle vi nu gaae over til at omtale enkelte Grupper af Kirker, der navnlig have Krav paa Opmærksomhed, for senere at følge Gangen i de Forandringer, som Kirkerne undergik i Tiden henimod Middelalderens Slutning og Reformationen. Ville vi efter Materialet dele Kirkerne i Classer, og tage dem under Eet, maae vi sige, at Granitkirkerne og Muursteenskirkerne danne de Hovedgrupper, mellem hvilke de Andre, hvortil et sjeldnere Materiale er benyttet, findes spredte. Jylland er da Granitkirkernes Hjem, og Øerne Muursteenskirkernes. Talrige Undertagelser ville imidlertid kunne nævnes fra denne Regel; saaledes finde vi f. Ex. i det 12te

Aarhundredes sidste Halvdeel den mærkelige Bjernede Kirke i Sjælland bygget af temmelig raa tilhuggen Granit, medens omtrent samtidig den, hvad Bygningsmaaden angaaer, lige-saa mærkelige Thorsager Kirke med sine pyntelige Enkelt-heder reistes i Jylland af Muursteen. Maaske man just ved i disse Tilfælde at anvende det i hver Egn sjeldnere Materiale

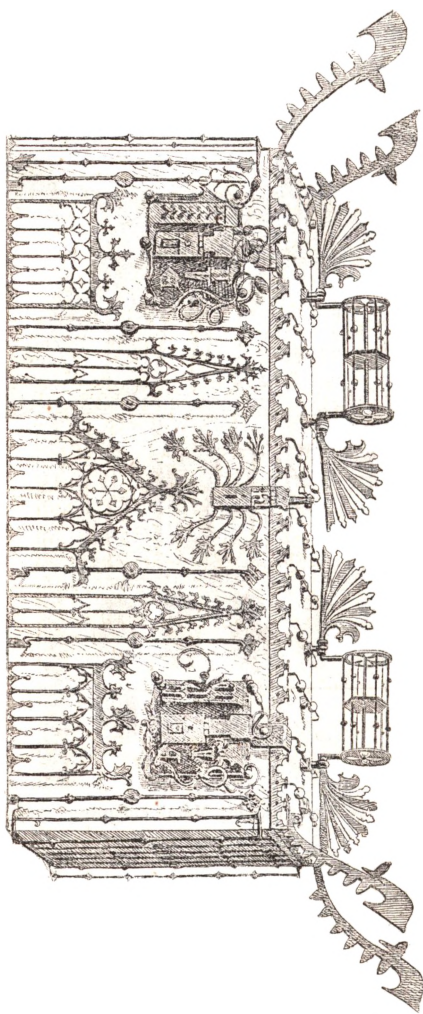
Reliquieskriin af Træ med forgyldt Metalbelægning.

tænkte at forøge Virkningen af disse Kirkers, fra andre danske Landsbykirker, saa afvigende Form. Den Gruppe, hvortil de her nævnte Kirker høre, kaldes de danske Rundkirker. Af disse tælle vi i Alt 8, nemlig: Bjernede Kirke ved Sorø, Storeheddinge Kirke¹⁾, Horne ved Faaborg, Thorsager ved Aarhus samt Nylarsker, Østerlarsker, Olsker og Nyker paa

¹⁾ Storeheddinge Kirke er imidlertid noget afvigende fra de andre danske Rundkirker, men er dog bleven henregnet til denne Gruppe.

Bornholm. Det aflange Skib er her bleven kreds rundt, og danner den saakaldte Runddeel (Rotunde). Mod Øst slutter sig hertil et lille Chor, der sædvanlig har endt med en Chor-

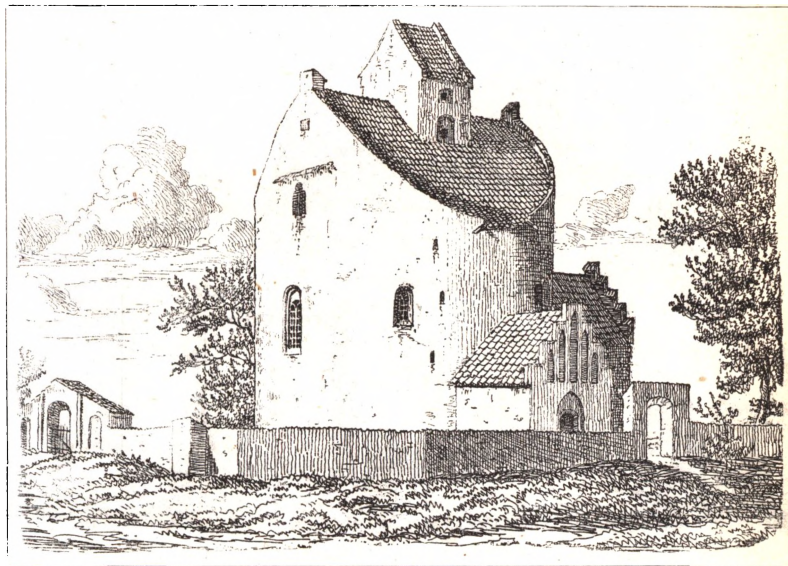
Reliquieskrin med Jernbeslag.

runding. I de sjællandske, fynske og jyske Rundkirker staae i Midten 4 mægtige Piller, der tjene som Støtte for Hvælvingerne, som her, idetmindste i flere Tilfælde, mod Sædvane ere oprindelige. Hvælvingerne ere spændte deels imellem Ydermurene og Pillerne, deels imellem disse sidste indbyrdes. Ovenover fortsætte Pillerne sig, og bære et lille Taarn, som ender med et kegleformet eller pyramideformet Spiir. Taget over Runddelen løber fra alle Sider kegledannet op mod Taarnet i sammes Midtpunkt.

Denne Ordning finde vi i Hovedsagen oprindelig gjennemgaaende i de sidstnævnte Kirker; de bornholmske Rundkirker afvige derimod Noget derfra med Hensyn til Bygnings-

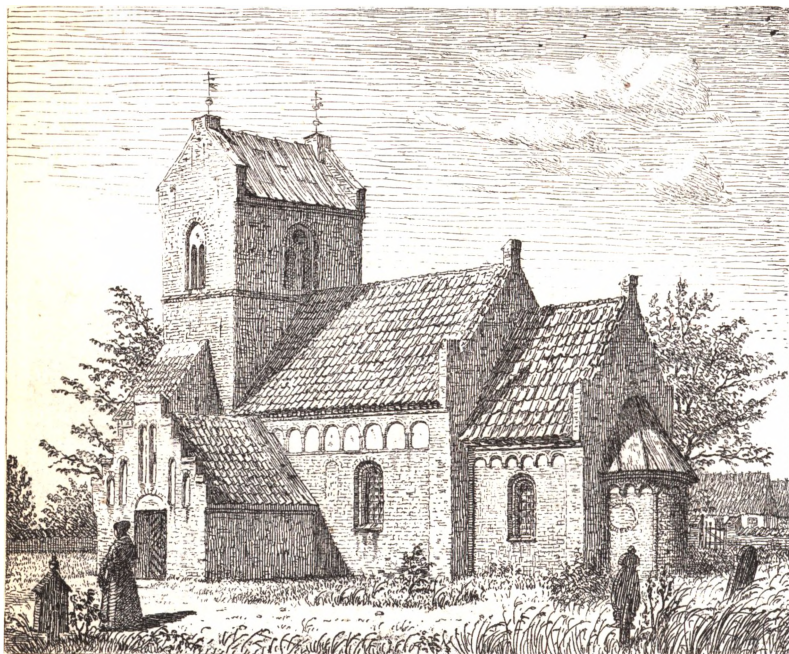
form. Her erstattes de 4 Piller af en eneste, i de fleste Tilfælde masiv Pille. Mellem denne og Ydermurene er Hvelvingen spændt meget lavt over Gulvet, og giver derved hele Kirken noget Fortrykt, som vi ikke finde i de tidligere nævnte Rundkirker. Skjøndt dette, samt Chorets ovale Grundplan i og for sig er mærkeligt, er det dog ikke disse Omstændigheder, som give

Bjernede Kirke.

de bornholmske Rundkirker det største Krav paa Opmærksomhed. Hvad der derimod med Rette har gjort disse gamle Bygninger til Gjenstand for flere Undersøgelser er, at de synes foruden til Kirker tillige at have været bestemte til Forsvar som en Art Fæstninger. Ovenover den egentlige Kirke fortsætte Ydermurene og Pillen sig, og danne flere Stokværk forsynede med Luger, der kunne have gjort Tjeneste som Skydeskaar. Indvendig i Choret fører gennem Muren en Steentrappe, der sætter den egentlige Kirke i Forbindelse med de ovenover værende Stokværk. Et Par af de bornholmske Rundkirker skrive sig formodentlig fra det
Ny kirkehist. Saml. IV.

11te Aarh., og ere saaledes maaske de ældste danske Kirker¹⁾ blandt de nuværende. Særskilt maa nævnes en lille Gruppe sles-

Uvelse Kirke.

vigske Kirker (Oversø, Syderstapel og Kosel) med runde Taarne, der, idetmindste for nogles Vedkommende, afgjort ere af samme

¹⁾ Det vilde ei være overensstemmende med disse Blades Hensigt at give en yderligere, i det Enkelte gaende, Beskrivelse af de omtalte mærkelige Bygninger, om hvilke der allerede er sagt og skrevet endeel paa forskjellige Steder. Her ere de derfor kun skildrede i deres Hovedtræk, og henvises iøvrigt den, der vil gjøre sig bekendt med Rundkirkernes Bygningsform og Historie til: Bjernede Kirke i »Annaler for nordisk Oldkyndighed«, 1840—41, Thura's »Beskrivelse over Bornholm«, Pontoppidan's »Danske Atlas«, »Bornholms runde Kirker« ved Pastor C. B. Friis og »Om de bornholmske Kirker, især de runde«, af Dr. K. F. Wiborg i »Kirkehist. Saml.« 2det Bd. samt endelig Bjernede Kirke i »Illust. Tid.« for den 3die Mai 1863 og Horne Kirke i samme Blad for d. 25de Decbr. 1864.

Alder som selve Kirkerne. De nævnte Kirker ere byggede af kløvet og raa Granit. En tredje mærkelig Gruppe, som ligeledes maa henregnes til Undtagelserne, danne Kirkerne med de saakaldte Tvillingtaarne. Af disse ere de meest Bekjendte: Fjennesløvlille Kirke ved Ringsted, Uvelse ved Slangerup og Meerløse (sædvanlig paa Grund af det tvedeelte Taarn kaldet

Meerløse Kirke.

Tveie Meerløse) ved Holbæk. Udentviul har deres Antal oprindelig været større, og selv nu vil man kun i et enkelt af de 3 her nævnte Tilfælde finde de dobbelte Taarne, som have været disse Kirkers Særkjende. Dette finder nemlig kun Sted ved Tveie Meerløse Kirke, der forsaavidt fortjener særdeles Opmærksomhed, som dens Taarne beviislige ere samtidige med den øvrige Kirkebygning, hvad derimod ved de andre ikke har været Tilfældet. Vi have her en Kirke, der har Langhuus, Chor og Chorrunding af lignende

Forhold som saa mange andre; men i Langhusets vestlige Ende ere 2 svære, firkantede Piller opførte, der forbindes indbyrdes samt med Ydermurene ved runde Buer, og som oprindeligt have tjent til Vederlag for de mellem disse og hine spændte smaa Hvælvinger. Ovenover det flade Bjælkelag, som desværre nu indtager de nævnte Hvælvingers Plads, er Pilledannelsen fortsat, og tjener til Støttepunkt for de, skjøndt i deres Enkeltheder temmelig plumpe, dog meget mærkelige Tvillingtaarne. Disse, der ende med et Par kuppelformede Hvælvinger, hvis indvendige Flader vise en særdeles nøjagtig Tilpasning af Stenene, ere opførte til den øverste Spids af huggen Kalktuf, et Materiale, der danner Hovedbestanddelen af Kirkens Mure. En lille Omstændighed kunde det maaske her være værdt at henlede Opmærksomheden paa, den nemlig, at det synes, som om der har været paa-tænkt en rigere Udsmykning af Taarnenes øverste firkantede Deel. Paa Sydsiden af det sydlige Taarn ere nemlig de to Hjørner prydede med smaa Søiler, udhugne i selve Taarnets Masse, medens det tydeligt sees at have været Bestemmelsen, at de modsatte Hjørner skulde optages af lignende Søiler. Arbeidet er imidlertid bleven pludselig afbrudt, og vi have her kun et enkelt Exempel paa det ofte forekommende Tilfælde, at slige Afbrydelser ere skeete, som den Dag i Dag ofte kunne sætte dem i Forundring, der just ikke have befattet sig med Undersøgelsen af vore kirkelige Mindesmærker. Hvad der imidlertid navnlig ved denne Gruppe af Kirker er mærkeligt, er et fra den øvrige Menighed afsondret Rum, Tribunen kaldet, der findes ovenover de ofte omtalte smaa Hvælvinger, og hvorfra man gjennem et aabent Galleri har kunnet see ned i Kirken¹⁾.

¹⁾ Angaaende Ordningen og Betydningen af dette Rum henvises til Professor Høyen's »Om gamle Forandringer i nogle af vore Landsbykirker« i Steenstrup's »Dansk Maanedskrift«, 4de Bind, samt til det smukke Værk »Danske Mindesmærker«, 2det Hefte, som indeholder Tegninger og Beskrivelse af Kirkerne med Tvillingtaarne. Heraf vil det sees, hvormeget der allerede i hiin tidlige Tid i enkelte Tilfælde

Førend Afsnittet om denne Gruppe Kirker sluttes, maa nævnes det Ønskelige i, at Folk, der maatte have Leilighed dertil, vilde foretage fortsatte Undersøgelser for at komme til et Resultat om, hvor stor en Udbredelse de nævnte Kirker have havt i Landets forskjellige Egne¹⁾. En væsentlig Ledetraad i denne Henseende vil det da være, at Tvillingtaar- nenes Udstrækning fra Øst til Vest altid er meget ringe i Sammenligning med Bredden fra Nord til Syd.

Af Undtagelser fra Reglen med Hensyn til Formen af Grundplanen maae endvidere nævnes Kirkerne med tredeelte Skibe, der undertiden forekomme som oprindelige. Dette er saaledes Tilfældet med Kirken i Skarp-Salling ved Løgstør, der foruden den sædvanlige Chorrunding har en lignende Afslutning for Enden af hvert af de to Sideskibe²⁾. Fremdeles kan nævnes Ledøv Kirke i det nordlige Sjælland. Her findes ingen Chorrunding, kun et lille, næsten kvadratisk, Langhuus, der ved 4 Søiler med rigt udbugne Hovedstykker deles i 3 Skibe, samt mod Øst et lille Chor. Over Skibene ere temmelig flade Hvælvinger spændte, ligesom Choret ogsaa er hvælvet. Maaske dog, den nuværende Ordning af Piller og Hvælvinger i sidstnævnte Kirke ikke er oprindelig, men først en noget senere Indbygning. Saadanne Indbygninger ere undertiden foretagne, hvor Langhuset var saa bredt, at een Hvælving ei kunde overspænde dets Brede. Man byggede da en Række Piller eller Søiler i Skibets Midte, og lod disse bære Hvælvingerne, hvorved det tve- deelte Skib fremkom. Dette er saaledes f. Ex. Tilfældet ved

blev anvendt paa vore Kirkebygninger, naar Bygherren hørte til en anseet og mægtig Slægt.

- 1) Foruden de allerede Nævnte, skulle Kirke-Hyllinge Kirke i Voldborg-Herred i Sjælland samt Magleby Kirke paa Møen have havt Tvillingtaarne.
- 2) Ved en i Efteraaret 1862 foretagen Gravning i Grunden omkring Børglum Klosterkirke fandtes endeel Fundamenter, der udviiste, at Kirken har været langt større, navnlig havt sin østlige Deel forsynet med Sideskibe, hvis Afslutninger, idetmindste indad mod disse, synes at have været halvrunde og afgivet Pladser for Sidealtre.

Kirkerne i Uby ved Kallundborg¹⁾, Borup ved Ringsted og Skiby. Den mærkelige Klosterkirke i Veng ved Skanderborg har foruden den egentlige Chorrunding et Par lignende mindre Afslutninger, der dog ikke udgaae fra Sideskibe, men kun fra et Par Capeller, der danne et Kors ved Langhusets østlige Ende²⁾. Ganske paa lignende Maade som i Veng synes Forholdet at have været i Veierslev Klosterkirke ved Silkeborg. Denne gamle Kirke har sin vestlige Deel bygget af Ahl, den østlige derimod af tilhugne Granitqvadre. Til Choret har sluttet sig et Kors; men desværre er kun den nordlige Korsarm endnu bevaret, dog findes Spor af, at denne mod Øst kan have haft en halvrund Afslutning. Selsø Kirke har et Chor med meget ringe Udstrækning fra Vest til Øst. Hertil slutter sig imidlertid en Chorrunding af ganske usædvanlig Form, idet den næsten er en fuldstændig Cirkel og desuden meget stor. Saavel Selsø som den nylig nævnte Skiby Kirke ligge begge i Horns-Herred.

Gaae vi nu tilbage til de større Grupper af Kirker inddeelte efter Materialet, finde vi, som tidligere nævnt, de smykkende Enkeltheder navnlig anvendte i det Materiale, som lettest lod sig forarbejde. Tagne under Eet ere saaledes fornemmelig Kirkerne af Kridtsteen, Kalktuf og Tras forsynede med pyntelige Taglister, Baand, flade Piller eller lignende. Dog her maae vi ofte beklage, at det Materiale, som lettest lod sig tildanne, egnede sig mindst til at modstaae Veirligets Indvirkning; det forvittrede eller skallede af, saa at Profilerne efterhaanden tabte deres oprindelige Skarphed. Kirkerne af raa eller kløvet Granit frembyde sædvanlig den største Tarvelighed i Udstyrelsen. Her er ingen særskilt profileret Sokkel, ingen Taglister eller Baand, kun de ujævne Mure med deres Døre og Vinduesaabninger. Hvor disse Sidste ere bevarede i deres oprindelige Skikkelse, finde vi dog gjerne anvendt ret vel tildannede Kilesteen af blødere Steenarter, saaledes f. Ex. ved Kirken

¹⁾ See Afbildningen i Trap's »Statistisk topografisk Beskrivelse af Danmark«.

²⁾ See »Danske Mindesmærker«, 5te Hefte.

i Selsø. Selv Bjernede Kirke med sine nogenlunde tilhugne Granitqvadre fik sine Vinduer omgivne med saadanne Indfatninger af Kalktuf. Betragte vi derimod de jydsk Kirker af regelmæssig tildannede Granitqvadre, maae vi indrømme, at man ofte derimellem finder Enkeltheder, der fortjene at være langt mere kjendte og bedre bevarede, end Tilfældet er. Dersom man imidlertid ubetinget vilde drage Slutninger med Hensyn til den forskjellige Alder af disse Kirker, idet man gik ud fra de simple eller rigere Enkeltheder, og saaledes antog, at de simpleste vare de ældste, vilde man ofte komme til modstridende og feilagtige Resultater. Paa lignende Maade vil man ofte tage Feil ved at troe, at den slettest byggede og meest brøstfældige Deel af Kirken skulde være den ældste, det vil tværtimod ofte vise sig, at man i senere Tid har bygget baade mindre omhyggeligt og af slettere Materiale. Mærkeligt er det at see, at vi ei sjelden i en jydsk Granitkirke finde særdeles megen Omhu anvendt paa en eller anden Enkelthed, f. Ex. den profilerede Sokkel, medens vi, hvis vi have ventet til denne at finde et Par tilsvarende rigt prydede Portaler, maaske blive meget skuffede, idet disse, som kun bestaae af regelmæssig tildannede store aflange Karmstene med en lignende Overligger, neppe kunne fortjene dette Navn. Saaledes lader f. Ex. den ret smukt udhugne Sokkel paa Haslund Kirke ved Randers vente noget heelt Andet af Portalerne, som ere dannede paa den her nævnte ganske simple Maade. Det omvendte Forhold finder Sted ved den gamle mærkelige Ølst Kirke, som ligger tæt derved. Her have vi en Sokkel, der foroven slet ikke har andet Profil end en Skraakant; (en saadan Skraakant forekommer jævnlig paa Granitkirkerne i Jylland fra det 12te og 13de Aarh.) men til denne simple Sokkel svare møisommelig udhugne Portaler, hvis Karmsteen ere forsynede med smekke Søiler paa Hjørnerne, hvilke endogsaa paa det sydlige Portal fortsættes ovenover de som Muurkrands formede Hovedstykker, og danne eiendommelige Slyngninger paa Overliggeren. Langt præg-

tigere fremtræde Portalerne i Sal Kirke ved Skive samt navnlig i Aalum og Bjerregrav Kirker ved Randers. De her Nævnte maae i alle Tilfælde regnes blandt Jyllands rigest udstyrede Granitkirker. Soklen er bleven dobbelt, det vil sige, den bestaaer af to Dele, af hvilke den øverste har sin Kant prydet med en Huulliste og Pude, og den underste har den sædvanlige Skraakant. Saadanne dobbelte Sokler ere just ei sjeldne, men findes dog navnlig paa de større Granitkirker. Det sydlige Portal i Sal Kirke har paa hver Side 2 Søiler, der bære mægtige Buer af tildannede Kilesteen; men hvis Overligger er ganske simpel uden nogensomhelst Prydelse. Søilernes Fodstykker ere forsynede med Bladornamenter paa Hjørnene, hvilket ofte er Tilfældet med de til denne Gruppe hørende Kirker. Det ligeoverfor værende nordlige Portal er omtrent som det sydlige, dog at der kun findes een Søile paa hver Side. Kirken har en smukt profileret og vel bevaret Tagliste paa Chorrundingen. De oprindelige Vinduer tyde ved deres Størrelse og temmelig langstrakte Form hen paa en Tid, da Rundbuestilen havde naaet en større Udvikling. Kirken i Sal er betydelig høiere og bredere, end Tilfældet pleier at være; dens Forhold ere meget smukke, og da tillige Arbeidet er omhyggeligt, vil den kunne nævnes som et værdigt Mønster for en jydsk Granitkirke. I Aalum er Portalet endnu mere storartet. Her finde vi 3 Søiler paa hver Side, samt Overliggeren prydet med udhugne Figurer. Hovedfiguren er Jomfru Maria med Barnet. Paa den venstre Side sees de 3 Konger frembærende deres Gaver, medens den høire synes at forestille Reisen til Ægypten. Saadanne Udsmykninger af Overliggeren forekomme iøvrigt temmelig ofte, og ere da sædvanlig bibelske Fremstillinger eller fabelagtige Dyreskikkelser, liig de tidligere omtalte paa Døbefonterne. For Betragtningen af Portalernes Betydning turde det være værdt paa dette Sted at dvæle et Øieblik ved Bjerring Kirke ved Viborg. Denne ligger tæt ved en temmelig høi og steil Skrænt, og hele Byen Nord for Samme. Just her var det naturligt at give Kirken sin Hovedindgang fra Nord, tværtimod den sædvanlige Regel,

der gav Sydsiden Fortrinnet. Det nordlige Portal er virkelig ogsaa langt rigere udstyret end det sydlige, og har paa hver Side 2 fritstaaende Søiler og 1 Halvsøile samt Overliggeren forsynet med et Par udhugne Griffer, medens dette kun har 2 Halvsøiler paa hver Side og Overliggeren ganske glat. Ogsaa i anden Henseende er Bjerring Kirke mærkelig. De to Portaler have nemlig ført ind til et særegent Rum, afdeelt fra det egentlige Langhuus ved en Skillemuur, der gjenembrydes af en meget stor Rundbue som en Chorbue. Dette Rum synes at have tjent til en Art Forhal i Kirkens vestlige Ende; men Murene i denne Deel af Kirken ere saa meget tykkere, og det hele Anlæg saaledes, at det bringer Tanken hen paa, at vi mulig her have et Exempel paa en jydsk Granitkirke, hvis vestlige Ende oprindelig — og allerede i Rundbuetiden — har baaret et Taarn. Noget Lignende finde vi at være Tilfælde i Tirsted Kirke paa Lolland og Glenstrup ved Hobro. Her have vi nemlig et Par Kirker, der sikkert synes at have deres enkelte Taarne opførte samtidig med de oprindelige Kirker. Undertiden findes Karmstenene ligesom Overliggerne forsynede med Figurer, saaledes f. Ex. i Grønbæk Kirke mellem Viborg og Silkeborg, ja selv rundt omkring paa Qvaderstenene kunne vi jævnlig see Menneskehoveder eller Dyreskikkelser, hvis Betydning man ei kan forklare sig. Ganske undtagelsesviis kan man finde et lille Portal anbragt paa Choret, hvilket da maa have tjent til Indgang for Geistligheden. Ved det førnævnte Portal i Bjerregrav, som i sine Forhold maaske er det smukkeste i Jylland i sin Art, finde vi ligesom i Sal forskellige Prydelser af Bladformer eller lignende paa Søilerne, ligeledes er Overliggeren i Bjerregrav en ganske glathuggen Steen. Denne Kirke afgiver et godt Exempel paa, hvad før er sagt om Portalernes forskellige Udstyrelse. Ligeoverfor Mændenes store og prægtige Portal, bestaaer Qvindernes kun af ganske simple Karmsteen, hvis Hjørner ere forsynede med en svagt udpræget Halvsøile. Særskilt Tagliste forekommer sjelden paa Granitkirkerne eller da ial-

fald kun paa Choret og Chorrundingen; men Undtagelser fra Reglen findes ogsaa, og her skal anføres, at Taglisten paa den sidstnævnte Kirke endogsaa fortsætter sig om kring hele Langhuset. Som Exempel paa riig Udsmykning af Chorrundingen kan fremhæves den ovennævnte Kirke i Grønbæk. Her er denne Deel af Kirken ved fritstaaende Søiler med mellemliggende Buer deelt i 5 Felter, af hvilke det midterste og de yderste paa Siderne ere forsynede med Vinduer, hvis omløbende Led, bestaaende af Huullister og Rundstave, særlig udmærke dem. Chorets Vinduer have samme Profil, Langhusets derimod ikke. Søilerne, der ere tynde og smekke, have Hovedstykker med skraat afskaarne Hjørner, ligesom de tærningformede Fodstykker have Hjørnene afrundede. Forskjellige Udsmykninger af slige Hoved- og Fodstykker forekomme ofte, saaledes ere de sidstnævnte her prydede med smaa udhugne Søiler og Buer. Af Granitkirkernes Enkeltheder staae endnu Chorbuens Muurkrandse tilbage at omtale. Disse kunne være ganske simple, og bestaae da blot af en Plade med nedenunder værende Skraakant; men deres øverste Deel bliver ofte meget bred, og afgiver Plads for Prydelser af Blade i smukke Slyngninger eller Dyr, medens Skraakanten forandres til et, af flere Led sammensat, Profil. Chorbuens Aabning findes ogsaa undertiden forsynet med en særegen Sokkel.

Betragte vi nu den anden store Hovedgruppe, Muursteenskirkerne, finde vi disse i Almindelighed tarvelig udstyrede, maaske næsten endnu tarveligere end Granitkirkerne fra samme Tid. Vi træffe lignende smaa rundbuede Vinduer med deres Stik af Muursteen; men egentlige Portaler forekomme kun undtagelsesviis, og det Sædvanlige er en ganske simpel rundbuet Døraabning. Særskilt Sokkel findes her sjelden, og er der virkelig en saadan, ender den sædvanlig foroven blot med en Skraakant. Er Kirken prydet med flade Piller paa Hjørnerne, eller dens Ydersider desuden ved saadanne deelte i Felter, udgaae Pillerne fra Soklen saaledes, at begges Forsider falde sammen. Som Exempel herpaa kan anføres

den førnævnte mærkelige Kirke i Uvelse. Her gjælder, hvad nylig er sagt, dog navnlig om Chor og Chorrunding. Disse Dele af Kirken have en, af Rundbuer bestaaende, Tagliste. Paa Choret udgaae Buerne fra flade Piller, hvorimod de paa Chorrundingen ende i slanke Halvsøiler, som udgaae fra Soklens øverste Kant. Langhuset har en endnu rigere Tagliste, hvis Buer bæres af smaa Søiler, saaledes fordeelte, at en Enkeltsoile vexler med en Dobbeltsoile. Endnu prægtigere Enkeltheder finde vi i den anden af vore Kirker med Tvillingtaarne, nemlig Fjennesløvlille; dog maa det erindres, at denne Kirke oprindeligt ikke henhører til Muursteenskirkerne¹⁾; men at en, formodentlig i det 12te Aarhundredes sidste Halvdeel foretagen, Udsmykning af Kirken foranlediger, at den kan nævnes paa dette Sted. Paa lignende Maade som Pillerne i Tveie Meerløse Kirke danne et Par mægtige Søiler af huggen Granit her Grundlaget for den ovenover værende Tribune, hvis Muur gjennembrydes af Aabninger ind mod Kirkens Langhuus. De herværende smaa Søiler, der atter dele hver Aabning, ere med deres rige Hovedstykker af brændt og glaceret Leer noget af det smukkeste Arbeide, som Middelalderen har levnet os. Dog slige Prydelser ere som sagt i de ældre Muursteenskirker en Sjeldenhed, da de her forudsætte Brugen af Formsteen. Her maa dog nævnes en lille Underafdeling af Muursteenskirkerne, der har meget smukke Enkeltheder, og som navnlig findes paa Lolland og Falster. Paa lignende Maade forholder det sig med Kirkerne af Kridtsteen og Kalktuf. Disses Ydersider ere oftere, end Tiltæddet er ved Muursteenskirkerne, inddeelte i Felter ved flade Piller. Hvert Felt har sine Rundbuer, som danne Taglisten, og symmetrisk i hine sidde Vinduerne med deres Kilesteen anbragte. Forekommer Chorrunding, findes den sædvanlig ligeledes prydet, som f. Ex. paa Slaglille Kirke ved Sorø, der er bygget af Kalktuf og Kridtsteen, eller Nørre-Jernløse Kirke ved Holbæk, der alene er bygget af førstnævnte Materiale.

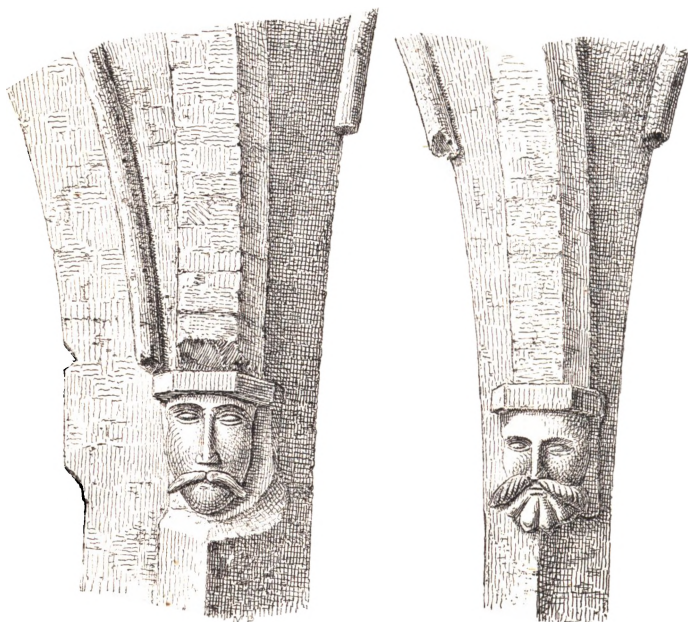
¹⁾ See Prof. Høyen's »Om gamle Forandringer i nogle af vore Landsbykirker« i Steenstrup's »Dansk Maanedskrift«, 4de Bind.

Chorets Ydermuur af denne Kirke har paa hver Side af Chor-rundingen, umiddelbart ovenover Jorden, en Nische, der synes at have tjent til deri at indsætte et Helgenbillede, skjønt Stedet, hvorpaa Nischerne ere anbragte, kan lade Tvivl, om dette har været deres Anvendelse. En lignende, men meget mindre, Nische findes ovenover Indgangen til Slaglille Kirke, og her kan vel neppe være forskellige Meninger om dens Betydning. Overhovedet var det ikke sjelden at anbringe Helgenbilleder udenpaa Kirkerne. De stillede da sædvanlig i et Par Alens Høide over Jorden paa en fremspringende Steen, der tjente til Consol. Udentvivl have saaledes de fremspringende Granitqvadre paa Vreilev Klosterkirke i Vendsyssel havt den her omtalte Anvendelse. Som Exempel paa en rigere indre Udsmykning af en Kalktufkirke kan anføres Sonnerup mellem Holbæk og Roeskilde. Denne Kirke, der oprindelig maa have været smuk i sine Forhold, har sin Chorbue baaren af et Par smaa Søiler med ovenover værende Muurkrands, samt Vinduesaabningernes indvendige Hjørner prydede med lignende Søiler. Hvad imidlertid maa have været det Smukkeste, er et Par tvedeelte Vinduer, der have været anbragte i Langhusets østlige Slutningsmuur tæt under det flade Bjælkeloft. Disse Vinduer deles ved smuktformede Søiler, hvis Fodstykker desværre skjules af de senere indbyggede Hvælvinger, ligesom de udvendig fra ikke komme tilsyné paa Grund af en, udenom den gamle brøstfældige Kalktufmuur opført, Skal af røde Muursteen. En Muurkrands, hvis Led af Ælde ere blevne temmelig sløve, løber hen ad Langhusets østlige Gavlmuur, og bærer de Rundbuer, der foroven afslutte ethvert af de beskrevne tvedeelte Vinduer.

Henimod Middelalderens Slutning og Reformationstiden skeete der store Forandringer med de fleste af vore gamle Landsbykirker fra Rundbuetiden. Taarne og Vaabenhuse bleve tilbyggede; desuden udvidedes ikke sjelden Langhuset enten efter Længden eller ved Sideskibe. Hvad dog allermeest forandrede Kirkernes Udseende, var Hvælvingernes

Indbyggelse. Kun ved meget faa Kirker fra Rundbuetiden ere disse oprindelige. Herom vil man let kunne overtøye sig ved at undersøge, hvorvidt Hvælvingernes Piller ere murede i Forbinding med Ydermurene. Ofte vil man strax alene af det forskjellige Materiale kunne slutte sig til Hvælvingernes yngre Alder, ligesom disses senere Indbyggelse er Skyld i den uregelmæssige Fordeling af Vinduerne, der kun altfor ofte mispryder vore Kirker. Man nøiedes nu ikke længer med de meget smaa oprindelige Vinduer; nyere og større bleve indsatte i de gamles Plads; men just den Omstændighed, at man undslog sig ved at bryde Vinduesaabninger paa heelt nye Steder, foranledigede den Mangel paa Regelmæssighed, som nu fremkom. Hvor de oprindelige Vinduer sade meget høit, bleve de imidlertid afskaarne ved Hvælvingernes Skjoldbuer, og de nyere Vinduer maatte saaledes anbringes lavere end de gamle. Den runde Bue gav kun gradviis Plads for sin Efterfølger, Spidsbuen. I Overgangsstilen tilspidsedes Rundbuen lidt, og blev efterhaanden slankere og smukkere indtil den Tid, da Gothiken stod paa sit høieste Trin her i Landet. Derpaa udartede Buen atter, saa vi hen imod Slutningen af sidstnævnte Periode, som regnes til Midten af det 16de Aarh., finde den flade og den saakaldte fortrykte Bue, der er dannet om 3 Midtpunkter, medens Spidsbuen kun har 2 saadanne. Som Exempel paa tidlig indbyggede Hvælvinger kunne de i Herstedvester Kirke ved Kjøbenhavn fremhæves. Her er den runde Bue overalt gjennemgaaende. Enhver af de brede Buer, der adskille Hvælvingerne fra hinanden, har sin Pille deelt i 2 Halvsøiler, hvis Hovedstykker ere skraat afskaarne, og Hvælvingsribberne bæres af Dvergsoiler i Hjørnerne. Ikke sjelden udgaae Ribberne fra en lille Kragsteen i Form af et udhugget Menneskehoved, som sædvanlig er dannet af Kridtsteen og ofte malet; saaledes blandt andre Steder i Kirke-Værløse Kirke i det nordlige Sjælland. Hvælvingerne have ogsaa jævnlig været prydede med Malerier, fremstillede Maria med Jesusbarnet, Helgene og lignende, ligesom man

anbragte Prydelser paa Ribberne og malede en Roset øverst i disses Sammenskjøringspunkt. Disse Billeder ere imidlertid kun udførte paa tør Kalk, og spores der sædvanlig i Udførelsen en Tilbagegang i denne Green af Kunsten. Hvad selve Hvælvingernes Bygning angaaer, maa man ofte undre sig over den Uregelmæssighed, der her har gjort sig gjældende, og lader formode, at de benyttede Redskaber have

Kragsteen i Kirke-Værløse Kirke.

været meget mangelfulde. Ofte skyder den ene Hvælvingkappe langt høiere op end den anden, eller Rummet, som Hvælvingen overspænder, er hverken kvadratisk eller rektangulært, men tilspidset mod een af Ydermurene. At disse oprindelig ikke vare beregnede paa at bære Hvælvingernes Tryk, var en Ulempe, hvorpaa man raadede Bod ved at anbringe Bjælker, der tjente som Ankere, fra Muur til Muur, og som endnu den Dag i Dag sædvanlig ere til megen

Mispryd. Det Samme er Tilfældet med de Stræbepiller (Contraforcer), man byggede for at forstærke Ydermurene, der sædvanlig vare opførte af en ydre og indre Skal, kun forbundne med hinanden ved tildeels løst nedkastede mindre Rullesteen overgydede med Kalk, og som derfor jævnlig gjorde saadanne yderligere Forsigtighedsregler fuldkommen nødvendige, om end paa Skjønhedens Bekostning. Af det Foregaaende vil det sees, at Hvælvingernes Opførelse var for mange Kirker det Tidspunkt, der ganske forrykkede og forvanskede de gamle oprindelige Former, og skjøndt Meningen blandt Folk sædvanlig er afgjort til Gunst for Hvælvingerne, maa det vist indrømmes, at disse, naar Talen er om de ældste Kirkebygninger, ofte ere langtfra paa deres Plads. Chorbuen skulde nu ogsaa forandres for at svare til Hvælvingernes Spidsbuer, saafremt dens Materiale ikke gjorde Vanskelighederne ved dens Udvidelse altfor store, og ofte tilmuredes Nordsidens gamle Vinduer samtidig med, at de større og nyere indsattes i Sydsiden. Paa sidstnævnte Sted opførtes Vaabehuset foran den oprindelige Indgang, der vedblev at benyttes. Af denne Omstændighed vil det ogsaa sees, at det sydlige Portal blev betragtet som Hovedindgangen. Hermed være det ingenlunde sagt, at Vaabehuset altid byggedes paa Sydsiden; men ved det langt overveiende Antal Kirker er denne dets Plads, og hvor det Modsatte er Tilfældet, vil man næsten altid kunne paavise, at de stedfindende Forhold kun have paabudt det saaledes¹⁾. At Vaabehuset byggedes paa Nordsiden, hvor f. Ex. hele Byen laae Nord for Kirken, var ikke mere end rimeligt. Dette forsynedes med et fladt Bjækelag, ved hvis Anbringelse man tog lidet eller intet Hensyn til Portalet, hvis øverste og sædvanlig mærkeligste Deel nu ofte blev afskaaren ved Bjælkerne, saa det ikke kunde sees i Vaabehuset i sin hele Størrelse. At sidstnævnte Deel af Kirken tilligemed Taarnene opførtes i Spidsbuestiil vil strax forstaaes af Tiden, paa hvilken disse

¹⁾ Sammenlign med hvad tidligere er sagt om Hovedindgangen paa den nordlige Side af Bjerring Kirke.

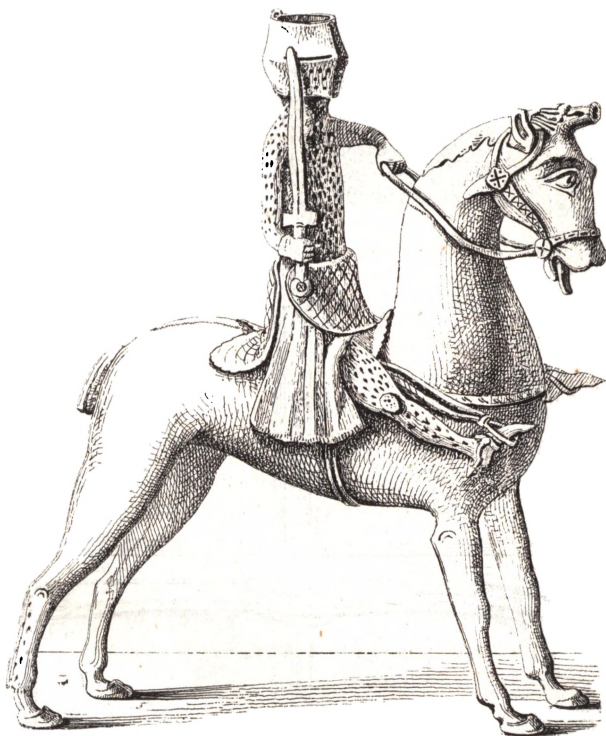
Tilbygninger foretoges. Taarne og Vaabenhuse forsynedes med Kamgavle, sædvanlig vendende i Øst og Vest, som ofte havde rige og smagfulde Prydelser i Form af en Mængde smaa Blindinger (f. Ex. paa Glostrup Kirke ved Kjøbenhavn) og nu tilbyggedes jævnlig Kamme paa Kirkens andre Gavle for at svare til Taarnets og Vaabenusets. Taarnets Plads er ved Langhusets vestlige Ende, dog gives der Undtagelser; men det Samme gjælder tildeels herved, som er sagt om Vaabenusene, at man, hvor Taarnet staaer andre Steder end mod Vest, gjerne vil kunne paavise en eller anden særlig Grund til denne Undtagelse fra Reglen. At man, hvor Brøstfældighed fordrede Istandsættelse eller Ombygning af Kirkens gamle Ydermure, nu ikke længer skaanede disses Prydelser, bestaaende af Taglister eller lignende, er en Selvfølge. Hvad Kirkernes indre Udsmykning angaaer, da udartede Kalkmalerierne, som tidligere nævnt henimod Reformationen. Malerierne i Chorbvælvingen i Lem Kirke ved Randers samt i Gudum Kirke ved Aalborg ere Exempler herpaa. I Lem vil man navnlig have Anledning til at gjøre Sammenligning mellem Chorbuens ældre og Chorbvælvingens yngre Malerier. De Førstnævnte ere smagfulde Planteslyngninger, de Sidste tørre og kjedelige Helgenfigurer. I Gudum har Maleren paa en meget dristig Maade blandt Andet fremstillet Jonas, der udspyes af Hvalfisken, samt Dommedag med Himmerig og Helvede. Samtidig med Kalkmaleriets Forfald lagde Datidens Kunstnere sig mere efter Maling af Altertavler i Oliefarve samt efter Billedskjærerkunsten. Altertavlerne bestode nu ofte af talrige Figurer. Gud Fader, Jomfru Maria med Barnet, Paven eller Kirkens Skytshelgen dannede sædvanlig Hovedfremstillingen i Midtepartiet, og paa Fløiene, der vare til at lukke sammen for dette, saaes Apostle, Kirkefædre eller Helgene. Fløienes Bagside forsynedes desuden med Malerier, saaledes at Altertavlens Udseende, naar Fløiene lukkedes eller aabnedes, kunde forandres efter de forskjellige Fester i Aaret. Ofte var Billedskjærerarbeidet rigt malet og forgyldt og havde Kunstværd. Særlig

Tårn af Glostrup Kirke.

fortjene at nævnes de enkelte tilbageværende Altertavler af drevet Messing og indbefattende talrige Figurer¹⁾.

De jyske Granitkirker ere forholdsviis de, som bedst have modstaaet den Tids uheldige Forandringer. Det er derfor navnlig i disse, at man kommer til et nogenlunde sikkert Resultat med Hensyn til det oprindelige Udseende. For-

Lavatorium af Bronze.

modentlig maa det være de fattigere Forhold i Forbindelse med det haarde Materiale, der gjorde, at man ikke var

¹⁾ Saadanne Altertavler findes i følgende Kirker: Ølst ved Randers, Lisbjerg ved Aarhus, Sal ved Skive og Stadil ved Ringkjøbing. En lignende Altertavle opbevares ogsaa paa det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn; ligesom den i Lisbjerg Kirke for Fremtiden vil faae sin Plads i samme Museum.

Abbedstol fra Esrom Kloster.

meget tilbøielig til her at foretage Forandringer i saa stor en Maalestok som i de fleste andre Dele af Landet. Soklers, Taglisters, Portalers og Vinduesaabningers oprindelige Form er gjerne bevaret her, ligesom Taarnene ere sjeldnere end paa Øerne. Med Indbyggelsen af Hvælvingerne forholder det sig ligeledes. Hvor imidlertid Forandringer foretoges, gjorde man sig ikke den Umage at tildanne Graniten, men brød denne bort og erstattede det Manglende med Muursteen eller andet Materiale. Af det Foregaaende vil det sees, at de forskellige Stilarter ved Middelalderens Slutning befandt sig i en Blanding, der havde en saa meget mere uheldig Indvirkning paa Sandstenen for den kirkelige Bygningskunst, som der næsten aldrig fandtes noget Historisk om, hvornaar slige Ombygninger vare skeete, eller hvad der havde foranlediget dem.

Reformationen bragte en ny og voldsom Omvæltning i det Bestaaende. Ethvert Spor af Catholicismen skulde ud-slettes, og Alt, hvad der i Kirkebygningerne kunde minde herom, skulde ødelægges. Helgene havde nu ei længer deres Plads hverken paa Høialtret eller Sidealtrene, Malerierne paa Væggene og Hvælvingerne overkalkedes, ja man gik endogsaa saa vidt, at Portaler, Sokler og Muurkrandse skulde overkalkes og ødelægges, skjøndt man maatte troe, at disse sidste Dele af Kirken for den upartiske Dømmer stillede sig som ganske uskadelige ligeoverfor den nye Lære. Det ovenfor beskrevne, særdeles smukke, Portal i Bjerregrav var ikke alene tilkalket; men Muursteen indmurede mellem Søilerne, saa der ikke var Spor af Portal tilbage, kun et Par skraat indadgaaende, overhvidtede Flader. Ved et Kirkemøde i Bjerregrav for en halv Snees Aar siden blev Portalet fundet og istandsat i sin oprindelige Stil. Undertiden fandt man sig tilfredsstillet ved at overmale Alterbillederne istedetfor heelt at borttage dem, og hist og her har Ødelæggelsen heldigviis forbigaaet et eller andet mærkeligt Minde fra den catholske Tid; om det er skeet af Forglemmelse eller Ligegyldighed, kan vel ei af-

gjøres. At Altertavler eller andet Inventarium flyttedes fra een Kirke til en anden, skeete ikke saa sjelden, navnlig naar Talen var om at benytte Noget fra nedlagte Kirker. Dette maa tjene til Forklaring for de besynderlige Sammenstillinger, vi ofte kunne finde i vore Kirker. Renaissancetiden forsynede de allerfleste Kirker med nye Altertavler, Prædikestole samt Stolestader, og ei sjelden træffe vi Billedskjærerarbeide fra den Tid af særdeles Kunstværd. Det blev nu almindeligt at sætte Aarstal paa Træværket, og have vi derfor heri en Veiledning, der hidtil sædvanlig savnedes. Ligeledes forsynedes Billedskjærerarbeidet med de adelige Familiers Vaabner, som havde bekostet det. Altertavlerne bleve malede, og Indfatningerne udførte i rigt Snitværk. Prædikestolene gaves bibelske Fremstillinger i Maleri eller udskaaet Arbeide, hvilket sidste dog sædvanlig spillede Hovedrollen. Hvad Stolestaderne angaae, da finde vi endnu undtagelsesviis disse i Renaissancetiden prydede med Figurer, der ere dannede efter Overleveringer fra den catholske Tid; saaledes f. Ex. i Tveie-Meerløse og Søstrup Kirker ved Holbæk samt Slotsbjergby Kirke ved Slagelse¹⁾.

Tilbygningerne fortsattes ogsaa i dette Tidsrum, dog finder man ei mange Taarne og Vaabenhuse, som bære Præg af Renaissance. Dette er imidlertid f. Ex. Tilfældet med Taarnene paa Horne og Aalum Kirker, ligesom paa Vindinge Kirke ved Nyborg. Høie Thorstrup Kirke i Sjælland har sit Vaabenhuis opført i samme Stilart. Fra denne Tid skrive sig ogsaa jævnlig de mange Capeller og Sacristier. Disse Tilbygninger ligge som oftest paa Nordsiden, og skjule betydelige Dele af den oprindelige Kirkes Enkelt-heder, hvorfor de have en meget uheldig Indvirkning paa Kirkernes Udseende. Undertiden smykkedes Taarnene nu med Spiir, dog er dette langt fra Tilfældet i lige høi Grad i Landets forskjellige Egne. Indretningen af Kirkens Gulv til Begravelser for adelige Slægter eller høie Geistlige hører ogsaa

¹⁾ Om disse sidste Stolestader see »Kirkehist. Saml.» 1ste Bind S. 541.

Stolestader i Meerløse Kirke.

navnlig denne Tid til. Kisterne nedsattes enten lige under Gulvet, eller der byggedes Hvælvinger til at optage dem. Laurberg Kirke ved Randers afgiver Exempel paa, at en saadan underjordisk Hvælving undertiden har været forsynet med et Alter. Mulig denne Ordning i dette Tilfælde gaaer tilbage til den catholske Tid, og at der her er læst Sjælemesser for de Døde. Forholder det sig ikke saa, er Altret vel kun bleven benyttet til, at de Paarørende der kunde forrette deres Andagt. Alterbilledet mangler; men dets Indfatning hidrører kjendelig fra Renaissancetiden. Alterstagerne staae endnu paa det murede Bord, der støder umiddelbart op til Chorets østlige Gavlmuur¹).

Talrige udhugne Liigsteen findes endnu fra den Tid, og mange Steder prydes Kirkernes Vægge desuden af de hedengangne Slægters Billeder samt af Tavler, der angive Rækkefølgen af Præsterne efter Reformationen. Undertiden adskilles Capellerne fra selve Kirken ved kunstfærdige, smedede Jernrækværker. I det Hele taget forekommer den Slags Arbejde oftere fra denne Tid, ja er endogsaa anvendt paa Døbefonterne, f. Ex. ved den ret mærkelige Font i Kornerup Kirke ved Roeskilde²). Ei sjelden har man ogsaa borttaget de gamle Steenfonter og ombyttet dem med nye af Snitværk.

I Roccocotiden, der regnes fra Renaissancens Ophør i Midten af det 17de Aarh., og som navnlig blomstrede her i Landet under Christian d. 6te og Frederik d. 5te, fortsattes tildeels lignende Forandringer som de, der vare begyndte i det foregaaende Tidsrum. Roccocoen havde imidlertid sædvanlig en ligesaa uheldig Indflydelse paa vore Landsbykirker, som Renaissancen. Undertiden finde vi fra førstnævnte Tidsrum Hvælvingerne eller det flade Loft prydet med Stukkaturarbejde, der imidlertid kun daarligt stemmer

¹) En lignende Ordning skal ifølge Trap's »Statistisk-topographisk Beskrivelse af Danmark« finde Sted i Udbyneder Kirke ved Indløbet til Mariager Fjord; men det er dog maaske mindre rigtigt at give disse underjordiske Hvælvinger Navnet »Kryptkirker«.

²) Det Samme er Tilfældet ved Døbefonten i Frue Kirke i Aarhus.

med Kirkernes oprindelige Stiiil. Mange af dem forsynedes vel med udskaaet Træværk; men kun sjelden har dette virkelig Kunstværd. Fra denne Tid skrive sig sædvanlig de Pulpiture, der ofte mørkne og mispryde i lige høi Grad, samtidig med, at de skjule de oprindelige Former og svække Hovedindtrykket. De udskaaene Liigbaarer, som undertiden endnu findes paa Vaabenhusenes Lofter, bære jævnlig Aars-tal, der henviser til Roccocotiden.

De Forandringer, som Kirkerne undergik i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarh., foretoges, uden at kunne henregnes til nogensomhelst Stiiilart. At en saadan Tid, hvor saa at sige kun Vandalisme og Ødelæggelse vare ved Roret, ligger os saa nær, er meget at beklage, og endnu sørgeligere er det, at de ovennævnte Udtryk den Dag i Dag i dette Oplysningens Aarh. mange Gange maae siges at være fuldkommen berettigede med Hensyn til de Forandringer og »Istandsættelser«, der foretages med vore Landsbykirker, trods Kirkesynsloven, hvis Opgave det er at værne om de danske, kirkelige Mindesmærker.

Vil man nu spørge, hvad bør der da gøres for at op-hjælpe vore Landsbykirkers nuværende sørgelige Tilstand, maa det strax indrømmes, at det i mange Tilfælde er en vanskelig Opgave, der stilles, dobbelt vanskelig, fordi tidligere Tidens Ødelæggelser ei sjelden have været saa storartede, at det desværre nu er saa at sige en Umulighed fuldkommen at raade Bod paa dem. I det Følgende skal imidlertid søges efter Evne at angive den Vei, som man rettest bør følge for at naae Maalet. Hovedhensigten med Kirkesynsloven af den 19de Febr. 1861 er som bekjendt at bringe Kirkerne til at opfylde de Betingelser, der med Billighed maae stilles til ethvert værdigt Guds Huus, saavel med Hensyn til selve Gudstjenestens Afholdelse som til Op-hold for Menigheden, og, hvor Leilighed gives, at føre Kirkerne tilbage til deres oprindelige Stiiil. Den sidste

Deel af Foranførte er just den, hvorimod de fleste Feil be-
gaaes, og derfor ogsaa den, der navnlig her skal omtales.

For at kunne paasee, at Kirkerne ifølge Lovens § 3
istandsættes i deres oprindelige Stiil, er det indlysende, at
det først og fremmest er nødvendigt, at Kirkesynet selv
gjør sig klart, hvorledes denne Stiil er. Synet maa gjøre sig
Rede for, fra hvilken Tid Kirkens ældste Dele, altsaa Lang-
huus, Chor og Chorrunding (om saadan findes) omtrentlig
skrive sig, det maa nogenlunde kunne bedømme, hvornaar
Hvælvingerne ere indbyggede eller afgjøre, om disse mulig
ere oprindelige, samt bestemme Tidsalder og Stiilart for de
senere Tilbygninger, Taarn, Vaabenhuus, Sacristi eller Liig-
capeller, kort sagt, danne sig et Billede af Kirken, som den saae
ud, da den blev bygget, og af de forskjellige Forandringer, den
er undergaaet i Tidernes Løb, samt i hvilken Orden disse ere
foretagne. Naar Talen er om at føre Kirkerne tilbage til
deres oprindelige Stiil, er det selvfølgelig ikke Meningen at
ville borttage alle senere Tilbygninger, men kun forsaavidt
disse skade Kirkens Udseende, i Forbindelse med at de af
Hensyn til Rummelighed kunne undværes. Som tidligere
bemærket, var det Indbyggelsen af Hvælvingerne, der ofte
i høieste Grad forrykkede den oprindelige Kirkes indre For-
hold. Det vil desaaarsag altid nu være langt vanskeligere at
efterkomme den ovennævnte Paragraph ved saadanne Kirker,
hvor Hvælvingerne senere ere indbyggede, end ved dem, der
have beholdt det flade Bjælkelag og med dette en Hoved-
bestanddeel af deres gamle Character. Hvælvingernes Bort-
fjernelse, hvor disse ikke ere oprindelige, og Gjengivelsen
af det flade Bjælkeloft vilde derfor være den fuldstændigste
Løsning af Spørgsmaalet ved Kirkerne fra Rundbuetiden;
men det vides godt, hvor megen Modstand en saa gjennem-
gribende Foranstaltning vilde finde, navnlig fordi den Mening
er tilstede blandt Folk, at et fladt Bjælkeloft aldrig kan være
smukt, og at Hvælvingerne i alle Tilfælde ere at foretrække.
Man bør vel derfor indskrænke sig til at ønske Hvælvingerne
borte, hvor de uomtvistelig gjøre Skade ved at skjule saa-

danne Dele af Kirken, der just give denne sit Værd, samt hvor de ere saa brøstfældige, at de af den Grund rettest bør borttages. Exempelviis maae nævnes Kirkerne med Tvillingtaarne og navnlig Fjennesløvllille. I denne mærkelige gamle Kirke skjule de senere indbyggede Hvælvinger Tribunen, det Smukkeste, Kirken eier, og kun den, der møisommelig vil krybe omkring paa disse mellem Kalk og Snavs, er istand til at danne sig et nogenlunde tydeligt Billede af Kirken med sit Tvillingtaarn og de arkitektoniske Forhold, der netop give den sin store Betydning som Mindesmærke fra Middelalderen. Hvor man istedetfor Hvælvingerne eller det gamle Bjælkeloft indlægger et nyt, bør dette gøres af fuldkantet, vel tilhugget og høvlet Tømmer, der foroven dækkes af Brædder. Med Held kunne Indskudsbrædder anvendes, og ved at forsyne saavel disse som Bjælkerne med Høvle paa Kanterne samt ved andre Prydelser af Træværket kan bødes paa den Eensformighed, som ellers let vil fremkomme. Lovens § 8 siger: »Hvis Kirkens Loft er af Træ, bør det altid males med en passende Oliefarve.« Ordet »passende« kan jo opfattes meget forskjelligt, og afhænger af Synsmænds og Tiendeeiers større eller mindre Skønheds-sands; men vist er det, at den Maling, hvormed slige Lofter almindelig forsynes, langtfra fortjener dette Navn, og at de tværtimod ved deres sædvanlig blaalig hvide eller graa Farve gjøre et alt andet end smukt og livligt Indtryk. Hellere burde man male de ældre Lofter med en smuk lys Egetræs Farve, eller hvis Loftet nyt oplægges, kun overstryge Træværket med en klar Fernis og Lak. Det gjælder her som ved saa mange andre Leiligheder om at benytte dygtige Haandværkere, helst fra Kjøbstæderne; thi Arbeidet af den omtalte Art, som en Landsbymaler udfører, er sædvanlig ikke meget »passende«. Bjælkerne kunne ifølge samme Paragraph fordres beklædte med Brædder. Dette bør da skee, hvor de ere uhøvlede og ei fuldkantede. Hvor nyt Loft lægges over Bjælkerne, kunne de gamle Brædder hensigtsmæssig nagles tværs ovenpaa de nye, idet derved vanskeliggjøres, at Vand

kan trænge ned fra Taget og beskadige Loftet, samt en større Luunhed bevares, ligesom man vistnok ogsaa derved vil opnaae, at Kirken bliver bedre at tale i. Sidstnævnte Paragraph tillader, at Kirkens Loft maa være gibset, og mange Tiendeieiere og Kirkesyn mene, at dette er en særdeles Fordeel; det er imidlertid saa langt fra stemmende med den oprindelige Stil, at det alene af den Grund burde forbydes. Kirken gjøres derved til en almindelig Sal, og den store hvide Loftsflade i Forbindelse med de hvide Vægge gjøre et eensformigt og kjedeligt Indtryk. Væggene burde helst gives en svag Tone f. Ex. guulagtig eller graalig, hvilket vilde være langt smukkere og bedre for Øiet end den skinnende hvide Farve. Ofte ere Kirkens Mure indvendig saa fugtige, at de blive grønne og skimlede; herpaa kan bedst raades Bod ved at borthugge Kalkpudsen, udlufte godt om Sommeren og derpaa optrække Murene med Cement. Ved samme Leilighed bør man da have Opmærksomheden henvendt paa om mulig at tilveiebringe lige og lodrette Flader istedetfor de sædvanlig ujævne Mure. Ved slige Forandringer maa man lægge Mærke til, om der maaske under Hvidningen findes Kalkmalerier, og da fremdrage disse, hvor de have noget Værd, eller idetmindste sørge for, at de ikke ødelægges, inden en Sagkyndig har undersøgt dem. Det Samme er Tilfældet med de yngre Malerier paa Hvælvingerne. Ligesom Væggene ere Hvælvingerne næsten uden Undtagelse kalkede hvide. Det vilde hjælpe meget paa den derved fremkomne Eensformighed, naar man rensede Ribberne for Kalkhvidningen. Disse burde da gjen-gives deres oprindelige Paamaling i Forbindelse med, at Rosetterne, hvor saadanne findes i Hvælvingernes Toppunkter, fremdroges. Hvor Ribberne, Gjordbuerne og Skjoldbuerne ingen oprindelige Udsmykninger have, burde de fuldkommen renses, saa de røde Steen bragtes frem, og Fugerne udsattes. Kan man ikke faae Kalken tilstrækkelig af Stenene, bødes herpaa ved Maling med disses egen Farve. Fremdeles siger § 8: »Er Døbefonten eller et Skulpturarbeide

af haard Steen, bør de ikke forordnes malede, men alene holdte fri for Støv og Smuds, og, hvis Stenens Art gjør det fornødent, overgivne med en klar Fernis, og paa samme Maade forholdes med andre Dele af Bygningen, der ere af tilhuggen Granit, saasom Søiler, Portaler^o o. s. v. Denne Deel af Loven skeer kun meget sjelden Fyldest. Som tidligere sagt, blev den Slags Arbeide sædvanlig paa Reformationstiden tykt overkalket. De følgende Aarhundreder fortsatte det begyndte Ødelæggelsens Værk, og bestandig blev Kalkskallen ved Hvidtninger tykkere og tykkere. Al denne Kalk bør nu afbankes, saa Kirkens oprindelige Udsmykning kan komme til sin Ret. Undertiden er dette allerede skeet; men sjelden er det gjort tilfredsstillende, idet Søiler, Sokler, Muurkrandse o. s. v. endnu bære Spor af Overkalkningen. Den almindelige Maade at rense sligt udhugget Arbeide paa er, efter den første grovere Borthugning af Kalken, at overgyde med fortyndet Saltsyre og gnide haardt med en Staaltraadsbørste. Hvor dette ei er tilstrækkeligt, maa Steenhuggeren omhyggelig efterhugge Alt, og paa den Maade fuldkommen gjengive de nævnte Prydelser deres oprindelige Character. Dette Sidste gjælder ogsaa om Chorbuen. I de jydskke Granitkirker er denne sædvanlig dannet af smukt tilhugne Kilesteen. Disse burde renses, paany afhugges, og Fugerne udsættes med Kalk eller Cement, saa man saa hver enkelt Steen og disses indbyrdes Forbinding. Stikket ud mod Langhuset og Choret burde ligeledes renses og vilde da staae som en smuk Omfatning for selve Chorbuen. Døbefonterne ere som oftest endnu, trods Loven, forsynede med Overkalkning eller malede med Oliefarve i brogede og meningsløse Mønstre¹⁾. At en dygtig Steen-

¹⁾ Som Exempel paa sliig Maling kan anføres den tidligere beskrevne Døbefont i Eising Kirke; maaske een af de mærkeligste i Jylland. Man skulde ei troe det muligt, at en saadan Smagløshed kunde finde Sted endnu næsten 5 Aar, efterat Kirkesynsloven er udkommen; men da Meddeleren i Efteraaret 1865 besøgte Kirken, fandtes dens Døbefont malet ganske som en Kakkellovnsplads.

huggers Hammer ogsaa her vilde gjøre god Gavn, er indlysende. Døbefonten staaer sædvanlig i Choret eller under selve Chorbuen. Ofte er her kun meget snæver Plads, og det turde være værdt at overveie i saa Tilfælde, om man ikke skulde kunne finde et andet og bedre Sted til den. Her skal henvises til »Udtog af Peder Plades Visitatsbog« i »Kirkehist. Saml.« 2det Bind, S. 563. I den anførte Bog berettes, at Døbefontens Plads kort efter Reformationen var »neden i Kirken«, det vil sige i Kirkens vestlige Ende. Det synes ogsaa, at der er noget Berettiget og Smukt i den Tanke, at Daaben, ved hvilken vi indlemmes i Christi Kirke, skulde være det Første, vort Øie mødte ved vor Indtrædelse. Døbefonten findes virkelig ogsaa undertiden endnu staaende i Kirkens vestlige Ende, saaledes f. Ex. i Tveie-Meerløse Kirke. Med Hensyn til selve Døbefadet siger Lovens § 6: »Paa Døbefonten skal være et særskilt Døbefad af Sølv eller Messing eller af andet, af Synet godkjendt, Materiale og af en i Forhold til Døbefonten passende Størrelse.« Hertil kan anbefales det smukke Arbeide, der leveres fra den galvanoplastiske Fabrik i Kjøbenhavn, og som vil kunne have forholdsviis billigt. Samme Sted, som nylig anført i ovennævnte Visitatsbog, siges, at Prædikestolen skal være opbygget til den søndre Side af Kirken. Dette er i de allerfleste Kirker endnu Tilfældet, og har jo ved den lange Tid erhvervet et Slags Hævd, dog er der vist ingen Grund til at lægge videre Vægt herpaa, naar Forholdene i Kirken ønskeliggjøre, at man vælger en anden Plads. Hvad det øvrige Inventarium angaaer, fortjener det at fremhæves, at den allerstørste Deel af Altertavlerne i vore Landsbykirker ere af en saadan Beskaffenhed, at de snarere vække Forargelse, end tjene til Opbyggelse, og at de af den Grund burde ombyttes med nye, der svarede til Hensigten. For at opnaae dette, er det imidlertid nødvendigt at overdrage Arbeidet til dygtige Kunstnere, istedetfor som sædvanlig, ledet af en slet anvendt Sparsommelighed, at hen-

vende sig til en Landsbymaler, der kan lidt mere end stryge Dørre. At det er nødvendigt for at bringe et smukt Hele ud af Altret at have en Tegning til Indfatningen, udført i den Stil, som hvert enkelt Tilfælde paabyder, og hvorefter Arbeidet kan gøres, er en Selvfølge. Af Vigtighed er det ogsaa, hvilken Farve man giver den Muur, mod hvilken Altertavlen skal staae, og i denne Henseende er ei altid det heldigste Valg truffet. Ved Ombygning af Alterbordene maa man være opmærksom paa mulig indmurede Reliquie-gjæmmer. I Begyndelsen af § 7 siges: »Gulvet maa ikke være af Leer eller af Kampesteen, men af Brædder, Steen eller Muurfliser, eller heelbrændte gule eller røde Muursteen eller af et andet af Synet godkjendt Materiale« o. s. v., samt senere: »Naar Gulvet i Stolene ei er Brædder, forsynes det efter Synets nærmere Bestemmelse med Maatter eller Træskamler.« Denne Fordring skeer ligeledes sjelden Fyldest. Vore Kirker ere den største Deel af Aaret saa kolde, at man let udsætter sig for Forkjølelse ved at sidde i dem en Times Tid eller længer, og endnu værre stiller det sig, naar ikke er gjort, hvad der kan gøres for at raade Bod paa denne Mangel. Gulvet i Stolene burde altid være af Brædder, der anbragtes med Lufttræk underneden for at forhindre Svamp. Desuagtet vilde Maatter slet ikke kunne kaldes overflødige. Hvad det øvrige Gulv i Kirken angaaer, er det ikke tilraadeligt at lægge dette af Brædder, da det i en Landsbykirke næsten er en Umulighed at holde det reent. Man bør derimod vælge Muursteen paa Høikant eller endnu hellere de nu brugelige brændte Leerfliser, der haves i forskjellige Former og Farver, og hvoraf man kan danne et Mønster. Sidstnævnte Paragraph siger fremdeles: »Hvor et Pulpitur ei er fornødent paa Grund af Menighedens Størrelse, kan det forlanges borttaget, naar det er til Mispryd i Kirken eller hindrer Lysningen.« Denne Bestemmelse burde ogsaa ofte overholdes langt strængere, end Tilfældet er, navnlig kunde der være god Anledning for mange Tiendeieere til at overveie, om de ikke frivillig

burde give Afkald paa disse Pulpiturer, der næsten altid gjøre mere Skade end Gavn, og ofte ville kunne ombyttes med vel indrettede Stole paa Gulvet. Endvidere foreskriver § 7, hvorledes selve Stolestaderne skulle være indrettede; men der tales her kun om Rygstødets Høide og ikke om Bænkenes Brede. At denne Sidste har fuldt saa megen Betydning, hvor man skal have et beqvemt Sæde, er indlysende, og det vilde derfor have været ønskeligt, at Loven ligesaavel gav Veiledning i saa Henseende. Vist er det, at man kan undertiden i Landsbykirker overvære Guds-tjenesten siddende paa et Brædt, der er saa smalt, at man har meget ondt ved at holde sig fast. Hvor nye Stolestader anskaffes, vil det være rettest at gjøre disse som fritstaaende Bænke og udelade Dørene, der nu, da Stolene ere fælles, aldeles ikke ere til nogen Nytte. Herved vilde Uorden ofte forhindres, ligesom den Omstændighed, at Bænkene da kunne lade sig gjøre billigere, ogsaa kan tale for deres Anskaffelse. Den sidstnævnte Paragraph siger fremdeles: »Er Kirken ikke tilstrækkelig lys, bør der anbringes flere eller større Vinduer, eller deres Plads forandres, forsaavidt skee kan uden utilbørligen at svække Kirkens Soliditet. Ved at foreskrive Vinduernes Form, Materiale og Størrelse bør Synet ikke undlade at tage Hensyn til Kirkens oprindelige Stil.» Denne Bestemmelse i Loven er maaske den, der mindst af alle bliver overholdt, som den burde. Synet er i Almindelighed ikke istand til at bedømme Kirkens Stil, og indlader sig derfor nødig paa at give Forskrifter med Hensyn til de nye Vinduers Form. I det Høieste gjøres maaske den Bemærkning, at Vinduerne skulle være noget større end de gamle for at give rigeligere Lys, at de skulle være af Støbejern o. s. v. Men saadanne Bemærkninger, der ere holdte ganske i Almindelighed, ere langt fra tilstrækkelige. Synet burde, som Kirkesynsloven ogsaa forudsætter, være istand til at give Veiledning med Hensyn til Vinduernes Form, Materiale og Størrelse, saaledes, at en saa betydelig Forandring som Indsættelsen af nye Vinduer i Kirken virke-

lig blev til Forskjønnelse og foretoges i Overeensstemmelse med Kirkens oprindelige Stiil. Dette er saa langt fra at være Tilfældet. Sædvanlig afhænger det aldeles af vedkommende Tiendeeiers større eller mindre Skjønhedssands, hvorledes den nævnte Istandsættelse bliver udført; men som oftest er desværre Hovedtanken deri at slippe saa nemt og for saa godt Kjøb, som mulig. Man lader da gjerne den billigste Landsbysnedker tage Maal til Kirkens nye Vinduer, og da denne Mand selvfølgelig ikke har Kjendskab til Kirkens Stiil, og Kirkeværgerne Intet gjøre for at skaffe ham den nødvendige, sagkyndige Veiledning, er det naturligt, at Udfaldet ingenlunde bliver, som det burde være. Siden man i de senere Aar er begyndt at sætte støbte Jernvinduer ind i Kirkerne, pleie Jernstøberne sædvanlig at have nogle rundbuede og spidsbuede Vinduer paa Lager, og Tiendeeieren kan her vælge dem, der passer sig bedst, eller maaske rettere mindst daarligt, for Kirken. Ofte vil man imidlertid herved see den fuldkomneste Ukyndighed lagt for Dagen, idet Vinduerne ifølge Kirkens Stiil burde være rundbuede, hvor de ere spidsbuede, og omvendt. Meddeleeren har endogsaa seet Exempel paa, at Tiendeeieren har indsat støbte Jernvinduer, der oprindeligt vare bestemte for en Stald eller Maskinbygning, og skjøndt disse Vinduer vare saa langt fra at stemme med nogensomhelst hidtil kjendt Stiilart i vore Kirker, ere de blevne tagne for gyldige af Kirkesynet, ja Menigheden glædede sig, hvor utroligt det end lyder, til, at Kirken, som man meente, ad Aare skulde gives Staldvinduer overalt. Hvor Forholdene tilstede det, og Tiendeeieren vil anvende lidt paa sin Kirkes Udsmykning, bør de nye Vinduer helst gjøres af Jernstænger med smaa blyndfattede Ruder. Herved vil man nærme sig saa meget som mulig til den oprindelige Stiil, og paa een Gang kunne udføre Arbeidet smukt og solidt. Hvad angaaer selve Vinduernes Indfatninger, da skulle disse, som det tydelig nok siges i Loven, gjøres af samme Materiale som den øvrige Kirke. Paa de jydskke Qvadersteenskirker

vil der som oftest endnu findes nogle af de oprindelige Vinduer tilmurede, og disse kunne da tages til Mønster med Hensyn til Formen. De nærmest Vinduet værende Steen have en skraat indadgaaende Flade, og Vinduets Rundbue er sædvanlig udhuggen i een stor Overligger. Selve Vinduet sættes paa en Solbænksteen, der gives et Par Tommers Fremspring for den øvrige Muur. Glasfladen bør omtrent lægges 9" tilbage for Ydermurens udvendige Flade, og indadtil mod Kirken skulle Vinduets Sider ligeledes have temmelig stærke Skraaninger for at give rigeligt Lys. Blandt mange undersøgte jyske Granitkirker har Meddeleeren imidlertid hidtil kun fundet en Eneste, hvor man har gjort sig den Uleilighed at indsætte de nye Vinduer med Indfatninger af tilhuggen Granit, idet man derved fulgte den oprindelige Stil. I alle de andre Tilfælde indfikkedes som hidtil omkring Vinduerne Muursteen i Granitten, og kalkedes det senere Tilsatte over for at skjule det forskjelligartede Materiale, ja Smagløsheden er endogsaa gaaet saa vidt, at man i de seneste Aar har overkalket hele Kirker, der ere byggede af tilhugne Granitquadre, med Cement. Kirkesynsloven lider paa flere Steder af en forunderlig Uklarhed, idet een Paragraph synes at ophæve en foregaaende; men man skulde troe det i § 7 sidstnævnte Sted saa klart, at der her ikke kunde være Tvivl om, hvad Synet var i sin gode Ret til at fordre. At man ved den udvendige Istandsættelse af en Granitkirke kun maatte bruge Granit og ved en Muursteenskirke, Muursteen, synes at ligge i Lovens Ord; men at hverken Kirkesyn eller Tiendeieier hidtil har udtydet det saaledes, er altfor vist. Hvad Stilen angaaer, da have vi i det Foregaaende seet, at den runde Bue oprindelig spillede Hovedrollen i vore Kirkebygninger; i de fleste Tilfælde bliver det derfor ogsaa den, vi maae søge igjen at komme tilbage til. Hvor Kirkerne fra Rundbuetiden have bevaret deres flade Bjælkeloft, er det indlysende, at der ei kan være Tale om Andet end at indsætte rundbuede Vinduer i Kirkens oprindelige Dele, Langhuus og Chor. Vanskeligere stiller det

sig, naar vi skulle indsætte nye Vinduer i en Kirke fra Rundbuetiden, der senere er bleven forsynet med spidsbuede Hvelvinger. Som før sagt, er ved Hvelvingernes Indbyggelse begaaet en Feil, som saa at sige ei lader sig afhjælpe, og man tvinges derved til at begaae en ny, idet man nu maa tilveiebringe Ueensartethed og gjøre Galt, hvorledes man end gjør. Ved de af vore Muursteenskirker, der, skjøndt fra Rundbuetiden, i Aarhundredernes Løb have ved Hvelvingers Opførelse, Vinduers Forandring og Ombygninger i større eller mindre Grad fuldkommen tabt deres oprindelige Stiil, kan det vistnok forsvares, ja er maaske endog det Retteste, ganske at forlade Rundbuestilen og gennemføre Spidsbuestilen, idet man gjør Hvelvingerne en nødtvungen Indrømmelse. Hvor derimod, som i de jyske Qvadersteens Kirker, Spidsbuen endnu langtfra kan siges at have fortrængt Rundbuen, hvor Portaler, Vinduer og Chorbuer samt andre Enkeltheder endnu fuldkommen have beholdt deres oprindelige Character, der maa Rundbuestilen gennemføres trods de spidsbuede Hvelvinger og trods den Mangel paa Eensartethed, som derved frembringes. Man vil da idetmindste udvendig see en Kirke fra Rundbuetiden, og skjøndt Vinduernes runde Buer indvendig ikke ville stemme sammen med de spidse Hvelvingsbuer. maa dog den sidstnævnte Maade bære Fortrinet, naar man af to Onder skal vælge det mindste. Naar i det Foregaaende er sagt, at Sporene af de oprindelige Vinduer bør tages til Rettesnor for de nye, maa dette ei forstaaes anderledes, end at man maa lempe Størrelsen efter Forholdene; thi nuiltdags fordrer man Kirkerne lyse og kan alene af den Grund ikke tage Lovens Bestemmelse om Istandsættelse i den oprindelige Stiil aldeles bogstavelig. En Middelvei kan man undertiden vælge ved at gjøre Chorets Vinduer, naar disse kunne anbringes i tilstrækkeligt Antal, af aldeles samme Form og Størrelse som de oprindelige og danne Langhusets Vinduer efter de samme Forhold kun saa meget større som hvert enkelt Tilfælde paabyder. De nye Vinduers Plads maa lempes

efter Hvelvingerne, saaledes at Midten af Vinduet falder sammen med Midten af Skjoldbuen, hvor dette paa nogen Maade lader sig gjøre. Det er en Selvfølge, at Kirkernes ofte høist usolide Bygningsmaade nødvendiggjør den største Forsigtighed, hvor Talen er om saa betydelige Forandringer som Gjennembrydningen af de gamle, af en ydre og indre Skal bestaaende, Mure for at indsætte nye Vinduer. I § 15 foreskrives, hvorledes Kirkens Muur skal vedligeholdes udvendig, at den »skal være udfuget med Kalk eller Cement imellem de synlige Steen« o. s. v. Dette bør imidlertid navnlig finde Sted, hvor Kirken er bygget af hugne Granitquadre, kløvet Granit (i hvilke Tilfælde Cement maa foretrækkes) eller af de i Middelalderen almindelig brugte røde Muursteen. Hvor Kirken derimod er bygget af Kridtsteen, Kalktuf eller Tras, vil det være nødvendigt at pudse eller ialtfald hvidte dens Ydersider med Kalk for at modstaae Luftens Indvirkning. Puds og Hvidtning ere imidlertid anvendte i en altfor stor Maalestok ogsaa paa Kirkernes Ydersider, og man maa beklage, at der ofte derved skjules eller tildeels ødelægges smukke Taglister paa Langhuset og Choret eller Udmuringer i Mønstre paa Taarnet. Dettets Kamme paa Gavlene ere sædvanlig paa deres Plads, da de høre med til Taarnets oprindelige Stil, derimod ere Kamme paa Gavlene af de førstnævnte Dele af Kirken som oftest af langt yngre Oprindelse, og burde desaarsag borttages, hvor man vil bringe Kirkerne tilbage til Rundbuestilen. § 10 bestemmer, hvorledes Vaabenhuset skal være indrettet, og her maa Opmærksomheden henledes paa den Misbrug, der ofte gjøres af dette, idet man lige imod den anførte Paragraphs Bestemmelse benytter det til der at henstille Brandredskaber, Materialier eller lignende, som kun borttages den Dag, Synet ventes til Kirken. Hvor Vaabenhusets Bjælkelag, som før anført, skjuler endeel af Portalet, bør det hæves, hvilket ofte meget let lader sig gjøre, navnlig naar Ydermurene ere førte op over Bjælkelagshøiden. Vaabenhusene ere sædvanlig langt fra lyse, skjøndt Loven

forlanger dette. Flere og større Vinduer maae da indsættes, og man bør derved følge den Stil, i hvilken denne Deel af Kirken er opført. Hvad tidligere er sagt angaaende det benyttede Materiale til Kirkens Gulv med Undtagelse af Stolestaderne, gjælder ogsaa her. Ofte ere Vaabehusene til Mispyrd og vilde kunne undværes, naar man henlagde Indgangen til Taarnet, hvor den da ifølge Forholdene rettest burde anbringes paa Vest- eller Sydsiden. Det Første gjør unægtelig det smukkeste Indtryk strax ved Indtrædelsen; det Sidste vil være at foretrække, hvor Kirken ligger meget udsat for Blæsten. Ved sidstnævnte Maade at anbringe Indgangen paa vilde den Gjennemtræk, hvoraf man ofte lider i vore Kirker, formeentlig betydelig formindskes. At det imidlertid ikke kan lade sig udføre, hvor Kirken er saa lille, at Taarnets underste Deel ogsaa benyttes til Menigheden, er en Selvfølge. Lovens § 18 siger: »Fremlægger Tiendeieren en Plan for, hvorledes han i Løbet af 10 Aar vil bringe Kirken til at fyldestgjøre de i denne Lov gjorte Fordringer, ved hvert Aar at udføre en passende Deel af de forlangte Forbedringer, og finder Ministeriet, til hvis Afgjørelse Sagen indsendes, den fremlagte Plan tilfredsstillende, da er Tiendeieren berettiget til efterhaanden, saaledes som i Planen er fastsat, at udføre de omhandlede Arbejder, dog at selvfølgelig nye tilkommende Mangler desuagtet behørig afhjælpes o. s. v. Naar ret mange Tiendeiere handlede efter denne Bestemmelse, og lode af sagkyndige Folk Tegninger udføre til en, i den oprindelige Stil gjennemført, deelviis foretagen, Istandsættelse af deres Kirker, vilde man snart spore en heldig Virkning deraf, og de danske Landsbykirker komme til at indtage den Plads, som de fortjene.

Anm. Siden Afbildningen af Bjernede Kirke er tegnet, er Kirkens Yderside bleven underkastet en betydelig Istandsættelse, efter hvilken det tydelig viser sig, hvor langt den oprindelige Granitkirke naaer, og hvor den øverste, senere tilsatte Deel, begynder.

Smaastykker.

I.

Levninger af danske Håndskrifter fra Middelalderen.

Meddelt af Cand. mag. O. Nielsen.

I Ny kirkehist. Saml. III, 435—48 og i Tidsskrift for Filologi VI, 258—62 har jeg ladet aftrykke nogle Levninger af nordiske Håndskrifter fundne omkring Regnskaber, som hvis Fortsættelse jeg her endnu skal meddele 3 Stykker. Det første er 2 hele Blade af den danske Oversættelse af Birgittes Åbenbaringer, fundne af Hr. Arkivsekretær Løjtnant Plesner omkring et Regnskab i Gehejmearkivet. Det er de yderste Blade af et Læg, hvorved altså de mellemliggende fattes; det første indeholder en Del af 4de Bogs 23 Kap. (Klemmings Udgave II. S. 58. L. 29 til Enden), hvorpå der følger et Stykke som den svenske Oversættelse ikke har, men derimod findes i den latinske Text; det andet Blad omfatter en Del af 33te, hele 34te og en Del af 35te Kap. (Klemmings Udg. II. S. 73 L. 20 til S. 75 L. 15; det her står af Kap. 33, findes ikke der). Håndskriftet er noget smukkere og ældre end de tidligere aftrykte; nogle Steder er Skriften så afslidt, at den ikke har kunnet læses. Det er en Oversættelse efter Latinen og aldeles uafhængig af den svenske, hvilket dens Særegenheder viser, der stemmer med Originalen; hertil hører også de vidtløftige Overskrifter; på flere Steder er desuden Ord af den latinske Text skrevne ovenover Linien. At disse Blade henhører til samme Oversættelse som Bladene af de forhen fundne 2 Membraner, må man anse for vist, derpå tyder deres Sprog og hele Udstyrelse; det var ej heller rimeligt, at på samme Tid

flere Oversættelser vilde udgå af et så betydeligt Værk. Oversættelsen er udført af en kyndig Mand i et godt Sprog. Nr. 2 er 2 Strimler, som jeg har fundet om Stjernholm Lensregnskab 1637, indeholdende Jesu Lidelseshistorie. Nogle Bogstaver er afskårne af hver Linie, som jeg for det meste har kunnet udfylde; den anden Side af Bladet er ikke Fortsættelse af første, men der må tænkes 2 Spalter imellem, da Håndskriftet må have været tospaltet. Stykket om tredje Trosartikel er udfyldt efter Lucidarius ved Brandt. Nr. 3 er fire sammenhængende Stykker af en Jærtegnspostil, hvor dog ved L. 6 og 25 nogle Linier fattes; ligesom forrige omtrent fra Midten af det 15 Årh., fundne omkring Stjernholm Lensregnskab 1651; desværre er her også lidt bortskåret af den ene Side. Indholdet er ganske interessant, det svarer i Hovedsagen aldeles til et endnu kendt Æventyr »Et Øjeblik i Himmerig« (Sv. Grundtvigs Gl. danske Minder i Folkemunde I, 108—09); hvis vi havde slige Jærtegnspostiller i Behold, vilde vistnok en vigtig Kilde til meget i vore Folkesagn og Børneæventyr være åbnet. Nedenunder på den ene Side står: bether for wor kæræ brodher h. . ., men her er uheldigvis Kanten afskåret; om der muligvis kan menes den i Jærtegnspostillen, Ny kirkehist. Saml. III, 437, omtalte Henrik Busman, tør man naturligvis ingen Mening have om, men dette Stykke kan gerne høre til en anden Afskrift af samme Kodex; det er samtidigt hermed og det ellers ikke uligt.

1.

menttæ som hannem burdhæ at holdæ aff syn reghele wæghnæ som han haffwer loffwet Ok forthy haffwer han funnet oppæ naghæ wæge at han mughe thækkes mænnisken. meth Thy at han holder sech til siwnæ at wææ hælligh at han kunnæ fangæ thes kræsæligher fødæ til syn krop ok gensten tha haffwer diæffuelen schot hannem ij hugh naghre læghn som hannem kommer foræ om nattætijt ok ther meth tha

haffwer han swa gækketh ok doreth hannem at han troor oppæ the thing som wæghelighe ære at sche æller hændæ Æn hans leffnet skal stækkes ok han skal ængelundæ fangæ then hedher ther han thra at Æn swa skulde wære at nar nagher nye mynt finnes tha skulde then mynt sændes til nagher wysman som sech til fullæ forstandæ kunnæ badhe oppa hans wæcht ok swa oppa hans schapneth æn huor fynne wy then som ther dughet til fynnes han æn tha schøder han theth gantze lidhet hwath hældær then¹⁾ mynten ær ænten falsch æller san ok godh Forthy tha er æy wden eet rath y slighe som jak wil sighe thech meth eet lighnessæ Hændæ swa at nagher mænniskæ budhæ een hund een gyllene ther waræ hannem ængtæ om Æn waræ then samme gyllene smord meth nagheth theth som wæl feet waræ tha toghe hunden hannem wden jæff Swa ær ok nw thy at ganger nagher gutz man til nagher then som wys ær y schriptis ok sigheter see mæstere then mænniskæ ær een kætteræ ok een ond cristenman theth skødhes ængtæ thy at gutz kærlicheet ær meth allæ kold wordhen Æn komme nagher som sagdhe han haffwer megheth gull tha schyn-dedhe sech allæ sændz ther til at the mattæ theth fangæ æn for thy theth som paul sigheter som wysæ ære y wysdom then skal jak gøre til alzikke ok jak wil miughe them som høghæ ære ok them ij miughæ ære them wil jak wphøghæ. Sidhen taledhe gutz modher til sin søns brwd ok sagdhe dotther myn thu skalt widhæ at aff som thing ok teghn mat thu kænnæ then hælghæ and Ok aff andræ . . . then ondæ and Theth førstæ thu skalt kænnæ gutz and meth theth ær at han gør wæriden swa snøthæ for mænnisken at han achter hans hedher jkke meer æn eet wædher. Theth annet ær at han gør mænnisken guth swa kær y syn siæl at han all wærlidens ok kōtzens lust tagher til at Theth thridiæ ær at h. mænnisken tholok aff

¹⁾ er tilføjet ovenover.

allenistæ *Theth* fiærdhæ er ok wækker mæn-
 niskan ok war kunnæ syn æy
 all eenste
 som siwnes ok ære vwener *Theth* fæmtæ ær at han inschiwd-
 er mænniskan allehande thingæ schællicht affhold ok kyssc-
 heet ok æn the thing som lofflighe ære (ok løghlighe)¹⁾
Theth sættæ ær at han kommer mænniskan til ij allæ drøff-
 uelsæ at koffræ ok forladhe sech allenstæ oppa guth ok at
 glædes ij drøffuelsæ *Theth* siwendæ ær at han giffwer
 mænniskan atthra at willæ hædhen scheliæs *meth* siælen
 ok wæræ *meth cristo* hælder æn at haffue framgang y
 werlden ok smittes aller syndæ ther wtj Sua ok thuært
 omoth tha gør onde anden mænniskan som han radher
 øffuer andræ siw thing *Theth* førstæ ær at han gør
 mænniskan verlden søth ok at keffues aff hymmelsche thing
Theth annet ær at han kommer til at thra at hedher ok
 werdugheet ok at forgædæ sech sælf *Theth* thridiæ ær at
 han rører op y mænniskene hiærtæ hath ok wtholg *Theth*
 fiærdhæ ær at han gør mænniskan diærff omoth guth ok
 i geenstrydhen at wiliæ wæriæ alt *theth* hannem thykker
 ræet waræ y hans hugh *Theth* wææ sech ræt æller wræt
Theth fæmtæ ær at han kommer mænniskan til at ræghnæ
 synne synder letæ²⁾ ok at orsaghe them *Theth* sættæ ær
 at han schynder mænniskan til all wstadichet ok hughens
 latheet ok all kōtzens wreenlicheet *Theth* siwende ær at
 han fører mænniskan vppa hop at leffue længæ ok blyghd
 at schriffte sech Forthy dotter myn wær wæl omhughel at
 thinæ thænken at thu jkke wardher swighen ok gækket
 aff thennæ and Thennæ samme som nu ær saghd aff
 han war een præst af munke orden som cistersiensens
 hedhæ ok ther han haffdhe wæret klosterløberæ y atten
 aar tha angrædhæ hannem *theth* han haffdhe swa giord
 ok kom ygeen til kloster Ok han pleydhæ swa at sighe
theth ær wmøghelicht at nagher mænniskæ fordømes Ok

1) overstreget. 2) ovenover e skrevet æ.

saghdhe *han* at guth taler weth *ængen* *mænniskæ persone* y *thennæ werlden* Ok sagdhe *han* at *ængen mænniskæ* ma see gutz *æntlædæ* for dome daghe *Æn* then tiit frwe birgittæ hørðhæ *theth* Tha sagdhe then hælghæ and til *hænnæ* gak til then brodher ok sikh *hanæm* swa O brodher *myn* thu seer æy *theth* jak seer thy at diæffuelen æn nu oppa thyn alderdom holder badhæ thyn *tungæ* ok thyn hugh y syn bond Guth *han* ær ewich ok *hans* løøn ok wedhergiald *som han* giffuer Hun ær ok ewich Forthy gak snart y geen til guth ok til then *sannæ* hælghæ troo aff allt thit hiærtæ Forthy at wden jæff tha *stander* thu jkke op aff *thennæ* siæng æn thu *bliffwer* wisselighe dæther kommer thu y geen til rætæ tron thu wordher gutz kar y hedher ok æræ . . .

lighe *som* ære thuært omoth then hælghæ kirkes stadgæ *som* foræ ær saghd Ok forthy ær *megheth* rædhendæ at almenzilighe hælghæ tron maa innen stakket time forgangæ wden nager then kommer *som* ælscher guth *øffwer* allæ thing ok *mænnisken* som sech sælffwer jkke *meth* dichtet troo æn *meth* wissæ ok *sannæ* troo ok swa forødher ok affslæter allæ thessæ ondæ wsedher Ønker edher forthy ok warkunner edher *øffwer* kirken ok *theth* klærkeryet *som* af allt hiærtæ ælthe guth ok støghges for allæ wsedher ok haffue nu længæ foræ *paffuens* burteuarelsæ waret *som* faderløsæ *Æn* thoch haffue the mannilighe woord there fadhers sædhæ ok haffue them *som* sa¹⁾ forrædelighe haffue giord *meth* allæ ij wysdom omoth standet bleffueth stadughe ij meghel sorgh ok drøffuelsæ til ændæ.

Brudhene siwn aff *mangæhonde* pinær *som* reder een siæl ther æn war y kroppen Ok hwikelund allæ the piner skulde allæ wændes til æræ om then siæl wændæ sech fran synden foræ døthen. *Capitulum* 34²⁾). Mech siwntes *som* at jak sagh *mænniskæ* standæ ok wedherredho reeb *Somme* wedherrede hæsstæ *Somme* smiddæ tænger *Sommæ* bygdæ

¹⁾ skrevet ovenover. ²⁾ Dette Punktum er som Overskrift med rødt Blæk.

een Galghæ Then tith jak *thettæ* allt saa tha siwntes een
jomfrw som hun haffdhe wæret *nogheth* drøffd ok spurdhæ
 mech om jak wnderstodhæ *theth* jak saa Ok jak swaredhæ
 at jak jkke wnderstoth *theth* Tha swaredhæ hun ok sagdhæ
 Allæ thessæ *thing som* thu haffwer nu seet *theth* ær alt
 andelighe pinæ *som* wedherredes then mænniskes siæl *som*
 thu wæl kænner Rebenæ *som* thu sat the ære til at bindæ
 hæsten *meth* *som* siælæn skal slæbe gernæ ære
 til at . . . riffue ok slydæ sonder *meth* hænnæ næseborer
 hænnæ øghen hænnæ øren ok hænnæ læbæ Galghen ær til
 at hængæ hænnæ wtj Then tiit jak drøffdes aff *theth* iak
 hørdhæ tha swaredhe atter *jomfrwen* ok sagdhe drøffue thech
 jkke thy at hun haffwer æn time noogh om hun ællær wil
 at hun ma riffuæ sonder rebene hun ma kulkastæ hæstena
 smæltæ *tængernæ* som vox Ok hun ma fordærffue ok burt-
 føræ galghen Æn thes meer hun ma swa
 nendæ kærlicheet haffue at allæ thessæ tegh-
 næssæ ligh wordhæ hænnæ til alzstørstæ hedher
 Swa at rebene *som* hun skuldæ bindæs *meth* til hons ok
 forsmæelsæ wændes hænnæ til gyllænæ lynder for hæstene
 som hænnæ skulde slæbæ om gadernæ sændes *meth* hæne
 ænglæ *som* hænnæ føræ for gutz asiwn Foræ *Tængernæ*
som hun honlighe skulde slydhes *meth* hænnæ
 næseborer bædhræ døn hænnæ mun bædhræ smagh Ok
 hænnæ øghen alzfeyerstæ siwn ok hænnæ øren alzlustelichstæ
 ludh ok sang de clara *theth* ær een æneligher
 wththiwdhnyng Thennæ *sammæ* som *thettæ* ær saghd aff
 han war *konningens* aff swerighe Marschalk Sidhen han kom
 til Rom tha word han swa meg*heth* miughd ok togh . . .
 tha swa stoort angær barhoffuet
 all stadhen til *som* søgh-
 nyng war sælff ok bath andræ bediæ
 foræ sech at han æy skuldæ *kommæ* til landæ ygeen om
 swa hændæ at han kuznæ fallæ
 the synder ther han haffdhæ føræ wæret wtj Ok *hans* bøn
 guth thy at sidhen

kom ok han kom til ther word
 han siwgh ok dethæ aff then samme ær een
 reuela Sidhen saghte jomfruen til mech See min
 dotter huat gutz miskund kan goræ ok hwat godher wiliæ
 gør Thennæ siæl war y leyenes¹⁾ kiæfftæ æn godhæ . . .
 wt aff leyens nder ok nu
 ær hun y wæghen til sit fædhernæland ok hun w
 nu lot taghende aff allæ theth
 som schee ij gutz kirki.

XXXV. brudhene oord til *crustum* aff then atthra hun haffde
 til siælæhelsæ ok aff *theth* swar hun flæk aff then hæghe
 and at mænniskene brødhæ ij *øffwerflodich* adhæ ok dryk.
 stander omoth then hæghe andz søghning som mænnisken
 sændes *capitulum* 35²⁾).

O alsøthestæ jhesu som schaberæ æst allæ the thing som
 schaptæ ære Jak thrar at³⁾ thessæ kændæ ok wnderstodhæ
 thyn hæghe andz hieedhæ Thy at jak ær wis uppa at the
 tha meer gyredæs ok thradhæ at hymmelrighe ok allæ *werld-*
lighe thing waræ them wæmiæligheræ æn the nu goræ ok
 geensten word swareth meth andelige ok saghdes
 mech swa Theræ *øffwergang theth* ær at the øffue them ok
 haffue *Æll[æ]* goræ meer æn the skulde Ok theræ *øffwer-*
flodicheet the stande omoth then hælghæ andz søghningæ
 thy at theræ *øffweruætes* drykkæ ok adhæ ok ij storæ gæstæ-
 buth the biudhæ theræ wener the stande omoth ok hindræ
 at then hæghe and kan jkke begynnæ at wordhæ them
 søth ok at the kunnæ ikke mættes aff *werldens* lustelicheet
 Æn theræ *øffuerwætesheet* y sylff ok gullin kar ok klædher
 ok ij ingiæld ok rænte hindrer ok meener at min kærlig-
 heetz and jkke wærmer ok amtænder theræ hiærtæ Ok
 theræ *øffweruætesheet* y thiæneræ ok hæstæ ok anner diwr
 ok fææ betagher *theth* at myn hæghe and
 sech til them mæn han fran them.

¹⁾ ovenover «leonis». ²⁾ Denne Overskrift er med rød Blæk. ³⁾ Oven-
 over er skrevet: gud gafwe *theth*.

2.

. . . he om oc sigher til fol[ket] Orate pro me *theth* ær be[dher for] mik Oc *theth* betegner [thræn]xlæ oc drøffuelssæ som [ihesus] haffde i sith wælsigh[nedhe] hjærtæ then tidh han [skulde] gaa til sin beskæ pine [oc død]h forthi han saghde somstørstæ sorgh oc drøff[uelssæ] aff alt sith hiærtæ hær i blandh edher som [mik w]il forradhæ Tha apost[lene] *thette* hørde tha ware the [meghet] s]orghfullæ oc bedrøffue[de fo]rthi at the wistæ ikke [hwem] han menthæ mæn hwer[anne]n saghde ikkæ ær iech [thæn T]ha saghde wor herræ then [ther r]æckær sin hand wdi [fadhe]th *meth* mik han wil for[radhe] mik Ikke wistæ the æn [hwem] han menthæ forthi at[the a]dhæ alle wt aff eet fadh [meth wo]r herræ Tha saghde Judas e]r iech then Tha saghde [wor her]re *theth* sigher thu hwat [som t]hu wilt gøre *theth* g[ør]

catholicam Theth ær so megh[et] Jech tror i then helgæ ki[rke Tha] saghde sanctus symon [sanctorum] communionem remissionem p[eccatorum] *Theth* ær Jech tror pa th[en helgæ] kirke ok alle helgæne s[aufnelsæ] oc alle myne synders f[orladel]sæ Tha saghde Judas [thær] at eet annet naffn hed [Thad]eus Carnis resurrection[em Theth] ær Jech tror at iech ska[l opstan]dhe aff dødhe oc nar [iech ær] opstanden tha skal iech [gangæ] fræm for then strængæ [oc ræt]wisæ domere oc skal ie[ch tha] gøræ ræghenskap for th[eth] . . . øghneblisk som iech haff[de . . . hær oppa iordhen] Oc for [hwært] ordh oc tænkelsæ som [iech haffuer] noghersynnæ tænkt æller [saght] Oc for alle the onde ge[rningher] som iech haffuer giorth [oc for] the godæ *gerninger* som ie[ch haffuer] forsy meth Tha saghde s[anctus] mathias Et vitam eternam *Theth* ær iech tror at ie[ch skal] sidhe *theth* ewinnelighe

3.

Joh. apostel Ciiij

y diæffuels willelssæ Jek ær [Johan]nes ihesu cristi apostel som thu [haffu]er meghet ælst oc iek haffuer . . . thin iomfrudom oc thin brudz. [The] som thu saast side weth theth [bord]h theth ære the samme som mek [ærædh]æ j werlden thæræ the leffde [oc haffde mech for theris patro[um] oc thu skalt full snart komme . . . oc mere glædæ Men thu [kan]t ikke nw mere begribe at . . . e tidh forthi at theth ær tek [wm]wgeligt Han fulde hanem til [gardh]en igeen thær som han in kom [tha] stodh hans hest vden for dør[en] Oc han sættæ sigh pa hesten [oc r]edh hem til bryllops gardhen [thær] han tidh kom tha kende ha[nem i]ngen oc han sa thær engte aff [bryl]lopsfolketh oc han kændhe [nw] hwerken hws æller folk Tha [tog]h han storlighe til at vndre [wed]h segh oc redh borth til præste[gar]dhen oc skulle bæræ sit radh [til] presten tha kende præsten [han]em æy oc han ey eller præsten [p]ræsten spurde hanem hwo han [war] oc hwat han heth Tha [neff]nde han sith naffn oc saghde [jek] war hær hemmæ j then gardh [oc n]w j søndaghs war mit bryl[lop] oc theth ær i dagh min trædie [bryl]lopsdagh oc iek fulde een gammel man hær wt pa ma[rken] til eet lidhet hws oc thæræ . . . iek hoss hanem een ædhendæ . . . Nw iech kommer heem tha . . . ræ folketh oc brudhen oc ke[nner iech] jughen kenner mech [æn] ikke kenner iech oc ether o[c j ken]ne oc ikke mech fforthi w[edh] iech æy hworlwndh oc hwa . . . framdeles hwat then præst [hedh] som war hans soghnepræst [Tha] saghde han hanem theth Tha [togh] præsten til mæsseboghden oc [sa] i henne oc fan then mantz n[affn] thæræ screffueth oc soghnep[ræstens] meth Oc saghde til brudgo[mmen] Thu seer mech at theth ær j[dagh] thin thrædiæ bryllops dag[h] . . . oc thu redst hær wt pa ma[rken] meth een gammel man een æd . . . dæ stwndh hær staar screff[uit] i thenne mæssæbogh at hær [leff]dhæ een ridder j then soghn han haffuer theth samme

naf[fn] som thu haffuer han ree[dh] borth sin thrædiæ bryllep[s]dagh oc engen kunnæ spør[iæ] hwort han kom Oc th[en] them wiede samme han hed[her] som thu sisher oc hans bru[dh] gaff sech i eet kloster oc th[ær] bleff hwn døth oc theth ær n[w] halfftrydiæhundredhæ aa[r].

II.

Om tvende danske Psalmedigtere.

Af Holger Fr. Rørdam.

1. I Brandts og Helvegs Danske Psalmedigtning anføres blandt Psalmeforfatterne fra det 16de Aarhundrede Boghandleren Claus Føerd, og der meddeles tvende Psalmer af ham (I, Nr. 92—93), som i Hans Thomesens Psalmebog (Udg. 1569, S. 352—8) opføres under Forfatternavnet »Nicolaus Fædderus M. D. lx.» I Nyerups Literaturlexicon (S. 183) saavel som i den danske Digtekunsts Historie (I, 212) vil man finde samme Efterretning. Den er ikke desto mindre urigtig, og man har sammenblandet to samtidige Personer, hvis Navne havde en vis Lighed. Istedetfor vidtløftig at paavise, hvorledes Misforstaaelsen stammer fra P. Resens Bibliotheca og derfra har forplantet sig til Cimbria lit., Worms Lexicon osv., skulde vi her kortelig oplyse det rette Forhold. — Der var ganske rigtig en Bogfører i Kjøbenhavn ved Navn Claus Føerd, han var født i Kiel 1511 og døde i Kbhvn. 27 April 1584¹⁾, og han har paa sin Bekostning udgivet det ny Testamente paa Dansk 1558 (Aftryk af Christian III's Bibel). Ligeledes har han udgivet »Kaanst christelig oc vel at døe, Disputatio oc en Samtale imellem et siugt Menneske oc Fristeren. Bescreffuen aff luone Barschampo D., oc nu vdset paa Danske«. Kbh.

¹⁾ Hans Gravskrift findes i Resenii Inscript. Hafn. p. 130, samt i Jonges Beskr. af Kbhvn. S. 352.

1570. 12, nyt Oplag smst. 1575. 8 (Skriftet er af Claus Føerd tilegnet Povl Povlsen, Kannik i Oslo). De andre Skrifter, som i vore Literaturlexica tillægges ham, ere derimod af en anden Forfatter, nemlig Niels Jensen Fædder, og det er denne, som er Psalmedigter og ikke den tydskfødte Bogfører Cl. Føerd, som neppe gav sig af med at forfatte danske Psalmer. N. M. Petersen mærkede allerede Uraad, men manglede Midler til at godtgjøre, hvori Misforstaaelsen bestod¹). Af Lyskanders Bog »De scriptoribus Danicis« kan det rette Forhold imidlertid oplyses. Her fortælles nemlig, at »Nicolaus Fedderus« var Magister, Provst og Præst i Stege paa Møen, en velstuderet Mand, en god Prædikant, der gav sig af med Historie og Digtekunst, og at han har udgivet et Digt om Krigen i Ditmarsken samt oversat Leonhardi Northusii »Hortulus« paa Dansk. — Hvad det sidste Skrift angaar, da findes det endnu i det kgl. Bibl. under Titel: »Den christne Lystgaard, en christelig, skøn Trøste Dict, huorledis oc huor met en Christen skal trøste sig i Kaarss oc Drøffuelse. Bescreffuen aff M. Leonhardo Northusiano, oc fordansket aff Nicolao Fæddero«. Kbh. 1579. 8 og siden oftere²). Foran findes en Tilegnelse: »Erlig oc velfornumstig Quinde, Kirstine Mandz, salig Matz Fæddersens efterleffuerske, Borgerske vdi Suenborg, min kiære Suogerske ynsker ieg Niels Jensen Fædder Naade oc Fred ved Jesum Christum« (osv). »Dat. Kiøbenhaffn 10 dag Nouembris Aar 1560«. Paa denne Tid var Niels Fædder endnu ikke Præst i Stege; men han blev det saavidt vides Aaret efter, da den hidtilværende Præst, M. Jens Christensen, døde. Han ægtede da ogsaa dennes Enke, Anne Pedersdatter, der oftere har været omtalt i disse Samlinger³). I Juli 1565 tog han Magistergraden⁴), men døde kort efter. I September

¹) Bidrag til den danske Lit. Hist. II, 273—4.

²) Rimeligvis har der været en ældre Udgave end den af 1579, som først udkom længe efter Oversætterens Død.

³) Ny kirkehist. Saml. I. 12. 23 f. III, 539.

⁴) Thura, Valvæ schol. apertæ msc. (Addit. B. U. H. 205. 4).

s. A. udnævntes nemlig den bekjendte M. Iver Bertelsen til hans Eftermand¹⁾). Naar Lyskander siger, at M. Niels Fædder har skrevet et Digt eller en Vise om Krigen i Ditmarsken, saa forekommer det os ikke usandsynligt, at det er den Vise, som uden Forfatternavn findes aftrykt hos Resen, Frederik II's Krønike, Anhang S. 167—8, og hvis første Vers lyder:

Kong Friderich hand sidder paa Kolding Huus,
Hand holder med sine Svenne et got Rusz.
De Dytmerske Herrer de hafve deris Liff forlaaret²⁾.

Derimod have vi ikke fundet »En christelig Dict om disse sidste Verdens farlige Tider« Kbh. 1563. 8; men efter Titelen kunde det nok tænkes, at de to Psalmer af N. Fædder, som H. Thomesen har indlemmet i sin Psalmebog, ere Stykker af dette Digt, thi de indeholde netop Formaning til Aarvaagenhed i Anledning af Verdens sidste Tider. Rigtignok bære de hos H. Thomesen Aarstallet 1560; men der er jo intet til Hinder for, at »Digtet« allerede kan være udgivet i dette Aar, og senere kan være oplagt igjen. Thi, som vi have set, syslede N. Fædder netop med Pennen i Kjøbenhavn 1560, og det lader til, at han var en Forfatter, som forstod at træffe den Tone, Folk syntes om.

2. I vor nu brugelige Kirkepsalmebog findes under Nr. 126 Psalmen »I Jesu Navn bør [skal] al vor Gjerning ske«, der, siden den første Gang fremkom i Holsts Psalmebog 1645, har haft sin Plads i Kirkepsalmebøgerne (»den evangeliske« undtagen). Men hvem Forfatteren er, har hidtil ikke været almindelig bekjendt, ialfald sige saavel Brandt og Helveg (I, Nr. 556) som Kirkepsalmebogen, at Forf. er »ubekjendt«. Det vil derfor maaske interessere denne Psalmes Venner at erfare, at den er digtet af Rektor M. Johan Friderichsen i Roskilde, som skrev den til sit eget Bryllup og selv sang den til Orgelet med sin velklin-

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 554—5.

²⁾ Hos Sv. Grundtvig, Danmarks gl. Folkeviser III, 674 ff. vil man finde flere Opskrifter (den ældste fra 1613) af denne Vise. I Kgl. Bibl. findes desuden en særskilt Udgave af Visen, Kbh. 1677. 8.

gende Røst paa sin Bryllupsdag. Om Forfatteren kunne følgende Efterretninger meddeles, idet vi forresten henvise til *Cimbria lit.* I, 197, Blochs *Roskilde Domskoles Hist.* I, 53—55. III, 7, og Rietz, *Skånska Skolväsendets Hist.* S. 366—7, hvor der findes mere om ham. Han var født i Flensborg 1603, hvor hans Fader var Sognepræst ved S. Nicolai Kirke. Tidlig udmærkede han sig som en af Flensborg Skoles mest udmærkede Disciple¹⁾. Efterat være bleven Student rejste han i 9 Aar udenlands med unge Adelsmænd og vandt et stort Navn som latinsk Digter. Kejser Ferdinand II skal i den Anledning have skjænket ham »adelige Privilegier og Skjoldmærke«, og efter hans Hjemkomst paa satte Willich von Westhofen, Kannik i Lund og kejserlig Comes Palatinus, ham Digternes Laurbærkrands. Efterat have taget Magistergraden i Kjøbenhavn, blev han først Rektor i Kjøge, derefter i Malmø og endelig (ved Nytaars-tid 1639) Roskilde, hvor han ægtede Marie Glob, og døde kun 38 Aar gammel, d. 9 April 1641. I Roskilde var han tillige Professor Poeseos ved det derværende Gymnasium. En stor Elsker af Sang og Musik var han; derom vidne nogle Breve fra ham til Biskop Jesper Brochmand, som vi have fundet, og som passende kunne gives Plads her, da de tillige tjene til at belyse M. Joh. Friderichsens Nidkjærhed i hans Rektorvirksomhed. De to sidste Breve ere skrevne faa Uger før Forfatterens Død.

a.

Salut. in Dn. JESU cum gratitudine paratiss.

Hæc sunt, admodum Reverende Dn. Episcopo, Pater ac Promotor devote colende, quæ ad R. T. D^{dis} consilium per Dn. Præpositum nuper mecum communicatum reponere ex officio debui.

De rerum mearum statu certiozem facere Ven. Dn. Episcopum pluribus possem, verum sufficiant brevibus alias allata. Reditus salarii Scholastici tenuiores fuerunt hactenus: ablatis inde,

¹⁾ Han omtales i en hdskr. *Hist. Scholæ Flensburgensis*, Gl. kgl. Saml. 3009. 4, p. 100.

nec unquam compensatis, superioribus annis, quibusdam haud levis momenti rebus, quas inter erat Jus Patronatus Templi Thølløsiensis, præreptum Rectori Roschildensi cum 20 ovibus certaque pecuniâ annuâ: quod liquido constat etc. Bona paterna cum stipendiis lautioribus elegantiori Bibliothecæ potissimam partem impendi, adeoque Musicis optimorum ac devotissimorum artificum operibus tantum dedi, ut extet apparatus pro majoribus æque ac minoribus Scholis sufficientissimus. Omnia scilicet isti loco, ubi e re et usu communi futura videbantur, destinâram. Sed secus cessit, atque brevissimâ 5 dierum morâ præter meritum et culpam meam interjectâ, optato diuque sperato gaudere portu mihi non licuit. Per Te tamen stabit adhuc Ven. Dn. Pater, quo minus hic honestæ piæque recreationis thesaurus ἀχρηστος reddatur, adeoque simul et semel oleum ac opera mihi pereat misere. Licebit mihi vel hoc etiam loco Bibliothecæ meæ Philologicæ usufructu liberius, quod in extraordinariâ illâ Professione fieri commodissime poterit, lætari. Licebit, quod ultro simul offero, cum ingeniis alacrioribus et harmonice compositis, vel privatim, et horis minime saltim incommodis, communicare, quod plurimas postmodum Scholas bono cum Deo possit juvare.

Fratres duos habeo, Naamannum, quartum nunc annum Civem Academicum, et Christianum, supremæ Classis in Scholâ Roëskildensi discipulum, haud plane nullius spei adolescentes. Hunc domi meæ alo: illi in annum nunc duodecimum necessaria pro victu et amictu suppedito; posterioribus his itidem, (absumentis dudum, quæ in patrimonii sortem ipsi cesserant) de meo. Suppetias uterque utroque Parente orbatus, proxime et secundum Deum, a me poscit, fraterno quidem affectu καὶ προθύμως, dum illi se frugi dignosque præstiterint, ferendos, modo non destituat facultas. Invidere sane miseris pauxillum illud, quod rei familiaris penuriam haud parum nobis levâsset, non debuisset in re lautiore per Dei gratiam ac benedictionem amplissimam constitutus, et noluisse forsân, re rectius et accuratius ad veritatis et charitatis Christianæ normam examinatâ. Verum in his et cæteris providebit Dominus, et Ipse faciet: quo benigne juvante, cæptisque nostris adspirante, non est, quod de Paternâ Ven. Dn. Episcopi voluntate dubitemus: quem etiam, in medium hic ut consulat, commodaque nostra benevole promoveat, per beatos Filii charissimi, Amici nostri,

dum viveret certissimi, Manes orphani rogamus et obtestamur. Non est, quod pluribus simus molesti: non est quod urgeamus, vel tribus saltim verbis adesse nobis dignetur, cum sufficiat unicum; permitto. Cujus ut spe nuper factâ gaudemus, ita re quoque nos propediem gavisuros confidimus: maxime, quod nihil hinc detrimenti Professores Ordinarii præsentis capiant; nihil omnino futuris decedat. Ponet R. V. D. hoc beneficium apud memores, Deoque et *εὐεργέταις* gratos: id quod re potius ipsa precibusque devotis præstare satagemus, quam verbis polliceri. Bene cum familiâ totâ peramanter ac officiose a nobis salutatâ, vale, Pater ac Promotor optime, et fave

Dab. Roëskild. XV IXbr. Ao. MDCXXXIX R. T. D. observ.

Johanni Friderico.

Salutat vos uxor mea, Ven. Dn. Patris Profilia, omniaque fausta et felicia cum gratiis precatur.

Udskrift: Admodum Reverendo, Amplissimo Clarissimoque Domino, Dn. Casparo Brochmanno, S. S. Theol. Doctori celeberrimo in Reg. Acad. Hafniensi Professore primario, Episcopo Diæceseos Sielandicæ vigilantissimo, Patri ac Promotori devote semper colendo, S.

Orig. i Danske Selsk. Saml. i Geh.-Ark. med Langebeks Paategning, at Brevet er foræret Selskabet af Etatsraad Fogh (til Ryomgaard). Denne har bemærket paa Brevet, at Forfatteren af samme var en Svoger til Erasmus Bartholinus, endvidere har han tilføjet: »Autor est hymni suavissimi I Jesu Nafn schal al vor Gierning schee, quem ad suas Ipsius nuptias composuerat, et, concinente Organo pneumatico, sponsus, sonora voce, decantavit, ex relatione Nicolai Slange».

b.

Cum a nobis discedat Nicolaus Ydstadius, qui quartæ classis, simulque Musices in Schola nostra præesse exercitio debuit: est quod de Successore curam cogitationemque habeam piam, non vano quodam et *ἀμύσῳ*, (qualium fucorum ubique seges est amplissima) sed pio, modesto, docto; qui pro classe illa, quæ sunt necessaria, non postea demum allaturum se promittat, sed præsens afferat, sequere re, non spe, solertem præstel. Fratri meo Naamanno, quantum jam annum Academica sacraque studia tractanti, Scholasticis junctis simul et repetitis rudimentis (secus

quam a multis fieri assolet) hoc officii, forsán haud inauspicato tradidissém: at ille pædagogias jugum apud Dn. Joh. Petræum, Canonicum, Virum bonum et nobis amicum, nuper subiit, tam subito vix excutiendum. Accedit, quod Musicas quidem leges intelligat frater lille meus; at præfectum Symphonix Choriqve totius agere non audeat. Hic igitur in medium consulat V. Dn. Episcopus, et si quem noverit a Musica pariter ac eruditione pro classe dicta paratum, nobis benevole transmittat, ne quid per ulteriorem moram Schola capiat detrimenti. Absentis jam diu Nicolai Ydstadii partibus in Schola functus est Dn. Pucchius¹⁾, quem utinam fata nobis non invideant! Miserrimus sane Rectoris status per crebram illam Collegarum mutationem et infelicem ἀλλοίωσιw, eorum saltem, quos δυνάμει ἐρμενευτικῆ Deus et natura melior instruxit. Nec parum addit ad reliqvas, quibus hic ἀδιαλείπτως urgeor, molestias hæcce cogitatio; sed quis renitentes retinere poterit? cum ita de rebus, quibus vitam tolerabunt, prospectum nostris sit Hypodidascalis, ut lautiore discipuli, binis fruentes beneficiis, sorte gaudeant: id quod ut his non invidéo, ita ex altera parte indignum puto. Certe cum accidentia hic fere deficient, et pene nulla sint, ad piam Optimi Magistratus liberalitatem confugiendum. Cantoratus tamen Scholasticus cæteris ampliore gaudet salario, non frumento, sed pecunia 250 thaleris seqv. mon. constante. Qvinque examinis periculum subeuntes a me sunt auditi, quos inter Musicus nemo. Cæterum horum optimum laudare possum Severinum Olai Koch, Dn. Olai Severini in Asmindrup filium²⁾, de quo meliora mihi promitterem, modo parem in Musicis probasset solertiam, quæ ferme nulla; nisi forte Ven. Dn. Patri sic visum, ut Classi quartæ præfectus destinatis huic exercitio horis ipse discipulis adsit, per alium discipulum artis peritiorem (quem habemus) erudiendis. Verum si quid publice (quod superioribus diebus factum) sit expediundum, me manebit onus. Benevolo nos consilio et auxilio, fieri si poterit, Dn. Episcopus hic juvabit. Cocum istum hactenus haud novi, non tamen spero, tacite hunc in pectore olla cocturum aliud, quam quod pietatem cum modestia ac diligentia junctam sapiat. Eximiis ornatus testimoniis, qua privatim, qua publice, datis me quidem

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. III, 455 ²⁾ Smst. S. 457.

accessit, quibus fidem habeo, pretium statuo, haud interim ignarus, *ἀνθρωπον ζῶον εὐμετάβουλον*. Eleganti promptoque videtis ingenio: verum in his ac cæteris exactiori Dn. Patris iudicio merito subscribo. Unum hoc peto ac repeto, Dn. Pucchium nobis servet. Et hic non desunt, quibus posthac lætetur amplioribus. Etenim *βραχύβιον* me futurum haud obscure conjicio. Hominem pium, doctum, candidum amo et æstimo, cui simul ac Scholæ nostræ cupio. Vale, mi Pater, et ignosce prolixis hisce et forsán ingratis, quæ veniam eo nomine petunt, quod in Te devote colendo, quæ a nobis proficisci possunt, occupentur unice. Bene vale et fave mihi, meis studiis, meæ familiæ: Sic Tibi Tuisque Jesus faveat! Amen!

R. T. Dig^{tis} observantissimus

Dabam Roëskildæ

Joh. Fridericus.

d. XIV Calend: Aprilis Ao. 1641.

P. S. Valetudinis cara est ratio, ut subinde afflictam sentiam, meliora tamen, cum ærem haurire mitiorem licebit, Deo juvante, sperem. Nunquam tamen hactenus ita me lecto affixit necessitas, ut vel unica officii hora perierit: Verum cum semel atque iterum valetudinis habenda fuerit ratio (nam Medico utebar) commodiore id factum tempore, cum abesse liceret, aut vicaria Dn. Pucchii opera, quicquid id erat, feliciter supplevit. Recte valet utraqve proflia, Compatremque peramanter ac officiose salutat.

c.

Ignosce, quæso, tam crebro compellanti. Brevioribus in posterum me expediam. De Cantore huc misso gratias R. T. Dig^{tati} habemus longe maximas, et nobis gratulamur, operam daturi, ut ipsi bene sit. In reliquis itidem Scholæ rationem habeo, quam potero, diligentissimam, fidelissimam. Cæterum cum Serenissima Regia Majestas 2 beneficia Latinæ Græcæque lingvæ Professoribus indulserit, quorum alterum Dn. Johannes Mejerus ambire visus ad ampliora secessit, prudens utique, cui hic alias salario 19 frumenti pondo vivendum fuisset: occasio se videtur offerre non negligenda, qua Rectoratui a stipendio tenuiter hactenus instructo R. T. Dig^{tas} benigne succurrat. Unico illud verbo a Regia Maj^{te} Ven. D. Episcopus impetrabit; cum Scholæ nostræ ratio Gymnasium integrum nondum capiat (nec enim Auditores essent, nec horæ, quibus docerent

Professores modo constitutis plures, suppeterent) liceat mihi, partibus istis, qva prosam, qva poësin, biennium functo, Professoris itidem Latinæ lingvæ salario gaudere, si quando erogabitis. Novendecim sunt frumenti pondo, qvæ peto: inde nemo alius familiam sustentabit, at addita et concessa Rectori non parum prius et antiquum stipendium augebunt, qvod est 48 pondo, (seu 4 Læster Korn, hvorudaf ickun 19 Pund af ultima præbenda januæ ere med herlighed) qvæ si frumenti pretium annum 8 thaleros excesserit, 400 thaleros conficiant. Exiguum sane ἀδιαλείπτου πόρου præmium! quantum vel unico aut altero offeritorio (ceu vocant) Pastori datur. Fide præterea sincera affirmo, inde fere dimidium honestatis ac necessitatis impensis, extra oeconomicam rationem, hoc loco tribuendum. Pro victu igitur et amictu mihi totiqve familiæ supersunt 200 thaleri. Hanc nisi penuriam sublevâsset Conrektoratus hoc biennio mihi creditus (qvod absqve publici boni detrimento factum spero) durius utiqve sordidiusqve vivere coactus fuisssem. Accidentia hic qvalia sint et qvanta, R. T. D^{tati} dudum innotuit. Optime nunc de tota posteritate Dn. Episcopus merebitur, hac arrepta occasione: tantamqve beneficentiam Scholæ Roschildensi præstitam compensabit Deus. Manebit beneficium illud apud Exedram nostram, cui semel concessum; ac de necessariis uberius prospectum erit Scholæ Rectori, ne curis domesticis se maceret, Scholasticis meditationibus ac ἔργοις tolum hominem requirentibus, vacaturus. Privatas non afferam rationes plures. Est ubi alterutrum, Musices aut funerum deducendorum, accidens integrum Rectoris Roschildensis stipendium non solum exæqvât sed et longe superat: unde excidi non mea culpa. Lautiora quoqve Malmogiæ discedens reliqui, verum sciens, volens, a Magnifico Dn. Cancellario μακαρίτη jussus et vocatus. De Rectoratus solius salario loqvor. Nec enim est, qvod de conjunctis qverar, gratias potius immortales R. T. Dignitati habiturus, cujus benignitas, providentia sane divina ducta et confirmata, nobis hæc commoda fecit. Veruntamen, cum, quid in futurum mihi promittere qveam, incertum sit, si forsân duos Scholæ Rectores non necessitas, non utilitas, sed antiquus ille mos et recepta prius consuetudo esse jusserit: fas ubiqve sit, certo illo 19 pondo frumenti auctario tuâ, Ven. Dn. Pater, promotione, qvæ sola hoc poterit, frui, lætari. Qvod si fiet, ita

Deo juvante, Professorias illas partes supplebo, ut et Ordinationi Regiæ, et designationi nobis præscriptæ respondisse non infeliciter dicar, omnemque movisse lapidem, quo Deo Tibique pietatem ac industriam debitam καὶ δ' ὀνόματιν probarem. Bene cum familia tota vale, Pater et Promotor optime, et fave

Dabam Roschildiæ

R. T. Dig^{tatis} observantissimo

d. 23. Martii Ao. 1641.

Joh. Friderico.

b. og c. efter Afskrifter i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 3038. 4.

III.

Om de af Mester Jens Grand stiftede sex Præbender ved Roskilde Domkirke.

Af Holger Fr. Rørdam.

Afdøde Professor P. A. Munch har i sine vigtige Bidrag til Ærkebiskop Jens Grands Levnet (Annaler for nordisk Oldkyndighed, 1860) udførlig omtalt denne bekjendte Prælats Stiftelse af de saakaldte »Præbendæ sex« ved Roskilde Domkirke, idet han har meddelt de derhen hørende Gavebreve, hvorved M. Jens Grand skjænkede saa at sige alt sit Fædrengods til sin Stiftelse; tillige har Munch anstillet Beregning over, hvormeget Værdien af det Jordegods vel kunde være, som blev givet til Oprettelsen af disse sex Kannikepræbender. I Anledning af en Ytring af Hvitfeldt, om at disse Præbender senere vare komne i »de højlærdes« Besiddelse, udtaler Munch derfor det Ønske, at nogen vilde meddele saadanne Oplysninger, der nærmere kunde tjene til at vise, hvormeget dette Jordegods kunde indbringe. Idet jeg følger denne Opfordring, haaber jeg derved tillige at kunne bidrage til at berigtige de overdrevne Forestillinger, som Munch havde, og som med ham vist mange have, om hvad en gejstlig Mand i Almindelighed havde i aarlig Indtægt i Middelalderen.

Munch siger nemlig (a. St. S. 89): »En mindre aarlig Indtægt, end hvad der svarer til 1000 Speciedaler aarligt i

vore Dage, havde vel ingen af dem (Besidderne af de sex Kannikepræbender), gjennemsnitlig regnet, og denne Indtægt repræsenterer i alle Fald en Capital af 150,000 Spdr. « Jeg veed ikke, om norske Kanniker have haft en saadan aarlig Indkomst af deres Præbendegods, men de danske havde det ganske vist ikke, mindst Besidderne af de sex Præbender, som M. Jens Grand oprettede, da disse vare af de mindste i Roskilde Domkapitel. For imidlertid at oplyse Sagen autentisk, maa jeg meddele det Delingsdokument, som Professorerne i det filosofiske Fakultet ved Kjøbenhavns Universitet udfærdigede d. 8. Oktober 1571, efterat Kong Frederik II ved sin Foundation af 11 September s. A. havde henlagt de sex Præbender, som M. Jens Grand i sin Tid havde stiftet, til Forøgelse af de sex filosofiske Professorers Løn.

Wy efter^{ne} Nicolaus Schauenius Decanus, Johannes Auri-faber, Johannes Sacerides, Andreas Petri, Erasmus Catholmius oc Nicolaus Hammerus, professores Artium wdj den kongelige høige Schole wdj Kiøbnehauffn, Giøre witterligt for alle med thette wort obne breff, att Anno Dominj M. D. lxxj, den 8 dagh Octobris, waare wij forsamlett wdj Roskilde om en wenlig skiffte om de Canickedom wdj Roschilde, som kallis Præbendæ sex, huilke kong. Maitt. wor aller nadigeste herre och konge profes-soribus artium wdj for^{ne} høige Schole till theris besoldings forbedring naadelig tillaght, wndtt och giiffwedtt hafluer. Tha bleffue wij saa forliigett der om, som her efter følger.

Først bleff all for^{ne} prebenders wisse renthe oc indkomst liignet oc lagd y sex liige parter, saa at huer aff oss kunde till-falde med smør och boelgalte halffanden lester hort kornn med theris herlighedt.

Dernest oc giort ett register paa den Renthe, som war till offuers aff for^{ne} prebende, der wij huer kunde bekomme ij lester korn, som forestander. Der effther bleff registre alle sammen flittelig offuerweiede baade aff oss oc andere, som der tilstede waare, och besønnderlig aff Hanns Lauritzøn, Canick wdj Roschild oc Forstander till Duebrøder, som allerbest eblandt thennom.

der da tillstedé waare, wiste for^{ne} præbenders godtz leilighed. Thaa bleffue wij allesammen aldelis tillfridtz, att der skulde kastis laad paa Registerne, det som oc straxt skede, wdj Bispenns oc Mester Niels Coldings Conseruatoris Vniuersitatis oc Doctor Hanns Frantzøns nerwerelse, och da tillfald §. physico professori M. Nicolao Schauenio denne effter^{ne} portz aff for^{ne} prebende: Redersløff. Hanns Andersønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j lam, j gaaes, iiij hønns. Oussager. Peder Morthensønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j β grott. Peder Matzønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j β grott. Bierre. Morthen Jensønn j pundt byg, j pundt row, ij ^{ter} auere, j ƒ. Hyllested. Peder Oelsønn ij pundt byg, j pundt row, iij ^{ter} auere, iij β grott. Nørrehualsø. Lauritz Mogensøn ij pundt byg, ij pundt row, iiij ^{ter} auere, j boelswiin, j lam, j gaaes, iiij hønns. Tormarcke. Peder Andersønn ij pundt byg, j pundt row, iij ^{ter} auere, j lodemarck. Quislemarck. Matz Tecker ij pundt byg vij skepper, ij ^{ter} auere, xiiij β, j lam, j gaaes, iiij hønns. — Summa paa denne laad: xviiij pundt korn vij skepper, j boelswiinn, xix tønner auere, iij lam, iij gies, xij hønns, viij ƒ.

§. Rhetorico professori Johanni Aurifabro: Vindinge. Oluff Hansønn j pundt byg, j pundt row, ij ^{ter} auere, j lam, j gaaes, iiij hønns. Oussager, Søffueren Nielsønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j β grott. Anders Hansøn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j β grott. Lundbye. Jenns Hansønn ij pundt byg, ij ^{ter} haure, ij β grott. Tommestrup. Christoffer Søffuerensøn iij pundt byg, iij ^{ter} auere, ʒ (3: 4½) β. Hastrup. Peder Matzønn iiij pundt byg, iiij ^{ter} auere, j lam, j gaaes, iiij hønns. Snesløff. Peder Huid j pundt byg, j ^{te} auere, j β grott, ij scholer smør. Tiereby. Lauritz Jørgensønn ij pundt byg, j pundt row, iij ^{ter} auere, iij β grott, j lam, j gaaes, iiij hønns. Glenør. Jep Morthensønn iij β grott. — Summa paa denne laad: xviiij pundt korn, xviiij ^{ter} auere, iij lam, iij gies, xij hønns, vj ƒ viij β, ij scholer smør.

Hebraico professori Johanni Sascrides: Hastrup. Henning Hansønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j lam, j gaaes, iiij hønns. Kastholm. Rasmus Morthensønn ij pundt iij skepper byg, ij ^{ter} auere, j β grott. Allersløff. Jørgen Nielsen j pundt byg, j ^{te} auere, j lam, j gaaes, iiij hønns. Ørsløff. Hanns Laage ij pundt byg, ij ^{ter} auere, xiiij β. Helsted. Jesper Fønno iij pundt

byg, iij t^{er} auere, j β grott. Snesløffue. Henning Griis ν pundt byg, iij t^{er} auere, xxvij β , j boelgalt, j gaaes, iijj hønns, ix scholer smør. Jacob Schomager ij pundt byg, ij t^{er} auere, xi β , j lam, j gaaes, iijj hønns, iij scholer smør. Mullerup. Matz Tecker ij pundt byg, ij t^{er} auere, xiiij β . — Summa paa denne laad: xvij pund iij skep. korn, j boelswiin, xvj t^{er} auere, iij lam, iij gies, xvj hønns¹⁾).

Mathematico professori Andreæ Petri: Hastrup. Rasmus Fønno ij pundt byg, ij t^{er} auere, j lam, j gaaes, iijj hønns. Oussager. Christern Jwde ij pundt byg, ij t^{er} auere, j β grott. Annders Lauritzøn ij pundt byg, ij t^{er} auere, j β grott. Ørsløff. Peder Hansøn ij pundt byg, ij t^{er} auere, xxiiij β . Tomestrup. Oluff Anndersøn iij pundt byg, iij t^{er} auere, ν β . Snesløff. Peder Ottersønn iij pundt byg, j boelgalt, iij t^{er} auere, xviiij β , j gaaes, iijj hønns, vj scholer smør. Niels Oelsønn iij pundt byg, iij t^{er} auere, xj β , j lam, j gaaes, iijj hønns, vj scholer smør. Matz Fønno j pundt byg, j t^e auere, ix β , ij scholer smør. — Summa paa denne laad, xvij pundt korn, j boelswiin, xvij t^{er} auere, ij lam, iij gies, xij hønns, v ŷ iij β , xiiij scholer smør.

Dialectico professori Erasmo Catholmio: Kraghaue. Matz Morthensønn ij pundt byg, ij t^{er} auere, j lam, j gaaes, iijj hønns. Oussager. Lauritz Pedersønn ij pundt byg, ij t^{er} auere, j β grott. Lauritz Andersøn ij pundt byg, ij t^{er} auere, j β grott. Snesløffue. Hans Hemmingsøn iij pundt byg, j løde marck. Hans Brodersønn iij pundt byg, j boelgalt, xviiij β , j gaaes, iijj hønns, vj scholer smør. Anders Huid ij pundt byg, j boelswiin, ij t^{er} auere, xj β , j gaaes, iijj hønns, iij scholer smør. Tiereby. Lauge Oelsønn ij pundt byg, j pundt row, iij t^{er} auere, iij β grott, j lam, j gaaes, iijj hønns. — Summa paa denne laad: xvij pundt korn, ij boelswiinn, xiiij t^{er} auere, ij lam, iij gies, xvj hønns. vij ŷ vij β , ix scholer smør.

Offuerløffs laad: Abbidued Anders Andresønn j pundt byg, j pundt row, ij t^{er} auere, ij β grott. Snesløff. Henning Lauritzøn ij pundt byg, ij t^{er} auere, xj β , j boelswiin, j gaaes, iijj hønns, iij scholer smør. David Oelsønn iij pundt byg, iij t^{er} auere, xj β , j lam, j gaaes, iijj hønns, v scholer smør. Høgeberig.

¹⁾ Her er glemte: xij scholer smør, v ŷ xiiij β .

Niels Hansøn j pundt byg, j fiering smør, j ^{te} auere. Peder Trugelsøn j pundt byg, j fiering smør, j ^{te} auere. Oluff Laack j pundt byg, j fiering smør, j ^{te} auere. Flackeberig. Oluff Jensønn iij pundt byg, iij ^{ter} auere, iij β grott. Glenør. Jep Pedersøn xxvij β. Peder Nielsøn xxvij β. Frederløff. Matz Smed j ^{te} smør. — Summa paa denne laad: j lest kornn, v fiering viij scholer smør, j boelswiin, j lam, ij gies, viij hønns, xij ^{ter} auere, viij $\frac{1}{2}$ j β.

Græco professori Nicolao Hamero: Hastrup. Jep Jwde ij pundt byg, ij ^{ter} auere, j lam, j gaaes, iij hønns. Kastholm. Jep Jensønn ij pundt byg iij skepper, ij ^{ter} auere, j β grott. Glim. Søffren Oelsønn j pundt byg, j lam, j gaaes, iij hønns, j ^{te} auere. Ørstløff. Peder Nielsønn ij pundt byg, ij ^{ter} auere, xxiiij β. Redinge. Matz Oelsønn iij pundt byg, iij ^{ter} auere. Snesløff. Hanns Lauritzøn v pundt byg, v ^{ter} auere, xxviiij β, j boelgalt, j gaaes, iij hønns, vij scholer smør. Berthel Andersøn xviiij skepper byg, ij scholer smør. Lauritz Morthensønn iij pundt byg, iij ^{ter} auere, xx β, j lam, j gaaes, iij hønns, v scholer smør. — Summa paa denne laad: xvij pundt ix skepper korn, j boelswiinn, xvj ^{ter} auere, iij lam, iij gies, xvj hønns, v $\frac{1}{2}$, xiiij scholer smør.

Der nu huer aff oss haffde saa fangett sin laad oc register indeholdendis bønnder och renthe, som ligger till sin portz, da annammede Dialecticus allene den offuerløbs register met all sin renthe oc herlighed effther ko. Matt. Fundatz liudelse, som der paa giort er.

Bleff der samme tiid oc saa handelett och beuilligett aff oss allesammen, oc endrectelig samtyckett, att alle skouffue, som liggher till for^{ne} Canickdom, skulle uere tillfellis, saa att dend ene skall icke haffue der mere wdaff, wed, oldengield eller andden herlighed, ennd den andden, wndertagenn dialecticus professor skall for den offuerløbs portz haffue weed tredie partenn mere end nogenn aff de andere, och naar som oldenn er, skulle alle Suin, met regnendis de, som tagis aff offuerløbs portz, skiiffstis wdj vij lige parter, och daa skall dialecticus for for^{ne} offuerløbs portz tage ij parter, naar de andere tage en part.

Samme tiidt bleff oc saa beramett oc beslutet, att wij skulle bruge skouffuenn skeffig, met weed att lade hugge till woris hus-

holding, oc bygningis tymmer till wor egne bønders gaarde att holde vedmaght, saasom wij thett kunde well forsware for Conseruatoribus vniuersitatis och for andre, der kand haffue y att siige met retthe.

Der dette waar saa skeed, waare wij allesammen och huer serdelis met sin portz well till fridtz, och tackede den almegtigste Gud oc kon. Matt., wor allernaadigste herre oc konge, for denne hans ko. Matt. liberalitet oc rundheidt, oss sin ko. Matt. fattige vnderdanige thienere professoribus artium wdi sin ko. Matt. høge Schole wdj Kiøbnehaffuen naadelig beuiist haffde. Att saa gangen oc farenn er, som forskreffuit stænder, och thett samme skall saa altiit bliiffue oc wryggeligenn holdis wdj mellom oss (wden saa er, att nogen aff oss finder sig saa storlig oc merkelig brystholdenn wdj sin portz oc laad, att hannd kannnd met retthe haffue sig att beklage, tha skulle Conseruatores vniuersitatis hielpen hannom till retthe, att hannom skeer skiell som de andre, saa megit dennom mueligt kannnd werre, oc thett skall skee inndenn thu aars tiid effther denne datum, oc sidenn tiide stille for sig och sine efftherkommere) trycker wij worre signeter neden thette wort obnebreff, wnderskreffuen med wor eghen hand. Datum vt supra.

Nicolaus Schauenius physicus, manu propria.	Johannes Aurifaber Rhetoricus, manu propria.	Johannes Sascrides hebræus, manu propria.
---	--	---

Andreas Petreius K. Mathematicus, manu propria.	Erasmus Katholomius Dialecticus, manu propria.	Nicolaus Hamerus Græcus, manu propria.
---	--	--

Original paa Papir med sex hostrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 178. Den 7de November 1594 tog Decanus og Professores facultatis philosophicæ (Nic. Cragius, Andreas Kragius, Thomas Finck, Johannes Aurifaber, Joh. Pavlinus Resenius Dec., Iuarus Stubbæus) en Transsumpt paa Pergament af dette Papirsbrev. Transsumpten er paa tegnet: Lestt paa Flackebierg herritz ting thenn 18 dag Martij Anno [15]96. (Den findes smsts. som Originalen, forsynet med det filosofiske Fakultets Segl i en vedhængende Blikkapsel).

Opsummere vi nu de forskjellige Landgildspecies og Poster, som indeholdes i foranførte Dølingsdokument, saa

fremkomme følgende Hovedsummer, som Udbyttet af de sex Præbender 1571: Svarer, reduceret til Hartkorn, til 9 Læster 7 Pd. 7 Skjeppe Korn¹⁾ 461 Tdr. 1 Skjeppe Hartk.

5½ Bolsvin	16	—	3	—	—
110 Tønder Havre	55	—	»	—	—
17 Lam	2	—	5	—	—
23 Gjæs	1	—	5½	—	—
92 Høns	2	—	5¼	—	—
45 Mark 8½ Skilling	22	—	4½	—	—
1 Tønde 2 Fjerdinger 27 Skaaler Smør	19	—	1¼	—	—
Sum: 582 Tdr. 1½ Skjeppe Hartk. ²⁾					

Paa hvert af de sex Præbender vilde altsaa falde en aarlig Landgildeindtægt af omtrent af 94 Td. Korn, der var den »vise Rente«. Hertil vil endnu være af at regne den »uwise Rente« og »Herlighed«, saasom Indtægten af Skovene, Indfæstning, Gjæsteri, Sagefald og andre Smaaandtægter, som ikke regnedes med til Landgildet, men disse ville højt regnede neppe kunne anslaaes til mere end 10 Tønder Korn for hvert Præbende. Vi tage saaledes neppe fejl ved at sige, at Indtægten af hvert af de sex Præbender i Aaret 1571 ikke har oversteget 104 Tønder Korn aarlig, men snarere har været noget mindre, især naar man tager Hensyn til, at Godsbestyrelsen ogsaa krævede nogle Udgifter (f. Ex. til Rejser, da Godset laa meget spredt). Men 104 Tønder Korn ville aldrig, hvad Pris man end vil regne Kornet til, kunne blive til en Sum af 2000 Rigsdaler; mere end en Fjerdedel af denne Sum vil neppe komme ud deraf. Ganske vist havde Kanniker i Middelalderen, naar de residerede ved Domkirken, ogsaa andre Indtægter, saasom

¹⁾ Da næsten alt Landgildekornet var Byg, regnes 1 Pund = 4 Tdr.

²⁾ Dette er selvfølgelig gammelt Hartkorn. I en Optegnelse fra 1582 angives hele Udbyttet af de sex Præbender til 10 Læster 3½ Pund Korn, hvilket vilde svare til 494 Tønder Hartkorn, men da Angivelsen i denne Optegnelse er summarisk, kunne vi ikke oplyse, hvorpaa Uoverensstemmelsen beror.

Distributioner i Choret o. a., men disse vare dog altid af langt mindre Betydning en Præbendets »Corpus«, eller de faste Indtægter, hvorpaa det var stiftet. Og kun disse kunne komme i Betragtning, naar der skal være Tale om, hvad Værdi M. Jens Grands Stiftelse har haft. Men i ovenstaaende Beregning ere vi gaaede ud fra, hvad de sex Præbender indbragte 1571, uden at tage i Betragtning, at det til de sex Præbender henhørende Gods ganske vist var blevet betydelig forøget i de 300 Aar, der vare henrundne, siden M. Jens Grand stiftede disse Præbender. Stifteren havde selv anvist Maader, hvorpaa Præbendegodset kunde forøges¹⁾, og det kan vel betragtes som utvivlsomt, at der i det lange Tidsrum mellem Stiftelsen og Reformationen har været Velgjørere, især blandt de sex Kanniker selv, som i deres Testamenter og paa anden Maade have betænkt de sex Kannikers »Fællesbord«. Herom overbevises man ved at sammenholde de Byer, hvor det oprindelige Præbendegods ifølge M. Jens Grands Gavebreve var beliggende, med dem, hvori Godset ifølge Delingsdokumentet af 1571 fandtes. Ved den oprindelige Stiftelse fandtes nemlig Godset paa følgende Steder: Osakar, Castholm og Bylsthorp i Walbuseret, Sneslef, Hokabyarg, Othærsluf og Glæne i Flakkæbyærgheret, Tostæthorp og Hysæt i Rynstataheret, Gisinge i Tuzæheret, Glwm i Sæmæheret, samt endvidere i Hastorph, Stensthorp, Lunsas, Siælsæ, Guthnissio, Gierthælef og Kroksthorp (paa sidstnævnte Sted var det en Tiende, J. Grand skjænkede). Der nævnes altsaa ialt 18 Byer, medens Delingsdokumentet af 1571 omtaler 26 Byer, hvori det daværende Præbendegods var beliggende, nemlig²⁾: Redersløff (1 Gd.), Ousagger (8 Gde.), Bierre (1 Gd.), Hyllested (1), Nørrehualsø (1), Tormarcke (1), Quislemarck (1), Vindinge (1), Lundby (1), Tomestrup (2), Hastrup (4), Snesløff (14), Tiereby (2), Glenør (3), Kastholm (2), Allersløff (1), Ørsløff (3), Helsted (1), Mul-

¹⁾ Annal. for nord. Oldkyndighed. 1860. S. 79.

²⁾ De fremhævede Bynavne findes ogsaa i de oprindelige Gavebreve.

lerup (1), Abbidued (1), Kraghaffue (1), Høgeberig (3), Flackeberig (1), Fredersløff (1), Glim (1) og Redinge (1). Kun syv af de Byer, hvori Godset oprindelig laa, gjenfindes i Fortegnelsen fra 1571, saa at der altsaa ved Mageskifter og maaske ogsaa paa anden Maade er foregaaet betydelige Forandring i de mellemliggende 300 Aar, men neppe saaledes at Godset er blevet formindsket. 1571 var der 58 Bønder paa Godset; af de oprindelige Gavebreve kan der ikke med Sikkerhed ses, hvormange der har været 1288, men saa meget synes afgjort, at Tallet dengang var betydelig mindre.

Jeg antager saaledes, at der er tilvejebragt en, om end ikke afgjørende Vished, saa dog stor Sandsynlighed for, at de sex Præbenders Gods ved Stiftelsen end ikke saa nær have givet en aarlig Indkomst for hver Kannik af 100 Td. Korn; og dog hørte Kannikerne i Almindelighed til de rigeligere lønnede gejstlige, hvis Pladser bleve eftertragede af de talrige Vikarier og lavere stillede Præster, som havde endnu meget mindre i aarlig Indkomst. Herimod kunde nogen maaske indvende: men det er jo dog bekjendt nok, hvor uhyre meget Gods Kirken i Tidens Løb havde bragt til sig, saa det er umuligt andet, end at de gejstlige maa have haft meget rigelige Indtægter! Ganske vist maa det indrømmes, at Bisperne havde overordentlig rige Indkomster, og dette var tildels ogsaa Tilfældet med enkelte af de højere stillede Prælater, navnlig efterat det henimod Reformationen var blevet almindeligt, at flere gejstlige Beneficiær sammenhobedes paa en enkelt Person, som saa holdt slet lønnede Vikarier til at besørge Forretningerne. Men disse fraregnede havde de øvrige gejstlige Personer ingenlunde saa rigelige Indtægter, som man almindelig har antaget. Thi med Kirkegodset voxede ogsaa Antallet af de kirkelige Personer, og da Bisperne tog Løvens Part, blev det tiloversblevne delt i saa mange smaa Portioner, at man, snarere end at finde Indkomsterne rigelige, maa undre sig over, at gejstlige Mænd kunde leve nogenlunde sømmeligt deraf, naar man

ikke tager Hensyn til, at de gejstlige paa Grund af deres ugifte Stand behøvede mindre, og at Fordringerne til Livets Bekvæmeligheder, Bolig og Klædedragt, dengang vare meget tarveligere end i vore Dage.

IV.

Et Brev fra Johan Nordal Brun til P. F. Suhm.

Meddelt af Docent Ludvig Daac.

Høiædle og Høivelbaarne Hr. Conferentsraad.
Høigunstige Velynder.

For al Deres uforskyldte Godhed mod mig i Kjøbenhavn burde jeg længesiden have aflagt min underdanige Taksigelse. Det er kun Hr. Conferentsraadens bekjendte Ædelmodighed, af hvilken jeg haaber, at min Forsømmelse ikke bliver anseet for Utaknæmmelighed. Indlagte tager jeg mig den Frihed at tilsende Deres Høivelbaarenhed, ønskende, at det maatte finde Deres gunstige Bifald. Jeg haaber min Apologi i det mindste skal retfærdiggjøre mine Hensigter med Einer Tambeskjelver, som Journalisterne have draget Omsorg for at gjøre ikke alene foragtelig, men endog mistænkt og forhadet. Behøvte jeg ikke mere at fremstille mig blandt Sollicitanter, skulde jeg have ladet mig nøie med en god Samvittighed og ladet baade Journalister og andre tænke, hvad de vilde, men da jeg trænger til Befordring, maa jeg fralægge mig Beskyldninger, som kunde gjøre mig uværdig til Kongens Naade og berøve mig al Gunst hos danske Patroner. Tænkte alle Danske, som Hr. Conferentsraaden, behøvte aldrig en Nordmand at undskylde sin Friheds kjække Sprog, og aldrig nogen Forfatter at besvare den bitreste Critique, men jeg kjender mangen ærlig Dansk, som anseer den critiske Journal for Høieste Ret i vor lærde Verden og er svag nok til al tro, at dens Dom ikke kan appelleres. Hav

den Godhed for mig, Allerhøiestærede, at lade dette mit lille Stridskrift blive læst af Dem selv og flere, som kunne bidrage noget til min Lykke!

Jeg veed, Hr. Conferentsraaden er min Velynder og en Ven af Biskop Bang. Turde jeg udbede mig, at De vilde tale til mit Bedste, at jeg idetmindste maatte blive een af 3 paa Forslaget, om Frue Kald i Throndhjem blev ledigt. Som Student har jeg allerede tvende Gange af sal. Gunnerus været paa Forslag til Kjøbstæd Kald, nemlig med Hr. Angell til Domkirkens Capellani og med Hr. Wittrup til Vor Frue. Efter den Tid er jeg bleven Fader til Zarine og Einer, om deri ellers er nogen Fortjeneste, og har ofte præket i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor jeg var lykkelig nok for at erhverve mig Biskop Harboes og Professor Balles Bifald. Jeg kunde derfor maaskee synes at have nogen Grund til at søge den Slags Promotioner.

Jeg mangler en Hoben af det, Lutherus henseer til dagligt Brød, som f. Ex. visse Værelse, Huus og Hjem, Mark, Fæ, Pendinge. En Bondekarl, 24 Aar gammel, eier de Huse, jeg logerer i, og driver Gaarden. Faar han Øie paa en rask Bondepige, er jeg huusvild. Ingen Mensalgaard paa hele Bynæsset. Bliver jeg ikke forflyttet, seer jeg kun een Udvei, nemlig hele Aaret at gjøre Huusbesøg i Menigheden og som Petrus, Paulus og andre blive vandrende Evangelist.

Jeg tør vel ikke begjære, at Conferentsraaden skulde umage sig med at besvare dette. Men dersom hendes Høivelbaarenhed, Deres naadige Frue, ved Leilighed corresponderede med Jomfru Stinken Meinke, og vilde have den Gunst for mig at meddele hende en liden Underretning, om hvad Skjebne min Pjece har, og hvad Forfatteren for Fremtiden kan spaa sig, vilde jeg derfor være uendelig forbunden.

Sorg for dette Livs Næring fordrer alle ledige Timer udenfor mit Embede. Det kom bedst overeens med min Tilstand at gjøre Psalmer. Efter Veimester Krogs Forlan-

gende skrev jeg et Par Vers, som bleve anbragte paa Veien, hvor man ventede Prinsesse Louise og Prinds Carl, hvoraf jeg har taget mig den Frihed paa den anden Side at give en Gjenpart. Jeg er med dybeste respect

Bynæsset d. 22 Januarii

1777.

S. T. Deres
underdanige Tjener.

J. N. Brun.

Paa Dovre Field ved Grænse Skjellet mellem det
Søndenfjeldske og Nordenfjeldske.

Velkommen, himmelsendte Par! til Nordenfjeldske Fjeld.
Hver Thrønder hid sit Ønske bar, bød Dovre raabe Held.
Løft, skaldet Dovre, skyfuld Hat, bøi langsom gamle Ryg.
Blid Dag og stjerneklare Nat, gjør Veien let og tryg.

Ved Hage Elven, førend man kommer til Meelhuus
Prestegjeld.

Kun sagte, I strømmende Elve
Lad Christians Søster ei skjelve.
Sig hende, I snaksomme Floder.
Vi flyde og lyde Din Broder.
O Prinds, Vi med Længsel Dig vente;
Naar Du vores Hjertelav kjendte,
Da sagde Du Kongen, at Bønder
Var aldrig saa tro, som de Thrønder.
Her aabne sig Sletter med Grøde,
Som Kulden ifjor lagde øde.
Iaar de med Rigdom sig klæde.
For Prindsen at møde med Glæde.

Orig. i Ny kgl. Saml. 2125 b 4to.

V.

Et Bidrag til Islands Kirkehistorie.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Skjønt Sædeligheden idethele ikke stod paa faste Fødder her i Norden i Romerkirkens sidste Tid, var Tilstanden dog neppe nogensteds slettere end paa Island — det skulde

da være i Bergen, hvor de tydske »Garper« førte et saare ryggesløst Levned. Blandt de Synder, som især gik i Svang paa Island, nævnes Blodskam som hyppig forefaldende. Bisperne havde i den katholske Tid taget Sagen let og ladet sig nøje med efter eget Tykke at paalægge de skyldige en Kirkebod. Saaledes var Tilstanden ogsaa i den første Tid efter Reformationens ufuldkomne Indførelse paa Øen. Men den 29 Marts 1560 befalede Kong Frederik II de tvende daværende islandske Bisper at træde sammen og gjøre »en Skik og Ordinans paa, hvad Straf de derfor skulle lide, som saadanne uherlige Gjerninger bedrive, og det skriftligen forfatte«, og siden skikke Kongen det tilhænde, forat han ved sin Underskrift kunde give det Lovskraft. Men Biskopperne svarede, at det var over deres Kræfter og frabad sig derfor underdanigst den Ære og Byrde, som meget bekvemmeligere kunde overlades til de højlærde ved Kjøbenhavns Universitet¹). Som Følge deraf blev Sagen overdragen til Professorerne, som da udarbejdede et Udkast til den Lov af 20 Marts 1563, som under Navn af Stordommen siden blev gjældende paa Island og agtedes for en af Landets allervigtigste Love. — Da de højlærdes Betænkning og Udkast ikke hidtil har været bekjendt, meddeles samme tilligemed den kgl. Befaling til dem om at antage sig Sagen.

1.

Professores vdi Kiøbnehaffnn finge breff, som effther følger etc.

Frederich etc.

Wor synnerlig gunst thilforrn. Wiider, att wij ere komne vdi forfaring, huorledis att ther skall bedriffuis mange groffue laster oc whørlige gerninger paa wortt land Island, oc ey ther findis nogen schick eller ordning giortt, hure ther mett skall handlis, oc huad straff ther effther

¹) Finus Johannæus, Hist. eccl. Island. III, 13. 303. Gjessing, Jubellærere. I, 105—6.

schall gange, huor fore wore vndersotte ther samestedz thess ydermere fordriste thennom saadanne stycker att begange. Oc wij for slig leylighedz skyld haffue thilschreffuit superintenderterne ther samestedz, att the thett skulle offuer weye oc giøre ther paa en skick, huorledis saadanne misgerninger thilbørligen kunde straffis. Tha haffue the ther om schreffuit oss thill oc eblant andett begierit, att sligt motte giffues etther thilkiende, oc attj ther paa motte sige oc giøre en skick oc ordning: effthersom i ydermere aff for^{ne} Superintendenters breff haffue att forfare, som wij etther her hoss thilschicke. Tha paa thett slig synnd oc last maa aff leggis, oc the, som i saa maade her effther skyldig findis, maa straffis, som wedbør, bede wij etther oc begiere, attj mett ald fliid thett wille offuer weye, oc sidenn endelighen ther om beslutthe, hure mett sligt her effther holdis skall, oc huad straff thend schall haffue, hues brøst saa findis, oc thett lade beschriffue oc sidenn strax mett thett allerførsthe schicke oss thett thilhennde. Ther mett giørre i oss synnderligen thill vilge. Datum Emsborg 15 Januarij Aar 1561.

Tegnelser over alle Lande. VI, 387.

2.

Høimectigste først och Konge, alderkiereste naadigste herre, nest en tilbørlig Tacksielse for alle Ethers Naadis Welgierning mod oss fattige mend, giiffue wij Ethers Naadis Høigmectighed ganske ydmygeliggenn tilkiende, att wij Ethers Naadis scriffuelse den 30 Januarij bekommet hafue, wdi huilckenn Ethers Naadis Høigmectighed oss foresetther och tilkiende giiffuer om den wtilbørlig handel, som brugis och seduonlig er paa Island wdi Ecteskabs brud och tilhobekommelse: Och derfor begierer aff oss med dee Islendiske Superattendentere, at wij om samme wtilbørlige Seduon oc kietterske Ecteskabs forbindelse aluorligenn tencke wilde, och Ethers Konlig Maiestat saadanne wor betenckelse oc raad scrifteliggenn til honde schicke, at Ethers Konlig Maiestat

kunde hafue noget fast fundament oc grund til hues enctenn formilding eller straff ofuer samme laster gaa och rettis kunde, Der fore hafue wij saadann Ethers Konlig Maiestats Wilie oc befalning met det snarest efftherkommet, och wdi nogle article wor mening och Suar her om paa det korteste befattet: Huilcke Article oc betenckelse wij nu til Ethers Konlig Maiestat forskicke, forhobendis at die Ethers Konlig Maiestat, naar die retteligenn offuerveyes, icke myssfalde skulle: Som wy och ydmygeligenn aff Ethers Konlig Maiestet begiere, at Ethers Konlig Maiestat vil denne voor arme tjeneste oc forfattede Raad til tacke tage, och Ethers Gudfrygtelig och Christelig hierte der hen føre, at Ethers Naadis herrefaders Ordinantie och Kirkeordning motte wed mackt holdes, oc rettelig beuores: Thi der effther kunde ocsaa saadanne Ectheskabs sager clarligenn rettes, och Christelig skick och høueschhed stadfestis. Det wil denn aldermectigste Gud beløne bode til liiff och siel; huilckenn wij oc ville hafue Ethers Konlig Maiestet met Raad, Regiment oc all Løcke befalet: hannem ske ære, loff oc priiss til euig tiyd, Amen.

Hafniæ 2 die Februarij, Anno Christi 1561.

Eders Naades Høgmectigheds
Vnderdanige och Tro

Rector oc menige Professores
i Ethers Naadis Scolæ Køffnehagenn.

Original med Segl i Gehejmarkivet. Følgende Betænkning findes vedlagt.

3.

Gensuar till thendt Islandske beretning om Blodskams synd oc straff, befattidt vtj x Article.

I. Thendt naturlige low om thendt forbødne Blodskam bør att holdis ved machtt wforkrenckelige, saa att ingen verslig eller geistlig øffrighedt maa ther emodt dispensere, fordj Gudt er thendt ypperste Monarch, som alle konger oc herrer skal være vndergiffne. Tisligest ephtherdi att

Øffrigheds statt er Guds ordning, maa icke naagen øffrighedt sig ther emodt forgriffue.

II. Huor som naagitt Rige eller Landt haffuer fleer grader eller lid vti æthen forbøditt for naagen erlig tuchtt skyldt, aff Naturins indskudilse, bør samme forbudt strengeligen att holdis ved machtt. Dogh med saadan forskæll, att Kongen maa dispensere med besynderlige personer vtj the lid, som icke formelis vtj Guds Low, Leuit: 18., eller oc begriffais vtj thennem. Thi naar naagen forbiudis Echteskaff for slegts eller suogerskaff skyldt, skall thet forstaas om alle the, som er vtj lige lid med thet forbødne.

III. Huem som her emodt vitterligen sigh forgriffuer, handt bør att straffis ephther vedtagen low oc viiss, paa thet mandt kandt affuende Guds vrede, som vill, att blodskams last skall hordelige straffis, som mange historier beuissse.

IV. Endog att geistlig øffrighedt skall all Guds lows offuertrædilse straffe med thet aandelige suær, thet er med Guds ordtt, ephther thendt Jurisdiction oc machtt, som Christus siin kircke giffuitt haffuer, dogh bør ingen geistligh øffrighedt oc Guds ords tiænere velde sig ind mod verslig øffrighedtz embede oc befalning, att handt verslig sager sigh tiltager, fordj Christi riige huercken indgriffuer sig y verslig Rigers retthergang oc dom, icke helder bør att helle oc beskylle nogen, som emod Guds eller verslig low oc god seduane sig formaster.

V. Her aff fylger, att thendt Islandske Low om the forbudne grader oc lid bør att holdis wed machtt aff Kongen, oc att the, som ther emod synder, skall icke beskyttis med naagen kircke fred eller kircke low, som thet skede vtj Paue dommitt, der Pauen vaar Rex Regum.

VI. Fylger oc her aff, att Islands Indbyggere bør icke att søge till Norghe, vden thet saa vaare aff Kongen skickitt, huercken for straff eller boedt skyldt, men bør att straffis aff kongens mandt, som ther till betrodtt er, oc læris oc absolueris aff the Guds ords tienere, som paa landit ere till skickede.

VII. Tisligest følger her oc aff, att kongen maa oc bør afflegge saadanne kircke fred, huor med naagen will siin last betecke eller siin fortiente straff forhale eller afftinge.

VIII. Bør oc blodskams last, som mandt for vederstyggeligheds skyld kalder ketterj, straffis med haar straff, besynderlig for thisse tuende sager skyldt. Thendt første, thi synden vtj sig selff er for Gudt oc hæffuiske mendiske vederstyggelig, slem oc fuell. Thendt anden, paa thet att samme blodskam icke schall tage offuerhaandt, som skeer med the synder, som verslig øffrighed seer igennem fingre med.

IX. Eptherdi Guds low vill icke, att Blodskendere skall leffue, bør icke een christelig øffrighedt att see igennem fingre med thennem, dogh maa handt straffen moderere oc formilde, epther som sagen giffuer sig, saa frampt att formegen offuerbærilse bliffuer icke till ett synde tecke; thi thet er een grum mildhed, som sparer een med thendt gandtske menigheds skade oc fare.

X. Vaar danske low er loff vær, som pleyger att straffe saadane kettiske oc naturlige lows offuertrædilse med ild, huor med vaare forfædre noch som giffuer till kiende, att the haffuer veritt findske saadane laster, oc haffue hafft naturlig tuchtt for øgen, mere end the, som vill bruge vor christelige frijhed till eet synd tecke, huilcke som Paulus straffer Galat. 5.

VI.

Mestermannen i Viborg som Profet.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Under den Nød og sædelige Fordærvelse, som Tredivaarskrigen førte med sig, og hvoraf ogsaa vort Fædreland fik sin Del, udbredte Letsindighed og Overtro sig. Medens Mængden, og ikke mindst de højere Klasser i Samfundet, søgte deres Trøst i Pynt og Letsfærdighed, lod sværmeriske

Røster sig høre, der advarede mod Tidens Vanart, og Trolddomssager hørte til Dagens Orden¹). Tidsvilkaarene efter Danmarks ulykkelige Deltagelse i Trediveaarskrigen — da Czecher og Kroater vandede deres Heste i Viborg Sø, netop som vi have oplevet det — havde flere Lighedspunkter med vore Dages. Et Træk af den aandelige Tilstand i hin Tid indeholdes i følgende Sag, der, saavidt vides, ikke tidligere har været bekjendt, og her meddeles efter Akterne i Konsistoriets Arkiv.

1.

Christian den fjerde med Gutz Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Koning.

Wor synderlig Gunst tillforn. Wiider, att efftersom wj naadigst haffuer ehfarett, att en wed Naffn Peder Brocker²) wdj wort Kiøbsted Wiborg sig haffuer tillfordristet Gutz bespottelse obenbarligen for meninge Mand att bedriffue, for huilcket hand aff wor Byfoget sammestedt er tilldømt att straffes paa lifuit, effter medfølgende dombs wiidere Indhold: Thj bede wi eder och naadigst wille, attj eders betenckende derom wnderdanigst till os indstillen, anseendis att wj nødig seer, att saadanne groffue gierning io tillbørligen och alluorligen schulle straffes. Dermed scheer wor

¹) Følgende ret karakteristiske Kongebrev tjener til at belyse den Tids sædelige Tilstand:

Bispen och menige Theologis vdi Vniuersitetet i Kiøbenhaffn om Hoffart.

Christian IV. W. s. G. t. Viider, at efftersom alldelis ingen Thuiffuell er, att Gud den allermectigste io høyligen fortørnis aff den store hoffart, som Mennischen vdi denne Thiidt følger, serdeelis med deris Kledebaan, thoppede Luer, och anden letferdig Dracht, saa att end och Gud i Himelen sin seerdelis Misshagh till saadandt ved vnderlige Fødtzeler och adskillige Thegn thiidt och ofte gifuer tilkiende: Thi bede wy eder och naadigst wille, att i dette flittig aff Guds Ord ofuerveyer, och oss eders betenckende meddeler, huad der wdj gudeligen kunde andordnes. Dermed etc. Hafniæ den 31 Januarij Ao. 1631. (Sjæl. Tegn. XXIV, 488).

²) I det følgende kaldes han Buchner, hvilket formodentlig er det rette Navn.

Wilge. Befallendis Eder Gud. Skreffuitt paa wortt Slott
Kiøbenhaffn den 25 Julij Anno 1630. Wnder wortt Zignett.
Christian.

Udskrift: Os Elselighe Hederlig och Høylerde Rectori
och meninge Professoribus wdj Vniversitetet her wdj wor
Kiøbsted Kiøbenhaffn.

Paategnet: Lest in Consistorio 11 Augusti Anno 1630.

2.

Annders Rollandsen, byefogett i Wiborg, Peder Ostenn-
feld, borgemester, M. Henndrick Gladebeck bardschierd,
Sørenn Jensenn Biering, Niels Rasmusenn, Chrestenn Ras-
musenn och Peder Pedersenn Bering, raadmenndt her i
Wiborg, gjør witterlig, att Aar efter Guds børd Mdcxxx
denn 10 Majj paa Wiborig byeting war skicket erllig och
fornumstig Jens Lauridzenn, Wiborig byes kiembner, paa
borgemester, raads och byenns wegne, och hagde her till-
stede førtt enn wid naffn Peiter Buchner, førige soldatt
wnder dett beckescher Regimentte, och nu sidenn Mester-
mandd her i byenn, och begierett dom offuer hanom for
hanns egen optenckte dict och sagden med profetie, som
hand schall haffue giortt, Gud allermectigste till wanære
och foract, och dett sidenn igienn fragangitt, och bekienddt
løgennactig attuere; och der paa fremlagde itt raadstue
winde aff Wiborig raadhus den 19 Aprilis sist forledenn wd-
gangett, otte mend wondett haffue, att di saa och hørde,
der den dag for retten for denom stande for^{ne} Peiter Buchner,
och wid hanns eedt benectid och fragick all denn bekiend-
delse, som hand hagde giortt paa raadhus wdi hederlig och
høylerde mend, sognepresternis, sampt borgemester och
raads neruerelse och paa hørelse den 11 Martij Anno 1630;
menns sagde sig sadantt war hanomb kommen i sinde aff
egenn optencte spøgerie och gallenschab, og bad inderlig,
att sadanntt gallschab och forseelse motte hanom tillgiffuis
och benadis, huiilcken bekiendelse, der denn dag i hanns

egenn paahørelse bleff leest och paa schreffuitt, och lyder ord fra ord, som effterfølger:

Anno 1630 den 11 Martij wdi sognepresternis sambtt borgemester och raads paahørelse gjorde Peitter Buchner, Mestermand, her paa raadhus effterschreffne bekiendelse: Erstlich ist ein geist in Menschen gestalt zu ihm kommen am heiligen ostertag 1629, in seinn quartier in Hiermind, hatt gehabtt einen rothen bartt, im (o: ein) sneweisen hembtt, wnd gesagtt, er sollte den priester anzeigen, das sich die leute sollen bekehren von hoffart, stoltz vnd vbermuth, das Gott nicht leiden will. Sagte weiter, du soltt weise kleider anlegen, vnd in die kircke gehen, alsdan soll der priester die leute zur busse vermahnen. Aber das weiss hembtt ist ihm nicht zugelassen worden, ist aber schlecht in die kirche gangenn wnd sein gebet gethan, darnach ist er kranck geworden wnd 3 tage stum gelegen, vnd weder gessen oder getrunckenn. Derselbige geist hatt sich genennett Simon Juda des hern Christi Apostell vnd diener. Am dritten Nacht ist er wieder zu ihm kommen, vnd die sprache ihm wieder bracht, vnd abermall gesagtt: du soltt den leuten ankündigen, das sie ihre hoffartt vnd sünde sollen abstehn, oder Gott wirtt sie straffen mitt pestilentz, hagell, donner vnd blix. Zum anderen mahll ist der selbige geist in vorigen Menschen gestaltt ihme erschienen in Odzgaard bey Petter Olluffsen bey einen steinern disk, darauff er gesessen, ihme abermahll ankündigett: du soltt dem Priester ansagen, das er die Leute vermahne, sie sollen Gott für Augen haben, fleissig zur kirchen gehen, wnd am heiligen feirtage nicht arbeiten, vnd so du es nichtt wirst sagenn, solltu innerhalb 3 tage sterben. Solliches hatt er strax nichtt gesagt, ist aber 24 stunden stum geworden. Weiter sagt ihm der geist: ich habe dir zuvor beuohlen, du soltt ein weiss hemmett anlegen, du hast es aber nicht gethann, du soltt noch daran sein, das du ein weiss hembtt annlegst, vnnd in Winckell kirche vntter die Predigt eingehen vnd vorm Altar niederknien, bis die Predigt aus ist,

vnd dann den leuten alles sagen, vnd das heilige Sacrament darauff enttfangen. Wor auff er in die kirche gangen, doch kein weiss hembtt bekommen können; ist nieder gekniett sitzen blieben die predigt vber, hatt gebichtedt, vnd darnach communiciret. Nach dem segen ist er ausgegangen, vnd Petter Olluffsen sein fraw ist strax 3 tage kranck worden; darumb das sie den priester gestraffett, das er ihm das weiss hembtt wollte lassen ablegen (sic). Zum drittenn mahll, nachdem der brun in Jens Biering sein hoff ist ein gefallenn auffn sonntag, ist der geist in menschen gestalt, eben wie vorstehet, ihme erschienen vnd gesagt: ich habe dich profecieritt, du soltt ein weiss hembtt anlegen, vnd hast es nicht gethan, du soltt im brun zu mir kommen bey der nacht, du soltt etwas sehen. Wie er ist zum brun gangen, hatt er ein licht brenendt im brun gesehen, ist flux eingelauffen vnd es angekündigett, darauff das gesindte ausgelauffen vnd es brennend sehen. Darnach wie er alleine zum andren mahle wieder zu der brun gegangen, ist der weise mann ausm brune her auff gestiegen, vnd hat ihm in den brun werfen wollen, darauff er drei mahll laut geschrien: Jesus Christus Maria hilf mir; vud alsbaldt ist das gesind aus gekommén, vnd der grosse Niels vnd soldatt vnd ein ander knecht haben ihm geholffen vnd in kammer hinein gebracht, vnd hatt drei tage kranck vnd stum gelegen vnd noch gegessen oder getruncken. So ist der geist wieder zu ihm kommen vor sein bett, vnd gesagtt: du soltt ein weiss hembtt anlegen, das dir der wirtt geben soll, vnd das an deinen Leib dragen, weill ein faden darin ist. Weiter hatt er gesagtt: du soltt mit dem wirtt zum priester gehen vnd ihme sagen, das die leute sollen sich bekehren, oder sie sollen gestraffett werden mitt pestilendtz, hagell, blix vnd donner. Aber der wirtt hatt nichtt mitt ihm gehen wollen; er ist auch selbst zum priester nichtt gangen, weill pest da vorhanden; darumb ihm der geist gesagtt: weill du es dem priester nicht gesagt hast, so solttu dich geiselen vnd schmeisen, welches er auch gethan hatt in Jens Biering

sein stube, das das blut heraus geflossen. Zum viertenn, am heiligen sonntag den 7 Martij itzt verlauffen, in der Thumbkirche, wie brautt vnd breutigam vorm Altar niedergeknielt, ist er aus der kirchen vnd vmbher gangen, in dem ist derselbige geist hinter der kirchen aus ein gross lock heraus gekommen vnd gesagt: ich bin Simon Juda des herrn Christi Apostell vnd diener, ich werde diese nacht zwischen 11 vnd 12 vhr zu dir in dem quartier beim finster kommen. Darauff in der nachtt ist der geist vorm finster zu ihm kommen vnd geruffen: Soldatt, Soldatt, vnd ein klein licht bey sich gehabt, vnd zum finster eingestehet vnd gesagt: Ich habe dich profecit, du soltt ein weiss hembtt anlegen vnd alles verkündigen, vnd hast es nichtt gethan, du soltt 3 tage stum bleiben, soltt dich auffm tisk legen vnd 3 tage vnd nacht licht brennen, nicht essen noch drincken, darnach soltu zum priester gehen vnd anzeigen, das die leute sollen abstehen hurerei, hoffartt, lügen, vnd Gottes wortt lesterung; wie das nicht geschieht, soll die grosse thumbkirche zwischen ostern og pingsten sambt den leuten versinchen. Die dritte nacht zwischen 11 og 12 ist er wieder kommen, vnd 3 mahl angeklofft vnd gesagt: itzt solttu deine sprache wieder kriegen, so solttu den priestern anzeigen, sie sollen die leute vermahnen, sie sollen die sünde abstehen vnd das korn nicht so tewer verkauffen, höger als 24 β j schipe kornn, das die armen sich können ernehren vnd nicht hunger sterben; oder das getreid auff dem gantzen Judtlandt soll zwischen ostern vnd pingsten auff dem felde verbrennen wie ein weiss thuch. Weiter hatt er angezeigtt, der Kunig hatt schreiben her geschicket vonn wegen das ein kalb geboren sey 5 mihle von hier, da M. Henrick sein brautt her krigt, halb wie ein kalb vnd die ober helffte wie ein mensch, von wegen der weiber ihre hoffartt, das sie hohe mützen, lange kragen mitt langen spitzen vnd hoffartige schue tragen, das will Gott nicht leiden; werdenn sie das nicht lassen, so wirt Gott volck ins landt schicken von Tataren, Turckenn, Sneblenn, Wal-

lonn, Hussaren, sie werden das kindt in Mutter leibe nicht verschonen, sondern swiden sie auff vnd braten vnd sie fressen. Noch hatt der geist gesagt, das kindt hatt in mutterleib geschreitt Ach vnd Wee vber gantz Judtland vnd Wiborg, welches alles die priester auff der Cantzell verkündigen werden, vnd wo sie das nicht glauben vnd Gott für Augen haben, vnd sich nicht bekehren, so wirtt Gott die leute ins landt lassen kommen, die mitt sie werden vmbgehen wie mitt dem vieh, das fleisk von beinen abreissen, das es keinn Menschen gestalt mehr hatt. Der her biscop soll die priester lassen zu sammen kommen, alles was vmb die statt Wiborg gehörrt, vnd all zu sammen in die kirche gehen den 12 Martij, junck vnd allt, paffen vnd alles volck, vnd so sie es nicht glauben wollen, wan es die priester verkündigen, so soll ich der arme sündige mensk, der so viell bösses hatt aussgestanden, in die kirche gehn, so wirtt vnser herr Gott selbst zu mir kommen in die kirche, weill der priester auff die predigstuhl stehett, vnd mitt mir reden, vnd hören, ob die leute wollen Gott vor Augen haben. Wo das nicht geschen wirtt, nimbt Gott mich selbst vnd wirtt mich schlagen, reissen, hin vnd her werffen, das ich bald kein mensk gleich sein soll, vnd das sollen die priester den bauren auff den dörrffen auch verkündigen; vnd wenn sie nichtt wollen glauben, so wirtt Gott leute ins land schicken, die eben so mitt ihnen handeln werden, wie vnser herr Gott mitt mir handeln tutt, vornemblich das sie nicht gottfurchtig leben vnd heilige tagen feiren.

Huilcke hanns førige bekiendelse hand da der for retten igienn benectidt och fragick, och bekiennde løgenactig och wsandferdig attuere, och aff hanom sielff attuere opdickt. Och stod for^{ne} Peitter Buchner mesterman der tillstede, der denne winde wdgick, som dett vinde i sig sielff vider indholder. Och nu effter for^{ne} Peitter Buchners egen spotte- lig bekiendelse, Gud den allerhøyeste till fortørnelse, haffuer widgaet och sidenn benectidt, huor effter for^{ne} Jenns Lau- ridsen war dom begierindis, om hand icke som en Guds

bespottere och foractere wdenn all Naade bør att straffes paa sinn hals och lyff, med flere ord och tale denom der om imellum war. Da effter tilltale, giensuar och sagens leylighedt, saa och effterdj for^{ne} Peiter Buchner sig sielffuer effter sitt egett falske forstockett sind och fornufft paa all-schiellige tider och steder haffuer giortt sig till enn falsk och bedragelige prophete, huilcket høyligen strider imoed Guds hellige ord och bud, endog hannd sidenn der epter slig hanns prophicie sielffuer haffuer bekiendt lөгennactig attuere: Da wide wi icke rettere, ennd hannd jou dermedt som enn Guds bespottere sitt lifff att haffue forbrøtt, wdenn høye Øffrighed hanom synderligen benade will. In cuius rei testimonium sigilla nostra etc.

Paategnet: Lest in Consistorio 11 Avgusti 1630.

3.

Acta Consistorii 11 Avgust 1630.

Bleff Kong. Majst. breff lest anlangendes en Person ved naffn Peiter Buchner, Bødell udi Wiborg, som Byfogeden samme steds for nogen Bespottelse haffuer dømbt fra lifffvet, hvilcken dom ocsaa bleff lest, at Professores derom ville giffve deres betenckende. Hvilcke omsider effter denne sags grundelige offverveielse sluttede, att hand icke paa lifffvet, men i andre maader burde at straffis oc landet forvises, som det udi copiarum libro videre er udført.

4.

Copie aff Universitetz Resolution vdj Peter Buchners Sag.

Effttersom wi haffue bekommet vor Allernaadigste Herris och Kongis schriftlig Befahlnig anlangendis en Byfogdens vdj Viborig Domb, hand haffuer giffvet offver en ved Naffn Peter Buchner, huilchen Byfogden for Guds Bespottelse, hand aabenbarligen for menige Mend skulle haffue bedreffvet, haffuer tildømt at straffis paa lifffvet, at wi woris Betænckning der om till Hans Kong. Maytt. vnderdanigst skulle indstille, anseendis at Hans Kong. M. nødig seer,

att saadanne grobe gierninger jo tilbørligen och alvorligen skulle straffis; da haffue wi, att efterkomme voris aller-naadigste Herris och Kongis Villie och Befalning, samme Byefogdens Dom for os ladet læse, offuerveiet och der paa saaledis os resolveret.

1. At det som i Guds ord findis om falsche Propheter eller Drømmere, som skulle for deris prophecier schyld straffis paa lifvet; nemlig at de met deris drømme vilde locke folck till at efterfølge andre Guder, som de iche kiende, och tiene dem, Devt. 13. Item, at de formaste sig at tale noget i Herrens Naffn, som hand haffver icke befahlit dennem at tale, och taler i fremmede Guders Naffn, Devt. 18, iche siunis at findis hos for^{ne} Person, som aff hans Bekiendelse er at fornemme.

2. Findis der ocsaa endnu ingen lata Lex, huor efter mand sig i saadan casibus skulle rætte, och derfor iche at kunde schee nogen Execution, før Lowen der om tillforn var giffvet.

3. Effterdi i dommen, som sig alleeniste der paa funderer, at Peiter Buchner haffuer gaaet fra sin forige Bekiendelse och den selffuer løgnactig at være bekiendt, intet meldes de Personæ circumstantiis, om hand er en Papist, om hand haffuer forstaaet sig noget i sin Christendomb, der hand denne Gierning begick, som meenis effter andres Beretning at haffue været enten lidet eller slet intet: Item om hand endnu er noget vndervist i sin christelige Religion, huilchet altsammen flidtelig bør i Acht at haffuis, før end mand nogen endelig Dom paa saadan en Person kand affsige.

4. Siunis det ocsaa fornøden, at efftersom hand effter sin christlig Bekiendelse haffver offentlig vdi Viborg Kierche gaaet till Gudsbord, Præsten lader en Beretning fremkomme, huorledis der met er tillgaaen: Om hand haffuer giort schriftemaal eller er bleffven offverhørt, met huis andre Particularia som till denne Sag videre kunde tiene. Och effter saadanne Betænckninger haffue wi icke kundet siunis, samme

Person at skulle paa Liffvet, men heller i andre maader straffis, och siden landet forvisis. Datum Kiøbenhaffn paa voris Consistorio den 11 Avg. Anno 1630.

5.

Acta Consistorii d. 12 August 1630.

Refererede Dominus D. Brochmannus, at Magn. Cancellarius hafde talt om den Peiter Buchner, at Hans Kong. Mayst. gandske vaar i den mening, at hand skulle miste liffvet, hvor om ocsaa enten Hoff eller Slotz Prædickanten nylig skall hafue talt i sin Prædicken, endocsaa aff Propheterne, som hannem siutes Jeremia, oc disputiret, at mand icke kunde lade saadanne leffve, med mindre mand vilde lade ganske landet besmittes. Hvorfaare vaar Rectoris oc Professorum begiering end ocsaa effter Cancellarij Raad, att Dominus Episcopus ville lade Præsterne, oc synderligen M. Jens Slotz Præst, til sig fordre oc erfare, om de viste nogle Fundamenter, som kunde vere mod det, som tilforn communi consensu Professorum sluttet var om samme casu.

VII.

En Trolddomssag fra Rødby 1634.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Det er bekjendt, med hvilken ubarmhjærtig Strænghed man i det 16de og 17de Aarh. ofte gik frem imod saadanne, som af nogen beskyldtes for Trolddomskunster, og at det pinlige Forhør anvendtes for at aftvinge de ulykkelige en Bekjendelse om deres Brøde. Det maa derfor være os kjær at finde Exempler paa en idetmindste noget menneskeligere Fremgangsmaade i saadanne Sager, selv om der endda bliver nok tilbage, som vi kunne mene burde være taget ganske anderledes. — Efterfølgende Stykker, der give Oplysning om Fremgangsmaaden i en Trolddomssag, hvis Be-

handling yder mere Tilfredsstillelse end de fleste lignende Sager fra hin Tid, meddeles efter Originalerne i Konsistoriets Arkiv.

1.

Salutem in domino nostro Jesu Christo et officia
mea paratissima.

Kiere Her Cantzeller och kiere Broder, eftersom en Quinde y Rødbye er aff 16 Mend kient till Boell och Brand och deris Affsigt aff Landsdommer stadfest, som Du aff Dommen viidere hafuer at erfare, och hun siden pinligen er forhørt i min Ridefogds, Prestens och andre gaatt folcks paahør, som ochsaa skriftelig medsendis; och efterdi mig siunes samvittigheds werck (saa viit ieg forstaar), effter forschreffne Acter att lade skee execution (da hafuer hendis egen søn sig paatagit at fremføre samme domme och breffue, som er gaaen y den sag, som hand och viidere mundtlig kand berette). Ti den rette Sagwolder, som hafuer gifuet hende fuld sag, hafuer ingen giort gerning at beviise hinde offuer, men skylder hinde for sin vlycke vdj gods och biering paa 6 Aars tid; mens ieg tenker vell, att hans vforsigtighed och douenhed kand verre største Aarsage dervdi, laborantem Deus adiuuat. Ellers erre mesten de andre Angifuelser deris egen Angifuelser huer for sig y deris egen sag, och dog mesten ikkun itt vindesbyrdt. Hun haffuer och itt gaat Skudsmaall aff Sognepresten och aff mange aff Sognemendene. De andre deris Skudsmaal lyder mesten paa rycte paa och fraa den tid hun bleff beskyldt och skeldit aff Jens Lessøe, som siden tog det offentlig til sig igienn, som hindes Søn hafuer fuld och skriftelig bescheed om: eftersom forschreffne circumstantier wiidere aff dommen och huis breffue, hindes Søn hafuer, forfaris. Saa ville Du hafue den vmage och fly mig hans Mts. naadigste wilge att wiide, hurledis ieg mig dermed skall forholde. Dersom det synes, att samme sententz skulle falde for skarp effter acterne, da ville det och falde for langt och besuerligt at stefne till Herredag: Om hun motte ellers straffis for hin-

des Signeri, som hun nok vidgaar, och forvises rigett effter hans Mts. forordning. K. H. Cantzler gjør nu saa vell och befordre denne breffuiser med bescheed det første muligt, och Breffuene motte igien sendis. Jeg findes dig altid tienstactig. Och vill hermed hafue dig Gud Allermegtigste befalit med M. M. gode netter, som Lisebet och Jeg ønsker dig, din k. Høstru och Børn. Aff Krenckerup d. 20 Janu. 1634.

Palle Rosenkrantz mpp.

Udskrift: Erlig och Welbiurdig Mand Her Christian Friis till Kragerup, Ridder, Kong. Ma. Cantzeler, och Danmarckes Riges Raad, min kiere Broeder och sønderlige goede Wenn, gandsche wenligen thillhende.

2.

Christian den fierde med Guz Naade Danmarchis, Norgis, Vendis och Gottis Konning.

Vor synderlig gunst tillforn. Wider at efftersom Oss Elschelig Palle Rosenkrantz thill Krencherup, Ridder, wor Mand, Thienner och Embidzmand paa wore Slotte Nyekiøbing och Aalholmb, wunderdanigst er begierendes woris naadigste wilge om en throidoms sag, som en quinde wdj Rødbye schal beschyldes for, och hand formeener Sambuittighedzuerch at were hinder at lade henrette, eptherdi hun wdj Pinselen, effter dommen er gangen, intet haffuer bekiendt, wden at kunde segne; epthersom i aff hosfølgende domb och breffue widere Leiligheden haffuer at erfahre: Daa bede wi eder och naadigst wille, atj eders betenckende der wdj schriffiligen forskreffne Her Palle Rosenkrantz med forderligste offuersender, sampt och hoes følgende breffue, huor effter hand sig vidre med Executionen kand haffue at forholde. Dermed scheer vor Wilge. Befallendes eder Gud. Schreffuit paa wort Slot Skanderborg denn 30 Januarij Anno 1634. Wnder wort Zignet. Christian.

Udskrift: Oss Elschelig Hederlig och høylerde Rectori och menige Professoribus wdj Vniuersitetet wdj wor Kiøbsted Kiøbenhaffn.

3.

Consistorii betenckende wdj Troldombs Sag, anlangendis en Qvinde udi Rødby ved nafn Inger Smids.

Efttersom aff den høye øffrighed os er bleffuen befalett att giffue voris betenckende schriffelig fraa os om en Troldombs Sag, som en Quinde i Rødby ved nafn Inger Smids schall vere dømt for till baal och brand: da haffue vi den Sag flittig offserueiet, och befinder bevisningerne, som derudi ere førde, icke att were saa udtidelige och nøiactige, att mand aff dennem kand uden alld tuilsmaall med en god Samvittighed slutte, at hun som en troldkone skal være skyldig thill Baal och Brand. Thij 1. belangende rycte och rye for troldomb, da findes der flere och fornemme vidnisbyrd, som hende undskylder, end som hende sager. Der nest d: som give hende Sag, att hun skulde ved troldomb giort dennem ont, de icke med vidnisbyrd, som det sig burde, bevise nøiacteligen, at Inger Smids haffuer loffuit dennem ont, och dennem deroffuer ont er vederfaritt. 2. Er der ingen af dennem, som hende sager, som haffuer beviist, at benefnde Inger Smids haffuer sat noget for nogen aff dennem, huor ved hun dennem schall haffue noget ont paaført, men alleneste berober sig paa hendis ord och truself, som dog icke nøiactig beuises. Herforuden er icke beviist, som dog er den rette grund att dømme it Mennische bort for thill døde for troldoms sag, att hun haffuer forsoritt Gud och sin Christendom, och end i pinen haffuer hun icke vildet gaa ved, sig att kunde troldom, men alleniste sig at kunde omgaa med Signen. Huorfaare effterdi udi lifs sag alting bør at vere saa klart, at der ingen tuilsmaall udi nogen maade kand vere, kand vi icke acte raadeligt at vere, uden klarere bevisning, hende att bortrette, men meget tryggere att vere for Samvittighedens rolighed alting at indstille till Gud, som vel ved at føre till liusett [det], som skiult er. Och tuifler vi inted, att de som formente, att hun ved dieffuels kunst haffuer schadett dennem, och de dog alligevell søgte raad och redning hoes hende, motte om saadan deris groffue forseelse paamindes og undervises, huad stoer Synd dett er at søge Raad hoes den, som mand formener att have indlagt sig med Dieffuelen och ved hans gemeinschab helbreder.

Utrykte Pavebreve

angaaende danske Kirkeforhold

Ved Dr. L. N. Helveg.

Anden Samling.

Denne Samling slutter sig som en ligefrem Fortsættelse til den i forrige Bind meddeelte, og skiller sig kun derved fra hiin, at disse Breve ere, forsaavidt der var Anvendelse for dem, allerede benyttede i min Kirkehistorie.

I.

123.

Johan XXII.

2 Dec. 1326.

Biskop Johan Hind af Roskilde klagede over at han paa egne og paa sin Kirkes Vegne havde haft store Udgifter, og bad om at han under Navn af subsidium maatte opkræve en Pengeafgift af alle ham undergivne Præster, beregnet efter Kaldets Størrelse, hvilket Pave Johan gav ham Tilladelse til.

Johannes etc. Venerabili fratri Johanni Episcopo Roskildensi Salutem etc. Ex tue deuotionis prouenit meritis, ut uotis tuis fauorabiliter annuentes illa te foueamus gratia quam tuis et ecclesie tue Roskildensis necessitatibus fore conspicimus oportunam. Cum itaque sicut petitio tua nobis exhibita continebat tam pro tuis quam ecclesie tue predictæ negocijs et utilitatibus te oportuerit et oporteat multa subire onera expensarum, que absque subditorum tuorum subsidio nequis comode supportare, Nos tibi super hijs paterno compatientes (sic) affectu, ac attendentes quod conueniens est et dignum, quod membra capiti congrua, cum expedit, subuentione respondeant indigenti, cum salus capitis incolumitas sit membrorum, tuis supplicationibus inclinati, fraternitati tue petendi, leuandi, et recipiendi a singulis personis ecclesiasticis subditis tuis, exemptis et non exemptis, tuarum

ciuitatis et diocesis, semel dumtaxat auctoritate apostolica moderatum subsidium in pecunia numerata, iuxta suarum ecclesiarum exigentiam facultatem, non obstantibus quibuscumque priuilegijs et indulgentijs seu litteris apostolicis specialibus uel generalibus eis uel eorum aliquibus tam super exemptionibus, libertatibus et immunitatibus, quam super quibuslibet alijs sub quacumque forma uel expressione uerborum concessis et imposterum concedendis seu quibuslibet statutis et consuetudinibus ecclesiarum, monasteriorum et ordinum quorumcumque contrarijs, perque effectus presentium impediri ualeat uel differri, et de quibus quorumque totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mentio specialis, plenam et liberam concedimus tenore presencium facultatem. Nulli ergo etc. nostre concessionis infr. etc. Datum Auinione III non. Decembris pontificatus nostri anno undecimo.

In e. m. Dilectis filijs . . Decano, et . . Cantori, ac . . Sacriste ecclesie Roskildensis Salutem. Ex deuotionis uenerabilis fratris nostri Johannis Episcopi Roskildensis prouenit meritis etc. usque concessimus per easdem nostras litteras facultatem. Quocirca mandamus, quatenus vos uel duo aut unus uestrum per vos uel alium seu alios eidem episcopo uel procuratori suo eius nomine faciatis auctoritate nostra iuxta huiusmodi concessionis nostre tenorem semel dumtaxat predictum subsidium exhiberi, non obstantibus omnibus supradictis, seu si aliquibus communiter uel diuisim a sede apostolica sit indultum, quod interdicti, suspendi, uel excommunicari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de uerbo ad uerbum de indulto huiusmodi mentionem. Contradictores per censuram ecclesiasticam etc. Datum ut supra.

124.

Johan XXII.

28 Dec. 1326.

Brev til Ærkebiskop Karl af Lund om at være Biskoppen af Roskilde behjælpelig med Opkrævelsen af de ham tilstaaede Subsidiepenge (cfr. Nr. 123).

Johannes etc. venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi Salutem etc. Habet pro parte uenerabilis fratris nostri

Johannis Episcopi Roskildensis suffraganei tui expositio facta nobis, quod cum ipsum tam pro suis quam pro ecclesie sue negocijs apud apostolicam sedem et alibi promouendis et utiliter procurandis oportuerit et oporteat de necessitate subire magna onera expensarum, et alias fuerit ipse et ecclesia sua multis et diuersis creditoribus obligata, ad que necnon et ad soluendum tibi subsidium iuxta concessionem de huiusmodi subsidio petendo et leuando suffraganeis et alijs subsidijs (sic) tuis ciuitatis, diocesis et prouincie Lundensis, auctoritate apostolica tibi factam, facultates ecclesie sue predictae sufficere minime dinoscuntur. Quare dictus Episcopus nobis humiliter supplicauit, ut sibi et oneribus caritatiue eius compacientes affectu¹⁾, fraternitatem tuam requiramus, rogamus et hortamur attente per apostolica tibi scripta mandantes, quatenus attentis suis et ecclesie predictae oneribus supradictis in exigendo ab eodem episcopo subsidium memoratum pro nostra et apostolice sedis reuerencia agas misericorditer cum eodem. Ita quod nos fraternitatem tuam de deuotionis et obedientie promptitudine dignis possimus in domino laudibus commendare. Datum Auinione V. kal. Januarij pontificatus nostri anno vndecimo.

125.

Johan XXII.

13 Januar 1328.

To jydskø Herrer Jakob Rozstach, Ridder, og Aage Esbernsøn, Væbner, havde overfaldet en svensk Prædikebroder Egisle Birgersøn, som han var paa Veien til Rom, og berøvet ham, hvad han førte med sig. Derfor overdrager Paven i dette Brev Ærkebiskop Karl at undersøge Sagen, og giver ham Fuldmagt til at afgjøre den.

Johannes etc. Venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi Salutem etc. Exigit tue iustitie debitum, ut iniurias et uiolentias passis aduersus illos qui eas intulisse dicuntur prouideamus de remedijs oportunis. Nuper siquidem dilecto filio Egislo Birgeri ordinis fratrum predicatorum de regno Suetie nobis conquerente didicimus, quod dum olim ipse

¹⁾ Her maa vel være udeglemt mindst en Linie.

ad apostolicam sedem accederet, Jacobus Rozstach, miles, et Agho Esberni, armiger, Ripensis diocesis, et nonnulli alij sequaces eorum ipsum in Datia bonis que secum habebat ausu sacrilego spoliare per uolentiam presumpserunt, super quo dictus Egislus prouisionis nostre remedium contra spoliatores huiusmodi humiliter implorauit. Ne igitur prefati spoliatores de ipsorum in hac parte malitia glorientur, fraternitati tue per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus, vocatis qui fuerint euocandi, impendas lesis super predictis simpliciter et de plano sine strepitu et figura iuditij, appellatione remota, iustitie complementum, fatiens quod decreueris per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari. Testes autem qui fuerint nominati, si se gratia odio uel timore subtraxerint, censura simili, appellatione cessante, compellas ueritati testimonium perhibere. Non obstantibus constitutione felicitis recordationis Bonifatij pape VIII predecessoris nostri, qua cauetur, ne aliquis extra suas ciuitatem uel diocesem, nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam, ad iudicium euocetur, dumodo ultra duas dietas aliquis auctoritate presentium non trahatur, seu si aliquibus communiter uel diuisim a sede sit indultum eadem, quod excommunicari, suspendi uel interdicti non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de uerbo ad uerbum de indulto huiusmodi mentionem. Datum Auinione idus Januarij pontificatus nostri anno duodecimo.

126.

Johan XXII.

12 Febr. 1328.

Biskop Nicolaus af Børglum havde indgivet Begjæring om at fratræde sit Bispedømme og indtræde i Prædikebrødrenes Orden, hvilket Paven tilstod ham, og overdrog til Ærkebispem at modtage hans Afsked, samt at forhandle med ham om Valget af hans Efterfølger, og derom gjøre en Indstilling til Paven.

Johannes etc. Venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi Salutem etc. Cvm sicut accepimus venerabilis frater noster Nicolaus Episcopus Burglanensis certis ex causis

rationabilibus intendat cedere oneri et honori regiminis pastoralis ecclesie Burglanensis, Nos uotis eius in hac parte benignius annuentes fraternitati tue recipiendi ab eodem episcopo uice nostra huiusmodi oneris et honoris liberam cessionem, sibi que auctoritate nostra dandi licentiam, quod possit ordinem fratrum predicatorum ingredi, ut ibidem sicut desiderat in quiete spiritus perpetuo domino famuletur, auctoritate presentium plenam concedimus facultatem. Ceterum tue discretioni committimus et mandamus, quatenus, recepta ab eodem Nicolao episcopo huiusmodi cessione, de personis ydoneis, de quarum aliqua eidem ecclesie Burglanensi, ne ob utilis pastoris carentiam defectum in spiritualibus et temporalibus patiatur, ualeat prouideri, per cuius circumspeditionem prouidam et prouidentiam circumspectam eadem ecclesia salubriter ualeat gubernari, diligentius te informes ac, huiusmodi informatione recepta de personis predictis, nos per litteras tuas plenius certificare procures, ut nos de ipsarum aliqua, quam regimini eiusdem ecclesie utilem et necessariam fore uiderimus, possimus eidem ecclesie auctore domino prouidere, ipsamque prefate ecclesie proficere in episcopum et pastorem. Datum Auinione II idus Februarij pontificatus nostri anno duodecimo.

Det samme Paalæg fornyet, med noget andre Udtryk, i Brev af 31 Aug. 1328, datum Auinione II kl. Sept. ann. XII. Ved dette Brev faar Erkebispnen ogsaa Myndighed til selv at udnævne Eftermanden.

127.

Johan XXII.

12 Febr. 1328.

Brev til Ærkebispnen om den samme Sag (jfr. 126), at han nemlig efterat have anstillet en omhyggelig Undersøgelse skulde gjøre Indstilling om den fratrædende Biskops Pension.

Johannes etc. Venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi Salutem etc. Nuper fidedigna insinuatione percepto, quod venerabilis frater noster Nicolaus Episcopus Burglanensis certis ex causis rationabilibus desiderat oneri pontificalis dignitatis cedere et honori, Nos uotis ipsius in hac parte fauorabiliter annuentes, tibi recipiendi ab eo uice nostra

huiusmodi cessionem sibi que dandi auctoritate nostra licentiam, quod possit ordinem fratrum predicatorum ingredi, ut ibidem sicut affectat in quiete spiritus perpetuo domino famuletur, per litteras nostras plenam concessimus facultatem. Ne igitur idem Nicolaus propter huiusmodi cessionem defectum in rebus necessarijs patiatur, fraternitati tue presentium auctoritate committimus et mandamus, quatenus diligentius te informes, de quibus bonis eiusdem ecclesie sibi quoad uixerit congrue prouideri possit cum minori ipsius ecclesie detrimento, qua informatione recepta nos de illis et alijs circumstantijs in talibus attendendis per litteras tuas harum seriem continentes reddere studeas certiores, ut circa prouisionem decentem dicto Nicolao de dictis bonis dum uixerit ordinare possimus, quod in hac parte cum minori detrimento eiusdem ecclesie uiderimus expedire. Datum Auinione II id. februarij pontificatus nostri anno duodecimo.

Det samme Paalæg fornyet, med noget forskjellige Udtryk, i Brev af 31 Aug. 1328, dat. Auinione ij kal. Sept. ann. XII.

128.

Johan XXII.

2 Juni 1329.

Dette Brev handler om Cistertienser-Klosteret i Knardrup, som Kong Christopher II nylig havde stiftet (s. min Kirkehist. I S. 748; II S. 105. Script. VI p. 522). Barneem, en Søn af Erik til Skårvesøholm, Hertug i Halland, havde med Vold sat sig i Besiddelse af Klosteret og udjaget Abbeden med Munkene; kort efter døde han, men Ridder Ingvar Hjort i Forening med Barneems efterladte Enke, en Datter af Peter Tygesen til Udby (?), satte sig i Besiddelse af Klosteret, medens andre Lægmænd bemægtigede sig Byen Søsum samt Klosterets øvrige Jordegods. Abbeden og Konventet havde, understøttet af Ærkebispens i Lund, ført deres Klager frem i Rom, og Paven overdrog ved dette Brev til tre lybske Prælater, Abbeden for Klosteret Cismar, samt Skatmesteren og Kantoren ved Domkirken, at undersøge og paakjende Sagen.

Johannes etc. Dilectis filijs . . Abbatj Monasterii de Cismaria Lubicensis diocesis, et . . Thesaurario ac . . Cantori ecclesie Lubicensis Salutem etc. Ex conquestione dilectorum filiorum . . Abbatis et Conuentus monasterii Regalis-curie Knarredorp uulgariter nuncupati Cisterciensis ordinis Roskildensis diocesis in regno Dacie necnon ex relatione

venerabilis fratris nostri . . Archiepiscopi Lundensis percepimus, quod iam dudum propter altercationem dominij dicti regni quondam Barneem natus quondam Erici de Scarweyholm ducis Halandie cum quibusdam suis sequacibus eiusdem diocesis predictos abbatem et conuentum de dicto monasterio impie, crudeliter ac uiolenter eiecit, bonis eorum mobilibus et immobilibus plurimis dictoque monasterio penitus occupatis, eoque Barneem viam vniuerse carnis ingresso, Ynguarus dictus Hyort miles necnon legitima nata quondam Petri Tukyson de Wthbu militis, relicta eiusdem Barneem uidua, dicte diocesis, eidem Barneem succedentes in uicium possessionem dicti monasterii, ac iurium et pertinentium ipsius ingressi fuerunt, illudque detinent occupatum, et nonnulli alij laici eiusdem diocesis villam Syosum cum iuribus et pertinencijs suis et quedam alia bona ipsius monasterii mobilia et immobilia in dicta diocesi consistentia occuparunt et detinent occupata, in diuine maiestatis offensam et anime sue perniciem, dictorumque abbatis et conuentus preiudicium et grauamen. Quare prefati abbas et conuentus, qui aliquamdiu fuerunt et adhuc sunt taliter spoliati, nobis humiliter supplicarunt, ut cum propter potentiam et tyrampnidem occupantium predictorum et ob dispositionem instabilem dicti regni nequeant in dicto regno de dictis occupatoribus habere iusticie complementum, eis super premissis de oportuno prouidere remedio dignaremur. Nos igitur eidem Abbati et conuentui super hijs paterno compa-
cienter affectu, discretioni uestre per apostolica scripta mandamus, quatenus nos uel duo aut unus uestrum apud ciuitatem Lubicensem, uocatis qui fuerint euocandi, si uobis simpliciter et de plano sine strepitu et figura iudicij constitit de premissis, prefatis abbate et conuentu ad monasterium et bona predicta, sicut iustum fuerit, primitus restituti, spoliatores et occupatores predictos ad satisfaciendum prefatis abbati et conuentui de iniurijs, dampnis, expensis et interesse, que occasione spoliationis et occupationis huiusmodi incurrerunt, per censuram ecclesiasticam appellatione

postposita compellatis, audientes postea hinc inde proposita et, appellatione remota, quod iustum fuerit decernentes, ac facientes quod decreueritis censura simili firmiter obseruare, inuocato ad hoc si opus fuerit auxilio brachij secularis, testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio uel timore subtraxerint, censura simili, appellatione cessante, compellatis ueritati testimonium perhibere; non obstantibus felicis recordationis Bonifacij pape VIII, qua cauetur, ne quis extra suam ciuitatem et diocesem, nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam, a fine sue diocesis ad iudicium euocetur, seu de duabus dietis in concilio generali et alijs quibuscumque constitutionibus a Romanis pontificibus predecessoribus nostris in contrarium editis, per quas posset uestre iurisdictionis explicatio in hac parte quomodolibet impediri, seu circumfluentia maris pefatam dictorum reorum diocesem ambeuntis, dummodo ultra quatuor dietas pefati occupatores a fine diocesis eorundem auctoritate presentium ad iudicium non trahantur, seu si aliquibus communiter uel diuisim a sede apostolica sit indultum, quod excommunicari, suspendi uel interdicti non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de uerbo ad uerbum de indulto huiusmodi mentionem. Datum Auinione III non. Junij pontificatus nostri anno terciodecimo.

129.

Johan XXII.

15 Juli 1329.

Dispensationsbrev for Grev Johan af Kiel og hans Hustru Mitislav, Datter af Grev Nicolaus af Wittenborch, der vare hinanden beslægtede i 4de Led.

Johannes etc. Dilecto filio nobili viro Johanni comiti Holtzatie et dilecte in Christo filie nobili mulieri Mitislaue nate quondam Nicolai comitis de Wittenborch eius vxori Lubicensis diocesis Salutem. Intenta salutis operibus apostolice sedis circumspecta benignitas indulta sibi desuper plenitudine potestatis utitur, prout consideratis condicione temporum et exigentia personarum utilius conspicit expedire.

Sane oblata nobis ex parte uestra peticio continebat, quod uos dudum ignari, quod aliquod inter uos esset obstaculum quod matrimonium impediret in facie ecclesie, secundum morem patrie matrimonium adinuicem solempniter contraxistis, sicque simul ut coniuges habitantes filium genuistis, postmodum uero ad uestram deducto notitiam, quod quarto consanguinitatis gradu inuicem estis coniuncti, timetis in dicto matrimonio absque dispensatione dicte sedis propter scrupulum conscientie commanere. Quare pro parte uestra nobis extitit humiliter supplicatum, ut cum impedimentum huiusmodi sit occultum, et si diuortium inter uos fieret, timetur, quod inter uestros consanguineos et amicos plurima seditiones et scandala orientur, prouidere uobis super hoc de oportune dispensationis beneficio dignaremur. Nos igitur, qui salutem querimus singulorum et libenter Christi fidelibus quietis et pacis comoda procuramus, huiusmodi scandalis et periculis obuiare ac animarum saluti paterna sollicitudine in hac parte consulere intendentes, uestris supplicationibus inclinati uobiscum, ut, predicto impedimento quod ex dicta consanguinitate prouenit aliquatenus non obstante, possitis in huiusmodi matrimonio licite remanere, auctoritate apostolica de speciali gratia dispensamus, prolem susceptam et suscipiendam ex uobis legitimam nuntiantes de apostolice plenitudine potestatis. Nulli ergo etc. nostre dispensationis infr. etc. Datum Auinione Idus Julij pontificatus nostri anno tertio decimo.

130.

Johan XXII.

1328—29.

Udtag af 4 pavelige Dispensationsbreve til forskjellige ellers ubekjendte Klerke.

Johanni episcopo Sleswicensi, quod dispenset cum Andrea de Gerding de presbitero nato et soluat super defectu natalium, quod possit ad ordines ecclesiasticos promoveri. Avinione X kal. Oct. an. 13. (22 Sept. 1328.)

Nannoni nato Petri preconulis ciuitatis Slesuicensis prouidetur de canonicatu eccles. Sleswicensis et prebendauacatura. Samme Dag.

Boecio Ricquardi prouidetur de canonicatu Ripensis ecclesie, non obstante inter alia quod parochialem ecclesiam in Bioldorp Sleswicensis diocesis noscitur obtinere. — Executores: Abbas monasterii loci dei Ripensis diocesis — Prepositus Sleswicensis — Magister Buxolus de Parma capellanus pape et Canonicus Tornacensis. Avinione X. kal. Jan. an. 13. (23 Decbr. 1328).

Hennikino Henceri de Rippis in Dacia, magistro artium, prouidetur de canonicatu in ecclesia Ripensi et prebenda vacatura, non obstante inter alia quod parochialem ecclesiam Dranghby Arusiensis diocesis noscitur obtinere. — Executores: Archiepiscopus Lundensis — prepositus Cavallicensis — prepositus Sleswicensis. — Avinione XIV kal. Jan. an. 14. (19. Dec. 1329).

131.

Johan XXII.

15 Oct. 1329.

Grev Geert havde med Vold taget Penge og Kostbarheder, der tilhørte Pavens Kasse, ud af Slesvig Domkirke; hvis han vilde fuldstændig erstatte, hvad han havde røvet, og betale en passende Bøde til Slesvig Kirke for den Helligbrøde, han havde begaaet, kunde han løses af den Band, han og hans Hjælpere vare komne i. Brevet er stillet til Ærkebiskop Karl af Lund, Prædikebroderen Johan af Nyborg, Pavens Poenitentiarius (siden Biskop i Roskilde), samt en italiensk Prælat, Petrus Gervasius, hvem det blev overdraget at bringe Sagen i Rigtighed.

Johannes etc. Venerabili fratri Carolo Archiepiscopo Lundensi ac dilectis filijs Johanni de Nyborgh de ordine fratrum predicatorum, penitenciaro nostro, ac Petro Geruasij canonico ecclesie sancti Euodij Aniciensis, apostolici sedis nuncijs, Salutem etc. Si nobilis vir Gerardus Comes Holsacie pecunias et bona ad Romanam ecclesiam spectancia, que de ecclesia Slewicensi manu uiolenta et sacrilega in diuine magestatis offensam, libertatis ecclesiastice ac nostrum et eiusdem Romane ecclesie preiudicium sueque anime periculum extraxisse dicitur et nequiter asportasse, restituere integraliter et ecclesie Slewicensi super uiolencia et effractione ibidem commissis satisfacere iuxta uestre discretionis arbitrium competenter, eidem suisque in hac parte complicibus, postquam bona et pecunie huiusmodi uobis nostro et eiusdem ecclesie Romane nomine cum integritate fuerint

assignata, beneficium absolutionis ab excommunicationis sentencijs, quas incurrerunt propter hoc, iuxta formam ecclesie impendendi, et iniungendi, prout saluti animarum ipsorum expedire uideritis, penitencias salutare plenam uobis et uestrum cuilibet in solidum concedimus auctoritate presentium facultatem. Volumus autem, quod super restitutione et assignatione predictis duo confici faciat consimilia publica instrumenta, quorum altero penes comitem memoratum dimisso, reliquum ad nostram mittere cameram studeatis. Datum Auinione Id. Octobr. pontificatus nostri anno quarto decimo.

132.

Johan XXII.

13 Nov. 1329.

Brev til Grev Geert om den samme Sag (s. Nr. 131), hvorved han formaner til, for at undgaae en strængere Fremgangsmaade, at underkaste sig de trende beskikkede Voldgiftsmænds Kjendelse.

Johannes etc. dilecto filio nobili uiro Gehorardo comiti Holsassie Salutem. Infesta dudum insinuatione percepimus, quod tu, nescimus quo ductus seu potius seductus spiritu, deum et sacrosanctam Romanam ecclesiam matrem tuam grauitur offenderé teque uarijs inuoluere periculis non formidans, de ecclesia Sleuicensi nonnulla pecunias et bona ad eandem Romanam ecclesiam pertinencia, que in eadem Sleuicensi ecclesia reposita nomine prefate Romane ecclesie fuerant conseruanda, non sine temeraria effractione prelibate Sleuicensis ecclesie lesioneque libertatis ecclesiastice, manibus extraxisti sacrilegis et nequiter in tue salutis anime dispendium ac eiusdem Romane ecclesie contemptum et preiudicium asportasti. Et licet occasione huiusmodi esset contra té iusticia exigente rigide procedendum, nos tamen de tua salute more paterno solliciti, an de predictis competenter satisfacere curaueris uolentes per uiam mansuetudinis experiri, venerabili fratri nostro Carolo Archiepiscopo Lundensi et dilectis filijs Johanni Nyborgh de ordine fratrum predicatorum, penitenciaro nostro, ac Petro Geruasij canonico ecclesie sancti Euodij Aniciensis, apostolice sedis nuncijs, te, postquam pecunias et bona predicta eisdem nomine nostro et memorate ecclesie Romane restitueris

ac predicte Slewicensi ecclesie de uiolencijs et iniurijs predictis satisfeceris iuxta ipsorum arbitrium competenter, absoluendi a sentencijs excommunicationis, quas propter premissa incurrisse dinosceris, concedimus per alias nostras litteras facultatem. Quocirca nobilitatem tuam requirimus attentius et hortamur, quatenus tue in hac parte saluti consulens sic prompte de premissis integram satisfactionem impendere non omittas, quod contra te procedere occasione huiusmodi non sit opus, sed tu potius ad sinum reductus eiusdem ecclesie ac in nostra et ipsius deuotione persistens confoueri a nobis et sede predicta oportunis gracijs et fauoribus tamquam benedictionis et gracie filius merearis. Datum Auinione Id. Nouembr. pontificatus nostri anno quartodecimo.

133.

Johan XXII.

15 Juni 1330.

Udtog af et Brev, hvorved Johan af Nyborg (s. Nr. 131) ved Provision beskikkes til Biskop i Roskilde.

Johannes de Nyborgh, ordinis fratrum predicatorum et penitentiarius domini pape, preficitur per provisionem in Episcopum Roskildensem. Avinione XVII kal. Jul. ann. XIV. (Intet Følgebrev til Kongen af Danmark).

134.

Johan XXII.

17 Aug. 1330.

Tilladelse for den nylig beskikkede Biskop af Roskilde, Johan af Nyborg, at optage et Laan af 400 Gylden paa sit eget og Kirkens Navn.

Johannes etc. Venerabili fratri Johanni Episcopo Roskildensi Salutem etc. Cvm, sicut in nostra proposuisti presentia constitutus, tam pro tuis expensis necessarijs quam ecclesie tue Roskildensis negotijs apud sedem apostolicam expediendis utiliter te subire oporteat magna onera expensarum, nobis humiliter supplicasti, ut usque ad summam quadringentorum florenorum auri mutuuum contrahendi sub modis et formis infrascriptis, sine quibus creditores te putas inuenire non posse, tibi largiri licentiam dignaremur, nos igitur de tua tam in hijs quam in alijs circa tua et ipsius ecclesie utiliter promouenda negotia circumspectione plenius

in domino confidentes, nec uolentes, quod propter expensarum ipsarum defectum indigentiam patiaris uel quod eadem negotia inexpedita remanere contingat, tuis supplicationibus inclinati fraternitati tue contrahendi mutuuum propter hoc usque ad predictam summam quadringentorum florenorum auri tuo ac eiusdem ecclesie Roskildensis nomine, ac te et successores tuos episcopos Roskildenses ac dictam ecclesiam ac tua et eorumdem bona mobilia et immobilia presentia et futura usque ad summam predictam dictis creditoribus, usuris omnino cessantibus, obligandi et renuntiandi etc. etc., plenam auctoritate presentium concedimus facultatem. Volumus insuper etc. Ceterum ne in hoc uorago locum sibi uendicet usurarum etc. Datum Auinione XVI kal. Septembr. pontificatus nostri anno quartodecimo.

Formularen se Brev af 21 Marts 1320. (Nr. 108).

135.

Johan XXII.

10 Jan. 1331.

Udtog af et Brev, hvorved Hellembert (Albert) beskikkes ved Provision til Biskop i Slesvig.

Hellembertus Scholasticus Bremensis, in sacerdotio constitutus, preficitur per prouisionem in episcopum Sleswicensem post obitum Johannis episcopi, quo vivo dudum episcopatus provisioni apostolice erat reservatus, daturque ei, cui per Gucelinum episcopum Albanensem munus consecrationis impensum fuerat, licentia recedendi ad sedem suam. Avinione III id. Januar. pontificatus nostri anno XV. (Intet Følgebreve til Kongen af Danmark.)

Denne Hellembertus er maaske den Hellembertus de Visbeke, der ved Brev af 15 Marts 1328 fik Provision paa et Jedigt Kanonikat i Hamborg, cfr. Brev af 8 Aug. 1332. *M.s. Anm.*

136.

Johan XXII.

18 Dec. 1330.

Udtog af et Brev angaaende Reparation af Aarhus Domkirke, der tidligere ved en ulykkelig Hændelse fuldstændig var afbrændt, hvorved det tillodes Biskoppen og Kapitlet i det Øiemed at oppebære en Trediedeel af Kirketienderne i 5 Aar efter den gamle Taxation. Brevet er stilet til Biskoppen i Ribe, samt til Abbederne af Essenebek og Alling, begge Kloostere i Aarhus Stift.

Episcopo Ripensi et Abbatibus monasteriorum de Eskenbeche ac Alwing Arusiensis diocesis notificatur, quod liceat Epi-

scopo et capitulo Arusiensi pro reparatione ecclesie Arusiensis dudum casu fortuito totaliter concremate percipere $\frac{1}{3}$ decimarum parochialium pro pretio taxationis antique decime usque ad quinquennium, mandaturque eis, ut dicto episcopo et capitulo in hoc re opem ferant. Avinione XV. kal. Januar. Ann. XV.

137.

Johan XXII.

2 Mai 1331 (?).

Grev Johan af Holsten fik ved dette Pavebrev Tilladelse til, at de Landskaber, Øer og Steder af Danmarks Rige, han besad som Leen eller som Pant, maatte være undtagne fra det Interdikt, Riget var kommet under paa Grund af at Kong Christopher, efter igjen at være kommen i Besiddelse af sine Lande, havde grebet og fængslet Biskop Tyge af Børglum.

Johannes etc. Ad futuram rei memoriam. Sincere devotionis, quam ad nos et Romanam ecclesiam dilectus filius nobilis vir Johannes comes Holtzetie gerere dinoscitur, promeretur affectus, vt petitionibus suis, illis presertim que animarum salutem sapiunt, quantum cum deo possumus ad exauditionis gratiam admittamus, oblate siquidem nobis pro parte dicti comitis petitionis series continebat, quod pridie (sic) magnificus vir Christoforus, rex Datie, frater suus, prelatorum et personarum ecclesiasticarum notorius persecutor, qui dudum propter suam tyrampnidem de regno Datie eiectus fuerat, ac eodem regno, diuino ut creditur iudicio, diucius permanserat destitutus, postquam nuper in regnum predictum extitit introductus, venerabilem fratrem nostrum Tuchonem episcopum Burglanensem personaliter cepit ipsumque carceri mancipauit, propter quod uigore cuiusdam antiqui statuti, per prelatos dicti regni editi et auctoritate apostolica ex certa sciencia confirmati, quo cauetur, ut quando-cunque et quotiescumque aliquis episcopus uel archiepiscopus per regem Datie caperetur, dictum regnum ipso facto interdicto ecclesiastico subiaceret, in toto regno predicto diuina organa sunt suspensa. Quare jdem comes nobis humiliter supplicauit, ut cum ipse sit dicto regi contrarius, et in nullo faueat uel adhereat eidem, dictusque comes multas terras, jnsulas et loca infra regnum ipsum tam uigore

feudali quam impignore habeat, que dicto regi non obediunt, nec ipse rex possessionem habet eorum, quorum etiam incole sine culpa existunt nec prebuerunt causam aliquam huiusmodi interdicto, quod etiam inibi sicut in alijs regni prefati partibus inuiolabiliter obseruatur, prouidere super hijs de oportuno remedio misericorditer dignemur. Nos igitur qui cunctorum zelamur fidelium animarum salutem, attendentes, quod cum hijs qui culpabiles non existunt gratiosius est agendum, prefati etiam comitis deuotis supplicationibus inclinati, interdictum huiusmodi, statuto non obstante predicto, in terris, insulis et locis predictis, non obedientibus dicto regi detinenti prefatum episcopum captiuum, quamdiu prefati eorum incole regi non obedient antedicto, usque ad nostrum beneplacitum suspendimus de gratia speciali, volentes, quod interim in ecclesijs et locis ecclesiasticis terrarum, insularum et locorum huiusmodi resumantur organa diuinorum (sic). Ita tamen quod si prefati incole, durante captiuitate huiusmodi episcopi antedicti, ad dicti Christofori regis obedientiam in aliquo se conuertant, eo ipso terre, insule et loca predicta prefato interdicto subiaceant sicut prius ac huiusmodi organa protinus sicut antea sint suspensa. Nulli ergo etc. nostre suspensionis et voluntatis infringere etc. Datum Auinione. VI non. Maij pontificatus nostri anno. XV.

NB. Dette Brev er dateret i Pavens 15de Aar (4 Sept. 1330—31), uagtet det findes indført i Regestbogen for det 16 Aar (4 Sept. 1331—32). Heraf kan man dog ikke uden videre slutte, at Aaret er urigtigt anført, eller at Registrator ved en Incurie har skrevet XV. istedetfor XVI., thi man har stundom, skjönt vistnok ikke ofte, Exempler paa, at Breve fra et tidligere Aar end det, hvorpaa en Regestbog lyder, i de fleste Tilfælde fra det næstforegaaende, ere indførte i denne, formodentlig fordi man havde glemt at indføre dem i den, hvor de egentlig hørte hjemme, eller fordi deres Expedition ej fandt Sted førend i det Aar, blandt hvis løbende Breve de ere optagne. At noget lignende har været Tilfælde med nærværende Brev, kunde man maaskee slutte deraf, at det, uagtet dateret i Mai, findes imellem en Samling andre, Danmark ei vedkommende Breve, daterede i Januar anno XVI. Naar altsaa ikke andre Data skulde gjøre det sandsynligt, at Brevet tilhører Mai 1332 (hvad der neppe er rimeligt), er den her stedfindende Uoverensstemmelse mellem Brevets og Regestbindets Aar ingen væsentlig Grund til at foretrække den sildigere Datering.

Her kommer det og i Betragtning, at et Brev, der handler om Hallands Fritagelse fra det samme Interdict i Anledning af Biskop Tyges Fængsling, er dateret 21de Juli 1331 (XII kal. Aug. ann. XV.) see Diplom. Svec. Nr. 2864. *M.s Anm.*

138.

Johan XXII.

19 Juni 1331.

Foreløbigt Provisionsbrev til Hellembert paa Slesvig Bispestol (cf. Nr. 135). For at Kirken ikke skulde staae altfor længe uden Styrer, blev dette Brev givet ham; det skulde have Gyldighed i tre Maaneder, — ventelig indtil det fuldstændige Provisionsbrev var udfærdiget.

Johannes etc. dilecto filio Helemberto Electo Sleswicensi Salutem etc. Pridem ecclesia Sleswicensi per obitum bone memorie Johannis Episcopi Sleswicensis pastoris solatio destituta, nos eidem ecclesie, cuius prouisionem certis causis rationabilibus, que ad id nostrum animum induxerunt, dudum ea uice reseruauimus, districtius inhibentes, ut nullus contra reseruatiorem nostram huiusmodi de prouisione se intromitteret ecclesie memorate, ac decernentes extunc irritum et inane, si secus per quoscumque super hijs scienter uel ignoranter attemptari contingeret, de pastore ydoneo, ne subiaceret amplius uacationis incomodis, prouidere uolentes et ad te dirigentes intuitum mentis nostre, de persona tua duximus eidem ecclesie de fratrum nostrorum consilio prouidendum, te illi preficientes in episcopum et pastorem, curam et administrationem illius in spiritualibus et temporalibus tibi plenarie committentes. Sane quia non parum ut accepimus expedit, ut ecclesia ipsa non remaneat diutius decetero gubernatoris regimine destituta, nos uolentes tuis et eiusdem ecclesie in hac parte prouidere utilitatibus et dispendijs precauere, ut quamuis prouisionis tue huiusmodi litteras non habeas nec ostendas, ad eandem ecclesiam tuam accedere ipsiusque administrationem per te tuosque vicarios, officiales, ministros et procuratores in spiritualibus et temporalibus suscipere ac usque ad tres menses a die data (sic) presentium computandos gerere plenarie ualeas, contradictores etc., dilecti quoque filij Capitulum eiusdem

ecclesie ac alij, quorum interest, tibi et eisdem vicarijs, officialibus, ministris et procuratoribus obedire, ac si dictas litteras haberes et ostenderes, felicitis recordationis Bonifacij pape VIII predecessoris nostrī et quacumque alia constitutione non obstante contraria, teneantur, plenam et liberam fraternitati tue facultatem et licentiam auctoritate presentium elargimur. Datum Auinione XIII kal. Julij pontificatus nostri anno XV.

Johannes etc. dilectis filijs capitulo ecclesie Sleswicensis Salutem etc. Pridem ecclesia uestra Sleswicensi etc. *uerbis competenter mutatis*. Quocirca discretioni uestre per apostolica scripta mandamus, quatinus eidem episcopo (sic) tanquam patri et pastori animarum uestrarum plene et humiliter intendentes et exhibentes eidem obedientiam et reuerentiam debitam et deuotam, eius salutaria monita et mandata recipiatis ylariter et efficaciter adimplere curetis. Alioquin sententias, quas ipse rite tulerit in rebelles, ratas habebimus et faciemus usque satisfactionem condignam actore domino inuiolabiliter obseruari. Datum ut supra.

In eundem modum vniuersis vassallis et subditis ecclesie Sleswicensis *usque* Quocirca vniuersitatem uestram rogamus, monemus et hortamur attente, quatinus eundem episcopum suosque vicarios, officiales, ministros et procuratores honorificentia debita prosequi studeatis, eorum salutaria monita et mandata suscipiendo ylariter et efficaciter adimplendo, exhibentes eisdem fidelitatis solitum iuramentum, consueta sibi prestare seruicia et de iuribus et redditibus eidem episcopo debitis plenarie respondere curetis, ita quod idem episcopus in uobis deuotos filios inuenisse letetur, uosque patrem in eo habeatis assidue gratiosum. Alioquin sententias et penas quas ipse etc. Datum ut supra.

139.

Johan XXII.

5 Aug. 1331.

Biskop Hellembert havde af Medfølelse med den Nød og Trængsel, Paven led i Italien, lovet at hjælpe ham med 2000 Gylden, som skulde betales i Brygge i Flandern; af disse Penge havde Hellembert personlig betalt 800 Regaler, der regnedes for 940 Gylden; siden ved Ærke-egnen i Widaa 1080 Gylden, hvorfor han ved dette Brev fik fuld- stændig Qvittering for Summen.

Johannes etc. Venerabili fratri Helemberto Episcopo Sleswicensi Salutem etc. Dvdum tu frater, uarijs necessitatibus, nobis et ecclesie Romane pro expugnatione hereticorum et rebellium aduersus deum et ipsam ecclesiam fidemque catholicam in partibus Italie crudeliter seuientium incumbentibus, non absque pia compassione attentis, nobis et nostre camere pro eisdem utilius releuandis necessitatibus duo millia florenorum auri soluendorum in villa de Brugis Tornacensis diocesis nobis seu camerario nostro aut alie (sic) certe persone, a nobis uel ab ipso super hoc mandatum habenti, tua grata ac spontanea uoluntate, sicut in instrumento inde confecto continetur plenius, promisisti. Cum autem die septima mensis Junij proximo preteriti octingentos regales auri pro nongentis quadraginta florenorum auri per manus tuas, et die data presentium mille et octoginta florenorum auri per manus dilecti filii Nicolari (sic) Gerardi, Archidiaconi in Wicha (sic) in ecclesia Slesuicensi, pro complemento totius summe dictorum duorum milium florenorum per te ut prefertur promissorum nobis duxeris assignandos, Nos, uolentes tuis indempnitatibus super hijs precauere, te de dictis duobus milibus florenorum auri per te ut premittitur pro necessitatibus supradictis promissis et nobis solutis absoluimus tenore presentium et quitamus, uolentes ac etiam concedentes, quod predictum et quodcumque aliud instrumentum super dicta promissione ac obligatione inde facta confectum pro nullo decetero penitus habeatur. Datum Auinione non. Augusti pontificatus nostri anno XV.

140.

Johan XXII.

8 Febr. 1332.

Dette Brev peger uidentvilt tilbage paa Nr. 131, i hvilket de tre her nævnte Herrer, Ærkebiskop Karl, Biskop Johan af Roskilde og den pavelige Nuntius, Peter Gervasius, fik det Hverv at undersøge, hvorledes det forholdt sig med det Kirkeran, Grev Geert havde begaaet, og at fælde Dom i den Sag. I dette Brev udtaler Paven sin Forundring over, at han slet ikke har hørt noget om, hvorledes de havde røgtet deres

14*

Hverv, og formaner saavel Ærkebispem som Biskoppen til ufortøvet at tage fat paa Sagen, og da meddele ham Underretning.

[Johannes episcopus seruus seruorum dei venerabili fratri] Carolo Archiepiscopo Lundensi [Salutem etc.]. Miramur admodum, quod super negocijs, pro quibus ad partes regni Dacie dudum dilectum filium Magistrum Petrum Geruasij Canonicum Viuariensem apostolice sedis nuncium destinauimus, quee negocia tibi ac venerabili fratri nostro Johanni episcopo Roskildensi et eidem nuncio per nostras certi tenoris litteras commisisse meminimus, expeditionem actiuam aliquam non audimus. Quocirca fraternitatem tuam rogamus et in domino attentius exhortamur, quatinus adeo sedule studeas super hijs laborare, quod nos, fructum uotiuum de tuis laboribus huiusmodi colligentes, tibi reddamur in gratijs et oportunis fauoribus propter hoc merito promptiores, rescripturus nobis fideliter quicquid actum extiterit in premissis. Datum Auinione VI Id. Febr. pontificatus nostri anno X^o VI.^{to}

In eundem modum dicto Episcopo Roskildensi uer(bis) compe(tenter) mu(talis). Datum ut supra.

141.

Johan XXII.

Udtag af Breve, indeholdende Gunstbeviisninger mod forskjellige verdslige og geistlige Herrer i Slesvig.

18 Mai 1332. Abeli Woldemari militi et Cecilie eius uxori Slesvicensis diocesis indulgetur, quod in locis ecclesiasticis interdico suppositis possint sibi divina officia facere celebrari. Avinione XV kal. Jun. ann. 16.

Eidem Abeli, ut confessor, quem sibi elegerit, eum in mortis articulo etc. possit absoluere. s. d.

Cristiernu Maltonis providetur de canonicatu ecclesie Slesvicensis et prebenda vacatura, non obstante inter alia, quod ecclesiam in Lekky Slesvicensis diocesis noscitur obtinere. Executores: Cantor Ripensis, scolastici Tullensis et Lubicensis ecclesiarum. s. d.

Nicolao de Sestede, magistro in artibus, providetur de canonicatu ecclesie Ripensis et prebenda vacatura cum communitate, non obstante inter alia quod in ecclesia Sleswicensi canonicatum et prebendam et parochialem ecclesiam de Siceby Sleswicensis diocesis noscitur obtinere. Executores: Abbas monasterij Rurisregij — prepositus Novimonasteriensis — Jacobus de Mutina scholasticus ecclesie Tullensis. s. d.

8 Aug. 1332. Helleberto Episcopo Slesvicensi committitur auctoritas conferendi persone idonee canonicatum et prebendam ecclesie Hamburgensis, quos ante promotionem suam ad episcopatum Sleswicensem ipse possidebat. Avinione VI id. Augusti.

142.

Johan XXII.

16 Juni 1332.

Dette og det følgende Brev handle om den nye Biskop Hellebert af Slesvig. Strax efter sin Ankomst var han i Kraft af det ham meddeelte Provisionsbrev (Nr. 138) kommen i Besiddelse af Stiftet, men da de tre Maaneder vare omme, hvorpaa Brevet lød, havde Grev Geerts Broder Giselbert, udvalgt Biskop af Halberstadt, trængt ham ud af Sædet og med Vold bemægtiget sig Bispedømmets Indtægter. Dette Brev er stilet til samme Giselbert, og indeholder en skarp Bebreidelse af hans skammelige, hans »infame« Færd, tilligemed en Paamindelse om at afstaae fra sin Lovløshed og bøie sig for det pavelige Provisionsbrev.

Johannes etc. dilectis filijs Giselberto electo Halberstadensi et nobili uiro Gerardo comiti Holtzatie eius germano Salutem etc. Qvemadmodum habundanter exultamus in domino, copiose recreamus (sic) in intimis, ac deo uiuo et uero deuote laudis uitulum immolamus, cum sentimus et conspicimus Christi fideles, et presertim nobiles et potentes, suos rectos dirigere filialis reuerentie ac sincere deuotionis intuitus ad sanctam ecclesiam matrem et dominam eorumdem, eius prelatos et ministros obedienter et fideliter proseguendo, sic punctura doloris nostrum animum interius sentiat (sic) et non leuiter exacerbat, cum audimus dictos fideles ac precipue nobiles et potentes huiusmodi, qui esse debent alijs quibus principantur speculum et exemplar, ab eorum generosa degenerare prosapia, sedis apostolice auctoritatem contempnere, prelatos ecclesiarum spernere, ac bona et

iura ecclesiastica conculcare. Credimus siquidem plene ad uestram notitiam peruenisse, qualiter iam dudum ecclesie Sleswicensi tunc uacanti de persona venerabilis fratris nostri Hellemberti episcopi Sleswicensis, tunc scolastici ecclesie Bremensis, auctoritatea postolica de fratrum nostrorum consilio duximus prouidendum, ipsumque illi prefecimus in episcopum et pastorem, prout nobis dumtaxat competebat propter reseruatiorem per nos ante uacationem huiusmodi cum interpositione decreti factam de prouisione ecclesie antedictae, qualiterque dictus episcopus per certi temporis spatium administravit in episcopatu Sleswicensi auctoritate litterarum nostrarum sibi super hoc ex causa legitima concessarum. Nuper uero, quod admiranter referimus, ad apostolatus nostri peruenit auditum, quod uos, qui pro diuina et dicte sedis reuerentia deberetis prefatum episcopum in suis manutenere iuribus ac etiam defensare, ad occupationem et perceptionem fructuum episcopalis mense Sleswicensis per uos uestrosue balliuos pro maiori parte ipsorum fructuum manus uestre potentie minus rationabiliter pro uestro libito extendistis, subditos clericos et laicos ac monasteria ipsius episcopatus talliando, penas et multas imponendo eisdem, et hijs non contenti sub penis grauissimis nobis expositis generaliter inhibuistis, ut nullus dictum episcopum seu aliquem de suis recolligeret uel hospitaretur in ciuitate Sleswicensi, sita in ducatu Jutie, cuius curam et regimen tu fili comes diceris exercere, sicque littere oportune confectae de nostra prouisione huiusmodi ad eam facientes propter premissam inhibitionem uestram publicate nequaquam fuerunt, nec in dicta ciuitate illas publicare audet seu potest episcopus prelibatus. Quantum autem huiusmodi processus uestri immo uerius excessus grauitas obscenitatis maculam in uestri generis ingerat claritatem, quantamue notam infamie uobis inferat, uobisque salutis dispendium afferat euidenter, nemo sane mentis ignorat, et qui diligenter intelligit, recte sentit. Quia igitur uolumus et debemus, super gregem dominicum

uigilis pastoris custodiam nobis diuinitus creditam obseruantes, oues gregis eiusdem tam plebeias quam etiam generosas a calle rectitudinis deuiantes ad caulam domini, quatenus cum eius uirtute possumus, reuocare, salutisque uestre premium in Christo sollicitudine paterna zelantes, et cupientes, ut huiusmodi nostra prouisio effectum plenum et debitum, prout rationi congruit, sortiatur, discretionem uestram attente requirimus, monemus et hortamur in domino Jhesu Christo, uobis nichilominus iniungentes, quatenus respectum habentes ad eterne omnipotentiam majestatis, que genus humanum producit in esse, et quando uult facit ad non esse pro suo arbitrio uisibiliter peruenire, necnon pro nostra tanquam patris et sancte Romane ecclesie uelut matris obedientia prestanda, curetis a premissis, iustitie ac decencie uestre contrarijs, sine difficultate qualibet et cum celeritatis promptitudine omnino desistere, et que minus iuste in episcopum et ecclesiam Slesuicensem prefatos attemptasse noscimini, ad statum debitum per satisfactionem congruam reuocare, neque talia contra eos decetero attemptetis, ac permittatis publicari supradictas ipsius prouisionis litteras et alias ad eandem prouisionem facientes, ubi et quando fuerint publicande, necnon eundem episcopum nancisci libere possessionem episcopatus et bonorum mense prefatorum, ac eorum plena et pacifica huiusmodi possessione gaudere, et quod a suis subditis reuerentia et obedientia debita, cessante quouis impedimento uestro, efficaciter impendatur, sic ergo huiusmodi requisitionem, monitionem, hortationem et iussionem nostras studeatis mansuete audire, illisque humiliter acquiescere ac eos per effectum operis efficacis celeriter exaudire, quod exinde apud deum mereamini sue retributionis premium consequi, a nobis et eadem sede percipere benedictionis uberis incrementum, et preter hec humane laudis famosum titulum reportare. Datum Auinione XVI kal. Julij pontificatus nostri anno sextodecimo.

Johan XXII.

. 16 Juni 1332.

Dette Brev giver en uførligere Omtale af den samme Sag. Der var begaaet en Feil ved Hellemberts Provision; Biskop Johan var nemlig dengang ikke død, som man meente i Rom; og først efterat han var ordineret, fik man Feiltagelsen af vide; den gamle Biskop var syg dengang, men kort efter døde han. Nu erholdt Hellembert en ny Provision, men da det ilede med at han kom afsted og det officielle Brev ikke hurtigt nok kunde udfærdiges af det pavelige Kancelli, fik han af Pavens egen Haand et foreløbigt paa tre Maaneder (Nr. 138). Med dette kom han til Slesvig, men da de tre Maaneder vare gaaede, og Brevet endnu ikke var kommet, benyttede den verdslige Magt sig deraf, berøvede ham den bispelige Myndighed, saa at Hellembert, da han virkelig havde faaet Brevet, ikke var istand til at publicere det i Kirkerne. Derfor blev det nu ved dette Pavebrev overdraget tvende Prælater af de nærmest boende, tilligemed Pavens Kapellan, at de skulde sætte Hellembert i virkelig Besiddelse af Bispestolen med alle dens Rettigheder.

Johannes etc. dilectis filijs . . preposito monasterij sancti Georgij Stadensis per prepositum soliti gubernari, et . . Hamburgensis Bremensis diocesis ac magistro Jacobo de Mutina capellano nostro Tutensis ecclesiarum scolasticis Salutem etc. Violentarum presumptuosus ausibus per oportuna remedia obuiandum existit, et contra illos est ad uirilis tutele presidium recurrendum, ita quod ob hoc efficaciter eorum conatibus resistatur, alijque a talibus uel similibus arceantur, ad quod debet ob zelum iustitie presidentis officium potenter et rationabiliter exerceri, ut eminus iuris iniuria repellatur et preualeat cominus iudicium rationis. Dudum siquidem bone memorie Johanne episcopo Slesvicensi regimini Slesvicensis ecclesie presidente, nos cupientes eidem ecclesie, cum eam vacare contingeret, personam utilem per apostolice sedis prouidentiam presidere, prouisionem ipsius ecclesie, quam primum ea quouis modo et ubicumque vacare contingeret, dispositioni nostre ac sedis eiusdem, ea uice duximus reseruandam, decernendo extunc etc., ac deinde ad audientiam nostram deducto, quod dicta ecclesia per obitum ipsius Johannis episcopi vacabat, nos volentes eidem ecclesie de pastore ydoneo prouidere, de persona venerabilis fratris nostri Hellemberti episcopi Sles-

vicensis, tunc scolastici ecclesie Bremensis, in sacerdotio constituti, de litterarum scientia, uite ac morum honestate, prudentia spiritualium et prouidentia temporalium alijsque uirtutum meritis nobis fidedignis testimonijs multipliciter commendati, de fratrum nostrorum consilio auctoritate apostolica duximus prouidendum, ipsumque illi prefecimus in episcopum et pastorem, ac subsequenter sibi apud sedem apostolicam constituto per venerabilem fratrem nostrum Gaucelinum episcopum Albanensem munus fecimus consecrationis impendi, postmodum autem fidedigna et certa relatione percepto, quod tempore nostre prouisionis et consecrationis huiusmodi prefatus Johannes, licet graui esset infirmitate detentus, adhuc tamen in humanis agebat, sed postea per aliquod spatium labentis temporis in illis partibus expirarat, nos ad prouisionem ipsius ecclesie Slesvicensis, de qua nulluspreter nos se hoc uice intromittere poterat, reseruatione ac decreto huiusmodi obsistentibus, sollicitis studijs intendentes, et considerantes etiam, quod dictus Hellembertus consecratus, ut predicatur, episcopus nullius ecclesie remanebat, post deliberationem, quam super hijs habuimus cum eisdem nostris fratribus diligentem, ad prefatum Hellembertum direximus oculos nostre mentis, quibus omnibus debita meditatione pensatis, de dicto Hellemberto eidem ecclesie Slesvicensi de ipsorum fratrum nostrorum consilio auctoritate predicta duximus prouidendum, ipsumque illi prefecimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem ipsius ecclesie Slesvicensis in spiritualibus et temporalibus sibi plenarie committendo. Subsequenter namque, pro eo quod dictus Hellembertus huiusmodi prouisionis nostre litteras celeriter, ut expediebat, nequiebat de cancellaria nostra forsitan obtinere, nos ei ex causa legitima tunc expressa, ut, quamuis non haberet nec ostenderet litteras antedictas, ad eandem ecclesiam Slesvicensem accedere ipsiusque administrationem suscipere, ipsamque per se uel vicarios, officiales et ministros suos in spiritualibus et temporalibus plenarie in sua diocesi usque ad tres menses a

certo tempore tunc expresso gerere posset, felicitatis Bonifatij pape VIII predecessoris nostri et quavis alia constitutione contraria non obstante, plenam et liberam concessimus inter alia per nostras litteras facultatem, prout in predictis eiusdem prouisionis et alijs huiusmodi concessionis nostre litteris inde confectis plenius continetur. Ac predictus Hellembertus auctoritate dictarum litterarum ipsius concessionis publicatarum ibidem, prout ad apostolatus nostri peruenit auditum, dictam administrationem ipsius episcopatus suscepit, et eam per dictos tres menses gessit, percipiendo pacifice fructus episcopatus eiusdem, ac elapsis prefatis tribus mensibus ab exercitio administrationis predictae cessauit, litteras huiusmodi prefate prouisionis humiliter expectando, et medio tempore non nulli partium dicto episcopatus vicinarum, qui nomen domini in uacuum recipere non formidant, quibusue fauor suppetit potentie temporalis, cum nondum idem Hellembertus prefatas dicte prouisionis litteras recepisset, per se et alios diuersa impedimenta prestiterunt et prestare non desinunt, quominus ipsius prouisionis littere, quas interim Hellembertus habuit antedictus, tam in ciuitate Slesuicensi quam in certis alijs locis eiusdem diocesis publicari ualerent, et nequiter satagunt prepedire, quominus prefatus H. in ciuitate recipiatur eadem, hijsque non contenti manus eorum occupatrices ad maiorem partem fructuum dicti episcopatus extendere presumpserunt, et occupare fructus huiusmodi non verentur, subditos eiusdem episcopatus diuersis vexationibus et exactionibus multipliciter aggrauando, grauibusque penis minacibus generaliter terrendo, ut nullus predictum Hellembertum aut aliquem de suis recolligat uel hospitium in ciuitate prebeat supradicta. Nos igitur decens et debitum reputantes, ut aduersus predictorum aduersantium in premissis dicto Hellemberto presumptuosam audaciam reprimendam eidem Hellemberto per dicte sedis prouidentiam celeriter succurratur, discretioni uestre per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus uos uel II aut I uestrum per uos uel alium seu

alios predictum Hellembertum uel procuratorem suum eius nomine in corporalem possessionem ecclesie Slesvicensis et episcopatus predictorum, ac bonorum episcopalis mense Slesvicensis, nec non iurium et pertinenciarum eorundem, inducatis auctoritate nostra et defendatis inductum, amoto ab eis quolibet detentore, facientes eidem Hellemberto a dilectis filijs capitulo eiusdem ecclesie et clero ac populo ciuitatis et diocesis Slesvicensis tamquam legitimo et vero eorum antistiti ac patri et pastori animarum suarum pareri efficaciter et intendi, nec non ab vniuersis vassallis eiusdem ecclesie Sleswicensis de consuetis seruitijs et iuribus sibi ab eis debitis ac de fructibus, redditibus, prouentibus, iuribus et obuentionibus uniuersis ecclesie Slesvicensis, episcopatus et bonorum predictorum ad eam spectantibus integre responderi, sibique de supradictis fructibus occupatis plenam et debitam satisfactionem impendi, contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo. Non obstante si aliquibus communiter uel diuisim ab eadem sit sede indultum, quod excommunicari, suspendi uel interdici non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de uerbo ad uerbum de indulto huiusmodi mentionem; et quauis alia dicte sedis indulgentia generali uel speciali, cuiuscumque tenoris existat, per quam presentibus non expressam uel totaliter non insertam huiusmodi excommunicationis explicatio impediri possit quomodolibet uel differri, et de qua cuiusque toto tenore habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Datum Auinione XVI kal. Julij pontificatus nostri anno XVI.

144.

Johan XXII.

13 Sept. 1334.

Dette Brev er stilet til Ministeren og samtlige Custodier og Guardianier af Minoriternes Orden i Provindsen Danmark. Det handler om en ganske mærkelig Munketrætte. En Broder i Løgumkloster af Citeritiensernes Orden, Knud Aagesen fra Ribe, havde tidligere aflagt Løftet til Minoriternes Orden, men han var bleven løst fra dette Løfte af Pavens Pœnitentiar Biskop Gaucelin, hvem Paven mundtlig havde givet

dette Hverv, og var da med Biskoppens Tilladelse traadt ind i det nævnte Kloster. Efter at han havde levet der i flere Aar, gjorde Minoriterne Indsigelse, ja gjorde Forsøg paa at gribe Manden og føre ham tilbage til deres Orden. Han henvendte sig da til det apostoliske Sæde, og Pave Johan befalede i dette Brev, at Minoriterne skulde lade ham og Klosteret i Fred.

Johannes etc. dilectis filijs . . ministro ac vniuersis custodibus et gardianis fratrum ordinis minorum et eisdem fratribus per prouinciam Datie constitutis Salutem etc. Deuotioni congruit, caritati concordat et consonat rationi, ut hij, qui se misericordiarum patri et domino pro eius miserationis gratia impetranda in humilitatis spiritu perpetuo seruituros regularis professionis astricti uinculo dedicarunt, in huiusmodi eorum honesto et salubri proposito foueantur, nec in illo aliquatenus perturbentur, sed pacifice permittantur excellentie diuine quietis mentibus pensum exoluere debite seruitutis. Sane dilectus filius Kanutus Aghonis de Ripis, monachus monasterij loci dei Cisterciensis ordinis Ripensis diocesis, sua nobis humili et deuota insinuatione monstrauit, quod olim tempore ab obseruantia et obediencia uestri ordinis, in qua se uinculo professionis astrinxerat, per litteras venerabilis fratris nostri Gaucelini episcopi Albanensis, penitentiarie nostre curam gerentis, auctoritate nostra et de speciali nostro mandato super hoc uiue uocis oraculo sibi facto penitus absolutus, ad ordinem Cisterciensem de licentia ipsius episcopi et auctoritate predicta sibi a nobis concessa sine mora se transtulit, in quo pluribus annis extitit iam professus et in dicto monasterio laudabiliter conuersatus, uerum quia uos uel aliqui uestrum, minus ueraciter asserentes, huiusmodi absolutionem et licentiam per eundem episcopum auctoritate et de mandato nostris predictis habitas et factas non ualere, pro eo quod de potestate sua, quam super hoc a nobis receperit, sub bulla nostra non apparent absolutio et licentia prelibate, dictum Kanutum temere capere, necnon ad eundem uestrum ordinem, de quo auctoritate et mandato prefatis absolutus ut prefertur fuerat, reducere nitimini, et tam Kanutum quam

monasterium predicta per impetitionem huiusmodi uexatis multipliciter et etiam perturbatis. Cum itaque idem Kanutus intendat ut asserit in ordine Cisterciensi iamdicto uirtutum domino imperpetuum famulari, nobis supplicauit humiliter et deuote, ut prouidere sibi super hoc de apostolice sedis clementia et benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur huiusmodi prefati Kanuti supplicationibus inclinati, vniuersitati uestre per apostolica scripta districte mandamus, quatenus Kanutum et monasterium antedicta premissorum occasione deinceps nullatenus perturbetis, nec per alios perturbari quomodolibet procuretis, sed permittatis in pace predictum Kanutum degere deoque seruire in monasterio et Cisterciensi ordine memoratis, sic igitur huiusmodi mandatum apostolicum uobis directum obedienter adimplere curetis, quod exinde de uirtute obedientie humilis et deuote, ad quam etiam uos regularis obseruantie uigor astringit, commendari merito ualeatis. Datum Auinione Idus Septembr. pontificatus nostri anno decimo nono.

145.

Benedict XII.

12 Nov. 1335.

Dengang Clemens V. paa Konciliet i Vienna havde udskrevet Tiende af Klereciat over hele Christenheden, beskikkede Kapitlet og Klereciat i Roskilde By og Stift blandt andre Kanik Johannes Saumari, Sogneherre i Egeslev, til Indsamler. Det pavelige Sendebud Petrus Gervasius (se Nr. 131; 140) lyste denne Indsamler i Band, lagde Beslag paa hans Embedsindtægter og paa alt hans Gods, samt beskikkede en anden Præst Nicolaus Spink til at oppebære Indtægterne af Egeslev Kirke, indtil den romerske Stol havde faaet Vederlag for de indsamlede Penge. Men den nævnte Kanik Johannes fandt Medhold hos Abbeden for Alving Kloster i Aarhus Stift og hos Kantor Johannes Roth ved Aarhus Kirke; disse støvnedede Nicolaus Spink i Kraft af nogle apostoliske Breve, ja drev det saavidt at han blev bandlyst. Paven, til hvem den haardt betrængte Klerk havde appelleret, da han ikke i Landet selv kunde komme til sin Ret, erklærede den Anvendelse, der var gjort af hine Breve, for en Misbrug, og beskikkede ved det her meddelte Brev Domprovsten i Lund til Dommer i denne Sag.

Benedictus etc. dilecto filio . . preposito ecclesie Lundensis salutem etc. Offitij nostri debitum exigit, ut cuique

poscenti exhibeamus iustitie complementum. Ex tenore siquidem petitionis dilecti filij Nicholai dicti Spink presbiteri Roskildensis diocesis nobis porrecte collegimus, quod cum dudum felicis recordationis Clemens papa V. predecessor noster clericis per uniuersum mundum decimas pro transmarino subsidio imposuerit in Concilio Viennensi, dilecti filij . . decanus et capitulum ecclesie Roskildensis necnon clerus Roskildensis ciuitatis et diocesis, uolentes huiusmodi decimas soluere, inter ceteros dilectum filium Johannem Saumari canonicum Roskildensem, rectorem ecclesie de Egeslev dicte diocesis Roskildensis, huiusmodi decimarum collectorem fecerunt, qui magnam quantitatem pecunie de huiusmodi decimis illo tempore collegit, quam soluere Romane ecclesie recusauit, propter quod ipse excommunicatus auctoritate apostolica fructusque beneficiorum suorum et bona sua omnia arrestata fuerunt per dilectum filium Petrum Geruasij, canonicum ecclesie sancti Auodij Anitiensis diocesis, ad hoc auctoritate apostolica deputatum, qui etiam eadem auctoritate deputauit prefatum Nicholaum ad recipiendum fructus ecclesie de Egeslef predicte pro eodem Petro et nomine ecclesie Romane prefate, donec de pecunia collecta a dicto Johanne ex dictis decimis foret ipsi Romane ecclesie plenarie satisfactum, quodque ex eo quod dictus Nicholaus tanquam obedientæ filius de fructibus prefate ecclesie de Egeslef se intromisit, ut poterat et debebat, idem Johannes per dilectum filium . . abbatem monasterij in Alwing Arusiensis diocesis, et magistrum Johannem Rooth, cantorem ecclesie Arusiensis, uigore quarumdam litterarum apostolicarum fecit ipsum ad iudicium euocari, eumque de facto turbauit, uexauit, molestauit et excommunicari fecit et excommunicatum publice nuntiari, ipsum nequiter diffamando, litteris huiusmodi abutendo etiam in contemptum, preiudicium et iniuriam apostolice sedis, quamuis dicte littere apostolice prefatis abbati et cantori contra dictum Nicholaum nullam iurisdictionem tribuissent, propter que idem Nicholaus maxima dampna, labores subijt et expensas, et effectus

est quodammodo pauper, et quod idem Nicholaus a prefatis sententijs et processibus dictorum abbatis et cantoris scilicet nullis ad sedem appellavit eandem. Quare prefatus Nicholaus nobis humiliter supplicavit, ut cum ipse propter potentiam dictorum abbatis et cantoris et Johannis ac malum statum illarum partium non speret infra ciuitatem seu diocesem Arusiensem se posse assequi contra eos iustitie complementum, prouidere sibi super hijs de oportuno remedio misericorditer dignaremur. Nos itaque, qui sumus omnibus in exhibitione iustitie debitores, uolentes eidem Nicholao in sua iustitia non deesse, ipsius supplicationibus inclinati discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus, uocatis abbate et cantore et Johanne predictis et alijs qui fuerint euocandi, huiusmodi causam appellationis et negotij principalis ac iniuriarum sibi, ut premittitur, illatarum cum suis emergentibus, dependentibus et annexis auctoritate nostra audias et debito fine decidas, faciens quod decreueris per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari; testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio uel timore subtraxerint, censura simili, appellatione cessante, compellas ueritati testimonium perhibere, non obstantibus felicis recordationis Bonifacij pape VIII etc. etc. Datum Auinione ij Id. Nouembr. pontificatus nostri anno primo.

146.

Benedict XII.

21 Juni 1337.

Til Biskop Tyge af Børglum. Grev Geert havde bedt om, at Interdiktet maatte mildnes ogsaa i hans Lande, da han ingen Deel havde haft i Biskoppens Fængsling, ja endog mandelig havde staaet paa hans Frigivelse, og alligevel havde ladet sine Undergivne betale den i Loven bestemte Bøde. Da Forholdene ikke vare Paven noie bekendte, overlod han Biskoppen Afgjørelsen (cf. Nr. 137).

Benedictus etc. Venerabili fratri Thuconi episcopo Burglanensi Salutem et cetera. Significavit nobis dilectus filius nobilis vir Gerardus Haltzatie et Stormatie comes, quod olim pro eo, quod quondam Christoforus rex Dacie ausu sacrilego te cepit et carceri mancipavit, teque de-

tinuit per annum et dimidium eidem carceri mancipatum, totum regnum Dacie uigore cuiusdam constitutionis per sedem apostolicam confirmate suppositum extitit ecclesiastico interdicto, quodque idem comes eiusque subditi in huiusmodi captione uel carceris mancipatione aut detentione persone tue culpabiles non fuerunt, nec causam aliquam prestiterunt eisdem, quinimmo idem comes pro liberatione tua tibi uiriliter astitit, et nichilominus a suis subditis tibi et ecclesie tue Burglanensi iuxta ipsius constitutionis tenorem competentem prestari fecit emendam. Quare prefatus comes nobis humiliter supplicauit, ut cum prefatum interdictum in toto dicto regno preterquam in eius dominio fuerit relaxatum, illud similiter relaxari in dicto dominio suo misericorditer mandaremus. Quia igitur de premissis noticiam non habemus, fraternitati tue presentium tenore committimus, quatenus si est (sic) et tue de emenda huiusmodi contenteris, dictum interdictum in dominio, quod idem comes in Dacia dicitur possidere, auctoritate nostra relaxes. Datum Auinione XI kal. Julij pontificatus nostri anno tertio.

Kirkelige Forhold og Personligheder i Kong Frederik den Andens Tid.

VIII.

Om en Omarbejdelse fra 1561 af Kirkeordinansen.

Blandt andre Beviser paa Danmarks stadige Vedhængen ved den rene Lære henviser D. Søren Lintrup i sit Skrift: *Vindiciæ hist.-theol. pro Dania orthodoxa fideli et pacifica H. G. Masii*, Havn. 1692, p. 81, til »*Confessio præcipuorum Articulorum Doctrinæ ac fidei Ecclesiarum Danicarum una cum gubernatione Ecclesiastica ad mandatum Serenissimi Danorum Regis Friderici ejus nominis 2di, Anno 1561 mense Majo conscripta, sicut ea hodiernum M S. in Bibliotheca nostra publica asservatur*»; og paa et andet Sted i samme Skrift (p. 111—2) siger han: »*Fridericus II Augustanam C. invariata[m] recepit, et ceu justam Doctrinæ Danicæ υπότίπωσιw coluit, ceu manifestum evadit . . . ex præfatione XXV Articulorum, ac illa, cuius supra memini, Ecclesiarum Danicarum Confessione, jussu ipsius, Anno 1561 consignata, in qua Confess. Cæsari Carolo V. in comitiis Augustanis Ann. D. 1530 exhibitam, h. e. invariata[m], se approbare, constanter retinere, et toto pectore amplecti asseverant*«¹⁾. — Jeg

¹⁾ Som Vidnesbyrd om, at den augsb. Konfession erkjendtes som symbolsk Bog her i Danmark i Frederik II's Tid, henviser Lintrup dog især til de Forhandlinger, som foregik 1575 i Anledning af Hemmingsens kalviniserende Nadverlære.

kunde have Lyst til at forelægge danske Kirkehistorikere det Spørgsmaal, hvad det er for et, saavidt man kan skjønne, meget vigtigt kirkehistorisk Aktstykke fra Aaret 1561, Lintrup ved disse Ord hentyder til. Hos Pontoppidan og Helveg vil man forgjæves søge nogen Vejledning. Ingen af dem har, som det synes, lagt Mærke til disse Antydninger hos Lintrup. Derimod har Lackman i sin Hist. ordin. eccl. p. 65 henvist til det sidstanførte Sted som Bevis paa, at K. Frederik II anerkjendte den uforandrede augsburgske Konfession som den rette Norm for Kirkelæren i Danmark og Hertugdømmerne. Men han veed forøvrigt intet videre om Sagen, end hvad der kan udledes af Lintrups Ord.

Da det Haandskrift, hvoraf Lintrup øste sin Kundskab, maa antages for at være gaaet tilgrunde ved det gamle Universitetsbibliotheks Brand 1728, og der i trykte Skrifter neppe vil findes yderligere Vejledning til Oplysning om, hvad det er for en »Bekjendelse om den danske Kirkes vigtigste Tros- og Lærdomsartikler« tilligemed en »Gubernatio ecclesiastica«, der ifølge kgl. Befaling blev forfattet i Maj 1561, kunde det synes at være et forgjæves Arbejde at søge at skaffe Lys i denne mørke Sag, saa underligt det end er, at en tilsyneladende saa vigtig Forhandling skulde være gaaet saa godt som sporløs hen. — Ved et heldigt Fund antager jeg imidlertid at være kommen paa Spor efter den »Gubernatio ecclesiastica«, som Lintrup har haft for Øje, om end ikke selve det Haandskrift, han har benyttet; thi det maa som sagt anses for tabt. Derved er desværre tillige den efter Lintrups Beretning forudgaaende »Confessio præcipuorum articulorum doctrinæ et fidei ecclesiarum Danicarum« tabt, thi den findes nu ikke mere sammen med hin »Gubernatio eccl.« eller Kirkeordinans. — I Gl. kgl. Saml. 3182. 4 gjemmes nemlig et meget sirlig skrevet Haandskrift, som det synes fra det 16de Aarh., indeholdende en latinsk Omarbejdelse af den danske Kirkeordinans. Det savner enhver Tidsbetegnelse; men af Indholdet fremgaar, at det maa være fra Frederik II's Tid og

udentvivl fra Begyndelsen af samme. Blandt de Skrifter, det paalægges Præsterne at eje og benytte, nævnes nemlig Hemmingsens Enchiridion (udkom første Gang 1557) og hans Postilla Evangeliorum (der udkom første Gang 1561); ældre end det sidstnævnte Aar kan Omarbejdelsen altsaa ikke være. Mandsklostrene omtales som endnu bestaaende; men de vare alle ophørte at bestaa som Klostere og vare gaaede over til at være verdslige Forleninger inden Frederik II's Død. Medens Christian III's Fortjenester af Kirke- og Skolevæsenet berømmes, omtales Frederik II's ikke, hvilket tyder paa, at Skriftet er fra Begyndelsen af denne Konges Regjering, da han senere, især efter Syvaarskrigen, baade antog sig Kirkevæsenet og ved en isandhed storartet Gavnildhed bødede paa sin Faders mangelfulde Udstyrelse af Skolerne og Universitetet, og saaledes erhvervede sig en uforgjængelig Berømmelse. — Skriftets Titel og Indledning lyder som følger:

Ordinatio Ministerii Ecclesiastici in inclyto Regno Daniæ.

Cum Regia autoritate nobis iniunctum sit : eius, quæ in Regno Danico est, Ecclesiasticæ gubernationis¹⁾ formam scripto quodam comprehendere : vt, qua disciplina, quibusque ceremonijs, ac communi eorum, qui docendi munus in Ecclesijs nostris sustinent, officio, vniuersum Euangelij ministerium in patria nostra perficiatur : luculenta quadam et minime perplexa partium ordinatione constare possit. Equidem ita videmur nobis via quam maxime expedita, quod mandatum est, posse absoluere : si rem in certa quædam Capita conferentes, singulorum deinceps membra suo ordine expediamus.

Omnem igitur Ecclesiarum nostrarum gubernationem ita dispertimur, vt hæc quatuor potissimum in ea spectanda esse statuamus:

¹⁾ Som man vil bemærke er det det samme Udtryk, som bruges i Lintrups Omtale af Skriftet.

- I. Ministrorum conditionem atque officium,
- II. Ceremoniarum vsus,
- III. Disciplinæ ecclesiasticæ normam,
- IIII. Singularem aliquam de illis constitutionem, qui, cum in ministerio non sint euangelico, ecclesiasticarum tamen personarum numero contineri volunt. De hisce quidem omnibus iuxta Ecclesiarum nostrarum consuetudinem breuiter dicemus.

Skriftet indeholder tildels de samme Bestemmelser, som alt vare fremkomne i den tidligere kirkelige Lovgivning, navnlig i Kirkeordinansen og Ribeartiklerne, men i en bedre Orden og Stil, dog paa sine Steder ikke uden en vis trætende Bredhed. Men desuden vil der ogsaa findes endel ny Bestemmelser deri, især vedkommende Skolevæsenet. Omfanget — det vilde trykt udgjøre 5-6 Ark — afholder mig fra at meddele det hele her. Jeg indskrænker mig til at henlede Kirkehistorikeres Opmærksomhed derpaa, i Haab om at nogen maatte finde Lejlighed til at underkaste det en grundigere Granskning og en Sammenligning med den tidligere kirkelige Lovgivning. For dog her idetmindste at give en Antydning af Indholdet, bidsættes Overskrifterne over Afsnittene:

Cap. I.

A. Efter en Indledning om Skolens Betydning som Underlag for Kirken følger: De scholis particularibus, der indeholder en udførlig Plan for det lærde Skolevæsen, og falder i følgende 4 Underafdelinger: 1. De puerorum ordinibus ac lectionibus. 2. Exercitia puerorum. 3. De ludimagistris et reliquis ministris scholæ eorumque salariis. 4. De disciplina scholastica.

B. De Academia Hafniensi (ligesaa kort som det foregaaende Afsnit er udførligt).

C. [De ministris verbi]. Derunder følgende Underafdelinger: 1. De electione, vocatione et ordinatione mini-

strorum verbi ¹⁾). 2. De vita et habitu ministrorum. 3. Quot ministri ecclesiis præficiendi. 4. Privilegia ministrorum verbi. 5. Stipendia. 6. De habitationibus ministrorum, qui in ciuitatibus vivunt. 7. De libris, quibus se maxime simpliciores pastores assuefaciant ²⁾). 8. De ministris, quos edituos siue cantores vocamus ecclesiarum. 9. De tutoribus ecclesiarum. 10. De electione, officio et sustentatione eorum, qui in nostris ecclesiis præpositi appellantur. 11. De electione, ordinatione, officio et stipendio Superintendentis (derunder udførligt: Quo ritu ad ministerium ordinandus sit Superintendentis). 12. De diaconis et pauperum domesticorum tutoribus. 13. De iis, qui in Ptochotrophiis siue hospitalibus aluntur, eorumque Procuratoribus. 14. De ministris emeritis Ecclesiarum et Scholarum. 15. Quo

¹⁾ Præsteen lyder som følger: «Ego N. electus Pastor Ecclesiæ N. promitto, quod velim officium mihi demandatum, donec in eo maneam, cum fide et diligentia administrare: Promitto etiam, quod velim Serenissimo Regi, domino meo clementissimo, fidelitatem præstare, et ea sedulo curare, quæ ad ipsius Regiæ Maiestatis honorem, obedientiam et pacem promouendam faciunt. Si quid autem vel imprudentia, vel humana fragilitate neglexero, hoc mihi ignoscat Deus per filium suum, dominum nostrum Jesum Christum: verum adversus hæc ex proposito nihil quidquam me designaturum polliceor: Sic me Deus adiuet suo sancto Euangelio».

²⁾ Dette Stykke lyder saaledes: «Etsi optandum est, vt quam instructissimas habeant Pastores bibliothecas, tamen vt in hac varietate librorum, qui indies multi prodeunt, simplicioribus consulatur, hi illis potissimum libri sint commendati:

Sacra Biblia, quæ pietatis et vitæ æternæ fontem continent.
Catechismus minor Lutheri.

Confessio Augustana.

Examen Theologicum Philippi.

Loci theologici Philippi.

Enchiridion Nicolai Hemmingij.

Postilla domestica Lutheri.

Postilla Nicolai Hemmingij.

Ordinatio Ecclesiastica.

Ex his enim doctrinæ Christianæ puritas recte hauriri potest, quam ministri postea fideliter Ecclesiæ Christi communicent, et necessaria diligentia proponant».

pacto viduis ministrorum verbi sit prospiciendum. 16. De præfectis Regiis.

Cap. II.

1. Quo ordine cantiones et lectiones quotidie in templo observari debeant. 2. De ritu baptizandi infantes. 3. De absolutione (derunder om Nadveren, Kirkebønnerne m. m.). 4. Quo pacto conciones in Ecclesiis ordinandæ et insti-tuendæ sint. 5. De copulatione matrimoniali (indeholder hele Vielsesritualet paa Latin). 6. Quænam sit ratio visi-tandi infirmos et pauperes. 7. Quo pacto ad eos acce-dendum, qui propter facinora sua extremo supplicio sunt afficiendi. 8. Quomodo a ministris verbi informandæ sint obstetrices. 9. Quomodo a ministris in verbo Dei infor-mandæ sint puerperæ. 10. Ratio sepliendi mortuos.

Cap. III.

1. Quo pacto ministri officium suum non facientes in ordinem redigantur. 2. Qua ratione ritu excommunica-tionis observari debeat. 3. Qui ad cœnam admittendi et qui arcendi sunt. 4. Quo pacto homicidæ absolvi debent. 5. Quo pacto cum illis mulieribus agendum sit, qui proprios infantes oppresserunt. 6. De matrimonio et diuortiis.

Cap. IV.

1. De canonicis. 2. De monachis. 3. De monialibus.

Som Skriftet foreligger, bærer det ikke Præg af at være noget Udkast, men er tilsyneladende et fuldt færdigt Lovarbejde — om end ikke altid i Lovtonen —, der kun mangler Kongens Stadfæstelse for at kunne udgaa. Hvorfor er det da ikke kommet ud, da den Forsamling, som har udarbejdet det, dog sikkerlig er traadt sammen efter kgl. Befaling? Svaret paa dette Spørgsmaal vilde være lettere, hvis vi kjendte Anledningen til dette Lovarbejde. Noget skriftligt Kommissorium for Forfatterne er neppe mere bevaret, saa derfra kan ingen Oplysning hentes.

Naar vi imidlertid finde, at Biskop Hans Tavsens d. 29 Marts 1561 fik Befaling til at indfinde sig hos Kongen i Aarhus, ligger den Formodning nær, at Kongen har villet tale med ham om Sagen eller har ønsket hans Medvirkning¹⁾. Ligeledes anser jeg det for rimeligt, at Forsamlingen af evangelisk-lutherske Fyrster i Naumburg, der sluttede d. 8 Febr. 1561 med paany at underskrive den uforandrede augsburgske Konfession og med at vedtage en Overenskomst, der blev af Vigtighed med Hensyn til den evangeliske Kirkes daværende Stilling²⁾, har middelbart eller umiddelbart givet Anledning til den Revision af Danmarks Kirke-lovgivning, som foreligger i det ovenomtalte Skrift, eller ialfald til den Bekjendelse om en urokkelig Tilslutning til den uforandrede augsburgske Konfession, som ifølge Lintrups Beretning udgjorde Indledningen til den af ham omtalte »Gubernatio ecclesiastica«. Naar denne Ordinans imidlertid, skjønt den var fuldfærdig, alligevel ikke fik Lovskraft, men henlagdes for snart at synke i fuldkommen Forglemmelse, saa kunde man formode, at der pludselig er paa-kommen Frederik II en Frygt for i nogen Maade at rokke ved den af hans Fader givne og af Rigsraadet vedtagne Kirkeordinans, eller at Rigsraadet har gjort Vanskeligheder ved at give den ny »Ordinatio« sin Stadfæstelse. En nøjere Sammenligning mellem den ældre Lovgivning og den her omtalte »Ordinatio ministerii ecclesiastici« kunde maaske give Vink til en Forklaring i saa Henseende.

IX.

Fremmedartiklerne 1569.

Medens den i foregaaende Stykke omtalte Omarbejdelse af Kirkeordinansen aldrig fik Lovskraft, fremkaldte Forholdene nogle Aar efter et andet kirkeligt Lovarbejde, der

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III. 337.

²⁾ Gelbke, Der Naumburgische Fürstentag, Leipz. 1793. S. 139-52.

blev af megen Vigtighed og en tidlang i visse Maader var at agte som et symbolsk Skrift for den dansk-norske Kirke. Jeg sigter herved til Frederik II's saakaldte Fremmedartikler. Anledningen til deres Udstedelse var Indvandringen af endel Nederlændere, som de haarde Religionsfølgelser fordrev fra deres Hjemstavn. Disse bleve i Begyndelsen modtagne med stor Gjæstfrihed her i Landet, saaledes som følgende Kongebrev viser ¹⁾:

F. 2. Giøre alle witterligt, att effterthij thenne Breffuisere, Isbrandt Roluffsen aff Amderstam, Malere, for os haffuer berett, huorledes hand for Religionens skyld haffuer weritt fororsagitt mett høstrue och børn att bortdrage aff Nederlandene och seg paa it anditt sted att begiffue, som hand mett en god och tryg samuittighed kand leffue vden fare, och therefore wnderdanigst er begerendes att boesette seg her vdj wor Kiøbsted Kiøpnehaffn, sin nering her sammestedz mett handel och wandel att søge och bruge, tha haffue wij aff wor synnerlig gunst och naade wndt och tilladt, och nu mett thette wortt obne breff wnde och tillade, att for^{ne} Isbrand Roluffsen maa bliffue boendes her vdj for^{ne} wor Kiøbsted Kiøpnehaffn, och her nere og bierge sig, ligesom andre wore wndersotte, och skall hand mue were frij for ald skatt, wagthold och all anden borgerlig oc byes tyngue vdj x sambfelde aar, nest effter thette wortt obne breffs datum regnendes, dog saa att hand skall were os, och wore efterkommere, Konninger vdj Danmark, oc Danmarckes Riige huld och troe, och wortt och Riigens gaffn oc beste aff hans yderste formuffue wiide och ramme. Thij forbiude wij alle, ehuo the helst ere eller were kunde, serdeles vore Fogitter, Embitzmend oc alle andre, for^{ne} Isbrand Rolluffsen her emod at hindre, eller mett nogen borgerlig och byes tyngue, effter som forskreffuet staar, vdi nogre

¹⁾ Afskrift i Langebeks Diplom. En lignende Bevilling gaves 31 Marts 1569 Caspar von Bemelen, der ogsaa for sin Tros Skyld havde forladt Nederlandene og agtede at nedsætte sig i Malmø.

maade att besuerre, wnder wortt hyldeste och naade. Giffuet Haffniæ 3 Februarii 1569.

Det varede imidlertid ikke længe, inden Regjeringen fik Betænkeligheder ved disse fremmedes uhindrede Ophold her, da det rygtedes, at de hemmelig holdt religiøse Forsamlinger, der syntes at vidne om, at de tilhørte en anden Religionsbekjendelse end den her i Landet herskende. Universitetets Professorer fik derfor følgende Befaling om at anstille Undersøgelser og give Indberetning om Forholdet:

Til the hoglerde vdi Vniuersitetet i Kiøpnehaffn.

Frederich etc.

Wor synderlig gunst tilforn. Wii wille ether naadigst icke forholde, att oss er till wiidendis worden, att ther skall en partt aff the Nederlender, som till Kiøpnehaffn komme ere, holde nogen hiemmelige forsamlinge for thennom selfue, oc ther bruge theres handell, effther then wiiss som wederdøbere oc sacramenterere pleyer att giøre. Oc efftherthij wij ingen wisse forfaring ther om haffue, oc paa thett att ther som sligt skulle were forhender, att ther vdi thiide maa foris raad till: Bede wij ether oc aluorligen befale, attj mett all fliid oc windskibelighet wille were ther om att vdspøre leyligheden, oc att fange att wide, om saadant sker oc huor sig alting ther mett begiffuer. Oc huad i ther om forfarer oc ether forekommer, i thett wforømmeligen lader oss wiide. Thj wij for ingen deell wille see gienom fingre, mөгgett mindre liide eller tilstede, nogett sligt i wore Riiger att schulle foretagis eller haffue fremgang. Her mett giør i wor wilge oc befaling, oc wij forlader oss ther wisseligen till. Frederichsborg 29 Junij (15)69.

De højlærdes Beretning om Resultatet af Undersøgelsen er neppe bevaret; men i hvad Retning deres Forslag er gaaet, skjønnes med Sikkerhed af de 25 Religionsartikler, som kort efter udkom, og hvori enhver fremmed, som tog fast Ophold i Riget, skulde examineres, saaledes at Til-

ladelsen til hans fortsatte Forbliven i Landet gjordes afhængig af, om han vilde give disse Artikler sit Bifald eller ikke. De udkom samtidig paa Prent (Kbhvn, trykte af Laurentz Benedicht. 1569. 4) i latinsk, dansk og tydsk Text, og optryktes senere endnu tvende Gange, nemlig 1615 og 1643, sidste Gang i en større Samling af Forordninger. Den latinske Text er aftrykt i Pontoppidans *Annaler* o. fl. St.; men da den danske Text nu kun er tilgængelig i de sjældne særskilte Udgaver, finder jeg det passende at gjøre den almentilgængelig ved at meddele den her.

Stormectigste Høybaarne Førstis och Herris, Her Frederichs den Andens, Danmarckis, Norgis etc. Konnings: Mandat om nogle visse Vilkaar oc Artickler, som de Fremmede, der begære at bygge oc bo her i Rigerne, skulle indgaa.

WI Frederich thend Anden met Guds naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Konning, Hertug vdi Slesuig, Holsten, Stormarn och Dytmersken, Greffue vdi Oldenborg och Delmenhorst: Giøre alle witterligt, At effterthi wi komme vdi wiss forfaring, at møgit fremmit Folck, aff adskillige Nationer, Begiffuer sig ind vdi vore Riger, Danmarck, Norge och andre Lande Oss vndergiffne, Och er at formode, Att en stor part aff thennom haffuer en anden Tro och mening om thend sande Religion och rette Guds thieniste, end wi selff, och vore Vndersotte vdi for^m vore Riger haffue. Huor vdaff med tiden kand komme Splid. Twedragt och wenighed, Bode vdi thend rene Lærdom, och bequemme Ceremonier, Som vdi wor kiere Herre Faders, Salig och høglofflige ehukommelses Regering, och til thenne dag vdi wor tid wanfechtid haffuer werit, Tha paa thet saadanne wlempe maa i tide forekommis, Och wore Riger, Lande och Vndersotte mue bliffue wed thend Reene och wforfalskit Lærdomme, Som Wi haffue annammit,

Och hoss huilcken Wi med Guds hielp, saa lenge Gud sparer oss Liffuit, bliffue wille, Haffue Wi ladit forfatte nogre Christelige Artickle om thend rette och sande Religion, Och thennom forschickit til the Hederlige och høgerde Mend, wore Superintendenter, vdi for^m wore Riger, Danmarck, Norge, och andre Lande som Oss tilhøre, Vdi huilcke the skulle Examinere och Offuerhøre Alle the fremmede och Wdlendiske, som for to Aar forleden, och til thenne tid, ind vdi wore Riger och Lande kommen ere, Och her effter kommendis worder, och werelse och woning ther wdi bekommit haffuer, Och effter thenne Dag bekomme kandt, Och huilcke aff for^m Fremmede, thet were sig en eller flere, som icke forscreffne Artickle, alle och huer serdelis, i alle theris Ord och Puncter, Welvilligen annamme wille, Och der hos bliffue, thend eller the skal icke tilstedis Platz eller werelse wdi nogen wore Riger eller Lande at haffue, ey helder at bekomme. Befindis och nogen, wnder ith helligt Schien, eller swigelige, at annamme och swere paa samme Artickle, Och ther effter kand spørris, Och i Sandhed bewisis anderledis at giøre, Tha skal thend eller the, huiss Brøst saa findis, straffis paa Liff och Gotz, wden ald naade i noger maade. Men huilcken som icke wil anamme och swere paa for^m Artickle, hand maa och skal strax inden tre Dage ther nest effter, Att hand bliffuer Examinerit, Vden ald forhindring (Saa møgit Religionen er anrørendis) forsee sig, med Høstru, Børn, Goetz, och ald huiss hannom met retthe tilhører, aff wore Riger och Lande, Men fortøffuer hand ther lenger, Tha skal hand straffis ther offuer effter som forschreffuit staa. Skal och Borgemestere och Raadmend wdi Kiøpstederne, wdi wore Riger Danmarck och Norrige, Aldelis ingen fremmede, eller Wdlendiske, thage eller annamme wdi Borgerschaft, eller och tilstede werelse och woning hoss thennom att haffue, Wden the haffue Superintendentens och Sogneprestens Windnisbyrd (i thet Stigt och thend Bye the achte at boe) om thieris tro och mening, om thend

sande Religion, klarlig bescreffuit, och beseglit. Her efter sig alle och huer skal haffue at rette. Giffuit paa vort Slot Kiøbenhaffn, thend 20. Septembris. Aar etc. 1569. Vnder wort Signet.

Fem oc tiue Artickler, Som skulle faaregiffuis alle de Fremmede oc wdlendige, som begære aff Kon: Matt: værelse oc bolige i disse Riger Danmarck oc Norge.

Enddog den hellige Kirckis Symbola, som ere det Apostoliske, Niceniske oc Ambrosij, Item den Ausborgiske bekiendelse, kunde være en ret Regel at følge, naar nogle skulle om Christendommens lærdom offuerhøris: Dog alligeuel paa det forfalskelse vdi den rene lærdom oc splidactighed dissbedre forhindris oc affuendis kunde, Da skulle Superintendenter oc Sognepresterne faareholde disse effterschreffne Artickler for alle de Fremmede, som skulle faa loff at være oc bo i disse Riger, oc skal icke nogen tilstedis her at bliffue, som effterschreffne artickler icke samtycke oc annamme vil.

I. Om Guds Ord.

Om de annamme oc bekiende det ord, som i Lowen, Propheter, Psalmer, Euangelisternis historier, oc Apostlernis Epistler oss forskreffnit er, at være sandelig, vden all suig oc tuil, Guds ord och røst, ved huilcket Gud haffuer sig oc sin villie obenbarit for Verden. Item, om de bestaa, at dette ords liudelig tieniste oc Predicken er fornøden i den Christelig Kircke, oc at huer skal fly, lige som Dieffuelens forgifft, all den lærdom, som er imod dette Guds ord.

II. Om den Christelige Kircke.

Om de tro, at den Christelig Kircke er hellige Menniskers Samfund, wdi huiss vduortis forsamling der ere

baade leffuendis oc døde Lemmer. Item, om de tro, at Mahometiske Secter ere aldelis affskild oc fremmet fra Guds Kircke oc Menighed, oc ere Dieffuelen vndergiffne, saa vel som alle andre Secter, huilcke wor Herris Jesu Christi Euangelium icke annamme.

III. Om Gud.

Om de kiende, bekiende oc paakalde en sand leffuendis Almectig Euige Gud, som er en eneste Kilde til alt gaat, som alt gaat giffuer, som haffuer obenbaret sig ved sit Ord oc vnderlige gierninger. Item, om de tro, at i en watskilde Guddom ere tre atskilde Personer, Faderen oc Sønnen oc den HelligAand, vdi en natur oc værelse, lige euige oc almectige. Item, om de fordømme Arij ketterij, huilcken Seruetus oc nogle andre i disse Aar vilde paa ny indføre.

III. Om vor Meglere.

Om de tro oc bekiende, at Guds Søn, som er den anden Person i Guddommen, haffuer anammit Menniskelig natur fuldkommelig, saa at det er en Person, at Gud oc Menniske er en Christus, den eneste Meglere imellem Gud oc Menniske, icke paa sin Mandoms vegne alleniste, icke heller paa sin Guddoms Vegne alleniste, Men den gantske person, Gud oc Mand.

V. Huor aff Synden er kommen.

Om de tro, at vore første Forældre haffue syndet icke aff Guds forordinerig, tilskyndelse oc villie, men aff deris egen fri villie. Item, om de acte, at alle Menniske (dog Christus vndertagit) ere for deris første Forældris fald, oc deris egen genstridighed besmittet oc Syndskyldige, ia end ocsaa vredsens Børn, som Paulus taler.

VI. Om Menniskelig mact og formue.

Om de bekiende, at Menniskene, før end de aff Guds naade bliffue igenfødde, ere saa nedsiuncken i Synden oc

holdis fangne vnder Dieffuelen, at de huercken forstaa, søge, ville eller giøre det som gaat er, megit mindre kunde de met den verdskyld, som Papisterne kalde meritum congrui, opuecke Gud til at deele sin Naade met dem.

VII. Om Guds Low.

Om de bekiende, at Guds Low, som er i de X. Budord befattet, skal predickis i den Christelig Kircke. Item, om de samtycke, at Guds Low er nyttig i trende maader: Vduortis, saa at den regærer vor vduortis leffnit, seeder oc omgengelse: Induortis, saa at den straffer oc offuerbeuiser Samuittigheden, at den er Syndskyldig for Guds asiun : oc Aandeligen, at den regærer Guds Børns gantske liff oc leffnit. Item, om de bestaa, at intet Menniske kand bliffue Retfærdig ved Lowens gierninger.

VIII. Om Euangelio.

Om de samtycke, at Euangelium er en predicken, som skal almindelig for alle Predickis, vdi huilcken naade oc Syndernis forladelse i Christi naffn, som er død for vore Synder oc opstanden for vor Retfærdigheds Skyld, tilbiudis alle dem, som omuende sig, foruden all Personers, køns oc Landskabs anseelse i nogen maade.

IX. Om Retfærdiggjørelse.

Om de tro, at Menniskens Retfærdiggjørelse er at den, som tror paa Jesum Christum, haffuer Syndernis forladelse, Christi Retfærdigheds tilregnelse, oc anammis naadelige ved Christum til Guds naade oc venskab, foruden all verdskyld oc gierninger.

X. Om Penitentze.

Om de bekiende, at en salige Penitentze er it Menniskis omuendelse til Gud, ved troen til Jesum Christum: huilcken Penitentze staar i disse try stycker, som ere Anger och ruelse for Synden, Troen, oc en ny Lydactighed.

XI. Om Helligjørelsen.

Om de bestaa, at Helligjørelsen (i huilcken wi giøris døde, Saa at Syndsens vanart dødis oc dempis i oss, oc wi giøris leffuende, saa at Guds Aand opuecker i oss villighed til Guds lydactighed) nødactelig følger met Troens Retfærdighed, Endog den bør grandgiffuelig oc flitelig at atskillies fra den Retfærdighed som oss aff Guds naade oc Barmhertighed wforskyt skenckis oc giffuis.

XII. Om dem som falde, effter at de ere omuende ved Troen.

Om de bestaa, at den helligAand oc troen forkastis met villige Synder, som giøris imod Samuittigheden, Som Daud gjorde, der hand falt i Hoer og mord. Item, om de bekiende, at de Menniske, som haffue været deelactige i Guds naade oc Barmhertighed, oc falde siden i Synden, kunde komme til naade igen, naar de vdi en sand penitentze omuende sig til Gud.

XIII. Om Guds Dyrckelse.

Om de bekiende, at Guds Dyrckelse er den gierning, som Gud self befaleet haffuer, som giøris i troen, til Guds ære besynderligen. Item, om de bestaa, at Menniskens paafund ere icke Guds Dyrckelse.

XIII. Om Helligens Paakaldelse.

Om de samtycke, at Helligens Paakaldelse er Affguderij, oc at Affguders oc Billeders dyrckelse er fordømt, indført aff Dieffuelen, til Guds Søns bespottelse, som er den eniste meglere imellem Gud oc Mennisken, som gaff sig self til en Genløselse for alle.

XV. Om Daaben.

Om de dømme, at et Menniske skal ekon en gang døbis. Item, om de tilstæde at smaa Børn skulle oc døbis. Item, om de forsuære oc forsage alle Anabaptisters oc vederdøberes Sector. Item, om de ville lade deris Børn oben-

barlige i vore Kircker døbis, met de vanlige Ceremonier, som hoss oss i Børnedaab brugis.

XVI. Om Herrens Nadere.

Om de tro Herrens Legeme, som er giffuit for oss, oc hans Blod, som er vdgydit for oss, til Syndernis forladelse, at være sandelige oc visselige tilstæde vdi hans Naderis Sacramente. Item, om de tro, at denne Nadere er det ny Testamente, i huilcket Guds Søn beuiser sig at forlade alle dem deris Synder, som tro paa hannem. Item, om de ville met oss gaa til det Høyuerdige Sacrament, oc anamme det i den Christelig forsamling, som wi gjøre.

XVII. Om Messen.

Om de bestaa, at den Papistiske Messe er Antichristens Affgud, met huilcken Guds Søn bespottis, oc hans hellige Nadere vanhelligis.

XVIII. Om Eed.

Om de samtycke, at Christne Menniske maa suerrie, naar det vdkræffuis aff deris tilbørlige Dommere, eller oc det gielder om Guds ære, eller deris Næstis velfærd.

XIX. Om Ceremonier.

Om de ville anamme, holde oc bruge de Ceremonier oc Hellige dage, som i vore Kircker ere sæduanlige oc vedtagne.

XX. Om Øffrighed.

Om de bekiende, at Øffrighed er Guds ordning: Om de bekiende, at den Verdslig Øffrighed skal met all flid tage vare paa, at begge Guds Lows taffler ved mact holdis: Om de tro, at it Christet Menniske maa oc kand være vdi Øffrigheds befaling met en god Samuittighed: Om de mene, at Øffrighed maa vden Guds fortørnelse straffe efter sine Lowe de onde som skyldige ere oc offuertrædere. Item, om hand maa straffe met Suerd Guds bespottere. Desligeste

om Øffrigheden maa met Vaaben oc verge beskerme sine Vndersaatte imod Fienders vold oc wret.

XXI. Om Vndersaatte.

Om de bekiende, at Vndersaatte ere effter Guds myndige befalning plictig til at være deris Øffrighed hørig oc lydig vdi alt det som sømmeligt er, det er, naar Vndersaattene icke synde der met, at de giøre det Øffrigheden dem befalit haffuer.

XXII. Om Ecteskab.

Om de dømme, at Ecteskab er allereniste en Mands oc en Quindis lofflig tilhobe føielse.

XXIII. Om Skersild.

Om de dømme, at den Papistiske Skersild er ekon AntiChristens paafund, Som beskermis for Bade skyld¹⁾, lige som Paffuens Afflad, Vigilier, oc Aartider for de døde.

XXIV. Om den Yderste Dom.

Om de bestaa, at der skal bliffue en almindelig Dom, i huilcken de som haffue giort gaat, skulle faa Løn, men de som haffue giort ont, skulle faa deris fortiente straff. Item, om de tro, at de samme Legeme som wi her haffue, skulle opstaa paa den Yderste Dag.

XV. Om Menniskens vilkaar effter Opstandelsen.

Om de tro, at de Gudfryctige, som hensoffue i Troen til Jesum Christum, skulle til Euig tid være Christo lige, oc vdi all Euighed nyde, bruge oc beholde den Himmelske ære oc wdødelig Herlighed, foruden all fryct oc fare for noget ont i nogen maade. Item, om de tro, at alle Jesu Christi Fiender, være sig Mennsker eller Dieffuele, skulle pinis met Euige pine oc plage, foruden all forhaabning oc foruentelse eller forleskelse i nogen maade.

¹⁾ Lat.: Quæstus gratia.

Angaaende Publicationen af disse Artikler udgik der nogle Maaneder efter Udstedelsen følgende kgl. Befaling til Bisperne i Danmark og Norge:

Superintendenterne offuer alt Danmarck och Norige finge breffue, som efterfølger.

Wiider, att wij haffue ladett vdtgaa wor obne mandatt vuder wor hand och seegel och ter hoes nogen artickle, huorledis wij wille holdis skall mett fremmede och vden-dische folck, som komme ind vdj wore Riiger Danmarck och Norge och thennem ter vdi kiøpstederne eller paa landett wille boesette; och haffue befallett oss elsk^e hederlig och høylerd Mand Mester Poffuell Madsenn Superintendent vdi Siellantz stigt samme breffue oc articier att forskicke ether thilhende. Thij bede wij ether och wille, attj for^m wort obne mandat lader vpsla paa kirkedørre och raadt-huse vdj kiøpstederne vdi ethers stigt, och siiden allfuor-ligen och mett ald fliid holder ter offuer, at for^m wor wilge oc befallinge i alle maade offuer alt ethers stigt fuld-gjoris, och att therfore ingen forsømmelse tagis, saa frambt i icke wille stande till rette. Her wiider at rette ether effter. Datum Frederichsborg thend 26 Decembris Aar effter Christi fødtzell 70. (o: 1569).

Spørge vi om Forfatteren til Fremmedartiklerne og deres senere Anvendelse, da kan der ingen Tvivl være om, at D. Niels Hemmingsen maa anses for den egentlige Forfatter af disse Artikler, selv om en eller anden Ændring kan stamme fra nogen anden af Professorerne. Thi ikke blot stemme Udtryk i Artiklerne paa en iøjnefaldende Maade med Sætninger i hans theologiske Skrifter (f. Ex. Art. II med hans Kommentar over Psal. LXXXIV, der netop udkom 1569), men M. Henrik v. Bruchofen, tidligere Christian III's Hofpræst, nu Dekan i Lund, omtaler i et Brev (dat. Lund, Paaskedag 1570) til Frederik II det som en almindelig bekjendt Sag, at Hemmingsen havde forfattet Artiklerne, hvorhos han antyder nogen Utilfredshed med den

Maade, hvorpaa Nadverlæren her var udtrykt, og mener, at Hemmingsen havde udtalt sig klarere og bedre i sin »Tabula de cœna Domini« fra 1557¹⁾. Hvad Anvendelsen af Artiklerne angaar, da vise de senere Aftryk og mange andre Vidnesbyrd, hvor stor en Betydning der i den følgende Tid tillagdes dem. I et Brev af 15 Sept. 1576 fra K. Frederik II til Kurfyrst August af Sachsen omtaler Kongen, at der allerede ofte og mange Gange om Aaret var holdt »publica Examina« over disse Artikler »durch unsere verordneten Pastores und Theologen«, og at man lod de fremmede, som underkastedes denne Prøve, bekræfte deres Udsagn med Ed²⁾.

X.

Hans Oldendorphs Rejse til Kjøbenhavn 1562 og Sammenstød med Hemmingsen.

Hans Jakobsen Oldendorph var født den 12 Oktober 1524 i Haderslev, hvor hans Fader Jakob Petersen var Borger. I Aarene 1545—46 studerede han i Vittenberg. Siden kom han hjem til Haderslev, men drog atter 1548 til Universitetet i Rostok. Under et Ophold i Lybek 1549 gjorde han Bekjendtskab med Johannes Laski (a Lasco), hvis kalvinske Anskuelse han dengang intet vidste om; denne raadede ham til at drage over til England for at indtræde i Tjeneste hos Ærkebispfen af Canterbury, Thomas Cranmer, til hvem han gav ham en udmærket Anbefaling. Da M. Anthonius Keyser, der var Provst og Sognepræst i Haderslev, og M. Jørgen Boie, som var Hertug Hanses Hofpræst sammesteds, ogsaa raadede ham til at forsøge sin Lykke i England, besluttede han sig til at drage derover, og den 5 September 1549 meldte han sig paa Slottet Lam-

¹⁾ Schumacher, Gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dänemark I, 371 -2.

²⁾ Dette Brev findes meddelt nedenfor S. 266.

beth ved London, hvor Ærkebispnen residerede, og hvor de bekjendte Theologer D. Martin Bucerus og M. Paul Fagius ogsaa dengang opholdt sig. Ærkebispnen modtog ham meget godt, tog ham strax i sin Tjeneste som Famulus og lovede ham en god Løn. Han blev sat til at gjøre Uddrag af Kirkefædrenes Skrifter. Men da han var misfornøjet med den kalvinistiske Retning, som var herskende i Ærkebispens Omgivelser, og han desuden begyndte at lide af en Sindssygdom, som siden ofte plagede ham, saa tog han sin Afsked i Sommeren 1550 og begav sig atter til sin Hjemstavn, og opholdt sig blandt andet i nogen Tid i Middelfart hos en Svoger, hvor han tjente Føden ved at afskrive nogle danske Love. Siden kom han tilbage til Haderslev, hvor han jevnlig prædikede dels paa Tydsk (for M. Anthonius Keyser) og dels paa Dansk (for Hr. Jørgen Winter). 1553 blev han kaldet til Medhjælper for Præsten Hr. Hans Krøger i Aastrup ved Haderslev under dennes Sygdom. Efterat have prædiket der tre Søndage, blev han af M. Jørgen Boie, der var Viceprovst i Haderslev Provsti efter M. Anth. Keyser's Død, sendt ned til Konsistoriet i Slesvig forat blive examineret og ordineret¹⁾. Da dette var sket, sang han den 13 August 1553 sin første Messe i Aastrup Kirke; M. Jørgen Boie prædikede ved den Lejlighed og anbefalede ham til Menigheden. Hans Stilling i Aastrup synes dog kun at have været ganske midlertidig, ialfald prædikede han ogsaa jevnlig i andre Kirker. Saaledes beretter han i sin Dagbog: »Den 22 Okt. 1553 prædikede jeg paa Dansk fra den ny og prægtige Prædikestol i Haderslev, og jeg var den første, der benyttede den, ligesom jeg ogsaa var den første, der sang Messe for det ny Alter, som er oprejst midt i Koret i Kirken i Haderslev«. »Den 10 Decbr. 1553 prædikede

¹⁾ I sin Dagbog beretter Oldendorph herom: »Postea ad Slesuicense consistorium missus a Boetio accepti initiationem seu ordinationem sacerdotii a M. Cesone (Eminga) et D. Regnoldo (Westerholt) pastore aliisque examinatorebus. Gratis mihi testimonium commissionis ministerij dederunt dicentes: Docti nihil dabunt«.

jeg paa Tydsk for Hertug Hans af Holsten og Adelen paa Haderslevhus over Texten: Der skal ske Tegn i Sol og Maane og Stjerner; item: Vogter eder, at eders Hjærter ikke besværes ved Fraadseri og Drukkenskab og med Sorg for dette Livs Næring. Jeg straffede alvorlig (egregie taxavi) Hoffolkenes urene Liv og Omgjængelse. Da Boie samme Aften vendte tilbage fra Nordstrand (hvor han var Provst), sagde Hertugen noget godt om mig, hvilket maaske mishagede Boie, eftersom jeg ikke senere blev opfordret til at prædike for Hertugen i Boies Fraværelse eller Sygdomsforfald«. I de følgende to Aar prædikede Oldendorph ogsaa i forskjellige af Haderslev Lens Kirker uden at have fast Ansættelse. For paa nogen Tid at skaffe sin Broder Peter udaf en Gjældsarrest, gik han i Efteraaret 1555 selv i Arrest i 6 Uger. 1556 blev han kaldet til Kapellan ved Mariekirken i Haderslev. Samme Aar fik han Opfordring til at modtage et Præsteembede ved Mariekirken i Flensberg, men Sognepræsten i Haderslev, M. Johan Vorstius, vilde ikke give Slip paa ham; dog fik han i den Anledning en Forhøjelse af sin Løn. I sin Præstevirksomhed havde han forresten efter sin egen Beretning mange Fortrædeligheder paa Grund af den skarpe Dadel, han udtalte over den Foragt for Guds Ord og Forsømmelighed i Udøvelse af deres Pligt, han mente at finde hos Stadens Borgmestere og Raad. Det gik saa vidt, at han 1559 vilde nedlægge sit Embede; men ved Forestillinger af Boie, Vorstius og andre bevægedes han dog til at blive. Hans Stilling blev endnu ubehageligere, da M. Joh. Vorstius, der var venlig sindet imod ham, 1560 afløstes af en ny Sognepræst, Hr. Johan Hecht, med hvem han snart kom i Strid. Imidlertid enedes de dog om at gjøre Fordring paa større Offer af Menigheden. I den Anledning holdtes der den 29 Decbr. 1561 en Forsamling »in Bibliotheca Haderslebiensi«, hvor Provst Jørgen Boie, de tvende Præster, Hecht og Oldendorph, samt Stadens Øvrighed og endel Borgere vare tilstede. Her kom det til heftige Optrin,

Borgmester Oluf Jensen, der tillige var Kirkeværge, sagde til Præsterne, at Byen havde tre Porte, og det stod dem frit for at gaa ud ad hvilken af dem, de fandt for godt. Nu faldt Hecht imidlertid tilføje, men Oldendorph nedlagde sit Embede. I Februar 1562 fik han Tilbud om at blive Præst ved det adelige Jomfrukloster i Preetz, men han tog ikke derimod. Derimod lovede Hertug Hans ham, at han skulde faa det første Præsteembede, der blev ledigt i hans Lande, og flere af Menigheden i Haderslev ønskede ham tilbage; men der blev dog ikke noget deraf. I April maatte han rykke ud af Kapellanboligen. I sin Ledighed begyndte han paa at samle sine tyske og danske Prædikener til en Huspostil, som dog ikke blev fuldendt. I Juni 1562 tiltraadte han en Rejse til Kjøbenhavn, maaske for at søge en Ansættelse. Han traf her sammen med Hemmingsen og andre bekendte Folk, og da hans Fortælling om deres Sammenstød ikke er uden Interesse, meddeles hans Rejseberetning nedenfor i Originalsproget, idet jeg forøvrigt advarer imod at stole formeget paa Fortællingen om den glimrende Sejr, han mente at have vundet over Hemmingsen. Paa Hjemrejsen blev han angreben af sin gamle Sindssygdom og led af svære Anfægtelser, og efter Tilbagekomsten til Haderslev i Begyndelsen af August s. A. var han syg i længere Tid. Da han endelig kom sig, gav han sig til at skrive Psalmer, som han lod overrække Hertugen. Imidlertid blev Fjelstrup Præstekald ledigt ved Hr. Jørgen Barsøs Død d. 10 Okt. 1562. Oldendorph anstrængte sig forat faa det, men gik dog Glip deraf, skjønt Hertugen havde lovet ham det første ledige Præstekald. Efter hans Mening satte Boie ondt for ham hos Hertugen. Skjønt uden Embede giftede han sig 1563 (med Katrine Karstensdatter) og levede siden i Haderslev forgjæves solliciterende, indtil han blev bortreven af Pesten d. 2 September 1566. To Dage før sin Død havde han endnu skrevet i sin Dagbog, hvoraf dette er uddraget. Denne Dagbog, hvori nedenstaaende Rejseskildring er en Episode, indeholder mange kuriøse

Ting, Samtaler med Hertug Hans, Spøgelsehistorier, meget om kirkelige Forhold i Haderslev By og Len, bitre Udfald mod Forfatterens virkelige eller formentlige Modstandere, o. a. Et udførligt Uddrag vilde neppe være uden Interesse til Skildring af den Tids Forhold i Nordslesvig. Kun maa man altid gaa ud fra, at Oldendorph var en yderst stridbar Karakter, fuld af høje Tanker om sin egen Dygtighed, og at han derfor i Regelen bedømmer de Personer, han traf sammen med, paa en meget ensidig og ofte vist ganske ubiljig Maade ¹⁾).

Profectio mea Haphniam uersus in nomine Sanctissimæ Trinitatis confecta Anno D. 1562.

16. Junij uectus sum Traiectum nostrum Øresundt ²⁾, a quo soluentes uenimus tho Asnes, ubi apud pastorem D. Petrum ³⁾ hospitatus sum.

17. Junij ueni Otthoniam ad domum pastoris M. Georgij ⁴⁾.

18. Junij priorem Monasterij ⁵⁾ rogauit de curru concedendo, sed fefellit me. Conducens ergo uehiculum ueni Neoburgum multo uesperj, ad domum pastoris D. Laurentij ⁶⁾, qui tunc non fuit domi, attamen ægrota uxor eius concessit mihi lectum.

19. Junij transuctus sum mare balticum, uento commodissimo marique tranquillo, sine periculo, Deo sit gloria. Clawes Daa, nobilis senex, uaria mecum contulit et exposuit pro me. Venimus tho Korsør ad domum ignari pastoris Her Jens. Conduxi mihi currum usque ad Cœnobium Andersschoo, 2 miliaria. Eodem contemplandi gratia deambulauit in oppido Slayls, ubi Her Jens Lerck et Her

¹⁾ I Pontoppidans Ann. III, 385-6 er meddelt et Brudstykke af Oldendorphs Beretning om hans Kjøbenhavnsrejse tilligemed noget om denne «vandrende Ridders» formentlige Bedrifter i England. Sml. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 218—20.

²⁾ D. e. Aarosund. ³⁾ Hr. Peder Jensen Kempe.

⁴⁾ Hr. Jørgen Rasmussen Ydsted. ⁵⁾ Hr. Christiern Povlsen.

⁶⁾ Hr. Lavrits Hansen.

Jurgen erant pastores. Pernoctavi in illo amplo monasterio Anderschoo apud Lectorem M. Bertoldum, contemplatus sum idem monasterium eiusque amplitudinem.

20. Junij pransus sum apud priorem M. Niels et alios sacerdotes, quibus uaria narraui de Anglia, Germania et incendio Haderslebens. Vectus sum 2 miliaria usque ad insigne monasterium Zoar, ad Abbatem Olaum Laursen, qui liberaliter me tractauit, cœnatus sum apud eundum et M. Martinum Lectorem, in cuius domo pernoctavi.

21. Junij diem totum consumpsi ibid. ex rogatu Abbatiss et Martini, qui eo die primam missam cantauit. Magnum conuiuium paratum est, in quo more peius porcino Selandij uorarunt et potarunt toto die. Adfuit inuitatus M. Franciscus Abbas ex Ringstedt, qui promisit mihi curram.

22. Junij discessi uersus Monasterium Ringstedt, ubi Abbas dixit de æditis libris, quibus (inquit) contenti simus. Ego respondi, me exhorrescere atque detestari omnes errores Suinglianorum, Anabaptistarum omniumque hæreticorum. Aliqua, inquam, scripta ac cantica pia edam in lucem, quæ primum ostendam pijs atque doctis uiris examinanda. His auditis conticuit inquiring: Cras habebis uehiculum usque Roskildium.

23. Junij ueni per 4 miliaria Roskildium, ubi scaturigines uarias unius fontis uidi, unde etiam urbs nomen sortitur. Locutus sum ibidem Jacobo Lunt in carcere ægrotanti mente. Deus sanet eum. Pernoctavi apud pastorem M. Petrum, qui et lectorem agit, meque liberaliter tractauit.

24. Junij die Joannis Baptistæ post primam concionem auditam Roskildij ueni Haphniam cum scriba van Bishgardenn in curru uectus. Inueni ibidem incolumis ex gratia Dei incolumem fratrem cum coniuge et liberis tribus. Hospitium apud fratrem meum Petrum habui per 3 septimanas, ubi multa consumpsi. Interdiu audiui lectiones doctoris Hemmingij, doct. Erasmi Læti, doct. Knopperi et aliorum professorum philosophicas prælectiones.

26. Junij rogauit me doct. Johannes Ripensis consanguineus meus, ut ad prandium uenirem. In plateis uocauit me Episcopus Selandiæ M. Johannes Alberti ad prandium. Veni ergo cum doct. Johanne ac disputaui cum M. Johanne Monasteriensi de columba spiritus sancti, quam affirmat Tertullianus corporalem fuisse etc. Vesperi cœnatus sum apud doct. Albertum Knopperum, cum quo uaria contuli.

27. Junij disputaui publice acriter cum M. Johanne Sasceride, præside Thematum, de fontibus consolationum ex theologia et philosophia. Sascerides non potuit mihi satisfacere. Ergo cœpit doct. Hemmingius respondere, qui non satis etiam soluit. Adfuerunt doct. Knopperus, doctor medicinæ Elias, doct. theol. Erasmus Lætus, M. Johannes Monasteriensis, M. Johannes pastor aliique plures professores. Knopperus dixit Læto clanculum: Hemmingius iam habet acutum antagonistam et disputatorem.

Themata 21 Johannis Sasceridis impressa emi Haphniæ. Meas itidem disputationes ac oppositiones alubi conscriptas habeo.

8. Julij misit mihi dono doct. Nicolaus Hemmingius suas propositiones, quas uocat assertiones, de operibus charitatis et officio cuiusque in sua uocatione. Misi uero Boetio cætera themata eius. Eodem 8. Julij publice disputaui quam grauissime cum Hemmingio, qui non satis etiam mihi respondere poterat, ut doct. Knopperus, doctor Lætus, doct. Elias plurimique professores mirarentur. Disputationis huius ac oppositionis argumenta et syllogismos alubi habeo.

14. Conueni cum uidua quadam nomine Thale, ut qualibet septimana $\frac{1}{2}$ daler pro cibo, potu et pro cubiculo [darem], apud quam hospitatus sum usque 28. Julij. Huic satisfeci grato animo ante discessum meum.

13. Julij mane collocutus sum cum Doct. Nicolao Hemmingio in suo pomario, ostendens ei uaria testimonia mea. Postea admonui eum modeste ac humiliter de uerbis

atque sententia sua, quam affirmavit in lectionibus suis unice ueram esse: Quod uerba Christi in cœna sua solummodo ad homines et sumentes spectarent, non ad elementum panis et uini. Hoc, inquam, acutissimum Suingliano- rum argumentum est, ut noceant Ecclesiæ Christi. Respondit mihi satis morose atque torue. Ego nihil moratus ipsius morositatem atque ἀφιλαγαθίαν, dixi ei, ne pergas ita turbare Ecclesiam Dei in hoc regno. Tam acris inter nos fuit disceptatio, ut ipse contra meos syllogismos ex uerbis Christi collectos nequiuert uerbulum respondere, ut ipsius studiosi habitantes in domo eius satis mirarentur. Tandem data manu egit mihi gratias pro pia informatione. Argumenta mea huius colloquii alibi conscripta reseruo. Christus auertat omnem conatum diaboli, regalque nos spiritu sancto suo, ut in suo puro euangelij textu perseueremus humiles et constantes ad uitam æternam. Amen.

Hac æstate ferunt 40 homines impotes mentis fuisse Haphniæ.

1562. 27. Julij hora 7, in lectione doct. Erasmi Læti horror mortis inuasit cor meum. Postea spirituales tentationes diabolus instillauit, quas Deus repulit iuxta meam precationem.

28. Julij denuo cœpit me Diabolus quam acerrime tentare de prædestinatione et æterna uita: sed superaui eum uerbo et promissionibus Christi. Ideoque ualedicens hospitæ ac satisfaciens, discessi Haphnia saluus, uenique Roskildium ad domum M. Petri pastoris. Noctu passus sum uarias Sathanæ tentationes, e quibus me Deus liberauit iuxta precationes.

30. Julij ueni ad Monasterium Ringstedt, in uia composui cantationem ad Fridericum regem Daniæ. Noctu mirabilem habui extasin de uarijs rebus et, ut mihi uidebatur, sanctis; scripsi aliquid in pariete apud lectum.

1. Augusti ueni ad Cœnobium Zoar ad Martinum lectorem, cui narraui sententiam Hemmingij, quem ipse uoluit defendere. Eodem deambulauit in templo legens in græco-

latino testamento, serpentem uidi in area, quem statim conculcaui, nec potui eum postea reperire.

2. Augusti ueni ad Monasterium Andersko, ubi fui in magna extasi noctu. Mane ualde infirmus in horto gladium meum fregi. Eodem ueni Korsør et in uia aliquot daleros amisi.

In Korsør fui ualde infirmus, audiui senem illum asinum, Her Jens, concionantem. Cui tradidi multos daleros et 18 aureos seruandos. Quantam fidem mihi in hoc præstitit, reddat ipse Deo rationem. Nam recepi tantum 12 daleros et 7 aureos, cum multo plures ipsius fidei tradiderim.

Traieci mare Balticum non tam grauiiter infirmus, ac ueni Neoburgum ad domum D. Laurentij, ubi pernoctau, postero die condux i mihi currum cum famulo meo Andrea per Othoniam usque Asnes.

5. Augusti uesperu ueni ad domum D. Petri pastoris infirmus, in itinere prope Asoniam tradidit mihi Hans Matzen epistolam M. Georgii¹⁾, quæ admonet, ut quam citissime domum redirem. Accepi antea 12. Julij priorem eius epistolam sua uiua manu scriptam, ut susciperem parœciam Oxenuat. Rescripsi ei, me propter causas illam parœciam non posse suscipere, rogitans, ut intercederet pro me apud principem, ut hac excusatione esset contentus usque ad meliorem functionem. Itaque princeps fuit contentus, ueluti posterior Boetij epistola refert, quam accepi 5. Augusti.

6. Augusti infirmus transuectus sum usque Aresundt, ubi apud aquas ac littus maris prope domum Jurgen Falsen transuectoris in mea insipientia atque infirmitate exclamaui altissima uoce, totum regnum Daniæ et Sueciæ puniendum esse bello alijsque calamitatibus et plagis propter contemptum uerbi Dej, impoenitentiam ac scelera uarij generis. Ex quo spiritu hæc quasi uaticinando exclamauerim etsi infirmus mente mea, Deus nouit. Arbitror ipsemet tamen

¹⁾ Det er den ovenomtalte M Jørgen Boie (Georgius Boetius).

ex bono spiritu hæc esse prædicta atque pronunciata: Quia eadem mala belli inter regem Daniae et Sueciae exorta euentum suum habuerunt postero anno 1563. Deus misereatur nostri et mitiget calamitates Ecclesiae suae. Amen.

XI.

Bidrag til de filippistiske Bevægelser og til D. Niels Hemmingsens Historie.

De kprofessionelle Stridigheder i Frederik II's Dage have fra gammel Tid af særlig tildraget sig Kirkehistorikernes Opmærksomhed. Den Skjæbne, der overgik den berømte D. Niels Hemmingsen, vakte Medfølelse og Beklagelse. I den danske Konges haanlige Behandling af Konkordieformlen fandt nogle Grund til at ytre Tvivl om den danske Kirkes ægte lutherske Karakter. Dette gav atter Anledning til udførlige Forsvar af Brochmand, Masius, Lintrup og v. Elswich¹⁾, ja det gik saa vidt, at man søgte at bevise, at Frederik II aldrig nogensinde havde opbrændt Konkordiebogen, men at dette var en af Calvinisterne opspunden Fabel skjønt denne berømte eller berygtede Autodafé har saa god Hjemmel som noget historisk Faktum kan have²⁾. — Hvorvel man saaledes skjænkede denne Tids Kirkehistorie ikke ringe Opmærksomhed og i Tidens Løb offentliggjorde flere herhen hørende historiske Aktstykker, er dog adskilligt, der er af megen Vigtighed til Bedømmelse af Stemningen hos Frederik II og i den danske Kirke, ikke blot forblevet utrykt men noget endog ganske

¹⁾ Jesper Brochmands Forsvar for Frederik II omtales i Ny kirkehist. Saml. III, 700. Om Masius og Lintrup se det ovenfor S. 225 omtalte Skrift. M. Jo. Herm. ab Elswich, De formula Concordiæ num in Dania sit combusta, Disquisitio hist. ante hæc publicis Disputationibus exhibitâ nunc recusa multisque accessionibus aucta. Viteb. 1716. 4.

²⁾ Schneider, Bibliothek der Kirchengesch. I, 225-8.

ubekjendt. Fremdragelsen heraf maa vistnok altsaa anses for en kirkehistorisk Vinding. I 1ste Bind af Kirkehist. Saml. meddelte Dr. L. Helveg nogle Bidrag til de kryptokalvinistiske Stridigheders Historie. Hvad her meddeles kan betragtes som en Fortsættelse af disse Bidrag.

1.

Breve vexlede mellem Kurfyrst August af Sachsen og K. Frederik II angaaende den torgiske Bog, Konkordieformlen og D. Niels Hemmingsen.

Under de Forhandlinger, som hørte til Affattelsen af Formula Concordiæ, samlede endel tyske Theologer, under Ledelse af den bekjendte D. Jacob Andreæ, i Torgau i Maj 1576 og vedtog her et Udkast til en Enighedserklæring, den saakaldte torgiske Bog, der siden af Kurfyrst August af Sachsen blev omsendt til de lutherske Fyrster med Begjæring om, at de vilde lade deres Theologer afgive Betænkning over dette Religionsskrift. Det har ikke hidtil været bekjendt, hvorledes K. Frederik II stillede sig i denne Henseende. Af den her meddelte Brevvexling fremgaar det imidlertid, at den danske Konge bestemt vægrede sig ved at sammenkalde sine Theologer forat afgive den forlangte Erklæring; han frygtede nemlig for, at en saadan skulde give Anledning til ny Splid mellem Protestanterne, og mente, at man kunde nøjes med de Læreo- og Bekjendelsesskrifter, man alt havde. — Brevene indeholde adskillige karakteristiske Træk og bidrage tillige til at belyse Hemmingsens Stilling paa denne Tid.

i.

Durchlauchtiger König. Ewer Königlichem Wirten seindt vnser freundtlich dienst vnd was wir liebes vnd guttes vermögen zuorn. Besonder lieber Herr Oheim, Schwager, Bruder vnd Geuatter. Ewer Kon. Wirten wissen sich ohne Zweiffel woll zuentsinnen, was wir von wegen

furstehender vergleichunge vnd einigkeit, so zwischen den Theologen der Stende der Augspurgischen Confession zu treffen vnd auffzurichten sein möchte, durch deren gesandten Johan Scougardt an E. Kon. W. haben gelangen lassen.

Deme zufolge vnd zw einer guten christlichen præparation berurtes hohen notwendigen wercks haben wir etzliche friedliebende vnd gutherzige Theologen zu vns in vnser Stadt Torgaw erfordert, ihr raht vnd gutbedencken in den bis anhero streitigen Artickeln, vnd wie dieselbigen christlich beigelegt vnd vortragen werden möchten, gesucht vnd begeret.

Darauff haben sie sich einhelliglich einer meinung, wie E. Kon. W. hiebeineben freundlich zuempfangen, einrechtlich voreinigt vnd vorglichen, wie sie meineten, das solchem gezencke christlich abzuhelffen.

Nun wollen es E. Kon. W. darfur nicht halten, das wir dardurch E. Kon. W. einig Zil oder was geben wolten, sich auch dieser meinung zu vnterwerffen, sondern was wir thun, geschicht alleine zu dem ende vnd aus gutherzigem vortrauen bei E. Kon. W. in dieser hohen vnd wichtigen sache freundlichen Rhat zubitten.

Vnd ist derhalben an E. Kon. W. vnser ganz freundliche bitte, E. Kon. W. wollen mit Ihren Theologen diese dinge fleissig bewegen vnd berathschlagen lassen, ob die dinge also gestellt vnd geschaffen, das E. Kon. W. vnd derselben Theologen damit könten zufrieden sein, do auch etwas darinnen befunden, daran E. Kon. W. vnd derselben Theologen einigen mangel hetten, So bitten wir E. Kon. W., sie wollen vns neben Ihren bedencken solches vn geschewet zuerkennen geben, damit wir solches mit vnsern Theologen als dan auch berathschlagen können, wie den dingen ferner zuthun sein möchte, darmit es an christlicher vngleichung vnser teils nicht mangeln soll.

Ewer Kon. W. wollen sich hierin freundlichen erzeigen. Solches gereicht ohne allen Zweiffel Got zu ehren. So seindt wir solches vmb E. Kon. W. freundlich vnd

bruderlich zuordienen jederzeit geneigt. Datum vff vnserm Schloss Augustsburgk den eilfften Julij Anno etc. Lxxvj.

Von Gottes gnaden Augustus hertzogk zu Sachssen, des heiligen Römischen Reichs Ertzmarschalch vnd Churfurst, Landtgraff in Düringen, Marggraff zu Meissen vnd Burggraff zu Magdeburgk.

Augustus Churfurst.

Udskrift: Dem Durchlaughtigen Fürsten Hern Fridrichen dem Andern zu Dennemarcken, Norwegen, der Wenden vnd Gothen Königen, Hertzogen zu Schleswig, Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen, Grafen zu Oldenburg vnd Delmenhorst, vnserm besondern lieben Herrn, Oheim, Schwager, Bruder vnd Geuattern. Zw I. Kon. W. selbst handen.

Paategnet: Productum Sophiholm den 2 Augustj Ao. etc. 76.
Orig. i Geh.-Ark., Saml. »Sachsen« Nr. 22.

ij.

An den Churfürsten zu Sachsen.

Sophiholmb 3. August. Ao. 76.

Vnns ist E. L. f. schreiben am dato den 11. negstuerschienen Monats sampt der zu Torgauw versambleten Theologen einhellig geschlossenen meynung inn den darbey vberschickten schriftenn alhier auff der Jagt zu henden gebracht worden, woraus wir f. verstanden, wess sich E. L. thue bemuehen, domit eine vergleichung vnnnd einigkeit zwischen den Theologen der Stenden der Augspurgischen Confession getroffen vnnnd auffgerichtet werden mochte; auch vber solche obberurte schriftliche vorfassung vnser vnnnd vnserer Theologen bedenckenn, domit sie es mit den ihrigen, wie dem dinge zuthuen sey, ferner berathschlagten kondten, wolmeinlich gesucht vnnnd begheret.

Worauff wir E. L. zur f. anthwortt hinwieder nicht verhalten wollen, dass wir anfenglich vnnnd alle Zeitt gantz vngerne gesehen vnd vernommen, dass dergleichen genzenck vndter den Theologen erstanden, weill daraus der

reinen Lehre nicht geringer stozz wiederfehret, vnnnd in vnnnd ausserhalb der Christlichen Kirchenn grosse erger-nuss gegeben, daruber auch vnder denjhenigen, so sich zu einerley, als der Augspurgischen Confession, haltenn, auch vnder eines hern vnderthanen selbst, oft allerley gefehrlicher misuerstandt vnd widerwill erreigt, den gemeinen veinden aber, als dem Bapst vnnnd seinem anhang, darob lust vnnnd frolocken gemacht, auch zur destobesserer fortstellung ihres wiedrigen vorhabendts wider die andern mehr gelegenheit dargereicht vnd eingereumbt wirt. Derwegen wir auch vnns vor vnnsere Person stets beulissenn, wo etwan was irrigs vonn jemandts vnnserer Theologen inn vnsern Reichen vnd Landen attentirt vnd herfürgebracht, dass solchs durch dienliche mittell dermassen gedempft, vnd in vorigen ordinem gebracht worden, dass durch des Allmechtigen gnade vnnnd hülffe der Consensus inn der gantzen Religions sachen, der gestaldt wie derselbige bey vnnsers hern vatters hochloblicher gedechtnuss zeiten nach der reinenn Augspurgischen Confession, so dem heiligenn allein sehligmachenden vnd vnwandelbahren wortte Gottes als der richtschnur durchaus gemeess, gerichtet gewesen, noch in vnsern Reichen vnnnd Landen gehalten wirt, wofür wir dan S. Almacht stettigs lob vnd danck sagen. Wollen auch mit desselbigen beystandt vnns solchs ferner, wie vnnsere Ambt auch vnnsere eigen vnnnd vnnsers Reichs, Landen vnd Leuthen heill vnd wolfahrt erfordert, anlegen sein lassen.

Dass nun sich auch E. L. mit so hohem ernst beuleissigen, wie in Ihrem auch andern der Augspurgischen Confession verwandten Landen solchem oberburten besorglichen vbell furgebauwet vnnnd abgeholfen, vnnnd ein einhelliger Consensus vnd gutte zuuersicht herwieder gebracht vnd beuestigt wurde, daran thuen E. L. ein ghar christlich gottgefelligs loblichs werck, welchs billich nicht allein von E. L. in keinem vngutten auffzunehmen, sonder vielmehr zuzuemen vnnnd zupreisenn. Thuen vnns auch gegen E. L.

wegen solcher beschehenen wolmeinenden Communication vñnd f. erforderung vñsers rhattlichenn bedenckens gantz f. bedanckenn; weren auch darauff ghar vnbeschwert vber solches der gedachtenn zu Torgawu gewesenem Theologen Rhatt vñnd guttdunckenn zuzufordern, vñnd dasselbige hernach E. L., Ihrem f. begheren nach, zuzufertigen. Wir haben aber dargegen nachfolgende erhebliche vrsachenn, dass sich bey vñns inn vñnserm Reich eine Vniuersitet, oder andere etzliche, ohne gegenwertigkeit mit bewilligung vñnd einhelliger schliessung aller sembtlichen vornehmen Theologen, nicht zumechtigen in solchen so hohen vñnd wichtigen sachen dergleichen erclerung oder bedenckenn von sich zugeben, do es auch gleich vorhengt vñnd vñnderstanden, doch durch die andern abwesenden getadeltdt vñnd angefochten wurde. Besonder musten also hierzu alle die vornembsten Theologen, so in vñnsern Reichen vñnd Landen seindt, notwendig vorschrieben vñnd darzu gezogen werden. Wan es nun gleich dohinn gelangt, dass sie alle in dem zusammen conferiren vñnd schliessen solten, were, der gemeinen erfahrung nach, nicht woll anders zuermueten, dan dass dardurch allerley Disputationes vñnd weitleufftigkeittenn vñndter sie erregt wurden. Was aber solchs ferner fur vnheill vñnd weiterung pflegt einzuführen, solchs ist aus den Exempeln sonsten auch vornunfftiglich abzunehmen, vñnd stunde vñns zubesorgen, das dardurch der Consensus, den wir also wie gedacht in vñnsern Reichen vñnd Landen durch des Almechtigen vorleihung vñnd mergliche auffsicht vñnd sorgfeltigkeit noch erhalten, erstlich bauwfellig vñnd nach langheit der zeit gantz gefehrlich gemacht werden mochte. Derwegen wir auch sonsten vñnd ohne das zuuor ins gemein in vñsere Reichen vñnd Landen verordnet, das allerley Disputationes, daraus weitleufftigkeiten zuentstehen, abgeschnietten, vñnd der verordnung vñnd einigkeit in der Lehre, welche zuuor, wie gemeldt, der reinen Augspurgischen Confession gemees bey vñns angeordnet vñnd gestiftet gewesen, nachgegangen werden solte.

Vnd wie wir eigentlich wissen vnd dessen vorsichert sein, dass E. L. solche vermuettliche zerstorung desselben Consensus vnd was doher für schwerheit vnd weiterung erfolget, vns, vnseren Reichen vnd Landen nicht gonnen, viell weniger dass sichs durch dergleichen occasion auff zuuor entworffene weis (wieder E. L. gedancken, fursatz vnd willen) verursachen solte, begheren werden, also vorsehen wir vns auch f., E. L. werde solche vnserere erhebliche bedencken neben vns mit billigen vnd von vns nicht anders, dan mit dem besten f. vermercken, vns auch deshalb entschuldigt nehmen. Wusten wir aber sonsten in andere ausserhalb diese vorgeschriebnen wege was nutzlichs darzu zurhaten, geschehe solchs aus erheischung der Christlichen Relligion von vns billich, vmb souiell mehr aber gegen E. L., dero wir an zeitlicher, vielmehr aber ewiger wolfahrth, allenn glucklichen zustandt, der vorwandtnus vnd bruderlichen vertrauwen nach, gantz gerne gonnen. Dass es aber auch in gegenwertiger sachen E. L. vnd derselbigen Landen vnd Leuthen wiederfahren mochte, wollen wir von dem Allmechtigen Gott abermahlls hirmit treuwlich gewünscht haben, vnd seindt E. L. zu aller freuntschafft vnd f. diensten in bruderlichen treuwen jederzeit f. vnd woll geneigt.

Ausländ. Registrant 1575—76. Fol. 167—170.

ijj.

Durchlauchtiger Konig, Euer Konigliche Würde seindt vnser freuntlich dienst vnnnd was wir mehr liebes vnnnd guttes vermögenn zuuornn. Besonder lieber Herr, Oheim, Schwager, Bruder vnnnd Geuatter. Euer Kon. Würde Antwortt vff vnser neher schreiben, welches wir derselben neben der zu Torgaw versamletenn Theologen bedenckenn vberschickt, ist vnns den ein vnd zwanzigstenn dis Monats wiederumb einkommen.

Vnnnd haben desselbigenn Inhalt summarie dahin verstanden, das Euer Kon. W. die vneinigheit vnd gezencke

so sich bishero vnter den Theologen der Augsburgischen Confession zugetragen, in betrachtung des hochschedlichen vnheils vnd nachteils, so daraus eruolget, nie gerne gesehenn. Derwegen sie sich auch beulissen, da etwas irriges von Iren Theologen im Reich attentirt vnd furbracht, das solches in zeitten gedempfft, vnd wieder in vorigen ordinem bracht, vnd also der Consensus in Religions sachen, wie dero bey Ires geliebten Herrn Vaters hochlöblicher gedechtnuss zeitten gewesen, erhalten, welches sie Ir auch furder Ires Ampts halben also angelegen sein lassen wolten, vnd derhalben bedencken hetten, Iren Theologen obbemelt schriftlich bedencken aus besorgnuss allerley disputation, weitterung vnd vnheill furzulegen, vnd dardurch den Consensus Ihrer Theologen im Reich baufelligk zumachen, Wir wurden auch Euer Ko. W. Ires versehens solche zerstörung nicht gönnen, sondernn Ire bewegnuss hierinn billichen vnd sie freuntlich entschuldigt haltenn.

Darauff wollen Euer Ko. W. wir hinwieder freuntlich nicht verhalten, das wir vonn Euer Kon. Würde bisdaher anders nicht vermerckt noch erfahren, dan das sie ob dem eingerissenen gezenck vnd vneinigkeyt der Theologen auch den streittigen Artickeln vnd daraus eruolgten Misstrauen vnter den Stenden der Augsburgischen Confessionsverwandt vnd anderm hochschedtlichen Nachteill, so wohl als wir keinem gefallen gehabt.

So ist auch von Euer Kon. W. billich hoch zuruhmen vnd zuloben, das sich dieselbe von Anfangk Ihrer Könighen Regierung beflissen, wo von derselbtenn Theologen in Irem Königreich ichtwas irriges attentirt vnd herfurbracht, das dasselbig in zeitten gedempfft vnd die Religions-sachen in dem vorigen Stande vnd Consensu, wie bey Ires geliebten Herrn Vaters christlicher gedechtnus gewesen, gebracht und erhalten werden mochten.

Gleichergestaldt können wir vns für vnser Person mit guttem gewissen auch wohl ruhmen, das wir vns die Religions sachen idesmals mit besonderm Vleiss vnd ernstem

Eifer haben angelegen sein lassen, vnd dahin getrachtet, die wahre christliche Religion vnd rechten verstandt des worttes Gottes auch vnuorfelchten gebrauch der hochwurdigen Sacrament, wie der aus Gottes gnaden durch den erleuchten Man Gottes, Doctor Luther seligen, wiederumb an Tag gebracht vnd auff vns kommen, auch furder auf vnseren nachkommen rein, lautter vnd vnuorfelcht zubringen. Wan nun solcher beider vnser christlicher wohlgemeinter vleiss vnd furhaben sein Frucht gewürckt, vnd keine neue irrige opinionones oder verfelschung des worttes Gottes darneben heimlich eingeschlichen, so wehren alle sachen schon richtigk, auch beiden theilen von hertzen wohl zugönnen vnd Gott darumb zudancken. Es bedurffte auch derhalben keiner berathschlagung, bedenckens noch vereinigung.

Euer Kon. Würde ist aber aus vnsern vorigen vberschickten schriftlichen berichten vnd sonsten vnuorborgen, was danooh der böse Feindt vber allenn furgewendeten getreuen vleiss vnd sorgfeltigkeit leider für vnkrautt vnter den guten sahmen gesprengt, besorgen auch, das etzliche Theologen in Euer Kon. W. Konichreich je so sehr mit dem hochschedlichen Irthumb von den hochwurdigen Sacramenten, als etzliche der vnsern gewesen, befleckt seindt, wie dan solches etzliche Hemmingij offentlich in druck ausgegangene Bucher klerlich bezeugen.

Nun haben Euer Kon. W. leichtlichen zuerachten, wo gedachter Hemmingius nicht leutte gehabt oder noch hette, die ime, wie hier zu lande geschehen, heimlich den Rucken hiltten vnd furschuebe theten, er wurde sich nicht vnterstanden haben, solche verenderung in Religionssachen anzufahen, vnd durch den druck offentlichen auszubreiten. Wo auch ein solch heubt vff einer Vniuersitet vnter den Theologen, ist leicht zuormuthen, wie seine zuhörere vnd discipel sein. Derwegen wir vnser verwantnus nach nicht vnnöttigk geachtet, Euer Kon. W. dieser sachen, daran die Ehre des Sohns Gottes auch vnser Sehlen heill gelegen,

aus freundlicher verwantnus vnd treuhertziger Wohlmeynung christlich zuerinnern.

Dan da Euer Kon. W. Theologen mit der Lehr vnd Meynung Lutheri vnd dem rechten gebrauch der heiligen Sacrament, wie die in Gottes worth gefasset vnd ergrundet, einigk weren, wusten wir nicht, was Euer Kon. W. oder auch derselben Theologen hirinne so hoch bedencklich furfallen möchte, es were dann Euer Kon. W. von inen albereit eines andern, derwegen sie Scheu trugen Inen das gefaste bedencken furhalten zulassen, berichtet, dan vns je nicht bewust, das Euer Kon. W. geliebter Herr Vater seliger gedechtnus einer andern Meynung in Religionssachen gewesen, oder die Calvinische Schwermerey von den heiligen Sacramenten jmals beliebt, noch in seiner Kon. W. konigreichen bis an derselben seliges Ende gedultet hettenn.

Als sich aber Euer Kon. W. furnemblich befahrenn, das aus der gebethenen beratschlagung allerlei disputation, vneinigkeitt, weiterung vnd zerruttung des vorigen Consens vnter Iren Theologen entstehen möchte, sollenn Euer Kon. W. vns wohl freundlich zutrauen, das vns leidt wehre, wan wir zu einiger vnruhe in derselbenn königreichen vrsach geben solten. Euer Kon. Würde habenn aber selbst zubedencken, ob durch solche dissimulation dem besorgendem vnheill abgeholfen, oder dardurch vielmehr vrsach darzu gegeben werde, dan die erfahrung an vielen örten genugsamb erwiesen, vnnd seindt noch teglich Exempell fur der handt, wo kein einhelliger verstandt in der Religion ist, das an denselbigen orten selten gutt vertrauen, bestendiger Fride vnd Ruhe kan erhalten werden, sondern dardurch je lenger je grösser Mistrauen, Abwendung vnd Verbitterung der gemüther verursacht wirdt, vnd wo solchem vbell in zeitten nicht vorkommen, letzlich demselben nicht mehr zusteuern, es woltte dan die Obrigkeit sich den Vnderthanen in irer Meynung selbst bequemen vnd denselben gemess halten.

Weill wir dan Euer Kon. W. auff derselben begeren in Iren obliegenden sachen (vngeachtet wen dieselben auch

betroffenn) vnsern geringfügigenn Rath vnd bedencken ohne Rumb offtmals threulich freundtlich vnd ohne einige weigerung vnd bedencken gutwilligk mitgetheilt, hetten wir vns einer solchen weitleufftigen Antwortt, furnemblich in sachen, die Gottes Ehre, gemeine Wohlfart seiner kirchen vnd vnser aller Sehlen seligkeit belangende, von derselbenn billich nicht versehen sollen, können vns auch noch nicht berehden, das solches Euer Kon. Würde entliche bestendige Meynung sey, sondern verstehen es vielmehr dahin, das Euer Kon. W. sich mit eröffnung Ires bedenckens inn so wichtiger sach nicht vbereilen wollen.

Bitten demnach Euer Kon. Wurde freundtlich vnd schwererlich, Sie wolle das vberschickte bedencken nochmals Iren furnembsten Theologen furhalten vnd sie Ire Meynung, ob sie damit einigk oder was sie fur Mangell darinnen finden, darüber in schriffen eröffnen lassen, vnd vns furder freundtlich zufertigen, damit man entlich durch Götliche verleyhung zu einer einhelligen christlichen vergleichung dero bishero gestrittenen Artickell inn der Religion desto fuglicher schreiten vnd hernach also desto bestendiger darob halten möge, Vns auch diss vnser wohlmeindt schreiben freundtlichen zu gutt haltenn. Darann erzeigen Euer Kon. W. Gott ein wohlgefelligk, auch sonst gemeiner Christenheitt vnd Iren eigenen Königreichen vnd Landen nutzlich, rumblich vnd löblich wergk, vnd wir wollen es vmb Euer Kon. Wurde hinwieder nach vermögen jderzeit freundtlich, schwererlich vnd willigk verdienen. — Datum Dresden den 25ten Augustj Anno etc. 76.

Von Gottes gnaden Augustus hertzog zu Sachssen. des heiligen Römischen Reichs Ertzmarschalch vnd Churfurst, Landtgraff in Düringen, Marggraff zu Meissen vnd Burggraff zu Magdeburgk.
Augustus Churfurst.

Udskrift: Dem durchlauchtigen Fursten Herrn Fridrichen dem Andern zu Dennemarck, Norwegen (etc.). Zu S. Kon. W. eigen handen.

Paategnet: Productum Friderichsburg den 14 Septembris Anno etc. 76.

Original i Geh.-Ark., Saml. »Sachsen, Nr. 22«. Smst findes en Skrivelse af 27 Avg. 1576 fra Kurfyrstinde Anna af Sachsen til hendes Broder Kong Frederik II, hvori det bl. a. hedder:

Wir müssen zwar bekennen, das die vngleicheit der Religion kein recht vortrauen noch wahre freuntschafft vorursacht, derwegen E. Kon. W. so wol oder vielleicht mehr als vns nötig sich hirin wol furzusehen, das solch misstrauen von wegen der Caluinischen Sect, die leider in E. Kon. W. Konigreich sehr eingewurtzelt ist vnd bej vnser gnedigenn hertzliebsten Herrn Vaters hohlöblicher gedechtnus leben nie darin geduldet noch gelitten worden, nicht auch einreise vnd dermaszen vberhand nehme, das entlich weder Herr noch vnderthaner dem andern recht vortrauen dörrfe. Wir wissen auch nach vnserm geringen verstandt nicht, ob die Caluinisten besser dan die Papisten oder derselbigen furzuziehen sein. Derhalben E. Kon. W. wol Gott hertzlich bitten, auch selbst die augen in zeitten aufthun mögen, das er dieselbig E. Kon. W. Theologen vnd andere Caluinisten im reich wiederumb zu der rechten erkenntnus seines worts bringen vnd bekeren wolle, ehe dan disem vbel nicht mehr zuwehren, welches wir E. Kon. W. hinwider zu freuntlicher antwort vnd entschuldigung nicht haben vorhalten mogen, gantz schwesterlich bittende, solchs nicht anders, als wie es gemeint treuhertzig zuuerstehen vnd auffzunehmen.

iv.

An den Churfursten zu Sachsen. In theologischen gegencksachen.

Friderichsburg 15. Sept. Ao. 76.

Wir haben E. L. f. anthwortschreiben am Dato den 25. nechstverschienen Monats Augusti zu vnsern handen empfangen vnd daraus f. vernommen, aus was bewegnuß E. L. wiederumb bey vns f. anhalten, dass wir der zu Tor-

gawu gewesenem Theologen Consensum, so vns E. L. hiebeur mit gleichem f. begheren vberschickt, vnsern furnembsten Theologen wolten furhalten, vnd sie ihre meinung daruber in schrifften eroffnen, auch E. L. furderlichst zu fertigen lassen, domit man endtlich durch gottliche verleihung zu einer einhelligen christlichen vogleichung dero bisher gestrittenen articull in der Relligion desto fueglicher schreiten, vnd hernach also desto bestendiger darob halten moege etc.

Wollen E. L. doraufl hinwieder f. vnd schwegerlich vnuerhalten lassen, dass wir vns noch wir zuuor alle zeit gantz freuntlich vnd woll zuerinnern, welcher gestaltd vns E. L. in vnsern sachen vnd obliegen nicht allein mit ihrem gutten Rhat vnd bedencken, sonder auch in andere wege zu allem guten vnd besten vnbeschwert beystendig gewesen, also dass wir doher E. L. treuues schwägerlich gemuet vnd hertz gegen vns mehr als genugsamb im werck erspurt vnd befunden; wolten vns auch sowoll in diesen gegenwertigen als allen andern sachen hinwieder zu E. L. gefahllen Ihrem begehren nach gantz vnweigerlich accomodiren, erzeigen vnd verhalten, wo wir nur an dem aus dergleichen gantz hochwichtigen bedencken, doraufl vnserer Reiche vnd Landen gedey vnd wolfahrt stehet, nicht vohindert worden, wie wir solchs in vnserm neheren schreiben was weitleufftiger, dardurch vns souiell mehr bey E. L. f. vnd entlich zuentschuldigen, angezogen.

Dan es konnen ja E. L. bey Ihr selber f. ermessen, ob gleich der Consensus sowoll vom heiligen Abenthmahl als andern Puncten der christlichen Relligion in vnsern Reichen vnd Landen, dergestaldt wie er bey vnserm hern Vaters hochloblicher gedechtnuss zeiten, nach der einigen Richtschnur des reinen vnwandelbahren wortt Gottes, gerichtet vnd gestiftet gewesen, durch des Almechtigen gnedigen beystandt vnd verleihung, noch wie vor, rein vnd vnuorfelscht erhalten wirtt, dass dennoch nicht destoweniger in berhatschlagung vnd verfassung nicht alleine eines, sonder

so vielerley puncten, bedencken (welchs E. L. von vnsern Theologen zugeschehen durch vns f. begheren) allerley Disputationes vnd daher weitleufftigkeiten erregt vnd verursacht, zu dem auch dies nicht ausbleiben wurde, wan gleich vnserer Theologen bedencken dorauß ergienge, vnd dasselbig etzlichen von den auslendischen Theologen gefellig, dass es doch etzlichen nicht behäglich sein mochte. Dohrer dann auch von denselbigen wider vnserer Theologen allerley an vnd aussprengens der gemeinen erfharung nach zuuermueten; die vnsern aber zur gegenveranthwortung, vnd also eine die andere weiterung ohne ziel, mass vnd ende verursachen vnd erregen wurde. Was nun solchs entlich fur grösser vbel in den Regimenten pflege einzuführen, solchs bezeugen die täglichen Exempell, vnd were vns alsdan schwerer als itzo den dingen zubegegnen vnd ihre mass zugeben.

Das aber Hemmingus sich vnderstanden wieder vorberurten Reichs Consensum schrifften ausgehen zulassen, müssen wir vor Gott mit vnserm gewiessen bekennen, dass vns nichts leiders noch mehr zuwieder in vnserm Reich wiederfahren können. Haben aber gleichwoll in vleissiger vndtersuchung des handels befunden, wie er auch solchs selbst in seiner darob ausgegebenen verpflichtung zustehet, dass er sich dessen von sich selbst vnderwunden vnd daruon niemandts von den andern Professorn derselben vnserer Vniuersitett noch jhemandts anders in vnserm Reich gewust, gantz ohne dass er sonsten jemandts solle gehabt haben, der ihme (wie E. L. erachten) den Rugken gehalten. Besonder es haben ihme viel mehr in dem, so woll alle vnserer getreuwen Reichsrhete als andere vnserer Theologen ins gemein wiederstrebt. Auch beide vor vnd nach der zeit bey vns erinnert, dass wir ein allgemeinen ernsten öffentlichen beuehl vber vnserer Reich vnd Landen allenthalben ergehen, publiciren vnd anschlagen lassen, dass sich niemandts weder publice noch priuatim vnderstehen solle in einige Disputation desselben von

ihme erregten streits einzulassen; sonder sowoll in dem, als andern puncten der Relligion nach dem vorigen Consens, so wie beruert, bey vnsers hochgedachten hernn Vaters zeiten auffgerichtet gewesen, eigentlich zuhalten, in massen auch eine gewisse Formulam, wie vom heiligen Abendmahl zuschliessen sey, bey vnsers hern Vatters zeiten, nach der Augspurgischen Confession gefasset, noch alle zeit vor der Communion, durchaus in allen vnsern Konigreichen vnd Landen, in Schlossern, Heusern, Stetten vnd Dorffern offentlig abgelesen vnd dem volck furgelhalten wirt. Wir auch vber dass, der Niederlender halben, welche sich wegen der itzigen doselbst schwebenden kriegsleuften in vnser Reich gewandt vnd niedergelassen, sonderliche publica Examina durch vnser verordenten Pastores vnd Theologen oft vnd vielmahls im jhar halten, auch einen jedern, mit einem Eidt, die furgestellten fragestuck becrefftigen lassen, domit sowoll in dem, als allen andern Puncten der christlichen Relligion, nichts wieder den vorigen Consensum gehalten oder eingefuhrt worde.

Vnd ist also dardurch, vnd das Hemmingus sich dessen auch vor seine Person hinfurder mit reden vnd schreiben gantzlich zueussern bey hochster straff vorpflichtet vnd verschrieben, solche durch ihn alleine bey vnns erregte neuwerung in dem Punct gantzlich gedempft und (wie wir in vnserm nehern schreiben an E. L. gedacht) in vorigen ordinem gebracht worden, also dass noch zur zeit der Consens nicht weniger vom h. Abendmahl als allen andern Articuln vnd Puncten der christlichen Relligion, so rein vnd nicht anders, dan wie er bey vnsers hern Vatters zeiten nach der Augspurgischen Confession angerichtet gewesen, durchaus in vnsern Reichen vnd Landen gehalten wirdt. Derwegen auch vmb souiell weniger bey vns des Mistreuwen, abwendung vnd verbitterung der gemueter (welche sonsten E. L. anzeigung vnd wolmeinender Erinnerung nach die vngleichheit in der Relligion pflegt zuwircken) zubefahren, wofür wir dem Almechtigen billich lob

vnd danck sagen, vnd bitten, Seine Almacht wolle vns, vnsere, wie auch nicht weniger alle andere solcher Confession verwandte, Reiche vnd Landen darbey schutzen vnd handthaben, vnd allem demjhenigen, so dem zuwieder sein magk, steuren vnd wehren. Vnd ist auch dem vohrigen abzunehmen, dass niemandts bey vns ausserhalb den Hemmingum mit der meinung zubeargewohnen sey. Es sollen aber E. L., wie nicht weniger alle der Augspurgischen Confession verwandten, dessen gemuets bey vns versichert sein, do sich jemandts, wer der auch were, als Caluinisch vom h. Abendmahl vornehmem liesz, das mir denselben nicht in vnserm Reich vielmeiniger bey oder vmb vns leiden, sondern vnsern hochsten ernst wieder ihn bezeigen wolten, wie es dan auch noch des Hemmingij halben in vnser bedencken gesteldt ist, was wir nach seiner ferner verhaltung (dorauff wir eigentliche achtung geben lassen) gegen ihm furzunehmen.

Vnd haben also E. L. aus dem vorigen zuerspueren, dass Hemmingius hierzu von niemandts in vnserm Reich angereitzt worden. Dass es aber woll von andern auslendischen Theologen geschehen, dessen hatt man nicht vngewiesse anzeigung vnd nachrichtung: Dass also etzliche auslendische Theologen die Ambitio so ser reitet vnd treibet, dass sie nicht allein Deutschlandt, sonder auch andere Reichen, die fur sich selbst vnd keiner andern so wenig geistlichen als weltlichen Jurisdiction vnderworffen seindt, gerne verunruhen, vnd zu ihrer meinung vnordentlicher weise bringen wolten.

Weil wir dann die obberurten hochwichtigen bedencken in dem, nach wie zuor, fur vns haben, vber das durch vnsern obberurte offentliche, alle Disputationes zuerweiden, in vnserm Reich ausgegangnen Mandaten vnd verordnungen, ahn solcher wilfabrung E. L. begherens, abgehalten werden, bitten wir E. L. mit besonderm f. instendigen vleisz, Sie wolle vns in dem ja nicht anders dan freundt-, schweger- vnd bruderlich bedencken, auch gentzlich vnd entlich im

besten entschuldigt nehmen, vnd wiessen solchs auch keiner andern dan den angezogenen warhafftigen vrsachen bey vnd zumessen, viel weniger einigs mistrauwen gegen vns deshalb schepffen oder etwas an voriger vnserer beiderseitig bestendigen guten zuuersicht vnd correspondentz vorringern vnd abgehen lassen. Dan es seindt E. L. je dessen bey vns vorsichert, wo wir sonsten derselbigen, ohne dergleichen eusserste bedencken, zu wilfahren gelegenheit haben können, dass an vns weiniger als nichts erwinden solle. Thuen hirmit E. L. dem Almechtigen zu aller gluckseligen wolffahrt in bruderlichen treuwen mit vleis beuehlen.

I et Brev af samme Dato til Kurfyrstinden af Sachsen skriver Kongen:

Dass aber E. L. mit anziehen, dass die Caluinische Sect in vnserm Koningreich sehr eingewurtzelt sein solle, dessen wollen wir vns nicht verhoffen, wiessen wir auch, dass es geschehen, nicht zuerinnern. Dan ob gleich Hemmingius fur sich selbst, ohne einiges andern in vnserm Reich vorwiessen, vielweniger bewilligung vnd anstiftung, dergleichen schrifftten in den druck gegeben, so ist doch solchs zu vorigem stande, wie es in dem, bey vnsern hern Vatters hochloblicher gedechtnuss zeiten, bisdahin, vnd auff solche des Hemmingij schrifftten durchaus gehalten, also balde (Gott lob) gebracht worden, also dass solche neuerung nicht gefaseldt, viel weniger eingewurtzelt ist. Wiessen auch, dass bey vns alle andere, beide geistlichen vnd weltlichen standts, darum frey vnd der meynung zuwieder sind. Sonsten wollen wir so wenig als jemandts anders einigen Menschen in der meynung in vnserm Reich, viel weiniger bey vnd vmb vns, geduldet. Vnd were wol eins theils andere Landen zuwunschen vnd zu gonnen, dass solche Sect daselbst weiniger als noch zur zeit bey vns (Gott lob) eingewurtzelt were, so hatten derwegen beide sie selbst vnd andere ihrenthalben vmb souiel weiniger muhe, verdriessen vnd beschwernuss. Dass es auch furter bey vns in vnsern Reichen vnd Landen verbleiben mochte,

darzu wollen wir des Almechtigen gnedigen beistandt anruffen, vnd darbey von vns selbst wegen vnsers tragenden Ampts, ferner, wie bis doher, muegliche aufsichtigkeitt vnd andere dienliche mittel gebrauchen.

Ausländ. Registrant 1575—76. Fol. 201—6.

v.

An den Churfursten zu Sachsen.

Friderichsburgk am S. Stephans tagk, ist gewesen der 2. Januarij Ao. 78 ¹⁾).

Friderich der Ander etc. Wir wollen e. l. hirmit schwegerlich vnd bruderlich nicht verhalten, das vns vor wenig verflossenenen tagen von der durchlautigen fursten, freulein Elisabeth, zu Engelland etc. Königin etc., vnserer freuntlichen lieben Schwester vnd Muhmen, ein verschlossen schreiben zugebracht worden ²⁾), darum wir E. L. beigeuegte Copien freuntlich thun communiciren, vnd werden e. l. daraus selbst vernhemem, was ihre, der Hochgedachten Königin, L^{den} fur gedanken vnd bewegnus haben wegen das, so zwischen der Augspurgischen Confession verwandten selbst durch den innerlichen streitt in etzlichen puncten, dem Babstischen theill zum vorteil, etwan m chte eingefuert vnd verursacht werden, imgleichen was ire L. in derselbigen sachen bey e. L. durch vns zubefurdern fast inwendig gesucht.

Vnd wiewoll wir aus Hochgedachter Konigin schreiben, der daselbst angezogenen zeit halben, die vermuetung zu-

¹⁾ I Hutteri Concordia concors Fol. 140 v., hvor dette Brev ogsaa er aftrykt, har det følgende Datering: »Datum auff vnserm Schloss Friederichsburg an S. Stephans Tag des angehenden 78 Jahrs« (altsaa efter vor Aarsberegning d. 26 Decbr. 1577).

²⁾ Dette Brev findes trykt paa forskjellige Steder, saasom i Pontopidans Ann. III, 472 ff., i Videnskab. Selsk. Skrifter, hist.-philos. Afhandl. II, 350 ff. (her ledsaget af en dansk Oversættelse), i Schneiders Bibl. der Kirchengesch. I, 220 ff. I det sidste Værk finder man (I, 207 ff.) ogsaa Dronning Elisabeths Brev til Kurfyrst August om samme Sag.

machen, das etwan solche Irer L. Botschafft, derer sie dasselbst gedacht, bey e. l. albereit gewesen, vnd von derselbigen verabschiedet sein möchte, wir vns auch nicht gerne in frembde Bestellung einlassen wolten, so hat vns doch auch nicht weniger gebueren wollen, dan weil dies schreiben also ahn vns von der Khönigin L^{den} gelangt, das wir e. L. schlecht vnd blos die Copien daruon freuntlich mittheilten. Das vbrige aber, so ihre L. bey e. L. zuuerichten von vns freuntlich begeret, stellen wir zu e. L. eigen guttem ermessen, vnd bitten nur allein freuntlich vnd schwegerlich, E. L. wolle vns in dem nichts anders, dan freuntlich vnd mit dem besten bedancken. Solchs seint wir freuntlich zubeschulden ohne das auch derselbigen zu aller freundschaft, freuntlichen diensten, vnd was Ihr lieb vnd angenehm sein kan, erbötig vnd wolgeneigt, die wir hirmit in des Almechtigen gnadenreichen schutz, zu allem behaglichen wolstande, in bruderlichen treuen thuen beuhelen. Datum etc.

Ausländ. Registrant 1578—79. Fol. 1.

vi.

Durchlauchtiger Köningk . . . Was an E. Kön. W. zuuorhinderung des heilsamen wergks der cristlichen Concordien zwischen der Ausburgischen Confession vorwanten Kirchen vnnd Stende die Könnigin aus Engeland in einem schreiben gelangen lassen, das haben wir aus der vberschickten abschrift desselbigen vernommen, vnd hat wolgemelte Könnigin vor etlichen wochen einen Gesandten bei Vnns gehabt, durch welchen sie fast dergleichen werben vnnd suchen lassen. Darauf wir denselbigen beantwortet, inmassen Euer Kön. W. aus beiuorwarter abschrift zuersehen¹⁾, vnnd daraus zuuormercken haben, wie vbel Ihre Kön. W. von diesem hochnötigen heilsamen wergk informiret, vnnd es gleich dafürhalten wollen, wie dan in dem

¹⁾ Denne Afskrift findes ikke nu mere vedlagt.

schreiben an E. Kön. W. fast auch angetzogen wirt, als wehre solche christliche voreinigung von dem Babst practirt vnd zu dem ende gemeint, das dadurch neue vnd der Augsburgischen Confession vngemesse Lahr eingefüret werden solte, welches doch im grunde der warheit sich viel anders erhelt, vnd werden E. Kön. W. sich sonder zweifel aus vnserm hiurigen in dieser sachen gethanem schreiben schwerlich vnd freundlich zuerinnern haben, aus was hochnötigen erheblichen vnd christlichen Vrsachen dieses wergk Gott zu lob, den armen zerrütten Kirchen in Deutzschland zu trost vnd zuerhaltung vnd vortsetzung der reinen Lahr, zu abwendung vnd aufhebung der schedlichen eingerissenen getzengk dadurch erregten ergernus, vnd zu wiederaufrichtung vnd stiftung eines rechten christlichen vorstendnus vnd guten willens zwischen den Stenden der Augsburgischen Confession wolmeiniglich vnd treuhertzig fürgenommen vnd angestellet worden.

Vnd ob wol die Königin in Engeland Ihrer Kön. W. solches anders vnd also eingebildet, als solte hiedurch mehr vnd grossere trennung, dan zuorn in der christlichen Kirchen gewesen, vorursacht, auch des Babsts und seines anhangs fürhaben gesterckt vnd gefördert werden, so wissen doch erstlich Euer Kön. W., das die Kirchen der Augsburgischen Confession zugethan mit der Lahr, so Zwinglius, Caluinus vnd andere im Articul vom heiligen Nachtmal gefüret, niemals eins gewesen, vnd wir können bei vns nicht ermessen noch schlissen, wan durch solche vnd dergleichen Ihrer Kön. W. fürnehmen die Stende der Augsburgischen Confession irregemacht, vnd solch nützlich vnd christlich Concordien Werck vorhindert werden solte, ob dadurch der Augsburgischen Confession vorwanten Kirchen vnd zugethaner Stende gemeinen wolfart nicht viel mehr geschadet, den gedienet, vnd dagegen des Babsts blutdürstige anschlege zu desto besser vorrichtung befördert würden. Dan do sich die Stende der Augsburgischen Confession an christlicher vorgeleichung vnd hinlegung der in

ihren Kirchen eingefallen vnd nun so langwirigen Religion streiten, durch diese vnd dergleichen hendel irren lassen, vnd nicht einmütiglich zusammen setzen, Was kan anders daraus dan in den Kirchen schedliche trennungen vnd ergernus, vnd bei den Stenden mistrawen vnd heimlichen widerwille eruolgen, zugeschweigen, welchs das gröste ist, das bey solchem stetswerenden vnaufhörlichen Religion getzenck die Warheit vertunckelt vnd entlich, welches Gott der Almechtige gnedig vorhüten wolle, gar verlohren, vnd auf die Nachkommen anders nichts dan vngewisse Opiniones gebracht werden. Ob nun damit dem Babst vnd seinen Practicken nicht mehr gedienet werde, dan do eine christliche einigkeit getroffen, das kan ein jder leicht bei sich selbst schlissen, vnd wehre je beschwerlich vnd hochbedencklich, das die Kirchen vnd Stende der Augsburgischen Confession in solchem ergerlichem getzenck für vnd für bleiben vnd erwarten solten, bis sich die auslendischen Caluinischen Kirchen mit ihnen vergleichen würden, sintemal die Kön. W. in Engeland in ihrem schreiben selbst antzeuhet vnd zuuorstehen gibt, das keine solche voreinigung zu hoffen, do doch die Kirchen der Augsburgischen Confession nicht von den Caluinisten, sondern sie von der Augsburgischen Confession abgetreten, vnd sich von Vnns gesondert haben, vnd do gleich einige hofnung zu solcher vogleichung sein könnte, so wolte doch vor allen dingen der Augsburgischen Confession vorwanten Kirchen vnd Stende eusserste notturft sein, das sie sich zuuorhin selbst vnder einander vereinigten, ehe dan sie sich mit den Caluinischen Kirchen der streitigen Articul halben in Handlung vnd tractatus einliessen, sonsten würde nicht alleine der streit zwischen diesen beiden, sondern auch zwischen vnns selbst sein, welches ihnen die Caluinischen, so wol als die Bächtischen ein jder zu seinem Vortheil nutz machen würden. Vnd dieses berichten wir E. Kön. W. nicht darumb, das die vorantwortung dieser Christlichen Concordiensachen bei

Vnns alleine stünde, sondern das E. Kön. W. dennoch des Handels gelegenheit erinnert werden, vnnd bei sich selbst zu ermessen haben, ob es gut vnd nützlich sey ein solch heilsam werck der lang gewünschten Concordien zu hindern. Vnnd dieweil dieses eine gemeine sache ist, so alle der Ausburgischen Confession vorwanten Kirchen vnd Stende anlangt, so stellen wir es dahin, was disfals die Königin von Engeland in ihrem schreiben der Condemnation halben andeutet. Wir aber für vnser Person wollen an vnns nichts erwinden lassen, souiel ohne vorletzung vnd beschwerung vnser christlichen gewissens geschehen kan, damit neben der reinen Lahr auch die christliche einigkeit befördert werde.

Wir sehen auch nicht, was wir bei diesem Handel mehr oder anders thun könnten, oder warumb die Königin von Engeland es dafür helt, das die vorrichtung dieser sachen fürnemlich bei Vnns stehe, es wolte dan Ihre Kön. W. solche gedancken daher schöpfen, das wir etliche Theologen aus vnser Vniuersitet Wittenbergk abgeschafft. Dieweil aber dieselben vberfunden, das sie eine neue vnnd zuorhin in vnserer Lande Kirchen vnd Schulen vnbekante Lahr vom heiligen Nachtmal einfüren wollen, so hat vns hoher Obrigkeit Ampts vnnd gewissens halben [nicht gebühren wollen] ferner zuzusehen, vnnd disfals die Lahr der Augsburgischen Confession, so in einem rechten vntzweifelhaften Vorstand von des theuren gottseligen Mannes Doctor Martini Lutheri zeiten bishero durch Gottes gnade in vnsern Kirchen vnnd Schulen ist rein vnd vnuorfelscht erhalten worden, vorandern, vnd solche zerrüttung beide im geistlichen vnd weltlichen Regiment einschleichen zulassen, darüber nicht alleine wir vnd vnser Nachkommen, sondern alle reine Kirchen vnd Schulen in gemein zu clagen gehabt hetten. Welches E. Kön. W. also zu freundlicher schwegerlicher antwort wir nicht vorhalten sollen, freundlich vnnd dinstlich bittende, E. Kön. W. wollen dieses vnser weitleuftigk schreiben vnns freundlich zu gut halten, dasselbe der sachen notturft zu-

messen, vnd vns freundtlich entschuldiget nehmen, das wir zu keiner andern Antwort kommen können. Das seind vmb E. Kön. W. wir hinwiderumb jderzeit in brüderlichen vertrauen freundlich vnd schwegerlich mit vleis zuuordienen gantz willigk vnd erböttigk. Datum Dresden den ersten Februarij Anno etc. Lxxvij.

Von Gottes gnaden Augustus (etc.).

Augustus Churfurst.

Udskrift til Kong Frederik II.

Paategnet: Churfurstl. Andwordt in Theologischen Zancksachen, hiebey Copei des bescheides dem Englischen gesandten geben.

Productum Friderichsburgk den 20 Febr. Anno etc. 78.

Orig. i Geh.-Ark., Saml. »Sachsen Nr. 24«. (Tidligere trykt i Hutteri Concordia concors, Fol. 141—2; men da dette Værk sjælden forekommer, vil et nyt Aftryk efter Originalen være hensigtsmæssigt).

g.

Ahn Hertzogin Elisabeth zu Meckelnburgk. Actum Coldingen den 9ten Martij Anno etc. 79¹⁾.

. . . . Es ist vns auch darbey des Hemmingij Buch, so verschienen 78. Jars zu Genff nachgedruckt, sambt der Deutschen Translation etzlicher darinnen enthaltenen Artickel, zugebracht worden, welches wir von E. L. zu söhnllichem gefallen verstanden vnd auffgenhommen. Wiewoll wir nhun dem Hemmingio deshalben zum höchsten zuwieder, dass ehr anfengklich solch Buch nicht alleine vns, vnsern Reichs Rheten vnd allen anderen Theologen gantz vnwissentlich, aus eigner vermessenheit, vnd dan mit anreizung der auslendischen Theologen, so damals in vnserm Reich gewesen, (souiel die Propositiones vom heiligen Abentmahl betriefft) gestellet, vnd in den druck gehen lassen, sonder auch dardurch seiner eigen verpflichtung, so ehr

¹⁾ Dette Brev fra K. Frederik II til hans Svigermoder, hvorved han besvarer et Brev fra hende af 11 Jan. 1579, medtages i denne Samling paa Grund af det Forsvar for Hemmingsen, det indeholder. Begyndelsen af Brevet, der angaar andre Ting, er her forbigaaet.

zuor gethan, zuwider gehandelt, vnd vns, vnser Reich vnd Landen bei andern in einen vnbillichen verdacht gesetzt, so können wir doch bei vns nicht ermessen, dass er das endern können, das andere ausserhalb vnsern Reichen vnd Landen dasselbige sein Buch, weil es zuor durch den Druck gemein worden, nachdrucken lassen. Wie wir auch nicht zuerachten, dass ehr der gefahr halben, darinnen ehr dieses Buchs, sonderlich im Punct vom heiligen Abentmahl, vnd dan seiner wilkuerlichen hohen verpflichtung wegen, bei vns stehet, etwas zw diesem Genffischen Nachdruck gethan habe. Den ehr sich nicht allein alles dergleichen fernern schreibens, sonder auch redens vnd gedenckens, bei högster straff zeit seines lebens gantzlich zuenthaltten krefftig gnugsamb verschrieben, vns auch dessen versichert. Haben auch bisdaher in vnserer fleissigen auff-sicht nicht befinden können, dass ehr solchs, sieder der zeit, in einem oder anderm wege, vbertretten habe. Sonsten solle ehr vnser ernstliche straff dawieder gewiesslich empfinden. Wollen auch mit göttlicher hülffe weiter darob sein, dass nicht weder in dem oder andern Puncten vnserer christlichen Lehr zuwieder der bekendtnus, wie die von vnserm gottseligen Herrn Vater auff vns gebracht, in vnsern Reichen vnd Landen heimlich oder öffentlich gestiftet vnd angerichtet, besonder solche auffgeerbte reine Lehre in eintracht der Lehrer vnd zuhörers, ohne erregung vnd einfuerung vnnöttiger, weitleufftiger vnd gefehrlicher disputation, auff vnser Nachkommen weiter muege von vns vererbett vnd gebracht werden. Wollen auch vmb dasselbige des Allmechtigen beistandt vnd gnade fernher wie bisdaher ahnruffen, vnd vns desselbigen getrösten.

Wolten solches alles E. L. auff obberurte Ihre beide schreiben, hirmit sönlich nicht verhalten. Thuen hirmit E. L. den gnaden Gottes zur gluckseligen stettigen wolfart beuhelen. Datum etc.

Ausländ. Registrant. 1578-79.

2.

Uddrag af Acta Consistorii 1573—80, især angaaende
D. Niels Hemmingsen.

Det mærkeligste i de efterfølgende akademiske Acta (som jeg ikke kjendte, dengang jeg i Ny kirkehist. Saml. I, 3—67 meddelte en Række Uddrag af Konsistoriets Forhandlinger 1543—99) er Beretningen om Forhandlingerne med D. Niels Hemmingsen 1576 angaaende den Revocation som Kongen fordrede af ham i Anledning af hans kalvinske Nadverlære i Syntagma institutionum christianarum (Hafn. 1574). Denne Beretning har vel været kjendt af Treschow (Jubellærere S. 133—34) og maaske af J. Møller (Hist. Calender II, 354—55); men siden har den været saa godt som tabt, og da de tvende ovennævnte Forfattere kun have gjort højst ufuldstændig Brug af den, vil meget i den være ganske nyt og ubekjendt for vor Tid, og det vil bidrage til at vise, at Hemmingsen har fundet stærkere Modstand blandt sine akademiske Kolleger, end man hidtil har antaget; idethele vil Beretningen godtgjøre, at Krypto-kalvinismen ikke havde taget saa almindelig Overhaand i den danske Kirke i Frederik II's Dage, som man af det hidtil bekjendte havde Grund til at formode.

Acta Consistorii 1573.

8. April. Johan Medelfar klager imod Morten Skriver ¹⁾, at han gav Kjøkkenfidt og købte ondt Kjød. Martinus juramento negat, se unquam hoc fecisse. Johannes ait, omnes studiosos id confessos publica querela suscriptis manibus. Vocatus præpositus cum decanis. Præpositus ait, publicam illam querelam fuisse veram, et sancte jurat, se non posse dicere hoc, quod ipsis apponitur, esse bonum butyrum. Item ait, in ferculis inveniri araneas, sordes et alia multa. Item, siden Klagemaal begyndtes, haver de faaet det godt.

¹⁾ Kommunitetets Økonom.

2. Maji. Deliberatum est de Oeonomo; et quia Magister Aulæ M. Nicolaum Scavenium designarat, omnes ipsum rogarunt, ut hoc officium in se suscipere vellet. Descenderunt autem in hanc omnes sententiam, ut lectionem suam seu professionem in Academia ac domum etiam nihilominus retineret cum stipendio integro, sicut antea erat solitus: deque eo instrumentis publicis ipsi caveretur. Mester Claus haver herpaa fanget Brev og Segl.

1574.

16. Julii. D. Nicolaus obtulit literas regias super eleemosyna regia¹⁾, quas petit conservari in custodia literarum Academiæ.

1575.

19. Aprilis. Magister Aulæ interrogavit M. Johannem (Hemmingium) sub juramento fidei, habuissetne rem aliquam cum uxore D. Martini²⁾. Qui postquam diu satis audacter id negasset, tandem rectius admonitus ab amicis quibus-

¹⁾ D. e. K. Frederik II's Gavebrev og Fundats af 28. Juni 1574 paa 10,000 gamle Daler, hvis aarlige Rente skulde anvendes til Indkjøb af Fødevarer, Brændsel o. dsl. til de fattige husarme i Kjøbenhavn (Hofman, Fundat. X, 257—61).

²⁾ Nærmere Oplysning indeholder følgende Brevudtog, der findes i en gammel Registrant i Konsist. Arkiv: •Hr. Morten Jørgensens Supplicats til Peder Oxe, Hofmester, imod D. Niels Hemmingsen, som havde skammelig udskjældt hans Hustru paa Gaden; item imod D. Nielses Søn, som om Nattetide slog hans Vinduer ind, stak paa Døren, drak og sværmede, skreg paa Gaderne, truede hannem paa Livet. Herhos findes for^{ne} Morten Jørgensens Fortegnelse til Peder Oxe, hvad D. Niels Hemmingsens Søn hannem gjort haver, nemlig 1. at han havde slaget hans Vinduer ind, 2. slaget hannem blaa om Aftenen, som han nøgen stod i sin Stue, da han paa hannem indløb. 3. Oprød hans Vindue ud til Gaden over hans Hustru, som laa syg. 4. Atter udslog hans Vinduer med en dragen Degen, og samme Tid stak ind ad Vinduet til Morten. 5. Overløb ham paa Gaden med sin Punder eller Kniv, og bandte og svor ynkelig, og forfølger hannem iblandt Godtfolk, saa han veed ikke, hvor han vil være.« Hr. Morten Jørgensen er den samme, som foran, S 276, kaldes Morten Skriver, og havde været Økonom i Kommunitetet.

dam, qui spem veniæ facere viderentur, scelus commissum coram omnibus fassus est, atque petiit a Magistro Aulæ et cæteris dominis, ut peccatum ignoscerent, tum etiam ne quid in uxorem D. Martini statuerent.

Magister Aulæ: I haver skikket eder som en Fandens Skalk; men jeg vil hjælpe eder, hvad man kan.

M. Johannes jussus est arresto teneri, usquedum regia majestas quid fieri de ipso vellet literis ad Academiam perscriberet.

20. Septemb. Blev proponeret, at Stipendium Terentianum kunde forundes M. Hans Hemmingsen til Betaling af hans Gjæld. Det blev dog ikke besluttet.

9. Novembr. Lectæ literæ M. Ivri Bartholini Abbatis Sorensis, quibus petebantur suffragia professorum, ut ipse secundum intercessionem regiæ Majestatis fieret Cantor Roschildensis. Conclusum, ut respondeatur M. Ivaro, Academiam libenter approbare quodcunque de re statuerent domini Prælati et Canonici residentes. Literæ ea de re statim scriptæ.

1576.

27. Februarii. Lectæ sunt literæ regiæ d. d. 23. Febr. 1576 de libro D. Nic. Hemmingii. Hemmingius petiit, ut monstrarent sibi in eo libro ea, quæ accusarentur. Non posse se divinare, quænam essent ea, quæ regem offenderent. Ubi ea ostenderentur, paratum se fore ad respondendum, atque tum responsurum, sicut coram tribunali Dei respondere vellet. Et declaraturum se ea, quæ essent minus clara. Si falsa, revocaturum se. Alias se nihil posse facere. Breviter petiit sibi indicari in specie, quia haberet testimonia antiquitatis.

10. Martii. D. Nicolaus Hemmingius misit chartulam, in qua revocavit, quicquid erat in suis scriptis pugnans cum confessione Augustana et parvo Catechismo Lutheri. — De chartula deliberarunt, possitne regi ostendi illa brevitate. Conclusum, ut singuli describerent istam chartam, atque ad diem Mercurii proximum deliberarent, quid respondere vellent.

14. Martii. Rector (M. Johannes Aurifaber) petiit, ut dicerent singuli sententiam.

Episcopus: Ego non possum aliud dicere, quam esse hanc confessionem magis periculosam, quam prior esset, quæ est antea edita. Nec video, quomodo hæc congruant cum prioribus scriptis. Sed si potest conciliari, faciat id Hemmingius. Interim in specie declaret se et tollat hanc ambiguitatem, quæ est in hoc scripto.

D. Andreas: Scriptum est tale, quod satisfaciatur. Sed cum rex velit scriptum tale edi, quod subiciatur iudicio istorum censorum in Germania, et brevitate ea minime ipsis possit satisfieri, iudico admonendum esse Dominum Præceptorem, ut prolixius idque in specie propositiones in Syntagmate declaret, et si conciliationem possunt admittere cum prioribus scriptis, id conetur, sin minus regis voluntate se subjiciat et eas revocet.

D. Johannes Franciscus: D. Nic. Hemmingius est optime meritus de ecclesiis Danicis, idque ego ingenue agnosco, neque contra ipsum quicquam hic dicere cupio. Sed cum de scripto hoc iudicandum sit, hoc ego pro conscientia dico: Si D. D. Nicolaus habet certissimam eam sententiam, quam in scripto isto suo proponit, consilium meum est, ne inurat maculam conscientiæ suæ. Nam non possum contra ejus conscientiam quicquam statuere. Sin minus, videat, quo pacto regiæ voluntati satisfiat.

D. Pratensis: Edita est in æstate (?) confessio. Ea missa est ad Principem Electorem. Sed ea non satisfecit, multo ergo minus hæc, quæ est obliquior. Dico pro conscientia. Censeo primum in genere dogma Calvini dammandum, deinde in specie revocandam eam doctrinam, quam in ea libri sui parte proponit.

M. Andreas Køge: Idem ego censeo.

Skaubo: Censeo et ego pro conscientia, non esse ipsum cogendum. Sed hoc scio, dogma hoc esse novum in nostro regno. Et in aula dictum est nobis, non tam di-

stare cœlum a terra quam Calvini sententiam a Lutheri. Itaque oportet ipsum directe revocare, non per ambages.

Sascrides: Si posuit pro conscientia, non possum ego svadere, ut contra conscientiam revocet. Alioqui regi satisfaciat; sin minus pro conscientia sua revocare potest, directe et sine ambagibus respondeat.

Hammerus: Ego in genere fateor, hanc disputationem esse longiorem, quam ut de ea judicare aut nunc pronuciare queam. Hoc autem scio, Hemmingium statuisse, ut satisfaciat adversariis, et adhuc paratum esse adhuc quædam addere. Etiam hoc scio, ipsum velle edere orationem habitam in promotione D. Andreæ, et titulum præfigere, qui polliceatur istius dogmatis explicationem.

M. Jacobus Matthiæ: Magnif. Domine Rector, invitus dico sententiam de meo præceptore. Judico autem, nos nunc non disputare, quæ sententia sit verior de sacramento. Nam antea edidimus confessionem. Sed hoc agi, an hæc revocatio sit sufficiens. Et videtur mihi non esse ideo, quia non nominat librum in quo sit error (?), deinde obliqua et non satis explicata. Tum non est specialis revocatio; et quanquam nominat Augustanam Confessionem et Catechismum Lutheri, hoc tamen non sufficit; nam et . . . et ipse Calvinus referebat se ad Augustanam Confessionem. Item Theologi Vitebergenses referebant se ad eosdem libros, et usi sunt eadem brevitate et iisdem pæne verbis. Sed non potuerunt evadere. Judico igitur, mentionem faciendam Calvini et ejus dogmatis, et specialem institui revocationem, tum etiam declarationem eorum, quæ in isto libro et propositionibus sunt ambigua. Si quæ explicationem non admittant, judico illa damnanda.

Rector: Ago gratias pro vestris sententiis. Ac ut pro me quoque dicam, videtur mihi necessarium, ut propositiones eas, quæ videntur consentire cum Calvino, interpretetur, si admittere possunt interpretationem. Sin minus, ut pro conscientia agat. Damnet, si falsas judicat. Si veras, defendat, idque scripto. Interim hoc præsentī scripto regis voluntati non fit satis.

Episcopus: I hvad loco vi have hannem, veed vel hver. Men vi have vel tilforn set, der vilde komme ondt af, og vi havde gjerne hjulpet at stoppe det, og jeg for min Part. Men det kan nu ikke ske. Men man maa sige hannem, at han gjør det klart, og foruden Svinker.

Duo ergo mittantur, Episcopus et D. Andreas Laurentii, qui ipsum moneant, ut aliter et clarius respondeat, idque ita, ne scrupulus relinquantur.

22. Martii. D. Episcopus: Scitis, cum nuper convenimus, conclusum esse, ut aliam formam Dn. Hemmingius ederet. Accessimus igitur Hemmingium et monuimus illum de voluntate omnium nostrum. Hæri igitur misit mihi alteram formam paulo prolixiorẽ, quam recitabo. Si Hemmingius nunquam scripsisset suum Syntagma, potuisset forte hæc confessio satisfacere. Sed postquam jam in Syntagmate videtur aliter loqui, non arbitror eos fore contentos hoc scripto.

Lectum est scriptum Hemmingii. Et lecta est postea tabella, quæ est edita et approbata a professoribus, cum motum esset certamen D. Machabæo de Cœna. Subscriptio Hemmingii erat plana et damnabat errorem Zwinglii, Calvinii, Carolstadii, Oecolampadii et aliorum. Sed confessio, quam nunc exhibuit, explicavit Syntagma ita, ne damnaretur, et aperte poterunt Calvinistæ scriptum illud pro sua sententia defendenda usurpare.

Episcopus dedit consilium, cum eundem sibi esset Roschildiam cum Professoribus ad iudicium consistoriale, videri sibi utile, si M. Christophoro (Knoffio) scriptum illud ibi exhiberetur una cum regiis literis. Professores omnes approbarunt.

2. Aprilis. D. Episcopus retulit ad Professores consilium M. Christophori, quod fuit tale de causa Hemmingii, ut Hemmingius aperte nominaret Calvinismum eumque damnaret. Deinde fateretur, se librum eum edidisse insciis professoribus; tum se ea, quæ in eo libro essent suspecta, revera damnare. Obtulit ergo Episcopus scriptum quoddam,

in quo erant adjecta ex consilio M. Christophori quædam, quæ regem placare posse viderentur. Episcopus dixit, scriptum illud sibi videri tale, quod regi satisfaceret. Idem et D. Andreas putavit. Idem D. Franciscus. Idem Koagius. M. Scavenius dixit, illud posse offendere regem, quod non diceret, communicantes ore sumere corpus et sangvinem.

Sacerides: Ego vellem esse simplex quiddam, nunc video esse quiddam mixtum. Nam non revocat aperte, sed dicit: quicquid est. Hoc est ambiguum. Non aperte fateatur, se aliud nunc scripsisse de ea re quam olim.

M. Jacobus Matthiæ primum conquerebatur, se non satis audivisse sententiam Episcopi nec D. Andreæ, quod parum commode sederet. Episcopus ergo exposuit iterum consilium M. Christophori ordine, de nominando Calvinismo, item revocanda ea sententia, quam in suo libro sine professorum consilio edito tradidisset. Secundum hoc igitur ejus consilium concepta est hæc confessio, quam ego et D. Andreas putamus nihil obfuturum esse Academiæ, si eam admitteret.

M. Jacobus: Intellego nunc sententiam vestram, dicam pro conscientia mea. Ego non dubito M. Christophorum videre, quale suum consilium sit, et velle nobis diligenter cautum. Jam etiam scio Regem esse facilem. Ego diversum non sentio, sed si pauca adderentur, videlicet hæc pauca, nempe negativa: Non esse panem vel vinum symbola tantum, sed vere cum iis dari corpus et sangvinem. Deinde pro eo, quod dicit: Quicquid est in syntagmate de re sacramentaria ex sententia Calvinii; si diceret: cum autem pridem in syntagmate meo aliter de re sacramentaria ex sententia Calvinii perscripserim, ea damno et revoco. Quod in genere ponit, speciatim diceret. Deinde si communicantes poneret dignos et indignos, tum putarem satis cautum esse nostris capitibus. Nam ego Deum testor, nihil dico ex odio contra præceptorem neque contradicendi studio, sed quia video agi de fortunis et capitibus nostris, non volo autor esse, ut ambiguitate aliqua nos ipsos in

periculum conjiciamus. Scio enim hæc, quæ ibi perscripta sunt, per omnia non satisfacere adversarios.

Rector: Ego approbo sententiam eam, quam dixit **M. Jacobus**, et puto necessarium, ut de dignis et indignis dicatur.

D. Andreas valde ursit, non esse necessarium, nam eandem esse sententiam in eo: Quicquid est etc., et in eo: Cum autem aliud perscripserim. Idem et **D. Joh. Franciscus**. Sed **Rector** et **Magistri Scavenius, Sascerides** et **Jacobus** urserunt vehementer. Deinde **D. Andreas** putavit, illud genus Communicationis sufficere, nec esse necessarium, ut dignos et indignos nominaret. Idem et **D. Joh. Franciscus**, qui et hoc addidit: Totam controversiam de Coena motam esse logomachiam. Ad quæ **M. Jacobus** respondit: Ideo debere distinctum dici de dignis et indignis, quod hic esset lydius lapis ejus, quam tenent, de Coena sententiæ. Cumque iterum **D. Andreas** judicaret minus esse necessarium, coepit **M. Jacobus** quærere, cur **Dn. Doctor** tantopere urgeret, ne fieret mentio dignorum et indignorum. Imo præceptorem ipsum ea phrasi uti in Enchiridio suo, cui præsentem confessionem subjicit ipse præceptor. Ad hanc quæstionem obmutuit **D. Andreas Laurentii**.

6. Aprilis. **Episcopus** proposuit iterum de formula **D. Hemmingii**, et eam recitavit **M. Petrus (Haggæus)**. **Hemmingius** adfuit, dum recitaretur scriptum. Post recitatum scriptum ita allocutus est professores: Istud scriptum intelligi volo copulative. Ego dico juxta ipsius ordinationem pasci et refici hominum internum (vide fol. seq.). Postea discessit **Hemmingius**, ut soli consultarent.

Episcopus: Ego judico, regem fore hoc scripto contentum.

Franciscus: Ego non video aliud, quam regi satisfieri hoc scripto.

Køge: Sum in eadem sententia. Et illud scriptum amplector et judico, regi posse mitti.

M. Scavenius: Ego non video aliquid ibi esse. Sed bonum esset, si adderetur præfatio illa, quæ ante communionem recitatur.

M. Sascerides ursit, ut Hemmingius aperte fateretur, se nunc aliter scripsisse quam antea de re sacramentaria.

Hammerus: Probo istam formam consentire cum Augustana confessione.

M. Jacobus: Nos initio aliter rem egimus. Initio sumpsimus tempus ad deliberandum. Nunc semel atque iterum subito coacti sumus subito dicere sententiam. Sed dicam libere, si ea, quæ M. Joh. Sascerides judicat addenda, videlicet præceptorem aperte fateri se aliud scripsisse in Syntagmate quam antea, addantur, tunc puto satis cautam Academiam.

Sascerides item hoc ursit.

Episcopus adjecit ea, quæ professores voluerunt addi, videlicet: Cum autem aliter in Syntagmate meo scripserim juxta Calvinii sententiam de re sacramentaria, quo ecclesiæ nostræ offensæ fuerunt. Sicut est in ipsa forma confessionis et revocationis. — Atque ita approbata est forma confessionis.

Scriptum Hemmingii hæc habuit:

I. Se fateri, in coena præsentem esse Filium Dei, Deum et hominem, substantialiter, et exhibere communicantibus dignis et indignis verum suum corpus et verum sanguinem etc., ita ut sit cibus et potus, quo homo reficitur et vivificatur ad vitam æternam.

II. Se approbare Confessionem Augustanam, parvum Catechismum Lutheri et corpus doctrinæ Ecclesiarum Saxonicarum.

III. Se revocare quicquid esset in Syntagmate de re sacramentaria juxta Calvinii sententiam.

IV. Syntagma a se editum esse insciis Professoribus.

V. Se petere veniam a Rege clementissimo et omnibus, qui essent offensi.

Cum coeptum esset de confessione ea agi, tandem reversus est Hemmingius, et coepit ita ad professores de ea confessione dicere: Domini mei, scitote, me, quæ ibi dicuntur, accipere copulative. Dico juxta ipsius ordinationem, et ita, ut sit cibus et potus, quo homo vivificatur ad vitam æternam. Hæc conjungi volo, non sejungi. Indignos ergo accipio eos, qui sunt infirmi, non tamen carent fide vera; dignos accipio eos, qui sunt spirituales.

Responsum est, secundum hanc expositionem non admitti posse ipsius scriptum, neque esse in verbis ipsis ibi positus illum sensum. Si ipse aliud diceret, et aliud sentiret, de eo non posse hominem judicare.

Hemmingius: Domini, ibi habetis scriptum, facite, quod vultis. Ego aliter non sentio.

Quæsitum est suffragium Rectoris.

Rector: Ego video suffragia non convenire. Et constat de regia voluntate. Rex vult fieri revocationem et vult rem exponi in meliori forma (hæc forma loquendi inerat regiis literis).

Postea Magistri facultatis artium institerunt, ut illud »aliter« Hemmingius admitteret, idque ægre obtinuerunt. Sed valde excanduit in M. Sasceridem Hemmingius, quod aperte dixisset, non esse revocationem sed confessionem. Item quod illud, »se aliter scripsisse«, esset necessarium.

11. Aprilis. Episcopus proposuit de proximo scripto Hemmingii. Ne sic quidem rem esse salvam. Sed a Magistro Christophoro ita censeri, necesse esse, ut etiam hoc addatur: Scriptum hoc esse editum inscio rege et consiliariis.

Deinde mutata sunt quædam, et additum est hoc, indignos sumere verum corpus et sanguinem ad iudicium et condemnationem.

Hemmingius advenit post additos illos duos articulos 1. de rege et consiliariis insciis, 2. de sumptione indignorum. Hemmingius dixit: Ego sic non sentio.

Postea proposuit Episcopus tale consilium, ut scriberentur duo exemplaria, alterum ut prius, alterum in quo

addita essent, quæ jam in mentem venissent. Et utrumque ostenderetur M. Christophoro, ut ipse, alterutrum offerendum esset regiæ majestati, judicaret. Sed illud est oblatum, quod non habuit dignos et indignos.

17. Aprilis. Episcopus exposuit, quomodo fuisset exceptus a Rege, hoc videlicet modo, quod cum de oratione cogitaret, Rex se anteverterit hoc modo: Dette skulde være gjort for 3 Uger. Item, quod visus sit tandem idem fuisse, qui antea. Item, quod velit, professores prorsus abstinere ab illis disputationibus.

20. Septembris. Lectæ literæ consulis Helsingorensis Jacob Hansen, quibus petiit testimonium og Bevis om M. Hans Hemmingsens Levned, siden han blev trolovet med den Pige udi Helsingør, Berete Jørgensdatter. Episcopus dixit: hoc constat, ipsum Johannem septima septimana post sponsalia habuisse in ædibus suis mulierem quandam inter clausas januas, et eandem ejecisse extra fenestram, et excitatam esse magnam tragediam. Et privatum esse lectione sua propter eandem causam. — Conclusum, ut Rector sub suo nomine rescriberet consuli, nihil opus esse literis Universitatis, eo quod ipse M. Johannes vellet fateri causam suam. Et si negaret, collegæ vellent eum convincere.

1577.

10. Aprilis. Decanus sagde, at M. Niels (Krag) sagde til Studenterne, at de ville staa der paa Pulpituret (i Vor Frue Kirke), at de vilde lade se deres store Ru og Bonneter.

18. Maji. Deliberatio instituta de novo magistratu eligendo, et D. Nicolaus Hemmingius nominavit Tychonem Brahe. Et professores præsentés consenserunt. Scriptæ sunt ad ipsum literæ. Rescripsit excusans se.

8. Junii. Om Klammeri og Slagsmaal imellem Præpositum og Hans Skarbech i Communitetet, i en Boglade og i Præpositi egen Gaard.

13. Junii. D. Nicolaus (Hemmingius) pronunciavit de Præposito, ut et ipse privaretur mensa, quia vixisset ultra

suum tempus, et quia non ita bene vixisset, sed sæpius fuisset accusatus etc. Dommen blev endeligen, at Skarbeck skulle extruderes, dog have Haab at faa Sted igjen. Deinde til Præpositum blev dette afsagt, at Præpositus skulle abstinere mensa in posterum, propterea quod non solum non impedivisset tumultum illum, qui in Paschate in templo factum est a studiosis, sed etiam adjuvisset.

26. Junii. Præposito in Communitate concessi sunt 10 daleri, dum facit officium. Magistri non interrogabantur, neque quicquid tamen contradixerunt.

10. Julii. Canutus pedellus bestod in Consistorio, at Niels Fersløv tog Fadet med Silden og gik til Præpositum og sagde: Er det Mad, at Studenter skal æde?

19. Octob. Nogle i Communitetet bandede og ilde tiltalede Præpositum, de skal og siden have undsagt ham.

1578.

1. Februar. Rector gav tilkjende, at Laurits Benedicht, som nu havde faaet Lov at trykke den danske Bibel, var begjærendes Universitetets Mening, om det ikke skulde blive gavnligt, at Lutheri Marginalia bleve tillagte in margine, og havde Laurits sagt, at Christoffer havde bedet ham forespørge sig hos Rectorem og Universitetet. Dersom de vilde samtykke det, da vilde han forskaffe Kongens Mening derom at vide. — Bispnen viste frem en Artikkel af Laurits Benedichts Brev, saa lydendes, at han skulde trykke samme danske Biblia og intet forandre derudi, men den trykke correct Ord fra Ord, ligesom den findes udi den gamle Bibel. Professores mente, det var bedst, at man intet befattede sig dermed, men lod det blive ved Kongl. Maj.s Brev.

1. Martii. Lectæ literæ D. Pauli Cypriæ, quibus excusavit se, quod non acciperet oblatam conditionem professionis juridicæ, ad quam vocatus erat ab Universitate, et literæ D. Pauli ab Eitzen soceri ipsius, quibus etiam ipse agebat gratias Academiæ.

20. Maji. Rector D. Paulus Matthiæ in templo divæ

Virginis finita concione indicavit professoribus, quod eo ipso die in mandatis accepisset a Cancellario, ut scriberentur literæ ad D. Jacobum Bordingium, professorem Rostochiensem, quibus peteretur ejus opera in profitendo hic Jure Civili. Literæ scriptæ sunt eodem die et traditæ D. Paselico, ut secum Rostochium deportaret.

26. Julii. Lectæ literæ Jacobi Bordingi, quibus respondet Academiæ ad oblationem professionis juridicæ, excusans se, quod non possit in tanta temporis brevitate aliquid certi promittere. Obstrictum se esse Udalrico Principi. Idcirco nihil se posse respondere nisi explorata prius Principis sui voluntate.

1580.

29. Augusti. D. Rector (Hammerus) proposuit voluntatem Regis de substituendo aliquo in locum Hemmingii. Episcopus dixit, nominatum a Cancellario esse M. Jacobum, ut ille vocaretur ad lectionem Theologicam. Conditions vocavit Cancellarius has, ut D. Hemmingius retineat Canonicatum, quem Christianus tertius ei ad vitam concesserat, et ut M. Jacobus esset contentus stipendio et in compensationem Canonicatus acciperet ab Universitate 100 daleros. Dixit præterea Episcopus, se et D. Andream retulisse rem ad M. Jacobum, eumque facilem fuisse in conditionibus oblatis accipiendis. Item ipsos hæc ad Cancellarium retulisse, et rem placuisse Cancellario. Ita igitur post habita hæc verba omnes gratulabantur M. Jacobo, qui gratias egit omnibus.

Efter Biskop Harboes Afskrift i Sjælands Bispearkiv, udfyldt paa nogle Steder med en Afskrift i Ny kgl. Saml. 1225. 4.

3.

Breve og Aktstykker vedkommende D. Niels Hemmingsen.

Efterfølgende Stykker oplyse forskjelligt i Hemmingsens private og offentlige Forhold. De have hidtil været utrykte

med Undtagelse af et Par Aktstykker, af hvilke der her meddeles en nøjagtigere Udgave, end man hidtil har haft.

i.

1546. 4 December. Niels Hemmingsen tilskriver Hr. Anders Bilde om hvad denne var ham skyldig for hans Søns (eller Brodersøns), Torben Bildes, Kost og Lære og for Gjæstebudet ved hans Deposition.

Helsen med Gud. Kiære Herre, betacker iegh eder gerne ffor alt got, som y migh beuist haffue. Kiære Herre, er thet migh saare kiært, att y haffue sent Torbern ffra eder, ty iegh fryctede saare, att hand skulde haffue forglemt, huad hand lært hade. Kiære Herre, som y skriffue migh tiil, att iegh skal giffue eder tiillkiende, huad y bliffuer migh skyldig, da maa y wide, at altingh beregnit effter wor contract, baade ffor kost och lære och ffor thet gestebud, som iegh gjorde y hans deposition, løffuer femten daler; men eders strengthed maa her y handle effter sytt eget tycke, ty iegh will møget heller haffue eders gode wenskab en eders penninghe. Kiære Herre, her med eder Gud befallen-dis. Hør iegh altiid gerne, hues eder Skreffuet y Køffuenhaffn 4 D[ecembris] 1546.

Niels Hemmingsøn
eders tienere.

Udskrift: Erligh, welbyrdiigh och strenge Rydder, Her Anders Bilde tiill Søholm ydmidighen tiillskreffuet.

Orig. (beskadiget) i Kgl. Bibl., Saml. til Adelens Hist. Fasc. 5.

ij.

1557. 7 December. Kongebrev, hvorved Hemmingsen forlenes med et Kannikedømme i Roskilde.

Doctor Niels Hemingsen fick breff paa et Canickedom wdj Roskilde, som vacerit ephther Her Albritt, saa liudendis.

Wij Christian then tredie etc. Gjør alle witterligt, att ephthertij ther nu vacerer och ledigtt er ett Canickedom wdj Roskilde domkiercke ephther Her Albricht, thaa haffue wij aff wor synderlige gunst och naade wntt och tilladt, och nu mett thette wortt opne breff wnde och tillade, att

oss elsk^e hederlig och høglerde mandh Doctor Niels Hemingsen, professor wdj wortt wniuersitet her wdj wor kiøbsted Kiøpnehaffn, maa fange same Canickedom, och then haffue, nyde, bruge och beholle, mett bønder och thienere och ald sin renthe och retthe tilliggelse, inthett wndertaget, wdj hans lifftid och saa lenge hand leffuer, dog saa att nar hand icke er wdj wor dagelig thiennist eller och les her wdj vniuersitetet, tha skall hand residere och boe huos Roskilde domkiercke och giøre slig tyngte och tieniste, bode inden kiercken och wden, som andre Canicker ther samestedz, och were wor Ordinantz, som wij om Religionen haffue ladett wdga, och Capitels statuter, aldieles wnderguiffuet, och emeden och ald then stund hand icke sielluff personligen residerer och boer huos domkiercken, skall hand were forpligt att holle en god, gudfrychtig person, som paa hans wegne skal gange wdj koritt ther samestedzs och ther siunge och giøre thienniste. Och skall hand aff hans formuge tillhielppe att bere tyngen mett Capitell medler tidh. Sameledis nar Capitel schriffuer hanom till och fiørdrer hannom att skulle mett thenom besøge Capitelett och raade och handle wdj Capitels sager, Capitell och kiercken till beste, thaa skall hand thett giøre och seg ther wwinden icke weigre. Skall hand och bygge och forbedre then gaard och residentzs, som hand till same Canickedom fangendis worder, och holle gotzitt wed heffd och magtt, och thienerne, ther paa boendis er, wed loug, skiell och rett, och ingenn aff thenom wforrette emod lougen, eller och thenom wdfeste aff thieris gaarde, emeden och ald then stund the aarligen till gode rede yde och wdgiffue thieris landgille och anden rettighed och holle thieris gaarde wed heffd och magt. Och skall hand icke heller besuerge thenom mett nogen nye hosbonhold eller paalegge thenom nogen anden nye besuering. Sameledis skall hand icke heller forhugge lade nogen the skouffue, ther tilligger, till wpligt i nogre maade. Och nar hand for^æ artickle alle och huer serdiellis ey holdendis worder, skall hand ther mett haffue forbrott thette

wortt breff, och wij och wore epherkomere konninger wdj Danmarck magt haffue en anden ther mett att forlenne. Cum inhibitione solita. Actum Haffnie then 7 Decembris Aar 1557.

Registre over alle Lande Nr. 6, Fol. 144—5.

iiij.

1572. 8 Avgust. Brev fra D. David Chytræus i Rostok til Hemmingsen og de andre Professorer i Kbhvn. Chytræus takker for en ham tilsendt værdifuld Gave og udtaler sig om Tidens theologiske Stridslyst.

S. D. Magnifice Domine Rector, Reuerendi et clarissimi viri, Domini et Patroni, colendi. *Δέχομαι φίλονγε δῶρον ἐκ φίλης χειρός*, tum literas pietatis, sapientiæ et affectionis uestræ erga Ecclesiam Dei, in Cadmæis hisce multorum doctentium prælijs et opinionum, odiorum et furorum confusionibus, sanctissimæ et privatim erga me beneuolentiæ singularis plenas: tum uero munus amplissimum, quod uelut depositum apud me et *μνημόσυνον* assiduum concordiæ inter nos, et inter uestram Academiam et nostram mutuæ, esse uultis. Vtinam uero, ut Græci dulcissima Charitum imagine, quas ita pinxerunt, ut una faciem ad intuentes conuerteret, duæ auersam ad beneficii authorem referrent, significarunt, pro uno beneficio geminam gratiam reddi atque persolui oportere, ita ego Magnificentiæ et Excellentijs Vestris illustri aliquo officij genere uicissim debitam obseruantiam et gratitudinem declarare possim. Sed uos tali bonitate et sapientia viros scio, in hac ingenij et fortunæ meæ tenuitate, animum etiam memorem et *χαρίτων τον θυμόν ἄριστον* non improbare, præsertim cum nihil ardentius uos a me et collegis meis optare uideam, quam ut in Domino vnum simus, et simplex ac rectum Doctrinæ Lutheri ac Philippi depositum, consentientibus animis et studijs conseruemus et tueamur. Ego quidem quo diutius de controversijs dogmatum, quas subinde crescere et augeri, et quotidie intricatiores ac periculosiores fieri cernimus, cogito: eo magis in plana et sana *ὑποτυπώσει ὑγιαίνόντων λόγων*, in locis D. præceptoris et

alijs eiusdem argumenti scriptis, res vtilis et ad ueram agnitionem Dei et pietatem alendam maxime necessarias complectentibus, ad quiescendum, et curiosas disputationes, *λεπτολογίας* et *κεροφωνίας* plane præcidendas et exterminandas esse iudico. Sæpè itaque scripta illa, ex quibus doctrinæ coelestis corpus auditores discerent, in hac schola retinui, et adhuc retineo, idque deinceps, donec uiuam, eo studiosius faciam, quia non solum ueram esse doctrinam sentio, verum etiam hanc *ὑποτύπωσιν* et corpus doctrinæ, in Lutheri et Philippi scriptis constitutum, retineri utilius iudico, quam singulis fere annis nouas disputationes et inusitatas docendi ac loquendi formas in ecclesiam induci, nec quidquam stabile et certum conseruari. Cumque in omnium veterum patrum scriptis multa desideremus, et næuos multo foediores, et si pertinaciter defenderentur, plane intolerabiles, pietati ipsorum et meritis erga Ecclesiam condonemus: cur non de nostrorum quoque patrum et præceptorum scriptis candide et benigne iudicare potius quam ambigua in deteriorem partem detorquere immerito uelimus.

Etsi autem hanc meam uoluntatem Vobis, uiris sapientibus et pijs, probari, ex Magnificentiæ Vestræ literis intelligo: tamen in Germania experimur accidere nobis, quod pacificis (qui coniungi salua ueritate et compositis legitima moderatione controuersijs reconciliari partes dissidentes potius, quam tanto cum Ecclesiæ scandalo et propagationis ueræ doctrinæ impedimento diuelli et distrahi atrocius, optant) euenire Nazianzenus ait: *ὅσον εἰρηγικόν καὶ μέσον, ὑπ' ἀμφοτέρων πάσχει κακῶς, ἢ καταφρονούμενον, ἢ καὶ πολεμούμενον.* Et Thucydides inquit: *τὰ ἐν μέσῳ ἀμφοτέρωθεν κτείνεσθαι.* Sed his Deo iusto Iudici et communi Ecclesiæ mæstissimæ tranquillitati condonatis, nihilominus *ἡσυχάζειν καὶ τὰ ἴδια πράττειν*, et mediocri fide ac diligentia summam ueræ de Deo doctrinæ, quam Vitebergæ præceptorum meorum *θεοδιδάκτων*, Lutheri et Philippi, uiua uoce et scriptis explicatam didici, retinere et propagare pro mea uirili studebo.

Hæc ad Epistolam vestram grauissimam respondere hoc tempore uolui, ac Filium Dei, Dominum nostrum Jesum Christum, summum Ecclesiæ suæ et omnium piarum Academicarum Rectorem, oro, ut ueritatem et pacem in nostris Ecclesijs et Academijs seruet et nos omnes doceat, gubernet et seruet. Datæ Rostochij die 8 Augusti, Anno 1572.

Magnificentiam et Excell. Vras

Reuerenter colens

Dauid Chytræus.

Udskrift: Magnifico Domino Rectori Regiæ Academiæ Hafniensis D. Nicolao Hemingio sacræ Theologiæ Doctori, et Reuerendis ac Clarissimis Viris in eadem Academia Professoribus, Dominis et Patronis suis reuerenter colendis.

Orig. i Kongl. Bibl., Bøllings Brevsamling.

iv.

1573. 3 December. Kongen forærer Hemmingsen en lille Ejendom udenfor Kjøbenhavn.

Doctor Niels Hemmingsen fick [breff] paa Halffparten aff en haffue och hus vden for Kiøpnehaffnn, vt sequitur.

Wij Frederich thend Anden etc. Giøre alle witterligt, att wij aff wor synderlige gunst och naade haffue wndt, skiøtt och giffuett, och nu med thette wortt obne breff wnder, schiøder och giffuer oss elsk^e hederlige och hoglerde mand Doctor Niels Hemmingsen, professori sacræ theologiæ wdj wniuersitetit wdj wor kiøpsted Kiøpnehaffnn, halffparthen wdj en haffue och hus liggendis emellom Øster port och Nørre portt vden for vor kiøbsted Kiøpnehaffnn, emellom Borge-mesther Hans Olsens haffue och thend haffue, Mester Jacobs ¹⁾ Efftherleffuerske nu thilhører, som Mette Hans von Slesiens nu vdj boer och thilforn Hans von Slesienn thilhørde, och oss och kronenn siiden effther for^{ne} Hans von Slesien tilfaldenn er, efftherthj hand ingen arffuinge haffuer her wdj

¹⁾ M. Jakob Nielsen, forhen Sognepræst ved S. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn (se Ny kirkehist. Saml. III, 591--603)

riigett, huilchen for^{ne} wor och kronens partt vdi for^{ne} haffue och hus vdi lengden och bredden, effther som thend forfunden er, for^{ne} Doctor Niels Hemmingsen och hans arffuinge schulle haffue og nyde, bruge och beholde for ewindelig eygendom. Thj beplichte wij oss och wore efftherkommere, konninger vdi Danmarck, och kronen att frij, hiemble och fuldkommeligen thilstaa for^{ne} etc. Actum Frederichsborg 3. Decembris Aar etc. 1573.

Sjælandske Registre. Nr. 11. Fol. 77

v.

1574 eller senere. Professor Jakob Madsens Erklæring angaaende Hemmingsens Nadverlære i hans Syntagma.

Sententia mea de verbis Doct. Hemmingii in Syntagmate ejus de Cœna Domini est, ut sequitur.

Verba, de quibus controvertitur, hæc sunt: Christus est in Cœna non ratione loci, sed ratione fidei. Hanc sententiam nullus sanctus Theologus repudiat, imo subscribit ipsi potius, quam adversatur. Sed quia multi eius adversarii non libenter ferunt Hemmingium, torquent hanc Rev. Viri sententiam, eamque perperam et sinistre interpretantur. Mihi vero quantum videtur veritati conformem esse, hanc sententiam non dubito¹⁾. Quando enim summorum Theologorum sententias et ipsam Philosophiam et Theologiam cum hac Hemmingii sententia de præsentia Christi in Cœna confero, simillimam²⁾ esse hanc sententiam invenio. Deinde non video, adversariorum argumenta ea esse, quibus possint in nihilum redigere et refutare³⁾ Hemmingii sententiam. Deblaterant multa, sed nullam veram afferunt sententiam. Hemmingius non negat Christum esse in Cœna, ut illi clamitant et nugantur, sed dicit, ipsum quidem esse in Cœna vere, essentialiter et præsentia suâ⁴⁾ personaliter secundum divinam et humanam naturam. Hoc etiam illi dicunt. Sed de modo, quomodo sit, controvertitur.

¹⁾ Andre Afskrifter have: Mihi quantum videtur sanam esse, non dubito.

²⁾ Al. verisimilem. ³⁾ Al. infringere. ⁴⁾ Al. tilføje her: non.

Modi physici de præsentia alicujus, quatenus est in loco: 1. Hemmingius dicit, Christum non esse in Cæna ratione loci, hoc est, secundum longum, latum et profundum, aut secundum physicas ullas dimensiones. 2. Dicit eum neque definitive seu determinative adesse; nam qui sic est in loco aliquo per realem præsentiam, non potest esse in alio loco de potentia naturali. 3. Neque est in Cæna circumscriptive; nam illud, quod ita est in loco, est ita, ut totum locatum sit in loco toto, et pars locata respondeat parti loci. Hoc modo vinum est in dolio, sed hoc modo neque angeli, neque anima, nec Deus sunt in aliquo loco. 4. Nec est in Cæna dimensive aut extensive secundum longum, latum et profundum. Quod enim ita est in loco, est ita, ut pars in parte, totum in toto, secundum dimensionem. 5. Nec est in Cæna inclusive, nam tali modo est stramen in sacco. Ergo, cum non sit in Cæna determinative, definitive, circumscriptive, extensive, inclusive, nec secundum longum, latum et profundum (nam si sic alligaretur Christus ad Cænam inclusive, physico modo, non posset esse alibi): inde sequitur, ipsum non esse in Cæna ratione loci, ut dixit Hemmingius. Præterea etiam hæc doctrina de præsentia Christi in Cæna est prorsus aliena a physica disputatione. Sed quomodo tunc est in Cæna, cum non ibi sit ratione loci? Resp. Vere et realiter est ibi, cœlesti, divino, spiritali et sacramentali modo, quod ratio non capit. Iste modus sacramentalis est, esse in Cæna per realem et veram præsentiam, tanquam sub signo visibili repræsentante ipsum in institutione divina. Sic est nunc Christus in Cæna non alió modo, quam cum corpus suum porrexit discipulis suis in ea nocte, qua traditus est. Ea enim nocte sedebat circumscripto corpore, nihilominus tamen porrexit verum suum corpus, eodem modo est hodie in Cæna, non alio.

Ita censeo Jacobus Matthiæ¹).

¹) Nogle Afskrifter tilføje et D. (Doctor) efter Navnet, hvoraf man da skulde antage, at Erklæringen var fra den Tid, da Jak. Madsen var

Efter flere tildels meget afvigende Afskrifter (Gl. kgl. Saml. 1444. 4. 3409. 8. Thottske Saml. 490. 8. 1588. 4 s. fl. St.). En gl. Afskrift findes bag i Hjelmstjernes Exemplar af Hemmingii Opuscula, Genev. 1586 Fol. Over disse Afskrifter findes almindelig Overskrifter, der ogsaa afvige fra hinanden, men dog alle indeholde den Oplysning, at ovenstaaende Erklæring er afgiven efter Opfordring af Kansler Niels Kaas. Kun enkelte af de overordentlig talrige Varianterne ere her anførte; men jeg har af de forskjellige Texter søgt at komponere den bedst mulige.

vi.

1574. 10 September. Kongebrev til Peder Oxe om strængelig at paalægge M. Henrik v. Bruchofen, Dekan i Lund, at han skulde afholde sig fra at skrive imod D. Niels Hemmingsen, hvis han ikke vilde forvises fra Landet.

Thiill Peder Oxe, vt sequitur.

Frederich etc.

Wor synderlig Gunst thiillforrn. Wiider att wij forfare, att Mester Henrich wdj Lund skall fast stöde sig paa enn bog, som D. Niels Hemmingsen nogen thiid siden forleden skall haffue ladit wdгаа, och skulle were tiillsindz att bruege nogett att schriffue emoed samme bog, huor offuer er att befröchte, att thersom slige disputatzer och schriffter emod huer andre skulle wdгаа, skulle thend Rolighedt och Samdrechtighedt, som her tiill dags, Gud were loffuit, haffuer werit wdj Religionen vdj thiisse Konge Riiger, ther offuer forspildis och perturberis. Och ephtherdj wij sligt tiill att forekomme och affuende nogen tiid sidenn haffue ladit wore breffue wdгаа till Superintendenterne offuer alt Riigit, att skulle huer vdj sit Stigt tiilsige presterne och andre giestlige, att the saadanne wnöttige disputatzer om Sacramentitt thenum skulle wndholde och paa thett aller enfoldigste lere och predicke wdj Kircken och Skoler ephther thend Ausborgiske confession och thend lerdом, som tiill thes dag wdj Riigit sedwonligt haffuer werit: Tha falder oss thett therefore fast fremmit fore, att for^{ne} Mester Henrick

Dr. theol., altsaa efter 1582, hvilket dog af flere Grunde ikke er rimeligt.

emoed slig wor alluorligh mandat och forbud, som wij wdj thend meninge haffue ladit wdгаа, att all wrolighed wdj Religionen wdj thiisse riger matte bliffue affstillit, sig wilde wnderstaa nogit ther emod att mouere eller och andre ther till bruge, thenne cristelig Samdrechthighed att forspilde och ydermere wnyttige disputatz foraarsage; och synnderligen epherdj wij hanum ingen Inspection wdj wore Kircker eller offuer presterne her wdj Riigit haffue befallit, fast mindre och nogit sligt aff hanum wille liide, och haffue wj therefore tillschreffuit for^{ne} Mester Henrick, att hand saadant forsett skall tiltencke att affstaa, saa framt wij icke skulle foraarsagis hanum att lade foruise aff Riigit. Huilckit breff wj ether her hos med en copie ther aff tilskicke. Bedendis ether och begiere, attj for^{ne} Mester Henrick strax till ether beskieder och for^{ne} breff hanum offuerantworder och strengeligen och aluorligen foreholder, att hand aldelis tiltencker huercken wid sig self eller nogen anden att opuecke nogen wenighed her wdj Riigit, men aldelis saadant affstaaer och retter sig ephther wore breffue, wj haffue ladit wdгаа, och attj her paa annammer aff hanum en endelig forklaringh, och huis hand thett icke giøre will, attj hanum tillsiger, att hand strax med høstru och børn begiiffuer sig her aff Riigit paa itt andensted. Ther med skeer wor alluorlig wilge och befalling. Actum Skanderborg thend x 7bris Aar etc. 74.

Sjælandske Tegnelser. XII, 341—2.

vij.

1575. 15 Juni. Beretning om Forhandlinger paa Kjøbenhavns Slot mellem tre høje Rigsembedsmænd og Kjøbenhavns Professorer og Præster angaaende Hemmingsens Nadverlære.

Anno 1575 die 15. Junii

Vocati sunt in Arcem Hafniensem, mandato Regis proprio, omnes Professores, Pastores et Verbi Ministri urbis hujus ad horam qvintam matutinam. Cum autem ventum esset ad Conclave Regis, jussi sunt accedere palatium Petri Oxe, qvi mandata Regis communicaturus. Ad qvem intro-

missi aderant illi Nicolaus Kaas Cancellarius et Georgius Rosenkrantz. Ibi tum Magister Palatii in hæc formalia exorsus.

I Dannemænd! Min naadige Herre og Konning haver befalet Canceller Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og mig at give eder Hans Naades Mandat og Vilje tilkjende. Vi vide, at salig Kongl. Majestæt, højlovlig Ihukommelse, Kong Christian den 3die, har udi sit Regimentes Begyndelse ladet reformere Religionen her i Riget efter den Augsburgske Confession, og holdt stor Enighed udi hans ganske Regimentes Tid; desligeste at Kongl. Majestæt min naadige Herre og Konge haver udi nogle fremgangne Aar paa det yderste sig beflittet, at alting kunde holdes skikkelig og samdrægtelig med Religionen; hvilket og sket er, at endog sig haver tildraget adskillig Spaltung og Uenighed udenlands, saa haver dog alting været stille og rolig her ved Guds og Hans Naades Forsyn. Og efterdi Hans Naade er forekommen om den Uenighed i Lante Meissen om Nadverens Sacramente, da saadant her i Riget at forekomme, haver han ladet sine Breve udgaa til alle Superintendenterne, at de simpel prædiker om Daaben og Nadverens Sacramente efter den Augsburgske Confession, saafremt Bisperne derfor ikke ville lide foruden al Naade. Over alt dette er endnu i disse Dage Hans Kongl. Majestæt tilskrevet af Churfyrsten, at de Theologi, som han der haver anholdet, beraaber sig paa dette Universitet og disse Kirker, at her skulde høres og skrives, ligesom de have lært om Sacramentet. Og til ydermere Vidnesbyrd haver Churfyrsten af Sachsen til egen Haand overskikket Kongl. Majestæt en Bog udgaaen af Doctor Niels Hemmingsøn et Aar forleden, udi hvilken der skrives de Cœna Domini tvert imod Augustanam Confessionem, hvilket Hans Majestæt saare ilde behager. Derfor haver Hans Naade befalet os at sige eder, at Theologi og lærde her udi Kjøbenhavn skal skrive og lære de Cœna Domini simpliciter juxta Augustanam Confessionem, saafremt min Herre ikke skal straffe det paa eders Liv. Og eder, Doctor Niels! lader min Herre befale,

at I skal revocere den Articulus de Cœna Domini. Hvorpaa vi ere eders Gjensvar begjærendes. Min naadige Herre havde ikke forseet sig det til eder, men hellere at I skulde være den, som Religionen skulde forsvare.

Hemmingius.

I gode Herrer! Det bliver imorgen otte Dage et Aar, jeg var kaldet til Frederiksborg af min naadige Herre og Konning, og da befalede Hans Majestæt mig, at jeg skulde intet skrive eller disputere ydermere derom, og det samme befalede han og mine Medbrødre; at hvad skrevet var, det maatte saa blive og skulde holdes mig tilgode. Til dette naadige og kongelige Løfte, som jeg fik af min naadige Herre i Her Cancellers Nærværelse, holder jeg mig endnu og begjærer gjerne, at Hans Majestæt vil værdiges til for Guds Skyld at holde mig det samme og ikke tvinge mig til nogen Revocation. Hvad jeg haver lært og skrevet, det haver jeg gjort med en god Samvittighed. Jeg haaber, min Tid bliver ikke lang; dette er mit Annus climacterius, min Alders 63de Aar. At de Theologi i Sachsen beraabe sig paa mig, derudi gjøre de mig stor Uret. Jeg bekjender, at udi Kongens Bryllup confererede vi de omnibus Articulis christianæ Religionis; men ingen Raad gav jeg dennem, og de mig ikke heller om noget Skrift at lade udgaa. Der er en Proposition udi min Bog, som de støde sig paa; den vil jeg gjerne udslette, men jeg kan intet skrive eller ind-sætte i dens Sted igjen. Tydskland er stort, og der er mange Fyrster, og de ere alle under Kejseren; hver haver sine Theologos, og de lempe sig efter deres Fyrster sicut coqvus ad palatum Domini sui. Kongen af Danmark er en Monark i sit Rige, hannem bør vi at svare. Der udgaar mange Confessiones in Germania, og vel i 14 Dage stundom den ene imod den anden: at vi skulde dennem underskrive, det er ubilligt. Min Bog haver ingen Oprør været Aarsag til endnu; jeg takker Gud og Kongl. Majestæt, at her er Enighed i Kirker og Skoler om den ene Lærdom som om den anden.

Georgius Rosenkrantz.

Saa forstaar jeg, Doctor Niels! at disse andre Theologi, her staa, ere lige saa gode som I, efterdi I siger, her er Enighed.

Hemmingius.

Jeg siger intet om de andres Bekjendelse; men siden min Bog udgik, er ikke lært anderledes derom end tilforn.

Georgius Rosenkrantz.

Saa hører jeg, at I lærer i Skoler tvertimod det, som prædikes!

Hemmingius.

Jeg haver endnu aldrig lært anderledes i 25 til 33 Aar. Jeg haver disputeret det tilforn her udi Universitetet; og der jeg blev Doctor, tracterede Machabæus det samme Argument. Jeg haver lært det af Philippo Melanchtone og andre, som ere lærdere end de, som nu staa imod.

Georgius Rosenkrantz.

I haver længe haft Ordet; dog I haver haft det hos eder selv. Men vi have nu først fanget det fat at se paa. Her har I det hos eder i Kjøbenhavn; andre, som have Forstand derpaa, sige, at det er ikke ret.

Hic episcopus cœpit nos excusare et modum præsentia explicare.

Ad quæ Georgius Rosenkrantz: Det er alt for meget subtiligt.

Petrus Oxe.

Jeg vil sige min Hæder dette Gjensvar. Ingen Ulykke skal eder tilkomme for min Skyld.

Efter Afskrifter i Gl. kgl. Saml. 1445. 4 og Ny kgl. Saml. 1227. 4. Den samme Forhandling, men i noget afvigende Form og under Datum: den 5 Juni, findes meddelt i Kong Frederich II's Krønike udg. af Resen, S. 287—9. Tydske Oversættelser findes i Dan. Bibl. I, 69—74 og i Pontoppidans Ann. eccl. Dan. III, 442—5.

vijj.

1575. 9 Juli. Erklæring afgiven af Professorerne og Sognepræsterne i Kjøbenhavn, om at de vilde lære overensstemmende med Luthers Katekismus og den augsburgske Konfession; samt at intet theologisk Skrift

maatte trykkes uden at være overset af Professorerne og forsynet med kongelig Approbation

Efterdi vi af daglig Forfaring høre og forstaa den store Trætte og Uenighed, hvilken sig udenlands tildrager blandt mange de lærde om adskillige Artikler udi Religionen, og besønderlig om det hellige og højværdige Christi Nadveres Sacramente, den sande Religion til stor Forhindring og mange fromme Christne til stor Stød og Forirrung: da be- kjende vi for alting med al Taknæmmelighed den besønder- lige Guds Skjænk og Gave, at siden den sande Evangelii Lærdom er opvakt udi disse Lande og Riger, besønderlig ved de hellige Guds Mænd og Redskab, Doct. Martinum Lutherum og Her Philippum Melanthonem, da haver her været Enig- hed og Samdrægtighed, saa her ikke haver indfaldet nogen aabenbare Splid og Trætte om nogen Part udi Religionen imellem dennem, som lære enten udi Kirker eller Skoler. Desligeste bekjende vi for den rette profetiske og aposto- liske Lærdom at være, den som er kortelig forfattet udi Lutheri Catechismo og den Augsburgske Confession. Hvilken Lærdom vor regjerendes Konge, saavel som Hans Naades salige og højlovlige Herre Fader, med al Flid stedse haand- hævet haver. Og bekjende vi os samme Lærdom baade hertil at have lært og prædiket, og herefter udi lige Maade at ville prædike og lære, og ikke udi nogen Maade at vige fra samme Lærdom, eller indføre nogen ny Disputation, som kan give Aarsag til nogen Trætte eller Uenighed udi den rette og sande Religion, hvilken hertildags af Guds sønder- lige Naade og vor christne Øvrigheds gudfrygtige Forsæt haver været prædiket og lært udi disse Lande og Riger foruden al Tvedragt og Splidagtighed udi nogen Maade; og det ved den Ed, vi have soret Gud og Øvrigheden paa for- skrevne Augsburgske Confession, og under Livs og Halses Straf, om nogen bliver befunden derimod at gjøre. Og derfor ville vi ikke efter denne Dag, at noget skal prentes in Theologia, inden her i Riget eller udenlands, uden det tilforn af menige Professoribus er overset og med Kongl.

Majestæts, vor naadigste Herres, Vilje og Samtykke approberet og stadfæstet. Til ydermere Vidnesbyrd have vi efterskrevne Doctores, menige Professores og Pastores her udi Kjøbenhavn trykt vore Signeter her nedenfore og underskrevet vore egne Hænder. Datum den 9. Dag Julii Anno Domini 1575.

Paulus Matthias, Doct. Superintendens Siælandiæ, propria manu subscripsit.

Ego Nicolaus Hemmingius, Professor Theologiæ in Regia Academia Hafniensi, subscribo et approbo ex sincero corde, teste manu propria.

Andreas Laurentius, Professor S. Theologiæ in Regia Schola, propria manu subscripsit.

Johannes Franciscus Ripensis, Medicus, propria manu subscripsit.

Johannes Pratensis, Medicinæ Professor in Academia Hafniensi, propria manu subscripsit.

Johannes Aurifaber, Professor Rhetoricus, propria manu subscripsit.

Nicolaus Schavenius, Physicus Professor, propria manu subscripsit.

Ego Johannes Sascrides, Hebrææ Lingvæ Professor, nullum unquam (Deo clementer juvante) perniciosum et evidentem errorem contra sacram Scripturam et Augustanam Confessionem pertinaciter defendam. Id ex animo promitto, testorqve sigillo et manu propria.

Andreas Petreius Coagius, Professor Mathematicus, propria manu subscripsit, quod videlicet nihil velit movere in Articulis Religionis contra Confessionem Augustanam.

Et ego Erasmus Catholmius, ad D. Virginem Pastor, propria manu subscripsi.

Nicolaus Albinus Hafniensis, Pastor Ecclesiæ ad Spiritum Sanctum, manu propria subscripsit.

Georgius Christopherus Dibadius, Sacræ Theologiæ Professor, subscripsit manu propria.

Nicolaus Hammerus, Dialecticæ Artis Professor, subscripsit manu propria.

Jacobus Matthias Arhusiensis, Lingvæ Græcæ Professor,
manu propria subscripsit.

Petrus Haggæus Hafniensis, Professor Virgilianus, manu
propria subscripsit.

Andreas Johannis Mariagrius, Pastor Ecclesiæ Hafniensis ad
S. Nicolaum, manu propria subscripsit.

Afskrifter i Ny kgl. Saml. 1227. 4. Thottske Saml. 331. 4 (hvor
Stykket er dat. 10 Juli) og Gl. kgl. Saml. 1445. 4. En tydk Over-
sættelse (efter en temmelig daarlig dansk Afskrift i Thottske Saml. 2041.
4) findes trykt i Dän. Bibl. I, 74-77 og i Pontopp. Ann. III, 445-47.

ix.

1576. c. 20 Marts. Hemmingsens Bekjendelse om den hellige Nadvere,
afgivet i Anledning af Undersøgelserne vedkommende hans Nadver-
lære. — Denne Bekjendelse blev ikke anset for tilstrækkelig.

Confessio D. Hemmingii et declaratio verborum in Syntag-
mate de Cœna Domini.

Etsi non solum articulos fidei christianæ de vera hu-
manitate Domini nostri Jesu Christi firma fide amplector
et immutatos esse judico, videlicet quod filius Dei æternus,
propter nos homines et nostram salutem, assumpsit
naturam humanam in utero Virginis Mariæ in unionem
personalem, natus sit homo verus et perfectus, passus,
crucifixus, mortuus et sepultus, quod tertia die resurrexerit
a mortuis, adscenderit ad coelum, sedeat ad dexteram Dei
Patris omnipotentis, et inde in eadem natura assumpta
venturus sit judicare vivos et mortuos; verum etiam juste
condemnatam deificationem carnis Christi Eutylianam,
qua aboletur veritas humanæ naturæ in Christo, cum Synodo
sanctorum Patrum Chalcedonensi et Oecumenica ex animo
approbo: tamen, quia credo verbis et factis Christi instituentis
cœnam suam, statuo et firmiter credo, totum Christum, Deum
et hominem, substantialiter esse præsentem in sua¹⁾ cœna,
ubicunqve celebratur juxta ipsius ordinationem, illicqve offerre
et exhibere omnibus communicantibus²⁾ suum verum corpus,
quod pendit in cruce, et suum verum sanguinem, quem

¹⁾ Nyere Afskrifter tilføje her: divina et spiritali per fidem.

²⁾ Nyere Afskr. tilføje: fidelibus in communione sanctæ Ecclesiæ.

effudit pro nobis in remissionem peccatorum. Atque hoc ipsum corpus et hunc ipsum sanguinem vere et realiter cum pane et vino ab omnibus communicantibus sumi, ita ut verus sit cibus et verus potus, quo homo interior pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam¹⁾. Non est enim cibus ventris, sed mentis, ut pie Bernhardus monet. Hanc fuisse fidem Ecclesiarum Danicarum de sacra Christi cœna inde usque a coronatione optimi et sanctissimi Regis Christiani III, h. e. 40 fere annos, certum est, quam ego hic publice profiteor. Quoniam autem hæc mea confessio congruit cum Augustana Confessione, cum parvo Catechismo Lutheri et cum Corpore doctrinæ Ecclesiarum Saxonicarum veram et approbandam esse judico²⁾. Quare³⁾ hanc meam confessionem non solum istis scriptis subjicio, verum etiam quicquid cum iis pugnat, tanquam erroneum fugiendum judico. Cæterum quoniam in meo Syntagmate sunt quædam, quæ videntur nonnullis stare non posse cum scriptis nominatis, ea breviter declarabo.

Primum ergo præ aliis videor quosdam offendere, quod dicam, Christi corpus et sanguinem adesse quidem vere et substantialiter in cœna, sed non ratione loci sed fidei. Qui autem hoc dicto offenditur, is sciat, hanc meam esse sententiam, sicuti contextus satis ostendit: non ratione loci sc. physici, i. e. secundum dimensiones corporum physicas, quæ sunt: longum, latum, profundum (quæ περιγραφήν faciunt), quæ loci sane ratio non fugit humanum sensum: sed ratione fidei, quæ et jungit remotissima et appropinquat, quæ dissita sunt longissime physico positu; et quia nititur promissione Christi, præsentiam veram corporis et sanguinis Christi et realem statuit. Quam præsentiam Lutherus, distinguens a physica, præsentiam divinam, cœlestem et supernaturalem vocat, cujus sententiæ libens subscribo. Quantum vero ad physicum positum attinet: omnia symbola et patres testantur et fatentur, Christi corpus

¹⁾ Ita ut . . . æternam, dette Stykke mangler i nyere Afskrifter.

²⁾ Al. ea scripta vera et approbanda esse judico. ³⁾ Al. Quam.

in cœlo esse, non in terra, ubi nos sumus. Ex quo concluditur veritas meæ assertionis juxta interpretationem allatam. Augustinus ait: Noli dubitare, ibi nunc esse hominem Christum, unde venturus est secundum Christianam confessionem: Resurrexit a mortuis, ascendit ad cœlum, sedet ad dexteram Dei Patris, nec aliunde est venturus in eadem carnis forma et substantia. Idem alibi: Ubi et quomodo Dominicum corpus sit in cœlo, curiosissimum est et supervacaneum quærere, sed tantummodo in cœlo esse credendum est. Non enim nostræ fragilitatis est secreta cœlorum discutere, sed nostræ fidei de Domini corporis dignitate sublimia et honesta sapere. Idem: Sicut eundem filium Dei, redemptorem nostrum, secundum divinitatem invisibilem, incorporeum et incircumscriptum, sicut et Patrem et Spiritum Sanctum, non credere impium est, sic eundem Dei filium in homine assumpto visibilem, corporeum et localem post resurrectionem non profiteri, prophanum est. Quamquam autem hæc est immota veritas de veri corporis Christi substantia, forma et modo, nihilominus tamen firmiter credo cum sanctis patribus, Christi verum corpus et verum sanguinem adesse in cœna et distribui communicantibus, si majestatem, veritatem et efficaciam humanæ naturæ in Christo consideres. Ideo Augustinus ait: Corpus intulit cœlo, majestatem non abstulit mundo. Idem: Corpus, in quo resurrexit, in uno loco esse oportet, veritas ejus ubique diffusa est. Item: Qui manducant et bibunt Christum, vitam manducant et bibunt. Lutherus ipse aperte distingvit inter physicum præsentiae modum, et eum, quem statuit in cœna esse. Nam etsi corpus et sanguinem Christi physico præsentiae modo fatetur Lutherus juxta Scripturas et Symbola in cœlo esse, tamen revera eadem, i. e. idem corpus Christi, in cœna esse docet, idque (ut ipse loquitur) divino, cœlesti et supernaturali modo, quem modum tametsi nec sensus nec ratio percipit, fides tamen agnoscit, quia fides nititur promissione, veritate et omnipotentia Christi sedentis ad dexteram Patris in cœlestibus, ut supra dictum est.

Si quis offenditur, quod in appendice dicam, panem esse obsignaculum corporis Christi traditi pro nobis, et vinum esse obsignaculum sanguinis Christi effusi pro nobis, is sciat, me per obsignaculum intelligere sacramentum obsignans rem promissam utentibus cœna. Qvi ergo concedit, quod nemo hactenus negavit, panem et vinum esse sacramentum corporis Christi traditi et sanguinis effusi, non potest differentiam genericam excludere, nisi genus simul destruit, i. e. negat panem et vinum esse sacramentum.

Si quem movet, quod dicam in Syntagmate, panem et vinum esse symbola et signa corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, is sciat, me loqui cum sanctis patribus et non intelligere signa et symbola absentium rerum, sed præsentium, quæ vere offeruntur in legitimo usu cœnæ. Atque eam ob causam dicitur: panis est corpus, calix est sanguis, ne quis putet vacua signa statui. Retineo ergo verba Christi: Hoc, i. e. hic panis, est corpus meum, et hic calix est sanguis meus. Nam panis ideo dicitur esse corpus et calix ideo dicitur esse sanguis, ut credamus, ea vera exhiberi et accipi in legitimo cœnæ Dominicæ usu. Consentio igitur cum Patribus, qui tradunt Eucharistiam (sic enim Dominicam cœnam nominant, ut admoneant de principali fine ceremoniæ) duobus rebus constare. Quorum patrum dicta aliquot recensebo, ut constet de consensu. Nam tametsi verbis sæpe dissentiant, tamen, quantum ad summam rei attinet, optime conveniunt.

Augustinus (quem merito omnibus aliis antepono) ait: Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, atque ipsum visibile verbum. Huic censentit Lutherus, quum ait: In Missa, i. e. Dominica cœna, sunt duo: verbum et signum. Verbum est testamentum, signum est sacramentum.

Augustinus rursus ait, idem repetens sed aliis verbis: Sacramentum est invisibilis gratia, visibilis forma; h. e. ut alibi ait: Sacramentum Ecclesiæ duobus constat, visibili elementorum specie et invisibili Domini nostri Jesu Christi carne et sanguine. Idem alibi: Hoc accipite in pane,

quod pependit in cruce, et hoc accipite in calice, quod effusum est de latere Christi. Et rursus: Dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur, aliud intelligitur; quod videtur, speciem habet corporalem, quod intelligitur (sc. vera caro et verus sanguis Christi) fructum habet spiritualem.

His congruit dictum Bernhardi: Tria in sacramento altaris attendere debes: 1. speciem panis i. e. panem, 2. veritatem carnis, 3. virtutem gratiæ spiritualis. Usque ad speciem panis sensus pertingit exterior, ad veritatem carnis fides interior, ad virtutem gratiæ spiritualis charitas superior.

Irenæi quoque dictum celebre est et verum, qui dicit, Eucharistiam constare ex duabus rebus, terrena et cœlesti.

His addo doctorem gentium Paulum, omnibus patribus et aliis merito præferendum. Hic Paulus duas res esse in cœna Domini similiter statuit, quum ait: Nonne panis, cui benedicimus, *κοινωνία* est corporis Christi etc. Sunt ergo juxta Pauli sententiam in Dominica cœna res visibiles, panis et vinum, res invisibiles, corpus et sanguis Domini. Verum Paulus hic aliquid ultra addit, videlicet effectum, quem requirit usus legitimus, eumque duplicem, videlicet: 1. societatem communicantium cum Christo, 2. societatem communicantium inter se; quarum posterior a priori dependet tanquam effectus a sua causa. Priorem effectum pulchre explicat Philippus, cum ait: Panis, quem frangimus, est illa res externa visibilis, qua efficimur socii et membra Christi. Item: Calix est *κοινωνία* sanguinis Christi, i. e. res illa externa, qua sanguis Christi nobis exhibetur; sicut dicitur: Evangelium est potentia Dei, i. e. illa res seu instrumentum, quo Deus efficax est.

Porro Dominicæ cœnæ fines breviter commemoremus, qui sunt plures. Primus omnium est gratiarum actio. Quotiescunque convenimus ad sacram Christi cœnam, par est, ut Christi exemplo initium faciamus a gratiarum actione, qua gratias agamus cœlesti Patri, quod dederit Filium in mortem pro nobis; Filio Dei, quod corpus suum pro nobis tradidit et sanguinem; et Spiritui Sancto, qui nos

in fide confirmat. Gratiarum actioni seria et ardens invocatio accedit pro conservatione Ecclesiæ in mundo contra furorem diaboli et membrorum ejus. Propter hunc primum finem cœna Dominica a Patribus dicta est Eucharistia. Hic finis communis est omnibus, non solum communicantibus, verum etiam iis, qui spectatores tantum accedunt.

II. Ut sit pignus promissionis applicatæ iis, qui utuntur cœna. Est enim usus cœnæ legitimus pignus, quo fides confirmatur tanquam sigillo Dei addito promissioni factæ et applicatæ rite utenti ceremonia.

III. Ut usus cœnæ sit externum testimonium initi foederis cum Deo, et mutuæ Christianorum dilectionis inter se.

IV. Ut sit testimonium confessionis Ecclesiæ in cultu et doctrina et testimonium sejunctionis Ecclesiæ a diabolo et omnibus sectis, quæ idola colunt quælibet.

V. Ut sit arrhabo futuræ hæreditatis et gloriæ cœlestis, quam Filius Dei acquisivit nobis sua morte et passione. Nam cum Filius Dei testatur in cœna, quod simus os de ossibus ejus et caro de carne ejus, simul admonet futuræ gloriæ, qua nostra corpora sint futura conformia ipsius glorioso corpori, idque ea potentia, qua potest sibi omnia subjicere. — Hi fines adeo conjuncti sunt, ut, tametsi discerni possint, nequaquam tamen in usu cœnæ a se invicem separari debent. Qvos qui negligit, frustra cœnam Dominicam accedit.

Hæc mea simplex confessio est de cœna Dominica, quam ex verbis Christi, doctrina Pauli et confessionibus sanctorum Patrum, qui nunquam pro blasphemis, ineptis aut hæreticis habiti sunt, extruxi.

Si quid autem est in meo Syntagmate, quod cum mea præsentī confessione non videtur convenire, illud hac mea confessione revoco et revocatum volo. Interim rogo pios, ne violenter torqueant verba mea, sed potius juxta charitatis legem ad ædificationem interpretentur.

Optandum esset, ut Principes protestantes et civitates serio cogitarent de Synodo, non tantum propter controversiam

de Dominica cœna, verum etiam propter alios quosdam articulos controversos. Hoc enim pacto paci, concordiæ et tranquillitati Ecclesiarum et Doctorum consuleretur. Sed quia diabolus istam felicitatem Ecclesiæ Dei invidet, quærit sibi utilia organa, h. e. homines ambitiosos, hypocritas et sophistas, quibus tantum bonum impediatur.

Te igitur, Fili Dei, mortue et resuscitate pro nobis et ad dexteram Patris sedens, ut interpellas pro nobis, supplico, ut vulnera Ecclesiæ sanes, tollas hæreses, schismata et scandala, diabolum et ejus membra, ambitiosos, hypocritas et sophistas reprimas, atque nos tuo sancto verbo regas, tuoque bono Spiritu in via recta deducas propter gloriam nominis tui. Amen!

Afskrifter (tildels temmelig stærkt afvigende) i Thottske Saml. 490. 8. 1588. 4, i Gl. kgl. Saml. 1445. 4 og i Ny kgl. Saml. 1227. 4.

x.

1576. 6 April. Hemmingsens Bekjendelse om den hellige Nadvere og Tilbagekaldelse af sin kalvinske Lærdom i Syntagma.

Retractatio D. Nicolai Hemmingii, qua errorem in Syntagma nuper edito de Cœna Domini revocavit ad mandatum Serenissimi Regis Friderici Secundi, approbata a Professoribus Academiae Hafniensis Anno Christi 1576 die 6 Aprilis ¹⁾.

Ego Nicolaus Hemmingius, Professor Theologiæ in Academia Regia Hafniensi, subjectam de Cœna Dominica confessionem, ad mandatum Serenissimi Regis Daniæ et Academiae a me scriptam, omnibus Evangelii Ministris notam esse cupio. — Etsi Articulos fidei de vera humanitate Christi amplector et immotos esse judico, videlicet quod Filius Dei æternus propter nos homines et propter nostram salutem assumpserit veram humanam naturam in utero Virginis, in unionem personalem, natus sit homo, passus, crucifixus, mortuus et sepultus, quod descenderit ad inferna, tertio die resurrexerit a mortuis et ascenderit ad

¹⁾ Denne Overskrift er selvfølgelig ikke af Hemmingsen selv men senere tilføjet af en anden.

cœlum, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, et inde in eadem natura assumpta venturus sit judicare vivos et mortuos: Tamen quia credo verbis et factis Christi instituentis suam Cœnam, statuo et firmiter credo, totum Christum, Deum et hominem, substantialiter adesse præsentem in Cœna sua, ubicunqve celebratur juxta ipsius ordinationem, illicqve offerre et exhibere omnibus communicantibus, dignis et indignis, suum verum corpus et suum verum sanguinem, quem pro nobis effudit in remissionem peccatorum, atqve hoc ipsum corpus et hunc sanguinem vere et realiter cum pane et vino a communicantibus sumi, ita ut verus sit cibus et verus potus, quo homo pascitur, reficitur et vivificatur ad vitam æternam. Et quia hæc mea confessio congruit cum Augustana Confessione, cum parvo Catechismo D. Lutheri et cum Corpore doctrinæ Saxonicarum Ecclesiarum, quæ scripta vera et approbata esse judico, ex quibus sententiam de sacra Christi Cœna, quam in Enchiridio meo, versato in manibus multorum in hoc regno viginti fere annos, recito, extruxi: cumqve autem aliter in Syntagmate meo scripserim, juxta sententiam Calvini de re sacramentaria, quo Ecclesiæ nostræ offensæ sunt, et quod cum hac mea confessione pugnat: id, quidquid est, in universum revoco, et hoc meo scripto revocatum esse volo. Præterea, ut alia mea scripta, re non communicata cum Collegis, edita sunt, ita Syntagma illis insciis a me editum fateor. Quare clementissimum Regem et omnes alios, qui ex isto meo scripto offensi sunt, rogo, ut mihi clementer et benigne ignoscant, præsertim cum nec in Ecclesiis nostris aut Scholis aliter doceatur. Et hortor, ut maneant constantes posthac, sicuti hactenus, in vera sententia, quæ breviter expressa est in præfatione, quæ in Ecclesiis nostris ante communionem recitari solet. Augustinus: Melior est in rebus malis humilis confessio, quam in bonis superba gloriatio.

Nicolaus Hemmingius.

Afskrifter i Langebeks Excerpter Nr. 222, i Gl. kgl. Saml. 1445. 4, og i Ny kgl. Saml. 1227. 4. s. fl. St. Stykket er tidligere trykt i Pontoppidans Ann. III, 454-5, men i en ukorrekt Form.

xi.

1579. 29 Juli. Kongebrev til Kansler Niels Kaas om Hemmingsens Afskedigelse.

Niels Kaass Cantzeler fick breff, ut sequitur.

Wor synderlig gunst tilforn. Wiider, att wij wdaff hoguichtige aarsager och bethenckende haffue for gott anseett, att Doctor Niels Hemmingsen vdi Kiøpnehaffn paa en thiid lang bliffuer afsatt, saa hand icke mehre skall lese wdi Vniuersitetet. Thj bede wij ether och wille, athj hanum saadantt paa wore wegne foreholder, och befaller, at hand strax begiffuer sig af byen, hoss hans Cannickdomme att residere wdj Roskilde, bestillendis, att hand kommer did heden, inden wij forreigse aff Landet. Thermed etc. Actum Frederichsborg thend xxix Julij Anno etc. 79.

Sjælandske Tegnelse XIX, 231-32.

xij.

1585. 12 September. Universitetet tilstaar Dr. Niels Hemmingsen og hans Enke efter ham en Jord i Roskilde, kaldet Kirstine Boes Have, uden al Afgift.

Rectore Vniuersitatis Dno D. Jacobo Matthiæ Anno 1585 fick D. Niels breff paa en haffue i Roskildt, liudendis som efterfølger.

Wi efterskreffne Rector, Doctores og menige Professores i Kiøbinhaffns vniuersitett, kiendes och gjør vitterligt medt thette vort obne breff, att wi endrecteligenn vndt oc beuulgitt haffue, och nu medt thette vort obne breff vnde och beuilge hederlig och høylert mandt D. Niels Hemmingssen, voris kiere medtbroder, en haffue och iordt liggendis i Roskilde, tuert offuer fraa Klare Kloster, och kaldis Kistine Bois haffue, then at forbedre, nyde oc bruge, som then nu indhegnitt oc forfunditt er, sin liffs tiidt quitt och fri wden all affgiffitt, oc om vor Herre kallede hannem først bortt, skal hans hustru nyde samme frihedt i sitt enckesede, oc siden, om hun forandrer sig, giffue ther aff aarligen thill Vniuersitetet iij m $\frac{1}{2}$ danske, oc efter hendis

dødt komme wbehindritt till wniuersitetitt igienn, medt huis beffdt ther paa findis, i medler tiidt vell vidt mact holtt. Att saa er i sandhedt, lade wi henge wniuersitetz zegnett nedenn for thette wortt obne breff, som er giffuitt i Kiøbinhaffn then 12 Septembris, Aar 1585.

Konsistoriets Kopibog 1538-1602, Fol. 170. Iblandt Arn. Magn. danske Diplomer, Fasc. 64 findes et andet Brev, hvorved Rektor og Professorer d. 2 Jan. 1590 udleje til D. Niels Hemmingsen og hans Hustru Birgitte Lavritsdatter en Eughave i Roskilde, som kaldes Klare Enghave, og en Fjerding Jord i Engvangen, som afg. D. Anders Lavritsen før havde haft, for en aarlig Leje af 3 Pund Korn; tillige overlod de Hemmingsen Brugen af S. Klare Abildhave smst. uden Afgift. Hans orig. Gjenbrev af s. D. findes sammesteds.

xij.

1591. 15 Februar. D. Niels Hemmingsen og M. Christoffer Knoff anbefaie Universitetets Professorer en Person ved Navn Peder Iversen til Præst i det ledige Præstekald i Sæby i Løve Herred — uden al Tvivl den Peder Iversen Borch, der senere blev Rektor paa Herlufsholm og døde d. 3 April 1627 som Lektor i Trondhjem.

Salutem per Christum Emmanuelem nostrum plurimam. Magnifice ac Clarissime domine Rector, amice colende. Quoniam honestus et eruditus hic vir Petrus Ivarj, ad nos veniens, nobis retulit, quod ante paucos dies pastor Ecclesiæ in Sæby ex hac vita in coelestem patriam a Deo sit evocatus, eaque occasione a nobis petijt, ut illj adiumento essemus, quo facilius ipse ad illam functionem pervenire queat. Nobis vero non ignotum est, quanta fidelitate, industria et diligentia iam per septennium primum in Schola Friderisburgica, deinde Sorana operam suam bono cuique viro probarit; non fuit humanitatis nostræ, precibus eius non obsequj. Cum igitur ius Patronatus parochiæ illius penes vestram sit Academiam, ej hasce ad Magnificentiam Tuam literas impertirj voluimus, quibus M. T. et totum Collegium vestrum diligenter rogamus, ut virum hunc bonum et nostro iudicio vestra benevolentia dignum, vobis de meliore nota commendatum habere, et, sj fierj possit, prædictam iam parochiam ej concedere velit. Neque

enim dubitamus, quin pietatem, fidem, industriam et diligentiam suam, in illo officio obeundo, satis vobis sit probaturus, ita ut vos commendationj nostræ locum dedisse poenitere non possit. Nostra quoque studia et officia tibj, Magnifice domine Rector, et coeteris collegis vicissim offerimus, et occasione oblata libenter et diligenter præstaturj sumus. Valetè Virj Clarissimj atque amicissimj. Datæ Roschildia XIV Calend. Mart. annj M. D. IXC.

Tuæ Magnificentiæ totiusque Collegij vestrij studiosissimj

Nicolaus Hemmingius
Christophorus Knoff.

Udskrift: Magnifico ac Clarissimo viro, domino Andreae Christiernj, Philosophiæ et Medicinæ Doctorj, et Rectori atque Professorj Academiæ Hafniensis dignissimo, domino et amico nostro colendo.
Kopenhagen.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 188.

xiv.

1592. 20 Maj (ell. Marts). Hemmingsen beder Hofpræsten M. Anders Bentsen Dallin at antage sig en ung Mand, der ønskede Ansættelse i det kongelige Kapel.

Caligantes oculi non patiuntur longam s[cripti]onem. Amice accipe paucis quod volo. Honestus hic juuenis Nicolaus Georgius, na[tus] ex honesto parente D. Georgio organista olim [huius] vrbis, petit se recipi in eorum numerum, q[ui] musicæ rei deseruiunt. Bonus est, audit te Quare rogo te mi frater, vt ipsum ad istud iuues. Quod si feceris, scies te rem mihi [gra]tissimam fecisse. Pater ipsius, dum vixit me[cum] Hafniæ, admodum mihi charus fuit propter s[ingul]larem ingenii dexteritatem, humanitatem [et] comitatem. Commendassem hunc juuenem [cantori] regio, sed quia is mihi ignotus erat, ad te vt [vete]rem amicum confugio. Rogo igitur, vt honestus juuenis intelligat et sentiat, hanc meam [com]mendationem

aliquid ponderis apud te habuisse, ne sua honestus juvenis spe frustretur. 20 Ma . . anno Dn. 1592.

Tuus

Nicolaus Hemmingius.

Udskrift: Pietate, virtute ac sapientia præstanti viro M. Andreæ Benedicto aulico Regio concionatori diligentissimo, fratri suo in Christo dilecto.

Orig. i Kongl. Bibliothek, Bøllings Brevsamling. Langs ned ad Siden er noget bortskaaret af Brevet.

xv.

1592. 20 Maj. Kongebrev, hvorved Hemmingsen fik Ret til at oppebære Kongetienden af Bregninge Sogn.

Doctor Nicolaus Hemmingsen fick Breff vt sequitur.

Wij Christian etc. Giøre alle witterligt, at vij aff voer synderlig Gunst och Naade haffue vndt, beuilgit och thillat etc., att oss elsk^e hederlig och hiøeglerdt Mandt Doctor Nicolaus Hemmingsen maa her efter bekomme och laade oppebere vor och Kronens part aff Koernthienden aff Breininge sogn her vdi voert Landt Siellandt vdi Callundborg Leen liggendes, ad gratiam etc. Haffniæ 20 Maij Anno 92.

Sjælandske Registre Nr. 13, Fol. 208.

xvi.

1593. 22 Avgust. Hemmingsens Bestemmelse om, hvorledes hans Ejendomme ved hans Død skulde deles blandt hans Arvinger.

Jeg Niels Hemmingsen doctor giør witterligt for alle medt dette mit obne bref, att efterad ieg haffuer efter min død vndt och thilsagt min kierre hustrue Birrethe Lauritzdaatter den gaar y Roschilde, som ieg nu ibor: och derimod de andre mine rette arvinge den gaar y København y Studij stredit: saa er fremdelis min wille, at huis andit gods, som findis efter min død, skal skiftis och delis y tuende parter, den ene til min hustru, om hun leffuer mig offuer: den anden thil min søn M. Hans Hemmingsen, och thil mine daatter sønner Niels och Jørgen Hammer; och

skal forneufnte part, som min søn och mine daatter sønner thilkommer, och skiftis y tuende lige parter, den ene thil min søn, den anden thil mine daatter sønner och deris sande aruinge. Disligeste er och min ville, at om naagen aff mine aruinge vil seelle och afhende naagit af det godz, som de haffuer arfuit effter mig, da skal det først thilbyudis de andre medarfuinge, effter det werd, som gode Dannemend kand synis billigt ad vere. At alt dette, som forskreffuit staar, ydermere skal bekreftiget være, haffuer ieg thilbedit min søn M. Hans Hemmingsen och min daatter søn Niels Hammer, paa sin och sin broders vegne, derthil erlig mand Peder Andersen, borger i Kiøbenhavn, dette bref med deris signeter och egne handskrifter ad stadfeste. Datum Roschild 22. Aug. Ao. 1593.

Niels Hemingsøn. Niels Hammer.

Hans Hemmingsen. Peder Andersen. Egen handt.

Orig. skreven med Niels Hammers Haand, med fire paatrykte Segl, i Konsist. Arkiv. Pakken Nr. 180.

xvij.

1594. 8 Juni. M. Hans Hemmingsen pantsætter den Andel i en Gaard i Kbhvn, som kunde tilfalde ham efter hans Fader, og lover at lade sine Søstersønner gaa i lige Arv med sig.

Jeg Hans Hemmingsen, Sogneprest i Læbro och Helwig Sogner paa Gulland, kiendes och gjør witterligt med thette mit obne breff och egen handskriftt skyldig ad være min kiære System søn M. Niels Hammer 100 thaler, huilke hand mig den 8 Junij forstract haffuer. Disligeste ochsaa bekiender Jeg mig ad være hannem och hans broder Jørgen Hammer skyldig 35 Daler, som ieg aff deris salige Fader D. Claus Hammer laant haffuer, derfor beplicter ieg mig eller myne sande arffuinge forneffnde penninge, it hundrede och 35 thaler, til gode rede ad betale, och giffue udaff samme 135 thaler til rente huert aar 7 thaler, thesligeste om M. Niels Hammer eller hans broder eller deris sande arffuinge ded af mig begierendes worder, loffuer ieg och tilsiger ad

wille vnde dennom eller deris sande arffuinge, huad dennom lyster ad begiære for disse 135 daler med deris rente, om hun bliffuer hoss mig bestandende, udi all den arffuepart som mig kand tilkomme effter min fader effter Dannemends vurdering, och herforuden loffuer Jeg, at de skulle bliffue betalde for naagen anden, som ieg skyldig bliffuer til den tid.

Och til it wist vnderpant setter ieg dennom min lod och part til pant, som mig kand tilfalde udi den gaard udi Studij strædid, huilken min kiære Fader D. Niels Hemmingsen haffuer lagd til sine arffuinge, for den gaard udi Roskilde, som hand haffuer bewilgid sin hystrue Birgitte Lauritzdotter effter sin død. — Ad alt thitte, som forskreffuid staar, skal vryggelige holdid bliffue, haffuer Jeg tilbeded hederlig, erlige och welact mend M. Isaach Grønnebeck, Sogneprest til S. Nicolaj kirke her udi Kiøbenhaffn, Hendrick Rogentin, buntmager, och Peder Andersen, begge borgere udi Kiøbenhaffn, dette mit breff med mig ad besegle och med deris egne hender ad vnderskriffue. Actum Kiøbenhaffn 1593 den 8. Junij. H. H.

Bekiender ochsaa Jeg Hans Hemmingsen ad haffue effter min kiære Faders wille, samtycke och befalling samtyct och fuld och fast loffuid och tilsagd, ad om Gud lader mig leffue den syrgelige dag, ad ieg effter hannem offuerleffuendes worder, ad lade mine kiære systerbørn være lige vdi arff med mig och icke der vdi naagen maade imod at sige, ded bekiender ieg med min egen hand och segell, och haffuer ombedid disse fornessnde hederlige och erlige och welact mend dette mitt breff ad besegle och vnderskriffue.

Hans Hemmingsen Isahac Grønbek Henrick Roggentin
 med egen hand. egen handt. eigen hand.

Peder Andersen
 egen handt.

Orig. med fire paatrykte Segl i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 180.

xvii.

1599 25 Marts. Universitetet tilskriver D. Niels Hemmingsen, om et rigtigt Register paa alle til hans Kannikedømme hørende Tjenere i sex Herreder i Sjælland.

Hederlig oc høylert Mandt Doctor Niels Hemmingsøn,
Canick vdj Roschylde, woris synderlig thillforladendis gode
wen och Collegæ ganske wenligen.

Woris ganske wenlig helsen forsentt wed Gud. Kierre D. Niels Hemmingsøn, synderlig gode ven, nest en venlig tacksigelse for megit beuiste gode, huilched igien att forskylle wi althid huer i sitt sted will findis tienstuillige. Giffuendis eder thillkiende, att effter som wi nogen kaartt thid siden forleden haffuer bekommed Kongl. Majest. wor allernaadigste herris schriffuelse, huorudj hand naadigst aff oss begierer, att wi wille thillstede att lade woris thienere, som wi haffuer boendis y Sømmeherred, Ramsøherred, Tuneherred, Smørumsherred, Lilleherred oc Sockelundsherred, maa age Kampesteen thill nogen synderlig foretagen bygning her ved Kiøbenhaffns slott. Derhos att vi skulle meddeelle Kong. Maj^s lensmand en klar fortegnelse po alle voris tienere y samme Herreder. Oc kand vi forstaa aff Dn. Canonicis, woris gode wener oc Collegis, att eders thienere icke ere med andre Capittels tienere antegned; derfor po det herudj Kong. M. villie oc befalning motte fuldgioris, bede vi gierne, attj wilde meddeele oss itt klartt och richtigt Register paa alle de thienere, som y haffuer y for^m sex herreder oc ligger thill eders Canickedomb, oc att vi dett thill første leilighed motte bekomme. Der som vi noged igien kand giøre, huis eder thill ære oc willie kand verre, findis wi derthill wbesuered; oc wille her med haffue eder Gud befalendis. Kiøbenhaffn den 25. Martij Anno 1599.

Rector oc professores
i Kiøbenhaffns Universitet.

xix.

1600. 27 Maj. Biskop Peder Vinstrups Parentation over D. Niels Hemmingsen i Roskilde Domkirke¹⁾.

D. Nicolai Hemmingii Vita, uti in ipsius pie defuncti viri exsequiis publice a Doct. Petro Vinstrupio Sielandensium episcopo in ecclesia Roeschildensi anno 1600, d. 27. Maji ea est explicata.

Nascitur Doct. Nicolaus Hemmingius Anno Christi 1511 die octavo festum pentecostes præcedente in Lolandiæ pago Erringløff mellem Maribo og Nysted, parentibus quidem obscuris, sed honestis, patre scilicet agricola Hemmingio Nicolai, matre Katharina. Puer patrem amisit, a patruo Johanne quodam fabro ferrario educatus, quippe qui Musis orphanum consecraturus primo eum Scholæ Nystadianæ discipulis connumerari curat, ubi integrum decennium absolvit. Hinc in scholam Nachscoviensem, ubi triennium, inde in Nykøbingensem Falstriæ, ubi similiter triennium vixit, amandatur. Inde in Sielandiam se confert, Scholam Nestvedensem triennium fere visitaturus, atque hinc Slalosiam tendit, ubi biennium, ac tandem Roeschildensem veram eruditionis officinam salutatur: ubi cum audivisset, virum insigni eruditione et Græcæ lingvæ (cuius tunc rarissimus in hisce oris usus) peritia præstantem, M. Benedictum, scholæ Lundensi præesse, illuc peregre profectus est, eo triennium usus præceptore, qui hominis ingenium præclarum, industriam, assiduitatem, modestiam intelligens, magnis illum ornavit scholæ beneficiis.

¹⁾ Efterfølgende Stykke er det ældste Forsøg paa en Fremstilling af Hemmingsens Levned, og deraf har Vinding især øst, deengang han skrev sin Biografi af Hemmingsen, som man hidtil har betragtet som den egentlige Kilde til Efterretningerne om Hemmingsens Barndom og Ungdom. Stykket fortjener derfor at trykkes, skjønt det indeholder flere haandgribelige Fejl, saasom Angivelsen om Hemmingsens Fødeaar og om Udstrækningen af hans Skolegangstid, og om at han blev Præst ved Helliggejst Kirke, inden han blev Professor, da han dog blev det som Professor 1547, og at han først blev Professor i Hebraisk og siden i Dialektik, medens han omtrent samtidig (1545) blev begge Dele.

Absolute in hisce scholis, uti vocant, trivio, ardenti desiderio Academiam Vitebergensem, ubi tunc incomparabilis ille Philippus Melancthon docuit, videndi flagrat, quo tenui sumptu exiguoque stipendio instructus se confert. Sed ecce juvenis pauperrimus a prædonibus ita spoliatur, ut nudus propemodum Vitebergam salutavit. Cum autem admodum humanos et sibi faventes populares ibi reperiret, inprimis vero sibi amantissimum Dn. Philippum, integrum ibi mansit quinquennium, aliisque operam suam ditioribus inter studiosos locando, scribendo, privatim docendo, victum et amictum quæritans. Domum reversurus, honorifico testimonio literisque Philippi commendatitiis ob excellentem ingenii et eruditionis dexteritatem est munitus. Reversus, aliquandiu nobili Dano Dn. Olao Nicolai in suis filiabus instituendis Malmogiæ suam operam locavit. Hinc ex divina providentia Hafniam vocatus pastor ad ædem Spiritus Sancti ordinatur, cui quidem officio fidelissime præfuit. Dum enim ecclesiastico muneri præficitur, studiosos ad se accurrentes privatim instruit et docet, multisque vigiliis tandem impetrat, ut in numerum Professorum linguam Græcam docturus sit cooptatus. Hinc linguæ Hebraicæ, hinc Dialecticæ magno cum auditorum fructu et utilitate Professor præficitur.

Anno Christi 1557, ætatis 46. in præsentia illustrissimorum dominorum, illustriss. et sereniss. Regis Christiani III et illius filii illustriss. tunc principis Friderici, illustrissimi principis Augusti ducis Saxonie, illustrissimi principis Vilhelmi ducis Brunsvicensis et Luneburgensis, summo doctoris Theologiæ titulo adornatur. Huic professioni multis vigiliis integros viginti sex annos præfuit. Testes sunt tot insignes ab ipso editi libri, de quibus universus propemodum orbis Europæus satis ad extremum usque mundi finem contestatur. Ille vir vere lux Daniæ fuit, organon ecclesiæ Dei utilissimum, scholarum decus et ornamentum præclarum. Cuius ergo ingentes æterno Deo gratias debemus, quod tam utiles et salutare in vineam suam mittere operarios, eosque tantis Spiritus Sancti donis ornare, dignatus sit.

Anno 1579 Rex pientissimæ memoriæ Fridericus II gravissimis causis motus, virum ingentibus laboribus et vigiliis propemodum defessum (annum enim tunc ætatis agebat 68.) Roëschildiam mittit liberalibus sumptibus et annuis redditibus, adeoque etiam canonicatu ipsum donans, quo ibi in pace et quiete reliquum, quod restabat, ætatis pie absolveret etc., ubi non otiosus etc.

In statu conjugali vixit non sine calamitatibus. Primam enim conjugem facto divortio repudiavit, cum altera bene vixit, tertiam viginti propemodum annos dilexit.

Tandem bonus ille vir decrepatus factus, decumbens, sacrosancta Domini cœna confirmatus, sacris Evangelii lectionibus se oblectavit etc. Anno 1600 23. Maji suam animam suumque spiritum æterno Deo commendat, exsangve corpus in hoc cathedrali templo honorifice sepeliendum relinquens. Dominus Deus nos omnes sua gratia dignetur! Amen.

Langebeks Afskrift •ex charta vetusta•, blandt hans Excerpter Nr. 222 i Kgl. Bibl.

XX.

1600. 17. Juni. Brev til Hemmingsen fra en Professor i Vittenberg; det ankom først en Tid lang efter hans Død.

Reverendo viro et fido Jesu Christi servo, D. Nicolao Hemmingio, Hafniensis sanctæ Ecclesiæ Pastori, et Doctori inclyto, Domino et Symmystæ summe observando.

Gratiam et pacem a Domino.

Si te, Vir eximie, grandæve et fidelis Jesu Christi serve, adhuc superstitem hæ meæ literæ deprehenderint, ô factum benè, et qvam mihi gratum fuerit intelligere, te adhuc Daniæ vel potius toti Ecclesiæ Dei salvum et incolumem permanere, singulare semper gloriæ Dei et Servatoris nostri amplificandæ instrumentum: cujus ego quoque privatim et benevolentia delecter et precibus adjuver. Sin vero mihi jam præivist, ut aliquot annis major, me tamen juverit, hanc, si non tui ipsius, at certè quasi tumuli tui salutandi, tam certam occasionem minime prætermisise,

mihī ab iis honestissimis juvenibus oblatam, quibus istas commisi: certiore (sicuti spero) fide istuc perferendas, quam præcedentes alteræ non paucæ meæ ad Dominum Hwittfeldium datæ, prout ex ipsius postremis ad me literis conjicio. Utcunqve vero ista se habeant, miserrimis præsertim istis temporibus, duo magnopere me consolantur: unum, quod in tam longa, perplexa et tot confragosis scopulis plena jactatione, potius quam navigatione, nobis fuerit cœlitus datum, nostram illam cynosuram observando, rectum cursum in præsentem usqve diem tenere: Alterum, quod omnino confidere nos jubeat noster ille certissimus gubernator futurum, ut sive tu mihi jam præieris (liceat enim mihi te quamvis fortasse reipea terris absentem, tamen ut adhuc animo meo præsentem compellare) sive tu me potius sis aliquando subsequuturus, utriqve brevi apud eum, qui nos est tanto beneficio dignatus, eâ, quam et aliis commonstrare, et nobis ipsis sperare datum est, perenni felicitate perfruemur. Witebergæ 17^a Junij vetere calculo 1600.

De rebus nostris communibus, et mea quoqve valetudine, plenissime ex his ipsis studiosis juvenibus cognosces.

Tuus totus

F. G.

Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 271. 8.

xxi.

1600. 20 September. M. Jon Jakobsen Venusin besvarer ovenstaaende Brev og beder om Tilladelse til at aftrykke det i et Mindeskrift, man agtede at udgive over Hemmingsen.

Literas tuas Hemmingio destinatas, Venerande Vir, heri primum mihi in manus dedit tabellio Æschylus, quem te etiam nosse, quum sæpicule isthuc ad vos ventitet, opinor: eas rogatu collegarum reseravi, eorundemqve jussu hæc ad te vicissim perscribo. Nempe, quod tuus ille divinus præsagiit animus, Hemmingium ex hac vita in cœlestem illam commigrasse 23 Maji, et quadriduo post in templo Cathedrali Roschildiæ honorifice sepultum. Funeri deducendo potiozem partem ministrorum dioceseos hujus (synodus

enim provincialis anniversaria tum habebatur) adfuisse: nam ita Deo visum fuit, ut id genus hominum, cui vivus ipse docendo maxime commodasset, mortuum supremo honore prosequeretur. Natus erat Hemmingius, cum hinc evocaretur, annos 88: te igitur superabat annis quinque vel sex, ni fallor, et totidem vel plures etiam ipsi superstes sies, Deum rogamus, quum tam vegeto etiamnum te esse animo videamus, ut tales dictare literas possis. Quod avtem conjecturam fecerim, ne mireris. Cum enim Witebergam tui visendi atque audiendi gratiâ concesserim, me in colloquium tuum admisisti, libenter affatus es, domum adduxisti, mensæ tuæ admovisti, et cum vidisti R. N. Gvalterum ætatis suæ annum in tabula mea annotasse, dicebas te ipso biennium aut triennium natu esse grandiozem. Scribis avtem, te occasionem prætermittere minime potuisse, si non ipsius Hemmingii, at certe tumuli ejus salutandi. Atque hæ tuæ literæ, iis, quæ propediem edentur, laudibus inserantur¹⁾. Si vero addideris *ἐπίγραμμα ἐπιτάφιον*, amici veteris sanctissimis manibus rem gratissimam præstiteris. Si porro et aliis, qui ibi sunt, viris doctis, ut idem faciant avtor esse velis, optime feceris. Novi quod scribam, nihil est; hoc vetus est, quod pace fruamur, quod ut diuturnum siet, faxit Deus opt. max. Regem habemus doctrinæ et religionis perquam amantem et studiosum, qui ut sit vir juvenis, consiliis tamen virorum sapientium se regi patitur. Dux avtem Carolus in Livoniam cum exercitu penetravit, ut eam, nisi fata obstiterint, suo subjuget imperio. Proceres Regni Svetici, quos annum cum semestri captivos detinuerat, mense Februario capite plecti fecit. Quod reliquum est, Deo omnipotenti salutem et incolumitatem tuam commendamus.

Hafniâ 20. Septemb. Anni 1600.

Jonas Jacobi V.

Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 271. 8.

¹⁾ Et saadant Mindeskrift over Hemmingsen er dog, saavidt vides, aldrig udkommet.

4.

Om D. Niels Hemmingsens theologiske Brevvexel.

Det er et ikke ringe Tab for vor Kirkehistorie, at den allerstørste Del af Hemmingsens udstrakte theologiske Brevvexel er gaaet tilgrunde. Kunde vi end uden den, ved Hjælp af Mandens mangfoldige Skrifter, danne os et tilstrækkelig klar Forestilling om hans hele Tankegang og Aandsretning, vilde dog sikkert mangt et interessant Træk af hans personlige Forhold træde klarere frem, om hans Brevvexel var bevaret, ikke at tale om, at han i fortrolige Meddelelser til aandsbeslægtede Mænd uden tvivl har udtalt sig med større Frihed, end han turde gjøre det i de Skrifter, han overgav til Offentligheden. Som det synes er D. Hans Povlsen Resen, der i saa mange Henseender var en Modstander af Hemmingsens hele Retning, efter hans Død kommen i Besiddelse af hans Papirer; thi i Resens Forsvarsskrift (Hafn. 1615) for Hemmingsens Lære »de gratia Dei universali seu salutari omnibus hominibus« imod den reformerte Theolog D. Johan Piscators Angreb paa samme vil man finde omtalt endel ellers ubekjendte Breve fra berømte Theologer til Hemmingsen eller endog Udtog af samme. Ved Hjælp af dette og nogle andre Skrifter skal jeg her forsøge at meddele en kronologisk Udsigt over Hemmingsens Brevvexel med bekjendte Theologer, forsaavidt der nu er levnet Spor af den¹).

1551. Melancthon til H. (»ipse Philippus laudavit discipuli [Hemmingii] constantiam inter alia in literis ad illum Anno 51. de involutis evolvendis fideliter sibi et alijs, iudice conscientia atque Ecclesia«. (Resen l. c. Sect. 44).

1556. Melancthon skrev til H. »de vera methodo in omnibus servanda diligenter« (Resen l. c.). Rimeligvis i Anledning af H.'s Skrift »De methodis« Rostoch. 1555.

¹ Et Par herhen hørende Stykker ere allerede meddelte ovenfor S. 291—3 og 320—1.

1560. 1 Januar. Melanchton til H. Om dette Brev siger Resen (l. c.): »Inculcat [Mel.] sua *συμβιβαστικά* (ut recte coalescerent sententiæ in Ecclesia, neque subessent τὰ ἴπουλα, id est, suppurantia, sub cicatrice, periculose).

1569. 13 November. D. Jacobus Andreæ til H. (trykt i Dän. Bibl. I, 58—67, og i Pontopp. Ann. III, 421—6.)

1569. 19 December. H.'s Svar til D. Jac. Andreæ (trykt i Dän. Bibl. I, 67—9 og i Pontopp. Ann. III, 426—7).

1577. Lambertus Danæus i Genf til H., »primum laudat libellum ipsius de Lege Naturæ, unde multum profecerat, et quo se adjutum profitetur in sua Ethic. Christiana, ejusdem anni: quam transmisit cum nominis ipsius appellatione honorifica, ut D. egregij et plurimum sibi chari, et deinde agnoscit mutuam amicitiam in una fide«. »Quamvis enim in re quadam una (nemlig Læren om Kristi Legemes virkelige Nærværelse i Nadveren, som Hemmingsen endnu havde holdt paa i sin Enchiridion) propter ipsius incomprehensibilem majestatem et rationem, potius ut opinor, quam propter diversa sentiendi studium, discrepare inter nos sentiis videamur: tamen plus est in reliquis omnibus consentire quam in hoc tantum uno articulo, de modo nimirum communicationis carnis Christi in sacrosancta ipsius cœna, dissentire. Itaque non existimavi propterea alienum esse ab Ecclesiis nostris et a nomine nostro animum tuum. Video enim et scripta tua esse lenitatis plena etc.« (Resen, l. c. Sect. 51).

1580. Lamb. Danæus til H. »Tua scripta manibus hominum heic inter nos teruntur etc. et nos inter dissidia in Germania etc. amicitiam in Christo colamus, et quamvis longo terrarum spacio disjuncti, conjunctissimis tamen animis vivamus etc.« (Resen, l. c. Sect. 52).

1583. 17 Marts. Theodor Beza i Genf til H. »Causam priorem hujus Scriptionis hanc habe: ut quum unum esse me ex ijs, agnoscam, qui tuis legendis magnopere sunt adjuti, meam in te vicissim observantiam profitear etc. Adjunxi vero hisce literis libellum a me quidem non editum,

sed ex meis prælectionibus exceptum¹⁾, quem ut, velut mutæ nostræ conjunctionis *μνημόσυνο* accipere ne graveris, etiam atque etiam rogo. Est autem ille (quod jam observa diligenter) gravissimi argumenti, in cujus tractatione et applicatione, quoniam mihi non cum omnibus, salva tamen cum pijs et bonis, amicitia, convenit: si me in eo hallucinari deprehenderis, nemo unus est, a quo potius, quam a doctissimo viro D. Hemmingio doceri et corrigi sustineam etc. Dominus Jesus quam diutissime te suis Ecclesijs incolumen præstet tuisque sanctis laboribus cumulatissime benedicat« (Resen, l. c. Sect. 53).

1583. 19 Juni. Beza til H. »Vicissim te rogans, ut meo nomine precibus assiduis me tuis juves, ne in ipso portu, a quo sentio me procul non abesse, turpiter impingam« (Resen, l. c. Sect. 54).

1583. 15 Oktob. Beza til H. »Dominus Jesus honoratissimæ tuæ senectuti magis et magis benedicat« (Resen, l. c. Sect. 54).

1584. 17 Avgust. Beza til H. (Resen, l. c. Sect. 54. Bring, Saml. af åtskilliga Handlingar och Påminnelser. III, 5—6).

1589. 14 Marts. Johannes Piscator i Herborn til H. »Volui hac oblata occasione (per quosdam vestrates) tibi innotescere, atque adeo notitiam privatam tecum contrahere; idque partim, ut precibus tuis me commendatum haberes, partim, ut iudicium tuum de scriptis meis in lucem nuper editis cognoscerem etc., quod sentio, te ita ab eruditione et doctrinæ cœlestis cognitione instructum, ut de eis recte judicare possis, atque hujus rei causa exemplaria illorum ad te mitto etc., ut, reverende senex, quod absque molestia tua fieri poterit, libellis istis prælectis, si quid observaveris animadversione dignum, libere mihi exponas« (Resen, l. c. Sect. 56).

1589. 18 Juli. David Chytræus i Rostok til H.; han anbefaler en vis Caspar Eulogius Vratislaviensis, der kaldes: »ingeniosus et facundus et doctrinæ in locis communibus

¹⁾ Resen bemærker, at det var det af Raphael Eglinus Tigurinus udgivne Skrift »De Prædestinatione«, der udkom 1582 og optryktes paany 1583.

Philippi traditæ custos et propugnator fidelis«, og som agtede at rejse til Roskilde forat se og tale med Hemmingsen (Chytræi Epistolæ 1614, p. 710).

c. 1591. David Chytræus anbefaler til H. en fattig, men haabefuld og lærd Yngling, Joachimus Gericius, der efterat have studeret i Rostok agtede sig til Danmark (Chytræi Epistolæ, p. 841).

1591. 17 Maj. Johannes Piscator i Herborn til H. Han udbeder sig Hemmingsens uforbeholdne Mening om et Skrift, »nempe quid placeat, et quid displiceat, atque emendandum videatur in scriptionibus ac scribendi ratione« (Resen, l. c. Sect. 56).

1593. H. til Jacob Monaw i Breslau, og Monaws Svar, dat. 2 Febr. 1594 (Resen l. c. Sect. 19—21).

1596. 1 April. Petrus Baro, Prof. theol. i Cambridge, til H. angaaende dennes Skrift »de gratia Dei universali« (Præstant. et eruditorum virorum Epistolæ eccl. et theologicæ. Amstelod. 1660, p. 40—41. Brevet er ogsaa trykt i Pontoppidans Ann. eccl. Dan. III, 545—6; men med urigtig Datum og Forfatternavn).

XII.

Efterretninger om M. Tyge Asmundsen, Biskop i Lund.

Naar Aarhundreder ere henrundne, siden en Mand levede og virkede, og naar ingen samtidig har givet os Nøglen til Bedømmelsen af hans Karakter, saa kan det ofte være meget vanskeligt at danne sig en sikker Dom om samme, selv om der forresten er levnet os mange Efterretninger om vedkommendes personlige Forhold og Virken. Det ene Vidnesbyrd taler da mangen en Gang imod det andet, og vi lades i Uvished om, hvorledes det hele rettest bør opfattes. Dette gjælder den i Overskriften nævnte Mand, der, efter trange Ungdomsaar, en Tidlang sejlede for fulde Sejl begunstiget

af Lykkens Medbør, og som det synes var det værd; men som senere fik saa meget imod sig, at han opgav sin høje Stilling og trak sig tilbage til en mere ubemærket men ogsaa mere skudfri Plads, uden at vi med Vished kunne afgjøre, om de Fortrædeligheder, hvoraf han hjemsøgte og som bragte ham til at vige bort fra den historiske Skueplads, ramte ham med Rette eller ikke.

Tyge Asmundsen var født 1522 i Lund af uformuende Forældre. Efter sin Skolegang studerede han først i Kjøbenhavn, hvorfra han, forsynet med gode Vidnesbyrd, 1544 drog til Vittenberg. Universitetet i Kjøbenhavn understøttede ham idetmindste i nogen Tid med 20 Daler aarlig til hans Studerings Fremme udenlands; men da han ikke kunde slaa sig igjennem med denne Understøttelse, og hans Forældre eller Slægtninge ikke evnede at yde ham Hjælp, skrev Bugenhagen, der synes at have sat megen Pris paa ham, den 12te April 1545 for ham til Kong Christian III og bad om, at Kongen vilde give ham 12 Daler til, saa vilde han nok kunde komme ud af det¹). Samtidig skrev ogsaa Melancthon efter Bugenhagens Begjæring for ham til den danske Konge, og ytrede: »Vi have paa Grund af hans Duelighed og Dyder ikke villet nægte ham vor Anbefaling, thi han er usædvanlig godt udstyret af Gud med naturlige Gaver, og han studerer rosværdigt«²). Forsynet med disse Anbefalingskrivelser drog Tyge Asmundsen selv til Kolding, hvor Kongen opholdt sig, og fik da ogsaa her 20 Daler, hvormed han efter nogen Tids Forløb atter begav sig tilbage til Vittenberg³). Men et Halvaarstid efterat han var kommen tilbage, vare Pengene opbrugte, og han maatte da igjen ty til Bugenhagen om Hjælp i Nøden. Han svigtede ham da heller ikke, men skaffede ham i Foraaret 1546 en ny Understøttelse af Christian III⁴).

¹) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe. I, 40—41.

²) Schumacher, anf. Skr. II, 4.

³) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 240. Schumacher, anf. Skr. I, 45.

⁴) Schumacher anf. Skr. I, 62. 67—9. Dan. Bibl. IX. 206. 211—13. Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 244. I Langebekiana ved Nyerup, S.

I otte Aar høre vi nu intet om Tyge Asmundsen, indtil vi 1554 træffe ham som Prædikant hos Hertug Frederik (II) paa Malmøhus¹). I denne Stilling var han i nogle Aar. Imidlertid tog han 1555 Magistergraden ved Kjøbenhavns Universitet²), og den 28de September samme Aar forlenedes han med Kannikedømme i Lund, der var ledigt efter afgangne M. Matthias Hack³). Men han synes dog ikke at være kommen i Besiddelse af dette Præbende, eftersom han den 2den Novbr. 1556 forlenedes med et andet Kanonikat sammesteds, der var ledigt efter afg. Bent Bilde, idet det derhos tilkjendegaves ham, at naar han ikke længere var i Hertugens Tjeneste som Prædikant eller studerede ved noget Universitet, skulde han tage Bolig ved Domkirken i Lund⁴). Kort efter synes han at være bleven Rektor ved Skolen i Lund, thi i et Brev af 14de Januar 1557 skriver den kgl. Sekretær Korfits Ulfeld til Kapitlet i Lund, at Domherrernes Begjæring om at deres Skolemester, »Mester Tyge«, maatte blive forlenet med et Vikarie i Lunds Domkirke, der var ledigt efter afg. D. Peter Capeteyn, ikke kunde opfyldes, eftersom Vikariatet alt var bortforlenet til en anden⁵). I et Brev af 4de April 1557 til Kapitlet i Lund udtale Kjøbenhavns Universitets Rektor og Professorer deres Anerkjendelse af, at Kapitlet saa liberalt havde understøttet »Magister Tyco« under hans Studeringer ved Universitetet⁶). Er det

S. 288—9 findes Tyge Asmundsens Kvittering for 12 Daler, som Bugenhagen d. 9 Maj 1546 paa Kongens Vegne havde udbetalt ham.

¹) Ny kirkehist. Saml. I, 256. II, 230.

²) Vinding, Acad. Haun. p. 108.

³) Regist. over alle Lande. Nr. 6, Fol. 496. Forleningsbrevet indeholder den Forpligtelse, at M. Tyge »strax skulde residere og bo hos Domkirken i Lund,« hvilket jo ikke var muligt, saalænge han var Prædikant hos Hertugen paa Malmøhus. Denne Indskrænkning har da formodentlig været Aarsag til, at han igjen maatte opgive Kannikedømmet.

⁴) Regist. over alle Lande, Nr. 6, Fol. 503.

⁵) Se Tillæg, Nr. 1. I Rietz's Skånska Skolväsendets Historia findes M. Tyge ikke anført blandt Rektorerne i Lund.

⁶) Se mit Skrift, Kbhvns Univ. Hist. I, Till. Nr. 56.

M. Tyge Asmundsen her er Tale om — og det er det vist — saa maa det antages, at de omtalte Studeringer ligge forud for Aaret 1554, da dette ikke er godt at indse, hvorledes han efter dette Tidspunkt »i nogle Aar« kan have været ved Universitetet. Forøvrigt betragtede han ikke selv sine Studeringer som afsluttede, men agtede tværtimod at arbejde sig videre frem ad denne Vej. Dette ses af et Brev, skrevet i Aalborg den 3die Sept. 1558 fra Hertug Frederik til Professorerne ved Universitetet. Heri hedder det: »Vider, at denne Brevviser, os elskelige Mester Tyge Asmundsen, som en Tid lang har været vor Prædikant, er afbetakket og maa være, hvor han vil, og nu agter at give sig til Højskolen i Kjøbenhavn og der sig at forbedre udi Lærdom og den hellige Skrift.« Han havde derfor bedet om den udvalgte Konges »Forskrift« til Professorerne, som han da ogsaa fik, idet Hertugen bad dem, at de »for hans Skyld vilde være Mester Tyge behjælpelige med noget Kald, som kunde være hans Person bekvemmeligt, der hos Universitetet eller Kirken«¹). Samtidig befalede Dronning Dorothea Statholderen paa Kjøbenhavns Slot, Hr. Mogens Gyldenstjerne, at han skulde give M. Tyge nogen Underholdning, medens han studerede, mod at han, naar han var færdig med sine Studeringer, først skulde tilbyde hende sin Tjeneste²).

Alt dette viser, at Tyge Asmundsen var vel anskreven hos sit tidligere Herskab, og den Yndest, hvori han stod paa højere Steder, har formodentlig ogsaa bidraget til, at han 1559 blev antagen til Professor Pædagogicus ved Universitetet og at han efter et halvt Aars akademisk Virksomhed, i Februar 1560, af Professorerne blev valgt til Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og Provst i Sokkelunds og Smørum Herreder, efterat den tidligere Sognepræst og Provst, M. Niels Jespersen, var kaldet til Biskop i Fyns Stift³). Heller ikke i denne Stilling blev Mester Tyge gammel, thi allerede

¹ Se Kbhvns Univ. Hist. I, Till. Nr. 69.

² Se nedenfor Tillæg Nr. 2.

³ Danske Mag. 3 R. VI, 274. Vinding, Acad. Haun. p. 108.

den 7de Oktober samme Aar blev han af den skaanske Gejstlighed valgt til M. Niels Palladius's Eftermand som Biskop i Lund¹). Valget stadfæstedes af Kongen d. 28de Oktober, efterat den udvalgte Bisp havde aflagt den i Kirkeordinansen foreskrevne Superintendented. Samme Dag udfærdigedes ogsaa kongelig Befaling til Sjælands Biskop, M. Hans Albretsen, om at indvie ham til Bispeembedet, hvorhos det paalagdes Stiftslensmanden i Lund, Axel Viffert, »at lade ham følge hvad til Superintendentens Underholdning er udlagt, og ingen Hinder gjøre ham derpaa»²). Da Kongen, inden han gav ham sin Stadfæstelse, havde æsket en Erklæring af Universitetets Professorer angaaende hans hidtidige Embedsførelse, saa havde de givet ham det Vidnesbyrd, at han i begge de Embeder, han havde betjent hos dem, havde gjort sig stor Flid, saa at hans Lærdom ikke havde været uden sønderlige Frugt, og at han havde holdt sig saaledes i sit Levned, at hans Omgjængelse havde været høvisk, ærlig og from, og alle gode og fromme behagelig i alle Maade, saa de intet hellere havde set, end at han fremdeles var bleven hos dem³). Nogen Tid efterat han havde tiltraadt sit Bispeembede, modtog han ogsaa et andet hædrende Bevis paa sine tidligere Kollegers Agtelse idet D. Niels Hemmingsen tilegnede ham sin berømte Pastoraltheologi i Anledning af en Samtale, de havde haft om Kirkens Tarv og Brøst, især om Ønskeligheden af en strængere Kirketugt⁴). Den »Aftakkelse, som M. Tyge gjorde i Vor Frue

¹) Magnus Matthiæ, *Episcoporum eccl. Lundensis series*, p. 242—3. Cawallin, *Lunds Stifts Herdaminne*. I, 23.

²) Tegnelse over alle Lande. VI, 348—49.

³) Se Tillæg, Nr. 3.

⁴) Fortalen til dette Værk begynder paa følgende Maade: »Reverendo Viro, doctrina ac pietate præstanti, Magistro Tyconi Asmundo, Ecclesiarum Scanicarum Episcopo vigilantissimo, suo fratri in Christo charissimo, gratiam et pacem precatur Nicolaus Hemmingius. Cum hac proxima æstate, charissime frater, vna essemus, sæpe incidimus in iustissimam laxatæ disciplinæ Ecclesiasticæ querelam: quæ sane querela procul dubio nobis cum omnibus pijs est communis. Fieri

Kirke paa tredie Paaskedag 1561, førend han kom til Skaane Bispedom«, bevaredes siden og tjente andre som Mønster paa, hvorledes en saadan Tale burde være affattet¹⁾. Det lidet, vi ellers have levnet til Oplysning om hans Prædikantvirksomhed, vidner forøvrigt om, at han, i Smag med Peder Palladius, jevntlig har brugt at indstrø Smaafortællinger og historiske Exempler i sin Tale. Sligt interesserede naturligvis Tilhørerne; men der hørte Takt til at vælge Exempler, der ikke blot kildrede Nysgjerrigheden; og det synes just ikke, at M. Tyge har besiddet denne Takt i nogen særdeles høj Grad²⁾.

I sytten Aar forestod M. Tyge Asmundsen Lunde Stift, og i den Tid indtraf Syvaarskrigen, der især ramte dette Stift meget haardt. Bispem kom ogsaa til at lide derunder, da adskilligt af det Gods, hvoraf han havde sine Embedsindtægter, blev ødelagt. Til Erstatning for hans Tab indrømmede Kongen ham 1567 Vesby Kongetiende i Lugude Herred³⁾. Det er allerede tidligere i dette Skrift omtalt, hvorledes Lunde Biskops Misfornøjelse med og Klage over, at en Præst fra Kjøbenhavn uden Tilladelse havde udført en kirkelig Forretning i Skaane, gav Anledning til, at Kong Frederik II 1566 udstedte strænge Forbud imod, at nogen Præst uden vedkommende Biskops Tilladelse gik udenfor sin Sognekerds⁴⁾. Det er rimeligt, at M. Tyge ved denne Optræden har paadraget sig Adelens Vrede, da nogle af de mægtigste Adelspersoner i Skaane havde foranlediget, at den omtalte Præst var kommen derover, og denne de mægtige Herrers Fortørnelse har vistnok tildels været Aarsag til, at Tyge Asmundsen, kort efterat han havde haft den

enim non potest, quin pij cogitantes de veteris Ecclesiæ disciplina perturbentur multum: præsertim cum videant nostri seculi mores corruptissimos procul abesse a grauitate ac modestia Ecclesiæ Apostolicæ, et eius quæ proxime tempora Apostolorum est consecuta«.

¹⁾ Se Tillæg Nr. 4.

²⁾ Se Ny kirkehist. Saml. II, 605—7.

³⁾ Registre over alle Lande. Nr. 9, Fol. 295—6.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 591—602.

omtalte Sag, søgte og fik det Beskyttelsesbrev for Skaanes Superintendent og Kleresi fornyet, som Kong Christian III havde givet Biskop Frants Vormordsen kort efter Reformationen, paa en Tid da de evangeliske Lærere endnu havde mange Vanskeligheder og megen Modstand at bekjæmpe¹). Det var ikke Spøg for den borgerlige Biskop at have den mægtige og ofte voldsomme og raa Adel imod sig, og hvem veed, hvormeget af de Fortrædeligheder, som senere overgik M. Tyge Asmundsen, der kan have haft sin første Grund i dette Misforhold, selv om det ikke nu lader sig eftervise.

Af de Retssager og Stridigheder, M. Tyge havde, var der ingen der vakte mere Opsigt og Forargelse end den, som 1572 paadroges ham ved en løsagtig Præstekones Beskyldninger. Præsten i Landskrone, Hr. Jakob Jonsen (udentvivl Fader til den kgl. Historiograf, Professor M. Jon Jakobsen Venusin) anklagede nemlig sin Hustru for Ægteskabsbrud og lod hende fængsle. Sagen kom for Kapitlet i Lund, der havde Domsret i Stiftets Ægteskabssager. Her bekjendte Kvinden, at hun havde haft utugtlig Omgængelse med flere Personer, blandt hvilke hun ogsaa nævnede Bispem. Da Kapitlet hørte denne Bekjendelse, erklærede det, at hvis Bispem skulde inddrages i Sagen, kunde det ikke længere sidde til Doms, men maatte gjøre Indberetning til Kongen. En Biskop kunde nemlig ikke dømmes af sit Domkapitel. Da Kongen havde erfaret den graverende Beskyldning, som var fremført mod M. Tyge Asmundsen, befalede han den 6te April 1572, at der skulde nedsættes en Ret, bestaaende af nogle af Rigets fornemste Mænd, samt Sjællands Biskop, D. Povl Madsen, og fem Professorer²). Efter Forhør og Undersøgelse af Forholdene afsagdes følgende Dom³):

»Vi efterskrevne Peder Oxen til Gisselfeld, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, Bjørn Andersen til Stenolt, Ejler Grubbe

¹) Det ældre Beskyttelsesbrev er trykt i Ny kirkehist. Saml. II, 703—4.

Det ny, der er dateret d. 16 Maj 1566, findes i Regist. o. a. L. 9, 280.

²) Tillæg, Nr. 5 og 6, jfr. Ny kirkehist. Saml. I, 50.

³) Efter nyere Afskrifter i Gl. kgl. Saml. 1094. Fol. og 3028. 8.

til Lystrup, Niels Kaas til Taarupgaard, Niels Hemmingsen, Rector Universitatis, Povel Madsen, Superintendent over Siælands Stift, Rasmus Glad, alle Doctores Theologiæ, Albert Knopper, Doctor Juris utriusque, Hans Frandsen og Johannes Pratensis, Doctores Medicinæ, gjøre alle vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1572, den 25de Dag Aprilis, vare vi efter Kongel. Maj.s vor allernaadigste Herres Befaling forsamlede udi Hellig-Gejsthus Kirke i Kjøbenhavn, at skulle forhøre en Sag imellem hæderlig og højlerde Mand M. Tyge Asmundsen, Superintendent udi Lunde Stift, og Hr. Jakob, Sognepræst i Landskrone, og hans Hustru Margrete, som havde beskyldet forⁿe M. Tyge, at han med hende Horeri skulde bedrevet. Og tilholder os højbemeldte Kongl. Maj.s Befaling, at vi i samme Sag dennem imellem endelig skulle dømme. Da mødte for os idag M. Tyge og berettede, hvorledes han for nogen Tid siden forleden, eftersom hans Embede og Kald udkræver, var hendragen i Visitats i Lunde Stift, og som han kom paa Rejsen tilbage igjen, mødte hannem disse Tidender, hvorledes forⁿe Hr. Jakob havde ladet sætte sin Hustru, og hun hannem havde ladet sigte og beskylde, at han skulde sig med hende uskikkeligen have bevist, eftersom forskrevet staar, og hun tilmed bekjendte paa nogle andre, som udi lige Maade sig med hende skulde have forhandlet. Og han derfor, sin Ære, Rygte og Lempe at forsvare, haver været forarsaget at tage en Stevning over forⁿe Hr. Jakob og hans Hustru, med hvilken han dennem for Lunde Kapitel havde indstevnet, og der sammesteds først selv havde mødt, og, hvorledes alting sig med forⁿe hans [o: Hr. Jakobs] Hustrus Bekjendelse tildraget, vidtløftig berettet; og siden hans Hustru, hvilken og da havde forladt de andre, paa hvilke hun tilforn havde bekjendt, besigtede forⁿe M. Tyge alene. Og sammesteds er fremlagt paa begge Sider nogle Vidner, som ere udgivne efter forⁿe Hr. Jakobs Hustrus Mund; og efterdi Prælater, Kanniker og Kapitel der sammesteds mente dennem efter Ordinansen ikke at kunne være Dommere i den Sag, som Superinten-

denten var anrørende, havde de den for Kongen indsat, eftersom deres Opsættelse derpaa udgivet videre derom formelder. Og efterat højbemeldte Kongl. Maj. haver tiltroet og befalet os samme Sag at skulle forhøre, og derpaa at skulle dømme, da have vi med største Flid hørt deres Beretning paa alle Sider, og hvis Vidnesbyrd i den Sag tagne og udgivne ere, med al Sagens Lejlighed betragtet og overvejet, og saa derpaa sagt for Rette: At efterdi de Vidner, som udi samme Sag udgivne ere, lyde alene efter forskrevne Hr. Jakobs Hustrus Mund, og derfor ikke kunne agtes eller regnes uden for et Kvindfolks Vidnesbyrd, hvilken ikke heller udi sine Ord haver været bestandig, men undertiden beskyldt forskrevne Mester Tyge alene, og undertiden bekjendt paa flere; og forskrevne M. Tyge ved hans højeste Ed haver soret, sig ikke at være skyldig udi hvis hun hannem udi saa Maade besigtet haver, da bør for^{ne} M. Tyge for samme Sag at være angerløs, og hende ikke at komme hannem paa Ære, Rygte, Embede og Kald til Hinder, Skade eller Forfang i nogen Maade. Sammeledes, at efterdi Hr. Jakob ikke selv haver sigtet for^{ne} M. Tyge, men altingest i den Sag er sket efter hans Hustrus Bekjendelse, da bør hannem ikke heller derfor at lide nogen Skade eller Tiltale i nogen Maade, men herefter at blive udi sit Embede og Kald, eftersom han tilforn været haver. Men hvis Sag hannem og hans Hustru derom imellem er, den med det første at indkomme for Lunde Kapitel, og der sammesteds at ordeles og til Ende udføres. Til ydermere Vidnesbyrd have vi trykt vore Signeter herved for. Givet Aar og Dag og Sted, som forskrevet staar«.

Bispen frikjendtes altsaa; men da han dog kun opnaaede denne Dom ved Værgemaalsed, kunde det ikke være andet, end at nogen Mistanke kom til at hvile paa ham, selv om han var fuldkommen uskyldig. I det Smædevers over Danmarks Biskopper, der tillægges Hemmingsen og skal være forfattet samme Aar som ovenomtalte Sag stod paa, fandtes de Ord: »Venerem Tycho« (amat) — ialfald et

Vidnesbyrd om, at Rygtet ikke skaanede Biskop Tyge. Nogen Tid efter at ovenstaaende Dom var fældet, tilbagevistes Sagen for Kvindens vedkommende til Kapitlet i Lund, forat det ved Dom kunde erklære hendes Ægteskab med Præsten Hr. Jakob Jonsen for opløst, da det vilde være til Spot for det præstelige Embede, om de skulde nødes til at leve sammen, efterat hun selv havde bekjendt sig skyldig i Hor¹).

Denne Sag blev ikke den sidste Fortrædelighed, M. Tyge Asmundsen havde i sit Bispeembede. Aaret efter anklagede nemlig Præsten i Maglerup og Kempinge, Hr. Niels Truelssen, ham for Kongen og besværede sig over, at han ikke kunde faa Ret hos Bispen i en Sag, han alt for sex Aar siden havde haft med en ryggesløs Sognemand. Ifølge kongelig Befaling blev Klagen overgivet til Universitetets Kjendelse. Professorerne indstevnede da den 30te Juni 1573 M. Tyge til at møde i Rette og forsvare sig; men da Dommen ikke er bevaret, kunne vi ikke have nogen Mening, om der var nogen Skyld paa hans Side²). — I Aaret 1576 havde Biskop Tyge »skikket og præsenteret« en Præst til Raabeløf og Fjelkestad Sogne, men Adelsmanden Sten Bilde og Sognemændene vare misfornøjede med denne Præst og valgte en anden. Den, som Bispen havde beskikket, vilde dog ikke vige Pladsen, og det kom til meget forargelige Optrin. Da Sten Bilde indberettede Sagen til Kongen, fik Biskoppen, uden nærmere Undersøgelse af Forholdet, Befaling til at formene den af ham beskikkede Præst Kirketjenesten og at paalægge ham strax at vige Sognene³).

Træt af disse og maaske andre Bryderier og Krænkelser besluttede Tyge Asmundsen at nedlægge sit Bispeembede, og henvendte sig herom til Kongen, som i et aabent Brev af 12te November 1577 gjør vitterligt: »efterdi os elskelige, hæderlige og højlræde Mand Mester Tyge Asmundsen nu

¹) Se Tillæg, Nr. 7 og 8.

²) Se Tillæg, Nr. 9.

³) Se Tillæg, Nr. 13. Nogle andre skaanske Kirkesager fra Biskop Tyge Asmundsens Tid ere vedføjede som Tillæg, Nr. 10. 11. 12.

har været hos os og selv resigneret hans Befaling og Superintendents Embede, da paa det han ligevel maa have hans tilbørlige Underholdning, have vi af vor sønderlige Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at hvis han overlever os elskelige Jens Thomesen, Kannik i Lunde Domkirke, maa og skal han strax indtræde udi hans Sted og bekomme det Kannikedom sammesteds, han med forlenet er¹⁾. Da den omtalte Kannik imidlertid overlevede M. Tyge, kom denne ikke til at faa nogen Gavn af Kongens Tilsagn. Paa 1ste Juledag 1577 holdt han sin Afskedsprædiken i Lund, og han var med at vælge sin Eftermand²⁾. Efter en gammel Beretning blev han efter sin Afgang fra Bispeembedet Præst etsteds paa Landet (pastor in pago quodam³⁾); rimeligvis maa derved forstaas et Præbendekald, han har haft; thi skjønt han ikke overlevede Kanniken Jens Thomesen, havde han dog fremdeles det Kanonikat i Lund, som han allerede havde faaet 1556. I det Kongebrev til Kapitlet, hvorved Valget af en ny Biskop paabydes, omtales det, at Biskop Tyge havde givet Kongen tilkjende, »hvorledes han med Tiden gjordes gammel og skrøbelig«, saa det faldt ham besværligt at besørge det vidtløftige Bispeembede⁴⁾. Han var ved sin Afgang dog kun 55 Aar, og han var ikke skrøbeligere, end at han ogsaa efter den Tid ofte prædikede i Domkirken. Den 23de April 1586 døde han, 64 Aar gammel, og jordedes i Domkirken i Lund⁵⁾. Hans Hustru hed Marine Sørensdatter; de havde en Søn, Asmund, der blev Præst i Løvestad i Skaane⁶⁾.

¹⁾ Skaanske Registre Nr. 1, Føl 215.

²⁾ Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 23.

³⁾ Scr. Rer. Dan. VI, 691.

⁴⁾ Se Tillæg, Nr. 14.

⁵⁾ Hans Gravskrift findes aftrykt hos Vinding, Acad. Haun. p. 108.

⁶⁾ I Rostgaardske Saml. 66. 4. findes et Hdskr. indeholdende adskillige Stykker til dansk Historie, paategnet: *•ex bibliotheca Asmundi Tychici Leomanni Londinensis Danorum, Præconis verbi Divini apud Leopoltanos Anno 1612•*. Jfr. Cawallin, anf. Skr. III, 119.

M. Tyge Asmundsen har ingen trykte Skrifter efterladt sig. Derimod haves i Haandskrift en Synodaltale af ham: »De causis synodorum deque ministerio verbi, collecta partim e Bulengero de episcoporum functione, partim ex aliis auctoribus«¹⁾; og en af ham fra Tydsk oversat Psalme («Der Israel af Ægypten drog») findes optagen i Hans Thomesens Psalmebog²⁾. — Om hans hele Embedsvirksomhed og Færd er det selvfølgelig vanskeligt nu at fælde en afgjørende Dom. Saameget er vist, at den neppe vilde falde i vor Tids Smag, thi han var en stor Fjende af friere præstelig Virksomhed, og hans Synodalpaamindelser indeholde strænge Forbud mod, at Præster optraadte udenfor deres Sognemenighed — »Sognestrygere« kalder han dem, der gjorde sig skyldige i slikt³⁾. Ligesom Frihedsbestræbelserne paa det kirkelige Omraade bore vor Tid til og ville trænge sig frem trods Modstanden, indtil de have sejret (der vil dog atter komme den Tid, da man vil søge at rebe Sejlene, om det er muligt), saaledes laa Tvangsforanstaltningerne dengang ligesom i Luften. Allerede inden Kongen 1566 i Anledning af Mester Tyge Asmundsens Forestillinger havde forbudt Præsters Optræden udenfor deres Sogne, havde Biskop Niels Jepsen i Fyn, kort efter Tiltrædelsen af sit Bispeembede, paa Landemodet i Odense 1560, udstedt Forbud imod at Præster uden den gejstlige Øvrigheds Tilladelse maatte forrette nogen Tjeneste udenfor deres eget Sogn, eftersom enhver kunde have nok at gjøre i sit eget Kald⁴⁾; og han havde tillige strængelig forbudt, at nogen Præst uden Bispens Samtykke maatte benytte en uordineret Mand (Student eller Degn) til at prædike for sig⁵⁾. Det behøvede ikke at

¹⁾ Cawallin, anf. Skr. I, 26

²⁾ Optrykt hos Brandt og Helveg, Den danske Psalmedigtning, I, Nr. 80.

³⁾ Cawallin, anf. Skr. I, 24.

⁴⁾ »Non usurpabit sibi quisquam alienæ Ecclesiæ administrationem sine consensu Episcopi et Præpositi, siquidem unusquisque satis habet, quod in propria vocatione agat. Verum hic necessitati legem haudquaquam ponimus« (Pontopp. Ann. III, 373).

⁵⁾ Pontopp. Ann. III, 373.

forbydes, at nogen Lægmand paa egen Haand skulde optræde som Prædikant; thi sligt faldt paa den Tid ikke lettelig nogen ind her hos os. — Forresten vidne Biskop Tyge Asmundsens Synodalmonita om, at han med Iver drev paa, at Helgenbillederne og hvad der ellers mindede om Katholicismen skulde fjernes fra Kirkerne, og de papistiske Skikke aflægges¹⁾. Bestræbelserne i denne Retning hørte ogsaa til Tidens Opgaver. Da Biskop Tyge imidlertid ved sine Visitatser oftere fortalte Træk fra den ældre Tid²⁾, synes hans Afsky for Levningerne fra hin Tid dog ikke at have været saa stor, som den var f. Ex. hos Peder Palladius og adskillige andre evangeliske Bisper i 16de Aarhundrede. Maa-ske har en vis historisk Sands bragt ham til ikke at kaste Vrag paa alle Levninger fra Fortiden. Vi finde ialfald, at han i sine Synodaler henviser til den gamle skaanske Kirkeret³⁾, og der opbevares endnu en værdifuld haandskreven Samling af danske Love, Forordninger og historiske Dokumenter fra Middelalderen, som har tilhørt ham⁴⁾.

Tillæg.

1.

Brev fra den kgl. Sekretær Korfits Ulfeld til Kapitlet i Lund.

Wennlig hellsen alletidh försendh mett Gudh. Kiere wenner, som i schriffuer meg till och er begierendis, att ieg wille were

¹⁾ Pontopp. Ann. III, 380. 413. 414.

²⁾ Se Ny kirkehist. Saml. II, 605-7.

³⁾ Se »Statuta Synodalia quotquot a reformata per Daniam religione et recepto Christi Euangelio edita extant in Diœcesi Lundensi, sub Episcopis, Wormordio, Palladio, Tychico et Albino, in ordinem digesta, ac certis distincta Capitibus per Magnum Matthiam S. L. Anno 1594«, Hdskr. i Univ.-Bibl., Donatio variorum, 125. 4. Her anføres et Synodalmonitum af Tyge Asmundsen fra 1567, hvori han citerer den gamle Bestemmelse: »Bønder maa ej Præst vrage, og ej maa han uden deres Vilje skilles ved dennem«. (En meget god Afskrift af samme Statuta Synodalia Lundensia findes i Gl. kgl. Saml. 3187. 4.)

⁴⁾ Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 3124. 4.

etthers skollemester, mester Tyge, behielpelig huos Kongelige Math, att hannd motte bekomme thett vicarie ther wdj domkierckenn, som lediggt er ephther Doctor Peder Capeten: thaa giffuer ieg etther wennligenn tilckiennde, att same vicarie er forlennt. Ther som thenn icke hagde weritt forlennt, wille ieg giernne haffue weritt hanom ther wdhindenn behielpeligenn huos Kongelige Math, hues megh mugeligt hagde weritt. Wdj hues maade ieg kanndh were etther till uilge och gode, giør ieg alletidh gierne; och will nu och alletid haffue etther Gudh aldmegtigste befaenddis. Ex Kiøpnehaffnu then 14 dag Januarij Aar etc. MDlvii.

Koruitz Willfeldh.

Udskrift: Hederligh och høglerde menndh Prelater, Canicker och mienige Capitel wdj Lunde domkiercke, syne synderlige gode wener, ganndske wennligenn thillschriuffet.

Paategnet: Recepta 21 dag Januarij.

Afskrift i Langebeks Diplomatarium, »ex Autographo archivi Antiqu. Holm. 1754«.

2.

Brev fra Dronning Dorothea til Hr. Mogens Gyldenstjerne.

Dorothea met Guds Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Dronningh.

Wor synderlig Gunst tillforn. Wiider, att ephtherdii oss elskelige Mester Thyge agther widere att studiere och legge wind paa seg, och haffuer loffuitt och tillsagt oss, att nar hannd samme hanns studia fuldkomett haffuer, och agther att giffue seg wthi nogen kalldh, tha skall hannd først tilbiude oss hanns thienist: tha haffue wij wnth och giffuett hanom j pund malt, j pund miell och j fierding smør till same hanns studias forbedringh, bedendis etther och begierre, att nar for^{ne} Mester Tyge etther mett thette wortt Breff besøgendis worder, attj thaa lader fornøye hanom same kornn och smør. Thermett skier wor willge, befaenddis etther Gudh. Schreffuitt vdi Aalborg thenn 6 Septembris Aar etc. Mdlviiij.

Wnder wortt Signett.

Udskrift: Oss Elskelige Erligh och Velbiurdugh, Her Magnus Gyldenstjerne Ridder, Stattholder paa Kiøpnehaffn Slott.

Afskrift i Langebeks Diplomatarium.

3.

*Universitetet anbefaler M. Tyge Asmundsen til Kong
Frederik II.*

Høghorne Første oc Koningh, alderkieriste naadigste herre. Werdis eders Naadis Kong. Mtt. ydmygeliigenn att wille wide, atth effther atth erliigh oc wellerdt mandtt M. Tyge, som en tiid forledenn sidenn waar eders Naadis Prædicant, bleff os commenderit aff eders Naadis Høgmegtiighedtz skriffuelse, gaffue wy hannum medt detth første lextzer wdi vniuersitetit, till nu enn føge tiidtt siden hand bleff vocerit att were prædicant her wdi wor Frue kyrcke. Oc haffuer hand y baade de kaldt, saa well y kyrckenn som y scholen giord stoer flyth med synn lerdom, saa att hans lerdom icke haffuer werith vden synderliigh gaffnn oc fruckt, haffuer oc saa holdit segh wdi siith leffnith, saa hans omgengellsse haffuer werith høusch, erliigh oc from, oc alle gode oc fromme behageligh y alle maade. Oc haffde wy for saadanne aarsager skyldt inthett helder seeth, end hand haffde bleffuit fremdelis hoes oss y sitt embede oc kaldtt. Menn efftherdi att hand nu, effter saliige M. Nicolai Palladii dødt oc affgangh, kalditt er tiill att were enn Superattendent y Skaane stiiigh, begierede hand oc aff oss, att wy hannum eders Kong. Mtt. skriffeliigenn commendere wille, huilckith wy hannum icke negte wilde. Forhaabendis atth eders Kong. Mtt. will samme hans kaldt naadeliigh stadtffesthe, att dett maa skee Gud aldmegtigste tyll loff oc ære, oc eders Naadis gantzke Skaane stiiigh tyll enn retht wnderuisning wdi den Christne Relligion. Wy wille nesth Gudz hielp alle oc huer besynderliigenn beslytte os aff woris yderste formuge, att saadanne personer maa dagligenn opdragis her hoes eders Naadis schole. ther kandt formiddelsth deris . . . leffnith, lerdom, oc christheliigh sandregtiighed were bequemme tyll saadann embede oc kaldt rettheliigh att staa fore. Der medtt wille wy haffue eders Naadis høgmegtiighedth Gud aldmegtigste befallith. Hand well eders Førsteliighe Naade stedtze och alltiid well beuare medtt langh fredssommeliigh regement. Skreffuit wdi eders Naadis stadt Kiøbinghaffnn den 13 dagh Octobris, Anno Domini M. D. lx.

E. N. høgmegtiighedttz
pligtighe oc troo
Rector oc Professores.

Udskrift til Kong Frederik den Anden.

Paategning: The hoglerdes schriffuelsse til kon. mt. om Mester Tyges kald til Superintendent vdi Skone. Productum Em-closter mense 8bris.

Orig. i Geh.-Ark., Saml. "Kbhvns Kirker og Gejstlighed."

4.

En afftaekelse, som M. Tyge gjorde i wor Frue kircke paa thredie Pauske dag 1561, forend hand kom thill Skaane Bispedom.

Mine fromme Christne, det er eder vell vitterligt, att mine Vilkor de ere nu saadane, att ieg icke lenger kand bliffue hoss eder i denne thieniste. Derfaare ligesom jeg (tilforn) haffuer annammet denne thieniste, och veritt fraa denne thid eders fattige sielesorger: saa ville ieg paa denne dag ende min thieniste. Och først bestaar, att all den lærdom, som ieg haffuer lært hoss eder, er vist, fast och sandt, thi den er tagen aff Gudtz ord, ey heller vill ieg vige itt eniste ord derfraa i mine dage.

Dernest saa møgit som mit liff och leffnit och omgengelse hoss eder er anrørendis: forhaabis ieg, att ieg maa haflue itt gott Skudtzmaal thill eder alle, thi ieg icke ved, ieg haffuer fortørnit det mindste barn med itt Ord, uden den som er fortørnet aff min prædicken, naar ieg straffede synd och vndskab paa mit embedis vegne: den fortørnelse acter ieg intet, icke heller ville ieg forbede nogle saadane, fordi ieg ved, att de ere icke lemmer i den Christne Kircke (viva sc.), endog de siunis fromme for verden.

Men er det saa, ieg haffuer forseet mig med it ord, som vi ere alle menneske, eller ieg [i] mit leffnit haffuer fortørnit nogen aff eder med ord eller gierninger, vill ieg gierne haffue eder ombedit paa det allerhøieste, att i ville forlade mig det for Gudtz skyld.

Will ieg ochsaa haffue eder allesammen betackit ydmygeligen for eders villighed thill at høre Gudtz ord, och for de velgierninger och ære, som i mig (m. f. H. och B.) beuist haffuer i mange maade. Och huis ieg icke kand betale det, da

thuiler ieg intet paa, att Gud allermectigste, paa huis vegne ieg her staar, hand skall vell vederlegge eder dette.

Men den yderste velgierning vill ieg och begiere aff eder, att efterdi ieg kand icke vere legomlig hoss eder, at i ville haffue mig aandelig i eders bønner, att bede Gud for mig, att hand ville hielpe och styre mig i denne min bestilling oc suare embede, huilcket er mig aldelis wmueligt att wdrette, uden saa er, att Gud gjør mig bistand och hielp med sin hellig Aandt naade. Dermed vill ieg haffue eder Gud befallitt. Amen.

Afskrift i en Samling Formularer til forskjellige kirkelige Taler og Forretninger, i Univ. Bibl., Donat. Variorum Nr. 15. 4.

5.

Kongebrev til Universitetet om at domme i M. Tyge Asmundsens Sag.

Frederich thepnd Anden mett Gudtz Naade, Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Koning etc.

Wor synderlig gunst thillfornn. Wiider, att wij ere komne vdj Forfaringe, huorledis att Her Jacobs, Sogneprestis vdj Landtzkrones, høstrwe skall were fengslidt oc indsatt, for henndis onnde Leffnidtz skyldt, och hun eblanndt andre, som hun haffuer vdsagdt, skall haffue tillagdt och beskyldt Mesther Tyge Assmundtsen, Superintendent vdj Lunde sthigt, att hannd hende skulde haffue beliggitt: Tha paa thett att rett Sandhedt ther om grundeligenn kunde vdspørgis och forfaris, bede wij etther och begiere, attj strax mett thett allderførste steffne for^{ne} Mester Tyge, saa oc her Jacob och hanns høstrue for etther vdj rette, ald Leylighedenn paa alle siider grandgiffueligenn och mett ald-somsterste fliid och windskibelighed randsagenndis oc forfarenndis, och sidenn enddeligenn dømmer ther paa, oc thett vnnder Vniuersitetz segell fran etther giffuer beschreffuit. Ther mett skeer wor aluorlige willge och befalinge. Schreffuit paa wortt slott Frederichsburg thennd vj dag Aprilis Aar etc Mdlxxij. Vnnder wortt Signett.

Friderich.

Udskrift: Oss Elskelige hederlige oc hoglerde Mendt, Rectori, Doctoribus, Magistris och menige Professoribus vdj wortt Vniuersitet i wor kiøpstedt Kiøpnehaffnn.

Paategnet: Traditæ et lectæ sunt hæ literæ in Consistorio Academiae Hafniensis in præsentia professorum 10 die Aprilis Anno Dnj 1572.

Original i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 183. I Sjælandske Tegnelser XII, 11 findes en kgl. Befaling af 10de April 1572 til Rigsraaderne Peder Oxe, Bjørn Andersen og Ejler Grubbe om at træde sammen med de høj lærde for at dømme i ovennævnte Sag.

6.

Jorgen Marsuin fick Breff, som følger.

Frederich.

Wor gunst tilforn. Wiuder, att thenne breffuiser Her Jacop, Sogneprest i Landskrone. haffuer berett for oss, huorledis ther begiffuer sig nogen thuist emellom hannom och hans høstrw, for att hun icke haffuer skickitt sig saa erligen emod hannom, som thet sig burde, huilckitt hun selff schall haffue bekiendtt. Tha effther slig leylighed och paa thet samme quinde icke schulle wnduige eller bortt komme, førre ther ganger dom paa sagen, och efftherthj thu paa wore wegne haffuer tæc geistlige wdj befalinge, bede wij thig och wille, att thu tilthencker att lade hegte och fengkelig anholle for^{ne} quinde, eller och thager for hinde nøgactig borgen, saa hun bliffuer tilstede och icke bortrømmer, førre sagen er forhørt och dom er gangett. Och efftherthj for^{ne} Her Jacops høstrw haffuer tilstandett, att Mester Tyge Asmundsen, Superintendent ther wdj Lundestigt, schall haffue beleygitt hende, haffue wij ladett wortt breff wdgaat til the høy lærde wdj wortt Vniuersitet i Kiøpnehaffn att schulle j retthe steffne for^{ne} Mester Thyge saa och for^{ne} Her Jacop och hans høstrw och endeligen dømme j sagen. Thj bede wij theg och wille, att thu retther theg effther selff wdj eygen Person att were tilstede wdj Kiøpnehaffn paa thend dag for^{ne} sag schall forhøris, och tha att lade wdj retthe føre for^{ne} quinde, och siiden att haffue itt flittigt och grandgiffueligt indscende, och thet saa forfordrer, att thet althing maa gaa christeligen, rettferdeligen och rett till, och att ingen aff partherne schall skeep wretthe. Och efftherthj wij forfare, att wor byfogett och andre ther wdj Landzkrone schulle were witterligt om for^{ne} quindis bekiendelse och andett samme sag anrørendis, bede wij thig

och wille, att thu paa wore wegne thiilsiger och befaler thennom, som om samme sag witterligt er, att the retthe thennom effther att møde tiilstede for for^{ne} the hoglerde, naar sagen skall forhøris, och tha ther att windtne och siige theris sandhed, som the ville antsuare for Gud och were bekiendt for os. Ther met skeer etc. Actum Frederichsborg x Aprilis Anno 72.

Skaanske Tegnelser 1, 2.

7.

Capitell vdi Lunde Domkircke fick Breff, saa liudendis.

Frederich.

Wor synderlig gunst tilfornn. Wiider, att effther som ether witterligt er, huorledis her Jacops Sogneprestis høstru wdj Landzkrone nogen thiid siiden forleden ther for Capitell wdj Lunde Domkircke haffuer obenbarlig sighitt och beskylditt Mester Thyge Asmundsen Superintendent wdj Lunde stigt. att hand mett hinde hoer schulle haffue bedressuitt, och efftherthj samme sag wor Superintendenten anrørendis, haffue j effther ordinantzens liudelse thend for oss indsatt, her sammestedz att skulle ordelis, huor fore wij och haffue tilforordineritt nogenn wore Raad och godemend, som mett the høglerde her wdj wort Wniuersitet samme sag skulle forethage, offuerueye, och ther paa endeligen dømme. Huilcke effther att the haffue dømptt ther paa, haffue the indsadtt hues sag for^{ne} her Jacob och hans høstrw emellom er for ether, ther wdj samme sag endeligen att skulle gange dom, om for^{ne} her Jacop och hans høstrw icke effther saadanne hendis eygen bekiendelse burde att skillis att eiler cy. Thj bede wij ether och begere, attj mett thett første steffner for^{ne} her Jacop och hans høstrw paa begge siider for ether wdj retthe. Och efftherthj for^{ne} her Jacop er tiildømptt att bliffue wdj sitt kald och befalinge, och ther fore icke wille skicke sig, att hand for^{ne} quinde, som selff obenbarlige haffuer bekendt sig wdj hoers sag att were skyldige befunditt, skall beholde, medt mindre end thett skulle skee thett gandtze Ministerio och Gudtz thienneste tiill spott, hon och forsmedelse, och mange fromme och christne folck tiill merkelig forargelse, saa och efftherthj well er att behenecke, medt huad samuittighed och omgengelse the skulle lebe tiilhobe, ther som the egien skulle nødis tiil-

samen: bede wij ether och aluorligen begiere, attj samme sag med ald omstendig leylighed grandgiffueligen wille bethracte och offuerneye, och naar then kommer for ether wdj retthe, attj tha saa dømme ther wdj, att ydermere Gudtz forthørnelse icke skall fororsagis, och hielper for^{ne} her Jacop saa møggett christeligt och rett er, saa hannom emod for^{ne} hans høstrwes bekiendelse icke wdj nogre maade skeer forkortt. Ther medt skeer wor aluorlige wilge och befaling. Actum Hafniæ 12 Junij Anno etc. Mdlxxij.

Skaanske Tegnelse. I, 3—4.

8.

Her Jacob vdi Landzkrona fik breff paa sin paa høstrus godtz, saa liudendis.

Wy Frederich etc. Giøre alle witterligt, att efftherthj oss elsk^e Her Jacobs, Sogneprest wdj wor Kiøpsted Landzkrønens, høstrue self haffuer bekiendt, sig wdj hoer sag att were schyldig, och hendis godtz ther offuer tiil oss er forfallett: tha haffue wij aff wor synderlig gunst och naade wndt och giffuitt, och nu medt thette wort obne breff wnde och giffue for^{ne} Her Jacop all thend lod och deell, som oss med rette kand tiilkomme, for huis hans høstrue wdj saa maade haffuer sig forseett, och thett nyde, bruge och beholde sig tiil beste. Cum clausulis consuetis et inhibitione solita. Actum Hafniæ 12 Junij Ao. etc. 1572.

Skaanske Registre 1, 11.

9.

Tre Aktstykker vedkommende M. Tyge Asmundsen Sag med Præsten Hr. Niels Truelsen.

a.

Frederich thennd Andenn med Guds naade Danmarckis, Norgis, Vendis och Gottis konning etc.

Wor synnerlig gunst tilfornn. Wiuder, att huad thenne breffuiser, Her Nils Truelsenn¹⁾, klageligenn lader giffue oss tilkiennde om nogenn wrett, hannom er wederfaritt aff Superintendentenn vdi Skone stigt, indeholder hans supplicatz, wij etther

¹⁾ Præst i Maglerup og Kempinge i Skyts Herred i Skaane (se Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne II, 128).

her hoss tilskicker, bedindis etther och begiere, attj mett thett første steffner thennd sag for etther vdi rette, granscher och grandgiffueligen forfarer ther om all Leylighedenn, och siidenn forbielper for^{ne} her Nils Truelsenn ther vdindenn, saa möggitt loug och rett er, giffuendis thett frann etther beschreuit, som j wille anttsuare for Gud och were bekienddt for oss. Och attj haffuer flittig indseende med, att for^{ne} her Nils Truelsenn ingenn wrett skeer. Ther med gjør j oss synderligen till vilge. Schreuit paa wort slott Drottningborg thend 25. Aprilis Aar etc. Mdlxxij.

Vnder wortt Signet.

Udskrift: Oss Elsk^e hederlige och hoglerde Mend, Rectori, Doctoribus, Magistris och menige Professoribus vdi wortt Vniuersitet j Kiøpnehaffnn.

Paategnet: Hæ literæ exhibitæ sunt et lectæ 10 Junij 1573. Vltimo Junij petiit citationem.

b.

Stormechtige høghbornne første, allernaadige herre och koning. Werdis ethers kongelig Maiet^s høgmeetighed naadelig att wide och for Guds skyldtt att høre denne myn saag oc suplicatz. huorledis ieg fattige mand, eders naadis ydmige thicnere, haffuer hagdt for naagen tydt forledenn til en mynn sognemandt wed naffnn Jens Smedt, som skickede siig wgudelig i sit leffnet, thi hand obenbare skiellede sin sognemend for tiuffue, oc whør-sommelig offuerfald, mett aanden vgudelig handel, oc ieg daa effther Guds oc ethers naadis Ordinantz oc breffs liudelse, som bleff lest tiill tinge y Skaane anno 1566¹⁾, oc paa mit Embedis wegne paaminte hannum til poenitentze, dog hand der aff inthet affrørdis, dog haffuer ieg forrehollit hannum saadant wgudelig wæsenn for ad skulle afstaa, eller laade det indføre for herskaabet, huorfor hand er oc infaldenn paa meg y wonghuset paa sogne steffne och obenbaare skiellit meg for en løgnere oc tiuff oc giffuet meg maange haanlige ordt, oc samme saag er indkomen for byspenn oc prouesten wdi flere prouesters oc presters neruerelse, oc der haffuer ieg indført saande widnisbyrdt paa thet, ieg haffuer tilkiende giffuit aff Guds ordt tilforn. Daa er

¹⁾ Rimeligvis det ovenfor, S. 332, omtalte Beskyttelsesbrev.

der saa paasaagt, ad ieg skulle talle det y mynde hoess lensmandenn, saa ieg i samme saag er mett lystighedt forfuld och wrangeligenn hoess herskabit forført, ad ieg motte fyllist giøre dommen. Oc ieg det y maange prouuersters oc presters oc andre, som forsamlede waare y Lunde kircke, [deris nerueringe begierede] dommen bescreffuen, men ieg kunde den icke fange eller høre effther retten. Sidenn haffue di det saa went, att saagenn waar forlicgt, oc der ieg begierede forliigelsenn ad wiide oc bescreffuen, maatte ieg ey heller denn bekomme, sammledis mit skudtzmaall y mynn thieniste oc embede er oc opehollit, saa ieg nu y sex aar saaner huerken kand bekomme domen ey [heller] forliigelsenn eller mit skudtzmaal hoes myne sognefolck, menn mett lyst opholle [de] meg oc ephthersøge, huorlunde de meg kunde omkringkomme i myn rette saag, som ieg ephther Guds ordt, ethers naadis ordinantz oc mitt embedis wegne vdret haffuei. Huor forre allernadige herre oc konning ieg fattige mandt nødis till aff stoer nødt oc trang ad forre giffue ethers kongelig Maiettz. høymectighed denne myn sagh, ad ethers kongelig Maiestet wille for Guds skyldt hielpe meg fattige mand y thenne myn saag, ad kunde fange en ende oc beskedenn enthen paa domen eller forliigelsenn, som de siige, ad skulle skett emellum Jens Smed oc meg, der heden dødt er, oc ethers førstelig Naade wille for Christi skyld forsuaere meg for hues lystige oc træske paafundt, der brugges kand meg ad forderffue oc myn sag ad foruende, oc emod alt andet offuerwoldt oc wret, forhobbendis her paa allernaadige herre oc koning ith godt oc gunstigt suar, thet vil Gudt rigelige belønne, huilken spaare ethers kongelige Maiett. lenge oc wel mett ethers Naadis Førstinge (sic) wdi all gudfroctighedt, oc begassue mett it fredsommeligt oc languarendis regimentt.

Ethers Naadis wnderdanig oc ydmig thienere

Niels Truelsenn, prest.

c.

Wy effther^{ne} Rector, Doctores och menige professores wdj Kiøbennhaffnns Vniuersitet hilser Ether M. Tyge, Superintendent wdj Skone stigt, giffuendis eder kierligenn thilkennde, att wy haffue faatt K. M. wor allernaadigste Herris Skriffuelse, att grandsche och grandgiffueligenn forfare om all leylighedenn wdj

eenn sag, som hafluer werredt emellom Her Niels Truelsenn och Jenns Smedt, huilkenn er indkommenn for eder, om huilken sag for^{ne} her Niels Truelssen for kong. Maiest. klageligenn hafluer giffuett thilkiennde, sig aff eder att werre wedeferaritt wrett. Tha efftherdj kong. Maiest. strenge befaling er, att wy her wdinden skulle forhielpe for^{ne} her Niels Truelsenn saa megidt loug och rett er, bede wy aff eder och paa kong. Maiest. wegne biude. att y møde wdj rette for wortt Consistorio her y Kiøbenhaffnn den 19 dag Augustj nu nest komendis, tagenndis med eder huis breff eller bewisning y wdi samme sag nu haflue eller her effther bekomme kunde. Her med skeer kong. Maiest. wor naadige herris wilge. Her med eder Gud befalendis. Datum Hafnia den siste Junij 1573.

Sub sigillo Rectoris.

Paategnet: Denne steffning lesde iegh Tyghe Asmundssen, superattendens y Skaane, denn 3 dag Julij anno 1573, och will ieg gerne møde och suare her tyll.

Originaler i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 184.

10.

Kongebrev til Universitetet om at domme i et Klagemaal mod Præsten i Engelholm.

Frederich thend Andenn med Gudtz Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis koningh etc.

Wor synderligh gunst tilforn. Wider, att wij komme wdj Forfaringh, att ther schall were mange groffue Klagemaal offuer Presten wdj Enggelholm, som icke anstaar en Prestmand eller Gudtz ordtz thiennere, huorfore wij hanum saa well som andre, hanum¹⁾ hafluer att anklage, haflue ladet beskeede till vor kiøbstedth Kiøbenhaffnn, att schulle møde for ether medt hans wedeferpart wdj rette. Thij bede wij ether och begiere, att naar same Prest ankomer, athj tha kalder hanum och hans wedeferpart for ether, grandscher och grandgiffueligen forfarer, huad beschyldingh hans Sognefolk haflue till hanum, och atthij sidenn endeligenn dømmer paa, om nogen saadane brøster och forseelse findis hoss hanum, att hand ther fore boer att miste hans Sogner och affsettis fran hans Embede, eller ey, och athj thett giffuer fran

¹⁾ Dette Ord er senere overstreget, men vistnok med Urette.

ether beschreffuett, effther som j wille antsuare for Gud och were bekiendt for oss. Ther med skeer wor wilge. Schriffuitt paa wort slott Frederichsborgh thend iij dag Julij Aar etc. Mdlxxv. Wnder wort Signett.

Friderich.

Udskrift: Oss Elsk^e hederlige och hoglerde Mend, Rectorj, Doctoribus, Magistris och menige Professoribus vdi wor klopsted Kiøbenhaffn.

Paategnet: Lectæ hæ literæ in consistorio die 7 Julij An. 1575.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 184. Vedlagt findes tvende Stykker. 1. med Overskrift: Thesse efftherschreffne klagemaal haffuer Engelholms mendt ladet opschrifue paa Helsingborgs slott, som thj haffuer offuer theris sogne prest, her Per ibid. Thenn 5 dagh Julij Aar etc. 75. Klagemaal, der bestaar af 16 Punkter, gaar mest ud paa, at Hr. Peder havde negtet forskjellige Personer i sin Menighed Sakramentet eller været forsømmelig med at berette syge, at han en Nat var brudt ind i Tyge Guldsmeds Hus og havde jaget ham og hans Hustru ud, samt engang, da han mødte Tyge paa Vejen mellem Engelholm og Barkager havde slaaet ham blaa og blodig. 2. Et Forhør optaget, efter kongl. Befaling, i Engelholm d. 26 Juli 1575 af Jørgen Marsvin til Duegge, Hovedsmand paa Landskrone, og Tyge Asmundsen, Superintendent i Lunde Stift, over Hr. Peder i Engelholm og hans Anklagere for at »forfare begge Parters Klagemaal«. Forhøret, der er medundertegnet af velb. Hans Skovgaard til Gundestrup, Hr. Peder Kogge, Sognepræst i Høje og Provst i Sønderasboherred, Hr. Niels Engelbech i Barkager og Hr. Gudmund Nielaussen, Sognepræst til Hjernerup, synes at være fremkaldt derved, at Universitetet havde forlangt nærmere Oplysninger, før det kunde kjende i Sagen. Ved Forhøret oplystes, at Hr. Peder idetmindste ved enkelte Lejligheder, havde handlet vilkaarligt ved Nægtelsen af Sakramentet, idet han havde afvist saadanne Personer, der ikke havde ydet ham, hvad der tilkom ham af hans Præsterente, og at han i sine Prædikener havde brugt haarde Ord om Menigheden og kaldet den »en skarns Almue«.

11.

Aktstykker i en Sag mod Præsten Hr. Hans Brunckel i Brøndby, fordi han havde begaaet en Fejl ved Uddelingen af den hellige Nadvere.

a.

Friderich thend Anden med Gutz naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis koning etc.

Wor synnderlig gunst tilforen. Wiider, att wij ere kommen vdi forfarringe, huorledis en prest wed naffn her Hans Brunckel

vdj Brøndby nogen tiid lang siiden forleden, ther hannd skulde wddeele thet hellige høige werdige Altars Sacramente, haffuer hand først wiinit wdgifuit til thennom, som paa same tiid haffue communicrit, och ther hannd aff en Piige, som thet och aff hannom skulde anname, er bleffuen aduarit och paamindit, at Brødet thennom først buerde att gifuis, effter Christi inndsckickelse och seduanlig schik vdj thennd hellige christelig kircke, haffuer hannd paa thet nye først brødit och siidenn wiinit egienn wddeeltt. Huilckenn sag, enndog thend til siste almindelig Prestemode vdj Skaane haffuer werit inndsteffnit, er dog icke nogenn dom ther om wdgangit; menn er for etther inndsatt bleffuen, ther paa att skulle dømes och affsiges. Tha effterthj slige groffue forseelse eblannt thend menige manndt wil gifue stoer forargelse, Gudtz reene oerd och lerdøm til merchelige stød, och thett hellige Ministerio oc Preste Embede til icke ringe honn och forachtelse, saa och effterthj Oss sligt er tilkiendegiffuit, och enn rettsindig christelig Øffrigheed synderligen och for allt bør at haffue ett flittigt Inndseende med, at Gudtz oerd reendt och purtt predickes och leris, och the hellige høigewerdige Sacramenter retteligen administreris och wddeelis, will thett for ingenn deell sømme sig, att wij affwiidenndes sligt med en goed Samuittigheed wstraffett skulle lade hennge, som ydermere forargelse her effter kunde foraarsage och opuecke. Tha bede wij etther och strengeligenn befalle, attj samptligenn thenn sags leilighed emellem etther inndbyrdes aluorligenn wille betrachte och ofluerweige, och siidenn strax tilschriffue Oss etthers Raad och Betennckende, huad Oss her vdj som enn Øffrigheed, aff Gud aldmchtigste tilschickett, bør att giøre, saa och huad emoed same Prest for saadanne hanns groffue forseelse sømmeligt er och bør med rette forethagis, saa Oss samme etthers schriffuelse med thett første motte tilkomme, och wij siidenn wiidere kunde giøre forordning, huorledis aldtinngeste ther med skulle forhandlis. Ther med skeer wor aluorlig wilge och befallinge. Thj lader thett inngennlunde. Befalinndis etther Gud. Schreffuit paa wortt Jachthus Affuensø thenndt xxij dagh Julij Aar etc. Mdlxxv.

Wnder wortt Signnett.

Friderich.

Orig. i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 184.

Udskrift: **Oss Elsk^e hederlige och hoglerde Mennd Rectorj, Doctoribus, Magistris och menige Professoribus vdj wortt Vniuersitet vdj wor kiepsted Kiøpnehaffn.**

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 184.

b.

Min gandske wenlig hellsen nu och alltiid forsendt med Gud wor herre. Kierre herrer och wener, nest tacksigellse for allt gott, huillkitt ieg aff formuen alltiid will findis gandske goedwillig att forskyldde. Er miig ethers schriffuellse tillhendekommen, thennd Prest her Hanns Brunckel anrørenndis, att ieg wilde bliid ether kon. Mt^s Befallning att skulle steffne samme Prest for ether vdj rette, atlj thess bedre kunde forfarre om huis sag hannum giffuis, eller och ieg wilde forskaffe ether kon. Mt^s breff till samme Prest, at hannd skulle tilltencke strax att begiffue siig till ether. Kierre herrer och wener, saa haffuer ieg for beueglig Aarsager Skyldt icke willd anlangitt hoes kon. Mt. ther om, men haffde gerne seet, att ieg tilltorn kund kommett en ether till ordtz, tha wiiderre att tilkiende giffue, huis thenne sag kunde werre thienligt. Er therforre wenligen begerendis, om thett nogenlunde kunde werre ether beleiligt, atlj en aff ethers Middell strax wilde ladett sig till mig forfoie, att ieg wiidere med hanum om thenne handell kunde samtalle, for ieg wiidere nogitt her om giffuer hanns Mt. tilkiende. Huor ieg nogitt kannd gierre, j kand haffue gott aff, findis ieg goedwillig. Will hermed haffue ether [Gud] allmechtigste befallitt. Actum Kallundborig 29 Julij Anno 1575.

Niels Kaass.

Udskrift: **Hæderlige och høglerde Mennd, Rectori, Doctoribus, Magistris och menige Professoribus wdj Vniuersitetet wdj Kiøpnehaffn, mine besynderlige gode Wenner, wenligenn.**

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 184.

c.

Tiill Biørn Kaass, att Kon. Matt. naadigst haffuer omdragit thend sag oc forseelse med Her Hans Brunckell, oc beuilgit, att hand fremdelis maa blive wed sitt preste embede oc igen bekomme Bryndbye sogn, vt sequitur.

Frederich etc.

Wiider, att effther som wij nogen tiid forleden er bleffuen fororsagit att lade affsette Her Hans Brunckell fra sine sogner. for nogen hans grossue forseelse, som hoss hanum er bleffuen befunden, ther hand schulle vddele thett hellige høguerdige Alters Sacramente: tha effthertij samme Her Hanns Brunckell nu thitt oc offthe hoss oss haffuer giortt anfordringe oc paa thett vnderdanigste sig lader vndskylle, att hans forseelse iche schall haffue werrit saa grossue, som thend oss er bleffuen forferdt, oc att hand iche helder aff nogitt forsadt haffuer sig nogitt wille vnderstaa, men aleniste er skeedt aff forseelse, for thett folcks mangfoldighed, som same dag haffue communicerett, oc hand nu loffuer att wiille sig rette oc bedre, oc hans forseelse effther thenne dag vdj saadane eller andre maade iche lade befinde, men hans kald her effther throligen oc med fliid lade sig were befallitt, saa ingen med billighed schulle sig offuer hanum haffue att beklage: haffue wij effther slig leylighed, oc for gott folcks forbøn skyld thenne sag men hannum omdragit, oc naadigst beuilgett, att hand maa bliffue wed hans preste embede, oc igen become Brøndbye sognen. Bedendis ether ther fore och befale, attj thett saa forskaffer, att for^{ne} Her Hans Brunckell beholder Brøndbye sogn och thett forestaar, som en sogneprest oc siellesørgere eygner oc bær att giøre, huilchett j hanum oc aluorligen wille foreholde oc befalle. Thesligist attj oc her om tiilschriffuer Superintendenten, att hand oc for^{ne} Brøndbye sogn lader Her Hans Brunckell følge, oc ingen hinder ther paa giører hanum. Ther med etc. Actum Frederichsborg 9 Majj Anno etc. 1576.

Skaanske Tegnelse 1, 88.

12.

Aktstykker angaaende et Præstevalg i Fosie, til hvilken Kirke Universitetet havde Patronatsret.

a.

Ethers Høiigerde Welluushett, wor gansk welluillige wennlige hillsenn nu oc alltidt mett Gud wor Herre. Kiere Herr Biscop, gunstige Herre och Venn, betacke wy ethers Herredømme gansk høigeligenn, kerligenn oc gerne for alld ære oc gott oss

beuist, oc thett mett alld flitt willigen att forskylle oc forthienne, giiffue wy ether gansk wenligen att wille wide, efter som ether wden alldt tuiffuill well beuist er, att then alsommetugste Gud hassuer kallitt enn aff wore predicantere, Her Lauritts, fran oss aff thenne werdenn, som hagde thenn vniuersitetens sogn her y landett, Fosie. Kiere herre, saa hassue wy nu ther forre tiid offuersenntt thenne dannemand wor Raads mett broder Michell Mattszönn¹⁾ om same sognn, gansk kierligen bedenndis, ethers gunst wille wellgere oc were hannom behiuelpege wppaa alles wore weigne, att wy maa bekome oc beholle samme sognn fremdelis til enn aff wore predicantere her. Thenn pens. ther afgaar oc Her Lauritts ther aff gaff aarligen till vniuersitetet, wille wy oc gerne giiffue till gode rede oc wtj tiide, oc ther som wy wi[de] eller kunde were ethers gunst oc the andre gode herrer till willie, thienneste, wellgefald oc gode, wille wy alltiid findis mett alld willig flit gansk goduillige oc wsparde, thett schall then alsommetugste Gud vide, thenn wy ethers herredømme nu oc alltiid wtj alld løsalighed oc languarinde welffart euiglig beffallit hassue. Aff Malmøe thenn 23 Januarij Anno etc. 1576.

E. H. W.

Borgemestere oc Raad wtj Mallmøe.

Udskrift: Hederliig, erlig oc høiiglerder Mandtt Her doctor Pouill, Superatennendens offuer Siellannds Biscops Stichtt, wor gunstige herre oc gode wenn, gannsk wenliigenn.

b.

Salutem et Dei benedictionem.

Charissime frater, tuas vna cum vniuersitatis hac hora accepi literas, quibus commendatur mihi Canutus Johannis, Academiae vestrae publicus minister. vt iunem ipsum apud rusticos parochiae Fosianæ, quo vocetur ad pastorem eiusdem ecclesiae, id quod libenter fecissem. si non aliud contigisset, quod me hic paululum morari cogit. Hodie antequam mihi vestre sunt date litere, vocatus sum in arcem a Biørnone Kaas summo mane (nam is tunc paratus erat ad profectionem i Giønge herred); in eo nostro colloquio a me petiit, vt intercederem pro domino Andrea apud

¹⁾ En Broder til Biskop D. Povl Madsen.

te et vniuersitatem, id quod illi promisi me facturum, dixit quoque, se eadem de re ante paucos dies suas ad dominum præceptorem nostrum D. Hemmingium dedisse literas, nec dubitare de fauorabili responso. Cum discederem ex arce, accessit me primarius vrbis Malmogensis consul, nomine totius senatus a me petens, vt domini Andreae negotium apud vniuersitatem et te, quantum in me foret, promouerem. Hisce amicorum precibus motus ad te scribo, pro nostra amicitia et necessitudine humaniter petens, vt patrocinium domini Andreae suscipias coram vniuersitate, ne patiatur repulsam in tam honesta et pia petitione. Ea in re si vniuersitas consensum dederit, gratissimum officium fecerit magistratui vrbis huius, domino Andreae, et me quoque deuinctum reddiderit ad quenis officia peragenda, que sciam dominis preceptoribus grata fore. Hæc existimo meo iure honeste petere posse, cum vniuersitatis petitiones vna cum tuis hactenus (quod sciam) apud me nunquam frustranee aut irrite fuerint. Huic Canuto prospici potest alia ratione, vel fortassis suo tempore hic apud nos locum honestum impetrare potest. Scripsissem equidem summo meo amico ac preceptori D. Hemmingio et petissem simul eius suffragium pro domino Andrea, nisi scirem ipsum sua sponte que mihi grata sunt libenter facturum. Sancte polliceor meam operam ac gratitudinem vniuersitati nunquam, quoad vixero, defuturam.

Porro quod ad res meas domesticas attinet, omnia adhuc (sit Deo gratia) salua sunt excepto eo, quod honesta matrona, mater vxoris, hisce diebus obiit diem pie in vera filij Dei agnitione, in meis recumbens vlnis obdormiens; colligat nos filius Dei in æterna vita, amen, amen.

Totis sex septimanis a domo abfuj partim occupatus in ecclesiarum visitatione partim vero in matre consolanda in graui suo morbo. Nec vxor hic apud me est, absentem tamen scio eam te cum tua coniuge salutare. Vale charissime frater cum omnibus tuis. Salutabis rogo amicos, precipue dominum preceptorem, cui si placet hasce meas legendas communicare poteris. Raptim Malmogia 23 Ianuarij anno 1576.

Tychicus Asmundius t. ch. f.

Udskrift: Reuerendo ac clarissimo viro domino d. Paulo Matthie, ecclesiarum Sielandicarum Episcopo vigilantissimo, suo fratri charissimo.

c.

Wor ydmygeliige och wennliig helszenn nu oc althiid forsenndt medtt Gud wor herre. Kierre wenner och gode herrer, giffuer wy eder thiill kennde, atth Gud almectiste haffuer kallit wor kiere sogne prest, nu salliig med Gud, her Lauris Olszenn, aff dene verden thiill sitt euige riige. Gud wunde hanum enn gladelige opstandelsze paa yderste dag. Och wy nu y dy heliige trefoldiighedz naffnn haffue beiadt, samthyckt och kallit thiill wor sogne prest igenn erliig oc wel lert mand her Anders Bendszen, predychanter y Malmøe, huilchenn haffuer nu wdy xxiiij wger flyctellige tagit ware her y sognet paa kyrky thienistenn, sydenn salliig her Lauris bleff siug. Der for er wor ganske ydmygeliig benn thiill eder, atth y will werdiis thiill atth beia och samtycke dette wortt christeliige kald. Wy forhabiis alle, dett skall ske thiill Gudz ære oc denne christeliige forsamling thiill gaffnn och salighedz forbedring. Wy haffuer althiid haffdt mact sielff thiill att kalde och aldriig werit nødit thiill atth aname nogen mand thiill wor sogne prest, wdenn denn wy sielff haffuer kallit. Huis rectiighed och affgiift y aff denne sogenn haffue haffdt och skulle haffue, dett skall eder ydiis och giiffuis thiill gode rede. Kiere herrer och gode wenner, lader oss nyde konge maiestadz ordinandz gott ad, huilchenn befaller, att kyrckenn skall bede dem, der er patroner thiill nogenn kyrke, om en, som kand were bequemeliig. Dene eders willighed skall Gud almectiiste belønne och wy wille och alle findiis med alle wnderdaniighed tacknemmeliige aff wor yderste formoffue. Her med eder alle samenn nu och althiid denn euige Gud befallendis. Ex Fossie, Anno 1576 søndagen nest for sancte Pouels dag.

E. W. W.

Menige sognne mennd y Ffosie sogenn.

Udskrift: Hederliige oc høilerde Herrer Rectori, Doctoribus oc menige Professoribus wdy Kiøbenhaffns wniuersetet, wore gunstige herrer oc gode wenner, ganske ydmygeliigen thiill skreffuidt.

d.

Naade oc fred aff Gud.

Kere Her Borgemester oc Raadmendt, gunstige gode venner. Nest een kerlig tacksigelse for all beuijst ære oc gode etc.

giffuer wi ether kerligen tilkende, at wi nu i these dage haffuer bekommit ethers scriffuelse med ethers medbroder Michel Matsen, vdj huilken i ere begiærendis, att wi vilde tilstæde, att Her Anders, ethers Capelan, maathe bekomme Fosie sogn epher Her Lauritzes salige død oc affgang, huilcken for^{ne} sogn ligger til Vniuersitetett, oc giffuer en aarlig Pens aff til thend, som Rector er. Saa haffuer wi ocsaa her hoss bekommet thend gode Mands Biørn Kaasis breff oc scriffuelse om same sogn att vilde vnde for^{ne} Her Anders, huor fore wij med the andre vore medbrødre, for saadan hans forbøn skyld, haffue paa thend tijd affstaait voris retlighed oc gerne beuilgitt oc sambtyckt, att Her Anders maa bekomme same Vniuersitets sogn, dog saa att hand med thet første begiffuer sig hid oc tager collatz paa hende, oc att thett bliffuer Vniuersitetett forbeholdit, hues retlighed wi haffuer til samme sogn, saa att hun icke skal synis att vere perpetuerit til een aff Malmøs Predicanter. Men naar for^{ne} Her Anders dør oc affgaar, eller med bedre vilbaar kunde anderledis bliffue forseett, att thett tha skal vere Vniuersitetett frijtt for att skicke ther een anden dandemandt til, huem wi thend vnde ville, fordj saadan Vniuersitetz frijhed, som oss aff fremfarne herrer oc konger gunstelig vndt er, kunde wi icke saa lettelig affstaa, oc-saa for vore epherkommere skyld. Huilckit wi ether som vise oc forstandige mend selff giffue att betencke. Ville ellers findis villige til att tiæne ether alle oc huer besynderlige vdj alle the maade oss mugeligt kandt vere, oc ville her med haffue ether Gud almegtigste befalet allesammen til all lycke oc velferd baade til siæll oc liiff. Schreffuet i Kiøbenhaffn Sondagen epher S. Pouels dag Anno etc. 1576.

Pouel Matsen

Niels

S. R.

Hemmisson D.

Udskrift: Erlige, vise oc velachte Mendt, Borgemester oc Raadmendt vdj Malmø, wore gunstige gode venner venligen tilschreffuet.

Originalerne (det sidste Brev i Udkast med D. Povl Madsens Haand) i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 105. — I Cawallins Fortegnelse over Præsterne i Fosie (Lunds Stifts Herdaminne. II, 86) findes den ovenomtalte Hr. Anders Bentsen ikke nævnt. At han dog, som det sidste Brev antyder, virkelig har faaet Kaldet, fremgaar af Universitetets Kaldsbrev (dat. 16de Februar 1585) for hans Eftermand, Hr. Christen Thomesen,

thi heri omtales, at Hr. Anders Bentsen, Sognepræst i Fosie, for nogen Tid siden var død (Orig. i Konsist. Arkiv). Udentvivel er han identisk med den Hr. Anders Bentsen, som Biskop Tyge Asmundsen havde beskikket til Rektor ved Lunde Skole, men som ikke vilde overtage Kaldet uden kongelig »Bevilling«, hvilken han da ogsaa fik den 16 Maj 1566 (Rietz, Skånska Skolväsend. Hist. S. 248).

13.

Til Mester Tyge, Superintendent vdi Lunde stigt: vt sequitur.

Frederich etc. Wiider, att oss eisk^e Steen Bilde wor mand oc thienner haffuer vnderdanigst ladett giffue oss tiill kiende, huorledis j skulle haffue schickid oc presenteritt en prest wed naffn her Christen tiill Robeløff oc Felkestad sogner att giøre thienniste, huilchen prest hannum oc sognefolkett iche nøyes med, hand iche heller skiickeliig eller bequem ther tiil att were, men att the haffue giffuitt en anden wed naffn her Hans vdj Wæ¹) theris kald oc samptycke. Oc beklager for^{ne} Steen Bilde, att for^{ne} her Christen vndsiger oc feyder thend prest, the retteligen haffue kalditt, saa hand iche er sicker eller fellig for hanum paa hans person. Tbertiill med schall hand med wold oc welde emod theris wiilge indtrengre sig vdj sognerne, oc haffuer tagit kircke nøglene tiill sig med andett hoffmod oc throdztighed, hand beuissir thenum. Tha effther slig leylighed, att for^{ne} her Christen iche er kalden, oc hand saa vtiilbørligen, iche som en Gudtz ordtz thiennere, stiller oc forholder sig, bede wij ether oc wiille, att j hannum befailer, att hand sig iche med for^{ne} kircker ydermere befatter, saa oc att hand er thend anden prest aldels vbe-

¹) Denne Hr. Hans nævnes ikke af Cawallin (V, 102) blandt Sognepræsterne i Wæ, men derimod forekommer han blandt Præsterne i Fjelkestad (V, 78), hvor det bemærkes, at hans fulde Navn var Hans Andersen, og at han var født i Kolding. I Wæ har han derfor vist kun været Kapellan, thi her var samtidig en Sognepræst ved Navn Peder Mortensen Brinch, af hvem der findes et Brev, dat. 7de Juni 1578, i Konsist. Arkiv (Pakken 197), hvori han svarer Universitetets Rektor, D. Anders Lemvig, og de øvrige Professorer, som havde skrevet til ham angaaende en Student ved Navn Herman, der var gaaet fra Forstanden og som havde Slægtninge i Wæ. Brinch takker paa Slægtningenes Vegne for den Omsorg, Professorerne havde vist for den syge Student, og beder dem fremdeles sørge for ham, indtil han kunde blive bragt til sin Hjemstavn.

uaritt, oc strax wiger sognerne, saa framptt wij icke schulle anderledis tiilltencke, om j hanum ther vdinden handthaffue. Ther med etc. Actum Frederichsborg xvij Aprilis Aar etc. Mdlxxvj. Skaanske Tegnelse I, 84—5.

14.

Breff till Capittell vdi Lund om Mester Tyge Asmundsen, saa luedendis.

Frederich etc. Wor synderlig gunst tilfornn. Wiider, att efter som oss elskelige hederlig oc hoglerd Mand Mester Tyge Asmundsen nu haffuer weritt hoss oss wnderdanigst giffuendis tilkiende, huorledis hand mett tiiden gioris gammell oc skrøbelig, saa thet falder hannem besuerligt for Stigtens wittløftighed att visiterer oc hans Embitt fyllist giøre, som thet sig burde; begerendis therfore paa thet wnderdanigste, att hand med samme Superintendentz befalinge motte bliffue forschonitt, oc hand nu paa hans Alderdom motte komme vdi Rolighed, huilckett wij hannem oc effther hans egen vnderdanig begeringe naadigst haffue beuilgitt oc efterladt. Tha bede wij etther oc begiere, attj strax mett thett første till etther forschriffuer alle thennem, som haffue Jus eligendi ther vdi Stiglitt, oc siiden mett thennem eligerer oc wduelger en guod, from, schickelig, lertt Mand, som till samme Superintendentz befalinge egien kand were schickelig, thienlig, bequem oc duelig, oc attj therom self indbyrdis bliffue offuer ens, oc siiden tilschriffue oss, saa wij mett thett første fange ther paa endelig bescheed tilbage egien, att wij oss ther effter kunde wide att rette. Ther mett gior i etc. Actum Soer Kloster xij. Nouembris Aar etc. 1577.

Skaanske Tegnelse I, 122.

Forhandlinger paa Roskilde Landemode

1570—90.

Ved

Holger Fr. Rørdam.

Efterfølgende sjælandske Landemodesforhandlinger fra Biskop Povl Madsens Tid slutte sig som en Fortsættelse til dem, der ere meddelte i Ny kirkehist. Saml. II, 443—511. Ligesom hine tjene disse til at oplyse forskjellige Sider af den Tids kirkelige Liv, undertiden et og andet, som endnu kan have praktisk Betydning. Ved Udgivelsen har jeg fulgt samme Fremgangsmaade som tidligere, nemlig at sammenarbejde de forskjellige Texter, og at meddele de betydeligste Afvigelser i Noterne. Latinen har jeg som oftest oversat og kun beholdt den, hvor den var betegnende, eller hvor Synodaliernes oprindelige Form syntes bevaret i den latinske Text. Jeg har udeladt de noget vidtløftige Overskrifter, der berette at Landemodet hvert Aar holdtes Onsdagen efter den rige Mand og Lazarus (1ste Søndag efter Trinit.), og meddele Bispens og Lensmandens Navn¹⁾. Endelig har jeg, for at fuldstændiggjøre det kirkehistoriske Materiale, som Tillæg meddelt adskillige samtidige Aktstykker, især Kongebreve, hvoraf flere vedkomme Forhold, der ogsaa berøres i Synodalierne.

¹⁾ 1573 var Lave Beck Lensmand, 1574 og 1576 Eggert Ulfeld, 1577—9 og 1582 atter Lave Beck; for de øvrige Aar findes Lensmandens Navn ikke omtalt i Overskrifterne.

1570.

Med Hensyn til de Degne, som sendes fra Skolerne til Landsbypræsterne, skal holdes, hvad der tidligere er vedtaget i Synodalerne fra 1562, nemlig at de udvælges af Skolemesteren og Præsten i Byen, om der i Skolen er Personer, som til Sognedegne bekvemme ere, og at Landsbypræsterne skulle lade sig nøje med dem, med mindre der findes aabenbare Laster hos dem, og anbefale dem til Sognefolkene, naar de komme forsynede med Kjøbstedpræstens og Skolemesterens Anbefalingskrivelse.

At der bliver forkyndt til Landsting, at ingen skal tage noget løst Folk udi sit Hus, som løber fra et Sogn til et andet, uden de have Sognepræstens Brev og Vidnesbyrd, hvad Sogn de komme fra; gjør nogen herimod, han skal have forbrudt sin halve Boslod til sit Herskab.

At ingen Student skal gaa omkring og søge Hjælp udi Stiftet, uden han har Rectoris Testimonium og dertil en vis Tid og Termin; ikke heller nogen Pebling, uden saa er, at han haver Skolemesterens Testimonium etiam ad certum terminum; og skal befales hver Sognefoged at føre tilstede til Lensmanden i hans Len, dersom nogen findes at gjøre herimod, og skal det forkyndes til Landsting.

At den Maj-Vagt, som holdes Valdborg-Misse Nat og S. Hanses Nat, maatte og strængeligen blive forbuden og lyst til Landsting for nogen Ulempes Skyld, der findes hos¹⁾.

Kgl. Maj.s Brev blev læst om Henrik Smeds Register at skulle kjøbes hos hver Bibel, og derhos bleve Præsterne mindede alvorlig at være betænkte angaaende denne og andre Bøger, som efter Kgl. Maj.s Befaling skulle anskaffes til Brug ved Kirkerne²⁾.

¹⁾ I en anden Opskrift: »Hoc anno bleff afluust alle Waagenetter, Walborgemisse-, Bodilmisse-Nat och S. Hans Nat, hver under sit halve Boeslod. De Maydrengs sloge en Kirckeverge ihiel i Mierløse Herred, disligeste en Degn ibidem, som laae tempore Synodi under Bardschærens Haand, och var ni løse Been tagne af hans Pande, ut publice significatum est«.

²⁾ Et Kongebrev, om at Kirkerne skulde kjøbe ovennævnte Register til Bibelen, er udstedt d. 25 Maj 1566.

Stiftens Skriver var begjærendes, at, naar han kommer til noget Herred, at se partere¹⁾ Kongens og Kirkens Korn, at alle Sognepræsterne ville møde og give ham Kirkens Brøst tilkjende med andet, hvis de behøve, da skal dem vederfares Ret efter Lejligheden.

Sager.

Hr. Niels, Præst i Karlebo, som var overbevist om at have bedrevet Hor med en gift Kone der i Sognet, blev berøvet sit Embede, dog med den Formildelse af Retten, at han paa et andet Sted kan stedes til gejstligt Embede paa Grund af hans tidligere ustraffelige Liv, der var hele Landemodet vitterligt og hvorom Vidnesbyrd var fremlagt²⁾.

Hr. Jakob, Præst i Gundersløv, der var 70 Aar gammel, blev afsat, fordi han havde besøvet sin Tjenestepige.

Hr. Rasmus Kaabeløs, Kapellan (Sacellanus) i Roskilde, der var anklaget for samme Brøde, mistede ogsaa sit Embede.

Jens, Degn i Birkerød, blev aabenbar beklaget af en Bonde for Trolddom, og nogen Tid derefter blev han brændt.

Monita circa Calendas³⁾.

Sciant Pastores, causas conventuum suorum has præcipuas esse. 1. Ut audiant Synodi conclusa. 2. Ut mutua colloquia habeant de doctrina, de baptismi administratione juxta Ordinationem, de rudiorum catechisatione, de modesto ac maturo eorum ad templum adventu, qui de epulo cœlesti communicare volunt. 3. Ut disciplinæ ecclesiasticæ curam sibi invicem commendent. 4. Ut ad mores castigatos sese adhortentur.

Quæstiones III cum responsione Episcopi.

1. Quæsitum est, quid capiendum erit consilii de scortatoribus ægrotis et cœnam desiderantibus? Resp.: Non

¹⁾ I andre Afskrifter: at forpagte ell. forpasse.

²⁾ Et Kongebrev om denne Sag er meddelt som Tillæg Nr. 2.

³⁾ Da det følgende af dette Aars Synodalier synes gjengivet i samme Form, hvori det oprindelig er meddelt, har jeg ikke oversat det.

negandus illi erit usus sacræ cœnæ, sed cum hac conditione ut redditus sanitati, publicam in templo pœnitentiam agat. Sin autem scelus suum pertinaciter negaverit, excludendus erit ab usu cœnæ, et velut publicanus et ethnicus habendus, nec honesta sepultura ei concedenda. Advocandi tamen sunt pertinaciæ ejus testes, ut palam esse possit omnibus, illum salutis suæ prodigum esse.

2. Si meretrix in una parochia concepit et in alia fœtum enixa sit, quæritur, in qua parochia disciplinæ ecclesiasticæ se submittet? Resp.: In ea, in qua concepit. In coitu enim peccatum est, quod expiandum erit, non vero in puerperio, quod si felix fuerit, indulgentiæ Dei maximæ adscribendum est.

3. In Regia Ordinatione imperatum est, ut scortatores publice in ecclesia scelere suo absolvantur, quod etiam ruri observatur; in civitatibus vero et Havniæ minime, unde fieri compertum est, quod meretrices, quæ ruri concipiunt, quo absolutioni publicæ se eximant, parituræ ad civitates commigrent. Quæ causa est sinistri judicii ruralium de pastoribus suis, quod illi rusticis graviore sint, quam oppidani suis auditoribus. Respondit Episcopus: Non statuendum est, quod ecclesia mea Havniensis sit omnis disciplinæ exers, si enim scortatur vidua vel alius, absolvitur quidem privatim in choro vel alibi, adhibitis tamen testibus aliquot factæ absolutionis. Et si iterum lapsi fuerint, absolvuntur iterum præsentibus testibus, sed scelere de suggestu pronuntiato. Sin autem tertium peccaverint, publice in facie ecclesiæ absolvuntur.

1571.

Provsterne skulle være forpligtede hver udi sit Herred at give Bispen tilkjende, om de fornemme nogen, der omgaas med Spaadom eller andet saadant, af hvilket Guds Navn vanæres.

Hverken Hr. Lavrits Lessø eller nogen anden bør tilstedes at lære i Kirken, uden han er forsynet med Skrivelse fra Bispen.

Ingen skal vie noget fremmed Folk sammen, uden de have deres Vidnesbyrd af den Sognepræst, de have tilforn været og boet hos.

At ingen Præster eller Degne holde Drankerhus, og at de holde sig med deres Klæder skikkelig og foruden Fyrbøsser og andet sligt; og deres Hustruer udi hæderlige Klæder foruden Overflødighed¹).

Ingen Præst eller Degn maa understaa sig at give Tiggere Omgangsbreve (literæ commeatus).

Herforuden er det Bispens Begjering til Præsterne, at de lade Gjæsteri og Cathedricum blive hos sig indtil S. Michaelis Dag, saa det udkommer inden S. Dionysii, og hvor som er vedtaget, gives ham 1 Dlr. i Sølv, desligeste og at Studiiskat samme Tid fremkommer.

1572.

I alle dette Stifts Kirker skal den Stads, som sker, naar man ofrer højtidelige Dage, eller naar Børn kristnes, Brude vies, Kvinder gaa udi Kirken efter deres Barnefødsel, slet aflyses og ej skal ske efter denne Dag under tilbørlig Straf.

Uordinerede Personer maa ikke forrette nogen Tjeneste for Alteret.

Der skal kvædes Litani hver Søndag efter Prædiken imod denne Tørke og andre Onder, som true os, og skal Bønnen i den sidste Haandbog oplæses.

Alle de Kirkebøger, om hvilke Kgl. Maj.s Breve formelde, skulle endeligen kjøbes under Kongens Hævn og Straf.

Lensmanden forbød strengeligen at bruge Klokkerne uden til Gudstjeneste, ut tempore Herluff²).

Den Artikel af Ordinansen oplæstes, at Præster eller Degne ej maa holde Drankerhus, og de skulle holde sig

¹) Dette Monitum mangler i nogle Afskrifter og hører maaske egentlig til det næste Aar, for hvilket der findes et lignende.

²) Se Ny kirkehist. Saml. II, 471. Dengang dette Synodale udstedtes var dog ikke Herluf Trolle men Peder Bilde Lensmand.

skikkelig med Dragt og Klædebon; ej heller maa de vandre med Fyrrør eller andet utilbørligt Værge; men et Knebelspyd maa de have i deres Vogn.

Hr. Peder i Snodstrup og Hr. Niels, hans Kapellan, bleve forligte, og blev det Hr. Niels lovet af Lensmanden og Bispnen, at de vilde hjælpe ham til et kristeligt Kald, det første det kunde være muligt, og Lejligheden sig saa kunde begive.

1573.

Efter denne Dag skal ingen Skriftemaal holdes paa Landsbyerne udi Dimmelugen udi Bøndernes Gaarde, ikke heller til andre Fester og Højtider: men, hvo som skrifte vil, skal søge til Kirken om Paaskeaften, Pindseften og Juleaften. Hvilken Præst herimod gjør og findes ulydig, skal miste sit Sogn¹⁾.

Der skal ingen Højtidsoffer anderledes stiftes og holdes, end som Ordinansen formelder, som sommesteds sker, at de unge Folk²⁾ ofre paa Palmesøndag eller Skjærtorsdag, og saa ikke kommer til Kirke Paaskedag, et sic de aliis.

Hvilke Misdædere, som skulle aflives for deres Misgjerninger, dersom de ikke kunne komme saa strax til en sand og ret Bekjendelse, som ofte af Haardnakkethed sker, da var det godt at holde sig efter Recessen, at der ikke hastedes til Døde med dem, men gaves dem 6 Dages Frist, om de end kunde komme til en sand Bekjendelse, faa Afløsning og Sakramentet.

Hvor nogen fanges og sidder paa sit Liv, der skal sammesteds Sognepræsten høre hans Bekjendelse, give ham Sakramentet, om han det begjærer; men naar han føres til Retterstedet, bør hans egen Præst, som han haver hjemme i Sognet, følge ham ud, trøste og husvale ham, om han bor saa nær og tilsiges.

Naar Sognepræsten begynder: »Aleneste Gud i Himmerig etc.», skal Degnen gaa neder paa Gulvet og sjunge

¹⁾ Dette Monitum gjentages 1578.

²⁾ Istedetfor »de unge Folk» har en anden Opskrift: Folket.

med Almuen: »Der han haver gjort Jorderig etc.« Lige-
saa ved alle danske Psalmer og Lovsange, som sjunges
enten før eller efter Prædiken, skal Degnen staa paa Gulvet
hos Almuen; desligeste naar han sjunger: »Grates nunc
omnes. Nu lader os alle takke Gud etc.« Item »Christus
Jesus for os ofret«, med »Christ stod op af Døde etc.«
Item naar man sjunger Takkepsalmer efter al Tjenesten,
eller de ti Guds Budord, skal og Degnen gaa ned og staa
hos Almuen og begynde hvert Vers klarligen for dem.
Item at han flittelig lærer Børnene Catechismum.

Degne skulle alle bruge Røcklein (Røcklin), naar de
ej have skikkelige Klæder. Den Udgift, som de dertil finge
før af Bispen, skulle de selv udgive¹). Exemplum: Michel
Degn i Ølsted i Strø-Herred.

Provsterne skulle tage sig vare for, at de ikke give
nogen Kald til noget Sogn, uden de have studeret et Aar
eller mere i Kjøbenhavn og have faaet Rectoris Testimonium
derfra, thi ellers blive de ikke ordinerede af Bispen, som
det og forbydes udi Kgl. Maj.s Kong Frederik den Andens
ny Fundats om de hundrede Studenter.

Befalede Bispen at købe til hver Kirke det Ny Test.
paa Dansk, som Klavs Bogfører haver ladet trykke med
Summarier over hvert sønderligt Kapitel²). Er meget nyttelig
for en Sognepræst for mange nyttige Stykker, som findes i
Bredden.

Om Afsættelsen af Præsten Hr. Jakob i Jørlunde paa Grund af hans
»Trylleri«, se Ny kirkehist. Saml. III, 604.

NB. Fredagen og Løverdagen for Dominica Oculi saa-
velsom og Dominica Oculi udi Birkerød Sogn sneede det,
der Folk ginge til Kirke og fra, og udi Sneen fandt man
sorte levendes Orme, store som Kaalorme, og skinnende som
sort nyt Fløj, og de vare alle ligestore og noget længere
end Ledemodet paa en Finger.

¹) I en anden Opskrift: den Udgift, som de er taxeret for af Bispen
selv, skulle de udgive.

²) Se Langebekiana ved Nyerup, S. 293.

1574.¹⁾)

To Kongebreve oplæstes: 1. Om Sognedegne, som er ikkun 2 Mile fra Kjøbstederne, at de skulle give noget af deres Rente til Peblingene i næste Skole²⁾).

2. Om Kirkejorder, som Præsterne maa bekomme for aarlig Afgift at leje uden Indfæstning³⁾).

Synodalier.

At Bønderne, som bo i nogen Præstegaard, skulle tiende alene til den Præst, som Gaarden ejer, alligevel en Part af Jorden, som er Præstegaardens rette Tillægning og deres Jord, ligger udi et andet Sogn; uden der findes nogen anden besønderlig Vilkaar eller Brev derhos.

At Messesærke⁴⁾ skulle aflægges, og isteden bruges Røcklein, og at de maatte gjøres skikkelig, saa og at de Kiltelbeler blive aflagte.

At man skal sjunge »Aleneste Gud« og ikke »Alene Gud i det høje,« og ikke »Gloria«⁵⁾.

At man ikke paa Landsbyerne skal ringe, naar »Vi tro« synges, som i Kjøbstederne, at der ikke skal opstaa Forvirring.

Intet maa tages fra eller lægges til Ceremonierne, men man skal simpelthen holde sig til Haandbogen.

De puerperarum ridicula oblatione. Somme Barselkvinder, naar de gaa til Kirken, da skifte de onde Blafferte⁶⁾

¹⁾ Til dette Aars Synodalier hører, foruden hvad her er meddelt, ogsaa en Bestemmelse om Naadensaaret efter afdøde Præster, hvilken efter et Hdskr. i Thottske Saml. 2041. 4 findes aftrykt hos Ryge, Peder Oxes Liv og Levnets Beskr. S. 289.

²⁾ Dette Brev, dat. 28 Jan. 1574, findes trykt i Danske Mag. VI, 191—92.

³⁾ Dette Brev, der ogsaa er dateret d. 28 Jan. 1574, findes meddelt som Tillæg Nr. 6.

⁴⁾ I andre Opskrifter: de romerske (el. rønnicke) Messesærke.

⁵⁾ En anden Opskrift: At sjunge »Aleneste Gud«, og ikke »Gloria, Ære og Pris«.

⁶⁾ Blaffert var en ringe Mynt fra Hansestæderne.

om til hverandre, non sine risu, maxima cum turbatione ministerii; domi igitur distribuant, si velint.

Kristmesse om Julenat skal aflægges paa Landsbyerne, og Aftensang skal holdes, hvor man kan.

En Gradual og Ny Testamente paa Danske skal med det første kjøbes til hver Kirke.

Der skal handles med liggende Studenter efter Synodalierne 1570. Item skal der ingen lyses for, som tigger Brandstød eller Skibbrud, udi noget Sogn eller Len, uden han har Lensmandens Brev, som raader for Lenet.

At Degne skulle ligesaavel tiltales for Herredsprovsten som Præsterne, som der staar udi de Riber-Artikler, Art. 17.

Et Kongebrev befaler, at alle Billeder og Altere, paa et nær, skulle borttages, og maa sættes Stole udi Steden.

Med Bispens Cathedratico skal holdes, at man skal give paa hver — 1¹ Alb.¹)

Provsterne skal paaminde hver Præst om sin Gjæld to eller tre Gange; vil han da ikke rette sig, maa man (o: den) dele hannem til Tinge, som Sagen søger etc.

De Degne, som gaar af (o: komme fra) Skolen, skulle selv betale den, som ringer til Søndagstjeneste og andre hellige Dage. Men for at ringe Ottesang og Aftensang skal Kirken betale.

In summis festis, naar Sangen begyndes i Prædikestolen, da skal Præsten staa op, saalænge de to Vers bliver sjunget, og naar det tredie begyndes, da falder Præsten paa Knæ.

Lysning, som sker, om nogen har mist noget, at det sker efter Fadervor.

De usura et fœnore, som sker efter Recessen, det er af hundrede maa tages 5 Dlr., om dennem skal der ikke tales saa strængelig paa de tvende Tider om Aaret som om de de andre uskikkelige Aagerkarle.

Da Provsterne i dette Aar vare forsamlede i Bispens Hus, oplæstes Kgl. Maj.s Brev (af 26 Juni 1574), at ingen

¹) Meningen er ikke klar; der synes at mangle noget.

skal fremsætte noget unyttigt Spørgsmaal om Sakramentet enten af Prædikestolen eller udi nogen Forsamling¹⁾.

1575.

Quod generalis illa absolutio dudum interdicta sit et abolita. Verum privata²⁾ confessio, quam sequitur privata absolutio, necessario retinenda est in ecclesia Dei propter seriam peccati agnitionem, conscientiae consolationem et

¹⁾ Dette Kongebrev er trykt i Kirkehist. Saml. I, 242—43.

I Zwergs Afskrift af Forhandlingerne paa Roskilde Landemode findes indført følgende Optegnelse om Forhandlinger paa Sokkelunds og Smørum Herreders Kalent i Aaret 1574.

Proœmium conventus provincialis in Lyngbye Dn. Præpositi M. Erasmi Catholmii.

Quantum ego intelligo charissimi Fratres, quinque in hujusmodi conventibus provincialibus agenda sunt: 1. Concio. 2. Preces. 3. Recitatio eorum, quæ conclusa sunt in Synodo Diœcesano. 4. Communicatio consiliorum de negotiis publicis et privatis. 5. Hilare convivium.

Casus.

En Bonde udi Risby i Herstedvestre Sogn, ved Navn Niels Hansøn, havde stevnet sin Sognepræst, Hr. Hans [Lollik] i Hersted, hos Provsten og Herredspræsterne, og beklagede, at hans Sognepræst havde bandsat ham, og vilde vide, om han saa rettelig var bandsat, som det sig burde, eller ej. Denne Sag blev overvejet af Provsten og Herredspræsterne, og befundet, at Hr. Hans udi Hersted havde vel Aarsag til at bandsætte ham, baade fordi han havde ikke været til Guds Bord paa ottende Aar, og havde holdt udi sit Hus Skjørlevneds Folk, den ene efter den anden, udi 4 Aar, og havde et Tyverygte om en Gaase-Fjerding, saare utilbørlig. Men fordi at Hr. Hans ikke ret procederede secundum Christi regulam, Matth. 18, blev hannem sagt, at han ikke havde gjort Ret. Dog paa det contemptus ministerii ikke skal ske, blev den Controversia saaledes componeret: at Hr. Hans skulde tage sin Sognemand Niels Hansøn for sig paa en Helligdag for Alteret i Kirken, førend Tjenesten begyndes, nogle Godtfolk overværendes, og absolvere ham, og siden forkynde det af Prædikestolen, juxta formulam, quam dabit ei præpositus ea de re. Men haver Øvrigheden noget imod Niels Hansøn at skaffe, da skal han det aftale inden en Maaned.

²⁾ I andre Opskrifter: auricularis, eller: particularis.

remissionem peccatorum, quæ annunciat agenti pœnitentiam.

Hvilken Præst som hertil haver haft Tienden af sin Annex-Præstegaard alsammen, han beholde den efter de Privilegier, Ordinansen indeholder, uden nogen anden haver Jus patronatus dertil, og dersom Præsten giver Pens af samme Annex til nogen anden, da bør han ogsaa at tage Tienden alsammen af sin Annexgaard.

Hvad Jord eller Gaard nogen Degn giver (ell. haver) Landgilde udaf, deraf skal han ogsaa tiende til alle 3 Parter, være sig af Kirkejord eller Bondejord, og hvilken Degn, som enten besidder Kirkejord eller Bondegaarde, skal og retfærdeligen tiende til Præsten af sit Kvæg; men besidde de fri Degnestavne, da ere de fri.

Hvo som forsømmer sit Barn at lade komme til Daaben, og det dør uden Daab for Forældrenes Forsømmelses Skyld, da skal baade Fader og Moder staa aabenbarlig Pligt deraf, om de findes baade skyldige.

Udi de tre højtidelige Fester, naar Præsten gaar i Prædikestolen, skal han med faa Ord formane Folket til Bøn og Taksigelse, og saa begynde den Sang, som til Festen hører, og naar Degnen og Almuen sjunger det sidste Vers, skal Præsten falde paa sine Knæ og gjøre Bøn hemmelig, og naar det sidste Vers er ude, skal han strax begynde Evangelium, ligesom det sker i Kjøbenhavn.

Alle Skarns løsagtige Folk, som engang ere annammede til offentlig Absolution, komme de atter igjen, skulle de ikke annammes, men forvises og straffes (ell. stevnes) af Øvrigheden, uden man ser deres alvorlige Levnedes Forbedring.

Er det Lensmandens Befaling, at der skal gjøres en Regnskabsbog til hver Kirke, at, naar Regnskab er gjort, det da klarligen kan indskrives i samme Bog, forat, naar Regnskab gjøres igjen, man da kan forstaa, hvad Stykker udi sidste Regnskab bleve rørt, at snedige Kirkeværger ikke skulle gjøre for et Arbejde to Gange Regnskab.

1576.

Blev læst Kong. Maj.s Breve:

1. At ingen Præst eller Degn eller nogen, som er udi Kirke- eller Skoletjeneste, skal købe eller bruge nogle danske Bøger, som indføres i Riget og ere prentede udenlands, uden de ere oversete af de høj lærde i Kjøbenhavn.

2. Om Adelens Begravelse, hvorledes dermed skal handles herefter; og er samme Brev udgaaet paa Prenten.

Hvilken Præst eller Degn, som paasiges nogen uærlig Sag af nogen, hvosomhelst det være kan, om han vil værge sig med Lov og Ret, da skal han ej forbydes sit Embede, men rense sig for den Sag; og skulle begge Parterne for deres tilbørlig Øvrighed sætte to Mænd til Vissen og Loven, at de skulle følge Retten med hverandre.

Om fredløs Mand bliver forligt med Sagvolderen og ej kan komme til Forligelse med sit Herskab, hannem maa ej formenes Sakramentet, om han giver alvorlig sin Anger og Ruelse tilkjende.

Om Skjørlevneds-Kvindfolk begjære Afløsning ante puerperium, maa de annammes, om man ser sande Tegn paa Anger hos dem.

Der skal ikke uden een Gang ringes for Lig, som tilforn er befalet.

At lyse for de fattiges Bud af Hospitalet i Kjøbenhavn, naar de udsendes.

Degnene skulle tjene fra Paaske og indtil Paaske igjen for fuld Aarsløn.

At gjøre Bøn for Kong. Maj.s Skibe, som ere udløbne paa Rigens Bedste.

At ingen Præst skal vie fremmede Folk tilsammen, uden saa er, at de have Vidnesbyrd.

1577.

Al Lysning, som er om verdslig Handel, enten at lyse efter det, man haver mist, eller at oplyse noget, eller andet

saadant, skal ske, efterat man har gjort Bøn. Men at lyse for Ægteskab og bede for syge skal ske før Bønnen.

Ingen Præst eller Degn, som tilsiges nogen Sag og byder sig til Lov og Ret, skal forvises sit Kald, førend han bliver lovlig forvunden (ell. overvunden).

Nadverordene skulle fremsiges paa Dansk ogsaa paa de høje Fester, om end Messen da ellers synges paa Latin efter Ordinansen.

Der skal ingen Kontrakt ske mellem Sognepræster og deres Kapellaner, uden det sker med Lensmandens eller Bispens Vidskab og Samtykke.

1578.

Dn. Episcopus obiter explicuit Psalmum 133: Ecce quam bonum etc. In hoc Psalmo monet Propheta de pia et christiana concordia et ejus commoditate, utilitate et necessitate. Emblema ejus est fratrum cohabitatio conjunctissima. Fratres nominat David omnes pios et Christianos, quia habent unum patrem in cælis. Igitur sint pii concordēs, et absint dissidiæ et contentiones, ut cordibus et animis conjunctissimi vivamus, nam manus manum fricat, una manus non potest carere ope alterius. — Concordia est triplex: politica, ecclesiastica, œconomica, et fovetur in tribus virtutibus, humilitate, mansvetudine et longanimitate. Humilitas est fundamentum, quo nititur concordia, quia superbia omnia destruit; cum enim quis se effert supra id, quod non est, in infortunium labitur. Quidquid ergo habet homo, putet se divinitus esse consecutum, et finem intueatur, propter quem bona ipsi data sunt, scilicet ut serviat Deo et hominibus. Mansvetudo est, quæ connivet ad aliorum errata: est enim moderatrix animi et affectuum. Longanimitas exigit, ut ad vindictam tardi simus, nec in ultionem subito ruamus. Similitudo: Balsamum habet efficacissimam vim reficiendi vulnera: ita pia concordia recreat animum et omnia membra. Ros reficit sata et herbas, sic pia concordia reficit homines, qui inter se sati sunt.

Børn, der paa Grund af Svaghed ere døbte hjemme, skulle saa snart som mulig bringes til Kirken, efter Ordinansens Bestemmelse, under Straf af Øvrigheden.

Hvilken Præst, som holder sine Børn fra Daaben længer end 8 Dage og lader dem ikke komme til Kirken, uden der er Skrøbelighed paafærde, han skal offentlig anklages hos Lændemødet og straffes af Kongens Lensmand.

Hvor saadanne løsagtige og svigagtige Folk findes, som beligge sig med hinanden og love hinanden Ægteskab, ikke udi den Mening, at de ville holde hinanden Ægteskab, men at de kunne undgaa Kirkens Straf, dem skal Præsten bandsætte, med mindre de gjøre Pønitense, naar de ere formanede efter Kristi Regel, og forvise dem hen under Øvrighedens Straf.

Hvor nogen Præst dør og haver ikke Børn efter sig, da beholde Arvingerne med hans Efterleverske Halvparten af det, ham tilkommendes vorder, baade af Sæden og Tienden udi Korn og Kvæg, udi hendes Naadsens Aar, saa Arvingerne træde i Børnenes Sted. At dette er Peder Oxes og Niels Kaas's Kjendelse, vidner D. Povl Madsen.

Hvor Arvingerne eller Præstens Efterleverske faar (ell. farer) eller affører af nogen præstelig Arv eller Gods, da maa de ikke tage Vinduer, Laase eller Kakkeloavn, uden han er af Jern. Thi det er og bliver Kgl. Maj.s fri Præstegaard.

Majdrengene maa gaa om Dagen og ikke om Natten, derksom ingen Misbrug sker derhos.

Hvilken Præst eller Degn, som bliver indkaldt ved Bispens eller Provstens Brev eller Stevning, og ikke møder, skal sende skriftligt Afbud, om han har lovlig Forhindring, eller som ulydig straffes af Øvrigheden.

Til Jul og Paaske bandsættes ikke, men aleneste afkyndes de at holde sig fra Sakramentet, som dertil ikke ere bekvemme, smaa Børn, afsindige Folk osv., se Ordin. Men anden Tid om Aaret kan man bandsætte de forhærdede, naar Behov gjøres, dog ikke uden de blive tilforn advarede efter Kristi Regel.

Naar man ikke kjender Tyven eller Forbryderen, maa man ikke bandsætte ham, men ellers haardelig og alvorlig straffe saadan Gjerning af Prædikestolen og aabenbare give tilkjende, at han blev bandsat strax, da hans onde Gjerning blev gjort, og bede Gud, at han maa bekjende og rette og bedre sig.

Degnen af Everdrup skal taxeres af sin Provst til Præstø Skole for Afgift efter sin Formue.

Lensmanden vil holde Kirkernes Regnskab strax efter S. Hansdag 1578, thi skulle alle Kirkeværger holde deres Regnskaber klare uden Forsømmelse.

Hver Provst skal skikke Bispen et klart Register paa den Studiiskat, som hver Kirke udgiver.

1579.

Der skal ingen Herremand, Herredsfoged, Borger eller Bonde være eller kaldes Kalentebroder; men ellers, hvor der bor nogen god Dannemand udi Herredet eller Sognet, maa han indbydes for en Gjæst, og da ingen Kalente at gjøres, at der skal ingen Ulempe deraf komme.

Alle Friheder eller Ejendomme udi By eller udenbys, udi Skov eller Mark, Fiskevand osv., som ligger til Kirker, Præstegaarde, Degnestavne og Skoler, skal strax paa sandru og klare Register beskrives udi hvert Sogn, at overantvordes Provsten, at han dem indskriver paa et vist Register og har det tilstede, naar Regnskab sker, at de altid kunne være tilstede udi Stiftet som en vis Jordebog, saa intet skal blive forvendt af de Friheder, der ere til; og vil Lensmanden efter Trinitatis begynde paa Kirkens Regnskab.

At Sognepræsterne og Kirkeværgerne ogsaa skulle flitteligen opsøge Kirkens Breve, som de have paa deres Ejendom og holde dem tilstede til Regnskab; desligeste om der i Kirkerne er gamle Pergamentsbøger, hvori Kirkegods, Præste- og Degnerente, eller hvad der ligger til Skolerne, findes antegnet.

At Kirkeværgerne skulle fly alle Kirkens Pendinge, som hun haver i Forraad, tilstede, naar Regnskab holdes, og skulle de indlægges i Kirkens stærke Gjemme; og dertil skulle Kirkeværgerne have een Laas, Sognepræsten den anden og Provsten den tredie, og skulle Kirkeværgerne ingen Bygning tage sig fore, uden hvis Provsten med Sognepræsten tykkes gavnligt at være, naar han visiterer Kirkerne.

Hvo som videre tager Aager eller Rentepening, end som Øvrighed haver bevilget, det er en Daler af 20, være sig Hø, Kornsæd osv., og derover tager sin Hovedsum, saadanne straffes og forvises fra Sakramentet til Jul, Paaske og anden Tid, fordi den Aager og Rente, de tage, er ukristelig og ugudelig. Men de, som give deres Penge til Prædikestole eller Skoler, hvoraf Rente gaar efter Øvrigheds Bevilgning, 5 Daler om Aaret af 100, de forvises ikke fra Sakramentet.

Dersom nogen Mands Gaard eller Bolig forbedres med Ager paa Overdrev, eller andensteds bliver videre indvænget, saa hans Sæd bliver formeret, han skal deraf retfærdeligen tiende efter Recessens Lydelse, eller lide Straf derfor.

Hvor nogen Gaard eller Bolig afbrydes udi nogen By eller Sogn, og Jorden lægges til andre ny Boliger, da skal den, Jorden bruger, give Fyldest til Kongen, Kirken, Præsten og Degnen, som deraf gik tilforn, Korn, Æg, Gjæs, Høns, Offer, Hør, Hamp, Ærter, Boghvede og andet saadant.

Præsterne skulle ikke selv være Aarsag til Helligdagsbrøde, men med Exempel og Raad give Almuen Aarsag til at holde helligt og ære Gudstjenesten.

Der skal allevegne gjøres faste Døre og Laase for Kirkens Klokker, at skarns uforstandige Folk ikke vanbruge Klokkerne, Kirkerne til Skade, og slaa Klokkerne sønder. Exempel i Mierløse Herred.

Hvor Kirkens Korn bliver solgt, der holdes Kapitelskjøb, en Læst Rug 40 gamle Dlr., en Læst Byg 36 gl. Dlr.; men hvor det ikke bliver solgt, vil Lensmanden handle med Kirkeværgerne, saa de ingen Skade skulle have deraf.

Hvorsomhelst Kirkens Tiende er fortinget, da skal den, som fortinget haver, være forpligtig at lade age hannem (o: Tienden) til næste Kjøbsted, hvor Kirkeværgerne tilsige.

Klager over Degne.

Om en Skoledegn udi Slangerup, som havde, en Hofkarl til Vilje, lagt en Kobbernagle paa Højaltret under Kalk og Disk, og havde en Smed sammesteds slaget samme Nagle udi den onde Mands Navn, hvorom Bispen vilde handle med Johan Due, (Lensmand) paa Frederiksborg.

Om en Degn udi Frederiksborg Len i Ljunge Herred, som drak, sloges og udi et ukristeligt Levnet forødt sit Gods og fik store Hug, i hvor han kom, spildte sine Pendinge osv. Hvilken Sag Lensmanden og Bispen i sin Tid ville have for Retten. Appellanda est conscientia pastorum de obedientia et diligentia Diaconorum.

1580.

Lensmanden lod forbyde at bekoste nogen unyttig Bygning udi Kirkerne, være sig Stole eller andet; thi han er kommen udi Forfaring, at det sker mangesteds, at der nedbrydes bedre Stole, end der indsættes. Beklagede ogsaa Lensmanden, at Kosten opskrives for højt udi Regnskab; 18 eller 20 Sk. for en Karls Øl og Mad om Dagen er for meget.

Der skal altid lyses til Ægteskab om Søndagen, ogsaa udi Kjøbstederne, og ikke nogen anden Tid, Søgnedage eller Froprædiken, uden det sker af stor Nødtørftighed, om han ellers skulde udsejle eller andensteds hasteligen vandre, da kunde man haste med Lysningen, om det udi saadan Maade behov gjordes.

De Personer, som have beligget hinanden tilforn og ville sammen udi Ægteskab, skulle vies til Aftensang udi Kjøbstederne (som i Helsingør) og ikke til Froprædiken eller Højmesse. Thi til de Tider stedes de, som ærlig begynde Ægteskab, enten de ere fattige eller rige.

Tjenesten udi Kjøbstederne skal efter Kgl. Maj.s strænge Befaling være endt, naar 10 slaar, og ligger der nogensteds

Landsbyer til Kjøbstedskirkerne, skal Bondefolket være tilstede betimelig om Morgen, førend Tiden er, at Præsten gaar for Alteret, at de udi betimelig Tid kunne blive forhørte.

Alle de, som selv gjøre sig Skilsmisse udi Ægteskab og give sig fra hinanden, og ingen af Parterne ville klage eller stevne, dem skal man ikke give Sakramentet, men anklage dem for deres Øvrighed og Herskab.

Ingen Præst maa pløje, harve eller deslige paa første, anden eller tredie Pindsedag, som en Præst gjorde udi Frederiksborg Len i dette Aar.

Tredieparten af Tienden af Boghvede tilfalder Præsten, hvad heller han annammer den udi Stubben eller ikke; thi Boghvede er ligesaa vel Korn som Rug, Byg osv., hvoraf der efter Ordinansen tilfalder Præsten den tredie Part.

Lyste Bisen efter en Commonefaction, han havde sammenskrevet paa 3 Ark, var ham frakommen, desligeste hans Synodalia fra s. D. Peders Tid og hidindtil; haver nogen laant dem af hannem, eller i andre Maader haver bekommet dem, begjærer han gjerne, at de maa hannem tilstilles.

Samme Aar blev læst Kgl. Maj.s Brev om Provsternes og Præsternes Drukkenskab, Horeri og anden Uskikkelighed, Bisperne tilskrevet¹⁾.

Nok blev et andet Brev læst om Bolskab, om løse Kvindfolk, d. d. Koldinghus d. 11 Juni 1580²⁾.

Item gav Bisen tilkjende, at hannem var tilskikket et andet kgl. Brev, at han skulde påminde alle Provster og Præster her i Stiftet, at de ej skulde købe eller lade findes hos sig den Bog, som kaldes Opus concordiæ, saafremt de ikke ville forbyrde deres Kald og tilmed straffes uden al

¹⁾ Dette Brev, der meddeles som Tillæg, er hos Pontopp., Ann. III, 438 (og derfra i Regesta dipl. Dan.) henført til det urigtige Aar 1574. Den »Nationalsynode«, som Pontoppidan, idet han støtter sig til dette Brev, omtaler som afholdt 1574, blev altsaa først holdt 1579.

²⁾ Dette Kongebrev er trykt i Danske Mag. VI, 221—2.

Naade, som de, der Øvrigheds Bud og Befalning ikke udi Agt have¹).

Hr. Lavrits af Præstø blev sagt af med sit Embede, fordi han skrev en Supplikats for en Bonde, og hvis Bonden havde suppliceret om, det befandtes Løgn at være, idque ad tempus, sed postea receptus²).

1581.

Ingen Præst eller Degn fordriste sig til at pløje eller gjøre noget andet saadant Arbejde om hellige Dage, andre til Forargelse, men de skal derimod flitteligen tilraade Almuen efter Ordinansen at holde helligt, under Guds og Øvrighedens Straf.

Man skal tage sig vare for den Signelse, man bruger, Guds hellige Navn til Spot. Sunt enim meræ diaboli præstigæ.

Ingen Tjeneste gjøres med Ringen, Sjungen eller Prædiken over nogen Misdæder, som har staaet sin Ret, men alene betjenes de, før de rettes, med Trøst og Sakramentets Meddelelse, uden man vil med et Ord eller to raade Tilskuerne, at de skulle afholde sig fra saadan Forbrydelse. Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.

Hvor der holdes Korsebør, skal ingen Bonde nødes til at gjøre noget stort Gjæstebud mod sin Vilje, men ellers at bære deres Mad sammen (uden nogens store Skade) og dele den efter Sædvane til Præst, Degn og fattige.

Alle forhøjede Grave paa Kirkegaarden skulle afskaffes, og Kirkegaardene gjøres slette og jævne; thi Kgl. Maj. vil ikke tilstede Adelen forhøjede Grave, meget mindre Borgere eller Bønder.

Hver Kirke skal give Hr. Jakob i Strøby 1 Mk., den skal Kirkeværgerne tage med sig til Regnskab, hvilket Lensmanden vil strax begynde.

¹) Dette Kongebrev, dat. Antvorskov Kloster d. 23 Juli 1580, er trykt i Pontopp. Ann. III, 481—2 o. fl. St. 1 Zwergs Sjæll. Cleresi. S. 96—7 findes tillige Biskop Povl Madsens Brev om samme Sag til Stiftets Provster trykt, dat. Hafniæ 28 Juli 1580.

²) Om denne Præst findes mere i Ny kirkehist. Saml. III, 615 ff.

1582.

At der ikke skal findes Ølsalg eller Drik udi nogen Præstegaard, Degnegaard eller Bondegaard, medens Guds-tjenesten sker, som Bispen klagede nogensteds sket var.

Der skal ingen Præst begjære noget særdeles Offer af dem, som lade sig berette, uden de højtidelige Fester, som findes udi Ordinansen, at Præsten skal have Offer paa, dermed skulle de lade sig nøje.

At Præsterne skulle forhøre, om de kunne finde nogen aldrende Mand, som haver Kvinde og ingen Børn, som kunde tjene til en Hospitalsmester udi Helsingør, da er Kgl. Maj. hannem begjærendes.

Nogle Præster forsømme Aftensangsprædikener paa de høje Fester for Drikkelags og andre Gjæstebuds Skyld.

I dette Aar er forordnet, at Kgl. Maj.s Lensmand, hvor Kongen haver sine Gaarde og Slotte, ogsaa skal have den gejstlige Jurisdiction¹). Item at fattige skulde hver fødes i sit Sogn²).

1583.

Ingen Præstemand maa annamme nogen til Afløsning, eller anden Tjeneste gjøre den, som kommer fra et Sogn til et andet, uden han haver den Præsts Vidnesbyrd, hvis Sogn han har forladt.

Naar nogen Degn kaldes til noget Sogn, skal han ikke formindske den sædvanlige Rente, som er given Degnen af gammel Tid, som somme gjøre, paa det de kunne faa Kald hos Sognemændene, og derved skade deres Eftermænd.

¹) Det er Forordningen af 19 Juni 1582, hvorved Stiftslensmændenes Myndighed i gejstlige Sager overdroges til Lensmændene i deres respektive Len. Denne Forordning findes trykt meget slet og med urigtigt Aarstal (1583) i Friis Edwardsens Skjelskørs Beskriv. S 400—2. (Urigtigheden ved Aarstallet er atter gjentaget i Regesta dipl. Dan. og i Helwegs Kirkehist.). Paa enkelte Steder i Landet var Forordningen allerede iværksat før 1582 (se Falkman, Upplysninger om andeligt gods etc. I. 33 ff.).

²) Denne Forordning, dat. 19 Juni 1582, er vedføjet som Tillæg.

1584¹⁾.

Vi have hørt sige, at mange ved Betjeningen ved Alterens Sakramente vise utilbørlig Forsømmelighed, idet nogle springe Tiltalen over og blot oplæse Herrens Bøn og Indstiftelsesordene. Der er ogsaa dem, som, efterat have fremsagt Herrens Bøn, uddele Nadveren uden at fremsige Sakramentordene. Nogle uddele først Kalken og derefter Brødet. Naar Præsten lyser Velsignelse over Menigheden, skal han ikke gjøre Fægtespring; men opholde Haanden efter Frelserens Exempel, naar man gjør Benedidelse, og ikke slaa Kors i Vejret.

At lade gjøre Laase for Klokkedørene og (kun) at bruge Klokkerne for Lig, efter Ordinansen, og ikke til Gilde eller Stevne. Vil Almuen ikke lade sig nøje, skal man give Lensmanden det tilkjende.

Prohibetur luxus in vestitu, et servetur decens usus. Non gestentur pugiones, nec armati incedant ministri, sed in curru gladium habeant in itinere ad defensionem non ad offensionem.

Udi dette Aar (desværre) blev brændt for Hr. Anders udi Jerløse (?) og for Hr. Jens i Tømmerup og for Hr. Christen i Nørre Jerløse: at man gjør Bøn for dennem til Præsterne om nogen Hjælp at bekomme til S. Dionysii Marked.

1585.

Bispen klagede over, at den Paamindelse før Nadveren, som Haandbogen indeholder, ikke oplæses af alle, saaledes som den er foreskreven, og heller ikke Slutningsvelsignelsen: Herren velsigne Dig osv., men at nogle efter deres eget Godtbefindende sige, hvad der falder dem ind.

Præpositi, licet non coacti necessitate, ecclesias visitabunt, et pecuniolam suam, 1 Dlr., obtinebunt quolibet anno.

Lensmanden klagede over, at der ringes mere end een Gang for Lig.

¹⁾ Om Gejstlighedens Deltagelse i Prinds Christians Hylding se Till. 18.

1586.

Kirkernes Klokker maa ikke misbruges med utilbørlig Ringen, som før er forbudt; og at det kan afstyres, skal Provsten tage derom Lensmanden til Hjælp i hvert Len, at de ikke vanbruges.

At den Nattekvæden, som Majdrenge bruge, maatte ogsaa ved Lensmanden afskaffes.

Hvor nogen Præstemand fæster nogen Gaard til nogen Mand, være sig Annexgaard, eller den ligger ellers til Præstebordet, da maa han ikke udvise den, Gaarden haver fæst, uden han den haver forbrudt, som Recessen udviser. Men hvis saa skete, at Præsten endelig havde Gaarden behov, da give han hannem hans Fæstning igjen, eller i andre Maader minde hannem fra sig, saa de lade sig nøje paa begge Sider. Exempel: Hr. Tøger N. havde fæst en Mand en Gaard, gav hannem 8 Dlr. til Hjælp at fæste en anden med, efterdi han ulovlig havde udvist hannem.

Om Degnene.

Degnene skulle holde Kirkerne rene for Spindelvæv og anden Urenlighed, og maje om Sommeren efter Bispens Befaling, hvilket ogsaa paalagdes i Palladii Tid 1553.

Angaaende Degnenes Forsømmelighed i at overhøre Bondeungdommen, hvorom de oftere ere advarede af mig, begjærer jeg Præsternes Vidnesbyrd.

At de se sig vel fore udi Sang, danske Psalmer og latine Sang.

1587.

Pathetica querela D. Erasmi¹⁾, pastoris Coagiensis, de scortatoribus publice absolvendis cum scortatricibus. Episcopus promisit, se velle conferre cum aliis, quid universaliter statuendum esset; sed quilibet pastor conscientiae suæ satisfaciatur arguendo et exhortando singulos ad poenitentiam, et qui non agunt poenitentiam, agendum cum iis juxta regulam Christi et consilium Pastoris Hemmingii.

¹⁾ Hr. Rasmus Augustinus, se Ny kirkehist. Saml. III, 569—70.

Husfolk, som ikke give Korntiende, skulle give Præsten aarligen 8 Sk., eller hver af dem arbejde een Dag i hans Sogn, og alligevel give Tiende af Lam og Gjæs, om de saadant Kvæg have.

Kgl. Maj.s Brev er udgaaet, at ingen Præstemand maa give Tryglerbrev, men give dem, som have Hjælp behov, sin Forskrift til Øvrigheden og bevise deres Trang og Nød; men deres egne Tjenere maa de give Skudsmaal¹⁾.

Sakramentet maa ikke gives paa nogen Formanelse²⁾ eller Forpligtelse, som nogle sige: hvis jeg har gjort eller sagt dette, gid jeg da maa faa Djævelen istedenfor den hellige Nadvere.

Ikke heller maa bandsættes for hvert Ord, den ene paasiger den anden, men Sagen forvises til verdslig Ret, efter Recessen.

Hvo som har Kgl. Maj.s Anpart af Tiendekorn, er fri for Tiendeøl, og Bønderne er forpligtige til at yde den, hvor dem befales. *Nemo litigabit cum parochianis suis de agnis, porcis, pullis bovinis aut equinis, sed amanter cum iis agendum, ne sibi ipsi detrimentum faciat, et ex parvo lucro majus damnum attrahat, ac duas partes tandem, ut in Fionia et Cimbria, amittat.*

Deegnene bleve paamindte at holde deres Gaarde ved Hævd og udgive deres Pens.

1588.

I Anledning af Kong Frederik II's Død paa Antvorskov den 4de April d. A. bestemmes: Ved Bryllupper maa ingen Musik bruges. Brudens Pynt skal være maadeholden, nemlig Krone, Belte og idet højeste tre Kjeder. Orglerne skulle tie, og der maa ikke synges Discant. Der skal ikke kimes. Offere paa Alteret maa ske paa sædvanlig Maade. Ligesom

¹⁾ Denne Befaling indskjærpedes paany 1588, 92, 96 og 97. Den kgl. Forordning af 27 Decbr. 1587 findes særskilt trykt, jfr. Nye danske Mag. I, 150.

²⁾ I andre Opskrifter: Formastelse.

ogsaa ellers sømmer det sig især i denne Sørgetid, at Præsterne holde Maade ved deres Gjæstebud, saa de komme sammen til hæderlig Munterhed ikke til skammeligt Drukkenskab. Læs Stedet »de forma convivii« i D. Palladius's Bog.

Kirkebønnerne for Øvrigheden skulle ske i følgende Orden, indtil andet derom bekendtgjøres: 1. For Dronningen. 2. For den udvalgte Konge og Prinds. 3. For de andre kongelige Børn. 4. For Rigens Raad, navnlig for dem, hvem Rigsstyrelsen er betroet. 5. For Danmarks og Norges Adel.

Skudsmaal skal gives til Tinge og ikke hos Præsterne.

Provsterne skulle paamine Præsterne om, at de med en ærlig Almisse skulle komme Hr. Jesper i Røkløvs tilhjulps, som har mistet al sin Ejendom ved Ildsvaade.

1589.

Det er nogensteds sket her udi Landet, at der ikke handles med Daaben, som Alterbogen og Manualen indeholde. Naar flere Børn døbes og ere hos Daaben, da sige de saa: »Tror I paa Gud Fader«, og saa hen ad; derimod skulle alle Trosbekjendelsens Ord gjentages ved hver enkelt, om der er flere til Daaben.

Med Skriftemaal og Afløsning skal saa holdes: hver sønderlig for sig, som sine Synder bekjender i Skriftemaalet, skal tilsiges Syndernes Forladelse i Sacristiet, som (o: hvor) hemmelige Skriftemaal høres, og ikke kaldes ind mange og gives Afløsning i Almindelighed. Naar mange ere inde, sige de nemlig: Gaar nu bort, eders Synder ere eder forladne.

Det Skriftemaal, som nogetid skete om Paasken udi Dimmelugen, skal ikke ske i Byerne i nogen Mands Stue, med nogen utilbørlig Ulempe, men aleneste i Kirken og Sacristiet, og ikke som store Gjæstebud gjøres, og opredte Senge staa osv., saaledes som det alt tidligere er forbudt.

Bøn skal gjøres og holdes efter Prædiken for Dronningen, den udvalgte Prinds, de fire regjerendes Herrer og

ganske Danmarks Riges Raad og Adel, ligesom vi have begyndt, saa længe til vi fange en anden Afsked.

Med Sang, Ringen, Prædiken, Orgelværk skal nu holdes, ligesom der gjordes før, nu maa synges Discant og leges paa Orgelværk.

Blev Prindsens aabne beseglede Brev læst, at Borup Kirke udi Svenstrup Len i Ramsø Herred er bevilget, at skal have af hver Kirke udi Sjælland en Ørtug af hver Pund Kornskyld, og siden den femte Penning af hvis Gjæld¹⁾ og Penge, Kirkerne have i Forraad. Og skal hver Lensmand udi sit Len have Besked derom, og Provsterne skulle tilsige Herredspræsterne og Kirkeværgerne om samme Pens at yde Jørgen Rosenkrantz paa Svenstrup Gaard med klare Registre med det allerførste.

1590.

In singulis ecclesiis gratiarum actio fiet pro felici Scotica navigatione, quod nostri ablegati incolumes redierint, et ex clementia divina hæc regna, Danicum, Norvagicum,oticum, conservata sint in pace. Singuli etiam pastores in suis quotidianis precibus de rerum nostrarum statu cogitent ac in manus Domini Dei nostri omnia sedulo mandent.

Hr. Hans i Skjelskør, Provst i Flakkebjerg Herred, havde dømt Hr. Peder Vinter i Høje (Høve) sine bona mensalia til efter Ordinansen: at hvis Friheder Præsterne havde udi Bispernes Tid, dem skulde de endnu beholde. Derimod stod Knud Ruds Foged paa Korsør, menendes sig at have Rettighed dertil og ikke Præsten. Blev der saa paasagt: at efterdi samme Herlighed havde af Arildstid ligget til Høje Præstegaard, da beholde Hr. Peder sin Frihed, medens Ordinansen holdes ved Magt, og Hr. Hans skadesløs at være for sin Dom, efterdi han dømte efter Ordinansen og Bispens Befaling²⁾.

¹⁾ D. e. udlaante Kapitaler.

²⁾ Dommen (dat. 17 Juni 1590) er trykt i Friis Edwardsens Beskrivelse af Skjelskør, S. 309. Om en anden Sag, Hr. Peder Vinter havde 1590, se Danske Mag. 4 R. II, 144.

Tillæg.

1.

Tvende Breve angaaende det Spørgsmaal, om en Lægmand burde være Besidder af et Præstekald og lade det betjene af en Kapellan.

a.

Naade oc fred aff Gud fader etc.

Kere Peder Bilde, synderlig gode ven. Nest kerlig tack-sigelse for all ære oc gott mig stedze oc altid beuijst, huilckit att forskyldte ieg vill altid findis villig til aff miin ringe formuge. Kere Peder Bilde, giffuer ieg ethers fromhed kerligen tilkende, att Anders Persen vaar hoss mig met ethers scriffuelse, aff huilcken ieg ythermere end til forn kunde forstaa, huorledis hanom vaar vndt oc sambyctt Flynge sogn aff ether oc salige D. Hans Albritzen. Er ther for ocsaa begiærendis, att ieg fremdelis vil sambyctke hanom samme sogn, att maa holde ther enn Capelan till etc. Kere Peder, ephtherdj ieg tha haffuer forstaaitt aff for^{ne} Anders Persen, att hand vilde gerne met thet snareste være siin tiæniste quitt, oc siden sell gøre tiæniste vtj for^{ne} sogn, thii giffuer ieg mitt sambyctke ther gerne till, att hand end nu paa naagen tijd maa holde ther Capelan till. Dog vill ieg gerne haffue ethers fromhed ombedet, attj vilde hielpe hanom aff met Slotztjænisten, att hand self met thet første kunde komme til sognen att gøre tiæniste, fordi thet er dogh sambuittigheds handel, som Anders vden tuijl vel self skal bekende. Oc kongl. M^{tes} predicant¹⁾, huilcken ieg her om talde met vtj Roskilde, strax ephther Anders haffde været hoss meg, meente, att Kong. M^{te} skulde icke begiære, at hans N. Schriffuere skulde lønis met kircker. Kere Peder, ethers fromhed vill fordi alting her met bethencke til thet beste, att Anders self ephther hans begiæring met thet snariste maathe komme til samme sogn oc gjøre tiæniste. Hues ieg vtj naagen maade kand være ether eller naagen aff ethers till naagen vilgie eller tiæniste, giør ieg altid gerne aff miin ringe formuge. Thet kende Gud, huilcken ieg vil haffue ether befalet met ethers kere hustru oc børn, oc

¹⁾ M. Niels Nielsen Kolding.

alt, huis ether kært er, till all lycke oc velfærd baade til siæll oc lijff. Amen. Schreffuit y Købnehaffn Jule affthen anno 69.

E. V. A.

Pouel Matsen

Superattendens S.

Udskrift: Erlig oc velbiurdig Mand Peder Bilde til Suanholm, Kong M^{ts} Befalnings Mandt paa Kallingborg Slott, miin gunstige herre oc synderlige gode ven, venligen tilschreffuit.

Original i Kgl. Bibliothek, Bøllings Brevsamling.

b.

Breff till Doctor Pouell Matzen, vt sequitur.

Frederich. Wor synderlig gunst tilforn. Wider, att Sognemendene vdj Fliuinge Sogen vdj wortt Land Sieland haffue laditt berette for oss, att Anders Kiøge, Slodtz schriffuere paa wortt Slott Kallundborg, thend stund hand thiente paa wor gaard vdj Roschilde, skall haffue bekommitt for^{ne} Fliuinge Kirke vdj forlening, och beklage, att thennum icke skeer thend tilbørlig kircke thieniste, som thennum burde; begiere therefore, the maatte bekomme thieris egen prest, som kunde boe hoss thennum oc giøre thennum saadanne thieneste, som en Sogneprest bør att giøre. Tha paa thett for^{ne} Sognemend saa well som andre maa bliffue forsørgitt med tilbørlig kircke thieniste, bede wij ether och wille, atj mett thett første kalder for ether for^{ne} Anders Kiøge och forfarer, huad forlenings breff hand haffuer paa for^{ne} kirke, och med huad bescheed hand seg thend tilholder, och siden tilschriffuer oss ald heiligheden, hure ther om er, saa wille wij oss ydermere ther vdi emod ether forklare. Actum Koldinghuss thend 26 Septembris Aar Mdlxxij.

Sjælandske Tegnelser XII, 197.

2.

Kongebrev til Biskoppen om at afsætte Præsten i Karlebo (se ovenfor Side 361).

Frederik den anden (osv.). Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at os forekommer, at Præsten af Karlebo skal føre et ukristeligt Levned og ligger udi aabenbar Hor med en Ægtemands Kvinde, hvorfor vi for ingen Del længer ville stede hannem at

Ny kirkehist. Saml. IV.

25

blive ved hans Sogn. Thi bede vi eder og ville, at I strax lader forvise hannem der fra, og igjen tilskikker en anden god, gudfrygtig, lærd Mand, som duelig er for^{ne} Sogn at forestaa; og at I uforsømmelig lader kalde for^{ne} Præst, som nu er i Karlebo, udi Rette og lader gaa en endelig Dom over hannem for slig hans Forseelse; desligeste at I haver flittig Opseende, at saadant maa blive straffet; thi her gjøres og bedrives dog Synd og Ondskab nok, at man billigt ikke skulde tilstede dennem, som andre skulle lære og give godt Exempel, at bruge slig Forargelse. Hermed sker vor Vilje og alvorlige Befaling. Thi lader det ingenlunde. Skrevet paa vort Slot Frederiksborg 25 Maj Anno 1570.

Udkast i Gehejmearkivet, Danske Saml. 602 c.

3.

Kongebrev til Stiftslensmanden og Biskoppen om Forbedring i Præsternes og Degnenes Lønning.

Vi Frederich den anden (osv.): Helse eder Oss elskelige Biørn Andersøn, vor Mand, Raad, Embetzmænd paa wort Slaatt Kiøbenhaffn, oc hæderlig oc høylærd Mand Doctor Powel Madtzøn, Superintendent vdi Sielandtz Stigt, med Gud oc vor naade¹). Vider, at effterdi, som stormectige høyborne Første vor kiere Her Fader, salig oc høylofflig ihukommelse, vdi hans kongelige Regiering haffuer ladet hans Maiestedtz breffue vdgaæ thil alle Stigterne offuer alt riget, att Lendtzmendene med Superintendenterne skulle forfare, huilke Sogneprester bryst haffde paa deris Vnderholding; oc huilke der da fandtz i saa maade brystholdende, oc Lendtzmanden med Superintendenten høybemelte vor kiere Her Fader der om haffuer besøgt: dennem haffuer høybemelte vor kiere Her Fader ladet forbedre deres vnderholding, och der paa ladet vdgaæ hans Majestedtz obnede beseglede breffue, som findis hos huer stigt besønderlig²). Saa kommer for os adskillige

¹) Lignende Breve udgik til alle andre Stiftslensmænd og Superintendenter i Landet. I Brevet til Skaane lyder derfor Overskriften: •Hilse eder os elsk. Jørgen Marsvin vor Mand, Tjener og Embedsmand paa vort Slot Landskrone, og hæderlig og højlærd Mand M. Tyge Asmundsen, Superintendent i Lunde Stift. (Ny kgl. Saml. 1128. 4).

²) Det er de saakaldte Klemmebreve af 9de Maj 1555.

klage, att Sognepresterne en part sker stor v-ret imod saadane kongelige breffue, paa hues dennem saa til deris vnderholding vdlagt er. Vdi lige maade beklagis oc, at den geistlige Ordinantze icke fyllist giøris, oc at møgit skal were frakommit presterne aff deris rette Rente oc indkomst, saa oc aff den eyedom, som hører til deris prestegaard, imod for^{ne} Ordinantze; huorud offuer vi idelig aff de prester, som i saa maader nød lider oc v-ret vederfaris, besueris med klage oc offuerløb. Da paa det engang for alle paa saadan besuering maatte giøris en ende, oc vi med slig daglig klagemaal maatte bliffue forskaanit, oc presterne saa vel som oc degnene ingen v-ret skulle see paa deris gaarde, bolige, eller huad dennem effter Ordinantzen med rette tilkommer, men maatte rolige nyde saadan deris gaarde oc bolige med huad til deris vnderholding dennem var vdlagt, saa oc hues eyedom til deris prestegaarde hører med rette: beder vi eder oc alvorligen befale, at i med al fliid grandgiffuelig forfare vdi Sielandtz stigt, huad som findis att vere forræckt eller frakommit presterne aff den deel, høybemeldte vor kiere Her Fader dennem til deris vnderholdning vdlagt oc bebreffuet haffuer. Saa och om nogit med v-ret er kommit fraa deris prestegaarde, siden Ordinantzen bleff giort, aff det dennem med rette thilhører, oc i huis andre maader Ordinantzen, saa møgit deris prestegaarde, bolige oc vnderholdning er anrørendis, icke er fyllistgiort. Sammeledis at i oc forfare, huad mangel oc bryst der findis vdi stigtet enten paa presternis eller scholetienernes vnderholdning, och det skriftteligen med all flidt klarligen forfatter oc inden aars dagen nest efter dette vort breffis datum regnendis os det tilskicker oc til hende lader offuerantworde. Siden ville vi tiltæncke middel oc raadt, huorledis huer prest oc Gudtz ordtz tiener, som findes at vere v-ret vederfaret endten paa deris vnderholdning eller paa den eyedom oc tilligelse, som med rette hører til deris prestegaarde, maae vederfaris rett, oc att huer maae oc skal komme til det, hannom tilhører oc bør at haffue med rette. Thenne vor alvorlig villie oc befalning ville vi vden al forsømmelse throelig ved den edt, i os med forvant er, vdrettet haffue, oc derfor ingen forsømmelse tage, saa at vi inden for^{ne} dag maae bekomme her om en endelig oc klar beskeden, at vi os der efter altingest

kunde haffue at rette. Der til vi oss visseligen forlade. Giffuit paa vort Slot Fridericksborg den 15 dag Maj Aar 1571.

Vnder vort Signet.

Friderich.

Gammel Afskrift i Konsist. Arkiv, Pakken Nr. 190.

4.

Kongebrev til Kapitlerne om at Præbendekaldene skulde forsynes med selvstændige Sognepræster.

Frederich thend Anden mett Gudtz Naade Danmarckis, Norgis, Vendis och Gottis Koning etc.

Vor synderlig Gunst thilforn. Wiider, att wii ere komne vdi Forfaringe, huorledis att mange aff Presterne thill the Sogner, som Prelater och Cannicker thill theris Prelatur och Cannickedom haffue Jus patronatus thill, skulle ickē haffue slig Vnderholdinge, huor mett the thennom kunde behielpe, aff thend Orsage att the, som samme Sogne haffue vdi Forsuar, vppebere største Parthen aff thend Renthe, som Presten skulle leffue aff, och enddog wii haffue confirmerit Capittels Priuilegier och Statuter, och for oss self ther fore icke wille ther paa giøre nogen Forandringē, dog effterdi thet er christeligt. billigt och rett, att en Gudtz Orditz Thiennere och Sielesørgere mett thilbørlige Løn och Vnderholdinge bliffuer forsørgett: bede wi ether och begiere, at I mett Superintendenten ther vdi Stiget wille giøre en christelig Skick och Ordning ther paa, och thet saa ligeligen emellom ether self indbyrdis vdi Capittelitt forhandle, att saa mange Prester, som Capittelet haffuer Forsuar offuer, mue bekomme Prestegaarde, thennom self besidde och frii beholde, och siden self vppebere Thienden, och theraff giffue thill thend Prelathe eller Cannicke, som haffuer Jus Patronatus till samme Sogen, en liidelig Pension och Affgift, och ther mett saa bestille, som I mett en god Samuittighed for Gudt wille andsuare. Och hues I vdi saa Maade om forskreffne Presters Vnderholdinge giørendis och forhandlendis worder, att I thett vnder Capittels Indsegle giffue beskressuit, och thill oss forskicker, saa thet kand were thilstede inden Jull førstkommendis. Siden wille wii thett mett wort Breff confirmere och stadfeste. Och skall Capittels Statuter her mett intett were derogerit vdi nogre Maade. Ther mett giøre

I oss synderligen thill Vilge. Skreffuit paa wort Slott Frederichsborg thend xv. Dag Septembris Aar etc. Mdlsxj.

Vnder wort Signett.

Friderich.

Udskrift: Oss elskelige hederlige och hoglerde Mend, Prelater, Cannicker, Vicarier och menige Capittell vdi Roskilde Domkircke.

Langebeks Afskrift (efter Originalen) i Geh.-Ark., topograf. Saml., Roskilde. Lignende Breve udgik til Landets andre Domkapitler.

5.

Kongebrev til Hofpræsten M. Niels Nielsen Kolding angaaende Præstekaldet i Syv.

Thill Mester Niels Nielsenn.

Frederich. Wor synderlig gunst tilforrn, wider att efftersom i nu siste gang paa wortt Slott Frederichsborg oss haffue titalitt paa thend prestis wegne, som tilforrn haffuer weritt Capellan vdi Roskilde Domkirke, att wij hanum med Siuff Sogenn wilde forlene, thett wij och effther eders vnderuisning bewilgitt haffuer, och ther paa giffuit hanum wortt breff. Tha kunde wij ether naadigst icke forholde, att thend prest, som nu haffuer for^{ne} Siuff Sogen, haffuer nu weritt hoss oss och giffuit tilkende, huorledis hand mett Capittels beuilling och samtycke loughigenn er kalditt til samme Sogen, haffuer och giordt sine Sognefolk saadann thienest inden kirken och vden, att hand seg forseer, att the icke skulle haffue thenum offuer hanum att beklage, saa hand therfor wed seg vdi ingen maade same sin kald att haffue forbrott. Beretter och ther hoss, seg att haffue Hustru och Børn, huortil hand haffuer aldels ingen anden vnderholding, end hues rentte hand aff for^{ne} Sogen kand opbere. Och thersom hand saa ther fran skall forskiudis, molte hand mett Høstru och Børn gange att thigge, effther som hand sig ther om ydermere for oss haffuer beklagitt. Tha haffuer wij thenne leylighed hoss oss betencktt och offuerueid, och befinde ligeuel thett att were fast Conscientz werk, att for^{ne} prest fran sin loughig kald saa vfor skyltt skall vdstødis, och kand dog were vuisse, nar hand med nogen kald kand bliffue forsørgitt, thersom aldingist effther

ordinantzen forhandlis skall. Thi bede wij etther och wille, attj thett saa wille bestille, att for^{ne} prest hereftther som tilforn beholder Siuff Sogenn, och thend prest, som tilforn haffuer weritt Capellan vdi Roskilde Domkircke, nyder thett Vicarie, som hand aff Capittel paa hans Embedis wegne mett forlentt er, til saa lenge hand kand fange nogen anden kald, huor aff hand seg vnderholde kand. Ther mett skeer wor wilge. Schreffuitt paa Nyborg Slott thend 31 Octobris Aar Mdlxxij.

Sjælandske Tegnelser, XII, 83.

6.

Kongebrev om at Præster og Degne skulde være de nærmeste til at faa Kirkejorder i Fæste.

Vi Frederik den anden (osv.). Gjøre alle vitterligt, at efterdi vi komme udi Forfaring, hvorledes en Part Sognepræster og Sædedegne paa Landsbyerne her udi Sjælands Stift dennem skulle beklage, at de have føje Jord at bruge til deres Præstegaarde og Degnebolige, og derfor underdanigst ere begjærendes, at naar nogen Kirkejorder bleve ledige, at de da for nogen anden maatte være dennem næst for aarlig Landgilde og Afgift, som der bør af at gange: da efterdi vi gjerne se, at de Sognepræster og Sædedegne, som ikke noksom med tilbørlig Rente og Underholdning ere forsørgede, maa blive forfremmede, have vi af en sønderlig Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tilladt, at hvor nogen Sognepræster eller Sædedegne findes, som ere brøstholdne og have ringe Jord at bruge, maa og skulle de, naar nogen Kirkejord falder og bliver ledig, dennem for nogen anden bekomme, nyde, bruge og beholde uden Indfæstning, og skulle de være forpligtig deraf til gode Rede aarligen at udgive til Kirken hvis Landgilde og Afgift, som af samme Jorder plejer og med Rette bør at afgange. Dog skal med samme Kirkejorder aideles intet handles imod Recessen, men den i alle Maade hermed uforkrænket. Givet paa vort Slot Frederiksborg den 28 Dag Januarii Aar MDLxxiiij. Vnder vort Signet

Friderich

Afskrift ved Synodalierne i Gl. kgl. Saml. 3667. 8.

7.

Synodalbeslutning om Tiende af Annexpræstegaarde.

Jeg Povel Madtzen D., Superintendentens udi Sjælands Stift, kjendes for alle med dette mit aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd 1575, den Onsdag næst efter Lazari, som var d. 8 Juni, udi almindelig Provstemode, som den Tid holdtes udi Roskilde, blev der givet tilkjende, at der begav sig sommesteds Uenighed om Tiende, som gives af Annexpræstegaarde, udi det at de, som have fæst Kongl. Maj.s eller Kirkens Part af Korntienden, ere begjærendes, at de Bønder, som sidde udi Annexpræstegaarde, skulle skifte deres Tiende udi 3 Parter, og deraf give Kongen, Præsten og Kirken hver sin tredie Part, ligesom det sker med andre Bønder deres. Da tilspurte jeg menige Herredsprovster over al Sjælands Stift med mange af Sognepræsterne, som den Tid tilstede vare, hvorledes der plejede almindelig dermed at holdes: og da gave de tilkjende allesammen, at det var menlig Skik her udi Landet, at de Bønder, som sidde udi saadanne Annexpræstegaarde ikke plejer at give deres Tiende til nogen anden end Præsten. Og var der mange tilstede samme Tid, baade Provster og Præster, som havde saadanne Annexpræstegaarde, og befandtes, at de selv tog Tiende af dennem allesammen, og hverken Kongen eller Kirken fik der noget af. Og dersom nogensteds maaske anderledes kunde være tilgaaet, da var Sognepræsten sket Uret udi den Maade, og imod Kong. Maj.s Ordinans, som klarlig formelder udi den 6te Riber-Artikkel, at Sognepræsten, som haver saadanne Annexpræstegaarde, maa opbære og nyde al Frugt og Landgilde af dennem. At dette fornævnte saa udi alle Maader forhandlet er, som forskrevet staar, vidner jeg med mit Signet her under trykt. Skrevet Aar og Dag ut supra.

Paulus Mathias, propria manu.

Afskrift ved Synodalierne i Ny kgl. Saml. 1171. 4.

8.

Kapitlet udi Roskilde Domkirke fik Brev, hvorledes ringes skal for Lig.

Vor senderlige Gunst tilforn. Vider, at vi komme udi Forfaring, at naar nogen dør eller afgaar der udi Byen og skal

begraves, da ringes der 2 eller 3 Gange for samme Lig, og efterdi slig Skik og Ceremoni udi Pavedømmet er opkommet, og det andensteds her udi Riget ikke er sædvanligt, at man ringer for Lig uden een Gang, og naar det begraves: da bede vi eder og alvorligen ville, at I ere fortænkte at holde slig Skik udi eders By, som andensteds her udi Riget, og som udi Kjøbenhavn, saa der ikke ringes for noget Lig mer end een Gang, og det naar Begravelsen skal holdes. Dermed sker vor Vilje; thi vider eder herefter at rette. Actum Frederiksborg d. 24 Augusti 1576.

Sjælandske Tegnelser XIII, 183—4.

9.

Brev til Eggert Ulfeld, Stiftens Breve anrørendes.

Vor Gunst tilforn. Vid, at eftersom vi have ladet registrere alle Stiftens Breve, som fandtes der paa Gaarden og lyde paa Stiftens og Kirkernes Gods, og du dennem herefter skulde have udi Forvaring, da bede vi dig og ville, at du litteligen overser samme Register og siden forfarer, om det Gods, som samme Breve lyder paa, endnu ligger til Stiftet og Kirkerne, og dersom da nogen anden findes at have af forⁿe Gods eller dets Ejendomme udi Værge, som de Breve paa lyder, du da forfarer, hvad Adkomst de derpaa have. Og hvis noget med Urette er Stiftet eller Kirkerne frakommet, at du det da med Rette igjen inddeler og tager Dom for dig, rammendes derudinden vort Gavn, som vi dog tiltror. Dermed etc. Actum Frederiksborg d. 16 Dec. 1576.

Sjælandske Tegnelser XIII, 219.

10.

Menige Sognemend wdi Kalsslunde och Kagstrup Sogner finge breff at schulle annamme Her Hans Kiusse till theris Sogneprest, vt sequitur.

Wij Frederich etc. Hellsse ether wore wndersotte menige sognemend vdi Kalsslunde och Kagstrup sogner boendis euindeligen mett Gud och wor naade. Wiider, att epther som ethers sogne prest nogen tiid siiden er bleffuen død och affgangenn, och oss elsk^e hederlig mand her Hans Pederssen Kiusse aff Superintendenten er forskickit till ether, attj hanum egen for en

Sogneprest skulle annamme, och wj komme vdi forfaringe, huorledis en part aff ether weigrer ether ther vdi och icke wille giffue hanum kald, end dog attj hanum mett billighedt huerken for hans egne Personn icke heller for hans Predickenn eller Lerdome kunde straffe eller beskylde, menn allene aff thend aarsag, at ther schall were en gammell Prestequinde, som wilde giffis egenn, och j icke anden end thend Persoenn, hinde fick, wille haffue till sogneprest. Tha eftherdj for^{ne} her Hans Kysse for saadanne aarsags schyld icke met billighedt kand formenis samme kald aff nogne faa Sognemend, som for^{ne} Prestequinde kunde were tillgiffne, och wj icke heller saadanne wtibørlige handell och misbrug wille haffue tillstedt, bede wj och strengeligen biude menige Sognemend vdi begge for^{ne} Sogner, attj tilltencker strax for^{ne} her Hans Kysse att annamme, och hanum och ingen anden samtycker och bekiender for ethers rette Sogneprest. Giffuendis och fornøyendis hanum ethers thierende och ald andenn Rente och Rettighedt, som j ethers sogneprest pleye och plichtig ere att giffue. Hand schall egen sig emod ether tilbørligenn skicke och forholde och giøre ether slig thieniste inden kirken och wden, som en sogneprest och rett Seellesorger sine Sognefolck plichtig er, saa ingenn mett billighedt schall haffue sig offuer hanum att beklage. Ther mett scheer wor wilge och befallinge. Thj wiider ether ther ephther att rette wnder wor høigiste straff och vnaade. Giffuit Frederichsborg 21 Augusti Mdxlvii.

Sjælandske Tegnelse XIII, 312.

11.

To Kongebreve angaaende en Præst i Steensmagle, som blev domt fra Livet.

a.

Her Christopher Suendtzenn, fordom Sogneprest vdi Steensmagle, fick Kong. Matt. breff, vt sequitur.

Wij Frederich thend andenn etc. Giøre alle witterligt, att ephthersom thenne bressuissere her Christopher Suendtzenn, fordom Sogneprest j Steensmagle och Steenlille Sogner, haffuer nu en tiid lang fenckligenn weritt anholdenn for nogen misshandling, hanum haffuer werit tillagdt, som sexten mend haffue suoritt hanum vdi schyldig at were, och hand nu, siiden hand till Borgen

er, icke kand forfølge thend Sag till Thinge, aff thend Aarsage theris Dom formelder hanum fridløss att schulle bliffue: Tha epherdj hand mener, the widnisbyrd icke ret at haffue wondit, Neffninge haffue suorit epher, och paa thet hand icke schall haffue sig att beklage vdi nogre maade at schee forkort, tha haffue wj af wor synderlig gunst och naade wnd och tilladt, och nu mett thette wort obne breff wnde och tillade, att for^{ne} her Christopher maa were och bliffue frij och leddig vdj samme Borgenn, att følge sinn Sag till herritzting, landzting och andenstedtz, huor hans Ret falde kand, och icke for for^{no} Dom och tredløsse maall, hanum er offuergangenn, att schulle foruissis frann hans Ret. Dog schall the sexten neffningsmend, som hanum haffue offuersuorit, for theris Eedt och Thoug were och bliffue frij och wfelde, wden hand thenum ellers lougligen kand felde. Icke heller hand for thette wort breff schyld att schulle mue sagenn forholde, men thend nu strax begynde och siiden fuldende. Saa frampt hand thette wort breff missbruger, wj icke schulle lade straffe offuer banum epher dend dom, tillforn gangen er. Actum Andworschouff Closter, thend xv Octobris Aar etc. Mdlxxvii.

Sjælandske Tegnelser XIII, 332.

b.

Gertrud Her Christoffers quinde sich Kon. Matt. breff att maa giffte sig, saa liudendis.

Wij Frederich etc. Giøre alle witterligt, att som Her Christoffer, som bode wdj Steenløsse Magle, nogle aar forleden for nogen hans grossue Misshandell er bleffuen paagressuen, och nu er dømpet att straffis paa liffuitt, och hans høstrw Gertrud Suendtz daatther Oss nu paa thett vnderdanigst haffuer ladett besøge, giffuendes tilkiende, huorlethes hun nu paa nogen aars tid, siden hendes hosbonde for hans forseelse er bleffuen fenglich indsatt, haffuer siddett wdj armod och inthett haffuer att holde seg med, vnderdanigst begierendes, thersom hun kunde komme thill itt erligt giffthermaall, hende tha motte tilstedis att giffte seg igen. Tha haffue wij nu, anseendis thend leilighed och slig hendes wilkor, naadigst beuilgit och tilladt, att thett schall were for^{ne} Gertrud Suendtz daatther fritt och wbehindred fore hereffther att

maa gifte seg, huor hun seg best kand forsee och komme thill itt skammeløst brød. Forbudendes alle, ehuo the helst ere eller were kunde, for^{ne} Gertrud Suendtz daatther her met att hindre eller wdj nogen maade forfang att giøre. Vnder wor hyldist och naade. Datum Kroneborg 1 Junij Anno 81.

Sjælandske Tegnelser XIV, 466—67.

12.

Bisperne her udi Riget finge Brev, hvorledes de dennem skulle forholde med Præster at ordinere og vie.

Frederik etc. V. s. G. t. Vider, at vi tit og ofte overløbes baade af Skibspræster og andre, som eder og vel bevidst er, at vi dennem undertiden forsaarsages at forskrive til eder om Kald, og maa vel ske, at en Part understaa dennem at lade sig vie til Præster, som siden udgive sig for Skibspræster, endog de ikke have noget vist Kald; en Part ogsaa af Adelen befordres dertil hos eder for nogen ringe Tjenestes Skyld, de kunne have hos dennem paa en Tid lang, at de siden kunne være noget Kald des nærmere. Da have vi for godt anset, baade paa det vi saavel som I med saadanne Personer maa forskaanes, at I ingen efter denne Dag skulle maa ordinere eller maa vie til Præst, med mindre de have noget vist Kald. Thi bede vi eder og ville, at I ere fortænkte udi, herefter ingen at ordinere, uden de enten have eller ere beskedne til noget vist Kald, med mindre nogen anden sønderlig Lejlighed forefalder, at I selv kunne tænke det at være fornøden, at vi, det meste muligt er, maa blive med deres Overløb forskaanede. Dermed sker vor Vilje. Thi vider eder herefter at rette. Skrevet paa vort Slot Silkeborg den 23 Augusti Aar etc. 1578.

Afskrift i Ny kgl. Saml., 1128. 4. Sjæl. Tegnelser. XIV, 114.

13.

Lauge Beck fck breff Landtzpresterne wdi Roskille boendis anvroendis, vt sequitur.

Wor gunst tillforn. Wiider, att wij komme wdj forfaringe, huorledis att en partt prester, som haffuer Sogner paa Landtzbyerne ther omkring Roskilde oc icke erre Vicarij, saa the skall

residere hoss Domkiercken wdi Byen, wnderstaar thenum att bosette seg ther sammestedt oc icke hoss thierris Sognekieke, huor wdoffuer thitt kand komme, att naar heftige Siugdum nogen paa kommer wdj thieris Sogner, att the ther offuer kunde bliffue forsømidt paa thierris Salighedtz wnderuisning. Thi bede wij theg och wille, athu allfluorligen tillsiiger alle the prester ther wdi byen boendis, som icke haffue Vicarie, att the rette thennum effther att boe och residere wdi thierris Sogner och icke ther wdj Roskilde, oc ther ware thieris kalld, som thett seg bør, saa frembt att ther som nogen bliffuer ther offuer forsømidt, och klager for oss kommer, the tha icke wille affsettis fraa thierris kalld och straffis ther wdoffuer, som wedbør. Ther med etc. Actum Friderichsborg xxi Aprilis Anno etc. MDLXXIX.

Sjælandske Tegnelse XIV, 195—96

14.

Superintendenterne offuer allt Riigit, som wore forsamlede wdi Kiøpnehavn med the hoglerde sammestedt, finge breff liudendis vt sequitur.

Friderich thend Anden etc.

Wor synderlige gunst tilforn. Wij wille ether her med samtblige och huer besynderligen wdi gunst och naade haffue aduaritt, epher athj nu ellers erre forsamlede ther wdj byen efter wor befalninge att forfatte nogen visse artickle, huorledis dømis skall wdj attschillige tilfald wdi echteskabs sager, att wij komme wdj forfaringe och sellff haffuer befundett, att her wdj Riigitt wdj Stifterne mangestedt findis stor brøst hoss prester saa well som prouister paa Landtzbyerne och wdj Kiøpstederne, att mange thieris leffnidt och lerdøm icke følgis adt, men en partt thennum fører ett wtilberligt leffnidt wdi ideligen druen-skab, horerij oc andre saadanne groffue lastere, huor med the giffluer andre forargellsse, som thett well nogle aff ether sellff well witterligt er om thierris handell, alligeucl i mett thennum paa thett beste offuerdrage, och endog wij oss well haffde tilforseelt, athj wden wor paamindelsse schulle haffue ett indseende ther med, dog epherthij saadanne brøst well findis, och saadanne laster icke sømmer presteligt embede, som schulle were andre till ett exempell eller oss som en øffrighed tillsett aff Gud att

lide och gedulde: Tha bede wij oc befale ether her mett allffuorligen och huer wdj seher, athj haffuer ett tilbørligt opseende wdj ethers stift paa Prouister saa well som Prester thieris leffnit, huorledis the skicke och skaaer thenum, och huess nogen findis att føre saadant forargeligt leffnidt, athj tha icke offuerseer mett nogen, men effther som ethers embede thett wdcreffuer, thennum strax affsetter, tillforordnendis andre guode gudfrøchtige duelige personer wdi thierris sted: Och athj icke seer egennum fingre mett nogen for willd, wenskab eller nogen fordell skyld, saa frembt wij icke schulle wiide thett hoss ether, eller befale wor Stigtzlenmand ether wadspurdtt att finde ther Raad thill. Her effther i ether wille wiide att forholde, effther som thett ether egner och bør. Ladendis thett ingenlunde etc. Actum Friderichsburgi 28 Junij Anno etc. 79.

Sjælandske Tegnelser XIV, 213. Af ovenstaaende Brev findes en tydsk Oversættelse i Pontopp. Ann. III, 438—9; men under den urigtige Dato: 8 Juni 1574.

15.

Kongebrev til Bisperne om at Højmessetjenesten i Kjøbstederne skulde være endt ved Kl. 10 slet.

Frederich then Anden etc. Vor synderlig gunst thilforn. Vider, effthersom wi komme wdi forfaring, adt thet wskickeligen thilgaar wdi Kiøbstæderne her wdj Riigit, mere end wdenlandtz, medt predicken och Gudtz ordtz thieniste, saa then icke ens alleuegne begyndis om Søndagerne eller andre høythidelige Dage: tha bede wi ether och wille, adtj ere fortænct wdj adt giøre then forordning hoess presterne wdi Kiøbstæderne offuer alt ethers Stict, saa adt thienisten begyndes och angaar saa bethimen dags effther Leiligheden, adt presten kand vere wdi predickestolen om viij slet, och all predicken medt ceremonierne kunde haffue ende ved x slet, och adt ther medt saa endeligen bliffuer holdet saa vel wdi en Kiøbsted som i en anden. Ther medt skeer vor vilie; thi lader det ingenlunde. Schreffuit paa vort Slot Kiøbenhaffn then 9 dag Februarij Aar etc. 1580. Vnder vort Signett.

Friderich.

Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1128. 4.

16.

Tvende Kongebreve om en Præstekaldelse i Ølsiemagle og Lellinge.

a.

Till menige Sognemend wdj Lellinge Her Søffren Jesperssen anrørendis, vt sequitur.

Wij Frederick etc. Helsse ether menige Sognemend wdj Lellinge sogen euindeligen med Gud och wor naade. Wij bede ether alle och huer serdelis strengeligen biude, attj retter ether effther att anamme och holde presten aff Ølsie Magle sogen, oss elsk^e Her Søffren Jespersen, for ethers rette sogneherre och Siele sørger, efftherthj hand louligen er kaldit till hoffuit sognen, Ølsie magle sogen, och haffuer ther paa bode collatz och confirmatz effther ordinantzen: giffuendis och giørendis hannom ethers thiende och anden renthe och rettighed, som i ethers rette seelsørger plichtig ere, och aff Arildtz tid giffuit och giortt haffue; hand schall egen were forpflicht att giøre ether thend tilbørlig thienniste inden Kircken och vden bode met lerdøm, leffnit och omgengelse, som en god christen Sielsørger sine sognefolck plichtig er och hannom eygner och anstaar. Her wider i ether aldels effther att rette. Thj lader thett ingelunde. Giffuit Frederichsborg 25 Maj Anno 81.

b.

Till Doctor Poffuell Her Jørgen Lauritzen anrørendis, vt sequitur.

Wor synderlig gunst tilforn. Wieder, att oss elsk^e Oluff Bilde wor Hoffsinder haffuer vnderdanigst ladett giffue oss tilkiende, hurledes hans Moder oss elsk^e fru Byrgitte Rosenkrantz, Peder Bildis efftherleffuerske, och hinded thiennere menige Sognemend wdj Lellinge sogen schulle haffue sambytycht och kallit en wid Naffn Jørgen Lauritzen, som aff ether haffuer weritt forskreffuit, thill theris Sogneprest effther thend Prestis død, som samedstedtz tilforn wor, som thett kaldtz breff, som hun med menige Sognemend banom ther paa giffuit haffuer skall wduisse, hur effther hand och nogle gange sammestedtz haffuer giortt kirckethienniste. Ther effther skall thennom en anden weritt presenterid och paaathrength, huilchen Sognemendene wdj

Ølsie Magle sogen haffuer anthagitt emod for^{ne} Lellinge Sognemendtz kald och minde, huor wdinden hun seg wnderdanigst for oss besuerger, att en anden, effther att hun och menige Sognemend haffuer en sambtycht och kalditt, skulle thennom emod ordinantzen paathbrennis, och effther att wij wide oss att erindre, att oss elsk^e Lauge Beck oss wdj nogre maade her om berett haffuer och forhuerffuitt wortt Breff, att Sognemendene wdj Lellinge Sogen skulle anamme thend, som till Ølssemagle war schickitt och kalditt, och for^{ne} Oluff Bilde paa sin Moders och hindis thienneris wegne sig, effther som forskreffuitt staaer, vnderdanigst beklager her med icke effther Ordinantzen att were forhandlid, och meener, sine thiennerer saa well som Ølssemagle Sognemend burde att sambtocke och kalde, huilchen the skulle haffue till Sielesørger: Thj bede wij ether och allffuorligen befalle, attj tilthager ether the høglerde wdj Kiøpnehaffn met Sognepresterne ther samestedtz, och i motte indstefne thennom for ether med thett første samme thuende Personer met begge theris breffue och beuissninger, the haffue paa bode Sider, och ther aff grandgiffueligen forfarer aldt Leiligheden, huilchen aff for^{ne} thuende Personers kaldt till for^{ne} Lellinge Sogner findes rettit wuildigst och loughligst, och ther effther ere fortentt altingest therudinden att forhandle, giøre och forordne effther ordinantzens indhold och wduissning, saa framt ther emod wdj nogre maade handlis, I tha icke wille stande oss therfor till rette, och huiss i ther om forfarendes och forordinerendes worder, attj thett wnder ethers Signeter giffuer clarligen fran ether beseglitt, som i wille andsuare for Gud och were bekiendt for oss. Ther met etc. Datum Kroneborg thend v Junij Aar Mdlxxxj.

Sjælandske Tegnelser XIV, 460. 468.

17.

Kongebrev om Forsørgelse af Betlere¹).

Wi Frederich then Anden etc. Giøre alle vitterligt, adt effthersom wi komme wdi forfaring, adt ther fast alleuegne her wdi Riigit skal vere mangfoldige Betlere och Tryglere, ther aff

¹) Det her meddelte Brev er stilet til Lunde Stift; lignende Breve udgik ogsaa til de andre Stifter. Jfr. foran, S. 378.

menige Mand meget besueris: och endog Recessen formelder, huer Sogn adt skulle føde sine egne Betlere, wi och adtskillige andre Breffue och Forordninge haffue ther om ladet wdga, saa fornemme wi alligeuel, saadant icke at kunde haffue fremgang, och thet wdj nogen maade ther aff kunde foraarsages, adt wdi en part Sogner ere the saa mangfoldige, adt the wden Almuens store besuering icke kunde ther fødis och wnderholdis. Tha paa thet adt ther paa maatte giøris en ræt skick och forordning, huorledis best ther met kunde forholdis, saa adt huor en Sogn icke kunde sine Betlere wnderholde, adt ther tha lagdis tho eller tre Sogner thilsammen, och the tha thennem, som wdi the Sogner haffue hiemme, skulle føde och wnderholde: haffue wi thilbetroet och befalit oss elsk^e Axel Gyldenstiern, Embidtzmand paa vort Slot Landtzkrone, och Corffuitz Viffert, Embidtzmand paa vort Slot Malmø, vore Mend och Raad, adt skulle medt thet første omdrage wdi vort Land Schaane, och ther om randsage och offuerueie Leiligheden och giøre ther paa en kort och skickelig forordning, huorledis medt samme Betlere wdi for^{ne} vort Land Schaane kand best forholdis, och siden paa samme skick forsende ind i vort Cantzeli en klar fortegnelse, saa ville vi vore Breffue ther om lade wdga. Giffuit paa vort Slot Kiøbenhaffn then 19 Junij Aar etc. 82. Wnder vort Signet.

Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1128. 4.

18.

*Beretning om Gejstlighedens Deltagelse i Prinds Christians
Hylding i Ringsted 1584.*

Ringstadix anno Domini 1584. 8 Julii pompa regia apparata est, processus instructus, et ceremonix adornatæ sunt hoc modo.

Bispen, Doctor Poffvel Madtzson, lod befale, att alle Prouster, oc med huer Proust 2 Prester, samme dag skulle forsamlis till Her Peders i Ringsted, som Bispen laa i herberge, oc følge hannem oc Rectorem med de høylerde derfra oc till Pallatzet, oc tøffve der neden fore till de bleffve opkaldede ved præconem¹).

¹) Paa det forudgaaende Landemode havde Bispen givet følgende Bestemmelser med Hensyn til den forestaaende Hylding:

Ad inaugurationem ducis Christiani 4. præpositus et duo pastores (fratrum aliorum literis obsignatis et cæjuslibet manu atte-

Pallatzet først opbyggt aff fyrretreer med rygstycker runden om, en bred trappe, att 4 eller 6 kunde gaa der op oc neder jeunsides. Er et sterck recke giort omkring Pallatzet, samme recke giort inden oc uden skiult oc offverhengt med røtt Engilst; en benck oc sæde for Kongen oc for den unge Herre, med 2 røde fløyels dyner paa; Pallatzset offverlagt med røtt Engilst att gaa paa oc sidde paa knæ att suere paa med opracte fingre. Kongen kommer fra Closteret riddendes, oc ved hans venstre side rider den unge herre paa en liden brun hest, en herremand ved huer side hans bidsell, oc en herremand ved huer side hans sadell. Som de ere opkomne paa Pallatzsett til sede, præco Absolon¹⁾ høyt aff et register udrobt, att alle stater skulle fremkomme att suere hyldist. 1. Herremend 10 eller 12 huer ved Naffn, de opkommer, med høy røst, opracte fingre oc med knæfald gjør Jurament. De gaar neder, andre ved naffn saa mange igien opkaldis, gjør ligesaa siden, men igien er aff Adelen. 2. Præco kalder Prælater, Canicker oc Klercke aff Roeskild Capittell. 3. Præco kalder Rectorem, Bispen oc Professores i Kiøbenhaffns Universitet. 4. Præco kalder 4 Herritz-Prouster, huer herret ved naffn, oc med huer Proust ere 2 Prester. Naar disse gaar neder, kaldis andre op, men igien ere. 5. Præco kalder Borgemestere aff Kiøbenhaffn oc aff nogle andre steder, oc med huer Borgemester 2 raadmend, oc det saa landet om. 6. Præco kalder 4 Herritzfogder, huer herret ved naffn, oc med sin foget 2 bønder, oc siden saa mange andre. Disse alle oc aff alle stater med klar oc høy røst med opracte fingre oc knæfald, ved Gud oc hans hellige ord, loffver den unge Herre, Her Christian den fierde, troskab, huldskab oc mandskab, oc dett foruden al Argelist. Rett form oc maade till samme Jurament oc Eed fremholder oc forneffner Kongens Cantzler Niels Kaas, hand neffner

statis muniti) in placito generali Ringstadix apparebunt 8 Idus Julii 1584.

De errore corrigendo In titulo inani arrogantium, ut: ego Magister Claudius, pastor Ecclesiarum etc.

Prohibet Episcopus togis et pileis uti in ipso conventu regali et generali, sed tunicarum et tegminum Dominicorum erit usus.

¹⁾ Vistnok den kgl. Sekretær Absolon Juel til Meilgaard.

Juramentens ord først for alle dem, som suerge samme dag, ett selskab efter ett andet.

Homagio præstito ac facto juramento, iisque descendentibus, in prædam datum est pannum, quo ornatum, circumdatum et stratum erat pallatium, in qua direptione multi sunt vulnerati, colaphis cæsi, fustibus obruti, multi præda ommissa verbera et vulnera receperunt, interdum ad sangvinis effusionem ventum est. Longo abhinc tempore ingens æstus et intensus fuerat ardor, adeo ut viderentur nascentia terræ periclitari. His nunc ceremoniis absolutis, Regeqve cum Principe et comitatu ex pallatio descendente ac in monasterium se conferente, ingens pluvia decidit, abundantioorem et intensioorem non vidi unquam. Qvod bonum præsagium principi fuit electo, et fælix quasi omen, ut fortunam habeat mitem, utqve ex votis omnia ipsi respondeant. Qvod ipsi tribuat trinitas alma. Amen. Hinc singuli in sua se contulerunt loca.

Afskrift ved Synodalerne i Univ. Bibl., Donatio Variorum 34. 4.

19.

Sjælønds Stifts Præster i Aaret 1584.

I Anledning af den i forrige Stykke omtalte Hylding samledes Præsterne provstvis og udvalgte visse Mænd, i Regelen tre, af deres Midte, hvilke da af de øvrige forsynedes med Fuldmagt til paa egne og de hjemmевærendes Vegne at møde og hylde Prinds Christian. Da de originale Hyldingsfuldmagter endnu gjemmes i Gehejmearkivet, kan det maaske interessere at faa en Oversigt over Sjælønds Stifts Præster paa denne Tid. Provstierne anføres her i alfabetisk Orden. De Præster, som have udfærdiget og egenhændigt underskrevet Fuldmagterne, nævnes først, og derefter de valgte deputerede, hvilke ikke have underskrevet. Lille Herred danner dog en Undtagelse, da alle Præsterne fra dette lille Provsti mødte ved Hyldingen. I mange af Provstierne ere Soggenes Navne ikke anførte; hvor de nævnes, ere de medtagne her, almindelig med den paa hin Tid brugelige Skrivemaade, naar der er noget mærkeligt ved den. Til Slutning er Stedet og Dagen, da Fuldmagten udstedtes, anført.

Alsted Herred: Jesper Inguorssen, Michill Pederssen, Bartell Pederssen; de udvalgte vare Herredets Provst Peder Matsen, samt Præsterne Laurits Jørgensen og Jens Nielsen. (Biernit, 22 Juni 1584).

Arts Herred: Jørgen Nielsen i Viskinge, Chrestenn Andersenn paa Rønes, Jens Pedersen i Tømerup, Christiern Simonsen i Bregninge, Christen Christensen i Versleff, Niels Hansen i Aarby, Seueren Christensen i Uby, Jacob Seffrensen i Rørby, Friderich Knudtzen i Svalerup. **Skipping Herred:** Mechil Hanssen i Vallekilde, Bartthell Pederssen i Felitzleff, Morthen Rasmussen paa Seerø. Disse valgte Niels Hansen i Fulede, Provst i begge Herreder, Jørgen Jacobsen i Kallundborg og Jesper Melchiorsen i Røkløf. (Fulede Magle, 30 Juni).

Bieverskov Herred: Niels Oelsenn, Magnus Lauritsen, Annders Erichsønn og Jørgenn Lauridzenn valgte Provsten M. Jonas Jacobsen, Hans Matsen og Hr. Rasmus. (Kongens Herfølge, 1 Juli).

Borse Herred: Hans Lauritzøn i Vordingborg, Bent Truelssen i Snesø, Thomas Christensen i Allersløf, Peder Perssen i Uby, Peder Claussøn i Borse, Lauritz Rasmusøn i Præste, Bonde Bossønn i Beldringe, Niels Hanssøn i Mern og Jacob Hanssøn i Kallehave udvalgte Provsten Oluf Madsen i Egesborg, Christen Nielsen i Everdrup og Christen Christensen i Jungshoved. (Borseherred, 20 Juni).

Faxe Herred: Anders Persen i Roolthe, Jens Oluffsen i Spjellerup, Jens Hanszen i Olstrup, Knud Nielsen i Kongsted og Niels Hanssen i Karise, valgte Provsten Christen Nielsen i Faxe, Mester Povel Nielsen i Dalby og Tureby samt Peder Andersen i Egede. (Faxe, 29 Juni).

Flakkebjerg Herred: Hans Persen i Skelskør, Tames Matzen i Marrede, Rasmus Jensen i Vindinge, Seueren Ibsøn i Førsløf, Jesper Nielssen i Hosløf, Oluf Hanssøn i Hyllested, Miickil Powillssenn i Ørsløf, Jens Egertssen i Tjæreby, Anders Jenssen i Magleby, Michiil Hanssen i Eggesløf, Lauritz Lauritzsøn i Skyrpinge, Hans Raer i Gimlinge, Jenns Chrestennssenn i Sorby, Mogenns Jennssønn i Krummerup, Anders Perssen i Tyustrup, Jens Jacobssen i Gundersløf og Christen Laurentzson paa Omø valgte Peder Winther i Høve, Vicepræpositus i Provstens Hr. Hanses Sted i Skelskør, Mester Jens Morsing i Karrebæk og Christiern Nielsen i Vallinsved. (Flakkebjerg Herred, 24 Juni).

Hammer Herred: Peder Nielssen, Villom Rasmussen, Lauritz Hannssønn, Matz Bertelson og Hans Andersson valgte Provsten Laurits Jørgensen, Gregers Nielsen og Knud Hansen. (Togsverd, 30 Juni).

Holbo Herred: Jacob Niellssen, Niels Gregerssen, Lauritz Jacobsszenn, Michel Rasmussen og Chrysostomus Jensenn valgte Provsten Hr. Hans og Præsterne Hr. Jørgen og Hr. Hans. (Holboherred, 22 Juni).

Horns Herred: Morthen Jenssen, Anders Joenssen, Anders Siuerssønn valgte Provsten Peder Søffrensen, Jens Quist og Hans Thagesen. (Hornsherred, 30 Juni).

Lille Herred: Provst Erick Michelssen i Tostrup, Niels Pedersen i Sengeleøse og Christoffer Jacopsen i Torslund. (Tostrup, Onsdag før S. Hansdag).

Ijunge Herred: Peder Hanssøn, Seueren Pederssen, Niels Perssen, Anders Nielssen, Christoffer Paruus, Rasmus Lauritzøn, Seuffren Pedersen, Mickell Anderssen, Jøren Hanssen og Søffren Jenssøn valgte Provsten Rasmus Lauritsen, Laurits Nielsen og Anders Grimersen. (Helsingør, 3 Juli).

Løve Herred: Christoffer Jenssen i Helsingø. Seueren Nielsen i Stillingø, Oluff Lauritzsen i Reersløf, Rasmus Hansen i Giesløf, Zacharias Anndersenn i Havrebjerg, Henrick Nielsen i Vedby og Hans Søffrensen i Sæby valgte Provsten Mats Eschylidsen i Gjerløv og Bakkendrup, Mats Simensen i Ørsløf og Mats Seuerensen i Finderup. (Finderup, 29 Juni).

Mierløse Herred: Hans Christensen i Tølløse, Anders Esbernsen i Tersløse, Peder Rasmussen i Sønder Jerløse. Rasmus Søffrentzøn i Asminderup, Rasmus Oluffson i Undløse, Peder Jensen i Tostrup, Oluff Pederssen i Persborg, Chresten Jespersen i Bjergby, Peder Morthensen i Stenløs magle, Niels Jensen i Soderup og Lauritz Olsen i Niddløs valgte Provsten Hr. Christen Seurensen i Nørre Jerløs, Laurits Matsen i Holbæk og Mats Persen i Butterup. (Niddløs Kirke, 30 Juni).

Møn: Lauritz Jensen i Øster Borg og Niels Anderssen i Faunefjord valgte Provsten Jesper Christensen i Stege, Laurits Michelsen i Kjølby og Jens Nielsen i Magleby (Møn, 30 Juni).

Ods Herred: Rasmus Mortenssen i Asnes, Michil Lauritzøn i Nykjøbing, Hans Pedersen i Vig, Joachim Hansøn i Grevinge

og Jens Pedersen i Egebjerg valgte Provsten M. Laurits Tuesen i Højby, Christiern Hansen paa Odden og Jørgen Jensen i Faarevejle. (Odsherred, 3 Juni).

Ramsø Herred: Peder Andersøn i Egby, Seuerinus Olai, Anders Jenssen, Seueren Jesperssen, Jens Jensen i Høgelsie, Christiern Jørgensøn i Siu og Hans Oluffsen i Ørsted og Dostrup valgte Provsten Rasmus Augustinus, Laurits Svendsen og Mats Pedersen. (Borup, 22 Juni).

Ringsted Herred: Theogarus Petri i Valsøllille og Jøstrup, Jens Nielsen, Niels Hermantzøn, Thordt Stub, Lauritz Matsen, Niels Christensen og Niels Laurissen valgte Provsten Peder Matsen, Hans Nielsen og Søfren Nielsen. (Ringsted, 23 Juni).

Slagelse Herred: Michell Adamssønn i Slaugelse, Jens Nielsønn *ibid.*, Peder Morthensønn i Korsør, Seueren Gerssen i Synderup, Hans Hanssen i Vemmeløf, Niels Kiilsøn i Bjerby, Hans Nielsøn i Lundforlund, Niels Knudssen i Synderup¹⁾ og Oluf Pedersønn i Tornborg valgte Provsten Michel Andersen, Jens Persen og Staffen Povlsen. (Slaugelse, 1 Juli).

Smørum Herred: Jens Gødisson, Slotsprædikant i Kjøbenhavn, Per Persen²⁾ i Magleby, Jørgen Richorssøn³⁾ i Tornby, Hans Jensen i Hersted, Bo Olesøn i Ledøve, Jens Barthilsen i Ballerup og Moløve, Simen Jenssøn i Glostrup og Peder Syndby i Vallensbek. Sokkelunds Herred: Hans Lauritsen i Offuer ydre, Lauritz Nielsøn i Værløse, Niels Pederssøn i Søllerød, Rasmus Nielsen i Gjentoft, Christen Marthenssøn i Brønshøj, Inguor Oluffsen i Lyngby og Anders Søffrensøn i Offuer offre, valgte Herredernes Provst M. Desiderius Hansen Foss, M. Peder Vinstrup ved Helliggejsthus, M. Albret Hansen ved S. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, Christoffer Bentsen i Brøndby og Bo Olsen i Gladsaxe. (Brøndbyvestre, 29 Juni).

Stevns Herred: Benth Hanssen, Hans Pederssen i Store Heddinge, Niels Ollsen, Mathz Michelsen i Havnløf og Jacob Christensen i Strøby valgte Provsten Hans Andersen, Siger Ingelsen og Jacob Jacobsen. (Lille Heddinge, 30 Juni).

¹⁾ Saaledes staar der i Indledningen til Fuldmagten, men i Præstens Underskrift mangler Stedsbetegnelsen; da vi nu af andre Kilder med Vished vide, at Severen Gerssen var Sognepræst i Sønderup, er det rimeligt, at Niels Knudsen var Kapellan.

²⁾ I Seglet: P. M. ³⁾ I Seglet: J. N.

Strø Herred: Jens Pederson, Anders Jenssøn, Claus Knudssøn, Peder Matzøn og Jacob Monsen valgte Provsten Jørgen Nielsen, Peder Nielsen og Hans Michelsen. (20 Juni).

Sømme Herred: Frantz Olsen, Hans Olsen, Jørgen Hendrickssen, Madts Nielssøn, Jacop Ericksen og Knud Seuerensen valgte Jesper Andersen, Vicepræpositus i Provstens M. Frantz Olsens Sted i Roskilde, Palle Knudsen og Peder Jensen. (Roskilde, 12 Juni).

Tune Herred: Ingemer Nilssin, Jacob Christopherssen og Dynes Christensen valgte Provsten Anders Madtsen, Ingvor Jensen og Hans Pedersen. (Roskilde, 20 Juni).

Tudse Herred: Lauris Nielssen i Juderup og Holmstrup, Lauris Rasmussønn i Hørby, Suend Hanssen i Kundby og Jørgen Nielssen i Stigtsbjerg og Mørckiøffue, valgte Provsten Mogens Mickelsen i Hjembæk, Christen Jacobsen i Udby og Jacob Bjørnsen i Hagedsted og Gislinge. (Kundby, 30 Juni).

Tybjerg Herred: Jens Pedersen i Nesby, Jørgen Berthilsen i Helloffmagle, Nils Perssen i Nestved til Risløf Kirke, Inguer Nielssen i Bavelse, Lauris Anderssen i Glumsø, Veladtz Mogensen i Auffuersi, Bo Morthensen i Vester Egede og Jens Hansen til S. Martini Kirke i Nestved valgte Provsten, Mester Jørgen Andersen, Sognepræst til S. Peders Kirke i Nestved, samt Niels Lauritsen i Sandby og Peder Jensen i Tybjerg. (Nestved, 30 Juni).

Valburgs Herred: Jørgen Laurissen i Rye, Niels Pedersen i Saaby, Jøren Suendsen i Sæby og Hans Nielsen i Allersløf valgte Provsten Christoffer Michelsen i Hvalsø, Mads Naffvensen i Osted og Jens Olufsen i Hyllinge. (Saaby Kirke, 30 Juni).

Ølstykke Herred: Rasmus Hanssøn i Farum og Peder Jenssøn G. valgte Provsten Laurits Hansen i Snostrup, Greers Jensen og Oluf Knudsen. (Snostrup, 29 Juni).

Anm. Da de foran meddelte Aktstykker ere afskrevne efter forskjellige Kilder og med flere Aars Mellemlum, er der indtraadt den Uregelmæssighed, at nogle af dem her gjengives i vor Tids Sprogform, medens andre nøjagtig følge vedkommende Kildes Retskrivning. Jeg an-saa imidlertid ikke Sagen for at være af den Vigtighed, at der af den Grund behøvede at tages ny Afskrifter af en Del af Brevene.

Et Blad af Horne-Asdal Præstekalds Historie.

Ved Pastor J. J. F. Friis.

I mange Sognekalds Præsterækker træffer man paa en eller anden Præst, om hvilken det hedder, »at han er dømt fra Embedet«, uden at det i mindste Maade er angivet, hvorfor han leed en saa forsmædelig Straf, og kun ringe er det Udbytte, man kan erholde enten af Archiverne eller Sagnet, naar man vil eftersøge Grunden til Begivenheden, især naar denne ligger langt tilbage i Tiden. Horne-Asdal Præstekald har den sørgelige Ære at tælle tvende af sine Præster blandt de Dømtes Tal.

Den Ene var Hr. Claus Hansen Bang (1654—62); men om ham vides ikke Andet, end at han var med at underskrive Souverainitetsacten 10de Januar 1661, medens Sagnet endnu ikke aldeles har glemt den anden Præst, der maatte dele hans Skjæbne, Hr. Peder Jacob Hvid, hvis Historie vil blive Gjenstand for denne Undersøgelse, der forsaavidt ogsaa kan være af Interesse for Yndere af historiske Sagn, idet vi her har et Vidnesbyrd for deres Uundværlighed, der hvor Historien svigter, og hvorledes de, skjøndt sande i deres Kjærne, efterhaanden forvanskes og forglemmes ved at gaae fra Mund til Mund. Ifølge hiint Sagn var Hr. Hvid den meest begavede og nidkjære Præst, som nogensinde havde levet i disse Menigheder, hvortil han blev kaldet af Greven paa Asdal under Løfte om at ægte dennes Maitresse,

der boede paa en Gaard, den endnu saakaldte Ladefogedgaard i Horne By. Da Hr. Hvid nu kom til Sognet, erfarede han snart af tjenstvillige Tunger, hvorledes det hang sammen med hans Forlovedes Fortid, og da han derhos fattede en hæftig Kjærlighed til Præsteenens Datter, søgte han at snøe sig fra sit Løfte. Naturligviis optændtes nu den forsmaaede Brud af en rasende Forbittrelse imod Præsten, hvem hun søgte at drille og fortrædige paa alle Maader, og denne Krig fortsatte hun med saadant Held og Udholdenhed, at Præsten endelig glemte sig selv i den Grad, at han — som den Tids Skik var — tog fat paa hende fra Prædikestolen, »retsom hun en Dag med spodske Lader og i et Klædebon, der lignende en Dronnings«, kom ind i Kirken midt under Prædiken og med megen Bram og Støi tog Plads i sin Stol. Det Eneste, som mindes af Præstens Ord, er dette: »at hun ikke skulde gjøre sig saameget til af sine prægtige Klæder, som hun kun havde faaet, fordi hun havde givet sig Greven i Vold«. Hvorom Alting er, saa lagde hun strax Sag an imod Præsten for denne og vistnok andre ligestaa nærgaaende Beskyldninger og fik ham ogsaa dømt fra Embedet, »thi hun kunde faae sat igjennem, hvad hun vilde«. Men da saa Præsten holdt sin sidste Prædiken, kaldte han Gud til Vidne paa, at han ikke havde sagt Andet om hende, end hvad sandt var, og sluttede med at sige, at han vilde ønske, at hun lykkeligere og længere maatte blive Præstekone i Horne, end han havde været Præst. Da »Jomfruens« Mand, som blev Hr. Hvids Eftermand, ikke levede længere i Kaldet end hans Formand, har Menighederne heri seet Guds Straf over den hævnsyge Qvinde, der i Sagnet kun benævnes »Jomfruen«, og et Vidnesbyrd for, at Præsten, om han end maatte falde for den verdslige Dom, var bleven frikjendt af den himmelske Overdommer.

Dette Sagn, der iøvrigt maatte samles i Stykker og Stumper efter flere Aars ufortrødne Efterspørgsler, var imidlertid saa interessant, at ingen Ven af historisk Forskning kunde tillade, at det sank i Forglemmelsens Dyb eller tabte

Mere af sin historiske Sandhed end allerede er skeet; men destoværre var det endnu vanskeligere, at faae fat paa den virkelige Historie end paa selve Sagnet. Skjøndt flere vigtige hidtil ukjendte Oplysninger ere komne for Dagens Lys, og Sagnet i det Væsentlige er blevet godkjendt af Historien, saa er Meget endnu ubekjendt, endnu Mere heelt dunkelt, og flere vigtige Spørgsmaal kan man kun besvare ved at gaae Gisningernes Vei, hvilken naturligviis er meer eller mindre usikker. Det vil imidlertid neppe være tænkeligt, at Nogen sidenhen vil komme til bedre Resultater; thi Høiesterets Dommene ere tilintetgjorte i Kjøbenhavns Ildebrande, og det, som Stiftets Archiver indeholde, er sandsynligviis her bragt for Dagen. Men selv disse historiske Smuler fortjene Opmærksomhed og ville — som vi baade haabe og ønske — altid kunne læses med nogen Interesse¹⁾.

Hr. Peder Jacob Hvid²⁾ er født 1688 i Odense, hvor hans Fader, Mads Jacobsen Hvid, var Præst ved St. Hans Kirke. Moderens Navn var Anna Rosenberg. 1706 deponerede han fra Odense Gymnasium, tog 1710 theol. Embedsexamen med Laud. og fik samme Character for sin Dimisprædiken, som han holdt i Odense; laae paa Borchs Collegium og kaldtes den 1ste April 1713 af Grev Otto Rantzau³⁾ til Præst for Horne og Asdal Menigheder, hvortil han ordineredes 31te Mai s. A. Efter al Sandsynlighed var han kaldet med den hemmelige Forpligtelse, at skulle ægte Kirstine Svartzkop⁴⁾, som dengang havde en Gaard i Horne By og ligesaa upaatvivelig var en af Greven afskediget Maitresse. Dette har imidlertid ikke været det eneste Ægte-

¹⁾ For flere af de senere meddelte Oplysninger og velvillig Bistand til at finde dem skylder Forf. herved at bringe sin Tak til den nuværende Cultusminister, Pastorerne Nielsen i Skjæve, Hansen i Snedsted, Cand. philos. H. P. Barfod i Aalborg o. Fl.

²⁾ I Kaldets Præsterække og paa andre Steder kaldes han urigtig Peder Jacobsen Hvid eller vel endog Peder Jacobsen Matthisen Hvid; stundom ogsaa med det latinske Navn Albinus.

³⁾ See Traps stat. topogr. Beskr. af Danmark II, S. 43.

⁴⁾ Saaledes skriver hun selv sit Navn, Fornavnet staver hun: Kirstinne.

skabsløfte, som Hr. Hvid saa maa have aflagt; thi paa det sidste Blad af den eneste Tamperretsprotocol, som findes i »Stiftskisten« i Aalborg, er anført i Mødet den 20de December 1713 en »Communications-Skrivelse« til Provsten, Mag. Poul Henningsen Kyng, der oftere vil komme paa Tale i Hr. Hvids Historie, angaaende et Ægteskabsløfte, som er tilsagt Margrete sal. Hendrik Ascanii af Hr. Peder Hvid, dat. 24de Juli 1713. Under Sagen er tillige fremlagt Consistoriets Citation af 2den December s. A. Naar man undtager, at Spørgsmaalet, om Præstens Afskedigelse henvises til Biskoppenes Forgodtbefindende, er ellers Intet oplyst om denne mærkelige Sag. Det er ei engang lykkedes at faae yderligere Meddelelse, om hvem den paagjældende Enke eller hendes afdøde Mand var, skjøndt hans Navn ingenlunde er et af de almindelige. Da denne Sag sporløs forsvinder, og da det heller ikke sees, at Hr. Hvid har været suspenderet endsige afskediget for den Sags Skyld, er det ikke usandsynligt, at den paa en eller anden mindelig Maade er bleven hævet.

Hr. Peder Hvid var imidlertid forinden bleven gift den 2den November 1713 med en saadan Ifærdighed, som Omstændighederne maatte tilraade, efterdi hans Hustru, hvis Navn er forblevet uberørt, allerede den 4de Juli næste Aar nedkom med et Barn, hvis Kjøen ei engang kjendes. At denne Forbindelse har været iagttaget med aarvaagne Øine, seer man tydelig af et Brev af 22de September fra Biskop Thestrup til Provst Kyng, som findes i vedkommende Copibog i »Stiftskisten« og hvori han bebrejder denne og Præsten Hr. Bertel Brun i Sindal, at de endnu Intet havde foretaget mod Hr. Hvid paa Grund af hans Kones Nedkomst, uagtet han allerede under niende Juni havde anmodet hine Mænd om at tage Vare paa Sagen, om hvis Sammenhæng han nu »maatte underrettes af Andre«. I sin Fortørnelse over denne tilsyneladende Ligegyldighed, befaler han Præsten Hr. Laurits Andersen i Mosbjerg ei alene at være Sættedommer i denne Sag, men ogsaa at indstævne saavel

Provsten og Hr. Bertel Brun som dennes Medassessor, hvis Navn er ubekjendt, til at lide Straf for deres Efterladenhed. Paa Grund af denne strænge Befaling havde Præsten i Mosbjerg intet Andet at gjøre end at suspendere Hr. Hvid og drage saavel Provsten som Præsten i Sindal samt »Med-assessoren« til Ansvar, og vi see dernæst af en anden Skrivelse, at idetmindste Provsten var bleven idømt en Pengebøde, thi i det næste Aar indstævner Provsten Hr. Laurits Andersen i Mosbjerg til at stande til Rette for den Dom, han i ovennævnte Anledning har fældet over ham. Sagens endelige Udfald er ubekjendt, og ligesaa ubekjendt er ogsaa den Grund, som bevægede Provst Kyng til at skyde den hele Sag fra sig saa længe som muligt. Da han optræder i Historien som en snu og meget beregnende Mand, er det ikke usandsynligt, at han har forudseet Hr. Hvids Fald og allerede har indledet Underhandlinger med Grev Rantzau og Hr. Peders forsmaaede Brud, om at hans Søn kunde faae hende og det snart ledigblivende Kald. Under Forudsætning af, at denne Formodning er rigtig, ligger den Tanke nær, at han helst vilde have saa Lidt som muligt med en Sag at gjøre, hvis Udfald maatte blive, at han skulde jage den Mand fra Embedet, i hvilket hans egen Søn skulde succedere ham.

Vi skulle nu vende os til Hr. Hvids Fjender, blandt hvilke hans forsmaaede Brud, Kirstine Svarszkop, naturligviis indtager den første Plads. Om hendes Slægt vides intet Andet, end at hendes Morbroder, Jørgen Birch, var Forvalter paa Knudseie, rimeligviis Gaarden af samme Navn i Skjæve Sogn. Naar Sagnet siger, at hun var riig og havde sin egen Gaard, saa bekræftes dette ved Skifteforretningen i hendes Mands Dødsbo, hvilken opbevares i »Stiftskisten«; og naar man af dette vigtige Actstykke ogsaa seer, at hun kalder sig »fremmed i Egnen«, og man veed, at hun tvende Gange kunde knytte sin Haand som en Betingelse til Kaldet, saa har Sagnet vist heller ikke paaløiet hende en uværdig Fortid.

Hun maa have været en Qvinde med en vis Dannelse. Hun skriver en, efter Datidens Fordringer, smuk Haand, og er det sandt, som man paastaaer, at man af et Menneskes Haandskrift kan slutte sig til dets Character, maa hun have været en meget bestemt Dame (hvad man forresten ogsaa veed af et andet Vidnesbyrd), saa bestemte ere hendes Skriftræk. Om det ogsaa var hende, der havde røbet Præstens Forseelse med hans senere Hustru, veed man vel ikke med historisk Sikkerhed, thi Biskoppen nævner jo ikke Angiveren; men utroligt er det ikke, ja det er endog høist sandsynligt. Imidlertid maa man dog ogsaa huske paa det Ordsprog, at man endog kan gjøre visse Folk Uret, og dette bør man her saameget mere have for Øie, som der af Actstykkerne er opdukket en anden Fjende af Hr. Hvid, nemlig Godsforvalteren paa Asdal, Seigneur Hybertsen eller Hubertsen, der lægger en saadan Iver for Dagen, naar det gjælder om at skade Hr. Hvid, at det meget godt kunde ligne ham — endog uden Kirstine Svartzkops hemmelige Tilskyndelse — at underrette Biskoppen om Præstens formodede Feiltrin før Ægteskabet, endog før Barnet endnu var kommet til Verden. Af et Brev fra Biskop Thestrup af 22de Decbr. 1714, som han »i al Hast« har skrevet til Hr. Gassum i Bjergby, seer man nemlig, at Hybertsen, som overbringer Præstens Brev, har underrettet denne om, at Hr. Peder Hvid den 11te samme Maaned var bleven dømt fra Kald og Embede, hvorfor Hs. Høiærværdighed beder Hr. Gassum, paa Grund af de nær forestaaende Helligdage, at ordne det Fornødne til en foreløbig Vacancetour, indtil han kan faae skrevet til Provsten i Skagen om at tage sig af Sagen. Han haaber, at Vacancen ikke vil blive langvarig, »da han har bedet Grev Rantzau om snarest mulig at kalde en Eftermand«; men han formaner Hr. Gassum til den første Dag, han prædiker i »de forladte Menigheder, at gjøre andægtig Bøn for disse dyrekjøbte Sjæle, der have fundet en Deel at gruble over formedelst den Handel med deres forrige Præst«. Høiesteretsdommen blev altsaa afsagt den 11te December,

og allerede den 22de var Forvalteren hos Biskoppen i Aalborg. Antage vi nu, at der er gaaet blot een Dag hen, inden der blev givet Afskrift af Dommen, bliver der kun en halv Snees Dage tilbage. Men i dette Tidsrum var det i de Tider aldeles umuligt, at et Brev kunde gaae fra Kjøbenhavn til Asdal paa sædvanlig Maade, ei at tale om, at Forvalteren saa igjen skulde derfra og til Aalborg. Langt sandsynligere er det derfor, at Hybertsen har opholdt sig i Kjøbenhavn for at afvente Udfaldet af Hr. Hvids Proces, og at han er ilet med det kjærkomne Budskab derom saa hurtigt til Jylland, at han ganske vist maa være reist med Extrabefordring den hele Vei. Men en Mand, der kunde lægge saamegen Iver for Dagen, blot for snarest mulig at bringe Underretning om en Andens Ulykke, bør man ganske vist ansee for dennes bittre Uven, og neppe gjør man ham megen Uret, naar man antager ham som den, der har givet Biskoppen det første Vink og den derpaa følgende bestemte Meddelelse om Præstens Feiltrin før hans Ægteskab.

Skjøndt Hr. Hvid saaledes blev dømt fra Embedet, saa skete dette dog vist alene for hans Barns ubeleilige Fødsels Skyld; men ikke, som tidligere antaget, paa Grund af hans Forhold til Kirstine Svarszkop, der havde anlagt tvende Sager imod ham, hvilke ifølge Skifteforretningens Udvisende bleve afsagte hiin ulykkelige 11te December, rimeligviis samtidig med den angaaende Barnefødselen. Man kan kun slutte sig til, hvorfor hun sagsøgte ham; men hun vandt begge Sagerne. I den ene tilkjendtes hende en Erstatning af Hr. Hvid paa den for hiin Tid betydelige Sum af 300 Dlr., ved den anden blev han dømt til at bøde til hende trende fyrretyve Lod Sølv, hvilke Summer, tilligemed Omkostningerne for begge Sager, til Beløb 150 Dlr., paa lidt tidligere erlagt Afdrag nær, findes opførte iblandt Boets usikre Indtægter efter Hr. Kyng. Da Biskoppen i Brevet til Hr. Gassum siger om Hr. Hvid, at »han var falden i Løgnens Faders Strikker«, saa tyder dette aabenbart paa, at Kirstine Svarszkop, trods hans Benægtelse, har overbeviist ham om, at han

havde lovet hende Ægteskab. Den anden Dom maa derimod angaae Injurierne, og da Biskoppen taler om de mange Vidnesbyrd, som bleve afkrævede Beboerne, er det næsten hævet over enhver Tvivl, at hine — som Sagnet siger — stamme fra en Prædiken.

Derimod er der ikke mindste Grund til at antage — saaledes som der ogsaa er paastaet — at han tillige blev dømt fra Æren; thi ei alene tier alle fundne Actstykker derom, men Biskoppen nævner ogsaa udtrykkelig hans Dom som den, der blot havde skilt ham ved Kald og Embede. Et saa graverende Tillæg til Dommen, vilde han vist neppe have forbigaaet.

Saavidt vides, dømtes heller Ingen dengang fra Æren, uden naar han dømtes paa sine »tre Mark«, og endelig synes det aldeles utænkeligt, at en Mand, der engang havde mistet sin Ære, kunde faae en saa hæderlig Opreisning som den at vorde Højesteretsadvocat, i hvilken Egenskab han jo endog skulde tiltale Majestætens hellige og ukrænkelige Person. Vi maa altsaa antage som afgjort, at Hr. Peder Hvid blot er bleven dømt i Pengebøder i sine Sager med Kirstine Svarszkop, men at han er dømt fra Kald og Embede, som mange Præster før og efter ham i Danmark, paa Grund af sit Forhold til sin Hustru før Ægteskabet, samt at det er en Vildfarelse, som nu bør rettes, naar det hedder, at han ogsaa blev dømt paa sin Ære¹⁾.

Men hvem var Hr. Hvids Hustru, der saa uventet dukker frem af Historiens Dybder? Ingen veed det! Men under saadanne Omstændigheder har Sagnet Ret til at lade sin Stemme høre, og Sagnet gjør hende, som vi veed, til Præsteenkenes Datter. Dette er heller ikke usandsynligt, naar vi see hen til den intime Forbindelse, der fandt Sted imellem hende

¹⁾ Næraae, Den fyenske Geistligheds Hist. I, 831.

(Papirer, som jeg har set i Højesterets Arkiv, vise imidlertid af Kirstine Schwarzkop havde gjort Paastand paa at faa Hr. Hvid dømt som Tremarksmand, fordi han havde talt hendes Ære for nær, som om hun ikke var uberygtet Møe. *H Rørdam.*)

og Præsten før Brylluppet, hvilken synes at forudsætte, at hun i det Mindste maa have boet sammen med ham i Præstegaarden omtrent ligefra hans Ankomst. Men hertil kommer endnu dette, at Præsteenken, Ane Larsdatter, i Skiftet efter Hr. Kyng, fordrede sin Enkepension — fire Daler aarlig — udbetalt fra den Dag, Hr. Hvid var kommen til Kaldet, hvilket synes at give den Formodning Rum, at hun har staaet i et Forhold til Hr. Hvid, som bevirkede en Overbærenhed fra hendes Side, hvilken hun ikke fandt Anledning til at vise Eftermanden.

Hr. Hvid maatte altsaa drage bort, som det synes, ledsaget af sine Embedsbrødres Deeltagelse og Menighedernes Beklagelse; thi anderledes kan vi ikke forstaae nogle Embedsbrødres Langsomhed med at suspendere ham eller Beboernes »Grublerier over hans Handel«.

I et Brev til Skifterretten, beklager Kirstine Svarszkop sig ogsaa over, at hun er »forladt af Alle«, og at Ingen vilde være hendes Lauværg, hvorfor hun udbeder sig en saadan beskikkelse af Øvrigheden.

Visselig havde Hr. Hvid sine store Feil. At give tvende forskellige Qvinder Ægteskabsløfte og i Løbet af samme Aar at gifte sig med en tredie, der ovenikjøbet nedkommer for tidlig, er Noget, der aldrig kan undskyldes end sige forsvares. Han faldt ganske vist med Rette; men Sagnet, som gjør Hr. Kyngs Død til en Guds Dom, støtter sig dog rimeligviis paa Kilder, paa Øienvidners Beretninger, der vare inde i alle Forholdene, som nu ere skjulte for os, der kun ad Slutningernes Vei tør søge at formilde de strænge Domme, som Lov og Ret maatte fælde over den Skyldige. Saameget bliver i det Mindste altid vist, at hine Kilders Echo, Sagnet, bedømmer den faldne Mand saa mildt, at det næsten gjør ham til en Martyr for sin Kjærlighed til en anden Qvinde og til et Offer for et hadefuldt Qvinde-menneskes consequente Drillerier og ondskabsfulde Efterstræbelser. Hvo tør nægte, at der allerede med det Lidet, vi veed, altid maae ligge noget Sandt til Grund for disse

Anskuelse hos Datidens Sognefolk, om de end langt fra ere rigtige i deres Heelhed, og da den derpaa grundede Dom er langt mildere end den, Landets øverste Ret maatte fælde, ville vi ogsaa standse ved den og her — paa en senere Bemærkning nær — tage Afsked med Hr. Hvid, der ifølge den tidligere citerede Kilde, som alt antydet, senere blev Høiesteretsadvocat, men ogsaa afsattes fra dette Embede og skal være død i Armod, uvist naar og hvor.

Vi vende os nu til Eftermanden, Hr. Jørgen Povelsen Kyng eller Bang, født 1ste Mai 1687 i Skagen¹⁾, hvor Faderen, den oftere alt omtalte Provst, Magister Poul Henningsen Kyng, var Præst. Moderens Navn var Sara Jørgensdatter Hald. Han deponerede fra Aalborg Skole 1702, tog 1707 theol. Attestats, prædikede samme Aar for Dimis og opholdt sig siden i Skagen. Saasnart det rygtedes, at Hr. Kyng skulde ægte Jomfru Svartzkop, maatte Biskoppen med Rette komme paa de Tanker, at det nu atter hængte sammen med denne Kaldsbesættelse som med Hr. Hvids, og han udtalte derfor sin Frygt til Hs. Majestæt, at Hr. Kyng ikke kunde aflægge den befalede Præsteed med en frelst Samvittighed, idet han tillige udbad sig Underretning om, hvorledes han under disse Forhold skulde bære sig ad. Den kongelige Svarskrivelse er saa mærkelig, at den bør læses i sin Heelhed:

Frederik den Fjerde, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn og Dytmersken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst.

Vor Bevaagenhed tilførn. Saasom Du allerunderdanigst haver forespurt dig, hvorledes der skulde forholdes angaaende den Eed, som Jørgen Povelsen Kyng, der af os elskelig Hr. Otto. Greve af Rantzou, Herre til Bollerup, Asdal, Ansberg, Alslof og Marsviinslund, Ridder, Vores Geheime Raad og Cammer Herre, er kaldet til at være Sognepræst til Horne og Asdal Sogner udi Peder Jacob Hvids Sted, som derfra af Vores Høieste Ret

¹⁾ Ifølge Kirkebogen (meddeelt af Pastor Tønnenen).

er bleven dømt, hvorpaa bemeldte Kyng og Vores allernaadigste Confirmation haver erhholdet, for dig, efter Vores den 23 October Anno 1700 om Vocation til Prædike Embedet allernaadigst udgivne Forordning, førend hand bliver ordineret, skal aflægge, indeholdende iblandt andet, at hand sig ikke ved Giftermaal samme Befordring haver tilbragt, i Henseende at hand efter din Mening samme Eed ikke med god Samvittighed skulde kunne gjøre, saasom hand, før hand fik sit Kaldsbrev, skal være bleven trolovet til en Pige ved Navn Kirstine Svartzkopf, med hvilken fornævnte Peder Jacob Hvid forhen haver været forlovet, saa give Vi dig hermed allernaadigst tilkiende, at i hvad souçon du end herudinden kunde have, Vi dog ey seer, at du kand gaa ham nærmere end efter Forordningen, nemlig: at hand aflægger sin Eed, og naar du gjør dit Embede med Vigueur, og med Formaninger foreholder ham den Straf, som paa Meeneed følger, det da ey skulde være at formode, at hand skulde gjøre nogen falsk Eed. Derefter du dig allerunderdanigst kand vide at rette. Befalendes dig Gud. Skrevet paa Vort Slot Kiøbenhavn den 8de Martii Anno 1715. Under vor Kongelige Haand og Signet.

Friderich R.

D. Wibe.

Hr. Kyng aflagde Eden, blev ordineret den 20de Marts, og drog derefter ind i Præstegaarden med Jomfru Svarzskop. Men Ægteskabet var ikke lykkeligt, og om Freden i hans Hjerte kan kun Een dømme. Saameget er vist, at hans Død — som oftere fremhævet — betragtedes som en Guds Straf, om ikke over ham saa dog over hans Hustru, der ved Boets Deling maatte afgive en betydelig Deel af sin medbragte Velstand til Mandens Arvinger, efterdi han ikke efterlod sig Børn, og da han jo døde i sin kraftigste Alder den 3die Juni 1716, er det ikke usandsynligt, at hans Eed saaledes har knuget paa hans Sind, at den tilsidst lagde ham i Graven. Men bragte Jomfru Svarzskop ham ikke Fred i Hjertet eller i Huset, saa er det ganske vist, at hun bragte stor Velstand derind. Af Skiftet, som holdtes efter ham, seer man tydeligt, at han maa have været ligesaa

fattig, da han blev gift, som han ved Giftermaalet blev be- midlet; thi paa den ene Side fremkommer der en Masse Regningskrav, endog fra Kjøbenhavn og Aalborg, som han havde paadraget sig under sit Ophold i disse Byer under sine Studeringer, og paa den anden Side var han i Besiddelse af et saadant Ind- og Udbo, og det lutter gode — mange endog kostbare — Sager, at Auc- tionen efter ham varede hele 4 Dage tilende. Der fandtes saaledes en Mængde Guld, Sølv, Messing, Kobber og Tin, og hans efterladte Klæder vare af den Slags, at ingen fattig Mand kunde tænkes i Besiddelse deraf. Iblandt Andet omtales hans Slobrok af rødt og grønstribet Silketøi med blaat Multum til Underføer, en Nattrøie af samme Stof, en sort Fløiels Nathue og en Dito af rødt Fløiel med Baldyring. Hans Linned er af hollandsk Lærred eller »Sles- lærred«, og en Seng — sagtens den dyrtkjøbte Brudeseng — med Kniplinger om Hovedpuderne. Han var endelig ogsaa i Besiddelse af tvende Præstekjoler o. fl. T.

Paa Skiftet, som holdtes første Gang i Præstegaarden 6te Juli 1716 og først sluttedes 9de Juli 1717, fremkom Provsten den 3die Juni 1717 ganske uventet med en af Sønnen 1715 underskreven Obligation paa 200 Dlr., hvilke den Afdøde tilstod at være sin Fader skyldig. Denne Gjæld nægtede Enken paa det Bestemtteste at vedkjende sig, fordi hun, »som ellers tilbunds kjendte sin Mands Pengesager, aldrig havde hørt ham omtale, at være sin Fader Noget skyldig«. Meget mere gjorde hun Paastand paa, at have Penge til- gode hos Provsten, deels for Mandens Mødreneary, der ud- gjorde 500 Dlr., og deels fordi hendes Mand i 9 Aar havde læst med sin Broder uden mindste Godtgjørelse. Hun endte med at opfordre Provsten, hvis »haarde Hjerte« hun beklager sig over, til at møde i næste Skifteforsamling og aflægge sin Eed paa, at det havde sin Rigtighed med den forelagte Obligation, »om han turde fordriste sig dertil« — et ganske mærkeligt Forlangende!

Den 7de Juli var atter Skifteforsamling, der afholdtes, ligesom Mødet den 3die Juni, i Enkens »iboende Gaard« i Horne By, da hun ligesaa lidt som de forrige Gange »vilde indfinde sig i Præstegaarden«, hvor hun sagtens allerede var raget i Uenighed med Eftermanden, Hr. Basballe, som var kommen saa tidlig til Kaldet, at han endog kunde overvære Auctionen, hvor han købte en Deel. Paa dette Skifte fremlagdes nu en Skrivelse fra Provsten, dateret Dagen forud, hvori han nægtede at aflægge en Eed, som han maatte »ansee for overflødig, efterdi Obligationen var affattet med al lovlig Formalitet«. Han undrede sig forresten ikke over, at hans Søn ikke havde fortalt sin Kone Noget om denne Gjældspost; thi, som han skriver: »det er ikke at undre, at den salig Mand lod hende det ikke vide saa hastig, i Henseende til at den salig Mand alletider inclinerede gjerne til Fredelighed og vilde leve inden sine Døre med Rolighed. Der ere mange saadanne Mandspersoner til, som maa nødes at have Meget skjult for deres Qvinder, formedelst Qvindernes Ondskabs Skyld«. Skifteretten, der bestod af Præsterne Hr. Laurits Andersen, Hr. Iversen i Tornby og Hr. Bertel Brun, deciderede, at Provstens Obligation skulde staae ved Magt og nægtede Enken Ret til at qvittere den ved sin Eed, da hun tilbød sig at aflægge Eed paa, at Obligationen var — falsk. Skifteretten bemærkede nemlig, at »man ikke kunde vente, at en saa gammel og værdig Mand skulde omgaaes med nogen bedragelig Sag«¹⁾.

¹⁾ Uden at vi iøvrigt skulle benægte Rigtigheden i denne Skifterettens Slutning, der i det Væsentlige er bygget paa Decisorernes moralske Overbeviisning, bør vi dog fremhæve, at Provsten i denne hele forargelige Strid med sin Svigerdatter optræder mere som en snu Procurator end som den dybtkrænkede Svigerfader. At Hr. Kyng heller ikke har været nogen reen Character, sees tydelig af et Forlig, som han senere maatte indgaae med Præsteenken Kirsten Ludvigsdatter, i hvilket han forpligtede sig til at tilbagegive, hvad han havde beregnet for meget i Omkostninger for Dødsboets Behandling, og derhos lovede »at gjøre Forklaring og Regnskab for de Midler, han har under Hænder for hende«.

Hvad Enkens øvrige Krav paa Provsten angaaer, da henvises hun til Lands Lov og Ret. Da Boet endelig blev opgjort, beløb dets Activer sig Alt i Alt til den paa de Tider for en Præst — og navnlig for en saa ung Præst — meget betydelige Sum af 910 Dlr. 5 Mk., hvoraf Auctionen alene udgjorde 719 Dlr. 1 Mk. $12\frac{3}{8}$ Sk. Blandt Indtægtsposterne ville vi fremhæve Offer og Accidentser fra 5te Octbr. 1715 til 3die Juli 1717 — 43 Dlr. 26 Sk.¹⁾ samt en Afgift fra Gaarden Asdal, hvilken ikke længer er ved Kaldet, til Beløb: 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 4 Tdr. Havre²⁾. Iøvrigt oversteg Boets Gjæld i en betydelig Grad dets Indtægtssum, idet hiin Alt i Alt beløb sig til 1464 Dlr. 3 Mk. 7 Sk. Blandt disse Gjældsposter ville vi mærke Udgifterne ved den salig Mands Begravelse, hvilke Enken havde faaet skruet op til den paa hin Tid og i disse Egne næsten utrolige Sum af 100 Dlr. 1 Mk. 14 Sk. — hendes Sørgedragt som Enke rigtignok derunder indbefattet.

Hvad Kirstine Svartzkops senere Skjæbne angaaer, saa veed man kun med Bestemthed af Refs Herreds Enkeprotocol, at hun har oppebaaret Pension, indtil hun, som det udtrykkelig bemærkes, havde Bryllup i August 1722 og saaledes gik ud af Pensionslisten. Men hvem blev hun saa anden Gang gift med? Historien tier derom og atter maa vi ud paa Gisningernes usikre Enemærker.

Hos den alt een Gang citerede Næraae hedder det endvidere, at Hr. Hvid »siden«, det vil sige: efter sin Dom-

¹⁾ Den samme Indtægt udgjorde fra 1ste October 1866 til 1ste Juli 1867 — 135 Dlr. 3 Mk. 10 Sk.

²⁾ Paa Forespørgsel til Stiftsøvrigheden, om hvor denne Ydelse er bleven af, har denne meddeelt følgende Oplysning, hentet fra Bispearchivet: I Indberetningen, som Præsten Knud Christensen Schytte [Hr. Hvids Formand] afgav om Kaldets Indtægter 20de Marts 1690, bemærkes det udtrykkelig, at høigunstige Patron til Asdal af sær Fromhed giver Præsten aarlig af Asdal Hovedgaard 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 4 Tdr. Havre, der saaledes sees at være en frivillig Afgift fra Hovedgaarden, som ikke har haft nogetsomhelst Præg af Retskrav, hvoraf det forklares, at samme er gaaet tabt for Kaldet.

fældelse 1714, »blev indviklet i en fortrædelig Sag med Assessor Svend Krag paa Forvalter Huberts Enkes Vegne, der heller ikke faldt ud til hans Fordeel«. Vi tillade os nu at antage, at denne Forvalter Hubert er den Forvalter Hybertsen, som spiller en Rolle i Hr. Hvids Forfølgelses-historie, og at dennes Enke ikke er nogen Anden end vor gamle Bekjendt, Jomfru Kirstine Svarszkop. Vel hedder vor Asdal-Forvalter Hybertsen i den biskoppelige Skrivelse, men i Skifteforretning nævnes han Hybert; men begge Dele er sagtens kommen deraf, at man har skrevet Navnet som det udtaltes. Naar man seer hen til den levende Interesse, bemeldte Forvalter lagde for Dagen til Skade for Hr. Hvid i hans mange Sager, og man seer ham i Skiftet optræde som den, der havde laant den afdøde Hr. Kyng Penge og altsaa maa betragtes som en Ven af Præstefamilien, ledes man let til at antage, at disse venskabelige Forbindelser med Tiden kan have naaet deres Afslutning ved et Ægteskab. Indrømmes Muligheden af disse Slutningers Rigtighed, bliver det let at forstaae, at Forvalteren senere har søgt en anden Forvalterpost paa et af Grev Rantzaus fyenske Godser, og forklarligt bliver det nu, hvorledes Peder Hvid atter kunde faae »en fortrædelig Sag angaaende Forvalter Huberts Enke,« hvilken synes at være opstaaet, før han blev Advocat ved Høiesteret.

Smaastykker.

VIII.

Et gammelt Vægmaleri i Saxkjøbing Kirke.

Af J. Kornerup.

Middelalderens Konsthistorie er i Danmark maaske mere end i de fleste andre Lande knyttet til Kirkebygningerne, thi af andre Bygninger fra hin Tidsalder er der nu kun høist ubetydelige Levninger tilbage. Selv vore navnkundige ældre Kongeborge ere næsten spørløst forsvundne. Stedet, hvor Kongsgaarden i Roskilde har ligget, vides ikke engang mere. Af Vordingborg og Gurre ere kun forholdsvis ringe Murlevninger tilbage. Endogsaa det stolte Riberhus er saa aldeles forsvundet, at kun den grønne Voldbanke betegner Stedet, hvor Valdemarernes Borg har kneiset. Derimod have Middelalderens gamle Kirker endnu trodset Tidens Omskiftninger, og det maa vel antages, at disse Mindesmærkers Værd og Betydning for vort Land og dets Historie mere og mere vinder Anerkjendelse.

Det er med Hensyn til Konsthistorien for saa vidt heldigt, at netop Kirkerne staae tilbage, som Middelalderen fortrinsvis var en religiøs Tid. Den katholske Tro gav saa at sige hele Datidens Liv sin Farve og traadte frem i alle ydre Former. Derfor er ogsaa den Afdeling af den oldnordiske Samling i Kjøbenhavn, som omfatter Middelalderen, rigest paa kirkelige Sager. Altere og Alterskabe,

Helgenskrin og Monstranser, Bispestave, Røgelsekar og Messeklæder m. m. udgjøre de vigtigste Gjenstande her; ja selv paa det daglige Livs Redskaber og paa Smykker afpræger Tidsalderen sig. Det er ogsaa et af Samlingens Formaal, at bevare saadanne kirkelige Sager, som, hvis de forbleve paa deres oprindelige Steder, vilde være i høj Grad udsatte for Tilintetgjørelsen. Dog rumme Kirkerne endnu Meget, og man kan ikkeheller ønske, at Alt skal bortføres; thi dels vilde det være farligt, om Alt samledes paa eet Sted, dels have disse gamle Sager en ganske særegen Betydning paa den Plads, hvor de have hørt hjemme i Aarhundreder.

Iblandt de Antiquiteter, som maatte forblive paa deres oprindelige Pladser i vore Kirker, fortjene vistnok de gamle Vægmalerier en hel Del mere Opmærksomhed, end den, der hidtil er bleven vist dem. Ikke alene i Frankrig og i Tydskland, men selv i vort Naboland Sverig har man i denne Henseende været forud for os. I det sidstnævnte Land har man fremdraget en Mængde høist mærkelige kirkelige Malerier ved at borttage Overhvidtningen. Den svenske Maler Mandelgren har derover udgivet et Pragtværk. Det er først i en senere Tid, at man hos os har begyndt at lægge Mærke til de gamle Kalkmalerier; thi vel havde man forhen ofte, naar Kalken tilfældigvis blev hugget bort, set, at Kirkerne havde været smykkede med malede Helgenbilleder og forunderlige fantastiske Fremstillinger; men man havde som oftest misforstaaet eller aldeles ikke fattet disses Mening. Naar Vedkommende da forøjvees havde grundet over, hvad disse Malinger kunde betyde, erklærede man for detmeste som overlegne Konstdommere, at Billederne vare noget daarligt Makværk og at man ikke kunde gjøre noget bedre, end strax hvidte dem over.

At de kunde have historisk og antiqvarisk Værd og at det skulde kunne lade sig gjøre, at afdække større Partier af disse Billeder, tænkte man sig slet ikke. Det skyldes Directeuren for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring,

Etatsraad Worsaae, at en Begyndelse skete i denne Retning hos os, idet navnlig de i Skibby Kirke i Hornsherred 1855 fundne Malerier, som vakte megen Opsigt iblandt vore Antiquarer, ved hans Omsorg afdækkedes og istandsattes ved Maler Zeuthen. Paa Worsaaes Foranstaltning blev kort derefter de hellige tre Kongers Kapel i Roskilde, hvor man allerede for en Del Aar tilbage havde fundet Vægmalerier, helt afdækket, hvorved en gennemført Udsmykning af Malerier fra Christian I.s Tid baade paa Vægge og Hvælvinger bragtes frem. Dette havde igjen til Følge, at Undersøgelser anstilledes i Roskilde Domkirke, hvorved Kirkens tidligere Farvedecoration fandtes og ved Kammerraad Friises Bestræbelser bragtes helt frem efter i Aarhundreder at have været gjemt under senere Malinger og Hvidtninger. Men da først Begyndelsen var gjort, og man var bleven opmærksom i denne Retning, opdagedes paa mange Steder, især i Sjælland, meget gamle Kirkemalerier, malede paa tør Kalk. De vigtigste af disse ere fundne i Sæby, Hjørlunde og Hagedsted Kirker.

Næsten alle vore Kirker have været udsmykkede med Decorationer og Figurmalingen paa tør Kalk, og hvad der er det mærkeligste er, at netop de ældste af disse Malinger ere mest omhyggelig udførte. Disse Billeder, som hidrøre fra en Tid, da Kirkerne som oftest vare bedækkede med et fladt Bjælkeloft, have især haft et Fortrin, som var nedarvet fra den antike Malerkunst, at de stode i en organisk Forbindelse med Bygningen. Derfor var Halvkuplen i Chorets Runding i disse gamle Kirker udmalet med Billeder af Kristus, af Treenigheden eller Jomfru Maria med Jesusbarnet, og dannede derved det egentlige Alterbillede. En livlig Sammenstilling af Farver, Anbringelse af Forgyltning paa Glorier og Bræmmer saavel som smukke og hoist eiendommelige Ornamente udmærke disse Malinger fra den tidligste Tid, da Maleri kjendtes og udøvedes her i Landet. Derimod er Tegningen af Figurerne, som man kunde vente, stiv og mangelfuld. Et Bevis for disse Billeders store Ælde

kan ikke alene hentes fra Kirkebygningerne, med hvilke de utvivlsomt ere samtidige, men ogsaa fra Tegningens mærkelige Lighed i mange Enkeltheder med byzantinske Mynter fra det 11te og 12te Aarhundrede. Man vedblev igjennem hele Middelalderen at udsmykke Kirkerne med Vægmalерier og med Decorationer; men efterat Spidsbuestilen og Hvælvingerne vare komne i Brug, indtraadte der en tilsvarende Forandring i Maleriernes Stil, en Forandring, som især tydelig bemærkes i Foldekastet, der blev noget friere end tidligere. Mindre heldigt var det derimod, at den blaa Grund, paa hvilken Figurerne i de ældre Billeder næsten altid traadte frem, nu faldt bort. I mange af de gamle Kirker malede man nye Malerier især ved Oprettelsen af de mangfoldige Sidealtare, som hørte til de katholske Kirker. Dette vedvarede lige indtil Reformationen gjorde en Ende paa den kirkelige Konst. Dog skete dette ikke pludseligt paa een Gang; thi man har, mærkeligt nok, Exempler paa, at Kirker ere blevne udmalede endogsaa efter Reformationen. Saaledes ere i Sulsted Kirke ved Aalborg Hvælvingerne bemalede med raa Billeder af Lidelseshistorien, og en Indskrift underretter os om, at dette er sket paa Just Høgs Bekostning i Aaret 1548 ved »Hans Maler fra Randers«.

Det kan ikke nægtes, at Vægmalерierne i den senere Middelalder udvise en stadig Tilbagegang, saa at de henimod Reformationen blive overordentlig raa Frembringelser, som ikke kunne siges at være i Besiddelse af Noget, der kan gjøre Fordring paa at kaldes Konst. Det er derfor tilvisse ikke heller Meningen, at man uden noget Valg skal drage Alt frem, skjøndt det Meste dog giver saa mærkelige Bidrag til vor Culturhistorie, at det ialtfald bør aftegnes til vort historisk-antiqvariske Arkiv. Men der ligger endnu skjult under Kalken en betydelig Mængde Billeder fra den tidligere og mellemste Periode, af en saa mærkelig Stil og et saa interessant Indhold og en saa historisk Betydning, at Enhver, der har nogen Sands for vore Antiqviteter, maa ønske dem bevarede. Inden man griber til at tilintetgjøre

dem med den saa meget yndede Hvidtekost, huske man paa, at vore Antiquiteter ere, om jeg saa maa udtrykke mig, en Capital, vi tære paa. Ved ethvert Stykke, der ødelægges, er en Del af denne fortæret, og Intet kommer mere af den Slags. De Aarhundreder, der ligge mellem os og den Tid, der frembragte dem, give Sagerne et uerstatteligt Værd.

Disse Bemærkninger ere fremkaldte ved det, der nylig er foregaaet i Saxkjøbing Kirke, hvor Kirkens Inspection har fundet det rigtigt, at lade borthugge flere mærkelige dér opdagede Vægmaleries.

Allerede i 1859 var der, ved en af Directionen for de antiquariske Mindesmærker foretagen Undersøgelse, under Kalken fundet Malerier paa den nordre Sidevæg af Langhuset i Saxkjøbing Kirke. Disse Malerier fremdroges dog først fuldstændigt i 1864 af Forfatteren ved Directionens Foranstaltning efter en Indberetning af Kirkeinspectionen. Hvælvingerne, som ere en senere Indbygning i Langhuset, havde gjort noget Afbræk i Malerierne, saa at nogle af dem vare blevne dækkede af Vægpillerne og Hvælvingernes Hjørner, men det fra Indholdets Side mærkeligste af dem var temmelig helt og tydeligt.

Foroven saaes en adelig Dame, knælende i Bøn til Jomfru Maria, af hvilken sidste og Jesusbarnet det Meste var dækket af Hvælvingen, men dog ikke anderledes, end at man kunde skjønne, at Billedet har forestillet en Kvinde med et Barn paa Skjødets. Dette Barn udstrækker Haanden til Velsignelse. Damen havde paa Hovedet et Slør, og det syntes, som om hun derover har baaret et Diadem. Hun bar en Kjole med snevre Ærmer og derover en foldelig grøn Kappe, foret med Rødt. Paa Fødderne havde hun Snabelsko. Over hende saaes et Sprogbaand med enkelte bevarede Bogstaver, hvoraf man maaske kan udlede, at der har staaet: Juva me Maria! Tilhøre for Damen ses et Vaabenskjold med et Mohrhoved, smykket med en Krands af Roser. Dette Vaaben har tilhørt en gammel Familie ved

Navn Piøske eller Pøiske, som kom herind i Landet under Kong Erik af Pommern. Under denne Konge nævnes 1417 en Marquard Piøske, der ejede Berritsgaard ved Saxkjøbing. Tilvenstre ses et andet Skjold med tre røde Stormhuer i hvidt Feldt. Dette Vaaben tilhørte Familien van Hafn, som i det 15de Aarhundrede ejede Bramslykke og Ulslev, tvende Herregaarde syd for Saxkjøbing. Det maa formodes, at den her afmalede Dame, som maaske har været Marquard Piøskes Hustru (?), har skjænket Gods eller Penge til Saxkjøbing Kirke til et Alters Oprettelse for Jomfru Maria for derved efter Datidens fromme Overtro at sikre sin Sjæls Frelse og maaske tillige erhverve sig et Hvilested indenfor de hellige Mure. Man ved netop, at flere af Berritsgaards Eiere ere begravne i Kirken, men deres Ligstene ere senere bortførte til Maibølle Kirke.

Nedenunder den knælende Dame ses en Kvinde med Glorie omkring Hovedet, liggende paa Dødsleiet. Tvende Geistlige læse Bønner for den Døende ved Foden af Sengen. Bag denne viser Christus sig som Himlens Konge i en skinnende Glorie. Med den ene Haand velsigner han den Døende, med den anden modtager han Sjælen som et lidet nøgent Væsen. I Baggrunden staae 10 Apostle med Bøger og Røgelsekar i Hænderne og bivaane med høitidelige og sørgelige Miner Sjælens Hensjælfart. Den gamle Maler har i dette Billede villet fremstille Jomfru Marias salige Død. Allerede i den byzantinske Konst forekomme lignende Fremstillinger af dette Æmne¹).

Det er vistnok let at opdage Manglerne ved dette gamle naive Billede: de feilagtige Proportioner og det Ubehjælpssomme og Barnlige i Tegningen. Dette er Noget, Enhver

¹) Se Berritsgaards Historie i Hist. Tidsskrift II. Af det omtalte Maleri findes i det hist. antiqv. Arkiv en af Forfatteren udført Tegning, som imidlertid ikke egner sig til at gjengives i en lille Maalestok, idet navnlig Ansigterne vilde være blevne altfor smaa. Vi ere derved tvungne til at undlade at ledsage disse Bemærkninger med en Afbildning, som ellers vilde have været ønskeligt.

kan se. Men der gaaer ved Siden heraf en saa umiskjendelig alvorlig og from Stemning, som saa aldeles bærer Præget af sin Tidsalder og giver et saa levende Begreb om vore Forfædres religiøse Forestillinger, at Billedet visselig havde fortjent at skaanes. I alt Fald burde Maleriets historiske Betydning have frelst det fra Tilintetgjørelse.

IX.

Et Bidrag til den danske Psalmehistorie¹⁾

Ved Holger Fr. Rørdam.

Beskjæftige vi os med det 16de Aarhundredes Psalmedigting, da finde vi vel kun faa fremragende Digtere, men desto flere Mænd (og Kvinder) af adelig og uadelig Stand, som have leveret enkelte eller flere Psalmer, der som oftest have en god og sund kristelig Mening og derhos udmærke sig ved en Hjærtelighed, der endnu gjør dem tiltalende, om end Versemaalet mangan en Gang er simpelt nok²⁾.

¹⁾ Jeg benytter Lejligheden til at gjøre en Rettelse i den Meddelelse om tvende danske Psalmedigtere, som forrige Hefte indeholdt (S. 158). Den anførte Folkevisen om Krigen i Ditmarsken kan efter hele sin Karakter neppe være Niels Fædders af Lyskander omtalte Digt om denne Krig; derimod har man udentvivel dette i P. Syvs Kæmpeviser. II, Nr. 53. Ligeledes er jeg bleven gjort opmærksom paa, at den smst. omtalte Psalme: »I Jesu Navn bør al vor Gjærning ske« ogsaa findes i den evangeliske Psalmebog under Nr. 135, hvilket jeg ikke undlader at anmærke, da »man heller ikke bør gjøre en Skjelm Cret«.

²⁾ I Brandts og Helvegs Danske Psalmedigting I ere de fleste af disse Psalmer optrykte. Til mange, og det ofte de bedste, kjende vi dog ikke Forfatterne eller Oversætterne. (Som Rettelse kunde det bemærkes, at Psalmedigteren Jacobus Matthias Strobins i Biografierne gjøres til Doctor, hvilket er urigtigt; D. betyder Dominus, hvilket viser, at Manden var Præst; paa Dansk maa han nok altsaa hedde Hr. Jakob Madsen Strøby). Den Orden, hvori Udgiverne have stillet Psalmerne, forekommer mig ikke heldig, da Disciplens oftere stilles foran Læreren.

Blandt disse er ogsaa den i den danske Statshistorie bekjendte Rigsraad Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim († 1552). Hans »skjønne Vise om vor kristelige Tros Artikler og besønderlig om vor Herres Jesu Kristi Pines Historie, overset af D. Ped. Palladio«, findes optagen i Hans Thomesens og siden i Kingos og Pontoppidans Psalmebøger, og endelig have Brandt og Helveg givet den Plads i »Den danske Psalmedigtning« (I. Nr. 71). Da jeg nylig har været saa heldig at finde Forfatterens eget Udkast, vil det maaske interessere Vener af dansk Psalmedigtning at blive bekjendt med dette¹). Det kunde være ganske hensigtsmæssigt at sætte Palladius's Bearbejdelse ved Siden af, men da Psalmen er saa lang, vil jeg dog ikke gjøre det, men henvise dem, der ønske at anstille en Sammenligning, til Brandt og Helvegs ovennævnte Værk, og indskrænke mig til eet Vers, hvori Forandringen efter min Mening er ret mærkelig:

Gyldenstjerne.	Palladius.
Saa foer Kristus, som Profeterne havde sagt og spaaet om hannem for lange, til Helved med sin Guddomsragt og frelste de fattige Fanger, som Djæveln forraadte med Falsk og Svig i Paradis forrædelig, saa ingen kunde hannem und- komme.	Kristus og ned til Helvede foer. at tage til Fange og binde den ganske Djævlens Magt saa stor. Derover han Sejer monne vinde: han krystede hans Hoved og Hel- vede brød. forhvervede det med sin Pine og Død. at vi skulle aldrig fordømmes.

I Haandskriftet findes endel Rettelser, der ere skrevne med samme Haand som det øvrige, men som det synes til en anden Tid end dette. Rettelserne har jeg optaget i Texten og sat de oprindelige Udtryk i Noterne. Da Strofferne i Originalen ikke ere adskilte, har jeg heller ikke adskilt dem her, skjønt det undertiden kan være vanskeligt

¹) Det findes en Samling af »Palladiana« (af Biskop L. Harboe) i Sjællands Bispearkiv. Det meste i denne Samling er nyere Afskrifter, men Gyldenstjernes Psalme har ganske Karakteren af at være den originale Optegnelse.

nok at udfinde dem, hvor Rimet er mangelfuldt (om Rythmus er der nemlig saagodtsom ingen Tale).

Jhesus.

O almechtigeste Gud fader wthi ewighed, wden all beyndelse oc ænde, Jegh troer paa tegh och wisselig wed, som skriften giffuer klart till kiende, at mett thin ord oc Guddoms krafft haffuer thu hemmelen och Jorden och altingh skabth och then fyrste mand och quinde.

Paa Jhesum Crist tror Jegh oc wist, hand er thin søn all eneste, wndfangen aff then Helligandz node och liist, oc føyd vtaff then reneste Jomfru Maria, then kyskeste mø, y then tro will Jegh leffue och dø, [ath frelse alle Cristne menneske¹).

Vthi Betlehem føydde [Maria syn søn²) oc meg jen kiølich broder, och bekiende³) hannem met syn ydmygh bøn, [at hun var bleffuen hans moder⁴). Hun widsthe well, hand war bode Gud och mand, thet bør os alle Cristne ath tro forsandt, om wi ville salig vorde.

[Jeg troer och, at Cristus⁵) hand bleff oc forroyd aff jen syn eghen discipeler, hans naffn war Judas Iscariott, jen aff the xij aposteler, Hand solde syn Gud⁶) oc hemmerigh, och kiøbtbe sigh pine ewinneligh, oc myshobtes thin guddoms Naade.

Tha Cristus Jhesus Gudtz⁷) enisthe søn wthi døtzens ffrykt oc fare langfredagh natt haffde giordth syn bøn wthi sued och blodige thoore, tha bleff hand fangen wtaff Jøderne, och forladth vtaff alle syn discipeler, saa yngen hannem hielpe torde.

Tha beviisde hand [meg ret broderlig kierlighed⁸) och lod sig fange och binde, [for hand vilde frij och ledig giøre meg vt aff all⁹) myn arffueligh synde, fro [helvedes

¹) Denne Strofe er senere tilføjet. ²) Oprindelig: hun teg jen søn.

³) Opr.: tackett. ⁴) Opr.: for hun motthe være hans moder. ⁵) Opr.: Cristus thin søn. ⁶) Opr.: herre. ⁷) Opr.: thin. ⁸) Opr.: tegh sønlig lydighed. ⁹) Opr.: oc megh ret broderligh kierlighed, oc frelst megh fro.

pine¹⁾ och then euige død, for Adam y Paradis forbrød Gutz²⁾ budh, wnder euigh pine.

Szo leeyde the Cristum bunden frem, och gjorde hannem sthoor pine och møde, hand fulde them som jet wskyldige lam, thet mand leder borth at døde, szo leeyde the hannem for dom och Retth wthi Cayfes hus then samme nat, som y skall faa at høre.

Bisperm och the skrifflderde geck sammell y Raad och søgdthe om falske witne, vtaff ret dødelich avinde och hadh, ath the kunde vrsagh finde ath døde theris herre, sand Gud och mandh, ther brugdthe the løgen oc sparett Gutz sandt, och ackthet icke, at thet war synde.

The gjorde hannem mange forackting oc spott then gantzke nat till ende, oc sloge hannem nese oc mund till blodz, thet gjorde theres³⁾ thiener och suenne, the spytte fuld all hans hellig ansickth, szo hand war ynthet menneske ligh, som the hans skabeningh forwende.

Bispen och the skrifflderde besluthet jet Raad om morgen gantz betymeligh, saa toge the Cristum thet wskyldige blodh, och fulde hannem alle samdrecktelig for Poncii Pilati dom, the skyllinger och wintnesbyrd, the bare fram, war løgen och dickthet falskeligh.

Pilatus [hand frykthet oc tog i beraad at dømme Cristum till døde for vsand sag oc for avindh oc haad, Thet thuorde hand icke gøre, szo tog hand Cristum⁴⁾ y Rodhusett till seg, och lod hudstryge hannem ynckeligh, szo hans dyrbar blodh thet rand po Jorden nedh.

Hans tiener the gjorde jen krone vtaff torn, the skarpeste mand kunde finde, slig pine och plaffue haffde aldrig till forn wærett sieet vtaff mand heller quinde, then tryckthe the vthi hans bare houdpande, so blodhet offuer all hans legome rand, hans macht mon fast forswinne.

¹⁾ Oprindelig: dieffuelen. ²⁾ Opr.: thin. ³⁾ Opr.: hans. ⁴⁾ Opr.: war wiis och well forstodh Jhesu Cristi wskyldighed, Thi betænckte hand (mod Jødernes forbundt) jet rodh at frelse Cristum sit liiff ther met, och tog hannem ynd.

Szo kaste the wtoffuer hans blodige¹⁾ krop jet gammeltd purpur klede, met spe och spott resdthe the hannem op, Pilatus lod hannem ledhe till dørren, som Jøderne forsamlet stod, tha robthe the alle met blodgierig mod, bad korsfeste hannem till døde.

Pilatus hand suarett och sagde them sandt, Jegh kand icke andhet fornemme, end thette er jen vschuldige mand, huor for schall Jeg hannem dømme, tha robthe alle Jøderne huer och jen, tha estu icke keyserens wen, om thu lader hannem vndkomme.

Pilatus hand gaff ther well po acht the schyllinger, som Jøderne framførde, the sagde, Cristus forbød att giffue keyseren schat, thi burde hannem at dømmes till døde, Tha frykthet hand mere for keyserens hadh end for Cristi retferdigh sag, som mange des werre end nw giører.

Tha dømde Pilatus mod jen ret forstand, efter Jødernes begere och wylie, och tuode szin hender y jen molling met vand, och sagde segh at være vschuldige wtaff then retferdich mands blod, och bad Jøderne see till, huad the haffde giort, oc lod them so Cristum fyllge.

Szo toghe the Christum och liedde hannem frem ath korsfesthe hannem till døde, thet suere kors lagde the paa hannem, hand bar thet met stor angst och møde, oc mange the menneske, som ther fulde met, besyrghet hans pine met suck och graad, szo bør os och alle at giøre.

Szo rychte the Cristum blodt nøgen vd aff alle syn blodige kleder, so ther fulde met bode kiødt²⁾ och hud, hans Krop begunte at bløde, och all hans schabning war platt foruend for alle the mennesche, hannem før haffde khiendt, ther offuer motte hierther bløde, och som ynckeligt och sørgligt er at høre³⁾.

Szo kaste the Cristum paa korset ned, hans hender och føder vdstrakthe, och sloge them ygemmell met horde Jernspeger till korsett, saa langth the rakthe, och reysde

¹⁾ Oprindelig: nøgene. ²⁾ Opr.: skind. ³⁾ Den sidste Strofe er senere tilføjet.

saa korset op met macht, then pine yndtill Cristi hierte stack wden twill, huo thet wil ackte.

Ther hengde Cristus myn frelser mand vti suareste døtzens pine, hans blod forrand och machten forsuand, thet waret wel y iij tymer, saa gaff hand op syn guddoms and, och befolen y sin hemmelsche Faders hand, och døde for synderne myne.

Siden ginge the arme Jøder fram, och lod thet them icke fortryde, the ackthet thet huercken for synd heller skam, oc stack op Cristi siide, egiemmell hans hierte jett skarper spyd, szo ther rand wd bode wand och blodh, sancte Hans thet klart beskriffuer.

Josep vtaff Aramathia hand lod segh thet forbarme, och lod Cristi legomme aff korsett tage, oc tog thet vti sin arme, och suøbthe thet vti jett linett klede, och begroff thet efter then Jødische seedh vti jen stheengraff well forwarett.

Szo foor Cristus, som profeterne haffde sagdth och spodt om hannem for lange, till helued med sin guddoms macht, och frelste the fattige fanger, som diefflen forroyde met falsk och swig y Paradiis forredelich, saa yngen kunde hannem wndkomme.

Wthi morgen stund paa tridie dagh stod Cristus op aff døde met siell och krop, som hand haffde sagdt, och geck frii fro alle the Jøder, som war till skicktet ath bevoege hans graff, Gutz engell betog them all theres krafft, the loug alle, som the war døde.

Siden Cristus opstod, tha bleff hand her y xl dage y Jøderige, och hugsualet sine discipeler met mange fortrøstninger myldelig, hand bad aposteler gaa bort och predicke hans ordh offuer gantze werden for alle creatur, huo som døbes och troer schall salich bliffue.

Cristus Jhesus met sin hand och mund gaff hand them alle welsignelse, och rakthe op syn hender y samme stund, och foor szo op till hemmels, och sidder hoos Gutz faders høyre hand, oc sende them ygen then Helligand met mange wunderlich forstandelse.

Jeg tror, at po then siste dag schall Cristus ygien komme vtaff hemmelen met sin guddoms macht retferdelich at dømme till hemmerigs glede the welsignede børn, the forbandhet giffuer hand theres retthe løn y then euige yld at brende.

Thet bør os och alle at tro for santh, om wii wille salich bliffue, ath Gud then mylde Helligand vti Gutz faders riige er hand en Gud fuldkommelich met Gud Fader och søn v-atskellich wti alle guddoms lige.

Jeg tror po Gud then Helligand, hand schall meg styre oc rode, oc forøge myn tro met rett cristeligh forstandt, oc giffue meg vtaff syn node met ret kierlighed at frykte myn Gud, samtycke hans wille oc holde hans bodh, szo kand meg aldrig schade.

Jeg tror, at Gud then Helligand hand er os alle til rede, jen hielpere och hugsualer mand, och giffuer os trøst oc glede, som kaller paa hannem y sorg och nød met stadich tro y liffue och død, them will hand aldrig forlade.

Fuldkommelich er thet och myn tro, at then hellich kristelich kirke, huo thet will wide och ret forstho, thet haffuer icke andhet at mercke end alle gode hellige menneskes samfund, som holder Gutz bud met cristelig forbund oc elsker huer ander aff hierthet.

Jeg tror och wed thet wisselich, at Gud myn hemmelske fader hand er megh myld och myskundelich, och will all myne synder forlade all æneste for Cristi død och pine, som hand haffuer liid for synderne myne, nor Jeg them hiertelich fortryder.

Jeg tror, at paa then siste dagh, nor Cristus kommer at dømme bode leuendes och døde, som hand haffuer sagdt, tha schall Jeg met siel och legeme opstande formeddelst Gutz wunderlich mackt met alle the mennesche, som Gud haffuer schabt, och alle for dommen ath komme.

Thet er myn trøst och stadich tro, at Cristus myn kiere broder schall giffue meg thet euighe liiff och roo hoes Gud myn hemmelsche fader till euig thid met glede och

frøyd for sin horde pine och bitter død, hand lader meg aldrig forfare, Thi kand meg aldrig skade, amen.

X.

„Vor Frue Lysning“ og Fattigforsørgelsen i Snøde og Stoense 1576.

Ved Holger Fr. Rørdam.

I Kirkehistoriske Samlinger II, 255—65 har vort Selskabs uforglemmelige Velynder Lic. J. F. Fenger meddelt et Uddrag af den gamle Snøde Præstebog, der i Hovedsagen er forfattet af Præsten Jakob Jørgensen Sadolin i Snøde og Stoense paa Langeland 1576. Blandt de Stykker i Snødebogen, som i Uddraget kun kort berøres, er det Afsnit, der handler om det i Overskriften angivne Emne. »Vor Frue Lysning« var gamle Stiftelser i Snøde og Stoense Kirker, og bestod udentvivl deri, at Indtægten af noget vist dertil skjænket Gods anvendtes til stadig at holde Lys brændende foran Mariabilleder paa tvende Vor Frue Altere i disse Kirker. Ved Reformationen ophørte denne Skik, og Godset fik en anden og nyttigere Anvendelse, idet den aarlige Indtægt deraf bestemtes til Understøttelse for Sognenes hussarme, der saaledes vistnok blive bedre stillede i disse Sogne end paa de fleste andre Steder. — Stykket indeholder tillige Efterretning om, ved hvilke andre Midler de fattige forsørgedes paa en Tid, da man ikke kjendte vore Dages vidtløftige Fattiglovgivning.

Om hussarme i Snedde Sogen deris indkomst.

Hussarme vdi Snedde sogen haffue aff kongelige gunst haffd vor frue liusnings gods vdi Snedde sogen, siden denne euangeliske religion begynthes, oc ingen haffuer ther modt sagd. Schreffuett 2 Augusti anno 1576.

1. Om breffue. Et breff, som tilkomer kircken, findis; vdi thet er oc om ij skepper land, som fru Kirstine Prams-

datther, Peder Braskes epherleffuerske, gaff till vor frue liusning, liggendes mellom Egerhøff oc Bassebierg, som nu kaldis paa Kulshøy vdi Søomarcken.

2. Ett andet pergamendz breffue findis, liudendis paa sex skepper korn aff en leye iord vdi Brønedslett marck, som Niels Jepssøn kendis att haffue vdi leye aff vor Frue liusning vdi Snedde.

Nota. Same for^{ne} iord oc kornskyld ther aff forholt først Christiern Søffrinssøn for them, meden hand vor fogitt paa Tranekier vdi Eyler Rønno hans thidt, oc siden kom same gaard vdi Brønisset till Foreweyлле, som then ennu tilligger, oc de fattiges iordskyld forholdis vden all dom.

Husarme i Snedde deris landgilde aarlige, screffuit
anno Christi 1576.

1. iij ørtug byg oc xij sk. pendinge, som Anders Laurssøn nu giffuer aff en gaard vdi Snedde by, som frue Margrete Basses gaff till liusning anno 1339.

2. Jordskyld. En skeppe byg huer tuo samfelde aar aff ij skepper land paa Kulshøy mellom Egerhøy oc Bassebierg, som fru Kirstine Pramsdatther, Peder Braskes epherleffuerske, gaff til vor frue liusning vdi Snedde kircke anno mcdlxxxvj, vdgiffois an. 1575 et 76.

3. Peninge, som bekomis aff enthen blochen eller taulen, som ombæris tre fester, oc nar brudueyelse skeer vdi sognitt.

4. Midsommers tind, tilkomer them deris partt vdi saa maade. Then tredie partt aff lam, grisse, kalffuetind oc pendinge bythtes vdi tuo parther, then ene till degnen oc then anden till fattige, vndertagen lam, som skickes till thed almindelige hospitall vdi Othense epher kongelig befalning.

5. Offer till them S. Michaelis dag eller vndertiden søndagen epher Michaelis.

Fattige vdi Snedde sogen anno Dn. 1582 (23 Personer nævnes og 9 Expectanter).

Husarme vdi Staunse

haffuer aff Kong. Matt^s gunst oc naadhe haffdt vor frue liusnings godtz vdi Staunse sogen, sidhen then christelige euangeliske religion er opkomen. Item Taule pendinge tre høtyders oc store festers. Item till brudeveysel, oc midsomers tind, dog lam vndertagne, som er till thet almindelig hospital vdi Odense. Schreffuit 26 Julii anno 1576.

Breffue, som liusning tilkomer.

1. Eth pergamentz breff med iij hængende indsegell, liudende ord fraa ord, saa som ephtherfølger:

Allæ mend thette breff seer eller hører lesse helser ieg Æsbern Pederssøn i Skartebølle euindelig med Gud. Jeg kundgiør thet alle mand, saa vell ther nu ærre, som kome skall, att ieg vederkender mig skyldig være aff rett vittherlige giald vor frue liusning i Stauense x marck lub. saadan mynt, som geffue oc giænge ære i Langeland, for huilke x marck ieg ipant setther vor frue liusning en tofft, ther kaldes Bremidt tofft liggendes i Træssebylle. Oc tilbiuder ieg mig oc mine sande arffuinge for^{ne} vor frue liusning for^{ne} tofft att frij oc frelse for huer mandtz hinder oc giensielse, saa lenge hun vorder hinde lofflig affløst for for^{ne} summa pendinge; oc nar hun løsis skall, tha skall løsning kendes tho ting for midsomer oc ett ephther, oc fruct oc landgilde fylge hoffuit pendinge, oc løsnings dag vere om sanctt Marthens dag ther nest ephther. Till ydermere stadfestelse henger ieg mitt indsegell oc flere gode mendtz, som er Her Peder Jenssøns, prest i Snedde, Claus Bundes, Claus Anderssøns, neden for dette breff, giffuit S. Jørgens dag 1462.

2. Ett pergamentz breff med iij hengende segell:

Jeg Peder Anderssøn, som mand Brun kalder, gjør viderligt for alle mend med thette mitt opne breff, thet ieg fuld macth giffuer oc haffuer giffuit velbyrdige mand Hans Jenssøn i Egelycke, min kierre frende, att skøde oc affhende ett stycke iord liggendes synden Træssebylle, som heder Bremmetoft oc er sex skepper land, fraa meg oc mine sande arff-

uinge oc til vor frue liusning i Staunse til euindelig eye, som hun til forne ipant haffde for x marck. Oc tilbiuder ieg mig oc mine sande arffuinge att frij, hiemle oc tilstande vor frue for^{ne} stycke iord for huer mandtz tiltall til euindelige eye. Till idermere stadfestelse henger ieg mitt indseill neden for dette mit obne breff med flere dane mendtz, som ieg ther tilbeder, som [er] hederlige mand Her Anders Mand, sogne prest i Snedde, oc Tomis diegen ibid., anno Domini 1489, die sancti Botulphi.

3. Ett pergamendtz breff, haffuer hengd iij segel for, endnu henger ij segell forre, saa liudendis:

Alle mend dette breff see eller høre lese helse vij Anders Fynbo, herridtz fogitt i Nørherret paa Langeland, Anders Mand, sogne prest i Snedde, Niels Grubbe i Fæbeck, Nis Jeermester paa Tranekier, Tomis Nielssøn i Fæbeck oc Thomas diegen i Snedde, euindelige med Gud. Kundgiør vij for alle mendt, neruerendes oc tilkommendes, oss neruerendes att haffue verritt paa Nørre herridtz ting aar ephther Gudtz byrd 1489, then torsdag nest ephther vor frue dag purificationis, vor skickett for oss oc for flere gode mend, som for^{ne} ting søgtt haffde, beskeen mand Niels Hendrichsøn, bedes, fick oc fremlede ett fult tings vindhe paa vor frue liusnings vegne i Staunse med viij skellige troffaste danmend, som erre Lauris Saxot i Kossebøl, Peder Smed ibid., Oluff Bleg i Botofft, Nis Michelssøn i Suallebylle, Hans Bøle i Brynissett, Peder Hanssøn i Fæbeck, Anders Nilssøn i Snedde oc Hans Stij ibid., huilke viij for^{ne} danemend vdginge oc berodde them oc igen indkome paa for^{ne} herritzting, oc alle samdirectelig vindede paa deris gode tro oc sandinge, oc inthet vitne them imod gick, att the sandelig soe oc hørde, thet velbyrdige mand Hans Jenssøn vdi Ege-lycke stod inden iiii stocke paa Nørre herritz ting, skøtte oc affhende med træ oc tørff, paa velbyrdige suendz vegne Peder Anderssøns, som Brun kaldes, for^{ne} Nis Hendrichsøn paa vor frue liusnings vegne i Staunse ett stycke iord liggendis synden Træsebøl, heder Bremmetofft oc er vj skepper

land, fraa hanum oc hans sande arffuinge oc till for^{ne} liusning til æuendelig eye, oc for^{ne} vor frue liusning tilforne for^{ne} iord ipant haffde for x marck rede pendinge. In cuius rei testimonium sigilla nostra firmiora presentibus sunt appensa.

4. Ett papirs breff, Verner Hanssøn Suolle, Nørre herridtz fogitt, Axel Valkendrop, høuitzmand paa Tranickier, Her Simen Anderssøn. prest i Tranickier sognen, Her Torsten, prest i Liongelse, Hans Jenssøn i Krogager, Anders Claussøn i Enibølle oc Niels Scriffuer haffue vdgiffuitt vnder dato 1473, torsdag post vincula Petri, att de till Nørre herritz ting forligte Tomas Nielssøn vdi Staunse, som inden iiij stocke bød laaug for laugheffd paa vor frues vegne om en haffue, som Hans Juell haffde paa talett paa Tomis Grims vegne, som da vor vden landz, oc forenthem, att same sag skulle opstaa, till Tomis Grim self hiemkom. Same haffue oc iord haffuer Niels Gomj i Staunse, dog giffuer til liusning iij skepper byg ther aff aarlige.

5. Ett papirs breff med iij indsegell, liudendes ord fraa ord, som her ephther fylgendes staar:

Alle mend dette breff see eller høre lese helse vij Peder Kaltz, sogne prest i Stauense, Hans Jenssøn Braske, Axel Bundhe oc Nis Grubbe i Febeck, euindelig med Gud. Kundgiørre vij thet alle mend, neruerendes oc kommendes, att aar ephther Gudtz byrdt 1473, sanctorum Petri et Pauli dag, tha vor skickett for oss oc for flere godhe mend hederlige mand Tomas Nielssøn paa Staunse kircke gaard, beddes, fick oc fremledde ett fullt sogne vindhe med xij danmend, som ere Hans Hendrichssøn, Hans Nielssøn, Hennecke Hanssøn, Anders Jonssøn, Oluff Bundhe, Peder Jonssøn, Morthen Suder, Anders Trolssøn, Peder Bossøn, Nis Gomisson, Hans Skindere oc lille Tube, huilke xij danmend alle vindede med en røst paa gode tro oc sanding, att then haffue, som ligger vthen for then gaard, som Marquor Storm i boer, hand hør til vor frue altar i Staunse, oc haffuer leyett till for^{ne} altare indhen lx aar wilsked oc wkerdt, oc bøde ther en mand paa for^{ne} haffue oc gaff sitt landgilde

till vor frue altare, huilken mand som hede Peder Trane. Item vindede oc for^{ne} xij mendt saa, att then tofft, som Jens Knudtssøn paa boer, som ligger i mellom Anders Trolssøn oc Peder Bossøn, med sin tilliggelse hører till for^{ne} vor frue althar oc haffuer leyett ther till wilsked oc wkiert i lx aar oc mere. Oc hendhe vdgaff en quindhe, som hede Kirstin Atzers, hues siel Gud haffue, bode tofft oc haffue. Att saa vor vindett for oss, thett vinde vij med vor indsegle tryct neden for thette breff. Datum vt supra.

Husarme i Staunse deris landgilde aarlige, screffuitt
anno 1576

iij örtug iij skepper byg aff en gaard i Staunse, som Hendrich Hanssøn nu vdi boer.

iij skepper byg aff en iord, Niels Gomj i Staunse haffuer bag op till sin halfue, som er giffuen till vor frue liusning.

Jordleye giffues till fattige, nar iordene er ind i vongh.

iij skepper byg giffues aff vj skepper land, kaldes Brendetoft, ligger synden Tressebylle, som Peder Anderssøn Brun salde vor fru i Staunse for x marck lub. anno 1489. Er vong anno 1576 oc 1577.

vj skepper byg giffues aff en iord vdi Vestermarch, huer tuo aar marcken er vong, som anno 76 et 77.

j skeppe byg aff en iord vdi Vester marck.

Bytthes aarlige pendinge blanth dennom, som bekomis aff taulen oc aff blocken.

Midsomers tinde tilkomer them vdi saa maade: Aff arilde tide er midsomers tind vdi Staunse bytt vdi tuo parther, then første tager presten, then anden bythes atther udi tuo parther, then ene till kircken, som kircke verge anamer, then anden halfue lod bythes mellom diegnen oc de fattige; aff then halfue lod nyder de fattige vdi Staunse sogen griisse tind, pendinge tind, som giffues for griisse, kalffue etc. Meden lammnen komer till Odense hospitall.

Offer giffues de arme enthen S. Michaels dag eller oc søndag nest ephther Michaels dag.

Arme vdi Staunse sogen anno 1582 (20 Personer nævnes).

I Snødebogen findes følgende Præsterække:

Nomina pastorum in parochia Snedde.

1. Dn. Jacobus. 2. Dn. Nicolaus. 3. Dn. Nicolaus Brun.
4. Dn. Martinus. 5. Dn. Tymmon¹⁾. 6. Dn. Johannes Stryn.
7. Dn. Petrus Kaler²⁾. 8. Dn. Andreas Mandius 1459³⁾. 9. Dn. Andreas Chetilli. 10. Dn. Jacobus Georgii, Anno 1556.
11. Dn. Nicolaus Johannis Hindzholm⁴⁾, obiit 27 Majj 1612⁵⁾.
12. Dn. Christophorus Andreæ Baumeisterus, vocatus Dom. Exaudi 1613, obiit Anno 1626. 13. Dn. Jacobus Nicolai Snødde, vocatus Anno 1626, præpositus. 14. Dn. Theofredus Johannis Langlandus (v. Lindelse) vocatus Dom. Quasimodogeniti 1653. 15. Dn. Christiernus Petri Lindelse 1688⁶⁾.
16. Dn. Janus Georgii Marstrand, vocatus 1690 d. 3 April. 17. Dn. Johannes Ditlefvius Brechling, vocatus 1722, præpositus, † 1757, 66 Aar. 18. Dn. Provst Søren Bagge 1757.

XI.

Om Godsejernes Udøvelse af Patronatsretten 1670—81.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Da det Rygte almindelig gik, at Godsejerne ofte misbrugte deres Patronatsret til at aftvinge de Præster, der attraaede Kald, hvortil de havde Besættelsesretten, større eller mindre Pengesummer, lod Regjeringen 1681 anstille en Undersøgelse om, hvorledes det forholdt sig med de

¹⁾ I en anden Optegnelse staa Nr. 4 og 5 i den omvendte Orden.

²⁾ Rettere: Per Kals, som han kaldes i et Dok. af $25/10$ 1459.

³⁾ Var $3/10$ 1477 Præst i Snøde (Dok.); $1/3$ 1495 omtales han som Præst i Stawense og Official paa Langeland (Dok.).

⁴⁾ Med dennes Haand er Præsterækken indtil hans egen Tid skreven; det følgende er senere tilføjet.

⁵⁾ I en anden Præsterække, optegnet af Præsten Baumeister, staa der: Dn. Nicolaus Hindtzhalm, præpositus provincie, qui obiit die 27 Majj post Jubilate Anno 1613.

⁶⁾ I den ene af Præsterækkerne staaar ved denne Præst Aarstallet 1653, hvilket da vel er en Fejlskrift

Præsters Kaldelse, der vare komne i Embede siden Kong Christian V's Tronbestigelse (1670). Resultaterne af denne Undersøgelse for Ribe Stifts Vedkommende ere tildels meddelte af Adjunkt Adler i Hist.-statist. Maanedstidende for Ribe Stift, S. 13. Det viste sig, at to Præster havde købt deres Kald af Baron Rüse til Rügensten. Erklæringerne fra Fyns Stift ere trykte hos Heiberg, Thomas Kingo, S. 117—19; det oplystes her, at flere Præster havde købt deres Kald af Baron Wedel til Wedelsborg. For Sjælands Stift har jeg ikke fundet nogen Erklæring; derimod haves i Gehejmearkivet de originale Erklæringer fra Aarhus, Viborg og Aalborg Stifter. De meddeles her tildels i Udtog, dog saaledes at intet af Betydning er forbigaaet¹).

Aarhus Stift.

Efter Hs. Kgl. Maj.s allernaadigste og gudeligste Befaling haver jeg underskrevne Superintendent over Aarhus Stift udi tvende Provsters, nemlig Mag. Henrik Blickfeld, Sognepræst til Vor Frue Kirke i Aarhus, saavel som Mag. Jørgen Seidelin, Slotsprædikant til Skanderborg Slot etc. deres Nærværelse og Paahør, for mig kaldet alle de Præster, som siden højstbemeldte Hs. Kgl. Maj.s Regjeringsindtrædelse ere kaldede af nogen Proprietario, som til Præstekald havde nogen Jus patronatus, og enhver udaf dennem Eden først forelagt, som de med oprakte Fingre for os haver aflagt, deres Sandhed at være gestændige, som de for Gud, Hans Kgl. Maj. og deres egen Samvittighed ville ansvare, om ingen af dem har givet og betalt noget til Patronerne for samme Kalds Erlangelse. Samme Tid er dennem og alvorligen foreholdt ikke for noget Menneske at aabenbare, hvis i saa Maade med dem er vorden forhandlet, og haver da enhver under sin egen Haand skriftlig herom tilkjendegivet som efterfølger:

¹) Om Undersøgelsen kan forøvrigt sammenlignes Helveg, Danmarks Kirkehist. efter Reform. 2den Udg. I, 496—97.

1. 1670 in Februario er jeg af Hs. Exc. Erik Rosenkrands til Rosenholm kaldet til Skjødstrup og Elsted Sogne, og bekræfter jeg ved højeste Saligheds Ed, at jeg aldrig har udgivet til Patronen, hans Frue, Børn eller nogen anden paa hans Vegne, Penge eller Penges Værd for samme Vokation.

Peder Zachariæsen Nagschof.

2. Det samme vidner Niels Olufssøn Raun, som i Febr. 1675 af samme Patron var kaldet til Sognepræst i Hornslet.
3. Ligeledes Augustinus Christensen Basballe, der i Juli 1681 af Erik Rosenkrands var kaldet til Krogsbæk og Mygind Sogne.
4. Ligeledes Jens Andersen Brasen, som i Marts 1671 af Hs. Exc. Grev Mogens Frijs var kaldet til Havrum Sogn.
5. Ligeledes M. S. Liungaae¹⁾, der i Novbr. 1673 af samme var kaldet til Præst i Lyngaa og Skød.
6. Ligeledes J. T. Blichfeld, der i Novbr. 1675 af Grevinde Anna Maria Offenbergh (Grev Mogens Frijs's Enke) var kaldet til Vellev Menighed.
7. Ligeledes Jens Jønsøn Holstebro, der i Dcbr. 1676 af samme var kaldet Skyholme og Skovby Menighed.
8. Ligeledes Christen Jønsøn Høst, der i Okt. 1677 af samme var kaldet til Ørum og Værum Sogne.
9. Ligeledes P. T. Blichfeldt, som i Avg. 1677 af samme var kaldet til Ødum Menighed.
10. Ligeledes C. S. Wiburg, som i Sept. 1678 var kaldet af samme til Lavrbjerg og Lerbjerg.
11. Ligeledes Sev. Laurentii, der i Sept. 1679 var kaldet af samme til Røgen og Sporup.
12. Ligeledes Peder Rasmussen Ormsløff, der 1679 var kaldet af samme til Præst i Ormslev og Kolt.
13. Ligeledes Christen Madsen Sommer, der 4 Avg. 1679 var kaldet af samme til Sjelle, Skjørring og Laasby.

¹⁾ Hvor Navne og Kaldsdage ufuldstændigt ere angivne, findes de saaledes i den originale Optegnelse.

14. Ligeledes S. L. Rømmer, der 15 Marts 1681 af samme var kaldet til Haldum og Hadsten.
15. Ligeledes Anders Sejersen, der 6 April 1677 var kaldet af Grev Ditlev Rantzov til Dalbyedre, Raaby og Sødring.
16. Ligeledes Ch. Schønning, der 1676 var kaldet til Hundslund Menighed af Lavrs Brorson¹⁾ til Dybvad, og i Dcbr. 1677 af Admiral Jens Rodsten var kaldet til Odder og Tvenstrup.
17. Ligeledes Bertel Justesen Gylding, der 1675 af Hr. Jørgen Bielche var kaldet til Gylding Menighed.
18. Ligeledes Ude Pedersen Kolding, der i Dcbr. 1676 af Lavrids Brorson til Dybvad var kaldet til Gosmer og Halling.
19. Ligeledes Oluf Friis, der i Febr. 1678 af samme var kaldet til Hundslund.
20. Ligeledes J. Brorson, der i Avgust 1681 af samme var kaldet til Bjerager og Randlev Menigheder.
21. Ligeledes Jens Krabbe, der i Maj 1678 af Heinrich Müller til Dragsholm var kaldet til Katrup, Øridslev og Tolstrup.
22. Ligeledes Anders Franzon, der 26 Sept. 1679 af Jakob Arenfeld til Jensgaard og Fru Anne Helvig Gyldenstjern til Abildgaard (som havde Fjerdedel af Jus patronatus) var kaldet til Raarup Sogn.
23. Ligeledes Christen Thæbring, som i Novbr. 1673 af s. Hr. Niels Rosenkrands og s. Mag. Lavrids Bording var kaldet til Marie Magdalene Sogn.
24. Ligeledes Rasmus Olufsen Aale, der ved Michaelis Tider 1670 af Hr. Generallieutenant Niels Rosenkrands var kaldet til Tørring og Aale Sogne.
25. Ligeledes Søren Jensen Bagge, som 5 Dcbr. 1670 af s. Erik Høeg til Bjørnholm var kaldet til Tistrup Sogn.
26. Ligeledes Lorents Buchholtz, der 26 Okt. 1679 af Grev Otto Rantzov var kaldet til Sjørslev Sogn.
27. Ligeledes Lavrids Jensøn Beder, der 2 Juli 1675 af

¹⁾ Se Kirkehist. Samlinger I, 305

Baron Vilhelm Gyldencron, Friherre til Vilhelmsborg, var kaldet til Beder Sogn.

28. Ligeledes Søren Eschesøn Hjortshøj, der 5 Avg. 1675 af s. Dr. Matthis Broberg til Sjøllerskovgaard var kaldet »at være Præst til Lisbjerg Sogn efter hans Jus patronatus, og efter Hs. Kgl. Maj.s naadige Tilladelsesbrev, dateret Kbhvn. d. 28 April 1675, til Hasle og Skejby Sogne«.

29. Ligeledes Niels Nielsen Knab, der 27 Juli 1681 af Hs. Exc. Hr. Friderich v. Arensdorf var kaldet til Gjerlev Sogn.

30. Ligeledes Bendix Koop, der 30 Maj 1681 af samme var kaldet til Udbynedre Sogn.

31. Ligeledes Peder Nielsøn Krog, der 18 Marts 1681 af Sofie Amalie Grevinde til Samsø var kaldet til Sognepræst i Besser og Onsbjerg.

32. Ligeledes Mads Veyle, der 1681 af samme var kaldet til Tranebjerg.

33. Ligeledes Oluf Christensøn Clementinus, der 5 Avg. 1675 af Hs. Kgl. Maj.s Rigens Kansler, da Patron over Samsø, var kaldet til Kolby.

Alle disse forskrevne Personer have i vores Overværelse ved deres Ed været gestændig det, de her under deres Hænder skriftlig haver angivet, hvilket bekjender

Erich Grave Hinrik Blikfeld Jørgen Hansen Seidelin
S. A. Ecclesiastes Arhusinus P. R. arcis Schander-
ad Div. Virg. m. m. burgensis. M. propria.

Viborg Stift.

Som min allernaadigste Arvekonges og Herres Brev af Dato sidstafvigt d. 16 Juli er mig d. 21 ejusdem tilstillet . . . saa har jeg forskrevet alle vedkommende Præster, saa mange som i saa Maade kan findes udi dette Stift, som er tilsammen 7, idag her i Viborg at møde, tilligemed 2 Provster, som er M. Søren Sevel, Sognepræst til Domkirken og Provst i Nørlyng Herred, og Hr. Casten Skyt, Sognepræst til Tostrup og Roum Sogne, og Provst i Rinds Herred, og saa

enhver Eden forelæst og dennem samtlige derhos alvorlig tilholdt den bare Sandhed rundt ud at bekjende, og den samme deres Bekjendelse eller noget denne Sag vedkommende ikke siden for nogen, ihvo det og være kunde, mundtlig eller skriftlig, i nogen Maade at aabenbare etc., hvorpaa nu hver især strax sin corporlige Ed har aflagt, og saa der efter gjort den frivillige Bekjendelse, som nu under deres egen Haand her monne følge:

1. Bekjender jeg Niels Andersen, Sognepræst til Gjerding og Blenstrup Sogne i Høllum H., at der jeg 1669 blev kaldet til fornævnte Kald af Mag. Hans Zoega, som da havde Jus patronatus til fornævnte Kirker, har hverken jeg eller nogen paa mine Vegne udlovet eller udgivet noget til Mag. Hans Zoega eller nogen paa hans Vegne for forskrevne Kald. Dog ikke desmindre blev derefter noksom erfaret, hvad hans Intention har været, da han kaldede mig, eftersom forskrevne Mag. Hans Zoega henved to Aars Tid efter mit Kalds Indtrædelse for en Summa Penges Skyld, som jeg tilforn var ham skyldig, nødte mig til at transportere sig Gunderup Kirketiende, som Gjerding Sogne-Præster allernaadigst var perpetueret. Hvilken Tiende han til sin Dødsdag beholdt, og siden kom i hans Creditorers Hænder¹). Hvorudover jeg lever i stor Armod og Elendighed. Hvilket jeg med egen Haand bekræfter.

Viborg d. 8 August 1681. Niels Andersøn²). Eg. Haand.

¹) M. Hans Zoega var Professor i Logik og Metafysik ved Kbhvns Universitet († 1673). Jfr. Worms Lex. II, 645—46.

²) M. Niels Andersen havde omtrent indtil 1646 været Forstander for Herlufsholm (se Melchior, Hist. Efterr. om Herlufsholm, S. 112). Siden opholdt han sig i Kjøbenhavn, og forekommer oftere i Konsistoriets Akter (1653—55). 1657 indgav han et Andragende til Kongen om Tilgivelse for et Lejermaal, han i sin Tid havde begaaet. Først længe efter fik han imidlertid gunstigt Svar paa sit Andragende ved følgende Kongebrev:

M. Niels Andersen at maa stedis til Kald oc were fri for Skriffte.

F. 3. G. a. w., at efftersom hæderlig oc høylærd Mester Niels Andersen sig for nogle Aar siden schal hafue med Leyermaal forsee, underdanigst derfor begierendis, hand for aabenbare Schriffte

2. Bekjender jeg underskrevne Jens Jenson Mørch, Medtjener udi Ordet til Blenstrup og Gjerding S. i Hellum H., at Anno 1671 d. 18 Oktob., der Mr. Niels Andersen, Sognepræst til bemeldte Sogne, ved Hs. Kgl. Maj.s allernaadigste Tilladelse med Patronen til Blenstrup Kirke, Mag. Hans Zoega, hans Vilje og Samtykke kaldte mig til sin Medtjener udi Embedet, da har hverken jeg eller nogen paa mine Vegne enten givet eller skal give til bemeldte Patron eller Mag. Niels, ej heller til nogen anden paa deres Vegne, Penge eller Penges Værd for samme Kald, ej heller derfor til nogen mig haver obligeret, hvilket jeg med egen Haand bekræfter.

3. Povl Sørensen Kierulff, Sognepræst til Sønderholm og Frejle bekjender, at han intet har givet s. Admiral Christopher Lindenov for sin Kaldelse.

4. Det samme vidner Otte Jenson Farstrup, der af de velbyrdige Brockenhuser til Sebberkloster var kaldet til Sebber og Lundby Sogne.

at stande for samme sin forseelse maa vere fri oc forskaanet, da hafue vj hannem, efterdi hand sig flittig i disse tiider til fellitz Defension imod fienden hafuer ladet finde, paa underdanigste anmodning naadigst bevilget oc tilladt, saa oc hermed bevilger oc tillader, at samme hans forseelse maa hannem denne gang vere efterladt, saa at hand for aabenbare Schrifftemaal maa være fri oc forskaanet, saa oc at hand maa stædis til hemmelig skriffte, hvor oc naar hand det begierer. Forbydendis etc. Hafn. 20 Febr. 59.

Til Oplysning om M. Niels Andersen kan endnu anføres, at han i Sept. 1660 ansøgte om og fik kgl. Tilladelse til uforment at maatte lade sig høre og kalde til hvilket Kald i Danmark og Norge, der ledigt vorder, og at han 30 Avg. 1662 ansøgte Regjeringen om, at hans Regnskab for Bestyrelsen af Herlufsholm, som han havde fra traadt for 17 Aar siden, maatte slutes (Sjæl. Indlæg). Endelig indeholder Act. Consist. 1 Maj 1669 følgende Notits: »M. Niels Andersen var af Consistorio begjærende et Testimonium honorarium om hans Forhold her paa Akademiet, siden han fik sit Testimonium academicum, efterdi han nu vilde rejse over og betjene det Kald i Jylland, som han var kaldet til. Samtlige Professores lod sig det vel betalde, eftersom han sig hos os altid haver forholdet tjenstagtig, godvillig og vel, saa at vi ej ar.det kunne end meddele hannem et godt Testimonium«.

5. Bekjender jeg Niels Nielsen Steenberg, Medtjener til Hornum Sogn i Hornum H., at da min Patron velb. nu sal. Klavs Krabbe til Torstelund kaldte mig til Medtjener til Hornum Sogn (Kaldsbrevet dat. 15 Jan. 1677), da solgte jeg min Patron, velbemeldte velb. Klavs Krabbe, min Anpart af en Hs. Kgl. Maj.s Anpart Korntiende, som mig arveligen efter min s. Fader tilfalden var, nemlig 13 Tdr. Hartkorn udi Væggerby Sogn i forskrevne Hornum Herred, for Penge 260 Rd., og da Kaldsbrevet blev mig leveret, afskrev jeg uden nogen foregaaende Betaling paa en Obligation paa forskrevne 260 Rd. udgiven, Penge at være betalt 200 Rd. De resterende 60 Rd. har jeg siden udi min store Trang transporteret til en af mine Kreditorer.

6. Lauridtz Olluffsen Alborig, Præst i Blære og Ejdrup, bekjender, at han uden Betaling d. 27 Juni 1679 er kaldet af velb. Jørgen Due til Halkjær.

7. Det samme vidner Hans Hanson Steenstrup, der af velb. Jørgen Skiell til Broholm var kaldet til Sognepræst i Vindum i Medelsom Herred.

Dette altsammen saaledes udi vores Overværelse at være passeret, som forskrevet staar, vidner vi underskrevne under vores egne Hænder. Actum Viborg d. 8 Augusti Anno 1681.

S. Glud. S. Sevel. Casten Christensøn Schytt.

Aalborg Stift.

Foruden Biskoppen vare forsamlede Mag. Ramløse, Sognepræst til Frue Kirke i Aalborg (antagen i Mag. Peder Claussons, som tilforn dertil var ansagt, Sted og lovlig Fraværelse), og Hr. Peder Ægidiison Provst i Kjær Herred. Følgende Præster mødte og aflagde deres Bekjendelse:

1. Jeg Christen Rubeckssøn Humbled, kaldet af s. Peder Juul til Vrejlevkloster, til Vrejlev Menighed, kjendes herved og for den alvidende Gud samt min allernaadigste Herre og Konge bekjender, at jeg hverken har givet Penge eller Obligation eller dets Værd, af hvad Navn det og være kunde, til afg. Peder Juul, hans Frue, Børn eller dem paa-

rørende, for bemeldte Vrejlev Kald, ej heller sligt nogen Tid af mig eller mine Forældre, Sødskende eller Venner er bleven begjært; men som den s. Mand havde i min Ungdom anlovet min s. Fader, at saafremt jeg frygtede Gud, skikkede mig vel og fandtes dygtig til det hellige Embede, da skulde jeg for andre have Haab om dette Kald, hvilket Løfte han har efter min Faders Død godvilligen efterkommet, og end, som mig er berettet, afslaaet andre samme Kald, som dog bøde ham en temmelig Foræring derfor.

2. Jeg Christen Schytte vedstaar ved højeste Saligheds Ed, at som min højaldrende Fader Hr. Niels Schytte trængte haardt til en Medtjener i sit Embede til Vestervig og Agger Sogne, og da havde to Sønner, som vare saa vidt komne i deres Studeringer, at de kunde, naar Gud aabnede dem Døren til sin Kirke, antage Embedet, saa har han ofte begjært af afg. Jochum Irgens til Vestervig Kloster, at han vilde samtykke ham en af samme sine 2 Sønner, som kunde succedere ham i Embedet, og imidlertid være hans Medhjælper, saasom han da var baade gammel og svag, saa og en Enkemand, der ikke saa vel kunde forlade sig paa en fremmed og ubekjendt, som paa en af sine egne. Men som velbemeldte Jochum Irgens ingenlunde i hans Begjæring vilde condescendere, med mindre han skulde give ham derfor 500 Rd., saa har min s. Fader ofte og ved mange Godtfolk søgt at afbede ham det, mens alt forgjæves, saa at han (der Alder og Skrøbelighed efter nogle Aars Opsættelse blev større) maatte endeligen indgaa denne haarde Kondition, saasom den er og efterkommet, og Pengene hannem fornøjede.

3. Hans Thøgerssøn Rosenberg, der af Landkommissær Thøger Lassen til Rødslet var kaldet til Præst i Vadum, vidner, at han intet havde givet for sin Kaldelse.

4. Jeg Henrich Stampe ved min højeste Saligheds Ed vedstaar, at jeg aldrig vidste, at Hammer og dets annexerede trende Sogne vare ledige, førend Hs. Exc. velb. Baron Holch, i hvis Børns Information jeg da min Tid paa Holchen-

havn employerede, skrev efter mig, at jeg skulde komme over til ham i Kjøbenhavn, og da udi velb. Hr. Didrik Skultz og Valdemar Gabels Nærværelse, sagde disse Ord til mig: »haver I Lyst til dette Stykke Brød, som nu er ledigt, saa skal det være eder skjænket«, hvorfore jeg og takkede ham ydmygeligen og i Jesu Navn antog det, og aldrig gav til ham eller noget Menneske i Verden Skilling eller Skillings Værdi derfor.

5. Niels Hansøn Gram, Sognepræst til Bjergby og Mygdal, der af velb. Mogens Skeel var kaldet til Annexet Mygdal, vidner, at han intet havde givet for Kaldelsen.

6. Johan Budtz, kaldet til Hundslundskloster af velb. Anne Rammel, vidner, at han ikke havde givet noget for Kaldelsen, men at bemeldte Frue formedelst Biskoppens Anbefaling havde ladet ham prædike for sig, og dernæst kaldet ham, da hans Gaver behagede hende.

7. Niels Iversøn Aarøe, der af velb. Otte Skeel til Birkelse var kaldet til Tolstrup, vidner, at han intet havde givet derfor.

Vidnesbyrdene, der ere udstedte i Aalborg d. 9 August 1681, ere undertegnede af Biskop Foss og de to ovennævnte Mænd.

AII.

Om Gejstlighedens Deltagelse i Rigsdagen i Odense 1638.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Efterfølgende Stykker, der meddeles efter en Afskrift i Kgl. Bibl. (Gl. kgl. Saml. 3180. 4), indeholde Bidrag til Oplysning om Rigsdagen i Odense 1638, om hvilken man hidtil kun har vidst meget lidt¹⁾, og tjener til nærmere at belyse Gejstlighedens Stilling som Rigsstand før Enevældens Indførelse hertillands²⁾.

¹⁾ Hvad der hidtil har været bekendt om denne Rigsdag er af Dr. F. Hammerich fremdraget og meddelt i *Nyt hist. Tidsskrift* I, 457—59

²⁾ Jfr. Biskop Engelstofts Afhandling, *Om Gejstligheden som Rigsstand i Danmark efter Reformationen*, i *Nyt hist. Tidsskr.* IV, 99—184.

1.

Kong. Maj.s naadigste Proposition Gejstligheden foreholdt i Ringsted den 7 Juni 1638.

Den store Pericel og Fare, vores Fædreland og Rige formedelst den tydske Krig stikker udi, og hvad Fare de jydskes Grændser og ganske Jylland staar udi, er eder alle meget vel bevidst og bekjendt, og saadan Fare formedelst Guds Hjælp at forekomme, foraarsages Hans Kong. Maj. naadigst sine tro Undersaatter af alle Stater om Undsætning og Hjælp at anmode, og efterat Gejstligheden saavelsom Religionen højlig pericliterer, at de da vilde deres egen Velfart i Tide udi Agt have, og efter Hans Kong. Maj.s naadigst Begjæring nu ville af deres Middel et Udskud med Fuldmagt tilnævne, som udi Odense til S. Hansdag kunde møde og med de andre Provindsers Udskud da slutte samtlig paa alt det, ved hvilket vort Fædrelands Ruin kunde forekomme, og alle vores med Hustruers og Børns Velfart kunde befrediges, og samme deres Udskud informere paa disse efterfølgende Poster:

1. Hvad Gejstligheden vilde videre komme Riget i denne Tids Tilstand og Fare til Undsætning, end hvis fuld Skat kunde paabydes.

2. Om de ville bevilge at opbringe Undsætning, Werbegelder og Underholdning til et eller to Aar, og det indlægge i Kister paa forordnede Steder under Forvaring, med den Condition, at de det ganske eller og det øvrige kunne udtage, hver saa vidt han indlagt haver, naar man kommer til Fred i Tydskland og Sikkerhed for Grændserne.

3. Om de, som formuende ere, ville der foruden paa et Aars Tid eller to underholde Kronen noget Fodfolk og have dem om Vinteren hjemme og om Sommeren til Marken, og tage Forsikring af Stænderne paa Betaling, naar Krigen er overstanden.

4. At betænke paa Middel, hvorledes Jylland næst Guds Velsignelse kan forsikres, eller om de vide andre

Midler, deres Fædrenelands Ruin og Undergang at kan forsikres.

Dette at være en Udskrift af Hans Maj.s Proposition, Gejstligheden i Sjælland, som til Landemode ere udnævnte her at comparere, medgiven, bekjende vi under vores Hænder.

Claus Daa. Just Høg. Corfitz Ulfeld.

2.

Instrux, Provsterne blev medgiven, der de droge til Odense.

Anno 1638 den 13 Juni var endel af Provsterne i Sjælland og endel Præster, af de fraværende Præpositis udsendte, forsamlede i Bispens Residens i Kjøbenhavn at tale tilsammen om Kong. Maj.s naadigste Proposition, Gejstligheden i Sjælland foreholdt og skriftlig meddelt udi Ringsted den 7 Juni forleden, af deres Middel et Udskud med Fuldmagt at tilnævne, som til Odense til S. Hans Dag kunde møde, og med de andre Provindsers Udskud slutte samtlig paa alt det, ved hvilket vort Fædrenelands Ruin, næst Gud den almægtigstes faderlige Velsignelse og Beskjærmelse, kunde forekommes. Da er af Bispen med forsamlede Provster og Præster tilnævnte:

M. Niels Povelson, Sognepræst til Vor Frue i Kjøbenhavn og Provst i Sokkelunds Herred.

M. Povl Jensen, Sognepræst til Herlufsholm og Provst i Øster Flakkebjerg Herred.

M. Anders Frandsøn, Sognepræst i Haarlev og Provst i Bjeverskov Herred.

Er. Hieronymus Knopff, Sognepræst i Alsted og Provst i Alsted Herred.

Hvilke paa menige Sognepræsters Vegne udi ganske Sjællands Stift skal møde til forskrevne Tid udi Odense, og med de andre Provindsers udsendte slutte, og hvis saaledes sluttes, skal med Guds Hjælp af menige Sognepræster udi al kristelig Underdanighed og Lydighed efterkommes. Hafniæ ut supra. J. P. Resenius. S. S.

3.

Gejstlighedens underdanige Svar til Rigens Raad i Odense leveret.

Eftersom Kong. Maj. vor allernaadigste Herre haver Gejstligheden naadigst ladet andrage om Undsætning og Hjælp i denne farlige Tids Tilstand, Riget og Religionen med Guds Velsignelse at beskjærme og vores kjære Fædernelands Ruin at afværge (for hvilken kristelig og faderlig Om-sorg Gud lønne og velsigne Hans Kong. Majest.), og nu til S. Hans Dag paa efterfølgende Poster ved deres Fuldmægtige befalet sig at erklære:

(Her ere de i ovenstaaende Proposition anførte fire Poster indførte).

Saa have vi, højstbemeldte Kong. Majest^s naadigst Befaling underdanigst at efterkomme, været her i Odense forsamlede, og næst Guds Paakaldelse, efter den Fuldmagt, os af vores underhavende Provster og Præster er given, saaledes besluttet:

Bispen udi Skaane og de, som ere Fuldmægtige af Sjælland, have udlovet for enhver Sognepræst og Provst udi Skaane og Sjælland Stifter over den fulde Skat (som er 4 Rdl.) 10 Rdl., anseendes, at de udi næst forleden Fredstid ikke have udstaaet saa store Besværinger, som deres Medbrødre i Jylland og Fyn.

Bispen udi Fyn iligemaade haver udlovet underdanigst af Laaland og Falster, hvor der er 6 Herreder og 71 Præster, af hvert Herred et hundrede Rdl., efter deres eget Erbydende; men for Præsterne paa Langeland, Als, Ærø og Fyn, enhver otte Rdl. over den fulde Skat.

Lige det samme erbyde Bisperne i Vendelbo, Ribe og Aarhus Stifter, paa deres underhavende Præsters Vegne.

Bispen i Viborg undskylder sine Præster at være hel fattige, formedelst Kaldenes Ringhed, og derfor ikke mere at kunne afstedkomme, foruden den fulde Skat, end sex Rdl.

Dette have de, til Rigens Defension i en Kiste at indlægges, udlovet paa et Aars Tid til to Terminer at udlægge efter Hs. Kong. Maj.s naadigste Vilje og Behag, underdanigst formodendes, at denne Inæqualitet og Ulighed ikke

skulde blive dem i Fremtiden til Præjudicium. Og derhos underdanigst begjærendes, at de for den tredie af fornævnte Poster naadigst maatte forskaanes for deres Embedes Skyld.

Hvad Bisperne selv anbelanger, have de sig underdanigst saaledes resolveret, at de foruden det de med Kapitlerne kontribuere, ville hver for sin Person, naar den høje Nød udkræver, lægge dertil, som de forhaabe Hs. Kong. Maj. skal naadigst være tilfreds med.

Til det sidste synes os underdanigst, over alle andre Midler til Landsens Fred og Beskjærmelse, dette at være det ypperste og bedste, at der anstilles tre extraordinære og almindelige Faste- og Bededage, til at afbede Synden, med hvilken vi have fortjent den overhængende Straf og Ulykke, som man haver sig at frygte: dog alting paa Hs. Kong. Maj.s naadigste Behag. Bedendes underdanigst, at dette deres underdanigste Svar maatte med kongelige Naade optages. De ville troligen bede den almægtigste Gud, at han vilde naadeligen bevare deres allernaadigste Konge og Herre udi langvarende Velstand og Regimente, og lyksaliggjøre Hs. Kong. Maj.s Raad og Anslag, sit Navn til Ære, vort kjære Fæderneland og den kristne Kirke til Trøst, Skaansel, Fred og Beskjærmelse. Actum Odense 28 Juni 1638.

Christian Hansøn. S. B. Hans Michelson. S. F.
med egen Haand. Egen Haand.

Hans Wandal. S. W. Morten Madsøn. S. A.
mpp. m. propria.

Johan Borchartsøn. Peder Winstrup. S. L.
S. R. m. propria.

Niels Povelson,
Sognepræst til Vor Frue i Kjøbenhavn.

4.

Kong. Maj.s aabne Brev om den til Odense bevilgede De-
fensionshjælp af Sjælands Præster at udgives halv til Martini
1638, halv til Epiphantias 1639.

Vi Christian med Guds Naade etc. Hilser eder alle
vore kjære tro Undersaatter, Provster og Præster, som bygge

og bo over al Sjælands Stift, evindeligt med Vorherre og vor Naade. Vider at eftersom vores gode Gejstligheds Fuldmægtige, til Fædernelands Defension, udi den sidste Stændernes Forsamling i Odense have bevilget en anseelig Hjælp, nemlig af hver Præst over vort Land Sjælland (foruden hvis Skat ellers paabydes kan¹⁾) 10 Rdl. in specie; og skal af samme bevilget Hjælp den ene halve Part til Martini førstkommandes, og den anden halve Part til Helligtrekongers Dag 1639 erlægges: da bede vi eder og naadigst ville, at I efter den Taxt, eders Lensmænd og Provster gjørendes vorder, for samme Hjælp eder lader skrive og lægge, den rige hjælpe den fattige, og den siden til os elskelige Dr. Hans Reisner, Superintendent over Sjælands Stift, til de Tider, som forbeholdt, levere og tilstille, at han dem med forderligste Lejlighed og inden den bestemte Tid kan fra sig levere paa de forordnede Steder. Vi tvivle ikke paa, at I eder jo godvilligen og uforømmelig lade finde; vi ville igjen vide at ramme eders Gavn og Bedste og være eder alle og hver en naadig Herre og Konge. Thi lader det ingenlunde. Givet paa vor Gaard i Odense den 9 Sept. 1638. Under vort Signet.

Christian.

5.

Kong. Maj.s Missive til Bispem om samme Skat og 2 Daler af Hundredet.

Christian den 4de med Guds Naade etc. Vor sønderlig Gunst tilforn. Vider, at eftersom vor gode Gejstligheds Fuldmægtige til Fædernelands Defension udi den sidste Stændernes Forsamling udi vor Kjøbsted Odense have bevilget en anseelig Hjælp, nemlig af hver Præst over Sjælands Stift

¹⁾ En saadan ordinær Skat paa 8 enkende Daler (hver paa 6 slette Mark) blev 6 Juli 1638 udskrevne af hver Præst i Danmark, Norge og paa Gulland »til Unionens Efterkommelse og Grændsernes Forsikring udi denne besørgelig og viddudseende Krigstid«. Denne Skat blev dog senere (ved Kongebrev af 12 Marts 1639) nedsat til 4 enkende Daler.

10 Rdl. in specie (foruden hvis Skat dem ellers paabydes kan), og skal af samme bevilgede Skat den ene Halvpart til Martini førstkommendes, den anden Halvpart til Helligtrekongers Dag erlægges, hvilket I videre af vores herhos føjede aabne Brev have at erfare. Thi bede vi eder og naadigst ville, at I enhver Provst i eders Stift en rigtig Kopi af forskrevne vort aabne Brev tilstiller, hvilket de siden haver for menige Præster udi hvert Herred paa belejlig Tid at lade læse og forkynde, og siden samme Hjælp at ligne og lige Præsterne imellem, saa at den rige hjælper den fattige, saa det ganger ligeligen og skikkeligen til. Iligemaade bede vi eder og naadigst ville, at I foruden samme 10 Rdl. af hver Præst ogsaa annamme 2 Rdl. af hvert Hundrede, de have paa Rente ustandendes eller stille staaendes over deres Gjæld, at I og samme Hjælp til Commissarierne udi vort Land Sjælland fremskikke, saa den inden den bestemte Tid, vores aabne Brev om formelder, i det allerseneste og uden videre Forhaling visseligen fremkommer, hvor eder nøjagtigt Bevis derpaa skal gives. Tagendes ingen Forsømmelse herfor. Dermed sker vor Vilje. Befalendes eder Gud. Skrevet Odense den 9 Sept. 1638. Vnder vort Signet.

Christian.

XIII.

Forholdsregler mod Søvn i Kirkerne.

Ved Holger Fr. Rørdam.

I en Tidsalder, da man nødtes til den ene Gang efter den anden at minde Præsterne om, at de ikke maatte prædike for længe, og da Prædikenerne som oftest bestod af en uendelig Sammenkjedning af Bibelsteder, ja vel endog af Citater i fremmede Sprog, kan det ikke undre os, at det faldt Menigheden vanskeligt at holde Opmærksomheden vedlige. Men istedenfor at søge Fejlen hos Prædikanterne,

som bød deres Tilhørere tørre, om end aldeles orthodoxe dogmatiske Afhandlinger istedenfor kristelig Tiltale, hvoraf de kunde føle sig grebne og opløftede, maatte de stakkels Kirkegjængere undgælde, som priste Mundheldet, der rimeligvis stammer fra hin Tid: den, der ikke kan sove, skal gaa i Kirke.

Følgende Forordning fra Christian IV's Tid, om at der skulde beskikkes Folk til at gaa om i Kirkerne med lange Kjeppe for at vække de sovende, har vel ofte været omtalt, men den er saavidt vides endnu aldrig trykt i sin Helhed. Jeg fik Anledning til at fremdrage den, da jeg traf et Reskript fra Frederik III af lignende Art. Jeg mente da, at disse to Minder om Fædrenes Søvnagtighed passende kunde følges ad til Opmuntring for Efterkommerne.

1.

Bisperne i Sjælland, Fyn og Skaane finge Brev om Kirkens Disciplin.

Christianus 4tus.

V. s. G. t. Vi bede eder og naadigst ville, at I gjøre den Anordning i alle Kirkerne udi eders Stift, at ingen Psalmer sjunges uden de, som Almuen haver lært, saa og at Ungdommen tilholdes at lære samme. Iligemaader ville vi og, at Kvindfolkene skal tilholdes og formanet at sidde overende i Kirken, naar der sjunges, og tillige med den anden Menighed at sjunge Psalmer. Saa ogsaa at de store Tyende udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn og andre Kjøbsteder sig ikke mindre til Undervisning og Overhøring udi Børnelærdom skal indstille end paa Landet. De, som det ikke gjøre, deres Navne skal af Præsterne hos Øvrigheden andrages, at de derfor tilbørligen kan blive straffede. Er og naadigst for godt befunden, at de gemene unge Folk ikke skal af Præsterne troloves, førend de der haver bevist, at de deres Børnelærdom lært haver. Paa det at den store Uskikkelighed, som med Soven udi Kirken be-gaaes, kan forekommes og afskaffes, er vores naadigste

Vilje, at der Folk skal tilforordnes, som kan gaa om med lange Kjeppe til at slaa dennem paa Hovedet med, som sover under Prædiken. Dette altsamme skal I alvorligen have i Agt, at det med Flid sker og efterkommes, og dersom nogen befindes sig derimod at opsætte, da ville vi naadigst, at de, andre til Afsky, exemplariter derfor skal straffes. Hafniæ 22 Aprilis 1645.

Sjælandske Tegnelse XXVIII, 334—5.

2.

Borgemester og Raad i Varde.

Fr. 3.

V. N. t. Eftersom for os underdanigst andraget er, at der i vor Kjøbsted Varde stor Uskikkelighed og Misbrug skal begaaes af endel Kvindfolk, som ere komne udi Vane at komme til Kirke med Kaabe eller Skjørt paa Hovedet¹⁾ ganske tildækket, idet de derunder, naar Gudstjeneste forrettes, sætte sig tryggelig til at sove, endog i Skriftestolen, og naar det hellige og højværdige Alterens Sacramente uddeles, af Præsterne besværligen skal kunne vides, hvem de til Skrifte steder eller Sacramentet meddeler. Da er vores naadigste Vilje og Befaling, at I om dette forskrevne en

¹⁾ Den Skik at gaa med Kaaben paa Hovedet synes at have været en ejendommelig Maade at bære Sorg paa i Vesterjylland. I Thorups Efterretn. om Ribe IV (Program 1835) S. 53 og Bilag S. 20—21 finder jeg nemlig, at det den 14 Dcbr. 1607 af Borgmestre og Raad i Ribe med Lensmandens Samtykke blev bevilget, at vores Hustruer og Døtre, fra nu paa Juledag førstkommendes at begynde og siden altid derefter, skal gaa med deres Kaaber paa Halsen her udi Byen til Kirken og andre ærlige Forsamlinger, undtagen hvad Enker belanger, dennem at stande fri fore at gange efter deres egen Vilje, saa længe og stakket som de ville. Mens ogsaa om nogen haver mistet sin næste Slægt. som er Fader, Moder, Søster eller Broder, eller andre deres næste Blodsforvante, da dennem at tilstedes at gange med deres Kaaber paa Hovedet ved et Halvaarstid, saavel som de der følge noget Lig til Graven: da dennem at gange hver, som dennem synes godt at være. Overtrædelser af denne Bestemmelse skulde straffes med Pengebøder.

skikkelig og tjenlig Anordning paa videre vores Ratification med forderligste gjører. Hafnæ 31 Januar 1668.

Udkast i Geh.-Ark. Paategnet: »efter Sekretær Krag's Ordre«. Udenpaa staar: »Casseret«.

XIV.

Et Par Klokkeindskrifter fra Aalborg Stift.

Biskoppen i Aalborg Stift, Dr. P. C. Kierkegaard, har for nogle Aar siden tilstillet Redaktionen af Kirkehist. Saml. et Par Klokkeindskrifter, som formentlig fortjene at meddeles som Fortsættelse af de Bidrag i samme Retning, som afd. Lic. F. Fenger i sin Tid samlede med saa stor Iver og meddelte i dette Tidsskrift¹).

Flade Kirkeklokke.

alpha et u(mega) deus et homo u rex gla(ri)e xpe ueni
ru(m) pa(re) anno d(omi)ni mcdlxxxii

xpe er den bekjendte Forkortelse for Christe. De i Parenthes indesluttede Bogstaver findes i Indskriften kun antydede ved Forkortelsestegn over Linien.

Jegindø Kirkeklokke.

kampana r(r)l(r)sie) iegind i(n) hana(r)e(m) s(aucti) laure(ncii)
anno d(omi)ni m° cccc° lx° iii° octa(va) nati(vitatis) ma(ri)e
fusus²) r(st)

I en Linie uden Forbindelse med det øvrige læses:

thomas nicolai

rimeligvis Klokkestøberens Navn, samt et rundt Mærke, der ser ud som et Segl, hvori der staar et Kors.

¹) Kirkehist. Saml. I, 464 ff. 524 ff. II, 79 ff. 473 ff.

²) Saaledes staar der tydeligt, skjønt det selv i de Dage neppe var godt Latin, hvad enten man nu vil henføre fusus til kampana eller til det efterfølgende Navn.

Pastor N. Hansen i Snedsted, som har læst og udtydet Jegindø Klokkeindskrift, har til det i Nykirkehist Saml. II, 533—4 meddelt Tingsvidne af Aaret 1509 om Mensalgods til Sønderhaa Præstegaard endvidere tilføjet følgende Bemærkninger. »Fra Reformationen til 1622 udgjorde Sønderhaa, Hørsted og Snedsted Sogne eet Pastorat, og af dette Tingsvidne kan sluttes, at det har været ligesaa før Reformationen. Det viser sig da, at samtlige 24 Vidner boede i selve Pastoratet, og at de to egentlige Udstedere vare de nærmeste Præster. Efter Dansk Atl. V, 482 ejede Biskoppen i Børglum Herregaarden Irup og holdt en Official der. Denne har rimeligvis ogsaa været den egentlige Sognepræst i Hørdum Sogn. Og herfra hidrører det maaske, at den første evangeliske Præst for Skyum og Hørdum Pastorat skal have boet i Hørdum. Nørhaa Sogn var et Præstekald for sig. Jæsdrup er Byen Jestrup i Sønderhaa Sogn, ikke Istrup i Hvidbjerg Sogn, og Præsten har endnu (eller har til den nyeste Tid havt) Mensalgods i Jestrup. Haagaard er en Bondegaard i Sønderhaa Sogn, som nu sædvanlig kaldes Sønderhaagaard i Modsætning til Nørhaagaard i Nørhaa Sogn ligeoverfor paa den modsatte Side af en lille Sø og den Aa, som rimeligvis har givet begge Byer og Aarup Navn (Bircherod kalder Beboerne: Amnenses australes). Elsted og Aarup ligge i Snedsted Sogn.

XV.

Om de danske Klostere i Middelalderen.

Under ovenstaaende Titel udgav afdøde Biskop J. B. Daugaard i Aaret 1830 et Værk, der blev kronet med Videnskabernes Selskabs Prisedaille og som dengang det udkom afhjalp et Savn i vor Litteratur, hvorfor det ogsaa siden er blevet raadspurgt og benyttet af alle, der hos os have beskæftiget sig med Emner, der berørte Middelalderens Kloster-

væsen. Saa fortjenstligt Værket nu end var for sin Tid, saa lader det sig dog ikke nægte, at det ikke ganske svarer til de Fordringer, der kan gjøres til en dansk Klosterhistorie. Forfatteren havde nemlig kun i ringe Grad haft Lejlighed til at benytte de haandskrevne Kilder i vore Bibliotheker og Arkiver, men maatte næsten udelukkende holde sig til det, der tilfældigvis var offentliggjort. Deraf var Følgen, at det ogsaa var tilfældigt, om hans Efterretninger var nogenlunde tilfredsstillende, eller om det vigtigste maaske endnu laa skjult i de ubenyttede Dokumenter og Haandskrifter. Dette følte han selv, og da Værket derfor for et Par Aar siden var udsolgt, kunde han ikke bestemme sig til udenvidere at lade det optrykke, helst da der siden dets Offentliggjørelse ogsaa var fremkommet i Litteraturen en Mængde ny Bidrag til Klosterhistorien, som hans Alder og Embedsgjerning ikke havde tilladt ham saa nøje at følge med. Han henvendte sig derfor til Udgiveren af disse Samlinger med Forespørgsel, om jeg var villig til at yde Bistand ved en ny og revideret Udgave. Andre Arbejder gjorde dette umuligt for mig; derimod foreslog jeg ham, at han skulde overgive Værket til Selskabet for Danmarks Kirkehistorie med den Begjæring, at Selskabet, naar Lejlighed tilbød sig, skulde interessere sig for at faa Værket udgivet paany i en saadan Skikkelse, som vor Tids Krav til et saadant Værk gjorde ønskelig. Herpaa gik den afdøde Biskop ogsaa ind, og et Par Maaneder før sin Død tilstillede han Selskabets Bestyrelse sit Haandexemplar af Klosterhistorie med de Rettelser og Tilføjelser, han deri havde gjort (hvilke dog sjelden ere af stor Betydning), med særlig Anmodning til dette Tidsskrifts Udgiver om at tage sig af Sagen. Hertil maatte jeg efter mine Studiers hele Retning være meget tilbøjelig; men jeg kunde ikke lukke Øjnene for, hvor store Vanskeligheder en ny Udgave af Biskop Daugaards Værk har, saalænge vi ikke besidde noget trykt dansk Diplomatarium. Der findes i vore Arkiver og Bibliotheker utallige utrykte og for en stor Del ubenyttede Dokumenter vedkommende Klostrenes Historie,

og det er ikke et Hastværksarbejde at oplede og benytte disse. Det vil kræve flere Aars udholdende Flid af en Mand, som besidder de fornødne Forkundskaber forbundne med historisk Sands. Under disse Forhold veed jeg intet bedre end at forberede Sagen ved i disse Samlinger at give Plads for Bidrag til eller Bearbejdelser af enkelte Partier af det vidtløftige Emne, og derhos flittig optegne og henlægge, hvad der maatte forekomme til Berigtigelse og Supplering af Daugaards Værk, og saa forøvrigt vente, indtil en Mand tilbyder sig, der er Arbejdet voxen.

Her gjøres nu strax en Begyndelse med nogle Smaa-bidrag.

1.

Graabrødreordenens Provindsialkapitler 1501—29.

I Kongl. Bibliotheks Exemplar af »Eruditorium confessorum Fratris Hieronymi Sauanarole Ferrariensis ordinis predicatorum«, trykt 1510, findes paa Titelbladet skrevet med en samtidig Haand »Liber Jeorgii Erasmi de Swinburgis« og derunder følgende Fortegnelse over Graabrødreordenens Provindsialkapitler, hvormed kan sammenlignes den udførligere Beretning om de samme Møder, som findes i den vigtige »Historia ordinis Fratrum Minorum in Dania«, der er trykt i 5te Bind af Script. Rer. Danicarum (p. 522 sq.).

Køgen (1501).

Otton. 2.

Haff. 4. Glob finit. Laurentius cepit.

Husum. 5.

Malmo. 7. Laurentius finit. Jaspas cepit.

Swinburg. 8.

Helsing. 10. Jaspas finit. Laurentius cepit.

Otto. 11.

Nest. 13. Laurentius finit. Jaspas cepit.

Randru. 14. tunc veni Haffniam¹⁾.

¹⁾ Dette og det følgende er som det synes skrevet noget senere end Optegnelserne fra de foregaaende Aar.

- Roskil. 15. presidente commissario.
 Horsnen. 16. tunc Halstadium veni. Jaspar finit. Laurentius cepit.
 Nysta. 17.
 Ripen. 19. Laurentius finit. Jaspar cepit. Guilielmus commissarius¹⁾ gen. fuit.
 Køgen. 20.
 Jaspar moritur.
 Otto. 22. Laurentius cepit, ante fuit commissarius.
 Kalundbur. 23.
 Nest. 25. Laurentius finit. Bernardus 1° cepit.
 Suenburg. 26.
 Lunden. 28. Bernardus finit. Johannes Brun 1° cepit.
 Horsnen. 29.

2.

En Bandsættelse af Klosterforurettede.

Følgende oprørende og blasphemiske Bandsformular findes skreven med en Haand neppe sønderlig ældre end Aaret 1500 bag i en Lovkodex (Arne Magn. Saml. 9. Svo). Den viser, hvilke utilbørlige og forfærdelige Vaaben, Romerkirken tillod sig at anvende mod sine Modstandere og det ofte i Sager af ren verdslig Art, eller hvor det gjaldt om Tilfredsstillelse af privat Fjendskab og Had.

Aff then almehtygh Gwdh Ffaders ock søns ock then helighans ock alle appostolers ock sancti Bernardi ock alle Gwtz Helyæns wegne. Wii bandfføræ oc i madband setther oc wdlwckæ aff then helyghe kyrkens samfwnnd alle hwo the he(l)st ære N. ther haffwer giortt eller nw giøre wortt closther merkeligh skade ock wrett. Fforbandhet skall the wære aff Gwd fader oc Søn oc then Helligand oc aff iomffrwe Maria, wor herre Jhesu Cristi modher, hwilken ther løsth werdhen fraa ewindhert piinæ mett syn segnet død. Fforbandeth skall the wære aff sancto Michael archangelo mett the ny englæ choer. Fforbandhet skall the wære aff

¹⁾ Læsningen af disse to Ord er meget uvis.

sancto Petro apostolo oc alle wor herres apostoler oc aff the fyræ ewangelisther mett. Fforbandhet skall the wære aff alle patriarcher oc prophetis. Fforbandhet skall the wære aff the fyræ oc tiffwe senioribus, hwilke thiæner for Gwdh oc loffwer Gwd mett theres sangh. Fforbandhet skall the wære aff sancto Stephano ock aff alle the helligh martiribus, som død toldhe for Gwdz skildt. Fforbandhet skall the wære aff sancto Siluestro oc alle helligh confessoribus. Fforbandhet skal the wære aff sancta Maria Magdalena oc alle hellighe quinner. Fforbandhet skwll the wære aff then løffwendhe Gwtz søns, Jomffrwe Marie søns, Jhesu Cristi wor herris, hans hellighe beboddelsæ, tilkommelsæ, ffødelsæ, omskierrælsæ, døbelsæ oc swaræ død, wpstandelsæ ock wppfarelsæ till hemmell ath døma paa domdagh. Fforbandhet skall the wære aff hemel oc iord, aff sole, aff maanæ aff stiernæ oc aff wand. Fforbandhet skall the wære aff Gwd, ther all tingh haffwer skapt. oc aff alle tingh, ther skapt er aff Gwd. Fforbandhet skwll the wære i hws oc wdhen hws. Fforbandhet skwll the wære i kirky eller oc wdhen kircky. Fforbandhet skwll the wære i hoor, i howedswere, i hyndhe, i howedskall, i hiernæ, i øræ, i ørlæp, i øffwe, i øwebron, i øwenlogh, i næsæ, i næsæbolt, i tendher, i tendhegiarde, i twnghe, i twngherødher, i gwmmæ, i gool, i howed, i anled, y tyningh, i hals, i yssæ, i strwbæ, i skoller, i aarom, i hynder, i alle fynghre, i brøsth, i baagh, i røgh, i rygbyn, i sydhe, i ribbyn, i hwd, i kiød, i bien, i alle theres lønlich tingh, i lyff, i hierthe, i hiertherødher, i nyre, i lwnghe, i galde, i mylthe, i læffwer, i maffwe, i maffwehorn, i tarom, i alle theres indwall, i loær, i bien, i bienlægh, i brwskæ, i fødher, i alle thæær, i knæ, i knæskall, i knæbieen. Fforbandhet skwll the wære fraa theres fode ylæ oc tiill theres howets yssæ, indhen oc wdhen. Fforbandhet skall the wære i alle steed, standhende, lyghende, gonghende, sydhende, edhende, dryckende, waghende oc soffwende. Fforbandhet skall the wære i alle theres gierningh. Theres gierningh skall wære forbandhet mett Dathan oc Abyron,

mett theres børn, mett Juda, wor herre forradh, mett Pylato oc Herode oc mett alle the, som finghe braa død aff werdhen oc foor tiill helwedens pynæ. Alle fforbandels, hwike scriffwes aff i alle bøgher, skall kommæ offwer them, oc skall bliffwe hoes them i alle tiidt, i alle daghe, i alle nætther. Theres naffwen skall affslettes aff leffwende mentz bøgher oc skall icky scriffwes mett rethferdigh men. So som tissæ lyes wslickes, saa skall oc the wthskylles fraa ewinneligh lyes, ewinneligh glæde oc alle gode gerningher, ther giøress y hemmeriigh, oc fraa alle goode gerningh theres liss. Saa skall alle thi forbandhet menniske lighæ i pynæ, ther aller kommer endhæ wpaæ. In nomine patris etc.

3.

Om Provsterne i Børglum Kloster efter Aaret 1500.

Præmonstratenserklosteret Børglum, hvis Medlemmer udgjorde Stiftets Domkapitel, var et af de anseeligste Klostere i Nørrejylland. Dets Forstander kaldtes Provst, og under ham stod en Prior. I Aaret 1500 afstod den siden som Norges Ærkebiskop berømte Erik Valkendorf, af hvem Allen nys har tegnet os saa smukt et Billede, Børglum Provsti til sin Broder, Mester Anders Valkendorf¹⁾. Denne efterfulgtes (der siges 1509) af en tydsk Doktor i Kirkeretten, Antonius von Fyrstenberg, som nogle Aar tidligere var kommen herind og 1507 var bleven Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn²⁾. Han læste dog ikke ret længe ved den høje Skole, men da han var af en forslagen Karakter og formodentlig ansaas som brugbar i Statssager, vidste han at gjøre sig yndet hos Kong Hans, og blev af denne forlenet med Børglum Provsti og senere optagen i Danmarks Riges Raad. Som Rigsraad besøgte hans Statsakter 1513 og 1515³⁾. Imod

¹⁾ Dansk Atlas. V, 330. Allen, De tre nord. Rigers Hist. 1497—1536. III, 2, 441. De ældste danske Archivregistraturer III, 88.

²⁾ Scr. Rer. Dan. VIII, 355. Vinding, Acad. Haun. p. 58.

³⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II, 56. Suhms Nye Saml. III, 154. D. Antonius var ogsaa tilstede i Aalborg ved Kong Hans's Død 1513 (Allen a. Skr. II, 7).

Christiern II viste han sig føjelig, da han 1518 »udsatte« Kongen med 250 Lod Sølv af Klosterets Midler i Anledning af Rustningerne mod Sverig¹). Men da Biskoppen i Børglum, Stygge Krumpen, som 1519 var antagen til Koadjutor af den uværdige Niels Stygge, kom under Vejr med, at D. Antonius paa egen Haand beskattede Klosteret og hemmelig sendte dets Klenodier ud af Landet, saa lod han ham fængsle, og holdt ham fangen, indtil han erstattede hvad han havde tilvendt sig, og ved at anklage ham for Kongen og Rigsraadet fik han ham nødt til at afstaa Børglum Provsti til den gamle Biskop Niels Stygge, som den 22de April 1520 fik Kongens Præsentationsbrev til Paven paa Provstiet²). Skjønt det kaldtes »en fri Resignation«, var D. Antonius dog alt andet end tilfreds med den og begav sig til Rom for at klage over de tvende børglumske Bisper og den ham formentlig tilføjede Forurettelse. I et Brev, som Christiern II's Agent ved Pavehoffet i Marts 1522 skrev fra Rom, omtales, at »den hvide Munk, som var Provst i Børglum«, opholdt sig der, og at Ærkebiskop Erik Valkendorf, paa hvem Christiern II havde kastet sit Fjendskab, og som derfor nu var landflygtig, var hans Husfælle³). Det lykkedes D. Antonius at faa Pave Hadrian VI til at udstede en Stevning til de to børglumske Bisper, ifølge hvilken de skulde indfinde sig i Rom for at gjøre Rede for deres Adfærd, hvis de vilde undgaa Kirkens Hevn. Denne Stevning kom Bisperne meget ubejlig, da de just vare ifærd med at styrte Christiern II fra Thronen; de henvendte sig derfor til Frederik I, da de vare samlede med ham og de andre oprørske Herrer i Viborg i Anledning af hans Kongehylding. Og Frederik var naturligvis strax rede til at hjælpe dem, der havde hjulpet

¹) Suhms Nye Saml. I, 292.

²) Suhms Nye Saml. I, 361, og den nedenfor anførte Optegnelse af M. Anders Vedel, der stadfæster Rigtigheden af, hvad Allen har udtalt som Formodning (a. Skr. III, 2, 435—7). Grams Antagelse (Kbhvnske Vid.-Selsk. Skr. III, 62—3) om den Rolle, D. Antonius skulde have spillet 1523, viser sig altsaa som aldeles urigtig.

³) Behrmann, Christian II's Hist. II, 152.

ham til den danske Krone. Den 28de Marts 1523 udfærdigede han et Brev til Paven, hvori han bad om, at denne vilde forskaane Bisperne for saadan Rettergang ved den pavelige Kurie, eftersom sligt sigtede til deres yderste Skade og Fordærv, og ikke forunde D. Antonius von Fyrstenberg nogen Bandssættelse over dem for deres Udeblivelse, men vise Sagen tilbage her til Landet til den slesvigske Biskop Godske Ahlefelds eller andre Prælaters Paakjendelse; til hvilken Ende han tilbød at give D. Antonius frit Lejde. Rimeligvis blev Brevet sendt til den slesvigske Biskop til Efterretning og videre Besørgelse; men hvad nu Aarsagen end har været, saa kom det ikke videre. Maaske har Frederik I, hvem det ikke kunde være ukjært, at Bisperne stod paa en slet Fod med Pavestolen, selv befalet, at det skulde holdes tilbage. Ialfald fandtes det senere i Bispens Arkiv paa Svavsted og er derfra gaaet over til vort Gehejmearkiv¹). Dermed er D. Antonius »ude af Sagaen«, og vi vide intet om hans senere Skjæbne, eller om hvorledes Paven har fundet sig i Bispens Ulydighed. Saameget er kun vist, at Niels Stygge 1526 fik Frederik I's Stadfæstelse paa det Forleningsbrev paa Børglum Provsti, som Christiern II i sin Tid havde givet ham, eller rettere paa en Del af Brevet, da det udtrykkelig bemærkes, at der var Punkter i samme, som Kong Frederik ikke vilde stadfæste. Aaret iforvejen havde Stygge Krumpen forøvrigt faaet Løfte paa, at hvis han overlevede Niels Stygge, skulde han blive forlenet med Børglum Kloster, og Kongen vilde give ham »Præsentats og Forskrift til vor helligste Fader Paven«. Inden vi gaa videre hidsættes tre af de Aktstykker, hvorpaa det foregaaende tildels støtter sig:

1.

Quidam Doctor Antonius Furstenberg, donatus a Johanne Rege præpositura Burglanensi, multa bona eius Ecclesie, aurum

¹) Svavsted-Bogen hos Westphalen, Monum. ined. IV, 3194. Allen anf. Skr. III, 2, 437. Frederik I's Brev er trykt hos Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II, 785—6.

quoque et argentum, abstulit, clam terra marique auehi curauit. Quod olfaciens D. Stycho tum electus Burglanensis post D. Nicolaum, eundem Antonium detineri in carcere curauit, vsquæ restitueret ablata. Itaque coram Rege Christierno et Senatu regni renunciauit præposituram D. Nicolao. Sed postea impetrauit citationem papæ supra hos Episcopos et eos, qui eum captiuauerant. Quare Rex Christiernus anno Dni 1522 petiit causam redire posse ad iudices in hoc regno, dato saluo conducto ipsi Doctori Antonio.

Optegnelse med Anders Vedels Haand i Univ. Bibl., Addit. 120. 4.

2.

Biscop Stygge Krwmpen ffeck breff paa Burglom Closter, att ther som Gudt thett saa forseet haffuer, att handt leffuer Biscop Niels Stygge wdoffuer, tha maa oc schall handt strax efter Biscop Niels Styggis dødt thett anamme, bruge oc beholde synn liiffs tiidt samme Burglom Closter, mett alle priuilegier, friiheder, rente oc rettighedt mett alldt tilliggillse, ehwadt thett helst er eller wære kandt. Dog handt holler samme Closter oc Gudtz tieneste wedt heffdt oc magtt, oc gjer oss oc kronen sliig tynghe oc tieniste ther aff, som ther pleygde aff att gjeris wdi wor kiere Herre broders tiidt, koning Hanssis, nar hannwm tillsiigis, eller haffue [thett] wdi wore mynde. Sammeledis loffue oc tillsiige wy hannwm, att nar for^{ne} Biscop Niels affgangen er, eller oc om handt her forindenn samme Closter resignerer oc oplade will, tha wille wii strax wnde oc giffue for^{ne} Biscop Stygge oc ingen anden wor presentatz oc forscrefftt till wor helligste fader Pawen paa samme Borgloms Closter, oc troligenn y alle maade tillhielpe, att handt thett fange oc beholde schall wdenn trette. Giffuit paa wortt Slott Kiøpenhaffn Odennsdaghen nestt efter Decollacionis Sancti Joannis Baptiste, aar etc. Mdxv.

Ad mandatum domini Regis.

3.

Bispen aff Vensyssel Her Niels Stygge haffuer sliigtt eett breff aff koning Christiern paa Burglom, att schall thett nyde y syn liiffs tiidt, oc ey schall beswaaris mett tieniste eller tynghe, oc schall holle seedwaanlig Gudtz tieniste, oc skicke seg prester,

som tienisten opholde, oc schall fly presterne theris biering.
Datum Haffnie 3^a feria [post] Misericordias Domini Anno Mdx.

Thette breff stadfestedt koninglige Matt., koning Frederick, wdi alle punctter oc articler, som for^{uit} staar, oc huess ydermere punctter wdi koning Christierns breff staar, anderledis endt som her for^{uit} staar, thenom wille koninglige Maiestatt icke stadfeste.
Datum Aalborg die beati Seuerini episcopi Anno Mdxvj.

Der berettes hos Münter (Ref. Hist. II, 199) og efter ham hos Daugaard (S. 330), at Frederik I 1532 gav «Niels Stygge Rosenkrands» Løfte paa at blive forlenet med Børglum Kloster, naar Biskop Stygge Krumpen døde. Dette er en Fejltagelse; Stygge Krumpen var 1532 endnu ikke kommen i Besiddelse af Klosteret, da den gamle Niels Stygge først døde 1533. Derimod fik Hr. Niels Eriksen Rosenkrands, Søn af Erik Styggesen til Mattrup og Kirsten Nielsdatter Skram¹), Kongens Løfte paa Børglum Bispedømme, naar Stygge Krumpen afgik ved Døden, saaledes som følgende Brev viser:

Her Niels Rosenkrantz, Biscop till Burglum, ffich breff, att Kong^e Mt. haffuer vntt och tilladet, att ther som Gudt haffuer forseelt, att hand Biscop Stygge Krumpenns død och affgang offuerleffuendes worder, thaa maa och schall hanndt igenn strax till seg vbehindrett anamme Burglum Biscops dom mett aldt sin rettighed, att haffue, nyde och beholde sin liiffuis tiidt. Daag att ther som hanndt will resignere och vplade nogenn for^{ne} Burglum Biscopdom, epther handt thett fangendis worder, tha schall thet icke skee vden K. Mt^s eller H. N. eptherkomendes konninger vdi Danmarck sambytke. Cum inhibitione. Datum Haffnie Dominica Cantate Anno etc. Mdxxxij. Relator Her Magens Gøye, Magister Curie.

¹) Kall-Rasmussen har i nogle hdskr. Optegnelser udtalt den Formodning (og den Mands Formodninger var sjælden urigtige), at Hr. Niels Eriksen Rosenkrands er den Hr. Niels Eriksen, som 1521 var Kannik i Aarhus og da havde en Strid med Rigskansler Jørgen Marsvin om Patronatsretten til Vor Frue Alter i S. Albani Kirke i Odense (Suhms Saml. II, 2, 49—50). Paa Stamtavlen hos Hofman, Danske Adelsmænd II, 77, kaldes han urigtig: »Stygge Eriksen, Biskop i Børlum«. Han maa vel adskilles fra Hr. Niels Eriksen Rosenkrands til Bjørnholm, Danmarks Riges Raad og Hofmester, † 2 Novbr. 1516.

Ved Niels Stygges Død 1533 fik Biskop Stygge Krumpen altsaa Børglum Kloster. Han var en Modstander af Reformationen, og udstedte omtrent 1532 nogle Statuter, der paadrog ham de evangeliskes Læreres strænge Dadel; men vi kjende dem ikke nærmere, skjønt det ikke er usandsynligt, at de ere blevne trykte¹). I det Klageskrift, Christian III 1536 lod oplæse mod Bisperne, anføres mange Beskyldninger imod ham, der ialfald vise, at han var en verdsligsindet Mand, hvem Kirkens Vel kun lidet laa paa Hjærte, naar han blot kunde bevare og forøge sine Indkomster. Blandt Beskyldningerne kan saaledes anføres, at »omendskjønt han ikke vilde holdes for evangelisk, plyndrede han dog Klostrene for sin egen Fordels Skyld, og fordrev Nonnerne«. »Han tilrev sig Kirkerne ved sine Kapellaner, tre og fire tillige« (d. e. til 3—4 Kirker holdt Bispen kun 1 Kapellan, medens han selv tilegnede sig Hovedindkomsten af Kaldene). »Han tilbageholdt hos sig en ham beslægtet Frue, en god Mands Hustru, imod Retten og Ægtemandens saavel privat som offentlig paa Herredsting fremsatte Fordring«. »Han sluttede hemmelig Forbund med Bispen i Sjælland²).« Disse Beskyldninger fremførtes for at retfærdiggjøre, at Kongen havde ladet Stygge Krumpen fængsle i

¹) I Peder Laurentsens »En stacket vnderuisning aff Gudz egne ord«, Malmø 1533, læses (Aiii): »Der legges vind paa, ath huor denne lærdom med sandhet oc Gudz ord kan icke driffuis, der skall han io noget forhindres met anden lempe, met nogle budord oc menneskelig statuter. Aff huad slag nogle ere nw nylige hid till oss komne fra Vendzsyssel, Huilcke største part ere foruende (baade fra mening och ord) aff de gamle Latiniske som den gode man och hederlige Prelate Erchibiscop Byrge i Lund (huess siel er i Gudz hand) han lod gøre, nw heden ved søtten Aar siden«. Derefter følger en nærmere Kritik af disse Statuter.

²) Nye Danske Mag. III, 27. Om flere af disse Beskyldninger og andre Klagemaal mod Biskop Stygge Krumpen findes nærmere Oplysninger i Danske Mag. 3 R. IV, 194. 198—9. 214. 217—20. I en Kancellioptegnelse med Overskrift: »Vortzeichnüsse der geheimen hendell, so ich Kon. Matt. zu Dennemarken etc. meinem aller gnedigsten Herren zu Odensee in Fhüne am dienstage nach Omnium Sanctorum Anno xlj zu eigen handen gestelt« (i Geh.-Ark.) findes følgende

Avgust 1536. Det hjalp ikke, at han havde vist den sejrige Konge sin Føjelighed ved at udlevere Børglum Domkirkes dyrebareste Klenodier, en Guldalk og en med Ædelstene besat Guldkrone, som Dronning Margrete i sin Tid havde skjænket til den hellige Jomfrues Billed¹). Erik Banner og Peder Ebbesen fik ligefuldt Befaling til at gribe ham tilligemed Biskop Jørgen Friis i Viborg²). Stygge Krumpen blev ført til Sønderborg Slot og blev saavidt vides holdt fangen her i sex Aar. Her sad han under Tag med den Konge, som han havde hjulpet til at styrte fra Thronen. Det har udentvivel mangen en Gang gaaet den afsatte Bisp bittert gjennem Sjælen, at Gottorperens Søn kun daarligt lønnede, at man havde brudt Ed og Troskab for at være med til at sætte Kronen paa hans Faders Hoved. Det kan vel ogsaa være, at Bispen en og anden Gang har tænkt, at det ikke kunde være gaaet ham sønderlig slettere, om han havde modtaget det lokkende Tilbud om Opretholdelsen af den biskoppelige Magt og andet, som Christiern II 1532 fra Norge af havde gjort ham og andre jydsk Stormænd, dersom de vilde forlade Frederik I og atter tage hans Parti — et Tilbud, som Stygge Krumpen for sin Del havde afvist med den Bemærkning, at »brændt Barn ræddes Ilden, eller som Æsopus siger: du tænker paa dit døde Barn, jeg paa min brudne Pande«³).

Paa Midsommersdag 1542 udstedte Stygge Krumpen i Odense den Forpligtelse, der var Betingelsen for hans Frigivelse. Han underkastede sig herved alt, hvad der var foregaaet med Hensyn til hans Bispedømme, lovede hverken aabenbar eller hemmelig at modstaa Kong Christian, men meget mere at afværge alt, hvad der kunde være til hans

Stykke nævnt: »Vhorpflichtunge des Bischofs von Seelandt gegen dem zu Wentzhusel weynehmens halbenn«. Det er dog vel neppe dette, men snarere et politisk Forbund under Grevefejden, der sigtes til i ovennævnte Beskyldning.

¹) Danske Mag. 3 R. V, 120. 144.

²) Danske Mag. 3 R. VI, 29.

³) Orig. dat. 25 April 1532, i Geh -Ark. Topograf. Saml. Børglum. Nr. 10.

Skade. Forpligtelsen besegledes med ham af elleve Adelsmænd med Johan Friis i Spidsen som Forlovere for dens nøjagtige Efterlevelse¹⁾. Samme Aar forlenedes Stygge Krumpen med Asmild Kloster. Han fik det kvit og frit paa Livstid uden al Afgift. Dog skulde han sørge for Klosterjomfruernes Underholdning, som Hjælp til hvilken han aarlig skulde have tre Læster Korn af Lensmanden paa Hald Slot²⁾. Vi skulde ikke følge ham videre, skjønt det vel endnu lod sig fortælle meget om hans senere Processer og Stridigheder³⁾; men indskrænke os til at bemærke, at han døde 1551 og jordedes i Mariager Klosterkirke⁴⁾.

Pontoppidan og andre efter ham fortælle, at Stygge Krumpen, efterat han var kommen fri Fod, blev forlenet med Børglum Kloster⁵⁾. Dette forholder sig imidlertid ikke saa. Det sidste Brev, vi have, udstedt af ham som Klosterprovst, er dateret: Ø Kloster den 23de Juli 1536 (altsaa kort før hans Fængsling); heri bekjende Stygge Krumpen, Biskop og Forstander udi Børglum, Anders, Prior, og menige Kapitel sammesteds skyldige at være velb. Svend Mogens Jul og velb. Jomfru Ingeborg Tammesdatter 170 Lod Sølv og 50 rhinske Gylden i Guld, for hvilken Sum de pantsatte dem noget af Børglum Klosters Gods, nemlig Kartoff i Torsse (Taars) Sogn og en Gaard hos liggende, kaldet Bøgget⁶⁾. Børglum

¹⁾ Orig. i Geh.-Ark., Danske gejstlige Sager Nr. 70. Forpligtelsen stemmer væsentlig overens med den, som Biskop Ove Bilde udstedte d. 1 Juni 1537 og som findes aftrykt i Nye D. Mag. I, 237—9. Man har et Brev fra Stygge Krumpen til Knud Rud, hvori han takker denne for, at han havde været hans Forlover ved Udstedelsen af denne Forpligtelse. Brevet er dat. S. Jacobsdag 1542 og skrevet paa Højbygaard (paa Laaland), hvilken Gaard tilhørte den afsatte Bisps berømte Broder Otte Krumpen (Orig. i Geh.-Ark., Topogr. Saml. Børglum. Nr. 12).

²⁾ Danske Mag. 3 R. VI, 360.

³⁾ Se t. Ex. De ældste danske Arkivregistraturer II, 189. 191. Danske Mag. 4 R. I. 40. 50. 163. 167 o. fl. St.

⁴⁾ Pontoppidan, Marmora Danica II, 123.

⁵⁾ Pontopp. Ann II, 891. Molbeck, Hist. Aarbøger. III, 71.

⁶⁾ Orig. i Geh.-Ark., Voss. Saml., Børglumherred Nr. 1. I Topograf. Saml. Børglum Nr. 11 findes et „Inventarium udi Børglum“, rimelig-

Kloster og Gods blev den 4de Novb. 1540 af Kongen overdraget til Albert Skjel som Afgiftslen, idet han derhos forpligtedes til »at give Præsterne, som i Klosteret inde ere, deres Underholdning til Klæde og Føde, og at bygge og forbedre Klosteret«¹⁾. Der savnes Efterretninger om, hvorledes Klosterets Stilling har været i Tiden mellem 1536 og 1542. Sandsynligvis tøvede man med at træffe nogen endelig Bestemmelse dermed, saalænge Bispens Skjæbne ikke var afgjort. Ialfald er neppe nogen ny Provst udvalgt i denne Tid, men Prioren har rimeligvis ledet Klosterets Anliggender.

4.

Om Opløsningen af Karmeliterklosteret i Skjelskør.

Skjelskør havde i Middelalderen to klostre, et Dominikaner- og et Karmeliterkloster. Det er faldet Historikerne meget vanskeligt at skjelne mellem disse, idet man nemlig har været uvis, om det »Vor Frue Kloster«, som nævnes, har tilhørt Sortebrødrene eller de hvide Brødre. Jeg har egentlig ikke fundet ny Materialer til Afgjørelse af denne Tvivl, men kan dog udtale det som min Mening, at »Vor Frue Kloster« har været Karmeliternes. Almindelig nævnedes Dominikanerklostrene nemlig blot »Sortebrødreklostre«, og saaledes ogsaa det i Skjelskør i det Kongebrev, hvori dette Kloster sidst omtales²⁾. Karmeliterklostrene nævnedes derimod ofte i daglig Tale »Vor Frue Klostre« og Munkene »Vor Frue Brødre«, om end Benævnelserne »Karmeliterkloster« og »Karmeliterbrødre« ogsaa forekomme, og

vis optaget 1536 eller 1542. Blandt de Gjenstande, der fandtes, kunde mærkes: Udi det nedre Karnap, 12 Bøger. Paa Liberiet, 150 Bøger.

¹⁾ Lensregister Nr. 1 i Geh.-Ark.

²⁾ Den 1 Marts 1570 skjænkede Kong Frederik II Skjelskør By den Grund, hvorpaa dette Kloster havde staaet, »efterdi hvis Bygning og Mur, som stod paa Sortebrødre Kloster udi vor Kjøbsted Skjelskør, nu er afbrudt« (Udkast i Geh.-Ark., Topograf. Saml., Skjelskør Nr. 4).

navnlig i det Kongebrev, hvorved det skjelskørske Kloster den 12te Juli 1532 skjænkedes til Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Rigsraad Hr. Johan Urne. Da dette Brev er af saa afgjørende Betydning i Klosterets Historie, hidsættes det her efter Originalen paa Pergament i Gehejmearkivet:

Wij Frederich met Gudtz naade Danmarckes, Vendes och Gottes konning, vdualf[t] konning till Norge, hertug i Slesuig, Holsten, Stormarn och Dytmersken, greffue i Oldenburg och Delmenhorsth, giøre alle witterligt, att oss elskelige her Johan Wrne ritter, wor tro mandt och embedzmandt paa wortt slott Køfnehaffnn, haffuer nw wærett her for oss och berett, att the Carmelite brødre i wor købstedt Skelskør for theres store armodt skyldt icke kunde holde samme theres kloster, men haffue thet nw wntt och opladett hannom. Sammeledes haffue wore wnder-satthe, borgerne ther sammestedts, och wærett her for oss [och] begerett, att wij wille wnde och giffue for^{ne} her Johan Wrne samme Carmelite kloster. Thij haffue wij aff wor sønderlig gunst och naadhe wntt och giffuett, och nw mett thette wortt opne breff wnde och giffue forschreffne her Johan Wrne for^{ne} Carmelite kloster i for^{ne} wor købstedt Skelskør med huse, bygninghen, gaardtztrom och haffuerom, som thet nw forfunden och begrebet er, saa møgett som for^{ne} Carmelite brødre nw i heffid och wære haffue, att haffue, nyde, bruge och beholde till seg och syne arffwinge till euig tiid for frij eygendom; wnder tagett kircken, then wille wij, att wore wndersatthe borgerne ther sammestedts skulle nydhe och brughe till en sognekircke. Fforbiudendes ther for alle, ehuo the helst ære eller wære kwnde, serdeles wore fogeder, embedzmendt, borgemestere, raadmendt og alle andre for^{ne} her Johan Wrne och hans retthe arffwinge her emodt paa for^{ne} Carmelite kloster, huse, bygning, gaardtztrom och hawerom, som forescreffuett staar, att hyndre, hyndre lade, møde, platze, wmaghe eller i nogle maade forfang at giøre, wnder wortt hyllesthe och naade. Giiffuett paa wortt slott Køfnehaffn fredagen nest effther sancti Knudt konges dag aar etc. mdxxxij^o. Wnder wortt ingzegell.

Relator her Magens Gøye hoffmester.

Johan Urne var af sin Broder, Biskop Lage Urne, forlenet med den til Roskilde Bispestol hørende Herregaard Borreby tæt ved Skjelskør, og den 10de Juli 1528 havde han af Frederik I faaet Forleningsbrev paa Skjelskør By¹). Klosteret kom ham da bekvemt til at afrunde sine betydelige Forleninger. Men han beholdt ikke ret længe disse Herligheder. Thi da Christoffer af Oldenburg var gaaet iland paa Sjælland og havde faaet fast Fod her, kom der Udsendinge til ham fra Skjelskør, som klagede over Lensmandens Sporefogder og andre Voldsmænd, som trængte og beskattede dem imod al Lov, Ret og Skjel. Greven modtog dem paa det bedste og skjænkede den 29de Juni 1534 Byen foruden andre Benaadninger »Vor Frue Kloster« i Skjelskør med alt, hvad der hørte dertil, baade Jordegods og Klenodier²). Johan Urne var nemlig Slotsherre i Staden Kjøbenhavn, som endnu holdt sine Porte lukkede for Greven. Vel overgav denne Stad sig kort efter, og Johan Urne sluttede sig til Grev Christoffer, men Skjelskør med Klosteret har han sikkert ikke faaet igjen; derimod gav Greven ham Løfte paa Gudmeherred paa Fyn, som Johan Friis til Hesselager hidtil havde haft. Men derved fik han denne Mand til sin Modstander, og mistede derfor efter Grevefejden alle sine Forleninger³). Da Bispegodset inddroges under Kronen, fik Johan Friis selv Borreby, og der fortælles, at han tildeels opførte Hovedbygningen paa Gaarden af Materialerne fra det nedbrudte Vor Frue Kloster i Skjelskør⁴). Det er vel muligt, men Byen er dog vistnok bleven i den Besiddelse af Klosteret og dets Ejendomme, hvori den var kommen ved Grev Christoffers Gave, da vi finde, at det var Skjelskør Borgerne, som 1560 krævede Klosters sidste Forstander for adskilligt af hvad der var bortkommet derfra i den forløbne Tid. Herom haves følgende Kongebrev⁵).

¹) Danske Mag. 3 R. III, 223—4. Jfr. smst. S. 229—30. 242—249.

²) Danske Mag. III, 70—2.

³) Paludan-Müller, Grevens Feide. I, 219—20. D. Mag. 3 R. III, 224.

⁴) Friis Edvardsen, Underretn. om Skjelskør S. 369.

⁵) Tegnelser over alle Lande. VI, 211.

Lector Mouritzs Sogne prest vdi Thiereby fick breff, som
effther følger.

Frederich then anden etc. Wor gunst tilforn. Wider, att nogre wore vndersotte vdj wor kiøbsted Skielskøer haffuer verit her hoss oss oc giffuit tilkiende, huorledes att vdj forledne tiid, siden Closteret ther vdj byen er bleffuit forstørret, er samme Closters eyendom forrøgt oc bortkommett tiil anden brug, oc wij icke wide, mett huad rett thet er bortkommet. Tha efftherthij attj wor then siste prior ther wdj Closteret, tuille wij icke, attj strax mett thet allerførste giffuer ether hiid til oss, thagendis mett ether Closters indsegel oc klare register paa all then eyendom, som laa ther tiil Closteret, huort thet er hen kommen oc huem thet nu haffuer; tesligeste alle the breffue, som j haffue oc Closteret tilhørde, att wij oss ther nocksom kunde wide effther att rette. Her wider att rette ether effther oc thager ther ingen forsømmelse for etc. Datum Nyborg then xj dag Februarij Aar etc. Mdlx.

I dette Brev nævnes »Klosteret«, som om der kun havde været eet saadant i Skjelskør; at der imidlertid her er Tale om Karmeliterklosteret kan med Vished afgjøres, thi den Lektor Movrits, til hvem Brevet er stilet, er en ikke ubekjendt Karmeliterbroder fra Reformationens Dage. Der kan nemlig ikke være nogen Tvivl om, at vi her gjenfinde den Lektor Movrits Samsing, som var Povl Eliesens Medarbejder ved Karmeliterkollegiet i Kjøbenhavn i Aarene 1519—22, men som senere vendte sig til den evangeliske Lære og derfor i den skibyske Kronike omtales som en frafalden, idet der bemærkes om ham, at han var en af de flere uægte Præstesønner, som i Reformationens Dage bleve nogle af Romerkirkens værste Modstandere; han skal nemlig have været Søn af en Provst paa Samsø¹⁾. I en gammel Fortegnelse over Præsterne i Tjæreby²⁾ findes følgende Efterretning om ham: »Hr. Movrits døde 1562 efter 45 Aars Forløb«. Hans Embedstid maa dog her været sat for lang.

1) Scr. Rer. Dan. II, 468. 481. 2) Gl. kgl. Saml. 2990. 4.

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16de Aarhundrede.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Medens Slesvig Stift gennem hele Middelalderen havde delt Udvikling med den øvrige danske Kirke, hvortil det hørte, frembragte Reformationen en vis Sondring og en Kløft, der efterhaanden udvidede sig, tildels paa Grund af de politiske Forhold. De sidste Aars sørgelige Begivenheder have brat afbrudt den Udvikling, der syntes atter at skulle føre Slesvig Stift tilbage til den gamle Fællesudvikling med den danske Kirke. Er end derved Opmærksomheden for de slesvigske Kirkeforhold svækket hos en og anden, ville mange dog ikke anse det for noget uvedkommende, naar vort Selskab fremdeles bevarer Interessen for Sønderjyllands Kirkehistorie, saa meget mere som vi aldrig opgave Haabet om, at den Del af Slesvig, som frivillig vil slutte sig til Danmark, atter vil komme tilbage, om end Tiden gjøres os lang.

Det er ikke min Hensigt her at give en Fremstilling af den egentlige Reformationskamp i Sønderjylland, da jeg ved en tidligere Lejlighed udførlig har behandlet en Del af hvad der hører til dette Emne¹⁾, og der om det øvrige ikke lader sig sige sønderlig meget nyt. Jeg tænker snarere at

¹⁾ Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste og 2den Aargang (1862 og 1864). Andre Smaa bidrag findes i Ny kirkehist. Saml. II, 253 ff. 265 ff. 290 ff. 737 ff. IV, 1 ff. 45 ff.

tage fat der, hvor det mere ordnede lutherske Tidsrum begynder (hvor der da vil være Lejlighed til Tilbageblik, hvor det behøves); og der kan vel trænges til Oplysninger om dette, da det hidtil almindelig kjendte hverken udmærker sig ved Nøjagtighed eller Fuldstændighed. Falck beklagede oftere »det Mørke, der hviler over den slesvig-holstenske Kirkehistorie i Reformationens Aarhundrede«¹⁾, og er der end, siden han fremsatte denne Klage, fremkommet ikke faa ny Oplysninger, hvor da særlig kunde fremhæves hvad Waitz og Stemann have fremdraget²⁾, saa er der dog endnu nok, der trænger til yderligere at klares. Hvad her meddeles, er dog snarere en Afslutning paa Granskninger i Slesvigs Kirkehistorie end en Indledning til ny. Det var en Tanke, som oftere beskæftigede mig, medens jeg havde min Gjerning i Slesvig, om det ikke skulde lykkes mig at give en samlet Fremstilling af den sønderjydske Kirkes Historie, og heri kunde jeg ikke afholdes ved den Behandling, Præsten F. Wedel 1863 gav af en Del af dette Emne, da hans Skrift efter min Mening saare lidet svarer til de Fordringer, der i vore Dage kunne gøres til et historisk Arbejde, hvad enten det skal betragtes som videnskabeligt eller populært. Nu, da min Plan er opgiven, indskrænker jeg mig til nogle »Bidrag«, som jeg haaber ikke maa findes ganske uden historisk Værd, skjønt det hele kun har en fragmentarisk Karakter, da jeg i Reglen kun omtaler det forhen bekjendte saa meget som det for Sammenhængens Skyld er fornødent.

¹⁾ Neues Staatsbürg. Magazin, II, 873, samt paa flere Steder i Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts.

²⁾ Waitz Schleswig-Holsteins Geschichte. II. Urkunden zur Gesch. der Herzogthümer Schlesw. u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause (2den Del af Quellensammlung d. Schlesw.-Holst.-Lauenburg.-Gesellschaft). Stemann. Zur Geschichte der geistl. Gerichtsbarkeit und der Consistorien im Herzogth. Schleswig (Slesvigske Provindsialefterretn. IV, 505—68).

I.

Slesvig Stifts fælles øverste Kirkestyrelse efter Reformationen.

Udtrykket »Slesvig Stift« er til en vis Grad tvetydigt. Det brugtes nemlig ikke blot om den Del af Sønderjylland, som stod under den slesvigske Biskops gejstlige Tilsyn og Myndighed, saa »Stift« altsaa var enstydigt med »Bispedømme«¹⁾, men ogsaa om de Godser, der i Tidernes Løb, ved Gave, Kjøb og paa andre Maader vare lagte til Bispestolen i Slesvig, og som udgjorde et eget Rigslen, der i Middelalderen betingede den slesvigske Biskops Stilling som en af den danske Konges mægtigste Vasaller. »Stift« er da her enstydigt med »Stiftsgodset«²⁾. Vi ville i det følgende faa at gjøre med »Slesvig Stift« i begge disse Betydninger af Ordet, men da vi især have de kirkelige Forhold for Øje, er det Dioceset, Stiftet i dets kirkelige Betydning, vi her nærmest have vor Opmærksomhed henvendt paa.

1.

Fra Christian III's Regjeringstiltrædelse 1533 til Beskikkelsen af en evangelisk Biskop i Slesvig 1542.

Reformationen havde tidligere faaet fast Fod i Sønderjylland end i nogen anden Del af Danmark. I Haderslev og Tørring-Len, hvilket sidste for en Tid løsreves fra Ribe Stift, var den saaledes alt i Aaret 1528 bleven befæstet ved

¹⁾ I Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste Aarg., S. 1—2 Not., er der meddelt en Række Beviser for den historiske Berettigelse af denne Opfattelse af Navnet »Slesvig Stift«. Disse kunne let forøges. Jeg skal indskrænke mig til følgende: i O. H. Mollers, *Nachricht von dem Geschlechte derer von Ahlefeldt* anføres S. 104 et Dokument fra 1475, hvori endel Godser »belegen in dem Stichte Sleswick« nævnes, uden at de hørte til Stiftsgodset. Smst. S. 110 meddeles et Dokument fra Aaret 1500, hvori omtales »dat Dorp Stendewith, belegen im Kerspel to Astorp, vnde Gammel Hadersleue Sleswykes Stichtes«.

²⁾ Antislesvigholst. Fragmenter. VII, 15.

en egen Kirkeordning, og Menighederne vare blevne underlagte en evangelisk Provsts Tilsyn¹). I de andre Dele af Stiftet nød de lutherske Menigheder, der havde dannet sig især i Kjøbstederne, en ikke ringe Frihed og Uafhængighed af den katholske Kirkestyrelse²). Slesvigs Biskop, Godske eller Gotskalk v. Ahlefeld, om hvis Lærdom, Dygtighed som Statsmand og undersaatlige Troskab vi ikke have Grund til at tvivle³), men hvis kirkelige Sands og Indsigt neppe kan anslaaes saa højt⁴), søgte vel stadig at forhindre Reformationens Udbredelse, men gik dog frem med saa meget Maadehold, at det ialfald sjældnere kom til heftige Optrin.

Ved Kong Frederik I's Død (10 April 1533) befandt hans ældste Søn, Hertug Christian, sig i en ikke ganske let Stilling: Danmarks Krone var ham uvis, og der var idetmindste adskillige mægtige Mænd, som hellere saa den yngre Broder Hans paa den danske Throne end Christian, der havde gjort sig bemærket baade ved sit udanske Sindelag og ved sin stærke Iver for Reformationen⁵); i Slesvig

¹) Se Kirkekalender for Slesvig Stift. 1ste Aarg. S. 156—7.

²) Münter, Reform. Hist. II, 429 ff. Carstens, Die evang. luth. Reform. in Schleswig-Holstein (Nordalb. Studien. II, 119 ff.) Ingen af disse Forfattere udmærke sig dog ved sønderlig kritisk Nøjagtighed.

³) Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 1497—1536. II, 108 ff. I Schlegels Saml. zur Dän. Geschichte II, 4, 98 ff. findes Godske Ahlefelds Dagbog holdt under hans Rejse som Statssendebud til Kejser Maximilian, for at skaffe Christiern II en Brud. Smst. S. 80 ff. læses hans «Oratio ad Maximilianum Imperatorem». I en Skrivelse (af 9 Sept. 1526) til det kejserlige Kammer førte han et fyndigt Bevis for, at Hertugdømmet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, og at Slesvigs Bispedømme i flere hundrede Aar havde ligget under Lunds Ærkebispesæde (Cypræi Ann. episc. Slesvic. p. 423—5).

⁴) Følgende lille Notits findes i et «Fragmentum hist. Slesvicensis» (Westphalen, Monum. ined. III, 320): «Circa hoc tempus (1526) episcopus Godoscalcus cuidam salvum conductum dederat in Walsbul, qui Pastorem ad altare interfecerat. Melchior Rantzow, rei indignitate motus, eum templo Handewit deprehensum extrahi, et die solis rotæ imponendum curavit, postquam in cœmeterio peccata confessus sacramento communicasset».

⁵) Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at man har et Brev fra Biskop Ove Bilde til Hertug Hans, dat. ex Arhusia. 6ta

og Holsten stode hans Sager vel bedre, da der ikke godt kunde være Tale om, at man her vilde gjøre ham og hans Brødre Hertugkronen stridig, skjønt de ikke havde nogen egentlig Arveret; men her voldte de kirkelige Forhold især Vanskelighed. Blandt Landstænderne vare nemlig ikke blot Prælaterne men ogsaa mange af Adelen endnu Katholicismen hengivne, og Christian vilde for ingen Pris opgive Gjennemførelsen af den evangeliske Lære og Kirkeorden. Endnu inden han var hyldet, traadte han i Underhandling med Bispem og Kapitlet i Slesvig om at afskaffe deres »selvgjorte Ceremonier, der stred imod Guds Ord«, og lade alt sligt falde og alene holde sig efter Herrens Ord og den Kirkeordning, som Christian tidligere havde indført i Haderslev og Tørninglen. Livlægen D. Matthæus v. Otten førte paa Hertugens Vegne Forhandlingen; men det Svar han bragte fra Biskoppen, var ikke meget lovende, da denne i ethvert Tilfælde ikke uden at der forelaa en Landdagsbeslutning vilde gaa ind paa nogen Forandring¹). I sin Forlegenhed havde Christian henvendt sig til Landgrev Filip af Hessen om Raad og Vejledning. Denne havde foreslaaet ham at samle en væbnet Magt forat indjage Stænderne Skræk. Men en saadan Fremgangsmaade stemmede ikke ret med Christians Tænkemaade. I sit Svar bemærkede han, at han hellere vilde se at føre Sagen igjennem ved lempelige Midler; da det ikke var Begjærlighed efter Kirkegodset, der drev ham, kunde han uden Vanskelighed gaa ind paa, at Prælaterne beholdt deres Præbender for Livstid, men hvad de papistiske Skikke og Lærdomme angik, da vilde han hellere opgive alt end

feria intra octav. ascensionis Domini 1534, hvori Biskoppen, efterat have omtalt mærkelige Tidender fra Jylland og Lanteholsten, skriver: •Vi bede E. N. kjærligen og ydmygeligen raade, at E. N. skikker sig imod den alsommægtigste Gud, den hellige Kirke og Danmarks Raad som en kristen Fyrste, det skulde ikke blive til hans Skade. Bispem sender sin Broder, Knud Bilde, til Hertugen, som det synes forat sondere hans Stemning med Hensyn til Opretholdelsen af den katholske Kirke (Orig. i Gemeinsch. Archiv. XXXIX, 28 b).

¹) Waitz, Urkunden. S. 106—8. Biskoppens Svar er dat. 20 Maj 1533.

finde sig i sligt («denn eher wir ihnen ihr unchristlich Leben billigen und einfolgen, eher wollen wir zu Fuss davon gehen und alles liegen und stehen lassen»). Imidlertid udbad han sig en udførlig Fremstilling af Landgrevens Mening, om hvorledes han skulde bære sig ad med de forskjellige kirkelige Forhold, der trængte til Ordning. Landdagen var nær forestaaende, hvor hans Hylding skulde foregaa, og her maatte han have en Afgjørelse paa Sagen. Hele Christians Brev, der er skrevet den 9de Maj 1533, udtrykker en utaalmodig Iver for at faa Misbrugene afskaffede, at Guds Ord kunde komme til Ære, thi med det vilde han leve og dø. Landgreven søgte i sit Svar at dæmpe hans Utaalmodighed, han raadede ham til ikke at tage for stærkt fat, men hellere lade Tingene »slæbe hen«, ligesom hans Fader havde gjort, indtil det belejlige Øjeblik kom, »og saa gjøre hvad der var godt gjort«. Sit Herredømme maatte han for alting ikke lade slippe sig af Hænderne, men passe godt paa Kong Christiern, der sad fangen paa Sønderborg Slot. Forresten gav Landgreven ogsaa Raad i det enkelte, hvorledes Christian skulde tage det med de gejstlige Godser, Klostrene og andet¹⁾.

I Hovedsagen fulgte Christian Landgrevens Anvisning og søgte at tilegne sig sin Faders kloge og tilbageholdende Fremgangsmaade. Vi skulle dog ikke her udførlig gaa ind paa de Forhandlinger, der førtes paa Landdagen i Kiel i Begyndelsen af Juni 1533. Den lybske Kannik Johan Parper, som var tilstede, klager over, at han og hans Standsfæller maatte taale mange haarde Ord af de lutherske Adelsmænd, især naar disse om Eftermiddagen kom drukne til Forhandlingerne²⁾. I den Stadfæstelse af Hertugdømmernes Privilegier, som var Resultatet af Forhandlingerne og som Chri-

¹⁾ Christians mærkelige Brev er trykt hos Waitz, Jürgen Wullenwever I. 378—80. Smst. S. 381 meddeles et Udtog af Landgrevens Svar, dat. Cassel 21 Maj 1533.

²⁾ Michelsen, Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer Schlesw., Holst., Lauenb. IV, 488 ff.

stian udstedte paa sine egne og sine umyndige Brødres Vegne den 8de Juni, forpligtede han sig til at lade alt bestaa som det var, indtil en almindelig Reformation foregik i Danmark, hvorunder Slesvig Stift hørte, og i det romerske Rige, hvorunder Holsten hørte. Dog skulde Bispetienden være afskaffet. Præsterne skulde have frit Lov til at prædike »saavel det ny som det gamle«. Troen skulde være en fri Sag, og de bispelige Officialers »uordentlige gamle Regimente« med Bandsættelse over dem, som gjorde Brug af Friheden, skulde være forbudt¹⁾. En særegen Overenskomst sluttedes samme Dag med Biskoppen i Slesvig, hvorved det bestemtes, at hvad der i Gudstjenesten var særlig katholsk, skulde falde bort eller holdes for lukkede Døre i Slesvigs Domkirke, og de Prædikener, som holdtes der, skulde være »gudelige, kristelige, uden Anstød, og ikke Guds Ord imod, men Menigmand til Trøst, Forstand og Vejledning«. Derimod gav Christian nogle Stiftsgodser tilbage, som hans Fader havde tilegnet sig. Præbenderne ved Domkirken skulde vekselsvis bortgives af Hertugen og Bispen, og Christian betingede sig Ret til efter sit Behag og uden nogens Forhindring eller Indsigelse at indsætte Prædikanter, der kunde lære og forkynde Guds Ord i alle Kirker baade i Hertugdømmet og Stiftet. Kirkerne skulde beholde deres Smykker, Klenodier og Ejendomme. Spørgsmaalet om Tien- den skulde senere underkastes en ny Overvejelse, og forøvrigt maatte der ikke foretages nogen Forandring i de kirkelige Sager uden Hertugens og Landdagens Samtykke²⁾.

Ved denne Overenskomst var meget opnaaet: den evangeliske Lære kunde frit udbredes, og Bispen kunde saa at

¹⁾ Jensen u. Hegewisch, Privilegien der schlesw. holst. Ritterschaft. S. 155 ff. Christian III's Hist. II, 288 ff. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 737—8. 820.

²⁾ Waitz, Urkunden. S. 109—11. Schleswig-Holsteins Geschichte, II, 205. En gammel Kopi af Overenskomsten findes i Geh.-Ark. med Paategning: »Dieser Vergleichung wirdt in der Union gedacht und dasselbst bestätigt« (d. e. Unionen mellem Danmarks Krone og Hertugdømmerne, som sluttedes samme Aar).

sige ingen Hindringer lægge ivejen derfor. Intet Under derfor, at han var lidet tilfreds med Overenskomsten og idet hele med Beslutningerne paa Landdagen i Kiel. Sin Stemning gav han tilkjende i et mærkeligt Brev, han fire Dage efter Mødet skrev til Ærkebiskop Torben Bilde i Lund, hvori han bl. a. bad Ærkebispen sørge for, at naar en Konge udvalgte i Danmark, denne da forpligtedes til at opretholde den katholske Kirke, og at Slesvig Stift udtrykkelig indesluttedes derunder; »thi Hertugdømmet er et Len af Danmarks Rige, og Slesvig Stift og Kirke hører under Lunds Ærkebiskop og er et Len af den danske Kirke. Og hvis Stiftet og Kirken ikke udtrykkelig og ved Navn nævnes, saa ville vi ikke blive regnede med til Riget, og saa er det ude med Kirken og Religionen her — ialfald den gamle«. Biskoppen antydede forøvrigt, at hans Overenskomst med Hertug Christian endnu ikke var fuldkommen afsluttet, saa han synes at have næret Haab om endnu at kunne faa nogen Forandring i den¹⁾. Dette lykkedes ham imidlertid neppe. Christian indsatte evangeliske Prædikanter og drog enkelte Steder ogsaa Omsorg for deres tilbørlige Underholdning²⁾. Lidt efter lidt faldt ogsaa den særlig katholske Gudstjeneste bort næsten allevegne³⁾.

¹⁾ Nye Danske Mag. II, 221. Et Udtryk i Biskoppens Brev — »præ-tacto privilegio instante militia concessa« — som Udgiveren, Abraham Kall, siger, at han ikke ret forstaar, finder rimeligvis sin Forklaring i det Raad. Landgrev Filip tidligere havde givet Christian, om at han ved Hjælp af nogle tusinde lejede Knegte skulde indjage Stænderne Skræk, saa de indrømmede ham, hvad han ønskede.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3—6.

³⁾ I Ny kirkehist. Saml. II, 402 har Biskop Engelstoft givet en Udsigt over den kirkelige Tilstand paa denne Tid, men efter min Mening er det ikke her tilstrækkeligt fremhævet, hvor sejrigheden den evangeliske Lære allerede var allevegne. Der kan nemlig ikke lægges saa megen Vægt paa de Beviser, som anføres for, at den katholske Gudstjeneste endnu havde holdt sig paa enkelte Steder. Om Haderslev henviser jeg til min Anmærkning i Kirkekal. for Slesvig Stift, 1ste Aarg. S. 144. Om Forholdene i Ekernefærde viser det vedføjede Tillæg Nr. 2, at Messetjeneste allerede var bortfalden 1529, ellers havde Kongen nemlig ikke behøvet at tilsikre Vikarierne deres Indtægter

Imidlertid var der dog et føleligt Savn, som Bugenhagen i et Brev til Christian III af 21de Novbr. 1537 udtrykker paa følgende Maade: »Kirkerne og Skolerne ere endnu ikke forsørgede, og de fattige Præster, som Gud nu har sat derhen, vente paa Forsørgelse og paa en god Ordinans, meget mere end Sjælene i Pavens Skjærsild efter Forløsning¹⁾«. Den latinske Kirkeordinans, som var forfattet 1537 under Medvirkning af de mest ansete evangeliske Prædikanter i Sønderjylland, havde endnu ikke faaet Lovskraft. I Februar 1538 indkaldte Kongen derfor en Forsamling af Præster og Medlemmer af Byovrighederne i de slesvigske og holstenske Kjøbsteder til Gottorp. Her forelagde han udentvivel den ny Kirkeordinans og fik den vedtaget eller befalede maaske, at den skulde gjælde for alle de evangeliske Menigheder²⁾. I den følgende Tid, inden Hertugdømmernes særlige, plattyske Kirkeordinans var udstedt, ville vi derfor oftere udtrykkelig finde henvist til »den kongelige Ordinans« som Rettesnor for det præstelige Embede³⁾. Først fra Aaret 1538 af fik alle de evangeliske Menigheder i Sønderjylland en saadan ordnet kirkelig Forfatning, som Menighederne i Haderslev- og Tørring Len allerede havde haft i 10 Aar. Vi finde da ogsaa, at fra denne Tid af begyndte dertil beskikkede Mænd, efter kongelig Befaling, som Provster at visitere Kirkerne og at efterse Kirkeregnskaberne i alle de Dele af Stiftet, hvor det lod sig gjøre⁴⁾. Den evangeliske Lære var dog, hvor sejr-
rig

for Livstid. Der berettes ogsaa udtrykkelig om en luthersk Prædikant, Petrus Mellitius, der maa antages for at have været Ekerfjordes Reformator ved Aaret 1528 (Provinz.-Berichte 1818, S. 121—2).

¹⁾ Schumacher, Gelehrter Männer Briefe. I, 7 (jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 403—4).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 405—6.

³⁾ Saaledes i Superintendentbestallingerne af 1 April 1540, ligeledes i et Kaldsbrev for en nordslesvigske Præst, der er vedføjet som Tillæg Nr. 13.

⁴⁾ Michelsen u. Asmussen, Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte der Herzogthümer. II, 465. Den gamle Kirkeregnskabsbog for Flensborg-Bredsted Provsti, der viser, at Gerhard Slewert begyndte

den end paa alle Punkter var gaaet frem, i visse Maader kun tolereret, da Hertugdømmernes Stænder ikke havde givet deres Samtykke til Reformationens Gjennemførelse. Forat erhverve dette sammenkaldte Kongen en Landdag i Rendsborg den 3die Marts 1540. Forhandlingerne paa dette Møde ere allerede tidligere omtalte i dette Tidsskrift¹⁾, vi skulle derfor her indskrænke os til Resultatet, som var: at Religionssagen skulde blive i sin daværende Stilling indtil næstkommende Jul, og alle Præster skulde beholde al den aarlige Rente og Indkomst, som af gammel Tid havde plejet at ligge til deres Underholdning; dersom der inden Jul ikke var holdt noget Koncilium, eller Kejseren ikke havde udstedt nogen Ordinans, som var bifaldet og antaget af begge Partier, vilde Kongen udstede en Ordinans for sine Fyrstendømmer, som da skulde staa ved Magt, men mindre en almindelig Kirkeforsamling senere kom istand, og dens Beslutninger antoges af begge Partier. Kort Tid efter (den 1ste April 1540) fik de fire Prædikanter, Anthonius Keyser, Gerhard Slewert, Reinholt Westerholt og Herman Tast, der siden 1538 havde fungeret som kirkelige Tilsynsmænd, kongelige Bestallinger som Superintendentener i Haderslev, Flensborg-Tønder, Slesvig og Husum Provstier med udførlig Instruktion om, hvorledes de skulde udføre deres Embede, og om Kirkevæsenets Styrelse og Præsternes fremtidige Stilling²⁾. Samtidig beskikkedes Præsten Nicolaus Johansen

at visitere 1538, findes tildels aftrykt hos Johannsen, Das Canonische Recht in so ferne es für Protestanten brauchbar ist, mit einigen Worten der Kirchengesetze für die Herzogth. Schleswig u. Holstein. II, 105—19. Originalen findes endnu i Flensborg Provstiarkiv.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 407—10.

²⁾ Seidelin, Diplom. Flensborgense. II, 297—301. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 410—2. Der er Spor til, at den Del af Superintendenternes Instruktion, der angik Bevarelsen af Præstekaldenes Indtægter og Præsternes og Degnenes Værneting (overensstemmende med den rendsborgske Landdagsafsked), eller maaske snarere et særegent Kongebrev derom, er bleven læst til Tinge rundt om i Landet (se Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 11—13. Aagaard, Beskr. over Tønning Lehn. S. 117—8).

ved Vor Frue Kirke i Flensborg til Superintendent for Nordborg og Sønderborg Amter (Als, Ærø og Sundeved), en Stilling, som han formodentlig faktisk havde indtaget (i Lighed med de andre Superintendenter) siden 1538, om ikke fra et endnu tidligere Tidspunkt¹). Men da det danske Rigsraad og den fynske Adel besværede sig over, at Als og Ærø paa den Maade adskiltes fra Odense Stift, hvortil disse Øer fra Arildstid havde hørt, tilbagegav Kongen allerede den 24de April 1540 Fyns Biskop hans gamle Rettighed over disse Øer, saa Hr. Nicolaus Johansens Superintendentur maa antages at være blevet indskrænket til Sundeved, forsaavidt det ikke ganske er ophørt²).

Da den paa Landdagen i Rendsborg fastsatte Frist nærmede sig sit Udløb, uden at noget almindeligt Koncilium for hele Kristenheden havde ordnet Religionssagerne, og det var at forudse, at Kongen, efter den ham givne Bemyndigelse, ikke vilde tøve med at træffe Foranstaltninger til en almindelig og fuldstændig Gjennemførelse af Reformationen i Sønderjylland, forsøgte den gamle Biskop Godske, om det ikke endnu var muligt at standse Reformationsværket, inden det endelig afsluttedes. Den 8de December 1540 skrev han derfor til de slesvigske og holstenske Raader: »Der er mig berettet, at de lutherske Prædikanter ville gjerne have alt, hvad der vedkommer Gudstjenesten i (Byen) Slesvig, ordnet ved Lov jo før jo hellere. Men I vide vel, at den, som har lovet noget til de otte Dage ved Helligtrekonger (den sædvanlige Termin, Kieler Omslag), han kan ikke manes for Løftets Fuldbyrdelse, før Helligtrekongers otte Dage ere forbi. Nu er Helligtrekongers Fest midt i Julen, derfor mener jeg, og vel med Grund, at man ikke med

¹) Maaske fra den Tid, da Biskoppen i Odense, Knud Gyldenstjerne, blev fængslet (Avgust 1536). Jfr. Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513.

²) Werlauff, Prisskrift om det danske Sprog i Slesvig, S. 69 Not. e. I Kirkeordinansen af 1542 omtales kun de fire Superintendenter. Hr. Nic. Johansen har da rimeligvis maattet tilbagelevere sin Bestalling. Det synes, at han senere (1548) atter er bleven Provst i Sundeved (Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513).

Rette kan forlange nogen Forandring i vor Religion før den Tid. Da vor allernaadigste Herre dog vil blive ved de evangeliske Stænder i Tydskland, hvad kan da et Fjerdingaars Forhaling skade — da denne Sag dog ikke kan slippe Hs. Kgl. Majestæt af Hænderne — forat man i saadanne Sager, der angaa Gud, ikke det ene Aar skal fastsætte eet og det næste Aar et andet. Kjære Herrer og Junkere, jeg beder for vort fælles Bedstes Skyld — ogsaa for eders egen Skyld — at I ville vel betænke Sagen og ikke lettelig lade den gamle Religion falde, men opsætte det saalænge som muligt, da Kgl. Majestæt, af føromtalte Aarsager, uden Tvivl selv vil tage Sagen i sin Haand¹⁾«. Dette Brev viser, at det ikke forholder sig, som man undertiden har antaget, at Biskop Godske Ahlefeld i sine senere Aar har forholdt sig ganske passiv, og kun søgt at hytte sit eget Skind. Ganske vist gjorde han ogsaa dette, og navnlig finde vi, at han til Ærgrelse for sit Domkapitel solgte flere af Stiftsgodserne eller overlod dem til sine Slægtninge²⁾; men det ovenanførte Brev godtgjør tillige, at han vedblev at lægge Reformationen Hindringer i Vejen, saavidt han kunde, lige til sin Død. Thi sex Uger efter at han havde skrevet hint Brev døde han, den 25de Januar 1541, paa sit Slot Svavsted. Før han gik bort, havde han vistnok med Sorg erfaret, at Kongen, endnu inden den ovenomtalte Helligtrekongerstermin var udløben, havde gjort Skridt til Reformationens endelige Gjennemførelse, idet han i de første Dage af Januar 1541 havde beskikket Mænd til at reformere de endnu bestaaende Herre-

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 9.

²⁾ Christiani, Geschichte der Herzogth. Schleswig u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause. II, 137. Den 22 Febr. 1537 stadfæstede Christian III Salget af tre under Slesvig Bispestol hørende Byer i Sognet Svans, som Biskoppen havde afhændet til Jørgen v. d. Wisch (Stemann, Geschichte des öffentl. u. priv. Rechts des Herzogth. Schleswig. III, 212). Den 25 Marts 1539 protesterede Domkapitlet i Slesvig imod, at Biskoppen uden Kapitlets Samtykke havde solgt adskilligt af Stiftsgodset, navnlig Gaarden Stubbe (smst. III, 214—5).

klostere, hvor den gamle Gudstjeneste og andre Skikke, der trængte til Forbedring endnu tildels havde holdt sig¹).

Det kan neppe betvivles, at Godske Ahlefelds Død er kommen Christian III meget belejlig, thi i sin Stilling som Hertugdømmets første Prælat og Ihændeher af det betydelige Stiftsgods havde han lige til det sidste dannet en Hindring for Reformationens fuldstændige Gjennemførelse, da Kongen havde taget i Betænkning at behandle ham med samme Hensynsløshed som hans Kolleger i Kongeriget. Da Christian nu altsaa havde fri Hænder, forelaa det Spørgsmaal til Afgjørelse, paa hvilken Maade Stiftsstyrelsen og Forvaltningen af Bispegodset for Fremtiden lod sig ordne. Den «biskoppelige Herlighed, Sædvane og Frihed over Kirker, Kirkeherrer og Præster» havde Kongen allerede ved en tidligere Lejlighed forbeholdt sig²).

Det kunde nu synes at have været det nemmeste, om Kongen havde inddraget Bispegodset under Kronen, ligesom han i Kongeriget havde gjort, og, idet han selv overtog det øverste Episcopat, havde ladet de alt indsatte evangeliske Superintendentener blive i deres Virksomhed, idet denne udstraktes til alle kirkelige Stiftelser inden deres Superintendenturers Grændser, istedenfor at den tidligere kun havde omfattet de lutherske Menigheder, medens de neppe havde haft nogen Myndighed over det slesvigske Domkapitel og de derunder hørende Kirker, ligesaa lidt som over Klostrene og Kirkerne paa Stiftsgodset og idetmindste endel af de adelige Kirker. Naar Christian III imidlertid ikke gjorde dette, var det upaatvivlelig politiske Hensyn, som afholdt ham derfra. Han har nok tvivlet om at kunne erholde

¹) Den kgl. Befaling om Klostervisitationen og Instruxen for Visitatorerne tilligemed disses Beretning om Udfaldet er trykt i Ny kirkehist. Saml II, 740—53. I Seidelins Diplomater. Flensborg. II, 304 findes en særlig Befaling til Sognepræsterne i Flensborg (Gert Slewert, Nicolaus Johansen og Johan Berndes) om at reformere Ry og Løgum Klostre.

²) Ved Bestallingen for Superintendentenerne af 1 April 1540.

Stændernes Samtykke dertil, saameget mere som han tidligere (1533) havde givet dem Forsikring om, at han vilde lade Bispestolene i Slesvig og i Lybek forblive ved Magt. Man maa overhovedet lægge Mærke til, at medens Adelen i Kongeriget med eller mod sin Vilje hjalp til at styrte Bisper og Prælater, fandt disse i Hertugdømmerne derimod en Støtte hos Ridderskabet; det lader sig heller ikke nægte, at Christian III optraadte med større Hensynsfuldhed og Forsigtighed i Hertugdømmerne end i Kongeriget. Dog gik hans Føjelighed ikke saa vidt, at han kunde tillade, at en ny katolsk Biskop blev valgt. Hans første Bestræbelse, efterat han havde erfaret Godske Ahlefelds Død, maatte derfor gaa ud paa at hindre Domkapitlet i Slesvig i at gjøre Brug af dets gamle Ret til at vælge Biskopper, da det neppe var at antage, at dets Valg vilde stemme overens med hans Ønske og den evangeliske Kirkes Tarv, der laa ham oprigtig paa Hjærte.

Alt før Ahlefelds Død havde Kongen derfor været betænkt paa passende Forholdsregler, for det Tilfælde at den gamle Biskop døde paa en Tid, da Kongen ikke var nærværende i Slesvig, idet han nemlig havde befalet Kapitlet at gjøre Indberetning om Sagen, inden det egenmægtig foretog sig nogetsomhelst Skridt. Som Følge heraf underrettede Kapitlet Statholderen i Slesvig og Holsten, Hr. Johan Rantzov, om Biskoppens Død, idet det, som det synes, tillige udbad sig nærmere Forholdsregler. Den 5de Februar 1541 skrev Rantzov da fra Breitenburg til Kongen om Sagen, idet han tillige, maaske fordi Kapitlet i sin Skrivelse til ham havde fremhævet dette, mindede om den Forsikring, der 1533 var givet Stænderne med Hensyn til Bispestolens Bevarelse. Rantzovs Brev kom Kongen, der paa den Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, først ihænde den 8de Marts; men han tillagde Sagen saa stor Vigtighed, at han endnu samme Dag lod udfærdige Breve baade til Johan Rantzov og til Domkapitlet, hvori han erklærede, at skjønt det ikke var hans Hensigt at antaste Bispestolen, kunde han dog paa

ingen Maade tillade Kapitlet paa egen Haand at træffe noget Valg. Sagen skulde derfor have sit forblivende, indtil han selv kunde komme over til Slesvig og give sin Stemme med i Laget; han vilde da med Kapitlets Raad hjælpe til at vælge og stadfæste en from, lærd og kristelig Mand, der kunde prædike Guds Ord klart og rent, og udrette hvad der tilkommer en Biskop og hans Embede¹⁾).

At det imidlertid ikke var Kongens Hensigt at tage noget sønderligt Hensyn til Kapitlets Raad, ses deraf, at han, inden noget Samraad havde fundet Sted, den 13de Marts s. A. skrev til D. Johan Bugenhagen i Vittenberg: »Vi ville ikke forholde Eder, at den ærværdige Hr. Gotskalk, Biskop i Slesvig, for ikke længe siden er hensovet i Herren, hvorfor vi have fattet den endelige Beslutning, som disse Fyrstendommers og Landes uomgjængelige Nødtørf bestemt udkræver, i den afdøde Biskops Sted at udvælge og beskikke en anden lærd og kristelig Mand, som kan forkynde Guds Ord klart og rent, prædike og forrette, hvad andet der tilkommer en Biskop og hans Embede. Til denne Bestilling ønskede vi gjerne, om det kunde lade sig gjøre, Eder — eller ellers en anden lærd Mand — saafremt I er at bevæge dertil, og den højbaarne Fyrste, vor kjære Onkel, Kurfyrsten af Sachsen, vil give sit Samtykke dertil. Vi ville saaledes forsørge Eder og Eders Hustru, at I skal være tilfreds dermed og ikke lide nogen Mangel. Derfor er det vor naadige Begjæring til Eder, at I ved nærværende Brevviser vilde underrette os om, hvorvidt I er tilbøjelig til at modtage eller afslaa dette Tilbud. Kan I af andre Grunde ikke gaa ind derpaa, saa begjære vi naadigen, at I vil meddele os Eders Raad, hvorledes vi skulle faa en anden lærd, dygtig, berømt og anset Person fra Tydskland; thi I veed, hvad for Folk vi have i disse vore Lande«. Da Bugenhagen imidlertid undskyldte sig med sin Alder og det vigtige Embede, han havde i Vittenberg, der vel kunde veje

¹⁾ Se de tvende Kongebreve af 8de Marts 1541 i Tillæget.

op mod en slesvigsk Biskops, svarede Kongen d. 15de Maj s. A., at, skjønt han heller vilde have haft Bugenhagen end nogen anden, da han tildels kjendte disse Landes Lejlighed og Skik, og vel bedre end de fleste andre vilde have kunnet finde sig deri, vilde han dog, da han erkjendte Undskyldningernes Vægt, lade det bero dermed; kun haabede han fremdeles, at Bugenhagen saavel som Luther og D. Justus Jonas vilde anvende al Flid, forat skaffe Kongen en eller anden »smuk, duelig og lærd Mand«, der med Dygtighed kunde forestaa Bispeembedet¹⁾.

Imidlertid havde Kongen fortsat Forhandlingerne med Domkapitlet; han havde, dels skriftlig dels ved sin Prædikant, Hr. Johan Schmiettern, paalagt det at drage Omsorg for Stiftsgodsets Bevarelse og at indsende et Inventarium over alt, hvad der fandtes paa det bispelige Slot Svavsted. Efterat Kapitlet havde efterkommet det sidste Paalæg og i en vedføjet Skrivelse havde lagt Kongen paa Hjerte at sørge for Stiftets Opretholdelse, svarede han dem den 9de April s. A., at de ikke egenmægtig maatte indlade sig paa Forsøg paa at vælge en Biskop, før han selv kom og kunde være dem behjælpelig med Valget af en from og lærd Mand. Derimod lovede han dem, at han skulde lade det være sig magtpaaliggende, at Stiftet igjen maatte komme i en god Stand og »til alt, hvad der sømmer sig til Guds Ære«. Imidlertid skulde Kannikerne i den gottorpske Amtmands, Jasper Rantzovs, Nærværelse optage Inventarium over alle Klenodier, rede Penge, Breve, Segl og andet Stiftet tilhørende, og have Opsyn med, at intet deraf, stort eller smaat, blev forrykket eller kom bort²⁾.

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 218—20.

²⁾ Se Tillæg Nr. 12. Kapitlets Skrivelse har jeg ikke kunnet opdage; men i en gammel Registratur (se ovf. S. 47) Not. 2) findes Stykket omtalt paa følgende Maade: »Bericht des Capittels zu Schleswig, wie vnnd wellicher gestalt es nach des Bischoffs zu Schleswig thotlichen abgange mit dem hause Schwabestede gehalten worden. Item darbey das Inuentarium in alle des Bischofs zu Schleswig nachgelassene guether«. Et andet Inventarium, optaget den 8de Februar 1541 (altsaa inden Kapitlet havde faaet Kongens Brev) fin-

Da Bugenhagen ikke vilde modtage det tilbudte Bispembede, henvendte Kongen sig, som det synes, til M. Herman Bonn, der var evangelisk Superintendent i Lybek og i sin Tid havde været Lærer for Kongens Broder, Hertug Hans. Men heller ikke denne var villig til at overtage det tilbudte Embede, skjønt de Indtægter, der vare knyttede dertil, vare ret betydelige¹⁾. Saaledes trak Sagen hen, uden at noget Bispievalg skete, ventelig ligesaa meget fordi de vittenbergske Reformatorer ikke havde nogen passende Person-

des i Geh.-Ark. under Titel: »Vyndt Cedel aller guder des Huses tho Swauistede na dode vnde affganghe des Hoichwerdigen Hern Goskes Bisschops tho Schleswig. Anno etc. xlj. Midwekens na Dorotheæ«. Følgende Rum paa Svavsted Slot nævnes heri med deres Indhold: Kjøkken, Bagerhus, Ølkjelder, den vestre Kjelder, Mjød kjelder (hvori bl. a. fandtes 5 Td. Most, 12½ Td. frisk Mjød og 5 Td. gammel Mjød), Siricks (Profossens) Kammer, Karlekammer, Kalkhuset, Portkammeret, Borgskriverens K., Hønseloftet (her fandtes noget Skyts), Husfogdens K., Kokkepigenes K., Hr. Henriks K., Liljekammeret, Rosenkammeret, Dagligstuen (Dornsche), den inderste Sal, Henrik v. Ahlefelds K., det grønne K., Fiskekammeret, min naadige Herres Badekammer, Sovekammeret, min Herres K., Kapellet (hvori alt, hvad der var fornødent til Messehold) og Forkammeret.

- ¹⁾ Herman Bonn (født i Westphalen 1504) var en dygtig og begavet Mand og Forfatter af en Række fortjenstlige Skrifter, hvoraf et er oversat paa Dansk; han blev 1532 Superintendent i Lybek og døde 1548. Tiden, da han var Lærer for Hertug Hans, kan neppe med Vished angives, men falder formodentlig 1529—30. At han en Tid har indtaget denne Stilling fremgaar med Vished af en Dedication, som hans Søn, Arnold Bonn, 1571 skrev til Hertugen foran sine Enarrationes succinctæ epistolice. Derimod er det sikkerlig urigtigt, naar Joh. Møller (Cimbr. lit. II, 70) siger, at Herman Bonn opholdt sig med den unge Hertug i Kjøbenhavn, da Kongefamilien næsten altid var paa Gottorp. At H. Bonn har faaet en Opfordring til at modtage Bispembedet i Slesvig slutter jeg af en Ytring i hans Testament (Starck, Lübecks Kirkenhistorie, S. 92), hvor han beder Staden Lybek at sørge for hans Kone og Børn, og begrundet denne Begjæring bl. a. derpaa, at han forat blive i denne Stad havde afslaaet det Tilbud, den danske Konge i sin Tid havde gjort ham om et Embede, der aarlig indbragte 900 Mark lybsk samt efter hans Død Fribolig for hans Enke. 900 Mark lybsk var nemlig netop den Løn, der senere tillagdes Biskoppen i Slesvig, og man vil neppe kunne paavise noget andet Embede for en gejstlig Mand, der paa den Tid var saaledes aflagt her i Landet.

lighed at foreslaa Kongen, som fordi denne indsaa Nødvendigheden af at faa en endelig og almindelig Ordning af Kirkevæsenet antagen af Stænderne, inden Valget skete. Først henad Julen 1541 kom Kongen til Gottorp og begyndte nu atter at tage Sagen i sin Haand, og man ser, at det, der foreløbig lagde mest Beslag paa hans Opmærksomhed, var Kirkeordningen; men dette Anliggende var af den Vigtighed, at han ikke tiltroede sig selv eller sine Omgivelser alene at kunne bringe det til en god Ende. Derfor henvendte han sig i et Brev af 3die Januar 1542 til Bugenhagens Landsherre, Kurfyrst Johan Fredrik af Sachsen, med Anmodning om, at han vilde tillade, at denne Mand paa nogen Tid kom herind til Landet »forat reformere Kirkerne i Landene Slesvig og Holsten til den rette, sande Religion«¹⁾. Maaske har Bugenhagen selv antydnet Muligheden af, at han for en kortere Tid kunde komme herind forat bringe Sagerne i Orden, thi i et Brev af 6te Januar 1542 skriver Kongen til ham: »Hvad Biskoppen anbelanger, og hvad I tilkjendegiver, at I desangaaende heller vil samtale med os end skrive, maa I vide, at vi sandelig ligeledes ere begjærlige efter at tale med Eder om denne og andre højst vigtige Sager og at spørge Eder tilraads derom. Vi ønske fremdeles, at I efter vor tidligere Skrivelse vil anvende al mulig Flid, at vi til Guds Ords Fremme maatte faa en dueilig og lærd Mand i den afgangnes Sted«²⁾.

Saalænge Svar paa disse Breve ikke vare indløbne, har Kongen neppe foretaget noget Skridt af Vigtighed, da han i sit ovenomtalte Brev til Bugenhagen siger, at han vilde lade Reformationsværket hvile indtil hans eller en anden vittenbergske Lærers Ankomst. Den 1ste Februar 1542 svarede Kurfyrsten, at han gjerne gav sit Samtykke til, at Bugenhagen maatte drage herind for at hjælpe Kongen med Reformationsværket, men han skulde vende tilbage

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221.

²⁾ Wegener a. Skr. I, 222. Bugenhagens Brev, hvorpaa Kongens indeholder Svaret, haves nu ikke mere.

det snarest muligt efter Paaske, da han ikke kunde undværes ret længe ved Universitetet i Vittenberg¹⁾. Dette Brev har Kongen neppe faaet før i det tidligste midt i Februar, thi endnu den 13de Februar skrev han til Bugenhagen om forskjellige Ting, men uden at berøre, at hans Ankomst her til Landet var nær forestaaende²⁾. Senest i de allerførste Dage af Marts 1537 maa Bugenhagen imidlertid selv være kommen til Rendsborg³⁾, og nu gjaldt det om rask at tage fat paa Arbejdet, da Landdagen, hvor Reformationsværket endelig skulde afsluttes, aabnedes samme-steds paa denne Tid. Udentvivel har Kongen, efterat have faaet Budskabet om Bugenhagens snare Komme, truffet Forberedelser ved at indkalde Landdagen og ved Hjælp af Herman Tast og maaske andre af Superintendenterne at lade forfatte en plattysk Oversættelse af den latinske Kirkeordinans fra 1537, som alt i længere Tid havde været Regel for de lutherske Menigheder, med enkelte saadanne Tillæg og Forandringer, som de særlige slesvigske Forhold og de af Superintendenterne indhøstede Erfaringer maatte gjøre tilraadelige, i hvilken Oversættelse der da kunde ske Tilføjelser og Bortskjæringer efter Bugenhagens Raad og Stændernes Beslutning⁴⁾. Til Forberedelserne, som maa være gaaede forud for Landdagen, hører ogsaa den Overenskomst mellem Kongen og Domkapitlet angaaende Stiftsstyrelsen og Stiftsgodset, som fik Lovkraft ved Optagelse i Kirkeordinansen⁵⁾.

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221 ff.

²⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 225—6.

³⁾ Man har vel ingen vis Beretning om, at Bugenhagen har været tilstede ved Landdagen i Rendsborg; men det kan dog neppe være trivselomt. Engelstoft har desuden paavist (Ny kirkehist. Saml. II, 426), at der er Dele af den plattyske Kirkeordinans, som maa antages at være forfattede af ham.

⁴⁾ Se Engelstofts fortræffelige og skarpsindige Behandling af den plattyske Kirkeordinanses Genesis i Ny kirkehist. Saml. II, 415 ff.

⁵⁾ I den ovenfor (S. 492 Not. 2) omtalte Registratur nævnes: »Recess zwischen Kon. Mat. zu Dennemargken vnnnd dem Capittell zu Slesewick» — uden tvivl denne Overenskomst.

Da denne Forening er af Vigtighed med Hensyn til det Emne, hvormed vi her beskæftige os, idet nemlig Kapitlets tidligere Ret til Deltagelse i Stiftsstyrelsen, og navnlig dets fri Udøvelse af Bispervalget, derved væsenlig indskrænkedes, skulle vi meddele et udførligt Uddrag af samme:

»Vi Christian (o. s. v.) gjøre vitterligt for os og vore umyndige Brødre og vores alles Arvinger og Efterkommere, Konger af Danmark og Hertuger af Slesvig, Holsten o. s. v., at da Slesvig Stift og Bispedømme er blevet ledigt ved Hr. Gotskalks, fordem Biskop i Slesvig, dødelige Afgang, og vi til vor hellige kristelige Religions Fremme have anset det for nyttigt og godt, at en anden Biskop eller Superintendent indsættes i den afdødes Sted til at have Agt paa Præsternes og det hellige Evangeliums rene Lære samt paa den rette Brug af Sakramenterne og paa alle kristelige Cereemonier, Kirketjeneste, Skoler, Hospitaler og andre gudelige Stiftelser, saa have vi for os og vore umyndige Brødre og Efterkommere truffet følgende Overenskomst med det slesvigske Kapitels Medlemmer angaaende en Biskop eller Superintendent, som med vort Raad og Samtykke skal vælges af dem og af andre Superintendenter i vore Hertug- og Fyrstendømmer Slesvig, Holsten ¹⁾).

1. Vi forpligte os til at lade alle Kapitlet og Kirken i Slesvig ²⁾ tilhørende Godser blive ved deres gamle Rettighed, Frihed og Herlighed, saavidt samme ikke strider mod vor Ordinans, og at haandhæve og beskytte samme til Rette imod enhver, saalænge vor nærværende Ordning og Stiftelse bliver fulgt i alle sine herefter følgende Punkter og Artikler. Skulde vore Fyrstendømmers, Landes og Folks Nød-

¹⁾ Bisk. Engelstoft mener (Ny kirkehist. Saml. II, 414), at Nævnelser af Holsten her skulde vise, at Kongen og hans Raader tænkte paa at indbefatte Holsten under det slesvigske Bispedømme; men jeg kan ikke tiltræde denne Antagelse, der ligemeget strider mod Kongens Forsikring til Stænderne, om at begge Stifter, Lybek og Slesvig, skulde holdes ved Magt, og mod Ordinansens klare Ord, at Biskoppen i Slesvig intet skulde have med Holsten at gjøre.

²⁾ D. e. Domkirken.

torft udfordre, at vi i Fremtiden maatte paalægge vore gejstlige, som have Landgods, Skatter eller Afgifter, saa ville vi dog i saadant Tilfælde ikke besvære bemeldte Stift, Kapitel og Kirke i Slesvig højere, end de kunne taale, og andre vore gejstlige, som have Landgods, i vore Fyrstendømmer Holsten og Stormarn maa taale, at de ikke skulle blive nødte til at sælge deres Godser for saadan Besværingsskyld.

2. Tilstaa vi herved bemeldte Kapitel i Slesvig og Superintendenterne eller Præsterne i vore Kjøbsteder Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev til evige Tider frit Valg af en Biskop eller Superintendent i Slesvig, naar saadant Valg er fornødent, idet de med vor, vore Brødres og Efterkommeres Raad og Samtykke maa udvælge en prøvet Doctor eller Licentiat i den hellige Skrift, som har holdt Forelæsninger ved et lovligt Universitet og prædiket og forkyndt Guds Ord. Samme Biskop maa de ved en kristelig Ed gjøre sig os og Kirken i Slesvig og Kapitlet sammesteds forbunden, og aarlig give ham til hans Underholdning 900 Mark lybsk i Penge og Penges Værd af Stiftets Oppebørsel. Ligeledes skulle alle Prælater og Domherrer, som komme til at residere ved Kirken, gjøre en kristelig Ed paa, at de ville holde sig Ordinansen efterrettelig, og dermed gjøre sig Kirken og Kapitlet i Slesvig forbundne.

3. Give og forlene vi Biskoppen og Kapitlet i Slesvig fuldkommen Magt og Myndighed til efter deres Godtbefindende at indsætte eller atter at afsætte en Adelsmand til Foged paa Stiftets Slot Svavsted, som i saadant sit Embede skal forpligte sig mod Kirken og dem samtlige til efter sin yderste Formue til Rette at ville forsvare og haandhæve alle Stiftets Godser og Skove, og hvert Aar ved Cathedra Petri Dag overlevere Biskoppen og Kapitlet den aarlige Rente af Godset i Penge, Korn og anden Oppebørsel, med nøjagtigt og klart Regnskab.

4. Befale vi, at Stiftsskriveren, som tilligemed Fogeden skal holde Hus paa Svavsted, med Ed skal forpligtes

til Biskoppen og Kapitlet, og at Biskoppen med Kapitlet skal bestemme Lønnen for Fogeden, Skriveren og Tjenerne, der ere nødvendige til Forvaltningen af Slottet Svavsted, saaledes som de derom kunne komme overens med dem.

5. Angaaende Jagten forordne vi, at vi forbeholde os selv og vore Brødre og Efterkommere samme i alle Stiftets Skove, og skal Fogden paa Svavsted med sine Folk ganske afholde sig fra Jagten paa Hjorte, Hinder, Svin eller Raadyr; men Harer og mindre Vildt maa de frit jage, saa meget det ville ¹⁾. Forøvrigt tilhører Skoven med Træ og Olden, og hvad den ellers indbringer, Stiftet og Kapitlet i Slesvig. — Naar det aarlige Regnskab over Stiftets Godser og Indkomst er aflagt, som ovenfor er meldt, skal alt det, som befindes at være tilovers, efterat Underholdning for Bispem og Slottet Svavsted og de dertil hørende Personer er udredet, beregnes og anslaaes i Penge og efter Bispens og Kapitlets Raad anvendes til Forbedring og Opholdelse af Skolen i Slesvig.

6. Forordne vi, at Biskopsgaarden i Haderslev, naar den nuværende Besidder, og de, som have Breve derpaa, ere afgaaede ved Døden, skal blive ved Stiftet tilligemed Jorden samt andet Tilbehør og Fæsterne. Det ikke bortgivne Gods, som de endnu levende Domherrer i Haderslev ere i Besiddelse af, skal efter de nuværende Besidderes Død henlægges til Indretning af en Skole og til Stiftelse af en god Lectur sammesteds.

7. Forunde vi og tillade, at alle Stiftets og Slesvig Kirkes Vicarier, Commender og Len, som ikke ere i Lægfolks Forlening, ligeledes Vicariernes Fællesgods sammesteds, skal alt for Fremtiden blive ved Kirken og tilfalde Kapitlet i Slesvig, paa det at Biskop og Kapitel deraf kunne

¹⁾ Efterat Tileman v. Hussen var bleven Biskop, maatte han 1543 udstede en Revers, hvorved han fraskrev sig Jagten efter stort Vildt paa Stiftsgodset (Geh.-Ark.).

indrette og opholde Skolen sammesteds, saaledes som det vil være fornødent, og vor Ordinans, som derom offentlig er udgaaet i Trykken¹⁾, indeholder om Religionens og Skolernes Underholdning. Dog skal der aarlig gjøres os og Biskoppen klart Regnskab derover, hvoraf det er at se, hvad der er kommet til Skolens og Lecturens Underholdning.

8. Forordne vi, at der til enhver Tid skal være to Prælater i Slesvig Domkirke, Ærkedegnen og Kantoren, der ogsaa for Fremtiden maa bruge deres Godser, Fæstere og Gaarde, som fra gammel Tid ere givne dertil. Og hvad der af samme Godser, Fæstere eller Gaarde maatte være bortgivet enten af vor Herre Fader, Hr. Frederik forud Konge til Danmark, højlovlig Ihukommelse, eller af os, det ville vi efter vedkommende Personers Død, og naar de derpaa givne Breve ere udløbne, atter lægge til bemeldte Prælaturer. Og da for nogle Aar siden Domkirken i Slesvig til Fædrelandets Bedste er bleven berøvet næsten Halvdelen af sine Indkomster, hvorved Kirkens Rente er bleven mærkelig svækket, saa at Kapitlets Medlemmer ikke kunne ærlig underholdes i det Antal som forhen, saa forordne vi, at der for Fremtiden ikke skal være mere end to Prælater og sex Domherrer i Slesvig Domkirke, for hvilke, som for et Konsistorium, alle gejstlige Sager i Fremtiden skulle forhandles og paakjendes. Til dette Embede ville vi herved have bemeldte Prælater og Kapitelsmedlemmer forpligtede og beskikkede, at de skulle anvende al Flid, paa det at Tugt og Ærbarhed maa vorde opretholdt. Saa snart nogen af Prælaterne eller Domherrerne dør, skal Kapitlet efter gammel Sædvane vælge en anden Prælat, og Biskoppen og Domherrerne igjen forlene samme, om han dertil findes duelig, med det ledige Præbende, og til enhver Tid se til, at saadanne Prælaturer eller Præbender ikke gives til nogen,

¹⁾ Herved kan neppe menes andet end den latinske Kirkeordinans fra 1537.

der ikke er tjenlig til gejstlige Embeder. Dette skal ske uden al Forsømmelse, saa Valget er stadfæstet inden otte Dage efter den sidste Besidders Afgang.

9. Da vi lettelig indse, at denne vor Ordning ikke kan bestaa eller vinde Fremgang, med mindre de Personer, den angaar, igjen blive benaadede og forsynede med den Frihed, som fra gammel Tid har været brugelig, saa forordne vi, at Stiftets og Slesvig Domkirkes Personer, saasom Biskop, Prælater, Domherrer, Sognepræster, Kapellaner, Degne og de, som ellers have Embede i Kirken og Skolen, for Fremtiden ikke skulle besværes af os eller vore Brødre og Efterkommere, Konger i Danmark og Hertuger i Slesvig, Holsten etc., med at holde Landsknegte, men altid maa nyde og besidde deres Frihed, saaledes som de fra gammel Tid have haft den. Saadan Frihed give vi dem nu ved dette vort Brev af kongelig og fyrstelig Magtfuldkommenhed, for os, vore Brødre og Efterkommere, i saa Maade, at vi til alle Tider, og saa ofte fornødent gjøres, skulle og ville beskytte og haandhæve dem derved og ved alt, hvad før er meldt, saaledes som saadant overalt er bestemt i vor Ordinans, hvori denne vor Benaadning er indbefattet¹⁾.

10. Ville vi hermed have os og vore Brødre og Efterkommere forbeholdt, hvis denne vor Ordning om Biskoppen eller Kapitlet i Slesvig ikke overholdes, saaledes som bestemt er i dette vort Brev og Ordning, at vi, vore Brødre og Efterkommere ville have fuldkommen Magt til at anstille Undersøgelse om, hos hvilke Personer Skylden for saadan Overtrædelse maatte findes, paa det at de skyldige maatte komme i tilbørlig Straf. — Til Vitterlighed og bestandig fast Efterlevelse have vi med egen Haand underskrevet

¹⁾ »Yn maten wo solckes yn vnser Ordinantien, Dar desse vnse Begnadinge mede ynne vorfatet, allenthaluen vorseen«. Denne Passus er af Vigtighed, da den viser, at Overenskomsten, om end tidligere udkastet, dog først har faaet Lovskraft samtidig med dens Optagelse i Ordinansen, altsaa d. 9de Marts 1542.

dette Brev og ladet det besegle for os og ved nogle af vore Raader. Datum etc.«¹⁾).

Den 9de Marts 1542 holdtes Landdagen i Rendsborg (sandsynlig var den allerede begyndt nogle Dage tidligere), her forelagdes Udkastet til den plattyske Kirkeordinans for Slesvig og Holsten²⁾, og blev, efterat Prælaterne og Adelen, endnu dog uden sønderligt Held, havde søgt at konservere Bispembedet i Slesvig i dets gamle Stil³⁾, med Stændernes endrægtige Samtykke vedtagen som almengyldig Landslov.

Denne Grundlov for Kirkeforfatningen blev altsaa vedtagen af Kongen og Stænderne i Forening⁴⁾; men efterat den først var given, finde vi aldrig mere, før i vor Tid, Stænderne optrædende som Deltagere i den kirkelige Lovgivningsvirksomhed, med Undtagelse af hvad der angik selve Bispedømmet, paa Grund af dettes politiske Karakter. Kongen — under Delingerne Landsherren, ogsaa de saakaldte »afdelte Fyrster« — var udelukkende Udøver af den lovgivende Magt; det blev hans Sag, om han vilde tilstede Kirken en

¹⁾ Uheldigvis er Dateringen udeladt.

²⁾ Med Hensyn til de Punkter, hvori den plattyske Ordians adskiller sig fra den tidligere gjældende latinske, og hvad Bugenhagens Medvirkning angaar, maa jeg henvise til Biskop Engelstofts omhyggelige Undersøgelse i Ny kirkehist. Saml. II. 418 ff.

³⁾ Stænderne ønskede navnlig, at Kapitlet alene skulde have Ret til at vælge Biskoppen; dette blev afslaaet, da Kongen forbeholdt sig og sine Brødre Medbestemmelse og vilde have de fire Specialsuperintendenten med som Vælgere. Desuden ønskede Stænderne, at Biskoppen maatte beholde alle Bispedømmets tidligere Herligheder og Indkomster, forsaavidt de endnu var forhaanden; dertil svarede Kongen: »Vi ville ikke afdrage Bispen og Stiftet noget i Herlighed eller Indkomst undtagen Jagten«. Men i Virkeligheden fik jo Bispen dog, som vi af ovenanferte Overenskomst med Kapitlet have set, indtil videre kun 900 Mk. lybsk i fast Løn — forøvrigt en efter Tidens Forhold ikke ringe Løn for en gejstlig Embedsmand, men vistnok kun ubetydelig i Sammenligning med, hvad de gamle Bisper havde haft.

⁴⁾ Den foregaaende Note viser forresten, hvor liden Indflydelse Stænderne have haft paa Bestemmelsen af Kirkeordinansens Indhold.

vis Selvstyrelse gennem Synoder¹⁾, og det stod ligeledes i hans Magt at udøve den øverste kirkelige Forvaltningsmyndighed, som han alene var i Besiddelse af, ved hvem han vilde, hvad enten disse underordnede Myndigheder nu hed Kancelli, Biskop, Superintendenter, Konsistorier eller Kirkevisitatorier. Denne faktiske Tilstand fik fra 1721 af, da den danske Kongelov ved de slesvigske Stænders Hyldingsed blev erkjendt som Statsgrundlov ogsaa for Hertugdømmet Slesvig, en fastere Retsbasis²⁾. Og først ved Slesvigs Forfatningslov af 1854 indtraadte heri nogen væsentlig Forandring³⁾.

Med Hensyn til den tilkommende protestantiske Biskops Embede bestemmer Kirkeordinansen: »Biskoppen eller Superintendenten i Slesvig skal antage sig alle Kirkerne i vort Fyrstendømme Slesvig, og skal hvert Aar visitere en Gang i alle vore Kjøbsteder i samme Fyrstendømme, at han kan vide at se til med, hvorledes det staar sig i Kirken med den rette Lære, med Skolerne og den fælles Kasse eller de fattiges Forsørgelse. Til Stæderne skulle Landsbypræsterne med nogle af deres Sognefolk komme, hvis der er nogen Mangel i Kirkevæsenet; thi Biskoppen skal ikke være skyldig at komme til enhver Landsby, med mindre

1) Se Burchardis vigtige kirkehistoriske Skrift: Ueber Synoden besonders über die im 17. u. 18. Jahrh. gehaltenen Schlesw. Holst. königlichen Antheils. Oldenburg 1837.

2) Kongelovens § 6 bestemmer, som bekjendt: »Kongen skal ene have højeste Magt over alt Kleresiet, fra den højeste til den laveste, at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste, Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadeligt eragter, byde og forbyde; og i Almindelighed, korteligen at sige, skal Kongen ene have Magt at bruge alle Regalier og Jura Majestatis, hvad Navn de og have kunne. — At nægte, at Kongen for Hertugdømmernes Vedkommende har været i Besiddelse af hvad man kalder »Jus sacrorum«, som Fr. Köster gjør (Ueber Kirchen-Verfassung, mit besonderer Rücksicht auf die Herzogth. Schleswig u. Holstein, i Neues Staatsb. Mag. VI, 417), kan kaldes et dristigt Stykke for den, som har nogen Agtelse for den historiske Sandhed.

3) Se Kirkekal. for Slesvig St. 1ste Aarg. S. 3—4.

han af nogle bliver anmodet om paa deres Kost og Tæring at komme til dem. I de Landskaber, hvor der ingen Stæder er, maa Biskoppen udvælge en Landsby eller to, hvor han hvert Aar kommer, og de fra de nærmeste Landsbyer skulle der komme til ham. Naar han visiterer, maa han ordinere de udvalgte og til ham forskikkede Præster, hvor han vil; ellers skal han ordinere i sin Kirke i Slesvig. Biskoppen skal ogsaa ved Visitatserne prædike, hvor han kommer hen, at han kan hjælpe Folket til at blive ved den endrægtige kristelige Lære, og forbedre, om der fattes noget hos Menighederne eller Præsterne. Biskoppen i Slesvig skal aldeles intet have at skaffe eller at styre i Holsten, hvor der er indsat en egen Provst. Han skal residere i Bispegaarden ved sin Kirke i Slesvig. En Gang om Ugen skal han prædike eller ogsaa to Gange om Ugen udlægge den hellige Skrift i Lektoriet. Han skal trolig have Opsyn med Konsistoriet — som skulde bestaa af fire af Kapitlets Medlemmer, der skulde dømme i gejstlige Sager, navnlig Ægteskabssager — og paase, at der bliver dømt rettelig, samt hjælpe med Raad, og i vigtige Sager ogsaa af og til selv tage Del deri. Men det er ikke nødvendigt, at han altid skal være tilstede; det vilde være ham for besværligt, paa Grund af det Arbejde han har med Guds Ord. Biskoppen eller en anden af Kapitlet skal undertiden offentlig forklare Slægtskabsgraderne for Ægteskabssagers Skyld: en from, lærd Biskop vil vel vide flittig og forstandig at omgaas med den hellige Skrift«. Endelig skulde Biskoppen prøve, ordinere og instituere¹⁾ alle til Præsteembede udvalgte Kandidater, ogsaa dem, der vare kaldede af Patroner. Han skulde tilligemed Præsterne udnævne Forstandere for de fattiges Kasse («de gemene Kasten»), som skulde oprettes af de ældre gudelige Stiftelsers Midler og ved de milde Gaver, som dertil skjænkedes. I Forening med Provsterne skulde han afsætte uværdige Præster fra deres Embeder; han

¹⁾ D. e. forsyne med Kollats, meddele Ret til Udøvelse af Præsteembedets Functioner og til Nydelsen af dets Goder.

skulde være Præsternes Forsvar, om nogen vilde nægte dem de tilbørlige Embedsindtægter, men tillige kræve dem til Regnskab, dersom de egenmægtig afhændede noget af de til Præstegaardene henlagte Agre, Enge, Skove o. dsl. Hvor Nødvendigheden fordrede det, kunde Biskoppen sammenlægge og omannekttere Sogne, naar det enkelte Sogn ikke formaaede at lønne en Præst. Han skulde sørge for, at der tillagdes Skolemestrene og Hørerne i Kjøbstederne det nødvendige til deres Underholdning af det ældre Kirkegods¹⁾.

Saaledes var da altsaa det evangeliske Bispeembedes Forretninger i det væsentlige bestemte; flere af disse (f. Ex. Præsteordinationen) havde tidligere henligget under Superintendenterne, hvis Embedsvirksomhed altsaa indskrænkedes. Ligeledes beklædtes Biskoppen med endel af den Myndighed, Superintendenterne forhen havde udøvet i Forening med Amtmændene²⁾. Skjønt den protestantiske Biskop vistnok langt fra fik samme Magt, som hans katholske Forjænger i sine Velmagtsdage havde haft, var hans Embedsmyndighed dog saaledes af ikke ringe Udstrækning, om end selve den kirkelige Lovgivningsmagt var i andre Hænder, hvad netop Kirkeordinansens Udstedelse uden nogen Biskops Medvirkning klarest viser. I Forening med Domkapitlet var Biskoppen Jorddrot over det betydelige Stiftsgods, der 1543 beløb sig til 261 Plove³⁾, hvorvel ogsaa denne Magt var underkastet Indskrænkninger, idet intet turde afhændes af Godset⁴⁾, og man var bunden i Valget af Stiftsfogeden eller Amtmanden paa Svavsted, der altid skulde være en Adelsmand⁵⁾, ikke at tale om, at Bi-

¹⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. G iij, iiij, L i, ij. M ij, iij. N iij — O iij.

²⁾ Ifølge Superintendentbestallingerne af 1 Apr. 1540.

³⁾ N. Staatsb. Mag. VI, 252. Domkapitelsgodset udgjorde samtidig 355 Plove.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. N iij. vers.

⁵⁾ Den første Amtmand var Tønnes Sehested (N. Staatsb. Mag. III, 73. VI, 252). Siden kom Tønnes Rantzov, der endnu var Amt-

skoppen kun oppebar en vis, engang for alle bestemt Løn, selv om ogsaa Indtægterne af Godset forøgedes.

Vi skulle ikke her indlade os paa en yderligere Drøftelse af Kirkeordinansens Indhold, ikke blot fordi Engels-toft har gjort dette paa en tilfredsstillende Maade, men ogsaa fordi vi her nærmest kun have den øverste kirkelige Styrelse for Øje. Bemærkes kan det dog, at Biskoppens Virkekreds ved Ordinansen udstraktes til hele Hertugdømmet¹⁾, ikke blot til Slesvig Stift. Men ligesom Bestemmelsen herom aldrig traadte i Kraft, da Als og Ærø blev under Fyns Biskop, saaledes led den slesvigske Biskop et Aarstid efter en yderligere Indskrænkning, idet Tørring Len tilbagegaves til Bispen i Ribe²⁾, saa at Slesvig Stift trods Ordinansens Bestemmelse altsaa væsentligt beholdt sit gamle Omfang. Endvidere kunde det bemærkes, at den tidligere Herredsprovsteinstitution, der først var opkommen i Nord-slesvig (1528) og senere derfra var overført til Kongeriget (1537), ikke omtales i Kirkeordinansen af 1542 og derfor strax efter faldt bort i de Dele af Slesvig Stift, hvor den havde været indført, skjønt Ophøret ikke alle vegne indtraadte samtidig. Først fra det 16de Aarhundrede af træffe vi atter Herredsprovster i Slesvig Stift³⁾.

Efterat Bispeembedets Omfang og Forretninger vare bestemte ved Kongens Overenskomst med Domkapitlet og ved Kirkeordinansen, gjaldt det om at finde en Mand, der svarede til de Fordringer, der ifølge disse Love skulde gjøres til den vorde-
dende Biskop. Valget traf D. Tileman von Hussen, der var Professor i Theologien ved Københavns Universitet. Det har

mand 1562, efter ham fulgte Povl Rantzov (Johans Søn) fra 1563. Siden forekommer Otto v. Qvalen (1580—85) og Claus v. Ahlefeldt (1586—1601). Disse nævnes i Treja Kirkeregnskabsbog.

¹⁾ Se foran S. 502.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 272. Kirkekal. for Slesv. Stift. 1ste Aarg. S. 179—80. Denne Forandring skete enten 1543 eller i Begyndelsen af Aaret 1544.

³⁾ Se Stemmanns Afhandl. i Slesv. Prov.-Efterretn. IV, 610—11. Pontoppidans Ann. IV, 381. 387. Neues Kiel. Mag. I, 327.

hidtil været den almindelige Antagelse, at han allerede var valgt og indsat Aaret før Kirkeordinansens Udstedelse; men at denne Mening er ganske urigtig, skal det følgende vise. Forøvrigt er det at antage, at hans Valg er foregaaet paa den i Ordinansen foreskrevne Maade, nemlig derved at Kapitlet i Slesvig og de fire Superintendenter i Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum have givet ham deres Stemme.

Inden jeg imidlertid gaar videre, skal her først meddeles de hidtil utrykte Aktstykker, hvorpaa det ny, som findes i den givne Fremstilling, fornemmelig grunder sig. En Del af disse Breve skylder jeg Hr. Arkivsekretær Matthiessens velvillige Meddelelse.

1.

1526. 7 April. Frederik I havde 1506 stiftet et Helligkors Vikarie i Husum, nu ophæver han Messetjenesten og henlægger Indtægten af Vikariatet til S. Jørgens Hospital i Husum og de fattige sammesteds.

Abstellung der Vicarien zum heiligen Crutz vor Husshum.

Wij Frederich etc. Bekennen hirmit apenbar vor vns, vnse Eruen, Nakamen vnd alswemen. Na dem wy jn vorgangen Jare, do man schreue xv^e vnd vj, den xiiij dach May, vt den Almuszen, so thom hilligen Crutz vor Hushum geopherdt worden vnd furder geopherd mocht werden, ein Vicarien vppericht vnd gestiftet hedden, der touorsicht, jd wurde sike vorlopen hebben de rennte tho erholdunge solcher Vicarien jerlich vp vertich marck lubesch, vnd nu jn warheit befunden, dat sich solch rennte nicht hoehier dan elue marck lubesch jarlich verlopen, darmede des hilligen crutzes capelen, dat husz darby, de gades denste vnd meszen nicht gehalten mogen werden, vnd nu na gelegenheit diser dit ok kein heterunge darbj touormodende. vnd Thomas Copen, vnse leue getrew Secretarius, dem wy daz lehen verlehnet hebben, da(t)sulste wederumme to vnnsen handen heft resigniert vnd vorlaten: Warume wy vt bewegelichen. merklichen vnd billichen Orsaken, ok vp dat datjenige, wat ytzunder an bouetstoll, renthen, kelken, kleinoten, meszgewanden, suluern vnd andern ofern vorhanden is, nicht vorkamen darfe, de vorgedachte stiftung der Vicarien wederumen vornichtigen vnd

nederlegen, vnd dem allmechtigen to loue dasulfte alle samtlich vnd besonderen, dat to Vicarien deputirt waz, to deme hospitalle vnd fodinge der armen to Sannd Jurgen bynnen Hushum gegeben, vnd geuen dit darto jn macht dises breues, also dat de vorssteender desulsten hospitalls dat alle samentlich vnd besondern an sich nemen mit breuen, segeln, hofstollen, renthen, kleynoten, offern, missgewant vnd anddern gebweten, jn vnd tobehoringen, vnd dem hospitalle vnd armen to nutte maken, vnd jarlichs, wo geborlich, rekenschop daruon dhonn vnd getwlich vorsthan, alsze se vor Got dem Allmechtigen, vor vns vnd vnsern Eruen vnd nakomen vnd der werllt bekannt syn willen, vp ore Eere vnd Seligheid. Wy wollen ok, dat man in dat Hospitale nemandes nemen soll dann eigentlich notturftig armen, vnd willen vns, vnnsen Eruen vnd nakamen dut vorbeholden hebben de vorsteender tosetzende, rekenschop van onen hören este hören laten, vnd este dorch to legung milder cristlicher Menschen Allmussen dat sulfte Hospitale riker vnd verbeteret wurde, dat wy danne ok doch sonst to allen tiden vt furstlicher Auerikheit Macht hebben willen to nuttliken bestande des hospitals vnd erholdunge der Armen, na gelegenheit der tid vnd stete, notturftige Ordinantz vnd bestendige Slat to makend, so vaken des van noten; vnd willen, setten vnnd bestellen hirmit gantz ernstlichen, dat solch vorgeschreuen des hilligen Cruz offer, houetstolle, renthe, miszgewandt, clenodie, gebute vnd alle yetzundes gegenwardiges toheborung vnd wat hirnamals geopfert vnd gegeben moge werden, nu alsze danne vnd danne alsze nu, samtlich vnd all besondern den vorbenompten hospital vnd den armen to Sannt Jurgen bynen Hushum to ewigen tiden darby tobliuende genntzlich egentlich solle togeeigenet vnd gegeben synn vnd bliuen. anbe jemandes jnsage, beware effte verhinderunge, by vermydunge des tornes des Allmechtigen vnd vnnsen, vnnsen Eruen vnd nakamen gantz vngenedige strafe. Hebben des jn Orkundt vnd tom Testament vnnsen jnnsegel hir an heten hanggen. Datum vt vnnserm Slat Gotdorf den vij tag Aprilis Anno etc. xv^e vnd xxvj.

Frederik I's tydske Registrant i Geh.-Ark. Brevet er omtalt af Lass, Sammelung einiger Husumischen Nachrichten, S. 44. Den i dette Brev tagne Beslutning om Vikariets Anvendelse til Bedste for Hospitalet og

de fattige forandredes efter Bugenhagens Forslag ved Kongebrev af 31 Maj 1542 saaledes, at Vikariets Indkomst henlagdes til Underholdning for Præsterne i Husum (Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 448—9).

2.

1529. Paasken. Frederik I giver Vikarierne i Ekernefærde Tilsagn om, at de paa Livstid maatte beholde den Rente, de hidtil havde haft af deres Vikariater og Vor Frue Tider.

Wy Frederich v. G. g. Khoning etc. Dhoen hirmit khundt vor jedermennichlich bekennende, dat wy denn erhafftigenn vnnsze leuenn getwenn denn vicarienn bynnenn vnnszer Stadt Eckelnforde alsze myt nhamen Georgenn Rughenn, Ernn Johann Butzen, Jurgenn Wilraidt vndd Johann Poll vth beszundergenn gunsten vndd gnadenn gnedichlich gegunnet vndd nhageuenn hebbenn, gunnen vndd nachgeuenn ehenn jnn craft vndd macht dysszes vnnszes Breues, datt sze alle vndd iszliche ohre Renthe, de se sustlange van erenn vicarienn vndd vnnszer leuenn fruwenn tydenn gehatt, vordann de tydt ohres leuendes vth beholdenn, genetenn vndd gebukenn scholenn vndd mogenn vn-beworenn vndd vngehindert Datum Gottorpp jn denn paschenn anno dominij xv^c vndd xxjx.

Relator Wolff vonn Vthenhoff Cantzeler.

Af Frederik I's Registrant i Geh.-Ark.

3

1533. 23 Septbr. Hertug Christian (III) benaader Hr. Anthonius Keyser, som han havde antaget til Præst i Haderslev, med det halve Klosternaf sammesteds.

Wyr Cristian vonn Gots gnadenn Erbe zu Norwegen, hertzock zu Sleszwick, Holsten, Stormaren vnd der Dithmerschen, Graue zu Oldenborch vnde Delmenhorst, bekennen vnd dhon kundt hiirmyt dessem vnsem breue vor vnns, vnse fruntlike leben vnmundige brudere, allerseyts Erben und Nachkomelinge, ock sunst jdermennichlick, das wy dem werdigenn vnd achtbaren vnserm Pedicanten zu Hadersleuen, vns lieben getruwen Ehrn Anthonio Keiseren, vnd alle syne Erben aus gunst vnd gnad, auch darvme das ehr das arme folck myt dem reynen lawther vnd klaren wort Gots lernen vnd vnderwisen sol vnd

will, den halben Kloster Nabben in der lenge vnd breyte, wij der ausgepaelt vnd ausgezwnt ys, vorlent, vorgunt vnd darmyt bognadet haben; jdoch so vnd wan ehr vnd seine Erben densulbigen Nabben nicht behalten vnd ghebruken, sunder vorkauffen wollen, sollen sie schuldig vnd pflichtig syn, wir wollens vns hirmit vorbehalten haben, vns ader vnsem Amptman aus Hadersleffhaus den Nabben jrsten zu kauffen anzupieten; was den der wert ys vnd andere frame lewthe werdiren, sol jhnen van vns ader vnsern Amptmanne zu Hadersleue gegeben vnd entricht werden. Vorlienen, vorgunnen vnd begnaden vilgemelten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben densulbigen halben Kloster Nabben jn aller massen, wy obgemelt, hiirmyt gegenwardigk jn chrafft und macht dusses vnser brieues. Darumb an alle vnde jsliche vnser vnderdanen, der wir mechtich, vnde alle andere, die vmb vnsern willen thun vnd lassen sollen vnd wollen. gutlich begerende vnd ernstlich gepiedende, jhr wollet gedachten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben an den selbigen halben Kloster Nabben keyne hinderinge, speringe noch vormeinlich eygen gewalt thun ader thun lassen, sunder jhnen gheruglich vnd vnangefochten genyssen vnd gebrauchen lassen. Das seyn wir vmb eynen jeden nach geboor gunstlich zubeschulden jn gunst vnd gnad zuerkennen ghemeint. Des zu orkunt haben wyr vnse Secrett wissentlich hiir vnder drucken lassen vnd gegeben zu Hadersleben Dinxtages nach Mathej apostolj Anno etc. jhm xxxiiij.

Christian manu propria ss^t.

Ick Michael Johannis Notarius hebbe dussen breff collationert vnd myt egener hant auergescreuen vnd concordert desse Copia myt synem Originalj van worden tho worden.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

4.

1533. 24 September. Hertug Christian beskikker Hr. Anthonius Keyser til Sognepræst i Haderslev og bestemmer, hvilken Løn han skulde have af Byen foruden nogen Underholdning af Slottet.

Wy Christiann van Gods gnaden Erffgename tho Norwegen, Hertoch tho Slesuig, Holsten, Stormarenn vnd der Dithmerschen,

Graue tho Oldenborg vnd Delmenhorst, don hyrmyt kund vor vns, de hoichgebaren Fursten vnse fruntliken leuenn vnmundigen brodere, vnse sampt Eruen vnd Nakomelinge ock sust vor alswemen, apenbar bekennde, dat wy dem werdigen vnd vornemen vnser leuen getruwen Ehrn Anthonio Keyseren vtt besundergen gunsten vnd gnaden ock vhmme syner mennichfol-digen getruwen Denste willen, so he vns guthwilligen gedaen vnd henfurder gerne doen will, myt vnser kerckenn tho Hadersleuen, desuluen de tidt synes leuendes all vth thobesittende, thogebrukende vnd thogenetende, gnedigen vorlenet vnd enhen darmede begnadet hebben, also dat he se frig, vngehindert, vngeerret, vnuorsettet, also eyn recht warafflich Pastor vnd kerckhere syn leuentlangk besitten, beholden vnd jarlichs van ersamen vnd vorsichtigen vnser leuen getruwen Borgemesteren, Raithmannen vnd vorstenderen vnser Stadt Hadersleue anderhalffhundert marck lubesche tho syner besoldinge hebbe schole. Vorlenen vnd vorschriuen ehme desuluen kerchen, wo vorgemelt, jn chrafft vnd macht desses vnser breues. Jedoch vnd by deme beschede, dat he darsuluest vp der vorgenannten syner kercken den Caspellüden dat klare Euangelion vnd wordt Gotts prediken vnd ehnen den wech tho der selen salicheit leren, desgeliken se myt den Sacramenten vnd geistliken nottorfften vnd rechten vorsorgen vnd vorstaen schole. Gebeden dar vp ernstlich den vorgeschreuenen vnser leuen vndersaten den van Hadersleue samptlich vnd besunderen, dat gy den vorgenomeden Ehrn Anthonium Keyser vor juwen kerckheren holden vnd emhe jarlichs de vorgemeltenn anderhalff hundert marck lubesche gewisliken vnd ane alle vortoch entrichten vnd vornogen, vnd eheme darynne gar keyne hinder edder bewere thowenden, by vormydinge vnser vngnade. Wij hebben ock vtt gnediger thoneginge, dar myt wy deme vaken vorgemelten Ehrn Anthonio gewagen, gunstigen vorspraken vnd thogesecht, dat wy ehme noch bauen sollich eyne syne vorgeschreuen besoldinge jarliken tho syner husholdinge eyn gut kleyt, eynen vetten ossen, veer vette swyne, veer schape vud eyne ferendel botteren van vnseme slothe Hadersleue geuen lathen willen, vnd beuelen derhaluen allen vnd isliken vnser leuen getruwen Amptmannen vnd Borchschriuerenn alhier tho Hadersleue ydzundt syende vnd hirnamals kamende, deme

velegedachten Ehrn Anthonio sollich vorberort kleyt, ossen, swyne, schape vnd botteren alle Jare van vnsem Slate thouorantwortende vnd folgen tholatende. Daran geschut vnse gantze thouorlatige menyge, vnd erkennen myt gnaden gerne. Datum vp vnsem Slate Hadersleue nach der gebort Christi vnser heren jhm vffteinhundersten vnd dree vnd druttigsten jare Mydtwekens nach Matthej. Tho orkunde myt vnsem angehangeden Secreten beuestedt.

Christiann manu propria ss^t.

Ick Michael Johannis Notarius hebbe dessen breff collationert vnd myt egner hant auerschreuen, vnd concorderet desse Copia myt synen Originalj van worde tho worden etc.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

5.

1534. 21 December. Hertug Christian forunder Hr. Anthonius Keyser paa Livstid en Tiende af Hvidsø (Vedsted) Sogne i Gramherred.

Hertug Christian, for sig og sine umyndige Brødre, gjør vitterligt: -- dat wy dem werdigen vnser leuen andechtigen vnd getruwen Ehrn Anthonio Keyser kerckheren vnser Stadt Hadersleue vlt besunderen gunsten vnd gnaden, ock vhmme syner mennichfoldiger getruwe denste willen de tidt synes leuhendes den tegenden des ganzen kerspels Wytze, vns belangende vnd thogehörich, . . . alle jar jarliken tho syner husholdinge myt deme stroo, synes geuallens vnd vordels nach vpthobörende vnd thoentfangende gnedichliken gegunnet vnd gegeuen hebben. . . . Gegeuen ahm dage Thome anno dominj dusent vffteinhundert vnd veer vnd druttich.

Udtog af den omtrent samtidige af Michael Johannis udfærdigede Notarialkopi i Gehejmearkivet.

6.

1538. 9 Juli. Christian III's Bestalling for Johan Schmiettern som Prædikant paa Gottorp Slot.

Bestellung des Predicanten zw Gottorp Johann Schmiettern.

Wir Christian etc. Bekennen vnd thun himit vffentlich kundt, das wir den wirdigen vnnsern lichen getrewen Johan

Schmiettern alhie vff vnser Schlos Gottorp zw vnserm Predicanten angenomen vnd bestell't haben, als wir dan himit thun vnd wollenn ime, die zeit vber er in gemelten vnsernn diennst sein wirdet, alle jar xl gulden zu besoldung, ein vnser gewonlichen hofkleidung, ein ochssen, zwey schwein, sechs schape vnd sechs thonnen rogggen zu seiner haushaltung gnediglichen geben vnd entrichten lassen, vnd thun demnach dir vnserm Amptman zw Gottorp vns lieben, getrewen Jaspas Rantzowen ernstlich beuelhen, du wollest gemeltem Er Johan Schmiettern die zeit vber, die weill er inn vnserm diennst sein wirdet, all Jar vnd ein jdes besonner soliche obangezeigte vnser gemachte Besoldung vnd vnderhaltung vf sein erfurdern ann verzugk von vnsernt wegen hantreichen, zustellen vnd vberantworten. Dartzu wollen wir vns in gnedigen ernst verlassen. In vrkunth haben wir vnser Secret hiran drucken vnd geben lassenn vf vnserm Schlos Gottorff am Dinstage den achten tagk nach visitationis Marie Anno etc. xxxviij.

Relator Dominus Rex per se.

Inländischer Registrant 1537—38. Fol. 151. I Hertugdømmernes Finansregnskab 1543 (Neues Staatsbürg. Mag. VI, 285) omtales, at •Hr. Johan de olde Capellan tho Gottorpe• efter Kongens Befaling havde faaet 5 Mark.

7.

1539. Udtog af en Betænkning afgiven af Hr. Herman Tast i Husum angaaende det Spørgsmaal, om en Mand eller Hustru, der var forladt af sin Ægtefælle, maatte gifte sig igjen¹⁾.

Na deme de erbar vnd ertueste Jasper Rantzouw, myne ordentliche Ouerheit allsse Amptmann tho Gottorp, vnd grotgunstiger her vnd frundt, van my H. Tasth gefraget, wo yun eynen sodanen falle des Ehestandes to handelende ssy, alsse wenn sick twe Ehelude also voruneynigenn, dat dat eyne partd

¹⁾ Denne Betænkning er mærkelig, ikke blot fordi den saavidt vides er det eneste skriftlige, vi have levnet af Herman Tast, men ogsaa fordi den gav Bugenhagen Anledning til at skrive en hel Bog •Vom Ehebruch und Weglaufen« (trykt i Vittenberg 1540), hvori han forøvrigt tiltraadte Herman Tasts Mening (se B. Münter, Bugenhagii in Dania commoratio p. 82—3. Jfr. Ny kirkehist. Saml. III, 477).

dat ander noch kann noch will geduldenn, vnd geit vann synem gemahell, idt sy mit des vorlathenn schuldt edder ane sine schuldt, vnnnd eyn vann beidenn partenn, idt sy dat schuldige edder dat vnschuldige, begeret wedder tho synem gemahell, vnnnd dat will sick neynes wegenn latenn bewegenn synn gemahell wedder anthonemenn: Oftt dat, welchs gerne sin gemahell wedder hedde, moghe mit guder Consciencienn loss gesprakenn werdenn, dat idt sick moege vorandernn: Vnnnd ick darup Ja gesecht, hefft gemelle duchtige Juncker des van my widerenn bericht, nicht alleyne muntlichen sunder ock schriftlichenn vthe Gades worde, geuorderth, welcher gebwrlicher forderinge hebbe ick my todonende gerne vnd gehorsamlich ergeuenn. Vnd is de grundt myner berichtinge de hillige Apostell j Corinth vij, dar he secht: De fruwe is ehres liues nicht mechtig sunder de man. Dessuluenn gelikenn, de man is sines liues nicht mechtig sunder de fruw. Ein enthe sick deme anderenn nicht, edt sy denn vth beides bewillingh etc. Inn wilchenn wordenn is de rechte egendoem, ja dat rechte wesent ock de entliche orsake des Ehestandes begreppenn, also dat ehrer beider liff schall eyenn vnder sick gemen synn, vp dat nemandt tho der horerye verorsaket werde, vnnnd gefft also midt denn wordenn eyne orsake siner vorigen vormaninghe, dar he sprickt, de mann do der fruwenn de schuldige fruntschop, dessuluenn gelikenn de fruwe dem manne. Darumme is dat Matrimonium edder de ehe recht vnd woll diffiniert vann dem Keiser Justiniano, Justi. lib. j de patri. pot. De Ehe (spricht he) is ehne voreyninge des mannes vnd der fruwen, de eyne vngeschedenn gemenschop des leuennendes inn sick haeldt Woruth nu woll thouornehmen is, dat dath pardt, welcker synn gemahell nenerleye wise kan wedder erlanngheenn vnd allsso entschuldigt is der entlikenn scheidung vnn sinem gemahell, sick mach wedder voranderenn. Wente dewile ehme nicht gebadenn is, hefft ock de gnade nicht kuesch toleuennende, vnnnd sin gemahell will nicht tho em vnd nimpt ehme also den liff, de sin is, vnd des he nicht entberen kann, will ehme Godt nicht tom vormogeliken drengenn, vnd vmme eynes anderenn wreuell geuangenn leggenn, vnnnd inn de fare siner ehrenn vnd der selenn saligkeit stellenn. Vnd moth nu doenn, alsse wehre ehme sin gemahell affgestoruen, sunderlich de wile idt an ehme

nicht feileth, dat se to samende quemenn. Ouerst jenne pardt, dat nicht will, schall ahne Ehe bliuenn, we de Apostell darsuluest secht: Se schall an Ehe bliuen edder sick deme manne vorsoenenn (etc. etc.).

Ick Hermannus Tasth bekenne mith desser mynen eigenen handt, dat ick dit in der ile hebbe vp mine vorgescruen Sententien alsse eyne berichtinge gedaen.

Samtidig udateret Afskrift i Geh.-Ark., Danske Saml. 11 c. Hele Betænkningen bestaar af henved fire Blade i Folio. Her er kun meddelt det vigtigste af Indholdet.

8.

1539. 14 Marts. Udtog af et Brev fra Hr. Johan Rantzov til Christian III angaaende Kongens Hofprædikant Hr. Heinrich.

Johan Rantzov skriver til Kongen, at han ved Prædikanten Hr. Heinrich har modtaget Kongens Brev, at han skal handle med „den Hern zum Borstholm“ (Bordesholm), om at afstaa Præstekaldet i „Nigmunster“ (Neumünster) til bemeldte Mag. Heinrich med alle dets Indkomster. Rantzov fraraader dette Skridt; thi Klosteret har før ligget i Nymønster, og alt dets Gods og Indkomst var givet af Pogwischerne: saafremt nu disse mærkede, at dette Gods fik en anden Anvendelse, vilde de gjøre Indsigelse derimod. Dernæst har Klosteret al sin Indtægt i Nymønster Sogn; tages den derfra, kan Klosteret ikke svare sine betydelige Skatter og Ydelser til Kongen. „Zudeme werden sie von meiner gnedigsten Frawen der alden Königin (Frederik I's Enke, Christian III's Stifmoder, Dr. Sofie i Kiel) vnd vom Adel hin vnd wider angezefft, also das ich mus steen als ein Hundt vor dem Hecke, vnnd vorbitten sie, wen man sie nach irem willen nicht wil hinnemen oder regiren lassen, wie ich E. K. M. wil berichten, so ich bey dieselben komme“. Datum Bredenburg Freitag nach Gregorii Anno etc. xxxix.

Original i Gemeinsch. Archiv. VI, 62. Den her omtalte Hofprædikant, som udentvivel nærmest havde sin Bolig i Slesvig, var som det synes 1537 med Kongen i Kjøbenhavn. I Inländ. Registr. findes nemlig følgende Brevudtog: »Item Meister Heinrich Predicant hat ein Pasbort erlangen heimzuziehen. Actum d. 14ten Nouembris Anno 37ten«. I Oktober 1538 synes han atter at have været med Kongen i Kjøbenhavn,

da han fik anvist endel Proviant, som Hr. Klavs (Rosengaard) i Roskilde skulde levere ham (Danske Mag. 3 R. VI, 155¹). I et Brev fra Foraaret 1540 omtaler Kongen, at hans Hofprædikant, Hr. Heinrich, for ikke længe siden var død (Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 215). Mandens Efternavn kjendes ikke.

9

1540. 8 December. Brev fra Biskop Godske Ahlefeld til Hertugdømmernes Raad om at udsætte Reformationssagen.

Ghestrenghen vnd erntfesten leuen Heren vnd Jungheren. Ick byn berichtet, dath de Luttesken prediker wolden de Diuina to Sleszwick gerne ghelegerth hebben io er io gerner. Ouersthy weten wol, dath we(r) wath geloueth hefft in den viij dagen der hilghen drier konninge, is des loftes to vollenbringende nicht maenlick, er de viij dage der hilghen drier konninge vor by sy. Nu is der hilghen iij konninge festh mede jn deme winachten, darumb loue ick vnd villichte mit rechte, dath men vnse religion legeringe vor der tidth mith rechte nicht moghe anmoden, nach deme ko. mt. vnser aller gnedigester her doch warth bliuende by den Dudesken Stenden. Wath konde denne letten j verndel Jares vortogering, wenthe dusse sake kan syner ko. mt. nicht entstaen, vp dath men szodane sake, de Got belangeth, nicht des enen Jares sus sette, vnd des andern Jares szo. Leuen heren vnd Jungheren, ick bidde vmme vnser aller willen ock mede vmb juwer suluer willen, gy willen de sake al wol bedenken vnd nicht lichtliken de olden Religion leggen laten, bsundergen bettho gy dath lengesth vpstutten konen, wente ko. mt. vth orsaken, wo vorberörth, suluen dath ane twiuel donde worde. Gade beuolen. Datum Swafstede ahm dage Conceptionis Marie Ao. etc. xl.

Gosck van Gades gnaden Byschop tho Sleswick.

Udskrift: Denn Gesthrenghen vnd Erentfesten Reden desser furstendomene Sleszwick, Holsten etc. Sampt vnd besundergen.

Original i Gehejmarkivet.

¹) I Ny kirkehist. Saml. II, 100 Not. 3 henfører Engelstoft urigtig denne Anvisning til Aaret 1537.

10.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Hr. Johan Rantzov om Udvælgelse af en Biskop i Slesvig.

Ann Er Johann Rantzow ritter, belangende die erwelunge des neugenn Bischoffes zu Schleswig . . . Datum Coppenhagenn denn 8ten tag Marcij Anno etc. 41.

Christiann etc. Gestrennger vnnnd ernuhester lieber Rad vnnnd getreuwen. Euwer schreiben datum Breidenbergk dinstags nach Marie lichtmes habenn wir heutiges tages empfangenn vnnnd nach der lenge genugsam eingenommenn vnnnd verstanden. Souil nun belanget wes das Capittel zu Schleswig mit erwelung eines newenn bischoffes an euch geschriebenn, vnnnd ir jne in andtwordt gebenn etc., seindt wir euch, das jr vnns der briue vnnnd siegell, so wir der beydenn Stifter halb gemeyner Landschafft gebenn, gnediglichen danckbar, wissen vns derselbenn zu guter massenn woll zuerynnern, wolltenn auch vngerne daruber gemeltenn stiftt ettwas anders, dann wir jegenn Gott vnnnd jdermenniglichenn zuuerantwortenn wustenn, entziehenn, sondernn wollt, das dasselbige so zu der Ehr Gottes, darzu es dann gestiftt vnnnd gebenn, bleyben soll.

Das aber das Capittel jnn vnnserm abwesenn, vnnnd ehr wir vnser stymmen dar zu gebenn, nach jhrem gefallen eynenn byschoff wehlen soltten, dasselbig kunnenn wir keyns wegs dulden oder leyden.

Aber des willens vnnndt meynung syndt wir, so baldt wir mitt huff des Allmechtigenn widerumb jn die furstenthum kommenn, eynenn frummenn, gelerten, christlichenn mann, der das wort Gottes lauter vnnnd reyn predigt vnnnd das jhenige thut, wes eynem byschoue vnnnd seynem ampte zusteht, eygent vnnnd geburt, mitt Rath der Capittel zu eynem Byschoffe zu wehlenn vnnnd zu bestetigenn. Begerenn demnach gnediglichenn, jr wollet bey dem Capittel mitt Ernst vorschaffenn, das sye mitt solchem gantz vnnnd gar stillstehenn auch nyemands wehlenn, viellweinigern nemen oder sunstenn eynicherley jnn dem furnemenn, sondernn aller bysz vff vnser zukunfft bleyben lassenn. . . .

Indländ. Registrant for 1541—2. Slutningen af Brevet, der handler om forskjellige andre Ting, er her forbigaaet.

11.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om at opsætte Bispevalget indtil Kongens Ankomst.

An das Capittel zu Schleswig belangent jr schreibenn ann hernn Johann Rantzowenn rittern, den sie vmb radt vnnd erwelung eines anderen bischoffes gebetenn. Datum Copennhagen Dinstages nach Inuocauit denn 8 tag Marcij anno etc. 41.

Christiann etc. Vnnsernn grus zuuornn. Wirdigenn vnnd andechtigenn liebenn getreuenn. Wir sindt vonn deme gestrengegn vnnd ernuestenn vnnserrn stadthalter, radt vnnd liebenn getreuenn ernn Johann Rantzouwenn rittern etc. dieses tages schriftlichenn vorstendigt, wellicher gestalt jr jnnen mit erwelung eines anderenn bischoffes jnn vnnserrn abwesenn in schriftenn vmb rath angesucht etc. Nun seindt wir zwiuelns an, jr wiesset euch zuerjnnern, wy am negstenn, als wir in vnnserrn Furstenthumben gewesen, wir mit euch derhalbenn vnnserrn abschie, wo sich der vall (als dan nun gescheen) mit dem bischoffe seligenn begebenn wurde, wes ir euch alsdan haltenn sollen etc., genommen. Deme ir auch (wie wir vnns woll vorhoffet) also nachkommen vnd nicht hinter vnns her mit erwelunge eines anderen bischoffes vmb weiteren radt geschriebenn habenn soltenn. Wie nun dem allem, so gereicht hiemit an euch vnnserrn ernster beuelich, wollens auch also vnnd nicht anders gehabt haben, das ihr euch hinfurder solicher sachenn als mit erwelunge eines anderenn bischoffes pis vff vnser zukunfft nicht allein gantz vnnd gar endthalten, sondernn vilweniger einenn nennen wolten, dan wir gedennen auch darbey zu sein vnnd vnser stamme zu sollicher walh zugebenn. Dan sobalt wir (mit gotlicher hilf) in vnnsere furstenthumben kommenn, wollen wir mit ewerem radt einenn frummen, gelertenn, christlichen man, der das wort Gottes rein vnnd clar prediget vnnd das jhenige thut, wes einem bischoffe vnnd seynem ampte zustehet, zuwelenn vnnd zubestettigen helffenn. Ist demnach vnser beuel, jr wollet dis einsehenn habenn, das mittler zeit von des stifts gutern nichts vorrucket ader entzogenn wirdet. Das wir euch darnach zurichten gnediger meynung nicht bergen wollenn. Datum auf vnnserrn Schlosz Copennhagenn, dinstages nach jnuocauit ao. etc. xlj.

Inländischer Registrant for 1541—42.

12.

1541. 9 April. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om ikke at foretaget noget med Hensyn til Bispevalget inden Kongens Ankomst, og om at optage et Inventarium over alle Stiftets Klenodier, Breve etc.

Christiann vonn Gots gnadenn zu Dennemarckenn, Norwegen, der Wenden vnd Gotten koninck, Hertzogh zu Sleswick, Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen, Graue zu Oldenburgk vnd Delmenhorst.

Vnnsen gunnstigen grus vnd gnedigen willen zuuornn. Wirdigenn lieben andechtigen vnd getreuenn. Wir habenn euwer schreibenn myt dem vberschickten jnventarien vnd der handlung des hauses Suanestede [erhalten], darinnenn jr euch erpietenn, vnnsrem beuehle, welchen wir euch vff jungstes euwer schreibenn schriftlichen vnd nachmals zum theill durch Ernn Johann, vnnserrn predicantenn, munthlichenn thun lassen, also nachkommenn wolthenn, myth angehafter vndertheniger bith, wir wolthenn sollichem stift gnedichlichen helffen rathenn vnd zu guttem stannde bringgenn. Nun habenn wir euch am negsten vff vnnsers stathalters, raths vnd liebenn getreuwen Ernn Johann Ranntzouenn ritternn schreibenn vnnsere gemuts meynunge, nemlichen das jr euch, dieweill sich der totliche fall mit dem bischoffe seligen also begeben, mit erwelunge eynes andrenn bisschoffs bisz vff vnnsere zukunfft ganntz vnd gar ennthaltenn solthenn, auch keynenn nennenn, vielweyniger jnn ander wege darinnenn ettwas practicirn ader handellen; dann wir gedechten vnnsere stimme zu solcher wahl auch zu gebenn, vnd so baldt wir mit gottlicher hulff jnn die Furstenthumben kommenn, wolthenn wir mit euwerm radt eynenn frummenn, gelarten, christlichenn mann, der dasz gottliche wordt lauter, clar vnd reynn predigte vnd das jennige thette, was eynn bischoff vnd seynem ampte zustunde, welhenn vnd bestettigenn helffen, darbey wir es denn nochmals beruhenn lassenn, vnd ist nichtsdestoweyniger noch vnnsere beuehle, jr wolt demselbenn also nachkommenn, wyr wollen auch ewer bitt nach darann seinn, dasz solch stift widerumb jn eynenn guthen standt vnd zu allem deme, dasz sich zu Gotts ehre getzimelt, gebracht werde. Darnebenn beuehlen wir auch mith ernst, jr wollet jnn jegennwart Jaspar Ranntzauenn, denn jr darzu erforderenn wolthen,

anntzeichenn vnd jnuentieren, was jnn allen lastenn ann kley-
nothenn, barschaftenn, brieuenn, siegelenn vnd andrenn vor-
handenn, so dem stift zustenndig, vnd darnebenn dies eynn-
sehen haben, auch euwernn fursteher beuelenn, dasz er in allem
dem jennigen, so dem stift zukombt, es sey kleynn oder gros,
nichts vorrucket werden muge, wie wir euch danne zuuornn
auch geschriebenn vnd beuolenn. Darann geschicht vnser
zuuerlessyge meynunge. Datum Coppennhagenn sonnauennendes
nach Judica anno etc. jm xlj.

Christiann.

Udskrift: Den wirdigen vnsern lieben andechtigen vnd ge-
treuwen Ern Seniori vnd gantzen Capittell vnser Dohmkircke
tho Schleswigk.

Afskrift fra 16de Aarhundrede i Geh.-Ark.

13.

1542. 5 Februar. Borgskriveren i Haderslev (paa Amtmandens Vegne)
og Superintendenten sammesteds stadfæste Valget af en Præst i Bevtoft,
i Henhold til »Kgl. Majs Ordinans«.

Vor allsweme, dhe dyssen vnser breff sehen edder horen
lesen, bekenne ick Johannes Johannis Borchscriuer, van wegen
Breyde Rantzouwenn Amptmans, vnd ick Anthonius Keyser,
Superattendente vnd Kirckhere tho Hadersleue, dat wy samptlich
bewylliget hebben in dhe Election, dar med de Carspellude to
Beuetofft Heren Jurgen Wulffen kerckheren to Tyslundt geeschet
hebben tho orem rechten kerckheren vnd szelsorger mit Consent
syner Carspellude to Tyslundt, dat he wo van oldinges beyde
kercken mit dem reynen gotliken worde vnd rechter gebruck
des hilligen Sacramente vorstan scholle, de wyle he beyde der
lere vnd des leuendes haluen rechtschapien is befunden worden.
Betugen ock dar entbauen, datt Her Jurgen vorgescruen frunt-
lich dar tho gebeden vnd geforderet ys worden dorch Hern
Ericken, so noch im leuende, de ohme ock resignerett vnd tho
synem Successore vnd Filio offentlig mit frygem wyllen vnd
wollberades modes gestalt hefft. Jodoch dat Her Erick vnd
syne Husfruwe ock ore leuent langk vnderholding hebben, wo
se darumme vnder sick gutlicken vordragen syn, darumme dat

be olders haluen vnd vme kranckheyt wyllen dem Aumpte nicht mher nochafftich gewesen is. Vnd wy sodane nottrufft der kercken, vrigwillige Resignation, beyder Carspell wyll vnd beger behertziget, bestedigen der wegen nach ludt Ko. Ma^{ts} Kercken Ordinantien Heren Jurgen mher gemelt in dem alle vorgescreuen vnd begeren, dat jdermennichlicken der beyder Carspelenn in geystlicken saken, szo wyth syn Amptt belangende ys, ohme gehorcke vnd volghe, alle syne gerechticheyden an acker, wische, tegeden vnd anderen vpkumpsthen wo anderen pastoren, nach ludt Ko. Ma^{ts} Ordination, rouwgelicken geneten vnd brucken laten, szo wydt jemandt nicht in Ko. Mat. straffe voruallen wyll. Tho orkunde der warheytt hebbe wy beydhe vnse gewontlicke pitzer vppt spatium dysses breues wytlicken gedrucket. Nach der Borth vnser Heren voffteyenhundertt dar na im twendvertigesten Jare, Szondaghes na Purificationis Marie.

Orig. med to paatrykte Segl i Gemeensch. Archiv. VI, 35.

2.

D. Tileman v. Hussen, Slesvig Stifts første evangeliske Biskop (1542—51).

Tileman von Hussen var født i Hertugdømmet Kleve i Stiftet Köln¹⁾. Hans Fødeby hed sikkert Hausen eller Husen, hvoraf han efter Tidens Skik har taget Navn. Ved Jernbanen, der nu fører fra Dortmund over Duisburg til Dysseldorf, ligger en By, kaldet Oberhausen, som da rimeligvis er Tilemans Fødeby. Ifølge Indskriften paa hans Ligsten maa han være født ved Aaret 1497²⁾. Efter nogles Angivelse skal han have været af Adel³⁾, hvilket neppe er andet end en urigtig Formodning, som hans Navn har for-

¹⁾ Hamsfort, Slesv. episc. series i Scr. Rer. Dan. VII, 169. 176. Cypræus, Ann. episc. Slev. p. 446. Det sidstnævnte Værk er Kilden til alt, hvad Vinding, Lackmann, Pontoppidan o. a. have om Tileman v. Hussen.

²⁾ Pontoppidan, Marmora Danica. II, 10.

³⁾ Pontopp. Ann. eccl. Dan. III, 133. Dansk Atlas. VII, 78.

ledet til. Om hans tidligere Liv vides kun, hvad Cypræus fortæller, at han for Religionens Skyld forlod sit Fædreland og begav sig til Hamborg. Da han imidlertid 1537 omtales som »Licentiatius Louaniensis¹⁾«, kan man heraf slutte, at han tidligere har studeret ved Universitetet i Løwen og taget en Grad der, maaske i Kirkeretten. Men en nøjere Tidsbestemmelse i denne Henseende som ogsaa med Hensyn til Spørgsmaalet om, naar han sluttede sig til Reformationen, kunne vi ikke give. Under sit Ophold i Hamborg har Tileman formodentlig tildraget sig Christian III's Opmærksomhed, og da Kongen ønskede at benytte ham i sin Tjeneste, har han stillet ham den Betingelse, at han først skulde begive sig til Vittenberg og erhverve sig Reformatorenes Approbation ved at tage den theologiske Doctorgrad. Saameget er ialfald sikkert, at Tileman tilligemed M. Peder Palladius den 1ste Juni 1537 under D. Martin Luthers Præsidium, udenfor den sædvanlige Orden — da Kongen gjerne ønskede, at de saa snart som muligt skulde være færdige til at indtræde i de dem tiltænkte Poster — responderede for den theologiske Licentiatgrad; og den efterfølgende 6te Juni bleve begge kreerede til Doctorer i Theologien af D. Justus Jonas. For begges Vedkommende bemærkes det, at Kongen bekostede Udgifterne ved Gradens Erhvervelse²⁾.

Det er højst sandsynligt, at D. Tileman kort efter, i Følge med Palladius og Bugenhagen, har begivet sig ind til Danmark³⁾, hvor vi i alle Tilfælde omtrent fra Mikkelsdag 1537 træffe ham i Virksomhed som Læsemester i Theologien ved det gjenoprettede Universitet i Kjøbenhavn. Dette Embede forestod han i omtrent halvfemte Aar. Hans aarlige Løn var 150 Daler, men man ser, at Kongen ogsaa

¹⁾ Liber decanorum fac. theol. Acad. Witteberg. ed. Förstemann (Ud-
tog i Ny kirkehist. Saml. I, 476).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. a. St. Cypræus, Ann. p. 446. Zwergius, Sjæl-
landske Cleresie. S. 57—8. Heiberg, Peder Palladius. S. 10—12.

³⁾ B. Münter, Symb. ad ill. Bugenhagii in Dania commor p. 21.

paa andre Maader har set ham tilgode; saaledes blev der i November 1537 efter Kongens Befaling sendt ham en Oxe og to Svin til Foræring, og 1539 udbetaltes der ham 30 Guldgylden af Kongens Kasse¹); en Tidlang synes han ogsaa at have haft et af Kanonikaterne i Kjøbenhavns Kapitel²). I to Aar efter hinanden (1539—41) beklædte D. Tileman Rektorværdigheden ved Universitetet³). Forøvrigt fortæller Cypræus, at han, medens han var i Kjøbenhavn, øvede sig i at prædike, og at han var Lærer for den unge Prindsesse Anna (født 1531), der senere blev gift med Kurfyrst August af Sachsen. At baade Prædikenerne og Prindsessens Undervisning var paa Tydsk, kan ikke betvivles, men deraf kan da atter sluttes, at han ikke har prædiket for nogen af Kjøbenhavns Sognemenigheder, men paa Slottet for Kongen og Hoffet, og at han saaledes har hjulpet noget paa den store Nød for en tydsk Prædikant, som Kongen næsten i ethvert af sine Breve fra denne Tid til de tydske Reformatorer beklager.

Ifølge Optegnelse af en samtidig blev D. Tileman v. Hussen valgt til Biskop i Slesvig ved Pindsetid 1542⁴).

¹) Se Universitetets ældste Regnskaber i Danske Mag. 3 R. I, 70. 71. 82. VI, 3. 6. Schumacher, Gel. Män. Briefe. I, 12. Statsregnskab i Geh.-Ark., Danske Saml. Nr. 240.

²) I Hofmans Fundat. X, 191 findes følgende gamle Udtog af et Kongebrev: »K. Christians Brev dateret 1539, om at det Canonicat (i Kbhvn), som Doct. Tyll havde, skulde efter den Dag tilhøre Hospitalet (smst.) og svare det Steds Prior og Forstander, Hr. Hans Didrichsen«. Det er neppe tvivlsomt, at Dr. Tyll maa være Dr. Tileman (man vil ialfald neppe kunne paavise nogen anden, det kunde være). Han maatte vel afgive Kanonikatet, da Kongen havde taget Beslutning om, at Kapitlet i Kjøbenhavn skulde opløses og dets Ejendomme ved de forrige Besidderes Død tillægges Helligaands Hospital. Formodentlig har han dog faaet anden Erstatning.

³) Vigfus Erichsen, Fortegnelse over Kbhvns Univ.s Rektorer, hos Selmer, Kjøbenhavns Universitets Aarbog, 1838. S. 8. Jfr. Danske Mag. 3 R. I, 82. VI, 6.

⁴) Scr. Rer. Dan. V, 510: »Anno 1542, circiter festum pentecostes, Thilemannus de Huszen, sacræ Theologiæ Doctor, electus est in

Det har hidtil været almindeligt at henføre hans Valg til Aaret 1541, og da Cypræus, fra hvem denne Aarsangivelse stammer, tillige beretter, at den ny Biskop »af Dr. Pommer, Kannikerne og Hertugdømmets Præster højtidelig blev indført i S. Peters Domkirke i Slesvig¹⁾«, saa har man maattet lade Bugenhagen gjøre en Rejse herind til Landet alene for at indvie den slesvigske Biskop²⁾. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at Tileman v. Hussens Valg er foregaaet efter Landdagen i Rendsborg, og rimeligvis i Midten af Maj 1542. I Begyndelsen af denne Maaned var Bugenhagen nemlig i Ribe, og i Begyndelsen af Juni var han allerede hjemme i Vittenberg, saa D. Tilemans Valg neppe kan være foregaaet senere end den angivne Tid, forudsat at det, Cypræus beretter om hans Indførelse i Domkirken i Slesvig ved Bugenhagen, er rigtigt, hvilket dog vel maa antages, uagtet Cypræus har fejlet i Angivelsen af Aaret. Da D. Tileman ikke kunde blive indviet og introduceret saa hurtig efter Valget, hvis han ikke havde været tilstede i Slesvig, dengang Valget skete, er det rimeligt, at Kongen alt tidligere har givet ham Befaling om at være ved Haanden, og at Valget altsaa væsentlig kun har været en Formsag. Denne Formodning bestyrkes ogsaa derved, at Bestemmelsen i Kirkeordinansen om den vordende Biskops Egenskaber saa nøje passe paa D. Tileman — navnlig den paafaldende Betingelse, at Biskoppen skulde have været Lærer ved et Universitet, — at man maa antage, at Kongen og Bugenhagen have haft en bestemt Mand i Tankerne, dengang denne Bestemmelse blev tagen.

Episcopum, maritus (Optegnelsen synes at være forfattet af en Kannik i Slesvig) Pindsedag var 1542 den 28de Maj.

¹⁾ Cypræus, Annal. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Münter, Bugenhagii in Dania commoratio, p. 102—3.

³⁾ Af Kongens tidligere omtalte Brev af 6 Januar 1542 til Bugenhagen ses, at der dengang ingen Biskop var i Slesvig. Tileman v. Hussen hævede ogsaa Løn af Universitetet i Kjøbenhavn som theologisk Professor i de to første Kvartaler af Aaret 1542 (Danske Mag. 3 R. VI. 6).

Kort Tid efter D. Tileman v. Hussens Beskikkelse til Biskop i Slesvig Stift finde vi ham allerede i fuld Virksomhed i sit ny Embede, som han efter det almindelige Vidnesbyrd forestod med Flid og Troskab. Det er vel ikke meget, hvad Tiden har levnet os til Oplysning om hans Embedsvirksomhed, men ved en omhyggelig Samling af de spredte Træk ville vi dog kunne følge den i dens Hovedretninger.

Som det var Biskoppens Embedspligt at virke for Bevarelsen af Kirkegodset efter dets oprindelige Bestemmelse, saaledes finde vi D. Tileman kort efter sin Tiltrædelse virksom i denne Retning, idet han i Forening med Kapitlet alt i Maj 1542 androg hos Kongen om, at en større Gaard i den nu forsvundne By Openstorp (ell. Apenstorp) ved Slesvig maatte komme tilbage til Domkirken, som den fra tidligere Tid af havde tilhørt. Denne Gaard havde Frederik I, uvist med hvad Ret, givet sin Livlæge Matthæus v. Otten, der stod i stor Yndest hos ham. Da nu denne Mand døde den 18de Maj 1542, skyndte Biskoppen og Kapitlet sig at gjøre Kirkens gamle Rettigheder gjældende. Kongen svarede dem fra Viborg (d. 5 Juni s. A.), at han alt, inden han havde faaet deres Brev, havde givet Ridder og Dr. med. Lüder Reventlow, en i sin Tid ikke ubekjendt Astrolog og Spaamand, en »Forskrift« til dem om Forlening paa Gaarden; dog tilføjer han spøgefuldt: »eftersom Forskrifter og Supper ere gjængse Varer ved Hove, have vi ikke kunnet nægte ham en Forskrift; da vi imidlertid nu formærke, hvorledes Sagen forholder sig, ville I vel vide at holde ham ved Snak og vise ham fra Eder¹⁾«.

Paa den Visitatsrejse rundt omkring i Stiftets Stæder, som D. Tileman foretog endnu samme Aar, han var udvalgt til Biskop, synes han allevegne at have draget Omsorg for,

¹⁾ Heinze. Kielisches Magaz. II, 166. Jfr. Noodt, Beiträge II, 442—3. Not. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 1057, Not. Staatsbürg Mag. IX, 452. — 1567 boede den gottorpske Provst Volqvard Jensen (ell. Jonæ) paa Gaarden i Apenstorp (Havetoft Kirkeregnskabsbog).

at de tidligere kirkelige Stiftelsers Midler fremdeles fandt Anvendelse til tidssvarende kirkelig Brug, samt at der blev truffet en bestemt Ordning med Hensyn til Kirketjenernes Lønning, der hidtil væsentlig synes at have beroet paa private Overenskomster med vedkommende Menigheder. Fra Aabenraa høre vi saaledes, at Biskoppen 1542 sørgede for, at de Indkomster, som Marianerpræsterne tidligere havde haft, blev henlagte til den evangeliske Gejstligheds Underholdning der i Staden ¹⁾. Da endel Borgere i Flensborg, som havde Jorder i Leje, der havde tilhørt de ældre kirkelige Stiftelser og nu ved Landdagsbeslutning vare henlagte til Kirkernes og Kirketjenernes Underholdning, ikke vilde betale den skyldige Jordleje, men gjorde Mine til at ville beholde disse Jorder som Privatejendom, saa synes Biskoppen strax ved sin første Visitats at have truffet Foranstaltning til at tvinge de gjenstridige ved at udvirke et kongl. Mandat af 27de Sept. 1542, hvorved det paalagdes vedkommende Lejere inden 6 Uger at udrede den resterende Jordskyld, hvis de vilde undgaa Anvendelsen af strengere Tvangsforholdsregler ²⁾. Fra Ekernførde høre vi, at Biskoppen 1542 i Magistratens Nærværelse holdt Kirke-regning paa Raadstuen der og ved denne Lejlighed regulerede Kirketjenernes Lønningsforhold ³⁾. I Byen Slesvig anstillede han den 17de Oktober s. A. i Raadets Nærværelse Undersøgelse med Hensyn til de Penge, der laa til Præsternes Kalentelag og S. Gertruds Len, og lod Resultatet af Undersøgelsen føre til Bogs ⁴⁾. I Tønder Len traf Biskoppen Foranstaltninger til Forhindring af den Uskik, at Menighederne indlod sig i Underhandlinger med Præsterne og afkjøbte dem endel af deres Embedsindtægter til største Skade for Efterfølgerne i Kaldet, og han gav Herredsprovsten i Kjær Herred, Hr. Ditlev Paysen i Læk, streng Befaling

¹⁾ Heimreich Walther, Schlesw. Kirchen Hist. S. 208—9.

²⁾ Seidelin, Dipl. Flensb. II, 329—30.

³⁾ Provinzialberichte. 1818. S. 122.

⁴⁾ Noodt, Beiträge. I, 26 Not.

til nøje at have Øje med, at slige Overenskomster ikke bleve indgaaede ¹).

Uagtet Biskoppen saaledes udviklede megen Virksomhed og greb ind i forskellige Forhold, skønne vi dog ikke, at han, ængstelig for sin egen Myndigheds Bevarelse, søgte at indskrænke de fire Superintendenter eller Provster i deres Embedsvirksomhed mere end fornødent. Der blev dog vistnok Forskjel paa Stillingen i de afsondrede Landsdele, som opstod efter 1544. Om Forholdene i Haderslev Provsti, hvor M. Anthonius Keyser var Superintendent, berettes: «Omendskjønt nu Biskop Dr. Tileman antog sig Kirke-regimentet som en Biskop, og en Gang hvert Aar kom til Haderslev, hvor han i Overværelse af alle Præsterne (som M. Anthonius havde forskrevet til Biskoppen), gjorde en Sermon i Domkirken og derpaa efter Ordinansens Lydelse tilbød sin Tjeneste, saa blev dog M. Anthonius den han var, gjorde sit Embede og styrede dette Provstis Kirker i

¹) Iblant nogle kirkehistoriske Optegnelser af Superint. Jac. Fabricius findes følgende, meddelt af H. N. A. Jensen i N. Staatsb. Mag. II, 876—7: «Tilemanus von Hussen, hilliger Schrift Doctor, Bishop vnd Richter des Consistorii tho Sleswig: Dewile Konigl. Maytt. dieses Fürstendoms vpperichtede Kerken-Ordinantz ernstlich vörbüt, dat nen Kerkher in diszem Förstendhom mit sinen Carspellüden wegen siner jarlichen Böring sick insonderheit schole vordragen vnd afkopen laten, besondern de Caspellüde ehm geuen allermathen als se ehren Kerkherrn von oldings gegeuen ohn alle vörkörting, welckes Sinen Maytt. beid den Kerkherrn vnd darnoch den Carspellüden vnd Inwahnern in tween sententien im lehn Lütken Tundern gebedende gegeuen, darumb wi Tilemanus Doctor manderen vnd ernstlichen bi christlichem Gehorsam Ern Detlevo Paysen in Karharde tho Leck Kerkherrn, als van den andern in Karharde prædicanten erwiheden Prawst gerade vnserm Stedeholder bi poene hirunter geschreven bedende etc. (Mere findes ikke meddelt af Mandatet). Tho groter warheit vnser amtweges Ingesegel mit volbrut des Consistorii heten drucken vor dit mandat«. Mandatet maa formodentlig være fra Tiden før Landsdelingen 1544. thi efter denne stod Tønder Len under Hertug Hans. Mærkeligt er det forøvrigt, at Bispen kalder Herredsprovsten sin Vikarius (Stedeholder). Den Stilling, Konsistoriet her indtager, er ogsaa ret karakteristisk; det synes her at være enstydigt med Kapitlet.

Tilemans Tid, før og efter, som en fuldmyndig Superintendent, med Undtagelse af at han derefter (o: efter D. Tilemans Beskikkelse til Biskop) ikke ordinerede nogen til Præsteembedet¹⁾. Vi besidde endnu et Vidnesbyrd om Biskoppens Virksomhed i den nævnte Retning, som Ordinator, i Haderslev Provsti, i et Institutionsbrev eller en Kollats udstedt af ham den 10 Juli 1544 paa Svavsted (hvor han jevnlig synes at have opholdt sig²⁾), og hvorved han bevidner, at han har overhørt og ordineret en vis Nicolaus Jensen, der lovlig var valgt til sin gamle Faders Medhjælper og Efterfølger i Odensbæk (Vonsbæk), og at han tillige ved samme Brev stadfæstede og instituerede ham til der at maatte forrette det hellige Prædikeembede til Jesu Kristi Ære og den hellige kristelige Menigheds Forbedring og Nytte, samt til at maatte nyde og bruge al samme Kirkes Rente og Indkomst af Ager, Eng, Græsgang, Skov, Herlighed og Rettighed, saaledes som en Kirkeherre fra Arildstid der plejede at have³⁾«.

Paa Grund af den Indflydelse, Kapitlet havde, og Biskoppens Stilling til samme, maatte det være ham af Vigtighed ved given Lejlighed at faa de Medlemmer fjernede; som kunde antages mindre tilbøjelige til fuldkommen at slutte sig til den lutherske Tankegang. Navnlig var Lektorens Post af stor Betydning, da denne Mand ikke blot skulde holde theologiske Forelæsninger, men tillige, naar Bispen var fraværende paa Visitatsrejser, skulde prædike i hans Sted i Domkirken⁴⁾. Derfor finde vi ogsaa, at D. Tileman endnu i sit første Embedsaar fik en Mand ind i denne Post, til hvem han med Tillid kunde overdrage Embedet. Den tidligere Lektor, M. Michael Elers, maatte

¹⁾ M Jørgen Boies Beretning i Ny kirkehist. Saml. II, 272.

²⁾ I Scr. Rer. Dan. V, 510 fortælles om en «Blodregn» ved Svavsted 1544, som Biskop Tileman med mange andre endnu Dagen efter saa Spor af.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 1. Jfr. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S 284.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. O. vers.

nemlig frivillig eller ufrivillig træde af, og i hans Sted forskrev Biskoppen en Nederländer, M. Cæso Eminga, der i længere Tid havde opholdt sig i Vittenberg og var kjendt og yndet af Reformatorerne, til at overtage Lektoratet. Han tiltraadte den 1ste November 1542, og blev i denne Stilling til sin Død 1574¹⁾. Da det gamle Lektorium enten var nedbrudt eller havde faaet anden Anvendelse, blev der 1543 opført en simpel Træbygning til dette Brug, dels paa Kapitlets dels paa Lektorens egen Bekostning²⁾. Det var imidlertid ikke Biskoppens Hensigt saaledes maaske selv at unddrage sig fra de ham paahvilende Forretninger som Læsemester og Prædikant, tvertimod have vi gamle Vidnesbyrd om, at han prædikede næsten tiere end de ordentlige sognegejstlige ved Domkirken³⁾, og i hans Forelæsninger standsede først Døden ham.

Ligeledes deltog han med Kapitlet i Paakjendelse af stridige Ægteskabs- og lignende Konsistorialsager. Et Vidnesbyrd herom foreligger i en Dom (den ældste slesvigske Konsistorialdom, vi kjende), som D. Tileman v. Hussen og Konsistoriet i Slesvig 1543 fældede i en Sag, der viser den Strengthed, hvormed den gejstlige Ret paa

¹⁾ M. Michael Elers levede endnu 1558 (Noodt, II, 240 ff.). M. Cæso Eminga var født 1512 i Groningen, giftede sig 1540 i Vittenberg; Aaret efter stod Melanchthon og Bugenhagen Fadder til hans første Søn (Noodt, II, 268 Not.). Et Brev fra ham findes i Corpus Reformat. ed. Bretschneider. VIII, 831—32.

²⁾ Scr. Rer. Dan. V, 510: «Anno 1543 ædificata est lignea domus Lecturæ, partim Cæsonis sumptibus, et hortus insertus arboribus.» At der tidligere havde været et andet «domus Lectoris», ses af et «Inventarium librorum spectantium ad domum Lectoris ordinarii Slesuicensis, quod ego inveni in eadem domo Anno XIX super festo Michaelis» (Langebeks Diplom under Aaret 1519).

³⁾ I en gammel Raadsprotokol i Slesvig siges: «Alsse he (Reinholt Westerholt, Sognepræst ved Domkirken) nhu sulche Dom-Pröuen vnd einen Kapellan ghekrege, vnd de Hoichgelehrte Ehrwürdige Tilemannus Huss, der hilligen Schrift Doctor, Biscop to Sleszwigk, sick des Predickampthes mher alsze de Karkherr vnd sin Kapellan annham, ist Reinholdus Hoffpredicker vnd Reckens-Prawesth im Ampte Gottorp geworden eine Tidlangk» (Noodt, II, 232 Not.).

de Tider hævdede et engang givet Ægteskabsløftes Ubrødelighed. Sagens Sammenhæng var, saavidt man kan skjønne af Dommen, følgende: En Mand ved Navn Leve Obbesen havde ved to befuldmægtigede, Junge Hans og Obbe Jensen af Rørbæk¹⁾ paa Nordstand, friet til en Enkes, Poppe Broders, Datter Kristine, og uagtet Pigen havde fire eller fem andre Friere, fik de dog hendes og Moderens Ja. Imidlertid lykkedes det en Mand ved Navn Ingver Harresen at vinde Pigens Kjærlighed, som der ikke synes at være spurgt om ved det første Frieri, og da han anholdt om hendes Haand, fik han baade Moderens og Formynderens, den kgl. Staller Marqvard Seesteds, Samtykke. Herover klagede nu Leve Obbesen til Konsistoriet i Slesvig og begjærede Stevning over Poppe Broders og hendes Datter. Denne bevilligedes ogsaa; men istedenfor selv at møde og svare til den indkomne Klage, sendte de tvende Kvinder Herman Wige, Foged i Husum, som paa deres Vegne begjærede Udsættelse, indtil Formynderen, Marqvard Seested, kom tilbage til Strand. Denne Udsættelse indrømmedes af Konsistoriet, men med strængt Paalæg, at Ingver Harresen og Kristine skulde afholde sig fra ægteskabeligt Samliv, saalænge til Sagen var afgjort; tillige udgik der Forbud til Præsterne i Strand, at ingen af dem maatte vie Kristine til nogen Mand, før Dom var falden. Ikke destomindre lykkedes det Pigens Slægtninge at bevæge Hr. Boie Eddesen, Sognepræst i Rørbæk, til at vie Pigen til Ingver Harresen, hvorved der baade skete Indgreb i den rette Sognepræsts Embede, og den af Pigens afdøde Fader paa hans Dødsleje udvalgte (anden) Formynder og nærmeste Slægtning, Mumme Levesen, blev forbigaaet. Af den Grund optraadte nu ogsaa denne Mand som Klager. Den 25 Sept. 1543 kjendte D. Tileman v. Hussen og Konsistoriets øvrige Medlemmer da for Ret, at Mumme Leve-

¹⁾ Denne By gik tilgrunde i Vandfloden 1634. Hovedpersonerne i Sagen synes at have boet i et Nabsogn.

sen som nærmeste Slægtning paa Mandssiden var den rette Formynder, og at fordi Ingver Harresen havde handlet saa slet mod Leve Obbesen og fravendt ham hans trolovede Brud, og som en Horkarl mod al Billighed besovet hende, skulde han nu strax forlade hende og for Fremtiden afholde sig fra hende, og hun skulde følge hendes første trolovede Brudgom. Fortsatte Ingver og Kristine deres Samliv, skulde de være forfaldne i Kirkens Band og udelukkes fra Sakramenterne, og om de døde i saadant Horeri og Ægteskabsbrud, skulde der nægtes dem Begravelse i viet Jord. Hvad Bøder de maatte være forfaldne i, henstilledes til den verdslige Ret¹⁾. — Denne Dom blev imidlertid indanket for Konsistoriet i Vittenberg, der i sin den 1ste Sept. 1544 afsagte Kjendelse (underskreven af Luther, Bugenhagen, Creutziger, Benedictus Pauli, Melanchton og Georg Major) kom til et ganske andet og med den naturlige Billighed mere stemmende Resultat, om end dette maaske mindre end D. Tilemans og det slesvigske Konsistoriums Dom fyldestgjorde den strenge Rets Fordring. I Præmisserne til Vittenbergernes Dom fremstilles Sagen paa følgende Maade: Leve Obbesen i Strand lod fri til en Jomfru ved Navn Kristine, Datter af afdøde Broder Paisen, og idet Frierne henvendte sig til Moderen, meddelte de, at Leve havde Jomfruens Formynders og Slægtinges Samtykke. Moderen, der troede dette Foregivende, tilsagde da Leve Obbesen sin Datter, men da hun kaldte paa denne, forat hun skulde give sit Jaord dertil, havde hun skjult sig, og da hun endelig var funden bag ved Sengen, blev hun ved Frygt og Tvang trængt til at sende Leve Obbesen en Fæstengs gave, uagtet hendes Sind aldrig havde staaet til at ægte ham. Men saasom Jomfruens Fader i sit Testament havde beskikket Landfogden der i Landet, Marqvard Seested, »Marstaller« i Nordstrand, til hendes Formynder, og det

¹⁾ Dette Uddrag er meddelt efter den orig. Domsakt i Geh.-Ark., der nu er aftrykt i Slev. Provindsialefterretn. IV, 552—6.

dertillands var brugeligt, naar Ægteskabstilsagn gaves, at saadant skulde ske med Formynderes og Slægtningses Samtykke, og da Landfogden, som forordnet Formynder, havde faaet Kundskab om, at Jomfruen var bleven forlovet, uden at hans Samtykke var begjæret, talte han til Moderen derom, og da nu denne erfarede, at Leve Obbesen ikke havde haft Formynderens Samtykke, og at hun altsaa var bleven skuffet ved et falsk Foregivende af Frierne, sendte hun Leve den Fæstengave tilbage, som Frierne paa hans Vegne havde givet hendes Datter, og lod den skete Forlovelse opsige. Siden havde Landfogden, som Formynder, og andre af Pigens Slægtinge med Moderens Samtykke lovet Jomfruen til Ingver Harresen. Da Leve Obbesen erfarede dette, havde han indstevnet Ingver for »den højværdige Herre Tileman v. Hussen, Biskop i Slesvig, Doctor i den hellige Skrift, vor naadige Herre og Hans Naades Raader og forordnede Kommissærer i Konsistorium«; men Ingver var ikke mødt, da Landfogden afholdt ham derfra med det Tilsagn, at han nok skulde beskytte og haandhæve det Ægteskabsløfte, hans Myndling havde givet ham. Ligeledes havde Landfogden i sin Nærværelse ladet Ingver i Kirken vie til Jomfruen, »und sie ihm darnach ehelich zugeleget«, hvorpaa de i omtrent 1½ Aar have boet som Ægtefolk sammen. Imidlertid havde Leve Obbesen for »højbemeldte vor naadigste Herre af Slesvig og Konsistoriet sammesteds« fordret Ingver dømt in contumaciam. Sagen var ogsaa kommen for »Kgl. Majestæt af Danmark, vor naadigste Herre, som Stedets højeste Øvrighed«, men var bleven tilbagevist til Konsistoriet, og endelig havde dette kjendt for Ret, at Ingver skulde forlade sin Ægtehustru, som han i 1½ Aar havde levet sammen med osv. At Sagen forholdt sig saaledes, som den her af Ingver Harssen var fremstillet, blev mundtlig bevidnet af to troværdige og Vittenbergerne vel bekjendte Mænd, nemlig Anton Steinmann, Præst i Morsum (paa Nordstrand), og Johan Rischmann, Diaconus i Husum. Overensstemmende hermed blev der kjendt for

Ret: Omendskjøndt Contumacia er begaaet, saa skal dog Ægteskabet, der er sluttet med begge Parters fri Indvilgelse og med Moderens og Formynderens Bifald, og offentlig er fuldbyrdet, ikke opløses af Hensyn til den disse Egenskaber manglende første Forlovelse; men den begaaede Contumacia vil ad anden Vej være at straffe med en lidelig Pengebøde til de fattige¹).

At Stalleren Marquard Seesteds Indflydelse har bidraget til at give Sagen dette Udfald lader sig neppe miskjende²), saameget mere som Forholdet til den anden Formynder, Mumme Levesen, der synes at have været et Hovedstøttepunkt for den tidligere Dom, slet ikke er berørt i Vittenbergernes Kjendelse. Imidlertid er det alligevel vist, at denne Dom langt mere tiltaler den naturlige Retsfølelse end det slesvigske Konsistoriums haarde Afgjørelse. — Forøvrigt er denne Appel til det vittenbergske Konsistorium mærkelig, den maa sikkert være sket med Kongens Samtykke, og Sagens Udgang har neppe været behagelig for Konsistoriet i Slesvig, der saaledes blev stillet som en lavere Instans, et Underkonsistorium. Det er ogsaa rimeligt, at netop denne Sag har foranlediget Biskoppen og Konsistoriet til at gjøre Indstilling til Kongen om en Regulering af adskillige Forhold vedkommende Trolovelsen og Ægtevielsen, saaledes som det skete ved den tildels endnu gjældende kgl. Forordning af 24de Juni 1544, hvori der bl. a. bestemtes, at Trolovelsen, for at have bindende Kraft, skulde ske hos Præsten, der med det samme skulde overhøre vedkommende i deres Kristendom og i Læren om

¹) Dommen er aftrykt i Kraffts Husumsche Kirchenhistorie. S. 574—5. Jfr. Svavstedbogen hos Westphalen, IV, 3196, hvor Aarstallet for Dommen dog er urigtig angivet.

²) Det kunde bemærkes, skjønt det formodentlig ikke staar i nogen Forbindelse med denne Sag, at Marquard Seested blev afsat fra sit Embede 1544, efter i 22 Aar at have været Staller i Strand (Heimreich, Nordfres. Chronik, herausgeg. v. Falck. I, 337).

den hellige Ægtestand¹⁾, samt at udensogns Folk skulde fremlægge Vidnesbyrd (det saakaldte Ægtebrev) fra deres Sognepræst, om at de ikke vare bundne ved noget andet gyldigt Ægteskabsløfte²⁾.

Ved en anden Lejlighed optraadte D. Tileman v. Hussen i sin Egenskab som Biskop og Formand i det slesvigske Stiftskonsistorium med saa stor Mildhed, at det er lagt ham til Last. I Aaret 1548 meldte en fremmed Præst ved Navn Johan van Linden sig nemlig hos ham og angav, at han paa Grund af sin Modstand mod det kejserlige Interim, der jo sigtede til den evangeliske Læres Undertrykkelse, var fordreven fra sit Præsteembede i Soest i Vestfalen. Det lykkedes ham i ikke ringe Grad at vække Biskoppens Deltagelse, saa at denne ved sin Anbefaling til Sognepræsten i Husum, Hr. Herman Tast, bevirkede, at han blev kaldet til Kapellan sammesteds³⁾. Nogen Tid efter hans Kaldelse blev det dog bekjendt, at det var Usandhed, hvad han havde fortalt om sin Fordrivelse fra Soest, tillige opstod der Mistanke om, at han heldede til Gjendøberne (Mennoniterne), der havde deres Tilhold i Soest og Egnen deromkring. Ved et Gjæstebud, der blev gjort i Anledning af hans Tiltrædelse i Husum, havde han rigtignok fralagt sig alt sligt, da en tilstedeværende aabenlyst havde forelagt ham det Spørgmaal, om han var befængt med Gjendøberi,

¹⁾ En saadan Prøvelse af vordende Ægtefolks Kristendomskundskaber er ikke afskaffet ved noget Lovbud, men erstattes nu derved, at vedkommende maa fremlægge Bevis for, at de ere konfirmerede. Callisen anbefaler dog endnu (Anleitung, 2 Ausg. S. 152), at Præsten skal indlade sig i Samtale om disse vigtige Ting med de unge Folk, naar de begære Tillysning, »wenn er auch kein förmliches Examen anstellen will«.

²⁾ Forordningen trykt i Corpus Const. Regio-Holsat. I, 379—81. Gemeinsch. Verordn. S. 130—31. Krag, Christian III's Hist. II, 168—9. Konsistoriets »Berichtunge« omtales udtrykkelig i Indledningen til Forordningen.

³⁾ I den Fortegnelse, Krafft giver over Præsterne i Husum, er der ingen Plads for Joh. v. Linden. Hans Ansættelse der er dog ikke tvivlsom (jfr. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 587).

Sakramentsværmeri eller andet Sektvæsen, og havde tilføjet, at hvis sligt var Tilfældet, vilde han ikke blive gammel i Tjenesten hos dem. Senere kom det dog for Dagen, at hans lutherske Retroenhed ikke var at lide paa. Efter nogle Ugers Forløb rejste han bort forat hente sin Kone; det blev paalagt ham ved samme Lejlighed et erhverve et Vidnesbyrd om sit tidligere Levned og Lære; men et saadant kunde han ikke skaffe. Efter Tilbagekomsten begyndte han imidlertid ivrig at prædike, og det var kjendeligt, at han lagde an paa at drage Folk til sig og at stifte Parti, samt at vende Menigheden fra Sognepræsten, den fra Reformationens Dage saa højt fortjente Herman Tast. Han prædikede især heftig imod Hoffærdighed, overdaadig Klædedragt, Fløjelskraver og Guldkjeder. Denne buldrende Prædiken faldt i manges Smag, og »Hr. Omnes« sagde: nu have vi faaet en rigtig Præst, der forstaaer at sige os Sandheden. Tillige begyndte han at rive ned paa de andre Præster og at sige: »Kjære Venner, hvad have I dog hidtil haft for Præster, hvorledes ere I blevne førte bag Lyset af dem; de have kun søgt eders Penge og Gods, men jeg søger eders Sjæles Salighed«. Engang sagde han, at hans Tilhørere skulde komme til ham i Helliggejsthus, saa vilde han lære dem, hvem der var de falske Profeter. Alle ilede derhen forat faa denne Oplysning. Men alt, hvad der kom frem, var, at de falske Profeter vare saadanne Lærere, som havde Koner og Børn, der ikke foregik andre med et godt Guds frygtligheds Exempel. Herved sigtede han til Herman Tast, da han fortrød paa, at dennes Børn paa Festdagene gik pyntede med Perlesnore eller Border. Der var rigtignok dem, der mente, at han selv ikke havde Ret til at tale med, da hans Kone var kommen i Barselseng faa Uger efter Brylluppet; men naar nogen ymtede om, at hans Barn ikke var rigtig ægtefødt, svarede han, at det var mere ægtefødt end alle andre Børn, nemlig fordi han og hans Hustru hørte til de hellige. Han prædikede jevnlig om, at der ikke var nogen ret kristen Menighed i Husum,

siden der ingen ydre Forfølgelse var. »Eders Præster«, sagde han, »have ikke gjort ret i, at de ikke have indrettet nogen afsondret, synlig Kirke saa at man kunde kjende de Kristne fra de Ikkekristne«. »Jeg vilde kun ønske, at jeg havde hundrede rette Kristne, men jeg er«, klagede og sukkede han, »ikke værdig til at frembringe («maken») rette Kristne«. Imidlertid opfordrede han dem, der mente, at de vare det, til enkeltvis at komme til ham, for at han kunde optegne deres Navne. Mange kom da ogsaa, og han fik et stort Parti. Hans Modstandere sagde imidlertid, at man just ikke kunde mærke paa disse »Johannitere«, at de vare blevne gode Kristne, thi de talte intet kristeligt om Daaben og Nadveren, men de bleve hovmodige og foragtede den gode, fromme og kristelige Mand Hr. Herman Tast, der dog havde udrettet saa meget godt i Menigheden; og hvem der ikke hørte til deres Parti, »fik paa Hovedet«; Trusler og store Ord havde de nok af. Da dette Væsen gik Tast for vidt, erindrede han sin Medtjener om, at han dog ikke maatte anstifte noget Oprør i Menigheden. »For mit vedkommende behøver I ikke at frygte for noget Oprør«, svarede van Linden. Men nogen Tid efter kom han til Sognepræsten og sagde: »Hr. Pastor, nu kan jeg ikke længere indestaa for, at der ikke bliver Oprør deraf«. I hans Prædikener kom, efter hvad hans Modstandere siden vidnede, efterhaanden flere og flere vrang Lærdomme frem. De paastod, at han bestred Retfærdiggjørelsen af Troen. I en Juleprædiken sagde han saaledes: »Hvad, siger du Tro, Tro? vil du blive salig, maa du gjøre Guds Vilje og holde hans Bud. Eders Præster sige: En Kristen kan ikke opfylde Guds Bud. Jeg siger: En Kristen kan opfylde dem. Hører mig, jeg siger eder Sandheden og søger eders Salighed. Enhver maa og skal leve saaledes, at han, naar han kommer frem for Guds Dom, kan sige: Herre, her kommer jeg til dig og har opfyldt din Vilje og holdt dine Bud, giv mig nu dit Rige«! Derved gjorde han det dog for broget for flere af dem, der ellers vare hans Venner, saa at de kom

til ham og sagde: »Hr. Johan, I gjør for meget ud af det med eders gode Gjerninger; vil I ikke ogsaa prædike os Kristus«. En af hans Tilhørere sagde til ham, idet han hentydede til Pauli Ord (Philipp. 3): »Hvorlænge vil I dog blive ved med at prædike os Skarn«? Da han offentlig lærte, at man ikke burde døbe uægte Børn, fordi der ikke var nogen, der kunde gjøre Tilsagn for dem (»wente se hebben nene thosage«), blev han krævet til Regnskab for sine Yttringer af Herman Tast og maatte erklære sig i Overværelse af tvende Nabopræster (Hr. Vincent i Milsted og Peter Bokelman i Hatsted) og Menighedsforstanderne i Husum. Der kom dog ikke noget videre ud af Undersøgelsen, skjønt han erklærede, at det samme ogsaa burde være Tilfældet med Børn af Forældre, som levede i aabenbare Laster. I en Prædiken paa Kristi Himmelfartsdag sagde han, at Kristus er opfaren til Himmelen, og der sidder han efter sin menneskelige Natur ved sin himmelske Faders højre Haand; men efter sin guddommelige Natur er han allestedsnærværende. Derpaa havde han anført Augustins Ord ad Dardanum, hvormed Sakramentsværmerne paa den Tid jevnlig søgte at bevise, at Kristi Legeme og Blod ikke er væsentlig tilstede og nydes i Nadveren. Da han i Passionstiden prædikede om Nadverordene, sagde han, at man skulde ikke disputere og spørge, hvad Sakramentet var, men alene hvorledes det rettelig skulde bruges. I sine Prædikener omtalte han aldrig, at en Kristen kunde have Trøst af Sakramentet i Nød og Anfægtelser; heller ikke havde han opmuntret Folk til at gaa til Alters, men meget mere afholdt dem derfra og søgt at indjage dem Skræk derfor, idet han sagde: »Mine Haar maa rejse sig paa mit Hoved, naar jeg ser, hvorledes Folk gaa til Sakramentet, jeg kunde aldrig gaa saaledes dertil«. Der var ingen, som nogensinde havde set ham gaa til Alters i Husum; og han havde heller ikke villet tillade sin Hustru det, naar hun skulde i Barselseng. Til alle Sekterere, der kom til Husum, og som vare Gjendøbere og Sakrament-

sværmere, stod kan i et meget venskabeligt Forhold, og de havde deres Tilhold i hans Hus. Adam Apotheker, som var i Tjeneste hos Doctor Cornelius v. Hamsfort, skrev fra Danmark til ham og bad, at han skriftlig vilde meddele ham de bedste Grunde og Argumenter, hvormed han kunde imødegaa Doctoren, naar denne forsvarede Barnedaaben. Selv nærede han bestandig den gjendøberiske og sakramenteriske Mening, at Børn, der vare fødte af kristne Forældre, vare allerede hellige før Daaben. Derfor havde han, tvertimod Ordinansen og den kristne Kirkes Brug, ikke villet bruge Djævlbesværgelsen (»Far ud du urene Aand«) ved Daaben.

Da alt dette vakte megen Bevægelse i Husum, blev Johan van Linden stevnet til Fogdens Hus, og der blev det foreholdt ham, at han skulde afstaa fra sin Vranglære, hvis han ikke vilde suspenderes fra sit Præsteembede, hvilket ogsaa skete, da der ikke fulgte nogen Forbedring. Sagen blev nu af Amtmanden Jakob Rantzov indstevnet for Konsistoriet i Slesvig. Herman Tast mødte som Anklager og havde skriftlig optegnet de Punkter, som han mente, at han med Grund kunde anklage Kapellanen for. Men der blev ikke noget af Processen, thi Biskop Tileman vilde ikke høre Klageren tilende, men afbrød ham, og sagde, at han selv vilde komme og jevne og forlige Sagen. Kun det ene Punkt om de uægtefødte Børns Daab var kommet frem, da Biskoppen afbrød Forhandlingen. Da han nogen Tid efter kom til Husum, blev Sagen forhandlet i Amtmandens Nærværelse i Kirkens Kor. Biskoppen trængte stærkt paa, at man skulde lade Hr. Johan blive i Embedet, noget, hvormed Sognepræsten og Forstanderne vare lidet tilfredse. Men Biskoppen tilbød, at han selv fra Prædikestolen vilde afhandle Sagen saaledes, at det nok skulde komme til Enighed. Hertil gav Herman Tast endelig sit Samtykke, paa Vilkaar at de vildfarende Artikler maatte tilbagekaldes. Bispem holdt nu tre Prædikener om Sagen; men om de vildfarende Lærdomme talte han ikke; om Hr. Johan sagde

han, at hvad han havde prædikeret, var sket af gudelig Iver, og ikke saa ondt ment, som nogle antog: «en Edderkop suger Gift af de samme Blomster, hvoraf Bien suger Honning». Ligeledes: «det Sprog af Augustin havde nu været rigtigt saa mange hundrede Aar, og blev vel ogsaa ved at være det». Det følger af sig selv, at «Johanniterne», som Modstanderne spottvis kaldte dem, triumferede over denne Udgang paa Sagen, medens Sognepræsten og Forstanderne vare yderst misfornøjede og forlangte en endelig Dom af Bispen, hvoraf man kunde se, hvem der havde Ret, og hvem der havde Uret. Men Tileman v. Hussen vilde ikke indlade sig videre derpaa, men henviste til sine Prædikener. Mange harmedes over, at »Løgnprædikanten« atter skulde bestige Prædikestolen; imidlertid skete det; men han befandt sig dog selv ikke ret vel derved, saa at han fandt sig foranlediget til nogen Tid efter at opsiges Tjenesten; og den følgende Paaske rejste han fra Husum, efter at han havde været der i tre Aar. Dengang han drog bort, havde han dog allerede fast Fod andensteds, idet han af Menigheden i Tetenbüll i Eidersted var kaldet til dens Sognepræst, paa hvilket Embede han d. 9de Marts 1551 fik Biskop Tilemans Kollats¹⁾. Her var Johan v. Linden i sex Aar; men nogen væsentlig Forandring synes ikke at være indtraadt med ham²⁾. I Aaret 1557 rejste der sig en ny Storm imod ham. Der udfærdigedes ved denne Lejlighed i Husum en skriftlig Beretning om hans Vranglære og om hans utilbørlige Forhold mod Herman Tast,

¹⁾ Trykt hos Lass, Husumische Nachrichten. 2te Fortsetz. S. 180—1.

²⁾ Der fortælles, at da hans Hustru, medens han var Præst i Tetenbüll, laa paa sit Dødsleje, forlangte hun Nadveren af Stedets Kapellan, paa en Tid, da hendes Mand ikke var tilstede. Da van Linden imidlertid kom hjem, just som Kapellanden skulde til at berette den syge Kone, sagde han til hende: »Och Hilken, Hilken, so hebbe gy my nicht gelaueth« (Ak lille Hille, saaledes har I ikke lovet mig). Men da hun undskyldte sig med den store Nød, hvori hun var, fandt han sig dog deri og nød Nadveren med hende.

som da alt var død¹⁾. Af denne Beretning er det foregaaende øst; da Forfatteren imidlertid er meget fjendtligsindet mod Johan v. Linden, er det vel muligt, at han overdriver noget; Hovedsagen er rimeligvis dog rigtig fortalt. Saameget ser man deraf, at der var en betydelig Forskjel paa den Maade, hvorpaa Herman Tast og Tileman v. Hussen stillede sig til den sværmeriske Præst, og man kan deraf slutte, at der i det hele har været en ikke ringe Forskjel i hine to Mænds hele kirkelige Retning. Det er ikke usandsynligt, at den gamle Reformator i Husum, der i sin Tid havde indtaget saa fremragende en Plads blandt de evangeliske Lærere i Sønderjylland, med mindre Behag har set paa den yngre Mand, der, uden at have baaret Dagens Byrde og Hede, var bleven hans Biskop, medens han selv ved samme Lejlighed havde mistet endel af den kirkelige Indflydelse, han hidtil havde haft. Imidlertid foreligger der dog ingen anden Antydning, hvortil vi kunne støtte en saadan Formodning, end hvad ovenstaaende Beretning indeholder. Hvad Johan van Linden angaar, da blev han 1557 afsat af Hertug Adolf fra sit Embede i Tetenbüll, dels paa Grund af Vidnesbyrdet fra Husum, dels paa Grund af hans senere Forhold. Men da var Biskop Tileman ogsaa forlængst død og kunde ikke mere holde sin Haand over ham.

Samme Aar Tileman v. Hussen var bleven Biskop, skete der et anmassende Forsøg fra det tyske Riges Side

¹⁾ Herman Tast døde 1552. Beretningen, i en Afskrift af den gamle slesvigske Superintendent Jacob Fabricius den ældre, findes i Univ. Bibl., Don. Var. 122. 4. Vol. I. Den er paa Plattysk. En højtysk Oversættelse, som dog ikke er ganske uden Fejl, findes trykt i Dän. Bibl. IX, 324–40. Jeg har meddelt et saa udførligt Uddrag, fordi dette ret mærkelige Bidrag til den Tids Kirkehistorie, næsten synes ganske at være overset. Krafts Husumsche Kirchenhistorie kjender intet til Joh. v. Linden og hans Bedrifter. Beretningen har følgende Overskrift, som er udeladt i Dän. Bibl. a. St., »Scriptum de Johanne von Linden quondam Ministro Ecclesie Husensis ac postea Pastore in Tetenbull Eyderstedie, unde tandem ejectus est, cum hæc, quæ sequuntur et alia, quæ in Tetenbull gessit, illustriss. Principi Adolpho de ipso indicata fuerunt«.

paa at inddrage Slesvig Stift under Tydskland, saaledes som det alt tidligere var forsøgt med Biskop Godske Ahlefeld, der dog med Protest havde afvist Fordringen. Nu vilde man paany under Trusel om fiskal Tiltale tvinge den slesvigske Biskop til at betale Dommersportler til Underholdning af den kejserlige Rigs-kammerret og til at udrede Krigs-styr mod Tyrkerne. Hertugen af Brunsvig og Biskoppen af Mainz skrev paa Kejserens Vegne baade til K. Christian III og til Biskop Tileman v. Hussen derom. Da Biskoppen af Mainz imidlertid i Udskriften paa sit Brev til Kongen havde undladt at nævne ham som Konge af Danmark og Norge (ventelig har han da blot kaldt ham Hertug af Slesvig og Holsten), sendte gamle Johan Rantzov, hvem Brevet først kom ihænde, det med samme Post uaabnet tilbage, og senere nedlagde Kongen paa sine egne og den slesvigske Biskops Vegne en bestemt Indsigelse imod de uretmæssige Fordringer. Af hvad Art disse vare, erkjendtes ogsaa tilfulde af Tydsklands protestantiske Fyrster, der paa en Forsamling i Schweinfurt afgav den Erklæring med Hensyn til Slesvigs Biskop: »hans Stift staar under Danmarks Ret (jus) og er et Lem af samme, der aldrig har erkjendt det tyske Riges Overhøjhed eller Jurisdiction. Han er desuden nu ikke saadan en Bisp, der fører en anseelig Hofstat eller har et stort Følge af Drabanter efter sig, ej heller strække hans Midler sig saavidt, at han kan give noget Rigs-krigs-styr. Det er alene hans Embede at prædike og forrette Sakramenterne efter Guds Ords Forskrift¹⁾«. Trods denne Erklæring vedblev den kejserlige Fiskal med sine uhjemlede Paastande og drev paa Execution, som dog nok paa den Tid maa have været »Riget« mindre belejlig, siden den udeblev²⁾. Paa Rigsdagen i Regensburg 1546 synes Sagen

¹⁾ Cragii Ann. Chr. III. p. 243. Overs. I, 250. Hvitfeldt, S. 1552—3.

²⁾ I Gemeinsh. Arch. XXXIX, 29 e findes den kejserlige Fiskals Conclusiones finales contra Biskop Tileman i Slesvig i Sagen om hans Bispedømmes Deltagelse i de tyske Rigspaalæg, paategnet: Productum Speir 13 Maj 1546.

at have været for, da Christian III og hans i Hertugdømmerne medregjerende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, instruerede deres Sendebud til Rigsdagen, Amtmanden i Aabenraa, Benedict Sehested om, hvad han skulde svare paa Fordringerne¹). I Aaret 1549 fornyedes disse atter, og under Executionstrusel forlangte man, at Slesvig Biskop skulde bidrage til Udredelsen af Rigsstyr. Tileman v. Hussen meldte Sagen til Kongen, der befalede ham at svare Præsidenten i den kejserlige Kammerret, »at hans Stift aldrig havde været skatskyldigt til det romerske Rige, men meget mere, ligesom Hertugdømmet, havde været underkastet dansk Lenshøjhed«. Kongen skrev selv til Keiseren og gav sin Misfornøjelse tilkjende med disse utilbørlige Fordringer, og udtalte det Haab, at Keiseren vilde paalægge Fiskalen at afstaa fra sin Paatrængenhed²). Sagen var imidlertid ikke dermed afgjort, men trak sig hen gjennem en lang Række Aar, langt ud over Tileman v. Hussens og Christian III's Levetid, og fik først sin Afgjørelse 1587 efterat have staaet paa i over 60 Aar³).

Det var i de tyske protestantiske Fyrsters ovenomtalte Erklæring fremhævet, at Slesvigs Biskop ikke længere var nogen Herrebiskop, men en Kirkens Tjener med indskrænkede Midler. Men netop denne Tingenes Tilstand var ikke efter det slesvigholstenske Ridderskabs Hoved, der heller havde ønsket Bispedømmet bevaret i dets gamle Skikkelse som en glimrende Sinecure for en eller anden Adelsmand, ligesom de vare vante til i Biskoppen af Slesvig at se den selvskrevne Præsident paa Landdagene, hvilket

¹) Instruxen, dat. 13 Maj 1546, i *Gemeinsch. Arch.* X, 9 b. En historisk Beretning, der sigtede til at vise, at saavel Hertugdømmet som Stiftet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, udarbejdedes 1547 af Benedict Sehested og Peter Svave, og findes nærmere omtalt i mit Skrift, *Historieskrivn. i Danmark eft. Reform* S. 67—8.

²) Christiani, *Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holst. unter dem Oldenb.* Hause II, 243—5.

³) Falck, *Handbuch des schlesw.-holst. Privatrechts* II, 17—19.

Tileman v. Hussen efter sin mere indskrænkede Stilling ikke godt kunde være; har han overhovedet bivaanet Landdagene, hvad vi ikke have noget bestemt Vidnebyrd om, har det snarere været som Kongens gejstlige Raad, som han udtrykkelig nævnes¹⁾, end som Hoved for Prælaterne. Sagen blev gjort til Gjenstand for Prælaternes og Ridder-skabets Besværing paa en Landdag, der holdtes i Rendsborg i Begyndelsen af August 1544. Først androg de nemlig paa, »dat den beiden Bischopen (i Slesvig og Lybek) mügen Rathe thogegewen werden, Recht thospreckende, nach Inhalt der Privilegien«. Meningen heraf var nok, at man ønskede en bispelig Ret med faste adelige Bisiddere, idet man ikke agtede det alt bestaaende Konsistorium for nogen ordentlig Ret. Herpaa svarede Kongen gunstigt, om end det, han lovede, just ikke var ganske det samme, som Ridderskabet forlangte. Svaret lød nemlig: »Es sind Ihre Königl. Mayestät und Fürstlichen Gnaden unbeschweret die Bischoffe und Rethen in den Reichs Sachen zu gebrauchen und zu setzen, wenn Recht abgesprochen werden soll«. Klarere traadte Modsætningen frem i et andet Andragende fra Stænderne: »Dat dat Bischopdohme tho Schleswig möge wedder in den olden Stand gebracht und frie gemacket werden, damit de Obrigkeit, dem Adel und gemeinen Landtschopp uff allen Landtagen und Landfolge davon möge gedenet werden uffs alte, diweil das es ist ein Hövet van den Präläten des gantzen Landes, wie in den Privilegien klarlich und stadtlich werden vermeldet«. Herpaa svarede Kongen: »Die Befreyung des Bischoffs zu Schleswig belangend werden sich Königl. Majestät nach Gelegenheit, so die 10000 fl. Muntz damit gemeynt, als Königl. Majestät dem Amtmann auf Schwabstede schuldig und aus Ihrer Cammer ohne Verkürtzerung des Stifts verzinsen lassen, sich derohalben zu halten wissen. Es wird auch die Suchung des Bischoffs halben nicht anders denn der Ordinantz gemes von den

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 260.

Stenden gemeint sein¹⁾«. Vi se altsaa, at Kongen her ikke indlod sig paa noget Løfte om en Forandring, men temmelig spydig henviste Stænderne til, at de dog ikke kunde mene, at han vilde foretage nogen Forandring i Kirkeordinansens Bestemmelser, som de for to Aar siden selv havde været med at vedtage. Forøvrigt viser Kongens Svar ogsaa, at han havde fundet en anden Anvendelse for Overskuddet af Bispestolens Indtægter end den, der var antydet i Kirkeordinansen (ifølge hvilken det jo skulde anvendes til Skolen i Slesvig), idet han havde laant 10,000 Gylden deraf. — Denne Gang afviste Kongen altsaa Adelens Forlangende om at føre Slesvigs Bispestol tilbage til den Plads, den havde haft før Godske Ahlefelds Død. Men Aaret efter kom Fordringen igjen, og nu gav han efter og gjorde vitterligt ved et aabent Brev af 30te Marts 1545, at vel havde det været hans Hensigt istedenfor Biskoppen i Slesvig at beskikke en Superintendent; men paa Stændernes Begjæring havde han nu givet efter og tilstaaet, at med Undtagelse af det store Vildt, maatte Biskoppen i Slesvig beholde alt Bispegodset med dets Herlighed, hvilket herved overdroges til D. Tileman v. Hussen. Samtidig kassedredes Kongens Overenskomst med Domkapitlet angaaende Superintendenten og hans Underholdning²⁾. Det var en

¹⁾ Se Landdagsakten 1544 i Krag's Christian III's Hist. Supplem. S. 62 66. 69. 72. Det er kun et Fragment af disse Landdagsforhandlinger fra 1544, som H. Schröder har meddelt i N. Staatsb. Mag. I, 287—90, og urigtigt henført til 1513. Mærkelig nok har Udgiveren, Prof. Falck, heller ikke vidst bedre Besked.

²⁾ Waitz, Urkunden II, 34. Det viser sig altsaa, hvor urigtige de ældre Efterretninger ere, som Hvitfeldt (Bispekrønike, Fol. 14), Hamsfort (Scr. Rer. Dan. VII, 169) og andre meddele, ifølge hvilke Tileman v. Hussen fra 1544 af kun skulde have været Superintendent; Forholdet var snarere det omvendte: indtil 1545 var han Superintendent med Bispenavn, men fra dette Aar af fuldkommen Herrebiskop, saalænge det varede. Om hans Styrelse af Stiftsgodset kan henvises til Svavstedbogen hos Westphalen, Monum. ined. IV. 3152 (Nr. 103) og 3196 (Nr. 167). Herhen hører ogsaa et Skifte foretaget den 17 Okt. 1544 mellem Tileman v. Hussen paa Slesvig

mærkelig Indrømmelse, som viser, hvorlangt man i Slesvig dengang var fra Tilstanden i Kongeriget, hvor der hverken var Tanke eller Tale om sligt. Den slesvigske Bispestols snart paafølgende Overgang i fyrstelige Hænder var den nærmeste Følge af denne Forandring og bevirkede, at Prælaterne og Adelen dog i Tiden ikke fik det Udbytte af Indrømmelsen, som de havde haabet. I kirkelig Henseende var Forandringen utvivlsomt til Skade, idet al fælles kirkelig Styrelse derved snart ophørte, nærmest paa Grund af den noget tidligere foretagne Landsdeling.

Ved den ovenomtalte Landdag i Aaret 1544 foregik nemlig ogsaa den bekjendte Arvedeling mellem Kong Christian III og hans tvende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, hvorved Sønderjylland udstykkedes i tre usammenhængende Dele, eller, om man vil, i fire Dele, da de adelige Godser forbleve under alle tre Fyrsters Fællesregjering¹⁾. Denne Deling, der i politisk Henseende foraarsagede saa stor Strid og Forvirring, medførte ogsaa mange Ulemper i kirkelig Henseende, idet Hertugerne tiltog sig den øverste Kirkehøjhed i deres Landsdele, hvorved en skadelig Adsplittelse opstod i den kirkelige Styrelse og i Tilsynet, medens adskillige af Kirkeordinansens heldige Bestemmelser angaaende Bispeembedet og Kapitlet i Slesvig tabte en Del af deres Betydning, og efterhaanden ganske traadte ud af Kraft. Man har hidtil antaget det for sandsynligt, at alle en kirkelig Tilsynsmands Forretninger efter Landsdelingen bleve unddragne Tileman v. Hussen, og at hans Virksomhed blev indskrænket til at prædike i Domkirken i Slesvig og at holde theologiske Forlæsninger i det derværende Lek-

Stifts Vegne og Breide Rantzov paa afg. Biskop Godske Ahlefelds Arvingers Vegne angaaende de Inventariegenstande (Kvægbesætning, Viktualier, Husgeraad osv.), som efter Ahlefelds Død fandtes paa Svavsted Slot (Gl. Afskr. i Geh.-Ark.).

¹⁾ Delingsakten, dat. 9 Avgust 1544, er trykt forskjellige Steder, men bedst i Seidelins Diplom. Flensborg. II, 349—53.

torium¹⁾. Dette er imidlertid urigtigt. Han vedblev nemlig, saalænge han levede, at ordinere alle Kandidater, som bleve kaldede til Præsteembeder i hele Stiftet. I den kongelige Andel beholdt han ogsaa, saavidt vi kunne skjønne, ganske den samme Magt som før Delingen, saaledes som det fremgaar af en Institution og Stadfæstelse, han 1548 udstedte for en Hr. Johan Witte, der var kaldet til Præst i Ulderup og Adsbøl (hvilke Sogne dengang vare forenede); den er i selvsamme Stil som lignende Breve, udstedte før Delingen²⁾. Det samme var ogsaa Tilfældet i Hertug Adolfs Andel³⁾ og maaske ogsaa ved de Kirker, som laa paa de adelige Godser, over hvilke Biskoppens Indflydelse dog vistnok fra først af har været temmelig indskrænket⁴⁾. I Hertug Hanses Andel derimod ordinerede Biskoppen vel Kandidaterne, men han har, som det synes, kun undtagelsesvis prøvet dem, og Institutionen eller Kollatsen havde Hertugen forbeholdt sig selv eller sin Repræsentant, Amtmanden i vedkommende Distrikt⁵⁾. Det følger ogsaa af sig selv, at naar Landsherrerne havde egne Provster, som jevnlig tillige vare Hofpræster, søgte de snarere

¹⁾ Saaledes Jensen i Michelsens u. Asmussens Archiv. II, 472, og i Kirchlich. Statistik. S. 49: »das Bisthum wurde eine blösze Pfründe«.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3.

³⁾ Se Tileman v. Hussens Institution og Stadfæstelse for Johan van Linden som Sognepræst i Tetenbüll i Hert. Adolfs Andel, dat. 9 Marts 1551 (Lass, Husumische Nachrichten, 2te Fortsetz. S. 180—1). Her var Forholdet følgende: Menigheden havde valgt Hr. Johan v. Linden og sendte nu et Par af deres Midte til Biskoppen med Anmodning om Stadfæstelse af Valget og Bestalling for Præsten, hvilken Biskoppen da meddelte uden nogensomhelst Beraabelse paa, at han handlede i Hertugens Navn, eller at Præsten behøvede nogen anden Legitimation for at nyde alle Embedets Goder.

⁴⁾ Disse Kirker opregnes af Jensen i Staatsb. Mag. VII, 386.

⁵⁾ Kirkekal. for Slesvig Stift, 1 Aarg. S. 176. Tillæg Nr. 5 vil, sammenlignet med Nr. 1 og 3 og det ovenfor i Not. 3 omtalte Brev, vise Forskjellen mellem Hertug Hanses Andel og de andre Landsdele. Nr. 5 er jo kun en Ordinationsattest, medens de andre Breve ere formelige Bestallinger.

Raad hos disse i kirkelige Sager end hos Bispen, saa man vel kan antage, at hans Embedsvirksomhed er bleven indskrænket ved Landsdelingen, uden at den derfor kan siges væsentlig at være bleven forandret. Som ovenfor er berørt, vedblev hans aarlige Visitatser i alle Stiftets Kjøbsteder, saalænge han levede. For de faa Kirker, der laa paa selve Stiftsgodset, fungerede Biskoppen tillige som Provst; ialfald finde vi, at Tileman v. Hussen i Aaret 1548 selv afhørte Kirkeregnskabet for den til Bispegodset hørende Kirke i Treja¹⁾).

Den Hørlighed, Tileman v. Hussen havde opnaaet, ved at Bispegodset med alle dets Indkomster 1545 overlodes ham til fri Nydelse, var kun af kort Varighed, thi da Kongens yngste Broder, Hertug Frederik, var bleven myndig, og der skulde skaffes ham en passende Forsørgelse, maatte D. Tileman atter fratræde de fulde Indkomster af Bispegodset og lade sig nøje med den aarlige Indtægt af 900 Mark lybsk, som oprindelig var ham tillagt, samt nogle Naturalydelse tilligemed Bolig i Bispegaarden i Byen Slesvig. Fratrædelsen skete under den Form, at Kapitlet, med Bispens Samtykke, den 14de April 1549 valgte Hertug Frederik til Koadjutor i Bispeembedet²⁾). Fra denne Tid af var D. Tileman altsaa væsentlig kun Superintendent med Bispenavn.

Hvad hans øvrige Forhold angaar, beretter Cypræus, at »han stod i stor Yndest og Anseelse hos Christian III, saa at Kongen benyttede sig af hans Hjælp og Raad i Sager vedkommende Religionen, og da i Aaret 1548 Kurfyrst August af Sachsens Bryllup med Christian III's Datter

¹⁾ I Kirkeregnskabsbogen i Treja findes følgende Antegnelse: »Anno Domini M d xlvij in vigilia Philippi et Jacobi apostolorum in Jegenwerdighed des Erwerdigen vnd Hochgelerten Herren Tilemanns van Huszen, Bischops tho Sleszuigk, hebben Jens Peterssen vnd Johan Siuerdtssen kerckswore van aller vpboringe vnd vthgiffit klare rekenschop gedan van dem xlvj vnd souen vndvertigsten Jare».

²⁾ Nordalb. Studien. VI, 297. Waitz, Urkunden. II. 34.

Anna højtideligholdtes i Kjøbenhavn, blev Biskoppen (der jo havde været Prindsessens Lærer) kaldt over for at vie dem ¹⁾«. Herved er imidlertid at bemærke, at Brylluppet ikke stod i Kjøbenhavn, men i Torgau i Sachsen, og i den fuldstændige Fortegnelse over det saare anseelige Følge, som ledsagede Prindsessen til Sachsen, nævnes ikke D. Tileman; thi det kan ikke antages, at han skjuler sig under det beskedne Navn »Prædikanten ²⁾«. Er der derfor overhovedet noget rigtigt i Cypræus's Beretning, maatte den vel forstaas saaledes, at Bispem fra Slesvig forrettede Prindsessens Trolovelse, som dog heller ikke foregik i Kjøbenhavn men paa Koldinghus Søndagen Lætare 1548 ³⁾. Men selv herfor have vi intet Bevis.

Biskop Tilemans Forhold til hans Domkapitel synes idethele at have været godt. Kun med den i dette Skrift tidligere omtalte D. Nicolaus Krage kunde ligesaa lidt han som nogen af de øvrige Domherrer enes. Det er ikke godt nu at sige, paa hvis Side Skylden mest har været; vi have kun Krages Fremstilling, og efter den er der gjort ham stor Uret af hans Kolleger ⁴⁾.

Efter i ni Aar at have beklædt Slesvigs Bispestol, døde D. Tileman von Hussen den 14de Maj 1551, 54 Aar gammel. Han jordedes i Slesvigs Domkirke. Gravskriften over ham indeholder en Lovtale i latinske Vers,

¹⁾ Cypræus, Ann. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Nye Danske Mag. I, 364 ff.

³⁾ Hvitfeldt, Danmarcks Riges Krønike. S. 1542.

⁴⁾ Se foran S. 49 ff. Den Dom, som Tileman v. Hussen og fire af Kapitlets Medlemmer 1548 fældede over Nic. Krage, er aftrykt som Tillæg Nr. 2 efter Originalen, som jeg først fandt, efterat Artiklen om Krage var trykt. Jeg benytter tillige Lejligheden til at omtale, hvad en Historiker har gjort mig opmærksom paa, at i G. L. Badens Smaa Afhandlinger I, 126—31 findes en Artikkel om Nic. Krage, der ved Siden af mange Urigtigheder og løse Gjætninger indeholder en Henvisning til et kuriøst Aktstykke, som jeg ikke før har kjendt, nemlig det Svar, Kurfyrsten af Brandenburg gav Borgerne i Soltwedel, da de ønskede at blive Krage kvit. Da det giver et ret mærkeligt Billede af Tiden, søjer jeg det til den ovennævnte Dom.

hvori navnlig hans Nidkjerhed i Evangeliets Forkyndelse og hans Lærdom i det hebraiske, græske og latinske Sprog roses¹). Ogsaa Cypræus giver ham et hæderligt Vidnesbyrd for hans Flid i at prædike, visitere og holde Forelæsninger i Koret i Domkirken. Da Døden overraskede ham, var han beskjæftiget med en Udlægning af Psalmerne²). Et Billede af ham i Slesvigs Domkirke viser en Mand i gejstlig Dragt, og af et tiltalende, værdigt og sagtmødt Ydre, knælende for den korsfæstede Frelser³).

Om D. Tilemans huslige Forhold vides, at hans Hustru Petronella (Belga kaldes hun, og var vel altsaa en Nederlænderinde) efter hans Død ægtede M. Hieronymus Cypræus den ældre, Kannik (senere Archidiakonus) i Slesvigs Domkapitel⁴). Af D. Tilemans Børn kjendes kun Datteren Elisabeth, der 1568 ægtede M. Bartholomæus Embs, der paa den Tid var Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea paa Koldinghus og 1572 af Hertug Adolf blev kaldet til en lignende Stilling paa Gottorp Slot og til Provst i Gottorp Provsti⁵). — Endnu hidsættes følgende Aktstykker til Slesvig Stifts Kirkehistorie i Biskop Tilemans Tid.

¹) Pontoppidan, *Marmora Danica* II, 10—11. Schröder, *Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig*. S. 123. Dødsarsagen (Pleuritis) omtales af Muhlius, *De reformatione relig. in Cimbria*, p. 77.

²) Cypræus, *Ann. episc. Slesv.* p. 446.

³) Et Kobberstik af dette Billede findes hos Westphalen, *Monum. ined.* III, 267 Tab.

⁴) Westphalen, *Monum. ined.* III, Præf. p. 29 Not. cc. *Cimbria lit.* I, 119.

⁵) *Dän. Bibl.* IV, 230—1. Zwergius, *Sjæl. Cleresi*, S. 483—4. Her berettes ogsaa, at Barth. Embs 1577 blev Lektor ved Slesvigs Domkirke og at han døde 1578; men dette Dødsaar kan ikke være rigtigt, da han 1572—85 var Visitator i Gottorp Provsti (Muhlius a. Skr. p. 151). Jensen angiver (*Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogth. II*, 480) udentvivl Embs's Dødsaar rigtig som 1587. Man kunde fristes til at antage, at ogsaa Navnet paa hans Hustru var urigtig angivet, naar man ser, at i et Brev fra en samtidig omtales »Catharina Bartholomæana» i Kolding 1570, i en Forbindelse, som gjør det rimeligt, at derved forstaaes M. Bartholomæus Embs's Hustru (Harboes Fortale til Zwergius, *Sjæl. Cler.* S. 32 Not.).

1.

1544. 10 Juli. Biskop Tilemans v. Hussens »Institution« for Nicolaus Johannis (Jensen) som Sognepræst i Vonsbæk.

Tillmannus van Hussen, der heiligen Skriff Doctor, Biskop tho Schleswig wünschet alle Christ(g)l(ö)uigen Gnade, Frede und Barmhertigkeit van Gade dem Vater durch Jesum Christum vnser einigen Heyland. Nachdem de andechtige Nicolaus Johannes nha lüde königl. Maytt unde dieser Furstendome gemene uprichtige christlicke Ordinancien rechtlich vor einen Pastoren vnde Kerckherren tho Odensbeck Kercken in deme Huusz Hadersleben geeschet ist, unde nögafflige apresentation dess Kerckspels Odensbeck my gethaget, vnde van my examinert vnde verhöret tho syner Eskinge bequeme erkennenet, vnde na gebrucke der hilligen Aposteln tho dem Prediger-Amte eme geordineret habe, vnd my nha Inholt vorgeskrevene Ordinancien tho gedachte Kercken tho instituieren gebeden, welcke ick em billig nicht wuste tho weigern, sundern uth Bevele und autoritet mynes Amtes eme tho dieser siener Eskinge hebbe bevestiget und instituert und in Krafft dieses Briueus eme dartho instituere und bestetige, dat he aldar mag dem hilligen Prediger-Amte tho der Ehr und Glorie Jhesu Christi und der hilligen christlichen Gemene Verbeterunghe und Nytte bruken, alle und jglicke de sulvigen Kercken Odensbecke Rente, Inkumpst jn Acker, Wisken, Weiden, Holtingen, Herrlichkeit unde Gerechtigheit, so ein Kerckherr van Oldinges dar gehat, gebrucket und besethen hefft, tho geneten unde gebrucken, na lüde der Ordinancien, an jeniger Insage, doch daby also, dat he sinen olden kranke Vater, so lange he lefet, in deme Predig Amte unde dienste des Kerspels, dat nene Versümenisse geschehe, truwelichen helpe, de Kercke nha synes Vaders dode so schall und mag de Tydt synes Levendes besitten, dat he in einem uprichtigen, christlichen, erlicken Levende dat wort Gades recht und reine predige, de hilligen Sacramenta Christi recht ministrire und reckinge dho, tho dem lesten dat he nene Güter der Kirchen skall verschöten, verpanden, verkopen oder in jenige maten afhendig macken, sondern velmehrre syner vermögenheit nha watt van der Kirchen afhendiget edder versett is, weder tho triven, restituieren und verbetteren sich beffittigen schal.

Des tho waren Urkunde habe ick Nicolas (!) Tillmannus Bishop upgemeldt mynes Amtes Ingeseigel wittlichen nedem vor diesen Breff hethen drucken. Actum et datum Schwavstede den teinden dag Julii Monats nach Christi unsers herren Geburth xv^c xliiij.

Nyere ikke meget nøjagtig Afskrift i Vonsbæk Kirkearkiv.

2.

1547. 15 August. Biskop Tilleman v. Hussens og det slesvigske Konsistoriums Dom i en Sag mellem M. Jesper Brochmand og D. Nicolaus Krage.

In Gades namen Amen. Nha Jesu Christi vsnes Herren gebort voffteynhundert der nha in dem souenvndevertichsten Jare, den voffteyndem Dach Montes Augusti, vth des durchleuchtigstenn, grotmechtichstenn, hoichgebornen Fursten vnde Herren, Herren Crystiann tho Dennemargken, Norwegenn, der Wennden vnde Gottenn Konninck etc., vnde der durchleuchtigenn hoichgebornen Fursten vnde Herren, Herren Johans vnde Adolffs, Eruen tho Norwegenn, Hertogen tho Slesuichk, Holstenn etc., alle gebrodere, vsnes gnedigsten vnde gnedigenn Herren, furderent her tho Hadersleuen hir mit nach vnderdeniger, gehorsamer, williger denste erbedunge einem jdern nach geboer offentlig bokennende. Die wile wy de irrige sake twyskenn Meister Jasper Brockmann, eins else kleger, vnde D. Nicolaum Kragenn ander dels else beklagter, lange verschauen vnde vpgestullet, also dat noch Doctor Nicolaus Krage in syner defension noch Meister Jasper in siner bewysinge nicht muchtet vorkortet werden; vnde Meister Jasper Doctoris Nicolai defension mit examinerde genochsame tuchgenisse na inhoide der Acta neddergelecht: wor entiegen D. Nicolaus nicht bostendiges edder richtiges vormuchte intobringenn, allein mit contumatienn, vorachtunge vnde vnduchtige, vnvontliche appellatienn sich des Rechtes entagenn; diewile D. Nicolaus Krage in allen sinen Defension tho rechte nedderuellich vnde nichtlich, inholdende besegelde vnde examinerde testimonia gefundenn, vnde dat he etwan hie beuorn sodaner sake haluen vntuchtig beruchtiget gewesen is, hebbe wy ohme tho synem Ede vnde Purgatienn nicht stedenn konenn. Sprekenn wy vor Recht: dat oftgemelt Doctor Nicolaus Krage der argenisse vnde bose daet haluen, so he in der

crystliken gemein angerichtet, vyff jar langk geystlykes amptes, ehr vnde lhene suspendert vnde entsettet sin, vnde Godt den almechtigenn vm gnade bitten, vnde boete doen, vnde sick mit gedachtem Meister Jasper van wegen Marrin Tönnys dochter vnde ehrer Fruntschup thouersonen vnde tho uordragen beflitigenn. So he ouerst disser Sententien wo vorhen nicht gehorsamen wurde, schall he als ein Contumax aller geistlichen lehne vnde amptere alle tit vorwesen sin. Vurder na disser vnser affgesprakene Sententie hefft Ko. Mt. in allen gehorsamen vnde vnderdenicheit na gegeuenn vnde bowilliget. Datum anno, die et loco ut supra.

Tilmannus ab Huessen Episcopus Schleisuicensis subscripsit hac manu sua propria.

Vnd ik Cæso Emyngius.

Et ego Bertramus Schriuer.

Et ego Reynoldus Westerholt.

Et ego Conradus Hogreue.

Nomine totius Capittuli subscripsimus.

Orig. i Kongl. Bibl., Breve til Adelens Hist. Fasc. 35.

Hertil føjes den ovenfor (S. 547 Not 4) omtalte Skrivelse fra Kurfyrsten af Brandenburg til Borgerne i Soltwedel angaaende D. Nic. Krage. Forholdet var dette: Kurfyrsten havde afsat en tidligere Superintendent i Soltwedel, fordi han havde forvoldt kirkelige Uroligheder, og forlangte nu, at Borgerne skulde antage Krage. De havde imidlertid faaet Nys om de Rygter, der gik om denne, og havde derfor henvendt sig til forskjellige om Oplysninger, bl. a. til Universitetet i Kjøbenhavn, der havde svaret dem, at vel havde der ikke været noget at udsætte paa Krages Lære og Levned, medens han var i Kjøbenhavn, men siden var han bleven beskyldt for Ægteskabsbrud, og der var gaaet Dom over ham, hvorfor de raadede Øvrigheden i Soltwedel, forat undgaa Forargelse, til hellere at se sig om efter en anden lærd Mand. Støttede til disse Oplysninger vægrede Borgerne sig altsaa ved at antage Krage, men fik nu følgende Brev fra deres Landsherre:

Joachim von G. G. Marggraf zu Brandenburg und Churfürst etc. Vnsern Grus zuvor. Lieben getrewen! Wir haben eur Schreiben belangend euren Pfarrherr entfangen und daraus vernommen, was ihr ihm von euch seines wandels und sunst begangner Untaten zu gemessen werdet, und wo wir dessen nicht bessern bericht und kundschaft betten, wäre möglichen ihr mugtet uns solches überreden. Dieweil wir aber seines Wandels auch

sunsten seiner Gelegenheit viel andern und gewissern bericht haben, fürnemlichen dass er sich an den Orten, wo er gewesen, dermassen verhalten, dass wir ihn mit grossen Vnkosten, mühe und arbeith kaum haben erbietben, hieher bringen vnd vermügen können, können wir euren Anbringen derwegen kein stat geben. Vnd zu setzen, wenn er solcher eurer bezüchtigung gleich schuldigk, ist viel besser und gelegner, dass er ein Kind gemacht, denn dass durch ihn Aufrur erwecket wurde. Wiewol er aber deshalb bei uns wol entschuldiget, so ist uns doch viel lieber, wo eins sein sollte, dass er bei euch zehn Kinder machte, denn dass er dazu sollte Vrsach geben, dass einmal aufwiegung und aufrur angerichtet, dadurch ihr allerseiten in Jammer und noth gesezet, und dass ein Spiel unter euch selbs angefangen, dass ihr und eure Kinder hernach zu beklagen hettet. Do er dann in seiner Lehr rechtschaffen und wir gewiss sind, dass er sich unser Ordnung gemäss verhalten werde, wissen wir euch keinen andern dahin zu ordnen, sondern werden vielmehr ob ihm zu halten aus allerlei bedencken verursacht. Begeren demnach gnediglich hiemit beuelend, ihr wollet ihn für euren Pfarrer und Seelsorger annemen, ehren und behalten, wie wir ihn dan dahin geordnet und daselbs wissen wollen, und euch selbs nicht etwas einbilden und bereden. Vnd wo hr euch gleich um einen andern anzunemen und in uns zu dringhen understehen woltet, ist doch unsere Meinung keinen, wenn er gleich von Wilttenberg oder Babilonien käme, dahin zugestatten, er hielte sich dann unser christlichen Ordnung gemäss. Wir wissen auch wol, dass dieses euer aller Meinung nicht sey, sondern dass ezlicher, die wir wol kennen, getrieb und anstiften sey, die allein zur Vnruhe lust haben, gegen den wir uns bei Gelegenheith wol wollen wissen zu verhalten. Welches wir euch zur Antwort, euch darnach zu richten, nicht haben verhalten wollen. Datum Cölln an der Sprew mittwochs nach Jacobi, Anno etc. Lij^o.

Joachim Kurfürst, manu propria.

Vnsern lieben getreuen Bürgermeistern und Rhatmannen nser alten Stadt Soltwedel.

Ph. W. Gercken, Diplomata Veteris Marchiæ Brandenburgensis II, 417—20.)

3.

1548. 28 Marts. Biskop Tileman v. Hussens »Institution« for Hr. Johan Witte som Sognepræst i Ulderup og Adsbøl.

Tilmannus von Husen, der heiligen Schrift Doctor, Bisschoff zu Schleszwig, wünschket allen Christlöuigen gnade vnnnd Friedte van Godte dem Vater durch Jesum Christum vnsern einigen Heylandt to vorn, hirmit vor Jdermenniglich bekennendte: Sintemahl dat Kerspel Ulterup vnnnd Atzbüel eines Kerkherrn na tödtlichem Affgang seligen Ern Peters entlediget vnnnd vaciret, vnnnd nun de Karspellüthe Ulderup vnnnd Atzbüel eintrechtig den andechtigen Ehrn Johann Witten weder vor eren Kerkherrn voceret hebben vndt an my genugsame schriftlich vnnndt durch de ersamen Vorstender dorsuluest orkundtlich gepräsentiret iss, vnnndt my, dat Jck gedachten Johannem Witten tho den gemelten beiden Kerken Ulderup vnnndt Atzbüel wolte bevestigen vnnndt instituiren, flitig gebeden, welck ich ene vth Befehl mines Ampts nicht hebbe weten tho wegeren, vpgemelten Eren Johannem Witten tho den beden Kerspeln instituiret vnnndt in Crafft düses breues instituere vnnndt beuestige, dat gemelte Er Johann Witte moge in den beiden Kerspeln Ulterup vnnndt Atsbüel dat hillige Prester Ambt tho Nütte vndt Vorbetterung der christlichen gemeine gebrucken, alle vnnndt itzlicke dersulven beiden Kerspeln Ulderup vnnndt Atzbüel Renthe, Inkumpst vnnnd Gerechtigkeith, so ein Kerckherr dar von oldings hero gehat hefft, möge hebben, gebuken vnnndt geneten na inholt düser Fürstenthumbe löffliche christliche vpperichte ordinantien, doch by also, dat gedachte Er Johan Witte in einem erlicken christlichen Leuende dat Wort Gotes recht vnnndt rein predigen, de Sacramenta Christi recht administrere, tho dem lesten dat he nene Guter der kerken schall vorsetten, vorpanden, vorbüten, vorkopen edder in jennige math affhendig macken, sunder velmehr siner Vermögenheit nah wat von der kerken affhendig edder vorsettet iss weder tho frien, restituieren vnnndt vorbettern sich beflieten schall. Ock schall gedachte Er Johann Witt vnnndt de Kerksworen der beeden Carspel Ulderup vndt Atzbüel sehligen Ern Peters nagelatenen Wedue frie folgen lathen vnnndt geuen wat dieser Fürstenthumbe vpperichte Ordinantie mitbringet vnnndt inholt. Deses in Vrkundt der Warheit hebbe ick Tilmannus von

Husen Bischof myn ingesegel nedem vor diesen Breue heten trucken, de gegeben vndt geschreuen iss tho Schleszwigk mitweckens in den hilligen Paschken Anno 1548.

Afskrift i Kgl. Bibl., Kallske Saml. 576. 4.

4.

1548. 26 September. Kongebrev til Abbeden i Ry Kloster om Klostermændenes Forhold.

Ann den apt zu Rue Closter, das die prouener sich christlich vnd gepurlich verhalten sollen. Actum Flensburg den 26 Septembris anno 1548.

Christiann etc. Nachdem wir aus gnaden etzlichen person die prouen zu jren nodturfftigen vnderhalte jnn vnserm closter Ruecloster gnedigst verstadt vndt verschryben lassen, so wollen wir vnns auch versehen, dieselben, als wir dermassen begnadett, werden sich allennt halben jn christlichen wandel der gebur vnd vnser verschreybung gemesz halten vndt erzeigen, vndt euch vndt vnser closter nicht beschwer odder jemands ergerlich sein. Als aber dannoch einsehens zur pilligkeit jn dem erfurdertt, vndt das die almussen, als wir dermassen aus gnaden verstadt, nicht misbraucht, jst demnach an euch vnser gnedigst begeren, beuelh vndt meynung, jr wollet ernstlich aufsehens haben, das die prouener sich allenthalbenn christlich vndt gepurlich verhalten vndt nicht ergerlich leben furen, auch sich vnser begnadung vnd verschreybung gemesz erzaigen. So aber vber zuuersicht bey jemands mangel befunden, dem wollet einsage thun, sich der pillikeitt zu schickenn vndt der verschreybung gemesz zu halten. Wer aber sich daruber widderig erzaigen wolt, der soll mit ewrn schreyben an vns verweist werden vndt jme ferner die prouen bis auf vnser weytern beschaid nicht volgen. Vndt haben euch sollichs aus vrsache, die vnns darzu bewegen, nicht wollen verhalten, werdett dem auch vnnachleslich nachsetzen, vndt seint euch mitt gnaden genaigt. Datum etc.

Inländisch Registrant 1548, i Thottske Saml. 827 Fol.

5.

1550. 10 September. Biskop Tileman von Hussens Ordinationsvidnesbyrd for M. Georgius Petri, der var kaldet til Sognepræst i Tønder.

Tilemannus van Husen, Bisschof tho Schleszwigk vnd der hilligen Schrift doctor, wünschet Gades gnade vnde Barmherticheit dorch Jhesum Christum vnser Heilant allen Christlouigenn birmit bekennende, dat Jegenwardige de andechtige Georgius Petri, Schleszwikes Stiftes Clerick, mit lofwerdige Tuchenisse an mi gepresenteret ist, vnd my, dat ick ehme tho dem werdigen

Prester Ampte muchte inwigen vnderdenichst gebeden; hebbe ick sine erlicke Tuchenisse (vnde also vnse heilandt Christus sprickt de Erndte ist groth vnd weinich ist der Arbeider) vnde notturft der christliken gemeine angesehen, vnde ene hute dato mit vpgelegginge der hende nha gebruke der hilligenn apostelenn tho dem gedachten hilligenn Prester Ampte hebbe jngewiget, dat he dat presterlike vnnnd Predige 'Ampte herfurder tho nutte, bate vnde vordeteringe der christliken gemene moge gebrekenn. Doch bi also dat he flitlich in der hilligenn Schrift sinem gelofte nha studere, vnnnd dat he dat Wort Gades in einem erliken cristlikenn leuende recht vnd rein predige, de Sacramenta Christi nha rechter insettinge gebruke vnnnd vth dele. Dusses alles in Orkunde der Warheit mit mines Tilemanni Husen Bischops Signet hirunder gedrucket. Actum et datum Schleszwig decima die Septembris anno etc 1550.

Afskrift fra 16de Aarh. i Gemeinsch. Arch. XXII, 18.

6.

1550. 13 Oktober. Biskop Tileman v. Hussen kvitterer for Modtagelsen af Halvdelen af den Aarspension. Hertug Frederik skulde yde ham.

Ick Tilmannus van Huessen der heiliger schrift Doctor vnd bischoff zu Schlesvick bekenne hiie mitt vor mich, uninen Erben vnd erbenamen auch sunst vor jdermenniglich, dat ick van dem durchluchtigen vnd hochgebornen fursten vnd herrn, herrn Friderich, Hartzogen zu Holstein etc. wegen der pension, so my van s. f. g. vp zwei termyn, als Michaelis vnd Osteren, vorschrieben voerden, vp heutt dato, des termins haluen, so vp Michaelis dieses funffzigsten Jhars bedaget geuesen, funffte halb hundert marck lubisch zu gueder gnuge entfangen vnd vpgebuert hebbe. Bedanke mich der fruntlich vnd guetlicher betzalunge vnd qwitire hochgemelt f. g. vnd weme der wege qwitirens nott von vpgemelten funfftehalb hunder marck desz termins halben quidit ledigen vnd loesz vor mich vnd mynen eruen, vnd hebbe des in orkundt dit alles mit myner eigen handen geschreuen, vnd myn pitzir hir vnder gedruicket. To Scleiswick Anno 1550 den 13 dach in Octobri.

Egenhändig Orig. i Geh.-Ark med paatrykt Segl, hvori staar T. H. og derunder to korslagte Nøgler.

Utrykte Pavebreve

angaaende danske Kirkeforhold

Ved Dr. L. N. Helveg.

II.

147.

Benedict XII.

28 Juli 1337.

Dispensationsbrev for Broder af Tofting (en Landsby i det sydlige Slesvig ved Tønning) og Hustru Inge, Datter af Hunvard af Tofting, der vare hinanden beslægtede i fjerde Led.

Benedictus etc. Venerabili fratri Episcopo Sleswicensi salutem etc. Petitio pro parte dilecti filij Brotheri de Toftingh laici et dilecte in Christo filie Inge nate dilecti filij Hunwardis de Toftingh tue diocesis nobis exhibita continebat, quod olim ipsi ignorantes fore aliquid obstaculum quin possent inuicem matrimonialiter copulari, in fatie ecclesie bannis ut moris ac iuris est editis, nemine se opponente, matrimonium per uerba de presenti inuicem contraxerunt, et carnali inter eos copula subsequuta, prolem inde suscepisse noscuntur, quodque postmodum ad eorum ex quadam sui confessoris informatione peruenit notitiam, quod ipsi sunt ex utroque latere quarto consanguinitatis gradu coniuncti, propter que non possunt in huiusmodi matrimonio licite remanere, dispensatione super hoc apostolica non obtenta. Quare pro parte ipsorum fuit nobis humiliter supplicatum, ut cum ex separatione ipsorum, si fieret, grauia possent exinde scandala et contentiones inter eorum amicos et consanguineos exoriri, prouidere eis super

hoc de oportune dispensationis beneficio misericorditer dignaremur. Nos igitur, qui salutem et pacem querimus singulorum, huiusmodi scandalis et contentionibus quantum cum deo possumus obuiare uolentes, huiusmodi supplicationibus inclinati fraternitati tue, de qua fidutiam gerimus in domino specialem, per apostolica scripta mandamus, quatenus, si est ita, cum eisdem Brothero et Inga, ut, impedimento huiusmodi non obstante, in dicto matrimonio licite remanere ualeant, auctoritate nostra dispenses, prolem susceptam et suscipiendam ex huiusmodi matrimonio legitimam nuntiando. Datum Auinione v. kal. Augusti pontificatus nostri anno tertio.

148.

Benedict XII.

13 Jan. 1338.

Pave Benedict XII var i sit Pontificats første Aar meget ivrig i at virke for en Reformation især af Munkeordenerne. Her er Tale om en Reformation af »de sorte Munke«, hvorved dog ikke maa tænkes paa Dominikanerne, da der som Ordenens Foresatte nævnes Abbeder, Prierer og Dekaner, men snarere paa den ældre Orden, der sædvanlig benævnedes paa den Maade, nemlig Cluniacenserne. Selve Pavens Reformations-Bulle anføres ikke, men den sendes med dette Brev til Ordenens Provindsial-Capitel for Danmark, som snart forstod.

Benedictus etc. dilectis filiis vniuersis Abbatibus, Prioribus et Decanis aliisque personis ordinis seu religionis monachorum nigrorum in proximo ipsorum prouinciali capitulo celebrando in Regno Datie congregandis salutem etc. Ad salubrem et felicem statum ordinis et religionis monachorum nigrorum paterne considerationis intuitum attentius dirigentes, pro salute et prosperitate illorum prehabita deliberatione matura, nonnulla statuta edidimus et ordinationes fecimus, que uoluimus et mandauimus, ac uolumus et mandamus ubique infra ordinem seu religionem huiusmodi perpetuis futuris temporibus firmiter obseruari, prout in eisdem statutis et ordinationibus bulla nostra munitis plenius continetur. Quocirca vniuersitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus ordinationes et statuta predicta cum multa maturitate digesta et in vnam compilationem redacta,

quam sub eadem bulla nostra uobis transmittimus, prompto et deuoto suscipientes affectu, ipsam, utpote spiritualem profectum uestrum et totius ordinis decorem respicientia memorati, efficaciter obseruetis, et quantum ad uos pertinerit fatiatis per alios obseruari, ut luceat lux uestra coram hominibus in bonis operibus, et in eis pater celestis iugiter collaudetur. Datum Auinione idus Januarij pontificatus nostri anno tertio.

149.

Benedict XII.

8 Dec. 1338.

Paveligt Afladsbrev in articulo mortis for Johan Eriksen, Herre af Borsyo, og Hustru i Odense Stift.

Benedictus etc. Dilecto filio nobili viro Johanni Erixi domino de Borsyo militi et dilecte in Christo filie nobili mulieri Gerthrudi eius vxori Othoniensis diocesis Salutem etc. Prouenit ex uestre deuotionis etc. . . . suffragetur. Nulli ergo etc. nostre concessionis et uoluntatis infringere etc. Datum Auinione vi. Idus Decembris pontificatus nostri anno quarto.

(Formularen den sædvanlige for Breve om Absolution in articulo mortis).

150.

Benedict XII.

30 Juni 1339.

Et Brev til Biskop Hellembert af Slesvig (jfr. Nr. 142 og 143), foranlediget ved et Klagemaal fra Slesvigs Domkapitel over hans Embedsførelse. Han havde paa egen Haand skjænket Kirkens Gods til sine Frænder og Venner, samt indsat Grev Geerts Broder Giselbert, udvalgt Biskop til Halberstadt, til sin Vikar og muelige Efterfølger, hvorved han i Grunden havde underlagt Kirken de verdslige Herrers Myndighed tværtimod Bestemmelsen paa det sidste Concilium i Lyon, hvilket Paven strængelig forbyder (jfr. min Kirkehist. II. S. 97).

Benedictus etc. Venerabili fratri Hellemberto Episcopo Sleswicensi etc. Ex insinuatione dilectorum filiorum . . Prepositi et . . Archidiaconi et Capituli ecclesie Sleswicensis ad apostolatus nostri non absque admirationis materia et commotionis causa peruenit auditum, quod licet dicta ecclesia per bone memorie Johannem Episcopum Slesvicensem pro-

ximum predecessorem tuum recta et gubernata laudabiliter extitisset, nec ipsius Johannis presulatus tempore fuisset aliquibus debitorum oneribus agrauata, postquam tamen ipsi ecclesie per dicti Johannis obitum tunc uacanti per felicitis memorie Johannem papam XXII predecessorem nostrum de te prouisum extitit, tuque illi fuisti prefectus in Episcopum et pastorem, tu pro uoluntatis tue utinam ordinate arbitrio, si facta insinuatis consonent, bona eiusdem ecclesie immobilia consanguineis et amicis tuis, necnon quibusdam petentibus illarum partium sine requisitione uel consensu siue assensu dictorum capituli obligasti, et nonnulla ex eis alienasti dampnose in casibus a iure nequaquam permissis, et a tuis subditis eiusdem ecclesie ratione per exactiones forsan indebitas maximas pecuniarum summas, ut creditur, extorsisti, et cum pecunias ipsas taliter extortas uel alias acquisitas te in utilitatem ecclesie prefate uelle conuertere speraretur, tu cum eis congregatis, ciuitate ac diocesi tuis dimissis, ad partes alias transtulisti et in eis de dictis pecunijs ad ad uitam tuam emisti redditus, nec ad easdem ciuitatem et diocesem, etiam per ipsos capitulum requisitus, pro reformatione ipsius ecclesie redire iam per biennium curauisti. Et quamuis nobilis vir Gerhardus comes de Halsatia predictam ecclesiam a tempore huiusmodi prouisionis et perfectionis de te factarum multipliciter oppressisset, et ad subiectionem, submissionem uel subpositionem subsequentes aspirans, dampna grauia et immensa eidem ecclesie intulisset, tu tamen et debilitate forsitan cordialis uirtutis prefatam ecclesiam eidem comiti uolens subicere, summittere, siue supponere indirecte, dilectum filium Gisbertum electum Halberstadensem, predicti comitis fratrem, tuum vicarium, immo in Episcopatu Sleswicensi uerius sucesorem, irreuocabiliter ordinasti, sibi que dictam ecclesiam, castra, munitiones et iura eius, tunc alijs minime obligata uel alienata, in spiritualibus et temporalibus, sub certa pensione annua tibi exoluenda minus prouide minusue licite commisisti, ex quibus dispendiose ac irrationabiliter per te

factis resultare noscitur, ut accepimus manifeste, quod nisi eis per apostolice sedis prouidentiam de remedio celeri occurratur, ad irreparabilis desolationis obprobrium statumque irreparabilem eorumdem iamdicta ecclesia procul dubio deducetur, nec non castrorum, munitio, bonorum et iurium ipsius ecclesie alienatio perpetua uerisimiliter formidatur, quare nobis prepositus, archidiaconus et capitulum supradicti premissa in nostram notitiam perducentes, prout ad id iuris exigentia tenebantur, deuote atque humiliter supplicarunt, ut super prenarratis apponere oportunum remedium clementer et celeriter dignaremur. Nos igitur attendentes, quod talis alienatio dicto electo per te ut preferitur facta, utpote incongrua et dampnosa, est suspecta et irrationabilis reputanda, cum per eam subintelligi ualeat, quod alienatio huiusmodi tendat ad subiectionem, submissionem et suppositionem predictorum alienatorum, que per uiam indirectam transeant in comitem prelibatum, et tales subiectiones, submissiones et suppositiones, cum ad laycos transeunt, ultimi consilij Lugdunensis constitutio penaliter detestetur, quodque alienationes perpetuas utriusque iuris censura prohibeat, licet in certis casibus et cum solennitate tunc debita relaxentur, fraternitati tue attente consulimus, et districte precipiendo mandamus, quatenus supradicta preiudicialia nunc et imposterum, et quicquid circa ea fecisti, cum celeritate oportuna realiter studeas in statum debitum reuocare, prudenter reparare ac utiliter reformare, taliter et sapienter, quod prae conditioni dicta ecclesia subiecta non remaneat ulterius, sed sua gaudeat libertate, nam quamquam benigne nostris fratribus et coepiscopis deferamus, eis tamen uel alijs contra deum deferre non intendimus nec debemus, et ex offitij nostri debito oportune obuiare tenemur, ne derogetur canonicis institutis, et cum illis derogari contingit, id in statum debitum reducatur. Sic ergo te super hijs efficaciter gerere non ommittas, quod uires super eis non excites apostolice potestatis. Datum Auinione ii Kal. Julij pontificatus nostri anno quinto.

151.

Clemens VI.

6 Febr. 1344.

Pave Clemens bringer her sin Forgjængers Pave Benedict XII's Bulle Ad regimen i Anvendelse, hvorved alle Præbender, der vare blevene ledige i Rom (apud sedem apost. vacantia s. vacatura), skulde besættes af Paven (min Kirkehist. II S. 83). Ærkebiskop Peter i Lund havde nemlig besiddet et Kanonikat i Roskilde, og da han i Rom var bleven forfremmet til Ærkebiskop i Pave Benedict's Tid (d 27. Febr. 1336, Regesta I nr. 2133), saa var ved den Leilighed hint Kanonikat blevet ledigt, og da Forgjængeren ikke i levende Live havde bestemt noget angaaende dette Kanonikat, saa bestemte Pave Clemens nu, efter Anbefaling af Kong Magnus, som dengang var Herre i Skaane, at Mathæus Petersen skulde have det, uanset at han allerede besad en Sognekirke i Lunds Stift og et Vikariat ved Lunds Domkirke.

Clemens etc. dilecto filio Mattheo Petri Canonico Roskildensi salutem etc. *Attributa tibi merita probitatis, super quibus apud nos multipliciter commendaris, exposcunt, ut personam tuam fauore specialis gratie prosequamur. Dudum siquidem felicis recordationis Benedictus papa XII predecessor noster in sui apostolatus primordijs omnes canonicatus et prebendas ceteraque beneficia ecclesiastica tunc apud sedem apostolicam quocunque modo uacantia et imposterum uacatura dispositioni sue, donec miserationis diuine clementia ipsum vniuersalis ecclesie regimini presidere concederet, reseruauit, decernens extunc irritum et inane si secus super hijs a quoquam quauis auctoritate scienter uel ignoranter contingeret attemptari, ac deinde dicto predecessore, sicut domino placuit, de hac luce subtracto, nos ad apicem summi apostolatus assumpti, vno mense a nostre promotionis exordijs tunc nondum elapso huiusmodi canonicatus et prebendas ceteraque beneficia ecclesiastica tunc apud dictam sedem quocunque modo uacantia et inantea uacatura cum similis interpositione decreti donationi nostre duximus reseruanda. Cum itaque canonicatus et prebenda ecclesie Roskildensis, quos venerabilis frater noster Petrus Archiepiscopus Lundensis olim tempore promotionis per predecessorem eundem de ipso, tunc apud sedem apostolicam personaliter constituto, facte ad*

Lundensem ecclesiam tunc uacantem in eadem ecclesia Roskildensi obtinebat, per promotionem huiusmodi et consecrationis munus de mandato dicti predecessoris et eo uiuente apud dictam sedem prefato Petro Archiepiscopo impensum apud sedem ipsam uacuisse et adhuc uacare noscantur, nos attendentes, quod de dictis canonicatu et prebenda, de quibus sic uacantibus dictus predecessor dum uixit minime ordinauit, nullus preter nos hac uice disponere potest, reservationibus et decretis obsistentibus supradictis, ac uolentes tibi premissorum meritorum tuorum intuitu nec non consideratione carissimi in Christo filij nostri Magni Regis Swetie et Norwegie illustris, nobis pro te clerico suo humiliter supplicantis, gratiam facere specialem, predictos canonicatum et prebendam, quorum fructus redditus et prouentus viginti florenorum auri de Florentia secundum taxationem decime antique ualorem annum, sicut asseritur, non excedunt, sic uacantes cum plenitudine iuris canonici ac omnibus iuribus et pertinentijs suis apostolica tibi auctoritate conferimus et de illis etiam prouidemus, decernentes prout est, irritum et inane, si secus super hijs a quoquam quauis auctoritate scienter uel ignoranter attemptatum forsitan est hactenus, uel contigerit imposterum attemptari, non obstantibus quibuscunque statutis et consuetudinibus eiusdem ecclesie Roskildensis contrarijs etc. etc. seu si super prouisionibus sibi faciendis de canonicatibus et prebendis in prædicta ecclesia Roskildensi speciales etc. litteras impetrarint etc. aut si venerabili fratri nostro . . . Episcopo et dilectis filijs Capitulo Roskildensi etc. etc., siue quod tu parochialem ecclesiam Brundby Lundensis diocesis et quandam perpetuam vicariam in ecclesia Lundensi, quarum fructus, redditus et prouentus quadraginta florenorum auri de Florentia secundum taxationem decime ualorem annum, sicut asseritur, non excedunt, nosceris obtinere. Nulli ergo etc. nostre collationis, prouisionis, constitutionis et uoluntatis infringere etc. Datum Auinione viii Idus Februar. pontificatus nostri anno secundo.

In e. m. Venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi et dilectis filijs . . Decano et Benechino Henrici canonico ecclesie Lundensis salutem. *Attributa etc. vsque* noscitur obtinere. Quocirca discretioni uestre per apostolica scripta mandamus, quatenus uos uel duo aut vnus vestrum per uos uel alium seu alios eundem Matheum uel procuratorem suum eius nomine in corporalem possessionem canonicatus etc. inducatis auctoritate nostra et defendatis inductum etc. etc. Datum ut supra.

152.

Clemens VI.

15 Aug. 1345.

Flere navngivne Kaniker og Klerke fra Lunde Kirke og Stift førte Klagemaal over en sjællandsk Lægmand Henrik Rise, der med sine Fæller havde overfaldet dem med Vold, dengang de ad Søveien vendte hjem fra Studiet i Paris, berøvet dem deres Bøger og Sager, og holdt dem i Fangenskab over eet Aar. Paven overdrog det til Biskopperne af Roskilde, Ribe og Lybek, at de alle som een eller een for alle, hvis Sagen var vitterlig, skulde gaa frem mod Voldsmændene efter Kirkelovens Strænghed (min Kirkehist. II S. 117—18).

Hertil er føiet en Omtale af tvende Breve, eet til Ærkebispem af Lund et andet til Biskoppen af Roskilde, der ligeledes give Vidnesbyrd om Tidens Voldsomhed; de handle nemlig om at rense vanhelligede Kirker og Kirkegaarde (jfr. Nr. 157).

Clemens etc. venerabilibus fratribus . . Roskildensi et . . Ripensi ac . . Lubicensi Episcopis salutem etc. Nuper dilectorum filiorum Absolonis Absolonis, Jone Nicolai, Johannis Petri et Jacobi Nicolai, canonicorum Lundensium, Laurentij Petri et Gunari de Thorlose, clericorum Lundensis diocesis, querulosa insinuatio ad nostrum deduxit auditum, quod Henricus dictus Rise, laicus Roskildensis diocesis, vna cum quibusdam alijs suis in hac parte complicitibus, diuersarum diocesium, eosdem Canonicos et clericos de studio Parisiensi per mare uersus eorum patriam redeuntes non absque manuum iniectioe, dei timore postposito, capere et libris ac rebus alijs, quos secum portabant, spoliare eosque sic captos per annum et ultra detinere ausu sacrilego presumpsit atque presumit, eosque transfert de loco ad locum, non curans ipsos eorum restituere libertati. Quare pro parte canonicorum et clericorum predictorum fuit nobis

humiliter supplicatum, ut aduersus ipsius Hinrici proteruiam prouidere ipsis de oportuno remedio dignaremur. Quocirca fraternitati uestre per apostolica scripta mandamus, quatenus uos uel duo aut vnus uestrum per uos uel alium seu alios, si de huiusmodi manuum iniectioe, captioe et detentioe uobis constiterit, eundem Hinricum ac generaliter omnes alios et singulos dictorum canonicorum et clericorum detentores tamdiu appellatione remota excommunicatos publice nuntietis, et faciatis ab omnibus artibus euitari, donec ipsi detentores eosdem canonicos et clericos pristinae restituerint libertati, et tam Hinricus quam detentores predicti passis iniuriam satisfecerint competenter, et cum uestrarum testimonio litterarum ad sedem uenerint apostolicam absoluendi, super alijs uero partibus conuocatis audiatis causam et appellatione remota sine debito decidatis, facientes quod decreueritis per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari. Testes autem qui fuerint nominati, si se gratia, odio uel timore subtraxerint, censura simili, appellatione cessante, compellatis ueritati testimonium perhibere. Datum Auinione XVIII kal. Septembris pontificatus nostri anno quarto.

19 Aug. 1345.

Petro Archiepiscopo Lundensi de reconciliatione ecclesiarum et cimiteriorum uiolatorum (sædvanlig Formular). Datum Auinione XIII kal. Sept. an. IV.

31 Juli 1345.

Jacobo Episcopo Roskildensi, eiusdem tenoris. Auinione II kal. Augusti ann. IV.

153.

Clemens VI.

20 Sept. 1345.

Biskop Henrik Warendorp af Slesvig førte Klagemaal over, at geistlige og verdslige Herrer havde bemægtiget sig Bispesædets Gaarde og Rettigheder og tilføiet Biskoppen personlige Krænkelser. Paven overdrog det til Provsterne af Stade og Eutin at forhjælpe ham til hans Ret (min Kirkehist. II S. 116).

[Clemens etc.] dilectis filijs . . Stadensi et . . Vtinenti prepositis Bremensis et Lubicensis diocesis ac . . thesaurario

Lubicensium ecclesiarum salutem etc. Sane venerabilis fratris nostri Henrici Episcopi Sleswicensis conquestione percipimus, quod nonnulli archiepiscopi, episcopi alique ecclesiarum prelati et clerici ac ecclesiastice persone tam religiose quam etiam seculares, nec non duces, marchiones, comites, barones, nobiles, milites et laici, communia ciuitatum, vniuersitates opidorum, castrorum, villarum et aliorum locorum et alie singulares persone ciuitatum et diocesum et aliarum partium diuersarum occuparunt et occupari fecerunt castra, villas et alia loca, terras, domos, possessiones, iura et iurisdictiones, necnon fructus et . . . et nonnulla alia bona mobilia et immobilia, spiritualia et temporalia ad mensam suam episcopalem Sleswicensem spectantia et ea detinent . . . nonnulli non formidant eidem Episcopo . . . molestias inferre etc. Quare dictus Episcopus nobis humiliter supplicauit . . . ut prouidere sibi super hoc paterna diligentia curaremus (Overdr. af Jurisdiet. med den sædv. Formular). Datum apud Villamnovam Auinionensis diocesis XII kal. Oct. an. IV.

154.

Clemens VI.

5 Nov. 1345.

Biskop Henrik Warendorp (jfr. Nr. 153) havde tidligere haft et Kanonikat ved Frue Kirke i Hamborg; da det var bleven ledigt ved hans Forfremmelse til Bispesædet, overdrog Paven det nu til en Præst Gerhard af Lybek.

Supplicat S. V. deuotus vester orator Gerhardus de Lubbe presbiter, quatenus sibi specialem gratiam facientes, eidem de canonicatu et prebenda in ecclesia beate Marie Hamborch Bremensis diocesis uacantibus uel uacaturis in Curia Romana per munus consecrationis Henrici de Warendorp nunc Episcopi Sleswicensis per sedem apostolicam promoti cum omnibus iuribus et pertinentijs suis misericorditer dignemini prouidere, non obstante quod eidem Gerardo de canonicatu et prebenda sacerdotali in ecclesia Maguntinensi extilit prouisum, qui non habent curam annexam, et quod in forma communi pauperum

auctoritate litterarum vestrarum ad collationem Episcopi Mindensis, cum cura uel sine cura, beneficium ecclesiasticum noscitur expectare, quas gratias dignemini in suo robore reseruare cum alijs oportunis ac executoribus etc. — fiat R.

Et quod transeat sine alia lectione — fiat R.

Datum Avinione Non. Nouembr. anno quarto.

155.

Clemens VI.

11 Sept. 1347.

Forskjellige Begjæringer, Kong Valdemar havde at fremføre med en Sendelse til Pavehoffet i Avignon. Først begjærer han Afløsning af Band fordi han med sine Venner uden Tilladelse havde besøgt den hellige Grav (jfr. Nr. 156). Dernæst begjærer han forskjellige gejstlige Forfremmelser for sine Venner, som rigtignok slet ikke angaar danske Præbender. men ere dog af Betydning i Danmarks Historie, fordi de tyde paa, at Valdemar som Slavernes Konge bevarede en vis Overhøjhed over Lande, der ligge udenfor Danmarks Grændser, især i Nordtyskland, men ogsaa i Flandern. For sin Kantsler af Verden Stift begjærer han Sognekirken i Witstock; for sin Tjener Diderik Cosvelt af Lybek Stift begjærer han et Kanonikat i Lybek, for sin Tjener Johannes Hvid begjærer han et Kanonikat i Brügge.

Supplicat S. V. deuotus uester filius Waldemarus Danorum Slaorumque Rex et dux Esthonie, quod cum ipse sine S. V. licencia speciali et (sic), dominicum saluatoris sepulcrum, cum quibusdam familiaribus suis, non in contemptum clauium sancte matris ecclesie sed deuotionis affectu, peregre sit profectus, timet se ob hoc excommunicationis sententiam incurrisse, supplicat igitur S. V., quatenus sibi et dictis familiaribus suis de debite absolutionis beneficio dignemini misericorditer prouidere ut in forma — fiat per diocesem in forma R.

Item supplicat S. V. idem Rex, quatenus sibi in personam dilecti cancellarij sui Henrici, aduocati clerici Verdensis diocesis, specialem gratiam facientes de parochiali ecclesia opidi Wistoch prepositura vocata Huelbergensis diocesis consueta ab olim clericis secularibus assignari, que per obitum Ottonis ultimj rectoris secularis et prepositi inibi, qui extra Romanam curiam diem clausit extremum, et tanto tempore vacasse, quod (sic) adhuc vacare dinosci-

tur, quod eius collatio iuxta Laterani statuta concilij est hac vice ad sedem apostolicam legitime deuoluta, licet dicta parochialis ecclesia prepositura vocata per quendam Bernardum regularem Huelbergensis ecclesie canonicum Premonstratensis ordinis de facto detinetur occupata et per quendam episcopum Huelbergensem mense prepositi et capituli Huelbergensis ecclesie predictae dicatur vnita, et tamen non per sedem apostolicam confirmata, eidem Henrico cum omnibus iuribus et pertinencijs suis dignemini prouidere, non obstante quod idem Henricus ecclesiam parrochiam in Saltum Burglanensem, et canonicatum sub expectatione prebende maioris, ecclesie Hamburgensis, Bremensis diocesis, noscitur obtinere, cum omnibus non obstantibus et clausulis oportunis ac executoribus — fiat R.

Item supplicat idem Rex, quatenus dilecto familiari suo Thiderico Cosuelt clerico Lubicensi specialem gratiam facientes de canonicatu ecclesie Lubicensis, in qua maiores, medie, minores et infime prebende existunt, necnon de celleraria eiusdem ecclesie ex resignatione dudum Andree Stephani, ultimi cellerarij, inibi vacante, cuius collatio iuxta Lateranensis statuta concilij est hac vice ad sedem apostolicam legitime deuoluta, que (sic) in eadem ecclesia simplex officium, et sine cura existit, eiusque fructus annuj summam xx. florenorum non excedunt, dignemini prouidere, et vnam de dictis prebendis inibi vacantibus, eciam si illa maior, media, minor uel infima existat, dicto Thiderico conferendam donationi apostolice dignemini reseruare, cum accept. etc., non obstantibus consuetudinibus seu statutis, quibus caueri dicitur in ecclesia eadem, quod nullus inibi vnam de maioribus prebendis valeat obtinere, nisi prius gradatim de infimis, minoribus et medijs ascendat ad maiores, seu dictam cellerariam obtinere, nisi actu canonicatus vna de dictis prebendis prebendatus existat, cum omnibus non obstantibus et clausulis oportunis ac executoribus — fiat R.

Item supplicat S. V. idem Rex, quatenus dilecto familiari Johanni Albo clerico Tornacensi specialem gratiam

facientes de canonicatu ecclesie sancti Donatiani Brugensis dicte diocesis, eidem Johanni dignemini cum plenitudine juris canonici prouidere, prebenda uero uacante uel proximo vacatura in eadem eidem Johanni conferendam donationi apostolice reseruare. Cum acceptatione, inhibitione, decreto et clausula anteferri et cum omnibus aliis non obstantibus et clausulis oportunis ac executoribus — fiat R.

Et quod transeat sine alia lectione — fiat R.

Datum Auinione III Idus Septembr. anno sexto.

156.

Clemens VI.

11 Sept. 1347.

Paven overdrager det i dette Brev til Biskoppen af Roskilde at l se Kong Valdemar af den Band, han er kommen i, fordi han med sine F ller uden Tilladelse har bes gt den hellige Grav.

Clemens episcopus, seruus seruorum dei, venerabili fratri . . . Episcopo Roskildensi salutem etc. Significauit nobis eximius princeps Waldemar Rex Danorum et Slauorum illustris, quod ipse dudum vna cum quibusdam familiaribus suis deuocionis feruore accensus sepulcrum dominicum et alia oratoria terre sancte, licentia sedis apostolice super hoc non petita nec obtenta, non tamen alias in contemptum clauium, uisitauit, propter quod ijdem Rex et familiares excommunicationum sentencias et alias penas in tales generaliter promulgatas incurrisse noscuntur. Quare nobis dictus Rex pro se et familiaribus predictis humiliter supplicauit, ut prouidere eis super hoc de absolucionis beneficio a predictis sentencijs misericorditer dignaremur, nos igitur attendentes deuocionem sinceram, quam idem Waldemar Rex ad nos et Romanam ecclesiam gerere dinoscitur, ipsius Regis supplicationibus huiusmodi inclinati, fraternitati tue, de qua plenam in domino fiduciam obtinemus, per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus auctoritate apostolica prefatos Regem et familiares suos, si hoc humiliter petierint, ab excommunicationum sententijs et penis alijs, quas propter premissa, ut premittitur, incurrerunt, iuxta ecclesie formam absoluas, ac iniungas

eorum cuilibet pro modo culpe penitentiam salutarem et alia, que de iure fuerint iniungenda, prout ipsorum animabus (sic) saluti uideris expedire. Datum Auinione III Idus Septembr. anno sexto.

157.

Clemens VI.

26 Januar 1349.

Angaaende Vanhelligelse af Kirker og Kirkegaarde i Slesvig Stift. Paven bemyndiger Biskop Henrik til at maatte lade Renselsen udføre af en dertil beskikket Præst, naar han selv er forhindret, kun at Vandet, der bruges, iforveien er indviet af ham eller en anden Biskop.

Clemens Episcopus seruus seruorum dei venerabili fratri . . Episcopo Sleswicensi salutem et cetera. Tue deuocionis precibus benignum impertientes assensum libenter illa tibi concedimus gratiose que tue quietis commodum respicere dinoscuntur. Cum itaque, sicut pro parte tua fuit propositum coram nobis, sepe contingat, ecclesias et cimiteria tuarum ciuitatum et diocesum per effusionem sanguinis uel seminis uiolari, que non potes reconciliare commode per te ipsum, nobis humiliter supplicasti, ut prouidere tibi super hoc de oportuno remedio dignaremur, nos itaque tuis supplicationibus inclinati, quod ecclesias et cimiteria supradicta per aliquem sacerdotem ydoneum reconciliare valeas, quoties fuerit oportunum, aqua prius per te uel alium antistitem, ut moris est, benedicta, presencium tibi auctoritate concedimus facultatem, per hoc autem constitutioni, que id precipit per episcopos tantum fieri, nullum volumus imposterum preiudicium generari, presentibus post quinquennium minime valituris. Datum Avininone VII kal. Februarij pontificatus nostri anno septimo.

158.

Clemens VI.

25 Mai 1349.

Anbefalingsbreve for nogle af Kong Valdemars Klerke; for hans Protonotarius Henrik, at han maatte faae et Præbende i Verden (jfr. 160), for hans Kapellan Hartvig de Salina, Diderik de Monte og Johan Warendorp.

Supplicat S. V. deuotus filius uester Waldemar Rex Dacie, quatenus sibi et familiaribus suis, tempore guerrarum

lacticinia in diebus jejunijs, nec non religiosis mensam suam visitantibus esum carnijs, contraria consuetudine uel statuto non obstante, dignemini indulgere ut in forma — fiat in forma R.

Item quatenus dilecto prothonotario suo Henrico aduocatj de canonicatu et prebenda et archidiaconatu in Sociu (?) vacantibus in ecclesia Verdensi per obitum Gotfridi de Worpe, etiam si fuerint reseruate et curam habeant animarum, dignemini prouidere, non obstante quod canonicatum et prebendam in ecclesia Hamburgensi obtineat, cum executoribus et alijs non obstantibus et clausulis oportunis — fiat R. et sine alia lectione fiat R. Datum Auinione VIII kal. Junij anno octauo.

Supplicat S. V. reuerens, fidelis et deuotus filius uester Waldemar Rex Dacie, quatenus dilecto Capellano suo Artwico de Salina, bacalaureo in legibus, de parochiali ecclesia in Vlsen., que prepositura uulgariter nuncupatur, cum vacabit per confirmationem Hermanni Migebm (?), qui illam obtinet, qui est electus in prepositum monasterii sanctimonialium in Ebbeckestorpe, Verdensis diocesis, uel per assecucionem uel quouismodo aliter preterquam per mortem eiusdem Hermanni mandare dignemini prouidere etc. ut in forma etiam si fuerit reseruata — fiat R.

Item quatenus dilecto capellano suo Thiderico de Monte de canonicatu sub expectatione prebende et dignitatis seu officij vacan. seu vac. (?) in ecclesia Verdensi dignemini prouidere cum non obstantibus et clausulis oportunis — fiat R.

Item quatenus dilecto suo clerico Johanni Warendorp de canonicatu sub expectatione prebende in ecclesia Swerinensi, in qua sunt prebende maiores, medie et minores, dignemini prouidere, non obstantibus consuetudine seu statuto dicte ecclesie, quod nullus possit ibidem prebendam maiorem assequi, nisi gradatim de minoribus ad medias et de medijs ad maiores ascenderit, cum alijs non obstantibus

et clausulis oportunis etc. — fiat R. sine alia lectione et quod possunt in vicecancellaria non obst. nominare — fiat R.

Datum Auinione VIII kal. Junij anno octauo.

159.

Clemens VI.

2 Mai 1350.

Om forskjellige Ombytninger af geistlige Embeder gjennem Pavens Notarius Vilhelm de Bordis, af hvilke dog kun anføres, at Nicolaus Geertsen, Kantor i Slesvig, byttede med Eckard de Revenelo, som var Provst for Ærø og Taasinge (Doslandia eller Thoslandia; jfr. Script. VII p. 524 og 583.

Rotulus permutacionum.

Sanctissime pater, dignetur S. V. prouidere infrascriptis personis de beneficijs inferius nominatis vacantibus per resignationis factis (?) causa permutacionis in manibus domini Guillelmi de Bordis, S. V. notarii recipien. easdem de mandato S. V. viue vocis oraculo sibi facto, reseruacionibus vestris specialibus non obstantibus cum alijs non obstantibus in vicecancellaria vestra exprimes (sic). — (4 Stykker).

Item, simili modo cum Nicholaus Gerardi cantor ecclesie Slewicensis et Echardus de Reuenelo, prepositus insularum Erre et Doslandie, Othoniensis diocesis, videlicet idem Nicolaus cantor et canonicus predictus Slewicensis ecclesie per Henricum de Vemerem, et dictus Echardus per se ipsum dicta eorum beneficia in manibus prefati domini Guillelmi recipientes etc. resignauerint, dignetur S. V. de cantoria canonicatu et prebenda Slewicensi Echardo, et de prepositura insularum Nicolao predictis prouidere cum non obstantibus etc. ut supra. — (29 Stykker). Fiat pro omnibus suprapositis, non obstantibus reseruacionibus specialibus per nos factis et aliter in forma R. Sine alia lectione fiat R.

Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis VI. Non. Majj anno octauo.

160.

Clemens VI.

22 Juni 1350.

En lille Tilsætning til Henriks Beskikkelse (Nr. 158), at han nemlig med Archidiakonaten i Verden maatte forbinde Sognekirken i Stege i Roskilde Stift, som han tidligere besad.

Dignetur S. V. in litteris gratie facte Henrico aduocati (!) prothonotario domini Regis Dacie ad instanciam dicti Regis de canonicatu et prebenda et archidiaconatu Soccerum (?) vacantibus in ecclesia Verdensi, mandare aponi (sic) istam clausulam, Non obstante quod ad ecclesiam parrochiam Steek Roskildensis diocesis per dictum Regem Dacie fuerit presentatus, et sub eadem data, necnon et quod eandem ecclesiam vna cum dicto archidiaconatu possit in simul licite retinere, et illam cum alia permutare, seu illa dimissa aliam retinere, si sibi aliter canonice conferatur, dignetur uestra S. dispensare, constitutionibus contrarijs non obstantibus quibuscumque ut in forma — fiat et dispensamus R. Et sine alia lectione — fiat R. . . Datum Auinione X. kal. Julij anno octauo.

161.

Olemens VI.

20 Oct. 1351.

En Klerk af Roskilde, Gerhard Nielsen, fik pavelig Stadfæstelse paa Hammer Sognekald, skjøndt Biskoppen af Roskilde tidligere havde beskikket ham til Præst i Haraldsted. Han var Præstesøn, men havde faaet pavelig Dispensation.

Significat S. V. Gerardus Nicolay clericus Roskildensis diocesis, quod olim super defectu natalium, quem patitur de presbitero genitus et soluta, fuit per sedem apostolicam dispensatum, ut ad omnes ordines promoueri et beneficium ecclesiasticum etiam curatum obtinere valeret, et subsequenter diocesanus suus quondam Episcopus Roskildensis sibi curatam ecclesiam Konigsharald stethe dicte diocesis vacantem contulit, sed eadem die statim de mandato dicti episcopi idem clericus ipsam ecclesiam, cuius aliter corporalem possessionem non intrauit, ex causa permutacionis resignauit, et consequenter idem episcopus dicto clerico curatam ecclesiam Hammer dicte diocesis contulit ex dicta causa, cuius possessionem est assecutus, et fructus ex ea percepit, ipsamque possidet pacifice et quiete, sed propter dubium facti huiusmodi se non fecit ad aliquem sacrum ordinem promoueri, vnde S. V. supplicat, quatenus ad ob-

struenda ora obloquentium ipsum habitare dignemini ac ipsum decernere et declarare dictam ecclesiam Hammer sibi ut premittitur collatam posse licite retinere, et fructus ei remittere, secum de vberiori dono gratie dispensando, quacunq[ue] constitutione, statuto et consuetudine non obstante, vel sibi de nouo, si indiget, prouidere de ipsa cum clausulis et obstantibus oportunis ac executoribus ut in forma — fiat R. Sine lectione R.

Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis XIII kal. Nouembr. anno decimo.

162.

1352.

En Opgjørelse af en pavelig Indsamler Johannes Guilaberti angaaende Udbyttet af Indsamlingen i de nordiske Riger.

Collector Dacie Suessie etc.

Anno a natiuitate domini millesimo trecentesimo quinquagesimo secundo indictione quinta pontificatus domini nostri anno decimo. Die xii mensis Januarij recepti fuerunt a domino Johanne Guilaberti, collectore fructuum beneficiorum ecclesiasticorum ac reddituum ad cameram apostolicam pertinentium in Regnis Dacie, Suessie, Norwegie, Gocie et Scanie et alijs terris auctoritate apostolica deputato de pecunijs per eum in dicta collectoria sua receptis et recollectis ad cameram apostolicam pertinentibus, ipso manualiter soluente et assignante . . . m. c. flor. de flor. bonis. viii^o de sma. flor.

163.

Innocents VI.

2 Juli 1354.

Pave Clemens VI havde reserveret Slesvig Bispedømme, men efter Biskop Henriks Død valgte Kapitlet uden at kjende hiin Reservation en Kannik Nicolaus til Biskop, som derpaa erholdt Stadfæstelse af sin nærmeste Foresatte, Ærkebiskoppen af Lund. Men Pave Clemens erklærede paa Grund af Reservationen hint Valg for ugyldigt og beskikkede Theodorik fra Minden, Biskop i Sarapta, til Biskop i Slesvig. Saaledes stod Sagen til Pave Clemens VI's Død, og hans Efterfølger opgav ikke Fordringen, men løste Knuden saaledes, at den nævnte Theoderik blev løst fra sit Forhold til Slesvig og beskikket til Biskop i

Minden, medens Pave Innocents i det foreliggende Brev ved pavelig Provision beskikker Nikolaus til Biskop i Slesvig (jfr. min Kirkehist. II S. 136—37, hvor Brevet dog er dateret 2 Juli 1355 istedenfor 1354.

Innocentius etc. venerabili fratri Nicolao Episcopo Sleswicensi salutem etc. Ecclesiarum omnium licet immeritis nobis cura commissa nos angit et pulsatur insultibus successivis, ut circa eas precipue, que suis sunt destitute pastoribus, sic nostre diligencie studio intendamus, quod ecclesie ipse pro defectu pastorum non ledantur sed in suis juribus et libertatibus spiritualiter et temporaliter prosperentur et continue auctore domino proficiant incrementis. Dudum siquidem felicitis recordationis Clemens papa VI predecessor noster, intendens ecclesie Sleswicensi, cuius regimini bone memorie Henricus Episcopus Sleswicensis tunc presidebat, cum illam vacare contingeret, per apostolice sedis providentiam utilem et ydoneam preesse personam prouisionem ipsius ecclesie ordinationi et dispositioni sue specialiter ea vice reseruans, decreuit extunc irritum et inane, si secus super hijs a quaquam auctoritate scienter uel ignoranter contingeret attemptari, postmodum uero dicta ecclesia per ipsius Henrici Episcopi obitum, qui extra Romanam curiam diem clausit extremum, uacante, dilecti filij . . capitulum ipsius ecclesie reseruacionem et decretum predicta, ut asseritur, ignorantes te tunc canonicum ecclesie predictae in presbiteratus ordine constitutum in episcopum Sleswicensem licet de facto concorditer elegerunt, tuque reseruacionis et decreti predictorum etiam, ut asseris, inscius huiusmodi electioni illius tibi presentato decreto de facto etiam assentiens obtinuisti eam a venerabili fratre nostro . . Archiepiscopo Lundensi Metropolitano tuo de facto etiam confirmari et tibi per eundem Archiepiscopum alias tamen canonicè munus consecrationis impendi te administrationi ipsius ecclesie in spiritualibus et temporalibus immiscendo et deinde dictus predecessor uacatione ecclesie predictae et alijs premissis fidedignis relatibus intellectis prefatas electionem et confirmationem, utpote post et contra

reservationem et decretum ipsius attemptatis reputans, prout erant, irritas et inanes, ad prouisionem ecclesie predictae, de qua nullus preter eum ea uice disponere potuerat neque poterat, reservatione et decreto obsistentibus supradictis, solícite cogitans, venerabilem fratrem nostrum Theodericum Mindensem tunc Saraptensem Episcopum a vinculo, quo Saraptensi ecclesie, cui tunc preerat, tenebatur de fratrum suorum consilio, de quorum numero tunc eramus, et apostolice potestatis plenitudine absoluens ipsum, ad ecclesiam Sleswicensem predictam transtulit, preficiens eum dicte Sleswicensi ecclesie in episcopum et pastorem, curam et administrationem ipsius sibi in spiritualibus et temporalibus committendo, tuque propterea nullius ecclesie Episcopus remansisti, et subsequenter dicto predecessore sicut domino placuit de hac luce subtracto, nos diuina fauente clementia ad apicem summi apostolatus assumpti prouisiones omnium ecclesiarum cathedralium tunc apud sedem predictam uacantium et imposterum uacaturarum ordinationi et dispositioni nostre cum similis interpositione decreti duximus reseruandas, et deinde dicta Sleswicensi ecclesie ex eo pastoris solatio destituta, quod nos prefatum Theodericum episcopum Mindensem apud sedem eandem constitutum a vinculo, quo dicte Sleswicensi ecclesie, cui tunc preerat, tenebatur, de fratrum ipsorum consilio et apostolice potestatis plenitudine absoluentes ipsum ad prefatam Mindensem ecclesiam tunc uacantem duximus transferendum, preficiendo eum dicte Mindensi ecclesie in episcopum et pastorem, nos ad prouisionem ipsius Sleswicensis ecclesie, de qua nullus preter nos hac uice disponere potuit neque potest reservatione et decreto nostris obsistentibus supradictis, ne ipsa Sleswicensis ecclesie longe uacationis subiaceret incommodis, paternis et solícitis studijs intendentes ad te, cui de litterarum scientia, uite ac morum honestate et alijs multiplicium uirtutum meritis apud nos fidedigna perhibentur testimonia, pro quo etiam capitulum predicti per eorum patentes litteras nobis humiliter supplicarunt conuertimus

oculos nostre mentis, cupientes igitur eidem Sleswicensi ecclesie, talem preficere personam, que sciret, uellet et posset eam preseruare a noxijs et aduersis ac in suis manutenere iuribus et etiam adaugere, post deliberationem, quam super hijs cum nostris fratribus habuimus diligentem, de persona tua prefate Sleswicensi ecclesie de fratrum nostrorum consilio auctoritate apostolica prouidemus, teque illi preficimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem ipsius Sleswicencis ecclesie tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie comittendo, et nichilominus consecrationis munus tibi, ut predicatur, impensum, et que per te circa administrationem Sleswicencis predictae alias rite acta sunt, auctoritate predicta ex certa scientia approbamus, In illo qui dat gratias et largitur premia confidentes, quod prefata Sleswicencis ecclesia per tue diligentie ministerium fructuosum sub tuo felici regimine, dextera domini tibi assistente propicia, salubriter et prospere dirigetur. Quocirca fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatenus ad eandem Sleswicensem ecclesiam cum gratia nostre benedictionis accedens curam et administrationem predictas sic geras sollicite, fideliter et prudenter, quod prefata Sleswicencis ecclesia gubernatori utili et fructuoso administratori gaudeat se commissam ac bone fame tue odor ex laudabilibus actibus tuis latius diffundatur, tuque preter premium retributionis eterne nostram et eiusdem sedis gratiam ulterius consequi merearis. Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis vi. Non. Julij pontificatus nostri anno secundo.

In e. m. dilectis filijs . . . capitulo ecclesie Sleswicensi salutem etc. Ecclesiarum omnium etc. *usque* et prospere dirigetur. Quocirca vniuersitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus eidem Nicolao episcopo tanquam patri et pastori animarum uestrarum humiliter intendentes ac exhibentes sibi obedientiam et reuerentiam debitam et deuotam eius salubria monita et mandata suscipiatis humiliter et efficaciter adimplere curetis, alioquin sententiam, quam idem Nicolaus episcopus rite tulerit in rebelles, ratam habebimus et faciemus auctore domino

usque ad satisfactionem condignam inuiolabiliter obseruari. Datum ut supra.

In e. m. dilectis filijs clero ciuitatis et diocesis Sleswicensis salutem etc. Ecclesiarum etc. Quocirca discretioni vestre per apostolica scripta etc. ut supra.

In e. m. dilectis filijs populo ciuitatis et diocesis Sleswicensis salutem etc. Ecclesiarum etc. Quocirca vniuersitatem vestram rogamus et hortamur attente, per apostolica vobis scripta mandantes, quatenus eundem Nicolaum Episcopum tanquam patrem et pastorem animarum vestrarum deuote suscipientes ac debita honorificentia prosequentes ipsius salubribus monitis et mandatis humiliter intendatis, ita quod ipse in uobis deuotionis filios et uos subsequenter in eo patrem inuenisse beniuolum gaudeatis. Datum ut supra.

In e. m. venerabili fratri . . Archiepiscopo Lundensi salutem etc. Ad cumulum tue cedit salutis et fame, si personas ecclesiasticas, presertim pontificali dignitate preeditas, diuine propiciationis intuitu oportuni presidij et fauoris gratia prosequaris. Dudum siquidem felicis recordationis etc. *usque dirigitur*. Cum igitur, ut prefatus Nicolaus Episcopus in commissa sibi dicte ecclesie Sleswicensis cura facilius proficere valeat, fauor tuus esse sibi noscatur plurimum oportunus, fraternitatem tuam rogamus et hortamur attente, per apostolica tibi scripta mandantes, quatenus N. episcopum et Sleswicensem sibi commissam ecclesiam prelibatos, habens pro nostra et dicte sedis reuerentia propensius commendatos, in ampliandis et conseruandis iuribus suis sic cum tui fauoris presidio prosequaris, quod ipse per tue auxilium gratie se possit in commisso sibi sepefate ecclesie regimine utilius exercere, tuque diuinam misericordiam et dicte sedis beniuolentiam exinde valeas vberius promereri. Datum ut supra.

164.

Innocents VI.

7 Sept. 1355.

Dette og de følgende Numre (164—72) indeholde forskjellige pave-lige Gunstbeviisninger mod Kong Valdemar, i Anledning af den Sendefærd, som dengang var i Avignon (see min Kirkehист II S. 140 fgd.). Ved dette Brev fik Kongen Tilladelse til at besætte to Præbender i Lunds Domkapitel og ligesaamange i Slesvig Domkapitel efter eget Tykke.

Ny kirkehист. Saml. IV

37

Innocentius etc. venerabili fratri . . Episcopo Ripensi salutem etc. Eximie deuotionis sinceritas, quam carissimus in Christo filius noster Woldemarus Rex Dacie Illustris ad nos et Romanam gerit ecclesiam, sublimis quoque eius status eminentia promeretur, ut non solum ipsum sed etiam personas sibi deuotas specialibus fauoribus et gratijs prosequamur; volentes igitur premissorum intuitu eiusdem Regis honorare personam et per honorem sibi exhibitum eciam alijs prouideri, fraternitati tue, de qua fiduciam in domino gerimus specialem, per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus hac uice dumtaxat auctoritate nostra duabus in Lundensi et totidem alijs personis ydoneis in Slewicensi ecclesijs, quas dictus Rex duxerit nominandas, si eas ad id post diligentem examinationem ydoneas esse repereris, super quo tuam conscientiam oneramus, earum uidelicet singulis singulos canonicatus ecclesiarum predictarum cum plenitudine iuris canonici conferas et prouideas eciam de eisdem, faciens auctoritate predicta personas ipsas uel procuratores ipsarum pro eis in dictis ecclesijs in canonicos recipi et in fratres, stallo eis in choro et loco in capitulo ecclesiarum ipsarum cum plenitudine iuris canonici assignatis. Ac nichilominus duas prebendas in singulis eisdem ecclesijs, si que uacant ad presens uel cum uacauerint in eisdem, quarum singulis singule prefate persone per se uel procuratores suos ad hoc uidelicet ab eorum singulis legitime constitutos infra vnus mensis spacium, postquam personis uel procuratoribus predictis de ipsarum prebendarum uacatione constiterit, duxerint acceptandas, conferendas uidelicet singulas singulis personis eisdem post acceptationem huiusmodi cum omnibus iuribus et pertinentijs suis donacioni tue eadem auctoritate reserues, districtius inhibens venerabilibus fratribus nostris . . Lundensi et . . Slewicensi episcopis et dilectis filijs capitulis predictarum ecclesiarum etc., ne de illis etc. disponere quoquomodo presumant etc., non obstantibus etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis vii Idus Septembris pontificatus nostri anno tercio.

165.

Innocents VI.

7 Sept. 1355.

Ved dette Brev fik Kongen Tilladelse til at lønne otte Klerker, der hørte til hans Bord, med kirkelige Beneficier, saaledes at de maatte oppebære Indtægterne i otte Aar, uden at det maatte forlanges af dem, at de skulde residere.

Innocentius etc. carissimo in Christo filio Woldemaro Regi Dacie Illustri salutem etc. Quanto maioris deuocionis affectum apud deum et apostolicam sedem geris, tanto fauorabilius super hijs, que uotis tuis placita fore conspiciamus, apostolice benignitatis gratiam aperimus. Hinc est quod nos tuis supplicationibus inclinati deuocioni tue auctoritate presencium indulgemus, ut octo clerici familiares tui domestici continui commensales presentes et posteri tuis obsequijs insistentes, quos duxeris eligendos, fructus, redditus et prouentus omnium beneficiorum suorum ecclesiasticorum, que in quibuscunque ecclesijs siue locis obtinent et imposterum obtinebunt, cum ea integritate usque ad octo annos libere percipere ualeant, cotidianis distribucionibus dumtaxat exceptis, cum qua illos perciperent, si in ecclesijs siue locis, in quibus illa obtinent seu obtinebunt imposterum ut prefertur, personaliter residerent, et ad residendum interim in eisdem minime teneantur, neque ad id a quoquam inuiti ualeant coartari, non obstantibus si dicti clerici in eisdem ecclesijs uel earum aliqua primam non fecerint personalem residentiam consuetam, et quibuscumque statutis et consuetudinibus ipsarum ecclesiarum contrarijs, iuramento, confirmatione apostolica uel quacumque alia firmitate uallatis, etiam si dicti clerici de illis seruandis, et non impetrandis litteris apostolicis contra ea, et ipsis litteris non utendo etiam ab eis uel alijs impetratis per se uel procuratores suos prestiterint, uel eos in antea prestare contigerit forsitan iuramentum etc. etc., prouiso quod beneficia huiusmodi debitis interim non fraudulentur obsequijs, sed per bonos et sufficientes vicarios, quibus de beneficiorum ipsorum prouentibus necessaria congrue ministrentur, deseruiatur inibi laudabiliter in diuinis. Nulli ergo etc. nostre conces-

sionis infringere etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis vii Idus Septembris pontificatus nostri anno tercio.

In e. m. dilectis filijs . . Sleswicensi et Roskildensi ac . . Ripensi prepositis ecclesiarum salutem etc. Datum ut supra.

166.

Innocents VI.

7 Sept. 1355.

Forskjellige andre pavelige Gunstbeviisninger: at Kongen med sin Huusstand maatte lade læse Messe, om han end kom paa Steder hvor der var kirkeligt Forbud, medmindre han selv eller nogen af hans Huusstand havde givet Anledning til Forbudet; at Kongen, hans Dronning og hans Børn maatte besøge Nonneklostrene, kun maatte de ikke holde Maaltid og ikke overnatte der.

Innocentius etc. carissimo in Christo Woldemaro Regi Datie Illustri salutem etc. Deuocionis tue sinceritas promeretur, ut uotis tuis in hijs presertim, que ad tue salutem cedere ualeant, quantum cum deo possimus fauorabiliter annuamus. Tuis itaque supplicationibus inclinati auctoritate tibi presentium indulgemus, ut si forsan ad loca ecclesiastico interdicto supposita te contigerit declinare, liceat tibi in illis, clausis ianuis, excommunicatis et interdictis exclusis, non pulsatis campanis et summissa uoce, tibi et familiaribus tuis domesticis missam et alia diuina officia facere celebrari, dummodo tu uel illi causam non dederitis interdicto, nec id tibi uel illis contigerit specialiter interdicti. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis vii Idus Septembris pontificatus nostri anno tercio.

Eidem salutem etc. Deuocionis tue sinceritas promeretur, ut que a nobis suppliciter postulas affectu tibi beniuolo concedamus. Hinc est quod nos tuis supplicationibus inclinati, ut tu cum carissima in Christo filia nostra Helwige Regina Dacie Illustris et liberis tuis loca et monasteria religiosarum inclusarum quorumcumque ordinum, quibuscumque statutis et consuetudinibus ac constitutionibus contrarijs nequaquam obstantibus, semel dumtaxat in anno libere ingredi ualeas, dummodo earum, que locis ac mona-

sterijs ipsis prefuerint, ad id accesserit assensus, ac tu et Regina liberique predicti ibidem non commedatis nec eiam pernococtetis, deuocioni tue tenore presencium indulgemus. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis vij Id. Septembr. pontificatus nostri anno tercio.

167.

7 Sept. 1355.

Forskjellige Begjæringer fra Kong Valdemar, hvorved han minder om, at »Estland af hans Forfædre med Guds Hjælp og ved mange Undersaatters Blod var lagt under den christne Tro«. Han beder for sine Kapellaner Gerhard de Monte og Albert Gotghemac; udbeder sig dernæst flere forskjellige pavelige Gunstbeviisninger, iblandt hvilke ogsaa de under Nr. 164 og 166 bevilgede; han beder for en adelig Herre, Frederik Went, at han maatte faae et Prælatur i Paderborn.

Rotulus Regis Dacie.

Significat S. V. deuotus filius vester Woldemarus Rex Dacie, quod olim per reges progenitores suos, iuuante domino, effusione sanguinis multorum subditorum suorum ducatu Estonie fidei Christiane subiugato etc.

Item quatenus sibi in persona dilecti capellanj sui nobilis viri Gerardi de monte gratiam facientes specialem, eidem de canonicatu et prebenda ecclesie Verdensis ac Archidiaconatu in Beuensen in ipsa ecclesia quot (sic) Nicolaus Hout in eadem proxime obtinuit seu obtinet, qui per seu post assecucionem possessionis pacifice canonicatus ac prepositure ecclesie Hildesemensis, de quibus vacantibus dicto Nicholao prouidistis, qui vacant seu in breui vacare sperantur, cum sic uel alio quouis modo preterquam per mortem dicti Nicholai uacauerunt, simul uel successiue dignemini prouidere, non obstantibus, quod canonicatum, prebendam ecclesie Mindensis et archidiaconatum in Lo in eadem ecclesia obtinet, quem Archidiaconatum post assecucionem pacificam dicti archidiaconatus in Beuensen paratus est dimittere, cum alijs non obstantibus etc. — fiat G.

Item quatenus sibi in persona dilecti capellanj sui Alberti Gotghemac similem gratiam facientes, eidem de

canonicatu et prebenda ecclesie Lubicensis, quos Nicolaus Hout in ipsa ecclesia proxime obtinuit seu obtinet, qui per seu post assecucionem possessionis pacifice canonicatus, prebende ac prepositure ecclesie Hildesemensis, de quibus vacantibus dicto Nicholao prouidistis, qui uacant seu in breui vacare sperantur, cum sic uel quouismodo alio preterquam per mortem dicti Nicholaij uacauerint, dignemini prouidere, non obstante quod in Birmensi (sic) canonicatum sub expectatione prebende et canonicatum et prebendam sancte Marie Halberstadensis ecclesijs obtinet, cum alijs non obstantibus, — fiat G.

Item quatenus sibi eciam tempore guerrarum vsum lacticiniorum in diebus jejuniij concedere dignemini ut in forma, — fiat G.

Item quatenus sibi concedere dignemini, quod clerici beneficiati in suo seruicio constituti, quamdiu in eo fuerint, residere in beneficijs minime teneantur, et omnes fructus eorundem beneficiorum licite percipere in absentia valeant, sicut in ipsis residentes et diuinis interessentes, non obstantibus quibuscumque constitutionibus, — fiat de octo personis ad octo annos G.

Item quod ipse et Regina monasteria uetita ingredi et visitare, cum suis liberis libere uisitare et ingressum habere, ac recepcioni monialium ipsarumque sepulture interesse valeant, concedere dignemi ut in forma. Non obstantibus quibuscumque constitutionibus, — fiat in forma G.

Item quod ante diem et in die, tempore etiam interdicti ab homine uel a jure prolati, missam audire valeat cum suis familiaribus, alijsque diuinis officijs libere interesse, vt in forma, non obstantibus constitutionibus quibuscumque, — fiat in forma G.

Item sibi et Regine indulgentiam siue plenissimam remissionem suorum peccatorum in mortis articulo, et pro x alijs personis in uestra cancellaria exprimentis, quodque ydoneum confessorem eligere valeat, qui ipsum per x annos absoluat, — fiat G.

Item quod duos clericos in Lundensi, et duos in Slesuicensi ecclesijs eciam ad canonicatus et prebendas ipsarum cum vacauerint presentare valeat ut in forma, — fiat G.

Item quatenus Frederico Went militari ex utroque parente de prepositura in Schildesehe Padeburgensis diocesis, ad quam quis per electionem canonicorum consuevit assumj, dignemini prouidere, si vacat de jure uel cum vacauerit, quam Ludolfus de Marcha nunc obtinens in quadam supplicatione per S. V. sibi signata se sponte obtulit dimissurum, non obstantibus quod S. V. mandauit eidem Frederico de scolasteria cum canonicatu et prebende expectatione in ecclesia Monasteriensi, et quod canonicatum et prebendam in ecclesia Padeburnensi cum capellania in Redeberghe obtinet, et alijs non obstantibus, — fiat G. Item quod transeant sine alia leccione, — fiat G.

Datum apud villam nouam Auinionensis diocesis VII Idus Septembris anno tercio.

168.

7 Sept. 1355.

Begjæringer fra Kongens Ambassadører for dem selv og for deres Venner: 1) om Afladsbrev in articulo mortis, 2) om et Kanonikat i Ribe, som Peder Laurentsens Forfædre havde stiftet, 3) Exspectanse-Breve for trende Klerke; dernæst en Begjæring fra Grev Nicolaus af Holsten om at holde Messe paa Steder, der vare under Forbud, den samme Begjæring fra Valdemar Eriksen, Hertug i Jylland, og endelig fra denne en Begjæring om Indulgentsbrev for Marie Magdelene Kirken i Ribe Stift

Rotulus Ambaciatorum regis Dacie.

Supplicat S. V. deuoti oratores vestri Petrus Laurencij, et Petrus Stugge milites, quatenus ipsis Nicholao de Lembeke militi eorumque vxoribus, ac decem alijs personis in vestra cancellaria exprimendis, dare dignemini plenam suorum peccatorum remissionem in mortis articulo, — fiat G.

Item quod canonicatum et prebendam in ecclesia Ripensi per progenitores suos fundatos et per guerras sublatos possit dictus Petrus Laurencij de nouo instituere seu institutos reformare et dotare, ac ipse et sui heredes ad ipsos cum vacauerint retinere ius presentandi, — fiat G.

Item quatenus eis in personam Johannis Tenys gratiam facientes specialem, eidem de canonicatu ecclesie Osiliensis sub expectatione prebende, ac dignitate, quam in eadem ecclesia acceptandam duxerit, si vacat uel cum vacauerit, etiam si ad ipsam quis consueuerit per electionem assumj, et cura imineat animarum, dignemini prouidere, non obstante quod capella in Odenpe Tarbatensis diocesis obtinet, cum omnibus non obstantibus et clausulis opportunis, — fiat G.

Item quatenus Hinrico aduocati (!) de canonicatu ecclesie Hamburgensis, Bremensis diocesis, in qua minores et maiores prebende existunt, sub expectatione prebende maioris cum acceptacione etc. dignemini prouidere, non obstantibus consuetudine seu statuto, quibus caueri dicitur, quod nullus prebendam maiorem in ipsa adipisci valeat, nisi gradatim per minores ascendat, et quod in Verdensi canonicatum, prebendam et decanatum, ac canonicatum et prebendam in Bardewicensi ecclesijs eiusdem Verdensis diocesis obtinet, cum omnibus alijs non obstantibus etc., — fiat G.

Item quatenus Magno Nicolai de canonicatu ecclesie Ripensis sub expectatione prebende dignemini prouidere, non obstante quod ecclesiam parochialem in Horslund cum prepositura rurali sibi annexa Othoniensis diocesis obtinet, cum alijs non obstantibus et clausulis oportunis — fiat G. Et quod transeat sine alia leccione, — fiat G.

Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis VII Idus Septembris, anno tercio.

Supplicat S. V. deuotus filius vester Nicolaus comes Olsatie et Storman, quatenus ut ipse cum sex personis, et eius vxor eciam cum sex personis, quas duxerint eligendas, in quibuscumque locis interdictis, dum tantum causam non dederint interdicto, valeant missas et alia diuina officia audire et facere celebrari, et quod ibidem corpora sua et liberorum suorum, si contingat eos uel eorum alterum decedere, possint darj ecclesiastice sepulture, sibi dignemini misericorditer indulgere, constitutionibus in contrarium editis

non obstantibus quibuscumque, et cum alijs non obstantibus et clausulis oportunis, — fiat in forma G.

Item simili modo supplicat deuotus filius vester Waldemar filius Erici quondam ducis Jucie, quatenus ipse cum sex personis et vxor sua cum sex etc. per omnia ut supra, — fiat G.

Item supplicat idem Waldemar, quatenus omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad reedificationem ecclesie beate Marie Magdalene Ripensis diocesis, per incendium miserabiliter destructe manus porrexerint adiutrices, VII annos et VII quadragenas de iniunctis eis penitencijs, quociens hec fecerint, dignemini misericorditer relaxare, cum clausulis oportunis, — fiat de tribus annis et tribus quadragenis ad decennium G. Et quod transeat sine alia leccione, — fiat G.

169.

16 Sept. 1355.

Begjæring fra Kong Valdemar om Expectanse-Brev for Albert Gotghemac paa et Kanonikat i Lybek.

Significat S. V. deuotus filius vester Rex Dacie, quod cum nuper dilecto capellano suo Alberto Gotghemac de canonicatu et prebenda ecclesie Lubicensis, que (sic) vacare sperabantur, postquam Nicholaus Hout adipisceretur preposituram ecclesie Hildesemensis, eadem S. prouidisset, repertum est per ipsam S. alteri fore de hijs prouisum, ne igitur vacuus redire videatur, supplicat eidem Sanctitati, quatenus sibi de canonicatu eiusdem ecclesie Lubicensis sub expectatione maioris prebende ac dignitate eciam si curata fuerit dignitatem (?) existat, vel personatu seu officio, cum eos simul vel successiue in eadem ecclesia vacare contigerit, dignemini prouidere, non obstantibus quod nullus inibi maiorem assequi valeat, nisi de minoribus ad medias, et de illis gradatim ad maiores prebendas ascendat, seu quod canonicatum sub expectatione prebende in Bremensi ac canonicatum et prebendam in sancte Marie Halberstadiensis ecclesijs noscitur obtinere, et alijs non obstantibus

et clausulis oportunis, — fiat G. Sine alia lectione, — fiat G.

Datum apud Villam̄nouam Auinionensis diocesis XVI Kal. Octobr. anno tertio.

170.

4 Oct. 1355.

Begjæring fra Kong Valdemar, at Kaniker og Munke, der kom til hans Bord, maatte nyde de Kjødspiser, der blev sat for dem, og Begjæring fra Kongens Ambassadør, at maatte holde Messe paa Steder, der vare under Forbud

Supplicat S. V. humilis et deuotus filius vester Waldemarus Danorum Sclauorumque Rex, quatenus ei specialem gratiam facientes, vt si et quando aliqui monachi, uel canonici, aut alie quecumque persone regulares, cuiuscumque ordinis extiterint, ad mensam suam venerint, seu fuerint inuitati, carnes et quecumque alia coram ipsis apposita seu etiam apponenda valeant licite comedere, quacumque constitutione, consuetudine siue regula ordinis eorundem in contrarium non obstantibus, eidem dignemini fauorabiliter impertiri, cum alijs etiam non obstantibus et clausulis oportunis, — fiat in forma G.

Item eodem modo supplicat humilis vester et deuotus Petrus Laurencij miles et nuntius prefatj dominj Regis, quatenus in quibuscumque locis, villis et ciuitatibus, quacumque occasione appositis ecclesiastico interdicto, ipse vna cum tribus ac eius vxor cum alijs tribus personis, per ipsos quibuscumque locis et temporibus eligendis, missas et alia diuina officia possint secrete facere celebrari, ac ipsi ijdem coniuges vna cum eorum liberis, si medio tempore ipsos mori contigerit, tradi valeant ecclesiastice sepulture, dum tantum aliquis eorundem causam non prestiterint (sic) interdicto, cum non obstantibus et clausulis oportunis, concedere dignemini ut in forma, — fiat in forma G.

Item eodem modo supplicat deuotus et humilis vester Andreas Erikson, armiger eiusdem domini Regis, Othoniensis diocesis, quatenus absolucionem plenariam omnium

suorum peccaminum semel tantum in mortis articulo eidem dignemini misericorditer impertiri, ut in forma, — fiat G. Et quod transeat sine lectione, — fiat G.

Datum apud Villamnouam Auinionensis diocesis XI Kal. Octobr. anno tertio.

171.

4 Oct. 1355.

Begjæring fra Kongens Ambassadør om et Expectanse-Brev for Johannes Thoys paa et Kanonikat ved Kirken paa Øsel; og Begjæring fra samme angaaende Dominikanerklosteret i Veile, som hans Fader havde bygget af Træ, men som han vilde opføre af Sten (min Kirkehist. II S. 141).

Supplicat S. V. Petrus Laurencij miles, ambaciator Regis Dacie, quatenus sibi in persona Johannis Thoys gratiam facientes specialem, de canonicatu ecclesie Osiliensis sub expectatione maioris prebende ac dignitate eciam maiori post episcopalem et curata (sic) fuerit, seu si ad ipsam quis consueuerit per electionem assumj vel personatu seu officio, cum eos simul uel successiue in eadem ecclesia vacare contigerit, eidem dignemini prouidere, non obstantibus quod nullus inibi maiorem assequi valeat, nisi de minoribus ad medias et de illis gradatim ad maiores ascendat, seu quod capellam in Odenpe Tarbatensis diocesis obtinet, cum omnibus alijs non obstantibus et clausulis oportunitis, cum commissione examinis ad partes, — fiat G. . . Sine alia lectione, — fiat G.

Datum Auinione III^{to} Non. Octobris anno tertio.

Supplicat S. V. humilis et deuotus vester Petrus Laurencij miles ambasciator Regis Dacie, quatenus claustrum sancte Marie virginis in opido Wedele Ripensis diocesis ordinis fratrum predicatorum, quod pater suus ex domibus propriis videlicet ligneis tantum construi fecit, vt de lapidibus vel alias honorabilius construi possit, deuote visitantibus et manus porrigentibus adiutrices certas indulgencias secundum placitum S. V. annuatim elargiri de speciali gratia dignemini ut in forma, — fiat de vno anno et xl

diebus ad x annos G. Et quod transeat sine alia lectione, — fiat G.

Datum Auinione III^{to} Non. Octobr. anno tertio.

172.

9 Dec. 1355.

Begjæringer fra Biskop Niels Jonsen af Odense, at han for sig og tre andre maatte faae Absolution in articulo mortis, at han maatte lade en dertil beskikket Præst rense besmittede Kirker og Kirkegaarde, og endelig Forbøn for en Munk Bartholomæus. Denne havde af Pave Clemens VI faaet Tilladelse til at gaee over fra Minoriternes til Cisterciensernes Orden; men Ordenen havde ikke kunnet modtage ham, dels paa Grund af dens Statuter dels paa Grund af Klostrenes store Fattigdom under de urolige Tider. Derfor havde han længe levet i verdslig Stand, men nu ønskede Benediktiner Klosteret i Odense at modtage ham, da der paa Grund af Pesten var Mangel paa Personer, hvad han ogsaa selv ønskede, og det er derfor Biskoppens Begjæring, at Paven vilde give sit Minde hertil.

Supplicat S. V. humilis et deuotus vester Nicholaus Episcopus Othoniensis, quatenus sibi et tribus personis, quas duxerit nominare, plenam absolucionem omnium peccatorum suorum semel in mortis articulo concedere dignemini ut in forma, — fiat G.

Item quia in diocesi Othoniensi insule marine existunt, quas quia grauis et senex existit comode visitare non possit, supplicat S. V. idem episcopus, quatenus ecclesias et cimiteria suarum ciuitatum et diocesum per effusionem sanguinis uel seminis uiolatas per aliquem sacerdotem idoneum facere reconciliari valeat ut in forma, — fiat ad quinquennium G.

Sanctissime pater licet olim felicis recordationis Clemens papa VI cum Bartholomeo Johannis, ut de ordine minorum ad ordinem Cisterciensem prouincie Dacie se posset transferre, misericorditer dispensauerit, tamen ad habitum et monasterium eiusdem ordinis Cisterciensis, tum, propter statuta prouincialia in hoc ut asseritur contraria, tum etiam propter paupertatem monasteriorum et deuastacionem eorundem ex guerris in illis partibus ingruentibus minime

fuit receptus, sed post longam euagationem in seculo habitam, Prior et capitulum ecclesie Othoniensis per priorem solitum gubernari, ordinis Sancti Benedicti post epidimiam defectum personarum habentes, firmumque propositum et inclinacionem ipsius animi ad manendum cum eisdem videntes, ad recipiendum ipsum in monachum et in fratrem se promptos et beniuolos obtulerint, prout in litteris inde confectis plenius continetur, quia igitur in eadem ecclesia uiget regularis obseruantia, et speret deo posse ibidem liberius famulari, supplicat S. V. Bartholomeus prefatus, ne cogatur de cetero per mundum euagari, quatenus in ecclesia et ordine sancti Benedicti predictis licite remanere possit, cum uoce actiua et passiua in capitulo, cum alijs non obstantibus et clausulis oportunis, dignemini licentiam concedere ut in forma, — fiat G. Et quod transeat sine alia lectione, — fiat G.

Datum Auinione V Idus Decembr. anno tertio.

173.

Innocents VI.

25 Febr. 1356.

Taksigelse til Kong Valdemar for den gode Modtagelse, den pavelige Nuntius, Johannes Gilaberti, havde fundet i hans Lande.

[Innocentius etc.] Carissimo in Christo filio Wolde-
maro Regi Dacie Illustri [salutem etc.]. Dilectus filius
Johannes Gilaberti decanus ecclesie Tarbentensis, apostolice
sedis nuntius, placida nobis relatione monstrauit, quod tu
habens ad nos et Romanam ecclesiam matrem tuam eximie
deuotionis affectum, eidem nuncio, nostra et ipsius ecclesie
negotia prosequenti, oportunis presidij et efficacibus auxilijs
atque fauoribus in eorumdem negotiorum prosecutione
huiusmodi astitisti, super quo magnitudinem tuam uberibus
gratiarum actionibus et meritis laudibus prosequentes,
illam attente rogamus, quatenus prefatum nuntium, ad partes
ipsas pro huiusmodi negotijs de mandato nostro pre-
sentialiter reuertentem, nostre intercessionis obtentu benigne
suscipias commendatum, et erga ipsa negotia continues fa-

uoris et auxiliij presidia consueta. Nos enim reputantes, nos pro impensis iam et pro hijs, quos speramus imposteorum nuntio memorato impendi, fauoribus tibi ad rependia obligari, tibi sicut filio predilecto fauores apostolicos pollicemur, intendentes adesse quantum cum deo poterimus uotis tuis. Datum Auinione VI Kal. Martij anno quarto

Dilectis filijs Burghomagistris, Scabinis et Consilio ville Bruggensis Tornacensis diocesis salutem. (Littere commendatitiae pro Johanne Gilaberti decano ecclesie Tarbatensis, ad Dacie, Suecie et Norwegie regna reuertenti). D. u. s.

174.

22 Juni 1356.

Biskop Nicolaus af Slesvig fik af den pavelige Skatkammermester Qvittering for den Deel af Servispenge, han havde betalt paa sin Forgjænger Henriks Vegne, og fik tillige med Hensyn til Resten Udsættelse indtil Juledag.

Uniuersis presentes litteras inspecturis Stephanus, miseracione diuina Archiepiscopus Tholosanus, domini nostri pape camerarius, salutem in domino. Ad uniuersitatis vestre noticiam tenore presencium deducimus, quod venerabilis in Christo pater dominus Nicolaus Episcopus Sleswicensis pro parte partis communis seruicij domini Henrici antecessoris sui, in quo est camere domini nostri summi pontificis obligatus, sexdecim florenos auri, necnon et pro parte partis III^{or} seruiciorum familiaribus et officialibus dicti domini nostri pape ii florenos x solidos monete Auinionensis, clericis camere supradicte pro dictis familiaribus et officialibus recipiendos, per manus Nicolaj de Verda canonici predicte ecclesie die date presencium solui fecit, de quibus sic solutis ipsum dominum episcopum . . . ecclesiam et successores suos ac eorum bona absoluimus tenore presencium et quitamus, verum intellecta mole grauaminum pro parte ipsius domini episcopi coram nobis exposita, que ipsum ad soluendum complementum etc. familiaribus et officialibus dicti domini nostri pape, ad que soluenda dudum sub certis penis et sententijs ac termino nondum

elapso se sponte et libere obligavit, reddebant et adhuc reddunt verisimiliter impotentem, auctoritate nobis in hac parte commissa usque ad festum natiuitatis domini proxime venturum terminum sibi duximus prorogandum, ita tamen quod si in dicto termino sibi prorogato non satisfecerit de premissis, penis et sententijs, quibus tenebatur antea, sit astrictus. Insuper ipsum dominum episcopum a suspensionis, excommunicationis et interdicti sententijs ac reatu periurij et alijs penis, quod et quas incurrit propter solutionem premissorum non factam in termino sibi prefixo, auctoritate, qua fungimur in hac parte, duximus absoluendum, secum super irregularitate, si quam contraxerit interea se miscendo in diuinis uel alias, non tamen in contemptum clauium, eadem auctoritate misericorditer dispensantes. In quorum testimonium presentes litteras fieri fecimus et sigilli camerariatus nostri appensione muniri. Datum Auinione die xxii mensis Junij anno a natiuitate domini millesimo ccc^{mo} lvi^o indictione ix pontificatus sanctissimi patris et domini nostri domini Innocentis diuina prouidentia pape vi anno IIII^{to}.

175.

Innocents VI.

12 Sept. 1356.

Nicolaus Jakobsen fik ifølge Kong Valdemars Begjæring ved pavevelig Provision et Kanonikat ved Roskilde Domkirke.

Innocentius etc. dilecto filio Nicolao Jacobi canonico Roskildensi salutem etc. Laudabilia probitatis et uirtutum tuarum merita, super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio, nos inducunt, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Itaque tibi premissorum meritorum tuorum intuitu, necnon consideratione carissimi in Christo filii nostri Waldemari Danorum Regis Illustris, pro te dilecto clerico suo nobis super hoc humiliter supplicantis, gratiam facere specialem, canonicatum ecclesie Roskildensis cum plenitudine juris canonici apostolica tibi auctoritate conferimus et de illo etiam prouidemus, prebendam uero, si qua in eadem ecclesia uacat ad presens uel cum eam uacare contigerit, quam tu per te uel procuratorem tuum ad hoc legitime constitutum infra vnus mensis spatium, postquam tibi uel eidem procuratori uacatio illius innotuerit, duxeris acceptandam, conferendam tibi post acceptacionem huiusmodi cum omnibus iuribus et pertinentijs suis donationi apostolice reseruamus, districtius inhiibentes venerabili fratri nostro . . episcopo et dilectis filijs capitulo Roskildensi etc., ne de prebenda huiusmodi etc. disponere quoquomodo

presumant, ac decernentes exnunc irritum et inane si secus etc., non obstantibus etc. etc., seu quod canonicatum et prebendam ecclesie Lundensis, quorum fructus, redditus et prouentus decem florenos aurj in absentia ualorem annuum ut asseritur non excedunt, nosceris obtinere. Nulli ergo etc. nostre reseruatiōnis, inhibitionis, constitutionis et uoluntatis infringere etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis dyocesis ii Idus Septembr. pontificatus nostri anno quarto.

In eod. modo venerabili fratri . . Episcopo Othoniensi et dilectis filijs . . Abbati monasterij de Esrom Roskildensis dyocesis ac . . Sacriste Ecclesie Auinionensis salutem etc. D. u. s.

176.

Innocents VI.

12 Sept. 1356.

Absolutionsbrev in articulo mortis for en Adelsmand af Aarhus Stift og for Biskop Magnus af Børglum.

Innocentius etc. dilecto filio nobili viro Petro Siwardi armigero Arusiensis dyocesis salutem etc. Prouenit ex tue deuocionis affectu quo uos et Romanam ecclesiam reuereris, ut petitiones tuas, illas presertim que anime tue salutem respiciunt, ad exaudicionis gratiam admittamus. Hinc est quod nos tuis supplicationibus inclinati, ut confessor tuus, quem duxeris eligendum, omnium peccatorum tuorum, de quibus corde contritus et ore confessus fueris, semel tantum in mortis articulo plenam remissionem tibi, sinceritate fidei, unitate sancte Romane ecclesie ac obedientia et deuocione nostra uel successorum nostrorum Romanorum pontificium canonicè intrancium persistenti, auctoritate apostolica concedere ualeat, deuocioni tue tenore presencium indulgemus, sic tamen quod idem confessor de hijs, de quibus fuerit alteri satisfactio impendenda, eam tibi per te, si superuixeris, uel per heredes tuos, si tunc forte transieris, faciendam iniungat, quam tu uel illi facere teneamini ut prefertur. Et ne, quod absit, propter huiusmodi gratiam reddaris procliuior ad illicita imposterum committenda, quoad illa predicta remissio tibi nullatenus suffragetur. Nullus ergo etc. nostre concessionis et uoluntatis etc. Datum apud Villamnouam Auinionensis dyocesis ij Idus Septembr. pontificatus nostri anno quarto.

Innocentius etc. Uenerabili fratri Magno Episcopo Burglanensi salutem etc. Prouenit etc. D. u. s.

De hamborgske erkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke.

Af A. D. Jørgensen.

Oprettelsen af det nordiske erkebispedømme er et vendepunkt af største betydning i vor kirkes og derved i hele vor folkeudviklings historie; den afslutter for lang tid den tyske indflydelse og danner udgangspunktet for en ny og kraftig stræben i alle retninger af det kirkelige liv. Thi der er neppe noget andet tidsrum, reformationen måske undtagen, der i rig udvikling kan maale sig med det tolvte århundrede: rige klostre oprettedes trindt om i landet og blev midtpunkter for en højere kultur, stenkirker voxede ligesom frem af jordens skjød, forholdet mellem kirkens tjenere og lægfolket ordnedes efter en ny tankegang, og mænd som Eskil og Absalon, Andreas Sunesøn og Saxe fremgik af klosterscholernes stilhed.

Meget af dette vilde sikkert også være fremkommen uden den nationale kirkes selvstændighed; men det er dog et stort spørgsmaal, om det vilde være kommen saa fyldigt og rigt som det nu formede sig, og om vor kirke vilde have efterladt sig så storslåede minder eller have skaffet sig en så velgjørende indflydelse på rigets hele udvikling som den nu gjorde. Således som århundredets historie nu foreligger, er det vanskeligt at tænke sig, hvorledes alt vilde have stillet sig, om Eskil og Absalon havde været Hamborgs lydbisper, og erkebispedømmets oprettelse i Lund synes i den grad at være fremgået af forholdenes natur.

at en anden udviklingsgang noget nær må forekomme os som en umulighed, med mindre også Danmarks tilværelse som rige skulde nået en brat ende i hine farefulde tider. Asgers udnævnelse til Nordens primas var et brud, der var længe forberedt, og da det var sket, hævdedes med hele den ihærdighed der var sagen værdig. Hele Norden anerkjendte da ogsaa fra første færd af Lunds høihed, og endnu et århundrede efter, da dog næsten det meste af hin tids idrætter var sunket i glemsel, mindedes Saxe, at »paven derved udfriede os fra den saxiske højhed« og gav os »frihedens ret«¹⁾.

Anderledes maatte det selvfølgelig stille sig for de hamborgske erkebisper, der derved mistede den langt overvejende del af deres kirkeprovins. Hamborg, der for et halvt hundred år siden havde drømt om at komme i spidsen for et nordisk patriarkat, omfattende de saxiske, vendiske og skandinaviske folk²⁾, så sig nu pludselig reduceret til det mindste blandt de tyske erkestifter, og den rolle det skulde spille i det romerske kejserrige efterat have fuldendt sit missionsværk mod nord, afbrødes før den var rigtig begyndt. Det var derfor ingenlunde godvillig det opgav primatet over Norden, og den modstand der forhaalede bruddet mindst i en menneskealder, fortsattes længe efterat det syntes at være afgjort for bestandig. Hamborg kom derved til at føre en lignende kamp mod os, som den Köln et par århundreder tilbage i tiden havde påført det selv, dengang nemlig kong Ludvig 858 havde henlagt Bremens bispedømme til Ansgars fattige erkestift, — en ordning som Köln gjorde indsigelse imod i over hundrede år³⁾.

Hamborgs bestræbelser mod den nordiske kirkes selvstændighed blev som bekjendt uden synderlige følger, og de agtedes så ringe i den nærmest påfølgende tid, at vi

¹⁾ Saxo, ed. Müller, p. 610: »eam (Lundam) Saxonica ditone eruit, •Dania — libertatis jus — assecutus est.«

²⁾ Helveg: Den d. kirkes hist. til reformat. I, 168.

³⁾ Lappenberg: Hamb. Urkundenbuch. N. 14, 23, 25, 26 og 37.

end ikke har mindste efterretning om dem i nogen dansk kilde; men de kaster dog næsten hver gang nyt lys også over andre af vore temmelig indviklede forhold og får derved en historisk betydning, der ellers neppe vilde tilkomme dem. Det vil derfor ikke være aldeles uden betydning endnu engang i sammenhæng at undersøge de herhenhørende kilder, og det såmeget mere, som der til de hidtil bekendte, der på flere steder vistnok tillader en anden forklaring end den der i almindelighed gives dem, i den senere tid er kommen en forhen ubekendt eller upåagtet af ikke ringe betydning.

De hamborgske forsøg udgår på en enkelt undtagelse nær fra de to erkebisper Adelbero og Hartvig, og fremstillingen falder derved naturligt i to hoveddele.

I. Adelbero, 1123—48.

De to første erkebisper i Hamborg efter Nordens udskillelse, Humbert og Frederik, gjorde intet for at hævde deres højhed over Lund; tiden var heller ikke derefter, thi da Paschalis II, der havde oprettet erkesædet i Lund, var død 1118, blev den store kirkestrid altid heftigere og Tyskland var splittet i to lejre. Det endelige forlig i Worms 1122 og dets bekræftelse i Rom det følgende år faldt derimod netop sammen med Adelberos valg og rejse til Rom, og på dette punkt er det da indsigelserne mod Bremerkirkens uoprettelige tab begynder. Det var ikke at undres over, at paverne ønskede en ny undersøgelse også af dette forhold, nu da alle de tyske anliggender havde fået en ny belysning ved konkordatet i Worms, og det må vistnok bebrejdes Asger som en stor ligegyldighed, at han så hårdnakket sad alle opfordringer til at bevise sin ret overhørig. Derved overlod han pavekurien, der var tilgængelig for så mangfoldige indflydelser, til sine modstanderes intriger, og det var at forudse, at de omsider måtte sejre i en sag, der var dem så magtpåliggende, og i grunden kunde være paven så ligegyldig.

Adelbero hentede strax efter sin udvælgelse palliet i Rom, og de tyske annaler bemærker hertil, at det »ved hans to forgængeres forsømmelighed var tabt og gået over til de Danske«. Fra tysk side opfattedes erkebispedømmet over Norden, Saxen og Vendland altså endnu som en helhed, så at værdigheden kun for en tid var flyttet fra Bremen til Lund, som den før var flyttet fra Hamborg til Bremen, og det er da rimeligt, at også paven er gået ind på denne betragtningssmåde. Da Adelbero derfor nu havde modtaget palliet af pave Calixtus II, indviede han strax en af sine ledsagere til biskop i Sverig for i gerningen at vise, at han var kanonisk indviet primas over den nordiske kirke. For en sikkerheds skyld fik han dog en pavelig legat med, der skulde opfordre de danske bisper, af hvilke man måtte vente modstand, til underkastelse¹). Calixtus II døde imidlertid uden at se nogen ende på den strid, eller rettere uden at sagen kom for hans domstol, og hans efterfølger Honorius II måtte atter sende en legat herop for at mægle i striden mellem Adelbero og »vor broder, erkebisp A. af Lund«, uden at dog heller dette førte til noget resultat²). Også Innocens II søgte forgæves at bringe en mindelig overenskomst istand; Asger anerkjendtes som faktisk erkebisp, ogsaa af tyske prælater, og det synes at have været ham nok³).

Men alligevel lå der som antydnet en stor fare i denne tavshed. De danske love bestemte tremarks-bøder for »retløse« (contumacia), om man undlod at møde tredje gang efter stævning til det lovlige værnething, og »den der er skyldig at betale sine tre mark, han maa ingen søge, om han fanger dele, før han har gjort ret; thi thing skal ikke hjælpe dem, der ej vil gjøre ret efter thingets dom«⁴).

¹) Annales Hildesh. hos Pertz, III 115. Annalista Saxo P. VI 759 (aftrykte hos Lappenberg s. 126.)

²) Lappenberg s. 130.

³) Scriptores rerum Dan. IV, 218.

⁴) Skånsk lov 4, 9. Jydsk lov 2, 68 og Eriks sællandske lov 2, 51. (Thorsens udgaver).

På denne Asgers »retløse» grundede da også paven sin endelige dom, da han 10 år efter Adelberos første klage »med sine bispers og kardinalers råd» højtidelig udtalte sig for Hamborgs fordringer og atter henlagde den nordiske kirke under Adelberos primat.

Det var dog ikke blot, eller endog kun fortrinsvis fordi Asger havde siddet enhver stævning overhørig, at sagen foreløbig fik dette udfald, skøndt det måtte tjene som officiel begrundelse, men det lå nok saameget i de politiske forhold på den tid. Det var kong Lothar af Saxen, der kom til Rom i forsommeren 1133 for at lade sig krone af Innocens II, hvis parti han havde taget i et skisma, hvem dette skridt skyldtes. Det synes at have været en af betingelserne ved opgjørelsen af deres mellemværende, thi de fem buller (til Adelbero, kong Nils, biskop Asger, den svenske konge og hans bisper) er daterede d. 27 Mai, en otte dage før kroningen fandt sted, og Innocens siger selv, at han udsteder dem, »bevæget ved Lothars, sin elskede søns bønner.«

Lothar var udgået af det saxiske hus, der stadig havde sin opmærksomhed henvendt på de danske forhold. To år tidligere stod han foran Danevirke under påskud af at ville hævne sin myrdede ven, Knud Lavard, og kort efter forberedte han sig på et nyt tog herop for at hævne de Tyskere, Harald Kesja havde ladet myrde i Roskilde; men begge gange lod han sig formilde ved Magnus's guld og hyldning, thi Danmarks ydmygelse og det romerske riges hæder var hans egenlige mål. Derfor lod han Magnus højtidelig krone som sin lensmand, efterat han havde aflagt ed på, at han og hans efterfølgere på den danske trone vilde være kejserne tro og lydige (påske 1134). Den plan at støtte Hamborgs fordringer er da kun et led i Lothars politik overfor Danmark, og hans held i denne henseende kunde have fået de sørgeligste følger for riget. Det maatte i høj grad bidrage til at forøge forvirringen i vore fortvivlede forhold, naar valget som her pludselig

stilledes mellem igen at underkaste sig Hamborg, eller at udsætte en så ubefæstet kirke for banlysning og deraf følgende indre opløsning.

Innocens's bulle til Adelbero lød efter en almindelig indledning om paveembedets betydning, saaledes ¹⁾:

»Tidt og ofte har vor ærværdige broder Adelbero, erkebisp af Hamborg, klaget for vore forgængere Calixtus og Honorius høilovlig ihukommelse, som også for os, over at bispem fra Lund og de øvrige danske bispes negter dig den lydighed, de er dig skyldige som deres overhyrde, efter Gregors osv. privilegier. Gjentagne gange er det også befalet dem, såvel af vore forhen nævnte forgængere, Calixtus og Honorius, som også af os, at de enten skulde vende tilbage til lydighed under Hamborgs kirke, eller om de troede at have nogen skellig grund til andet, fremstille sig for det apostoliske sæde med den: men de ringeagtede det apostoliske bud og de hverken kom selv ej heller sendte de talsmænd. For at da ingen skal have fordel af sin retløse, så underordner vi dig atter, efter at

¹⁾ *Sepe vtique venerabilis frater noster Adalbero, H. archiep., in presentia predecessorum nostrorum felicitis memoriae, Calixti et Honorii ac nostra questus es, Ascerum Lundensem et alios episcopos Daciae, tibi debitam, sicut metropolitano suo, quemadmodum in antiquis privilegiis Gregorii, Sergii, Leonis, Benedicti, Nicolai et Adriani Romanorum pontificum, continetur, obedientiam denegare. Frequenter autem a predictis predecessoribus nostris Calixto & Honorio, atque a nobis eis mandatum est, ut aut ad tuam et H. ecclesiae redirent obedientiam, aut si quam super hoc iustam se habere confiderent rationem, ad sedem apostolicam uenirent ostendere preparati: ipsi uero apostolicis contempnentes obedire mandatis, nec uenerunt, nec responsales miserunt. Quia igitur nemo lucrum debet de sua contumacia optinere, ex deliberato fratrum nostrorum episcoporum & cardinalium consilio tam Lundensem quam alios episcopos Daciae tibi restituimus. Ad formam itaque priuilegiorum G. . . etc. . . episcopatus Daciae, Swediae, Noruegiae, Farriae, Gronlandiae, Halsingaldiae, Islandiae, Scridevindiae & Sclauorum, karissimi filii nostri, Lotharii regis, precibus inclinati, tibi et per te H. ecclesiae, suae uidelicet metropoli, presenti scripti pagina confirmamus.* Lappenberg, N. 144.

have rådført os med vore brødre, bisperne og kardinalerne, såvel ham i Lund som de øvrige danske bisper. På samme måde som Gregor osv. bekræfter vi altså, bevæget ved Lothars, vor elskede søns bønner, ved dette skrift din og derved den hamborgske kirkes højhed over bispedømmerne i Danmark, Sverig, Norge osv. og Vendland«. Derefter følger den apostoliske velsignelse og forbandelse.

Det vilde være næsten ubegribeligt, om der fra dansk side ikke var givet noget tilsvarende på denne hårde, men neppe ufortjente tiltale. Der har imidlertid ikke i de tidligere bekendte kilder været noget fast holdepunkt til at følge stridens videre udvikling, og den eneste efterretning der kunde bringes i forbindelse med den, kardinal Martins sendelse til Danmark 1134, er bleven misforstået eller oversat af de kirkelige forfattere, så man er bleven stående ved den antagelse, at bispren også denne gang lod sagen gå sin egen skæve gang, indtil Innocens af sig selv forandrede anskuelse og anerkendte det danske erkebispedømme på den mest højtidelige måde ¹⁾).

Det træffer sig imidlertid saa heldigt, at i den senere tid en ny kilde er bleven fremdragen af de tyske klosterarkiver, der giver et vigtigt bidrag til belysning af dette forhold. Det er de korte årbøger fra Klosterrad, lidt nord for Aachen, der antages nedskrevne 1148 og de nærmest påfølgende år og nu findes trykte i det store tyske nationalværk ved Pertz (monumenta Germ. XVI. 1860. p. 698 sq.), som her giver en uventet oplysning. Der fortælles her nemlig adskilligt om en af klostrets største velgørere, Embrico, der senere døde som munk og efterlod sig en søn Herman og en datter Magrete. Denne søn prøvede alt 1124, da han var kommen til skelsår og alder, at blive valgt til abbed; han havde de unge på sin side og faderens stilling til klosteret var et hensyn der vejede tungt til hans fordel; men alligevel faldt han igennem for en

¹⁾ Müller: Saxo, notæ ub. p. 332. Helveg s. 327 ff.

fremmed, da de ældre frygtede hans hovmodige og fremfusende karakter og vilde hævde det kanoniske valgs uafhængighed af verdslige hensyn. Det samme gentog sig 5 år derefter, og nu forlod Herman mismodig sit hjem og fik af erkebisp Frederik af Køln bolig anvist i Düneward øst for Rhinen, i nærheden af selve erkebispesædet. Men efterat have henlevet nogen tid i ensomhed her, drog han til Danmark og blev optagen i en vis biskops følge; af ham sendtes han til Rom til paven, og hjembragte herfra til ham den erkebiskoppelige værdighed og palliet over hele hin egn, der hidtil var undergivet kirken i Bremen, indtil samme Herman ved sine anstrængelser udfriede den derfra¹⁾. Dette vidnesbyrd er utvivlsomt og fyldestgørende. Af det følgende fremgår, at det er den samme Herman der senere blev biskop i Slesvig og hvis gravmæle den dag idag findes i Lunde krypte. Derved var det altså at han, skøndt fremmed, kom til saa stor ære i den danske kirke; han fik paven til at tage sin dom tilbage og meddele den nordiske erkebisp en bekræftelse på sin værdighed, — thi det er en let undskyldelig fejl hos den tyske annalist, at han lod det være bispens første udnævnelse.

Spørgsmålet er da kun, til hvilken tid denne Hermans sendelse skal henføres, thi ved første øjekast skulde det synes, at man ikke kunde bestemme den nærmere end til før 1139, da den pavelige legat Theodignus var her i landet hos Eskil²⁾, siden alle tilknytningspunkter mangler. Al sandsynlighed taler imidlertid for, at den pavelige anerkjendelse alt bragtes Asger, og det ikke ret længe efter

¹⁾ «Unde prostremo recedens etiam ab eodem loco Datiam est ingressus, et ibidem clientelæ cujusdam episcopi associatus, a quo Romam ad domnum papam delegatus reportavit ei inde dignitatem et pallium archiepiscopatus totius regionis illius quæ hactenus subiecta erat tota Bremensi ecclesiæ, donec absolvit eam inde suo labore idem Heremannus.»

²⁾ Helveg s. 340.

Innocens's buller. Det er nemlig først og fremmest højest usandsynligt, at de styrende mænd i den danske kirke skulde have ladet det komme til et brud med paven, dersom de da overhovedet satte pris paa forbindelsen med Rom, hvad jo de senere begivenheder tilstrækkelig viser de gjorde. På den anden side kan det heller neppe antages, at Innocens vilde have tålt en yderligere udsættelse, han var en mand af Bernhards strænge skole, der vel kunde blive nødt til at gå på akkord med den verdslige magt, men neppe var tilsinds at opgive pavedømmets værdighed ligeoverfor en fjern kirke, om den fremturede i sin genstridighed. Men da han nu ses at have anerkendt Eskil 1139, er der sikkert al grund til at antage, at det skridt der fra dansk side blev gjort til en forsoning med Rom, ikke har ladet vente alt for længe på sig, efterat den udtrykkeligste opfordring til det var udgået fra Aventinerbjergtet.

Men det samme fremgår af gangen i annalernes fortælling, der er anlagt uden andet hensyn end den rent historiske følgeorden. Sendelsen til Rom omtales da, som det vil ses af det foregående, strax efter Hermans optagelse hos en dansk biskop; efter hans hjemkomst, fortsættes der derpå, gik der nogen tid før han gav sig i kongens tjeneste, og atter efter nogen tid blev han ved dennes hjælp biskop i Slesvig ¹⁾). Men dette bispeskifte fandt sted strax efter Erik Emuns død, og det må da vel have været denne konge han har tjent. Dette bekræftes også ved Erik Lams udtryk i gavebrevet til Herman, efterat han var fordreven fra sit bispesæde, at han nemlig udsteder det af ærefrygt for den hellige orden han tilhører, og »fordi han mandigen har hjulpet hans frænder« ²⁾); thi herved kan

¹⁾ »Hinc autem procedente aliquo tempore contulit se etiam regis illius obsequio, a quo post paululum condonatus est episcopali fastigio, cujus sedis est vulgo Slesvich nuncupatio.»

²⁾ »ob reverentiam ordinis sacri et quia meis necessitatibus viriliter astitit.»

der neppe sigtes til andre end hans morbroder og forgænger paa tronen. Vi træffer desuden alt Herman her i landet i Nov. 1135 som biskop Eskils kapellan blandt undertegnerne af et gavebrev i Nestved ¹⁾). Ligeledes kalder nekrologet i Lund ham for »kannik i dette kloster« ²⁾), og da han ikke kan være bleven det efter sit mislykkede forsøg på at blive biskop, siden kongen måtte forsørge ham ved et særligt gavebrev, må han vel alt have været kannik i Lund i Asgers tid. Men det vilde vistnok være særdeles påfaldende, om en tysk klerk uden særlige adkomster var bleven Eskils kapellan og kannik i Lund; ja det vilde endog være påfaldende, at det kunde falde ham ind at gå til Danmark uden særligt kald, til en tid, da kejseren vilde påføre os krig, fordi endel af hans landsmænd var bleven dræbte under de urolige forhold. Det falder vistnok naturligt at antage, at Herman er bleven søgt netop til dette hverv, og da vel nærmest af Eskil, der senere stadig ses at have taget sig af ham, dengang domprovst i Lund og den mest energiske mand i den danske kirke. Og at hans kald netop kom til at gå til de egne Herman opholdt sig i, lå da vel også naturligt nok deri, at Eskil havde sin uddannelse og sine ungdomsbekendtskaber fra den berømte skole i Hildesheim ³⁾). Ad denne vej er der dog heller intet til hinder for at Herman alt noget tidligere (han forlod Klosterrad 1129) kan være sendt op til Eskil, og at denne da selv har valgt ham til at udføre det vanskelige hverv i Rom.

Tidsbestemmelsen for denne sendelse synes dog at have endnu et bestemt tilknytningspunkt, skøndt det som alt hvad vi ved i denne sag kun som ved et tilfælde og af andre grunde er overleveret os. Den hellige Bernhard fra Clairveaux fortæller nemlig pave Evgenius i sin afhandling »de consideratione« et mærkeligt træk af uegennyttighed

¹⁾ Thorkelin, Dipl. I, p. 6.

²⁾ »H. ep. hujus congregationis canonicus«. Script. r. D. III, 435.

³⁾ Scriptores r. D. II, 638.

hos en af sine venner, kardinal presbyteren Martin, der var bleven udnævnt af Innocens i året 1130. Da han nemlig engang blev sendt som legat til Danmark, kom han ligeså fattig tilbage, som han var dragen derop, «uden guld fra det guldrige land», — noget der var uhørt i de tider, da kirkens nådegaver måtte købes så dyrt. I Florens gav stedets biskop ham en hest til at komme til Pisa med til paven, men også denne gav han ham tilbage, da bispen til gengæld ønskede Martin skulde tale hans sag. I Pisa traf han også Bernhard, der opholdt sig her i anledning af et kirkemøde, og tiden for legatens tilbagekomst må derefter vistnok sættes til forsommeren 1134 ¹⁾. Dette modsiges ikke på nogen måde ved at hans navn findes under et pavebrev fra December 1133, thi på en mand som Martin passer sikkert ikke den almindelige beregning for en sendelses langvarighed, hvorefter man har troet at burde sætte hans afrejse til 1132; han kom ikke til Danmark for at hædres eller berige sig, men for at udrette sit kirkelige ærende. Hvilket iøvrigt dette ærende var, antydes kun i de yngre kilder, der neppe altid er pålidelige. Således er det sikkert en løs formodning, der kun dårlig svarer til datidens forhold, når en fransk forfatter siger, at han kom herop for ved sin veltalenhed og sit mægtige eksempel at virke på folket ²⁾. Langt rimeligere lyder det, når den lærde Manrique siger, at han sendtes herop »for at be-

¹⁾ »Is card. presb. (M.) functus aliquando legatione in Dacia, tam pauper remeavit ut etc. — Ibi (i Florens) episc. loci donavit ei equum, quo Pisas usque, ubi eramus tunc, pervectus est: Bernard. de consideratione lib. IV c. 5 (Opera 1719, I, 447). Baronius: Annales ecclesiastici ad 1134: Dum adhuc St. Bern. Pisis moraretur contigit reditus M. presb. card. ex legatione etc. — (XII, p. 237) jfr. A. Pagi critica IV, 486—88: hovedrådslagningen holdtes i Pisa d. 30 Maj.

²⁾ Aubéry: Hist. général des cardinaux I, 128: »Il receut ordre du pape d'aller en D. conuertir par la force de ses predications et l'exemple de sa vie quelque peuple de ces pais Septentrionaux, d'ou il reuint etc. Saml. Pontoppidans Annaler I, 352.

kræfte landets rette kirkefyrste og reformere dets kirkelige forhold¹⁾. Thi man kan vel neppe tænke sig en sendelse fra Rom til Danmark ved denne tid uden at den jo måtte stå i forbindelse med erkebispestriden, og Münster, der ikke kendte noget til Hermans sendelse, faldt derfor ganske naturligt på den formodning, at det var denne Martin (som han iøvrigt vistnok fejlagtigt kalder Cybo), der overbragte bullerne af Mai 33²⁾. Men dette synes dog lidet rimeligt; disse buller var en dom, der ubetinget gav Adelbero ret og pålagde biskop Asger, kong Nils og de andre danske bisper og stormænd en ubehagelig forpligtelse, og det er vistnok usandsynligt at slige domme overbragtes af en kardinalpresbyter, og det ovenikøbet således, at man ventede han vilde blive overøst med gaver. Langt snarere må man antage, at Martin var sendt herop med palliet til Asger, da en simpel klerk som Herman neppe kunde overlevere det i pavens navn, og sendelsens tid, den første halvdel af 1134, svarer da fortræffelig til den udvikling af begivenhederne, der i enhver henseende må anses for den naturligste.

Fra dette øjeblik af var forståelsen mellem pavekurien og det nordiske erkebispedømme genoprettet for bestandig, og det lykkedes aldrig mere nogen tysk prælat at få paven på sin side i denne sag. Det var da en lykke, at Lund i Eskil ejede en mand, der både så hvad det gjaldt om, og forstod at kæmpe med de rette våben, thi Asger, der som det synes, havde fået sin værdighed mere ved andres end ved sin egen anstrængelse, forstod neppe at sætte tilbørlig pris på den, eller i alle tilfælde ikke at hævde den. Det

¹⁾ Manrique: *Annales Cistercienses* I, 241 (anno 1132, c. 7,1): «M. ab Innoc. papa in D. mittitur, confirmaturus provinciam vero pontifici et res ecclesie in ea reformaturus». Det sidste har måske givet Aubery anledning til sin formodning.

²⁾ Münster: *Archiv* I, 14—16, sml. *Aubéry* I, p. 129—30. De senere kirkelige forfattere synes ikke at have lagt mærke til denne efterretning.

er derfor vistnok også med et sideblik til de kirkelige forhold, at den samtidige Roskildekrønike siger om ham, at »han under rigets store nød ikke stillede sig som en mur for Israels hus, men bøjede sig som et siv for vejret«¹⁾. Det er derfor heller ingenlunde sandsynligt, hvad Helveg antager, at pavebullen har haft nogen indflydelse på hans partistilling mellem Nils og Erik; det omslag der fandt sted sidst på året 33 forklares vistnok bedst af frygt for Eskils skæbne i Viborg og hans mægtige domprovsts indflydelse²⁾. Det går i det hele med de historiske tildragelser, der kun er halvt kendte, som med genstande der ses gennem en tåge: deres omrids er ikke blot utydelige, men langt større og mægtigere end i virkeligheden. Forskeren bliver tilbøjelig til at tilskrive dem en indflydelse, som de aldrig har haft, at drage dem med ind i forhold, som de er fremmede for, og i dem at søge forklaringen til det der ellers synes uforståeligt. Når tågen da letter, ses det ofte, at arbejdet i den henseende må begyndes forfra, da hele grundvolden svigter. Således ikke blot i henseende til Asgers partistilling, men også og især til bispestriden i Slesvig nogle år længere hen i tiden.

Det der i den henseende forelå i de tidligere kilder var følgende. Da Eskil blev erkebisp efter Erik Emuns død, kom Rig fra Slesvig til Roskilde og Herman fik hans bispesæde. Dernæst haves der et åbent brev af kong Erik Lam, udstedt i Lund³⁾, hvorved der tillægges Herman adskillige indtægtskilder, fordi han er bleven fordreven fra sit stift »ved en folkebevægelse« (tumultu et seditione populari). Senere træffes Herman i Lund indtil sin død mellem 1145 og 48⁴⁾ og hans gravsted findes endnu i domkirkens krypte. Hans efterfølger i Slesvig var en vis Åge (Occo),

¹⁾ Scriptores r. D. I, 382.

²⁾ Helveg s 326 og 330.

³⁾ Thorkelin, Dipl. I, p. 7.

⁴⁾ 1145 var han tilstede ved domkirkens indvielse, og 1148 kendtes hans dødsdag, d. 16 Januar, allerede i Klosterrad.

der dog atter selv blev fordreven og først længe efter vendte tilbage under det store kirkeskisma 1161. Saxo angiver som grund til hans fordrivelse, at han havde gjort sig skyldig i et skisma, og som et fingerpeg med hensyn til tiden derfor står hans navn under et brev af erkebisp Adelbero, udstedt i Juli 1141 i Bremen ¹⁾. Af disse kendsgerninger har da P. E. Müller og efter ham Helveg ²⁾ sluttet sig til et skisma indenfor den danske kirke i anledning af Adelberos sejr 1133, således at Herman var Lunds, Åge derimod Bremens kandidat til den ledige bispestol i Slesvig; at denne sejrede først, hin senere, så de begge blev fordrevne efter hinanden og hver gik til sin erkebisp. Men denne opfattelse støder på store betænkeligheder allerede i de foreliggende kendsgerninger. Det er alt påfaldende nok at se en Tysker, Herman, som Lunds, ligeoverfor en Dansk, Åge, som Hamborgs lydbiskop; men endnu større vanskelighed opstår der af at Åge har medundertegnet gavebrevet til Herman i Lund, noget Müller da også forklarer som en fejlagtig læsning for Rig (Occo for Ricco). Men en slig fejl er det altid misligt at forudsætte, og især bliver det det her, hvor der netop ligger en stor betydning i at Åge er den eneste biskop der er tilstede, da man derved uvilkårlig ledes til den antagelse, at der er indgået mindeligt forlig mellem de to modstandere, og at Herman for bestandig har givet afkald på at bestige bispestolen, hvad der også bekræftes derved, at han ikke gik til Slesvig igen efter Åges fordrivelse. Den største vanskelighed er dog den, som Müller har overset, at det er en »folkebevægelse«, der fordriver Herman, og at man altså nødes til at antage, at Slesvigs indvånere hældede til Hamborgs parti på en tid, da dette tegn på Tyskhed tilvisse vilde være aldeles enestående. Vel kom det en tyve år senere til lignende sammenstød i Roskilde, i anledning af et bispevalg, ved

¹⁾ Lappenberg: Urkundenbuch Nr. 163.

²⁾ Notæ uber. til Saxo, p. 330—33. Helveg s. 341 ff.

hvilken lejlighed Tyskerne blev overfaldne og dræbte eller jagede ud af byen, men der er intet der tyder på at de end blot havde opstillet en egen kandidat til bispestolen, valget var kun den tilfældige anledning til at det nationale fjendskab kom til udbrud ¹⁾. Kongen og Eskil vilde da vel heller neppe have tålt sligt i en af rigets største stæder, og Herman vilde sikkert i dette tilfælde være bleven ført tilbage med våbenmagt.

Men alle disse vanskeligheder fjernes da ogsaa fuldstændig ved hin tyske klosterkrønike. «Kongen gav ham bispedømmet i Slesvig», siger den, »men samtidig havde menigheden i hin by selv valgt en indfødt mand. Da Herman nu strax blev indviet, støttende sig til kongens stemme, blev hin ogsaa indviet, idet hans slægt og menigheden var på hans side, og støttet til deres hjælp bemægtigede han sig værdigheden og stedet« ²⁾. Åge stod altså så langt fra som den tyske kandidat, overfor den danske, at han tvertimod var den «indfødte» overfor den »fremmede«. Herved må der dog ikke tænkes på Hermans tilfældige fødested; han kom som kannik fra Lund, men Åge tilhørte uden al tvivl en indflydelsesrig sønderjydsk slægt, og vi ser da det samme opført her som samtidig i Skåne, at folket ønskede bispedømmet skulde blive i en bestemt »indfødt« slægt, overfor hvilken Skåningerne f. Ex. kaldte Absalon og hans frænder for »fremmede«. Men naar det forholdt sig således med Hermans fordrivelse, når han af denne grund havde menigheden og da vel ogsaa kapitlet mod sig, så falder det helt naturligt, at han mismodig over sit gentagne uheld i at søge kirkens store embeder opgav tanken om at tiltvinge sig bispestolen og i mindelighed overlod

¹⁾ Saxo, ed. M. p. 737.

²⁾ »a quo (rege) condonatus est episc. — Sleswich —, interea electo ad eandem præsulatus sedem indigena a civitatis illius populo. Sed consecrato statim H. opitulante sibi regis suffragio, consecratus est et ille, astante ei consanguineo et civili populo, quorum prostermo provectus subsidio, dignitate potitus est et loco. —

den til Åge, der da rimeligvis først herefter har modtaget indvielsen af Eskil.

Men herved kommer det til at stå uforklaret, hvorfor Åge er bleven fordrevet, som det synes kort tid efter. Det udtryk Saxe bruger om ham, at han var »smittet af et skisma« kommer igen i anledning af Eskils udenlandsrejse, »for ikke at smittes af et skisma¹⁾, og måa sikkert henføres til en spaltning i pavedømmet eller erkebispedømmet. Men et paveskisma findes der intet spor til hos os før hint store der fordrev Eskil, og det er i sig selv usandsynligt, at en biskop på egen hånd skulde have blandet sig i forhold, der ikke vedkom ham og kunde berøve ham sin værdighed. Der findes derimod en bestemt efterretning om et skisma i den danske kirke, netop på den tid Åge må antages at være fordreven, skøndt det gøres så ubetydeligt og latterligt som muligt af Saxe. Det opstod, da Olav Haraldsøn havde ladet sig hyldes som konge i Skåne, og Eskil tiltrods for sin ed faldt fra ham og gik til Erik på Sælland. Olav indsatte da en ny erkebiskop, der også hed Eskil, og holdt sig en tid lang i rolig besiddelse af Skåne. Dette skønnes ikke blot af de gamle kongelister fra Lund, der opfører Olav som konge i to år, 1139—41, men også af Saxes fortælling, at han følte sig saa tryk i Skåne, at det lykkedes Eskil og Erik at overraske hans folk, da de lå spredte på deres gårde, medens de havde efterladt deres rustninger i Lund²⁾. Olav blev da fordreven og erkebispem hængt; men nu førte han kampen over til Sælland og dræbte her biskop Rig i Ramløse, hvorpå paven satte ham i ban; nogen tid efter faldt han. Rigs drab fandt sted d. 18 Oktober, som det synes 1140, skøndt nekrologet fra Lund henfører det til

¹⁾ Saxo, ed. M. p. 769: Occo, cui superioris scismatis contagio deponendi pontificatus causam tribuerat, — 772: (E.) ne scismatis contagio implicaretur.

²⁾ Scriptores r. D. I, 425. III, 433. Saxo, ed. M. p. 668—71.

kampens første, årbøgerne til dens sidste år¹⁾, begge angivelser som det synes vilkårlige og uden hensyn til begivenhedernes rækkefølge, som den findes hos Saxe.

Banlysningen, den første der traf nogen dansk konge, var sikkert ikke mindre foranlediget ved Olavs vilkårlige fremfærd i Lund, end ved hans voldsomheder på Sælland; han havde villet føre bispedømmet tilbage til et forlængst overvundet standpunkt, da det var undergivet kongens for-godtbefindende og de politiske forholds udvikling. Banlysningen, siger Saxe udtrykkelig, blev forkyndt de jyske bisper isærdeleshed, uden al tvivl fordi Olav også her havde sit parti. Han optrådte nemlig som sin faders og alle sine myrdede brødres hævner, som repræsentant for Nils og Magnus's parti, der senere havde sin hovedstyrke i Jylland, da Knud atter rejste dets fane. Også Harald Kesja var bleven valgt og hyldet på Urnehoved thing, kort før hans broder Erik lod ham dræbe, og det er øjensynligt at det ældre kirkelige parti, det der bukkede under ved Fodevig i det store bispefald, holdt sig til denne side. Den såkaldte »Roskildekrønnike«, der oprindelig sluttede med Eskils og Rigs forflyttelse, før Olavs oprør, er skreven ud af dette partis ånd; derfor dadler den Knud og Erik Ejegod, derfor klager den over Asgers vankelmødighed og Nils's svaghed, derfor udstøder den et veråb over faldet ved Fodevig — »den bitre dag, den dødens og mørkets time, fuld af sorg og klage» — og viser tydelig sin misfornøjelse med at Eskil blev erkebisp og Rig biskop i Roskilde. Dette partis hoved var Olav, og det er da vel neppe for dristigt at antage, at også en af landets bisper kan have anerkendt hans erkebisp og derved være bleven inddragen med i hans fald. Det vilde også i henseende til tiden svare godt til at Åge hen i sommeren 1141 træffes i Bremen, medens vi ikke senere hører til ham, før han kommer tilbage tyve år efter, da Esbern, som vistnok var

¹⁾ Scriptores r. D. III, 460 og I, 161. 240. 252. 369.

hans efterfølger, havde måttet rømme landet. Dette forhold vilde da også forklare Eskils overstadige vrede over hans genindsættelse, så han strax på egen hånd banlyste ham midt under gudstjenesten, skøndt han vidste kong Valdemar holdt sin hånd over ham, — og ikke mindre Absalons ord da han traf ham paa Sælland, »at han troede kongen havde taget sig af Åge, ene for at ærgre Eskil¹⁾».

Det fremgår da heraf, at bispestriden i Slesvig efter Rigs forflyttelse ikke i nogen henseende har stået i forbindelse med de hamborgske erkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke, og at der tvertimod er al grund til at antage, at Adelbero har ladet sagen fuldstændig falde efter den afgjørelse der var tilvejebragt ved Hermans sendelse; ligesom der overhoved aldrig af den grund har været nogen spaltning i den danske kirke.

II. Hartvig, 1148—68.

Skulde Hamborgs fordringer endnu engang få nogen betydning, da måtte det være under så forvirrede forhold som dem der indtrådte efter Erik Lams død, og de måtte frembæres af en mand som den Hartvig der fulgte Adelbero i erkebispedømmet. Hartvig var ikke blot prælat, men tillige udsprungen af en rig greveslægt, hvis lande, Stade og Ditmarsken, han arvede som domprovst efter sin broders død, samme år som Erik Lam ægtede hans skønne, men berygtede søster (1144).

Hartvig stod mellem de kæmpende partier med hele sin ærgærrighed, altid rede til at slutte sig til den, der vilde gå hans ærinder, altid istand til at yde anselig hjælp i penge og stridsmænd, tilgængelig for den hvis sager stod dårligt for øjeblikket, men kunde bringes påfode igen, indsmigrende og vindende overfor den der syntes at have fremtiden for sig. Det indtryk får man af hvad Saxe for-

) «cæterum non tam catholicarum partium odio quam ejus regisque litigio Oconis susceptionem imputandam docebat». Saxo, p. 769.

tæller om ham, og det kan da ikke negtes, at han i en vanskelig tid kunde blive en særdeles farlig fjende for det danske rige og den danske kirke.

Der er en mærkelig forskel mellem den måde Hartvig og den Adelbero tog sagen på. Medens denne strax ved sin tiltrædelse begyndte med højtidelige indsigelser på rette sted, hos paven, og vedblev med sine indsigelser, indtil det føjede sig så vel at han opnåede hvad han vilde, — men da så paven efter nærmere overvejelse alligevel afgjorde alt lige imod hans ønsker, føjede sig i det kirkelig rigtige og tav om den ting for fremtiden, — så optræder Hartvig på en helt anden måde. Det var kun ved given lejlighed han fremkom med sine fordringer; når Danmark eller dets første mænd var stedte i nød, da trådte han til for at fiske i rørt vande; når forskellige partier stod ligeoverfor hinanden og i stridens bitterhed glemte rigets ære over egen øjeblikkelig fordel, da søgte han at få løfter og træffe aftaler mod at yde al fornøden hjælp. — Hovedtanken i hans bestræbelser og resultatet af dem sammenfatter Saxeren Helmold med et suk i disse ord: »Udmærket som dobbelt fyrste, på grund af sin høje byrd, gjorde Hartvig sig den yderste umage for at generhverve lyd-bisperne i hele Danmark, Norge og Sverig, der efter historien engang har hørt under Hamborgs kirke. Men da han tillrods for sine tjenester og sin rundhåndethed intet opnåede hos paven og kejseren, gav han sig til at genoprette de forlængst nedlagte vendiske bispedømmer, for dog ikke helt at mangle lydbisper«¹⁾.

Nepe to år efter Hartvigs udvælgelse kom kong Knud til ham for at bede om hjælp. Efter sit nederlag ved

¹⁾ Qvi propter generis nobilitatem duplici principatu clarus, magno studio enisus est pro recuperandis suffraganeis episcopis universæ D., N., Sv., quos Hammenburgensi ecclesiæ quondam pertinuisse commemorat antiqvitas. Sed cum obsequiis et variis largitionibus nil profecisset apud papam et Cæsarem ne omnino careret suffraganeis aggressus est jam pridem abolutos episcopatus Slaviæ suscitare«. Leibnitz II, 594.

Viborg var han flygtet til Sverig, derfra til Polen, så til Saxen til Henrik Løve, men overalt vendte man ham ryggen. Nu henvendte han sig til den mægtige erkebisp i Bremen og blev her modtagen med stor venlighed, fik penge og hjælpetropper og gjorde da atter et forsøg på at sætte sig i besiddelse af Jylland (1151¹). Ved denne lejlighed er det Saxe bemærker, at Hartvig var en fjende af de Danske for erkebispedømmets skyld, og der kan heller neppe være nogen tvivl om, at han jo har fået Knud til at give gode løfter for det tilfælde at toget lykkedes. Denne formodning bestyrkes yderligere ved et brev fra kejser Konrad til paven, hvori han blandt andet undskylder Hartvig for at han ikke er mødt i Rom til den fastsatte tid «for at hævde Bremerkirkens værdighed»²); Konrad havde nemlig holdt ham tilbage undervejs i Würzburg, hvor han midt i September holdt et møde med rigets store, og han beder paven sætte en ny frist for ham. Hartvig har altsaa ført forhandlinger og indgivet besværinger i sommeren 1151, og det ligger nær at henhøre dette til de ved Knud vakte forhåbninger, så Hartvig førte kampen i Rom, medens Knud førte den i Nørrejylland og Frisland. Men for denne Gang afgjorde våbenlykken foreløbig sagen; Knud kom tilbage som flygtning, gentagne gange overvunden, og Hartvig greb strax til en ny rolle, den at mægle mellem kongerne. Knud skød sin sag ind for kejseren, ligesom hans fader, Magnus Nilsson havde gjort, og Sven fulgte snart hans eksempel efter Hartvigs råd, og det i de mest smigrende, næsten ydmyge udtryk³). Det blev dog ikke Konrad der kom til at afgøre denne strid, thi han døde i Febr. 1152; men Frederik Rødkæg optog sagen efter ham og tilkendte Sven riget, medens Knud og Valdemar fik store

¹) Saxo, p. 684.

²) Lappenberg Nr. 196: rogamus ut diem et terminum pro conservanda ecclesiæ Bremensis dignitate sibi constitutum benigne illi remittatis etc. Pertz, Leges, II. 88.

³) Lappenberg Nr. 199.

forleninger. Dermed døde da også for dengang tanken om at gøre noget for Bremen hen, Sven sad nogle år rolig i sit rige, indtil folkestemningen slog om og han måtte vige for sine medbejlere.

Da drog Hartvigs stridsmænd atter op i Jylland med en fordreven dansk konge; erkebispemænd var selv med og Danevirke åbnedes med hans gyldne nøgle. Men toget mislykkedes aldeles; Sønderjyderne, der følte sig for svage til at gøre modstand efterat deres naturlige værn var brudt, drog mod nord »for at bevare troskaben mod deres fædreland«¹⁾, og Tyskerne blev snart kede af at ligge der ved vintertid (1155—56) og vendte om med Sven. Heller ikke den gang tales der udtrykkelig om at Sven havde lovet Hartvig noget i henseende til den danske kirke; men vore kilder har som omtalt aldeles ikke deres opmærksomhed henvendt på dette punkt, og det ligger så aldeles i hele situationen at noget slikt må være sket, at der neppe kan være tvivl om hvorfor Hartvig tog sig så ivrigt af Sven. At denne, der iøvrigt holdt på rigets værdighed, dog ikke altid tog det så nøje med sine midler, viste han noget senere, da han sendte en gave til Ryboernes afgud Svantevit for at få hjælp af Venderne mod sit fædreland.

Endelig prøvede Hartvig det også med den tredje og lykkeligste af den tids konger, Valdemar. Allerede tidligere havde han haft lejlighed til at indsmigre sig hos ham, da han advarede ham mod Svens falskhed på en rejse²⁾; nu da han var bleven enekonge og var kommen i en bitter fejde med Eskil og flertallet af de danske biskopper, troede Hartvig øieblikket belejligt til at minde om Hamborgs ældre rettigheder. Dette fremkom på det bekendte møde ved kejser Frederiks hof, hvor Valdemar tog riget til len af kejserdømmet og tildels anerkendte den skismatiske pave

¹⁾ Saxo, p. 713.

²⁾ Saxo, p. 708.

Victor. Men heller ikke her opnåede Hartvig noget; thi der siges kun, at han fremsatte sin fordring¹⁾, medens der intet forlyder om kejserens svar, og efter Helmolds almindelige bemærkning, at han kun fandt døde øren hos kejser og pave, kan man vistnok med sikkerhed slutte, at der intet hensyn toges til hans klager. Hvad Valdemar personlig angår, da fandt Hartvig uden al tvivl i Absalon en så energisk og indflydelsesrig modstander, at der sikkert aldrig har været nogen alvorlig tanke hos kongen om at opgive det nordiske erkesæde af bitterhed mod dets øjeblikkelige repræsentant. Dermed synes Hartvig da også at have slået sig tiltåls, idetmindste forlyder der intet videre om noget forsøg fra hans side efter den tid. Først over tyve år derefter troede en nyvalgt erkebisp, Hartvig II, at kunne benytte rigets øjeblikkelige forlegenhed i kampen med Bugislav af Pommern, til at få en bekræftelse på erkesædets gamle ret, men paven afviste sagen foreløbig, og den synes aldrig at være bleven bragt på bane igen efter den store sejr, Absalon næsten til samme tid vandt over Vendernes hele styrke, hvorved rigets anseelse var hævdet for lang tid²⁾.

Der er dog endnu en begivenhed i vor kirkes historie, der fortjener en nærmere undersøgelse på dette sted, dels fordi den giver anledning til at kejseren for en stund tager sig af Bremens fordringer og dernæst opgiver dem for stedse, dels fordi den kaster et lys også over andre punkter af vor historie, — nemlig Eskils fængsling på tilbagereisen fra Rom. For imidlertid at få det rette syn på denne tildragelse vil det være nødvendigt at betragte den i hele sit sammenhæng med de større begivenheder den gav anledning til.

¹⁾ Annales Stadenses (Pertz VI, 344): »Venit Hardvicus, Brem. arch. conquerens ibidem, qvoad tria regna, D. Sv. N. se de sua sede abstraxerint violenter, cum jure deberent suam sinodum observare«. (Lappenberg p. 210.)

²⁾ Pavebrevet af 5 Maj 1185 hos Lappenberg Nr. 268.

I året 1156 (eller 57?) blev Eskil tilligemed en anden dansk biskop opsnappet i det vestlige Tyskland, da han kom tilbage fra en rejse til pavekurien. Han blev udflyndret og kastet i fængsel, for at nødes til at betale løsepenge, og det nyttede ham ikke at han bad kejseren om beskyttelse, thi denne tog sagen helt koldsindigt og lod den bero¹⁾. Der herskede dengang et meget spændt forhold mellem paven og kejseren, og det var denne neppe ukært at få en lejlighed til at ærgre sin hemmelige fjende. Det var da heller intet der kunde forbitre Hadrian mere end en slig lovløshed mod en af kirkens fyrster, der tilmed stod i et personligt venskabsforhold til ham, og denne lille begivenhed blev en gnist der for en kort tid lod den dybe modsætning mellem den høieste verdslige og kirkelige magt slå op i lyse luer, — indtil atter fornuften tog lidenskaben tilfange og kampen udsattes nogle år endnu. — Da kejseren ikke vilde lægge sin indflydelse i vægtskålen, men rimeligvis henviste til den almindelige måde at slippe ud af en sådan forlegenhed på, ved at betale for sig, forbød Eskil på det bestemteste sine frænder og landsmænd at foretage det mindste i den retning og henvendte sig med sine klager til Hadrian. Denne blev i høj grad forbitret over kejserens ligegyldighed og afsendte et tordenbrev til mødet i Besançon, i Oktober 1157, med to af kirkens højeste prælater, sin kansler, kardinal Roland, den senere pave Alexander III, og kardinalen Bernhard. Paven betegnede heri erkebispens fængsling som en uhørt forbrydelse, en fornærmelse ikke blot mod kirken, men også mod kejserdømmet, der ikke på nogen måde kunde lades ustraffet. Det var ham derfor uforklarligt, hvorledes kejseren havde kunnet se så ligegyldig på en sag der var vidt og bredt bekendt og havde vakt alles forbavselse; følgen var, at ophavsmændene efter hans optræden anså sig for brødefri, da retfærdighedens arm ikke traf dem strax.

¹⁾ Urstisius, germ. hist. I, 199.

Paven havde søgt grunden til denne opførsel hos sig selv, men var ikke istand til at finde den, thi stedse var han sig bevidst at have vist Frederik venskab, ligesom han havde givet ham kejserkronen. »Alligevel må vi formode og frygte, fortsætter han, når det er øjensynligt, at du ser gennem fingrene med en så uhørt forbrydelse, der er sket ikke mindre til kejserdømmets end til hele kirkens fornødelse, at du ledes til denne ligegyldighed ved had og bitterhed mod din milde moder, den hellige romerske kirke og os selv, et had der maa være vakt ved slette menneskers indflydelse¹⁾. Da dette brev var læst op, kom det til et heftigt ordskifte om den påstand, at kejseren havde sin værdighed og krone som len (»beneficium«) af paven, og den ene af prælaterne spurgte i samtalens hede, af hvem han vel ellers havde den, om det ikke var af paven? Da sprang den tapre Otto af Wittelsbach op og vilde have kløvet hans hoved med sit sværd, men Frederik lagde sig imellem og lod legaterne drage tilbage med frit lejde, dog således at rejsen blev dem bestemt foreskrevet. — Det blev imidlertid ikke herved; kejseren sendte en skrivelse omkring i riget for at meddele alle hvad der var forefaldet og hvad paven havde anmasset sig at udtale i sit brev; med en skærende ironi henpeges der på hans kald som fredens fyrste og velsignelsens herre, som den hvis rige ikke er af denne verden, men som dog vil herske i den. — Paven optog på den anden side den tilkastede handske og udstedte et brev til de tyske bisper, hvori han fortalte dem sagens sammenhæng fra sit synspunkt og opfordrede dem til at holde med ham og kirkens fordringer. Deres svar blev imidlertid afgjørende for stridens udvikling; de sagde nemlig, at de i dette punkt måtte holde med deres konge, den romerske kejser, der takkede gud og sit folks valg for riget og værdigheden. Da gav ogsaa Hadrian

¹⁾ Radevici appendix de rebus Fred. imp. I. c. 9. (Urstisius: Germ. hist. I. 480. sq.)

efter, så meget mere som Frederik stod rustet til et tog til Italien for at tugte Milano; han sendte undskyldning og en meget spagfærdig forklaring af ordet »beneficium»¹⁾, og kejseren modtog gerne i dette øjeblik hans hånd til forlig på dette vilkår: det var en sejr, der atter for kort tid syntes at hæve den verdslige magt over kirkens voxende vælde. Dette forlig sluttedes i Augsburg i begyndelsen af sommeren 1158 og kort efter drog Frederik til Italien.

Det der oprindeligt havde givet anledning til hele striden, uretten mod Eskil, omtales ikke mere, hverken i brevene eller i fortællingen. Der kan dog ikke sluttes noget som helst af den tyske kildes tavshed i den henseende, thi hovedsagen var for den at fremstille de to stormagters holdning i principstriden, anledningen var for den en ubetydelighed. De danske forfattere har antaget, at kejseren foranledigede Eskils befrielse efter det strænge pavebrev, men selv om det kunde bevises, at han ved denne tid slap ud af fængslet, er det lidet troligt, at det var kejseren han skyldte det; thi netop nu måtte det være ham dobbelt om at gjøre at trodse og krænke kirkens mænd.

Men der foreligger i virkeligheden intet der kunde tale for at Eskil har været tilstede her i landet før i August måned 1158, da han har undertegnet et gavebrev²⁾; og da hele undersøgelsen af hans stilling i striden kommer til at hvile herpå, vil det være nødvendigt at imødegå de indvendinger der kan rejses herimod. Det er da først og fremmest antaget som en historisk kendsgerning, at kong

1) »licet enim, hoc nomen, quod est »beneficium«, apud quosdam in alia significatione, quam ex impositione habeat, assumatur: tunc tamen in ea significatione accipiendum fuerat, quam nos ipsi posuimus, et quam ex institutione sua noscitur retinere. Hoc enim nomen ex »bono« et »facto« est editum, et dicitur beneficium apud nos non feudum, sed bonum factum. In qua significatione in universo sacræ scripturæ corpore invenitur etc. Urstisius, p. 490.

2) Thorkelin, Dipl. I, p. 13—14.

Valdemar blev kronet af Eskil efter sin sejr på Grædhede i Oktober 1157, og dette er da atter bleven afgørende med hensyn til formodningen om Eskils befrielse ¹⁾. Alligevel er der i virkeligheden intet der taler for at denne kroning har fundet sted. Allerede i og for sig vilde den være besynderlig enestående i vor historie; Valdemar II er den første konge der krones efter tronbestigelsen, før den tid synes kroningen at have haft en noget anden betydning, den synes mere at have været et fremtidsløfte end et tegn og en indvielse for den der alt havde magten. Magnus Nilssøn og Sven kronedes af de tyske kejsere som deres lensherrer, det var for at forherlige ham, når de bar sværdet foran ham. Senere kronedes de to børn Magnus Erlingsøn i Norge og Knud Valdemarsøn i Danmark; det var en kirkelig indvielse til en stor fremtid. Mellem disse vilde Valdemars kroning, om den havde fundet sted, stå som en afvigelse, hvis hensigt i hvert tilfælde måtte være stærkt udpræget, og da nærmest være at vise sin uafhængighed af kejserdømmet; men det passer kun slet til at han næste år sender folk til Tyskland med hyldningsløfte. Desuden kan det ikke let tænkes, at samtiden, der lagde så stor vægt paa Knuds kroning, skulde have glemt Valdemars, og dog er der ingen af de samtidige kilder der ved noget om den at sige; alle lægger de derimod vægt på, at han efter slaget i Jylland blev enekonge ²⁾. Dertil kommer, at Valdemar aldrig i sine breve betegner sig selv som kronet, hvad der derimod er tilfældet med Knud. Denne modsætning kommer især frem i den sællandske kirkeret der siges at være given »a fiurtande vintær valdemar konungs, sithæn han varth en valdugh konung — oc en iamlangæ oc tre ukæ oc

¹⁾ Helveg, s. 383, 386.

²⁾ Saxo p. 736. Sven Ågesön: »V., gloriosus victor, solus regnum obtinuit«. — Script. I 63. — Knytlingsaga: »þá fékk V. k. einvald yfir øllu Danaveldi«. k. 119. — Chron. Erii regis: »V. obtinuit monarchiam totius Daciæ«. Script. I 163. Annales Esrom.: »V. totum regnum obtinuit«. Sc. I 241 osv.

thre daghæ, sithæn — kong knut konung valdemar sun var crunæth oc til konung vight« osv. ¹⁾).

Der er kun en ældre kilde der har noget om Valdemars kroning, men den har da havt det held eller uheld at blive troet bedst af dem alle, nemlig den såkaldte Roskildkrønne. Selve den gamle krønne går kun til omtrent 1139, som tidligere omtalt, men den findes fortsat til kong Valdemar II's tid, således som den er overleveret os. Det træffer sig dog så heldigt, at originalen til denne fortsættelse i den nyere tid er kommen for dagen, nemlig i den »vita Canuti ducis«, der synes at være skreven 1170 i anledning af Knuds skrinlæggelse ²⁾); thi det beror øjensynlig på en misforståelse, når den lærde udgiver vender forholdet om, da det der i levnedbeskrivelsen falder som en naturlig fortsættelse i samme tone og omfang som det foregående, i krønningen står som løsrevet og langt mere kortfattet end det øvrige. Men krønningen indskyder nu netop sin glimrende skildring af Valdemars kroning, der uden al tvivl er tagen fra sønnens (c. 1204), i levnedbeskrivelsens simple beretning, at Valdemar efter sin sejr blev enekonge i Danmark og bragte held og lykke til dets hårdt betrængte strande ³⁾).

¹⁾ Thorsen: Vald. sællandske lov s. 74.

²⁾ udg. af Waitz i »Abhandl. der Gesellsch. der Wissensch. in Göttingen VIII.»

³⁾ Vita Can. lectio VII. Deinde cum proditore in Grathæth dimicans (V.) prout quod deus voluit victoriam obtinuit, et sic tota Dacia ejus data est dicione.

Anonymi Rosk. (Scr. I 368) (Sv.) in G. cum eo (V.) dimicans, prout deus voluit, infeliciter occubuit etc. — Post hæc gloriosus V. — a cunctis optimatibus Daniæ in regnum assumptus, atque ab Eskillo archipresule in regem unctus et purpuratus et diademate gloriosissime coronatus, atque in regni solio honorifice collocatus est anno d. i. 1157.

Rex igitur V. victoriosus paganos ad fidem etc.

Qvi regnum Daniæ 26 a. nobiliter rexit. Nam paganos ad fidem etc.

Der er endnu en anden tidsbestemmelse, der kunde synes at bevise Eskils nærværelse her i landet idetmindste tidlig på året 1158, nemlig Vitskøl klostrets stiftelse. Selve stiftelsesbrevet, der er undertegnet af Eskil og sex bisper, mangler dog år, men det må antages at have været en tradition i klostret selv, at det var udstedt den 1 April 1158¹). Her kunde dog let en forvexling finde sted, da opgivelserne af år er så usikre på denne tid; således henfører de samme årbøger, der omtaler Vitskøl kloster ved 1158, Knuds drab i Roskilde og slaget i Jylland til to forskellige år, 1156 og 57, medens andre sætter disse begivenheder til 57 og 58 eller blot til 58²); dagen sættes det eneste sted hvor den forekommer til d. 5 April³). Men selv om den 1 April 58 var klostrets stiftelsesdag eller med en vis ret fejredes som sådan, er dermed ikke sagt, at brevet, den sidste højtidelige bekræftelse, var udstedt den dag; dersom Eskil ikke var tilstede, dengang kongen gav brødrene sin gård, vilde der vel endog være sandsynlighed for at man havde udsat bekræftelsen til erkebispens tilbagekomst. En anden omstændighed kunde dog synes at tale for at brevet alligevel var udstedt på den opgivne dag, den nemlig at biskop Asger fra Roskilde har undertegnet det; thi han antages at være død d. 18de April 1158⁴). Men vistnok med urette. Dagen er sikker nok, siden den findes i nekrologet fra Lund, men året findes kun i de annaler der nylig er omtalte som upålidelige i deres opgivelser. Uden tvivl var det 1159; thi at Saxe fortæller Absalons udvælgelse til biskop ligeefter Valdemars første påtænkte tog til Venden (i sommeren 1158) og henfører den til »eadem tempora« (p. 737) beviser intet. Det eneste faste holdepunkt der synes at

¹) Scriptores IV, 462 Helveg s. 389. Annales Cistercienses har vistnok efter samme kilde 1158 som stiftelsesår for »Vitæ schola«.

²) Chron. Erici regis. Scr. I, 162. Chron. Dan. p. Sialandiæ II, 615 (Annales Nestved. I, p. 369. Annal. Esrom. I, p. 241).

³) Chron. Erici regis.

⁴) Müller ad Sax. p. 737.

foreligge er tidsbestemmelsen under den sællandske kirkeret, der siger at d. 21 Juli 1171 faldt i Valdemars 14de og i Absalons 13de år; men da det ikke kan antages, at bispevalget efter Asgers død kan have medtaget over et fjerdingår (18 April — 21 Juli) så må det vistnok sættes til 1159¹⁾. Der er da intet til hinder for at henføre det af Eskil og Asger underskrevne stiftelsesbrev for Vitskøl kloster til en senere måned i året 1158 eller til d. 1 April 1159, eftersom man vil foretrække kildernes opgivelse af år eller dag.

Derefter kan vi vende tilbage til Eskils fængsel og med mere frihed veje grundene for og imod hans løsladelse 1157. Det træffer så heldigt, at der er bevaret os et brev Eskil skrev hjem »til Danmarks konger og høvdinge, bisper, abbeder, den menige klerus og det hele folk«. Efter tiltalen må det antages at være skrevet før den sidste afgørelse mellem kongerne, der falder sammen med mødet i Besançon (Okt. 57), og hele dets tone svarer også nærmest hertil. Eskil fortæller ikke at han er tagen tilfange, det forudsættes som bekendt; han vil derimod fortælle, at kejseren ikke vil befri ham, og han skriver i en tone, der viser, at han er mægtig greben af den afgørelse for kirken og sig selv, han ser deri. Den lidenskab hvormed han bevidner, at han er redebon til at lide og dø for kirken, forklarer da også tildels den heftighed, hvormed paven skriver til Frederik; denne kunde neppe have truffet et farligere punkt i kirkens store organisme end Eskil fra Lund. Han vil fortælle sine landsmænd hvad det er man beskylder ham for, siger han: »Kejseren påstår at han har forsyndet sig hårdelig imod ham og gjort sit til at formindske hans rige og krone«. Han er ikke istand til at udgrunde, hvor og hvordan det er sket, men »han attrår det danske riges hæder og den danske kirkes højhed så meget, at han

¹⁾ Valdemars 14de år er Oktober 1170—71; Absalons 13de bliver efter denne antagelse forsommeren 1171—72; 21 Juli 71 falder altså i dem begge.

hellere vil lide for den end herske i den«. Det han dog især skriver for, og det han vil pålægge kongerne og sine undergivne er, at de ikke på nogen måde må tænke på at løskøbe ham af fangenskabets: kirkens anseelse er nedbrudt, agtelsen for dens tjenere forsvunden, når dens lærer og hoved skal kunne gribes op på alfarvej og bydes ud tilfals. Derfor beder han dem kun ved forbønner at virke for hans løsladelse, og han byder og befaler på det indstændigste, at ingen må vove at komme med nogen anden løsepenge; engang er han genløst med Kristi blod og anden gang skal det ikke ske ved gods og guld ¹⁾).

Hvad der tydeligt fremgår heraf er da, at kejseren ikke på nogen måde holder på ham, og at Eskil heller ikke forudsætter sligt. Var det ham eller Hartvig af Bremen om at gøre at ydmyge netop Eskil, da vilde de selvfølgelig ikke have ladet det komme an på en pengesum. Kejseren vil kun slå fast, at hver mand i slige sager skal skøtte sig selv, det har intet med kejserdømmet at bestille, medens Eskil og paven påstår, at kejserdømmet er kirkens sværd. Derfor kommer Frederik også frem med sin personlige anke mod Eskil: »havde vi været venner«, har han vel omtrent svaret«, og havde der været nogen personlig grund for mig dertil, skulde jeg gerne befri dig, dog ingenlunde af hensyn

¹⁾ «Qualis autem sit ea, vel quæ fuerit nostrorum causa vinculorum, audiant domini mei et amici mei, fratres mei et sacerdotes mei. — Dominus imperator Romanus nos apud eum graviter pecasse imponit, et nos sui regni et suæ coronæ diminutionem fecisse causatur. Nos autem super his conscientiam nostram recolentes, ubi aut quando hæc fecerimus, nequaquam reperire valemus. — In tantum enim Danici regni honorem et Danicæ ecclesiæ exaltationem desidero, ut gratius sit mihi pati pro ea, quam regnare in ea. — Oro vos solis orationibus innocentiam meam redimere. Mando et mandando præcipio, ne de alia redemptione aliquis vestrum audere præsumat. Ego etenim semel Christi sanguine redemptus, iterum non requiro redimi. — Præterea infamis est redemptio, qua libertas periit ecclesiæ, qua servitus comparatur. Necessè est enim, ut membra serviant, si caput humiliet sub tributo etc.» Pontoppidan *Annales* I, 558—559. Helveg s. 380—81.

til dit embede, thi det vedkommer mig ikke; men tvertimod, du har bidraget dit til at fjerne det danske rige og den danske kirke fra mig«. I denne påstand ligger der en klage ikke blot af Hartvig, men sikkert også af kejserens lensmand Sven, som Eskil havde svigtet i det sidste øjeblik og derved tvunget til at forlade landet. Men Eskil føler så dybt det forargelige i, at en mand som han skal være udsat for at måtte betale for sin frihed, at han hellere vil dø i fængsel end komme tilbage med vanære, og på dette punkt står striden for hans vedkommende, da pavens brev bringer kejserens hele vrede til udbrud. Det kan ikke undre os, at Hartvig nu igen er påfærde; et slikt øjeblik kom måske aldrig mere. Han fik da et halvt år efter, da striden var kommen til sin fulde udvikling ved de bitre rundskrivelser og vægtskålen afgjort hældede til kejserens side ved de tyske bispers svar, en bekræftelse af Frederik på hele sit erkebispedømmes gamle omfang, således som kejser Ludvig fordem havde bestemt det (d. 16 Marts 1158). Det var en afgørelse, der på en vis måde svarede til den Adelbero opnåede af Innocens, men den var heller ikke af længere varighed. Der fortælles nemlig, at danske udsendinge kom til Augsburg i sommeren 1158, samtidig med pavens legater og bad om kejserens bekræftelse på Valdemars valg. Frederik modtog dem venlig, tog imod deres ed og løfte, men forlangte, at kongen selv skulde fremstille sig for ham inden 40 dage efter hans tilbagekomst fra det tog til Italien, han nu stod i begreb med at gøre ²⁾. Det synes da at være dette løfte der var den egenlige grund til at Valdemar virkelig i året 1162, — før kom Frederik

¹⁾ Lappenberg, Nr. 208.

²⁾ Eodem loco, iisdemque diebus nuntii regis Daciæ nuper electi, principis adeunt præsentiam, postulantes quatenus investituram de regno suo regi mittere, ac electionem de ipso factam ratihabitione confirmare dignaretur. Exaudivit eos imperator, præbito et accepto ab eis sacramento jurisjurandi. Post reditum suum de Italia infra XL dies regem ad curiam venturum et regni administrationem de manu principis, debitæ fidelitatis interposita securitate, suscepturum. Radevicus, lib. I, c. 24. Urstisius p. 491.

ikke tilbage — drog ned og aflagde hyldningsløftet. Men forliget i Augsburg må sikkert anses for også at have omfattet Eskil og den nordiske kirkes hele stilling, således at erkebispemænd slap ud af sit fængsel uden løsepenge, og blev anerkendt i sin værdighed som Nordens primas. Dette fremgår nemlig ikke blot af den måde forligets bekræftelse i Besançon omtales på ¹⁾, men også af de to følgende pavebuller om denne sag. Den 21 Febr. 1159 bekræfter Hadrian den hamburgske kirkes rettigheder og grænser, men således, at kun Vendland, ikke Norden omtales ²⁾; og hvad der er endnu mærkeligere, året efter giver den kejserlige pave Victor, der blandt sine få tilhængere også talte Hartvig af Bremen, medens Eskil var hans bitre modstander, den selvsamme bekræftelse efter alle de gamle pavers privilegier ³⁾. Under disse omstændigheder kan der ikke være nogen tvivl om, at jo kejseren har skiftet politik i denne sag — thi for ham var den et rent politisk spørgsmål, — og at han har sat så megen pris på Valdemars underkastelse, der ikke ved et tilfælde kan være sket »i de samme dage« som Hadrians, da der alt var gået henved et år siden han blev enekonge, og over 3 år siden han kom til magten, at han ligeoverfor den har opgivet det kirkelige bånd, der knyttede Danmark til Saxen, og som han måtte indse dog ikke kunde holde i længden. For den danske politik måtte opgaven nu blive at befri riget for dette afhængighedsforhold, og hvor stærkt der arbejdedes i den retning, fremgår tilstrækkelig af Sven Ågesøns og Saxes skrifter, som også af den meget sigende efterretning, at man ved denne tid begyndte på Danevirkes udbedring ved en mægtig stenmur.

Resultatet af disse spredte undersøgelser af erkebispedømmets stilling til Hamborgs fordringer kan da sammenfattes i følgende hovedpunkter:

¹⁾ »Vald. duo regna, Daciæ et Sveciæ, ab imperatore suscepit.« Annales Stad. — Pertz. VI, 344.

²⁾ Lappenberg, Nr. 217.

³⁾ Lappenberg, Nr. 221.

Pavestolen stillede sig kun engang afgjort på Hamborgs side, og det væsentlig efter kejserens tilskyndelse, 1133. Før den tid udgik der kun mæglingforsøg fra den, senere så godt som intet.

Fra dansk side besvaredes pavens afgørelse 1133 ved en sendelse af den tyske klerk Herman, hvilket havde Lunds højtidelige anerkendelse tilføje, rimeligvis ved kardinalpresbyteren Martin i foråret 1134.

Bispestriden i Slesvig 1138 står ikke i nogen forbindelse med Hamborgs fordringer, og der haves overhoved ingensomhelst efterretning om, at disse har afstedkommet nogen spaltning i den danske kirke.

Hartvigs forsøg på at generhverve det nordiske primat er politiske intriger; han søger at få kronprætenderne på sin side, først Knud, senere Sven, endelig Valdemar.

Eskils tilfangetagelse 1156 står ikke i nogen forbindelse med erkebisperstriden, men bliver et led i den større kamp mellem kejser og pave. Alligevel bliver den af afgørende betydning for kejserens stilling til den nordiske kirke, da han først optager Bremens fordringer og derpå for bestandig opgiver dem.

Lejlighedsvis er her desuden formentlig følgende punkter efterviste:

Åges fordrivelse fra Slesvig skyldes et skisma i Lund, medens Olav Haraldson var konge i Skåne.

Valdemar I blev ikke kronet efter sejren i Jylland.

Absalon blev ikke biskop i Roskilde før 1159 og Vitskøl kloster må antages at være endelig funderet efter sommeren 1158.

De danske udsendinges hyldningsløfte i Augsburg 1158, der atter var den nærmeste anledning til Valdemars Tysklandsrejse 4 år senere, gik væsentlig ud på at opnå Eskils løsladelse og kejserens anerkendelse af den nordiske kirkes uafhængighed.

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i 16de Aarhundrede.

Ved Holger Fr. Rørdam.

3.

Slesvig Stift i Fyrstbiskop Frederiks Tid 1551—56.

Hertug Frederik, som Biskop Tileman v. Hussen 1549 maatte antage til sin Koadjutor i Slesvig Stift og afstaa Indkomsterne af Stiftsgodset, var Kong Frederik I's yngste Søn. Han var født 1529 og fik 1540 Christian III's tyske Hofpræst M. Andreas Jedicke (eller Gedick) til Tugtemester¹). Ved Landdelingen 1544 fik han ingen Part med sine Brødre, da han endnu var umyndig og man haabede at faa ham forsørgt med et Bispedømme. Der førtes dengang Forhandlinger om at faa ham valgt til Koadjutor i Bremen²). Denne Plan mislykkedes imidlertid; derimod skaffede man ham et Kanonikat i Køln. Dette kunde imidlertid ikke være tilstrækkelig Erstatning for den ham tilkommende Del af Hertugdømmerne. Da han derfor var bleven myndig, maatte D. Tileman v. Hussen aabne Slesvigs Bispedømme for ham. Den 7de April 1549 blev han af Domkapitlet valgt til Koadjutor³). Den i Kirkeordinansen foreskrevne

¹) Bestillingen er dat. Torsdag efter Judica 1540 (Regist. der Bestellingen i Geh.-Ark.).

²) Seidelin, Diplom. Flensb. II, 351. Scr. Rer. Dan. V. 510.

³) I Geh.-Ark., Saml. Hildesheim, findes en Registrant med Breve udstedte af Hertug Frederik som Biskop i Slesvig og Hildesheim (1549—52) eller ham angaaende. Det første Brev er Kapitlets ovenomtalte Valgbrev eller Postulation, det andet er Hertugens Svar paa dette Brev, dat. 17 April 1549.

Valgmaade, ifølge hvilken de fire Specialsuperintendenter eller Provster i Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev skulde deltage i Valget, overholdtes vistnok ikke mere, ligesaa lidt som Hertugen gjorde de Fordringer Fyldest, som i Ordinansen stilledes til Bispens Egenskaber. Som medvirkende Aarsag til Valget af en fyrstelig Biskop angaves, at den kejserlige Kammerret endnu vedblev med sine nærgaaende Krav paa det tyske Riges Overhøjhed over Slesvig Stift, og man mente, at en Fyrste bedre kunde imødegaa disse Fordringer end en borgerlig Biskop¹). Det lykkedes dog ingenlunde Frederik at bringe Sagen til Ende, ja det lader endog til, at han slet ikke har taget sig af den, da vi finde, at det var Kongen, som 1553 befalede Kapitlet i Slesvig at give en Prokurator Fuldmagt til at procedere ved den kejserlige Kammerret, i Anledning af de Fordringer, Fiskalen gjorde paa Slesvig Stift²).

Før Frederiks Valg til Koadjutor havde Kongen og Hertug Hans givet det slesvigske Kapitel skriftlig Forsikring om, at han skulde give dem Brev paa, at han vilde overholde Kapitlets Privilegier; ligeledes tilsikrede Frederik selv Biskop Tileman en aarlig Løn af 900 Mark og nogle Naturalydelse, imod at han afstod ham Svavsted Slot og de bispelige Godser³). De egentlige bispelige Forretninger skulde D. Tileman derimod fremdeles varetage. Efter Valget fraskrev Frederik sig alle sine Fordringer paa nogen Andel af Hertugdømmerne, men derimod lovede hans Brødre ham en aarlig Appanage af 9900 Mark lybsk, indtil han kunde blive forsørgt med et bedre Stift. Summen nedsattes til 9000 Mark, da Udbetaling af de 900 Mark til Tileman v. Hussen faldt bort ved dennes Død. I en særegen Revers (af 16de Decbr. 1549)

¹) Nordalbingische Studien. VI, 297.

²) Kong Christian III's Historie. II, 489—90.

³) Man har Fæstebreve paa Jorder hørende til Stiftsgodset endnu udstedte af Tileman v. Hussen d. 29 Marts og 18 Juli 1549. (Orig i Geh.-Ark.).

erkjendte Frederik den danske Konges Højhed over Slesvig Stift, og den 7de Marts 1550 udstedte han den lovede Stadfæstelse af Kapitlets Privilegier, en Art Haandfæstning («Verschreibung»). Heri forpligtede han sig bl. a. til ikke at afhænde noget af Stiftsgodset. Naar han døde, skulde hans Foged overantvorde Huset Svavsted til Kapitlet. Hvad der i Ordinansen var tillagt Kirker, Skoler og Konsistoriet af Stiftets Rente, skulde han rigtig udrede. «Han skulde intet byde, befale eller forordne over den Del, som Kapitlet tilhørte, ej heller over Kirkernes Personer eller Kirkegods, hverken at straffe eller beskatte, men det lade blive hos Kapitlet». Han maatte ikke forlene nogen med Præbender uden Kapitlets «ordentlige, almindelige Stemme». Blev han valgt til noget andet Stift, skulde det staa Kapitlet frit for, hvem det vilde vælge til hans Eftermand¹⁾. Slottet Svavsted overdrog Hertugen allerede Aaret efter til Kapitlet; thi man har et Dokument udstedt den 26de Januar 1551 af Archidiaconus, Lector, Senior og hele Kapitlet ved Stiftskirken i Slesvig, hvorved de gjøre vitterligt, at da Hr. Frederik, Koadjutor til Slesvig Stift, Arving til Norge etc. har overgivet Huset Svavsted til Kapitlets «tro Haand», love de at holde samme Slot ham til bedste, saalænge til han vilde kræve «den tro Haand» tilbage fra Kapitlet²⁾.

Da Biskop Tileman v. Hussen døde 1551, skulde Frederik sørge for at skaffe det kirkelige Bispeembede besørget, da han ikke selv kunde varetage dette. Efter sin Broders, Kong Christians, Raad og Anvisning vendte han sig til Vittenberg forat faa en Mand, egnet til dette Embede. Melanchton gav Anvisning paa D. Georg Major, med hvem Frederik da traadte i Underhandling, idet han

¹⁾ Hvitfeldt, S. 1545. Christiani, II, 248—9. Nordalbing. Studien. VI, 297—8. Det er en besønderlig Fejltagelse, naar Resen i Fortællingen til Kong Frederik II's Krønike (c 2 vers.) mener, at den Hertug Frederik, som blev valgt til Koadjutor i Slesvig, var den senere danske Konge Frederik II.

²⁾ Orig. i Geh.-Ark., Aflev. fra Indenrigsminist. Nr. 351.

indbød ham til en personlig Sammenkomst i Lyneborg. Major svarede i Begyndelsen imødekommende, hvorfor Christian III ogsaa skrev til ham for at fremskynde Sagen. »Vi ere«, skrev Kongen, »af vor højtelskede Broder venlig underrettede om, at Hans Kjærlighed har postuleret og kaldet Eder til en Superintendent, og at I derpaa har givet et kristeligt og godvilligt Svar. Hel gjerne have vi erfaret Hs. Kjs kristelige Hensigt, og at han har henvendt sig til Eder, og det har for den slesvigske Kirkes Skyld været os glædeligt at fornemme, at den atter vil blive forsynet med Eder. Vi lade os og saadant naadigen og hel vel behage, og begjære, at I, paa højbemeldte vor kjære Broders videre Skrivelse, den Almægtige til Lov og Slesvigs Kirke til Trøst og Gode, uden at gjøre Vanskeligheder vil indlade Eder derpaa og modtage Kaldelsen, samt fremme Sagens Afgjørelse saaledes, at I med det første kan tiltræde Embedet«. — Da det imidlertid kom til Stykket, fik D. Georg Major dog Forhindringer, og hans Landsherre Kurfyrst Morits vilde ikke give Slip paa ham, saa at disse Forhandlinger, der vare førte 1551—52, endte uden Resultat¹⁾.

I Aaret 1552 lykkedes det Frederik at blive valgt til Biskop i Hildesheim. Den pavelige Stadfæstelse kostede ham 1400 Kroner. Frederik indtog idethele en ganske besønderlig Stilling: i Slesvig var han luthersk Biskop, i Köln katolsk Domherre, og i Hildesheim idetmindste halvkatolsk Biskop. I et Brev til Kurfyrsten af Köln sagde han, at han i alle Dele vilde vise sig underdanig og lydlig mod Paven, saa at hans pavelige Hellighed skulde have en faderlig Glæde af ham; var der end nogle vrangvillige, som angav, at han ikke var en Tilhænger af den sande katolske Religion og ikke lod sig se i Kirken, og at han havde Folk om sig, som skulde videre forføre ham, saa maatte Kurfyrsten ikke sætte sin Lid til sligt. I den Underretning om Valget, som Domkapitlet i Hildesheim tilsendte

¹⁾ Se Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 260. Schumacher, Gel. Männer Br. II, 165--6. 172--4.

Kejseren, skrev det, at Frederik var en Tilhænger af »den sande Religion«. Kejseren havde selv tidligere anbefalet ham til Kapitlet og til Gunst for ham ikke alene bemærket, at han havde Lyst til den gejstlige Stand, men ogsaa, at han var velsindet mod »den gamle og sande Religion«. Alt dette Hyklery maatte drives, for at Hertugen kunde blive forsørget. Imidlertid var Stiftet Hildesheim i en saa maadelig Tilstand, at Frederiks Brødre indtil videre lod ham beholde hans Pension, idet der forøvrigt paany blev arbejdet paa ogsaa at skaffe ham Stiftet Bremen, hvilket dog ikke naaedes ¹).

Frederik blev nemlig ikke gammel. Han var brystsvag og laa længe syg, vistnok hos sin Moder Enkedronning Sofie i Kiel. Hans snilde Broder, Hertug Adolf, var under hans Sygdom omborde med ham for at faa ham til at oplade Stiftet Slesvig for ham. Frederik havde rigtignok i Februar 1553 givet Christian III og hans Søn Frederik (II) en Revers af det Indhold, at han ikke vilde lade Slesvig Stift — som han forresten ikke tænkte paa at afstaa — komme i fremmede Hænder uden Kongens og bemeldte hans Søns Raad og Vilje; selv skulde han imidlertid heller ikke trænges eller nødes til at afstaa Stiftet mod sin Vilje ²). Ikke desto mindre søgte Hertug Adolf uden Kongens Vidende og Vilje at faa Løfte paa Stiftet, og det lykkedes ham ogsaa. Den 17de Juli 1556 udstedte Hertug Frederik »Confirmatus til Hildesheim«, nemlig et Dokument om, at hans Stift Slesvig, Svavsted Slot og alle Stiftets Rettigheder efter hans Død skulde gaa over til hans Broder Hertug Adolf, som da skulde besidde det, ligesom han selv for Tiden besad det, dog skulde han lade sig vælge af Domkapitlet ³). Efterat have modtaget denne Forsikring, udstedte

¹) Nordalb. Studien. VI, 298—9. Cypræus beretter (Annal. p. 447), at Frederik i nogle Aar levede i Köln Imidlertid er det dog vanskeligt at antage, at han, som var opdragen aldeles evangelisk, i sit Hjærte skulde have hyldet Papismen.

²) Nordalb. Studien. VI, 299—300.

³) Originalen findes i Geh.-Ark.

Adolf samme Dag et Brev, hvorved han gjorde vitterligt, at da hans Broder en Tidlang havde været hjemsogt af Legemssvaghed, og for det Tilfælde at han skulde dø, havde været betænkt paa Stiftets Bedste, saa havde han givet Adolf Fuldmagt, dog kun for det Tilfælde at han døde, til at handle med Kapitlet i Slesvig om at vælge ham til Efterfølger, og havde lovet at fremme Sagen. Derimod erklærede Hertug Adolf, at saalænge Broderen levede, vilde han ingenlunde begjære Stiftet eller søge at bringe det til sig, meget mindre gjøre eller practicere noget hos Kapitlet, som kunde være Frederik til Skade eller Forfang i nogen Maade¹⁾. Kapitlet skal da ogsaa have erkjendt Adolf som Successor i Bispedømmet; derimod er det vel neppe rigtigt, naar der siges, at Broderen havde antaget og Kapitlet erklæret ham for Koadjutor i Stiftet²⁾.

Skjønt man havde søgt at holde disse Forhandlinger hemmelige for Kong Christian III, ligesom man ogsaa havde fordulgt, hvor betænkelig en Vending Frederiks Sygdom havde taget, maa Kongen dog have faaet noget Nys om Sagen, eftersom han den 1ste Oktober 1556 skrev til Kapitlet og forbød det strængelig at skride til noget Valg af en Biskop, før det havde erfaret Kongens Mening og Betænkning i denne vigtige Sag. Kirkeordinansen var nemlig, hvad Religionssagerne angik, i den senere Tid ikke bleven overholdt saaledes, som den burde, navnlig var det biskoppelige eller Superintendent-Embedet ikke blevet betjent paa tilbørlig Maade; Kongen agtede derfor som Stiftets øverste Patron at tage sig af Sagen³⁾.

Saaledes stode Tingene, dengang Biskop Frederik døde den 27de Oktober 1556 i Kiel, kun 27 Aar gammel.

¹⁾ Waitz, Urkunden zur Gesch. der Herzogth. Schleswig u. Holstein II, 34 (hvor Dateringen dog er urigtig). Brevet er fuldstændig aftrykt hos Westphalen, Monum. ined. IV, 3171.

²⁾ Cypræus, Ann. episc. Slesv. p. 447. Lackmann, Einleitung zur Schlesw. Holst. Hist. I, 472—3. Staatsbürg. Mag. IX, 474.

³⁾ Se Tillæg Nr. 2.

Hans Lig jordedes i Slesvigs Domkirke, hvor der paa Højalteret opstilledes et i Gips støbt Billede af ham i Legemsstørrelse, iført det biskoppelige Skrud¹⁾. Domherren M. Hieronymus Cypræus udgav saavel et versificeret »Epicedion in obitum reverendissimi et illustrissimi Principis ac Domini D. Friderici, Hildeshemensis ac Slesuicencis Episcopi etc.«, som en latinsk Ligtale (Oratio in funere etc.) over Fyrstbiskoppen. Begge Skrifter udkom i Vittenberg 1557 og vare tilegnede Hertug Adolf.

Da det ikke var lykkedes Frederik at faa nogen Superintendent, der kunde være hans Suffragan til Besørgelse af de til Bispeembedet henhørende kirkelige Forretninger, synes disse i hans Tid at have været fordelte paa forskjellige Hænder, og den Utilfredshed, Kongen i sit ovennævnte Brev havde udtalt med Forretningernes Besørgelse, var neppe ugrundet. Domkapitlet i Slesvig havde haft en Del af dem. Saaledes Prøvelsen af Kandidaterne til Præstembedet. Men Kapitlets Anseelse som Examinationskollegium havde udentvivil lidt et slemt Skaar ved en Strid, som var udbrudt mellem tvende af Examinatorerne. Anledningen var følgende. Lektoren, M. Cæso Eminga, gjorde engang under Examinationen en Kandidat (Jakob Krøger fra Hamborg, der var kaldet til Diaconus i Tating i Eidersted) det Spørgsmaal: paa hvilken Maade Kristi Retfærdighed overgik Farisæernes. Da Kandidaten ikke kunde svare paa dette Spørgsmaal, søgte Examinator at hjælpe ham paa Glid ved at spørge: hvormange Slags Retfærdighed der er. Heller ikke herpaa kunde Kandidaten svare, hvorfor Eminga begyndte at udvikle, at der er tre Maader at blive retfærdig-

¹⁾ Lackmann, Einleitung. I, 474. Under Billedet stod følgende Vers:

Præsulis hac cernis quisquis sub imagine vultum,

Suspira et Clero fausta precare Sacro!

Frederiks Testament, udstedt i Kiel den 9 Sept. 1556, findes i Geh.-Ark. Hertug Adolf var indsat til Arving af det meste af hvad Frederik efterlod, medens de to andre Brødre aldeles ikke vare betænke i Testamentet.

gjort paa¹). Som den ene af disse anførte han: naar vi roses for vore Fromhedsgjæringer. Dette fandt under selve Examinationen stærk Modsigelse af den tilstedeværende Medexaminator, M. Hieronymus Cypræus (eller Koppersmidt), og Rygtet om denne Strid udbredtes ved Kandidatens Fortælling, saa at Eminga maatte søge at rede for sig i en udførlig Fremstilling af Sagen, stilet til nogle Præster i Eidersted, især da det ogsaa lagdes ham til Last, at han i en privat Samtale med bemeldte Kandidat havde rost Calvin som en skarpsindig og veltalende Mand. Denne Skrivelse (dat. 25de Juni 1556) blev som det synes sendt til Melancthon med Begjæring om hans Betænkning. Vi have ialfald en Erklæring af ham, hvori han misbilligede Udtrykket, tre Retfærdiggjørelsesmaader, ligesom han beklagede hele Striden; men forresten udtalte han sig mæglende og henviste de stridende til Theologerne i Hamborg eller Kjøbenhavn, der vel vilde være istand til at jevne Striden paa en mindelig Maade. »Sit modus subtilitatum«, skrev han, »et consulationi salutis auditorum, qui turbuntur, cum audiunt modos loquendi dissonos et ambiguos. Quid potest æquius peti, quam ut pii et docti iudices audiantur, quales sunt in præcipuis Ecclesiis Saxonie et Daniæ, et qualem esse ipsum regem Daniæ, qui toties sensit agones mortis, non dubito. In illis ipsis agonibus didicit, unicam esse iustificationem coram Deo per solam fidem propter filium, de quo Paulus loquitur: Justificati fide, pacem habemus etc.«²).

1) »Asserui tres esse justificationis modos«, skriver Eminga i de Oplysninger, han gav om denne Sag, »primum atque principem modum, quando ex tyrannide Sathanæ asserimur in libertatem filiorum Dei, nobis gratuito condonantur peccata, et justitiam in Christo nobis imputat (Deus); alterum, quando suos Deus regenerat et renovat, reformat ad imaginem, in qua conditi sumus, qui in hac vita non perficitur; tertium, quando laudamus propter pia facta«.

2) Corpus Reformat. ed. Bretschneider. VIII, 831—33. Det Haandskrift, hvorfra Aktstykkerne i denne Sag ere hentede, findes i Univ. Bibl., Donat. Var. 122. 4, Vol. I. (Jac. Fabricius's Samlinger). Aftrykket er ikke nøjagtigt.

Medens Kapitlet i Slesvig altsaa examinerede en Del af Kandidaterne til Præsteembedet i Slesvig Stift, gjaldt det dog neppe alle. Vi finde ialfald, at Hertug Hans 1555 anviste en Kandidat, der var designeret til et Præstekald i Haderslev Len, at lade sig examinere af Professorerne ved Kjøbenhavns Universitet ¹⁾). Andre ere formodentlig blevne examinerede ved fremmede Universiteter. En endnu større Forvirring fandt Sted med Hensyn til Ordinationen. Denne skulde efter Kirkeordinansen forrettes af Biskoppen; men da Hertug Frederik ikke selv havde nogen kirkelig Vielse, kunde han naturligvis ikke ordinere. Kapitlet gav vel efter Examinationen vedkommende Kandidat et skriftligt Bevis, at det admitterede ham til Præsteembedet, men det indlod sig ikke paa at indvie ved Haandspaalæggelse. Flere ere derfor paa denne Tid vistnok blevne Præster uden Ordination ²⁾).

Den Rettighed, som i Kirkeordinansen var tillagt Kapitlet, til som et Konsistorium at dømme i Ægteskabssager og i kirkelige Stridsspørgsmaal, synes endnu i Biskop Frederiks Tid tildels at være bleven respekteret af Landsherreerne ³⁾). Vi finde, at den ovennævnte M. Cæso Eminga ved Nytaarstid 1556 afsatte en ryggesløs Præst i Langhorn; men muligvis har dette Kald ligget til Lektoratet som Præbendekald (*«illa ecclesia meæ fidei præcipue concedita est»*, siger Eminga), saa at Præsten egentlig kun har været Kapellan for Lektoren, og denne altsaa har foretaget Afsettelsen i sin Egenskab som Sogneherre og ikke som

¹⁾ Se Kjøbenhavns Univ. Hist. eft. Reform. I, 351—2.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 321. IV, 244. Naar jeg paa det sidstnævnte Sted har forstaaet Hans Oldendorphs Ord *«accepti initiationem seu ordinationem sacerdotii»* om en virkelig Ordination, maa jeg nu af Hensyn til Provst Volqvard Jonæ's udtrykkelige Erklæring paa det førstnævnte Sted, om at Kapitlet i Slesvig ikke indlod sig paa at indvie nogen ved Haandspaalæggelse, frafalde hin Forklaring, og kun forstaa Oldendorphs Ord saaledes, at han, efterat være examineret af Kapitlet eller Konsistoriet i Slesvig, fik en Admissionsattest.

³⁾ Slesvigske Prov. Efterretn. IV, 518.

Medlem af Konsistoriet¹). Savnet af en virkelig Biskop maatte forøvrigt svække Konsistoriets Anseelse, og i vigtigere kirkelige Spørgsmaal søgtes derfor ofte Raad og Vejledning udenfor Stiftet. Dette var saaledes Tilfældet ved en ret mærkelig Forhandling, som 1554 og følgende Aar førtes i Husum om en Skjærpelse af Kirketugten. Det var den nidkjære og dygtige Sognepræst sammesteds M. Peder Bokelman, Herman Tasts Efterfølger, som satte Sagen igang og rimeligvis ogsaa førte den igennem, skjønt som det synes ikke uden Modstand. Man indvendte mod ham, at hverken Luther eller Herman Tast havde udøvet en saa stræng Kirketugt, som han nu søgte at gennemføre: »havde disse Mænd anset den for nyttig og fornøden, vilde de uden tvivl ikke have været efterladne med at indføre den«. Forat finde Bistand henvendte Peter Bokelman og hans Medtjenere i Husum sig saavel til Konsistoriet i Vittenberg som til den ansete Præst Johan Timann i Bremen og erholdt fra begge Steder Betænkninger, der støttede deres Plan²). Konsistoriet i Slesvig synes man at have forbigaaet, ventelig fordi man ikke kunde haabe der at finde nogen Støtte. Forhandlingen giver et betegnende Billede af den daværende kirkelige Tilstand i Slesvig Stift. Der er ikke Spor af nogen Kirkestyrelse, men vedkommende Præster traadte paa egen Haand i Underhandling med

¹) Seidelin, Diplom. Flensborg. II, 639. 640—41. 644—5. I Aaret 1553 havde Menigheden i Langhorn haft Strid med en tidligere Præst sammesteds, M. Thomas Harckesen; dengang synes Ærkedegnen i Kapitlet, Henrik Pogwisch († 22 Novbr. 1555), nærmest at have haft at gjøre med Sagen (Seidelin a. Skr., II, 548—9). I begge de nævnte Sager udnævnte dog Kongen (i hvis Andel af Hertugdømmet Langhorn laa) Mænd udenfor Kapitlet til at undersøge og paakjende Klagerne og Tvisteemnerne.

²) Et Udtog af Peter Bokelmans og hans Medtjeneres Forslag til Gennemførelse af en strængere Kirketugt er meddelt nedenfor som Tillæg Nr. 1. Kraft, der i sin Husumsche Kirchenhist. S. 118 kort og ufuldstændig har omtalt Planen, som han ikke synes nærmere at have kjendt, henfører den urigtig til Herman Tast.

Menigheden forat faa den til at gaa ind paa Bestemmelser om en strængere Kirketugt, og de søgte ligeledes paa egen Haand fremmede kirkelige Autoriteters Bistand forat føre Sagen igjennem og at erhverve den udkastede Plan en saadan kirkelig Anerkjendelse, som den ikke godt kunde undvære, om den skulde faa nogen blivende Betydning. Forresten er det mærkeligt, at Bokelman var en saa stor Ivrer for en stræng Kirketugt, da Iveren i denne Retning ellers var ejendommelig for saadanne, som heldede til den reformerte Kirkes Anskuelse; medens Bokelman i andre Henseender (med Hensyn til Nadverlæren) netop gjorde sig bemærket som en stærk Modstander af Calvin¹).

Til de Forhold, hvori vi maatte have ventet en kraftig Optræden af det slesvigske Konsistorium, om der havde været noget Liv i det, høre ogsaa de gjendøberiske Bevægelser, som omtrent fra Aaret 1553 af begyndte at ytre sig, vistnok især i Holsten, men som ogsaa berørte Slesvig, især Marsklandene²). Vi mærke intet til, at Konsistoriet enten selv tog noget Initiativ eller raadspurgtes af andre angaaende disse Forhold. Det bliver da vistnok heraf klart, at Savnet af en virkelig Biskop har været meget føleligt, men der gik endnu adskillige Aar hen efter Fyrstbiskop Frederiks Død, inden Tilstanden forbedredes i saa Henseende.

Inden vi gaa videre hidsættes nogle hidtil utrykte Aktstykker, hvortil der i det foregaaende er henvist.

1.

Udtog af forskjellige Stykker vedkommende Indførelsen af en strængere Kirketugt i Husum 1554 o. flg. Aar.

Ecclesiæ Husensi S.

Leven Heren vnd guden Frunde. Vp dat vnse wolmeninge vnd christlick bedenckent der disciplin vnd tucht halven, so wy

¹) Kraft, Husumsche Kirchenhist. S. 450—3. v. Seelen, Philocalia epistolica, p. 50 sq.

²) Et Udtog af nogle hidtil ubenyttede Breve angaaende Gjendøbernes Optræden navnlig i Holsten 1554 o. fl. Aar findes nedenfor som Tillæg Nr. 3.

in vnser kercken gern im Swange vnd rechtem gebreke sehen, grüntlick möge vörnamen werden, willen wy vns hirmit iegen iuw vph körteste also erklerett habenn.

Dewile wy sehen, erfahren vnd völen, dat leider de vnge-rechticheit allenthalven de averhandt nimpt, vnd allerley sünde vnd lastere hir sowol also an anderen orden im högesten swange ghan, vnd dat Godt vmme des willen sinen billigen vnd rechtferdigen torn ock mengerley straffe vnd plage aver vns nicht allene iegenwerdich vörhengelet vnd gan leth, sunder desülvige na lude sines wordes (Levit. 26. Deut. 28) ock grötern, wideren vnd lengeren wert, so verne men sick nicht betert, van sünden vnd lasteren askereth vnd tho gödtliken gehorsam wendet: Vordert de höge noth, dat nicht alleine de weltlike overicheit in deme, eren bevalen vnd vperlechtem Ampte nakame, sünde vnd laster vnd alle grave bössheit straffe (Num. 35. Deut. 19. Num. 25. Jos. 7), darmit Goth möge inholden, vnd de gemeine straffe vnd plage so grüwlick nicht gan lathen; sunder dat ock de christlike kercke, na dem er Christus also siner leven bruth vnd hueswerdinnen beyde ampt, macht vnd bevel gegeben hefft (Matt. 18), wedder alle öffentlike vnde ergerlike laster dersülvigen na högestem vermögende tho wehrende sick sethe, vp dat darmit nicht alleine de kerckendener, sunder ock ein ider, de sick vor ein lithmate der christliken kercken erkent, Gade vnde Christo sinem beren schuldigen gehorsam leisten, dem negesten vpt högeste also thor salicheit deenen, vnd darmit sine egene Seele erredden möge. — Demna schal vnd moth hernamals (wo idt thom dele thovorne bewilliget, vnd ein tydtlanck im gebreke hir gewesen) also geholden werden.

Erstlick mit den, de in öffentliken lasteren ein tydt lanck gelevelt vnd öffentlike ergerniss in de christliken gemene ange-richtet hebben, dat men desülvigen thom Sacramente des lives vnd blodes Christi vnd by der döpe vadder tho stande nicht tho-lathe, idt sy den dat se sick erer begangenen laster vnd gegebene ergerniss halven vör der christliken gemene int apenbare be-kennet, vnd also mit der Christi kerckeu versönet, de absolu-tion gebeden vnd entpfangen hebben. Hir tho scholen se vpt flitigeste vnd högeste vormanet werden. Im valle överst dat se darbaven noch verstockt vnd verhardet bliven, de versöning

sampt der Absolution van der christliken gemene nicht bidden vnd entfangen, vnd also daraver (nicht in Gades namen) bensterven worden, schölen se ock nene erlike vnd christlike begreiffnisse hebben, sunder ane alle lüdent, singent vnd procession, mit weygeringe der vörnemen grafstede, hengebracht werden. Alles vth orsaken de hirna schölen gesethet werden.

Thom anderen, de hirnamals vallen (als wy den lichtlick vth minschliker swachheit könen averilet werden) vnd er vall nochmals hemlick vnd vorborgten vnde nemande ergerlick geworden iss, da schölen bytyden dartho gedenccken, dat se Godt fruchten, in sünden nicht beliggen bliven, sunder vpstan vnd sick helpen lathen, dartho werden se in vnser dachliken predigen genochsam vermaneth (etc. etc.),

Orsake worumme christlike kercken Disciplin schal angenamen vnd gehalten werden.

Erstlick dat men Gades straffe tydtlike vnd ewige möge myden. Wowol överst nicht tho vorhapende, dat men in dissem levende allerley ergernisse vthraden, vnd allen vnrade vorkamen köne, so hefft dennoch de almechtige beide der weltlichen overicheit vnd siner christlichen kercken dat ampt, macht vnd bevell gegeben, den sünden, lastern vnd ergernissen na eynes itliken regiments gelegenheit vnd gebör thowerende (etc.). Darum iss nödich, dat wy hirinne dat vnse dohn, vnd aver disser christliken tucht vnd disciplin flitich holden, darmit so vele iümmen möglick den sünden, lastern vnd ergernissen möge geweret werden, edder wen desülvigen began sinth, vngestrafet nicht bliven, vp dat wy also Gades fluck vnd allerley plage van vns wenden vnd wedderum Gades gnedigen segen vnd wolfart an vns bringen mogen, darmit ock ein ithliker sine sele vor sick erredde möge.

Thom andern is nödich, dat de lüde weten, wo solcke sünde in Gades worde gestrafet vnd vördömet werden, vp dat de gefallen sint, tho ernstliker vnd warhafftiger bothe sick keren, welches ane dat nicht also geschüt, als wy leider in velen sehn, de seker in den sünden hengahn, also hedden se iegen Gott vnd eren negesten nichtes böses dan.

Thom drüdden, so vele de apenbare bicht belanget, schölen alle, so in apenbaren sünden vnd lastern gelevet, weihen, dat se in der christliken gemene grothe ergernisse angerichtet hebben, darvan Christus secht: Wehe dem menschen, dorch welckem ergernisse kümpth, idt were em betere &c. Vnd dat se derhalven schuldich sin sick mit der christliken gemene wedderümme thovörsönen, des darven se sick gar nictes schemen (etc.).

Thom verden könen vnd möten solcke sünders anderen lüden ein exempelp afschuwels sin, vnde sinth dartho schuldich, dat gelick also se erem negesten böse exempelp thor ergernisse vnd thor sünde gegeben hebben, also ock wedderum ein exempelp van sick geven, wodorch de negeste sick betere, vnd also bewagen van den sünden afstha (etc.).

Thom vöfften, sovel dat Sacramente des Altars belanget (den van dem Vadderstande vnd begreiffnisse is thovörn an siner stede gesecht) wen men de vnbothferdigen vnd so mith offentligken sünden der christliken gemene ergerlick gewest sin, vnd nene vörsöninge begeret hebben, also thom Sacramente gahn lete, so worden se idt also vnwerdige thom gerichte vnd verdömenisse empfangen, vnd sick also am live vnd blode Christi schuldich, vnd darmit ere egene verdömenisse desto groter maken (etc.).

Thom sösten, sovel de kercken deeners belangeth, wen se wetentlicken solcken lüden, de in offentligken ergernisse vnbothferdich leven, dat Sacramente rekeden, so worden se dem bevel vnsers Heren Christi thowedderen, hunden vnd swinen dat hilligedohm vnd de parlen des gödtliken wordes vnd des hilligen Sacramentes geven vnd vorwerpen. Darmit werden se, na dem ordell des hilligen Chrysostomi, Sacrilegi adder Gades deve gefunden werden, vnd werden solcker vngerechter administration halven dem Hern Christo sware rekenschop geven möthen an iennem dage, wen de stemme klingen wert: Redde rationem.

Thom sövenden, wowol de lüde allenthalven motwillich vnd schir nemant in sinen sünden wil gestraffet sin, so hebben doch de geescheden kerckendeener des Hilligen Geistes ampth, welcker Christus dartho bestedigeth, dat de welt der sünden halven schal gestraffet werden (etc.).

Idt kan vor nene nierung gehalten werden, wat Christus vor 1500 iaren siner hilligen christlichen kercken geordenet vnd

tho holdende bevalen hefft, wat de Apostel dosülvest van dem hern Christo entfangen, vnd darna allenthalven in eren ange-
 richten kercken geordent vnd gehalten hebben. Wat ock na
 der Apostel tydt van godtseligen vnd christliken Bischoppen
 Chrysostomo, Ambrosio, Augustino, Cypriano vnde anderen in
 eren kercken is gehalten worden, beth vp den Antichrists
 grüwel darinne mit der tydt alles, so thom kerckenregiment
 vnd slötelampt gehörich, in schentliken misbruck iss vorwandelet
 worden (etc.). Darum sy wy io nicht alhie de ersten, de ydt
 also vor gudt erkennen, vnd also der hilligen christliken kercken
 nödich willen gehalten hebben. Dat overst an mennigem orde
 strax nicht alles hefft können in rechtem swanck vnd gebruck
 kamen, daran hefft thom grothen dele des Pawestes, siner Bi-
 schoppe vnd officialen misbruck, so se by dem banne vnd
 slötelampt gebat, hinderinge gedahn. An velen orden isset (3:
 er det) vnd wert nochmals dorch bösheit der lüde, de allene
 men fleschlike friheit an dem Evangelio söken, verhinderth.
 Etliker wegen iss idt dorch klenmödicheit der deener nagebleven;
 den dewile se de velheit der laster vnder so veelen lüden ock
 an den grothen hansen gesen, hebben se gedacht, se wördent
 nicht darhenbringen, vnd sodan vornement nicht vthvören könen.
 So sint ock leider etlike dörch gelt, ere vnd gunstgiricheit, vele
 ock (Godt betert) dorch ere egene laster gehindert, dat se iegen
 de lasterbaren nicht hardes hebben vornemen willen edder
 können. Vndt sint wol mehr orsake disser verhinderunge, de
 thom dele entschuldigung tholathen, thom dele ock noch vor
 Godt edder den lüden könen entschuldiget werden. Scholde nu
 wm des willen wat vnser christliken gemene nuthe vnd nödich
 iss, wat tho der ehre Christi vnd siner H. Sacramenten denen
 kan vnd van em sulvest bevalen iss, by vns henvorder vnan-
 gerichtet bliven, vnd nicht gehalten werden? Des Pawestes vnd
 siner Papisten misbruck schal vnd kan vns hirinne (Godt hebbe
 lof) lenger nicht hinderen. So is ock io vth Gades gnaden de
 bösheit vnser lüde so groth nicht, dat se wetentlick vnd noth-
 willigen hinderen werden, wat enen thom heil vth Christi bevel
 angerichtet wert, welckes wy io daruth erkennen, dat men vns
 alrede vnd thovorn den gebruck mit der apenbaren bicht vnd
 Absolution vor de offentligken und ergerliken sünder, vnd dat

men se ane desülvigen thom hochwerdigen Sacramente nicht tholathen schall, nicht allene nageven, sundern ock daraver thoholdende ernstliken vperlecht vnd bevalen hefft.

Wy wethen twar, wo weldich vnd böse de Sathan beyde in sick vnd in sinen ledemathen is, wo vngern he ock siith, dat Gades ehre, des hern Christi rike vnd der christen salicheith gefordert werde. Is ock with van deme, vnd Gott sy darvör, dat wy hirinne, ichteswes (3: noget) vnsen krefften, vermögen edder geschicklicheit thomethen scholden. Wy möthen overst vnd willen den Sön Gades tho hilpe nemen (etc.). So hebbe wy ock io, Godt hebbe lof vnd danck, eine frame christliche Overicheit, de Gades willen hirinne, vnd dat dith tho siner gödtliken ehre vnd tho wolfart disser armen christliken gemene denet, erkennet, vnd vns deshalven erem van Godt befalenen amph na mit gnediger vnd günstiger hülpe, dar idt de noth vordert, erschinen vnd thosetten werth.

So warde gy ock, so vel an iuwen personen iss, na högestem vermöge samptlick vnd sünderlick iuw beste hirinne dohn vnd mit frewden Gade dancken, dat gy dartho geeschet sint, dat gy in dissem gödtlikenn handell sine wercktüge vnd medearbeider sin scholen vnd köenn. So vel ock vns, de wy iuwe dener sint, belangeth, dewile vnss de vorigen orsake vnd andere, so den gelick sin mögen, nicht hindern efft afschrecken könen, so schal vns ock dorch Gades gnedige bewarunge nen gelt, gunst edder ergiricheit noch iennich ander laster darvan afholden. Vell weiniger schölen vns bewegen de vnnüthen vnd losen inrede etliker vnardigen, de sick klock lathen duncken vnd seggen: Worum hefft selige D. Martinus tho Wittenberg vnd selige herr Harmen Tast alhir solcke disciplin vnd tucht nicht angerichtet; wer idt so nüth und nödich, solcke menner worden darin nicht naetlich edder sümich gewest sin? Wy willen erstlick mit solcken klücklingen in sunderheit reden, vnd also geantwert hebben: Wy wethen beter, wat van seligen D. Martino tho Wittenberg angerichtet, vnd wo darsulvest beide mit levendigen vnd gestorven godtlosen gehalten worden iss, den gy idt wethen. Dat överst selige Herr Hermen Tast hirinne tho siner tyd vel nagegeven hefft, dat hefft he van wegen iuwes herten hardicheit gedan, van anbeginne överst is idt so nicht gewest. Int gemen överst

vnd dar idt ock mede also in einer summa schal beslaten syn, seggen wy also: Is disse handel minschlick, edder eine minschliche tradition, vnd werth allene vth vns[erm] bedacht, willen vnd vörnemende gevördert, also wolden wy damit an iuwem fleische röm söken (Gal. 6), so köne vnd schole wy liden, dat gy alles nicht alleine verachten, verstöten vnd verwerpen, sundern ock beth in afrunth der hellen verdömen. August. Psalm. 66: Si ego dico, nemo audiat, si Christus dicit, væ qui non audit. So idt överst ein gödtliker handell is, van dem hern Christo siner christenbeit bevalen, van den Aposteln des hern erstlick vnd darna van so velen godtseligen vnd christliken Bischoppen allenthalven in den christliken gemenen angerichtet vnd gehalten, so werde gy idt nicht vörachten, vörwerpen edder vördömen könen, vp dat gy nicht befunden werden also de iegen Gott vnd sine ordeninge, so he der christliken kercken tho nütthe vnd heil gegeben, mothwillich streven, vnd darmith andere an erer salicheit hinderen, vnd iuwe verdömnisse desto gröter maken willen. Darvor wert iuw Gödt gnedichliken bewaren, vnd sine gnad geven, dat gy sine ordening hoch achten, desülvige mit aller dancknamicheit annemen vnd vortvörderen, vnd dem hern Christo thor ehre beth in den hemmel erheven.

Des willen wy vns gantzlick tho iuw vörsehn vnd bidden darup, gy willen vnsem begere, so iuw öffentlick in der gemene angetöget, vpt vörderlikeste nakamen, vnd vns deshalven ein christlick antwort wedder wethen lathen. Datum postridie Martini Anno Domini 1554.

Articul worinne de velle, sünde vnd laster anetekent, worin ein Christ den anderen vermanen vnde straffen, vnd na der regell Christi vorthfaren schal. Worum ock alle, de vnbothferdichlick in dissen sünden vörharren, edder ock sick der öffentliken ergernisse halven mit der christliken gemene nicht versönen willen, tho dem hochw. Sacramente des lives vnd bloddes Christi, ock thor dope effte vadderstande, vnd entlick tho erliker vnd christliker begrefnisse nicht schölen thogestadet werden.

1.

De Godt vnd sinen hilligen namen, sin wort vnd Sacramente, den godesdeenst vnd christlike kerckenordeninge vör-

achten, dariegen honspreken vnd lastern, also den der spotter vel sinth.

De mit papisterie vnd anderen secten vnd erdom behafft sinth, also dar sint wedderdöper, Sacramentschender vnd vörfelscher des Testamentes Christi vnd andere, so wedder de lehr der Propheten, Christi vnd Apostel, de Goth lof in vnser kercken rein beholden, solcken erdomen anhangen vnd de vor recht holden, 2 Joh. Solken nemet nicht in iuw hus vnd grütet en nicht, wente wol en grütet, de maket sick delhafftich siner bösen werck.

2.

Töverer, töverschen vnd de mit wycken, warseggen, christallen, sichtsithen, seggen, lynmeten vnd andern dergeliken düvelschen vnd godtlosen künsten vmmeghan, vnd also Gades wort vnd sine creaturen thom avergeloven misbruken. Item de solcke godtlose wercke van anderen vörderen, an sick edder an den ehren dohn laten. Item de solcke des düvels wercktüge, man edder fruwen, in ehren hüseren, boden, kellern wetentlick wahren lathen vnd sick also desser sünde vnd godtlosigkeit deelhafftich maken, contra principis mandatum et pœnam determinandam a principis vicarijs.

3.

De Gades wort iümmen heñ vörrachten vnd nene predige hören willen. Item de des Hilligendages vnder der missen vnd predige in den krügen sick vinden lathen vnd in stettlichen vullerye leven. Item de solcken winhelden vnd supridern, also de de Propheta Esa. 5 Cap. noemet, vnder der missen vnd predige wyn edder behr tappen edder ock sesulvest tappen laten. De des ölders vnd geschicklicheit sin, dat se leren könen, vnd willen motwillich vnweten sin vnd bliven, den Catechismum vnd christlike vnderwisinge van dem gesethe edder tein gebade Gades, van dem geloven, gebade vnd Sacramente nicht annemen. De sick iümmenhen van einem ihare bet ander van dem hochwerdigen Sacramente des lives vnd blodis Christi afholden, vnd des dodes Christi vp de wise, so he geordenet vnd ingesettet hefft, nicht gedencken, mit sölcker daeth sick vör ledematen vnser Herren Jesu Christi vnd siner christliken gemene, dem Hern Christo tho leve, dem hochwerdigen Sacramente thor ehren, sick

sulvest thor salicheit vnd dem negesten thor beteringe nicht be-
kennen willen. Densulven schal man in eren dodtbedde nen
Sacramente reken. Vnd is vnser gnedigen fürsten vnd herren
ernstlike mandat vnd bevel, dat men desülvigen vp dem kerch-
have nicht schöle begraven (etc.).

4.

De erer Overicheit, eren Seelsorgern vnd lifliken Oldern
vngheorsam sin, sick mothwillig wedder desülvigen setten. Item
de eren ölderer flöken, se schelden, slan, in erem ölder edder
sünst in nöden vnd swackheit vorlaten vnd van sick stöten.
Item de sick ane willen, weten vnd vullborde erer olderen in
einen vormenten Ehestandt wedder Gades geboth, vnd dem hil-
ligen Ehestande thor vnehren, verlaven, edder solcke nichtige
Ehestifftinge vörderen vnd vullenbringen helpen. Item de ehre
frewen, döchtere vnd megede vm gñstes edder genetes willen
thor schande overgeven. Item de mit erem Ehegadem tyrannisch
vmmeghan, desülvigen ane örsake rupen, slan, vthiagen edder
sünst övel handelen. Item de wif vnd kinder vörlaten vnd sick
dewile an andere schantsecke hengen. Item de horen vnd boven
busen vnd herbergen, vnd sick also erer sünde delhafflich vnd
mitschuldich maken.

5.

De dotslach edder mort began hebben, vnd sick mit der
Overicheit vnd den fründen ock mit der christliken gemene der
ergernisse halven mit apenbarer bekennisse nicht versönet
hebben. De in stündtliker vnd vnvörsönliker viendtschop vnd
hate wedder eren negesten leven. De eren negesten am live,
gude, ehren vnd gerüchte tho na gewesen, vnd sick desülvigen
na dem bevele Christi, Matth. 5. nicht erbeden, vm vergifnisse
bidden, vnd also mit eme versönen willen.

6.

De apenbare Ehebrekers, horeniegern, wedewen junck-
frewen vnd megede schenders sin, went ock rede vnder einem
hemliken gelöfte thoginge. Item wedewen, junckfrewen, megede,
de ere tucht vnd ehre, den högesten vnd besten schatt den se
hebben, also verspilden, vnd solcke sünde vnd schande an eren
liven thor högesten besmittinge der seelen began lathen. Item
de ere hüser, boden vnd keller tho solcken sünden vnd schanden

denen lathen, vnd gemenen schantsecken, horen vnd boven ver-
hören, sick also sülvest tho horenwerden, ere hüser tho hor-
hüser, vnd also aller sünde vnd missedadt delhafftich vnd mit-
schuldich maken. Etiam contra expressum principis mandatum.

7.

De sick stelens vnd rovens ernerer, öffentlick vnrecht dhon
vnd argelist wedder eren negesten gebrucken. Item de eren
negesten besweren mit allerley woker, also dar iss des vmme-
slages, dar men borgen vordert, vnd sines hövetstols tho iderer
tydt mechtig sin wil. Item de dar geschüt an roggen, haver
vnd anderem korne, ock an dem schendtliken ia düvelschen
geltwoker, so vp weke, manthe vnd vp andere vnchristlike vnd
vnghebrülike wise gefordert wert. Ach Goth van hemmel siih
darin vnd lath dy des erbarmen. Item, de de lüde mit valscher
wahr, münthe, wicht vnd mathe bedregen, edder vp andere
wise eren negesten vorvordelen, beschinden vnd schaven.

8.

De valsche ede dohn, fründen edder frembden tho ge-
fallen in valsche ede sick begeven, edder sünst mit valscher
tuchenisse eren negesten an live vnd gude, ehr vnd gelimp
schaden dohn. Item de valsche breve vnd segel maken edder
maken lathen, edder sünst dorch sycphantisch bedroch, list,
calumnien vnd vorklickinge de warheit, Gade tho högsten vn-
ehren vnd erem negesten tho schaden, vnderdrücken (etc.).

De nu mit dissem vorbenömeden sünden vnd lastern be-
laden sint, beroven sick also sülvest damit des hilligen Sacra-
mentes vnd des kercken rechtes. Dewil ick vm mines Hern
Christi willen gebeden vnd vormanet hebbe, dat se in disser
tydt der gnaden tho den myddelen vnd wegen willen trachten,
de dar tho denstlick, dat se na gelegenheit erer sünde mit Gade
vnd der christliken kercken, de se mit eren graven sünden vnd
lastern geergert, mögen versünet werden, vp dat se mit vns
beden, gnad vnd vergevinge der sünden by Gade erlangen, vnd
Gades tidtlicken vnd ewigen segen, de nu van en geweken, wed-
derum an sick bringen mögen. Dartho verhelpe einem ideren
de frame trüwe Godt, dorch den H. Geist, vm vnser leben Heren
vnd heilandes Jesu Christi willen. Amen.

S. Forma seu ordinatio Christianæ et Ecclesiasticæ disciplinæ constituta et nobis examinanda et subscribenda transmissa atque proposita a reverendis, pijs et eruditis Dominis pastoribus Ecclesiæ Husensis, pia est utilis et necessaria, hoc potissimum furioso et epicureo tempore, quo laxata omni lege et soluta disciplina Cyclopico more vivitur. (Nødvendigheden af en alvorlig Kirketugt paavises derefter nærmere, og de husumske Præsters Foretagende roses). Datum Bremæ 20 Martij Anno Dn. 1555.

Johannes Tymannus Amsterodamus,
pastor Bremensis in Ecclesia Martiniana, manu propria.

D. Paulus Eberus pastor Ecclesiæ Witebergensis, D. Georgius Maior, D. Paulus Crellius, D. Sebastianus Froschelius manibus propriis, nomine ac sigillo consistorii Witebergensis, ad Husenses.

Wir können anders nicht erachten vnd rathen, den das ir diener des wortes ob der von dem erwirdigen godtseliger gedechtnisse Hern D. Johan Bugenhagen Pomerano gestelter kirchenordnung mit allem ernst vnd truwen, was die straffe der öffentlichen sündler belanget, welche, ob sie schon vermant, dennoch nicht busse thun wollen, zuhalten schuldig seyt. Welche wir gewislich dem bevel vnsers Herren Jesu Christi, der Apostel vnd eltesten kirchen gewonheit gemess vnd gleichformig achten; auch dieselb in vnsern vns bevolen kirchen vnd ampten soviel möglich erhalten.

Afskrift i Gen.-Superint. Jac. Fabricius's Samling i Univ. Bibl., Donat. Var. 122. 4. Vol. II. Foruden hvad her er meddelt findes smst. mange Ytringer om Kirketugten af ældre kirkelige Skribenter, samlede og benyttede under Forhandlingerne i Husum om denne Sag. Den sidstanførte Erklæring fra Konsistoriet i Vittenberg er udateret, men kan i det tidligste være fra Aaret 1558, da Bugenhagen, der omtales som død, gik bort i April d. A.

2.

Christian III's Brev til Kapitlet i Slesvig om ikke at foretage noget Bispevalg uden Kongens Samtykke.

Christian der dritte von Gotts gnaden zu Dennemarcken &c. könig, hertzog zw Schlesswig, Holstein &c.

Vnseren gnedigsten grus zuuor. Wurdigen, lieben, andechtigen vnd getrewen. Wir befinden, das der auffgerichten ordi-

nantz in religion sachen nicht dermassen nachgesetzt, wie geburt, sonderlich aus dem das dem bischofflichen auch superintendenten amt nicht furgesehen, wie erfurdert, das auch sonsten durch euch dem Stifft in viel wege vns in rucken zw nachtheiligen schaden vnd hohem beschwer gehandelt. Nun geburt vns, als dem obersten patron derhalben einsehens zw haben. Ir soltet euch auch billig erinnern, das euch des stifts guter zugebrauchen nicht allein derwegen verliehen vnd vertrauet, das Ir euch mit guten tagen nach gefallen zw pflegen vnd zuerhalten, sondern das Ir auch die Religion vnd Gottes ehre befurdern, vnd der kirchen nach gebur vorzusein schuldig, vnd die guter, als Ir vorgefunden, conseruiren. Vnd ist demnach an euch vnser gnedigster vnd ernster beuehl, wen zw erwelung eines Bischoffes zum stift Schlesswig nach gottlichem willen zuschreiten geburen wirt, oder ein superintendent auffgenommen werden soll, das Ir damit stilstant halten sollet, vnd zur election mit nichte greiffen, che dan das Ir vnser meinung vnd billich bedencken in diesen hohen sachen, daran der religion und Gottes ehre auch dem stift vnd der kirchen zum hogsten gelegen, angehört. Vnd ist vnser meinung nicht, der kirchen ordinantz vnd priuilegia abzubrechen, sondern vielmehr die sachen vnd gelegenheit durch gottlich gnad dahin zurichten, das die zw Gottes ehre vnd der kirchen bestem sollen vnd mugen erhalten werden. Ir werdet euch hirin gehorsamblich erzeigen, wie euch geburet. Daran geschieht vnser ernste vnd gefellige meinung, vnd wir sindt euch mit gnaden geneigt. Datum auff vnserm schloss Coppenhagen den ersten monatstag Octobris anno &c. 56.

Christian.

Udskrift: An den wurdigen vnd andechtigen seniorn, lectorn, sampt gantzen Capittel der Thumbkirchen zw Schlesswig.

Samtidig Afskrift i Gehejmarkivet, jfr. Inlånd. Registr. 1556.

3.

Nogle Oplysninger om Gjendøberne i Holsten og Slesvig.

Om Gjendøbernes Optræden i Holsten og Slesvig i 16de Aarh. findes forskjellige Efterretninger saavel i Dän. Bibl. IX, 281—374 som i Fr. Nippolds Monografi „David Joris von

Delfft; sein Leben, seine Lehre und seine Secte“ (i Zeitschrift für die hist. Theologie. 1864). Her bidsættes Uddrag af nogle, saavidt vides, hidtil ubenyttede Breve angaaende disse Forhold.

1554. November. Claus Wensin, Amtmand paa Segeberg, skriver til Christian III angaaende Gjendøberne. Lybekkerne havde i Oldesloe ladet arrestere 10 Tønder, indeholdende Bøger, som Gjendøberne hemmelig havde ladet trykke i Lybek. Deres Bogtrykkere vilde nedsætte sig i Oldesloe, men da Kongen havde forbudt Gjendøbernes Ophold her i Landet (herved sigtes vel til Forordningen af 11te November 1553, der er trykt i Harboes Fortale til Zwergs Sjæl. Cler. S. 68—71), har Amtmanden begyndt at anstille Undersøgelse, navnlig med Hensyn til Bøgerne. 14 Tønder med Bøger skulle allerede være afsendte herfra til Antwerpen. En af Trykkerne, der for sin Tros Skyld var fordreven fra Gent, ønsker at træde i Kongens Tjeneste. (Samtidig Afskr. i Gemeinsh. Arch. VII, 15 f.).

1554. 28 November. Præsterne i Segeberg skrive til Christian III og afgive Betænkning over de af Amtmanden smst. beslaglagte Bøger, der tilhørte Gjendøberne. De ere tagne af den hollandske og Luthers Bibel samt af Konkordansen til den zyrichske Bibel. Ejeren af Bøgerne har under Samtalen vedkjendt sig gjendøberiske Læresætninger. Bartholomæus v. Ahlefeld holder en stor Del Gjendøbere paa sit Gods. De have et Trykkeri, og deres Sekt udbreder sig mere og mere der i Egnen. (Samtidig Afskr. smst. VII, 15 d.).

1554. 12 December. Christian III skriver til sine Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, og meddeler dem Amtmand Claus Wensins Indberetning om nogle Bøger, som Gjendøberne hemmelig havde ladet trykke i Lybek og ført til Oldesloe, hvor Amtmanden havde ladet dem arrestere. Kongen har faaet nogle af disse Bøger, og de findes at være Profeterne efter den zyrichske Konkordans, hvis Afgivelser fra Luthers og den vittenbergske Bibel rigtignok ikke ere betydelige; dog er den zyrichske Oversættelse ikke overalt ganske ren. Det er især betænkeligt, at Bøgerne ere trykte saa hemmelig. Ejeren af disse Bøger har udtalt sig ganske kjættersk og gjendøberisk; han huses og beskyttes af Bartholomæus v. Ahlefeld paa Fresenburg (et adeligt Gods ved Trave, $\frac{1}{4}$ Mil fra Oldesloe). Da Gjendøberiet tager

Overhaand, mener Kongen, at et Mandat bør udstedes, hvorved det forbydes enhver at huse og beskytte Gjendøbere (Samt. Afskr. smst. VII, 15 c).

1554. 26 December. Hertug Hans skriver til sin Raad Gregorius v. Ahlefeld, at han tilligemed Statholder Bertram v. Ahlefeld og de af Hertug Adolf dertil beskikkede Mænd skulde kalde Bartholomæus v. Ahlefeld for sig paa et bekvemt Sted og meddele ham Befaling til at skaffe Gjendøberne bort fra sine Godser (Hansburg. Registr.).

1555. 3 Januar. Hertug Adolf skriver til Kongen og Hertug Hans: Kongen havde foreslaet at sende en Deputation til Bartholomæus v. Ahlefeld, for at faa ham til at bortvise de hos ham sig opholdende Gjendøbere. Da denne Sekt imidlertid er udbredt over begge Hertugdømmerne, mener Adolf, at det ikke kan nytte at holde sig til Barth. v. Ahlefeld alene; han foreslaar derfor, at man skulde udstede et almindeligt Forbud mod Gjendøbernes Ophold i Hertugdømmerne (Samt. Afskr. i Gemeinsh. Arch. VII, 15 b).

Den 29de September 1555 udstedte Christian III en Forordning mod Vederdøbernes Ophold i Danmark og Norge (Chr. III's Hist. II, 240—2, jfr. Ny kirkehist. Saml. III, 312); om denne ogsaa er bleven udstrakt over Slesvig og Hotsten, ser jeg mig ikke istand til at oplyse. Her kan dog mindes om, hvorledes Hertug Adolf 1557 lod anstille en almindelig Kirkevisitation i sine Lande, ogsaa i den Hensigt at afværge de gjendøberiske Bevægelser (Dän. Bibl. IV, 182 ff.) og at han samme Aar, rimeligvis efter Visitorernes Forslag, lod Præsten Johan v. Linden i Tetenbøl afsætte, da han var mistænkt for at holde til med Gjendøberne (se foran S. 538—9), og at Kong Frederik II og hans tvende Færbrodre, Hertugerne Hans og Adolf, 1562, Søndagen efter Viti Dag, udstedte en almindelig Forordning mod Sakramenterere, Gjendøbere og andre, de vakte Uro i religiøs eller politisk Henseende (trykt i Pontopp. Ann. III, 387—90). — Om den i det følgende Aktstykke omtalte slesvigske Præst Hellico Herconis (maaske Ellik Harkesen), der var mistænkt for at høre til „Sakramentskjænderne“, har staaet i nogen Forbindelse med Gjendøberne, maa vi lade uafgjort.

4.

Oprejsning udstedt 1554 af Konsistoriet i Slesvig for en Præst, der var beskyldt for at helde til Sakramentskjændernes Lærdomme.

Consistorium Slesvicense candido lectori salutem!

Calamitates Ecclesiarum omnium seculorum admonebunt nos, ne quorumlibet calumniis habeamus fidem: quod peculiare Satanæ artificium est bonos calumniis adoriri, ut hac techna ecclesiarum concordiam perturbaret. Habet sua semper mancipia Sathan, hostes concordiæ et tranquillitatis, qui (!) cœtui sanctorum admixta hinc inde quæsita occasione conversationi piorum insidians (!) et adversans, vel quod alioqui piorum conversatio ipsis odiosa est, vel quod rebus eorum interest maxime, ut aut nulli sint probi aut perpauci. Quis crederet tot ab exordio Ecclesiæ inter Hierophantes extitisse Sicophantes, qui specie pietatis et veritatis gravissima damna infinitasque molestias intulerunt probis sua pervicacia. Quis crederet Sacerdotes invicem tanta tyrannide effervescere, ut symmystam verbulo lapsum gravi ære mulctaverint, officio exauthoraverint, et quod durissimum est, hæreseos infamia aspersum proscripserint. Vtique omnis error non statim hæresis censenda est, præsertim si vacat ambitione, malitia, arrogantia, pertinacia. Deinde ut nihil est invisius Christianis auribus hæreseos nomine, ita nihil detestabilius et probrosius est. Propterea talis contumelia nulli temere impingenda esset, nisi quis expresse et pertinaciter adversaretur verbo Domini, qui neque erudientem fraterne audire voluerit, neque amice monenti obtemperare. Nam omnia prius remedia circumspicienda et tentanda sunt. priusquam tali infamia aspergatur proximus talique contumelia afficiatur, ne, dum nobis zeli laudem aucupamur, errantes persequendo tyrannidis et avaritiæ notam subeamus.

Nobis, quibus inquisitio et iudicium ordinarie commendata sunt (quamvis transversim quidam sibi hanc functionem usurpant) hoc nobis usque studio fuit, ut nostra potestas in ædificationem, non in cujusquam destructionem cederet, ut salutaris esset omnibus, nulli perniciosa, omnem moventes lapidem, ut nutantes fulciremus, vacillantes stabiliremus, collapsos erigere-mus, omnes quantum fieri potest revocantes Christi exemplo,

ne nobis aliquando imputetur a Christo summo Pastore plures nostra severitate abactos ab ovili, quam pastorali lenitate revocatos, et nos plus nocuisse ambitione affectati dominii in clerum, quam profuisse exemplo pietatis.

Qua spe fretus venerabilis frater noster Dominus Hellico Herconis nos accessit, conquerens se quorundam inconsiderato zelo tumultuarioque iudicio præter jus et fas oppressum esse, malevolentiaque æmuli sui in suspensionem Sacramentariæ factionis venisse, se suaque dogmata inquisitioni et examinationi nostræ subjiciens, ut nostro iudicio et censura a crimine intenso vel absolvatur vel condonetur. Ne autem quisquam iniquius de se suspicari possit, Deum agonhetam et suam conscientiam testatus est, se syncere de re sacramentaria docuisse, foedissimeque sibi ex invidia hanc infamiam inustam esse, nisi fortassis nata sit suspicio, quod aliquando legerit eos authores, qui de sacramento infames sunt.

Præterea coram nobis ingenue, dilucide et clare professus est, se veritatem Ecclesiæ deosculari, dogmata, quæ in nostris Ecclesiis profitemur, ex animo amplecti et sequi, sacramentaria condemnare et detestari nugasque eorum de figuratiua significativaque præsentia, ut nunquam hactenus approbavit, sic ingenue nunc reprobare, denique fateri se, in Eucaristia exhiberi sumentibus veram et realem communionem corporis et sanguinis, quæ in Sacramento tam impiis quam piis exhibentur. Se ex gratia Dei didicisse, cœnam esse rem fidei, mysterium regni cœlorum, quod predicamentorum limitibus non includitur. Corpus Christi sic esse præsentem cum pane, ut tamen ei localiter non includatur, nec propterea ex cœlo detrahatur.

Quandoquidem igitur ista confessio pia, sincera et catholica est, nullam damnatam hæresin resipiens, non contorta, sed simplex et vera, propterea eum nostro calculo libenter ab ista contumelia absolvimus omnique adversa suspicione liberamus.

Postremo obnixè rogamus omnes fratres nostros, ne quorundam venenatis sibilis commoveantur, detractionesque sinistraque iudiciæ obstruentibus auribus contempnant, seque mutuo in Christo diligant. Sunt enim quidam prodigosæ versutiæ, qui vindicatæ religionis gloriam quæstum et popularem favorem sibi venantur, si fratri hæreseos crimen intenderint.

Vos igitur, sicut in pia conversatione conversamini et sana doctrina, sic quoque vos invicem adversus malitiam obtractantium debito favore vindicate et defendite, et hunc dominum Hellenonem probatum Dei ministrum in charitate suscipite, quod ut vobis dignissimum est, sic et Christo gratissimum. Vale in Jesu Christo Domino nostro. Slesvici Anno 1554, 17. Cal. Februarii.

Afskrift i Jac. Fabricius's Saml. (Univ. Bibl., Don. Var. 122 4, Vol. IV). Enkelte Steder i Afskriften ere vanskelige at læse.

4.

Slesvig Stift under Hertug Adolfs Styrelse (1556—86).

Det var en ejendommelig Stilling, hvori Domkapitlet i Slesvig befandt sig, da Hertug Adolf paa Gottorp af sin Broder Frederik havde faaet Løfte paa Succession i Bispedømmet, og da han kom til Kapitlet for at faa dets Valgstemme. Det kunde ikke være skjult for Kannikerne, at der var noget misligt ved Sagen, da Kongen ikke blot ikke havde givet sit Samtykke dertil, men endog udtrykkelig havde forbudt dem at foretage noget i Sagen, før de havde erfaret hans Mening. Imidlertid var Adolf deres Landsherre i snævrere Forstand, hvem de ikke uden Fare kunde sige nej til. Det, der laa dem mest paa Hjærte, var uden tvivl deres Privilegier, og da Adolf bekvemmede sig til at stadfæste disse i den mest udstrakte Form, faldt Betænelighederne væsentlig bort. I havde de gode Mænd vidst, hvor lidet han agtede at holde, hvad han skriftlig og med Haandslag lovede dem, saa havde de vistnok hellere udsat sig for hans Vrede end givet ham deres Stemme. Den 6te November 1556 meddelte Domherrerne i Slesvig Hertug Adolf en skriftlig Tilkjendegivelse om, at de havde valgt ham til Biskop og Administrator af Slesvig Stift, som var blevet ledigt ved Frederiks Død, og at de herved satte ham i Besiddelse af alle de til Bispedømmet hørende Rettig-

heder¹⁾. Adolf gav fra sin Side Kapitlet Forsikring om, at han, hvad dette Valg angik, paa det bedste vilde undskylde dem hos Kongen, Hertug Hans og Stænderne, at han ikke vilde afstaa Stiftet til nogen anden end Kapitlet, og ikke paatrænge dette nogen Kannik, men lade det frit Valg af Bisp, Kanniker og Superintendenter, at han vilde forsvare Kirker, Skoler og Konsistoriet, og i Kirkesager ikke tage nogen Beslutning uden Kapitlets Raad og Samtykke, ikke anmasse sig nogen Jurisdiktion over Domherrerne, Vikarierne og deres undergivne, at han vilde overdrage Regnskabsprovstierne i Eidersted, Stapelholm og Angel til en af Kapitlets Medlemmer, og i Kirkesager personlig forhandle med Kapitlet og ikke sende nogen af sine Embedsmænd i sit Sted²⁾. Disse og flere Betingelser gik Adolf ind paa forat faa Kapitlets Stemme; men at han ikke havde gjort det med en god Vilje, viste han snart. Det, som det var ham om at gjøre, var at faa Stiftsgodset i sin Magt. Det laa ham saa bekvemt, tildels indstrøet mellem hans egne Besiddelser i det sydlige Slesvig. Men ved Adolfs Valg, hvortil ingen af hans Brødres Samtykke var erhvervet, krænkedes navnlig den danske Krones gamle Højheds- og Patronatsret over Slesvig Stift. Christian III havde derfor god Grund til at være fortørnet over Adolfs og Kapitlets Fremfærd. Adolf maatte desuden synes lidet egnet til at forestaa det biskoppelige Embede, forsaavidt det overhovedet skulde have nogen kirkelig Betydning. Opdraget ved Kejser Karl V's Hof og tidlig indviet i Krigerhaandværket var han sine kirkeligsindede Brødre meget ulig; hvor List ikke kunde skaffe ham Sejr, brugte han Magt, lidet agtende de Midler, han anvendte forat naa sit Maal. Bispedømmets Erhvervelse kan tjene til Exempel paa hans Maade at gaa frem paa.

Tre Dage efter Valget skrev Adolf til sin Broder Kongen, og idet han underrettede ham derom, fortalte han tillige om

¹⁾ Originalen i Geh.-Ark.

²⁾ Lackmann, Einleitung. I, 472—73.

Frederiks Død og begjærede Kongens Samtykke til Valget. I sit Svar (af 21de Novbr. 1556) besværede Kongen sig over, at han først havde maattet erfare sin Broders Død af fremmede Personer, og at man ikke havde meldt noget om hans farlige Sygdom, saa Kongen ikke engang havde kunnet komme til hans Begravelse. Hvad Bispevalget angik ansaa Kongen det for ugyldigt, da det stod i Strid med Kirkeordinansen. Om Kapitlets Fremgangsmaade udtalte han sig haardt, ligesom han misbilligede, at Adolf havde modtaget et saadant ulovligt Valg. Han var en regjerende Fyrste, og det anstod ham bedre at kommandere Krigsfolk end at styre Kirker. Sagen ved den kejserlige Kammerret angaaende Stiftet vilde desuden vanskeliggjøres ved hans Valg¹). Samtidig skrev Kongen til Kapitlet og foreholdt det i en meget skarp Tone, hvor utilbørlig det havde handlet ved at overtræde hans udtrykkelige Anbefaling og Kirkeordinansens Bestemmelser. Under Trusel om Fortabelse af Præbenderne og anden Straf befalede Kongen derhos, at Kannikerne ikke maatte lade Stiftet eller Slottet Svavsted komme i nogens Hænder uden nærmere Besked fra ham²).

Hertug Adolf var imidlertid ingenlunde tilsinds at opgive, hvad han havde vundet. Han søgte vel at retfærdiggjøre sig for Kongen, men i sit Svar (af 22de Dcbr. s. A.) erklærede denne sig lidet tilfreds med Broderens Undskyldninger og udtalte den udentvivel velgrundede Mening, at hvis Adolf ikke var kommen til at nyde godt af Kapitlets lovstridige Fremgangsmaade, vilde han selv have været den første til at paatale den. Kongen betragtede fremdeles Valget som ugyldigt. Atter søgte Hertugen at stille ham tilfreds; men Christian svarede paany (21de Febr. 1557), at han ingenlunde var tilsinds at stadfæste det ulovlige Valg³). Med stor Uvilje ytrede han sig mod «die widrigen, muthwilligen

¹) Inländisch Registrant 1556—7 (i Geh.-Ark.).

²) Se Tillæg, Nr. 2.

³) De orig. Breve findes i Geh.-Ark.

und müszigen Pfaffen«, og sagde, at de med Rette havde forbrudt deres Privilegier. Sluttelig erklærede han sig dog villig til at gaa ind paa Adolfs Forslag om at lade Sagen komme til Stændernes Voldgiftskjendelse. En saadan kom imidlertid ikke istand. Saa indigneret Kong Christian var saavel over Kapitlets som over Hertugens Fremgangsmaade, elskede han dog Freden for højt til i sine sidste Dage at begynde en aabenbar Strid med Broderen, der sikkerlig ikke godvillig gav Slip paa sit Bytte. Valgets Gyldighed erkjendte han dog aldrig, og fik end Kapitlet ikke den Straf, han havde tiltænkt det, saa udeblev den retfærdige Nemesis dog ikke, som vi senere skulle se.

Kong Frederik II blev strax efter sin Tronbestigelse optagen af Krigen i Ditmarsken, og derved blev Spørgsmaalet om Slesvig Stift for en Tid trængt i Baggrunden; imidlertid var det først da Krigen med Sverig stod i Begreb med at bryde ud, og han i denne gjerne vilde sikre sig Adolfs Bistand, at han endelig gik ind paa den 10de Maj 1563 at give sit Samtykke til det, der var foregaaet med Hensyn til Valget af Adolf til Biskop, imod at denne udstedte en Revers om, at det forefaldne ikke skulde præjudicere Kongen og hans Arvinger til Danmarks Rige og Hertugdømmet Slesvig med Hensyn til deres Overhøjhed og Rettigheder over Stiftet, og heller ikke Kirkeordinansen. Ogsaa mod Domkapitlet lod Kongen sin Unaade ophøre, og paa Landdagen i Flensborg den 20de Oktober 1564 stadfæstede han endelig dets Privilegier¹⁾.

Forhandlingerne angaaende det tyske Riges uretmæssige Fordringer paa Slesvig Stift fortsattes, men ligesaa resultatløst som tidligere. Den 16de Sept. 1557 udgik de kejserlig Kommissærers Citation til Kapitlet i Slesvig om at skaffe Beviser for Paastanden om at Stiftet og Bispedømmet

¹⁾ Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte. II, 368. Westphalen, Monum. ined. IV, 3196 sq. Stadfæstelsen af Privilegierne findes i Geh.-Ark.

Slesvig hørte under den danske Krone og Lunds Ærkesæde. I den Anledning blev der taget Afskrifter af en Mængde herhen hørende Stiftet vedkommende Breve og Dokumenter; men heller ikke den store Foliant, som disse Afskrifter udgjøre, bragte Sagen videre¹⁾. Der skredes nu til Forhører; 1558 kom en kejserlig Kommissær til Rendsborg, hvor Biskoppen i Lybek Andreas v. Barby, Henrik Rantzov og andre Adelsmænd maatte aflægge Vidnesbyrd om hvad de vidste angaaende Slesvig Stifts Forhold til Tydskland eller Danmark. Tillige blev der optaget et Kort, som nøje betegnede Grænsen mellem Slesvig og Holsten²⁾. Men skjønt disse Vidnesbyrd og Undersøgelser neppe have været til Gunst for det tydske Rige, bragte de dog ikke det kejserlige Kammer til at afstaa fra sine Fordringer.

Med Domkapitlet kom Adolf snart i et meget spændt Forhold, da han ikke agtede de Forpligtelser, han havde indgaaet forat blive valgt til Biskop. Efter sigende skal Hertugens Kansler, D. Adam Tratziger, en forslagen tydsk Jurist (født i Nyrnberg), især have bidraget til at ophidse sin Herre mod Kapitlet³⁾. Hertugens Hofpræst, Volqvard Jensen (ell. Jonæ), synes ogsaa at have næret et bittert Had til Domherrerne; »vore Højærværdigheder« kaldte han dem i samme venlige Betydning, hvori dette Navn er kjendt fra vore Dages kirkelige Polemik⁴⁾. Et af de første Strids-emner angik Besættelsen af Provsteembedet i den gottorpske Landsdel. Adolf havde lovet, at dette skulde overdrages til et af Kapitlets Medlemmer, men istedenfor lod han sin Hofpræst fremdeles vedblive at være Regnskabsprovst i den største Del af hans slesvigske Besiddelser. Endvidere

¹⁾ Afskrift af Citationen findes i Langebeks Diplomatarium, og Protokollen med Dokumentafskrifter i *Gemeinsch. Arch.* XVII, 43.

²⁾ *Christiani, Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holstein unter dem Oldenb. Hause.* II, 282. Waitz, *Schleswig-Holsteins Gesch.* II, 308—9.

³⁾ *Møller, Cimbria literata.* II, 896.

⁴⁾ *Krafft, Husumsche Kirchenhist.* S. 573. *Muhlius, De reform. relig. in Cimbria,* p. 178—81.

overdrog han den 2den Avgust 1557 tre gejstlige Mænd at anstille en omfattende Visitation i alle hans Lande. Til at udføre dette Hverv beskikkedes Superintendenten i Hamborg D. Paul v. Eitzen, Hofpræsten paa Gottorp Volqvard Jensen og Sognepræsten i Husum Peter Bokelman. Der er ikke mindste Rimelighed for, at Hertugen først skulde have indhentet Kapitlets Raad i denne Sag, og man kan vist ogsaa sige med ikke ringe Sandsynlighed, at skulde Domherrerne have visiteret, da havde det hele Foretagende neppe faaet et saa alvorligt luthersk-kirkeligt Præg, som det nu fik. Thi den Instruktion, der meddeltes Visitatorerne, og den af dem forfattede Bekjendelse om Retfærdiggjørelsen af Troen alene, om Daaben — med Fremhævelse af Barnedaabens Betydning i Modsætning til Gjendøberne — og den hellige Nadvere, en Bekjendelse, som Præsterne alle vegne maatte underskrive, ere vigtige kirkehistoriske Aktstykker, der give en fordelagtig Forestilling om Betydningen af hele denne Foranstaltning ¹).

Blandt Stridsemnerne mellem Fyrstbiskoppen og hans Kapitel maa nævnes Valget af en Superintendent eller en gejstlig Medhjælper (Suffragan) for Adolf i Bispeembedet. Der var lovet Kapitlet frit Valg af en saadan, men Løftet agtedes ikke. I Aaret 1558 henvendte Adolf sig til Filip Melanchton i Vittenberg og tilbød ham Embedet mod den sædvanlige Løn af 900 Mark lybsk. Det var unægtelig en dristig Tanke at mene, at Melanchton nu paa sine gamle Dage skulde forlade Vittenberg forat gaa som Superintendent til Slesvig. Hertugen havde da i sit Brev ogsaa tilføjet Ønsket om, at hvis han ikke selv kunde komme, han da vilde anvise en anden. En velunderrettet Mand udtalte den Formodning, at man kunde vente en vis Mester Peter, der gjerne vilde bort fra Vittenberg og nylig havde tilbudt

¹) Begge Aktstykker findes trykte i Dan. Bibl. IV, 182—92. Det første ogsaa i Pontopp. Ann. III, 358—60.

Staden Lybek sin Tjeneste¹⁾ — maaske den M. Peter Schriver, der senere forekommer som Lektor ved Gymnasiet i Slesvig. Det skete dog ikke, og Melanchton afslog naturligvis Tilbudet. Det samme var Tilfældet med den bekjendte Theolog Joachim Morlin i Brunsvig, til hvem Adolf ogsaa henvendte sig²⁾. I nogle Aar vedblev derfor den samme forvirrede Tilstand at herske som tidligere. Domkapitlet i Slesvig examinerede vel Kandidaterne og gav dem en skriftlig Admission til Præsteembedet; men det kunde ikke meddele Præstevielsen, som nogle derfor vistnok slet ikke fik, og andre søgte udenfor Stiftet³⁾. Eftersynet af Kirkeregnskaberne paa Stiftsgodset besørgedes af Domkapitlet eller af Amtmanden paa Svavsted⁴⁾. Konsistoriets Betydning indskrænkedes, da Kongen og Hertug Hans som det synes oprettede særegne Konsistorialretter i

¹⁾ Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 573.

²⁾ Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 97.

³⁾ Johan Pistorius, der 1558 var kaldet til Præst i Tetenbøl, lod sig ordinere af Biskop Hans Tavsén i Ribe (Ny kirkehist. Saml. III, 317—23). Matthias Petersen, der ved samme Tid var kaldet til Præst i Emsbøl, lod sig ordinere af D. Johannes Draconites, Præst og Professor i Rostok. Ordinationsvidnesbyrdet for ham er trykt hos Westphalen, Monum. IV, 1501—2. Johannes Nicolai, der var kaldet til Præst i Brunek i Strand blev ordineret af Joh. Bugenhagen i Vittenberg 1557. Ordinationsvidnesbyrdet for ham er trykt i Schlesw. Holst. Anzeigen 1759, S. 415—7.

⁴⁾ Kirkeregnskabet i Treja blev 1555 og 1557 aflagt for Amtmanden paa Svavsted, Tønnes Rantzov. I det næste Aar findes følgende Antegning i Regnskabet:

Anno Domini 1558, Dinxstags na Trinitatis, hebben de kercksworen also Jens Peterssen vnde Claus Vedderssen tho Holm rekenshap gedahnn vthane dem vorgangenn souen und vofftichstenn Jahre vhan all vpboringe vnde vthgae inn bywesent des Erwirdigen Dumbcapittels vnde Amtmans Toniges Ranzouenn, so dat, datt ene vhandt ander getagen, bliff by der kerckenn, ohn de restantien, beholdenn geldt viif marck lubisch vnde ij β . Des inn vrkunde helfft sick ein Erwirdig Dumbcapitel sampt dem amtmann mit egener hand vnderschreuenn. Datum vt supra.

Quod ego Cæso Eminga lector, cum sedes vaceret, nomine capituli subscripsi.

deres Landsdele¹⁾. Der var idethele indtraadt en Opløsningstilstand i den fælles kirkelige Styrelse, som gav sig tilkjende paa alle Punkter. I Aaret 1562 (den 1ste Juni) lykkedes det endelig Hertug Adolf at faa en gejstlig Medhjælper i Bispeembedet, den tidligere omtalte Superintendent D. Povl v. Eitzen i Hamborg²⁾. Han blev foreløbig kun Superintendent i Hertugens Landsdel og Hofpræst, men det var Bestræbelsen ogsaa at faa ham anerkjendt i de andre Landsdele. Saalænge Kongen imidlertid ikke havde erkjendt Hertug Adolf som Biskop, vilde han naturligvis heller ikke vide noget af hans Suffragan at sige. Og da Kapitlet i Slesvig opfordrede Provsten i Haderslev, M. Jørgen Boie, til at være med til at vælge P. v. Eitzen til »Biskop eller Superintendent«, vægrede han sig ved paa egen Haand at foretage noget i denne Sag, men henviste Kapitlet til hans Landsherre, Hertug Hans³⁾. Opfordringen viser forøvrigt, at man endnu søgte at opretholde den i Kirkeordinansen foreskrevne Valgmaade af en »Biskop eller Superintendent«. Povl v. Eitzen fik ogsaa den i Ordinansen foreskrevne Løn (900 Mk. lybsk), og idethele fik hans Stilling senere en vis Lighed med den, Tilemann v. Hussen forud havde indtaget, efterat han havde maattet aftræde Bispegodset til Hertug Frederik. Dog var Eitzens Stilling mere indskrænket end

¹⁾ Slesvigske Provindsialefterretn. IV, 518—19.

²⁾ Om denne haves udførlige Efterretninger i Pauli ab Eitzen Memoria instaurata per Arn. Greve, Hamb. 1744, og hos Møller, Cimbria lit. III, 227 sq. Han var født d. 25de Jan. 1522 i Hamborg af en anset Borgerslægt. Efterat have lagt Grunden til sine Studeringer i sin Fødeby, drog han til Vittenberg, hvor han hørte Luther og Melancthon. Godt begavet og tidlig udviklet, som han var, blev han omtrent 1544 Rektor i Köln an der Spree, 1546 gik han til Universitetet i Rostok, hvor han en kort Tid skal have været Professor i Dialektik; 1548 kaldtes han til Præst og Læsemester i Theologien ved Hovedkirken i Hamborg, og 1555 beskikkedes han til Superintendent sammesteds. Aaret efter tog han den theologiske Doktorgrad i Vittenberg. — I et samtidigt Skrift (Epitaph Ranzov. p. 156) kaldes han »Episcopatus Sleswicensis Superintendens«.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 3.

Hussens havde været. Saaledes beretter den ovenomtalte M. Jørgen Boie 1564, at Examinationen af Kandidaterne i Hertug Hans's Andel foretoges af Provsterne¹⁾. Derimod er det rimeligt, at P. v. Eitzen fra Aaret 1563 af har ordineret alle sønderjydske Præster, og at han har været erkjendt som Superintendent i hele Slesvig Stift²⁾.

Ved sin Tiltrædelse maatte Eitzen skriftlig aflægge en Ed til Domkapitlet, af det Indhold at han ikke blot skulde være Kongen, som Stiftets høje Patron, og Hertug Adolf huld og tro, men ogsaa være Kapitlet tro, hjælpe til at bevare dets Privilegier og holde Kirkeordinansen i alle Punkter, og navnlig da i hvad der angik Konsistoriet, som han skulde yde sin Bistand med Raad og Daad³⁾. Det viste sig imidlertid snart, at den Bistand, Kapitlet kunde vente hos Eitzen, hvor det gjaldt om Særrettigheder og magelige Sinecurer, ikke var meget værd. Tvertimod blev han middelbart Anledning til, at Kapitlet led et dybt Skaar i sine Privilegier. Hermed forholdt det sig paa følgende Maade.

Eitzen, der var en i alle Henseender velstuderet Mand, en grundlærd Theolog og dertil en virksom og energisk Personlighed, fattede Planen til Oprettelsen af en Højskole i Byen Slesvig, eller, hvis Planen er fattet af nogen anden, saa satte han den i ethvert Tilfælde i Stil og gav den sin egentlige Skikkelse. Vi have en mærkelig og udførlig Forestilling om Sagen, skrevet af ham uden tvivl i Aaret 1563, og stilet til de tre Landsherrer, Kong Frederik II og Hertugerne Hans og Adolf. Efter heri først

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 275.

²⁾ De Ordinationsvidnesbyrd udstedte af P. v. Eitzen, som vi kjende, angaa udentvivil kun Personer fra Hertug Adolfs Landsdel (se Dän. Bibl. V, 284—5. Westphalen, Monum. IV, 1502, eller Muhlius, De reform. relig. in Cimbria, p. 197). Men der er dog Omstændigheder, der tyde paa, at han ogsaa har ordineret Kandidater fra de andre Dele af Sønderjylland (jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 275).

³⁾ Eden er trykt hos Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 183.

at have mindet om, hvor vigtigt det var for et Land at have gode Skoler, hvori Ungdommen kunde blive oplært, for siden at kunne bruges enten i Kirken til Prædikeembedet, eller i det verdslige Regimente, eller som Læger til at sørge for Folks Sundhed, og efter fremdeles at have mindet om, hvorledes Kong Christian III havde antaget sig denne Sag ikke blot ved at oprette Universitetet i Kjøbenhavn, men ogsaa ved i Kirkeordinansen at give Tilsagn om, at der foruden Lektoren skulde oprettes en god Skole i Byen Slesvig, paaviser Eitzen, at det hidtil ikke havde haft nogen ret Fremgang med bemeldte Skole. Tilsagnet kunde nemlig ikke agtes for opfyldt ved den Børneskole, der fandtes i Slesvig. Der var aabenbart sigtet til noget mere, til en stor Skole for hele Hertugdømmet, et Pædagogium publicum, hvor unge Mennesker kunde faa en videre Uddannelse, naar de havde gjennemgaaet Trivialskolerne, og det var da Planen til en saadan højere Skole, et Universitet i det smaa, som han tillod sig at forelægge Landsherreerne. Han gjorde da først opmærksom paa, at mange holdt deres Sønner fra Studeringerne, fordi Universiteterne laa saa langt borte, og Opholdet der var forbundet med saa mange Omkostninger; desuden kunde Ungdommen paa fremmede Steder ikke holdes under saa omhyggeligt et Opsyn og saa alvorlig en Tugt, som fornødent var, hvorfor fromme Folk ofte skyede at sende de unge bort fra Hjemmet. Var der derimod et Pædagogium eller en højere Skole i Landet selv, forsynet med lærde og flittige Læsemestere, hvor Ungdommen kunde blive oplært indtil Magistergraden eller de egentlige Fakultetsstudier, saa vilde en saadan Skole udenvivl faa god Søgning baade af adelige og uadelige. Der kunde Forældrene let faa Underretning om deres Sønner og føre nogen Tilsyn med, hvorledes det gik med deres Studeringer, og Omkostningerne vilde ikke blive nær saa store som paa fjerne, fremmede Steder. En saadan Skole vilde blive en sand Prydelse for Landet, og den kunde tilvejebringes uden ny Bekostninger, da man kunde

anvende Dompræbenderne og andre kirkelige Len til Lønning for Lærerne. Eitzen gjorde derhos Forslag til, hvorledes Forelæsningerne kunde fordeles mellem de daværende Kanniker og enkelte af Vikarierne; selv var han ogsaa rede til at tage sin Part. De lidet betydende Forretninger, Kannikerne nu havde, kunde overdrages til en enkelt Mand, saa de øvrige ikke behøvede at afdrages fra deres Forelæsninger. Desuden fremkom han med Forslag om, hvorledes der skulde skaffes Auditorier, Studenterboliger og andre Fornødenheder, hvorledes Disciplinen og Opsynet med de Studerende skulde være beskaffen, og hvorledes der nøje skulde vaages over, at Lærerne ikke i nogetsomhelst Stykke afveg fra den rene lutherske Lære. Han anførte i saa Henseende de Regler, der overholdtes ved Universitetet i Kjøbenhavn, som Mynster ¹⁾.

Hele denne omhyggelige Plan viser, at Eitzen nok var Mand for at sætte Sagen i Værk, naar han kunde finde Bistand til dens Udførelse. Hertug Adolf, med hvis Bifald den upaatvivlelig var udarbejdet, var da ogsaa rede til at antage sig dens Gjennemførelse. Den 4de November 1563 skrev han til Hertug Hans, underrettede ham om Planen til et Pædagogium i Slesvig og udviklede dets Vigtighed for ham, hvorhos han sendte Udkast til et fælles Brev til Kong Frederik II, som Hans anmodedes om at underskrive; og Adolf bad ham for sin egen Person at udnævne Raader, der tilligemed hans Provst i Haderslev kunde træde i Forbindelse med de Raader, Hertugen havde udnævnt, og dem Kongen eventuelt vilde udnævne, forat raadslaa om Planens videre Fremme. Endelig bemærkede han, at han tidligere havde skrevet til Kongen om Sagen, og at denne havde lovet at gaa ind paa hvad Hertugerne ansaa for tjenligt. I det vedlagte Udkast til et Brev til Kongen udvikledes Planen til et Pædagogium i Slesvig og som Motiver anførtes: i Kirkeordinansen var bestemt, at Kannikerne skulde læse

¹⁾ Se Tillæg Nr. 4.

i Skolen, og at Præbenderne for Fremtiden skulde være Officia, saa den, der ikke vilde eller kunde overtage Officiet, heller ikke skulde have Præbendets Indkomst. Det kostede Hertugdømmets Beboere meget at sende deres Sønner til fremmede Højskoler. Byen Slesvig var derimod et forholdsvis billigt Levested, og her kunde Folk lettere faa Underretning om deres Børns Flid og Fremgang. Hertug Adolf havde til sine Kommissærer udnævnt D. Povl v. Eitzen, D. Joachim Hinck, Domdechant i Bremen, Benedikt v. Ahlefeld til Hasseldorf, Moritz Rantzov og D. Adam Tratziger. Udkastet lod aaben Plads til Navnene paa Hertug Hans's Kommissærer. Kongen opfordredes til at udnævne sin Provst i Flensborg og nogle verdslige Raader, der kunde tage Sagen under Overvejelse i Forening med Hertugernes Raader. Man foreslog ham at beskikke Henrik Rantzov og Bertram v. Ahlefeld til sine Kommissærer, da de vare i Nærheden, og hans andre Raader paa Grund af Krigen med Sverig maaske ikke havde Lejlighed til at tage sig af Sagen. Naar Kongen i sit Svar til Hertug Adolfs tidligere Skrivelse havde foreslaaet at udsætte Sagen til en almindelig Landdag, da gaves det ham at betænke, at denne Sag efter sin Beskaffenhed ikke godt egnede sig til Behandling paa en Landdag, hvor der vel heller ikke vilde blive Tid til en ordentlig Drøftelse af den¹⁾.

Pædagogiet i Slesvig skulde altsaa være en fælles Højskole for alle tre Fyrsters Landsdele. Men Planen fandt ingenlunde det Bifald hos de to andre Herrer, som Adolf havde haabet. Udentvivel skimtede de egennyttige og ærgjerrige Planer; thi Pædagogiet skulde jo være i Byen Slesvig, altsaa i Hertug Adolfs Landsdel og lige under hans Øjne. De havde vel Grund til at tvivle om, at Adolf vilde have været saa ivrig for Sagen, om Planen havde lydt paa, at Skolen skulde anlægges i Flensborg eller Haderslev. Adolf tog da alene Sagen i sin Haand og førte

¹⁾ Disse Breve findes i Geh.-Ark.

den igjennem med den ham ejendommelige Energi. Men naar Udfaldet dog ikke svarede til Forventningerne, saa bidrog de andre Landsherrers Mangel paa Interesse for Sagen vistnok endel dertil. Men der var ogsaa en anden Grund.

Kannikerne i Slesvig vare nemlig alt andet end tilfredse med den Rolle, der var tiltænkt dem med Hensyn til Pædagogiet. De pukkede paa deres Privilegier, der ikke indeholdt noget om den anstrængende Lærervirksomhed, som de nu skulde paatage sig; og der kom andre Tvistepunkter til, thi Domherrerne førte gjerne det store Ord, og Adolf slægtede sin Fader Frederik I paa i det Stykke, at han ikke brød sig om at holde Løfter længere, end han saa sin Fordel derved. Han forlangte den Forpligtelse tilbage, som han ved sit Valg til Biskop havde udstedt til Kapitlet; og da Kannikerne ikke vilde udlevere den med det gode, tog Hertugen ikke i Betænkning at anvende Magten. Tre af de ældste Domherrer, M. Cæso Eminga, M. Hieronymus Cypræus og Conrad Hogreve, bleve grebne den 5te Juni 1565 og førte bort som Fanger, de to første til Svavsted den sidste til Gottorp; Hogreve havde nemlig i sin Tid været Hertugens Lærer, og fik derfor en noget mildere Behandling ¹⁾. Derpaa sendte Hertugen sin Sekretær Sebastian Corper (der tillige var Kannik) ind i Emingas Hus og lod den Revers, som han i sin Tid havde givet Kapitlet, borttage og tilintetgjøre.

¹⁾ I sine hdskr. »Ephemerides« (Gl. kgl. Saml. 460 Fol.) fortæller Joh. Pistorius, Præst i Tetenbøl: »D. 5. Juni A. C. 1565 Adolphus, Dux Holsatiæ, Canonicos Slesuicensis, videlicet M. Cæsonem Emingam Lectorem, M. Hieronymum Koppersmidt, D. Conradum Hogreuium, quod annis aliquot multa contra Celsitudinem ipsius superbe et insolenter dixissent et fecissent, in carcerem coniecit. Cæsonem et Hieronymum ab hoc die vsque ad 26. huius mensis diem detinuit captiuos Suauestedii in carcere religiosi ibi parato, vulgo Cyricks Camer appellato (jfr. foran S. 493 Not.). Hogreuium vero eo, quod olim ipsius fuisset præceptor, captiuum in domo frumentaria Arcis Gottorpiæ custodiri mandauit, et 11. mensis huius die eum dimisit«.

Efterat have siddet nogen Tid fængslede, bekvemmede Domherrerne sig til at give Kjøb og at indgaa haarde Forpligtelser: de maatte erkjende Hertugen som Kapitlets Hoved, give Afkald paa Retten til Regnskabsprovstierne i den hertugelige Del af Slesvig, underkaste sig Bestemmelserne om Pædagogiets Indretning og andre Foranstaltninger, Hertugen havde truffet, ikke vælge nogen Kannik uden Hertugens Samtykke, indrømme en aarlig Skat paa 4 Daler af hver Plov paa Domkapitelsgodset og tilstede, at Kapiteltjenerne gjorde Hoveritjeneste, naar Hertugen forlangte det. Lektoren, Cæso Eminga, og de andre Kanniker, som havde været fængslede, maatte derhos udstede en Orfejde (Forsikring om ikke at ville søge Hævn) og en Afbigt, og de øvrige Kanniker gaa i Borgen for dem. Paa Hertugens Befaling maatte alle de Personer, som havde haft nogen Del i denne Sag, dernæst udsone sig med hinanden. Denne Forsoningsscene foregik den 30te September 1565, og ved den Lejlighed maatte en af Vikarierne ved Domkirken, M. Johan Lucht, der havde været paa Kannikernes Parti, tilsige Hofpræsten Volqvard Jensen Tilgivelse for, at denne under Striden havde givet ham et Ørefigen i Kirken¹). Aaret efter (Lørdag efter Oculi 1566) indgik Adolf en ny »Kapitulation« med Kapitlet og stadfæstede dets Privilegier, men i den stærkt beskaarne Skikkelse, som de forudgaaende Begivenheder havde givet dem²). Efter den almindelige Mening var det Kansleren D. Adam Tratziger, som havde ophidset Hertugen til denne Fremgangsmaade mod Kapitlet; den laa imidlertid ikke fjernt fra Adolfs egen Karakter. Saa meget er dog vist, at Tratziger trods sin unegtelig store Begavelse, Veltalenhed og Forretningsdygtighed i en særegen Grad havde paadraget sig manges Had — ogsaa

¹) Jensen, Zur Geschichte des Schleswiger Domcapitels (Michelsen u. Asmussen, Archiv II, 477—8. Pontopp. Ann. III, 404. Christiani. Geschichte II, 402—4. Westphalen, Monumenta ined. IV, 3196 sq. Noodt, Beiträge. II, 273 Not.

²) Orig. i Gehejmearkivet.

udenfor Kapitlet. Det vakte saaledes ikke ringe Forargelse at han nedbrød den ældgamle Kirke paa Holmen i Slesvig (som forresten havde staaet ubrugt siden Reformationen), efterat han havde tilkjøbt sig den for 200 Marsk lybsk af Byens Borgmestere og Raad. Materialerne anvendte han til at opføre sig selv en prægtig Gaard i Slesvig¹⁾.

Men forat komme tilbage til Pædagogiet, saa havde Hertug Adolf nu fri Hænder, efterat have kuet de »højærværdige« Domherrer. Tirsdag efter Palmesøndag 1566 udstedte han et trykt Patent, hvorved han gjorde vitterligt, at han agtede at aabne et Pædagogium i Slesvig Mandagen efter Michelsdag samme Aar. Han meddelte derhos Oplysninger om Hensigten med og Betydningen af denne Stiftelse, væsentlig i Overensstemmelse med Eitzens tidligere omtalte Plan, og opfordrede dem, der vilde begive sig til Studium, til at indfinde sig i Slesvig til den angivne Tid. Noget senere udstedtes en, ligeledes trykt, Forelæsningskatalog. Den begynder, under Overskriften: »Professores Pædagogii Slesuicencis Lectoribus optant salutem«, med en almindelig Indledning om Nyttens af Undervisning og Studeringer. Derefter følger »Lectiones Pædagogii, quæ volente et dante Deo hoc anno 1566 postridie Michaelis incoabuntur«. I Theologien nævnes fire Lærere: D. Povl v. Eitzen skulde fire Dage om Ugen holde exegetiske Forelæsninger; Lektoren (Eminga) skulde læse over Romerbrevet i fire ugentlige Timer; M. Michael Stanhuflus skulde om Lørdagen læse over Melanchtons Loci communes, og M. Erasmus Heinsius i 4 Timer om Ugen over sammes Examen theologicum. I Retsvidenskaben skulde D. Adam Tratziger

¹⁾ Skjødebrevet, dat. 25de Juli 1571, er trykt hos Noodt. Beiträge. I, 603—8. Her forsvarer Noodt tillige Tratziger mod de forskjellige Beskyldninger, som fremførtes imod ham paa Grund af hans Fremfærd mod Kapitlet og Nedbrydelsen af Kirken. Ligeledes inødegaaer han den Mening, som Samtiden havde, at der var gaaet en Guds Dom over ham, fordi han omkom paa en ulykkelig Maade ved at springe af en Vogn, hvis Heste vare løbne løbsk.

holde Forelæsninger over Institutiones Juris; og naar han var forhindret eller fraværende, skulde han overdrage Arbejdet til en anden Jurist, saa Studenterne ikke forsømtes. Hvad Medicinen angik, bestemtes, at der skulde holdes Forelæsninger over Begyndelsesgrundene, men nogen Lærer nævntes ikke. I Sprogene og de filosofiske Fag (artes liberales) nævnes en hel Række Lærere: M. Erasmus Heinsius skulde læse over latinsk Grammatik; M. Johan Lucht over Græsk; M. Hieronymus Cypræus over Græsk og Hebraisk; D. Povl v. Eitzen over Dialektik; Hr. Conrad Hogreve over Ciceros Breve og Virgil; M. Michael Stanhufius over Ciceros Taler og Rhetorik, med praktiske Øvelser; M. Hans Guldsmed (Aurifaber) over Ethik eller skiftevis over Cicero de officiis eller Historie; M. Peter Schriver skulde hver Dag Kl. 12 læse over Arithmetik, Læren om Himmlegemernes Bevægelse og andre Dele af Mathematikken nyttige for Studenterne. Kl. 4 skulde han foredrage Fysik. Enevold Thurov skulde læse over Prosodi og over Ovid. Hver Lørdag skulde der holdes en Declamation af en af Studenterne under Ledelse af en Professor¹⁾.

Det var, som man vil se et lille Universitet, Adolf agtede at oprette i Slesvig. Hvorvidt flere af de gamle Kanniker egnede sig for den Lærervirksomhed, der her anvistes dem, maa vi lade uafgjort. Ved M. Hans Guldsmed er der den Mærkelighed, at han samtidig var Professor ved Kjøbenhavns Universitet, men han besad rigtignok et Kanonikat i Slesvig. Man vilde da vistnok nøde ham til at opgive den ene af disse Stillinger. Forøvrigt var nu alting rede til, at Pædagogiet kunde begynde sin Virksomhed, naar Studenter meldte sig; men saa udbrod i Sommeren 1566 »en afskyelig og forskrækkelig Pestilens« i Byen Slesvig, og derved blev Pædagogiets Aabning indtil

¹⁾ De originale Tryk i Geh.-Ark. Efter Forelæsningskatalogen for Pædagogiet følger: »Lectiones, quæ in schola particulari (3: Latinskolen i Byen Slesvig) proponentur«.

videre forhindret, da neppe nogen, der ikke var nødt dertil, gjerne vilde opholde sig i Staden. Hertug Adolf lod sig imidlertid ikke afskrække fra sit Forehavende. Et Aarstid efter, den 6te Oktober 1567, gjorde han atter vitterligt — denne Gang dog ikke ved noget trykt Patent — at Pædagogiet, hvis Betydning for Hertugdømmets og tilgrændsende Landes Beboere paany udvikledes, skulde aabnes først-kommende 17de November, og samtidig skulde der ske Rektorvalg. Til bedste for de ankommende Skolarer havde Hertugen ladet indrette et Fællesbord («einen gemeinen Tisch und Oeconomia»), hvor enhver for en billig Pris kunde faa sin Kost. Alle, som ønskede at benytte Pædagogiet, opfordredes derfor til at indfinde sig til den angivne Tid¹⁾.

Mandagen den 17de November 1567 aabnedes altsaa Pædagogiet med passende Højtideligheder i Domkirkens Kor, og M. Hieronymus Cypræus valgtes til Rektor; samme Dag gav Hertugen Skolen en Række Love, der angik dels Professorerne dels Studenterne, og som nedenfor vedføjes som Tillæg. Stiftelsen fik sit eget Segl med Indskrift: «Sig. Pædagogii publ. Sleswicen. 1567». Ved Pædagogiets Aabning tilsagde Adolf det visse Privilegier, som han senere, den 5te Januar 1568, lod skriftlig udfærdige og forsynede med sin Underskrift og Stadfæstelse. Hovedindholdet af disse Privilegier var, at Professorerne med deres Husstand og Studenterne skulde være fritagne fra verdslig Ret og fra alle borgerlige Skatter og Paalæg. Professorerne skulde have frit Valg af en Rektor. Pædagogiet skulde have «jus scholasticæ initiationis» eller Ret til at anstille Deposits. Professorerne og Studenterne fik lige Ret med Byens Borgere til at købe deres Fornødenheder af fremmede Kjøbmænd, Skippere og Bønder; desuden blev det tilstaaet dem, at de toldfrit maatte ind- og udføre hvad der tilhørte dem; den

¹⁾ Samtidig Afskrift i Geh.-Ark.

samme Ret tilstodes ogsaa Pædagogiets Økonom med Hensyn til Varer, som han benyttede i Økonomien¹⁾).

Alt var saaledes tilsyneladende i den bedste Orden. Men man kan som bekjendt nok tvinge Faar tilvands, men ikke tvinge dem til at drikke. Hertug Adolf havde vel kunnet tvinge Domherrerne til at sige ja til hans Planer, men han kunde ikke tvinge dem til at blive gode Lærere. Det varede heller ikke længe, inden der opkom ny Strid mellem dem og deres myndige Herre. Den Mand, som med bedst Vilje og størst Dygtighed arbejdede for Pædagogiet, var udentviwl D. Povl Eitzen. Der foreligger et Vidnesbyrd om hans Gaver som theologisk Docent i hans »Ethicæ doctrinæ libri IV conscripti in usum studiosæ juventutis, Witeb. 1571—3«, et Værk, der i forholdsvis kort Tid oplevede fire Oplag, og i vore Dage har tildraget sig ikke ringe Opmærksomhed blandt Theologerne²⁾. Vi vide ogsaa af Eitzens egen Beretning, at han ikke blot holdt theologiske, men ogsaa filosofiske Forelæsninger i Pædagogiet, navnlig over Dialektik, Ethik og Historie³⁾. De to sidste Fag havde i Forelæsningskatalogen fra 1566 været tillagte M. Hans Guldsmid (ell. Aurifaber). Han vilde imidlertid ikke opgive sin Plads ved Kjøbenhavns Universitet. Paa Grund deraf blev han senere udelukket af det slesvigske Kapitel. Man har nemlig en Erklæring, udstedt den 27de Juni 1569 af Domherrerne i Slesvig, af følgende Indhold: For lang Tid siden havde de paa Kongens Anbefaling valgt Professor ved Kjøbenhavns Universitet M. Johannes Aurifaber til Kannik ved deres Stiftskirke. Men da han uagtet deres Opfordring ikke havde kunnet eller villet residere ved Domkirken, og da det var deres Pligt i Henhold til Kirkeordinansen og med Hensyn til Kirkens, Skolens og Konsi-

¹⁾ Orig. i Gehejmearkivet.

²⁾ Se L. Pelt, Die christliche Ethik in der lutherischen Kirche vor Calixt (Theol. Studien und Kritiken. 1848. S. 271 ff.).

³⁾ Cimbria literata III, 229.

storiets Tarv at vælge en anden duelig Person til den ved hans Udeblivelse ledige Post, saa havde de nu valgt Hertug Adolfs »aarsgamle« Søn Hertug Frederik. Den, som i Hertugens Mindreaarighed udnævntes til i hans Sted at overtage Forretningerne med Læsning i Skolen, Konsistorialsager og Kirketjeneste, skulde ogsaa paa hans Vegne have Stemme i Kapitlet og Konsistoriet¹⁾.

Dette Valg, som naturligvis kun skete efter Hertug Adolfs udtrykkelige Befaling, fører os ind paa de ny Forviklinger mellem Fyrstbiskoppen og hans Kapitel, hvori Kannikerne atter maatte trække det korteste Straa. Kannikevalget var kun Forberedelse til det kort efter følgende Valg af den unge Hertug, der endnu neppe var kommen ud af Svøbet, til Faderens Koadjutor i Bispedømmet. Domherrerne havde nemlig været saa uforsigtige at give Adolf en Anledning til at vælte sig ind paa dem, og det paa følgende Maade. En Kone, der boede paa Domkapitelsgodset og beskyldtes for at have dræbt sin Mand, blev paa Kannikernes Foranstaltning paagreben og holdt i Fængsel, medens de optog Forhør over hende. Dette betragtede Hertugen som et Indgreb i sine Rettigheder, da han paa stod, at Kapitlet ikke havde Hals og Haand over sine Tjenere. Kannikerne søgte, saa godt de kunde, at forsvare deres Fremgangsmaade; men det er naturligvis ikke let at rede for sig, naar den, der har Magten, netop søger Lejlighed til at yppe Strid²⁾. Flere af Domherrerne bleve fængslede, og for at slippe maatte de finde sig i det Vilkaar, Hertugen foreskrev, og Vilkaaret var, at de — naturligvis »frit og utvungent« — skulde vælge Pattebarnet

¹⁾ Orig. i Geh.-Ark. Hertug Frederik var født d. 21de April 1568. At Kongen har gjort langvarig Indsigelse mod Aurifabers Udstødelse af Kapitlet, ses af et Brev fra ham til Domkapitlet i Slesvig, dat. 24de Maj 1582, trykt hos Noodt, Beiträge. II, 354—7.

²⁾ Om denne Sag findes mange Dokumenter i Geh.-Ark., bl. a. Kapitlets Forklaring og Undskyldning, dat. Dienstags nach Epiphaniæ 1569.

i Vuggen først til Kannik og derpaa til Koadjutor i Bispedømmet, og saa maatte de ovenikjøbet forpligte sig til i 20 Aar ikke at omtale for nogen, hvad der var foregaaet med dem¹⁾. Den 5te Juli 1569 udstedte Hertug Adolf da et Brev, hvorved han antog sin Søn, Hertug Frederik, til sin Koadjutor i Slesvigs Bispedømme, efterat han forud var optagen i Kapitlet. Det antydedes, at det var en Velvilje og Naade mod Kapitlet og Kirken, Hertugen viste ved dette Valg. Kort Tid efter (den 18de Juli) bekvæmmede de fleste af Domherrerne sig til at underskrive et Brev, hvorved de, »til Skjærm og Beskyttelse for Stiftskirken og de samme tilhørende Personer«, og »ohne allen Zwang, Furcht und Hinterlist, auch sonder alle simonische Pravität, copulariter versammelt«, ratihabere, bevillige og stadfæste Hertug Frederiks Antagelse til Koadjutor for Administratoren af Slesvig Stift²⁾. Dette Brev, der var undertegnet af Cæso Eminga, Hieronymus Cypræus, Conrad Hogreve og Michael Stanhufius, vilde bedre have stemmet med Sandheden, hvis det havde udtalt, at Kannikerne havde været hver i sit Aflukke og ikke havde faaet Lejlighed til at forhandle »copulariter« med hinanden, og at de af Tvang og Frygt vare gaaede ind paa Hertugens Fordring. Thi at Sagen var gaaet til paa denne Maade, fremgaaer nemlig af en udførlig Forklaring, som Kanniken M. Erasmus Heidtman afgav 1575, angaaende Aarsagen til, at han, skjønt han ligeledes havde været fængslet, dog først efter sex Aars Forløb havde villet indlade sig paa at underskrive Dokumentet. Denne Forklaring giver et klart Indblik i den vanskelige Stilling, Kannikerne havde, stillede mellem Stiftets Administrator, deres særlige Landsherre Hertug Adolf, paa den ene Side, og Kongen som Stiftets Patron, paa den anden Side³⁾. Hertug Hans i Haderslev

¹⁾ Se M. Erasmus Heidtmans mærkelige Forklaring, Tillæg, Nr. 6.

²⁾ Orig. i Gehejmearkivet.

³⁾ Forklaringen er meddelt nedenfor som Tillæg. Om Erasmus Heidtman findes biografiske Oplysninger hos Noodt (Beiträge, II,

indtog idethele en mere mæglende Stilling; men først efter sex Aars Forløb bekvemmede han sig dog til at stadfæste det ovenomtalte Koadjutorvalg¹). Og da var det, at Erasmus Heidtman ogsaa fandt sig i at underskrive. Kong Frederik II vilde derimod ikke inlade sig paa at erkjende Gyldigheden af Valget, og de Forhandlinger, der førtes derom, gave intet Resultat. Det var kjendeligt nok Hertug Adolfs Bestræbelse at gjøre den kongelige Overhøjhed over Slesvig Stift til intet, men det lykkedes dog K. Frederik II fremdeles at hævde den, skjønt ikke uden Vanskeligheder og vidtløftige Forhandlinger²).

Det kan ikke undre os, at Pædagogiet ikke kunde have nogen ret Fremgang under de spændte Forhold, der ofte herskede mellem Hertug Adolf og Kapitlet og mellem ham og de to andre regjerende Herrer, fra hvis Landsdele Højskolen ogsaa skulde have Tilgang, om den ret skulde trives. Som medvirkende Aarsag til den ringe Fremgang anføres, at der ingen akademiske Stipendier og intet Kommunitet var for fattige Studenter. Efter Noodts Beretning skal Pædagogiet være blevet »inaugureret« paany i Aaret 1576 med megen Højtidelighed; men det lader ikke til, at det har hjulpet sønderligt, thi allerede 1580 (andre sige først ved Hertug Adolfs Død 1586) standsede

358—9). Han synes at være identisk med den ovenfor (S. 73 og 666) nævnte Erasmus Heinsius.

¹) Stadfæstelsen, dat. Tønder den 8de Maj 1575, findes i Orig. i Geh.-Ark.

²) Til disse Forhandlinger hører en Befaling af 26de Februar 1579 fra Kong Frederik II til Domkapitlet i Slesvig om til næstforestaaende Forhandling i Odense at indsende alle Privilegier, Konfirmationer og Dokumenter, som Kapitlet i gamle Dage havde faaet af Kongen i Danmark, Ærkebispem i Lund og andre, hvori meldes, at Stiftet og Kapitlet i Slesvig har ligget under Ærkebispem af Lund (Noodt, Beitræge. II, 352—3). Endvidere et Par Breve fra Kongen til Kapitlet og til Hertug Adolf (1582) om Rektoren ved Slesvig Skole M. Hildebrand Emingas Forlening med et Kanonikat i Slesvig (Noodt, II, 354—57. 361—2).

Pædagogiets Virksomhed. M. Michael Stanhufius var den sidste Rektor¹).

Vi kunne ikke anse det for betydningsløst, om denne Højskole havde faaet Fremgang, thi havde end Flensborg været en heldigere Beliggenhed for den, og kunde den separatistiske gottorpske Politik end ikke andet end udøve en uheldig Indflydelse paa Skolen i national Henseende, saa var Sønderjylland dog maaske blevet forskaanet for en god Del af de mangfoldige Tydkere, som baade dengang og senere fik Ansættelse her især som Præster og Lærere, paa Grund af at et utilstrækkeligt Antal indfødte Sønderjyder gik den studerende Vej.

Efterat have omtalt det vigtigste af hvad der vedkommer den fælles øverste Stiftsstyrelse i Hertug Adolfs Tid, tilføje vi endnu nogle Bemærkninger om den særlig gottorpske Kirkestyrelse, idet det forøvrigt bemærkes, at det ikke er let at drage Grænsen mellem det fælles og det særlige.

I kirkelig Henseende hørte Adolf til de temmelig indifferente. Det tyngede ikke hans Samvittighed at hjælpe den ærkekatholske Kong Filip den Anden af Spanien med at undertrykke de protestantiske Nederlændere. Bekjendt er Anekdoten om den gamle Hr. Peter Bokelman i Husum, som, da Hertugen var første Gang i Kirke i Husum efter dette Tog, sagde i sin Prædiken: »Vi maa vel billig takke Gud for, at han har hjulpet vor naadige Herre hjem igjen. Men hvem har han tjent? Fanden og hans Oldemoder«! Da Hertugen efter Gudstjenesten indbød den gamle Præst til sit Bord, sagde han spøgende til ham: »Der vankede stærkt Øl i Kirken idag, Fader«; men forresten gik han ikke videre irecte med ham for hans frimodige Ord²).

¹) Noodt, Beiträge. II, 392. Schröder, Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig. S. 224—5.

²) Kraft, Husumsche Kirchenhist. S. 120.

Skjønt Adolf altsaa ikke kunde være tilbøjelig til konfessionel Ufordragelighed, hvad ogsaa hans Deltagelse i Forhandlingerne paa Kredsagen i Lyneborg 1562 kan godtgjøre¹⁾, førte Tiden dog efterhaanden strængere konfessionelle Bestemmelser med sig. I Lovene for Pædagogiet i Slesvig (1567) forpligtedes Lærerne endnu blot til at lære overensstemmende med den hellige Skrift og den augsburgske Konfession, og at afholde sig fra fanatiske og hæretiske Meninger²⁾; men den Præsted, som D. Povl v. Eitzen i Aaret 1574 forelagde alle Præster og Degne i de gottorpske Lande til Underskrift, indeholder strængere Forpligtelser med Hensyn til Tro og Lære, navnlig fremhævedes den lutherske Nadverlære stærkt³⁾. Alligevel vilde hverken Hertugen eller hans Superintendent indlade sig paa D. Jacob Andrea's og Kurfyrsten af Sachsens ivrige Bestræbelser for Indførelsen af Formula Concordiæ, men vægrede sig paa det bestemteste mod den kirkelige Anerkjendelse af dette ny Bekjendelsesskrift⁴⁾.

Hvad Udstrækningen af den særlig gottorpske Kirkestyrelse angaar, da havde Hertug Adolf strax efter sin

¹⁾ Dän. Bibl. VII, 171 ff.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 5.

³⁾ Muhlius, De reform. rel. in Cimbria p. 99—100. En latinsk Oversættelse af Eden findes hos Cypræus, Ann. p. 460—3. En senere højtydsk Form af samme, uden den historiske Indledning og med enkelte Forandringer (f. Ex. at den augsburgske Konfession nævnes uden den bestemte Angivelse af Udgaven fra 1530), samt med Underskrifter af en Mængde slesvigske og holstenske Præster, ordinerede af Superintendent M. Jacob Fabricius den ældre, findes trykt hos Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 338 ff. Fabricius's Exemplar af Kirkeordinansen (Udg. af 1612) med Eden og de originale Underskrifter findes nu i Kgl. Bibl. Eden findes ogsaa trykt i Hutters Concordia concors.

⁴⁾ Denne Sag er udførlig behandlet af J. C. G. Johannsen dels i hans Skrift, Die Anfänge des Symbolzwanges, S. 190 ff., dels i en særskilt Artikel, Schleswig-Holsteins Stellung zur Concordienformel im 16ten Jahrh. i Niedersers Zeitschrift für hist. Theologie, neue Folge. XIV, 638 ff. Jfr. Muhlius, De reform. rel. in Cimbria p. 101 sq.

Regjeringstiltrædelse tilegnet sig den kirkelige Overhøjhed over tre Kirker (Hellevad, Egvad og Bedsted) i Aabenraa Len, der ved Landsdelingen vare komne under hans verdslige Højhed, men tidligere havde hørt under Ribe Stift i kirkelig Henseende. Han paastod nemlig, at den, der havde Landshøjheden, ogsaa havde Kirkehøjheden. Herimod satte K. Christian III Rigets og Kongens Overhøjhed og den gamle kirkelige Forbindelse, og der udspandt sig en Række Forhandlinger. Adolf var imidlertid ikke af dem, der lettelig opgav hvad han ansaa for sin Ret, og da K. Frederik under Syvaarskrigen trængte til hans Bistand, opnaaede Hertugen ved en Overenskomst i Aaret 1564, at de tre nævnte Kirker for bestandig unddroges Bispen i Ribe og henlagdes under Aabenraa Provsti¹⁾.

Til nærmere Oplysning om den særlig gottorpske Kirkestyrelse hidsætte vi nogle Oplysninger om de Mænd, som i Hertug Adolfs Tid vare Provster i den gottorpske Hertugs slesvigske Besiddelser.

Gottorp Provsti²⁾.

1. Reinholt Westerholt var født den 1ste Februar 1493 i Vestfalen. Før han sluttede sig til Reformationen, var han Augustinermunk og var som saadan tvende Gange i Rom. Vi vide intet om, hvorledes han blev greben af Evangeliet eller hvorledes han er kommen herind, men 1529 blev han Marqvard Schuldorps Efterfølger som evangelisk Sognepræst ved Domkirken i Slesvig, og den 4de Juni 1531 fik han Kongebrev paa at maatte nyde Indtægterne af Helliggejst Kirke og Vor Frue Kirke i Slesvig, da Sognefolkene henlagdes til Domkirken og de to ovennævnte Kirker lukkedes som formentlig overflødige. Tillige fik han S. Andreæ Vikarie i Domkirken, som han senere ombyttede med S. Johannis Vikarie sammesteds.

¹⁾ Waitz, Schlesw.-Holst. Gesch. II, 370. Allen, Det danske Sprogshist. i Slesvig. I, 68.

²⁾ Gottorp Provsti var dengang af langt større Omfang, end det nu er.

Da der bestod tvende Munkeklostre i Slesvig og næsten alle Domherreerne i Kapitlet vare katholsksindede, havde Westerholt nok at gjøre med at bekjæmpe dem. Det lykkedes ham imidlertid at faa Munkene fejtet ud af Klostrene, og han sparede ikke Kannikerne i sine Prædikener. Siden fik han selv et Kanonikat, og da han kunde spille lidt paa Orgel, nød han ogsaa Løn som Organist ved Domkirken, skjønt det maatte synes hel besønderligt, at Sognepræsten tillige var Organist¹⁾. I Aaret 1537 deltog han i Udarbejdelsen af Kirkeordinansen, hvorfor vi ogsaa finde hans Navn under den latinske Ordinans. Aaret efter beskikkedes han til evangelisk Visitator i Gottorp Provsti²⁾, og 1540 fik han Bestalling som Superintendent. Hans Myndighed som saadan indskrænkedes 1542 ved Beskikkelsen af en Biskop, imidlertid vedblev han indtil videre at være Regnskabsprovst, tillige fungerede han som Hofprædikant paa Gottorp, da Biskop Tileman v. Hussen med Flid prædikede i Domkirken³⁾. I Aaret 1548 afløstes han som Hofprædikant og som Provst af D. Nic. Krage, men vedblev fremdeles at være Sognepræst ved Domkirken, og

¹⁾ I den gamle Raadsprotokol i Slesvig findes følgende: »Düsse vorgemelte Regnoldus Westerholt hefft vth tween Klösteren hirbinnen de Mönneke, so dar noch inne, vnd de armen Lüden beiden binnen vnd buten der Stadth, geistlich vnd werltlich, adell vnd vhnadell, iegen de reine Lere des Evangelii vpheldenn, genzlichen vthgefegeth, vnd de Klöstere gewöstet. Is ock vele Jare deme Capittel, de tom Dele noch papistesck weeren, to wedderen gewesth, vnd der Wesenth vnd Misbruk vp der Kansell nicht vortegen. Is auersth by sinen Tiden ein Domher Ketillus Nicolai gestoruen, des Pröuenn he ock bekamen, ock Betzoldung des Organisten gehatt, dewile he ein wenich mede spelen kunde«. (Noodt, Beiträge II, 232, hvor der S. 229 og 231–34 findes de bedste Efterretninger, man har om Reinholt Westerholt).

²⁾ I Aaret 1538 visiterede han i Satrup i Angel (Muhlius, De reform. relig. in Cimbr. p. 151).

³⁾ Se foran S. 528 Not. 3. Naar Sognepræsten i Slesvig 1544 oppebar Løn (20 Daler) af Hertugdømmernes Finanser (N. Staatsb. Mag. VI, 285), saa var det maaske som Hofprædikant.

efter Krages Bortgang 1552 er han formodentlig paany bleven Provst, ligesom han til en vis Grad synes at have været Biskoppens (Hertug Frederiks) Vikarius, siden Kong Christian III 1553 til ham stiledede en Befaling om Bededage, der skulde holdes¹⁾. Han døde den 12te Juni 1554. I den gamle slesvigske Raadstueprotokol findes en meget rosende Bedømmelse af ham som en rigtig kristelig Prædikant, der ret drev sit apostoliske Lære-, Straffe- og Trøsteembede, og hvis Liv ikke var uden Kors og Anfægtelse. Forresten siges om ham: »He was eyn korthwiliger, framer Minske by sinem Leuende vnde nheen Schalck, wo wol he twemaal tho Rome in der Ertzeschalck-Kamer gewesth; was lustich by framen Lüden, vnd nheen Orenbläser (Øretuder) noch iemandes Nareder (Bagtaler), helt einen idern dat sine gerne to gude, vnd kerde idertidth alles thom Besten. Schertz vnd Kortzwile kunde he liden, mith den Frölichen kordtwilich, vnd mith den Bedröueden truren vnd leidtdragen. Ein wünskett Mann in lerende vnd predikende«. Hans Hustru, Anna, overlevede ham²⁾.

2. D. Nicolaus Krage, om hvem der er meddelt udførlige Efterretninger foran S. 45—66 og 550—2, var 1548—52 Regnskabsprovst i alle Dele af den gottorpske Andel af Sønderjylland med Undtagelse af Aabenraa Provsti.

3. Volqvard Jensen (Volquardus Jonæ) var født i Eidersted. 1544—6 besøgte han Gymnasiet i Lyneborg. Ifølge Joh. Mollers Beretning, der senere er gjentaget af Jensen, skal han allerede 1549 være bleven Hofprædikant paa Gottorp og samtidig Generalprovst i Hertug Adolfs Landsdel³⁾. Det synes imidlertid tvivlsomt, om Aarstallet er rigtig angivet. Saameget er ialfald vist, at han først 1554 blev Provst i Gottorp Provsti i snevrere Forstand, hvor Kirkernes endnu bevarede Regnskabsbøger vidne om,

¹⁾ Seidelin, Diplom. Flensborg. II, 551.

²⁾ Noodt, Beiträge. II, 229. 268 Not.

³⁾ Cimbria lit. I, 283. Kirchl. Statistik. S. 1296.

at han med Flid har taget sig af Regnskabsvæsenet og har søgt at bringe det paa en god Fod, skjønt han maatte gjøre den Erfaring, at adskilligt af Kirkernes Ejendomme var dem fravendt, og at Præsterne, fordi de ofte ikke forstod Dansk, som var Befolkningens Sprog, savnede Midler til at faa Mislighederne oplyste ¹⁾. Det er idethele den store Mislighed ved Reformationen i Sønderjylland, at den fyldte Landet med indvandrede tyske Provster, Præster og Lærere, og da de ikke kunde prædike Dansk, fik det Hævd, at der prædikedes Tydsk i Egne, hvor Befolkningens Sprog dengang og endnu Aarhundreder efter udelukkende var det

¹⁾ Den første Antegnelse i den ældste Regnskabsbog i Havtoft lyder: »Anno 1554 des donnersdages vor Michaelis hebbe ick Volquardus Jensen dat kercken bock tho Hauetoft vorklaret vnd dar also by gehandelt, dat ick idt vor Gade vnd sunst ydermennicklick wyl vorantwerden; bydde ein ider, wyl dar by ock szo by doen, dat ock hernamals nen Clammer der schulde haluen mogte werden, szo nu yn dem boke stan vnd hernamals mogen ynns geschreuen werden; wyl ick alle tydt iar vnd tydt dar by schriuen, wen dar wp betalet wert, bydde myne nakomlynge wyllen datsulue doen; ick hebbe hyr eyn vnklar register (wo veler [wp?] wagen) geuunden. Juratis conseruandum credidi ueterem librum Ecclesiæ, si quis huic credere noluerit, inspiciat ille«. Derefter følger en nøjagtig Fortegnelse over alle Kirkens Indkomster, der bestod af: »Acker hur, Tegeden vnd Koehur, Rentegelt, Olde schult, Koye so tho den lichten gehören«. Dengang Volqvard Jensen 1566 visiterede sidste Gang i Havtoft, skrev han i Regnskabsbogen: »Ick rade, dat myn successor men na dusser rekenschop betale, dat wert mynem vorhopende na ane schaden der kercken syn . . . Dar iss ock wat van eyen olden missale, darin allerleye van pastoren vnd kercken grunden vortekent iss, vnd syn sös blede, dar up van solchen guderen geschreuen iss, two blede syn loss, vnd iss van dem eyen eyn weynich afgereten. Duth boch hebbe ich den kerckswaren auerantwerdet, dat se idt vorsluten scholen, beth eyn prauwst kumpt; wen dar eyn kerckher were, de densch konde vnd dar eyn iar edder lenger gewest were, de worde da allerleye vth vynden, dat vnderslagen iss«. Da Præsten i Havtoft 1633 sluttede en Overenskomst med Kirkeværgerne paa Sognefolkenes Vegne om Græsningen paa nogle Fællesgræsgange, maatte han affatte den paa Dansk, i hvilket Sprog den indførtes i Kirkebogen (se Allen, Det danske Sprogs Historie i Slesvig. I, 107—8).

danske. — I den Visitation, Hertug Adolf 1557 lod anstille i den gottorpske Landsdel, deltog Volqvard Jensen, som vi allerede tidligere have omtalt. Fra Aarene 1558—60 have vi en Række Breve fra ham til hans Ven Præsten Johan Pistorius i Tetenbøl. De give et temmelig klart Indblik i hans Karakter¹). Han laa paa den Tid i bitter Strid med endel af Domherrerne og var kjed af sin Stilling, som Hofprædikant, saa han ønskede Forandring. Det lykkedes ham ogsaa 1559 at blive kaldet til Sognepræst i Garding; men indtil videre maatte han dog blive i sin Stilling ved Hoffet, saa han rimeligvis har ladet Embedet i Garding besørge af en Kapellan. Han fulgte med Hertug Adolf paa Toget til Ditmarsken, og efterat Landet var erobret, udfærdigede han i Forening med Kongens og Hertug Hanses Hofpræster en Art Kirkeordning for Ditmarsken, dateret 10de November 1559²). I det følgende Aar var han med sin Herre i England. Det almindelige Opsyn med Kirker og Præster i Hertug Adolfs Landsdel, som han en Tid havde udøvet³), ophørte med Povl v. Eitzens Ansættelse som Superintendent 1562. Da Volqvard Jensen imidlertid vedblev at være Visitator i Gottorp Provsti indtil 1566, er det rimeligt, at han først i dette Aar er kommen bort fra Hoffet, og ikke allerede 1562, som Jensen og andre mene⁴). Vi have tidligere berørt den forargerlige Scene, han gav Anledning til ved i Heflighed at tildele M. Johan Lucht et

¹) Disse Breve findes i Joh. Pistorius's Brevbog i Gl. kgl. Saml. 3078. 4. De fleste af dem ere trykte hos Muhlius, *De reformat. relig. in Cimbria*. p. 95—7 178—82, og hos Krafft, *Husumsche Kirchenhist.* S. 573.

²) Trykt hos Muhlius a. Skr. p 174—8.

³) I et Brev fra 1558 til Pistorius siger Volqv. Jensen: „Dies 28. Februarii, 1. et 2. Martii constituti sunt dies precationum, et ex mandato Principis literas de hoc meas ad Ecclesias et Dominos Pastores misi“. Disse Ord vise utvivlsomt, at han paa den Tid har været øverste kirkelig Tilsynsmand i den gottorpske Landsdel.

⁴) Kirchl. Statist. S. 807. Scholtz, *Kirchengesch. des Herzogthums Holstein.* S. 270.

Ørefigen i Domkirken i Slesvig. Paa Hertugens Befaling maatte de d. 30te Sept. 1565 indgaa offentlig Forlig¹⁾. I Garding, hvor Volqvard Jensen altsaa neppe personlig har tiltraadt Præsteembedet før 1566, befandt han sig ikke sønderlig godt. I sine Breve kaldte han det en Skjærsild og et Tugthus, og var derfor glad ved 1570 at modtage Kaldelse af Hertug Hans til Sognepræst i Rendsborg og Provst i det tilhørende Provsti. Efter Hertug Adolfs Død (1586) fik han atter Ansættelse i gottorpsk Tjeneste som Hofprædikant hos Enkehertuginde Christine, der boede i Kiel, og i Aaret 1588 (men kun i dette ene Aar) visiterede han atter i Gottorp Provsti, som Kirkeregnskaberne vise. 1591 levede han endnu i Kiel, men maa rimeligvis være død snart efter²⁾. Naar en senere Forfatter (Scholtz) omtaler ham som en from og uegeunyttig Mand, da stadfæstes denne Dom ikke af hans egne Breve, der vise, at at han var heftig og trættekjær.

4. Johannes Schaffnich var fra Altendorf i Hessen og blev 1555 immatrikuleret i Vitenberg³⁾. Nogle Aar efter blev han Kapellan ved Domkirken i Slesvig. Her kom han snart paa en meget fjendtlig Fod til Kapitlet, hvilket var en Grund mere til, at Volqvard Jensen, dengang han 1559 søgte at komme bort fra Hoffet, havde udset ham til sin Eftermand i Gottorp Provsti⁴⁾. 1565 blev Joh. Schaffnich Præst i Haddeby og ved S. Johannes Kloster i Slesvig⁵⁾, derfra kaldtes han 1567 til Hofpræst paa Gottorp og til Provst i Gottorp Provsti. Han visiterede sidste Gang 1571. Aaret efter beskikkedes han til Præst i Oldenburg i Hol-

¹⁾ Luchts Beretning om Forsoningsscenen findes i Noodts Beiträge II, 273.

²⁾ Cimbria lit. I, 283.

³⁾ Se foran S. 72. Almindelig skrives hans Navn Schaffnicht, men i de gottorpske Kirkeregnskabsbøger skriver han det selv Schaffnich.

⁴⁾ Noodt, Beiträge. II, 253. Muhlius a. Skr. p. 95.

⁵⁾ Jensen, Kirchl. Statist. S. 1098. 1297.

sten, der ogsaa hørte til den gottorpske Landsdel. Her levede han endnu 1587¹⁾).

5. M. Bartholomæus Embs, uidentvilt en Ud-lænding ligesom de fleste af hans Formænd, blev 1567 Hofpræst hos Enkedronning Dorothea paa Koldinghus og senere paa Sønderborg Slot, hvor Dronningen døde 1571. Aaret efter hendes Død blev han Hofpræst hos Hertug Adolf og Provst i Gottorp Provsti, og senere tillige Lektor i Slesvigs Domkapitel. I Aaret 1586 visiterede han sidste Gang i de gottorpske Kirker, og døde den 28de Februar 1587²⁾).

Husum og Eidersted Provsti.

Herman Tast var født i Husum i Aaret 1490 og blev Vikarius eller Alterpræst ved Kirken i sin Fødeby. Efter Sagnet — thi noget rigtig sikkert har man ikke derom — skal han i Aaret 1522 have begyndt at forkynde den evangeliske Lære i Husum, og da der blev forment ham Adgang til Kirken, prædikede han under en Lind paa Kirkegaarden for den sammenstrømmende Mængde. Siden skal han have prædiket i et Baghus, som en evangelisksindet Borger ved Navn Matthias Knutzen indrømmede ham til dette Brug. Hans Virksomhed skal ogsaa have udstrakt sig til Eidersted, thi der fortælles, at han 1524 holdt den første evangeliske Prædiken i Garding³⁾. Disse Efterretninger, hvis eneste Hjemmelsmand er den gamle,

¹⁾ Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 203.

²⁾ Se foran S. 548, hvor der dog efter Muhlius mindre rigtigt er sagt, at Embs visiterede sidste Gang 1585. I Aaret 1587 var der ingen Provst. 1588 visiterede Volqvard Jonæ. 1589 begyndte M. Jacob Fabricius at visitere (ifølge Kirkeregnskabsbøgerne i Havtoft, Farensted o. fl. gottorpske Kirker).

³⁾ Anth. Heimreich Walther, Schleswigische Kirchenhist. S. 164. Alle senere Forfatteres Efterretninger om Herman Tast stamme fra denne Kilde. De to udførligste Biografier af ham ere forfattede af Joh. Krafft (i Husumsche Kirchenhist. S. 102—23) og D. L. Lübker (i Schlesw. Holst. Lauenb. Provinzialberichte, 1827. S. 505—18; de indeholde dog adskilligt, som ingen paalidelig Hjemmel har.

just ikke altfor paalidelige, slesvigske Kirkehistoriker Antonius Heimreich Walther († 1684), lade imidlertid Rum for forskjellige Spørgsmaal, som neppe ville kunne besvares, da samtidige Arkivdokumenter intet indeholde om Herman Tasts tidligste Virksomhed. Alt tyder dog paa, at Tyngdepunktet for Reformationen i Sønderjylland ikke har været Husum, som det hidtil almindelig har været antaget, men Haderslev, hvor Hertug Christian residerede og fra Aaret 1526 af tog sig kraftig af Evangeliets Fremme¹). I Husum indtraadte den afgjørende Forandring dog ikke meget senere. Frederik I havde her 1506 stiftet et Helligkors Kapel og tillagt samme nogle Indkomster, der forventes at kunne beløbe sig til 40 Mark lybsk aarlig, til Lønning af en Messepræst; men da Indtægten var sunken ned til 11 Mark — rimeligvis paa Grund af den forandrede Stemning hos Befolkningen —, ophævede han 1526 Messetjenesten og henlagde Kapellets levnedede faste Indtægter til S. Jørgens Hospital i Husum²). Kongen havde saaledes anvist Sporet, som snart betraadtes af Byens evangelisksindede Borgere med den ovennævnte Matthias Knutzen og Henning Becker i Spidsen. De forlangte nemlig, at Alterpræsterne skulde holde op med deres papistiske Messelæsning, og de trængte dem til at indgaa en Overenskomst, der d. 17de November 1527 fik kongelig Stadfæstelse, ifølge hvilken Præsterne i Husum skulde ophøre med deres Vigilier og Sjælemesser; vilde de holde Messer, skulde det være evangeliske. Dog skulde de ikke nødes til at holde evangelisk Gudstjeneste, og deres faste Indkomster skulde de beholde i deres Livstid, men siden skulde Pengene tilfalde de fattige³). Ved samme Tid er Herman Tast rimeligvis bleven erkjendt som evangelisk

¹) Denne Mening, som jeg har søgt at hævde i mine Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste Aarg., har saavidt vides tidligere kun haft en eneste Talsmand, nemlig en unævnt Forfatter i Heinzes Kiel. Mag. I, 319—22.

²) Se foran S. 506—7.

³) Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 438—9.

Sognepræst i Husum; hans Medtjener blev M. Diderich Becker (Theodoricus Pistorius), en begavet og dygtig Mand, der imidlertid efter faa Aars Forløb blev bortreven af en dengang grasserende Landesot, kaldet den engelske Sved¹). I Aaret 1529 deltog Tast i Religionsforhandlingerne i Flensborg med Sværmeren Melchior Hoffman, og 1537 var han med ved Udarbejdelsen af Kirkeordinansen²). Aaret efter beskikkedes han til Visitator for de evangeliske Menigheder i den sydvestlige Del af Slesvig, Husum Amt, Eidersted og Strand, og 1540 fik han Bestalling som Superintendent i de nævnte Landskaber. Efter Landsdelingen 1544 blev Visitationen i Strand ham unddragen, da dette Landskab tilfaldt Hertug Hans, medens Husum Amt og Eidersted kom under Hertug Adolf; nogle Aar efter ophørte ogsaa hans Visitationer i de øvrige Dele af Provstiet; han visiterede sidste Gang i Aaret 1547³). Flere af hans Embedsforhold, saasom Stridighederne med Johan v. Linden og andet, der tidligere er omtalt, skal ikke her opholde os⁴). Ifølge Joh. Mollers Beretning døde Herman Tast den 11te Maj 1551 (altsaa tre Dage før Slesvigs Biskop D. Tileman v. Hussen). Krafft sætter derimod 1552 som hans Dødsaar⁵). I sit Ægteskab med sin Husholderske Gertrud (Garderut) havde han to Sønner, der studerede, nemlig Johan, som fik en juridisk Ansættelse i Riga, hvor han uskyldig blev

¹) Krafft a. Skr. S. 228—9.

²) Derimod er det urigtigt, naar han gjøres til Præst i Flensborg og Medlem af en Kommission, som foregives at have visiteret i de sønderjydske Kirker 1526—7 (nærmere Paavisning af Urigtigheden af denne gængse Antagelse er meddelt i Kirkekalender for Slesvig Stift 1ste Aarg. S. 189—202).

³) Kirkeregnskabsbogen i Ostenfeld (Muhlius, De reform. relig. in Cimbr. p. 151).

⁴) Se foran S. 486. 495. 533—9.

⁵) Cimbria lit. I, 674. Krafft a. Skr. S. 117, men paa Titelkobberet i samme Skrift staar dog 1551. Dette Aar er vel rigtigt, men jeg tvivler dog om den af Moller anførte Dødsdag, eftersom Eftermanden i Husum først blev udvalgt 1552.

henrettet, og Herman, der blev Præst i det 1634 undergaaede Sogn Bopsee i Strand¹⁾. — Skrifter har den ældre Herman Tast ikke efterladt; det eneste skriftlige, man overhovedet har fra hans Haand, en Betænkning i en Ægteskabssag, er for første Gang fremdraget af mig og i Udtog meddelt ovenfor S. 512—14. Thi det utrykte Skrift om Kirketugten, som Moller tillægger ham (Cimb. lit. I, 674), er ikke af ham, men af hans Eftermand Peter Bokelman²⁾. Den bekjendte lybske Litterator J. C. H. Dreyer tillægger H. Tast følgende Skrift »Memoria litterarum Husumensium præcipue tempus Reformationis et statum ecclesiasticum facientium ab a. 1526 ad 1558«; men det er sikkerlig en Fejltagelse. Samme Forfatter har skrevet en udførlig Afhandling om »en Sølv-Penge, som er slaget til en Erindring af Hermanno Tastio, en ivrig Forfremmer af den lutherske Reformation i Jylland og den første evangeliske Lærer ved Husum Menighed«; men jeg antager rigtignok, at den omtalte Skuepenge ikke har det fjerneste med H. Tast at gjøre³⁾. Et kobberstykke, som det synes vellykket, Billede af ham findes i Krafts Jubelskrift (1722) i Anledning af Tohundredeaarsdagen for hans første reformatoriske Fremtræden.

Fra Aaret 1548 af henlagdes Kirkerne i Husum Amt og Eidersted under de gottorpske Hofpræsters Visitation, og i den følgende Tid finde vi da, at D. Nicolaus Krage, Volqvard Jensen, Johannes Schaffnich og M. Bartholomæus Embs have visiteret i disse Egne⁴⁾, indtil Eidersted 1584 fik en egen Provst i M. Johan Pistorius i Tetenbøl, om hvem jeg forbeholder mig at meddele noget

¹⁾ Kraft a. Skr. S. 118—23. Jfr. foran S. 72. Not. 5.

²⁾ Et temmelig udførligt Uddrag af dette Skrift er meddelt ovenfor S. 636—46.

³⁾ Afhandlingen er trykt i Kbhvnske Vidensk. Selsk. Skr. VIII, 155—70.

⁴⁾ Kurzgefasste Nachricht von der Eiderstädtischen Probstei (i Samml. der wichtigsten Abhandl. zur Erläuterung der vaterländ. Gesch., welche in den Schlesw. Holst. Anzeigen erschienen sind. II, 272—84.

nærmere ved en senere Lejlighed. Byen Husum blev ogsaa 1582 unddraget den gottorpske Hofpræssts Visitation, idet Sognepræsten ikke blot fik den Inspection over Kirker, Kirketjenere og Skoler, som Hofpræsten forhen havde haft, men han tilligemed sine Medtjenere kom til at danne et Underkonsistorium, der i første Instans havde at paadømme alle konsistorielle Sager fra Husum, inden de kunde appelleres til Overkonsistoriet i Slesvig¹).

Aabenraa Provsti.

I de første Aar, efterat Aabenraa Len ved Landsdelingen 1544 var tilfaldet Hertug Adolf, havde det maaske ikke nogen egen Provst; thi det synes noget tvivlsomt, at den Hartvig Frese, som omtrent fra 1544 af var Sognepræst i Aabenraa, tillige har været Provst. Ialfald er der intet videre bekjendt om ham²). Om hans Eftermand kunne vi derimod meddele udførligere Efterretninger.

M. Peter Generanus var en af de faa indfødte Mænd, der kom til at indtage en noget overordnet kirkelig Stilling i Sønderjylland i det 16de Aarhundrede. Han var nemlig født i Gjenner i Østerløgum Sogn og tog Navn efter sin Fødeby. Ikke stort ude over Børneaaene begav han sig til Ry Kloster, hvor han fandt Optagelse. Det var dog fornemmelig hans Agt ved dette Skridt at faa Lejlighed til at studere. Det lykkedes ogsaa, thi i Klosterets Abbed, Hr. Hans Hildebrand, fandt han en Velynder, som ikke alene sørgede for hans Undervisning ved en dygtig Lærer, men senere ogsaa forsynede ham med Midler til at rejse til Vittenberg, som det synes ved Aaret 1536³). Her gjorde

¹) Kraft. a. Skr. S. 139. 461—2.

²) Heimreich Walther, Schleswigische Kirchenhist. S. 209.

³) I den nedenfor omtalte Dedikation til Hans Hildebrand siger Pet. Gjenner 1541: »Tu quidem, Reuerende Pater, summa beneficia liberali et Christiano pectore a teneris mihi propemodum præstitisti. Non solum enim in monasterio, in quod me pene puerum

han sig i ikke ringe Grad yndet af Reformatorerne, studerede flittig og erhvervede Magistergraden. Den 16de Februar 1540 gav Universitetet ham det Vidnesbyrd, at han var vel funderet i de filosofiske og theologiske Videnskaber¹). Dette Vidnesbyrd benyttede han uden tvivl til at erhverve Understøttelse hjemmefra til sine Studeringers Fortsættelse. Aaret efter udgav han en latinsk Oversættelse af de af Luther forfattede saakaldte schmalkaldiske Artikler²). Skriftet udkom med Fortaler af Veit Amersbach og Luther, og var af Oversætteren tilegnet hans gamle Velynder Abbeden Hans Hildebrand i Ry Kloster. Under sit Ophold i Vittenberg vidste Peter Generanus at vække en ualmindelig Interesse for sig saavel hos Kong Christian III som hos dennes Broder Hertug Hans. Han skrev jevnlig til dem og sendte dem Skrifter af Luther og andre til Foræring, til Gjengjæld fik han ret betydelige Pengegaver. Man har endnu flere saadanne Breve fra ham til Kongen og Hertugen, hvori han dels giver Oplysning om sine Studeringer og øvrige Forhold og beder om Understøttelse, dels meddeler saadanne Nyheder, som maatte interessere dem, om kirkelige

errore quodam, quo tunc temporis omnes fere trahebamur cæco iudicio, discendi magis literas gratia, quam uentrem curandi abdideram, mihi tuam operam summo studio nauasti. Vbi (ut ingenue fatear) aluisti mihi cæterisque meis condiscipulis pium ac eruditum præceptorem, sub quo, te monitore atque hortatore, in puerilia literarum studia ingressus sum. Verum etiam postquam me Vitebergam recepi, sumptus mihi ad excolendum uberius animum abunde misisti, nec desinis hac in re, quod tantum uirum decet, facere. Tantus est amor tuus erga literas, tam incredibilis beneuolentia erga illarum studiosos etc. I et Brev fra Sommeren 1543 omtaler Pet. Gjønner, at han havde været næsten syv Aar i Vittenberg (se Tillæg Nr. 1 a).

¹) Heimreich Walther a. St. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 202.

²) Articuli a reverendo D. Doctore Martino Luthero scripti Anno 1538. ut Synodo Mantuanæ, quæ tunc indicata erat, proponerentur, qui recens in Latinum sermonem translati sunt a Petro Generano 1541. Witebergæ. Et Exemplar findes i Kgl. Bibl. Muhlius har kjendt Skriftet og meddelt et Uddrag af Dedikationen i De reform. relig. in Cimbr. p. 43-4.

Forhold i Tydskland¹⁾. Bugenhagen anbefalede ham jevnlig i sine Breve til den danske Konge; saaledes skrev han 1542: «Naadigste Konge, her er en Dansker, Magister Petrus Generanus, der efterat have udmærket sig ved sine Studeringer, i to Aar har nydt Understøttelse af Ed. Majestæt til sit theologiske Studium; nu beder han, og vi med ham, at Ed. Maj. vilde underholde ham endnu et Aar i det samme Studium, og at, hvis det behager Ed. Maj., dette Bud ikke maa vende tomhændet tilbage; thi her er ikke mere i Behold. Siden vil han i underdanig Lydighed yde sin Tjeneste i hvad han af Ed. Maj. eller af Superintendenterne bliver kaldet til²⁾«. Kongen viste sig villig til at efterkomme Opfordringen og sendte ham den ene Gang efter den anden ikke nanseelige Summer³⁾. Og da Mester Peter ogsaa forstod at skaffe sig Understøttelser fra andre Sider⁴⁾, fik han saa meget, at han endog kunde gifte sig i Vittenberg. Dette blev Bugenhagen næsten for meget af det gode, og da Kongen havde skrevet til ham forat faa Oplysning om M. Peter, svarede han d. 5te Juni 1546: «Jeg skulde give Ed. Maj. Beretning om M. Petrus Generanus; jeg har nølet dermed og ikke uden Aarsag. Nu maa jeg endelig gjøre Alvor deraf, og jeg har da følgende at melde. Sidste Sommer fik han i et halvt Aar 80 Daler af Ed. Maj.s Penge til sit Studium, og det ved følgende

¹⁾ Tre Breve fra P. Generanus til Christian III ere trykte hos Schumacher, Gel. Männ. Br. III, 63—75. Et Par til Hertug Hans findes nedenfor meddelte som Tillæg. I et Brev, dat. Wittenberg Mitwoch nach Palm Sontag 1545, skrev han bl. a. til Kongen: «Was thut der König Ferdinandus, der Teuffel, der Bluthundt, der greulich Mörder der Christenheit, der hat einen frommen Schulmeister in mherer Landt furbrandt, drumb das er die Knaben in der Schuel den Catechismum lerete, vnd an viel andern Orth die Mutter mit zwo Techter, ja das sind konigliche Taet. Das heist zu Bethlehem die vnschuldigen Kinder vmbringen etc.

²⁾ Schumacher, Gel. Männer Br. I, 31.

³⁾ Aarsberetn. fra Gehejmeark. I, 220. 225. 229—32. 241.

⁴⁾ Se Tillæg, Nr. 1.

List. Ved Paasketid sagde han, at han vilde drage til Ed. Maj. og tjene Eder med hvad han havde lært, og i det hvortil man kunde bruge ham; og saa fik han da Penge af mig. Ved Pindse kom han igjen og sagde, at han vilde rejse, saa fik han igjen Penge. Tredie Gang kom han og tilsagde mig, at han vilde drage afsted ved Michelsdag, og saa fik han igjen Penge. Paa den Maade fik han i een Sommer 80 Daler af Ed. Maj.s Penge. Det er en stor Løn for en enkelt Person, der ikke har haft noget offentligt Hverv. Desuden fik han samme Sommer Penge andenshedsfra ved sine snilde Paafund, hvorved han veed at skaffe sig Føden, saa han endog har kunnet gifte sig. Thi naar han faar fat i en ny Bog, som han dog ikke selv har skrevet, saa lader han den smukt indbinde og sender den til Ed. Maj. eller til andre ved Hoffet, og beder om Hjælp til Fortsættelse af sine Studier. Paa samme Maade bærer han sig ad med andre Herrer og Fyrster; saaledes har han to Gange henvendt sig til Hertug Filip og Hertuginde og bekostet et eget Bud til dem, efter hvad Hertugen, min naadige Herre, to Gange har skrevet til mig. Den første Gang befalede jeg Hertugens herværende Faktor at udbetale Mag. Generanus 10 Daler, den anden Gang har jeg endnu at betænke, hvad jeg vil gjøre, eftersom Hertugen har henstillet det til mig. Han vil ikke tjene, da han mærker, at han uden Arbejde ved slige Kunster kan opnaa mere, end han kunde faa ved sin Tjeneste og Arbejde. Vor Philippus Melanchton kalder det et nyt Munkereri. Og hvad kan det hjælpe, at jeg melder Ed. Maj., hvortil M. Generanus er tjenlig, da han, som han selv tilstaar og har givet noksom tilkjende ved sin Adfærd, ikke vil tjene i Danmark. Han er nu kaldet af min naadige Herre, Hertug Hans til Holsten etc., og lader sig forlyde med, at han med Tiden vil drage derhen. Gud give, det var saa! Bemeldte M. Petrus Generanus har forøvrigt ført en skikkelig og gudfrygtig Vandel, og har indgaet et meget hæderligt Ægteskab. Han er tjenlig til Præst og ikke videre («Er dienet zu

einem Prediger, nicht weiter»). Dette er nu, naadige Konge, min tro Dom og Beretning om ham¹⁾«.

I de samme Dage, da Bugenhagen skrev dette Brev, svarede Peter Generanus selv Hertug Hans paa den Opfordring, han havde sendt ham, om at træde i hans Tjeneste som Hofprædikant. Han var vel villig til et modtage Tilbudet, men var bange for at støde Christian III, som han tidligere havde lovet at tjene, naar han var færdig med sine Studier, og som rigelig havde understøttet ham. Han bad derfor Hertugen om først at jevne Sagen hos Kongen. Karakteristisk er den Ytring af ham, at han kun vilde være tysk Prædikant. Hans Modersmaal var jo dansk, men nu havde han opholdt sig saa længe i Tydskland, at han havde glemt det, eller i alle Tilfælde havde lært at foragte det. Men maaske netop dette skulde være en Anbefaling for ham²⁾. Til den danske Konge skrev han paa samme Tid og bad om Forlov til at træde i Hertug Hans's Tjeneste samt om Hjælp til Rejsen og om et Pas. Han sendte Kongen de sidste Prædikener af Luther indbundne i grønt Pergament, og bad om Undskyldning for, at hans Armod ikke tillod ham at give nogen større Foræring. Det lyder ganske morsomt, naar han slutter med det Løfte: «naar jeg selv, vil Gud, kommer, vil jeg medbringe noget bedre til Ed. kgl. Majestæt»³⁾.

I et Brev af 20de Avgust s. A til den danske Konge skriver Bugenhagen fremdeles: »Angaaende M. Petrus Generanus kan jeg underdanigst melde Ed. Maj., at han drager til Hertug Hans, Ed. Maj.s Broder, min naadige Herre, forat være Hs. Naades Præst og Theolog. Han er bleven præsteviet her og har bestaaet fortrinlig ved Prøven» («ist

¹⁾ Schumacher, Gel. M. Br. I, 78—80.

²⁾ Brevet er meddelt som Tillæg, Nr. 1 d.

³⁾ Schumacher, Gel. M. Br. III, 72—5. Af Heimreich Walthers Schlesw. Kirchenhist. S. 210 ser man, at Kong Christian gav sit Samtykke til, at Generanus indtraadte i Hertugens Tjeneste, tillige bemærkes det, at Kongen sendte ham sit Lejdebrev til Rejsen.

ehrlieh und herlich in Examen bestanden«¹⁾. Samtidig anbefalede Bugenhagen ham ogsaa paa det bedste til Hertug Hans, idet han omtalte hans mangeaarige Studeringer, hans »statelige Examen« før Ordinationen og hans hæderlige Ægteskab med en Datter af Præsten, Mag. Fröschel i Vittenberg²⁾.

I Efteraaret 1546 tiltraadte Mester Peter da som Hofprædikant paa Haderslevhus; men han følte sig snart utilfreds med de ydre Vilkaar, han havde faaet. I et Brev af 21de Oktober 1547 til Hertug Hans klagede han over, at der ikke var tillagt ham nogen vis Løn som Hofprædikant, og at han var i Forlegenhed for sit Udkomme. »Der kommer«, skriver han, »ofte fattige Præster til mig, som jeg underviser i den hellige Skrift, og ogsaa andre fattige Folk, som jeg vel burde yde en Almisse, men jeg har selv ikke noget«. Derfor bad han om, at en bestemt Løn maatte blive ham tillagt³⁾. Men det lader ikke til, at Hertugen har føjet sig efter hans Ønske, siden Generanus i det følgende Aar modtog Embede i Hertug Adolfs Andel som Sognepræst i Aabenraa og Provst i det tilhørende Len⁴⁾. I denne Stilling var han i en meget lang Aarrække. Men da hans Stemme paa Grund af Sygdom var bleven saa svag, at det faldt ham besværligt at prædike, fik han 1560 Hr. Frederik Brun til Medhjælper, en Søn af den første evangeliske Prædikant i Aabenraa Johannes Brun (Soltqvellensis); ifølge Hertug Adolfs Befaling maatte Præsterne i Provstiet hvert Aar yde Bidrag til Underholdning af denne

¹⁾ Schumacher, Gel. M. Br. I, 87

²⁾ Noodt, Beiträge. I, 29—30. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 203—4.

³⁾ Dette Brev (dat. Hadersleben die Ursulæ 1547) findes i Afskrift blandt Noodts Kollektanea i Thottske Saml. 500 Fol.

⁴⁾ Heimreich Walther (Schlesw. Kirchenhist. S. 210) og Joh. Møller (Cimbria lit. I, 206) sige, at Pet. Generanus 1550 blev Præst i Aabenraa, men et Brev fra ham til Hertug Hans, der er vedføjet som Tillæg og handler om en Ko, som den afdøde Abbed af Løgumkloster havde testamenteret ham, viser, at han allerede i Efteraaret 1548 var i dette Embede.

Medhjælper. Da han døde 1580, og Provstens Svaghed ikke var bleven mindre med Aarene, fulgte hans Broder Johannes Brun ham i Medhjælperembedet; og da ogsaa denne døde to Aar efter (21de Avg. 1582) af en Omgangssyge, som kaldtes den spanske Sip, fik den gamle Provst sin Søn Johannes til Medhjælper. Endelig døde M. Peter Generanus selv Paaskeaften 1584, hvorpaa Sønnen Hr. Johannes Generanus blev hans Efterfølger saavel i Præste- som i Provsteembedet († 11te Marts 1624¹).

Her følger nu som Tillæg nogle hidtil utrykte Aktstykker vedkommende flere i det foregaaende omtalte Personer og Forhold.

1.

Fem Breve vedkommende M. Peter Generanus (1543—48).

a.

Durchleuchtiger, hochgeborner, gnedigster Furst vnd Herr. E. F. G. sein meine vntertenige pflichtschuldige dinst alletzeit zuuorann besonders vleisses bereidt. Gnedigsterr Furst vnd Herr. Nachtem vnd dieweill mir vnvorborgenn, das E. F. G. mit sonnderliger liebes krafft gottligs worths vmbffangen, welches gottlige wort E. F. G. zuffordern nicht vngeneigt, inn massen den sonder zweiffell E. F. G. aus hobenn verstandtde genuchsam bewegenn, das keiner (ohne Gotts worth), es sei noch Kunnig, Herr odder Furst, nach sein reich, welchs reich innenn Gott mit gottligenn wordtt zuerhaltenn befohlen (in der schrift also: die kunnige sollen der kirchen pffleger vnd mherer sein) besteen, noch genuchsam beschirm kan edder magk. Wie auch klerlich vor augen, das die, so Gotts wordtt vervolgenn vnd nicht zulassenn wollenn, gestrafft, voriagtt vnd aus irenn reichen vortrieben werdenn. Denenn aber, so Gotts wort lib habenn, sig vberwinnung durch gotliche hulff triumphff gegeben wirdtt. Der-

¹) Heimreich Walther a. Skr. S. 210—11. Cimbr. lit. I, 206. I Noodts Beiträge I, 31—32 findes nogle Meddelelser om Pet. Generanus's Efterslægt.

wegenn hab ich in betrachtung solchs hochgebornn edlenn gemuts vnd der lib, so E. F. G. kegenn das heilsame gottliche worth habenn, disse zween Bucherr also postillam Coruini, so nu newlich von dem hochgelartenn Spangenberg in fragestück gestellet, E. F. G. zu gut anzurichten nicht vnterlassenn konnenn. Aus welchenn zween bucher E. F. G. weiter lernenn vnd lesen wirdt, wie die kunnig vnd hernn sollenn mherer vnnnd erhalter Gottes kirchenn sein vnd sein wort treibenn vnd fordernn, vnnnd will domitt E. F. G. vnterteniglich vorehret habenn, trostliches verhoffens E. F. G. werdenn vff mein vntertenige hochfleissige bitt von mir armen E. F. G. vnterthann solchs, wiewoll es E. G. schier zu geringes schenncklin, zu gnedigen danck vnnnd gefallenn auffnemenn. Auch gnedigsterr Furst vnnnd herr will ich ewer furstligenn g. empsicher bitt nicht verhaltens, wie das ich mich hie zu Wittenbergk schier inn die siebenn Jarr entbalten, vnnnd nu das meine ganntz vnd gar mherenteil in meinen studijs verthann mitsamt meinem verdienst, so ich zuuor hin vnd weiter zu hauff cumulirt, vnnnd where mir solches zuendigenn nicht muglich gewesenn, wenn E. F. G. her bruder k. M. in solchenn meinen studien g. forderung vnnnd beistanddt erzeigt hett. Weill sich aber sein k. M. mir zuhelffen nicht gewegertt vnnnd noch woll weiter tzu helffen nicht beschwerenn muht, demnach habe ich es mich nicht sein konniglichenn M. weiter anzulangenn darrenn vnterstenn, mit inainung sein k. M. muht solches vilffeltiges bittenn einnem misfallenn tragen. Worumb G. F. vnnnd herr will ich ewer F. G. vntertheniger empsiger bit demutiglich gepeten habenn, E. F. G. wollen doch aus furstlicher tugendt vberkait vnnnd gnaden solchs mein anliggenndt gnedichlich zu hertzen fhuren, vnnnd E. F. G. hern Bruder k. M. wolthethe an mir E. F. G. vnterthan ertzeigten zumherenn nicht beschwerenn, vnnnd mit einenn dhalerr edder etzligen, so vil E. F. G. gefellich, gnedichlich helffen, vnnnd in disenn angefangenen g. gunst fforderung vmb der lieb Jesu Christi willen erzeigenn, das wirdt derselbige herr vnnnd kunnig der herlicheitt seiner mannichfaltigen herlichen vorbeissthung nach E. F. G. reichlich vnnnd vberflussig vergelten vnd belonenn, vnnnd ich bin es vmb E. F. G. zuuordinen pflichtschuldich vnnnd mitt meinem innigen gebett

kegen Got zuorbitten geflissenn vnd willich erffundenn. Datum Wittenberg am tage Johannis baptiste Anno 1543.

E. f. g. gehorsamer vnterthan

M. Petrus Genneranus.

Das dritte boch, so hir als das sanckbuchlin dissen zween beffunden, soll E. F. G. her bruder Adollpff haben, mitt bitt ime solchs zubeantworten lassen.

Paategning: Wittenbergk, xv taler J. h. diessem wider geschennckt.

b.

Schreiben an Magistrum Petrum Generum zu Wittenbergk mit sampt vberschickung 14 Thaler.

Johanns etc. Vnsern gnedigen grus zuuor. Wolgelerter lieber besonder. Wir haben dein schreibenn mit zuschickunge zweier postillenn vnd ferner deiner angehefften vnderthenigen bith, die wir zuerwiddern vnnotigh ermessen, empfangen vnd einhalts vorstanden. Thun vns erstlich solcher vbersendenden buchlein kegen dir gnediglichen bedanckenn. Dasselbige hinwegwedder in gnaden zuerkennen, vnd damit du zusehen, das wir dir mit wirglichen gnaden widerumbe danckpar vnd dich in deinem vornehmen gnedichlichen vortgesetzt gerne sehen woltenn, so thun wir hiemit bey kegenwertigem deinem bottenn Hannsen Schlesiern viertzeihen Taler verwerlichen zuschickenn, dieselbenn wollest zu vnderthenigem willen annehmen vnd zu deiner notturfft gebrauchen, solches wolten wir dir gnediglichen vnangezeigt nit lassen, vnd seind dir zu Gnaden geneigt. Datum vff vnserm Schlos Gottorp am 23ten tage Julij Anno etc. xliij.

c.

An Magister Peter Hoeste ¹⁾ belangende sine Studia. Item vberschickt jm zw der Notturfft 20 Daler.

Johanns etc. Wolgelerter lieber getrewer. Wir habenn dein schreiben, welchs datum Wittembergk nach trium Regum dieses jtzauffendenden viervndviertzigsten jares haltennde, sampt den vberschicktenn zwein buchern empfangen vnd allenn fernern

¹⁾ Her kunde ogsaa læses: Holste. Det er dog vist M. Peter Genneranus, der menes.

Innhalt vornommen, vnd thun vns erstlichen jegenn dir vor solche vberschichte bucher ganntz gnedigklichen bedannkenn, dasselbe hinwidder in gnaden zuerkennen. Souiell aber deine studia belangen, vberschicken wir dir bej gegenwertigenn bothen zwanzigk taler, die du zu notturfft vnd behuff derselben habenn vnd gebrauchen mügest. Solchs habenn wir dir in andtwort gnediger Meinung nicht wissen zuuorhalten, vnd seint dir zu Gnaden geneigt. Datum Rennsburgk dinstages nach conuersionis Paulj 44.

d.

Gottes gnade durch Jhesum Christum seinenn eingebornen Son vnsernn Herrnn Heilandtt vnd selickmacker, Amen. Durchleuchtiger, hochgeborner Furst, gnedigsterr Herr. Meine vntertenige vnd hochgeflissene dienste, sampt meinem armen, stetenn vnd flehende gebete zu Gott, seind E. F. G. stetts zuuoran bereitt. Gnediger Herr, jch hab E. F. G. brieff sampt xi. kronenn empfangenn, vnd denn inhalt E. F. G. brieues woll vnd christlich verstandenn. Erstlich aber dancke jch E. F. G. sehr hochlich vnd freuntlich vor E. F. G. gnediger vnd christlicher hiellf vnd steur zu nutz meines Studij in der heiligenn gottlichenn schriftt gethaen, daruor vnser lieber Herr Jhesus Christus, seiner herlichenn, mennigfeltigenn zusage nach, E. F. G. zu seiner zeitt reichlich belonen werdt. Weiter gnediger Herr, E. F. G. haben mir geschrieben, ob ich nicht mit Gottes wortt zu predigen E. F. G. zu dienen gesinnet wher, vnd mich ins landt zu begeben geneigt. Gnediger Her, ich armer man, fürcht ich, bin also vngeschicht vnd vnduchtig E. F. G. damit zu dienenn; wen ich dazu geschicht wher, so wolte ich nichts liebers auff erden thuen, insonderheit die weil ich nu ettliche jar in der heiligen schriftt gotlichs wortts studierett, vnd hie auch zu Wittebergk ein zeitt lang gepredigett, vnd wher mir auch vonn hertzenn lieb dazusein, do ich geboren vnd auffgezogen bin, vnd da mein freundschaft waent, wiewol, der Gottes wortt predigen wil, sol diese Commoditates nicht anschenn. Gnediger Herr, ich wil gerne thuen alles was ich soll, kann vnd mach, vnd E. F. G. meinen geringen dienst meines verstandes nach nicht versagen. Allein dieweil Ko. Mt. meine Studia auch christlich vnd treulich promouirt hatt, vnd mir vor drei Jaren geschriebenn,

wenn ich wolte mich zu dienst worhin begeben, ich wolte S. K. Mt. ersten wissenn lassenn, das es mitt K. Mt. wissenn vnd willenn geschehe. Drumb bitt ich, E. F. G. wollet nur das Ko. Mt. anzeigen vnd zuerkennenn gebenn. K. Mt. ane zwiuel werdt das E. F. G. nichtt abschlahen, dieweil ich im lande bleibe, vnd auch ich an dem, da man dudiesch predigett, sein muss, als denn wil ichs vonn hertzenn gerne thuen vnd nichts liebers, sonder mitt dem ersten, durch Golts hulff, mich ins landt, so bald ich kann, zu E. F. G. gesinnet binn, den das ich ietz nicht kome, des werdt E. F. G. der pothe woll berichten; vnser lieber Herr Gott hat das also gnedichlich gemacht. Ich will mit dem ersten mein bucher vnd gerede hinunter nach Hamburgk auffm floss schicken und zu gelegener zeit, durch hulff und gnad vnsers lieben herrenn Jhesu Christi, her nach kommen, vnd so Ko. Mt. zu E. F. G. zu dienst mich zu begeben mir vorlauben werdt, so wil ich strachs zu E. F. G. zihen, dohin ich verschrieben werde. Allein die weil es sehr ferlich ist zu reisenn der knechten halben, die hin und wider rauben, streuffen und morden, so hette ich wol gute ware geleides es uonnöten, vnd zerung muss ich auch haben, das ich mit mein weib vnd kinder kundte hin durch kamen. Auch wolte ich E. F. G. vmb ein Passbortt hochlich gebeten haben, das ich durch E. F. G. lande ane jenige irrung, vorderniss oder auffhaltung fharen müchte. E. F. G. werden das woll machen, allein E. F. G. wollet es k. Mt. drumb geuissen, das ich k. Mt. nicht möchte uorzornenn, ich will von hertzen gern thun was ich kan, vnd wen ich dem gantzen landt dienen konte, ich wolte es vonn hertzenn gerne thuenn. Ich sende E. F. G. die leste predigten, die unser lieber trewer Vatter doctor Mar. Lutherus, seliger gedechnuss, auff erden gethaenn hatt, vnd dieselbigen in gruen pergament binnen lassenn, uonn armuet wegenn habe ich ietz, weis Gott, nichts bessers konnen E. F. G. lassen zurichtenn. Will Gott, wen ich selber kome, so will ich E. F. G. ethwas bessers mit bringen. E. F. G. bitte ich hochlich vnd demutiglich, wollen dis buchlein auff diss maell also uonn mir arme man vorguet annemen, fleissig darinn lesen, Got zu lob vnd ehr, vnd E. F. G. zu nutz, trost vnd selen seligkeitt. Vnser lieber her Jhesus Christus, der furst

des friedens, aller heil vnd gnaed, gebe E. F. G. hie glück, fried vnd freud, vnd dort die ewige . . . keit, das ewige leben, vnd die ewige seligkeit, Amen. Gnediger herr, ich wolt E. F. G. vorlängst ein antwort habenn lassen werden, aber dieweil in dieser grosse theurung die pothe schir dobbelt lohn haben wollen, so habe ich kein pothe allein konnen austreiben, drumb ich so lange uorzogen habe. Christus Jhesus sei mit E. F. G. ewiglick, amen. Datum zu Wittebergk vigilia ascensionis Christi, Anno Dominj 1546.

E. F. G. vnth. williger
 Petrus Generanus Magister vnd der
 heiligen geschriftten geflissner.

Udskrift: Dem durchleuchtigen, hochgebornenn Fursten vnd Herrn, Herrn Johansen, Erbgenomen zw Norwegen, Herzogenn zu Schleswigk, Holstein, Stormarn vnd der Dithmarschen, Grauen zu Oldenburgk vnd Delmenhorst, meinen gnedigen herrn z. d. h.

e.

Gottes gnaed durch Jesum Christum, seinen eingebornen Sonn, vnserren hern vnd selickmacker zu ewigen zeiten. Durchlechtigster, hochgeborner furst, gnedigster herr. E. F. G. seindt meine vnderthenige willige dinste zuuor. Gnedigster herr vnd furst, ich dancke E. f. g. sehr hochlich vnd freunthlich fhur allen grossen, hohen, mennigfaltigen woltaten, welche ich stetts von E. f. g. empfangen habe, die auch der ewige, almechtig, barmhertzige Got E. f. g. hie zeitlich vnd dorth ewiglich belone vnd vorgelthe, durch seinen lieben Son vnsern herrn Jesum Christum, Amen. Weiter allergnedigster herr vnd furst, es hatt mir der erwidige her Abbt Merten (seliger gedechtnusse) zu Lugunkloster denn frietag nehest fhur dem Sonnabent, ehe ehr zu Rypen starb, eine junge khue zur narunge meiner armen kleinen kindern gegeben, vnd dieselbige solte ich lassen holen, wen ich wolte. Do ich aber meinen pothen dahin schichte, da war ehr schon begraben, vnd hat Christoffer Rantzow mich vertröstet, das, wen E. f. g. heim kheme, so wurde E. f. g. mir aus gnaden sie lassen volgenn. Nu allergnedigster herr, so hat es nu solche eine gelegenheit mit mir, das ich nergen eine khue noch zu hure noch fur gelt zu kopfe kriegen kan, das ich arme man beide butter vnd milck

zu meinen armen kindern aussenn köpfen müsse, das mir hehr vnd hoch schwer ist, den ich des geldes sehr wenich habe, vnd habe doch futter genoch, das ich woll v khue haltthen konthe. Die weil nu g. h. das der Abbet mir die khue geguntt hat, vnd mir noch nicht geworden, so bitte ich E. F. G. vmme Gottes willen, das e. f. g. wollen mir armen man aus gnaden dieselbige lassen volgen vnd den Prier odder voigt des klostere schriftlich beuelen, mir die khue zulassen, den es ist allen in dem closter kunth vnd wissent, das ehr mir sie gegeben. Gnedigster her, ich versehe mich alles guthes noch zu E. f. G., vnd vorhoffe vngezwielt, das E. f. g. mich noch nicht verlassen, sondern mir aus gnaden noch behullich sein werden, ich will noch stetts E. f. g. armer vntbertheniger diener am gelegen ort sein, insondern E. f. g. in meinem gebet zu Got dem almechtigen stetts auff's fleissigste gedenken. Bitte noch E. f. g. vmme des Hern Christi willen, E. f. g. wollen mir doch helfen, den ich bin ersten ankomen, ich musse alle meine haus raeth kopfen, vnd is mir der anfanck so sehr hart vnd schwer, insonderheit mit der vitalien, den ich schier allethage frembde luthe, die zu mir khomen, krieg, den ich jho gerne das beste thun wolte. G. h. ich vorhoffe, E. f. g. werden mir desse meine arme bitte nicht abschlahen oder versagenn, sondern auss gnaden helfen, das wird E. f. g. der herr vnd kunig der Ehr, nemlich vnser lieber Herr Jesus Christus, reichlich zu seiner zeit, hir zeitlich vnd dort ewiglich, leiblich vnd geistlich belonen vnd vergelthen. Dem selbigen beuele ich E. f. g. in langer frischen gesuntheit vnd in ewiger seligkeit. Datum Apenrade Mitweckens nach Martinj Anno dominj 1548.

E. ff. g. williger vnterthan

Magister Petrus Generanus zu Apenrade
ein diener des gotlichen worts.

Udskrift: Dem durchleuchtigsten, hochgebornen fursten vnd herrn, hern Johansen, Erbgenome zu Norwegen, hertzogen zu Schleswig, Holstein, Stormarn etc. meinem gnedigsten herrnn z. e. h.

a. d. e. efter Originalerne, b. c. efter samtidige Kopier i Gemeensch. Archiv. Velvillig meddelte af Hr. Arkivsekretær C. M. A. Matthiessen.

2.

Kong Christian III's Skrivelse til Domkapitlet i Slesvig angaaende det ulovlige Valg af Hertug Adolf til Biskop.

Christian &c. zw Dennemarcken &c. konig, hertzog zw Schlesswig &c.

Wurdigen vnd andechtigen. Es hat vnser freuntlicher geliebter Brueder hertzog Adolff &c. vns bruderlich vermeldet vnd angezeigt, welcher gestalt Ihr S. L. zum bischoff zu Schlesswig erwehlet vnd erfurdert haben sollet. Nun wissen wir vns zu erinnern, was bescheidt vnd ordnung, do Ihr aus dem joch des Antichrists durch gotliche gnade nicht ohne beschwerheit gerissen vnd erlediget worden, der erwehlung halben eines christlichen bisschoffes vnd hirten, zu Gottes ehre vnd erbawung der heiligen kirchen, vnd landen vnd leuten zu guttem, gemacht worden. Vnd hetten vns als des Stifts oberster Patron zu euch wol vorsehen sollen, das Ihr euch solches christlichen bescheides vnd der aufgerichten vnd von allen stenden der furstenthumb angenommen vnd bewilligten ordinantz in religion sachen soltet haben erinnert, vnd derselben dermassen dem stift zu beschwer vnd erregung allerley widerwertigkeit nicht zugegen gehandelt, vnd euch vns in rucken eingelassen haben, wie wir, wiewohl nichtiglich beschehen, befinden. Vnd ist auch in dem von euch nicht angesehen worden, was wir derwegen, wie diese eure verhandlung ausgebrochen, vnlangst an euch schreiben vnd gelangen lassen, sonder solchs alles vorachtlich vbergangen worden, vns nicht zu geringem nachdencken vnd missfallen. Es ist auch bey vns vnuorgessen, welchergestalt Ihr euch der vorabscheidungen, vortregen vnd vorschreibungen zuwider, wie hochloblicher vnd christlicher gedechtnus weilandt vnser vielgelibter bruder hertzog Friderich &c. zum stift Hildesheim gelanget, vnd auff den fall das stift Schlesswig zuuerlassen schuldig gewesen. dasselb S. L. auch zugesagt vnd vorschrieben &c., erzeiget. Wie dem stift mit solchen euren vorfenglichen vnd vnbezugten verhandlungen gedienet, vnd was fur frucht damit geschaffet, verursacht vnd volgen wirdt, das werdet Ihr zw befinden haben, vnd soltet billich gewust vnd euch erinnert haben, so es nicht aus sonderlicher vorachtung vnd vorsetziger widderunge

vbergangen, das euch geburt vnser christlichen ordinantz zugeleben, so Ihr der begnadung vnd befreihung, als euch vorlichen, wollen febig sein, vnd derselben genießen; das euch auch inhalt der ordinantz vnd vnser gegebenen priuilegien nicht geburt, wie nun zum zwirten (sic), vns in rucken, vnd ohne alle anzeige vnd vorwissen zw sonder vorachtung vnd vorkleinerung geschehen, einen bisschoff oder superintendenten zum stift Schlesswig zu furdern vnd zuerwehlen, ohne vnser (alse des stifts obersten patron) vnd vnser geliebten brudern vorwissen vnd bewilligung. So hat auch geburet zw der ordentlichen wahl die personen, als darzu vorordnet vnd benent sein, zuzihen vnd zuberuffen &c. Wie euch auch gezimbt, der kirchen gueter, der ordinantz vnd priuilegien zuwider, ahne wissen vnd zulass zuverkauffen, die euch dergestalt nicht vertrauet, sondren aus gnaden zw eurem vnderhalt verlichen, das wirdt sich zw seiner zeit befinden lassen. So haben wir auch nicht viel rechnung gesehen, die Ihr inhalts der ordinantz vnd priuilegien zu thun vorhafft. Ob mit lesen, predigen, vorsehung der schulen vnd andern emptern vnd bevehlich der ordinantz gemess gehandelt, das werdet Ihr wissen. Vber solch euer vorebrechung durfft Ihr kluglich schreiben vnd euch vernehmen lassen, als solt der ordinantz von euch nichts zugegen vnd zuwider gehandelt sein, vnd vermeinet, wie es scheint, das niemandt sehen vnd wissen solle, das alle vrichtigkeit vnd widderunge durch eure vnbefugte handlung verursacht vnde eingefuret, da doch solches von euch alles herfleust. Wir wollen auch dasselbige mit euch zufinden wissen, vnd euch dermassen begegnen, das wir vor euren patron mit zur gebur wollen erkandt vnd gehalten sein, oder die personen verordnen, die der ordinantz gemes sich erzeigen vnd schicken sollen. Ob solche hendel geistlichen leuten, die von der kirchen guter mit musigen tagen feyst erneret vnd gehalten, vnd dagegen solcher danck zugewarten, wol anstehen vnd geburen, das stellen wir euch selbst zubedencken. Vnd ist, wie dem allen, an euch vnser ernster beuehl vnd meinung, das Ihr das stift vnd desselbigen haus Schwaffstedt zw niemandts handen stellen vnd gelangen lassen sollet, vnd die getrewe handt des Hauses dem stift zu gutem an euch haltet, vnd ohne vnsern weitem bescheid niemants vberantworten, auch zu der wahl eines bisschoffes zuschreiten euch gantzlich ent-

hallet. Weil dermassen, ohne bewegen vnd bedencken was vnser christlich religion, der euch doch zufferst acht zu geben geburt, weil daran der sehlen heil vnd das hochst gelegen, auch die vorsehung der christlichen ordinantzie vnd kirchenordnung, die mit grosser schwerheit durch gotliche gnade erbawet vnd erhalten worden, von euch verachtlich gehandelt worden, vnd euch selbs vnwürdig gemacht derseiben zugeniesen. Ihr werdet euch dieses vnser billigen beuelhs, wie Ihr schuldig, vnnachlässig verhalten. Wo nicht so werden wir verursacht dasselbig an euch vnd euern guthern zusehen, vnd vns dermassen aus euerm vorursachen zuerzeigen. das Ihr vnsern billigen ernst zubefinden. Darnach Ihr euch zurichten. Datum auff vnserm Schlos Coppenhagen den xxi Nouembris Anno &c. 56.

Christian.

Samtidig Afskrift i Gehejmearkivet, jfr. Inländ. Registr. 1556.

3.

Svar fra Provsten i Haderslev, M. Jørgen Bøse, til Kapitlet i Slesvig angaaende Valget af D. Povl v. Eitzen til „Biskop eller Superintendent“.

Fruntlichen groth thouornn. Wirdige andechtige gunstige heren vnde frunde. J. W. breue an my hebbe ick enthuangen vnde denn inholth eines christlichen vornemendes vornamenn. Worup ick J. W. in fruntlicher anthwort nigcht kann vorentholdenn, datt my nyctes leuer sy, als wy tho vorderinck der eren Gades, synes gotlichen wordes, reyner lere, erholdinge vnde erbuunge der christlichen kerckenn eynen christlichen, wolgelerdenn vorstender, bishop edder superintendenten hebbenn mochtenn, angesehenn datt de hoge nott sulches geuorderth, wo durch jw angethogeth.

Deuile denn de erwerdige vnde hochgelerde her doctor Paulus van Eytzen dar tho genometh, vnd gy my wegen mynes amptes sulche erwelunge mede tho bestedigen an jw geuorderth, were ick J. W. in dem tho wyllen genegeth, wo my vnser kercken ordinantie nyct anders beuoge. Wenthe wouoll de ordinantie dem capittell tho Slesuick vnde den ver pastorn, wo der angethoget, vorgunt, dat se einenn bishop edder super-

intendenth tho Slesnick erwelenn mogen, dennoch wert darsuluesth vermeldet, wo de herenn sich erenn ratt dar inne vnde vulborth vorbeholdenn hebben.

Derhaluen nach dem mynes g. f. vnde herenn gemoth my hir inne vobeuusth, vnde sich nycht gebort, datt ick ethwes in dusser sake ane syner durchluchtigheit ratt vnde consenth bewyllige, dor ick tho dusser tydt hirinne nyctes donn ane f. g. mandatt vnde beuell.

Dor ouersth myn g. f. vnde her hir vmme angelangeth vnde begrotett worde, thuiuel ick nycht, syn f. gn. worden eynen gnedigenn anthwort vnde beschett geuenn lathen.

Bidde derhaluenn frunthlichen, wylleth my tho dusser tydt nyctes vordencken, sunder mytt dem bestenn entschuldigeth hebbenn, vnnde dem eruerdigen herenn doctori Paulo beuelenn, den ick vann junger jogeth fram vnde eynen christlichen iuerer der reyne lere Christi hebbe erkannth vnnde noch erkenne. In Christo Jesu bene valete. Datum Hadersleff 7. die Augusti anno 1562.

J. W. w.

Georgius Boetius.

Udenpaa: Des Præpositi zu Hadersleben andwordtschreiben ad capitulum.

Originalen i Gehejmearkivet.

4.

D. Poul v. Eitzens Forestilling til de regjerende Fyrster i Hertugdømmet Slesvig om Oprettelsen af et Pædagogium i Byen Slesvig.

Den durchluchtigesten, grottmechtigesten, durchluchtigen, hochgebornen Fursten vnd Herrn, Herrn Frederichen tho Dencmarcken, Norwegen, der Wenden vnd Gotten Koninge, vnd Hern Johansen vnd Hern Adolffen, Eruen tho Norwegen, Hertogen tho Schleswig, Holstein, Stormarn vnd der Dithmarschen, Graffen tho Oldenborch vnd Delmenhorst, mynen gnedigsten vnd gnedigen Herrn.

Durchluchtigeste, grothmechtige Koningk, durchluchtige, hochgeborne Fursten vnd Herrn. J. Kon. Mt. vnd F. G. sindt mine vnderdenigste denste vnd andechtlich gebedt alletidt beorn.

Gnedigste vnd gnedige Herrn. J. Kon. Mtt. vnd F. G. weten sich gnedigst vnd gnediglichen thoerinneren, wo hoch nodich dat gude scholen sindt, darin de joget in Gades fruchten vnd in guder nutter lere vnd seden truweliken vnd flitigen erlogen vnd institueret werde. Denne idt jo sonnenclar is, dat in den Scholen dejennen moten gelert werden, der men in der christliken kerken thom Predigambe schall gebruken, vnd dat alle weltlike Regimente, ja ock vnse eigene liue, tho erholdinge der gesuntheit, gelerder lude van noden hebben vnd nicht entberen mogen. Derhaluen vnder velen anderen nicht dat geringste ambt iss christlicher Ouerheit, dieser sorge sich annehmen, dat gude Scholen angerichtet vnd erholden werden. Als denne ock weilandt die durchluchtigeste grothmechtige Konig Christian etc., J. Kon. Matt. vnd F. G. her vader vnd broder, hochloffliker vnd hilliger gedechtnusse, als ein warhafftig leffhebber, Patron vnd, wo Esaias secht, Nutritius der kercken vnd scholen, solche sorge sich vpt hogest hefft lathen anliggen. Derhaluen nicht alleine im Konigrike Dennemarcken de lofflike Vniuersiteten tho Kopenhagen mit groten vnkostingen vpperichtet, confirmeret vnd koniglichen begnadet vnd begauet, sondern ock disen Furstendomen vnd Landen tho gude vnd nutte christliken vnd mildichliken hefft vorordnet, dat tho Schleswig beneuenst den Lecturen in Theologia eine gude particularis Schola angerichtet vud mit gelerden vnd getreuwen Lectoribus vnd guder Ordnung nutter lectionum in linguis et artibus bestellet scholde werden, dartho de Domerien als Stipendia lectorum gnedigst vorordent, welche hochlofflike vorordeninge der Kerken Ordinationen disser furstendome Schleswig vnd Holstein iss ingeliuet Dewile ouerst de erfahrung ahm dage, dat itt bethertho mit solcher Particular scholen keinen vortgank hefft mogen gewinnen, vnd der haluen thobesorgende, dat solliche christliche, wolgemenede, nutte vnd nödige vorordeninge, nicht ahne groten schaden vnd nachdell disser forstendomen vnd landen, werde nach gerade vndergan vnd endtliken tho nichte werden, welchen vnrade J. Kon. Mat. vnd F. G. vth sonderlikem koniglikem vnd furstlikem gemote vnd vederliker christliker leue gegen ehre vnderdanen ahne allen twiffel wol werden ahne mine vnderdenigste, demodige vnd simpele erinnerunge vorkamen vnd vorbuwen.

Dennoch dewile ick schuldich vnd plichtich sy J. Kon. Mat. vnd F. G. vnderdenigst nicht tho vorholden, wat minem armen geringen vnd enfoldigen vorstande nach tho wolstande der kerken vnd scholen denlich vnd nutte syn konne, alss bin ich der vnderdenigsten thouorsicht, J. Kon. Mat. vnd F. G. werden min vnderdenigst enfoldich bedencken van anrichtinge eines Pædagogii tho Schleswig (welchs J. Kon. Mat. vnd F. G. ick vnderdenigst hir by vorwaret auergeue, vnd van mi nicht anderst als ein erinnerunge tho wideren nachdenkende vnd beterer vorordeninge vnderdenigst gemenet werdt) in gnaden vorstan vnd vp nemen, darumme ick vnderdenigst bidde. Nachdem ouerst tho befruchtende, dat velichte J. Kon. Mat. vnd F. G. konde werden vorgebracht, alss were solche vorordeninge einss Pædagogij der der Kerken-Ordinantien, darinnen allein ein Particularis Schola constituiret, vngemete vnd thowedderen, solchem ist lichtlichen thobejegenen. Dewile der Kerken Ordinantien meninge vnd intention is, dat tho Schleswig eine wolgeordente vnd wolbestellede Schole, nicht alleine vor de joget disser einen Stadt Schleswig, sondern dissen gantzen forstendomen vnd landen tho guede vnd nutte, schole werden angerichtet vnd gehalten, darinne de joget in Gades worde, guden seden vnd dogeden, ock in der spraken vnd freien kunsten, schole werden mit allem flite treuwen instituirt vnd ertagen; vnd ouerst, wowoll vor disser Stadt Kinderene temlike schole gehalten, doch solliche grote schole, alss in der kerkenordinantien gemenet, bet vp den hutigen dach noch nicht iss angerichtet worden, vnde velichte beth in ewigkeit nicht were angerichtet werden, alss were jo grot schade vor de leue Joget vnd disse lofflike forstendome vnd lande, dat derhaluen de christlike vorordeninge, meninge vnd intention der Kerkenordinantien scholde gantz vnd gar tho ruge gesettet werden, tho nicht gan vnd vorschwinden, vnd dat van J. Kon. Mat. vnd F. G. nicht mochte tho Gades ehren vnd gemenem besten vnd nutte pro particulari Schola ein Pædagogium publicum werden verordenet, doch dat gelike woll de Triuialis Schola, alss de vor de kinder denet, darbeneuenst bliue. Hir-mith werdt der Kerken Ordinantien nichts afgebraken, sondern desulne vortgesettet, bestediget, int werck gebracht vnd gehalten, dewile Voluntas vnd Intentio Ordinatoris dardorch vthgerichtet

vnd exequeret wert, tho prise vnd laue dass almechtigen Gades vnd tho vorderinge vnd vortsettinge gemenes nuttes. Denne lichtlich thoermeten, dat mit gotliker gnaden vnd hulpe ein wolgeordent Pædagogium beteren vortganck gewinnen vnd hebben werde, alss idt mit der Particular Scholen sustlange her gehatt hefft. Wente derjennen, so ere kindere, nachdeme se temeliker mathe in der Grammatica institueret sind, van sick an andere orde tho senden sindt geneget, desuluen senden se nicht gerne vth ener Triuiali Schola in de ander, welch dersuluen gelijk iss, sondern senden se vel leuer ad Scholas altiores, darinne se nicht allein in triuialibus, sondern ock in den Fundamenten der sprachen, frien kunsten vnd facultatum nach gerade mogen vnderwiset werden vnd thonemen. Besondern ouerst hebben beide Olderen vnd Kindere mehr willen ad Scholas publicas, vnd dewile de Vniuersiteten ferne affgelegen, ock de vnkostingen in den Vniuersiteten van dage tho dage ser hoch steigeren vnd wassen, tho deme ock nicht so ernstliche stracks eingetogene disciplina in den Vniuersiteten alss in Pædagogijs kan werden gehalten, alss werden hir doch vele frame olderen affgeschreckt, vnd vele eddele fine Ingenia van den Studijs affgewendet. So denne tho Schleswigk ein wolgeordent Pædagogium edder Schola publica angerichtet vnd mit guden nutten Lectionibus vnd gelerden, getreuwen vnd flittigen lectoribus bestellet worde: alss is mit der hulpe Gades woll tho hoffende, dat van wegen allerhandt guder gelegenheit disses Ordes vele Discipuli nicht allein vth dissen forstendomen vnd landen, sondern ock vth den benaberden Landen vnd Steden, ankamen werden. Vnd werdt besondern solch Pædagogium ein eddel klenode syn vor J. Kon. Mat. vnd F. G. vnderdanen, beide vor den loffliken Adell vnd de Borgerschop vnd suss jdermennigen. Denne disse bequemeicheit einem jderen wolgelegen, dat de Kindere in erem egen Vaterlande, harde bi ohren Olderen vnd Frunden, et quasi in conspectu parentum, können vsque ad gradum Magisterij vel studia facultatum mit wenig vnkosten ertagen vnd instituirt werden. Alss dat de Oldern schir alle dage können weten vmb chrer kinder gelegenheit, oft se flitigen edder vnflitigen studeren, woll oder ouell sick holden, eren Præceptoribus gehorsam oder vngehorsam sindt, tho guder edder loser gesel-

schop sick gewennen, gesundt eder kranck sindt etc. Solliche gelegenheit is den Olderen nicht ein geringer trost vnd freude, vnd wert desulue bequemeicheit vele Olderen beide dess loffliken Adels vnd andere darhen ane twifel bewegen, dat se Gade thor ehren, en suluest vnd dem gemenen besten tho nutte vnd framen. ere Kindere ad studia holden werden, de sick sunsten daruor fruchten, dat wanner se de bloinde Joget, de sick suluest noch nicht wet tho dwingende edder tho radende, sondern lichtliken kan werden vorforet vnd vordoruen, an ferne frombde orde vorsenden scholen, daher vakener vnd ehr bose als gude tidinge tho buss bekamen mogen, alss sich ock leider vaken begiff vnd thodrecht.

Watt ock solck Pædagogium vor ein sonderlich zir, ornamentum vnd thesaurus dissen furstendomen vnd landen pro Ecclesia et Republica sin worde, solchs is nicht nodich wittlofftig thoertellen. Vornemlich ouerst werdt solch christlich werck J. Kon. Mat. vnd F. G. vor dem almechtigen Gade vnd allen christen hohen vnd nidriges Standes romlich syn, vnd werdt gewisslich de almechtige Gott solch gutt, nutte vnd christlick werck J. Kon. Mat. vnd F. G. mit allerlei geistliken vnd lifliken gauen vnd segen ricklichen belönen, alss he denne nen werck vnbelonet will laten, welck in synem namen, dem negsten tho gude vnd em tho ehren geschutt, wo he klerlich secht: Woll mi ehret, den will ick wedderumme ehren. Datsulue hefft de leue Gott beuiset an velen Potentaten, de sick der Kercken vnd Scholen hebben angenamen, besondern ock an hogestgedachtem Konigk Christian etc., J. Kon. Mat. vnd F. G. hern vater vnd broder, vnd wert solchs ahne allen zweiffel ferner ahn J. Kon. Mat. vnd F. G. ock bewisen, dar ick vnd alle Christen, de sick sollicher vorordeninge erfrouwen werden, den leuen Gott flitigen, getreuwlichen vnd embsigen dach vnd nacht vmb lidden willen.

Gnedigste vnd gnedige Hern, J. Kon. Mat. vnd F. G. willen dut entfaldich bedencken nicht anders den wolgemenet gnedigst vnd gnedigliken vormercken vnd vpnehmen, vnd so wit vnd ferne J. Kon. Mat. vnd F. G. thobefinden, dat solch vorschlag tho Gades ehren, tho der Kercken vnd Policien wolstande gereken konne, alssdenne tho vorderliker gelegenheit dise dinge

ferner int werck gnedigst vnd gnedigen bringen vnd vorordenen laten. J. Kon. Mat. vnd F. G. befele ick hirmit dem almechtigen, leuen Gade in syne gnedige vederlike beschuttinge vnd bescharminge, de will J. Kon. Mat. vnd F. G. ricklich segenen vnd tho forderinge siner ehren, waren Religion vnd christlikes Regiments lange tidt in gnaden fristen vnd vor allem vngelucke gnediglicken behoden. Amen.

I. Kon. Mat. vnd F. G.

vnderdenigster dener

Paulus van Eitzen.

Bedencken van anrichtinge eins Pædagogij tho Schlesswigk.

Nachdem de vnkostinge in den hogen scholen van dagen tho dagen also wassen, dat de jennen, de nicht ser rick syndt, affgeschreckt werden ehre Kinder in de Vniuersitates tho sendende, vnd ouerst dat Domcapittell tho Schlesswigk darumb is erhalten worden, dat tho solcher nottrofft ein gude schole dissen gantzen loffliken furstendohmen vnd landen thom besten angerichtet vnd erhalten werde: Alss kan ane alle nie vnkostingen tho Schlesswigk beneuenst der Triuijali Schola noch ein gutt Pædagogium edder Schola publica vor junge Studenten angerichtet vnd mit guden vnd nutten Lectionibus linguarum artium, Philosophiæ, Theologiæ vnd ock Elementorum Juris et Medicinæ dorch vorleninge gottliker gnaden ordinert vnd bestellet werden.

De twe Lecturen Theologiæ, alss Superintendentis vnd Lectoris, sollen vormoge der Kercken Ordinantien alletidt bestellet syn. Dartho sindt itzunder nachfolgende Personen vorhanden, welche tho den Lectionibus Pædagogij konnen gebruket werden, nemlichen Magister Hieronimus, Conradus, Mgr. Goltschmidt, M. Stanhusius, M. Johannes Lucht Vicarius. Item so an Doctoris Carnarii saligen stede ein Successor edder im Pædagogio edder in Schola Triuijali tho lesende duchtich erwelet werdt. Item Successor edder Vicarius Hermanni Rodenborges, wo he suluest tho residerende vngeneget.

Disse Personen hebben alle ehre besoldinge vnd vorleninge, vnd iss genoch, dat van densuluen allein einer Rector Scholæ Triuijalis sy.

Tho dissen Personen kan ock vor M. Petrum Schriuer Mathematicum vnd enen gelerden Poeten (welche beide Lecturen

nicht können nagelaten werden) tho themliker besoldinge Rath gefunden werden van vorleddigten Vicarien, Commenden, Chorscholer lehren etc., de sunsten vorkamen mochten. Daran sich de Canonici an twiuell alss leffhebber der Scholen geborliken schicken werden. Vnd dewile nach anrichtunge des Pædagogij nicht so vele dener in der Kinder Scholen van noden syn, alss kan eins gesellen besoldinge tho des Mathematici vnd Poeten Stipendijs thogelecht werden. Vnd so an dem allen noch mangell vnd nicht genoch were, alss konde von der vpkumpst des gebuwetes, welchs mit vorleninge gottliker gnaden durch anrichtunge eines Pædagogij nicht wenich werdt gemehret werden an der hure veler waninge, de itzunder leddich stan edder gar weinig inbringen, ene verbeteringe geschen.

Den gedachten Personen können noch folgende Lectiones Pædagogij distribuit werden nach eines jedern gelegenheit, also dat in den ver dagen, nemlichen Mandage, Dingstage, Donnerstage vnd Freydays, stedes können twe Lectiones geschen in Theologia, ene des vormiddages vnd ene des namiddages, vnd dar tho alle dage souen edder acht Lectiones in linguis et artibus Philosophicis, vnd darbenenest ock nödige Repetitiones vnd examina pro junioribus, welche Lectiones nach gemenem rade vp bequeme stunde ordentliken können distribuiret werden, vnd können de Lectiones linguarum et philosophiæ disse syn:

Lectio	}	Grammatices Latinæ. Item Terentij, Vergilij, Ouidij, Ciceronis, cum repetitionibus et exercitijs Grammaticalibus.
		Dialectices et Rhetorices cum exemplis et exercitijs.
		Elementorum Physices et Mathematicum.
		Ethices seu Philosophiæ moralis et Historiarum.
		Grammatices Græcæ, Homeri, Hesiodi, Euripidis, Thucididis, Herodoti, Isocratis.
		Grammatices Hebraicæ et Prophetarum.

De Midweken vnd Sonnauendt mosten exercitijs styli et declamationum, item repetitionibus et examinibus deputeret werden, doch dat des Sonnauendes ock eine Lectio Catechismi, vnd Midwekens vnd Sonnauendes namiddages pro Studiosis Theologiæ Lectio Dominicalis Epistolæ vnd des Sondages Euangelij Dominicalis gesche.

Datt ock nemandt der Lectorn thom Capittell gehörig anderer empter halben dess Capittels sich entschuldigen edder an den Lectionibus vorsumlich sin darue, derhaluen können de anderen empter dess Capittels, so an den Lectionibus hinderlich sint, Sebastiano Corper befallen vnd vperlecht werden.

Twe auditoria edder lectoria können syn, nemliken de olde Pipauen, dar vormals hebben de Lectiones geschen plegen, vnd de westerside in deme vmmegange, welche mit geringer vnkost durch den baumeister kan thogerichtet werden. Dartho blifft dat Auditorium Theologicum, welch itzundt iss.

Tho waningen der Studenten können vor erst de Cellen reparert werden, de im Dome sind bauen dem vmmegange, vnd suss andere huser des Capittels, de thom dele leddig sten vnd vorfallen. So denne mehr Studenten kamen werden, alss kan ock mehr rades tho waningen gefunden werden. Idt werden ock ane twifell de borger Stuben in ehren husern maken laten, de se verhuren können.

De Bibliotheca im Dome kan lichtlich van Jaren tho Jaren gebetert vnd vormehret werden, so ein geringe Deputatum jarlikes van dem gebeuwete darto vorordnet worde, besonderen dat jenne, welchs suss in der Papistereie tho vnnutter ziringe der altare vnd bilder, tho lichten vnd anderem donde iss geordnet vnd angewendt worden.

Idt moste ock ein stracke ernsthaftige Disciplina gehalten werden, datt de Joget mit geborlikem fruchten vnd dwange tho flitigem studerende, guden seden vnd erbarliken christliken leuende gewennet, vnd van leddichgange, boser geselschop, vnorordntlikem vnd bosen leuende affgehalten werde. Dar tho weren nodich publicæ leges honestæ disciplinæ. So moste ock dem Consistorio edder Collegio Professorum ene geborlike Jurisdictio werden vorordenet de excessus scholasticorum tho straffende, dartho Priuilegia Scholasticorum nodich, vp dat de Rath tho Schleswigk der Studenten sick nicht anthomatende hebbe. Item Carcer pro Studentibus.

De disciplina priuata muste fürnemblich gehalten werden durch twe Magistros ex Lectoribus, welche ock schlotell tho der Studenten husen, de sus nene Pædagogos priuatos bi sich wanne, hebben mosten, vp dat se desuluen beide bi dage vnd

auent tiden visitiren konden, desuluen edder jo ein van den moste mit bauen dem vmme gange sine waninge hebben bi den Studenten vpschendes haluen. Ock moste ein jeder Studente, de nicht insonderheit jemandt van den Professoribus befallen were, dersuluen einem sin geldt don, nach nottrufft tho dispenseren vnd Rekenschop daruan tho holdende, daruor se ock ere geborlike accidentalialia hebben mochten.

Ein Oeconomus were hoch nödich, desulue konde in dess Capittels bauwhusse edder in der Vicarien Collatien vor eine temelike hure wanen, vnd vmme ein temlick geldt disch holden vor de Studenten, de suss bi den Professoren edder Borgern nenen disch hebben können.

Wenner solliche vorordeninge geschen, alss were darna nodich, dat Kon. Mat. vnd F. G. dem Capittell vnd allen Lectoribus ernstlichen manderden, dat ein jder syn ampt flitigen warde, bi vorlust siner Præbenden vnd Denstes. Item dat se alle mit ein ander einicheit in der enigen waren lere des gottliken wordes vnd Auspurgischer Confession, ahne allerlei erroginge¹⁾ mer seltzamer, ergerliker, vngeborder vnd vorforischer lere, opinionen vnd disputationen, vnd ok vthwendigen im leuende broderlike leue vnd frede ahne hader, zanken vnd ergernisse vnderandern holden scholen, mit angehaffter ernstliker straffe der auertreder; vnd tho der behoff moste nemandt vor enen Lectorem gehalten oder angeneamen werden, sonder sick ersten ercleren, dat he de hillige gottlike lehre vnser christliken gelouens, also desulue vns in der hilligen bibell vorgeschreuen vnd in den Auspurgischen Confession, Apologia, Schmalkaldischen artikell, Catechismo vnd anderen scharfften dess hilligen Lutheri erkleret iss, vor recht vnd warhafftig bekenne, vnd also vnd nicht anders apentlich oder hemlich wille leren, vnd dat he van allen vorforischen Secten, besondern der Wedderdöper vnd Sacramentschwärmer, frey sey, alssdenne solch|gebruck in der löffliken Vniuersiteten tho Kopenhagen gehalten werdt.

Item idt were nodich, dat solche vorordeninge dess Pädagogij dorch Kon. Mat. vnd F. G. breue publiceret, vnd den vnderdanen opentliken angetöget worde, dat se mit geringer vn-

¹⁾ o: Erzeigung.

kostinge ere kinder alhir in Pædagogio holden vnd leren laten konden vsque ad gradum Magisterij vel studia facultatum.

Ock kunde van F. G. gnedige vorordninge gemaket werden, dat de Studenten van den borgern edder anderen Inwaneren tho Schlesswigk nicht tho sere mit hure edder dischgelde auersettet vnd beschweret werden.

Orig. i Gehejmearkivet. Stykket maa utvivlsomt være fra Aaret 1568.

5.

Love for Pædagogiet i Slesvig, udstedte af Hertug Adolf den 17de November 1567.

Leges Pædagogij publici Slesuicensis ab illustrissimo Principe et Domino, Dn. Adolpho, Hærede Noruegiæ, Administratore et Duce Slesuicensi, Holsatiæ, Stormariæ et Ditmarsia, Comite in Aldenborg et Delmenhorst etc. promulgatæ in ipsa nouj Pædagogij felici introductione, Anno a natiuitate Christi millesimo quingentesimo sexagesimo septimo, die Lunæ post Martini, qui est hodiernus Nouembris dies 17.

De Professoribus.

Lex I.

Initio volumus, vt Professores nostri Pædagogij Slesuicensis profiteantur se vnanimi consensu amplecti puram doctrinam Euangelij, sicut in propheticis et apostolicis scriptis tradita et in Augustana Confessione repetita est, et quod sint immunes ab omnibus fanaticis et hæreticis opinionibus, quæ iudicio veræ Ecclesiæ sunt reprobata.

Lex II.

Cur singulari benignitate Professores et Scholasticos Pædagogij nostri ex vrbici Magistratus potestate exemerimus, et tamen scholastica societas Magistrato certo, cui obediat, et a quo regatur, carere non possit, ideo volumus, vt quolibet semestri communibus omnium Professorum suffragijs eligatur Rector Pædagogij. Hyemalis quidem proxima die Lunæ post festum Martinj ad perpetuam memoriam primæ introductionis, quæ hoc die decimo septimo Nouembris huius Anni millesimi quingentesimi sexagesimi septimi auspice Christo facta est. Aestiuus vero die Lunæ post dominicam Exaudi Rector electus publice in maiori

auditorio renunciabitur, ibique et tradentur liber, sigillum et claves ad priuilegiorum custodiam. Ac post eam actionem leges recitabuntur.

Lex III.

Volumus, vt Rectori sint subiecti (salua tamen nostra suprema iurisdictione) omnes professores et scholastici, quorum nomina albo pædagogij inscripta sunt, iuxta formam in priuilegijs expressam. Ad deliberationes autem de grauibus causis Rector conuocare debet collegium Professorum omnium.

Lex IIII.

Rector sit diligens inspector, vt professores honeste uiuant et sedulo sine negligentia officia sua faciant, ac regat seuora disciplina mores Scholasticorum.

Lex V.

Volumus, vt Professores in docendo præsent fidem et diligentiam, atque tempestiue in Lectorio adsint, et absque honesta et necessaria causa lectiones non negligant.

Lex VI.

Volumus, vt exercitia declamationum et disputationum ab illis, quibus ea cura mandata est, non negligantur. Sint autem declamationes non ad criminationes et rixas, neque ad prauarum opinionum seminationem accommodatæ et directæ, sed ad utilitatem et eruditionem studiosæ iuuentutis. Ideoque cum in disputationibus Theologicis Superintendens aut in alijs Rector silentium mandauerit, sine mora tacere et quiescere disputatores debent.

De Studiosis seu Scholasticis.

Lex VII.

Volumus, vt Scholastici, quamprimum aduenerint, Rectorem Pædagogij adeant, eique conceptis verbis obedientiam promittant. Rector vero nomina eorum in album Pædagogij referet, eisque testimonium sigillo publico signatum dabit.

Lex VIII.

Coelestis doctoris Domini nostri Jesu Christi mandatum est, vt primum quærat Regnum Dei et Justicia ipsius. Volumus ergo, vt scholastici, qui nomina sua dederunt Pædagogio nostro, sint amantes pietatis, sedulo audiant sacras conciones, libenter et frequentes intersint diuinis cultibus, reuerenter participant cum Ecclesia mensæ Domini. Et non loquantur blaspheme aut

scurriliter de sacrosanctis mysterijs fidei Christianæ. Ministris quoque verbi debitam reuerentiam exhibeant.

Lex IX.

Mane singuli oratione sancta auspicientur studia, et vesperi diurnas operas oratione claudant, certisque formulis precum vtantur ante et post cibum, ac indesinentibus suspirijs et votis a Deo successum felicem suorum studiorum petant. Orent quoque pro verbi Euangelicij conseruatione, et pro Magistratibus, bono regimine, pace et incolumitate publica. Talibus enim exercitijs christianam iuuentutem assuescere et deditam esset decet.

Lex X.

Ad Christianam pietatem pertinet, vt adolescentes innocentiam vitæ vbique tueantur. Meminisse enim debent, se habere Deum inspectorem morum et factorum suorum, et Angelos sanctos custodes. Volumus itaque, vt mores scholasticorum sint pij, verecundi, casti et modesti, ne indulgeant gulæ, ebrietati et libidinibus, nec tranquillitatem publicam turbent conuitijs, famosis libellis aut cantionibus, rixis, pugnis, nocturnis discursationibus et clamoribus. Qui secus fecerint, eos Rector, conuocato collegio professorum, ad iudicium vocabit et pro grauitate delictorum puniet vel carcere vel relegatione.

Lex XI.

Debent scholastici semper meminisse, se doctrinæ pietatis et bonarum artium gratia a parentibus et amicis ad nostrum pædagogium esse missos. Volumus itaque, vt sedulo assidue et attente lectiones audiant, ætati et studijs suis de consilio Rectoris et Professorum conuenientes et vtilis. Non sint ignaui et ociosi temporis et pecuniæ consumptores. Si qui vero enormiter fuerint ignaui et negligentes, eos post aliquot admonitiones Rector de consilio Collegij ex studiosorum catalogo delebit.

Lex XII.

Volumus, vt nemo ex Scholasticis, qui annos viginti duos nondum est egressus, vagetur sine inspectore, cui sit commendatus, et apud quem pecuniam suam deponat ab eoque ad necessarios vsus repetat, vt parentibus et amicis rationes sumptuum transmitti possint.

Lex XIII.

Cum singulari clementia et beneuolentia, qua erga doctrinæ sanctæ atque artium et scientiarum vtilium ac bonarum studiosos

affecti sumus, liberaliter constituerimus Oeconomiam publicam. Volumus, vt illi, qui nostra liberalitate et beneficentia in Oeconomia frui cupiunt, modeste se gerant, Oeconomio vim, iniuriam aut fraudem nullam faciant, eique sponsores constituent aut singulis septimanis symbolum soluant.

Lex XIII.

Volumus, vt Scholasticj aulicis ministris nostris, ciuibus et incolis nostri oppidi Slesuicensis eorumque vxoribus, liberis ac familiæ contumeliam, iniuriam ac vim non faciant. Si quis hoc ius hospitij violauerit, a Rectore et Collegio seure punietur.

Lex XV.

Volumus, vt scholastici tempore hyemali post horam vespertinam octauam, et æstiuo tempore post horam nonam in plateis non vagentur, sed in suis Musæis adsint.

Lex XVI.

Volumus, vt vestitus scholasticorum sit honestus et moderatus, ne potius milites quam scholastici esse videantur. Et ne nimijs sumptibus preciosarum vestium parentes et semetipsos onorent. Gladios quoque et alia arma in oppido gestare non debeant.

Lex XVII.

Volumus, vt qui ad Rectorem vel Collegij iudicium a Ministro publico vocantur, sponte veniant. Et si ob delicta fuerint iussi carcerem ingredi, mandata sint obediens.

Orig. i Gehejmearkivet.

6.

Erklæring fra Erasmus Heidtmann, Medlem af Slesvigs Domkapitel, om Aarsagerne til, at han nu i sex Aar havde vægret sig ved at erkjende Hertug Frederik af Gottorp som Koadjutor i Slesvig Stift. 1575.

Edle, ernueste, erbare, hochgelarte, grossgunstige herren. Es wirt durch E. E. bey mir abermahl die vor lengst begerte vnderschreibung ernstlich gesucht, die man mir zu etzlichen vnderschidlichen zeiten ist anmuten gewesen, vnd vormercke darneben, das M. G. F. vnd herr fernere cunctation vnd dilation darin nicht leiden wollen. Wolte derowegen gantz dienstlich vnd demutig gebeten haben, eure herligkeiten vnd gunsten, also

meine grossgunstige herren, mich nicht zuerdencken, das Ich meine einfalt vnd hohe nottrufft fur euren gunst, also den furstlichen geheimen rethen der mahl eins gruntlich entdecke. Aus was bedencken, motiuen vnd erheblichen vrsachen ich bewogen zw der begerten vnderschreibung bisher meines gewissens vnd anderer vrsachen halber nicht habe schreiten duruen, darmit mir nicht zwgemessen werde, das Ich mich entweder aus leichtfertigkeit vnd vnuorstant, oder aus halstarrigkeit vnd muthwillen hirinne vorweigert, welchs mir kegen m. g. fursten vnd herrn jo nicht geburen solte. Das Ich nun vff vihfeltig suchen vnd anhalten mich bisher vber die sechs jaren zw vnterschreiben vorweigert, sein vnder anderen vornemblich diese vrsachen.

1. Furss erst haben mich meine eide vnd pflichten bewogen, darmit Ich dem Thumb Capittel vorwandt, die vff die statuten vnd die konigliche vnd furstliche kirchen ordinantzien gerichtet, denen diese *Electio coadiutoris* vnd von mir gesuchte subscription nicht gemes. *Requirunt enim statuta & ordinatio qualificatam personam, videlicet doctorem vel licentiatum theologiae, ordinarie & legitime secundum leges in ordinatione nobis praescriptas electam. Nimirum per capitulum et 4^{or} pastores, precedente regis & ducum consilio & consensu vnanimi &c.* Welchs in dieser Election nicht geschehen. *Persona enim non est nec erit qualificata iuxta ordinationem, quia iam puer est, princeps est, qui nec leget nec concionabitur iuxta ordinationem. Es ist auch, cum bona gratia et sub rosa loquendi, vnordentlich vnd vngebreuchlig hir inne verfahren worden. Regis enim et Ducis Johannis consensus initio exclusi, quatuor pastores non adhibiti, capitulum non capitulariter congregatum (quod equidem decuisset in causa tam ardua) legitime et deliberate non elegit, sed coacti sunt per carceres et in carcere ad subscribendum, idque non coniunctim, sed clam, seorsim & ad partes. Es muste der eine zum andren nicht kommen, einer vom anderen nichts wissen, ehr der eine des andren handt sahe; das sich in solcher hohen sachen nicht geburet also zw procediren. Vnd ist auch solchs also straffs weise zw wegen gebracht, dar doch ein capittel zu der zeit wenig gesundiget hatte. *Delictum hoc fuit.* Ein Capittel hatte nach iren priuilegien, alten gebreuchen vnd gerechtigkeit*

irer vnderdanen eine frauues person, die suspect war, das sie rath vnd dath zu ired mannes mordt gegeben, vff ein vorhor gefencklig eingezogen, derentwegen muste ein capitell incarceriert werden, vnd dem jungen herrn hertzog Friderichen das stift vffdragen vnd vorsigeln. *Quæ hic conuenientia siue proportio delicti & pœnæ? Num ideo eligendus episcopus, quod propriam subditam iure suo antiquo incarcerauerint canonici? Et quod magis est, jussi sumus hæc ad annos 20 tacere.* Woraus ich abzunemen, der griff dohin gerichtet sein muste, das die seniores capituli midler weil hinsterven muchten, vnd da ich die zeit ableben wurde, vnd diese dinge alsedan vor die hohe obrigkeit vnd lanttschaft erst an thagk kemen, vnd ich darob zu rede gesetzt wurde, hette ich villeichts meiner collegen keinen, der mir zw vnser entschuldigung alsedan konte helffen, wie dise dinge sich zugetragen, die der ordinantzien vnd der herren patronen hocheidt zw wider gehandelt weren, dakegen aber des Capitells vorschreibung vff hertzogen Friderichen person lautet, *electionem hanc legitime, libere, deliberate, incoacte, absque vlla simoniaca prauitate etc. factam.* Wie dan die wort in der verschreibung lauten. Aber Godt dem herren ist alles bewust, wie freywillig solchs zugangen sey. Derwegen blibe alsdan schir morgen der vngelimpff, die misshandlung, meineidt vnd vntrew kegen den anderen herren patronen bey dem capitell alleine, vnd in sonderheit bey meiner person, *reliquis defunctis*, weil ich der kön. Matt. vnd hertzog Johansen diener gewesen, vnd daher grosse gnad vnd wolthat empfangen vnd in dies capitell von Irer M. vnd F. G. gnedigst vnd gnediglich promouirt worden. Derentwegen mir auch die vnderschreibung so vihl bedenklicher, beschwerlicher vnd auch gefehrlicher gefallen.

2. Furs ander dieweil dise election der kön. Matt. vnd F. G. Hertzog Johansen hocheidt zuwider war, die irer Matt. vnd furstlichen gnaden in der kirchen ordinantzien expresse reseruiert vnd vorbehalten ist, welchs mir also einem diner vihl verweisslicher dan anderen canonicis fallen wolte, das ich nicht alleine wider die ordinantzien vnd meinen eidt, sondern auch also ein vndanckbarer vnd vntreuer diener kegen meiner gnedigsten vnd gnedigen herren promotoren hocheidt hirinne gehandelt. Dafur mich Godt gnediglich behuten wolte. *Homine enim ingrato nihil*

peius, nihil detestabilius terra alit. Dixeris hominem ingratum, et omnia vicia dixeris.

3. Furs dritt bewegen mich auch nicht allein die vorige grosse vngnad regis Christiani tertij et filij regis Friderici kegens capittel, die ich aus Irer Maiesteten schreiben ans capittel, so noch vorhanden, gelesen, von wegen das ein capittel F. G. hertzog Adolffen hibeuor, rege inscio, zum administratorn erwelet &c., sondern auch das reuers, so F. G. hertzog Adolff vnd ein capittel der kön. Matt. anno &c. 63 zw der zeit gegeben, wie Ire kon. Matt. hertzog Adolffen election die leng geconfirmiret &c., das in kunfftigen wahlen eines administratorn Irer Matt. hocheit vnd der ordinantz zu wider nicht mer verfahren werden sollte. Das doch in hoc casu geschicht &c. Wie wolt ich den schir morgen kegen der kon. Matt., collegis meis defunctis, bestehen, das ich wieder solche furstliche vnd capittels obligation vnd Irer Matt. præeminantz vnd hocheit zuwider mit meyner armen vnderschreibung gehandelt vnd mich vergriffen hette. Derentwegen mich wunder nimbt, das man nicht erst vnd furnemblich hirinne vmb der kon. Matt. consent erbeitet, der billig vorher gehoret; sondern seine Matt. nu ausschleust, vnd die dinge von vns armen mennern fordert, das wir mittel vnd werckzeuge hirzw vnd zu solcher vnordnung, vnd was folgents daraus entstehen konte, sein sollen, dadurch aller vngelimpff vnd vngnad schir morgen, wen die herren wol freunde bleiben, wff vns allein geladen wurde. Ich habe oft von meinen seniorn gehoret, wie sie von seligen Andreas von Barby cantzlern fur ehr vnd eidvorgessene leute, propter electionem ducis Adolff, rege inscio, gantz sehr gefערlich gescholten vnd gedrauet sein worden: die ko. Matt. wurden sie irer priuilegien entsetzen vnd des landes vorweisen. Webr weis, was inen were begegnet worden, da die ko. Matt. mit thode so balt daruff nicht abgangen weren. Was werden den die itzige ko. Matt. thun, die nicht allein die ordinantz (vt pater rex) sondern auch das reuers fur sich haben. Hæc me merito terrent.

4. Ob auch diese election solcher hohen furstlichen personen zw dieses stifts, zw der thumbkirchen vnd capittels, auch des gantzen geistlichen standes dises vaterlandes wolstande, gedey vnd bestes hinsehe vnd gereichen werde, solchs stelle ich

vorstendigen nachzudencken, den ich in hoc articulo mit euren herligk. vnd gunsten, nicht alse F. G. rethen allein, sondren auch alse den landsaten conferire, mit denen dis stift vnd capittel in der landen priuilegien vorahn steht einuorleibet, vnd rede itzunt quasi in conspectu Dei cum viris pijs & cordatis bonæ conscientiæ, qui Dei gloriam, pietatem et justiciam amant. Dies stift ist zw solchem nicht fundiret noch gemeinet, ist auch der koniglichen vnd furstlichen kirchenordinantz gantz vngemes. Es ist auch, so lang dis stift gestanden, kein Landessturst alhir bisschoff gewesen ante duces Fridericum. Sed ipsius electio fuit limitata ad exiguum tempus solummodo duratura, so lange S. F. G. zu anderen stiften promouiret wurden; solten S. F. G. alsdan von disem stift wider abtreten, vnd es folgens iuxta ordinationem administrirt werden, vrkunt briue vnd sigel, so noch bey dem capittel; et titem sigillatam interposuere regia majestas & dux Johannes tamquam patroni hujus capituli & ecclesiæ, ne dux Fridericus episcopus quid tentaret contra jura & statuta huius ecclesiæ atque capituli. Wie mans aber itziger zeit furhatt, sichts dohin, das dis stift hinfurder alweg bey den fursten bleiben solle. Quid inde tandem expectandum sit, recentia exempla monent, quando traditur gladius illi, cui abutenti non potest vicissim præripi. Ist nicht vnbeuust, wie das erst bischofflich reuers gelautet, so F. G. hertzog Adolff dem capittel gegeben de non abutendo. Ein ander episcopus hette sich nicht vnderstanden ein capittel zw incarcerieren, zu vervrfeiden vnd solche beschwerliche dinge inen zu extorquiren, iren nachkommen vnd armen lansten vnd gutern zw treflichen schaden, welchs auch ime von des stiffts patronen nicht were gestattet worden solcher gestalt mit dem capittel zuuerfahren. So ist auch an dage, was dis capittel vnd stift itzunt fur eynen standt habe, vnd wie es gehanthabet werde in presente administratione. Die funff besten capittels houe sein fast wegkommen, der eine nach dem anderen. Die kirche Born ist wegk, das Bleke cappel ist schir wegk, das dorff Sandbeke wirt von Asmus Rumor erbarmlich tractirt, das dorff Winding ist auch wegk, imgleichen die drey vicarien gutter in Schwanzan &c. Die prelaten vnd thumbhern werden von irem bischoffen alse arme missdeders in scheussliche gefenckunssen geworffen, ire arme landsten vnd

bauren stecken in schwerer verderblicher dinstbarkeit zur Mor-
 kirchen vnd Gottorff &c. sine modo & fine. Dis ist des cap-
 pittels vnd irer guter vnd armen leuten zustandt vnd hanthabung
 sub statu presente. Klagen wirs regi & duci Jobanni, vt patronis,
 vnd der lantschafft, so scheldt man vns fur auffrurer, homines
 seditiosos, die die herren kegen anderen furen &c. Schweigen
 wir aber still, vt iam fit, so thun wir kegen vnsern gewissen
 vnd pflichten, alse vntreue Haushalters, vnd wirts mit des stifts,
 kirchen vnd capittels guter je lenger je erger, wirt auch die leng
 eine prescription vnd possess daraus. Wir aber sein arme ge-
 ringe leutt, wen der administrator vns die geburliche hulfliche
 handt nicht reichen will, sein vir vihl zw schuach ad defendenda
 bona huius ecclesiae & capitulj. Was können sich nu vnser
 successores anderst sub eiusmodi principe episcopo vormuten,
 wen man den itzigen weldt lauff ansieht, omnia enim in dete-
 riora ruunt, dar zw wir dan nu mittel vnd verckzeuge sein
 müssen. Es were mir besser, das Ich nummer in dis capittel
 kommen were. Den die zw solchen geferlichen handeln vrsach
 geben vnd mittel vnd werckzeuge sein, das die geistlichen al-
 müssen, die zw Gottes ehr fundiret, in solchen brauch werden
 gewendet vnd in solche hende gebracht, müssen vnserm hern
 Gott vngezweifelt schwere rechenschafft dar fur thun; quæ enim
 Deo dicata sunt, ad prophanos vsus transferri non debent. Wen
 solche hohe personen die stiftte hinhaben, fragen sie weinig
 nach den thumberrn, die sie darzw verholffen. Non semel
 admittuntur in conspectum sui episcopi. Das ist von alters so
 nicht gewesen. Dies aber thete nicht ein vndere person, ein
 bisschoff, der beflisse sich vihlmer, das er sein capittel in
 ehren hielte, dauon ehr das stift bekommen. Dieweil nun mein
 G. F. vnd her das stift fur seinen sohn vom capittel begeret,
 eigete sichs zwar, das S. F. G. des capittels personen vnd guter
 hanthabung sich so vihl mer in gnaden liesen befolen sein, vnd
 die entwendete houe vnd guter zw Sandbeke, Winding, Schuantzen
 &c. erst in gnaden wider einfolgeten, auch des capittels landsten
 der beschwerlichen neuen dienstbarkeiten zur Mohrkirchen, Got-
 torff &c. loss liesen, vnd ein capittel allerding in pristinum &
 integrum restituireten, daraus dan ein capittel eine besserung spurete
 vnd dardurch so vihl getroster vnd williger wurde, seiner F. G.

mit rade vnd consent der andern hern mitpatronen in allem muglichen vnderthenig zu wilfaren. Den das stift vnd dominium in die hende zubringen, daher solchs zuermuten, hatt vihl bedenckens. Ich bin schuldig als ein geschwornen diser thumbkirchen vnd capittels solchs von mir zu sagen, mehr kan ich nicht thun, ich bin ein armer geringer man.

Dis sein vnder andern meine motiuen, worumb ich bisher nicht habe vnderschreiben duruen, den es ein vnordentliche vnd vngewondtliche election, die wider meinen eidt, wider des capittels statuten vnd ordinantz, wider die konigliche vnd furstliche præminentz vnd hoheit vnd wider das vorsigelte Reuers, so der kon. Matt. gegeben worden. Vnd darneben auch zu besorgen, das dises stiftes, capittels vnd gantzer geistlichkeit vbelstandt, gefahr vnd vntergang hirdureh lenglich vorursacht werden mugte. Ich geschweige alhir etzlicher leutt gefehrliche molitiones, die mir in diser sachen villeichts nachstellen, vt habeant quod in me calumnientur, da ich nun vnderschriebe, das ich zuuor in meiner bestrickung nicht habe thun wollen.

Nun zweiffel ich aber nicht, ich sey bey meinem G. F. vnd hern in grossem vordacht, als das ich seiner F. G. hirin aus lauter mudtwill zwwider sey, weil ich nicht so balt vnd willig als andere meine collegen vnderschriben. Sie haben ihr bedencken gehabt, ich das mein, vnd mus fur mich selbst antuorten. Ich bin noch vnuergessen was der Seniorn etzliche mir vortrauet, worumb sie dies so schleunig vnderschriben, das dadurch an thag kommen muchte, was die thumbhern gesundiget, vnd was man durch ire zueierte gefencknussen gemeinet vnd gesucht habe &c. Meine motiuen hab ich itzunt erzelet. Vnd ob ich wol weis vnd mit betrubtem gemuthe vorstehe, quid sit habitare sub principe inclemente & irato, so stell ich doch zu eur also hochverstendigen begabten hern bedencken, ob ich nicht solche angezogene motiuen vnd vrsachen billig zu gemute furen solte, da ich anderst fur einen erlichen ehr vnd eidlibenden man wolte gehalten sein, vnd meinen standt mit ehren, Gott vnd gutem gewissen bekleiden, das je ein ider erlicher billig thun soll. Zw setzen da ich furstlicher G. hertzog Adolffen diener were, vnd von S. F. G. so grosse furderung, gnad vnd guththadt, als von der ko. Mit. vnd F. G. hertzog Johansen meinen

gnedigsten vnd gnedigen heren empfangen hette, vnd mich also kegen S. F. G. hocheit vergreifen wurde, was wolten S. F. G. von mir anders als von einem losen, leichtfertigen, vndanckbaren menschen halten vnd sagen? Derwegen ich meines verhoffens in vngnad nicht konne billig gezogen werden. das ich meinen gnedigsten vnd gnedigen herrenn. die meine weinige person in dies capittel gepromouiret, wolte gern trew vnd danckbar sein, also einem erlichen man geburet. Eure herligkeit vnd gunsten sein auch eures herren diener vnd weidt hogere personen, als ich armer man nicht bin, ich stelle es zu cur selbst eigen bedencken, was ir hierinne thun wolten, da ir in meiner stadt weret. Fur meine geringschetzige person aber in diser sachen ruffe ich Gott zum zeugen, der wis hirinne mein intent vnd meinung zw sein, das alles ordentlich vnd vnuerweislig disem stift, thumbkirchen vnd capittel zw gedey vnd gutem zugehn muchte.

Vnd worum haben die kön. matt., furstliche gnaden vnd gantze landschafft dem capittel die ordinantz furgeschriben vnd gepubliciret, vnd iren hohen schweren eid deruff zuthun vns vfferlegt, da wir solchs nicht halten sollen oder mugen, non equidem cum iuramento ludendum, sicutj pueri ludunt cum astragulis. Deus non habebit insontem illum, non inpunitum relinquet, qui nomen Dei in vanum vsurpauerit. Nu erfordert die ordinantz personam qualificatam. Sol das nicht gehalten werden in solcher hochwichtigen sachen, so muste je billig die ordinantz vorerst von der hohen vbrigkeit vnd gantzen lantschafft, also stifter derselben, zugleich vnanimi consensu wider geendert werden. Non enim canonicorum, sed illorum est immutare ordinationem, quorum fuit condere, si alias pia maiorum instituta immutare licet et decet. Soll aber der bisschoff zu Schlesswig hinfurder keine qualificata persona sein vnd die ordinantz nicht mer gelten, so gun ichs disem herren gantz gerne, wofern wir vor erst vnser eiden vnd pflichten desfalls erlassen, vnd der hohen vbrigkeit consent, wo billig, vorher ginge, vnd dessen vorburgung geschehe, vt tempore ducis Friderici fecerunt regia Ma. & dux Johannes, de non abutendo.

Dennoch erbiete ich mich kegen meinem G. F. vnd heren zu aller vnderdenigen wilfarung vnd dinstbarkeit in allem dem, das meinem gewissen, ehren vnd pflichten nicht zuwider, vorseh mich

auch in vnderthenigkeit S. F. G. also ein gottesfurchtiger furst mir anders nicht anmuten sein werden.

Vnd weil ich mich dan meines einfeltigen bedenckens, dadurch ich zw dieser suspension bisher verursacht, vnd darneben auch meines vnderthenigen erbietens meinem G. F. vnd landeshern in allem muglichen zw wilfaren erklaret vnd erbotten, vnd vormercke, das S. F. G. keine lengere suspension ohne sunderlichen grossen vngnaden gestatten wollen, vnd ich mich dan zw e. herligkeit vnd gunsten also meinen grossgunstigen lieben herren vnd Mœcenaten alles guten getroste, als bitt ich gantz dienstlig vnd demutig, auch propter Deum, eure gunsten, in betrachtung meiner motiuen, mir hirinne euren guten vnd besten radt verleien vnd mittheilen wollen, wie ich mich doch hirinne vnuerweislig vnd am besten verhalten solle, vnd ob ich ohne verletzung meiner eide vnd gewissens dies vnterschreiben konne. Godt weis, das ich gern wolte vffrichtig vnd vnuerweislig handeln, vnd mich auch also verhalten, das ich beide einen gnedigsten konig vnd auch an meinen G. F. vnd hern hertzog Adolffen einen gnedigen herren haben muchte. Ich bitte mein einfalt besser zuuorstehen vnd zudeuten, als ichs furbringen konne.

Da es aber je anders nicht sein kan, soll oder mag, dan das ich nu mehr vnderschreiben musse, so mus ich armer vnderthan es Gott befelen, vnd habe alsdan dies fur mir, nach dem beide fursten, hertzog Johans vnd hertzog Adolff meine g. fursten vnd hern hirinne geconsentiret, vnd ein gantz thumbcapittel solchs vor lengst vber 6 jaren vnterschrieben vnd versiegelt, welchs dan volgents mein G. F. vnd her, hertzog Johans der elter, gnedichlich geconfirmiret, et ego quasi iunior in capitulo solus & vltimus iam resto, solusque id impedire nequeo, quia vnus resistentia nullius, iunior quoque per se sine voto est, vnd hiruber alle meine erhebliche motiuen vnd eingewandte excusationes auch langes vffhalten nichtes helffen mugen, sondren S. F. G. so steiff vnd ernstlich vff meine vnterschreibung drengen, vnd S. F. G. durch meiner missgonster felschlichs angeben sich midlerweill gegen mir oft vnd zu vihl zorn vnd vngnaden leichtlich bewegen lassen, das ich also rebus sic stantibus in steter gefahr alhie leben mus, mir auch etzlich mahl gefehrlich mit gefengknus vnd sonsten gedrauet, zu deme mir auch als einem

armen vnterthanen vnd geringen person kegenn meinem landess-
 fursten mich hirinne vffzulehnen fast vnmuglich vnd auch ver-
 geblich, weil ichs numehr alleine nicht wehren kan, sondren
 ohne mein vnterschreiben gleichwoll fur sich gehet was geschehen
 soll, vnd ich also in dieser sachen anders nichts beschaffen,
 sondren alleine mein selbst eigen euserst vorderb vnd vngeluck
 verursachen wurde, cogor tandem obsequi per metum, vt spero,
 qui cadit in virum constantem. S. F. G. mугens gegen Gott,
 der kon. Matt. vnd gantzen landschafft verantworten, das hir
 inne nicht ordentlich nach der ordinantzien verfahren wirt. Dar
 ich auch schir morgen von der kon. Matt. vnd der lantschafft
 dessfals zu rede gesetzt wurde, bitt ich eure e. vnnnd gunsten,
 mir . . dieser meiner eingewandten vnd gethanen protestation
 vnd entschuldigung alsedan wollen alweg gestendig sein.

I Randen: NB. Duo me mouent, qualificatio iuxta ordina-
 tionem et regiæ Ma. consensus.

Udvendig Paategning: Vrsachen vnd motiuen worumb E.
 Heithman die election Friderici, Adolphi ducis Schlesv. et Hol-
 satiaë &c. filii, nicht hat vnderschreiben duruen oder mугen.
 An die ernuesten vnd erbaren Hans Blome vnd Caspar Hoier.

Udkast i Gehejmarkivet.

7.

*Tvende Aktstykker angaaende at en Lægmand havde uddelt
 Nadveren i Havtoft Kirke. 1566.*

a.

Durchluchtige hochgeborne gnediger Landesfurste vnd here,
 Jwen F. G. sind mine gehorsame vnderdenige vnd bereitwillige
 denste stedes voran bereitt. Gnediger here, hir mitt kan ick
 Jwen F. G. in aller vnderdenicheit klagende nicht vmegaen, dat
 ick arme vnd elende olde bedagede man van minem Pastor
 vnd Selsorger etlicher maten vorforet vnd vorschundet sy ge-
 worden, also dat ick neffenst eme vp sin erforderen, dewile he
 wat swecklick gewesen, dat hillige vnd hochwerdige Sacramente
 vihthodelende my vnderstanden, este ick nu wol van velen des-
 falss vordacht vnd tho gemeten, alss schulde ick sodan misbruck
 wetentlick vnd wreuentlick gedan hebben. Edt heff ouerst de

erwerdige vnd hochgelerde Docter Paulus van Eitzen Superintendentens wo gelichesfals dat gantze Consistorium mi desfals gefriet vnd entschuldiget, vormoge erer schin vnd bewis, also denne G. F. vnd here de erbar Bartram van Aneuelde, Amptman vp Flensborch, nachdeme ick arme man vnder der konincklick Maiestat im lehene Flensborch geseten, solches erfahren, wil he mit des gemelten Superintendenten vnd Capittels afsage, dewile de dadt tho twen tyden geschen, sick nicht gesedigen laten, sunder is des entlicken willenss, dat he mi arme man van huse edder haue, edder ock sust suare broke van mi tho hebben bedacht is, darmit ick arme man in dusser sake vth wisinge der afgesprakenen sententie michte gefriet bliuen. Dem na gelanget ahn Jwer F. G. mine vnderdenige denstlick vnd hoch flitige bit, Jwer F. G. willen my arme man so gnedich erschienen vnd by dem erbaren Bartram van Aneuelde de gnedige vorscheung (sic) doen, vnd my arme man ahn Bartram ein gnedige vorschrift mitd delen, dar mitd he, dewile de sake in J. F. G. karke sick tho gedragen, vnd van den Consistorialen tho rechte afgesecht, vnd ick desfals gefriet worden bin, sick besedigen laten, edder wo nicht dat de sake bet vp den negesten recht vnd landach mochte vorschauen bliuen, vnd dat ick arme man an ferner fare by minem arme wiue, hus vnd haue sin vnd bliuen moge, neffnst vnderdeniger bitt, Jwer F. G. wollen doch de afgesprakene sententie dorch lesen, vp dat J. F. G. de sake recht vornemen mogen, vnbesueret sin, mi arme man so gnedich erschienen, vnd ein gnedige vorschrift an Bartram meddelen, dat wert der almechtige vnd ewige Godt, de eine vorgelder vnd beloner aller woldatt ock erkenner aller bedroueden herten, vnuorgulden nicht laten, vnd ick arme elende olde man sy des vmb J. F. G. mit liue, gude vnd blode, na alle minem vormoge thovordenen in aller vnderdenicheit bereit vnd willich, des erkenne de almechtige Godt, de ick J. F. G. hirmit troulich beneue.

J. F. G. vnderdenige gehorsame

vnd willige vndersate

Jes Schroder tho Holm.

Udskrift: DEM Durchluchtigen hochgebornen fursten vnd heren, heren Adolffen Eruen tho Norwegen, hertoch tho Sleswick-Holsten Stormaren vnd der Ditmarschen, Graffen tho Olden-

borch vud Delmenhorst, minem gnedigen Landesforsten vnd herren vnderdenichlick.

b.

Witlich vnd apenbar si alle denn jennenn, so dith jegenwerdige Carspellwinde senn, horenn effte lesenn, se sin gestlich edder weltlich, dath nha Christi vnser leuenn herenn vnd salickmakers geborth xv^c vnd darnha in dem lxxj jar am ersten sondege nha Ostern vor den gantzen gemenen carspelludenn tho Hauetoft kercken gehorich up gemeltem kerckhaue nha der predige gottlikes wordes, erschienen de achtbarenn vnd vornehmenn Jes Bornsenn. Hardsfageth in Vggelharde, Jurgenn, Vageth tho Rúdekloster, vnd Clawes Wendth, Amptschriuer tho Flensborch, vnd in nhamen ock uth hete vnd beuel des ernstfestenn vnd erbarenn Barthram van Aneuelde, Kon. Mat. tho Dennemarck Radt, Amptman tho Flensborch, de gantzen gemenen Carspelludeolt vnd iunck offentlig wu de warheit tho bekennen fruntlich geuorderth vnd gebeden, also der gestalt, wath ehn bewust wher vnd se gesenn haddenn, wo offth vnd vakenn Jes Schroder tho Holme als kercksware darsuluesth hadde der gemene dess suluigenn Carspell dath Sacramente den waren lif Jesu Christi geueenn vnd vorreketh. Darup de gantzen gemenen Carspellude darsuluest eindrechtich offentlig bekanth, betuget vnd gesecht, dath se sulck tho twemalenn van gedachtenn Jes Schroder gesenn, dath he denn warenn lif Jesu Christi der gemene vorreketh, also nomlich vnd erstlich up denn hillige osterdach Anno 64. Thom anderen mall up den osterdach Anno 65. Sulckes wolden se gestendich sinn, wen vnd wor idth nodich, wo ock gedachte Jes Schroder suluesth nicht anders konde seggenn, sunder sulckes wolgestendich where, vp sulcke gemelte tuchenisse der gantzen gemenen Carspellude, de up gemelten Jes Bornsenn, Jurgenn Vaget vnd Clawes Wend van wegen des ehrgemelten Barthram van Aleuelde ein Carspellwinde begerth vnd gebeden, worup den disse nhageschreuen achte frame erlike vnberuchige Carspellude vthgenometh also mith namen Jep Jessen tho Høstorp, Jes Negelsen darsuluest, Clawes Gammell tho Tarsbalge, Peter Lassen tho Wisebul, Hans Carstens tho Loite, Jes Hermess tho Bonsbull, Marquarth Hansen tho Klapholt vnd Jep Hansen tho Hauetoft. De suluigen, nha dem se sick tho besprekende

uthgegann vnd nha ehrenn beraden mode wedder binnen quemen, bi ehrenn, waren worden, truwen vnd guden gelouenn bewindeden vnd betugedenn, dath se sulcke getuchenisse vnd thostanth, wo bauen gemelt, also van den gedachtenn gemenenn Carspelluden angehoreth vnd geshenn hebbenn. Tho orkundth vnd mber be-krefflinge der warheit hebbe wj gantzæn gemenen Carspellude vnser Carspels ingesegell hir vnden wetenlich laten druckenn. Gegeuen, geschen vnd geschreuen ahm jare vnd dage wo bauen gemelth.

Orig. i Gemeensch. Arch. VII, 29 d. og f. I Seglet ses: Jomfru Marie med Barnet, med Omskrift: HAWETOFT KERKEN S.

5.

Om Slesvig Stift efter Hertug Adolfs Død 1586.

Kun nødig havde Kong Frederik II erkjendt Hertug Adolf som Administrator over Slesvig Stift, men Valget af hans Søn Frederik som Koadjutor havde Kongen aldrig villet samtykke i, og de Forhandlinger, som derom vare førte i Odense 1579, havde ikke bragt nogen Afgjørelse. Da Adolf døde den 1ste Oktober 1586, betragtede Kongen sig derfor som Stiftets rette Herre, og udstedte, saasnart han havde modtaget Budskabet om Hertugens Død, Befaling til Kansler Niels Kaas, Statholder Henrik Rantzov og tvende andre Adelsmænd om at begive sig til Slesvig for indtil videre at tage Stiftet i Besiddelse i Kongens Navn¹). I et Brev, Kongen senere udstedte i Haderslev den 20de December s. A., gjør han vitterligt, at han som Stiftets øverste Patron efter den Magt og den Pligt, som Patronatsretten skjænkede ham, havde besluttet atter at bringe Stiftet i den Form, som Kirkeordinansen anviste, til hvilken Ende han havde indkaldt Domherrerne til Haderslev og forhandlet med dem. Forat Biskoppen og Kannikerne bedre kunde varetage deres Studier og Kald, vilde han befri dem for Bestyrelsen af Stiftsgodset, og forat de forfaldne Bygninger

¹) Se Tillæg, Nr. 1.

maatte blive istandsatte, vilde han indtil videre tage Godset til sig, indtil alt atter var bragt i god Orden, det bortkomne atter erhvervet tilbage, og alt sat i den rette Stand til Kirkernes og Skolernes Bedste. Hvad der i Henhold til Kirkeordinansen tilkom Biskoppen og Domherrerne, skulde blive dem betalt. Kapitlet forpligtede sig fra sin Side til ikke at skride til Valg af nogen Biskop eller Amtmand uden Kongens Raad¹⁾. — Det er rimeligt, at idetmindste en Del af Kannikerne ikke have været ilde tilfreds med Forandringen, da det var i frisk Minde, hvorlidet Hertug Adolf havde agtet deres Privilegier. Til Amtmand paa Svavsted satte Kongen sin Raad, Clavs v. Ahlefeld til Gelting, og da denne indberettede, at der paa Slottet fandtes nogle Kister med gamle Brevskaber, Stiftet angaaende, befalede Kongen d. 15de Sept. 1587 Domkapitlet at udnævne tvende af sin Midte til i Forening med Amtmanden og en Notarius at optage en Registrant over Brevene, og lade de beskadigede afskrive. Dette er Oprindelsen til den saakaldte Svavstedbog, der indeholder korte Uddrag af de Dokumenter, som dengang fandtes i Stiftsarkivet²⁾. Nogen «Biskop eller Superintendent» blev ikke valgt, da Povl v. Eitzen erkjendtes som saadan for hele Stiftets vedkommende, saalænge han levede († 25de Febr. 1598). Efter hans Død søgte den daværende gottorpske Hertug Johan Adolf at faa sin Generalprovst og Hofpræst M. Jacob Fabricius anerkjendt som Superintendent i hele Stiftet³⁾, men da det ikke vilde lykkes, beskikkede han for sit eget Vedkommeude den 16de August 1600 bemeldte Fabricius til Superintendent i alle de gottorpske Lande⁴⁾. En almindelig Superintendent for

¹⁾ Waitz, Urkunden II, 35—6.

²⁾ Noodt, Beiträge. II, 366—7. Svavstedbogen er trykt i 4de Bind af Westphalens Monumenta inedita.

³⁾ Hertug Johan Adolfs Brev (dat. 18de Sept. 1598) til Christoffer Valkendorf om at virke hos Kong Christian IV til denne Plans Fremme, findes nedenfor som Tillæg Nr. 2.

⁴⁾ I Hertugens Brev herom findes følgende Ytringer: «Nachdem des

den kongelige Andel af Slesvig og Holsten beskikkedes først i Aaret 1636, og det blev den bekjendte D. Stephan Klotz. Da han fik Navn af Generalsuperintendent, antog den gottorpske Superintendent ogsaa denne Titel¹⁾.

Efter Kong Frederik II's Død (4de April 1588) udspandt der sig vidtløftige Forhandlinger angaaende Stiftets Stilling og Bispevalget. Disse Forhandlinger vare udelukkende af politisk Natur, vi kunne derfor her indskrænke os til en kort Omtale af dem. Det danske Regjeringsraad, der herskede i Christian IV's Mindreaarighed, søgte med Kraft at hævde, at Slesvig Stift var nøje knyttet til den danske Krone, idet man gjorde gjældende, at de Rettigheder, som Ærkebisen af Lund i sin Tid havde haft, ved Reformationen vare gaaede over til Kongen. Paa en Landdag i Flensborg i Maj 1590 forsøgte man under meklenborgsk og hessisk Mægling at komme til Enighed, men det lykkedes ikke. Den gottorpske Hertug saa meget nødig, at Kongen var i Besiddelse af det faste Slot Svavsted, der laa midt i de gottorpske Lande, han foreslog derfor, at man skulde dele Stiftsgodset og tilbød at give Løgumkloster for Svavsted. Men et saadant Bytte vare de danske Raader ikke tilfredse med. Hvorfor dele, hvad man havde helt og mente at have med Rette! Summen af Paastandene fra dansk Side var (efter det hessiske Sendebuds maaske mindre korrekte Beretning til sit Hof): den danske Kong Svend havde grundet Slesvig Stift og senere forandret det øvrige Sønderjylland til et Hertugdømme; saaledes havde der været

Superintendenten Amt unserer Fürstenthumbe vud Lande unlängst erlediget und aber dasselbe bis anhero aus sonderlichen Ursachen nicht wiederumb besetzt werden können, dass wir deswegen dem ehrwürdigen und hochgelehrten unsern Hofprediger Generalprobsten Jacobo Fabricio in Gnaden committirt und anbefohlen in solcher sedis vacantia des Superintendenten vices in unserm Antheil dieser Fürstenthumbe zu verwalten* (Slesvigske Prov. Efterretn. IV, 561).

¹⁾ Samml. von den wicht. Abhandl. in den Schlesw. Holst. Anzeigen. III, 516. 543. Jfr. Schlesw. Holst. Gemeinschaftl. Verordn. S. 613-4. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 133.

to Fyrstendømmer i Landet, et gejstligt og et verdsligt; det sidste var 1326 kommet i Hertugernes Hænder, det første var blevet ved Danmark. Fra gottorpsk Side paa-stodes: Bispedømmet var stiftet af Kejser Otto, det var intet særegent Fyrstendømme, men et Len af Hertugdømmet, dets Privilegier vare stadfæstede af Hertugerne, som Bisperne havde hyldet, ligesom de ogsaa havde svaret dem Landskat og andre Paalæg og ydet dem Krigsfølge. — Enden blev denne Gang, at Stridsspørgsmaalets Afgjørelse blev udsat, indtil Christian IV blev myndig. Imidlertid skulde hver Part indgive en skriftlig Fremstilling af Sagen. Svavsted Slot (»Stiftshuset«) blev fremdeles i Kongens eller om man vil det danske Regjeringsraads Hænder, skjønt Hertug Filip ikke vilde anerkjende Berettigelsen¹⁾. Den 1ste September 1593 stadfæstede Christian IV det slesvigske Domkapitels Privilegier, idet den i Aaret 1542 med Landstændernes Samtykke oprettede Kirkeordinans udtrykkelig fremhævedes²⁾. Derimod fratog Hertug Johan Adolf ved en Forordning af 6te Juni 1595 Domkapitlet Retten til som Konsistorium at dømme i Ægteskabssager fra den gottorpske Landsdel, og overgav denne Ret til sin Generalprovst M. Jacob Fabricius og Sognepræsten ved Slesvigs Domkirke M. Martin Pleccius³⁾. En af de sidste Rester af Domkapitlets tidligere kirkelige Betydning gik saaledes tildels tabt.

Efterat Christian IV var bleven myndig (1596) indtraadte indtil videre ingen Forandring i Stiftets Stilling, men i

¹⁾ Waitz, Urkunden. II, 37—39. Noodt, Beiträge. II, 368—78. Den fyrstelig gottorpske Relation og summariske Betænkning over det, som i Sagen angaaende Højhedsretten over Slesvig Stift er forhandlet Anno 1590 i Maj, og hvorpaa Sagen for Tiden beror, findes i Gemeinsh. Arch. V, 7 a. Efter en udførlig historisk Deduction sluttes, at Kongen har til Stiftet Jus superioris sive directi domini, medens Hertugerne have Højheden.

²⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. III, 522—3.

³⁾ Lackmann, Einleitung. II, 101—2.

Aaret 1602 lod Kongen sin Broder, Hertug Ulrik, udvælge til Biskop af Slesvig og overdrog ham Nydelsen af Stiftsgodsets Indtægter, for paa den Maade at affinde sig med hans Arveret og forat undgaa en Deling af den kongelige Del af Hertugdømmerne. Overhøjheden over Stiftet fastholdt Christian IV imidlertid ligefuldt med stor Bestemthed og vilde paa ingen Maade indrømme Hertugen af Gottorp noget Kompatronat¹). — Hvad Biskop Ulrik angaar, da var han født paa Koldinghus den 30te December 1578. Han fik ligesom Broderen Christian en omhyggelig Opdragelse. Den 28de December 1584 beskikkedes den hidtilværende Rektor i Roskilde, Mester Povl Pedersen, til hans Tugtemester i Sorø. Med denne Lærer og med Adelsmanden Karl Bryske som Hovmester drog den 10aarige Prinds 1588 til fremmede Højskoler og erhvervede sig Færdighed i forskellige Sprog²). Aaret efter at han var bleven Biskop i Slesvig blev han ogsaa Administrator af Stiftet Schwerin. Den 27de Marts 1624 døde han ugift i Bützow. Han var den sidste Mand, der før vore Dage bar Navn af Biskop af Slesvig.

De Forhandlinger, som 1618 paany vare indledede mellem Kongen og den gottorpske Hertug om en Overenskomst med Hensyn til Stiftsgodset, førte ligesaa lidt dengang til noget Resultat, som da de fornyedes efter Hertug Ulriks Død³). Den danske Konge blev i Besiddelse af »Amtet

¹) Herom vidner en Række Breve fra Christian IV til Kapitlet i Slesvig, til Statholderen Gert Rantzov o. a. angaaende Kapitlets og Stiftets Anliggender, meddelte af Noodt, Beiträge. II, 471 ff.

²) Sjæl. Registre 12, 372. Ny kirkehist. Saml. III, 485. Hist. Tidsskr. III, 59. Nye Danske Mag. IV, 162—7.

³) Waitz, Schlesw. Holsteins Geschichte. II, 456—7. I Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 2939. 4 findes en Del Dokumenter vedkommende Striden om Stiftsgodset 1618—32. Der var efter Biskop Ulriks Død Tale om et Mageskifte, hvorved Hertugen af Gottorp skulde have Svavsted Amt mod at afstaa Aabenraa Amt til Kongen, og der var udnævnt Kommissærer til at undersøge Værdien af disse to Amter; men der blev dog ikke noget af Mageskiftet (et Brev herom, dat. Apenrade 27de Novbr. 1624, fra den hertugelige Embedsmand

Svavsted«, som Stiftsgodset nu almindelig kaldtes, indtil den ulykkelige Fred i Roskilde, da Hertugen af Gottorp for en længere Tid fik det i sin Magt. Domkapitlet, hvis Præbender alt i lang Tid havde været Forleninger saagodt-som uden al kirkelig Betydning, og med faa Undtagelser udelukkende gaves til Adelsmænd og Hofembedsmænd, kom nu ogsaa til at staa under den gottorpske Hertug. Ved et Forlig, som afsluttedes 1661, blev dog Besættelsen af de halve Pladser i Domkapitlet forbeholdt den danske Konge, som strax sækulariserede de fire Pladser, som vare ham tilfaldne; Hertugen lod de daværende Domherrer beholde Præbenderne, saalænge de levede, hvorpaa ogsaa han inddrog de ham tilfaldne Pladser. H. N. A. Jensen har holdt følgende Ligtale over det hensøvede, »ærværdige« Domkapitel: »Saaledes ophørte da ubegrædt et Institut, som i sine første Tider vistnok havde været til stor Nytte for vort Lands Kirke, som paany organiseret efter Reformationen i from og forstandig Aand kunde være blevet til endnu større Nytte, naar denne Organisation havde været af større Varighed, men som overvældet af de materielle Interessers Herredømme, og ikke uden sine egne Medlemmers Skyld, havde fjernet sig mere og mere fra sin Bestemmelse og tilsidst var blevet fuldkommen unyttigt. Det er forgaaet og forglemt, og kun Domkirkens, Domskolens og de forhenværende Domkapitelsgodsers Navne og Forhold have endnu bevaret nogle svage Spor af dets tidligere Tilværelse«²⁾).

Til Slutning endnu tvende hidtil utrykte Breve, som ere paaberaabte i det foregaaende.

Ægidius von der Lancken til den danske Rigsraad Albert Skeel findes i Geh.-Ark., Aflev. fra Justitsminist. Sk. 9 P. 125).

¹⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. IV, 465. Becker, Saml. til Frederik III's Hist. I, 225. Jensen i Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogth. Schleswig u. Holstein. III, 483.

1.

*Niels Kaass, Cantzeler, fch Breff thett Stifft Slessuig an-
rørendis, vt sequitur.*

Frederich etc. Wor synderlig gunst thilforn. Wiider, att [eptherdj wij] komme wdj forfaring, att Gud almechtigste schall hæffue kaldett hogborne Første Hertug Adolff, Hertug thill Slessuig, Holsten etc., salig och hoglofflig Ehukommelsse, och eptherdj thett Stifft Slessuig, som wij hannum hans Liiffsthiid hæffue vndt och forleentt, epther hans Afgang er erledigit och Oss och Kronen hiemfalden, tha wille wij ether samt Oss elsk^e Hendrich Rantzow, Städholder vdj wore Førsteudomme Slessuig och Holsten, Hendrich Below och Peder Rantzow, wore mend och raad, thilbethroett, befallitt och thilforordnitt hæffue att schulle mett thett første forsamblis, och siiden samtlich begiffue ether thill Slessuig, och ther epther wor endelig allfuorlig meening Capittelitt thersammestetz foreholde, och j andre maade wor wilge forretthe och eptherkomme, epther wor obne Commission, som wij ether her hoest thilschicke. Thi bede wij ether och begere, attj strax mett thett første thilschriffue the andre for^{ae} wore Raad och godemend, och mett thennum beraume thiid och stedt wforømmeligen att forsamblis, och ther epther ether thill Slessuig att begiffue, berørde wor Commission och befalling att eptherkomme. Ther mett scher oss synderligen thill wilge, etc. Actum Giedtzgaardt x Octobris Aar etc. 86.

Vdi liige maade sich Hendrich Below saadant et Breff, mutandis mutatis.

Sjælandske Tegnelser XVI, 87—88. (Kommissoriet findes ikke der indført).

2.

*Brev fra Hertug Johan Adolf af Gottorp til Rigshofmester
Christoffer Valkendorf, om at hans Generalprovst og Hof-
præst M. Jakob Fabricius maatte blive anerkjendt som Super-
intendent efter D. Povl v. Eitzen.*

Von Gottes gnaden Johan Adolff, erwelther Bischoff zu Lu-
beck, Erbe zu Norwegen, Herzog zu Schlesewieg Holstein etc.

Vnsern gunstigen grus vnd geneigten willen zuuorn. Edler
besonder lieber. Nachdeme der erwürdiger vndd hochgelarter

vnser lieber getrewer Er Paulus von Eitzen, der heiligen schrift Doctor vnnd dieser Furstenthumb Superintendentens, vnlangst verstorben, vnnd dan die hohe notturfft erfordert, das bei diesen gefehrlichen vnnd geschwinden leufften, da sich allerhand Ketzereyen vnd spaltungen in der Lehre zutragen, des Superintendenten Ambt in diesen furstenthumben mit einer duchtigen qualificirten Persone wiederumb bestellet werde: So haben die kon. Wurde zu Dennemarcken etc. vnsern freundlichen geliebten herrn vettern, schwagern, brudern vndt gefattern wir schriftlich ersuchet, Se. Kon. Wurde freundlich bewilligen wolten, dass der erwürdiger vnd hochgelarter vnser Generalprobst, Hoffprediger vnnd lieber getrewer Err Jacobus Fabricius, welcher ein sehr gelarter, gottesfurchtiger, hochbegabter vnd friedfertiger Man, zu solchem uacirenden Superintendenten Ambte wiederumb verordnet vnd angenommen werden möchte. Inmassen ihr aus vnserm an Se. Konn. Wurden gethanem schreiben ferner vernemen werden.

Weill wir dan wissen, das ihr nicht alleine hirinne viel guts thun vnd schaffen könnet, besondern auch dar zu, weill es zu befurderung der Ehre Gottes gemeinet, gantz wol geneigt sein werdet: So gesinnen wir hiemit an euch gunstiglich, Ihr wollet ein guter Befurderer sein, damit bei hochstgedachter Konn. Wurden vnser suchen stat finden, vnnd Se. Kon. W. vetterlich bewilligen mugte, dass obgemelter vnser hoffprediger zu dem uacirenden Superintendenten Ambte verordnet vnd angenommen werde. Solches gereicht vns zu dancknemigen gefallen. Vnndt wir seindts mit allem gunstigen guten willen, darzu wir euch wol zugehan pleiben, hinwieder zuerkennen geneigt. Datum auff vnserm Schlosse Gotorff den 18. Septembris Anno 1598.

J. Adolff.

Udskrift: Dem edlen vnserm besondern lieben Christoffer Walkendorff, Könn. Dennemarckischem Reichs Hoffmeistern, vff Glorup Erbgessenn.

Paategnet: Köpenhaffn 30 Sept. 1598.

Orig. i Geh.-Ark., Danske Selsk. Samlinger.

Smaastykker.

XVI.

Et Par Smaabemærkninger om de sidste Bisper og Provster i Børglum før Reformationen.

Af Adjunkt A. Heise.

I Ny kirkeh. Samlinger, IV, 465 ff. har Udgiveren, Dr. Rørdam, givet en Skildring af Forholdene ved Børglum Kloster i Reformationstiden, hvorved det er lykkedes at faa et klarere Indblik i flere hidtil dunkle Forhold. Navnlig har Dr. Rørdam paavist, at den Efterretning, som findes hos Münter (Ref. Hist. II, 100) og efter ham hos Daugaard, at Klostreet alt 1532 var blevet en adelig Forlening, grunder sig paa en Misforstaaelse, idet et meddelt Kongebrev fra 1532 (S. 469) viser, at Børglum Bispedom dette Aar blev lovet til en Niels Rosenkrands efter den dalevende Biskop Stygge Krumpens Død og Afgang. Denne Mand antager Dr. Rørdam for at være den samme som Hr. Niels Eriksen Rosenkrands, Søn af Erik Styggesen til Mattrup og Kirsten Nielsdatter Skram. Men ved nærmere Betragtning af Sagen synes det rigtignok, som om ogsaa denne nye »Bisp« — paa en Maade den 3die paa den Tid, da den gamle Niels Stygge endnu levede, — maa »gaa ud af Sagaen«. — Sagen synes nemlig at forholde sig paa følgende Maade: Münters (og Daugaards) Efterretning, at »Niels Stygge Rosenkrands« fik Løfte om Forleningen af Børglum Kloster, grunder sig paa en Misforstaaelse af

en kort Yttring hos Hvitfeld (S. 1391 fol.): »Samme Aar (o: 1532) fik Hr. Niels Stygge Rosenkrands Bevilling paa Børglum efter Biskop Stygges Død«. Men dette er netop den gamle Bisp Niels Stygges fulde Navn. Hermed stemmer ogsaa det anførte Kongebrev af 1532 fuldstændig. Brevet er skrevet til »Hr Niels Rosenkrands, Biskop til Børglum«; saaledes vilde man vel neppe betegne en Mand, der var saa langt fra endnu at være Bisp i Børglum, at to endnu levende Besiddere først skulde dø eller resignere. Og hvad loves ham saa i Brevet? »At han da (efter Stygge Krumpens Død og Afgang) maa og skal **igjen** strax til sig ubehindret annamme Burglom Bispedom med al sin Rettighed at have, nyde og beholde sin Livstid«. Det kan man da neppe finde paa at love en vordende Bisp, men kun en Mand, der alt er, eller rettere sagt, har været i Besiddelse af et Embede. — Det kan ganske vist synes forunderligt, at den gamle Niels Stygge, som vel da maatte være over de 70, siden han alt 1487 skriver sig »electus confirmatus til Børglum«¹⁾, paa Gravens Rand († 1533) sikkrer sig for det lidet sandsynlige Tilfælde, at han skulde overleve den yngre Stygge Krumpen. Men dels kan der jo have været særlige, os nu ubekjendte Forhold, som gjorde det mindre usandsynligt i det Øjeblik, som Sygdom eller Lignende; dels udmærker dette værdige Par sig jo netop hele Tiden igjennem ved den Iver, hvormed de søge at sikke sig for det Tilfælde, at den ene af dem skulde dø (se de i N. k. Sml. anførte Breve), at ikke det mindste timelige Gods skal undslippe deres gridske Hænder. Det stemmer saa godt overens med hele denne uhyggelige Persons tidligere Færd, at det ikke synes saa utroligt, at han har forsøgt paa endnu engang at komme i den »ubestridte« Besiddelse af Bispemagten og Bispegodset, for ikke at tale om den Ubehagelighed maaske at faa en ny Bisp til at holde Øje med sig, naar den velvillige Stygge

¹⁾ Aktstykket hos Allen, De tre nord. Rigers Hist. II, S. 573.

Krumpen muligvis døde. Thi hvor fortroligt Forholdet end hele Tiden igjennem lader til at have været mellem de to Bisper, er Niels Stygges Udnævnelse til Provst i Børglum dog faktisk en Slags Afsættelse eller Resignation. Fra den Tid af er det altid Stygge Krumpen, der træder frem som den egentlige Bisp. Niels Stygge beholder nok sin Plads i Rigsraadet, men taber sig i Massen af de andre Raader. 1524, da alle Bisperne paa Kirkens Vegne bevillige Kongen Pengehjælp, nævnes for Vendsyssel kun Stygge Krumpen, ikke tillige Niels Stygge (ligesaa lidt som den gamle Niels Claussen i Aars, der var i en lignende Stilling)¹⁾; ligesaa lidt 1525 og 28, da der er Tale om Rustninger mod Christian den Anden²⁾. 1527 er det atter Stygge Krumpen, som i Forening med de øvrige jydske Bisper skrive efter Dr. Eck³⁾. Kort sagt, Niels Stygge træder kun frem som Privatmand eller simpel Rigsraad, som naar han f. Ex. 1525 i Forening med de andre jydske Bisper og nogle verdslige Raader giver en Pengehjælp til en Gudstjeneste «til Hellig Trefoldighed udi Viborg»⁴⁾.

Hvorfor den gamle Bisp netop 1532 har kunnet opnaa en saa besynderlig kgl. Gunst, atter at faa Udsigt til at komme i Besiddelse af en Myndighed, han alt 1519 eller 20 havde mistet paa Grund af sin uværdige Færd, vide vi ikke; men formodentlig har vel Christian den Andens Tog til Norge, som nødte de gamle Oprørsfæller, Kongen og de børglumske Herrer, til at slutte sig nøjere sammen, gjort Kongen villigere til at gaa ind paa Forlangendet. Det er i den Henseende nok værdt at lægge Mærke til, at Kongebrevet netop er udstædt omtrent samtidigt (4de Søndag efter Paaske) med Stygge Krumpens i N. k. Saml. S. 471 anførte Afslag til Christian d. Anden (25de April). Den ene Villighed var jo den anden værd, saa meget mere

¹⁾ N. Dske Mag. V, 21.

²⁾ N. Dske Mag, V, 95. 302.

³⁾ Pontopp. Ann. II, 810.

⁴⁾ N. Dske Mag. V, 50.

som Kongen snildt benyttede sig af Lejligheden til med det Samme at sikre sig Besættelsen af Bispedømmet, hvis den gamle skulde dø (s. Slutn. af Brevet), i god Samklang med sin Fremgangsmaade ved tidligere Lejligheder.

I denne Henseende faa de i N. k. Saml. IV, 468 og 69 aftrykte Breve om Børglum stor historisk Betydning. Naar man nemlig lægger Mærke til de forskjellige Tidspunkter, de ere udstedte, give de et nyt interessant Bevis paa den gradvise Bestræbelse fra Frederik den 1stes Side efter at drage Kirkens Styrelse over til sig. Christian den Andens Brev af 22de April 1520 er et Præsentationsbrev til Paven om at give Børglum Provsti til Bisp Niels Stygge istedetfor den tidligere Indehaver, Dr. Antonius Fyrstenberg; at Paven imidlertid ikke vilde uden videre gaa ind paa Sagen, at Niels Stygge idetmindste ikke 1523 endnu havde faaet pavelig Bekræftelse, vide vi med Vished¹⁾. Endnu 1525 er Frederik d. Førstes Stilling den samme; han giver Stygge Krumpen Løfte paa Provstiet efter Niels Stygge, med Tilføjende, at han »strax« efter N. Stygges Død eller Resignation vil give Bisp Stygge »og ingen Anden« vor Præsents og Forskrift til den hellige Fader Paven, og troligen i alle Maader tilhjelpe, at han det fange og beholde skal uden Trætte«. Er det ikke, som om Antonius Fyrstenberg endnu stod truende i Baggrunden? Men til Paven tager Kongen dog endnu Hensyn. — Brevet er udstedt Onsdagen efter St. Hans Halshuggelses Dag (30te Avg.), altsaa da Kongen var i Kbhvn. i Anledning af Herredagen; Forholdet til Christian d. Anden var da truende, Forhandlingerne paa Herredagen havde netop næsten udelukkende drejet sig om Rustninger og Forholdsregler mod Christian d. Andens Tilhængere²⁾, hvorved desuden ny »Tynge og Besværing« var paalagt Adel og Gejst-

¹⁾ Pavens Stævning af de 2 Bisper og Kongens Brev til Paven, Pontopp. Ann. II, 785.

²⁾ N. Dske Mag V, 93 ff.

lighed, saa at Kongen, Adlen og Gejstligheden, navnlig naturligvis de gamle børglumske »Oprørere«, maatte slutte sig sammen, — det eneste Baand, der kunde holde dem sammen! Ganske anderledes staaer Sagen derimod næste Aar, da Niels Stygge benytter sig af Kongens Nærværelse i Aalborg til at faa Christian d. Andens Forleningsbrev af April 1520 bekræftet. Det viser sig strax, at et af de Punkter, som ikke længere findes i Brevet, netop er Henvendelsen til Paven, hvad enten nu N. Stygge virkelig har faaet den pavelige Confirmation tidligere, eller, hvad der synes rimeligere, ikke har faaet den, og netop derfor nu søger forøget Sikkerhed fra Kongens Side. Dette Kongebrev er udstedt i Aalborg die beati Severini episcopi (23de Octb.) 1526, altsaa samme Dag, som det bekjendte Beskjærmelsesbrev for Tausen¹⁾! Fra Aalborg drog Kongen et Par Dage efter gennem Jyllands Kjøbstæder til Herredagen i Odense, Decbr. 1526. Her var det, at han fremkom med og gennemførte sit bekjendte Forslag, at søge »Confirmats« indenrigs og ikke »at sende Guld eller Penge af Riget til Rom eller andetsteds enten paa Bispedømme, Prælatdømme eller andre gejstlige Len«²⁾. Det er ligesom Kongen alt havde disse Forslag i Tanke, da han bekræftede Christian d. Andens Brev »med visse Undtagelser«. — Nu kunde den gamle Hr. Niels Stygge ellers sidde ganske tryk paa sit Herresæde i Børglum som dets »rige« Provst, som ogsaa Peder Smed i sin Samtale med Adser Bonde giver en Snært³⁾, saa meget mere, som han alt af Christian d. Anden havde sikret sig og nu faaet fornyet Bekræftelse paa »ej at besværes med Tjeneste eller Tyng«, en Bestemmelse, som ogsaa synes overholdt; i det Mindste findes Børglum Kloster ikke udtrykkelig anført paa Listen

¹⁾ Ann. f. nord. Oldk. 1847, S. 120.

²⁾ Stadfæstelsesbrevet til Rønno, 1529, Pal. Müller: Herred. i Odense 1526 og 27. S. 293.

³⁾ Kirkehist. Saml. II, 363.

over det Mandskab, Adlen og Prælaterne stillede 1525¹⁾. — (At Stygge Krumpen 1525 havde maattet modtage Løftet om Forleningen med udtrykkelig Udeladelse af denne Frihed²⁾), har maaske ogsaa kunnet bevæge Niels Stygge til at faa sit Brev bekræftet paany).

Den Stilling, Kongen saaledes synes at have indtaget alt i Efteraaret 1526, og som han skaffede Gyldighed paa Odense-Herredag, gjenfinde vi atter i det sidste Børglumske Brev 1532 til Hr. Niels Stygge Rosenkrands, hvor han slet og ret giver Bispedømmet tilbage af egen Magtfuldkommenhed og sikkrer sig, at den gamle Bisp ikke resignerer »uden K. Ms. eller H. N. efter kommendes Konninger udi Danmarks Samtykke«. Det var det samme, Kongen havde sikkreret sig ved Jens Beldenaks Overdragelse af Bispestolen til Knud Gyldenstjerne 1527³⁾, ved det kgl. Stadfæstelsesbrev for Rønnev 1529, ved Anders Gyldenstjernes Udnævnelse til Degnedømmet i Roskilde 1527, hvor det ligefrem forbødes at rejse til Paven for at søge Confirmation⁴⁾, ja i Grunden allermost, da han i August 1526 med de verdslige Rigsraader hævdede Aage Sparres Plads paa Erkesædet mod den af Paven confirmerede Skodborg og opstillede sig selv og Rigsraadet som Dommer over det stridige Erkebispevalg⁵⁾.

Til Slutning skal jeg kun for Fuldstændigheds Skyld gjøre opmærksom paa endnu en kortvarig Lensbesidder af Børglum Kloster paa denne Tid. Da Skipper Klement kom til Jylland 1534, blev Bisp Stygge Krumpens Gaarde i Vendsyssel brændte, Sejlstrup, Voergaard og Birkelse. Børglum selv blev givet i Forlening til en Adelsmand Jens Marqvardsen⁶⁾. — »Hvor Elsebet er bleven af, har jeg

¹⁾ N. Dske Mag. V, 51. 53.

²⁾ N. k. Saml. IV, 468.

³⁾ Münster., Ref. Hist. I, 538. 541.

⁴⁾ Pont. Ann. 2, 817.

⁵⁾ Hvitfeld S. 1296.

⁶⁾ Formodentlig den samme, som i en Præsteindberetning fra 1568 (N. Hist. Tidskr. III, 543) nævnes som Ejer af Kragsskov i Vendsyssel.

ikke spurgt,« skriver hendes Broder, den ovenomtalte Degn i Roskilde, Anders Gyldenstjerne, som paa den Tid var paa Adlens Parti med Christian 3. »Vi vide aldrig, hvor Bispen af Vendsyssel er; han kryber nu udi Muskehul; men jeg haaber, jeg kan endnu faa Skjel af ham«¹⁾). Saaledes at se den ene Prælat have den andens Søster, en gift adelig Dame, til Frille, er et betegnende Træk for den katholske Gejstlighed paa Reformationstiden, om end Anders Gyldenstjerne, som 14 Dage senere faldt i Kampen ved Svendstrup mod Bønderne, just ikke synes at have haft meget tilovers for Bispen.

XVII.

Flere Klokkeindskrifter fra Aalborg Stift.

Meddelt 1. af Biskop Dr. Kierkegaard, 2. af Adjunkt D. H. Wulff.

1.

Indskrift paa Kollerup Kirkeklokke.

HIRI IISAR A J A N A P T V O A U O O T O
 H N I L E N I I I I I T A T T T

Til Forklaring af denne Indskrift har Stiftets Biskop, Dr. P. Chr. Kierkegaard, meddelt følgende:

En hollandsk Skipper skal efter Sagnet have været stedt i Havnød udenfor Kollerup Strand i Vester Han Herred i taaget Veir. Da han var uvis om, i hvad Ret-

Endnu paa denne Tid klagede mange Præster i Vendsyssel over, at Bisp Stygge havde lagt deres Gaarde under Voergaard (S. 540).

¹⁾ N. Dske Mag. V, 137; Anders Gyldenstjerne til hans Broder Erik, Aarhus 30te Septbr. 1534; smlgn. Pal. Müller, Grevens Feide. I, 259.

ning han skulde forsøge at frelse sig, hørte han, siger Sagnet, en Klokke ringe i det Fjerne, og i sin Glæde gjorde han nu det Løfte, at den Kirke, hvis Klokke havde lydt ud til ham, skulde have een Klokke til, og at den skulde være bedre end alle de andre Klokker der paa Egnen. Skipperen holdt sit Løfte, og Kollerup Kirke har nu to Kirkeklokker. Den ene af disse, som virkeligen er af en meget smuk og stærk Lyd, bærer den her meddelte Indskrift, der vistnok er intet mindre end smuk eller klar, hvad Bogstavernes Form o. s. v. angaaer, men hvoraf dog det Meste med temmelig Sikkerhed kan læses saaledes: Hiilf sant Ana nadic[h?] A. D. MDIII°. (Hjelp Sankt Anna i Naade. Anno Domini 1503). Kun Slutningsordet, rimeligvis enten Støberens, Støbestedets eller maaskee Giverens Navn, synes ikke at kunne læses og tydes uden ved usikre Formodninger. Skulde det første Bogstav være et K og det andet et omvendt U, og skal der saaledes muligen læses Kuilen [Analogi med Navnet Kuilenberg, — eller en ukorrekt Bogstavering af det hollandske Navn paa Staden Cölln, Keulen]?

2.

Indskrift paa den ældste Klokke fra Frue Kirke i
Aalborg.

Den ældste Kirkeklokke i Frue Kirke i Aalborg blev i Aaret 1861, da den var revnet og følgelig ubrugelig, sønderslaaet, hvorpaa Stykkerne oversendtes til Kjøbenhavn for at omstøbes. Jeg fik først noget at vide herom, da Stykkerne allerede vare bragte ornbord, men skrev strax til Gamst & Lunds Efterfølgere, hos hvem Omstøbningen skulle finde Sted, og anmodede dem om at opstille Stykkerne saaledes, som de efter Bruddene hørte sammen, og meddele mig Indskriften, som jeg havde hørt skulde findes paa dem, hvilket de med største Beredvillighed efterkom, idet de ikke blot sendte mig en Afskrift af Ordene, som de læste dem, men ogsaa et Gnidebillede af Indskriften til-

ligemed en Tegning af et midt paa Klokken anbragt Madonna-billede. Da den anden og største Del af Indskriften er ejendommelig, skal jeg her meddele den i sin Helhed.

Paa Klokkens øverste Rand stod med gothiske Bogstaver:

alpha et o deus et homo o rex glorie criste veni cum pace
amen anno dñi mdxviii valburgis.

De fire første Ord vare adskilte med en Stjerne, de øvrige kun med et tomt lille Mellemrum; men da Indskriften gik helt rundt omkring Klokken, og Enden mødtes med Begyndelsen, var der for at skille dem fra hinanden anbragt et lille Kristusbillede med to tilbedende Skikkelser, en paa hver Side. Bogstaverne vare store, indtil $1\frac{1}{2}$ Tomme høje, og i det hele velformede.

Midt paa Klokken fandtes et staaende Madonnabillede, et Kvarter højt, med en Krone paa Hovedet og bærende i den højre Haand en Verdenskugle, paa den venstre et lille Barn, som ogsaa i den venstre Haand holdt en Kugle. Udenom Hovedet bredte sig en Glorie, hvori læstes Ordene: *help maria* (med gothiske Bogstaver), hvorved dog er at bemærke, at medens Ordet *Maria* var tydeligt, var det første Ord forskudt i Formningen og meget utydeligt; dog syntes det første Bogstav at være det nederste af et h, det andet var ukjendeligt, det tredie var l og det fjerde utydeligt.

Til dette Madonnabillede sluttede sig Indskriften om Klokkens Rand. Den strakte sig i en Længde af omtrent 5 Alen, og der var fra 3 til 6 Tommers Afstand mellem Ordene, men hverken Skilletegn eller andre Mærker og blot et aabent Rum paa noget over en Alen mellem Enden og Begyndelsen. Bogstaverne vare gothiske af omtrent $\frac{1}{2}$ Tommes Størrelse.

Under Madonnabilledet stod Ordene *Sta Maria* og derunder igjen Indskriften saaledes:

regina celi lete . . (et Par utydelige Bogstaver) *alleluya*
quia quem meruisti protare alla resurrexit sicut dixit alla
ora pro nobis deum alleluya criste klocstever pie memorie.

Begyndelsen, der ser noget uforstaaelig ud, har Biskop Kierkegaard ved en sindrig Gisning fortolket, idet han antager, at den ulærde Klokkestøber i Ordet portare har ombyttet r og o, saa at der skal læses portare; i det tredie Ord foreslaar han et a istedenfor e, saa at der læses lætare, hvorved der udkommer følgende Rim:

Regina cœli lætare, (alleluja)
 quia, quem meruisti portare, (alla)
 resurrexit,
 sicut dixit (alla)

paa Dansk: Glød dig, Himlens Dronning, fordi han, hvem du har nydt den Naade at bære, er opstanden, som han har sagt.

Resten forstaas af sig selv.

Hertil skal endnu kun tilføjes, at Frue Kirke i den katholske Tid var Klosterkirke til det nu aldeles forsvundne Vor Frue Nonnekloster, og at den efter Reformationen paa Grund af Brøstfældighed var bestemt til at nedrives, men paa Borgernes Forbøn af Kristian den tredie blev skænket dem til en Sognekirke 1555.

XVIII.

Et lidet Bidrag til D. Niels Hemmingsens Historie.

Ved Capitain, Archivfuldmægtig Joh. Grundtvig.

I den fortjenstlige Samling af nye Aktstykker til Niels Hemmingsens Historie, som den lærde Udgiver af sit rige Forraad har meddelt os her ovenfor Side 252 følg., findes der et Par Punkter, som jeg seer mig istand til at kunne supplere med nogle smaa Oplysninger, hvilke jeg har troet ved denne Lejlighed kunde have deres Interesse. De ere hentede fra tre originale Aktstykker, som findes i Rentekammer Archivet (nu Kongerigets Archivs 2den Afdeling),

og som formodenlig derfor ikke tidligere have været bemærkede af Nogen. Disse Aktstykker ere følgende:

1. En egenhændig Bekjendelse af Hemmingsen paa Dansk, dateret 20de December 1569.
2. Den originale Erklæring af Kjøbenhavns Gejstlighed af 9de Juli 1575.
3. En egenhændig Bekjendelse af Hemmingsen paa Latin, uden Datum.

Naar man nærmere undersøger disse Aktstykker, da viser sig følgende.

1. Denne Bekjendelse af Hemmingsen er den samme, som findes trykt i P. H. Resens Frederik 2dens Krønike, Side 295, men uden Dato, og henført til Aaret 1576, idet Resen, efterat have meddelt en Oversættelse af Hemmingsens latinske Bekjendelse af 6te April 1576, tilføjer: »Siden er Doctor Niels befalet for den gemeene Mand paa Danske korteligen og enfoldeligen at gjøre sin Bekjendelse, hvilken hand oc hafver ladit komme for Dagen, som efterfølger«; og derpaa meddeler en dansk Bekjendelse, der ligefrem er identisk med denne Bekjendelse fra 1569. Der kan saaledes ikke være nogen Tvivl om, at Resens Angivelse er urigtig, og at der her foreligger en ny hidtil ukjendt Oplysning til Hemmingsens Historie, nemlig den, at han ogsaa i 1569 har maattet afgive en offentlig Bekjendelse til Kongen om sin Nadverlære, medens man hidtil — see L. Helveg, den danske Kirkes Historie efter Reformationen I, 153 — efter E. Pontoppidans Fremstilling i *Annales ecclesiæ Danicæ* II, 426, har antaget, at det dengang var blevet ved det Svar, Hemmingsen under 19de December gav Jacob Andreae. Da denne Hemmingsens Bekjendelse hos Resen er meddelt paa en meget skjodesløs Maade, med mindst een Afvigelse i hver Linie, og tilmed i en helt anden Sprogform, skal jeg her meddele den nøjagtig efter Originalen.

„Jeg Niels Hemmingszen, Evangelii tienere vti Køffuenhaffns Kongelig vniversitet, traær och bekender christi legome, szom er gifftet for osz, och Hans blaad, szom er wdgoden for mange

tiill syndernes forladelse, att være visselige tiill stede, wdskiftis och anames vnder brød och vin vti christi hellige naderes Sacrament øfter christi indskickelse, och y thet jeg sier christi legome och blaad att være tiill stæde, da er thett minn meningh, att mand skall forstaa thennem att være tiill stæde øfter szom ordene lyde vti seg selff, for wden all tilactighed; thett er (paa thett jeg kand thett klarere wdtrycke), jeg traær att christi legomes och blaadtz næruærilsze jcke aleniste bemerckis ther att være tiill stæde, som Zuinglius medt sine anhangere mene, menn att the ære ther visselige och sandelige tiill stæde, som Augustinus taler, item vti himmelske och guddomelige maade, szom offuergaar naturlig forstand, szom Lutherus scriffuer.

20 Decembris 1569.

2. Det andet Aktstykke er det samme, som i nærværende Bind, Side 300 ff., for første Gang er trykt paa Dansk, efter forskjellige senere Afskrifter paa Kongens Bibliothek, men som en nødvendig Følge heraf i en temmelig ucorrect Sprogform. Det følger derfor her nøjagtig efter Originalen, idet jeg kun skal tilføje den Bemærkning, at det mærkeligt nok er undgaaet den saa kyndige Udgivers Opmærksomhed, at der paa Kongens Bibliothek i Ny kongelig Samling 4to Nr. 1128, Side 229 findes en Afskrift af det, der, skjøndt heller ikke correct, dog er meget bedre end nogen af de af ham benyttede. Ligeledes bør det ikke lades ubemærket, at Nicolaus Albinus's Navn ikke findes under Originalen, men derimod ogsaa i den nævnte bedste Afskrift.

Efftherdj wy aff daglig forfarenhed høre och forstaa thenn store trette och wenighed, huilkenn sig wdenlandtz thildrager blantt mange the lærde, om atskillige artikkel vdi Religionenn, Och besynderlige om thed hellige och høygwerdige Christi Naderis Sacramente, Thenn sande religion thill stor forhindring och mange fromme Christne thill stort stød och forirring, Tha bekende wy for all ting med all tacknemmelighed thenn besynderlige guds skenck och gaffue, Att siden thenn sande Euangelij lærdom er opwackt wdj thesze land och Riger, Besynderlige wed The hellige Gudtz Mend och Redskaff D. Mortenn Luther och

Her Philippus Melancthon, Tha haffuer her werriidt Enighed och sambdregtighed, Saa her icke haffuer indfalditt naagen aabenbare splytt eller trette, om nogen partt vdj Religionenn, mellom thennom som lærir enthenn vdj Kircker eller Scholer.

Thisligest Bekende wy for thenn rette prophetiske och Apostoliske lærdom att werre Thenn som er korteligen forfattid vdj Lutheri Catechismo och thenn Ausburgiske Confeszion, huilkenn lærdom worris Regerindes Konge Saa well som hans N. Salig och hoglofflig herrefader med all flytt stedtze hanthaffuit haffuer, Och wy bekende osz samme lærdom baade her thill att haffue lærtt och prædickedt och her effther vdj lige maade att wille prædicke och lære, och icke vdj naagenn maade att wige fra samme lærdom, Eller indføre naagen ny disputation, som kand giffue aarsage thill naagen trette eller wenighed vdj thenn rette och sande Religion, huilkenn her thil dags, aff guds Synderlige naade och wor Christne Øffrighedtz gudfrygtigt forsatt, haffuer weridt prædickedt och lærdt vdj thesze land och Riger, forudenn all tuedragt eller splytagtighed vdj naagenn maade, Och thed wed thenn Eedt, wy haffue sorid gud och Øffrighed paa for^{ne} Ausburgiske Confeszion, och wnder liff och hals straff, om naagenn bliffuer befundenn ther emod att giøre, Och der for wille wy icke effther denne dag, att nogid skall prentis in Theologia, enthenn her i riged eller wdenlands, wdenn thedt thilforn aff Menige profszoribus er offuerseett, och med Kong. Matt. waar Naadigste herris wille och sambytcke approberidt och stadfestedt. Thill ydermere widnesbyrd haffuer wy effther^{ne} Doctores, menige profszores och pastores her vdj Københaffnn tryckt wor signet her nedenn for och wnderskreffuit wor egenn haandt. Datum Københaffnn, den 9 dag July Anno Domini 1575.

Her følge 15 Segl, idet der dog mellem det 3die og 4de og mellem det 11te og 12te er ladet Pladser aabne til endnu 1 Segl paa hvert Sted, hvortil skal knyttes den Bemærkning, at paa den sidste af disse Pladser er det netop, at Albini Navn findes i Afskrifterne paa Kongens Bibliothek, ligesom hos Pontoppidan.

Paulus Mathias D. Superintendens Sielandiæ propria manu Subscripsit.

Ego Nicolaus Hemmingius professor theologiæ in regia Academia hafniensi subscribo et approbo ex sincero corde, teste manu propria.

Andreas Laurentius professor S. Theologiæ in Regia schola propria manu subscripsit.

Johannes Franciscus Ripensis Medicus propria manu subscripsit.

Johannes Pratensis Medicinæ professor in Academia Hafniensi propria manu subscripsit.

Johannes Aurifaber professor Rhetorices propria manu subscripsit.

Nicolaus Schauenius professor Physicus propria manu subscripsit.

Et ego Johannes Sascerides ebrææ Linguæ professor nullum vnqvam (Deo claementer juuante) perniciosum et euidentem errorem contra sacram Scripturam et confessionem Augustanam pertinaciter defendam: id ex animo promitto, testorqve sigillo et manu propria.

Andreas Petreius Koagius professor Mathematicus propria manu subscripsit, quod videlicet nihil velit mouere in articulos Religionis, contra confessionem Augustanam.

Et ego Erasmus Katholmius, ad Diuam Virginem pastor, propria manu subscribo.

Nicolaus Hamerus dialecticæ artis professor subscripsit manu propria.

Jacobus Mathiæ Arhusiensis, Linguæ græcæ professor, manu propria subscripsit.

Georgius Christophorus Dibuadius S. theologiæ professor manu propria subscripsit.

Petrus Haggæus Hafniensis professor Virgilianus manu propria subscripsit.

Andreas Johannis Mariagrius, pastor Ecclesiæ Hafniensis ad S. Nicolaum manu propria subscripsit.

Paaskrift: Dette ert den farschriwynech, dye høgge lertte y Køebenthan hawer gywyt vt.

3. Det tredie Aktstykke til Niels Hemmingsens Historie er det samme, som er meddelt i nærværende Bind, Side 309, efter flere Afskrifter paa Kongens Bibliothek, men i en Form, der ikke er ganske korrekt, om end ulige bedre end Aftrykket i Pontoppidans Annales III, 454, der er

skæmmet af saa mange Fejl, at det næsten er aldeles ubrugeligt. Den nærværende Bekjendelse har hidtil havt den ikke ualmindelige Skjæbne at blive mere og mere forvansket, jo oftere den blev trykt. Den har nemlig ikke blot — som Udgiveren bemærker — været trykt hos Pontoppidan, men idetmindste 5 Gange inden hans Tid, nemlig i 1689, 1691, 1711 og to Gange i 1719, paa følgende Steder. 1) Dr. H. G. Masii Dania Orthodoxa, Hafniæ 1689, 4to pag. 26, 2) Sammes Epistola ad Dr. B. Botsaccum, Hafniæ, 1691, 4to p. 33; 3) Dr. J. H. Feustkingii Palinodia Sacra. Wittenbergæ 1711, 4to p. 89; 4) Dr. H. G. Masii Dissertationes academicæ, edidit S. Lintrupius, Hamburgæ 1719, 4to Tome I, p. 994; 5) sammesteds p. 1022. Forholdet mellem disse Aftryk er følgende: Masius' første Text er, som han angiver, trykt efter Niels Hemmingsens egenhændige Bekjendelse, som kongelig Raad Engberg, Landsdommer i Sjælland, fornylig havde foræret ham, og har til Slutning følgende Passus: »Hæc forma est approbata a Professoribus sexto Aprilis 1576. Nicolaus Hemmingius propria manu testor«. Masii to Texter stemme idet hele sammen, dog med adskillige Afbigselser, og Masius' Text var afgjort den bedste, indtil nu Rørdams kom. Feustking angiver Masius ad Botsaccum som sin Kilde, men følger den ikke, retter ganske rigtig en Del af dennes Fejl, men indbringer til Gjengjæld nye og værre. Lintrups to Aftryk gjengiver med fuldstændig Nøjagtighed Masii to Texter. Pontoppidans Text synes taget dels af Masius og dels af Feustking, men at være afskreven med en overordenlig Grad af Skjødesløshed. Det Brudstykke, som Gerh. Treschow meddeler i Danske Jubellærere p. 129, er ordret efter Pontoppidan. Med Hensyn til de tre danske Oversættelser af Bekjendelsen: i P. H. Resens Frederik 2dens Krønike, Kbhvn. 1680, folio, Side 294; i Holbergs Danmarks Historie, 1733, Tom. 2, Side 495; og i L. Engelstoft og Jens Møllers Historiske Calendar 1815, II, 351, da er Resens, skjøndt meget fri, dog tydelig efter en med

Masius' ligelydende Text; Holbergs er kun et forkortet og vilkaarlig forandret Aftryk af Resens, og Jens Møller har, som han siger, »lagt Resens Oversættelse til Grund, men hist og her rettet den efter den latinske Original«. Men ved denne »Original« er kun at forstaae Pontoppidans skjødesløse Aftryk, som han uden videre har fulgt, uagtet han selv angiver den tidligere trykt hos Masius. Med Hensyn til Bekjendelsens Datering maa jeg endnu gjøre opmærksom paa, at Originalen, som ovenfor bemærket, er uden Dato, og at Datoen 6te April som den Dag, da Professorerne approberede og underskrev den, som det hedder hos Resen, og derefter ligeledes hos Pontoppidan, ja endog i Paaskriften paa Masii Exemplar, som han mener var af Hemmingsen selv, at denne Dato efter de ovenfor Side 276 følg. meddelte »Acta Consistorii 1573—80«, ikke kan være rigtig. Det kunde derimod være 16de April, og denne Dato har mærkelig nok Holberg i sin Danmarks Historie II, 495, uden at dog Nogen har optaget den efter ham. Derimod har Dr. Helveg i sin Danmarks Kirke-Historie efter Reformationen I, 174: 26de April, hvortil der dog slet ingen Hjemmel synes at være. Skjøndt Aktstykket efter sine forskjellige Skjæbner nu vel i det Hele taget er rigtig meddelt, findes der dog endnu saa mange, ialt nogle og tredive, Afvigelser fra Originalen, og, som siden skal vises, ogsaa enkelte af væsenlig Betydning, at det vilde tage ligesaamegen Plads at meddele Afvigelserne alene, som at aftrykke hele Bekjendelsen paany; og da den tilmed er et Hovedaktstykke i N. Hemmingsens Historie, skal jeg her nedenfor meddele den med fuldstændig Nøjagtighed, idet jeg i Noter gjør opmærksom paa, hvor afvigende den har været gjengivet i sine forskjellige tidligere Aftryk.

Ego Nicolaus Hemmingius, Professor Theologiæ ¹⁾ in Regia Academia ²⁾ Hafniensi, subjectam de Dominica coena ³⁾ con-

¹⁾ Ikke hos Masius. — ²⁾ Feustk.: Acad. Regia. — ³⁾ Mas. I og Feustk.: coena Domini; Mas. II, Pontoppidan og Rørdam: c. Dominica.

fessionem, ad mandatum Serenissimi Regis¹⁾ et academiæ²⁾ a me scriptam, omnibus³⁾, Evangelii ministris notam esse cupio.

Etsi articulos fidei de vera humanitate Christi amplector⁴⁾, et immotos esse iudico, videlicet⁵⁾, quod Filius Dei æternus propter nos homines et⁶⁾ propter nostram salutem⁷⁾ assumpserit veram naturam humanam⁸⁾ in vtero virginis in vnionem personalem, natus sit homo, passus, crucifixus, mortuus et sepultus, quod descenderit ad inferna⁹⁾, tertia¹⁰⁾ die resurrexerit a mortuis¹¹⁾, ascenderit in¹²⁾ coelum¹³⁾, sedeat¹⁴⁾ ad dexteram¹⁵⁾ patris omnipotentis, et inde¹⁶⁾ in¹⁷⁾ eadem natura assumpta venturus sit, iudicatum¹⁸⁾ viuos et mortuos. Tamen quia¹⁹⁾ credo verbis et factis Christi instituentis suam coenam²⁰⁾, statuo et firmiter credo, totum Christum, Deum et hominem, substantialiter adesse præsentem in sua coena²¹⁾, ubicunqve celebratur²²⁾ iuxta ipsius ordinationem, illicque²³⁾ offerre²⁴⁾ et exhibere omnibus²⁵⁾ communicantibus²⁶⁾ suum verum corpus et suum verum sanguinem, quem effudit pro nobis²⁷⁾ in remissionem peccatorum. Atque²⁸⁾ hoc ipsum corpus et hunc ipsum²⁹⁾ sanguinem vere et realiter cum pane et vino a communicantibus³⁰⁾ sumi, ita vt verus sit cibus et verus sit potus³¹⁾,

¹⁾ Feustk. og Rørdam tilføje: Daniæ; Pontopp.: Frederici 2di. — ²⁾ Disse to Ord ikke hos Pontopp. og Rørdam. Feustk. har: et ceterorum. — ³⁾ Dette Ord ikke hos Pontoppidan. — ⁴⁾ Mas.: complector. — ⁵⁾ Pontopp.: videtur. — ⁶⁾ De fire sidste Ord ikke hos Mas. II og Pontopp. — ⁷⁾ Feustk.: naturam. — ⁸⁾ Mas., Pontopp. og Rørdam: hum. naturam. Feustk. udelader: humanam. — ⁹⁾ Pontopp.: infernum. — ¹⁰⁾ Rørd.: tertio. — ¹¹⁾ Feustk. og Rørd. tilføje: et. — ¹²⁾ Mas. og Rørd.: ad — ¹³⁾ Pontopp.: coelos. — ¹⁴⁾ Rørd.: sedet. — ¹⁵⁾ Mas., Feustk., Pontopp. og Rørdam. tilføje her: Dei. — ¹⁶⁾ Feustk.: idem. — ¹⁷⁾ Mas., Feustk. og Pontopp. udelade dette Ord. — ¹⁸⁾ Mas., Feustk., Pontopp. og Rørd.: iudicare. — ¹⁹⁾ Mas. udelader dette Ord. — ²⁰⁾ Pontopp.: coenam suam. — ²¹⁾ Mas., Feustk., Pont. og Rørd.: coena sua. — ²²⁾ Pont.: celebratur. — ²³⁾ Mas. I: illumque; Mas. II: ibique; Pont.: illam. — ²⁴⁾ Mas.: adferre, — ²⁵⁾ Ikke hos Pont. — ²⁶⁾ Mas., Feustk., Pont. og Rørd. tilføje her: dignis et indignis. — ²⁷⁾ Rørd.: pro nobis effudit. — ²⁸⁾ Mas.: et. — ²⁹⁾ Ikke hos Mas. Feustk., Pont og Rørd. — ³⁰⁾ Pont. og Rørd.: a comm. cum pane et vino. — ³¹⁾ Mas.: sit cibus et potus; Feustk.: sit cibus verusque potus; Pont.: cibus et potus sit; Rørd.: sit cibus et verus potus.

quo homo pascitur, reficitur et viuificatur ad vitam æternam. Et quia hæc mea confessio congruit cum Augustana confessione, cum paruo Catechismo ¹⁾ Lutheri, et cum corpore doctrinæ Ecclesiarum Saxonicarum ²⁾, Ea ³⁾ scripta ⁴⁾ vera ⁵⁾ et approbanda ⁶⁾ esse iudico, Ex quibus sententiam de sacra Christi coena ⁷⁾, quam in Enchiridio ⁸⁾ versato in manibus multorum ⁹⁾ in hoc Regno viginti fere annos recito ¹⁰⁾, extruxi. Cum autem ¹¹⁾ aliter in Syntagmate meo scripserim, juxta sententiam ¹²⁾ Caluini ¹³⁾, de re Sacramentaria, quo Ecclesiæ nostræ offensæ sunt, et quod cum hac mea præsentia ¹⁴⁾ confessione pugnat ¹⁵⁾, id quicquid est, in uniuersum reuoco, et hoc meo scripto reuocatum ¹⁶⁾ volo. Præterea fateor hunc meum libellum illustrissimo Rege nostro eiusque consiliariis insciis impressum esse. Deinde et hoc fateor, quod quemadmodum ¹⁷⁾ alia mea scripta in publicum ¹⁸⁾, re non communicata cum Collegis ¹⁹⁾ meis ²⁰⁾, edita sunt, ita et ²¹⁾ Syntagma illis insciis a me editum esse ²²⁾. Quare et ²³⁾ clementissimum Regem et alios omnes ²⁴⁾, qui ex ²⁵⁾ isto ²⁶⁾ Scripto meo ²⁷⁾ offensi sunt, rogo, vt ²⁸⁾ mihi ²⁹⁾ clementer et benigne ignoscant; præsertim cum nec in Ecclesiis nostris nec ³⁰⁾ Scholis ³¹⁾ aliter doceatur quam ab initio repur-

1) Mas. og Rørd. tilføje: D.; Pont.: Doct. Mart. — 2) Rørd.: Saxon. Eccles. — 3) Mas., Feustk. og Rørd.: quæ. — 4) Disse to Ord ikke hos Pont. — 5) Pont.: veram. — 6) Mas., Feustk. og Rørd.: approbata; Pont.: approbatam. — 7) Feustk.: Dominica coena; Pont.: S. coena Domini. — 8) Mas. og Rørd. tilføje: meo. — 9) quam — multorum ikke hos Feustk. og Pont. — 10) Ikke hos Feustk. og Pont. — 11) Mas.: Cumque jam; Rørd.: Cumque autem. — 12) Pont. tilføjer: Johannis. — 13) Feustk.: Calvini sentent. — 14) Ikke hos Feustk., Pont. og Rørd. — 15) Pont.: pugnet. — 16) Feustk., Pont. og Rørd. indskyde her: esse. — 17) fateor hunc — fateor, quod quemadmodum ikke hos Mas., Feustk., Pont. og Rørd., som istedenfor kun have: ut. — 18) Disse to Ord ikke hos Mas., Feustk., Pont. og Rørd. — 19) Pont.: Professoribus et colloquiis dirempta, et tamen. — 20) Ikke hos Mas., Feustk., Pont. og Rørd. — 21) Ikke hos Feustk., Pont. og Rørd. — 22) Mas., Feustk. og Rørd.: fateor; Pont.: esse fateor. — 23) Ikke hos Mas. og Rørd. — 24) Rørd.: omnes alios. — 25) Ikke hos Pont. — 26) Mas.: illo. — 27) Mas., Feustk. og Rørd.: meo scripto. — 28) Ikke hos Mas. I. — 29) Ikke hos Mas. og Feustk. — 30) Mas. og Feustk.: et; Rørd.: aut. — 31) Feustk. tilføjer: nostris.

gatæ¹⁾ doctrinæ in hoc Regno²⁾, Et hortor³⁾ vt maneant omnes⁴⁾ constantes⁵⁾, posthac sicut⁶⁾ hactenus, in vera sententia, quæ breuiter expressa est in Præfatione illa⁷⁾, quæ in Ecclesiis nostris ante communionem recitatur⁸⁾. Nicolaus Hemmingius.

Paaskrift: Doctor nilszis bekiendelsze, huor mett hand igienkalder thend artikkel om sacramentitt.

Naar man nu ved Hjælp af de her anførte Noter sammenligner den her meddelte originale Text med dens tidligere Gjengivelser, da viser det sig, at der ved Siden af det store Antal væsenlig stilistiske Afvigelser, som ene synes at stamme fra unøjagtig Gjengivelse, dog er een, om hvilken dette aldeles ikke gjælder. Medens Texten her Linie 18 har: omnibus communicantibus, saa have alle de andre Texter: communicantibus dignis et indignis. Men nu sees det af det interessante »Uddrag af Acta Consistorii 1573—80«, som Udgiveren ogsaa har Fortjenesten af at have fremdraget af en lang Forglemmelse, nærværende Bind Side 285, at der efter Forhandlingerne i Consistorium d. 11te April 1576 paa Forslag af Biskoppen blev affattet to forskellige Exemplarer af Bekjendelsen, det ene med og det andet uden Ordene dignis et indignis, og at det blev overladt til Hofpræsten, Mag. Christoffer Knopfs Bestemmelse, hvilket af de to Exemplarer Biskoppen skulde bringe Kongen; og der tilføjes derefter: »Sed illud est oblatum, quod non habuit dignos et indignos«. Det fremgaaer heraf med en til Vished grændsende Sandsynlighed, at den her meddelte Text er den rette, og at den Original i Rente-

¹⁾ Mas. og Feustk.: purgatæ. — ²⁾ Qvam — Regno ikke hos Pont. og Rørd. — ³⁾ Feustk.: moneo. — ⁴⁾ Ikke hos Mas., Feustk., Pont. og Rørd. — ⁵⁾ Feustk. og Pont.: constanter. — ⁶⁾ Mas. og Pont.: sicuti. — ⁷⁾ Ikke hos Feustk. og Pont. — ⁸⁾ Mas.: recitata est; Feustk., Pont. og Rørd.: recitari solet. Mas. I tilføjer derefter: Hæc forma est approbata a professoribus sexto Aprilis 1576. Nicolaus Hemmingius propria manu testor; Mas. II tilføjer: Hactenus Hemmingius; Feustking og Rørdam tilføje: Augustinus: Melior est in rebus malis humilis confessio, quam in bonis superba gloriatio; og Rørdam tilføjer herefter Underskriften: Nicolaus Hemmingius.

kammerarchivet, efter hvilken den er meddelt, netop er det Exemplar af Bekjendelsen, som blev bragt Kongen; og det bliver paa samme Tid forklarligt, hvorledes Afgangen i alle de tidligere Gjengivelser er fremkommen, nemlig derved, at de alle have benyttet det andet Exemplar, som ikke blev bragt Kongen. Naar den her meddelte Text desuagtet blandt flere ogsaa har den ikke uvæsenlige Afgang fra de tidligere Gjengivelser, at den i Lin. 34 f. indeholder en Tilstaaelse om, at hans Enchiridion var trykt uden Kongens og Raadets Vidende, uagtet efter Consistoriets Acter denne Passus kun var indført i det Exemplar, som ogsaa havde dignis et indignis, da er dette ganske vist en Besynderlighed, men det ligger dog nær at antage, at Magister Knopf, der i Mødet d. 11te April aldeles ikke havde interesseret sig for Tilføjelsen af dignis et indignis, men derimod selv havde forlangt Tilføjelsen om Kongen og Raadet, at han ved den endelige Redaction heller ingen Anledning har fundet til at insistere paa Indførelsen af disse Ord, men derimod udtrykkelig har insistet paa Optagelsen af denne Passus, og at den da er bleven optaget i det Exemplar, som bragtes Kongen, uden at man dog har fundet denne Ændring at være af den Betydning, at nogen Bemærkning derom kom til at indflyde i Acterne, der jo heller ikke meddele Bekjendelsens Ordlyd; og den samme Betragtningssaaede kan da tænkes at have bevirket, at Tilføjningen ikke findes i nogen af de forskjellige Afskrifter, der bleve tagne af dette Document.

Jeg har troet det af Interesse ved denne Lejlighed at medtage disse Detailler, for ved et bestemt Exempel at vise, hvorledes man ikke kan være forsigtig nok ligeoverfor saadanne allerede i den ældre Literatur fremkomne Aktstykker, da de derved, at den Ene tager dem hos den Anden, uden Kritik og uden saavidt muligt at gaae til Kilderne, ofte tilsidst blive slaaede fast i en hel forvansket Form, saaledes som det er Tilfældet med denne Hemmingsens Bekjendelse i Pontoppidans Gjengivelse, som alle Nyere,

lige til Dr. Helveg i sin Kirkehistorie — hvor den hele Sag iøvrigt kun offres ringe Opmærksomhed — uden nærmere Undersøgelse have fulgt, uagtet Bekjendelsen hos Masius, 60 Aar før Pontoppidan skrev, forelaae i en uden al Sammenligning bedre og væsenlig korrekt Skikkelse, og uagtet Resens Oversættelse, skjøndt fri, tydelig viste tilbage til en fra Pontoppidans væsenlig afvigende Original.

XIX.

Om Mag. Johannes Martini Petraftanus Udbynerus.

Af Holger Fr. Rørdam.

Dengang de jesuitiske Skoler i Slutningen af det 16de Aarhundrede vare begyndte at komme i stort Ry for den Dygtighed, hvormed navnlig de klassiske Studier der dreves, blev det en stor Fristelse for unge begavede Mænd her fra Danmark under deres Studeringer i Udlandet at besøge saadanne Skoler. Naar de saa kom hjem, vare de almindelig med eller uden Grund udsatte for Mistanke, om at de i religiøs Henseende vare blevne smittede af Jesuiterne, men de vare dog søgte som Lærere, fordi deres Methode i Undervisningen ansaas for særdeles hensigtsmæssig. Det er ikke Hensigten her at levere noget fuldstændigt angaaende de Danskes Studeringer ved de jesuitiske Skoler og Regjeringens Bestræbelser for at hindre disse mistænkelige Besøg. Alt dette kan man nemlig vente grundig oplyst, naar Dr. P. W. Becker bliver færdig med sit udførlige Værk angaaende Katholikernes Forsøg paa at vinde Indgang her i Landet efter Reformationen. Her skal kun Opmærksomheden henledes paa en enkelt af de Mænd, som havde studeret hos Jesuiterne, og som derfor var udsat for adskillig, maaske ubegrundet, Miskjendelse i sit Fædreland.

Johannes Martini Petrafontanus (paa Dansk vel Jens eller Hans Mortensen Stenkilde) var sikkert en Jyde og maaske fra Udbynedre ved Mariager eller fra Udby ved Randers Fjord, da han undertiden førte et saadant Tilnavn. Uden først at have studeret i Kjøbenhavn var han 1598 draget til Jesuiterkollegiet i Grätz i Steiermark, hvor han blev i fem Aar. 1603 vendte han tilbage til sit Fædreland, idet han ønskede at optræde som Privatdocent ved Kjøbenhavns Universitet. Da man gjorde Vanskeligheder ved at tilstede ham Adgang til at læse ved Universitetet, udspandt der sig en Række Forhandlinger, som ikke ere uden Interesse og derfor her skulde meddeles efter Acta Consistorii.

1603, 30te Juli. En Studiosus Jesuiticus begierer att motte læse her y Vniuersitetett, och begierede Rector Magnificus (D. Nic. Theophilus) consilium dominorum professorum. Conclusum, de wille icke tilstede dett, men wille forbie, till Magnificus Dn. Cancellarius kommer hiem.

S. A. 3die December. Proponerat Magnificus om den Jesuuitische Student Udby, att hand tit offuerløber hanom, om hand maa lese paa Trude Orgemesters ¹⁾ luftt, et quid responsi daret. Resp. Non.

S. A. 17de December. Studiosus Johannes Martini Petrafontanus Udby Jesuuita er atter begierind att maa læse. Recitabat Pro-Rector verba Foundationis: Att de, som kommer ex aliis Scholis exteris et Academiis, skulle før offuerhøris a facultate theologica, an sint sinceræ religionis etc. Och efterdy hand kom non solum ex peregrinis sed Jesuuiticis academiis, burde hand jo billig att offuerhøris, och erbød sig daa Dn. Pro-Rector Resenius et D. Dibvadius, att de gerne ville conferere med hanom och examinere hanom, om hand vor sincerus in articulis Christianæ reli-

¹⁾ Truid Aagesen (Theodoricus Sistrinus), som i mange Aar havde opholdt sig i Tydskland og Italien og havde lagt sig efter Musikken, var den 20de Juni 1593 bleven beskikket til Organist ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. I Aaret 1614 blev han afsat paa Grund af sin Helden til Katholicismen.

gionis, om hand vilde komme til denom, paa dett de kunde liberare conscientiam, och siden vilde de commendare ipsum Academiae juxta fundationem. 2. ratio, quod non sit Baccalaureus, cui gradui primum conceditur jus publice docendi e cathedra juxta fundationem. 3. Ut sit immatriculatus et membrum Academiae. Nam ne professori quidem prius licitum est publice docere, quam inscriptus fuerit in matriculam. — Conclusum, att der skulle statueris nogit publicum de talibus examinandis et reformandis, qui nempe veniunt ex Scholis Jesuisticis: idque propter periculum praesentissimum, et quidem quam primum fuerit reversus Magnificus Dn. Cancellarius.

1604, 12te Maj. De Jesuisticis actum est referente Cancellario, som saa gierne, at der mod bleff nogett ordinerett. Dog att dett skall komme fraa Universitetett. Dog skall mand were well betenchtt, quid respondeatur Regi. D. N. Kragis¹⁾ Søn er forskicht in Hispaniam cum commendatione Jesuitarum: quid aliud quam regno moliri interitum.

S. A. pridie Pentecostes. Johannes Martini Wdby commendatur literis Regiis ad exteros ad Pædagogiam Godsløff Boddii²⁾; ipse petit nomen suum inscribi in Matricula Universitatis, suspectus prius in religione Jesuistica, quod diu apud illos uixerat, depositus in Academia Greciensi, inde etiam eius legebatur testimonium, et quod quinquen-

¹⁾ Den bekjendte kgl Historiograf.

²⁾ I Konsistoriets Kopibog II, 9 findes et udateret Testimonium (fra Beg. af 17de Aarh.) for en Søn af denne Godslev Budde, og rimeligvis netop den unge Mand, hvis Hovmester Joh. Petraftonanus skulde være. I Testimoniet forekommer følgende: »Nobilissimus vir Dn. Godzelews Budde de Gunderup Gard filium suum optimæ spei adolescentem Fridericum Budde in schola Alburgensi virtutis et optimarum artium studijs fideliter a teneris institui curavit. Quem hisce diebus in numerum inclytæ huius Academiae civium referri voluit. Cum vero iam nobilissimorum parentum consilio plenioris adipiscendæ virtutis et eruditionis gratia exteras regiones invisere constituit, & e re sua fore existimavit, si nostro qualicumque testimonio piis et eruditis omnibus de meliore nota commendaretur, hanc operam honeste petenti denegare nolimus» (etc).

nium vixerat apud illos. Propositum, quid sit agendum. Varie res agitabatur, quod sub falsa specie simularet se illorum improbare religionem: ut rejiceretur in aliud tempus. Tum quod uteretur conversatione Trudeni organistæ, qui forte vivit stipendio Pontificio, ut forte et alii, dixit M. Jonas ¹⁾. Advocatus est in Consistorium: Cui Resenius proposuit causam, cur esset suspectus, et anteqvam reciperetur in Academiam, testaretur se aversari doctrinam ²⁾ Pontificiam de viribus humanis, de peccato, prædestinatione, sanctorum invocatione, de purgatorio, missa et sacramentis: Pontifices posse errare etc. Respondit, se ex animo aversari illorum opinionem, nec unquam edoctum in illa, nec jurasse in illorum religionem; atqve id monstraturum in exteris nationibus ex frequentia Academiæ, quas frequentabit emissus, ex Strasburgensi scilicet vel aliis, quæ ipsi essent propositæ frequentandæ ³⁾. Emissus rursus aduocatur. Quærit Resenius, an usus fuisset sacramento altaris sub utraqve specie apud nos, postquam rediisset ab Jesuivitis. Resp. Non. Sed se facturum quidem, celebraturum, sed non in hoc regno. Cum hoc improbaretur, respondit, se facturum in patria. Prælegit ipsi statuta Resenius de studiosis, qui deberent quolibet semestri spatio uti sacramento altaris, alias incurrere in mulctam Rectoris ⁴⁾. Respondit, hand vill betencke sig her paa.

S. A. 5te Juni. Receptus Johannes Petraftonanus in numerum studiosorum, qui ante fuerat suspectus propter Jesuitas, quibus interfuerat diutius, præmisso solenni juramento, quo obligatur Universitati. Et rogabat Senatam Academicum, abolescerent suspicionem, quam de eo conceperant professores, quod esset infitiatus lue Jesuivitica. Receptus, quod usus fuisset Cœna Dominica,

¹⁾ D. e. M. Jon Jakobsen Venusin.

²⁾ Dette Ord er rettet til: opinionem.

³⁾ Næmliq efter den Rejseplan, der var lagt, naar han skulde drage ud med Godslev Buddes Søn.

⁴⁾ Se mit Skrift, Kbhvns Univ. Hist. 1357--1621. I, 366.

confessore M. Johanne (Canutio¹⁾) in templo D. Nicolai. Tempus autem deliberandi se sumpsisse, non ut hæreret, sed ne inpræmeditatus accederet.

S. A. 17de November. Actum est de examine ad Magisterium consequendum. Inter candidatos est Johannes Udby olim in Jesuvticis Scholis informatus. An ad honores esset admittendus ex tenore literarum Regiæ Majestatis? Episcopus negabat, nisi Cancellario consulto. D. Dibvadius neqve admittendum eum ad examen censebat.

S. A. 22de December. Prolixe exposuit Resenius de Udbynensi Magistro ad Scholam Viburgensem destinato, sed Regiam Majestatem noluisse ipsum admittere, qvia in scholis Jesuvticis educatus fuit: secundum tenorem literarum Regiæ Majestatis contra illos, qui ex scholis Jesuvticis progressi etc. Petiit igitur ab Academia ipsi M. Udbynero 20 thaleros. Alij approbarunt, alij nimium putarunt.

Det Kongebrev, hvortil der her hentydes, og hvis Hensigt det var at lægge Baand paa den om sig gribende Tilbøjelighed til at sende Ungdommen til Jesuiterne Skoler, meddeles her, da det ikke forhen er trykt:

¹⁾ Hans Knudsen Vejle, senere Biskop i Odense, som 1616 blev afsat for sin Helden til Calvinismen.

²⁾ At Joh. Petrafontanus dog er bleven Magister her, ses blandt andet af nogle «Theses de Divinationibus, de quibus pro laurea Magist. Philos. consequenda ad Cal. Decbr. publice disputabunt 1. Matthias Severini Coldingensis, 2. Paulus Martini Ostrupius, 3. Nicolaus Christianus Spendorpius, 4. Joannes Jacobi Krous, 5. Joan. Petra-Fontanus Udbyner., 6. Cunradns Quistius, 7. Paulus Joannis Coldingensis, præside M. Johanne Erasmi. Hafn. 1604». I Lyskanders »Scriptores Danici« tillægges der Johannes Petrafontanus et »Epithaphium M. Nic. Spenderup. Hafn. 1601«. Men her maa være nogen Fejl. Niels Spendrup, der tog Magistergraden sammen med Petrafontanus, var dengang Rektor i Aarhus og blev kort efter Sognepræst ved Domkirken smst. Han døde først 1636, længe efter Lysksnder, som altsaa ikke kunde kjende hans Epitaphium. Maaske menes der et Epitaphium over en af Spendrups Hustruer, men selv i dette Tilfælde er Aarstallet neppe rigtigt, da Spendrup 1601 ikke var Magister, og Petrafontanus jo dengang opholdt sig ved den jesuvtiske Højskole i Grätz. Selve Skriftet er nu tabt.

Christian den fjerde met Gudtz naade Danmarckes,
Norges, Wendes och Gothes Konning.

Wor synderlig gunst thilforn. Wider, att ephtersom wy komme vdj forfaring, huorledis en partt baade eblantt Adelen, Fogeder, Prester, Borgere och andre her vdj wortt Rige Danmarck dennem skulle vnderstaa att vdsckicke deres børn paa de Jesuitische Scholer, dennem der sammestedt aff vngdommen att lade informere och optuchte, huilckett met thiden, dersom saadantt icke bleff forekommett, kunde giffue vdj Religionen en stor forandring, dersom saadanne Personer her vdj wore Riger och lande met nogen Schole och Kirckethienniste bleffue forsynede: Tha epherdj wy ingelunde er thilsindtz, att nogle saadanne Personer, som vdj saa maade hoss Jesuiterne erre opdragne, mue stedis thil nogen kald enthen vdj Kircker eller Scholer, der mett widere forargelse att forekomme, bede wy Eder och wille, atj derudinden haffuer grandgiffuelig indseende, att dersom Eder nogen saadanne Personer forekomme, y da icke steder dennom thill nogen kald der vdj eders Stichtt, medens for forbemelthe aarsagers skyldt dennom affwiser. Der mett skeer wor willie. Befalendis eder Gudt. Schreffuitt paa wortt Slott Kiøpnehaffn den 6 Octobris Anno 1604.

Vnder wortt Signett.

Christian.

Udskrift: Oss elschelige hederlig och høylærdt Mandt
Doctor Peder Winstrup, Superintendent vdj Siellandtz Stichtt.

Afskrift i Joh. Stephanii Kopibog, Ny kgl. Saml. 1219. 4. Liggende Breve udgik til Landets øvrige Biskopper.

Hvad Joh. Petrafontanus angaar, da lader det til, at det var lykkedes ham at vinde D. Hans Povlsen Resens Velvilje, ialfald henvendte han sig til denne Mand i sin Nød, som man ser af følgende tvende Breve:

1.

Reverende et clarissime Domine Doctor Reseni, fautor
et Mecænas plurimum semper colende. Ancept et ambiguum

vitæ meæ navigium lubrica, ut nosti, fortuna inter Syrtes atque vada diu gubernavit: ac jam tandem gravi insurgente et afflante morbi tempestate, valetudinis etiam jacturam feci. Quin imo hîc æger in lecto, tanquam naufragus ignotus in peregrino littore desertus jaceo. Tu autem Asylum et sacra mea Anchora esse soles. Ad te igitur nunc confugio, etiam atque etiam rogans atque orans, prostrato succurrere velis. Id facies, si pro præsentî syngrapha mea 12 mihi thaleros ex fisco Academiæ mutuos procurare dignatus fueris. Fidem meam juxta syngraphæ tenorem liberabo, et Domino Doctori debitas semper gratias referre studebo. Vale et audaciæ meæ ignosce. Æger in lecto decumbens

T. T.

Joh. Petra-Fontanus.

Orig. i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 187. Uden nogen Tidsbetegnelse.

2.

Dei gratiam et pacem, perennem felicitatem et incolumitatem perpetuam a Deo patre per Jesum Christum D. n.

Nemo est inter omnes illos, qui unquam ullo me sibi beneficio devinxerunt, cui me plura debere sciam et profiteri, et cui potius quam Tibi, reverende et clarissime Domine Doctor, debitas gratiarum actiones, non solum habere, sed et agere et referre vellem. Verum ingentem hunc meum erga Te affectum nullo modo pro tempore in actum deducere valeo, nihilominus fervor ille cum tempore non peribit, sed luctabitur absque remissione, donec vel egregiam se exerendi nactus fuerit occasionem, vel cum ipso suo fonte et origine, humido nimirum ipso calidoque (ut cum Philosophis loquar) radicali, exhaustus et dispersus evanuerit. Interim animum ad hoc præstandum promptum paratissimumque cl. Dominus Doctor boni quæso consulere velit. Tristem et omnino turbatum dejectumque meum animum, cum abirem Hafnia, spe voti mei ad festum Paschatos complendi, cl. D. Doctor erexit, composuit, placidiorem reddidit, et aliquo modo exhilaravit. At vero ubi

tempus illud effluere animadvertit, nec tamen ullum sibi remedium exspectatum adhiberi, de novo commovetur, et timet, ne vulnus illitum, sed non sanatum, recrudescat. Non dubito, quin cl. Dn. Doctor diligentissime causam meam procuret, sed dilatio illa et mora non tantum mire me excruciat, sed et damnum ingens imponat. Nam ut taceam, me tam diu in vestra Academia hæsisse et ingentes sumptus fecisse: attuli mecum in ultima ad vos profectione ultra 70 thaleros, et nunc cum præsentium grammatophoro 57 transmitto: quos omnes absque ulla utilitate me impendisse pertimesco. Deinde occasiones meæ promotionis multæ elabuntur, fama mea dilaceratur: factus sum fabula vulgi etc., quod recensere præ copia non valeo. Et quid tandem commisi tanta vexatione dignum? Nescio revera, quid facturus sim. Patrimonium meum jam studijs insumpsi, illa me non valent sustentare: fodere vel mechanicum quid exercere non didici, emendicare me pudet. Omnino itaque consilij sum inops et egenus. Succurre cl. Domine Doctor, succurre itaque, si ullo modo vales. Si vel liberam mensam apud vos habere possem honeste, privatim aliquid pro arbitrio Academiæ prælegerem, et me totum studijs et laboribus dispensarem. Si nulla spes emergendi supersit, vanam illam hactenus fotam opinionem præscinde, et in vestra Academia actæ meæ vitæ et suscepti gradus testimonium quæso procura, ut agnoscant mechanici, qua occasione, et quo . . . , a quo gradu ad illos sim depressus. Rogo, ut cum primis illud fieri queat. Ignoscas quæso, cl. Domine Doctor, importunitati meæ; mei ut hactenus patrociniū suscipe et retine, et cum primis læto responso invisito atque recreato. Vale, vale. Wiburgo Cimbrorum raptim 2 Aprilis Anni 1605.

T. C. æternum devotus observantissimusque
Joh. Petrafontanus Udbyner.

Udskrift: Eruditione præclara, pietate vera, autoritate eximia, humanitate perspicua ornatissimo viro Johanni Paulino Resenio, SS. Theologiæ in Academia Hafn. Doctori et Professori laudatissimo, Mecænati suo plurimum se

Orig. i Kongl. Bibl., Bøllings Brevsamling. Paa et Par Steder er Brevet saa forslidt, at Læsningen er meget vanskelig.

Det sidste Brev er skrevet fra Viborg; men nogen Stilling synes Petrafontanus dog ikke at have haft her paa denne Tid, rimeligvis fordi det kgl. Forbud imod at de, som havde studeret ved Jesuiternes Skoler, maatte faa Ansettelse her i Landet, lagde Hindringer i Vejen for ham. Hvorledes det er gaaet med den tidligere paatænkte Udenlandsrejse med Godslev Buddes Søn, kunne vi heller ikke oplyse. Det første visse vi finde om Petrafontanus er, at han 1608 præsiderede ved en Disputats ved Universitetet i Kjøbenhavn. Den paagjældende trykte Dissertation er rimeligvis nu tabt, men Titelen anføres i Wielandts Nye Tidender 1736, S. 691—2 paa følgende Maade:

Johannes M. Petrafontanus: Basis portæ sapientiæ, hoc est de Natura et Constitutione Dialectices seu Logices Theses, ex privatis prolectionibus, repetitionibus, concertationumque exercitiis quotidianis ac hebdomadariis resumtæ. Resp. Henrico N. Arctandro. 16 Martii 1608.

Titelen viser, at Petrafontanus paa denne Tid var Privatdocent ved Universitetet (men ikke Professor, som Alb. Thura urigtig mener, *Idea Hist. Lit. Dan.* p. 301), og dette stadfæstes ved følgende Notits i Acta Consistorii:

1609, 21de Oktober. M. Christianus Longomontanus begierede paa M. Petrafontani vegne, at hannom motte thilstedis att læse in collegio Valkendorphiano. Fick til suar, hand skulde selff tale med Mag. Dn. Rectore och begiere en viss time, paa dett hand skulde icke fratage en ex professoribus deris time.

Om hans Ophold i Kjøbenhavn vidner ogsaa følgende utrykte Bryllupsvers til en af Universitetets Professor, der i Forfatterens egenhændige Hdskr. findes i Ny kgl. Saml. 2072 c. 4to.

Poëmata Nuptialia Reverendo & clarissimo viro Dn. M. Hermanno Nicolao, Sacræ Lingvæ in Regia Academia Hafniensi Professori designato, Sponso, & Sponsæ, Vir-

gini corporis & animi bonis a natura & fortuna optime dotatæ Mariæ Petrinæ amplissimi p. m. viri Petri Francisci, duorum Serenissimorum et potentiss. Daniæ et 7trionis Regum Friderici II et Christiani IV præconis excellentissimi, charissimæ filiæ, neonymphis X Calendar. Iabris Anno supra XVI Seculum IX post partum Virginis virgineum Thalamum conscendentibus.

A. M. Joh. Petrafontano C & C.

I en utrykt Tale om Viborg Skoles Historie fortæller Biskop Peder Villadsen, at en af hans Formænd, Biskop Niels Lavritsen Arctander, satte sin Søn M. Henrik Arctander til Rektor i Viborg, men da Sønnen ikke viste sønderlig Dygtighed eller Flid i sit Embede, søgte Faderen at bøde derpaa ved at skaffe lærde og duelige Underlærere; blandt saadanne nævner P. Villadsen en Mand, som maaske kunde antages for vor Petrafontanus; han siger nemlig: «In quarta (classe) usus est opera Domini Johannis, postea pastoris Laastrupensis, qui a fratribus Jesuitarum edoctus optimus ingeniorum formator habebatur». Henrik Arctander var ifølge Worms Angivelse Rektor i Viborg 1612—15, og at Petrafontanus har staaet i et vist Forhold til Familien Arctander, fremgaar ikke blot af ovenanførte Disputats fra 1608, men ogsaa af et Klageskrift, som han forfattede i Aaledning af Biskop Arctanders Datters tidlige Død. Skriftet, der er trykt bag i Niels Lavr. Arctanders Ligtale over Christoffer Lavritsen Seefeld til Reffs (holdt i Nørrekongerslev Kirke 16. Marts 1612, trykt Kbhvn 1614. 4), har følgende Titel: *Justa funebria piis manibus lectissimæ et magna laude dignissimæ Matronæ juvenis Mariæ Arctandræ, admodum reverendi & clarissimi viri Dn. M. Nicolai L. Arctandri N. Episcopi Viburgensis filiæ, Reverendi vero et ornatissimi viri Dn. Jacobi Jacobæi Holmij, Ecclesiastæ Neocopiensis, uxoris defunctæ, quæ post graves in puerperio suo primo exantlatos labores gemellos enixa placida morte in Domino obdormivit Februarij die VI. Anno a partu virgineo 1614, ætatis vero suæ XXV. non com-*

pleto. A. M. Johanne Petrafontano in aula Rosæ-crantziana Bollever C. C.

Underskriften vidner om, at Petrafontanus paa den Tid opholdt sig paa Boller hos Familien Rosenkrands, rimeligvis som Huslærer, men maaske er han samme Aar kaldt til Lærer ved Viborg Skole og senere til Præst i Laastrup og Skals i Viborg Stift. Noget sikkert kan dog ikke oplyses derom ¹⁾.

XX.

Joh. Henr. Schows »Sandfærdige Beretning om sine Vocationer til Præste-Embede«.

Meddelt af Cand. philol. P. Sejdelin.

1. Om min Vocation til Sogne-Præste-Embedet til St. Mortens Sogn i Nestved.

Jeg Johan Henric Schow, fød i Riibe i Jydland 1701 d. 10. Decembr., frequenterede Riiber Latinske Schole fra 1712 til 1716, da Jeg efter Forældres Død kom til Siælland, og sat i den Kongelige Latinske Schole i Friderichsborg, hvorfra Jeg af Rectore, Mag. Torchillo Grenovio blev i Aaret 1720 dimitteret til Academiet, hafde i mine Studenter Dage adskillige Fata, onde og gode, baade her i Landet og i Norge; imidlertid var til Examen Philosophicum i Aaret 1721, og efter min Nedkomst fra Norge til Examen Theologicum d. 6. Augusti 1726, forrættede min Dimis-Prædiken til Aftensang i Trinitatis Kirke den 10de Søndag efter Trinitatis samme Aar; derpaa strax antagen som Informator for Justice-Raad Braems Søn, Ham Jeg følgende Aar dimitterede til Academiet, men blev saa derpaa antagen,

¹⁾ I Aaret 1619 døde en Hr. Jens som Præst i Laastrup og efterfulgtes af en Hr. Anders (samtidig Optegnelse i Konsist. Arkiv); men da bemeldte Jens kun kaldes Herre og ikke Mester, har det vel neppe været M. Joh. Petrafontanus

som Hofmester og Informator for Hr. Conference-Raads Peder Bentzons Sønner, og af Høybemeldte Herre fik Løfte om at promoveres til Præst paa Hans Gods, men imidlertid hafde faaet Adgang til ofte at prædike for Hans Kongl. Høyhed Prince Christian den 6te og Hans Gemall. Efterat denne Store Prince, i Aaret 1730, var kommen paa Thronen, blev Jeg endda ofte benaadet med Ordre om at prædike for det Høy-Kongelige Herskab, men gjorde ingen Ansøgning om noget Præste-Kald, thi Jeg hafde det got nok, hvor Jeg var, og forlod mig paa min Principals Løfte, naar Vacance engang paa Hans Gods existerede. Men i Aaret 1731 kom et Bud til mig fra Hof-Frøken von Seydowitz, Hende Jeg til den tiid icke hafde haft den Ære at kiende, med Befaling, at Jeg skulle komme til Hende, Hun hafde noget at tale med mig om; Jeg adlydede, kom, og blev indladt; Hun sagde, det var efter Hendes Durchleüchtigheds Marg-Grevindens Ordre at Jeg var hidkaldet, for at spørge mig, om Jeg søgte Præste-Embede? eller om Jeg tænkte at vilde være Præst? Jeg svarede, Det første var hidindtil icke skeet af mig, og det Andet tænkte Jeg med Guds Hielp engang at blive. Hun sagde igien, Ja! saa har Jeg Marg-Grevindens Naade at forkynde Dem, at naar De vil søge Præste-Kald hos Kongen, skal de levere mig deres Supplique, den Marg-Grevinden da vil tage imod, og overlevere i Kongens egen Haand. Her standsede Jeg, og vidste ikke Raad, min gode Condition hafde Jeg endnu ingen Lyst til at qvittere, og denne høye tilbudne Naade maatte jeg icke forsømme, mindre forkaste. Det var da paa den Aarets tiid, at Jeg med min Principals Familie skulle reyse ud paa Herre-Gaarden Giedesdahl, men dog, som Jeg hafde faaet at spørge Vacancen i Kierteminde og Dristrup i Fyhn, efter Hr. Horneman, som var bleven dræbt af Hans egen Hustrue og en Student, overleverede Jeg og Frøjken von Seydowitzen min Supplique om dette Kald, og derpaa reyste ud paa Landet. Kaldet blev mig og strax af Kongen i Cabinetet virkelig allernaadigst confereret. Men

formedelst min Fræværelse vidste Jeg intet af, at Mag. Oluf Bagge, da Sogne-Præst for St. Mortens Meenighed i Nestved, hafde faaet Adgang til samme Frøjken ved den Leylighed, at Hans Daatter, som nylig forhen var kommen i Ægteskab med Hr. Nicolaj Jørgen Stolpe, Sogne-Præst for Gierløv og Draabye Sogner her i Landet, hafde tient Frøjkenen som Piige. Denne Mag. Bagge kom da til Frøjkenen med sin Suppliqve om Kierteminde Kald, at forhielp Ham, som en gammel Mand, der i 4re Aar hafde været Personel-Capellan i Friderichsborg og 28 Aar Sogne-Præst for St. Mortens Meenighed, til dette vacante Embede i Fyhn. Hun sagde Ham, at det var forgiæves, efterdj Kaldet allerede var givet Schow hos Conference-Raad Bentzon. Hand svarede Ja, at Hand vidste det, men at det var en aftalt og afgjort Sag imellem Ham og mig om et Mageskifte, om Kongen det allernaadigst vilde accordere. Frøjkenen, som troede denne Løgn, tog imod Suppliqven om Mageskiftet, leverede Marg-Grevinden den, og Hun Kongen den. Kongen, som herved meente at finde Leylighed til at beviise dobbelt Naade, resolverede, at Mag. Bagge skulle være Sogne-Præst for Kierteminde og Dristrup Meenigheder i Fyen, og Jeg, i Hans Sted, for St. Mortens Meenighed i Nestved. Alt dette var mig ubekiendt, indtil Jeg en 14 dages tiid derefter paa Giedesdahl fik den første Efterretning om denne min Vocation af Aviserne, reyste derpaa til Kiøbenhavn, og talede med Frøjken von Seydowitz derom, som fortalte mig den gandske Sag, og vidste icke andet, end at den jo hafde sin fuldkomne Rigtighed. Men da Jeg forsickrede Hende at være gandske uviidendes derom, og aldrig at have seet eller talet med Mag. Bagge meere, end eengang, nemlig ved fornevnte Hr. Stolpes Brøllup; ja lod mig og forlyde med, at ville i en allerunderdanigst Memorial forestille Kongen Mag. Bagges dumdristige Falskhed i dette foregivne Mageskifte; bad Hun mig indstændig om, ey at giøre denne gamle Mand saa ulyksalig, men taale det, som skeet var, hvorhos Hun forsickrede, at, om

Jeg icke fandt mig fornøyet i Nestved, skulle Jeg have samme Adgang til Kongens Naade, naar Jeg vilde søge noget andet og bedre. Jeg kand og oprigtig siige, at det siden aldrig fortrød mig, da min Lyst var til, enten at blive her i Landet eller komme til Norge. Som Jeg nu d. 18de Maj 1731 blev kaldet til dette Embede i Nestved, henstod, formedelst Biskops Worms Svaghed, min Ordination, tillige med Hr. Jacobæi, kaldet Sogne-Præst til Lidøe og Smørum, Hr. Monraths, kaldet Sogne-Præst til Aagerup og Kirkerup, og Hr. Kræftings, kaldet Personel-Capellan til Wordingborg og Castrup, indtil d. 6de Augusti, kom saa derpaa til Nestved, og D^{ca} 16 Trinitatis blev indsat i Embedet af Hr. Christian Christopher Aggerup, da Provst i Tyberg Herret, og Sogne-Præst for Glumsøe og Bavelse Sogner.

2. Om min Vocation til at være Sogne-Præst for Høybye Meenighed i Odds-Herret.

Efterat at Jeg nu, som forhen meldt, var kommen til Nestved, tænkte Jeg i de første 13 à 14 Aar icke paa nogen Forflyttelse, da denne liden Meenighed var fornøyet med mig, og Jeg med den, indtil nogle Familier i Sognet uddøde, Deres Gaarde og Huuse bleve af Mangel paa Kiøbere staaende ledige, og vel 2 og 3 Huuse gjorde til Et; Min Familie derimod tilvoxte med 6 levende Børn, hvortil Indkomsterne bleve utilstrækkelige, da Jeg nødtes til at tænke paa Forandring. Men her vare nu gode Raad dyre, thi til hvad Siide skulde Jeg vænde mig for at søge bedre Kald? Kong Christian den Siette var død, Marg-Grevinden liigesaa, og Frøjken von Seydowitz bortkommen og gift; Jeg vidste ingen ved Hoffet, som kiendte mig, mindre som skulle have Godhed for mig, og befordre min Sag, uden denne Eeneste, nemlig Hans Excellence Hr. Geheime-Raad Johan Ludvig von Holstein, Ham Jeg og adresserede mig til, deels med at tilskrive Ham, deels med at tale mundtlig med Ham paa Herlufsholm, naar Hand

der ankom, Hand var og saa naadig baade skriftlig og mundtlig at forsickre mig om sin Bevaagenhed og Assistance. I dette Haab søgte Jeg først Expectance paa Wordingborg og Castrup Sogne-Kald, men fik til Giensvar, at saadan Ansøgning icke engang maatte forestilles. Jeg begjærede derefter det da vacante Steege Kald paa Møen, men Ney, det skulde da Hr. Palludan fra Nørge have, thi hand hafde Justice-Raad Holmsteds Daatter til Ægte. Jeg søgte atter det vacante Sogne-Kald i Nyeborg i Fyhn, men Ney, det skulde Hr. Crondal, Sogne-Præst til Lydersløv og Frøersløv i Stevns Herret, efter Princesse Charlottæ Amaliæ høye Recommendation, have. Endelig fik Jeg at spørge, at Høybye Kald i Odds Herret, ved Provstens Hr. Hans Nyegaards Død, var bleven vacant. Nogle raadte mig til at reyse til Kiøbenhavn, og søge dette Kald. Men Embeds Forrætninger i Nestved forbød mig paa den tiid at reyse. Jeg satte mig derfor kun ned i mit Kammer, og skrev en Supplique derom til Kongen, og til Hr. Geheime-Raad von Holstein et Brev, hvorudi Jeg indlagde Suppliquen, og sendte det bort med Posten. Nogen tiid derefter bekom Jeg fra Gehejme-Raaden følgende Brev.

Welærværdige og Wellærde Hr. Schow!

Om De forstaaer det tydske Sprog saaledes, at De torde paatage sig derudi, saa vel som paa Dansk at prædike, ynskede Jeg nok at viide, for i fald saadan Leylighed maatte gives; at der udkrævedes tydsck tilliige med dansk at prædiket, Jeg da herom kand være underrættet, og med Vished kunde erindre Deres Tarv, om De paa den Maade kunde blive lykkelig, og faae et bedre Embede. Jeg forbliver

Deres Velærværdigheds

Kiøbenhavn, d. 15. Martij 1748. tjenstvillige

J. L. von Holstein.

Opskriften var: Welærværdige og Wellærde Hr. Schow Sognepræst i Nestved.

Hensigten herved var denne: Høybye Kald var allerede tiltænkt Hr. David Pontoppidan, Præst udj Castellet, at om

Hand hafde taget imod Embedet i Høybye, vilde Geheime-Raaden have mig forhiulpet til Sammes Embede igien i Castellet, hvor baade Dansk og Tydsk udfordredes.

Men Jeg tog mig den Frihed, ved en Skrivelse, underdanig at takke Geheime-Raaden, og forestille, at, da Jeg nu i saa mange Aar hafde været af Øvelsen med det Tydske Sprog, vilde det falde mig alt for vanskeligt at opnaae en Prædike-Færdighed derudj, bad derfor underdanigst, at, om min Forfremmelse icke kunde skee til Høybye Kald, den den da maatte skee til et andet Stæd, hvor alleene dansk Prædiken udkrævedes.

Herpaa forgik mig aldeeles mine Tanker om Høybye Kald, indtil Fredagen for Palme-Søndag, da min Ven og Naboe kom ind til mig, og berættede, at Hand fast med Vished torde forsickre, at Jeg var kaldet til Høybye, Hand hafde saa spurgt fra en vis Ven, lod mig og læse Brevet derom. Men som det kun var fra Landet, fra Hans Broder Hr. Henric Hansteen, Sogne-Præst i Tiustrup, forblev det en Tvil og Uvished hos mig, indtil Palme-Søndag, da Jeg om Eftermiddagen bekom følgende Brev med Posten:

Welærværdige og Wellærde Hr. Schow!

Deres mig tilsendte Ansøgning om Høybye Kald har Hans Kongelige Mayestet allernaadigst behaget Dem at bevilge, hvorfore Jeg ynsker Dem til Lykke med samme Embede, og paatvifler icke, at De jo vil befitte sig paa, fremdeles at fortiene Navn af en duelig og god Lærere i Guds Meenighed, saa at Meenigheden der kand have Aarsag til at være saa vel fornøyet med Dem, som Jeg har hørt den har været, De nu fratræder. Jeg forbliver

Kiøbenhavn d. 5te April

1748.

Deres Velærværdigheds

tiensvillige

J. L. von Holstein.

Opskriften var: Welærværdige og Wellærde Hr. Schow, Sognepræst til Høybye Meenighed à Nestved.

Her maatte Jeg nu icke længere tvifle om min Vocations Rigtighed, men formedelst forestaaende Paaske-Fæst

og Confirmations Act var det mig icke mueligt at tage Af-skeed fra den kiære Meenighed i Nestved, førend 2den Søndag efter Paaske. Derpaa reyste Jeg til Kiøbenhavn for at løse mit Konge-Brev og tage Hans Høyærværdigheds Hr. Biskop Herslebs Collats til Høybye Kald, maatte saa tilbage til Nestved igien for at regulere der mine Sager; Men som Jeg mærkede at vilde blive der noget opholdt, tilskrev Jeg Hr. Provst Jacob Hyphoff, Sognepræst for Nye-kiøbings Meenigheder, og bestæmmede min Indsættelses Dag til den 6te Søndag efter Paaske. Imidlertid ankom og min Successor i Nestved Hr. Jacob Haagen, forhen paa en kort tiid Personel-Capellan her i Høybye. Min Indsæt-telse skeede da rigtig nok førnævnte Søndag, hvorved Jeg Selv maatte imod min Tanke prædike, hvorfore Jeg icke, førend 1ste Pintze-dag derpaa, holdte min rætte Indtrædelses Prædiken.

Rigtigheden af alt dette anførte bevidner

Johan Henric Schow.

Tilføjet: Død d. 18. Martij 1765.

Udskrift af »Høybye Præste-Kalds Bog« 1739. p. 7—12.

XXI.

Lidt til Karakteristik af Griffenfeld.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Det var som bekjendt en af de Beskyldninger, som fremførtes mod Griffenfeld, at han tog imod Gaver af dem, som han hjalp til Befordring eller til nogen anden kongelig Naadesbevisning.

Tredive Sølvpenge tælles
 For min Jesu Frelsermand,
 Men skal nu en Præst udvælges,
 Maa man fylde snart en Spand

Fuld af Guld og Sølv og Penge.

Gud lad det ej vare længe!

Saaledes skrev Satirikeren Jakob Worm, fuld af Bitterhed over at han ikke opnaaede den Befordring, han ønskede. Det er ganske vist vanskeligt fuldstændig at rense Griffenfeld fra Beskyldningen for ikke at have forsmaaet Gaver, men saameget er dog nok aabenbart, at Anklagen var i høj Grad overdreven. Det kan derfor ikke være os andet end kjært, naar vi kunne fremdrage bestemte Vidnesbyrd om, at vor store Statsmand har afvist Foræringer, selv hvor de ikke havde Karakter af Bestikkelser. Exempler af den Slags maa gjøre os tvivlende om Sandheden af meget af det, der ofte uden Bevis fremførtes imod den forhen saa mægtige Mand, da han for enhver Pris skulde styrtes. Jeg skal her meddele et saadant Exempel, nærmest vedkommende Kirkehistorien, hentet fra et Hdskr. i Kgl. Bibl. (Gl. kgl. Saml. 2466. 4).

Biskoppens Doct. Wandalins Brev til Cleresiet om et Honorario til Griffenfeld for hans Bevaagenhed mod Geistligheden ikke alene med at forskaffe dem Confirmation og Extension paa deres Privilegier, men endog kongl. Tilladelse, at Præsterne skulde kun betale 5 Rigsdlr for sin Confirmation paa sit Kaldsbrev; dog Griffenfeld vilde ikke tage tage mod den Gave, quod literæ sequentes confirmant. Admodum reverendi et religiosissimi viri, diœceseos Selandiæ præpositi dignissimi, fratres in Christo plurimum dilecti.

Næst venlig Hilsen og et glædeligt Nye-Aars samt ald Velstands Ønske, kunde jeg ey forbiegaae dennem jo med Glæde at forstændige, at det haver behaget Hs. Kongl. Majestet, vores allernaadigste Arve-Konning og Herre, efter min allerunderdanigste Ansøgning og Begjering, alle Geistlighedens Privilegia, som af høysalig og høylovligst Ihukommelse Kong Friderik den 3die naadigst vare givne, ey alleniste allernaadigst at confirmere, men endogsaa med nye, gode og ønskelige Benaadninger allernaadigst at forøge og forbedre, saasom

af denne hosføyede rigtige Copie og vidimerede Udskrift videre kan erfares; hvorfor enhver i den geistlige Stand haver høy Aarsag baade inderligen at takke Gud, som os saadan en mild og naadig Konning haver forleenet, saa og med allerunderdanigst Taknemmelighed, Ærbødighed og Lydighed at erkiende og berømme denne Hs. Kongl. Maj^{ts} store og synderlige Naade, Mildhed og Bevaagenhed imod sin Geistlighed, og stedse des flittigere og troeligere baade selv at bede Gud og at tilholde og formane deres Meenigheder til ideligen at udøse gudelige og andægtige Bønner for saadan en god christelig Arve-Konges langvarende og lyksaligste Regimente, samt hans Kongl. Maj^{ts} bestandige Sundhed, Prosperitet og al selvøskte Velstand etc. Men eftersom saadan god og gavnlig Expedition for Geistligheden udkræver temmelig Bekostning med stemplet Papir, Cancelliets Rettighed, Drikkepenge etc., item naar samme Privilegier og Benaadninger skal publiceres, som jeg holder for nødvendigt og raadeligt med Hans Kongl. Maj^{ts} naadigste Bevilling forderligst at maa skee, til alle vedkommende deres Videnskab, og til Tvistigheder, som ellers kunde forefalde, at forekomme og afverge; særdeles eftersom en fornemme god Mand, Kongl. Maj^{ts} høybetroede Minister og Geistlighedens sær høye Ven og affectioneret Velyndere, herudi haver giort os stor Assistance og anseelig Bistand, han og fremdeles, nest Guds Hielp, kan og vil gjøre os og samtlige geistlige videre nyttig Tieneste og Befordring udi hvis christeligt og billigt kunde være, hvoraf og endeel med forderligste af Hans Kongl. Maj^{ts} høye Naade forventes; da eragter jeg det billigt og retmessigt, og formoder, at Domini Præpositi ere udi liige Meening med mig, at Geistligheden pligtig er og bør med en god Discretion og et anseeligt Honorario saadan hans Velvillighed og gode Tieneste taknemmeligen at erkiende; og synes mig saavel som andre af Dominis Episcopis, med hvilke jeg haver havt Leilighed noget herom mundtlig eller skriftlig at conferere, at enhver Sognepræst vel hertil kunde contribuere 1 Rigsdaler, og enhver Capellan

1 Rigsort, efftersom og Capellanerne enten allerede virkelig kunde nyde, eller med Tiiden stunde til at nyde Deel og Frugt af disse kongl. Privilegier og Benaadninger. De Præster paa Landet, som Dn. Præpositi kiender at have saa ringe Midler, at de 1 Rigsdaler ey vel kunde afstedkomme, de kunde give 1 Sletdaler og ey meere; hvorimod Sogne-Præsterne i gode Kiøbstædkald kunde vel give noget meere effter deres egen Discretion og gode Tykke; hvilket godvillige Sammenskud af Penge, om det mig fra Dominis Præpositis med rigtig Fortegnelse fra hvert Herred forderligst maa tilskikkes, kan det strax anlegges til et ziirlig Guld-Geschir at lade giøre til bemeldte Brug at anvende. Valete fratres admodum reverendi, et Deum propitium timere Regemque optimum honorare pergite. Hafniæ d. 24 Januarii Ao. 1671.

Vester in Domino
Johannes Vandalinus D.

Provstens Brev i Vester-Flakkebjergherred til samtlige Herredsbrødre.

Salutem cum perennaturo prosperitatis voto!

Miseram ante octiduum regias Serenissimæ Majestatis ordini nostro clementissime indultas ac concessas immunitates, cum admonitione de gratæ mentis indicio erga illustrem cleri fautorem declarando. Verum cum jam comperit sit, magnum illum et excelsum genium non tam spe præmii, quod inde redundare poterat, quam affectu in ordinem nostrum benigno, commoda hæc nostra promovisse, unde et gratuitum illud donum, quod presbyterii sui nomine obtulit eminentissimus et amplissimus Dn. Episcopus, acceptum recusavit generosus ille dominus cum proluxa officiorum suorum pollicitatione ad emolumentum ministerii ecclesiastici quibusvis decoris et justis modis ulterius augendum, destinatam isti usui pecuniam pro lubitu quisque suo poterit collocare. Valete viri religiosissimi et ecclesiam Domini nostri Jesu Christi sedulo ædificare pro virili allaborate. Dabam Hyllested ad d. V Id. Febr. 1671.

Martinus Cheitomæus.

Til nærmere Oplysning bemærkes endnu, at de »Privilegier« for Gejstligheden, hvorom her er Tale, ere dat. 15de Decbr. 1670 og findes trykte i Pontoppidans Ann. eccl. Dan. IV, 545—7. De indeholde en Stadfæstelse og Udvidelse af Frederik III's Privilegier af 24de Juni 1661. Hvad Gaven til Griffenfeld angaar, da erfarer man lidt nærmere om Sagen af den i Gjessings Jubellærere I, 323—25 meddelte Skrivelse fra Biskop Peder Kragelund i Ribe til Stiftets Præster angaaende denne Sag. Det paatænkte »Guldgeschir« skulde have følgende Indskrift: Clerus Daniæ et Norvegiæ. Som Grund for Præsterne til villigt at yde Bidrag til Foræringen anfører Biskop Kragelund: «hvor højt os alle ligger Magt paa at have en god og gunstig Ven til Hove, in tanta patronorum hoc seculo raritate». Da Griffenfeld afslog at modtage den ham tiltænkte Gave, forlangte Biskop Vandal den Skrivelse tilbage, som han havde tilsendt Bisperne derom, og Kragelund forlangte ogsaa sin Omgangsskrivelse tilbage fra Provsterne; det var altsaa kjendelig Hensigten, at Sporene af denne Sag saavidt muligt skulde udslettes. — Slige Foræringer vare forøvrigt ikke noget nyt, saa Griffenfeld, om han har modtaget Gaver, ingenlunde har indført en ny Skik, men meget mere fulgt den gamle Uskik, som havde forplantet sig lige fra den Tid, da man søgte Privilegier og Dispensationer ved den pavelige Kurie i Rom. Man har endnu et Regnskab, som tre deputerede for den jydskke Gejstlighed aflagde 1664, i Anledning af at de havde været i Kjøbenhavn forat søge Konfirmation paa Gejstlighedens Privilegier. Heri anføres en Sum af ikke mindre end 380 Rdl. given som »Foræring til Hr. Kansler, Oversekretær og andre, som vores Sag befordrede«¹⁾ — og dengang var Griffenfeld ikke Kansler.

¹⁾ Dette Regnskab er meddelt af Nyerup i Borgervennen 1825, S. 206—8.

XXII.

Tvende Gravskrifter.

1.

Over Præsten Gamborg i Greve og Kildebrønde.

Til Forklaring af Slutningen af denne Gravskrift bemærker Pastor van Wylich i Greve, som har meddelt den, at Præsten Gamborg blev jordet paa Kirkegaarden i Annexsognet Kildebrønde, fordi Kirkegaarden i Greve var fugtig.

Vaer paa den Fromme, giv agt paa den Oprigtige.

Mag. Knud Friderichsen Gamborg.

Fra det første gik det Ham vel til det sidste,
I Kjøbenhavn blev hand født og kom i Christnes Tal 1678.
I boglige Kunster opfødt og kom i Studenteris Tal 1693.
Lyst til at lære self drog Ham til fremmede Lande 1699.
Lyst til at lære andre drog ham til Fædrene Landet 1701.
Gud gjorde Ham dygtig til Lærestanden og satte Ham til
en Hyrde

For Greve og Kildebrønde Menigheder 1703.

Gud gjorde ham lykkelig i Ægtestanden og satte Ham til
et Hoved

For Mad. Karen Willadz Datter 1704.

Med Hende levede Hand kjærlig udi 11 Aar,

Uden Hende eenlig udi 32 Aar,

Hos Hende nu herlig uden Tid og Aar.

Hans Aar var mange, naar de betragtes efter Tiden,
69 Aar levede Hand,

Men endnu flere, naar de agtes efter Dyden;

Thi især pydede Hand

Embedet med Lærdom,

Lærdom med Guds frygt,

Guds frygt med Kjærlighed.

Kjærlighed viste han megen mod Alle,

Af Alle mere mod de 'Troende,

Af de Troende meest mod Hustru og Børn.

Af Børn saae Hand med Glæde 3 Sønner og 2 Døttre leve,
Men ikkun een Søn saae med Graad Hand døde
Aar 1747.

Nysgjærig Vandrings-Mand vil Du og dette viide,
Hvorfor min Faders Been blev lagt paa dette Stæd.
Da tænk de Dødes Been kan ingen Vaade lide,
Nok vi i dette Liv skal svømme i Fortræd.

2.

Over Magister Hans Been.

I de Dage, da den høje Skole i Kjøbenhavn svømmede over med Disputatser, var der en gammel lærd Academicus, som dog overgik alle sine samtidige i disputatorisk Frugtbarhed; hans Navn var Magister Hans Been. Worm omtaler ham i sit Lexicon over lærde Mænd som en gammel Filosof, der først i lang Tid laa paa Regensen, hvor han disputerede meget flittig, og siden lige til sin Død (1708) paa Valkendorfs Kollegium; samtidig var han ogsaa i mange Aar Dekanus i Komunitetet. »En fast utallig Mængde Disputatser» bevarede længe Mindet om den gamle Studiosus perpetuus, over hvem en Spøgefugl skrev følgende morsomme Gravskrift:

Liig-Text: Josv. 24, v. 32: »Og de begrove Hans Been udi Sichem, effterat de haffde ført hannem fra Ægypten«.

Her ligger Hans Been
Saa død som en Steen,

Og piller ey lenger Philosophische Been;
Gud-Indernes Teen
Forvoldte den Meen.

Han hastede langsom og var dog ey seen;
Hvor finder man een,
Som lefde saa reen

Fra Cypridis Lue og Abraham Lehn¹⁾!
Derfore skal teignes paa Træ og paa Green
Til Ævigheds Minde med Pen og med Preen:
Her ligger den gamle Magister Hans Been.

¹⁾ En bekjendt Vinhandler i Kjøbenhavn.

Verset er meddelt efter en Opskrift i Ny kgl. Saml. 222, 8, hvor der ogsaa findes flere Rim, som denne Gravskrift gav Anledning til, saasom følgende:

Apologie.

Psal. 34, v. 21. »Herren bevare Hans Been».
 Nu hviler Hans Been,
 Dog kaster du Steen
 Med Spot paa den Dødes udmattede Been.
 Du spant paa din Teen
 Ulyche og Meen,
 Der bier ey langsom og kommer ey scen.
 Du er og vel een,
 Der gaar ey saa reen
 Fra Veneris Kipper og Abraham Lehn.
 Derfor skal teignes paa Galge og Green
 Till Spott og Van-ære med Bøddelens Preen:
 Her ligger den Skumler, som spotted Hans Been.

Den Sørgendis Ord og Klage.

Ach Jammer og Nøed,
 Hans Been er nu døed,
 Som lagde sin Hierne saa trolig i Bløed.
 Paa Kloster han nøed
 Sit daglige Brøed,
 Og dertil hver Aftens velsmagende Grøed.
 Philosophus fød,
 Theologus døed,
 Med παντοσοφία sin Hierne hand brøed.
 Hos Abraham Leehn kun lidet hand nøed,
 Men ledskis nu stedtze i Abrahams Skiøed.

Apologie.

2 Reg. 23 v. 18. »Lad Ham ligge og rører iche Hans Been.»
 Holt stille med din Skumle-tand
 at slide i de Døde.
 Hans Been hand var een erlig Mand
 ved gammel Kloster-føde.

Endnu kunde tilføjes, at ifølge nogle Optegnelser af Kall-Rasmussen var Hans Been født i Christianssand 1646, deponerede 1667 fra Helsingør Skole, tog theol. Attestats 1669, kreeredes 1670 til Bakkalavr og 1700 (ikke 1690 som Worm har) til Magister.

Rettelser og Tillæg.

Ny kirkehistoriske Samlinger 2det Bind.

- S. 242. L. 5. vanæret nær, læs: vandret ner. De Slutninger, som i det følgende ere uddragne af den urigtige Læsemaade, bør udgaa.

3die Bind.

- S. 29. L. 11. Original, læs: Udkast.
S. 165. Den 21 Decbr. 1582 fik Lensmand Johan Taube Kongebrev om, at den tyske Prædikant i Helsingør, Hr. Herman, for Fremtiden tillige skulde gjøre Tjeneste paa Kronborg Slot, efterat Prædikanten der var »skikket at skulle til Kjøbenhavn». (Sjæl. Tegn. XV, 152).
S. 459. L. 4. Danicæ, læs: Daniæ.
S. 484. Af forskellige Omstændigheder fremgaar det, at M. Morten Pedersens Afskedigelse 1588 fra Præsteembedet ved Domkirken i Roskilde maa være taget tilbage efter Frederik II's Død, og at han er bleven i Embedet, saalænge han levede (jfr. Gjessing, Jubellærere. III, 28. Hundrup, Præster ved Roskilde Domkirke efter Reform. S. 5—71.)

4de Bind.

- S. 32. L. 3—5. (Istedenfor — — — mangler). Denne Bemærkning udgaar som urigtig.
S. 68. L. 1 f. n. 23 Maj, læs: 16 Maj.
S. 72. L. 6. For Sergensis, som Förstemann har, bør læses: Bergensis.
S. 74. L. 1. f. n. Den Lucas [Eriksen] Krabbe, der faldt 1611 for Kalmar, er forskjellig fra den Lucas [Nielsen] Krabbe, der 1604 studerede i Vittenberg (jfr. Nye D. Mag. II, 14 Not.)
S. 102. L. 3 f. n. Absis, læs: Apsis.
S. 357. L. 23-4. omtrent 1556, læs d. 17 Okt. 1557.
S. 176. L. 6. 1777, læs: 1774.
S. 476. Lektor Movrits Samsing i Tjæreby, hvis fulde Navn var Movrits Ottesen, var 1545 tillige Provst i Vester-Flakkebjerg Herred.
S. 486. L. 12 f. n. einigen, læs: den eigenen — — zu belegen.
-

Navne- og Sagregister*).

- Abildgaard Mandrup.** 74.
Absalon, Bisk. i Roskilde. 607. 614. 620-1. 625.
Absalonsen Absalon, Kan. i Lund. 563.
Adelbero, Ærkebisk. i Bremen. 595-610.
Adolf, Hertug af Gottorp. 50-1. 53-5. 539. 544. 630-1. 648-9. 652-725.
Aggerup Chr. Christoffer, Pr. i Glumsø og Bavelse. 766.
Ahlefeld Bartholomæus. 648-9. Benedikt. 663. Bertram. 649. 663. 723-4.
Claus. 505. 726. **Godske, Bisk. i Slesvig.** 46. 467. 480-4. 487-91. 515. 544. **Gregorius.** 649. **Henrik.** 493.
Albretsen Hans, Bisk. i Sjæl. St. 249. 330. 384.
Albus Johannes, cler. Tornac. 567-8.
Alling Kloster. 206. 221-3.
Als. 487. 505.
Alsted, Præst der. 402. 452.
Altere, Borttagelse af. 367.
Anderson Christoffer, svensk Ridder. 76-8.
Andersen Frands, Abbed i Ringsted, Kan. i Roskilde. 95. 248.
Andersen Hans, Pr. i Raabeløf i Skaane. 357.
Andersen Lavrits, Pr. i Mosbjerg. 410-11. 419.
Andersen Lukas, Pr. i Herfølge. 72.
- Andersen Niels, Forstander paa Herlufsholm, s. Pr. i Gjerding.** 446-7.
Andersen Peder, Borger i Kbh. 315-16.
Andersen Simen, Pr. i Tranekjær. 439.
Andreæ Jacobus, luth. Theolog. 324. 674. 743.
Angell, Præst i Trondhjem. 175.
Antvorskov. 34. 247-8.
Apenstorp ved Slesvig. 524.
Arctander Henrik, Rekt. i Viborg. 761-2
Niels, Bisk. i Viborg. 762.
Arenfeld Niels, 74. Jakob til Jensgaard. 445.
v. Arensdorf Friderich. 445.
Arvidsen Bent, Rekt. i Lund. 318.
Ascanius Henrik. 410.
Asger, Ærkebisk. i Lund. 594-9. 604-5. 609.
Asmild Kloster. 472.
Asminderup og Granløse. 162. 404.
Asmundsen Tyge, Bisk. i Lund. 326-58. 386.
Assens. 247. 251.
Augsburgske Konfession. 63. 225-6. 231. 236. 256. 266. 280. 284. 298. 301. 674. 710. 745.
August, Kurfyrste af Sachsen. 253-74. 319. 522. 546-7.
Augustinus Rasmus, Pr. i Kjøge. 380. 405.
Aurifaber se Guldsmed.

*) Af Navnene paa Præster og Sogne i den Fortegnelse over Præsterne i Sjælland 1584, som er aftrykt S. 402—6, ere i Regelen kun de optagne i nærværende Register, som ogsaa forekomme andensteds i dette Bind.

- Bagge Oluf, Pr. i Næstved, s. i Kjerteminde. 764-5. Søren, Pr. i Snøde. 441. Søren Jensen, Pr. i Tirstrup. 444.
- Bandsættelse. 372-3. 381 463-5. 580 (se Kirketugt).
- Bang, Bisk. i Trondhjem. 175. Claus Hansen, Pr. i Horne og Asdal. 407. Christoffer. 72. Johannes Nicolai, Student. 83-4.
- Banner Erik. 471.
- Barby Andreas, Kansler. 61. 656.
- Barnim, Hertug. 199-201.
- Baro Petrus, Prof. i Cambridge. 326.
- Barsø Jørgen, Pr. i Fjelstrup. 246.
- Bartholin Rasmus, Prof. 161.
- Basballe, Pr. i Horne og Asdal. 419. Augustinus Christensen, Pr. i Krogsbæk. 443.
- Basse Margrete, Frue. 436.
- Baumeister Christoffer And., Pr. i Snøde. 441.
- Beck Albert til Beldringe. 80. Joachim, kgl. Rentemester. 44. 76-7. Lave, Stiftslensm. i Rosk. 359. 395. 399.
- Becker Herman, tysk Pr. i Helsingør. 777 (se Pistorius).
- Beder, Præst der. 444-5.
- Bedsted. 675.
- Been Hans, Magister. 775-6.
- Begravelse (Ringning for Lig, Grave). 370. 377. 379. 391-2.
- Below Henrik. 731.
- v. Bemelen Caspar. 232.
- Benedicht Laur., Bogtrykker. 234. 287.
- Bentsen Anders, Rekt. i Lund, Pr. i Malmø, s. i Fosie. 353-7.
- Bentz Joh., kgl. Livlæge. 72.
- Bentzon Peder, Konferensraad. 765-6.
- Bergen i Norge. 72. 177. 777.
- Bering Jens. 185. Peder Pedersen, Raadmand i Viborg. 183. Søren Jensen, Raadmand smst. 183.
- Berndes Johan, Pr. i Flensborg. 489.
- Bertelsen Iver, Abbed i Sorø. 278.
- Besser og Onsbjerg. 445.
- Bevtoft. 519-20.
- Beza Th., reform. Theolog. 324-5.
- Bibel, den danske. 287.
- Bilde Anders til Søholm. 32. 35. 37-40. 43. 289. Bent. 328. Eske. 75-6. Hans. 37. Henrik. 71. Knud. 481. Oluf. 398-9. Ove, Biskop. 34. 472. 480-1. Peder til Svanholm. 384-5. 398. Sten. 335. 357. Torben. 289. Torben, Ærkebisk. i Lund. 484.
- Billeder i Kirkerne. 367. 422-8.
- Birch Jørgen, Forvalter paa Knudseje. 411.
- Birgersen Egisle, Prædikebroder. 196-7. S. Birgittes Aabenbaringer. 147-53.
- Birkerød. 361. 365. 404.
- Bispevalg. 330. 358. 497. 505-6.
- Bjergby og Mygdal. 412. 450.
- Bjerring Kirke. 120-1. 127.
- Bjernede. 402. Kirke. 111-4. 119. 146.
- Bjerregrav og Aalum Kirker. 120-1. 131-2.
- Bjolderup. 203.
- Bjørn Andersen til Stenalt. 332. 343. 386. Johan, Rigsraad. 37.
- Blikfeld Henr., Pr. i Aarhus. 442. 445. J. T., Pr. i Vellev. 443. P. T., Pr. i Ødum. 443.
- Blodskam, Straf derfor. 177-81.
- Blome Hans. 722.
- Blære og Ejdrup. 448.
- Bocerus Joh. Petri, Rekt. i Viborg. 73.
- Bochellius Johan, Mag. 88. 90.
- Bogforbud og Censur. 296-7. 371. 376-7. 648.
- Boie Jørgen, Hofpr. og Provst i Haderslev. 243-6. 249. 251. 659. 700-1.
- Bokelman Peter, Pr. i Hatsted, siden i Husum. 536. 635-46. 657. 673.
- Bokholt Johan, Bisk. i Slesvig. 202. 206. 216.
- Bonn Herman, Superint. i Lybek. 493.
- Borch Peder Iversen, Lekt. i Trondhj. 312.
- Borchartsen Joh., Bisk. i Ribe. 454.

- Bordesholm Kloster. 514.
- Bording Jacob, Prof. 87-8. Jacob d. y., Prof. Jur. i Rostok. 288. Lavrids, Mag. 444.
- Bornholm. 111-4.
- Borne Kirke i Angel. 717.
- Borreby ved Skjelskør. 475.
- Borup Kirke (i Sjælland). 118. 383.
- Brahe (Brade) Axel til Krogholm. 25. Jørgen Tygesen. 74. Tyge. 74. 286.
- Brasen Jens And., Pr. i Havrum. 443.
- Brask Peder, Adelsmand. 436. Hans Jensen. 439.
- Brechling Joh. Ditlev, Pr. i Snøde. 441.
- Bregninge v. Kallundb. 315. 403.
- Bremen (Stift). 564-5. 584-5. 594-625. 626. 630. 635. 663.
- Brinch Peder Mort., Pr. i Væ. 357.
- Broberg Matthis, Dr. jur., til Sjælleskovgaard. 445.
- Brochmand Jesper, kgl. Sekretær. 51-62. 550-1. Jesper Rasm., Biskop. 159-65. 190.
- Brockenhus. 447. Hans. 73. Just. 74.
- Brorson J., Pr. i Randlev og Bjerager. 444. Lavrids til Dybvad. 444.
- v. Bruchofen Henrik, Dekan i Lund (forh. Hofpræst). 242. 296-7.
- Brun Anders Frandsen, Pr. i Haarlev. 452. Bertel, Pr. i Sindal. 410-11. 419. Frederik, Pr. i Aabenraa. 690. Johannes, Prov.-Minist. for Graabrød. 463. Johannes, Pr. i Aabenraa. 690. Johan Nordal, Pr. i Bynæsset. 174-6. Nicolaus, Bisk. i Slesvig. 573-7. 590-1. Niels, Pr. i Snøde. 441. Peder Andersen, Adelsmand. 437-8. 440.
- Brunckel Hans, Pr. i Brøndby i Skaane. 349-52.
- Bryske Karl. 729.
- Brøndby i Skaane. 349-52. 562.
- Bucerus Martin, Theolog. 244.
- Buchholtz Lorents, Pr. i Sjørslev. 444.
- Buchner Peiter, Mesterman i Viborg. 182-90.
- Budde Frederik. 755. Godslev til Gunderupgaard. 755-6. 761.
- Budtz Johan, Pr. i Hundslundkloster. 450.
- Bughenhagen Johan, Dr. 47. 77-8. 82. 327. 491-5. 512. 521. 523. 530. 646. 687-90.
- Buxolus de Parma, pavel. Kap. 203.
- Bynæsset Præstegæld. 175-6.
- Bøger, som skulde anskaffes af Præsterne. 229. af Kirkerne. 360. 363. 365. 357. i Børglum Kloster. 473. (Se Bogforbud).
- Bøllie Mattis, Rigsraad. 37.
- Børglum, Biskopper. 197-9. 207. 223-4. 460. 466-72. 592. 733-9. Kirke. 117. 471. Kloster. 465-73. 733-9. Stift. 567.
- Capeteyn Peter, Prof. 328. 339.
- de Cardes Abraham, Lekt. i Oslo. 74.
- Carl, Prinds af Hessen. 176.
- Carnarius Joh., Dr. med., Livlæge paa Gottorp. 706.
- Cellus David, Kan. i Lund. 72.
- Cheitomæus Martinus, Pr. i Hyllested. 772.
- Christensen Anders, Prof. 313.
- Christensen Jens, Pr. i Stege. 157.
- Christensen Jens, Slotspr. i Kbhvn. 190.
- Christiern II. 31-5. 466. 471. 735-7.
- Christian III. 1-20. 47-65. 89. 480-546. 626-31. 646-9. 652-5. 682. 686-90. 698-700. IV. 400-2. 727-9. VI. 764.
- Christoffer II. 207-8. 223.
- Christoffer, Greve af Oldenburg. 43. 475.
- v. Chyrgey Georg Albany, kejserl. Hof-tjener. 94-5
- Chytræus David, Proi. i Rostok. 291-3. 325-6.
- Cismar Kloster. 199.
- Cistercienserordenen. 588-9.
- Clementinus Oluf Christensen, Pr. i Kolby. 445.
- Cluniacenserordenen. 557-8.

- Copen Thomas, Fred. I's Sekretær. 506.
 Coppersmidt se Cypræus.
 Coswelt Diderik. 566-7.
 Cranmer Thomas, Ærkebisk. i Canterbury. 243-4.
 Cypræus (Koppersmidt), Hieronymus, Kan. i Slesvig. 548. 632-3. 664-8. 671. 706. Peter. 82. Povl, Dr. jur. 287.
 Dalby Kloster. 43.
 Dalbyndre, Raaby og Sødring. 444.
 Dallin Anders Bentsen, Hofpr. 313-4.
 Danæus Lamb., reform. Theolog. 324.
 Degneembedet. 360. 364-7. 370-1. 378. 380.
 Denne Klavs, Hospitalsmester. 26.
 Ditmarsken. 610. 679-80.
 Dominikanerordenen. 22-6. 196-7.
 Dorothea, Chr. III's Dronning. 329. 339. 548.
 Drangby (Draaby?) Kirke i Aarh. St. 203.
 Drews Jørgen, Møntmester fra Husum. 38-40.
 Due Jørgen til Halkjær. 448.
 Dybvad Jørgen, Prof. 302. 746. 754. 757.
 Døbefonter. 106-8.
 Daa Klavs. 247. Klavs. 452.
 Daaben. 369. 372. 382. 536. 657.
 Eddesen Boie, Pr. i Rørbæk. 529.
 Egeslev Kirke. 221-3. Præst. 403.
 Eiderstedt Provsti. 51. 538-9. 653. 681-5.
 Eising Kirke. 107-8. 138.
 v. Eitzen Bernhard. 75., Povl, Superintendent i Hamborg, s. i Slesvig. 287. 657. 659-63. 666-7. 669. 674. 700-10. 723. 726.
 Ekernførde. 484-5. 508. 525.
 Elers Michael, Lektor i Slesvigs Kap. 527-8.
 Eliesen Povl, Lekt. 21. 24. 42. 44. 476.
 Elisabeth, Dron. i England. 269-73.
 Elisabeth, Hertuginde af Meklenborg. 274-5.
 Embs Bartholomæus, Hofpræd. 548. 681.
 Emden. 47.
 Eminga Cæso, Lektor i Slesvig. 55. 71. 344. 528. 551. 632-4. 658. 664-7. 671. Hildebrand, Rekt. i Slesvig. 672.
 Engelbech Niels, Pr. i Barkager i Skaane. 349.
 Engelholm i Skaane. 348-9.
 Erik Lam, Konge. 601. 605. 610.
 Erik (til Skarresøholm), Hert. af Halland. 200.
 Eriksen Anders, kgl. Vaabendrager. 586-7.
 Esbern, Bisk. i Slesvig. 609.
 Esbensen Aage, Væbner. 196-7.
 Eskil, Ærkebisk. i Lund. 600-25.
 Eskil, Modbisp i Lund. 608.
 Esrom Kloster. 130. 592.
 Essenbæk Kloster. 206.
 Everdrup. 373. 403.
 Fabricius Jakob d. æ., Superint. i Slesv. 646. 674. 681. 726-8. 731-2.
 Fabritius Jakob, Prof. 71.
 Fadder, Mester, Bøsestøber i Kbh. 30.
 Fagius Povl, Theolog. 244.
 Farstrup Otte Jensen, Pr. i Sebber. 447.
 Farum, Præst der. 406.
 Faste. 2-20.
 Fattigforsørgelse. 31. 367. 381. 399-400. 435-40. 503.
 Faxe, Præst der. 403.
 Fersløv Niels, Student. 287.
 Filip, Landgreve af Hessen. 481-2. 688.
 Fincke Thomas, Prof. 170.
 de Fine Peter Arnoldsen. 74.
 Fjelstrup i Slesvig St. 246.
 Fjennesløvlille Kirke. 123.
 Flade Kirkeklokke. 459.
 Flensborg. 71-2. 75. 159. 245. 487. 489. 525. 655. 723-4. 727. Provsti. 485-6. 497. 663.
 Flyng Sogn. 384-5.
 Formula Concordiæ. 252-74. 674.
 Fosie i Skaane. 352-7.

- Foss Desiderius Hansen, Pr. i Kbh. 405. Niels Andersen, Prior i Antvorskov. 248.
- Franciscanerordenen i Danmark. 219-21. 462-3.
- Frandsen Hans, Prof. 79-83. 167. 249. 279. 282-3. 302. 333. 746. Peder, kgl. Herold. 762.
- Franzon Anders, Pr. i Raarup. 444.
- Frederik I. 4. 23. 26-43. 466-7. 482. 506. 664. 735-8. II. 85. 225-7. 231. 252-75. 286. 328-9. 381. 630. 655-6. 662-3. 672. 714-22. 725-7.
- Frederik II, Hert. af Gottorp. 670-2. 713-22. 725.
- Frederik, Hertug, Bisk. i Slesvig og Hildesheim. 546. 555. 626-36. 677. 717.
- Frederiksborg. 765. Skole. 312. 763.
- Fremmedartiklerne. 231-43. 266.
- Frese Hartvig, Pr. i Aabenraa. 685.
- Friderichsen Christian, Hører i Rosk. 160. Johan, Rekt. i Rosk. 158-65. Naaman. 160-1.
- Friis Christian til Kragerup, Kansler. 190. 192. Johan, Kansler. 5. 49. 90. 472. 475. Jørgen, Bisk. i Viborg. 36. 471.
- Friis Niels, Skriver. 40. Oluf, Pr. i Hundslund. 444.
- Frijs Mogens, Greve. 443.
- Froddesen Andreas, Mag., Kan. i Slesvig. 50.
- Fröschel Sebast., Pr. i Vittenberg. 646. 690.
- Fyns Stift. 442. 453. 487. 558.
- v. Fyrstenberg Antonius, Provst i Børglum. 465-8. 736.
- Fædder Niels Jensen, Pr. i Stege. 156-8. 428.
- Føerd Claus, Boghandler i Kbh. 156-7. 365.
- Galt Mogens. 74. Peder Ebbesen. 471.
- Gamborg Knud Fr., Pr. i Greve. 774-5.
- Garding. 202. 679. 681.
- Gassum, Pr. i Bjergby og Mygdal. 412.
- Gaucelinus, pavelig Pönitentiar. 217. 219-20.
- Generanus Johannes, Provst i Aabenraa. 691. Peter, Provst i Aabenraa. 685-97.
- Gerardi Nicolaus, Ærkedegn s. Kantor i Slesvig. 211. 571.
- Gericius Joachim. 326.
- Gert, Greve af Holsten. 203-5. 211. 213-5. 223-4. 558-60.
- Gervasius Petrus, pavel. Nuntius. 203-4. 211.
- Gifith Christoffer fra Næstved, Lektor i Sorø. 72.
- Giselbert, Bisk. af Halberstadt. 213-5. 558-60.
- Gjendøbere. 233. 239. 248. 533-9. 636. 647-9.
- Gjerding og Blenstrup. 445-6.
- Gjerlev i Aarh. St. 445.
- Gjerlev og Draaby. 404. 765.
- Glad Rasmus, Prof. 248-50. 333.
- Gladebeck Henrik, Bartskjær i Viborg. 183.
- Gladsaxe, Præst der. 405.
- Glenstrup Kirke. 121.
- Glob Anders, Prov.-Minist. for Graabrød. 462.
- Glostrup Kirke. 128. Præst. 405.
- Glud Søren, Bisk. i Viborg. 445-8.
- Glumsø (og Bavelse). 406. 766.
- Gosmer og Halling. 444.
- Gotghemac Albert, kgl. Kapel. 581-2. 585.
- Gottorp Amt. 492. Provsti. 51. 548. 675-81. Slot (Slotspræster). 485. 493-4. 511-2. 548. 677-81. 718.
- Gram Niels Hansen, Pr. i Bjergby og Mygdal. 450.
- Grand Jens, Kan. i Rosk., s. Ærkebisk. i Lund. 165-74.
- Grave Erik, Bisk. i Aarhus. 445.
- Grenovius Torchil, Rekt. i Frederiksborg. 763.
- Greve og Kildebrønde. 406. 774-5.
- Griffenfeld Peter. 769-73.

- Grubbe Ejler. 332. 343. Niels. 438-9. Hammer i Rosk. St. 572-3.
 Sigvard. 74. Hammer Jørgen. 314-6. Klavs, Prof.
 Grätz, Jesuiterkollegium. 754-5. 166-70. 280. 284. 288. 302. 315. 746.
 Grønbæk Kirke. 121-2. Niels, Mag. 314-6.
 Grønbæk Isak, Pr. v. Nic. K. i Kbh. 316. v. Hamsfort Cornelius, kgl. Livlæge.
 Gudum Kirke ved Aalb. 128. 60. 82. 537.
 Guilaberti Johannes, pavel. Kollektor. Hanisch Anthonius, kgl. Sekret. 89.
 573. 589-90. Hans, Konge. 465.
 Guldsmed Hans, Prof. 166-7. 170. 279- Hans d. ældre, Hertug i Haderslev.
 85. 302. 667. 669-70. 706. 746. 53-4. 64. 69. 245-7. 480-1. 493.
 Gunderslev, Præst der. 361. 403. 544-6. 627. 634. 648-9. 659. 662-3.
 Gundsøgaard. 52. 671-2. 679-80. 689-97. 701. 714 ff.
 Gunner af Thorløse, Klerk. 563. Hansen Christen, Bisk i Aalb. 454.
 Gyldenron Vilh., Baron til Vilhelms- Hansen Lavrits, Pr. i Nyborg. 247. 251.
 borg. 445. Hansteen Henrik, Pr. i Tjustrup. 768.
 Gyldenstjerne Anders, Dekan i Rosk. Harald Kesja, Prinds. 597. 609.
 738-9. Anne Helvig, Frue til Abild- Haraldsted. 572-3.
 gaard. 444. Axel. 400. Elsebeth, Harckesen Thomas, Pr. i Langhorn. 635.
 Frue. 738-9. Frants. 85-98. Gabriel. Hardenberg Erik. 84.
 73. Hannibal. 96. Henrik. 96. 98. Hartvig I, Ærkebisk. i Bremen. 610-14.
 Hilleborg. 96. Knud Henriksen, Bisk. 623-5. II. 614.
 i Odense. 23-5. 36. 487. 738. Knud Haslund Kirke. 119.
 Pedersen til Tim. 429. Mogens til Havelberg Stift. 566-7.
 Stjernholm. 85-95. 329. 339. Si- Havrum, Præst der. 443.
 bylle 95. Havtoft i Angel. 678. 722-5.
 Gylding, Præst der. 444. Hecht Johan, Pr. i Haderslev. 245-6.
 Gødesen Jens, Slotspr. i Kbh., s. Bisk. Heidtman Erasmus, Ærkedegn i Slesv.
 i Aarh. 405. og Ribe. 671-2. 713-22.
 Gøye Eskil. 95. Henrik. 30. Mogens Heinrich, Mester, Hofpræd. 514-5.
 469. 474. Heinsen Erasmus, Lærer ved Pædag.
 Gaas Kjeld. 73. 97. i Slesvig. 73. 666. 672.
 Hæck Matthis, Prof. 328. Hellembert, Bisk. i Slesvig. 206. 209-11.
 Haddeby. 680. 213-19. 558-60.
 Haderslev. 4. 6. 53-5. 71. 73. 243-7. Hellevad og Egvad. 675.
 484. 498. 508-11. 550. 690. 725. Helligdagsbrøde. 374. 376-8.
 Len (Provsti). 1-20. 479. 497. 526-7. Helsingborg, Dominik. Klost. 26.
 634. 662. 700-1. Helsingør. 84. 286. 378. 404. 462. 777.
 van Hafn, Familien. 427. Hemmingsen Hans, Prof. s. Præst.
 Hagested, Kirke. 105. 424. Præst. 406. 277-8. 286. 314-6. Niels, Prof. 227.
 Haggæus se Aagesen. 229. 242-3. 248-50. 252. 260. 265.
 Haldum og Hadsten. 444. 267-8. 274-326. 330. 333-4. 354.
 Halland. 200. 209. 356. 742-53.
 Halmstad, Graabrødrekl. 463. Henceri Hennekinus, Kan. i Ribe. 203.
 Hamborg. 206. 213. 216. 565-7. 570. Herconis Hellico, Pr. i Slesvig St.
 584. 593-625. 633. 659. 649-52.
 Herfølge og Sædder, Præst der. 72. 403.

- Herlufsholm. 312. 446-7. 452. 766.
 Herman, Bisk. i Slesvig. 599-610.
 Herstedøstre og vestre, Præst der.
 368. 405. H. v. Kirke. 125.
 Heye Jep, Kan. i Kbh. 37. 40.
 Hildebrand Hans, Abbed i Ry Kl. 685-6.
 Hildesheim. 581-2. 585. 602. 629-30.
 Hind Joh., Bisk. i Rosk. 194-6.
 Hindsholm Niels, Pr. i Snøde. 441.
 Hjermind. 184.
 Hjort Ingver, Ridder. 199-201.
 Hjortshøj Søren Eskesen, Pr. i Lis-
 bjerg. 445.
 Hogreve Conrad, Kan. i Slesvig. 55.
 71. 551. 664-7. 671. 706.
 Hoier Caspar, gottorpsk Raad. 722.
 Hoinus Johannes Matthiæ, Stud. fra
 Ribe. 77-8.
 Holbo Herred. 37. 404.
 Holk, Baron til Holkenhavn. 449-50.
 Anders. 73. Henrik. 5.
 Holm Jakob Jakobsen, Pr. Nykjøb. paa
 Mors. 762.
 Holstebro Jens Jensen, Pr. i Skivholme
 og Skovby. 443.
 v. Holstein Joh. Ludv., Gehejmerraad.
 766-8.
 Horne Kirke i Fyn. 111. 114. 132.
 Horne og Asdal. 407-21.
 Hornslet, Præst der. 443.
 Hornum, Præst der. 448.
 Horsens. 463.
 Horslunde. 584.
 Humbled Chr. Rubeksen, Pr. i Vrej-
 lev. 448-9.
 Hundslund, Præst der. 444.
 Hundslundkloster. 450.
 v. Hussen Tileman, Bisk. i Slesvig.
 51. 55. 498. 505-6. 520-55. 626-7.
 Husum. 38. 51. 70. 72. 497. 529. 531.
 533-9. 635-46. 673. Graabrødre Kl.
 462. S. Jørgens Hosp. 506-8. 682.
 Provsti. 51. 486. 681-5.
 Hvas Gunde. 74.
 Hvid Christen, kgl. Rentemester. 34.
 41. Mads Jakobsen, Pr. i Odense.
409. Niels, Pr. i Kbhvn, s. Bisk. i
 Lund. 338. 744-5. Peder Jakob,
 Pr. i Horne og Asdal. 407-21.
 Hvidding. 20.
 Hvittfeld Arild. 321. Hartvig. 74.
 Hybertsen, Godsforv. paa Asdal. 412-3.
 421.
 Hyllinge Kirke. 117. Præst. 406.
 Hyphoff Jakob, Pr. i Nykjøb. i Sjel. 769.
 Høg Erik, til Bjørnholm. 444. Just.
 425. Just. 75.
 Højby, Præster der. 405. 766-9.
 Højetostrup Kirke. 132. Præst. 404.
 Høst Chr. Jensen, Pr. i Ørum og
 Værum. 443.
 Høve, Præst der. 383. 403.
 Haagen Jakob, Pr. i Næstved. 769.
 Haarlev, Præst der. 452.
 Irgens Jochum, til Vestervigkloster. 449.
 Island. 176-81.
 Jacobus de Mutina, pavel. Kapellan.
 212-3. 216.
 Jakobsen Jørgen, Pr. i Kallundborg. 403.
 Jakobsen Nicolaus, Kan. i Rosk. 591-2.
 Jarnigon Guilielmus, Kommissær for
 Graabrødeordenens Generalminister.
 463.
 Jedicke Andreas, Hofpræst. 626.
 Jegindø Kirkeklokke. 459.
 Jensen Hans til Egeløkke p. Lange-
 land. 437-8.
 Jensen Nic., Pr. i Vonsbæk. 527. 549.
 Jensen Oluf, Borgmest. i Haderslev. 246.
 Jensen (Jonæ), Volqvard, Provst i Got-
 torp Pr. 524. 656-7. 665. 677-80.
 Jespersen Niels, Bisk. i Fyn. 329. 337.
 Jespersen Søren, Pr. i Ølsemagle og
 Lellinge. 398-9. 405.
 Jesuiter. 753-62.
 Joachim, Markgreve af Brandenburg.
 551-2.
 Johan, Greve af Kiel. 201-2. 207.
 Johan Adolf, Hertug af Gottorp. 726-9.
 731-2.

- Johannis Bartholomæus, Munk. 588-9.
 Johannis Canutus, Univ.-Pedel. 353-4.
 Johannis Caspar, Graabrød. Prov.-Minist. 462-3.
 Johannis Johannes, Borgskriver i Haderslev. 519.
 Johannis Laurentius, Graabrød. Prov.-Minist. 462-3.
 Johannis Magnus, Bisk. i Børglum. 592.
 Johannis Michael, Notarius. 509. 511.
 Johannis Petrus, Ærkebisk. i Lund. 561-4. 574. 577.
 Johansen Nicolaus, Pr. i Flensborg. 486-7. 489.
 Jonas Justus, Prof. i Vittenberg. 77. 492. 521.
 Jonsen Jakob, Pr. i Landskrone. 332-5. 342-5.
 Jonsen Jens, Pr. i Korsør. 247. 251.
 Jonsen Niels, Bisk. i Odense. 588.
 Jordan Marcus, Prof. 72.
 Juel (Jul, Juul) Absalon til Mejlgaard. 401. Iver Absalonsen. 74. Mogens. 772. Ove. 75. Peder til Vrejlevkloster. 448.
 Jurisdiktion gejstlig. 367. 371-2. 378 (se Præstetugt).
 Juul Niels Sørensen. 72.
 Jørgen, Hr., Organist i Rosk. 313.
 Jørlunde Kirke. 424.
 Kalent (Præste-). 361. 368. 373.
 Kallundborg. 403. Slot. 335. Graabrødre Kl. 463.
 Kals Peder Jensen, Pr. i Snøde. 437. 439. 441.
 Kapellaner. 371.
 Karl (den røde), Ærkebisk. i Lund. 195. 201. 203-4. 211-2.
 Karlebo, Præst der. 361. 365-6.
 Karlsrunder og Kagstrup. 392-3. 406.
 Karsemose Oluf Lavritsen, Abbed i Sorø. 248.
 Katholm Rasmus, Prof. s. Præst i Kbh. 166. 168. 170. 302. 368. 746.
 Katrup, Ørdslev og Tolstrup. 444. Ny kirkehist. Saml. IV.
 Kempe Peder Jensen, Pr. i Assens. 247. 251.
 Keyser Anthon., Provst i Haderslev. 243-4. 486. 508-11. 519. 526-7.
 Kirkegods. 373. 390. 392. 496-7. 524-5.
 Kirkeordinansen. 225-31. 485. 495-505. 519-20. 676. 683.
 Kirketjenesten. 375-7. 397.
 Kirketugt. 330-1. 361-2. 368-70. 376. 380. 635-46 (se Bandsættelse).
 Kirkeværger. 369. 373-4.
 Kjeldsen Anders, Pr. i Snøde. 441.
 Kjertemind og Drigstrup. 764-5.
 Kjerulf Povl Sørensen, Pr. i Sønderholm. 447.
 Kjøbenhavn. 34. 232-3. 475. Kirker: Vor Frue. 175. 286. 302. 329-30. 341. 405. 452. 454. Helliggejst. 302. 318-9. 405. Nicolai. 293. 303. 316. 405. 757. Slotskirke. 405. Kastelskirke. 767-8. — Graabrødre Kloster. 462. Hospital (Helliggejst). 370. 522. S. Anne Hosp. 26. Kapitel. 37-8. 522. Karmeliterkollegium. 476. Skole. 73. Slot. 317. 474. (Se Universitet).
 Kjøge, Graabrødre Kl. 462-3. Skole. 159.
 Kjøge Anders Pedersen, Prof. 166. 168. 279. 282-3. 302. 746.
 Kjøge Anders Pedersen, Slotsskriver paa Kallundborg Slot og Besidder af Flyng Præstekald. 384-5.
 Klavsen Niels, Bisk. i Aarhus. 735.
 Klostrene. 227. 230. 488-9. 580-1. 584. 588. 9.
 Knab Niels Nielsen, Pr. i Gjerlev. 445.
 Knardrup Kloster. 199-201.
 Knoff Christoffer, Hofpr. 72. 281-2. 285-6. 312-3. 751-2. Hieronymus, Pr. i Alsted. 452.
 Knoppert Albrecht, Prof. 248-9. 333.
 Knud Lavard. 597. 619.
 Knud V (Magnussen), Konge. 611-12.
 Knudsen Jens (Holm), Lekt. i Ribe. 71.
 Kock Jørgen, Møntmest. i Malmø. 38. 40.

- Kogge Peder, Pr. i Høje i Skaane. 349.
 Kok Oluf Sørensen, Pr. i Asmindrup.
 162. Søren Olufsen. 162.
 Kolby, Præst der. 445.
 Kolding. 357. 547-8.
 Kolding Mads Sørensen, Magist. 757.
 Kolding Niels, Hofpræst. 167. 384.
 389-90.
 Kolding Povl Jensen, Pr. paa Herlufsholm. 452. 757.
 Kolding Ude Ped., Pr. i Gosmer. 444.
 Kollerup Kirke i Aalb. St. 739-40.
 Koop Bendix, Pr. i Udbynedre. 445.
 Kornerup Kirke. 133.
 Korsebør. 377.
 Korsør 247. 251. 383. 405.
 Kosel Kirke. 114.
 Krabbe Klavs t. Torstedlund. 448. Lucas.
 74. 777. Niels Tagesen. 75.
 Krabbe Jens, Pr. i Katrup. 444.
 Krag Anders, Prof. 170. Niels, Rektor
 i Kbh. s. Prof. 170. 286. 755.
 Krage Nicolaus, Hofpræst. 45-66. 547.
 550-2. 676-7.
 Kragelund Peder, Bisk. i Ribe. 773.
 Krell Paul, Slotspr. i Vittenberg. 88.
 646.
 Kridtstenskirker. 102.
 Krog Joh. Jakobsen, Stud. 74. Peder
 Nielsen, Pr. i Besser. 445.
 Krogsbæk og Mygind. 443.
 Krumpen Otte til Højbygaard. 472.
 Stygge, Bisk. i Børglum. 466-73.
 734-9.
 Krøger Hans, Præst i Aastrup v. Haderslev. 244. Jakob, Diak. i Tating.
 632-3.
 Kyng Jørgen Povlsen, Pr. i Horne og
 Asdal. 411. 415-18. 421. Povl Henningsen,
 Pr. i Skagen. 410-12. 416-19.
 Kyse Hans Ped., Præst i Karlslunde.
 392-3. 406.
 Køln, Stift. 544. 600. 626. 629. Uni-
 versitet. 68.
 Kaabeles Rasm., Kap. i Rosk. 361.
 389-90 (?).
- Kaas Bjørn. 351. 353. 356. Niels,
 Kansler. 296. 298-300. 311. 333.
 351. 372. 401. 725. 731.
 Landskrone. 332-5. 342-5. 349. 400.
 Lange Gunde. 74. Peder. 74. Tyge. 74.
 Langeland. 435-41. 453.
 Langhorn. 634-5.
 Lassen Thøger til Rødslet. 449.
 Laski Jan, polsk Theolog. 243.
 Lavrbjerg, Kirke. 133. Præst. 443.
 Lavrentsen Peder, Lektor. 24.
 Lavrentsen Peder, Ridder. 583. 586-7.
 Lavritsen Anders, Rektor i Rosk., s.
 Prof. ved Univ. 95. 279. 281-3. 302.
 312. 746.
 Lavritsen Hans, Kan. i Rosk. 166.
 Lavritsen Jens, Kæmmer i Viborg. 183.
 187.
 Lavritsen Søren, Pr. i Røgen. 443.
 Laxman Povl. 73.
 Ledøje, Kirke. 117. Præst. 405. 766.
 Leipzig Univ. 75-6. 98.
 Lem Kirke ved Randers. 128.
 Lemvig Anders, Prof. 357.
 Lerke Jens, Pr. i Slagelse. 247.
 Limbek Nicolaus. 583.
 Lindelse, Præst der. 439.
 Lindelse Christen Pedersen, Pr. i Snøde.
 441. Gotfred Hansen, Pr. smst. 441.
 v. Linden Johan, Pr. i Husum, s. i
 Tetenbøl. 533-9. 649.
 Lindenov Anders. 75. Christoffer, Ad-
 miral. 447. Hans. 75.
 Lisbjerg Kirke. 129. Præst. 445.
 Loaysa Garcias de, Dominikanernes
 Magist. general. 22.
 Lollik Hans Jensen, Pr. i Herstedøstre
 og vestre. 368. 405.
 Longomontanus Chr., Prof. 761.
 Lucht Johan, Vikar. i Slesvig. 665.
 667. 679-80. 706.
 Lund, Domkirke. 600. 605. Ærkestift.
 593-625. 656. 672. 727. Stift. 453.
 Ærkebiskopper, se Asger, Eskil, Karl,
 Petrus Johannis, Aage Sparre, Tor-

- ben Bilde. Biskopper, se Fr. Vormorsen, N. Palladius, T. Asmundsen, N. Hvid, Mog. Madsen, P. Ostrup, P. Vinstrup. Kapitel. 49. 71-2. 76. 328. 332-6. 338-9. 344-5. 358. 563-4. 578. 592. 602. Graabrødre Kl. 463. Sortebrødre Kl. 22. 26. Skole. 318. 328. 357.
- Lunge Niels, Rigsraad. 37.
- Luther Martin, Dr. 76-7. 521. 530. 641. 686. 744.
- Lybek. 199-200. 243. 482. 490. 493. 563-7. 585. 648. 656.
- Lyderslev og Frøslev. 767.
- Lykke Iver. 74. Mogens. 75. Peder. 36. 41.
- Lyngby v. Kbh. 368. 405.
- Lyngaa og Skjød. 443.
- Læk Kirke. 212. Præst. 525-6.
- Lætus se Glad.
- Løgum Kloster. 203. 219-21. 489. 690. 696-7. 727.
- Løwen Univ. 68. 521.
- Laastrup og Skals. 762-3.
- M**achabæus Joh., Prof. 281.
- Madsen Jakob (Aarhus), Prof. 280-4. 288. 294-6. 303. 311. 746.
- Madsen Mich., Borgm. i Malmø. 353. 356.
- Madsen Mogens, Bisk. i Lund. 338.
- Madsen Morten, Bisk. i Aarhus. 454.
- Madsen Peder, Pr. i Ringsted. 400. 405.
- Madsen Povl, Bisk. i Sjæl. St. 242. 279-88. 300. 333. 352-6. 359-88. 391. 398-401. 745.
- Madsen Truels, Kan. i Lund. 71.
- Magleby paa Møen. 117. 404.
- Magnus (Nielsen), Prinds. 597.
- Magnus Smæk, Konge. 562.
- Majbølle Kirke. 427.
- Majdrenge, Majvagt. 360. 372. 380.
- Maillet Anton, fransk Bogbinder. 83.
- Major Georg, Prof. i Wittenberg. 85-98. 530. 628-9. 646.
- Malmø. 24. 319. 328. 352-6. 400. Graabrødre Kl. 462. Skole. 159. 164.
- Maltesen Christiern, Kan. i Slesvig. 212.
- Mand Anders, Pr. i Snøde. 438. 441.
- Mariager Anders Jensen, Pr. v. Nik. K. i Kbh. 303. 746.
- Marie Magdalene Kirke i Ribe St. 585.
- Marie Magdalene Sogn i Aarh. St. 444.
- Marquardsen Jens, Adelsmand. 738.
- Marsvin Jørgen til Duegge. 343. 349. 386.
- Marstrand Jens Jørgensen, Pr. i Snøde. 441.
- Martin, Kardinal, pavelig Legat. 599. 603-4.
- Medelfar Joh., Student. 276.
- Meerløse (Tveje-) Kirke. 115-6. 123. 132. 139. Herred. 404.
- Mejer Johan, Prof. v. Gymn. i Rosk. 163.
- Melanchton Philip. 76-7. 80-3. 86-95. 319. 323-4. 530. 633. 657. 688. 745.
- Melchiorson Jesper, Pr. i Rasklöv. 382. 403.
- Melhus Præstegæld. 175.
- Mellitius Pet., Prædik. i Ekernfærde. 485.
- Michelsen Hans, Bisk. i Fyn. 454.
- Middelfart. 244.
- Milsted, Præst der. 536.
- Miltzov Gerhard fra Vos. 75.
- Minden. 46. 65-6. 566. 573-6. 581.
- Mogensen Jon, Kan. i Lund. 76.
- Monaw Jacob, tysk Jurist. 326.
- Morkjær. 718.
- Morlin Joachim, Præst i Brunsvig. 658.
- Morsing Jens, Pr. i Karrebæk. 403.
- Munk Iver, Bisk. i Ribe. 1-20. Mogens, Landsdommer. 4.
- Musik. 159-62.
- Müller Heinrich til Dragsholm. 444.
- Münsterdorf. 47. 49.
- Mønster Hans, Prof. 249.
- Mørch Jens Jensen, Kap. i Blenstrup og Gjerding. 447.
- N**advere den hell. 240. 250. 252-86. 294-310. 324. 349-52. 371. 379. 381. 536. 657. 722-5. 745-52.

- Nakskov Skole. 318.
 Nakskov Peder Zach., Pr. i Skjødstrup. 443.
 Nederlændere i Danmark. 232-3. 266. 648.
 Nicolaussen Gudmund, Pr. i Hjerneverp i Skaane. 399.
 Nicolai Gerardus, Pr. i Hammer i Sjøel. 572-3.
 Nicolai Jacobus, Kan. i Lund. 563.
 Nicolai Johannes, Pr. i Brunek. 658.
 Nicolai Jonas, Kan. i Lund. 563.
 Nicolai Ketillus, Kan. i Slesv. 676.
 Nicolaus, Greve af Holsten. 584.
 Nicolaus, Bisk. i Børglum. 197-9.
 Nicolaus de Sestede, Kan. i Ribe. 213.
 Nieblum Kirke. 106. 108.
 Niels, Konge. 597. 605. 609.
 Nielsen Hans, Dominikanerprovincial. 20-6.
 Nielsen Herman, Prof. 761.
 Nielsen Jakob, Pr. ved Nikolai K. i Kbh. 293.
 Nielsen Jens Sakristan i Rosk. 44.
 Nielsen Povl, Pr. i Dalby og Tureby. 403.
 Norby Severin. 31.
 Nordstrand. 529-32. 653. 683.
 Noviomagus Povl, Hofpræst. 60.
 Næstved. 72. 602. Graabrødre Klost. 462-3. Sortebrødre Klost. 22. Præster. 406. 765-8. Skole. 318.
 Nyborg. 33. 247. 767.
 Nyborg Johannes af, Bisk. i Rosk. 203-6. 211-12.
 Nyegaard Hans, Pr. i Højby. 767.
 Nykjøbing paa Falster. 319.
 Nykjøbing paa Mors. 762.
 Nykjøbing paa Sjøel. 404. 769.
 Nysted, Skole. 318. Graabrødre Kl. 463.
 Nørhaa. 460.
 Nørrejernløse. 379. 404. Kirke. 123.
 Naadensaar. 366. 372.
 Odense. 30. 247. 450. 454. 471. Biskopper, se Niels Jonsen, Knud Gyldenstjerne, N. Jespersen, H. Michelsen. Graabrødre Kl. 462-3. Hospital. 436. 440. S. Knuds Kl. 588-9. S. Hans Kirke 409. (Se Fyns Stift).
 Olav Haraldsen, Modkonge. 608-9.
 Oldendorph Hans Jak., Pr. i Haderslev. 243-52.
 Olsen Frants, Pr. i Roskilde. 406.
 Olsen Lavrits, Pr. i Fosie. 353. 355-6.
 Olufsen Peter i Odsgaard. 184-5.
 Ormslev og Kolt. 453.
 Oslo Kapitel. 74. 157.
 Ostenfeld Peder, Borgmester i Viborg. 183.
 Ostrup Povl Mortensen, Mag. 757.
 v. Otten Matthæus, Livlæge. 481. 524. Michel. 71.
 Oversø Kirke. 114.
 Overtro. 182-90. 375. 377. 643.
 Oxe Peder. 277-8. 296-300. 332. 372.
 Palladius Niels, Bisk. i Lund. 77. 330. 338. 340. Peder, Biskop. i Sjøel. St. 48. 84-5. 429. 521.
 Paris, Univ. 80-4. 563.
 Paslick Kaspar, kgl. Raad. 288.
 Paysen Detlev, Pr. i Læk. 525-6.
 Pedersen Absalon, Lekt. i Bergen. 72.
 Pedersen Christiern, Mag. 21.
 Pedersen Jens, Pr. i Tømmerup. 379. 403.
 Pedersen Knud (Boelij Ripensis), Lekt. i Sorø Kl. 73.
 Pedersen Laur., Dominikanerprovincial. 22.
 Pedersen Morten, Lektor i Sorø. s. Pr. i Roskilde. 248. 250. 777.
 Pedersen Povl, Rektor s. Præst i Rosk. 729.
 Pest (1350), 588. (1566), 667.
 Petersen Jørgen, Pr. i Tønder. 554-5.
 Petersen Matthias, Pr. i Emsbøl. 658.
 Petersen Nane, Kan. i Slesvig. 202.

Occo se Aage.

Odder og Tvenstrup. 444.

- Petrafontanus Joh. Martini. 753-63.
 Petræus Joh., Kan. i Rosk. 162.
 Petri Johannes, Kan. i Lund. 563.
 Petri Laurentius, Klerk af Lunds St.
 563.
 Petri Mattheus, Kan. i Rosk. 561-3.
 Piscator Joh., reform. Theolog. 323.
 325-6.
 Pistorius (Becker) Johan, Pr. i Teten-
 bøl. 72. 79-84. 658. 664. 679. 684.
 Theodoricus, Pr. i Husum. 683.
 Pleccius Martin, Pr. i Slesvig. 728.
 Pogwisch Henrik, Ærkedegn i Slesv.
 635. Familien P. 514.
 Pontoppidan David, Pr. i Kastellet v.
 Kbh. 767.
 Pouch Joh., Hører i Rosk. 162-3.
 Povlsen Christ., Prior i S. Knuds Kl.
 i Odense. 247.
 Povlsen Jakob, Bisk. i Rosk. 562-4. 568.
 Povlsen Peder, Lektor og Præst i Ros-
 kilde. 248. 250.
 Povelsen Povl, Kan. i Oslo. 157.
 Pratensis Johannes, Prof. 279. 302.
 333. 746.
 Prædikener. 341-2. 456-8.
 Præsteeden. 229.
 Præstegaarde. 369. 372. 373. 380. 391.
 504.
 Præstekaldelse (Valg). 312-3. 352-8.
 365. 388-90. 392-3. 398-9. 409.
 441-50. 519-20. 763-9.
 Præstekalent se Kalent.
 Præstelønning (Offer). 364. 378. 381.
 386-8 (se Tiende).
 Præsteskat. 450-6. 497.
 Præstetugt. 348-52. 361. 363-4. 376-7.
 393-4. 396-7. 410-21. 503. 533-9. 634.
 Præstevielse (Ordination). 395. 503.
 633. 658. 660.
 Præstø, Skole. 373. Præst. 377. 403.
 Psalmesang. 457.
 Pøjske Marquard til Berritsgaard. 427.
 v. Qualen Otto, Amtm. paa Svavsted.
 505.
- Quist Jens, Pr. i Skulleløv. 404. Kort,
 Pr. paa Frederiksborg. 757.
 Rakløv, Præst der. 382. 403.
 Ramløse. 608.
 Ramløse Hans Hansen, Pr. i Aalborg.
 448.
 Rammel Anne. 450.
 Randers. 425. 462.
 Randlev og Bjerager. 444.
 Rantzov Breide. 519. 544. Christoffer.
 696. Ditlev, Greve. 444. Gert. 73.
 729. Henrik. 656. 663. 725. 731.
 Jakob. 537. Jaspas. 492. 512. 519.
 Johan. 47. 490. 514. 516-8. 540.
 Melchior. 480. Moritz. 663. Otto
 Greve. 409. 411. 416. 444. Peter.
 731. Povl. 505. Sivert. 70. Tøn-
 nies. 504. 658.
 Rasmussen Anders fra Rosk., Stud. 84-5.
 Rasmussen Jørgen, Graabroder. 462-3.
 Rasmussen Lavrits, Pr. i Præstø. 377.
 403.
 Ravn Niels Ol., Pr. i Hornslet. 443.
 Rejsby Sogn. 69-70.
 Rempold Elias, Prof. 249.
 Rendsborg. 486. 495. 656. 680.
 Resen Hans Povlsen, Prof. s. Biskop.
 170. 323. 452. 455. 754. 756. 758-60.
 Reventlov (Revenio) Echard, Provst
 for Ærø og Taasinge. 571. Lüder,
 Dr. med. 524.
 Ribe. 2. 6-7. 20. 458. 763. Biskopper.
 206. 563. 578 (se Iver Munk, H.
 Tavsens, J. Borchartsen). Kapitel. 4.
 203. 213. 580. 583. 584. Graa-
 brødre Kl. 463. Stift. 1-20. 442.
 453. 585. 675.
 Richardsen Bo, Kan. i Ribe. 203.
 Rig (Ricco), Bisk. i Slesvig s. i Ros-
 kilde. 605-9.
 Ringsted, Kloster. 248. 401. Konge-
 hylding i R. 400-2.
 Rischmann Joh., Pr. i Husum. 531.
 Rise Henrik. 563-4.
 Rodsten Jens, Admiral. 444.

- Roggentin Henr., Buntmag. i Kbh. 316.
 Rollandsen Anders, Byfog. i Viborg. 183.
 Rolufsen Isbrand, Maler. 232.
 Rosenberg Anne. 409. Hans Thøgersen, Pr. i Vadum. 449.
 Rosenkrands Birgitte, Frue. 398-9.
 Erik til Rosenholm. 443. Frederik. 74. Holger til Rosenholm. 74.
 Jørgen til Rosenholm. 298. 300. 332. 383. Niels, General. 444. Niels, Bisk. i Børglum (se Stygge). Oluf til Vallø. 32. 37. 38. Oluf. 74. Palle. 74. 191-2.
 Rosenvinge Mog. Henriksen. 84-5.
 Roskilde. 84. 95. 248. 311-3. 361. 389. 395-6. 406. 422. Biskopper se Rig, Absalon, Joh. Hind, Joh. Nyborg, Jak. Povlsen, Lage Urne, J. Rønno. Domkirke 43-4. 424. 777. Kapitel. 43. 165-74. 195. 221-3. 278. 289-90. 317. 388-9. 391. 561-2. 591-2. 738. Duebrødre Kl. 166. Graabrødre Kl. 463. Klare Kl. 311-2. Sortebrødre Kl. 26. Gymnasium. 163-5. Skole. 158. 65. 318. 729.
 Rostok. 42. 88. Universitet. 66-9. 72. 243. 288. 291-3. 658-9.
 Rostrup Jørgen Gundersen. 74.
 Roth Johannes, Kantor i Aarh. Kap. 221-3.
 Rozstach Jacob, Ridder. 196-7.
 Rud Knud, Rigsraad. 37. 472. Knud, Lensm. i Korsør Len. 383.
 Rumohr Asmus. 717.
 Rundkirker. 111-14.
 Ry Kloster. 213. 489. 554. 685-6. 724.
 Rynckeby i Bleking. 26.
 Rüse, Baron til Rügensten. 442.
 Rødby. 190-3.
 Røgen og Sporup. 443.
 Rømmer S. L., Pr. i Haldum. 444.
 Rønno. Ejler. 436. Joachim, Biskop. 34. 35. 38-40. 470-1.
 Raabeløf og Fjelkestad i Skaane. 335. 357-8.
 Raarup, Præst der. 444.
 Sadolin Jakob Jørgensen, Pr. i Snøde. 435. 441.
 Sal Kirke ved Skive. 120. 129.
 Salling (Sjarp-) Kirke. 117.
 Saltum i Aalb. St. 567.
 Samsing Movrits, Lektor i Karmeliterkoll., s. Pr. i Tjæreby. 476. 777.
 Samsø. 445. 476.
 Sandberg Tyge. 75.
 Sascrides Joh., Prof. 166-7. 249. 280. 282-5. 302. 746.
 Saumari Joh., Kan. i Rosk. 221-3.
 Sækkjøbing Kirke. 426-8.
 Schaffnich Joh., Provst i Gottorp Pr. 72. 680-1.
 Schandorf Niels Povlsen, Provst i Kbh. 452. 454.
 Schelhammer Melchior. 98.
 Schiøning Chr., Pr. i Hundslund, s. i Odder. 444.
 Schmiettern Joh., Slotspr. paa Gottorp. 511-2. 518.
 Schow Joh. Henr., Pr. i Næstved, s. i Højby. 763-9.
 Schriver Bartram, Kan. i Slesvig. 55. 551. Peter, Lekt. v. Pædag. i Slesv. 658. 667.
 Schuldorp Marqvard, Pr. i Slesvig. 675.
 Schwarzkop Kirstine, Præstekone i Horne. 407-21.
 Schwerin. 570. 729.
 Schyt Casten Christensen, Pr. i Tostrup og Roum. 445. 448.
 Schytte Knud Chr., Pr. i Horne og Asdal. 420. Christen, Pr. i Vestervig. 449. Niels, Pr. i Vestervig. 449.
 Sebber og Lundby. 447.
 Seefeld Jørgen. 75. Jakob. 75. Oluf. 75. Christoffer Lavridsen. 762.
 Sehested Benedikt. 541. Christen Thomesen. 74. Marqvard. 529-32. Tønnes. 504.
 Seidelin Jørgen Hansen, Pr. i Skanderborg. 442. 445.
 Sejersen Anders, Pr. i Dalbyndre. 444.

- v. Seydowitz, Hoffrøken. 764-6.
 Selmer Jørgen, Pr. i Ostenfeld. 72.
 Selsø Kirke. 118-9.
 Sevel Søren, Pr. i Viborg. 445. 448.
 Simonsen Bernard, Graabrød. Prov.-
 Minist. 463.
 Simonsen Chr., Pr. i Bregninge. 403.
 Simonsen Jørgen, Pr. i Odense. 79.
 Siseby Kirke. 213.
 Siwardi Petrus, Væbner. 592.
 Sjelle, Skjørring og Laasby. 443.
 Sjørsløv, Præst der. 444.
 Skagen, Præst der. 416.
 Skanderborg. 442. 445.
 Skarbech Hans, Student. 286-7.
 Skarresøholm. 200.
 Skavbo Klavs Lavr., Prof. 166-70. 277.
 279. 282. 284. 302. 746.
 Skave Niels 74.
 Skeel Albret, Lensm. i Børglum Kl.
 473. Albret, Lensm. i Ribe. 730.
 Jørgen t. Broholm. 448. Mogens.
 450. Otte t. Birkelse. 450.
 Skibby Kirke. 118. 424.
 Skivholme og Skovby. 443.
 Skjelskør. 383. 403. Klostre. 473-6.
 Skjødstrup og Elsted. 443.
 Skolevæsenet det lærde. 228. 360. 367.
 504. 753. 758.
 Skovgaard Hans, kgl. Sekret. 86. 349.
 Skram Knud. 73.
 Skriftemaal. 364. 382.
 Skriver Morten Jørgensen, Økonom i
 Kommunitetet i Kbh. 276-7.
 Skyum og Hørdum. 460.
 Slagelse, Præster. 247-8. 404. Skole.
 318.
 Slaglille Kirke. 123-4.
 Slangerup. 375.
 Slesvig. 49-50. 71-2. 75. 487. 515.
 525. Biskopper. 202. 206. 209-11.
 213-9. 480-4. 487-506. 515-9. 520-56.
 558-60. 564-5. 573-7. 590-1. 600-10.
 626-36. 646-7. 652 ff. Domkirke.
 50. 203-5. 483. 496. 499. 523. 528.
 632. 675-7. 708-9. V. Frue Kirke.
 666. 675. Helliggejst Kirke. 675.
 Kapitel. 49-65. 202-3. 209-13. 481.
 490-501. 504. 516-9. 527. 547. 558-
 60. 571. 576-8. 626. 628. 631-4.
 646-7. 652-725. Klostere. 676. Kon-
 sistorium. 244. 503. 526. 528-37.
 634-6. 650-2. 723. 728. S. Mi-
 chaelis Kirke. 50. Pædagogium.
 660-73. 701-13. Skole. 498. 543.
 702-3. Stift. 46-7. 70-2. 210. 477-
 555. 569. 626-732.
 Slewert Gerhard, Pr. i Flensborg.
 485-6. 489.
 Snodstrup, Præst der. 364. 406.
 Snøde og Stoense. 435-41.
 Sofie, Fred. I's Dronning. 514. 630.
 Sofieholm p. Falster. 255.
 Soltwedel i Brandenburg. 61-5. 551-2.
 Sommer Chr. Madsen, Pr. i Sjelle. 443.
 Sonnerup Kirke. 124.
 Sorø Kloster. 34. 38. 72-3. 248. 250.
 278. Skole. 312.
 Sparre Aage Jepsen, Ærkebisk. i Lund.
 22. 34. 738.
 Spendrup Niels Chr., Pr. i Aarh. 757.
 Spink Nic., Pr. i Rosk. Stift. 221-3.
 Stade. 216. 564. 610.
 Stadil Kirke. 129.
 Stampe Henrik, Pr. i Hammer og
 Horsens. 449-50.
 Stanhusius Mich., Kan. i Slesvig. 666-7.
 671. 673. 706.
 Steenberg Niels Nielsen, Kap. i Hornum.
 448.
 Steenstrup Hans Hansen, Pr. i Vindum.
 448.
 Stege. 35. 42. 157. 571-2. 767.
 Stegensis Olaus Andreae (Norvegus). 73.
 Steinmann Anton, Pr. i Morsum paa
 Nordstrand. 531.
 Stenmagle og Stenlille. 393-4. 404.
 Stoense Sogn. 435-41.
 Stolpe Nic. Jørgen, Pr. i Gjerlev. 765.
 Storehedinge Kirke. 111. Præst 405.
 Stryn Johannes, Pr. i Snøde. 441.
 Strøby. 377. 405.

- Stub Iver, Prof. 170.
 Stur Jørgen, Pr. i Hammelev. 71. 77.
 Sturtzkopff Jost, Bogfører. 86-90. 92-3. 96-8.
 Stygge Movrits. 73. Niels, Bisk. i Børglum. 466-70. 733-9. Petrus. 583.
 Suhm Pet. Fredr. 171-6.
 Sulsted Kirke. 425.
 Svale Verner Hansen, Herredsfoged paa Langeland. 439.
 Svave Peter, kgl. Raad. 541.
 Svavsted Slot. 488. 492-3. 497-8. 504-5. 518-9. 527. 544. 628. 654. 658. 664. 727.
 Svenborg. 157. 462-3.
 Svend Grade, Konge. 612-3. 623
 Svendsen Christoffer, Pr. i Steenmagle og Stenlille. 393-5.
 Syderstapel Kirke. 56. 114.
 Syv Sogn. 389-90. 405.
 Sæby i Løve H. 312-3. 404.
 Sæby i Voldborg H. 406. 424.
 Sønderborg Slot. 471. 482. Amt. 487.
 Sønderholm og Frejle. 447.
 Sønderhaa, Hørsted og Snedsted. 460.
 Sørensen Christiern, Foged paa Trane-kjær. 436.
 Søstrup Kirke. 132.
 Tast Herman, Provst i Husum. 486. 495. 512-4. 533-9. 635. 641. 681-4.
 Herman, Pr. i Bopsee. 684.
 Tavsens Hans, Bisk. i Ribe. 66-70. 231. 658. 737.
 Tetenbøl, Præst der. 72. 79-84. 539. 545. 658.
 Theodignus, pavel. Legat. 600.
 Theodoricus fra Minden, Bisk. af Sarrapta, s. af Slesvig, endelig af Minden. 573-6.
 Thestrup Frants, Biskop i Aalborg. 410. 412-6.
 Thomesen Christen, Pr. i Fosie. 356.
 Thomesen Eskil, Prior i Antvorskov. 34.
 Thomesen Hans, Præst ved Frue K. i Kbh. 249.
 Thomesen Jens, Kan. i Lund. 336.
 Thorsager Kirke. 111.
 Thurov Enevold, Lærer ved Pædag. i Slesv. 667.
 Thæbring Christen, Pr. i Marie-Magdalen S. 444.
 Tiende. 3-4. 32-3. 361. 369. 374-6. 381. 391. 436-7. 440.
 Timann Johan, Pr. i Bremen. 635. 646.
 Tirstrup Kirke paa Laal. 121.
 Tirstrup i Aarh St. 444.
 Tjæreby, Præst der. 403. 476. 777.
 Todbjerg Kirke. 108.
 Tolstrup, Præst der. 450.
 Tornekrannds Henrik Christensen, Abbed i Sorø. 34. 38.
 Tostrup og Roum. 445.
 Tranebjerg, Præst der. 445.
 Tranekjær. 436. 438-9.
 Tratziger Adam, gottorpsk Kansler. 656. 663. 665-6.
 Treja. 546. 658.
 Trolddom. 182. 190-3.
 Trondhjem. 175.
 Truelsen Niels, Pr. i Maglerup i Skaane. 335. 345-8.
 Tryherred. 37.
 Tuesen Lavrits, Mag., Pr. i Højby i Sjæl. 405.
 Tufstenskirker. 101-2.
 Tukyson Petrus af Udby, Ridder. 200.
 Tursen Jon, Kan. i Lund. 75-6.
 Tvillingtaarne paa Kirker. 115-6.
 Tybjerg, Præst der. 406.
 Tydske Prædikanter i Danmark. 767-8. 777.
 Tyge, Biskop i Børglum. 207. 209. 223-4.
 Tygesen Asmund, Pr. i Løvestad. 336.
 Tyrslund, Præst der. 519-20.
 Tølløse Kirke. 160. Præst. 404.
 Tømmerup, Præst der. 379. 403.
 Tønder. 554-5. Len. 526-6.
 Tørning Len. 1-20. 69. 479. 505.
 Taarnby paa Amager. 405.
 Taasinge. 571.

- Uby i Ars H. 118. 200. 403.
 Udbyndre. 133. 445. 754.
 Ulderup og Adsbøl. 545. 553.
 Ulfeld Eggert, Stiftslensm. i Rosk. 359. Frederik 74. Korfits, Righofm. 452. Korfits Knudsen, kgl. Sekr. 92. 328. Niels. 73.
 Ulrik, Hertug, Bisk. af Slesvig. 729.
 Universitet Kbhvns. 48. 65. 68. 165-70. 177-81. 182-3. 188-90. 192-3. 228. 233. 248-50. 265. 276-334. 340-56. 396. 399. 400-1. 521-2. 551. 634. 662. 667. 669. 702. 709. 754-62. Kommunitetet. 276-7. 286-7. 775-6.
 Urne Axel. 5. Johan. 37. 40. 474-5. Lage, Biskop. 30. 475. Lage. 74. Niels. 75. Erik. 75.
 v. Utenhof Wolf, Kansler. 508.
 Uvelse Kirke. 114-5. 123.
 Vadum, Præst der. 449.
 Valdemar I. 609. 612-25. II. 619. Atterdag. 566-70. 577-91.
 Valdemar (Eriksen), Hertug af Sønderjylland. 585.
 Valdemarsen Abel, Ridder. 212.
 Valkendorf Anders. 465. Axel. 439. Christoffer. 98. Christoffer, Righofmester. 731-2. Erik, Ærkebiskop. 465-6.
 Vallekilde, Præst der. 403.
 Valsbøl. 480.
 Vandal Hans, Bisk. i Viborg. 454. Hans, Bisk. i Sjæl. St. 770-3.
 Varde. 458-9.
 Warendorp Henrik, Biskop i Slesvig. 564-5. 569. 573-4. 590. Johannes, kgl. Kapellan. 570.
 Vejerslev Kirke. 118.
 Vejle, Dominikaner Klost. 587.
 Vejle Hans Knudsen, Pr. i Kbh., s. Bisk. i Fyn. 757.
 Vejle Mads, Pr. i Tranebjerg. 445.
 Vellev, Præst der. 443.
 Wendt Claus, Amtsskriv. i Flensborg. 724.
 Veng Klosterkirke. 118.
 Wensin Claus, Amtmand i Segeberg. 648.
 Venusin Jon Jakobsen, Præst, s. Prof. 321-22. 332. 403. 756.
 Verden Stift. 566. 570. 571. 581. 584.
 Westerholt Reinholt, Provst i Slesvig. 55. 244. 486. 528. 551. 675-7.
 Vestervig og Agger. 449.
 v. Westhofen Willich, Kan. i Lund. 159.
 Viborg. 3-4. 19. 71-3. 181-92. Biskopper se Jørgen Friis, N. Arc-tander, H. Vandal, S. Glud. Skole. 73. 757. 762. Stift 445-8. 453.
 Viffert Axel, Lensm. i Malmø. 330. 400.
 Wige Herman, Foged i Husum. 529.
 Vilhelm, Hert. af Brunsvig-Lyneborg. 319.
 Villadsen Lavrits, Rektor i Kbhvns Sk. 73.
 Vindinge i Fyn. 132.
 Vindum, Præst der. 448.
 Vinkel Kirke. 184-5.
 Vinstrup Peder Jensen, Bisk. i Sjæl. 318-20. 405. 758. Peder Pedersen, Biskop i Lund. 454.
 Winter Jørgen, Pr. i Haderslev. 244. Peder, Pr. i Høve. 383. 403.
 Vitskøl Kloster 620-1. 625.
 Witte Johan, Pr. i Ulderup og Adsbøl. 545. 553.
 Vittenberg Univ. 68. 70-8. 243. 319-22. 327. 491. 521. 528. 530-2. 646. 658-9. 686-96.
 Wittrup, Præst i Trondhjem. 175.
 Vonsbæk. 527. 549.
 Vordingborg. 403. 766-7. Slot. 5-6. 30.
 Worm Jørgen Ernst (de Voer). 75.
 Vormorsen Frands, Bisk. i Lund. 332. 338.
 Vorstius Johan, Provst i Haderslev. 245
 Vrejlev, Kloster. 124. 448. Præst 448-9.
 Wulf Jørgen, Pr. i Tislund (og Bevtøft). 519-20.
 Væ i Skaane. 357.

- Værløse Kirke. 125-7. Præst. 405.
 Vaagenætter. 360.
- Ydstad Jørgen Rasmussen, Pr. i Odense.
 247. Niels, Hører i Rosk. 161-2.
- Zoega Hans, Prof. 446-7.
- Ægidiisen Peder, Provst i Kjær H.,
 Præst i V. og Ø. Hassing. 448.
- Ægteskab, Lysning, Vielse, Ægteskabs-
 sager, Skilsmisse. 177-81. 332-5.
 342-5. 361. 363. 370. 372. 375-6.
 396. 503. 512-4. 528-33.
- Ærø. 487. 505. 571.
- Ødum, Præst der. 443.
- Ølsemagle og Lellinge. 398-9.
- Ølst Kirke. 107. 119. 129.
- Ølsted. 365.
- Ørslev i Flakkebjerg H. 403.
- Ørslev og Solbjerg. 404.
- Ørsted og Daastrup. 405.
- Ørum og Værum. 443.
- Øsel. 584. 587.
- Østerborg paa Møen. 42. 404.
- Aabenraa, By, Len, Provsti. 525. 541.
 685-97. 729.
- Aage (Occo), Bisk. i Slesvig. 605-10.
 Aager. 367. 374.
- Aagerup og Kirkerup. 766.
- Aagesen Knud, Munk i Løgem 219-21.
- Aagesen Peder, Prof. 283. 303. 746.
- Aagesen Truid, Organist v. Frue K. i
 Kbh. 754. 756.
- Aahus Hospital. 26. Sortebrød. Klost.
 25-6.
- Aalborg. 737. Biskop se Chr. Hansen.
 Frue Kirke. 448. 740-2. Skole.
 755. Stift. 448-50 (se Børglum).
- Aalborg Lavr. Olufsen, Pr. i Blære.
 448.
- Aale og Tørring, Præst der. 444.
- Aarhus. Biskopper se Niels Klavsen,
 Ove Bilde, Morten Madsen, E. Grave
 Domkirke. 206-7. 756. Frue Kirke.
 133. 442. Kapitel. 52. 222. Skole.
 756. Stift. 442-5. 453. 592.
- Aarøe Niels Iversen, Pr. i Tolstrup. 450.
- Aastrup i Slesv. St. 244. 479.